

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK :

P. THEWREWK EMIL ÉS HEINRICH GÜSZTAV.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL
és
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK :

CSÁSZÁR ELEMÉR ÉS LÁNG NÁNDOR.

HARMINCZHETEDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1913

*Az Egyet. Philologiai Közlöny dolgozótársai
1913-ban:*

Alapi Gyula	Kerekes Pál
Alszeghy Zsolt	Király György
Baranyai Zoltan	Kmoskó Mihály
Bayer József	Komlós Aladár
Benigny Gyula	Kristóf György
Binder Jenő	Láng Margit
Birkás Géza	Lang Rikárd
Bittenbinder Miklós	Latzkó Hugó
Bod Károly	Marmorstein Artúr
Borbély István	Marót Károly
Braun Soma	Melich János
Császár Ernő	Mikola Sándor
Csermelyi Sándor	Moravcsik Gyula
Czebe Gyula	Németh Gyula
Czeizel János	Németh Sándor
Darkó Jenő	Némethy Géza
Darvas János	Pap Károly
ifj. Dengi János	Papp Ferencz
Elek Oszkár	Pável Ágoston
Endrei Gerzson	Pecz Vilmos
Ferenczi Zoltán	Petz Gedeon
Fest Sándor	Radó Antal
Gálos Rezső	Rácz Lajos
Geréb József	Révay József
Gesztesi Gyula	Révhegyi Rózsi
Gohl Ödön	Rózsa Dezső
Gragger Róbert	Sas Andor
Gyomlay Gyula	Sebestyén Károly
György Lajos	Szigetvári Iván
Gyulai Ágost	Thienemann Tivadar
Hadzsega Gyula	Tolnai Vilmos
Harasztli Gyula	Trócsányi Zoltán
Hegedüs István	Trostler József
Heinrich Gusztáv	Ujvárossy Szabó Gyula
Helle F. Hugó	Váczy János
Hellebrant Árpád	Veró Leó
Hittrich Ödön	Vértes Sándor
Hornyánszky Gyula	Vértesy Jenő
Huszár György	Weber Artúr
Husztli József	Weissberger Ede
Jánosi Béla	Weiszler Róbert
Kallós Ede	Závodszyk Levente
Kardos Lajos	Zivuska Jenő
Kéki Lajos	Zlinszky Aladár
Kelecsényi János	Zolnai Béla
Kempf József	Zuber Marianne
Kerekes Emil	

TARTALOM.

I. Értekezések.

	Lap
<i>Alszeghy Zsolt</i> , Tóth Kálmán drámaköltészete	581, 666
<i>Bayer József</i> , Bauernfeld vígjátékai a magyar színpadon	1
<i>Benigny Gyula</i> , A jelentésváltozás egy faja a görögben	154
<i>Binder Jenő</i> , Alfred de Musset egy költeményének forrása	641
<i>Borbély István</i> , A legrégibb unitárius templomi énekeskönyvek	170
<i>Braun Soma</i> , Pseudo-Apuleius «Aselepius»-a	240
<i>Czeizel János</i> , Kazinczy Ferencz levelezése	81
<i>Darkó Jenő</i> , Laonikos Chalkondyles újabb kézíratairól	645
<i>Gálos Rezső</i> , Dayka Gábor költészete	145, 226
<i>György Lajos</i> , Egy fejezet regényirodalmunk történetéből	587
<i>Haraszti Gyula</i> , A. de Musset egy költeményének forrása	721
<i>Helle F. Hugó</i> , A halottegetés homerosi adatai	742
<i>Husztí József</i> , A Heautontimorumenos prologusához	180
<i>Kerekes, Πανλος</i> , Οι τρεποι των 'Αργοναυτικων του 'Απολλωνιου του 'Ροδιου	385
<i>Marót Károly</i> , Homerus comparatus	23, 91
<i>Papp Ferencz</i> , B. Kemény Zsigmond ifjúkora	297, 377
<i>Páral Ágoston</i> , A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv forrásai	104
<i>Pecz Vilmos</i> , A classicuskori görög költészet összehasonlító tropikája	569
<i>Révay József</i> , A palatinusi feszület	12
<i>Révay József</i> , Hamis Petronius-szövegek	217
<i>Sebestyén Károly</i> , Theodor Gomperz. 1832—1912	65, 91
<i>Tolnai Vilmos</i> , Kurucz kori irodalmunk szövegeiről	408
<i>Trostler József</i> , Vajda Péter és a német romanticizmus	247, 304
<i>Weissberger Éde</i> , Smyrnai Bion	316
<i>Závodszy Levente</i> , Symbolæ ad supplementum glossarii mediæ et infimæ latinitatis	724
<i>Zolnai Béla</i> , Szigligeti Struenseejének forrásai	730

II. Hazai irodalom.*

A magyar irodalom története 1900-ig. Szerk. Ferenczi Zoltán. <i>Király György</i>	681
Ambrus Zoltán: Vezető elmék. <i>Vétesy Jenő</i>	343
*Az ungvári Gyöngyösy Irod. Társ. II. évkönyve. <i>Gálos Rezső</i>	139
Badics Ferencz: Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. U. az	34
†Berczik Árpád színművei. <i>K. E.</i>	375
Calepinus latin-magyar szótára. Sajtó alá rendezte Melich János. <i>Trócsányi Zoltán</i>	189
†Carlyle: A francia forradalom története	143

* A *-gal jelzett művek a Vegyesek rovatában, a †-tel jelöltek a Beküldött könyvek során vannak ismertetve.

	Lap
Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és új klasszikus iskola költőire. <i>Gálos Rezső</i>	186
Dante komédiája. Ford. Babits Mihály. <i>Radó Antal</i>	115
†Darwin: Egy természettudós utazása a föld körül	375
Dézsi Lajos: Tinódi Sebestyén. <i>Pap Károly</i>	413
Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. <i>Zolnai Béla</i>	611
Ferenczy István levelei. Közzéteszi Wallentinyi Dezső. <i>Császár Elemér</i>	420
†Fleischmann Gyula: A cigány a magyar irodalomban. <i>Bittenbinder</i> <i>Miklós</i>	376
†Gyöngyösi Kalendárium 1913. évre	143
Gyulai Pál: Bírálatok 1861—1903. <i>Papp Ferencz</i>	341
†Henrich Arnold: Enyedi György Gismunda és Gisquardus széphis- tóriája. <i>Király György</i>	118
Hornyánszky Gyula: Emlékbeszéd Zeller Eduárd fölött. <i>Zivuska Jenő</i>	184
†Horváth Endre: A magyar helyesírás szótára és szabályai	449
Illés Gyula: Szent Elek-legendáink és az Elek-legendá forrásai. <i>Király György</i>	757
Jákó Károly: Fejezetek a magyarországi XVIII. századi latin epiká- ból. <i>Alszegehly Zsolt</i>	685
Kallós Ede: Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz. <i>Hornyánszky</i> <i>Gyula</i>	31
Karl Lajos: Páris kövei. <i>Birkás Géza</i>	255
Katona Lajos: Irodalmi tanulmányai. <i>Király György</i>	613
Kelecsényi János: Az esztétika alapvető elvei. <i>Alszegehly Zsolt</i>	345
Komoneczy Gáspár: Idők, actiók. <i>Gyomlay Gyula</i>	258
†László Zoltán dr.: Turezizmusok és arabizmusok. <i>m.</i>	144
†Lévay- emlékkönyv	293
Magyar Shakespeare Tár. Szerk. Ferenczi Zoltán. <i>Rózsa Dezső</i>	116
†Malom János: Halállal való esmérkedés	144
†Mecsnikov: Optimista világnézet	62
†Négyesy László: Arpádkori compositio	450
Némethy Geyza: Commentarius exegeticus ad Ovidii Tristia. <i>Hege-</i> <i>dius István</i>	600
Olasz-magyar és magyar-olasz szótár. I. Szerk. Körösi Sándor. <i>Radó</i> <i>Antal</i>	115
Pastinszky János: A legújabb török irodalom főbb képviselői. <i>Németh</i> <i>Gyula</i>	760
†Pater Walter: A renaissance. Ford. Sebestyén Károly	293
Perényi József: Jánosi Gusztáv. <i>Alszegehly Zsolt</i>	272
Pétergál Henrik: Egy fejezet az újabb német regény történetéből. <i>Gragger Róbert</i>	188
Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei fellépésétől Kazinczy haláláig. <i>Gyulai Agost</i>	747
Pollák Miksa: Tompa Mihály és a Biblia. <i>Kéki Lajos</i>	417
Rác Lajos: Rousseau és Sauttersheim. <i>Birkás Géza</i>	607
Rác Lajos: Rousseau mint moralista. <i>Elek Oszkár</i>	758
Révhegyi Rózi: Kölcsey mint esztétikus. <i>Jánosi Béla</i>	415
Rózsa Dezső: Thomson és a természetérzék. <i>Latzkó Hugó</i>	273
Schiller Ottó: Bevezetés a biológiai esztétikába. <i>Alszegehly Zsolt</i>	36
Schlandt, Heinrich: Deutsch-magyarisches Sprichwörter-Lexikon. <i>Gá-</i> <i>los Rezső</i>	751
†Simai Ödön: Kapcsolatok a német és a magyar nyelvújító törek- vések között. <i>Tr. Z.</i>	63
Simonfi János: Az irodalom szó története. <i>U. Szabó Gyula</i>	686
Stiegelmar Róbert: George Meredith komikum elmélete. <i>Kelecsényi</i> <i>János</i>	39

	Lap
Széchenyi István, gróf: Garat. <i>Kerekes Emil</i>	752
Szilády Aron: Péchi Simon Psalteriuma. <i>Váczy János</i>	339
Sztripszky Hiador: Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól. <i>Czebe Gyula</i>	754
†Takács Zoltán, Felvinczi: A pápai ref. főiskola Br. Baldacsi-féle metszetgyűjteményének katalogusa.....	376
Trombitás Gyula: Vörösmarty dramaturgiája. <i>Vértesy Jenő</i>	684
Vértesy Dezső: Anthologia az újkori görög nép költészetéből. <i>Czebe Gyula</i>	607
Yolland Arthur: Charles Dickens élete és művei. <i>Latzkó Hugó</i>	38

III. Külföldi irodalom.

Bardenhewer, Otto: Geschichte der altchristlichen Literatur. <i>Révay József</i>	614
Belzner, E.: Homerische Probleme I—II. <i>Marót Károly</i>	691
Beyer, P.: Der junge Heine. <i>Zuber Marianne</i>	127
Blümmer, H.: Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern. <i>Láng Margit</i>	352
Bovet, Ernest: Lyrisme, épopée, drame. <i>Zolnai Béla</i>	426
Böhme, T.: Spensers literar. Nachleben bis zu Shelley. <i>Latzkó Hugó</i>	622
*Buecheler, Franciscus et Heræus, Guilelmus: Petronii Saturæ et liber Priapæorum. <i>U. az</i>	357
Chamberlain, H. St.: Goethe. <i>Sas Andor</i>	688
Dauzat, Albert: La Défense de la Langue française. <i>Birkás Géza</i> ..	273
*Delbrück, B. Germanische Syntax. <i>Benigny Gyula</i>	212
*Didaskaleion cz. folyóiratról. <i>Révay József</i>	57
Diehl, E.: Vulgärlateinische Inschriften. <i>Endrei Gerzson</i>	46
Endzelin, N.: Slavjano-bahthijskije etjudi. <i>Benigny Gyula</i>	762
Fehrle, Eugen: Die kultische Keuschheit im Alterthum. <i>Marót Károly</i>	770
Förster, R.: Das Erbe der Antike. <i>Braun Soma</i>	625
Foerster-Nietzsche, Elisabeth: Der junge Nietzsche. <i>Sas Andor</i> ..	422
Finsler, G.: Homer in der Neuzeit. <i>Marót Károly</i>	125
Friebel, Otto: Fulgentius, der Mythograph und Bischof. <i>Révay József</i>	42
Giraud, V. Nouvelles études sur Chateaubriand. <i>Ifj. Drngi János</i> ..	123
Guenter, H.: Die christliche Legende des Abendlandes. <i>Marmorstein Artur</i>	196
*Heidrich, G.: Claudius Rutilius Namatianus. <i>Révay József</i>	357
Heinemann, Karl: Die klassische Dichtung der Griechen. <i>Weiszer Róbert</i>	279
*Heisenberg, A.: Der Philhellenismus einst und jetzt. <i>P. V.</i>	706
Hirzel, Rudolf: Plutarch. <i>Husztai József</i>	423
Houben, H. H.: Jungdeutscher Sturm und Drang. <i>Zuber Marianne</i>	47
Hunt, Arturus: Tragicorum Græcorum fragmenta. <i>Moravcsik Gyula</i>	348
†Jespersen, O.: Growth and Structure of the English Language. <i>Fest Sándor</i>	62
Jordan, H.: Geschichte der altchristlichen Literatur. <i>Révay József</i>	120
Kieckers, E.: Die Stellung des Verbs im Griechischen. <i>Benigny Gyula</i>	623
Kohler, Paul: Epikur und Stoa bei Horaz. <i>Braun Soma</i>	425
Kont, I.: Bibliographie française de la Hongrie (1521—1910). <i>Bar- anyai Zoltán</i>	620
Lemaitre, Jules: Chateaubriand. <i>Elek Oszkár</i>	696
Lillge, F.: Composition und poetische Technik des Διοκρίδους Ἀριστέα. <i>Marót Károly</i>	618
Lindsay, W. M.: Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX. <i>Révay József</i>	40
Mayne, Harry: Dichtung und Kritik. <i>Sas Andor</i>	195

	Lap
Meyer, R. M.: Die deutsche Literatur des neunzehnten Jahrhunderts. <i>Weiszter Róbert</i>	703
Meyer, Richard M.: Literarhistorische und biographische Aufsätze. <i>Verő Leó</i>	353
Mutschmann, H.: Aufbau und Quellen der Schrift vom Erhabenen. <i>Kallós Ede</i>	772
Nachmanson, Ernst: Historische Attische Inschriften. <i>Hornyánszky Gyula</i>	761
Pellissier, Georges: Le réalisme du romantisme. <i>Ifj. Dengi János</i>	45
Rathke, Arthurus: De Apulei quem scripsit de deo Socratis libello. <i>Braun Soma</i>	354
Reitzenstein, R.: Das Märchen von Amor und Psyche bei Apuleius. <i>U. az</i>	49
Rothe, Carl: Der augenblickliche Stand der homerischen Frage. <i>Marót Károly</i>	280
Schneider, R.: De verbi in lingua Latina collocatione. <i>Benigny Gyula</i>	623
Schramm, Franz: Sprachliches zur lex Salica. <i>Zuber Marianne</i>	699
*Schuchardt, Hugo: Deutsche Schmerzen. <i>P. G.</i>	782
Sextus Pompeius Festus: De verborum signficatu. Ed. W. M. Lindsay. <i>Némethy Géza</i>	687
Simmel, Georg: Goethe. <i>Sas Andor</i>	688
Süss, Wilhelm: Aristophanes und die Nachwelt. <i>Husztai József</i>	275
Szinnyei, Josef: Ungarische Sprachlehre. Joos. Szinnyei Unkarin kielippi. <i>Trócsányi Zoltán</i>	45
Terzaghi, Nicola: Fabula. <i>Husztai József</i>	698
Werner, Jakob: Lateinische Sprichwörter und Sinnsprüche des Mittel- alters. <i>Révay József</i>	347
Witkop, Ph.: Die neuere deutsche Lyrik. <i>Weiszter Róbert</i>	278
Witzel, M.: Untersuchungen über die Verbalpräformative im Sumer- rischen. <i>Kmoskó Mihály</i>	191
Wünsch, Richard: Aus einem griechischen Zauberpapyrus. <i>Endrei Gerzson</i>	421
Zinkernagel, Fr.: Goethe und Hebbel. <i>Révhegyi Rózi</i>	198

IV. Programm-értekezések.

Agárdi László: A modernek és az iskola. <i>Vértesy Jenő</i>	51
Alföldi Béla: A magyarországi református énekekről. <i>Császár Ernő</i>	432
Barna János: Reviczky Gyula vallásos költészete. <i>Bittenbinder Miklós</i>	284
Beke Boldizsár: Petőfi hazafias lírája. <i>Kristóf György</i>	202
Bielek Dezső: Menandros vígjátékainak töredékeiből. <i>Kempf József</i>	429
Böhm Dezső: A Grimm-mesék. <i>Heinrich Gusztáv</i>	775
Csura Miklós: Argirus historiája. Argirus feldolgozásai. <i>György Lajos</i>	781
Dávid László: Az elégia magyar mestere. <i>Bittenbinder Miklós</i>	284
Endrei Gerzson: A papiruszok világából. <i>Czebe Gyula</i>	283
Fischer, Georg: Ueber einen grösseren, in der Umgebung von Säch- sisch Sankt Georgen 1899. gemachten Fund römischer Familien- denare. <i>Gohl Ödön</i>	282
Grünwald Jenő: Adalékok a «Rettungok» korához. <i>Heinrich Gusztáv</i>	703
Haltenberger Mihály: Természettudományi gondolatok Madách «Ember tragédiájá»-ban. <i>Mikola Sándor</i>	428
Hittrich Ödön: Epidauros. <i>Láng Nándor</i>	432
Husztai József dr.: Adalékok az irodalomtörténeti módszer kérdéséhez. <i>Heinrich Gusztáv</i>	777
Karl Lajos: Leánytípusok az újabb francia irodalomban. <i>Király György</i>	779

	Lap
Király György: Szép Ilonka. <i>Alszeghy Zsolt</i>	200
Kohányi Menyhért: Regnard, mint Molière utánzója. <i>Birkás Géza</i>	281
Konrád Ferencz: A régi görögök lakomái és társas mulatságai. <i>Hittrich Odön</i>	281
Kovács Antal: Petőfi véleménye magyar írókról. <i>Kristóf György</i>	201
Leffler Béla: Petőfi Svédországban. <i>U. az</i>	201
Mezey Sándor: Az idősebbik Philostratos Eikones-e. <i>Csermelyi Sándor</i>	431
Potoczky Lajos: Ibsen. <i>Kristóf György</i>	200
Sallay Géza: Döbrentei Gábor élete és működése. <i>Gálos Rezső</i>	433
Schöner Ferencz: Kószeghy Pál. <i>Kirdy György</i>	779
Szilágyi Adolf: Apollonius Rhodius «Argonautica»-ja. <i>Kerekes Pál</i>	432
Thury Zsigmond: A szombatos kódexek bibliographiája, különös tekintettel azok énektartalmára. <i>Kerekes Fimil</i>	53
Vári Rezső: A drámai művészet hivatása és hatásai. <i>Vétesy Jenő</i>	52

V. Budapesti Philologiai Társaság.

A Társaság XXXVIII. közgyűlése 1913. január 11-én	128
I. Elnöki megnyitó beszéd. <i>Heinrich Gusztáv</i>	128
II. Titkári jelentés. <i>Hornyánszky Gyula</i>	130
III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése	132
IV. Jegyzőkönyv a közgyűlést megelőző választmányi ülésről	136
V. Jegyzőkönyv a közgyűlésről	137
Főelővasó és választmányi ülések	54, 202, 284, 356, 434, 705, 782
A B. Ph. Társaság tisztikara és választmánya 1913-ban	791

VI. Vegyesek.

A Bankó szép leányáról szóló széphistória és a Vásárhelyi daloskönyv. <i>Komlós Aladár</i>	634
A Bolond Istók I. éneke, mint önéletrajz. <i>Kardos Lajos</i>	361
A Bujdosó Rákóczi cz. költemény. <i>Vétes Sandor</i>	441
Adatok az Agrippa mese eredetéhez. <i>Helle F. Hugó</i>	711
Adatok regény- és drámairodalmunk történetéhez. <i>György Lajos</i>	209
A Heautontimorumenos prologusához. <i>Révay József</i>	783
A komikum elméletéről. <i>Szigetvári Iván</i>	142
A latin kiejtés reformja Franciaországban. <i>Szigetvári Iván</i>	62
A német kéziratok leltározása. <i>Gragger Róbert</i>	366
†A pannonhalmi főiskola évkönyve	639
A philologia halottai 1912-ben	448
A Pinguinek szigetének fordítása. <i>G. J.</i>	204
Arany «A rab gólyá»-jához. <i>Szerk.</i>	716
Arany János egy ismeretlen verse. <i>Kardos Lajos</i>	212
Arany «Jóka ördögé»-nek forrása. <i>Zlinszky Aladár</i>	438
Arany «Katalin»-kézirata. <i>Huszár György</i>	628
Ásatások Sardesben	363
A «Szép Ilonka» keletkezése. <i>Darvas János</i>	290
A Szilágyi és Hajmási-mondához. <i>Bod Károly</i>	288
A «Tündéralom» és «Byron The Dream» cz. költeménye. <i>Kardos Lajos</i>	636
Az «Árbócz» forrásához. <i>Alszeghy Zsolt</i>	140
Az athéni egyetem alapításának ünnepe. <i>Z.</i>	628
Az opaszszagnac dicsireti. <i>Trostler József</i>	715
Az onolatria a zsidóknál és az őskereszténységben. <i>Marmorstein Artur</i>	141
Bogáthi Fazekas Mihály és Nagyvernyi Magyar Péter. <i>U. az</i>	790
Bogáthi szoltárainak új kézirata. <i>Borbély István</i>	716
Bornemisza Eleázárjának lappangó kiadása. <i>Kardos Lajos</i>	444

	Lap
Bürger és Petőfi. <i>Trostler József</i>	208
Clément Marot és Mária magyar királyné. <i>Császár Ernő</i>	58
Csokonai forrásaihoz. <i>Trostler József</i>	60
B. Eötvös József első beszédei. <i>Ferenczi Zoltán</i>	706
Garay János «A két holló» cz. költeménye. <i>Elek Oszkár</i>	211
Godiva mondája Andrád Sámuel gyűjteményében. <i>Elek Oszkár</i>	637
Hamerling pesti pályázata. <i>Weber Artúr</i>	360
Heine újabb művei? <i>h.</i>	436
Herder munkái. <i>h.</i>	705
Himfy és Bürger. <i>Gálos Rezső</i>	360
+Horváth Balázs dr. cs.	436
Idők, actiók. Válaszul Gyomlay Gyula bírálatára. <i>Komonczy Gáspár</i>	366
Idyll-hatás Herondas mimusaiban. <i>Németh Sándor</i>	363
Johannes Kalitzunakis és Czebe Gyula. <i>Pecz Vilmos</i>	139
Kazinczy Ferencz levele Wielandhoz. <i>Thienemann Tivadar</i>	631
Kisfaludy Károly mesegyűjtése. <i>Verő Leó</i>	443
Kuppis Vilmos, Petőfi barátja. <i>Alapi Gyula</i>	287
Lang, Andrew	638
Magyar etymologiai szótár	789
Magyar vonatkozások Ben Jonson műveiben. <i>Fest Sándor</i>	206
Még egy szó a zsidó-keresztény onolatriáról. <i>Marmorstein Artur</i>	288
Megjegyzés Heinrich Gusztáv bírálatára. <i>Grünwald Jenő</i>	789
Némajáték a görög eposzban. <i>Marót Károly</i>	439
Német nyelvi kérdések. <i>F. G.</i>	782
Novális jegyese hazánkban. <i>Gesztesi Gyula</i>	140
Papyrus-okmányok szótára	638
Pecz Vilmos az Ilias és Odysseia tropusairól szóló tanulmányáról német elismerés	204
Petőfi «Dicsőséges nagy urak» kezdetű költeménye. <i>Ferenczi Zoltán</i>	54
Petronius Satyricon-jának színhelye. <i>Révay József</i>	286
Pfeffel egy költeményének hatása Kisfaludy Károlyra. <i>Fest Sándor</i>	714
Pompeji ásatások. <i>Láng Margit</i>	632
Πρόχειρον ὀρθογραφικὸν λεξικόν. <i>Hádzsega Gyula</i>	142
Ronsard származása. <i>Birkás Géza</i>	787
+Schmidt, Erich. <i>h.</i>	434
Skutsch Ferencz. Nekrolog. <i>Lang Richard</i>	202
Szemere Pál forrásaihoz. <i>Gálos Rezső</i>	358
Szinnyei József (id.). Nekrolog. cs.	626
Tompa Mihály regéinek és beszélyeinek győri kézírata. <i>Pitroff Pál</i>	785
Tycho. <i>Révay József</i>	206
Válasz. <i>U. az</i>	205
Válasz Birkás Géza «Páris kövei»-ről írt bírálatára. <i>Karl Lajos</i>	371
Válasz Szigetvári megjegyzésére. <i>Kelecsényi János</i>	142
Verseghy «Búcsúzása»-hoz. <i>Gálos Rezső</i>	58
Verseghy «Klárrikához» cz. költ. forrása. <i>Gálos Rezső</i>	710
Vinet Sándor. <i>Rácz Lajos</i>	285
Viszonzás Karl Lajos válaszára. <i>Birkás Géza</i>	373
Viszonzás Komonczy Gáspár válaszára. <i>Gyomlay Gyula</i>	445

VII. Könyvészet.

A magyar philologiai irodalom 1912-ben. <i>Hellebrant Árpád</i>	453
Pótlás hozzá	640
Budapesti és kolozsvári doktori dissertatiók 1912-ben	451
Philologiai program-értekezések 1911/12	63
Külföldi könyvészet	214, 293, 717
Beküldött könyvek jegyzéke .. 62, 143, 213, 292, 375, 449, 639, 716,	790

1913. JANUÁR.

XXXVII. ÉVFOLYAM.

I. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TAMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDAJA.

1913.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-utca 4.), a modern philologiai dolgozatoké pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendő.

TARTALOM.

BAYER JÓZSEF: Bauernfeld vígjátékai a magyar színpadon	1
RÉVAY JÓZSEF: A palatinusi feszület	12
MARÓT KÁROLY: Homerus comparatus (I. közl.)	23

HAZAI IRODALOM.

Kallós Ede: Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz I. HORNYÁNSZKY GYULA	31
Badios Ferencz: Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. GÁLOS REZSŐ	34
Schiller Ottó: Bevezetés a biológiai esztétikába. ALSZEGHY ZSOLT	36
Yolland Artur: Charles Dickens élete és művei. LATZKÓ HÚGÓ	38
Stieglmár Róbert: George Meredith komikum-elmélete. KELECSÉNYI JÁNOS	39

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Lindsay, W. M.: Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX. RÉVAY JÓZSEF	40
Friebel, Otto: Fulgentius, der Mythograph u. Bischof. U. AZ.	42
Szinnyi József: Ungarische Sprachlehre. U. a. Unkarin kielioppi. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	44
Pellissier, Georges: Le réalisme du romantisme. IFJ. DENGEL JÁNOS	45
Diehl, E.: Vulgärlateinische Inschriften. ENDREI GERZSON	46
Houben, H. H.: Jungdeutscher Sturm und Drang. ZUBER MARIANNE	47
Reitzenstein, R.: Das Märchen von Amor u. Psyche bei Apuleius. BRAUN SOMA	49

PROGRAMMÉRTEKEZÉSEK.

Agárdi László: A modernnek és az iskola. VÉRTESY JENŐ	51
Vári Rezső: A drámai művészet hivatása és hatásai U. AZ.	53
Thury Zsigmond: A szombatok kódexek bibliográfiája. KERÉKES EMIL	53

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság 1912. dec. 11. ülése	54
Petőfi «Dicsőséges nagy urak» kezdetű költeménye Adorján Boldizsár egy- korú másolatában. FERENCZI ZOLTÁN	54
Didaskalion. RÉVAY JÓZSEF	56
Clément Marot és Mária magyar királyné. CSÁSZÁR ERNŐ	57
Verseghy «Búcsúzás»-ához. GÁLOS REZSŐ	58
Csokonai forrásaihoz. TROSTLER JÓZSEF	60
A latin kiejtés reformja Franciaországban. SZIGETVÁRI IVÁN	61
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke	62
Az 1911–12. programmértekezések jegyzéke	63

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 12 korona. Egy füzet ára 1 korona 20 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuel**hez (Budapest, I., Országház-u. 12.) intézendők.

BAUERNFELD VÍGJÁTÉKAI A MAGYAR SZÍNPADON.

Bauernfeld első darabja, a bécsi Hof-Burgtheater színpadján 1828 szept. 5-én első ízben adott *Der Brautwerber*, mint Wlassák adataiból (Chronik des k. k. Hof-Burgtheaters, Wien, 1876. S. 185. u. 298.) megtudható, négy előadás után végkép lekerült az udvari színház műsoráról. Az első sikeres fellépése tulajdonképen 1831 jan. 12-ével kezdődik, midőn *Leichtsinn aus Liebe* című vígjátékával véglegesen megállapítja hírnevét Bécs első színpadján. Így Bauernfeld színműírói pályafutásának igazi kezdőéve 1831-re tehető.

Hozzánk elég hamar jut el a hírneve. Ha két dolgot külön is megemlítnünk, először, hogy 1837 augusztus 22-ig, a *Pesti magyar állandó színház* megnyitásáig, hazánkban csupán vándorló színtársulatok voltak; másodsor, hogy még egy, a bécsi színpadon sikerrel adott darabnak is könyvalakban való megjelenéséig sokszor évek teltek el s így lefordításuk csak jó későn vált lehetségessé, elmondhatjuk, hogy az idegen színpadok közül a magyar azok elseje közé tartozik, melyek Bauernfeldről tudomást szereztek. A *Leichtsinn aus Liebe*, Wurzbach adatai szerint, 1833-ban jelent meg nyomtatásban (Biogr. Lexicon I: 186) és 1834-ben magyar fordításban már színre is kerül Kassán április 23-án. A ránk maradt színlap szerint «Legelőször előadódik» *„Könnyelműség szerelemből vagy A csalódások»* címen Kiss János fordításában. A magyar színlap még hibásan írja a nevét is, így: Baurenfeld; de lassan hozzászoknak az új névhez, és Bauernfelddel többször találkozzunk most már a vidéki színpadokon. Második darabja a vidéki magyar színpadon: *Vallomások* című vígjátéka (*Die Bekenntnisse*), mely másfél évre a bécsi előadás (1834, II. 8.) után Debreczenben 1835 november 22-én «először» adatik elő Mérey Károly fordításában: *Vallomások vagy nő mint katona* címen. Ezt a darabot a fővárosban (Budán) azonban már 1835 február 24-ikén adták elő első ízben.

Ugyancsak Budán kerül először és egyetlenszer színre 1835 január 20-án a *Szelem jegyzőkönyve* címen *Das Liebes-Protokoll* is, Kiss János fordításában. Das letzte Abenteuer, *Az utolsó kaland*-ot először Kassán 1837 I. 5., majd Debreczenben adják 1838, V. 8.

Bauernfeldnek összesen 11 darabját fordították le magyarra. Ezek közül négy a Nemzeti Színház előtti korra, vagyis a magyar színesztet vándorlási idejére esik; hét pedig első ízben a Nemzeti Színház deszkáin lát napvilágot 1837-től 1868-ig. Nyomtatásban azonban Bauernfeld egyetlen darabja sem jelent meg magyarul.

A Nemzeti Színházban 1837—1868 közt csaknem minden évben egy vagy két darabja van a műsoron, de vannak évek, midőn egyetlen darabját sem adják, így 1843 ban, aztán 1850, 1851-ben. Jellemző, hogy 1856. után 11 évi szünet áll be és 1857-ig bezárólag egyetlen darabja sincs műsoron. a mit tán az 1856-ban megbukott *Fata morgana* balsikerével tudnánk megokolni. Bár 1868-ban az *Aus der Gesellschaft* című drámája újból forgalomba hozza Bauernfeld nevét a magyar színpadon, mégis elmondhatjuk, hogy tulajdonképi virágzási korszaka nálunk az 1834-től 1852-ig terjedő időre esik.

Néhány egykorú bírálóat meg fogja világitani színi és irodalmi hatását hazánkban.

Az első Bauernfeld-vígjáték, mely a magyar főváros színpadján előadatott, a *Die Bekenntnisse* volt, Budán 1835 február 24-én, és ugyanez a vígjáték hozta forgalomba Bauernfeld nevét a pesti magyar színházban (később, 1840-től *Nemzeti Színházban*) is. Midőn ez utóbbi helyen első ízben adták 1837 október 5-én, Vörösmarty ezt írta az előadásról: «Az előadást egészen igen jól sikerültnek mondhatni. Észrevételünk csak az, hogy ily mulattató színmű s ily jeles előadás legalább még egyszer annyi nézőt érdemlettek volna, mert végre kicsoda színdarab s milyen előadás vonja be a közönséget, ha nem ilyen?» A Honművész szerint is «közelgülésre adatott».

Ez elismerő sorok két dolgot bizonyítanak, 1. hogy a darab és előadása jóságát a főváros legelső kritikái forumán is elismerték, és 2. hogy a magyar színészetnek már vidéki vándorútjain is egyike lehetett a leggyakrabban adott daraboknak, mely ekként meseszöveg és összjáték tekintetében is egyaránt kifogástalannak találtathatott Pesten is. De már 1835-ben is nagyon tetszett, midőn Budán február 24-én a következő furcsa czímen adták: *Kivallások*. A Honművész kritikusa azt írta, hogy «oly élénk és helyes előadással, melyet csak ohajtottunk». A kritikus szerint «vetekedtek a darab érdekesítésén *Kántorné* (özv. Linden), *Lendvayné* (Julia) és *Lendvay úr* (Adolf). A közönség igen jól mulatván, nagy tetszéssel fogadá e mutatványt». A fordító a ránk maradt színlapon M. Károly néven szerepelt, de titkolódzása felesleges volt, mert a kritikus «csinos írásmódjával meg volt elégedve». Ez az anonymitas aztán azzal a következménnyel járt, hogy több helyütt a darab fordítójának Megyeri Károly színészt tartották, pedig a darab fordítója kaposmérői Mérey Károly kamarai titkár volt, ivadéka annak a Mérey-családnak, melynek egyik tagja Mérey Sándor, már a XVIII-ik évszázad végén színművek fordításával foglalkozott s a többi közt *Leart* megmagyarosította, és a mely család sarjai ma is szerepet játszanak politikai életünkben. Bauernfeld tehát irodalmi színvonalon álló fordítás révén kerül a főváros magyar színpadjára.

A darab fogadására még jellemzőbb az, a mit a Honművész kritikusa e darab budai 2-ik előadásáról (április 26.) ír: «A Kivallásokba magyar színészetünknek minden nem-barátjait szerettem volna megjelenni látni, hadd tehettek volna kivallást, hogy színészeink, ha akarnak, csakugyan tudnak élénken és jól játszani. A darab úgy az életből van véve, oly gazdag situációkban s oly tanulságos az életre nézve, hogy lehetetlen a színházat eléggéletlenül elhagyni, ha — jól adatik. Ezt színészeink ma tették s mind a két öreg: *Bartha*

úr (Hermann) és *Szentpétery* (Zinnburg), mind a fiatalok: *Lendvayne* assz. (Julia), *Lendvay* úr (Adolf), *Kántorné* assz. (Lindenné) és *Tóth* úr (Bitter) mindent elkövettek, hogy nekünk mulatságos és tanulságos estét szerezzenek. *Lendvay* assz. mint hadnagy, kellemes kis hadnagy volt s játék végén férjével együtt kitapsoltatott. Néző ismét szép számmal» . . . E színészek ambícióját a darab sikere érdekében tehát csak a legnagyobb elismeréssel emelhetjük ki.

Az okt. 30-iki pesti előadás annyival bír külön értékkel, hogy ezúttal szerepel a darab helyes címével: *Vallomások*. Későbbi előadásaikon a hélytelen régi címét (Kivallások) ezzel a jobbal cserélték fel.

A darab debreczeni első előadásakor egészen új szereplők segítették sikerhez a *Vallomások*-at. Adolfot *László* adta, «tapsot aratva» Hermannat *Hubay* «elég jól». *Chiabayné* bár helyesen fogta fel szerepét, kicsiny természetéhez nem illett a hadnagyi ruha. Linden Annát *Parázsoné* adta. A kritikus szerint a darab igen mulatságos estét nyújtott. A darabból csupán a kétértelmű szövegnek kiirtását kéri, mert azok olyanok, «mint virágok közt nevededő gyomok».

A miskolci előadásról (1835. XII. 27.) azt olvassuk, hogy az egész színi idény alatt «talán egy darab se nyéré el úgy a nézők elégedését, mint a *Vallomások* cz. jeles színdarab. Adolfot Czelesztin, Juliát Farkasné, Annát Balláné adta. «A közönség megelégedve hagyta el a házat . . .»

A kassai előadás is (1836. XI. 21.) kellemes estét szerzett és Szerdahelyi mint Adolf «kitűnő, jeles játékaért a mutatvány végén előhívásra méltatott», a mi abban az időben a legnagyobb ritkaságok közé tartozott.

A *Vallomások* oda tartozott a vándorló magyar színészet leg-hatásosabb darabjaihoz s az ország minden nevezetesebb színi állomásán új meg új szerepadókkal megfordult. Így Baján 1838. III. 4. Adolfot Czelesztin «természetes könnyűséggel, kitűnő művészséggel» adta; Munkácsin Linden Annát «igyekezettel», Kovács Hermannat és Farkasné Juliát. Az egész előadásban csupán egy dolog volt furcsa, az, hogy Zinnburg báró előadója «tótos kiejtésű zsidó volt». A pécsi előadás (1838. V. 20.) szintén elég jó volt, de ott az a furcsa dolog történt a «nemes társalkodói víg rajz» előadásában, hogy Zinnburg báró előadója nem tudta a szerepét úgy, hogy a 3. felv. végén Adolf (Czelesztin) mondta el helyette a szerepét!

A debreczeni előadás (1838. IX. 27.) Adolf szerepében Egressy Gábor lépett fel mint vendég. Juliát Erdélyiné, Annát Kántorné adta. Erdélyiné egy kissé túlzott az udvarlási jelenetben s a kritikus szerint «a finom műveltségű tanácsos leány helyett egy nevelés hiányát mutató pajzán leányt alakított». Mindamellettt őt is, Egressyt is a játék végén előtapsolták.

Az előadás azonban minden tekintetben kielégítő volt, mit a kritikus következő mulatságos kijelentéséből joggal gyaníthatunk. «Egyébiránt oly egybevágólag ment az egész, hogy csupán a csikorgó gépely és az egyik oldalon szobát (!), másik oldalon utcát (!) ábrázoló színpalak hozák vissza a nézők emlékébe az eltávozott svédek . . .»

Szóval a magyar színészet beletalálta magát az első alkalommal már Bauernfeld alakjaiba és diadalról-diadalra vitte a *Vallomások*-at,

a miről tán sejtetele se volt az osztrák írónak, ki egy évtized előtt még azt írta a harminczas évek magyarságáról, hogy «man muss Volk, wie Adel erst cultivieren». Íme! viszonyaink nem ismerése mennyire elősegítette azt, hogy osztrák író társaink valósággal megcsontosodtak oly halvéleményben, melynek a valóságban nem voltak meg az igaz alapjai. Alig hiszszük, hogyha mindezekről tudomást szerez Bauernfeld, véleménynyilvánításában később is ennyire elfogult és valljuk be, ennyire igazságtalan marad.

Bauernfeld második vígjátéka a Kassán 1834 április 23-án «legelőször» előadott *Leichtsinn aus Liebe* (Könnyelműség szerelemből, vagy: A Csalódások) már nem volt ily népszerű a magyar színpadon, pedig ez a vígjáték úgynevezett «magyarosítás» volt. Hogy ez a magyarosítás csak a nevekre szorítkozott-e vagy lényegbe vágó dolgokra is, nem tudjuk eldönteni, mert a fordítás nem jelent meg nyomtatásban. A gyűjteményben meglévő színlap szerint az előadók nevei így módosultak: Frank = Vízvári; Friederike von Minden = Ligeti Friderika; Rat Reiser = Ballagi, tanácsnok; Werder = Gémesi, gazdag Erdélyi országi birtokos; Hans von Bonstetten = Kővári János; Oberst von König = Király Bencze, Ezredes Kapitány; Baron Storch = Báró Dombi stb. A színhely (ein Brunnen- und Badeort) «egy savanyú víznél». A vígjátékíró nevét azonban a színlap ép úgy, mint a Vallomásoknál, ezúttal is hibásan: Baurenfeldnek írja. Hogy a darab Kassán minő hatást tett, nem tudjuk megmondani, mert sem erről, sem az 1837. évi márcz. 31-iki előadásról tudósítás nem maradt reánk.

A kolozsvári egyetlen előadásról, bár az összes előadókat mind külön megdicséri a tudósító, csak annyit találunk érdemileg megjegyezve, hogy ez «oly darab, mely a társasági s úgy szólva, mindennapi életből van véve». Művészileg adták szerepeiket: Szentpétery (Vízvári), Udvarhelyi (Gimesi), Déryné (Friderika), Kubayné (Aurora); jelesen Egresi Gábor Henriket és Lendvay Kőváryt. A többiek «igen-igen jól», «híven», «természetesen» adták szerepeiket, sőt az éjjeli őr is «tetszéssel» adta szerepét — és mind e dicséretnek ellenére, nem találkozunk e darabbal többé Kolozsvár színpadjain. Magyarozatja ennek tán az, hogy a megdicsért főszereplők 2. s-ad része a Budán 1833 óta együtt működő színtársulathoz s később a Pesten 1837 aug. 22-én megnyílt első állandó magyar színházhoz szerződött.

Az első budai előadás véglegesen eldöntötte e darab sorsát a fővárosban. A tudósító szerint «nem annyira a darabnak elég vizenyős tartalma, mint az itt ott előfordult szerény nemű trófák és a jó előadás tették e mutatványt elfogadhatóvá». Színészeink minden jó igyekezete se tudta azonban színen tartani e vígjátékot, mely Wlassák szerint a Hofburgtheaterben 1831 től 1875-ig 92 előadást ért meg (i. m. 312. l.). A magyarosítás gyenge volta ártott volna a darabnak? Nem tudjuk eldönteni, mert nem jelent meg nyomtatásban.

Az ezután előadott Bauernfeld-vígjátékok: *Das letzte Abenteuer* és *Das Tagebuch* hasonlóképp nem állták meg helyüket a magyar színen (bár ez az utóbbi a M. Tud. Társaság költségén fordítottatott le magyarra). Az első Bauernfeld-vígjáték, mely a következő évben adatott a Nemzeti Színházban, a *Bürgerlich und Romantisch* szintén nagyon rövid pályafutás után lekerült a műsorról, miután 1840-ben három

és 1841-ben egy előadást ért meg. Az 1848-ik és az 18 2. évi új szereposztás csak három előadást biztosított e vígjátéknak.

Midőn 1840 május 22-én először adták, a Honművész kritikusa csak ennyit írt a darabról: «Ezen színmű a német színi világ előtt szerencsével fordult meg többször a színpadon; úgy látszik azonban, mintha magyar színünkön nem igen fogna e szerencsének örvendhetni.» Jól sejtett, mert míg a Hofburgtheaterben 1835-től 1875-ig 82 előadást ért meg, a Nemzeti Színházban csak 7-et!

Míg a darab Pesten csak félsikert ért el, addig Kolozsvárott 1840 szept. 17. a pesti Nemzeti Színház kiváló művészeinek Fáncsy Lajosnak vendégszereplése alkalmával nagy hatással adatott.

Az Erdélyi Híradó ezeket írta: «A színész társaságnak ritka szerencsével sikerült e darab előadása. Ezen darab szellemére és irányzatára nézve, a legjelesbek s nemesbek közé tartozik, melyek mostani színünkön adattak; óhajtható lenne, ha minél többször hozna az igazgató hasonló műveket színre, melyek erkölcsi hatással s a legjózanabb élettanúságokkal oly bő mértékben lennének elárasztva...» A tetszés következménye volt, hogy Fáncsy még egyszer fellépett e vígjátékban. A kolozsvári magyar közönség dicséretes, minden balféltétől ment objectivitásának jellemzésére megemlíthjük, hogy midőn 1840. XII. 15. Szigligetinek 100 arany akadémiai pályadíjat nyert *Rózsa* cz. vígjátékát Kolozsvárott első ízben adták elő, ugyancsak az Erdélyi Híradó ezeket merete megírni: bár Szigligeti vígjátéka sok szeszélyvel, ötletességgel és élénkséggel bír, se meséje, se bonyodalma, se jellemei nem tettek oly hatást, a minőt egy 100 aranyas vígjátéktól várni lehet. «Szóval a műveltebb közönséget e mű felényire se elégíti úgy ki, mint, hogy csak egyet említsünk, a *Polgári és regényes* cz. vígjáték, mely mostanig két ízben s mindig tetszéssel adatott...» E dicséret ellenére az 1841. évi két előadás után a *Polgári és regényes* véleg letűnt a kolozsvári magyar színpadról is.

Hét évi szünet után, 1847 április 6-án találkozunk a Nemzeti Színház deszkáin két új Bauernfeld-vígjátékkal: az egyfelvonásos *Das Versprechennel* (*Fogadás*, nem egészen helyesen fordított czímen) és a kétfelvonásos *Grossjährig-gel* (*Nagykorú*) czímen. Mind a kettő magyarosítás volt. Ez az előadás azért jelentős, mert ennek ötletéből esik irodalmunkban először szó Bauernfeldről nemcsak mint vígjátékíróról, hanem mint olyanról, ki a Pichler-féle, szállóigévé vált mondásnak (*Liberal, aber nicht mit den Liberalen*), híve lőn és a *Grossjährig Schmerl* alakjában az oppositíót igyekezett neveltségessé tenni. (L. Horner bevezetését Bauernfeld műveihez, S. XXXIX.)

Irodalmi életünknek akkor legtekintélyesebb folyóiratában, a Frankenburg Adolftól szerkesztett *Életképek*-ben, egy «Ü»-jegyű kritikus (hihetőleg az erősen szabadelvű Sükey Károly) hevesen megtámadja a vígjátékíró Bauernfeldet, de a támadás élességéből azt sejtetheti, hogy az opponálást gúnyoló vígjátékíró magára haragította az oppositio egyik lelkes hívet, magát a kritikust. Szó szerint adjuk támadó sorait, melyek, ha erősen kiélezettek is, lényegben véve Bauernfeldről mint vígjátékíróról nem egy találó megjegyzést tartalmaznak. Először a darabok megválasztását kifogásolja. Aztán így folytatja: «Sok vígjátékírónak kellene, összes műveikkel együtt, a lények sorából kitoröltetni, míg, legnagyobb szükség esetében, ezen felületes

firkászhoz (!) folyamodnánk, kinél Kotzebue is sokkal magasabban áll. Bauernfeld Eduard úrnak összes érdeme bizonyos ügyesség, melylyel szegény leleményű tárgyait kezeli; helyzeteiben igen ritkán találni valami újat s változatost, sőt épen abban, mi által a feltalálás hiányát, a helyzetek kopottságát takargatni akarja, t. i. elmés célzatokban az életre s rajzaiban a fennforgó állapotoknak, bosszantásig silány. Míg a jámbor német családélet körében forog s ennek mulattató oldalaival foglalkodik, még csak tűrhetően megjárna; de ha a kornak uralkodó irányai ellen lődöz s mint p. o. a „Literarischer Salon”-ban az újabb irodalom irányja ellen kél ki: nem tudja az ember, bosszankodjék-e vagy mosolyogjon e nyomorúságos satirai kísérletek felett . . .

A *Versprechen*-t egyenesen «leírhatlan silányságnak» nevezi, melyben Bauernfeld «szokott elevensége» hiányozván, az a jó előadók daczára, csekély hatással adatott. A darabról mondott eme szigorú vélemény csak formailag volna kifogásolható, mert hisz a darab valóban Bauernfeld gyengébb művei közé tartozik és a Hofburgtheaterben is csak rövid életet élt és 1846-tól 1851-ig csupán 17-szer szerepel a műsoron (Wlassák, 324. l.).

A Grossjährig-ről nem hallgatja el a magyar kritikus, «hogy a német közönség által nagy elragadtatással fogadtatott». Bevallja azt is, hogy «nálunk is tetszett, főleg azon mulattató játék által, melylyel Fánecs a maradást, Szentpétery a haladást és oppositót eltorzított túlságban képviselik». A magyar fordítónak az a szerencsés ötlete támadt, hogy a darab meséjét a magyar viszonyokhoz alkalmazta s «korszerű célzásokkal megspékelé», mint kritikusunk írta. A darabnak magyarban a fordító a következő hosszú, magyarázó címet adta: Nagykorú és táblabíró, vagy Korszerű eszmék.

Kritikusunk magáról a darabról és annak színi hatásáról ezeket írja: «A mese igen egyszerű s érdektelen volna magában; azonban elevenséget s mulattató képességet ad a darabnak a sima, folyékony, szeszélyes dialog. Maradi Jeremiásnak, mint a túlconservatív elem képviselőjének, ellenébe van téve a szájhős ellenzéknek egy érdemes tagja, Mozgai táblabíró, ki örökké opponál s nem is tudja, kinek és minek s e fölött azon tulajdonnal bír, hogy a nevek sohasem jutnak eszébe. S az ember nevet és nevet s nem gondolja meg, *mennyire nincs helyén ily nevetés*» — írja megbotránkozással.

Íme, a minden ellen opponáló német Schmerl életfenntartója lett egy ideig a Lajtán túl a német vígjátéknak, ellenben mint Mozgai táblabíró, bár nevetteget a magyar színpadon — itt oppositóra talált oly korban, mely a konzervatív felfogásnak nálunk épen nem volt kedvező. Talán ez magyarázza meg a legjobban, hogy miért került le harmadik előadás után a magyar színpadról 1847-ben, melynek november 7-ikére Pozsonyba hívta össze az ország rendeit a magyar nyelven szerkesztett királyi meghívó.

E vígjáték színpadi sorsa érdekes világot vet a Lajtán inneni és túli politikai felfogás nagy különbözőségére. Mint ismeretes, Bauernfeld e vígjátékot az osztrák System ellen írott satirának tervezte és Blasében az «Abwarten» politikai hátrányait akarta neveltségessé tenni. A satirán még az udvari körök is jót nevettek, mint azt Bauernfeld maga beszéli el «Aus Alt- und Neu-Wien» cz. feljegyzéseiben.

(Horner-féle kiadás. IV. k. 170—1. l.) A darabot a Lajtán túl Blase alakja buktatta meg. «Merkwürdig — írja Bauernfeld — dass das Stück zugleich mit dem alten Systeme verschwand». Aztán gúnyosan hozzáteszi ezt a kérdést: «Das neue fürchtet sich doch nicht etwa auch vor dem Blase? ...»¹⁾

Nálunk nem Blase-Maradi Jeremiáson bosszankodtak, hanem Mozgai táblalíró alakján. Ausztriában a konzervatív felfogás gúnyolása buktatta meg a vígjátékot, nálunk a szabadelvűségnek kigúnyolása. Ausztriában mindig a Systemet féltették, nálunk pedig a szabadelvűséget. Ott az udvari körök vétették le a műsorról 1850 ben, 35 előadás után, s nálunk a magyar közvélemény buktatta meg három előadás után, már 1847-ben, mert a magyar még a színpadon se értett tréfát, midőn liberális politikáról volt szó. Azonfelül az 1847-iki forrongó év a legeslegkedvezőtlenebb volt az efajtájú szatíráknak.

Ez a szabadelvű eszmeáramlat, mely Franciaországból indult ki, s a melynek forradalmi vihara 1848-ban a Kárpátok bérczéig elért, egy évre rá öntözébe fült, és az 50-es évekkel már mindenütt új kor kezdődött, mely mindennek inkább kedvezett, mint a szabadelvű eszmék térhódításának. Hazánk talán a legkeservebben sínylette meg ezt az új reakzionarius irányt. Elnyomva politikailag, szellemekben az osztrák Polizey-System nyügébe béklyózva, elidegenedett mindentől, a mi elnyomóitól jött, főleg elidegenedett oly íróktól, mint pl. Bauernfeld, kiben most már nemcsak a liberálisoknak, hanem egyúttal a liberalizmusnak is egyik gyűlölőjét láthatta. Aztán hogyan is vonzódtatott hazánk oly férfiú egyéniségéhez, a ki Poetisches Tagebuch-jában «Seit 1848», a többi közt ezeket a nem egészen poetikus sorokat írta, egyaránt sértőket Ausztria minden népére és ránk is:

Wenn alle in den Himmel kommen,
Alle die Millionen Frommen,
Deutsche, Magyaren, Welsche, Polen
So ein Himmel wär' ja zum Teufel holen ...

De mindezek ellenére hazánk nem szakított végleg Bauernfelddel, mert bár öt éven át egyetlen új darabját se hozta színre, midőn *Krisen* cz. vígjátéka 1852 november végén a Hofburgtheaterben nagy sikert aratott, azt már 1853 febr. 16-án a Nemzeti Színházban is előadták. Ez a vállalkozás azonban nem járt kellő sikerrel. A *Szépírodalmi Lapok* a hatástalanság okát a «cselekvény hiányában s magában a szerkezetben» kereste. Megjegyezte, hogy «közönségünk nem éri be, s méltán, csupán lélekbuvárlati s cselekvénytelen dialogusokkal, ha még oly fényesek és szellemdúsak is volnának azok. A jellemrajzok nem sikerültek; a személyek nem Bauernfeld korábbi fokára emlékeztető életteljes alakok, hanem halvány körvonalak betöltetlen rajzai; miket tisztán nem láthatunk s ha pillanatra látunk is, hamar

¹⁾ Egyben helyreigazítjuk Bauernfeldnek egy dátumbeli tévedését. Ugyanis ezt írja: «Die Privataufführung bahnte der Satire im November 1847 den Weg auf die Bretter des Hofburgtheaters». A darabot először nem 1847, hanem 1846 nov. 15-én adták a Hofburgtheaterben. (Lásd Wlassák, 306. l.)

elfeledjük. A darab legnagyobb része pusztán beszéd és a társalgás — mint tudjuk — a magyar színpadi s talán még egyéb művészetünknek is leggyengébb oldala.»

Megrója aztán a mesteremberi fordítást és e helyett «átdolgozást kér ne csak kézzel és tollal, hanem szellemmel is». Azt mondja, hogy «tán e fordítás okozta, hogy a német kritika által dicsért fényes dialogusok színpadunkon sok helyen vízenyős, czikornyás dictiókként tűntek fel». (L. i. h. 15. sz. 228—32. l.)

A *Déliab* kritikusa is terjedelmes bírálatban számol be a darabról és annak előadásáról. Ő a darab megmagyarosítását «vastag botlásnak» nevezi, még pedig azért, mert Bauernfeld ép a darabjánál «az általános és minden nemzetre érvényes pszichológiai igazságok mellett főtekintettel volt arra, hogy nemzetének életéből, társadalmi viszonyaiból s úgyszólván nemzetének *véralkatából* merítse személyei jellemét.»

A fordításban pl. oly durva tévedés is előfordult, hogy a Báránkává magyarosított Lämmchen kereskedő — örökké egy reisz-schleisz-greiczi ügynök-vóvel ábrándozik.

Hogy a darab nem fogadtatott érdeméhez mért elismeréssel, ezt szerinte «egyedül átmagyarosításának lehet tulajdonítani». (I. h. X. sz. 317—20. l.) A «magyarosításnak» ez az elavult módja, mely csak nevekre, külsőségekre szorítkozott, ekkor már teljesen divatját múlta, a mi annál sajnálandóbb, mert jó fordítása nálunk is diadalra segíthette volna ezt a darabot, mely a Hofburgtheaterben 1852-től 1875-ig 54 előadást ért meg.

Midőn két évre rá Bauernfeld új vígjátéka: a *Fata morgana* 1855 márcz. 16-iki első előadásakor némi sikert aratott a Hofburgtheaterben, egy évre rá, 1856 márcz. 12-én *Déliab* czímen a Nemzeti Színház is színrehozta.

A darab azonban még Bécsben sem tudott oly teret hódítani, mint a Krisen, s mint ismeretes, 1866-ig 14 előadásnál többet nem tudott megérni — de a magyar színpadról meg épen egy előadás után végleg lekerült.

E két darab bukásának teljességgel nincs politikai háttere. Sőt érdekes, hogy ezúttal az *irodalom* sokkal nagyobb elismeréssel fogadta, mint a *színházi közönség*. Egyik legkiválóbb esztétikusunk, *Greguss Agost*, ezeket írta a darabról első és egyetlen előadása után, a Pesti Napló hasábjain: Bauernfeld vígjátéka a valódi szerelem kétségbevont jogosultságát és hatalmát tünteti elő e darabjában, mint egy másik német író társa: W. Jordán. De az övében nincs oly bölcsészeti mélység, mint a Liebesleugner című lírai vígjátékban, mely ugyanezt az eszmét, de határozottabb formában érzékíti meg. Mindamellet Bauernfeld *Fata morgana*-jának Greguss véleménye szerint az alagondolatot elevenen feltűntető cselekménye, az előadás gyors és következetes egymásutánja, a mese eredetisége és ügyes szerkezete, élesen körvonalozott jellemei és szép fordulatai, kétségkívül a jó vígjátékok közt biztosítanak helyet. Áttérve az előadásra, Greguss ekképen folytatja: «Nem lehet tagadni, hogy a pesti közönségnek, a nagyjának t. i., nem igen ízlett és a nem-siker okát némelyek a mű németességében találták. Nézetem szerint az okot csak abban kell keresni, hogy a mű alapeszméjét merész végrehajtásában félreismer-

ték, azaz, meg nem találták. Jordán vígjátéka, nem lévén írva oly népszerű hangon, mint a Fata morgana, nálunk bizonyosan még kevésbé tetszenék, jóllehet eszmegazdagságánál fogva még inkább tetszést érdemel. Fájdalom, tagadhatatlan tény, hogy a többség restell gondolkodni, kivált ott, hova mulatni jár s hol az értékeket merőben csak csinos külsejökben hordozó könnyű francia színművek sokasága már jóformán el is szoktatta az embereket attól, hogy a felszín alatt is keressen valamit. A kisember megbámulja, a félművelt kineveti, a mit nem ért. Shakespeare is unalmas a többségnek; de mivel az ő tekintélyét a legnagyobb tekintélyek már mégis megállapították, csak kevesen *merik* magukat nevetségessé tenni azáltal, hogy ellene szót emelnek...

A darab a dicséretnek ellenére se került többé színre. Mindamellett azt hisszük, maga Bauernfeld is meg lehetett volna elégedve ezzel a megható Halotti beszéddel, ha tudomást szerezhethet róla. Az író büszke lehetett volna arra, hogy egy ily kiváló magyar esztétikus, mint Greguss, a darab bukásáért nem a szellemes vígjátékíró, hanem a gondolkodni nem tudó és nem szerető színházi, ú. n. «nagy közöniséget» tette felelőssé. Greguss bírálata a magyar írói objectivitás egyik legszebb nyilvánulása a magyar rokonszenvéről nem előnyösen ismert Bauernfelddel szemben.

A legközelebbi Bauernfeld-premièreig aztán még hosszabb idő — 12 év telt el. Az *Aus der Gesellschaft* 1867 évi febr. 12-iki első hofburgtheaterbeli előadása után másfél évre (1868. szept. 23.) a pesti Nemzeti Színház is előadta e vígjátékot *A társaságból* nevezet alatt.

A két utóbbi darab között azonban nagyot fordult az idők sora. Az *Ein Büchlein von den Wienern* cz. versziklus írójának nem vettük rossz néven azt a néhány szúrós versét, mely a kiegyezés előtti és utáni kornak eseményeit egyoldalulág megvilágítva (minket, magyarokat nem a legszeretreméltóbban apostrophalva), hozzá tartozik ugyan a kor és írja egyéniségének történetéhez, de a költészet istenasszonya előtt nem kap kegyelmet. Az események logikus folyamánnyaként megtörtént 1867-ben a kiegyezés, s a centralisatio irodalmi hívei (köztük Bauernfeld is,) hiába zsörtölődtek.

Úgy látszik, Bauernfeld is okult valamelyest a múlt eseményein. Ezt sejtjük az «Aus Alt- und Neu-Wien» cz. feljegyzések XIII-ik fejezetéből, hol maga is elismeri, hogy «jedenfalls steht es ausser Frage, dass man den Ungarn in *irgend einer Weise und Form* gerecht werden musste». De, hogy a kiegyezés nem az ő szája ize szerint való dolog lehetett, azt elárulja az *Ausgleich* című epigramm-sor mellett (I. k. 115. l.), egy előbbi kijelentése, melyet azonban elég óvatossággal *másnak* a számlájára ír. «Der Dualismus, in welchem sich Oesterreich dermalen (!!!) befindet, wird nicht selten als der «Anfang des Endes» bezeichnet (hogy kiktől? — elhallgatja), und ein geistreicher Mann, zugleich witziger Kopf (újból elhallgatja a szellemes férfiú nevét!) schlug deshalb (?) vor, den Staatsmann, an dessen Namen sich die Zweiteilung des Gesamtreichs (!) knüpft, zum Grafen «finis Austriae» zu ernennen». (!) (Horners Ausgabe IV. : 208.)...

A pesti Nemzeti Színház minden politikai mellétekintetet mellőzve, a hofburgtheateri siker után indulva, előadta az *Aus der Gesellschaft* cz. vígjátékot. A darab a pesti Nemzeti Színház deszkáin

nagy külső sikert aratott, míg a Hofburgtheaterben is majdnem kilencz éven belül (1867-től 1877-ig) csak 37 előadást tudott e vígjáték elérni. De a mi komikus mellékízt ad az *Aus der Gesellschaft bécsi* sikerének, ez az, hogy Bauernfeld vígjátékának hatásában kiváló szerep jutott két magyar származású német színésznek is: Sonnenthalnak, ki Fürst Lübbenaut, és Fräulein Bognárnak, ki Prinzessiu Agnes szerepét játszotta. Bauernfeldnek tehát még Bécsben sem lehetett oka a magyarokra haragudni, azokra a magyarokra, a kik Pesten is szívesen hozták színre és örömmel segítették sikerhez vígjátékait.

Mindent egybefoglalva, a következő eredményekre jutunk. Bauernfeld a vidéki magyar színpad kerüdjén át jut el hozzánk. De már a 30-as évek végével két vígjátékát a M. Tud. Akadémia költségén fordítják le és ezzel éppen Bauernfeldre czáfolunk rá, ki nem idegenkedett, ép e testületet, Aus Alt- und Neu-Wien-jében «unreife Akademie»-nek titulálni! Darabjainak fordítói azonban, Méreyt és Lukácsot kivéve, egytől-egyig színészek, a mi jele annak, hogy darabjaihoz nem annyira irodalmi, hanem főképp színpadi érdek fűződött: a jól megjátszható szerepek ingere s a hatásos helyzetektől, ügyes dialogoktól támogatott siker kilátása. Bauernfeld, kinek mint már említettük, egyetlen darabja se jelent meg nyomtatásban, természetesen nem is gyakorolt egyetlen magyar drámaíróra sem irodalmilag kimutatható hatást, s így egész értéke abban határozódik, hogy a magyar színészet műsorát változatossá tenni segítette.

Bauernfeld hatása hazánkban tulajdonképen 1834-től 1852-ig mondható általánosabbnak; ezentúl egyetlen darabja ér el még külső sikert a magyar színpadon. A Deutscher Bühnen-Spielplan (Leipzig, Breitkopf und Härtel) adatai szerint ugyan nem egy darabja ma is műsoron van Ausztria és Németország kisebb színpadjain, (bár pl. 1905 6-ban egyetlen darabját se adták.) a nagy színpadokon már alig fordul elő ott is. A magyar színpadra nézve Bauernfeld ma már meghalt, de nem politikai torzsalkodásból, hanem azért, mert műveinek egyetemes értékét nem ad ama írói genialitás, mely nyelvi korlátozást nem ismerve az igazi nagyságnak minden korszakban és minden népeknel egyedül biztosít örök életet.

Ez különbözteti meg őt földijétől, Grillparzertől, kinek drámáit 90 év óta ismeri a magyar színpad is, irodalom is és ezek ma is oda tartoznak irodalmunk kiváló értékei közé. Sapphóját már 1820-ban lefordította versekben Ináncsi Pap Gábor, s e fordítás könyv alakban is megjelent. Sappho új fordításban (az Ivánfi Jenőében) 1894 ben jelent meg. Ivánfi fordításában jelent meg 1892-ben A tenger és szerelem hullámai és Ambrus Zoltánéban Medea 1898-ban. Az újabb magyar irodalom is szívesen foglalkozik Grillparzer költői alkotásával, míg Bauernfeld drámái már csak mint a múlt emlékei szerepelnek, a színpadi és irodalmi feltámadás kilátása nélkül.

Az alább közlendő összeállítás adatai számokkal támogatandják mindazt, a mit Bauernfeld magyarországi színpadi pályafutásáról a fentebbiekben sine ira et studio igyekeztünk elmondani, színpadi hatását le nem tagadva, sőt elismerve. Kezdetben az ú. n. nagyközönség és irodalmi kritika egyaránt az ő pártján van. Később ez a nagyközönség elfordul tőle és csak az irodalom méltányolja, de idők múlva ez is cserben hagyja őt és ma már nemcsak a magyar szín-

pad, hanem a magyar irodalom is napirendre tért Bauernfeld felett. Ő maga írja egy helyütt (Poetisches Tagebuch), szerénykedve magáról:

Ich weiss, ich bin nur Dilettant
Und leider kein Genie... (B. I. S. 98.)

A budapesti *Nemzeti Színház* a következő sorrendben adta elő Bauernfeld vigjátékait:

1. *Die Bekenntnisse* Lstp. 3. A. (Hofburgtheater: 1834. II. 8.)
A *Vallomások*. Ford. Mérey Károly. 1837. X. 5. — 1839. VII. 29. — 1840. VI. 12., IX. 22. — 1841. V. 18. — 1842. VII. 1., IX. 20. — 1844. V. 2., IX. 12. — 1845. IV. 8. — 1846. VII. 22. — 1847. X. 28. — 1848. VI. 8. — 1849. IV. 21. — 1852. VIII. 12. — 1853. II. 7. — 1854. VI. 21., IX. 14., XI. 7. — 1855. V. 3. = 20-szor. Ezen túl nem kerül többé színre.

Vidéki előadásai közül a *kolozsváriak* a legszámosabbak: 1835. XII. 10. — 1836. VIII. 10. 1837. XII. 14. — 1838. IX. 20. 1839. VI. 16. — 1841. I. 10., XI. 2. — 1847. II. 4. és V. 20. = 9-szer.

Az 1833—37-iki időkorben a fővárosban szereplő utolsó vándortársulat 4-szer adta elő: *Budán* 1835. II. 24., IV. 26. és 1836. III. 18. és *Pesten* 1835. X. 30.

Nagyszámú vidéki előadásai közül a következőkről van biztos tudomásunk részint színlapok, részint egykorú hírlapi tudósítások alapján:

Szeged 1835. VII. 28. — 1837. V. 24. — *Temesvár* 1835. VIII. 26. — *Debreczen* 1835. XI. 22. — 1836. II. 28. — 1837. I. 13. — 1838. IX. 27. — *Kassa* 1835. XI. 24., XII. 9. — 1836. XI. 21. — 1837. IV. 11. és XII. 4. — *Miskolc* 1835. XII. 27. és 1836. I. 29. — *Pécs* 1836. IV. 4. — 1838. V. 20. — 1839. XI. 21. — 1840. I. 9. — *Ungvár* 1836. augusztus. — *Várad-Olaszi* 1837. VII. 23. — *Szabadka* 1837. október. — *Baja* 1838. I. 4. — *Arad* 1839. I. 3. — *Kaposvár* 1839. XI. 3. — 1840. II. 5. — *Szombathely* 1840. IX. 1. — *Zala-Egerszeg* 1840. IX. 29. — *Győr* 1840. X. 15., XI. 4.

Ezek szerint Kolozsvárott 9-szer; Budán—Pesten 4-szer; 1841-ig eddig felkutatott adataink szerint kisebb vidéki városokban 29-szer és a Nemzetiben 20-szor, összesen 62 előadása ismeretes eddig. Ha megemlítjük, hogy a Hofburgtheaterben 1834-től 1875-ig összesen 51-szer adták (Wlasák S. 297.), a magyar előadások száma elég feltűnőnek mondható.

2. *Leichtsinn aus Liebe, oder Täuschungen*. Lstp. 4 A. (Hofburgtheater 1831. I. 13.) *Könnyelműség szerelemből* vagy *A csalódsok*. Ford. Kiss János. 1838. II. 17. — 1841. X. 22. — 1842. XII. 7. — 1845. VII. 30.

Vidéki előadásaiból a következőket ismerjük: *Kassa* 1834. IV. 23. — 1837. III. 31. — *Kolozsvár* 1834. VII. 20. — *Baja* 1838. III. — *Pécs* 1839. XII. 8. — 1840. I. 21. és *Buda* 1835. IX. 15.

3. *Das letzte Abenteuer*. Lstp. 5 A. (Hofburgtheater, 1832. X. 4.) *Utolsó kaland*. Ford. Kiss János. 1839. VIII. 29. Ez a vigjáték a következő körülményes címen: *Aruló keztyű, vagy dárchos kaland*, Kiss János fordításában első ízben Debreczenben került színre 1838. IV. 8., másodszor XI. 30. Utolsó kaland címen.

4. *Das Tagebuch*. Lstp. 2 A. (Hofburgtheater, 1836. XI. 29.) — *Napló*. Ford. a M. tudós-társaság költségén Lukács Lajos. 1839. IX. 7., X. 7., XI. 29.

Egyetlen vidéki előadását ismerjük, *Szeged* 1840. XI. 25.

5. *Bürgerlich und Romantisch*. Lstp. 4 A. (Hofburgtheater, 1835. IX. 7.) *Polgári és regényes*. A magyar tudós-társaság költségén fordította *László Miklós*. 1840. V. 22., VI. 26., XI. 5. — 1841. X. 14. — 1848. X. 19. — 1852. IX. 1. és IX. 30.

Kolozsvárott 1840. IX. 17., IX. 27. — 1841. II. 25. és XI. 21.

6. *Das Versprechen*. Lstp. 1 A. (Hofburgtheater, 1846. XI. 16.) *Fogadás* (nem épen találó) czímen fordította Somolky Ferencz. (Betű-áttétellel Komlosy Ferencz neve.) 1847. IV. 6., 8. és 14.

7. *Grossjährig*. Lstp. 2 A. (Hofburgtheater, 1846. XI. 16.) *Nagykorú és táblabíró, vagy Korszerű eszmék* czímen magyarosította Fekete Soma. 1847. IV. 6., 8. és 14., V. 12.

Kolozsvárott 1847. V. 22., V. 25. és 1848 május (?).

8. *Krisen*. Charaktergemälde 4 A. (Hofburgtheater, 1852. XI. 29.) *Krizisek* czímen ford. Komlosy Ferencz. 1853. II. 16. és 23.

9. *Fata morgana*. Lstp. 4 A. (Hofburgtheater, 1855. III. 16.) *Délibáb* czímen ford. Komlosy Ida. 1856. III. 12.

10. *Aus der Gesellschaft* Schsp. 4 A. (Hofburgtheater, 1867. II. 12.) *A társaságból*. Ford. Szerdahelyi Kálmán. 1868. IX. 23., 28., X. 2., 4., 19., XI. 23. — 1869. I. 18., V. 24., VIII. 6., X. 27. — 1870. I. 5., V. 23. — 1871. I. 13.

A Nemzeti Színházban elő nem adott vígjáték a következő:

11. *Das Liebesprotokoll*. Lstp. 3 A. (Hofburgtheater, 1831. VIII. 30.) *A szerelem jegyzőkönyve* czímen ford. Kiss János. Egy előadása Budán, 1835. I. 20., egy 1836. II. 6. Baján és egy Kassán 1836. II. 28., egy Debreczenben 1838. IV. 24. ismeretes. Egy régiebb fordítása Láng Ádám Jánostól volna. Melyik évből? Nem tudjuk megmondani.¹⁾

(Budapest.)

BAYER JÓZSEF.

A PALATINUSI FESZÜLET.

Ἀλεξάμενος σέβετε θεόν, Alexamenos imádja az istent: ez a felirata annak a graffitónak, melyet a szerencséskezű és szorgalmas archæologus, Raffaele Garrucci, 1856-ban a Palatinus délnyugati lejtőjén fekvő pædagogium egyik falán fölfedezett. A graffito számárfejú embert ábrázol, ki keresztre van kötözve, lábai az ú. n. suppedaneumra támaszkodnak, ruházata rövid tunica és fasciæ cruales. Előtte, jóval alacsonyabban, áll egy híve, ki az adorálás jeléül esőket dob feléje balkezeivel.²⁾ A kereszthez kötözött számárfejú istenség mellett jobbról a görög Υ áll, mely a legfontosabb része az egész graffitónak.³⁾

¹⁾ Megemlítjük még, hogy a Honművész (1836., 102. l.) ezeket írja: Januárius 14-ikén Bauernfeld «új vígjátéka» az *Ajánló levél* adatott. Miután se színlap, se egyéb tudósítás az előadásról nem maradt ránk, nem tudjuk eldönteni, hogy Bauernfeldnek melyik vígjátékáról van itt szó? Avagy talán tévedés lesz a dologban és *Töpfer* Empfehlungsbrief-je van — Bauernfeldének tulajdonítva? De viszont erről, a Hofburgtheaterben már 1823-ban előadott darabról nem lehetett 1836-ban tán mégse többé, mint «új vígjátékról» beszélni.

Ezt a kérdést egyelőre nyílt kérdésnek kell tekintenünk.

²⁾ A csókkal való adorálásra vonatkozólag l. *P. Stengel*: Die griech. Kultusaltertümer, München, 1898, 74 l. és 5 jz. L. még: Min. Fel. Oct. 2, 4. Juven. III, 106: a facie iactare manus. Hieronym. in Hos. c. XIII. Plin. nat. hist. 28, 11 stb.

³⁾ A graffito reprodukcióinak száma légió, de tökéletesen sikerült egy sincs köztük. Magam tüzetesen megvizsgáltam a most a Museo Kir

Garrucci mindjárt a felfedezés évében cikket írt róla,¹⁾ melyben — ép úgy, mint ugyane tárggyal foglalkozó másik két tanulmányában²⁾ — azt a véleményt hangoztatta, hogy a graffito nem egyéb, mint a keresztény Alexamenos hitének pogány társai által való gúnyolása s ekként mintegy illusztrálása azon — szélteben elterjedt — pogány vádnak, hogy a keresztények számárfejet imádnak.

A pädagogium, melyben a graffito előkerült, a császári apródok iskolája volt; ezt Garruccinak körülbelül minden kétséget kizáróan sikerült bebizonyítani. Mert talált ugyanott olyan feliratokat, melyek az épület pädagogium-jellegét csakugyan nagyon valószínűvé teszik. Így: *Corinthus exit de pädagogio*, *Marinus Afer exit de pädagogio*, *Epicus docet*, *Philetærus Aug. lib. pädagogus p.(uerorum) C.(æsaris) N.(ostri)*, *Subpädagogus puerorum Cæs. N.* E nemű felirat — köztük sok olyan is, mely a növendékek szolgálati viszonyát jelzi (*Marinus ianitor*, *Odoðas custos*, *Euphemus topiarius stb.*) — igen sok került elő. A sajtáságos beosztású épület rendeltetése tehát minden valószínűség szerint meg van állapítva.³⁾ Építési ideje, mint az építéséhez használt téglák mutatják,⁴⁾ a 123—126. évekre esik, bár nincs kizárva, hogy később javítottak, toldottak rajta. A graffito bekarczolására tehát mindenesetre a 126. év utánra teendő, bár datálására nézve adatunk ezenkívül egyáltalán nincs. Garrucci a III. század elejére teszi keletkezési idejét, mert — mint mondja — *Tertullianus* és *Minucius Felix* szerint ebben az időben kapták fel azt az otromba

cherianoban (51. terem, 8006. sz.) levő eredetit és megállapítottam, hogy a számárfejú istenség jobb keze csakugyan *oda van kötöve* a T alakú kereszthez; ennek középvonalától pár milliméternyire (a nézőtől számítva a kereszt jobb ágán) hurokalakú kettős vonal vezet felfelé. Ezt egyetlen reprodukció sem adja vissza hiven. Ép így általában tökéletlenek az írás hasonmásai is. Még legjobban Garrucci reprodukciója (*Storia dell' arte cristiana*, Prato, 1880; vol. VI, 483. tábla; a hozzávaló szöveg ugyanezen kötet 135—140. lapjain.) Természetes, hogy *σββητε* = *σββηται*. A Garruccinál (*Stor.* VI, 138) felhozott és czáfolt kalandos feltevések szót sem érdemelnek.

¹⁾ *Civiltà cattolica* 1856, IV, 531. s k. lk.

²⁾ *Il crocifisso graffito in casa dei Cesari*. Roma 1857. Tulajdonképen csak különnyomat a *Civiltà cattolica*-ból. Másik, nagyobb tanulmányát fentebb idéztem.

³⁾ A Museo Kircherianoban (50. terem, 8097. sz.) másoltam egy feliratot, mely így hangzik: *Alexander. Augg. ser. fecit se bivo Marco filio dulcissimo caput Africesi qui deputabatur inter bestitores qui vixit annis XVIII mensibu(s) VIII diebu(s) V. Peto abobis fratres boni per unum deum ne quis VII (!) titelom (= titulum) molestet post mortem meam].* Részben közölve Hauck *Realencyklopädie für prot. Theol. u. Kirche* X (1901), 829. l. (*M. Müller* cikke: *Koimeterien*) és *M. Armellini: Scoperte nel cimitero di S. Ermete*. *Nuovo Bulletino di arch. cristiana* I, (1895), 12—13. lk. V. ö. *Atti dell' Accad. rom. d'archeologia* tom. IV, p. 43. Tévedésben vannak azok, kik e felirat alapján — minden elégséges ok nélkül — császári garderenak nézik a pädagogiumot. Alexander egészen jól beilleszthető a pädagogium növendékseregébe, mint *vestitor*, a többi, fentebb említett különféle szolgálatban alkalmazott társai közé.

⁴⁾ *Pætino et Aproniano consulibus*. *M. Vinici Pantagathi Sulpicianae* és *Vero tertium*, *Ambullo coss. prædiis Lusi Modesti*.

vádat a keresztények ellen, hogy szamarfejet imádnak. Ebből a néphitből fakadt — mint Garrucci gondolja — Alexamenos pogány barátjának a gúnyolódása is, a ki keresztény társával ily módon akart tréfát űzni. A feltevés — melyet egy, ugyancsak a pædagogiumban 1870-ben talált újabb felirat: *AAEEMENOS FIDELIS* = A. hívó(?)¹⁾ — csak megerősíteni látszott — közelfekvő volt, mert ilyen tréfa fiatal, rakoncátlan apródról feltehető, másrészt pedig Garrucci egy másik, ugyancsak ott talált feliratról (*BOYHATHTOY BACILEOC*) arra következtet, hogy a pædagogiumban a gúnyolódásnak ez a módja nem volt szokatlan.²⁾

Ezt a datálást — bár más okokból — elfogadhatónak tartom. Tertullianus és Minucius Felix tudósítása a pogányok vádjáról nem elégséges azonban arra, hogy a palatinusi graffitóban ennek a vádnak az illusztrálását lássuk, mert ezek az írók más dologról beszélnek. Tertull. apol. 16-ban ezt olvassuk: *Sed nova iam dei nostri in ista proxime civitate editio publicata est, ex quo quidam frustrandis bestiis mercenarius noxius picturam proposuit cum eiusmodi inscriptione: deus Christianorum ONOKOIHHS. Is erat auribus asininis, altero pede unguatus, librum gestans et togatus.* Risimus et nomen et formam. (V. ö. ad nat. I, 14.) Minucius Felix Octaviusában pedig 9, 3 így beszél a pogány Cæcilius: *audio eos turpissimæ pecudis caput asini consecratum incepta nescio qua persuasione venerari.* Ezzel a tudósítással összevág Tertullianusnak egy másik nyilatkozata ad nat. I, 11: *somniastis caput asininum esse deum nostrum.* Minucius Felix

¹⁾ *Visconti*: Di un nuovo graffito Palatino relativo al cristiano Alessamene. Roma, Giorn. Accad. 1870. Kraus RE 776. A felfedező Visconti. Kraus azt hiszi, hogy itt fidelis = neophytus, s hogy ez a felirat Alexamenostól származik, ki így felelt pogány társai gúnyolódására. Erről még lesz szó.

²⁾ *Garrucci* ezen nézeteivel valósággal iskolát alapított. Hosszú időkhig az ő érveit ismételtették a kutatók, sőt ma is közkeletű az ő felfogása, bár — mint látni fogjuk — alapos okok szólnak ellene. Épen azért nem foglalkozom itt részletesen követőinek munkáival, mert nem hoznak semmi újat. Ezek: *F. Becker*: Das Spotterucifix der römischen Kaiserpaläste, Breslau 1866. *F. Piper*: Evang. Kalender 1864, 78. l. és Ausland 1865, 435. l. *V. Schultze*: Die Katakomben. Leipzig 1882, 140. és 142. lk. A ker. irodalmi és archæologiai encyclopædiák szintén Garrucci felfogását teszik magukévá. Így: *Martigny*: Dictionn. des antiquités chrét. Nouv. éd. Paris, 1877, 109—110. lk. (s. v. Calomnies) és 229. l. (s. v. Crucifix); *Hauck*: Realencycl. XI. (1902), 155—157. lk. (s. v. Kruzifix: V. Schultze cikke); *Wetzer-Welte*: Kirchenlexikon VII. (1891), 1055. hasáb. Garrucci követői közül egyedül *F. X. Kraus* önálló, de ő is csak kis részben, a mennyiben a felfedező végkövetkeztetését, hogy a palatinusi graffito gúnyfeszület, ő is magáévá teszi. Idevágó cikkei: Oesterr. Vierteljahrsschrift für Theologie VIII (1869); czáfolata (*Haupt* munkájának, melylyel alább foglalkozom. Krausnak ezt a cikket francziára fordította *Ch. de Linaes*: Le crucifix blasphématoire du Palatin. Revue de l'art chrétienne 1870. *Kraus* további munkái: Das Spotterucifix von Palatin, Freiburg, 1872; Das Spotterucifix von Palatin und ein neuentdecktes Graffito. Freiburg, 1872; Realencyclopædie d. christl. Altertümer, Freiburg, 188, 244. és 774—776. lk.; Gesch. d. christl. Kunst, Freiburg, 1896, I. 173. l. L. még *Maruché*, *Leclercq* s mások ker. archæologiai kézikönyveit.

forrása itt nyilvánvalóan az ad nationes szövege, maga Tertullianus pedig két/éleképen közli a pogányok vádját: egyszer olyan alakban, hogy a keresztények szamarfejet imádnak, más helyen pedig úgy, hogy istennük szamarfülű, patás alak, tógába öltözve, könyvvel kezében. Tehát egyszer sem beszél szamarfejú istenről, olyanról, a milyent a graffito ábrázol. Tertullianus apologeticusbeli adatának igazi illusztrációja az a Stefanonitól¹⁾ kiadott antik gemma, mely tógába öltözött felemeli: láthatólag prédikál, erre enged következtetni a gemma két ájtatosan hallgató alakja is.²⁾ Talán a *De Rossi* által Pompejiben talált graffito is idesorozható; egy pompeji szobában ezeket a szavakat olvashatjuk világosan: audi Christianos, és ugyanebben a szobában találja *De Rossi* ezt a másik graffitót: *mulus hic muscellas docuit*,³⁾ a mi tehát nem volna egyéb, mint gúnyolódás a keresztényeken, kiket «muscella» knak (*musca deminutivuma*) nevezi a felirat, s kiket öszvér (szamar) tanít. Az audi Christianos arra mutat, hogy ez a hely keresztentiszteleti hely lehetett. A kérdést eldönteni bajos, de a felirat amúgy is inkább csak érdekes, mint fontos, mert nincs mellette rajz. Az Eckhel gyűjteményében közölt⁴⁾ és a palatinusi graffitóval összefüggésbe hozott pénzek, melyek állítólag Alexander Severus és Honorius korából valók s szintén az onolatria emlékei, egyáltalán nem vonhatók bele az Alexamenos-graffito vizsgálatába, annyiban azonban ért kesek, hogy mutatják az onolatriának a kereszténységben való térfoglalását, a mit egyébként bizonyít a biblia (Matth. XXI, 7: Krisztus bevonulása számaron Jeruzsálembe) és a középkori *festum asinorum* is.⁵⁾

Mindez kétségtelenné teszi, hogy az őkeresztény egyházban az onolatria — ha nem is hivatalosan — bizonyos fokig divatban volt, és pedig minden valószínűség szerint leginkább a zsidókeresztények körében, mert az onolatria rendkívül szívós tradíciójának forrása épen a zsidóság volt. Hogy pedig a zsidóságban elevenen élt az onolatria, arra vonatkozólag elsőrangú történeti bizonyítékaink vannak. *Tacitus* hist. V, 3—4 ezeket írja: sed nihil æque quam inopia aquæ fatigabat, iamque haud procul exitio totis campis procubuerant, cum

¹⁾ Gemmæ antiquæ. Venetiis, 1646. Tab. 30.

²⁾ Kraus RE 775. l.

³⁾ Bulletino di Archeologia Cristiana 1864, 69—72. lk.: Una memoria dei Cristiani in Pompei. V. ö. *Garrucci*: Bullet. archeol. Napol. 2 serie, Tomo II, 8. l. és Questioni pompejane 68. l.

⁴⁾ *Jos. Eckhel*: Doctrina numorum veterum, Vindobonæ VII, 344; VIII, 289 és főképp VIII, 173—174. lk. V. ö. *De Rossi*: Bullett. di Arch. Crist. 1869, 61. l. (Le medaglie di devozione dei primi sei o sette secoli della chiesa). Ezeket a pénzeket csikóját szoptató számar látható, egyiken ASINA körirattal, másikon ezzel: DAT IHV (De Rossinál: IHS) IXPS DEI FILLIVS — azonban a számar itt egyszerűen mint apotropaion szerepel (v. ö. O. Jahn: Berichte der kgl. Sächsischen Ges. d. Wissensch. VI, 1854, 48, 77 és O. Gruppe: Griech. Myth. München, 1906, 798. l.); l. erről bővebben *Kraus*: Das Spotter. von P. u. ein neuentd. Gr. 25. s k. lk.

⁵⁾ L. erről: *Du Cange*: Glossar. s. v.; F. Clément: Annales archéologiques XV, 373 és XVI, 26. lk. idézve *S. Reinach*-nál: Cultes, mythes et religions, Paris, 1905. I, 346. l.

grex asinorum agrestium e pastu in rupem nemore opacam concessit. secutura Moyses coniectura herbidi soli largas aquarum venas aperit effigiem animalis, quo monstrante errorem sitimque depulerant, in penetrali sacravere . . . Ezzel összevág *Plutarchos* tudósítása symp. I, 4: τὸν ὄνον ἀναφθάναντα αὐτοῖς πηγῆν ὕδατος τιμῶσι. Még *Suidas* bizonyosságát hozom fel, ki *Damokritos* történetíró munkája alapján ezt írja (Lexikon ex recogn. Im. Bekkeri, Berolini, 1854, 257. l. s. v. *Δαμόκριτος*): *Δαμόκριτος ἱστορικὸς τακτικῶ ἐν βιβλίοις β', περὶ Ἰουδαίων ἐν ᾧ φησὶν ὅτι χρυσῆν ὄνου κεφαλὴν προσεκύνουν . . .*¹⁾ Erdekes összevetni *Tacitus* id. helyével *Tertullianus* idevonatkozó tudósítását ad nat. I, 11: nam ut quidam somniasitum caput asininum esse deum nostrum, hanc *Cornelius Tacitus* suspicionem fecit . . . Itt elmondja, miképen vezették a szamarak víznyomra a zsidókat és aztán így folytatja: ita ob eam gratiam consimilis bestiae superficiem a Judaeis coli. *Inde opinor praesumptum, nos quoque, ut Judaicae religionis propinquos, eidem simulacro initiari.* Tehát maga *Tertullianus* is jelzi már, hogy a szamárfejmádás vádját a zsidókról vitték át a keresztényekre. Hogy pedig a zsidóknál az onolatria gyakorlata bebizonyított tény, arra nézve a fentebbi auctorokon kívül utalok *Halévy József* és *Reinach Salamon* döntő fontosságú megállapításaira.²⁾

Annyi bizonyos ezek alapján, hogy az onolatria, mely a zsidóságban nagyon el volt terjedve, kis részben a kereszténységbe is utat talált, hol nézetem szerint némely zsidókeresztények, bizonyára apotropaionként, használták a szamárfejet vagy a tógás, tanító szamár-alakot. Ennek az onolatriának emlékei a fentebb tárgyalt pénzek, a *Stefanoni-gemma*, a virágvasárnap *jeruzsálemi bevonulás* és középkori festum asinorum. Erről beszél *Tertullianus* és *Minucius Felix* is, nem pedig szamárfejú istenről.

Garruccit és követőit az vezette még mai nap is nagyon népszerű véleményükre, hogy a szamárfejú isten keresztre van feszítve. Ennek azonban más magyarázatát fogom adni s így most már végképen leszámolhatunk a «szamárfejú Krisztus»-ról, «gúnyfeszület»-ről beszélő feltevésekkel. *Az Alezamenos-jéle graffitónak a zsidókeresztény onolatriához s az ennek alapján keletkezett pogány vádhoz* (melyről *Tertullianus* s követője *Minucius Felix* megemlékeznek) *semmi köze.*

Haupt volt az első, ki szembeszállt a közkeletű felfogással és a

¹⁾ V. ö. *C. Müller*: *Fragm. hist. Græc.* 1851, IV. 377. l.

²⁾ Előbbi a *Revue sémitique* 1903, 134. s k. lapjain, utóbbi: *Cultes, mythes et religions* I, 342—346. lk. (v. ö. *L'Anthropologie* 1903, 183—186. lk.). Csak *O. Gruppe*: *Griech. Mythol.* 1603, 4. jegyzetére utalok még, melyben a zsidó Jahvének görög Ἰαώ nevééről s ennek a *Sabazios* és *Dionysos*-kultusszal való érintkezéseiről közöl figyelemreméltó dolgokat. Így: a szamár typhonikus állat s talán ez az oka annak, hogy a gnostikusok, kik a zsidók istenében az ördögöt látták (= *Typhon*), azt szamár-alakkal ruházták fel, mint erről pl. *Epiph.* XXVI. 10 (ed. *Oe.* 184. s k. l. : ἀνθρωπῶν ἑστῶτα ὄνου μορφήν ἔχοντα stb.) tudósít. V. ö. *Epiph. contr. hæres.* XXVI; tradunt autem *Sabaoth* alii asini formam habere (ed. *Bilius*, Paris, 1612, p. 75 D). *Garruccinál* (ll. *crocifisso gr.* 7. l.) *Epiph.*-nak ez a latin szövege idézve: hominem stantem asini speciem habentem.

kutatásnak új irányt adott.¹⁾ Ő mutatott rá először *Typhon*-ra, az egyiptomi *Set* görög alakjára. Ez a *Typhon a gonosz szellem*, Osiris ellensége, kit *szamárfejjel és megkötözve* szoktak ábrázolni²⁾ s néha gyalázkodásokkal illették, máskor pedig áldozatokkal igyekeztek kien gesztelni. *Plutarchos* *Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος* cz. munkájában (a 30. fejezettől kezdve; ed. *G. Parthey*, Berlin, 1850, 51. s k. lk. és 219. s k. lk.) részletesen tudósít a *Typhon*-kultusról, melyből kitűnik, hogy *Typhon* alakja, színe, hangja — a *szamáré* s hogy a neki hozott áldozatok is összefüggésben vannak az ő *szamár-voltával*. Ismeretesek a görög mondabeli rettenetes, pusztító óriásról, *Typhon*ról, szóló mondák, kit *Zeus* csak nagynehezen tud legyőzni, hosszú, elkeseredett küzdelem után s ekkor az *Aetna* alá fekteti. Nyilvánvaló, hogy *Typhon* már a görög mondában is a rossz szellem, ki a jó szellem ellen harczol, s ez a harc végre is az utóbbi győzelmével végződik. Az *Aetna* szereplése sem jelent egyebet, mint a *Typhon* romboló, pusztító erejének, a tűznek symbolizálását. A romboló természeti hatalmak egyike, az egyiptomi nagy *enneas* nyolczadik tagja *Set* (= *Typhon*), kinek a görög mondabeli *Typhon*nal való azonosítása e szerint egyáltalán nem ütközött nehézségekbe.

Ebből kiindulva azt hiszi *Haupt*, hogy a rómaiak ezt a pusztító erejű démont tartották a zsidók istenének, minthogy mind a kettő egyformán gyűlöletes volt előttük. Mikor aztán a kereszténység fellépett, ennek istenéül is a *Typhon*t helyettesítették be annál inkább, mert kezdetben a kereszténységet csakugyan nem tartották egyébnek zsidó felekezethöz. Itt *Haupt* nyilvánvalóan messzebb ment a kelleténél, mert azok a fejtegetései, melyekben az egész zsidó vallástörténeten végig *typhonikus* ideákra igyekszik minden jelenséget visszavezetni, enyhén szólva, legalább is túlzottak. És így fejtegetéseinek eredménye nem az, a mit vár az ember, hogy új magyarázatát adná a graffitónak, hanem az, hogy: a graffitón azért ábrázoltatik *Krisztus* *szamárfejjel*, mert őt a pogányok *Typhon*nal azonosították. Így tulajdonképen megmarad a régi vélemény mellett, hogy a graffito «gúnyfeszület». A dolgozatában közölt rajz³⁾ (a bécsi udvari könyvtár mexikói kódexéből) nem alkalmas pendant a graffitóhoz, mert hiányzik a leglényegesebb elem róla: a *szamárfejű* alak s jelentése különben is nagyon homályos. Mindenesetre megmarad azonban *Haupt*nak az az érdeme, hogy ő volt az első, ki a *szamárfejű* istenségekkel vallástörténeti alapon foglalkozott és az *Alexamenos-vitába* behozta *Typhon* személyét. Ezen a nyomon elindulva, a graffitónak nagyon valószínű értelmezését adhatjuk.

Előbb azonban még *Wünsch* nézetéről kell megemlékezni. A *Museo Kircheriano* néhány átoktábláját vizsgálva⁴⁾ több olyanra

¹⁾ *Joseph Haupt*: Das Spott-Crucifix im kaiserlichen Palaste zu Rom. Mitteilungen d. k. k. Central-Kommission zur Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale. Wien, 1868, XIII. Jahrg. 150—168. lk.

²⁾ *Haupt* 156. l. Ugyanitt szó van még többféle ábrázolásról, melyeken *Typhon* a *szamár* alakjában jelenik meg.

³⁾ I. m. 150. l. tábla.

⁴⁾ *R. Wünsch*: Sethianische Verfluchungstafeln aus Rom. Leipzig 1898. Ism. R. C(agnat): Révue archéolog. 1899, I. 153—154. lk.

akadt köztük, mely a szöveg és különböző symbolikus jelek közt számárfejű istenséget ábrázol. Az ólomtáblák a római Via Appia egyik sírjából kerültek elő és czirkuszi agitatoroknak átkozódásait, engeszteléseit tartalmazzák. A görög nyelvű táblákon többször előforduló számárfejű istenséget sikerült Wünschnek Set-tel azonosítania, ki pedig nem más, mint a görög Typhon egyiptomi ósalakja. Eddig már Haupt is eljutott tisztán coniecturák alapján. Wünsch azonban más úton halad tovább. *Plutarchos* tanúságát¹⁾ idézi arra nézve, hogy a monda már korán összekapcsolta Typhon-Set-et a biblia Set-jével. Ádámnak, az embernek, fiával s így az egyiptomi Set is már korán mint az emberiség ósátyja szerepelt. Csak utalnia kellett ezek után arra, hogy Krisztust is az ember fiának nevezi a biblia és máris sikerült Krisztus és Set azonosságát kimutatnia. Továbbhaladva ez alapon természetesen találja, hogy Set, az ember fia, és Krisztus, az ember fia, csakhamar külsőleg is egy istenné olvadtak össze és pedig olyan istenné, melynek symbolumai közt egyesítve kell megtalálnunk a keresztet és a számárfejet. Íme, mondja Wünsch, a sors kedvezéséből maradt is ránk ilyen ábrázolás, mely fényesen bizonyítja a Krisztus-Set szimbolumok összeolvadását: az Alexamenos-féle graffito!

Wünsch elméletének akkor volna frappáns bizonyító ereje, ha eredményeit az Alexamenos-féle graffito ismerete nélkül érte volna el. Azonban így érvelése valóságos idem per idem: mert a graffito ismerete alapján konstruálja elméletét és aztán hivatkozik a graffitóra, mint bizonyítékra. És nyers fogalmazásban mi is hát az eredmény? Nem más, mint hogy Krisztus tulajdonképen Set és Setként szerepelt a pogány világ felfogásában. Erre pedig ép úgy nem lehet bizonyítékot találni, mint a Haupt Typhon-elméletére. Azonban annyiban érdemes munkát végzett Wünsch, hogy új és becses leletanyagot adott s végre már eltért a graffito gúnyolódó jellegének védelmezésétől, hanem abban, mint nyilvánvaló, a sethianus-gnosis hitvallását kívánja felismerni.

Idéje, hogy végleg szakítsunk a könnyen felkapott «gúnyfeszület» szóval és értelmezéssel. Ez már azért is helytelen, mert el sem képzelhető, hogy oly korban, melyben a népek ezrei imádtak számárfejű istent, ezt a kultuszt gúny tárgyává tették volna, a miut hogy erre nincs is adatunk. A számárimádás és a számárfejimádás (mint Tertullianus és Minucius Felix utalásai igazolják) szolgálhattak gúnyolódás alapjául: ez az eset áll fenn a karthagói gladiátornál is. De hogy pl. a Set-imádókat a számárfejű isten kultuszáért kigúnyolták volna, arra nincs bizonyíték. De az sem mutatható ki sehol sem, hogy a pogány világ a keresztények istenét számárfejűnek gondolta volna; mindössze annyi bizonyos, hogy a pogányok azzal vádolták a keresztényeket, hogy számárfejet imádnak, hogy számár az istenük. Ez pedig a zsidóktól örökölt s a kereszténységben is kimutatható onolatria következménye, melyben az *ὄνος* mint apotropaion szerepel és Krisztushoz semmi köze.

Továbbá azt mondja a felirat: Alexamenos imádjá az istent (az eddigi általános értelmezés szerint Krisztust). Imád egy keresztre-

¹⁾ Plut. *περὶ Ἴσ. καὶ Ὄσ.* c. 31. ed. Parth. 53—54. és 223. lk.

feszített istent. A graffito rajzolójának tudnia kellett olyasmiről, hogy a keresztények Krisztust keresztrefeszítve szokták ábrázolni s ilyen alakban imádni. De hogyan tudhatott ilyesmiről egy pogány, mikor a keresztrefeszítés ábrázolása csak az V. században kezdődik, annyira irtóztak a keresztények a gyalázatos halál emléktétől, melylyel Krisztust kivégezték.¹⁾ Vagy ker. apród műve a graffito? Akkor mit keres ott a számárfej? Vagy a graffito is későbbi, oly korból való, mikor a keresztrefeszítést már lassan-lassan kezdték ábrázolni? Nem lehet, mert a számárfejmadás vádja a kereszténység győzelmén, sőt már a III. század első felén túl sem mutatható ki.

Így hát az Alexamenos-féle graffito nem gúnyolódás, hanem hitvallás; minthogy pedig a számárfejű istennek Krisztushoz semmi köze, hitvallás és adorálás valamely pogány istenség előtt. Számárfejjel ábrázolt pogány istenség pedig csak egy van: az egyiptomi Set. Az Alexamenos graffito tehát nem egyéb, mint (valószínűleg babonás félelemtől fakadó) hitvallása egy Set-hívó apródnak istene előtt.

Ez kitűnik mindennek előtt a graffito jobb felső sarkán bekarozott *Υ* jelből. Teljesen tanácstalanul állt a tudós világ e jellel szemben és a legkalandosabb feltevések hangzottak el vele kapcsolatban. Némelyek az ú. n. *crux decussata*-t látták benne,²⁾ mások pedig, mint Garrucci, Becker, valamely megkezdett szó első betűjének tartották.³⁾ Mindez azonban semmivel sem bizonyítható. Ellenben meglepő egyezést mutatnak e tekintetben a graffitóval a Wünsch-től kiadott seythianus átok-táblák, melyekben a számárfejű istenség mellett a symbolikus jelek egész sorozata szerepel, köztük a számárfejű isten fejétől jobbra az *Υ*. Ez tehát a Set-kultuszuk egyik titkos jele, melyet természetesen csak a beavatottak értettek. Ebből természetesen következik, hogy a graffito szerzője maga Alexamenos és hogy az ennél fogva csakugyan hitvallás. Csak mellékesen említem meg, hogy a másik Alexamenos graffito, a Viscontitól felfedezett *AAEΞAMENOC FIDELIS* értelmezésében főképp Kraustól, de minden eddigi kutatótól is eltérnek és sem neophytus-t (Kraus), sem hitvallót, hívót (Wünsch) nem értek rajta, hanem egyszerűen tulajdonnévnek tekintem. Mint ilyen, a római pogányságban közkeletű volt, mint azt *De-Vit* a példák és idézetek egész sorozatával bizonyítja.⁴⁾

Visszatérve az *Υ*-ra, az nem egyéb, mint a Set-kultuszban oly sűrűn szereplő *ἄγιοι χαρακτήρες* egyike, melyekről Augustinus is megemlékszik de doctr. Christ. II 30: *quasdam notas, quos characteres vocant*. A Wünsch-féle átoktáblákon igen nagy számban és összevisszaságban szerepelnek ezek és jelentésüket csak nagyon kis részben lehet megállapítani. Köztük az *Υ* foglalja el a legtekintélyesebb helyet, mintegy 17 táblán sikerült feltalálnom (48 közül),⁵⁾ de a táblák oly

¹⁾ L. Kraus, Hauck stb. lexikonjaiban s. v. Kreuzigung.

²⁾ Wetzer-Welte Kirchenlex. VII. (1891), 1055. hasáb. Hauck RE XI, 90 (Schultze) szerint az ú. n. *crux decussata* az 3korban egyáltalán nem mutatható ki.

³⁾ Garrucci: Il crocifisso gr. etc. 16. l.

⁴⁾ Totius Latinitatis Onomasticon opera et studio Doct. Vincentii De-Vit lucubraturum. Tomus III. Prati, 1883, 64. l. s. v. Fidelis.

⁵⁾ Wünsch i. m. 6, 7, 10—12, 16—17, 21—24, 27, 29, 31, 34, 36, 38. táblák.

töredékes állapotban maradtak ránk, hogy bátran feltehetjük, hogy az *Y* még gyakrabban szerepelt a Set-kultusz emlékein. Ezzel szemben a többi titkos jelek (*X*, *Z*, *λ*, \otimes , \ast és még sok egyéb fantasztikus character) jelentékenyen ritkábban szerepelnek.

A mi az *Y* értelmezését illeti, csak valószínű véleményt mondhatunk. Ha a characterok szerepléséből, helyzetéből következtetni lehet, akkor az *Y* Set-re vonatkozik; de az *Y*, mint *Dieterich*től tudjuk, a pythagoreistáknál az alvilági utak szimboluma. Így hát az *Y* könnyen vonatkozhatik a Set-hívők túlvilági hitére, annál inkább, mert — *Wünsch* szerint — a pythagoreisták nézeteit a túlvilágról már korán átvitték az egyiptomi Typhon-Set-re.¹⁾

De az a magyarázatom, hogy a keresztelőkötött alak nem más, mint Set, nem követeli egyúttal azt is, hogy *Wünsch* példájára Set és Krisztus azonosságát vagy legalább is bizonyos attributumainak összeolvadását feltételezzem. Egy pillantás a Set-ábrázolásokra meg fog győzni arról, hogy a graffito keresztje és keresztrefeszített istene mindenestül egészen jól beilleszthető a Set-kultuszba és hogy a graffito magyarázatánál Krisztust egészen el lehet, de el is kell mellőznünk.

Set ábrázolásaihoz becses adalékokat hozott *Wünsch* többször idézett könyvében. A Kircher-múzeum majdnem valamennyi átok-tábláján ott van a számárfejú isten, a melyeken pedig hiányzik, ott olvasható a neve (*δὲς Τυφῶν Σήθ*). egy másikon, melyen a számárfej kétszer ábrázolatik, szintén a *Σήθ* név olvasható.²⁾ Ezeken kívül közli még *Wünsch* egy leydeni papyrus rajzát, melyen a számárfejú isten álló alakban látható, mellén ezzel a felírással: *Σήθ*, mellette érthetetlen mystikus szavakkal.³⁾ Az ezután idézendő ábrázolások Set-et megkötözve és a kereszttel kapcsolatban mutatják. Osiris ellenségét, Set-et Horus megbünteti és megkötözi. Set-et Karnak-ban számárfejjel és megkötözve ábrázolták, maga *Plutarchos* úgy beszél Typhon-Set-ről, hogy symbolumaként megkötözött szamar képét süttötték bele az áldozati kalácsba; *περὶ Ἴσ. καὶ Ὅσ. c. 30* (ed. Parthey, 51. l.): *καὶ πόπανα ποιοῦντες ἐν θυσίαις τοῦ τε Παινὶ καὶ τοῦ Φαωρὶ μῆνός ἐπιπλάττουσι παράσημον ὄνον δεδεμένον.*⁴⁾ Ugyancsak

¹⁾ R. *Wünsch* i. m. 98. s k. lk. A. *Dieterich*: *Nekyia. Beiträge zur Erklärung der neuentdeckten Petrusapokalypse.* Leipzig, 1893, 192. l. Itt idézve *Lact. div. inst. VI, 3.*: vitæ cursum Ἰ litteræ esse similem, quod unusquisque hominum cum primæ adulescentiæ limen attigerit et in suum locum venerit partes ubi se via scindit in ambas (*Verg. Aen. VI. 540.*) hæreat mutabundus ac nesciat in quam se partem potius inclinet. És alább ezt mondja D.: Aber wir wissen auch, warum man die Verwendung des mystischen Zeichens Ἰ zur Bedeutung des moralischen Kreuzwegs zuschrieb. Die *Persius*-verse (III. 56. f.) Et tibi quæ *Samios* diduxit littera ramos, surgentem dextro monstravit limite collem, erklären die Scholien so: quæ *Pythagoras* Samo insula ortus præcepit, qui Ἰ ad modum humanæ vitæ figuravit.... Da werden wir also ganz deutlich in pythagoreisches Gebiet gewiesen.

²⁾ *Wünsch* i. m. 87—88. lk.

³⁾ U. o. Egyébként Set-re és ábrázolásaira vonatkozólag l. *E. Meyer*: *Seth-Typhon.* Ez a munka, sajnos, nem állott rendelkezésemre.

⁴⁾ V. ö. *Parthey* i. m. 219. l. *Haupt* i. m. 156. l. és *Wünsch* i. m. 87—88. lk.

Plutarchos tudósít arról is (bizonyos *Κάτωρο* nyomán), hogy az áldozati állatokat áldozat előtt megbélyegezték a «bélyegezők», *σφραγισταί*, s hogy a bélyegző térdelő embert ábrázol, kinek keze hátra — és egy *Υ* vagy inkább tau alakú oszlophoz van kötözve. Plutarchosnak ezt a fontos adatát a leletek mindenben megerősítették. *J. Gardner Wilkinson* számos ilyen ábrázolást talált és ezeknek képe teljesen hű illusztrációja Plutarchos szövegének.¹⁾ Fontos az ábrázolások mellett álló két hieroglyph, az *S* és az *M* jele, melyek valószínűleg a *Smy* névnek mássalhangzói; *Smy* nem más mint *Set*, mint arról ugyancsak Plutarchos értesít (i. m. c. 62b, cd. Parth. 110 l.): *ὁ δὲ Τυφών, ὡσπερ εἶρηται, Σηθ καὶ Βέβων καὶ Σμὸ ὀνομάζεται, βίαιον τινα καὶ κολυτικὴν ἐπίσχεσιν ὑπεναντίωσιν ἢ ἀνατροπῆν ἐμφαίνειν βουλομένων τῶν ὀνομάτων, αὐτὸς Set (= Typhon = Smy) erőszakos, romboló természetét jelzi.*

Set megkötözésének más bizonyítékára is akadtam. *Brugsch* közöl néhány hymnust (leginkább varázshymnusok), melyeknek czélja az, hogy mintegy ráolvasással távoltartsák a pusztító *Set*-et.²⁾ Az V. hymnus 59—60. sorai így hangzanak:

... oda vagy kötözve a naphajónak egyik karójához,
oda vagy kötözve a négy érczkampóhoz,

a hol a négy érczkampón bátran egy kereszt négy ágát érthetjük, annál inkább, mert a kereszt *Set*-tel kapcsolatban nagyon gyakran előfordul. Már a fentebb említett pecséten is szerepelt a tau alakú kereszt, mely az emlékeken *Set* rendes attribútuma. Így egy ábrázoláson egyik kezében nagy Γ alakú keresztet tart alsó végén kampóval, másik kezében kisalakú Γ kereszt van, tetején hurokkal.³⁾ Ugyanezt a hurkos tau-keresztet mutatja egy másik kép is,⁴⁾ még pedig sorozatosan ábrázolva, úgy, hogy alakja iránt nem maradhat fenn kétség. Nincs más hátra, mint hogy e tau-keresztet (1. ábra) összehasonlítsuk a graffito keresztjével (2. ábra), a hol a kampó bal szárát eltakarja a számárfej. A graffito szerzője karczolatott volna (sőt könnyebben) egyenes vonalat is a kereszt negyedik szárául, de épen, mert a *Set*-kultusz keresztjét akarta lerajzolni, rajzolt kampót.⁵⁾

A graffito korára vonatkozólag utalok arra, hogy az egyiptomi

1. ábra.

2. ábra.

¹⁾ *J. Gardner Wilkinson: The manners and customs of the ancient Egyptians. London, 1837—1841. Series I, tom. I—III. (ezt új kiadásban használtam: New. ed. by S. Birch. London 1878.). Series II, tom. I—II. és egy kötet kép. — L. II. Ser. II. köt. 352. l. V. ö. Parthey i. m. 222. l.*

²⁾ *H. Brugsch: Religion und Mythologie der alten Aegypter. Nach den Denkmälern bearb. Leipzig, 1888, 722. l. A hymnusok az ú. n. papyrus magica-ból valók.*

³⁾ *Wilkinson i. m. I. Ser. III. 135. l. Ugyanez megfordítva Brugschnál i. m. 702. l.*

⁴⁾ *Wilkinson u. o. 363. l.; Plate LVII. és 597. ábra.*

⁵⁾ Olyasféle magyarázatok, hogy ez a kampó a felirat felfüggesztésére szolgált, alaptalan és meg nem okolható találgatások.

kultuszok a Kr. u. III. század első felében terjedtek el addig nem is képzelt mértékben a római birodalomban. Míg a császárság kezdetén pl. az Isis és Serapis-kultusz kemény üldözéseknek volt kitéve Rómában, addig Caracalla és Alexander Severus korában az egyiptomi kultuszok valósággal középpontjává lettek Róma vallási életének. Egyéb tudósításokat mellőzve, elég Minucius Felix ismert mondatát idéznem Oct. 22, 2: hæc Aegyptia quondam, nunc et sacra Romana sunt.¹⁾ Az egyiptomi kultuszoknak ez a nagy népszerűsége a Kr. utáni III. század közepén túl nem mutatható ki, s így a graffito korául minden valószerűség szerint helyesen vesszük fel a III. század első felét. Egyébként e kérdésben a kutatók meglehetősen egyetértenek, bár Garruccinak s követőinek megokolásai helytelen úton is indulnak el, mint arra fentebb már utaltam.

Ezzel összefüggésben utalok arra is, hogy a Set-kultusz egy hívével találkozni a pædagogiumban épen nem különös, ha meggondoljuk, hogy ott igen sok volt az afrikai. A fentebb közölt Alexander-feliratban is afrikai eredetre való utalást találunk, de Garruccinál²⁾ az ifjak afrikai voltát jelző nevek, feliratok, graffítók egész sorozatát olvashatjuk. Ilyenek Rogatus Narbonensis, Gemellus Afer, Eugamus Af. Kartha., Fortunatus Afer, Nikænsis Af. Hadrimetinus V. D. N., Quintio Afer, Bassus Græcus Chersonesita. Primus qui et Iugurtha. Nagyon valószínű, hogy Alexamenos is afrikai eredetű volt s onnan hozta magával a pusztító, gonosz, ellenséges istennek, Osiris ellenfelének, a gyűlöletes, számarfejú Set-nek babonás kultuszát. Ha az antik népeknek a gonosz istenségektől való feltűnő, babonás félelmére gondolunk, melylyel azt az istent adorálás és apotropaionok (gyakran ezeknek halmozása) révén ártalmatlanná, semlegessé igyekeztek tenni, nem fog csodálatosnak látszani, hogy egy császári apród a szobája falára karcolja az isten képét, a Horus által megkötözött, tehát ártalmatlanná tett isten képét, kit ő babonás félelmében mégis adorál, mintegy teljesen biztosítva magát annak ellenséges, romboló hatalmával szemben.

Kutatásaim eredményét a következőkben foglalhatom össze: 1. A palatinusi graffito a Horus által a tau-kereszthez kötözött gonosz istenséget, Setet (Typhon) ábrázolja. — 2. A graffito, mint az *Y'* is mutatja, a Set-kultusz egy hívének hitvallása. — 3. Ez a hívő *Alexamenos Fidelis*. — 4. A graffito kora valószínűleg a Kr. u. III. sz. első fele.

(Róma.)

RÉVAY JÓZSEF.

¹⁾ A bizonyítékokat bőven közöltem Minucius Felix ez. dolgozatomban, EPPhK. 35 (1911) 249. l. L. még Cumont: Die orientalischen Religionen im röm. Heidentum. Übers. v. Gehrich. Leipzig, 1910, 99, 101. stb. lk.

²⁾ Storia VI. 136. l.

HOMERUS COMPARATUS.

I.

Egy következetesen félremagyarázott, illetőleg meg nem értett homerosi kifejezést akarunk régi jogaiba visszaállítani. Törekvésünket oly módszerrel támogatjuk, melyet legsürgősebben követelünk az eposzok számára. és a melytől meglepő eredményeket várhat még ez, a legapróbb részletkérdésekig lelkiismeretesen és számtalanszor át-meg átkutatott anyagalmaz is.

E módszer legjellegzetesebb oldalai: egyfelől az írónak magában és magából való, minden balítélettől mentes vizsgálata, másfelől az így nyert eredménynek egyetemes összehasonlító alapra fektetése. Ilyen segítséggel dolgozatunk, mely tulajdonképen az Ilias egy néhány-szor variált helyének (*II* 100) módszeres magyarázata, többszörös eredményhez vezet: *először* is értelemmel és étellel telik meg egy jellemzően szép kifejezés, melynek a magyarázók túlzó formalizmusa eddig csak hazug viaszkmását engedte látnunk, *másodszor* tisztázódik a homerosi archæologia némely felette elhanyagolt és zavaros kérdése (bizonyos női ékességek és ruhadarabok jelentése), *harmadszor* érdekes adalékokhoz jutunk a homerosi folklóre egy kétségkívül legelhanyagoltabb területén — a házassági szertartások kérdésében — melyeknek kapcsán *negyedszer* a homerosi gondolatvilág alig méltatott, fontos vonásai tolódnak és illeszkednek a megfelelő, élesen megvilágított, új előtérbe.

Mint már érintettük, kiinduló pontunkat a

II 100: ὄφρ' οἶοι Τροίης ἔειρὰ κρήδεμνα λύωμεν
és *γ* 388: ὅτε Τροίης λύομεν λιπαρὰ κρήδεμνα

sorok adják, melyeknek példája — mint az alantiakból kiderül — kiáltó bizonyosága, mily nehéz és évszázadokat követelő a tekintélyektől való szabadulás, a hagyományozott elhagyása, mily kényelmetlen, meg sem kísérelt dolog új magyarázatot keresni, mikor van egy kényelmes és kipróbálattnak hitt, mely még a hozzá régi, jó származás bélyegzőjével forog.

A kérdéses, (ritkítva szedett) kifejezés sorsát, századokra, a *Hesychius*ból közismert, de nyilván messzebbre visszamenő következő «elintézés» pecsételte meg: «κρήδεμνον· ἐπιβόλαιον, ὃ ἐστὶ κεφαλόδεσμος, ᾧ χρῶνται αἱ γυναῖκες. κατὰ μεταφορὰν καὶ τὰ τεύχη λέγεται κρήδεμνα. Στεφανῆς καὶ χόσμος stb.» Ezt az egyenlőségjel technikájához hajló, görögösen pedáns magyarázatot egy további scholiasta már annyira merevíti formalizmusával, hogy pl. az *Etymol.* *Magnumban* olvasható magyarázat ilyen határozottsággal alakul: κρήδεμνον· τὸ κεφαλοδέσμιον παρὰ τὸ κήρη καὶ τὸ δέω... Σημαίνει δὲ καὶ τὰ τεύχη, οἷον τὰ περιβλήματα.¹⁾

¹⁾ A cod. Havn. szerint olvasva: Σημαίνει δὲ τὰ ὑπεράνω τῶν τεύχεων, οἷον τὰ π...

Nem akarunk e helyt annak a fejtegetésébe bocsátkozni, hogy a modern lélektani alapokon álló stilisztika mit tart a görög grammatikusok «κατὰ μεταφορῶν» «használt» kifejezéseiről. Annál kevésbbé van rá szükségünk miután a magyarázók — régiek ép úgy mint újak — még ezt a közvetítőt se hagyták meg az író és az olvasó közt: káprázó szemük egyszerűen csak az egyenlőségelet látta, hogy t. i. *σημαίνει καὶ τὰ τείχη*. Ezen alapon mai napig, gondolkozás nélkül: *Τροίης κρήδεμνα* = *Τροίης τείχη*,
 míg *λύειν* = l. overtere

Ezzel szemben a legnagyobb éleslátás: egy hirtelen megbánt észrevevés, Ameis-Hentze⁸ γ 388-hoz jegyzett kis aperçuejében, mindössze ennyire bátorodik: «λύειν lösen, mit Bezug auf das Bild in κρήδεμνα ‚Hauptbinden‘, a mi nagyon helyes volna, ha itt pont következneék és nem állana utána: ‚d. i. die Burgmauer brechen vgl. II 100 (scil. πόλεων κάρηνα)» (II. köt. 1. füzet 1895.)

II.

A kifejezés értékének eldöntésénél a főszó mindenestre a *κρήδεμνον* szó¹⁾ helyes értelmezésén van.

Etymonja (*κράω* + *δέω*, l. fentebb) kétségtelen. *Synonymáι* — a mint a homerosi nyelvhasználat és a görög grammatikusok többszöri egymással magyarázása,²⁾ úgyszintén a Demeter hymnus 41, 42. és 197. verseinek összevetése (l. W. Helbig: Das Hom. Epos, 1884. 124. l., I. Müller—A. Bauer: Die gr. Privat- u. Kriegsalterth. 1893. 85. l.) stb., kétségtelenné teszik: a szintén elég gyakori *καλύπτρη*³⁾ és a Homerosnál csak egyszer előforduló *κάλυμμα*.⁴⁾ E három kifejezés közül a két utóbbi — Ameis-Hentze szerint (ad ε 232) — «von der Wirkung», a *κρήδεμνον* pedig «vom Orte» jelez valami, *εγγαζον* ruhadarabot.⁵⁾ A *κρήδεμνον* tehát Homerosnál, (mikor annyit ér mint *καλύπτρη* vagy *κάλυμμα*) mindig *καταπέτασμα* *τι πλατύ*, a mely *καὶ εἰς παρειᾶς καθέλκεται καὶ ἐπικαλύπτει αὐτὰς* (Eustath. ad α 334 [ἄντα παρειᾶων σχομένην λιπαρὰ κρήδεμνα] p. 61.), vagyis «ein schleierartig verhüllendes Gewandstück» (Fr. Stüdniczka, Beiträge zur Gesch. der altgriech. Tracht, Wien, 1886. 124. l.) Ez a keleti nők fej-, arcz-, és szemel-fátyolozása. mely a homerosi nőnél kétségtelenül divat volt, ha nyilvánosság elé lépett, (v. ö.: W. Helbig: Über die Frauentoilette bei Homer, Im neuen Reich 1874. évf. 19 sz. 721. s k. lk.; Buchholz: Die homer. Realien II. k. 2. r. 1883. 263 s k. lk., kül. 269—270.; Guhl és Koner, Leben der Griechen u. Römer.⁶ 1893. 236. l. stb. Ábrázolásokat mutat és idéz Helbig: Das H. Ep. 124—25. l.), a tarsusi

¹⁾ Homerosnál előfordul még Ξ 184, X 470; α 334; ε 346, 351, 373, 459; ζ 100; π 416; σ 210; φ 65.

²⁾ Pl. α 334-hez (ἄντα παρ. σχομένη λ. κρήδεμνα) — a vulg. magyarázata: προκαλυψαμένη τῶ καλύμματι stb.

³⁾ X 406, ζ 232, α 545.

⁴⁾ Ω 93.

⁵⁾ Ω 94 ἔσθας-nak mondja az előző sorban említett κάλυμμα-t.

nők (Cilicia) ősi szokás szerint fátyolt viseltek (Dio Chrysost. or. 33. p. 24 R.); de megvolt egyes helyeken még a IV. században is, pl. Pseudo-Dikajarchos [Müller Geogr. Gr. min. p. 103, 18] szerint Thebæben, stb., a miről általában a vázaképek tanuskodnak (l. pl. B. Benndorf: Griech. u. sicil. Vasenb. 44. tábla stb.; v. ö. Studniczka i. h. 128. l.)

Csakhogya a Homerosnál legáltalánosabb szó, a *κρήδεμνον*, ezen későbbi viselet jelzésére a Homeros utáni köznapi nyelvben nem szerepel. Élesen kell hangsúlyoznunk, mert a szó jelentését illetőleg uralkodó zavar főleg innen ered. Majdnem bizonyos, hogy az ismert ruhadarab *anyagának és evvel formájának* változása okozta e név háttérbe szorulását. Tudjuk, hogy a keleti (lyd) hatásnak kitett iónoknál az elfátyolozás czélját szolgáló fejkendő, a Homeros utáni időkbén, teljesen átment a fátyolba („schleier”; J. Müller—Bauer i. h. 85. l.), s ennek a módosulásnak az *elburkolást* kifejező két synonyma (főleg a *καλύπτου* az élő szó) jobban megfelelit. A háttérbe szorult *κρήδεμνον*-t csak a költők¹⁾ és a kultusz²⁾ tartják fenn. (V. ö.: Studniczka, i. h. 125. l.; Müller-Bauer i. h. 85. l.)

Mikor az usus, „quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi”, a némileg átalakult fejkendő jelölésére a *(κάλυμμα*-t és *καλύπτου*-t tartotta és forgatta, a *κρήδεμνον* szó mintegy felszabadult. Eredeti formája, a mint a név etymonja is elárulja, úgy se lehetett a homerosi, (v. ö. Eustath i. h.: *κεφαλῆς δέμα ἢ δέμνιον*) tehát annál könnyebb ezen ideiglenes jelentését elfelejteni és első szerepe alapján e szép múltú szót a bizonyos kultuszokban használatos és szoborműveken gyakran látható *δεσμὸς κεφαλῆς* (Eustath.), *μίτρα* (Hesychius)³⁾ vagyis *fejszalag* („ráf”) jelölésére lefoglalni. (A homerosi ideiglenes jelentésre még lentebb vissza kell térnünk.)

•Ez *utóbbi* jelentése a *κρήδεμνον* szónak forgott egyfelől a görög (és modern) Homerosnagyarazók előtt, kik e miatt nem tudták vagy nem merték észrevenni, hogy Homerosnál mindig egyféle — a *κρήδεμνον* — (egy „Ansatzschmuck” — E. Slenka: Der Schmuck des Menschen, Berlin 1900., elnevezése szerint —) szerepel és ez okozta másfelől, hogy főleg műtörténészek, mint pl. Winckelmann (Monum. ined. n. 54.) csak ezt a fejkötő szallagot (egy „Ringschmuck” Slenka szerint) értették rajta.⁴⁾

¹⁾ Pl. Eurip. Phœn. 1295 stb. (L. lejjebb a példákat.)

²⁾ Pl. a samosi Hera-kultuszban (C. Curtius Urk. u. Stud. zur Geschichte von Samos, Nr. 6, 20 kk.)

³⁾ Hesych. ad v. *κρήδεμνον*. (csak hangban eltérő dór alak) *σεσφάνη, μίτρα, ἐπικράνιον σεσφάνωμα.*

⁴⁾ Ez ellen ugyan már Ritschl (Jahrb. d. Ver. d. Altertumsfr. im Rheinl. XXXVII. 88. l.), de különösen Gi. Visconti (Il Museo Pio Clementino in Roma MDCCCLXXXII. t. p. 60/61. stb.) felszólalt. Mivel azonban a jelentés változásra és az okok összefüggésére nem tudtak rámutatni, csak a zavart növelték és határozatlan bizonytalanságban egymás mellé állítottak két, meglehetősen messzefekvő jelentést. Látnivaló pl. Viscontin, mily zavarba ejti őt azon észleletnek, hogy a képművek *κρήδεμνον*-ja a Bacchust és környezetét (Ino, Adonis stb.) ábrázoló artefactumokra látszik jellemzőnek és ama letagadhatatlan valónak az összeegyeztetése, hogy a Homerosé, sőt fiatal epikus utánczóié is (Colutus De raptu Helenæ 2. v. stb.) egész közönséges földi viselet (Andromache és Penelope stb. *κρήδεμνον*-jai). Ez a tábor

A homerosi és képzőművészeti *χρήδεμνον* ezen új, éles megkülömböztetése ellen legfeljebb az Ino-Leukothea jelenetben (ε 333 következőkben) szereplő *χρήδεμνον* támaszthatna némi kételyeket. Hogy az Ino szobrokon később a szallag *χρήδεμνον* látható (Visconti), hogy a Révil-gyűjtemény görög vázáján (Monum. publ. dall' Institut archeol. I. k. VI. tábla; magyarázata Annal. I. k. 276—77. l.) stb. is ilyen látszik az úszó Odysseus melle köré csavarva, természetesen semmit se jelent, ha az artefactumok készülésének idejével, a *χρήδεμνον* régi és akkori jelentésével és elképzelésével tisztában vagyunk. Homeros, annyi bizonyos, egy szóval sem ad indítékot arra, hogy e helyt a *χρήδεμνον*-t ne olyannak képzeljük, a minőnek mindig látjuk a költeményekben. Sőt a nagy, fejrevehető sált Odysseus, megfelelően összehajtogatva, feszíthette a melle alá (ε 346 és 373), de lehetetlen elképzelni, hogy erősíti meg meztelen testén (*εἴματα δ' ἐξ' ἀπέδυνε*, ε 372) a mellet át nem érő fejszalagot. Azt legfeljebb nyakába vehette volna. Ezzel e nehézséget — a nélkül, hogy az Odysseia egyes részeinek korát illetőleg felette problematikus értékű argumentálásba fognék — csak a költő segítségével is elhárítottnak tekintem.

Átvitt értelemben a fenti kifejezésen kívül még egyszer használja Homeros a *χρήδεμνον* szót γ 392-ben, hol a hordó felső részét (*τὸ ἐπιχειμένον πῶμα*, Eustath, II 100-hoz, II. k. p. 1060) jelzi vele. Előbb ezzel végzünk. A kérdéses helyen Nestor *χρητήρα χερασσειν* (390) | *οἴνου . . . , τὸν . . .* (391) | *ᾧ ἴξεν ταμίη καὶ ἀπὸ χρήδεμνον ἔλυσεν*. Szóról-szóra itt a horról veszik le a fedő(kendő)t. Már külsőlegesen az a tény is elárulja az *ad hoc* átvitelt, hogy se Homerosnál nem ismétlődik, se később nem visszhangzik e kifejezés. A szemlélet, mely teremtette, teljesen megfelel a *homerosi χρήδεμνον* alakjának (*καταπέτασμα τι πλατύ* etc.), és ez is megerősíti, hogy a költő invencziója teremtette a metaforát.

Egész másként állunk a mi *Τροίης χρήδεμνα* metaforánkkal. A mennyiben valami vár(ós) fejkéről beszélünk legközelekvőbb gyűrűs falkoszorúkra (coronæ, Kränze) gondolni, a melyeknél az átvitelt csak a *χρήδεμνον* szallag (ráf) formájának szemlélete provokálhatta; az a forma, a melyre az etymon is mutat és a mely később a képzőművészetben is megvan (esetleg alaki, de nem lényegi módosulással) azonban nincsen meg (egyebütt) Homerosban. Itt csak feljegyezzük a mindenesetre meglepő tényt, a melyre visszatérünk. A *Τροίης χρήδεμνα* átvitelt Homeros készen kapta és elég különös módon használja, *noha a χρήδεμνον* korában használatos (fejkendő) *alakja* az átvitelre indítékot, sőt még támasztékot sem ad. Már láttuk a különös tényt, hogy a *καλύπτρη*-vel egyenlő értékű *χρήδεμνον* szó ebben a jelentésében később ismeretlen, csak mint az epikus

e kérdést Raoul-Rochette bizonytalan és semmitmondó magyarázatával akarta elintézni, mely szerint: «le mot *χρήδεμνον* dans sa signification originale fut un mot générique indiquant toute espèce de lien de la tête» (?!) de ezzel szemben: «il n'en est pas moins constant, que dans l'usage général (Homeros!) et dans son emploi dionysiaque ce mot désignait une *espèce de bandelette large*, qui se nouait autour de la tête.» («Museo di Mantova, descritto ed illustrato dal Dr. G. Labus etc.» ez. bíráló ismertetésében (2. czikk) (Journal des Savants 1835. 408. l.)

stílus merevedésre hajló maradványa él tovább, fel- meg felfrissítve a képzőművészet *χορήδευμον*-jainak szemléletén, a mely megfelel a létrehozó, eredeti átvitelébszótónek. Hosszú sora van egyébként a homerosi reminiscenciáknak. (Hymn. Hom. in Cerer. 151: *χορήδευμα πόλῃος*; Hesiod. Scut. 105: *Θήβης χορήδευμον*; Philostratus p. 687: *χορήδευμα Ἰλίου*; Bacchylides [B 27] Kenyonnál 56. fr. 6. sor: *πόλεων χορήδευμα λύει*; Eurip. Troad. 508: *πέτρινα χορήδευμα* etc.)

A *χορήδευμον* szó történetét és az ilyenféle megkövesedett átvitelek terjedési feltételeit ismerő ember előtt a priori világos lesz, hogy az átvitelek némelyike inkább fog a *τῶν πυργῶν στέφαναί*, vagy *λοιπαὶ ἐξοχαί* (Eust. Od. p. 521), de sőt még egyenesen a «falak» (*τείχη*) vagy vár ral való «fordításra» csábítani, mint a homerosi helyek. Azonban, ha a homerosi kifejezést kimenthetjük a formális magyarázat karmaiból, igazán mellékes lesz az a kérdés, vajjon mennyiben érezte az «utánzó» a benne lüktető életet vagy mennyiben kezelte azt flosculusként.

Hátra van még tájékozódniunk, *kik és mikor használják a χορήδευμον-καλύπτου*-t a homerosi költeményekben.

Általában úgy látszik a férjes nők. Erre mutat jeilemzően δ 623-ban az *ἄλογοι καλλιχορήδευμοι*. Rangi és rendi különbségek az istennők és a földiek közt e téren sincsenek. Héra ép úgy viseli, mint Penelope.

A „mikor”-t illetőleg már érintettük, hogy mindig a nyilvánosság, ill. férfiak előtt. Mégis van egy pár eddig eléggé elhanyagolt nyoma, hogy a *χορήδευμον* Homerosnál speciálisan a *menyasszonyt* is jellemző *viselet*, azaz: mikor a nyilvánosság előtti megjelenés érthető és még magyarázandó okokból — legkielezettebb. Mint ismeretes X 470 köv.-ből Aphrodité *χορήδευμον*-t ajándékozott Andromachének *ἔματι τῷ, ὅτε μιν χορυθαίολος ἠγάγεθ' Ἐκτωρ | ἐκ δόμου Ἥραιωνος, ἐπεὶ πόρε μυρία ἔδνα* (tipikus kifejezése a házasságnak). Ennél fontosabb Héra toilettejének leírása E 170—186. sorokban, hol egészen világos, hogy Héra nászra öltözködik, mint, teszem, Salammbót öltözteti dajkája (Flaubert regényében), mikor Matho sátrába indul. (V. ö. még E 295 stb.)

Homeros elbeszélése szerint az istennő — mintegy a *λοῦτρον νομφιζόν*-nak «pars pro toto» szereplő, régi ceremóniája szerint — megkenekedik (175) és *χαίτας | πεξαμένη πλοκάμους ἔπλεξε* (menyasszonyi kontyúl?); övet is vesz fel (181) és végül *χορηδέμω δ' ἐφύπερθε καλύψατο δῖα θεῶων* (184). Hogy itt a *χορήδευμον*-nak valami különös használata van, arra figyelmeztet már az a tény, hogy Héra közvetlenül a fejére húzza azt és alóla elmarad nemcsak a *κεκρύφαλος*, hanem az *ἀναδέσμη* is (gyűjtőnévvel: *δέσματα*), melyeket pl. Andromache X 468 k. visel. Legfeltűnőbb és legkülönösebb kétségtelenül a Helbigtól is hiányolt (D. H. E. 162. l.) *κεκρύφαλος* távolléte.¹⁾ Speciálisan szempontunkból nem kevésbé fontos, hogy ez a

1) Ő a következő feltevésekkel próbál magyarázatot adni: «Hier- nach ist anzunehmen, dass entweder die hohe Haube bei den damaligen Ionerinnen nicht allgemein gebräuchlich war, oder dass die Kopftracht während des Zeitraumes, in dem die verschiedenen Teile des Epos entstanden, nicht immer die gleiche blieb». (i. h.)

(hálós) párta később mint a hajadonság jellemzője szerepel, melyet — Anthol. Pal. VI. 280. szerint — a férjhezmenendő egyéb ily tárgyakkal (*τὰ τούμπανα, τὴν σφαίραν, τὸν χειρῶναλον, τὰς κόρας καὶ τὰ χορᾶν ἐνδύματα*) Artemisnek áldoz fel, tehát, úgy látszik, van valami jelentősége a nő családi állapotát illetőleg. Abba, hogy Homeróban férjes nő viseli (Andromache) és egyáltalán a kérdés további fejtegetésébe nem bocsátkozva, e helyt csak azt észleljük, hogy az eposzok korában a *χειρῶναλος* a menyasszony *κρήδεμον*-ja alatt nem szerepelt¹⁾ (I. lentebb). Ezt a különös észleletet megjegyezve későbbre, visszatérhetünk ama tételünk további bizonyítására, hogy a *κρήδεμον* Homeros idejében speciális menyasszonyi ékesség (fátyol-féle).

Az említett érveknél kevesebbet nyomnak a képzőművészet és a későbbi írók tanúságai. Mégis megemlítjük, hogy a François váza Thetise (és egyéb későbbi ábrázolatok menyasszonyai is, a mi már nekünk semmit sem tanúsít) *κρήδεμον-καλύπτρη*-t tart arca elé. — Beismerjük azonban, hogy állításunk még további támogatásra szorul.²⁾

III.

A mi a kifejezésünkben másodsorban fontos *λύειν* ige értelmességét illeti, nincs semmi okunk a priori eltérni attól a feltevésünktől, hogy a *κρήδεμνα λύειν* kifejezésben az ige (I. so-luo = leold, megold) nem abban az ú. n. «első» jelentésben szerepel, a melyben a *λύσε δὲ οἱ ζωστήρα* (Δ 215), *λύσε δὲ οἱ θώρηκα* (Π 804) és főleg a *λύσε δὲ παρθενίην ζώνην* (λ 245, athetált) kifejezésekben. Erősíti ezt az a már fentebb említett különösség, hogy a *Τροίης κρήδεμνα λύειν* kifejezés első felét költőnk kétségtelenül örökölte (26. l.), következőképpen a hozzátartozó *λύειν* a szallagfejköteleket feltételezi, a mely ép olyan «gyűrűs» ék, mint a *ζωστήρ* meg a *ζώνη* stb. Így *Τροίης κρήδεμνα λύειν* = *Trója fejszallagját megoldani*. Ennek jelentése tisztázódni fog két homerosi hely idevonásával; előbb azonban meg kell czáfelnünk azokat az érveket, melyeket a *κρήδεμνα* = *τείχρα* formalizmus hívei ellenünk felhozhatnak. A helyek — természetesen — mind későbbiek, de azért teljes súlyukban mérlegeljük őket.

Az olyan kifejezések, mint Euripides Troad. 1081: *πόλεως ἄν πρὸς αἰθομένα κατέλυσε ὄρμα*, nem is engedik, hogy falak lerombolására (evterere) erőszakosság nélkül gondoljunk, míg a *λύω* primarius jelentését fedő képpel természetesen fordíthatók: A tűz megoldja (= széthullasztja) a várost. Viszont a *καταλύειν τείχη* (Eurip. Troad.

¹⁾ A menyasszonyi frizura is olyan lehetett, hogy a haj rendtelenségét gátló hálós párta szükségtelen is volt. Nem is lehet elképzelni, hogy a *χειρῶναλος*, ha nem symbolum, állandó viselet legyen. Andromache házi toilletben kapta magára a *κρήδεμον*-t, mikor kifutott a hírre, s így nem csoda, ha a «netz» van a fején, mint akár a mi nőinknek. (V. ö. O. Stoll: Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie. 1908. 468. l. stb.)

²⁾ Ezt az alantiakban fogjuk megszerezni, mikor is a 26. k. lk. oldalon eddig magyarázatot nélkül hagyott, látszólagos bökkenök is megoldásra fognak találni.

819. stb.) -féle kifejezések nem a homerosi élő alakból, hanem a *πόλις* = *τείχεα* mechanikus behelyettesítéssel magyarázandók. Igaz ugyan, hogy ezen esetekre Eustathius ad *II* 100 (II. k. p. 1060.) igen tetszetős magyarázatot szolgált, mikor az összeépítés (fal, vár) megoldását, felbontását akarja a *λύω*-val kifejeztetni: *λύεται—τείχος ἐκ τοῦ κατὰ τὴν οἰκοδομίαν δηλαδὴ δεσμοῦ εἰπεῖν δὲ καὶ δέματος ἐξ οὗ καὶ τὸ δέμεν, ὅθεν ὁ δόμος καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ*; de bármily elfogadható is ez egyes esetekben, annyira nem általánosítható. Csak egy példát. E feliratban: *Ἐἴ τις δὲ ἐπιχειρήσει λίθον ἄραι ἢ λύσαι αὐτό* etc. (Inscript. Halicarn. ap. Boekh. vol. 2. p. 457. nr. 2664, 5.) szó sem lehet arról, hogy egy *κό* össze volna építve és így szétbontható. De — a mi főbaja e magyarázatnak — még *Homerosra se állhat meg*. Ezt kétségtelenné teszi a *χοῦδεμνα λύειν* homerosi ikerformája a *κάρηνα (κατα-) λύειν* (*B* 117—8 és *I* 24—5), melyre maga Eustathius mondja, hogy *τοιαύτης . . . τινος σημασίας καὶ τὸ κάρηνα' ἐν τῶν πολλῶν κατέλυσε κάρηνα'*, de bizony le kell vallania, (ha föltevése érdekében csak kényszeredett-szerényen is), hogy *προσοφύεστερον μέντοι χοῦδεμνοῖς τὸ τροπιζῶς λύεσθαί*. Mi persze ennynél nem maradhatunk, hanem az Eustathius-féle (általános) átvittelt látjuk helytelennek.

A mint azonban a régi grammatikusok metaforáját lehetetlenné teszi, úgy támogatja a fenti jelentést e *B* 117—118 = *I* 24—25 sorok tanúsága, melyek Zeusról mondják:

ὅς δὴ πολλῶν πολιῶν κατέλυσε κάρηνα
ἴδ' ἔτι καὶ λύσει . . .

A *καταλύω* és *λύω* azonosságát — az egyszerűség kedvéért — *δ* 28 (*καταλύσομεν ἵππους*) és *δ* 35 (*λύ' ἵππους*) összevetése alapján (a mi még sok példával volna támogatható) bebizonyítottnak tekintjük,¹⁾ vagy legalább is teljesen lényegtelennek. Marad az egymás helyét elfoglaló *χοῦδεμνον* és *κάρηνον* szavak egymáshoz való viszonyának megállapítása.

Bár az ilyenféle átvitt jelentések, mint *Μυκάλης αἰπεινὰ κάρηνα* (*B* 869), *Οὐλύμποιο κάρηνον* (*A* 44), *ὄρεων κάρηνα* (*Y* 58), stb. gyakoriak Homerosban, kiinduló pontunk mindenefetre az eredeti jelentés lesz. A *κάρηνον* szó = fő, igen sokszor a hajás fő (pl. *ἵππων ξανθὰ κάρηνα* 1407 stb.). Esetünkben tehát *πολιῶν κατέλυσε κάρηνα* stb. = «megoldotta a városok fejét (=haját) és meg is fogja még oldani», a mi egész világosan annyit jelent, hogy a hajfonatokat (v. ö. *E* 176) megoldotta, kibogozta.²⁾ Hogy ezt a *hajadon férjhezmenésének* (átvitellel: a vár behódolásának) jeléül lehet csak magyaráznunk, azt még több oldalról fogjuk megvilágítani. Egyelőre két-

¹⁾ Azért bizonyos szempontokból méltánylandó Bekker aggodalma is, a ki a *καὶ λύσει* helyett *καλλύσει*-t (v. ö. *καλλεῖψεν*) akarna olvasni. (Homer. Blätter II. 39¹ cz. III. l.)

²⁾ V. ö.: skr.: *sīmantam vicritati* (Kauçika 79, 2) a. m. *löst den Scheitel* és hozzá E. Haas: Die Heiratsbräuche der alten Inder, a Weber-féle Indische Studien 5. k. 400, 405/6. lk. — A hajviselet különbözősége sokszor szerepel a női nemnél hajadon vagy férjes állapotának állandó jelölésére is. (V. ö. Stoll i. h. 152/3. l.)

ségtelen, hogy a fenti *χορήδεμνον*-megoldás is így értendő, lévén a fejszallag-megoldás a hajmegoldás elengedhetetlen feltétele és így annak jelzése is (II 100, v 388).

Magyarúzatunkat első sorban támogatják a *ζώνην* vagy *μίτρην* *λύειν* kifejezések, melyeknek értelmét (= *καταλύειν τὴν ἀρετήν*) a későbbi továbbfejlesztések, mint Pindaros, Isthm. 7, 52 *λύοι γὰρ λινὸν ὑφ' ἥρωι παρθενίας*, Euripides, Alc. 175: *ἔνθα παρθένει ἔλυσ' ἐγὼ χορεύματα* stb. is erősítik és igazolják. Közülök a *ζώνην* *λύειν* Homerosban, mint már az alexandriaiaktól athetált *ἄπαξ λεγόμενον* λ 245-ben előfordul (*λύσε δὲ παρθενίην ζώνην, κατὰ δ' ὕπνον ἔγρευεν*), Homeros után elég gyakori, főleg költeményekben (Epigr. adesp. 649. stb. E tünemény jelentőségének elbírálásához, kezelésének lélektanához v. ö. az alanti 3. jegyzetet.) A többiek későbbiek.

A homerosi helyen — mely Hermogenes szerint (Eustath. p. 431) *σεμνῶς ἐρρέθη* — a *χορήδεμνον* helyét a *ζώνη* (ὄν) foglalta el. Ez Homerosnál, ha férfiakról van szó (B 479, Δ 234 stb.) = *τὸ κατὰ ζῶμα μέρος* (az ú. n. 'taille'), a mint schol. D. B 479-hez megjegyzi.¹⁾ Nőknél azonban (ε 231 stb.) a (női) ὄν²⁾ neve, bár az *εὐζωνος*, *καλλιζωνος*, nőre vonatkozó jelzők, sőt talán a vitás *βαθύζωνος* és *βαθύκολπος* (l. Helbig H. E. 135. köv. l., Studniczka 120. l.) is, nem az ὄνre, hanem az eltakart testrésze értendők. (Studniczka 120 l. l. V. ö. az idézett Festus-jegyzetet.) A homerosi nők *ζώνη*-je keleti mintára készült (Studniczka i. h. 119. l., v. ö. Helbig 135. l.) és még az esetben is, ha a nagy keleti rojtos övre gondolnánk (l. Helbig 154—7. lk. és Müller-Bauer i. h. 83. l., a hol a vonatkozó irodalom is idézve), a ruhát tartotta és pedig a taille legmagasabb helyén, egészen a mell alatt, mint azt az ábrázolások is mutatják (pl. az Autenrieth-Kaegi Wörterbuchban is) és a mint, ha talán hamis következtetések kiinduló pontjaként, de re ipsa mindenesetre helyesen, Helbig is hangsúlyozta (i. h. 135/6. l.).

Ernst Samter: «Geburt, Hochzeit und Tod» cz., 1911-ben jelent könyvében kül. 114., 115. és 121—130. lapokon élesen mutat rá arra, a már Krolltól, Frazer-tól, Panzertól stb. felismert általános néphitre, hogy minden, a mi köt vagy kötésre emlékeztet bizonyos «érzékeny» esetekben (e nevet mi alkalmazzuk), mint pl. a szülésnél stb. bizonyos démonok miatt veszélyes lehet. Tekintettel a házasságkötés egyenes vonatkozására a szüléshez (teherbeesés!), nem meglepő, hogy már a *házasságkötésnél* (éppúgy mint szülésnél) a *csomók* (nevezetesen *övkötések*) és a *haj feloldása jelentékeny szerepet játszik!*³⁾ (128. l.). Noha Samter észleletei kissé egyoldalúak, már ezek alapján is világos, hogy a *χάρισμα* v. *χορήδεμνα* *λύειν* és a *ζώνην* *λύειν* kifejezések egyaránt a házasságkötésre czéloznak.

Mint a *χορήδεμνον* szónál is láttuk, a kifejezés öröklött és nem azt a *χορήδεμνον*-t vallja szemlélete gyökerének, a melyet Homeros

¹⁾ Fedi ezt, hogy a latinban «*cingulos* appellabant homines, qui in his locis, ubi cingi solet, satis sunt tenues.» Paulus Festi p. 30 Th.

²⁾ Az attikai nyelvjárásban *ζώνη* a férfi öve (*ζώνην* *λύεσθαι* az utazó v. menetelő férfiről, ha megpihen); a női övnek pedig *ζώνιον* a neve.

³⁾ A vajudás, ill. szülésre is jellemző a *λύειν* *ζώνην* v. *μίτρην* szóolás (v. ö. Stephanus s. vv. *λύω*, *ζώνη* és *λυσιζωνος*). A hajat ill. v. ö. 29. l. 2. j.

női használnak. Úgy hiszszük, nem csalódunk, ha a ζώνη-t illetőleg is hasonlót teszünk fel és nem a közviselet övét látjuk a kifejezésben, bár épúgy mint a homerosi *χορθήμενον*, a homerosi öv is szerepelhetett a Samter-féle czeremoniában, mert végre is összetartották a ruhadarabokat, kötötték a haját és a ruházatot.

Vannak azonban okaink feltenni, hogy az athetált sorban *specziális szüzességi övről van szó*, melynek formális megoldása a házassági czeremonia egy pontja. (Homerosnál *παρθενίη ζώνη*; ugyanígy később *λάθρη παρθενίης ζώνην λύσαιτο τοκεῦσιν* Manetho 6, 174. stb.). Ily szokásról Homeros nem tesz említést (és ez erősíti az alexandriaiak obelosát), de ósárja szerepét bizonyítja: 1. hogy a hindu házassági formulák közt közismert és mint hatodik czeremoniapontot említi pl. Apastambiya Grihyasútrájában (M. Winternitz: Das altindische Hochzeitsrituell, in den Denkschriften der Kais. Akad. d. Wissenschaftl. Phil.-hist. Classe, 40. kötet, Wien, 1892. 21. l.). Khanda 4, 8, hol is a vőlegény «bedeckt sie (t. i. a menyasszonyt) — mit einem neuen Gewande und umgiertet sie — mit einem Jochstricke»,¹⁾ majd khanda 5, 12 (22. l.) szerint «Nachdem er (das Opfer) — beendigt hat, binde er — den Jochstrick los. Dann lasse er sie fortfahren oder fortragen» (Winternitz fordítása). A mint Winternitz kommentáraiból kitűnik, a kötés levétele az apai háztól oldja el a leányt (63. l.), a házassági övnek e szerepére még visszatérünk.

(Vége következik.)

(Czegléd.)

MARÓT KÁROLY.

HAZAI IRODALOM.

Kallós Ede: Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz. I.

(Trimeterek, tetrameterek, elegiák). Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, kiadja a M. Tud. Akadémia az I. osztály rendeletéből, XXII. kötet. 1. szám. Budapest, 1911. Ára 2 K. (102 l.)

Nem tartom szerencsés irodalmi fajnak a terjedelmes kommentárt. A ki azzal a szándékkal vesz egy szöveget elő, hogy azt betűről-betűre magyarázza, már vállalt feladatának következményeképp ki van téve a veszélynek, hogy ott is magyaráz, a hol erre — a szöveg megértésének szempontjából — semmi szükség. Tehát a bő kommentár, hogy úgy mondjam, bűnbén született: bármily okos és tanulságos

¹⁾ A «Jochstrick» szót illetőleg, melynek helyén (Kauc. 76, 2.) Haas «Schärpe, Traubinde»-t fordított, («Die Heiratsbräuche d. a. Inder» i. h. 385. l.), v. ö. Winternitz megokolását a 47—48. lk. — Az eredeti szónak értékéhez talán legközelebb járunk, ha az Aphrodite varázsovónak *ιδάς* nevére (Ξ 214) utalunk, bár egyáltalán nem adunk igazat O. Stollnak (i. h. 481. l.), hogy Homeros szerint ez az öv (?) a szüziesség szimboluma volna a szóban forgó helyen.

anyagot hord is együvé, ez kikívánczozik az adott keretek közül, mert nem annak a czélnak tesz szolgálatot, mely a puszta interpretációt közvetíti. A határt ily esetekben megvonni mindenesetre nehéz; de a magyarázó példák tömege, a gyűjtési szenvedély határ nélkül csábít, a mint erre a német philológiának nem egy vaskos kötete nyújt elretentő példát. Tisztán a czélszerűség kérdését tekintve sem járnak el helyesen, kik tudnivalókat egy kommentár szervesen folytonosságában rakják egymás mellé. Ki fogja ez ismereteket ép itt keresni, ki fogja azokat megtalálni, különösen, ha kellő tárgymutató nem igazít útba? Ne vegyék tőlünk kommentátoraink zokon, ha a fokozott gyorsaságú modern életben ép azon tudományos ideál miatt és érdekében nem veszünk észre egyet-mást «megjegyzéseikből és excursusaikból», melynek végső eredetben magok is szolgálatában állanak. A valóban magyarázatra szoruló, kétes «helyeknek» megfajtési kísérleteit időről-időre összegezni, egyetlen munkában hozzáférhetővé tenni: mindenesetre tudományos szükség. De melyik vérbeli kommentátor elégszik meg az ilyen mindenkor kész tájékoztatónak szükre szabott feladatával? «A philológia elsősorban interpretatio». Készséggel aláírom e meghatározást. De akkor az egyes szöveg-helyek megértésének általánosabb lelkiállapotok megértésévé kell bővülnie, s ez utóbbinak magának is egy történeti egész megértett képévé kell összezárulnia. A végső cél s a tudományos oeconomia egyformán megköveteli, hogy az alsóbbrendű eszköz ne álljon a magasabbnak útjában; hogy ne nehezítse meg ennek feladatát azáltal, hogy — megtartva a széthúzó egyes felétörekvő irányzatát — túlon-túl bő magyarázataival, tárgyi csoportosításaival olyasmire vállalkozik, a mi többé nem az ő feladata.

Általános megjegyzéseimmel nem akarom Kallósnak már a vállalkozását helyteleníteni. Fragmentumok bizonyára rászorulnak a kommentálásra, jobban mint a teljes szövegek, s Archilochoshoz 1818 óta nem jelent meg összefüggő magyarázat (Liebel, Wien, II. kiadás). De mintha ép töredékeknél még kényesebb, nehezebb dolog lenne ez irodalmi fajjal adott veszedelmeket kikerülni, mint egyebütt. Kallós ugyan látható igyekezettel törekszik arra, hogy a tulajdonképeni czél, a lelkiállapot megértésének körén belül maradjon; de a feladat kizárólagosságával járó sok egyéb kísértésnek ő sem tudott ellenállni. Megjegyzései közül a nyelvi kifejezésre és a költői hangulatra vonatkozóak a legértékesebbek; itt csakugyan sok finomsághoz jut el állandó igyekezetével: az *utolsó pszichikai forrásig* előrehatolni. De a szükségkép töredékesnek megmaradó tudás körén belül e finomságok keresése önkénytelenül finomkodáshoz vezet: a teljes odaadás és szeretet még ott is észrevesz valamit, a hol kevésbbé megvesztegetett szemek már nem látnak. A szerencse változatosságában megnyugvó archilochosi szavak a ritmus egész nagy életfilozofijává szélesednek a magyarázó előtt, ki annak egyik lényeges elemét Archilochos költészetében, a «kis egységek ritmusában» is felfedezi s mindebben Goethe művészeti álmának öntudatlan valóraválását látja. Az efféle gondolatoknak kissé fantasztikus jellegét nem tompítja, ellenkezőleg, még jobban kiemeli Kallós nyelvének egynémely modorossága («differenciálódott lelkű», «artistikusan értékesíteni», az előszeretettel használt «enjambement», «Perikles motja» stb.).

A mi Kallós munkájában feltétlen dicséretünket érdemli meg,

az *szerzőnek tudományos készsége*. Rendkívül nagy apparatussal dolgozik. Sokat ismer a görög irodalomból; ismeri a jelentősebb új könyveket, a szaklapok közleményeit, s mindezen felül a szakismerteken messze túleső általános literatúrában is szép jártassága van. Csakis ily átfogó tudásnak birtokában vállalkozhatott joggal az érdeket keltő és tanulságos magyarázás nehéz feladatára. A görög föld alatt az általános emberi érzések szilárd talaját tudjuk, mert erre szünetlenül figyelmeztetnek gazdag utalásai és idézetei, melyeket hosszú sorozatban kölcsönöz Eucken-től, a «philosophus laureatus»-tól kezdve le egész Bölsche-ig. Olykor mintha sajnálnunk kellene, hogy Kallós nagy olvasottságát az önkényt vállalt feladat által szűk határok közé szorította; az valamely egyetlen tárgyi érdek, probléma szolgáltatása helyezve szabadabban és jobban érvényesülhetett volna. Nyelvi és költészettani megjegyzéseit már szóba hoztam; magára a görög életre vonatkozók közül főleg a vallástörténetiek olyanok, hogy szívesen vennénk többet is, egyebet is belőlök, ha nem szövegmagyarázattal volna dolgunk. De Kallósnak tudós, minden *paedagogiától ment kommentárja* még így is sok szépet és okosat nyújt azoknak, kik fáradságot nem kímélve keresik fel a becses tudást még olyan helyeken is, hol azt nem mindig szokás találni.

Nem sok az, a mit részletező kritikával ezenfelül meg akarok említeni. Csak kellemetlen sajtóhiba a 10. fr.-ban *οἶγν*, mert a magyarázat szerint *οἶγν*-nek kell állania. Feltűnő, hogy a 2. fr. magyarázata «leányt» és «Charis-kultuszt» emleget *καλός* és *ἐρατός* ellenére. (*χῶρος* a szövegből kiesett.) A 16. fr.-hoz érdekes, de fölösleges a Xen. An. IV. 5. 27. idézése. Az a mulatozó thrák vagy phryg ember biztosan nem nádszálon át szopogatta a sört, mert különben az és nem az *αὐλός* szolgálna párhuzamul a fellatrix játékszeréhez. A 19. fr.-ban *κόψαντες* nem lelki törődöttséget, hanem egyszerűen testi előrehajlást jelent. A mennyiben *κόπτω* sacralis terminus az áldozati állat azon földrehajlására, a melylyel — jó előjelként — az elébe szórt magokat felszedegette, legfeljebb a «megadás» átvitt gondolatát lehetne az archilochosi szóba belemagyaráznunk. A 35. fr. *λεπερονήτης*-éhez legyen szabad a magam feltevését elmondani. Kallós «ágról szakadtnak» fordítja (*ἔρονος*); régi és új lexikografusok a 'szegény' értelmét találják meg benne. A helyes magyarázatot — azt hiszem — már Aristoxenosnál olvashatjuk, csak az obiectumot kell oda gondolni: *ἀπὸ τοῦ τῆς ἀλὸς διαπιπρῶσκειν καὶ ζῆν*. Azokról a nyomorult parosiakról van szó, kik gyermekeiket (*τὰ ἔρρη*) tengeren túl eladták és ebből éltek. Wageningen már tapogatózott a helyes megfejtés körül, de etymologizálásnak vette Aristoxenos tárgyi magyarázatát. Ekként *λεπερονήτης*-t a *λιπ-εργάτης*, *λιπό γαμος* stb. mintájára kell értelmeznünk: «a kik cserben hagyták csemeteiket». A parosiak akkori szegénységére nézve v. ö. a 32. fr.-ot és Ail. V. H. X. 13. (kritikást idézve): *Ἄ. καταλιπὼν Πάρον διὰ πειρίαν καὶ ἀπορίαν*. A gyermekkel való rendelkezés a legtöbb görög államban az egész történet folyamán az atya kizárólagos joga volt. Kivételes a humanus thébai törvény, mely halálbüntetés fenyegetésével tiltja meg az újszülött kitevését, de egyszersmind a szegény emberek gyermekeinek államilag közvetített eladásáról kénytelen gondoskodni (Ail. V. H. II. 7. az állam és a vevő között szerződés jó létre: *τρέφειν τὸ βρέφος καὶ αὐξηθῆν ἔχειν δοῦλον ἢ δοῦλην*. Az egész kérdést

I. Wilamowitz, Staat und Gesellschaft der Griechen, D. K. d. G., 34. s köv. 1.). Az archilochosi *λεπρονήτες πολίται*, mint látjuk, rendkívül érdekes kultúrviszonyokra vetnek világot. A kifejezés megfelel a római proletarii-nak, mégis azzal a lényeges különbséggel, hogy a római erkölcs és törvény megkövetelte a gondozását annak a sok gyermeknek, kiken a könnyebbvérű görög egyszerűen túladhathott.

(Budapest.)

HORNÁNSZKY GYULA.

Badics Ferenc : Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. (Ért. a ny. és széptud. köréből. XXII. 4.) Budapest, Akadémia, 1912. 8-r. 96 l

Badics jelen értekezése, melylyel az Akadémiában rendes tagsági székét elfoglalta, a *Régi Magyar Költők Tárába* készülő, két-kötetes, teljes, kritikai Gyöngyösi-kiadásával függ össze. Magában foglalja mindazon eredményeket, melyekre kritikai vizsgálódásai közben egyrészt a Gyöngyösinek tulajdonított munkák szerzőségét illetőleg, másrészt Gyöngyösi műveinek belső kapcsolatának alapos ismeretével szerzőjük írói fejlődésére nézve jutott.

A keret, melybe ez eredményeket elhelyezi, az, hogy a *Murányi Vénus* kiadásától (1664) a *Rózsakoszorú* megjelenéséig (1690), tehát több, mint egy negyedszázadon át költőnknek egyetlen műve sem látott napvilágot. Viszont a hagyomány sok művet tulajdonított neki, melyekről azok, a kik később foglalkoztak vele, Faluditól Ráday Gedeonon, Kovásznai Sándoron és Dugonits Andráson át Toldy Ferenczig és Nagy Ivánig, kétségben voltak, hogy elismerjék-e az övének, vagy ne. E két tény, melylyel a kutatónak számolnia kell, gondos vizsgálódás után önként kínálkozik egymás kiegészítésére ilyen eredménnyel: Gyöngyösi e bibliografiai szempontból üresnek látszó negyedszázad alatt is alkotott költői műveket, melyek azonban vagy csak később jelentek meg, vagy mindmáig kéziratban maradtak.

Ha a *Murányi Vénus*t tökéletesebb művei elsejének fogadjuk el, akkor Badics szerint ijűkori alkotások a három *Ovidius-fordítás* (melyek közül a *Helena levele Páris*hoz kiadatlan), a *Dedalus temploma* (melyet egyetemi előadásában Riedl is határozottan Gyöngyösinek követelt), a *Mars és Bacchus viaskodása* cz., kéziratban fennmaradt töredék, és az előbbivel együtt a Gosztonyi-codexben, mindmáig ugyancsak kéziratban maradt, negyvenstrófás *Az jó vitézeknek tüköre*. Ez utóbbi kettőről végérvényesen először Badics állapítja meg, hogy Gyöngyösi alkotása, mert Nagy Iván, a ki ezt a codexben jelezte, felfogását mivel sem indokolta. Badics az előbbire nézve a *Rózsakoszorú* két helyére támaszkodik, a hol Gyöngyösi emlegeti, hogy Bacchusról is írt víg éneket, az utóbbinál arra, hogy a nyelve s még inkább helyesírása a *Murányi Vénus*éval egyező.

Gyöngyösi virágkorának alkotásai közé öt művet sorol. Négyet közülök, a *Murányi Vénuson* és a *Kemény János emlékezetén* kívül a *Palinodiát* és a *Thököly és Zrínyi Ilona házasságát* eddig is övének tudtuk, s mind a négy nyomtatásban is közkezen forgott vagy forog. (A *Palinodia* címére nézve, Dézsi elfogadhatóbb felfogását nem említve, Szeremley Barna véleményéhez csatlakozik, a *Kemény*

János szövegére nézve a Gosztonyi-codex alapján megerősíti régibb megállapítását, hogy a nyitrai teljesebb kézirat hiteles, a *Thököly házasságáról való ének* keletkezése idejét a kassai országgyűlés leírásából következtetve 1683-ra teszi.) Az *Igaz barátságnak tüköréről* a tárgyválasztás, az előadás művészete, lírai részletek és a nyelve alapján nemcsak azt állapítja meg határozottan, hogy Gyöngyösi műve, hanem azt is, hogy a *Murányi Vénus* keletkezési ideje körül, valószínűleg utána írta. A kézirati másolat és Zólyomi Szabó János kiadásának szövege közt levő nagy különbségből pedig azt következteti, hogy utóbb maga Gyöngyösi átdolgozta művét, s a nyomtatott szöveg Zólyomi Szabó János ügyes és megfelelő, de nem sok bővítésével ez utóbbi változatot közli. Ez a felfogás azért is érdekes, mert Kovásznai annak idején e munkát nem fogadta el Gyöngyösiének, az újabb irodalomtörténetírók pedig (kik közül Heinrichre és Riedlre utalunk), csak fele- vagy javarésztében tartották az övének.

Ahhoz, hogy a Badiestól Gyöngyösi öregkorába sorolt mű, a *Rozsakoszorú*, a *Cupido* (melynek egy része Ovidius-fordítás) és a *Charicia* Gyöngyösi alkotásai, eddig sem fért kétség. Az utóbbinak, Gyöngyösi legterjedelmesebb költeményének keletkezése azonban tudvalevőleg vitás. Az I—VIII. részről tudjuk, hogy az Czobor Mihály XVI. századbeli fordításának átdolgozása (és itt jegyezzük meg, hogy a Gyöngyösi-kiadás függelékéül szeretnők ennek kiadását is látni); a IX—XIII. részéről azonban kérdéses, hogy Gyöngyösi invencziójának szüleménye-e (mint azt a Charikliáról egy most megjelent dolgozatban Rédei Kornél is gondolja) vagy ennek forrása egy a Dugonits kezében is járt s az állítólagos Heliodorus művétől nagyon eltérő befejezésű változat volt-e. Erre a kérdésre Badics sem ad, mert e változat ismerete nélkül nem adhat, biztos választ.

Látjuk tehát, hogy szerzőnk mindezekben a szerzőség kérdését s a kronológiai rendet állapítja meg végleg. De a dolgozat legbecesebb és legrészletesebben kidolgozott két fejezete — maga is mindegyik egy-egy értekezés — az, a melyben Gyöngyösinek tárgytörténeti szempontból legérdekesebb, mert egyetemes irodalmi kapcsolatba is illeszthető két munkájával, az *Igaz barátság tükörével* és a *Dedalus' templomával* foglalkozik. Az előbbinek, melynek tárgya a Poncziánus históriája *Amici* elbeszélésével közös, van egy kis irodalma már, de tárgyi motívumait Badics hasonlítja először össze részletesen forrásával s rokonaival; az utóbbinak első beható méltatása is az a fejezet, mely Badics dolgozatának (nem tudjuk, miért) utolsó részlete. Ebben Ovidius hatásán kívül a Szilágyi és Hajmási hatására is bukkan s méltán emeli ki annak a kis lírai betétnek a művészi szerkezetű verselését, melylyel Theseus szólítja meg énekes apródját.

E pozitívumokon kívül, melyekhez a *vetrengés* szó felfedezése járul, van a dolgozatnak egy nem kevésbé becses negatív eredménye is. Ez a Gosztonyi-codexnek *Nay modi* cz., Nagy Ivántól helytelenül Gyöngyösiének tulajdonított költeményre vonatkozik. A *Nay modinak* ugyanis három eltérő kézirati változata van, melyeknek rokonságát Nagy Iván nem vette észre. E három közül pedig kettőből kitűnik, hogy e vers nem Gyöngyösié, hanem a Palocsay Györgyé.

Nem érdektelenek Badics szövegösszevetései sem, melyekkel

Gyöngyösi stílusának fejlődését, költeményeinek rokon részleteit vagy rövidesen közhelyeit közli, de azt is megállapítja, mint fejlődik egy kép, egy hasonlat a különböző művekben tovább. Legbecesebb eredménye mégis az, hogy biztos kézzel jelöli meg, hogy mi a Gyöngyösié, mikorról való az; állításait pedig gondosan keresett adatokkal tudja bizonyítani. Ezért az épület, melyet elkészít, szilárd alapon és erős kövekből épült.

A dolgozat közlője adatok két szerény feltevését is váltottak ki belőlünk. Az egyik, hogy Faludi *Kiszűtő* és *Felelő énekének* leírásai szókincsükkel együtt (úri nemzet eredete, deli termete, szép arczája stb.) Gyöngyösi hatására vallanak (l. a *Badics* dolg. 69—70. l. közölt részletet); a másik, hogy Arany — a kire hogy Gyöngyösi hatott, ismeretes — a *Buda Halálát* talán az *Igaz barátság*nak tüköre analógiájára fejezi be.

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

Schiller Ottó: Bevezetés a biológiai esztétikába. (Modern könyvtár 143—149.) 1912. Athenæum. K. 8-r. 198 l.

Nemrégiben volt alkalmunk szólani egy esztétikai alapvetés kísérletéről, a mely az értékelmélet hírneves magyar codificalójának, Böhmnek, rendszerén épült (EPhK. 1911. 756. l.) és most az előtünk fekvő kötet elmékedésének alapjául ismét egy magyar filozofiai rendszert kell elismernünk. Mint a rendszer, melyen épülnek, maguk az esztétikai gondolatok is merőben különböznek. Kristóf az esztétikai érték mivoltának megállapítására törekszik és normatív esztétikát igyekezik megalapozni, akárcsak Cohn vagy Volkelt, de — természetesen — kevesebb sikerrel; Schiller a Pikler-féle belátásos elmélet alapján akarja a maga biológiai esztétikáját felépíteni. És ha vissza kell utasítanunk azt a szerfelett súlyos vádat, melyet Kelecsényi¹⁾ vet Kristófra: hogy az értékelmélet behatóbb vizsgálatával sohasem foglalkozott, Schiller dolgozatának ismertetésénél viszont mindjárt beköszöntőül azt kell kijelentenünk, hogy a mai biológiai esztétikát hírül sem ismeri.²⁾

Baldwin³⁾ az esztétikai tartalomtól megtagadja az epistemologikus és axiológiai jelleget; ezzel az esztétika kiesnek a Wundt-féle Geisteswissenschaften értékelő tudományai közül, mert azoknak jellemzője, közös vonása «dass sie sich zwischen Gegensätzen bewegen». Schiller is azzal állítja szembe az esztétikát és oeconomiát, hogy az esztétikában a mindenkori átélésből nem érzi ki, hogy az ellenkező

¹⁾ Philológiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. Budapest, 1912. 336. l.

²⁾ Jellemző, hogy Pikleren kívül csak a *Modern Könyvtár* köteteit idézi; úgy látszik akkor is, a mikor Bergsonra hivatkozik, csak a M. K.-ban megjelent *Bevezetésre* gondol, mert az *Évolution creatrice* biológiájából semmit sem találunk könyvében. Bergson esztétikájáról egyébként l. Piccoli cikkét a *La Culture contemporanea* 1910. 11—13. számában.

³⁾ Das Denken und die Dinge, oder Genetische Logik, II. Deutsch v. W. F. G. Geisse. Leipzig, 1910. 534. l.

átélés ellenkező értékű. Ezzel amannak relativitásától megfosztja és abszolútabbá teszi az esztétikai átélést; tehát az esztétikai érzések azonosságához az érzékek abszolút tartalmának azonosságát követeli meg. Ezzel függ össze a második különbség is: «a művészet biológiája nem aktivitás az 'életcél' felé, hanem passzivitás egy hangulat mellett» — azaz az életállapotnak a céltől függetlenül, önmagában való erősödése, milyenségének intensivebb kifejtése az esztétikai öröm. Ennek az életállapotnak és nem az életcélnek, magának az életnek a megtartására esik Schillernél a hangsúly. Az első mozzanat teljesen Pikler elméletéből sarjad — de két észrevételt tehetünk reá. Azt vallja, hogy a különböző abszolút átélések lehetnek azonos relativ tartalmúak, különböző, kiszakított, differentiált életcélok szempontjából — de ezt az esztétikai átélésektől nem lehet megtagadnunk, és viszont az esztétikai átélések relativ tartalmi azonosságának az átélések relativ azonosságával való összefüggését is el kell ismernünk. A második tétel a Kant-féle (Kritik der Urtheilskraft, I. 10) elméletre emlékeztet és ha nem is ilyen pikleri szövegezésben, de állandóan uralkodott az esztétikában. És ez korántsem ellenkezik azzal az igazán biológiai esztétikával sem, melyet Müller-Freienfels alapozott meg, de melyről Schillernek nincs tudomása; ez az esztétikai rendszer az esztétikai értéket abban találja ugyan¹⁾ «dass es uns ermöglicht unseren Organismus in harmonischer Weise zu üben, wo die Inanspruchnahme des Tages nicht die Möglichkeit hierzu bietet», de e mellett a csak magáért való átélést is hangoztatja.²⁾

És már itt megállapíthatjuk azt, a mit a dolgozat elolvasása után értékelésül el kell mondanunk: a dolgozat voltaképp köztudomású esztétikai tételeket ad, de feleresztve és a felismerhetetlenségig összevissza fürdetve a Pikler-féle filozofia meghatározásaiban, a nélkül, hogy igazán biológiai lenne. Schiller azt hiszi, hogy ennek a címnek az emlegetésével és egy kis biológiai kacérkodással esztétikáját biológiaiávé tette, pedig hol marad az Müller-Freienfels biológiai esztétikájától, avagy csak Ch. Laloétól³⁾ is, a ki már azzal is biológiaiabb Schillernél, hogy a *l'admiration et la sympathie* mellé az esztétikai gyönyörködés harmadik mozzanatául állítja *la vitalité* (c'est le sentiment d'un accroissement de notre énergie vitale) szempontját is. Ám nem jellemeznék híven Schiller könyvét, ha belőle e sorokat ide nem iktatnók: «... használtam olyan fogalmakat, a melyek voltaképp értelmezésre szorulóknak, a melyeket tehát jobb volna kerülni. De másfelől azt találtam, hogy ezek a zavaros fogalmak egy bizonyos határig és mai viszonyok közt nagyon plasztikusak, a legjobb gondolatközvetítők (mert épen egy bizonyos határig mindnyájan zavaros fogalmakat használnak)» (153. l.). Stílusának, egész előadási módjának, de tudományos felfogásának is jellemzője ez a nyilatkozat.

Nem szándékozom, terem sem engedni, vegighaladni a könyv minden egyes gondolatán, csak nagyjában tekintem át. A divatózó —

¹⁾ Vierteljahrsschrift für Wissenschaftl. Phil. u. Sociologie, 1910. 255. l.

²⁾ Annalen der Naturphilosophie, VIII. Bd. 1909. 305. l. és Psychologie der Kunst. 1912. II. 163. l.

³⁾ Les sentiments esthétiques. Paris, 1910. 153. l.

és sokban bizonyára helyes — crocei elmélettel szemben itt a kifejezésnek régi magyarázata kísért még (60. l.); a játék és művészet szembeállításából csak az tűnik elő, hogy a kettő nem teljesen azonos — ámde ezt még Groos sem állította, hanem csak azt, a mit Schiller példái is elismernek, hogy a két pszichológiai folyamatban sok a közös. Ez a fejtegetés jellemző példája annak a hibának, melybe valaki akkor esik, ha a czáfolta elméletet nem olvasta. — Az, a mit a művészi cselekvés eredetéről mond, nem egyeztethető össze a Bücher nyujtotta megfigyelés-anyaggal.¹⁾ Erdekesebb olvasmányt csak a könyvnek azok a lapjai adnak, melyek a «több funkcionálású intellektus» jelentőségét emelik ki a széperzés fejtegetésében; ezek szerint a nagyobb érték mindig a komplikáltabb intellectussal bíró szervezet számára való érték, az obiectumoknál pedig az az értékesebb ebből a szempontból, mely complexebb, több intellectualis funcióval járó érzést kelt. Ez a felfogás — bármennyire sajátos szint ad is neki ez a nehézkes fogalmazása — emlékeztet Brassai esztétikájára is, mely szerint «a hallás vagy szemlélet okozta gyönyörűség lelkünknek ama szabad tevékenységében rejlik, mely a szépművet természetes hiányaiban kiegészíti és a rajta még hiányzó vonásokat hozzáképzeli». Schiller ugyanis ebből az elvből magyarázza a «befejezetlen sokság kulturáját», a modern primitívseget. Abban, a mit a modern primitívesség és a voltaképeni primitívesség között különbségül vesz, teljesen igaza van — de az a tétele, hogy mivel «a rajzban a sok megoldás, kidolgozottság, egyszersmind kevés kérdés, — ennél fogva a kidolgozatlanosság — kontur — a mely egyszersmind nagyon sok probléma, bizonyos határon túl, a több funkciót adja, a fejlődöttebb . . . ember kifejezési módja», — és így egyszersmind alkotása fejlődöttebb széperzést elégít ki, nagyobb szép, — megdől, ha teszem Tiziano valamelyik képét odaállítják a mai «fejlődöttebb intellektusu» piktor «több intellektuális funkciót keltő», azaz érthetetlen mázalmazása mellé. Itt viszont Gautier elméletével érintkezik, a ki a dekadens stílben a művészetnek a vénhedő civilizációk hanyatlása létrehozta nagyfokú érettségét látta, mely ép ezért legkifejezhetősebb elemeiben iparkodik visszaadni a gondolatot, leghatározatlanabb és legmegfoghatatlanabb körvonalaiban a formát. És mégis Schiller könyvének ez a legszemlemezesebb része és ha az olvasást valahol megérdemli, itt bizonyára. De másutt közbecsúzó éles megfigyelései (132—133. l.) is a szinte metafizikainak érző fejtegetések nagyhangú lármájába fúlnak.

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

Yolland Artur: Charles Dickens élete és művei. Budapest, Franklin, 1913. (Olesó Könyvtár 1662—1665. sz.) K. S-r. 141 l. Ára 80 f.

Ez év február 7-én ünnepelte meg Angolország és vele együtt az egész művelt világ Dickens születésének századik évfordulóját. Az új kiadásoknak, tanulmányoknak és monografiáknak egész légiója jelent meg. E gazdag Dickens-irodalomhoz, a mely újabb bizonyága annak, mily eleven erővel hat Dickens még ma is, csatlakozik Yol-

¹⁾ Arbeit und Rythmus³. 1903.

land Artúr tanulmánya. Tömör vonásokban állítja elének a világirodalom egyik legnagyobb regényírójának sikereiben annyira gazdag életét és pályafutását. Yolland szerint egy regényíróról sem mondhatjuk azt, a mi Dickensről föltétlenül igaz, hogy regényeit nem is érthetjük meg, ha nem ismerjük életének ama eseményeit, a melyeket munkáiban képzelő erejével megörökített. Ezért Yolland figyelme kiterjed Dickens életének minden jelentősebb mozzanatára és mindenütt rámutat arra, hogy személyes élményei miként tükröződnek regényeiben. Dickens akkor a leghatalmasabb, a mikor a maga életét, a maga tapasztalatait, a maga érzését kapcsolja belé a történeteibe. Csaknem minden regényében találunk önéletrajzi reminiscentiákat. A *Pickwick-Club*-ben (1836) gyermekkorra, *Oliver Twist*-ben (1837) ifjúkora, *Nicholas Nickleby*-ben (1838—39) ifjúságának az az időszaka tükröződik vissza, a melyben a kezdet nehézségeinek legyőzése után újabb akadályokat kellett elhárítania. Dickens nemcsak szórakoztatni akarta olvasóit; minden regényének mélyebb erkölcsi alapja, humanitárius, reformatori czélzata van. *Martin Chuzzlewit* (1843) az önzést és képmutatást ostromozza, a *Christmas Carol* (1843), *Chimes* (1844) és *Cricket on the Hearth* (1845) a szeretet ünnepét, a Karácsont dicsőíti, *Dombey and Son* (1848) a dölyf, az oktan arrogancia következményeit mutatja be. Legjelentősebb művében, *David Copperfield*-ben (1849—50) egész belső élete tükröződik vissza, mert Dickens itt tulajdonképen önéletrajzát írta meg. A *Hard Times* (1854) éle a manchesteri iskola ellen irányul. Költő-lelke egész hevével száll síkra itt is a szegények mellett és rámutat arra, hogy mennyi nemes érzés lakozik bennük. A *Little Dorrit* (1856—57) hatalmas philippika az adósok börtönének rendszere ellen, a történelmi háttérű *Tale of Two Cities* (1859) pedig az önfeláldozás apotheosisa.

Yolland találóan jellemzi Dickens további működését is és helyesen jegyzi meg, hogy D. «kora életének minden fázisát megvilágítja, és egyetlen részlet sem került ki éles, fürkésző szemét». Mindenütt összefüggésbe hozza a költő működését a kor vezető eszméivel és azokkal a társadalmi reformokkal, a melyek Dickens munkásságának köszönhetőek. Yolland szeretettel és tudással megírt tanulmánya bizonyára nagy mértékben fog hozzájárulni ahhoz, hogy hazánkban is újabb barátokat szerezzen a nagy angol regényírónak.

A kis könyv magyartalanságait folyóirataink ismételtelen megrótták. Kétségkívül jogosan, mert Yolland stílusa magyarság szempontjából erősen kifogásolható. Nem szabad azonban felednünk, hogy Yolland anyanyelve angol, s a magyart csak felnőtt korában sajátította el, a mi a könyvnek nem is, az írónak mindenesetre méntségül szolgál. Buzgó-sága és jó szándéka azonban méltánylást érdemel.

(Budapest.)

LATZKÓ HÚGÓ.

Stiegelmár Róbert: George Meredith komikum elmélete. Budapest, 1912.

Költők és művészek esztétikai írásai mindig fölöttébb becsesek. Elméletükben valami intuitív bizonyosságot, saját alkotó lelkükből merített közvetlenséget találunk. Ezért értékes nekünk George Meredith komikum elmélete is. Ezt az elméletet derekas munkában ismer-

teti a szerző. Elsősorban helyes módszere érdemel dicséretet. Részletesen elemzi Meredith filozofiáját, idevágó írói alkotásait (*Egoist, Ode to the Comic Spirit*); s ebben a keretben tárja aztán elénk a tulajdonképeni komikum-elméletet, pontosan és lehetőleg teljesen állítva össze Meredith *Essay*-iből.

Meredith művészlelkének a komikum és a humor nem merőben külsőséges esztétikai kategória; jelentésüket keresi, és kutatása teremtő megállapításokra vezet. Elméletének középpontja az «intellectual laugh», a «spiritual laughter», a finom, a lelki, a megértő nevetés — és ilyent csak a művelt, finomult társadalom teremthet; egymást bensőleg megértő férfiak és nők társadalma: a művelt középosztály, ennek a mosolya a «laugh of men and women in concert». Valami fölsőséges nevetés, ha támadást látnak «a harmonikus, minden oldalról körülhatárolt társadalom ellen». Ez a megértő mosoly az alapja a vígjátéknak is; és épen ezért a vígjáték alkotó s nélkülözhetetlen osztálya a művelt középosztály. Ezeket a művészi intuitióval megsejtett pompás gondolatokat, ismételjük, Stiegelmár részletes gondolat elemzte és csoportosította. És szerencsés szemmel látott meg olyan tárgyat, a mi erős kapcsolatban van az élő irodalommal és művészettel, sőt magával a szociális élet teremtő erejével is.

A különben sikerült dolgozatnak csak néhány hibájára kell rámutatnunk: elméletileg, különösen filozofailag egy kissé sekélyes, felületes. Meredith korának filozofiájáról szólván, a gondolat teljesen disparát alkotásait állítja egymás mellé: Millt, Helmholtzt, Fechnert, Spencert, Darwint (5. l.). A pantheismus és evolúció fejtegetése (6. l.) áradozó és naiv. — A komikum és humor általános elméleténél (31. l.) hivatkozik az esztétika néhány nagy gondolkodójára, s ezekre helyes érzékei — de ha már elméleti körültekintéséről akar számot adni, akkor nagyobb kritikai apparátussal kellett volna dolgoznia. — Kissé erőltetett Meredith humor-meghatározásának Arany idevonatkozó ismert és sokat idézett helyével (*Bolond Istók*, I. é. 3. v.) való összevetése. A stílus általános magyarázata (43–44. l.) nagyon is empirikus.

A kis tanulmány egyébiránt sokat ígér; többek közt ezeknek a hibáknak a jövőben való elenyészését is!

(Budapest.)

KELECSÉNYI JÁNOS.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Lindsay W. M.: *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit — Oxonii, 1911, e typographia Clarendoniana. 8-r. Két kötet. XVI + 408 és 425 l. (lapszámozás nélkül!)

A tudományáról és óriási olvasottságáról híres sevillai püspöknek, *Isidorusnak*, (megh. 636.) *Etymologiae* cz. munkája valóságos kincsbányája, igazi enciklopédiája volt a középkornak. Benne van ebben a munkában a szerző korának egész tudománya, tarkítva meghatározásokkal, adatokkal, etymológiákkal, melyek közt akad nem egy

hajmeresztő is. A könyvet Isidorus 632-ben küldte el átnézés végett püspöktársának, *Braulionak*, kitől a 20 könyvre való osztás származik. Ezzel Braulio — kinek egyébként néhány adatot is köszönhetünk Isidorus életére vonatkozólag — igen jó szolgálatot tett az utókornak; és itt elsősorban is nem a középkort értem, melynek az *Etymologiae* fő, úgyszólván egyedüli szellemi tápláléka volt — a mi a tudományos irodalmat illeti — de értem korunkat és philologusainkat, kiknek még így is óriási munka az *Etym.* adatchaosában és tarka összevisszaságában eligazodni; majdnem olyan »Herculeus labor», mint a mű összes kéziratait részletesen összehasonlítani.

Ma már, mióta van egy pár használható tanulmányunk Isidorus *Etym.*-nak forrásait illetőleg (de mennyi itt még a tenni, kutatni való!), könnyebben tájékozódhatunk az óriási munkában s könnyebben tudunk a szöveggel is valamit kezdeni. Pedig igazán sürgős munka volt egyszer már modern és lehetőleg végleges szövegét adni az *Etym.*-nak. Igaz, hogy a Faustinus *Arevalus*-féle editio (mely Isidorus összes munkáit adja), kitűnő és valóban klasszikus kiadás (Róma, 1797—1803.; *Etym.* III. és IV. köt.), de az *Otto*-féle kiadás (*Corpus Gramm. Veter.* III. 641. s. k.), a mely speciális editiója az *Etym.*-nak, annyit rontott a szövegen, hogy Lindsay szükségét érezte annak, hogy az *Arevalus*-féle kiadás lectióit egy újabb speciális editióval igazolja s ezzel az *Otto*-féle editióval a tudós világ előtt egyszersmindenkorra leszámoljon.

Érdekesen (és a mi fő: pompás, élvezetes és klasszikusan ragyogó latinsággal) mondja el a »Præfatio»-ban a kiadás történetét és ez igen tanulságos, mert világosan mutatja azt, hogy a vérbeli philologus miként tud a mellék tanulmányaiból is tökélet kovácsolni. *Lindsay* — miközben latin grammatikai kutatásaiban a régi latin íróknak Isidorusnál található helyeit jegyezte ki a legrégebb Isidorus-kódexekből — ezeknek oly tömegét gyűjtötte össze, hogy érdemesnek gondolta átadni *Kuebler*nek, a ki akkor az *Etym.* új editióján dolgozott. Mielőtt még átadhatta volna hatalmasan felszaporodott jegyzeteit, *Kuebler* lemondott a kiadás tervéről; több szerenésés körülmény folyton gyarapította az anyagot, végül is végérvényesen elhatározta (*ambitiosiora inii consilia*), hogy kiadja az *Etym.*-t. Kapóra jött egy utazása, melyet palæographiai tanulmányok céljából tett a continensen és ez alkalommal bejárva Európa nagyobb könyvtárait, az *Etymologiae* mindazon kéziratait összehasonlította, melyek a VIII. és IX. századból valók; tehát a legrégebbieket. Mintegy 36 kéziratot collationált és még ezenfelül tíznél többet átnézett, de nem használt fel. A kéziratokat, a mennyiben jellegük és tulajdonságaik szerint három archetypusra vezethetők vissza, három familiára (*Francicae sive integrae; Italicae sive contractae; Hispanicae sive interpolatae*) osztotta, világos iudiciummal látva meg mindenütt a jellemző eltéréseket. E kódexeknek a könyvtárak (= nemzetek) szerint való megosztásával legközelebb *Traube* tanítványa *C. H. Beeson* külön tanulmányban foglalkozik.

Lindsay állandóan szerényen szabadkoczik, hogy editiója inkább csak kísérlet és hogy a kritikai apparátusban csak a legszükségesebbet adja. Ehhez csak annyi hozzátenni valóm van, hogy a nagy mester ezúttal sem tagadta meg magát, épen azt adja, a mi leg-

értékesebb. De csakugyan bámulatos az a tartózkodás és önuralom, melyvel csillapítani tudja magában a «morbus collationis»-t, mely — azt hiszem — mindenkin erőt vesz, a ki kéziratokat eredménynek vizsgál és összehasonlít. Így kiadását nem nevezi recenzióknak, nem tekinti véglegesnek; fölényes rezignációval jegyzi meg: «subscribant igitur alii, recensuimus»; ego potius, *emendavi* archetypus codices III»; ebből kitetszik L. czélja is, a minek különben expressis verbis is kifejezést ad: az Isidorus-féle könyvet nem a lehető legtökéletesebb, hanem csak olyan formában akarta kiadni, a melyben az — a legtöbb valószínűség szerint — a VII. században közkezen forgott. Túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy L. ennél jóval nagyobb munkát végzett: kiadása még Arevaluséval összehasonlítva is nagyértékű, és azzal, hogy a három archetypus lectióiból a legjobbakat válogatja össze, már a Braulio-féle proarchetypus rekonstruálásának mesgyéin mozog.

A helyesírást illetőleg finom érzékkel jegyzi meg, hogy Isidorus, a ki annyi könyvből (sokszor szóról-szóra) kompilált, nem lehetett következetes e tekintetben s ezért az ő zavaros és következetlen helyesírásához nem ragaszkodott, de viszont óvakodott attól is, hogy szigorúan modern következetességet vigyen bele. Tiszteletreméltó tartózkodás az is (és az ilyesmit igazán csak nagy philologustól lehet várni), hogy lehetőleg ragaszkodik az Arevalus szövegéhez és pl. az V. k. XXXI., 5—7-ben felismert sorrendi összevisszaságot csak azért nem állítja helyre, nehogy megzavarja a tudósokat, kik a lexikonokban másképp találják idézve e helyet. Ez már valóban az önzetlenség legnagyobb foka.

(Róma.)

RÉVAY JÓZSEF.

Friebel Otto: Fulgentius, der Mythograph und Bischof. Mit Beiträgen zur Syntax des Spätlateins. [Studien zur Gesch. und Kultur des Altertums. V. Bd. 1/2 Heft.] 8-r. XXII. + 200 l. Paderborn, Schöningh, 1911. Ára 9 M.

Szerettem volna Friebelnek ezt a könyvét Fulgentiusról írt dissertatiójával (De F., mythographo et episcopo I. Breslau, 1911. 30 l.) együtt ismertetni, de sajnos, a dissertációhoz sehogyszem juthattam hozzá. Talán ott bővebben kitért a különféle Fulgentiusok egymáshoz való viszonyának kérdésére, melyet itt meglehetősen röviden intézett el. Hiszen igaz, hogy bevezetése jól tájékoztat a kérdés felől, de nem dönti azt el végérvényesen; az is igaz, hogy nyelvi alapon kellően megoldja a kérdést és alaposan megokolja a mythologus Fulgentius s a püspök Fulgentius azonosságát, de én épen az irodalmi bizonyítékok szélesebb alapon való előterjesztését is kívántam volna olvasni. E ponton a Lersch-Zink és a Reifferscheid-Helm elméleteiben hangoztatott érveken kívül nem tud új anyagot hozni a vitába.

Claudius Gordianus Fulgentius ruspei püspök (468—533) theologiai traktatusai, prédikációi s az arianismus ellen folytatott energikus küzdelme révén ismeretes. Mint kora legkiválóbb theologusa nagyszabású munkásságot fejtett ki, melyet híven rajzol a Vita Sancti Fulgentii; ezt az életrajzot 533—534 körül írta egyik tanítványa,

valószínűleg Fulgentius Ferrandus. Fulgentius püspökön kívül az irodalmi hagyomány még két Fulgentiusról tud; ezek Fabius Planciades Fulgentius, a *mythologiarum libri III* és az *expositio Virgilianae continentiae* szerzője és Fabius Claudius Gordianus Fulgentius, a *liber absque litteris de aetatibus mundi et hominis* szerzője. E két utóbbinak azonosságát sikerült Reifferscheidnak és Helmnek kimutatniuk. Ennek a *mythographus*nak életviszonyairól nincs semmi adatunk; alakja csak annak az újabb elméletnek felvetődésével vált kézzelfoghatóvá, mely őt a püspökkel azonosnak mondja, azt állítván, hogy világias irányú műveit még laikus korában írta, a mire nézve egyébként úgy a *Vitaban*, mint magának Fulgentiusnak irataiban fedezhetők fel valamelyes allúsiók.

Az azonosság kérdése felett a *vita* 1844-ben indul meg, mikor *L. Lersch* az «*expositio sermonum antiquorum*» kiadásában határozottan ellene fordul a püspök és a *mythographus* azonosságának. Teljesen az ő nyomán jár *M. Zink* [*Der Mytholog Fulgentius* (Diss. 1859), Würzburg 1867], ki még azzal az új érvvel is támogatja Lersch felfogását, hogy míg a *mythographus* szívesen tárgyalt széltebenszavakban obscen dolgokat, addig a püspök irataiban ennek nyoma sincs. Erre a meglehetősen naiv felfedezésre találóan jegyzi meg Fr., hogy ez a tárgyak különböző voltában leli magyarázatát; egyébként azonban a *Vita* értesít arról is, hogy a püspök megérése előtt — épen nem élt erkölcsös életet. Érdekes mindezzel összevetni a «*vulva*» szónak a püspök irataiban való gyakori használatát, mely szó más egyházi íróknál nem mutatható ki. Vegyük még hozzá azt, hogy Fulgentius püspök nem igen válogat a kifejezésekben s hogy nem egy indecens kifejezést találhatunk theologiai munkáiban; elég itt csak a szeplőtelen fogantatás leírására utalnunk (v. ö. Helm: *Philol.* 56, 290), mely valósággal visszataszító.

Az azonosság hívei, *Reifferscheid* és *Helm* (előbbi: *Rhein. Mus.* XXIII., 133 s. k. lk., utóbbi fent id. és *Rhein. Mus.* LIV., 111 s. k. lk.) már hangoztatják, hogy itt végleges eredményt csak a nyelvi összehasonlítás adhat, de nem végzik el ezt a munkát. A kitűnő *F. Skutsch* volt az első, a ki hangoztatta a tüzetes nyelvi összehasonlítás szükségességét s különösen a szókincs tekintetében gyűjtött becses anyagot; egyúttal rámutatott mindkét Fulgentiusnak a ritmikus clausulák iránt való különös hajlamára, melynek bizony gyakran áldozatul esik a világosság s az egyszerűség, de a melynek minden áron való alkalmazása nyelvtani tekintetben is számos aberratiót idéz elő. (Pauly-Wissowa *RE* VII., 222 s. k. hasábok).

Friebel munkája, mely épen Skutsch buzdításának köszöni létrejöttét, az ő nyomán indul el és tüzetes összehasonlításnak veti alá a két Fulgentius műveit. Összehasonlítása kiterjed a *syntaxis* (1—118. lk.), a *stílus* (119—155. lk.) és a *szókincs* (156—192. lk.) azonosságára. Ez a rendkívül gondos és aprólékos összehasonlítás véleményem szerint teljesen igazolta a Fulgentiusok azonosságát, úgy, hogy a *latin irodalomtörténetben ezután csak egy Fulgentiusról lehet beszélni*. Ebben van Friebel könyvének nagy érdeme.

A lapok alján jegyzetekben igen nagyszámú párhuzamos helyet állított össze a szerző a késői latinság egész területéről, melynek értékét csak növeli az, hogy a klasszikus latinságból is ad néha pár-

huzamokat, melyek a vulgáris alakok és fordulatok fejlődését híven szemléltetik. Imitt-amott teljesebb is lehetne ez a párhuzam-gyűjtemény, ha a szerzőnek célja az lett volna, hogy Fulgentius nyelvét a vulgáris latin nyelv fejlődésének történeti rendjébe illeszse. De így is sok becses adatot nyújtanak mind ezek a párhuzamok, mind a szövegben közölt Fulgentius-helyek a vulgáris latinság fejlődésének épen legérdekesebb mozzanataira vonatkozólag. Így fontos adalékokat nyújt a clausulák szerepéhez a syntaktikai változásoknál (46, 48, 99. s k., 132 s k. stb. lk.), az összetett praepositíók és adverbiumok ismeretéhez (50 s k. lk.), az eseteknek praepositíós határozókkal való helyettesítéséhez (ad és acc. = dat. 32. l.; de és abl. = abl. 38—39. lk.; de és abl. = gen. 40. l. stb.), a fokozás körülírt kifejezéséhez (amplius, maius, deterius, magis, plus, plurimum stb.-vel: 56, s k. lk.) stb.

Irodalmi apparátusa jó; kár, hogy *Löjstedt* kitűnő művét: *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae*, Uppsala, 1911 nem használhatta, de hiba, hogy *H. Götzler* nagyszabású könyvét: *Le Latin de Saint Avit* (1909) nem ismeri, pedig Avitusból sokat idéz. A *mythologiae* nak Helm-féle (Leipzig, 1898), a theol. iratoknak Migne-féle kiadását használja (Patr. Lat. LXV, 151—838).

(Róma.)

RÉVAY JÓZSEF.

Szinnyei, Josef: Ungarische Sprachlehre. (Sammlung Göschen 595.) Berlin und Leipzig, Göschen, 1912. K. 8-r. 129. l. — **Szinnyei, Joos: Unkarin kielioppi.** Helsinki, 1912. 8-r. 101 l.

Nyelvi elszigeteltségünk az oka, hogy a mi tudományos kutatásaink eredményei a külföld előtt jobbra ismeretlenek s nekünk magunknak kell e hiányon segítenünk összefoglaló munkáknak idegen nyelven való megjelentetésével. A magyar nyelvtudomány hozzá kizárólagosan magyar munka eredménye s a külföld nyelvtudósainak a magyar nyelv rendszeréről nagyon hiányos s bizonytalan tudásuk volt. Gyakorlati nyelvtanokban eddig sem volt ugyan hiány s most nemrégiben jelent meg a Toussaint-Langenscheidt-féle levelekben Palóczy-Balassa német nyelvű magyar nyelvtanító kézikönyve, de gyakorlati nyelvtan lévén, ez sem adta a magyar nyelvnek fölismert s tudományos kidolgozott rendszerét, mert beosztását, magyarázatait, módszerét a gyakorlati cél szempontja határozta meg.

A rendszeres magyar nyelvtannak a külföld előtt való megismertetésére Szinnyei József vállalkozott, kinek magának is hatalmas része van a magyar nyelv rendszerének kidolgozásában. Németül megjelent könyvét a külföld nyelvtudósai, a finnül írottat Finnország nyelv tudósai és magyarral foglalkozó egyetemi hallgatói számára készítette. Nagy különbség a kettő között nincs, csak az, hogy a finn terjedelmesebb s példákban gazdagabb. Mindkettő világosan s könnyen érthetően adja a magyar nyelvtannak tudományosan megállapított szabályait.

Finnországban az egyetemi hallgatók között már a 70-es évek óta mutatkozott érdeklődés a magyar nyelv iránt. Munkájukat megkönnyítendő Szinnyei már 1880-ban (Jalava Antallal együtt) kiadott egy finn nyelvű magyar nyelvtant, de ez még szintén gyakorlati célt szolgált, a nyelvtanba be volt olvasztva a gyakorló rész is s így

nyelvtanunk rendszere nem volt ennek alapján áttekinthető. Most megjelent finn nyelvű grammatikájából a gyakorlati nyelvtanítás szempontjai eltűntek s egészében tudományos, rendszeres magyar nyelvtan (ugyanilyen a német is). A következő három főrésze oszlik: Ääneooppi (Lautlehre), Sanaoppi (Wortlehre) és Lauseopin pääkohdat (Das Wichtigste aus der Satzlehre). E három főbb fejezeten belől a hangok képzéséről, jelöléséről, változásairól — szótövekről, nevek, igék alakjairól, ragozásáról — az alany, állítmány stb. alakjáról, mondatbeli elhelyezkedéséről stb. kellő számú példa megvilágosításában könnyen megérthető módon tájékoztatja az érdeklődőket. — Mint rendszeres összefoglalásban eddig ismeretlen, új eredmények nincsenek s nem is lehetnek, de éppen mint ilyen ügyes elrendezésével, világos, tömör fejtegetéseivel klasszikus mintája lehet minden későbbi, hasonló célból készült rendszeres, tudományos nyelvtannak.

Szinnyeinek e két új könyve méltán sorakozik eddigi munkásságához s nagyban hozzájárul a külföldön is. Különösen Finnországban elismert tudós szaktekintélye gyarapításához. Számíthat mindazok hálájára, a kik a magyar nyelv rendszerével az ő művei alapján ismerkednek meg.

(Budapest.)

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Pellissier, Georges: Le réalisme du romantisme. Paris, Hachette, 1912. 8-r. 313. l., 3 fr. 50 c.

A szerző e művében Brunetièrre felfogásával szemben azt akarja kimutatni, hogy a romanticizmust — persze ő kizárólag a francia romanticizmusról beszél — a klasszicizmussal szemben a realizmus különbözteti meg. E célból előbb az álklasszicizmussal (Delille, Lebrun, Brifaut stb.), majd az igazi klasszicizmussal is szembeállítja s azt igyekszik bizonyítani, hogy a klasszicizmusban szinte semmi realitás sem volt s hogy a realizmust az irodalomba a romantikusok vitték be. A mozgalom jellemzésénél megállapított eredményei, hogy pl. a romanticizmus szemben a klasszicizmussal az általános helyett a sajátosat, a szép helyett a jellegzeteset szereti festeni stb. nagyrészt általánosan ismert dolgok, melyek részletes tárgyalását a szerző nyugodtan elengedhetné; Brunetièrre kissé egyoldalú felfogásának, mely a romanticizmusnak csupán lírai oldalát tekinti, úgysem igen vannak hívei. Eredetibb és értékesebb a könyv II. fejezete (79—140 l.), melyben szerző bő példákkal állapítja meg, hogy mennyiben és hogyan újították meg a romantikusok a nyelvet és verselést. Ezután külön vizsgálat tárgyává teszi a lírát, a regényt, a drámai műfajokat, majd a történetírást és kritikát is s ki igyekszik mutatni, hogy a romantikusok vitték belé mindegyikbe a reális felfogást. E tekintetben határozottan túloz (153—160. l.), mikor pl. a természeti képek reálisabb leírását először V. Hugóban akarja megtalálni, vagy mikor e kritikáról szólva, Sainte-Beuve után nem akar továbbfejlődést látni, sőt egyenesen azt állítja (276. l.), hogy Taine, Brunetièrre stb. a kritikát helyes útról elterelték s hogy a mi hasznos bennük van, már Sainte-Beuve-ben is megtalálható. A realista és naturalista iskola vizsgálatánál is kijelenti (282. l.), hogy például Flaubertben, Dumasban, de Lisleben a tulajdonképpen értékes részt a

romanticizmus számlájára kell írunk. Ezt a kijelentést fennebb-is említett felfogásából megértjük ugyan, de némileg kételkednünk kell az állítás igazságában.

A mily kétségtelen, hogy e világos és könnyen áttekinthető mű sok jellemző dolgot mond el a romantikus iskoláról, ép oly bizonyos, hogy iránta némi jóakarató elfogultságot mutat. A mi pedig a mű eredményét illeti, hogy t. i. a romanticizmust a klasszicizmussal szemben sok tekintetben a realizmus jellemzi, s hogy a romanticizmus az utána következő realista és naturalista iskola csírait is magában rejtí, talán nem is annyira új felfogás, mint a hogy azt a mű szerzője gondolja.

(Eger.)

IFJ. DENGI JÁNOS.

Diehl, E.: Vulgärlateinische Inschriften. Bonn, 1910. 176 l. Ára 5 M. [Kleine Texte 62.]

A Lietzmanntól kiadott Kleine Texte jelen kötete 1567 feliratot tartalmaz, főképen a Kr. u. I—IV. századból. Figyelemmel volt a szerző a CIL, továbbá a CE-ra (Carmina Epigraphica), melyeket Buecheler Fr. adott ki, és az Inscriptiones Latinæ selectæ-ra, melyeket Dessau adott ki (itt OE-vel jelölve). A feliratok csoportosítása nem tartalom szerint történt, mint azt a pompeji feliratoknál tette a szerző (ismertettem EPhK. XXXI: 796 s k. l.) sem lelőhelyeik szerint, hanem nyelvtani szempontokból, a hangtani, alaktani és mondattani sajátosságok figyelembevételével. Külön ad több elátkozási táblát (850—862-ik számig latin betűkkel, 863—880-ig görög betűkkel írva, de latin nyelvű feliratok), továbbá lexikologiai és semasologiai szempontból nevezetesebb szövegeket. Tartalmuk szerint legnagyobb részök sírfelirat (prózában és versben), aztán elátkozási táblák; vannak hivatalos feliratok a legkülömbözőbb tartalommal, továbbá végrendeletek stb.

Az érdekesebb feliratokból közlünk néhányat fordításban. 852. sz. alatt: *Elátkozási tábla* (Ólomtábla Minturnæből. CIL X. 8249.)

Alvilági istenek! Nektek ajánlom, ha van bennetek szentség, és átadom nektek Tychót, Carisius fiát. (A szövegben *Ticene* van, A jegyzet szerint *Tychenem*. A nominativust *Tycho*-nak vélem, mint *Anio*, enis.) Bármit is tegyen, minden balul sikerüljön. Alvilági istenek! Átadom nektek annak tagjait, arcszínét, alakját, fejét, haját, árnyékát, agyvelejét, homlokát, szemöldökét, száját, orrát, állát, pofáját, ajakát, szavait, lehelletét, nyakát, máját, vállait, szívét, tüdejét, beleit, hasát, karját, ujjait, kezét, köldökét, veséjét, czombját, térdét, lábaszárát, bokáját, talpát, lábujjait. Alvilági istenek! Ha azokat [t. i. testrészeit] meglátandom, rothaszszátok el. Megfogadom nektek, hogy minden évfordulón, annak [t. i. az elátkozottnak] születése napján áldozatot mutatok be nektek. Sorvaszd el birtokát... (Itt vége szakad a táblának.)

Hasonló tartalmú a 859. sz. Ólomtábla Carthagóból (CIL VIII. 12504. DE. 8754.), mely czirkuszi lovakat elátkozó feliratot tartalmaz. A táblán egy czirkusz durva rajza látható, korlátokkal és zászlóval, továbbá különböző lovak nevei olvashatók, ú. m. Venator, Exsuperus,

Augur, Volens, Sidereus, Atonitus, Beronica, Crysiphus, Igneus, Turinus, Martius, Rapidus, Arminius, Impulsator, Castalius, Gelos, Siropus, Euginus, Animator, Bladus, Sidonius, Omnipotens, Aquila, Licius, Amazonius, Imber. Következnek varázsszavak. Föhlívlak téged, oh démon, a ki itt tartózkodol, átadom neked ezeket a lovakat (os equos), hogy visszatartsd őket és gabalyodjanak egymásba, hogy megmozdulni se tudjanak. (A felső szélén és mindkét oldalán varázsszavak.)

Megható *sírfeliratot* tartalmaz az 1373-ik számú, mely Urbino-ból való. (CIL XI. 6080. CE. 1823.) (versben.)

D. m. b. m. (Diis manibus bene merentibus.)

C. Arrius Victorinus férj (készíteté) Uttedia Titianenak. Míg a felvilágon valál, senki sem vala előttem szebb nálad; midőn pedig a hozzád nem méltó körlévétől körülvéve kiterítve fekszel, az életnek híjával vagy és a világosság útját követted. Így tehát méltán írhattam ilyen sorokat rólad, nem kedvencz foglalatosságból, hanem eszem és fájdalommal készítetted rá. Titiane volt első nőm és e házasság édesebb volt rám nézve, semhogy eszemből kimehetne. Hirtelen elragadtatva, engem örök bánatra kárkoztatott; a kérelhetetlen végzet nem engedte, hogy még évekig élhettem volna vele. Kétségbeesett anyádtól elragadtattál, mint kicsiny báránka, melyet elhurczolva a szegényt — oltárra szánnak. Engem, oly ifjan, hamar bánatba sodortál. A szegény szülők fájdalommban örökké fognak osztozni. Mint a rózsa is csak kis ideig kedves a tavasz kezdetén, így járt szegény, kedves feleségem is . . .

Egy másik verses felirat (1025.) az asszony erkölcsösségét dicséri. (CIL VI. 34060. DE. 548.) D. M. Itt nyugszik Aufidia Serena — kétszer tizenöt évet élt; erkölcsös hűséggel, okosan mindig tisztelte a hitvesi ágyat. Nem volt házasságtörő; egyszerű és jószívű volt, mindig csak férjének élt, mást nem ismert. Basileus (az ura) készítetted ezt hozzá hasonló kedves nevének, ki máséhoz nem hasonlítható; ő maga kíváná azt (t. i. neje).

A könyv használatosságát emelik a pon'os jegyzetek (melyek száma nagyobb is lehetne), egy jegyzéke a tulajdonneveknek és alaki szempontból említendő közneveknek, továbbá egy rendkívül pontos jegyzék, mely a feliratok *grammatikáját* tartalmazza. Bezárja a könyvet a *rövidítések* felsorolása és a feliratok forrásainak megjelölése. Azoknak, a kik a feliratok iránt érdeklődnek, melegen ajánlom e könyvet, mely a vulgaris latinságnak valóságos kincsesháza.

(Losoncz.)

ENDREI GERZSON.

Houben, H. H.: Jungdeutscher Sturm und Drang. Ergebnisse und Studien. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1911. 8-r. 704 l. Ára 10 M.

A német irodalom 1830—48-ig terjedő időszakának feltűnően kevés feldolgozója akadt. Egyes írókra vonatkozó részletmunkákon kívül csupán Menzel (Denkwürdigkeiten 1877.), Joh. Proelsz (Das junge Deutschland 1892.) és Georg Brandes (Literaturgeschichte VI. kötet. 1891.) írták meg az «Ifjú Németország» történetét. Ezek is egyrészt elfogult, másrészt hézagos, sokszor hypothesisekre támaszkodó jellemzést nyújtanak. A cenzúrának üldözései, elkobzási intéz-

ménye érthetővé teszik e hiányokat. Houben könyvét tehát örömmel üdvözölhetjük, mint sok beces új adat gyűjteményét és sok helytelen, mindeddig elterjedt hiedelem megdöntőjét. Főleg: Gutzkow, Laube, Wienburg, Schlesier, Mundt életére és egymáshoz való viszonyaira vonatkoznak eredményei. Így megtudjuk, hogy ez írók összetartozó irodalmi iskolát egyáltalában nem alkottak, legfeljebb Mundtnak voltak eredménytelen centralisáló törekvései; kitűnik továbbá, hogy a fiatal gárda a veszély teljes tudatában hangoztatta az «Ifjú Németország»-gal rokon jelszavakat, s így ők nem tekinthetők a szerencsétlen véletlen (mint Proelsz mondja: Mazzini elvtársaival való felcserélés) áldozatainak. Érdekes az 1835. decz. 10-iki *interdictum* létrejövetelének története: az egyes államok protestációi nem a sajtószabadság érdekét pártolták, hanem egyszerű felszólalások voltak a porosz hegemoniával szemben. Mindezt levéltári kutatások igazolják.

Ezután, főleg levelek alapján, betekintést nyerünk az egykorú magánviszonyokba. Gutzkow és HEINE elkéseredett polemája, mely kettőjük *Börne-biográfiai* körül folyik, a *Schwabenspiegel*vel kapcsolatos összetűzésből indul ki, t. i. Heine, művének megcsontkításával nemcsak Campét, a kiadót, hanem Gutzkowitz is gyanúsította. Régi ellen-szenvről tehát itt nem lehet szó. (Proelsz!) BÖRNÉT éppen ellenkezőleg — még diákkora óta — szellemi vezérének tekintette Gutzkow; csupán Goethe ellen táplált gyűlöletében nem osztozott vele. Gutzkow *Wallyjának* súlyos következményeiről szóló ismereteink egy jellemző epizód által bővülnek: a *Wally* szerzője — ismételt kérvényei ellenére — sem kapott polgárjogot Frankfurtban, a hol házassága érdekében le akart telepedni.

Houben egyik legfontosabb felfedezése mégis WIENBURGNAK 1838-ból való *önéletrajza*. Ebben Wienburg mint a Heine-féle hellenizmus híve mutatkozik be, csakhogy germán íz vegyül antik felfogásába. Költői alkotóereje az *Aesthetische Feldzüge* befejeztével kidolgozatlan tervekben merül ki; 1885 után már csak jelentéktelen recenziókat és meddő philologiai értekezéseket produkál. Munkaereje lankadását nyomon kíséri szomorú sorsának előhírnöke: rémes látomásai, az üldöztetési mánia. Szervezetét az alkoholizmus teszi tönkre, végre 1872-ben meghal.

LAUBEIRA vonatkozólag nem kevésbé fontos megállapításokat végez szerzőnk; levéltári okmányok alapján helyreigazítja az *Erinnerungen* által elterjedt, többször helytelen adatokat. Laubét már egyetemi hallgató korában figyeltette a rendőrség, mint közveszélyes «Burschenschaftler»-t. 1834-ben végre is elfogják, de szerencsére III. Frigyes Vilmos halála meghiúsítja a hat évre kiszabott államfogság végrehajtását. Laube, miként Wienburg, Heinéhez vonzódott, de nem sikerült neki vele érintkezést találni. Nagyon beces — Laube irodalmi fejlődésének megfigyelése céljából — Max von Öerrel folytatott levelezése, a ki már az egyetemen is barátja volt.

Legtöbb levél maradt ránk SCHLESIER hagyatékából; az ő közvetítése kelti fel Varnhagen figyelmét Laubéval szemben, ki ezentúl tevékeny pártfogója lesz; így 1834 júliusában Metternichnél jár közben az ifjú költő szabadon bocsátása érdekében, de szándéka nem sikerül. Laubéra nézve csak mint témát szolgáltató alkalom, Gutzkownak azonban, mint fejlődésének nevezetes fordulópontja fontos 1833-

ban megtett közös jenai utazásuk: Menzel t. i. ez időtől fogva kezd elfordulni egykori tanítványától, mint a ki a «Burschenschafter» és «Ifjú német» Laubéval barátokzik. Az egoista barát igazi példaképe Schlesier, a ki — a mint Varnhagenhoz intézett leveleiből kitűnik — Laubétól mindinkább visszavonul, a mint annak szerencsecsillaga elborul. Szemben pedig egészen 1840-ig adja a hí barátot, épen így tesz Gutzkow val is. Varnhagen 1853-ban emlékszik még utóljára Schlesier látogatásáról nem épen hizelgően. Ezután nyoma vész a kutató előtt. Végül még az a tény bizonyos, hogy 1852-ig *államsegélyt* húzott, valószínűleg jutalomképen, el lehetünk tehát rá készülvé, hogy Schlesier neve is előkerül majd a «Demagogenriecher»-ek sorából valamikor.

Érthetetlen vagy legalább is titokzatos jellegű maradt a kortársak előtt CHARLOTTE VON STIEGLITZ önkéntes halála; általános felfogás szerint férje tehetségének kifejlődése érdekében határozta el magát e tragikus önfeláldozásra; ezt a magyarázatot a napfényre került levelek is elfogadhatóvá teszik. Kitűnik ezekből, hogy Charlotte szeretettel ragaszkodott férjéhez, Mundthoz pedig a legideálisabb barátság fűzte. A «Madonna» alapgondolatát (ha a történet maga utazási élményekből alakult is) Charlotte inspirálhatta valószínűleg, talán az elnyomott, öntudatlan szerelem megtestesítője e regény, mely egy hónappal a katasztrófa előtt már be volt fejezve; ezután érkeznek Charlotte sejtelmes, elkeseredett levelei a költőhöz (1834 nov.—decz.-ig). Az egykori barátokat a megrendítő haláleset teljesen elidegenítette egymástól, de a míg Stieglitz ezután sem produkált nagyobb-szerű dolgot, addig MUNDR — meg-megújuló akadályokkal küzdve — folyóiratok szerkesztésén fáradozik (1844 ig). Ugyancsak nehézségekkel jár habilitációja is, 1835 helyett végre 1840 ben híják meg Berlinbe rendes tanárnak.

Íme, az elmondottak teszik Houben könyvének gerinczét, sajnos sok kérdést érintetlenül hagy (pl. Gutzkow-Menzel viszonyát); pedig kívánatos volna (ámbar Houben ezt nem helyezi kilátásba) e kornak, alapos ismerője tollából, az egész «Ifjú Németországra» kiterjedő egységes monografiája.

(Budapest.)

ZUBER MARIANNE.

Reitzenstein, R.: Das Märchen von Amor und Psyche bei Apuleius. Leipzig, Teubner, 1912. 8-r. IV, 92 l. Ára 2-60 M.

Amor és Psyche meséjéről, a világirodalomnak Apuleius Metamorphoseseibe beleszótt (4,28—6,24) ezen óriási hatású alkotása eredetéről, idők folyamán a legellentétesebb vélemények hangzottak el. A mese görög eredete kétségtelen, Apul. görög eredeti alapján dolgozta be művébe, és csak a forma az övé, melybe öltöztette, de kérdés, hogy mit akart a mese jelenteni, mi az alapgondolata; mert hogy egyszerű mesénél több van benne, az, ha nem másból, a szereplő személyekből nyilvánvaló. A kérdés megoldására vonatkozó kísérletek két nagy csoportba oszthatók, melyek különböző mesgyéket követve egymás mellett, vagy egymás ellenére egész napjainkig uralkodnak. A régebbi megoldás a kiváló archæologus Otto Jahntól való (O. Jahn, Novelletten

aus Apuleius, a Populär-Aufsätze aus d. Alt. Wiss., Bonn, 1868. cz. művében), ki Platon Symposionjának Erosára és a léleknek ugyan-csak platon, a Phaidrosban lévő személyesítésére emlékezve, a mesét tudós körben keletkezett, tudósoknak szánt allegoriának tartja, melyet csak később alakított át az allegoriától eltérő, igazi mese formájára valamelyik költő képzelete. Ennek az álláspontnak képviselője ma R. Förster (Das Erbe der Antike, Breslau, 1911), és alapjában véve Jahn nézetét fogadta el nálunk Hegedüs István is. A másik megoldás újabb és szorosan kapcsolatos a germanisztika és segédtudományai nagy fellendülésével, mely előrehaladás tudományunkra sem volt hatások nélkül. Így a más helyen nyert eredményeket alkalmazta a kérdés megoldására L. Friedländer (Darstell. aus der Sittengeschichte Roms⁵ I. Leipzig, 1881, 479. és köv. l.), ki Mannhardtot követte s különböző népek meséit, a mese stíljét nézve ezt nem allegoriának, hanem egyszerű népmesének tartja. Szerinte Amor és Psyche meséjének az elvarázsolt királyfiról és a szép királylányról szóló ősrégi, a legtöbb kultúrnépnél közös mese a magva, melyet Ap. még mint ilyent vett kézhez és csak ő kapcsolta össze az Eros és Psychéről szóló tudós allegoriával.

Reitzenstein mindenképp előtt e két nézet ellen száll síkra. A mese Amorja szerinte nem egy Platon Erosával; Eros Platonnál istenhez viszi ugyan a lelket, de Psyche semmiben sem emlékeztet a léleknek a filozofusnál lévő, ég felé törő (mert onnan ered) alakjára. Psyche a mesében igazi húsból, vérből való nő, kit a szerelem örömei és fájdalmai asszonyává érlelnek, kinek istenné válása az egész mű czélja, hűségéről beszámolni a mese legfőbb alap gondolata. Fr. és követői A.-t tartják az allegorikus értelem behozójának, előttük a mese ősi típusa a fontos, de R. szerint sem a kétféle nézet egyesítésére, sem a mese stíljének alapján az ősi forma kikövetkeztetésére semmi biztos támpontunk nincsen; Fr. csak nehezítette, de nem oldotta meg a kérdést.

A kiinduló pontot tehát máshol kell keresni, még pedig a szerző szerint a hellenizmus területén, Keleten: a sárkánynak, a láthatatlan szellemek által szolgált varázspalotának leírása egészen keleti színű. A hellenisztikus korban az istenekről szóló mythos Keleten jelent meg először mesealakban, mely a vallásos jelentés mellett már gyönyörködtetni is akar (l. Thomas apostol történetét, melynek a Horusról szóló egyiptomi mythos az alapja); Amor és Psyche meséjének is keleti mythos szolgált alapul. Psyche a mese magvát tevő mythosban nem az emberi lélek, hanem istennő, ép úgy, mint a hogy a mese hősnének, Amornak is, ki egyszerre csodaszép fiú és szárnys sárkány, keleti istennek kellett eredetileg lennie, kinek alakjához utólag, másodlagos adaptációval járult hozzá Eros = Amor neve. Sajnos, a két alakról szóló keleti mythost még nem ismerjük, bár kosmogonikus jelleme sok helyt feltetszik. A mesének tehát keleti isten-mythos volt a magva, mely az által, hogy hősnőjét a világlelékekkel és hőstét a kosmikus Eros-szal azonosították hatalmas változáson ment át és már mint ilyen jutott be a görög művészetbe gondolatot nyújtva számos szobormű megalkotásához. A hősnő további alakulása volt az egyéni lélek gyanánt való feltűntetése, s ez az átalakítás a már hanyatló hellenizmus, az igaz hit után való forró vágyakozás korának ered-

ménye. A továbbiakban R. az egész mű eredetéről beszél és Aristeides meg Sisenna töredékeinek élelméjű felhasználásával Apul. regényének előzményeire következtet. Azonban Aristeides *Μιλησιακά*-jának és Sisenna Milesiæ-jének felhasználása a fabula fejlődésére és a regény eredetének meghatározására már kevésbé mondható szerencsésnek. A „Milesiæ” tíz rövidke töredékénél sokkal fontosabb a Pseudo-Lucianus-féle *Λούκιος*, melynek új vizsgálata az eredet szempontjából felettebb kívánatos volna.

Még csak egy kérdést: hogyan jutott be a terjedelmes mese Apul. regényébe? Mi volt vele a szerző célja? R. erre is választ ad: *„Das Märchen von A. und P. soll zunächst eine gefangene Jungfrau ermutigen und trösten, die, am Tage der Hochzeit von Räubern entführt, ewige Trennung von dem Geliebten voraussieht, aber zugleich soll es in dem nachdenklichen Leser die Empfindung wachrufen, dass dem in Not geratenen Helden der Erzählung und jeder von Gott erwählten Seele trotz aller Prüfung ewiges Heil gewiss ist; nur dieser Nebenzweck rechtfertigt die breite künstlerische Ausgestaltung”* (18. l.).

Legyen szabad itt megjegyezmem, hogy szerzőnek ez a megjegyzése nekem ad igazat és a probléma tölem javasolt megoldásának (l. EPhK. 1911, 405. és köv. l.) kedvez; a XI. könyv aszimmetriás eltérését én is így magyaráztam s az egész mű alapcélzatáról adott fejtegetésem majdnem szóról-szóra találkozik Reitzensteinével.

(Budapest.)

BRAUN SOMA.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1911/1912.

1. Agárdi László: A modernnek és az iskola. (Az erdélyi róm. kath. státus kegyesrendiek kolozsvári főgimnáziumának értesítője 9—68. l.) — Agárdi értekezésének bizonynyal sok olvasója fog akadni, mert a tárgya korszerű. Azt a kérdést fejtegeti, hogy milyen állást foglaljon el az iskola a modern magyar irodalommal szemben. Hibáztatja azokat, a kik az életet elválasztják az iskolától s kik csak a múltat akarják tanítani, ellenben a jelent nem. Azt azonban elismeri, hogy az iskolai tanterv korlátain belül a legújabb magyar irodalomra aligha jut idő, s azért e kérdést az önképzőkörök feladatai közé utalja. Kétségtelen, hogy az iskola helyesen teszi, ha minden alkalmat megragad, hogy a jelennel kapcsolatban legyen, valamint az is, hogy az önképzőkörök munkásságában helyet lehet juttatni a legmodernebb írók tárgyalásának is. A kérdés pædagogiai részébe nem bocsátkozunk különben bővebben.

Ellenben azt várnánk, hogy az író kifejtse röviden az ú. n. modern iskola fejlődését s példát mutasson, hogyan képzeli a tanár álláspontját ezzel az irodalommal és ennek eszméivel szemben. A fejlődés-történetből csak nagy általánosságokban mozgó mondásokat kapunk s oly szempontokat, melyek már szinte közhelyekké váltak. Főképen francia hatásra vezet vissza a mi modern íróink működését. Az újabb francia irodalom két fő sajátága szerint az általános emberi a tárgyválasztásban s a több-kevesebb homályosság a

kifejezésben. Kissé furcsa állítás a legvilágiasabb kifejezésű és legszabatosabb nyelvű irodalomról. Még symbolista írói is feltűnő tisztán, világosan írnak a germánokhoz képest. Valamint Ady és társai értelmetlenségei is közelebb állnak Bierbaumhoz, Dehmelhez, Salushoz stb., mint Verlaineékhez, hiában álmodoznak az örök Párizsról. A *Jugend* cz. német folyóirat hatását nagyon sokban ki lehetne mutatni rajtuk.

Aztán, ha modern magyar irodalomról beszélünk, hát az már nem vet nagyobb hullámokat, mint a *Nyugat* írói köre? Azonkívül nincs számottevő irodalom, és csak az modern, a mit abban követtek el? A színműírók közül Agárdi kiragadja Molnár Ferenczet és Lengyel Menyhértet. Bármennyire is ingadozó legyen a nézet kortársainkról, annyit elég biztonsággal meg lehet állapítani, hogy Lengyel darabjai semelyes valódi irodalmi értéket nem képviselnek az Akadémia s a külföld boulevard-színpadjainak elismerése mellett sem. S a kétségkívül szellemes Molnár Ferencz nem írt olyan finom és ötletes darabot, mint Ferenczy Ferencz *Flirt*-je.

De jól van, maradjunk meg az Agárdi említette írók mellett. Agárdi kritikát kíván velük szemben, mely egyaránt figyelemmel legyen előnyeikre, hibáikra. S ezzel szemben mit mond ő? Adyt Petőfihez, Babitsot Vörösmartyhoz méri. Móricz Zsigmondról így ír: «Úgy látni és úgy leírni, mint Móricznál tapasztaljuk, eddig alig tudott valaki». Molnár színművei ellen szerinte művészi szempontból semmi vád sem emelhető. Ilyen superlativusokkal ők csakugyan szokták egymást magasztalni, de ezeket hagyjuk meg a hírlapoknak. Igazán nem gondolkoztam a tárgyon, hogy mint foglalkozunk a mi modernjeinkkel az iskola padjain, de annyi bizonyos, hogy *így ne*.

(Budapest.)

VÉRTESY JENŐ.

2. Vári Rezső: A drámai művészet hivatása és hatásai. (A kassai m. kir. áll. főreáliskolai értesítője 3—72. l.) — Ez értekezés aránylag kis területen egész könyvnek való kérdést tárgyal, de oly hosszúságú és nehézkes formában, hogy végigolvasva mégis hosszúnak tetszik. Természettudományi alapon fejtegeti a művészet eredetét s a drámai művészetet nagyjából a kelleténél irányzatosabbnak hiszi. Általában kevés az eredetisége s az értekezés végén forrásművekkül említett munkákból sokat vesz át. A mihez különben teljes joga van, csak az a baj, hogy azok a munkák igen különböző felfogást képviselnek, s Vári ezeket nem tudja harmónikus egészsé olvasztani, a mint hogy bajos is egy mederbe terelni Cherbuliezt és Jászi Oszkárt. A munka egyes lapjain szinte nyersen sensualis felfogással találkozunk, pedig máshol s általában a legtöbb helyen az író igenis szigorú moralista.

A klasszikus színmű nemesítő hatásáról szólván, említi, hogy a görög nép fénykorában maga is tisztalelkű, nyiltszívű s szinte a naivsáig ártatlan volt. Ez annyira közismerten nem áll, hogy czáfolni is felesleges. Aischylosnak (Wilamowitz nyomán) oly szándékokat tulajdonít, melyek legalább is feltűnőek. A modern dráma futólagos tárgyalásánál Lukács György munkájára támaszkodik (melyet e folyóirat májusi számában ismertettünk) s annak tökéletlenségeit ismétli, kivált a dráma és színpad elválását, főként Londonban és

Párizsban. Ez talán az angol színpadra nézve inkább megállhat, ellenben sehogysem a francziára s a németre nézve. A magyar színpadi viszonyok némely ferdeségére helyesen mutat rá, de különben a kérdést nem részletezi. Végül a pädagogus szigorával kél ki a tanulók esti színházbajárása ellen s csak a klasszikus színművek délutáni előadását pártolja — szóval e pontot illetőleg teljesen a túlsó parton áll, mint Agárdi László.

(Budapest.)

VÉRTESY JENŐ.

3. Thury Zsigmond: A szombatos kódexek bibliographiája, különös tekintettel azok énektartalmára. (Mezőtúri ref. főgimn. Ért. 1911 12. 22—84. l.) — Thury Zsigmond tanulmánya csak az eleje annak a nagyobb tanulmánynak, melyet e czímen írni akar; az értekező az ötvennyolcz szombatos kódex közül, melyek vagy megfordultak a kezén is, vagy legalább is tud létezésükről, itt tizennégyről szól. Ebben a 14 kéziratban 165 énekszöveget regisztrál. Ismertetésének módszere a következő: röviden adja a kézirat czíme alatt annak bibliografiai leírását, azután felsorolja tartalmukat és énekszövegeiket, ezeknél mindig közli a kezdősört, a czímet és esetleg adódó megjegyzéseit; ha már regisztrált ének kerül újra eléje, ott csak a számot, esetleg az eltérő énekjelzést közli. Éneket tartalmaznak: 1. Péchi Simon énekeskönyve (Unit. Főisk. Kolozsv. 57. II. 16. és M. Tud. Akad.: M. Cod. 2-r. 85). — 2. A szenterzsébeti Bogáthi-kódex (Erd. Nemz. Múz.). — 3. Kissolymosi Mátéfi Pál énekeskönyve (M. Tud. Akad. M. Cod. ivr. 75. sz.). — 4. Kissolymosi Mátéfi János énekeskönyve (Kolozsv. Unit. Főisk. V., VI. 10.). — 5. Árkosi János könyve (megvolt az Unit. Főisk. könyvtárában Kolozsvárt). — 6. Pál András énekeskönyve (M. Nemz. Múz. 410. Oct. Hung.). — Még 7.-nek említendő Pál András imádságoskönyve (Erd. Nemz. Múz.), de szerzőnk ezt bővebb terjedelme és új bekötése miatt (!) külön tanulmány tárgyául akarja feldolgozni. Egyáltalában az ilyen külön tanulmány-ígéretessel meglehetősen bőven bánik, pedig dolgozatának épen az volna a főczélja, hogy a szombatos kódexek vitás kérdéseit itt együttesen tisztázza. Külön tanulmányt ígér a Bogáthi-zsoltárok hovátartozóságáról is, sőt ígéri a *Mennyei jelenések* Bogáthi-féle fordítását is, és az egész szombatos énekköltészet kiadását. Azt hisszük azonban, hogy a kiadás feladata nem annyira az Akadémiára hárul, mint inkább a szombatosokkal rokon-felekezetek (pl. unitáriusok) kötelessége volna. Értekezőnket ez az összeállítás mindenesetre hivatottnak mutatja a kritikai kiadás komoly feladatára, de még annyi ismeretlen és elkallódott kézirat szerepel az ő lajstromában is, hogy a teljes kiadás idejét nem látjuk elérkezettnek. Mert mi czélja és értelme lenne egy nyilvánvalóan csonka kiadásnak? — Addig azonban nagyon helyénvaló dolog volt az ismereteknek ez az összefoglalása — értekezőnket csak dícséret illeti — és érdeklődve várjuk az értekezés további részét, melyet a dolgozat különnyomatjaként ígér Thury. Hiszszük, hogy dolgozata az érdeklődés felkeltésében is tovább fogja vinni a nemes ambícióval és szorgalmas kutatással felkarolt ügyet.

(Veszprém.)

KEREKES EMIL.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1912 decz. 11-én *felolvasó-ülést* tartott, melynek tárgya volt:

1. *Osztern Salamon*: Kórán-fordítás.

A felolvasó-ülést *választmányi ülés* követte, melyen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Hornyánszky első titkár, Császáár, Láng szerkesztők, Bleyer, Cserép, Gombocz, Incze J., Karl, Kempf, Melich, Némethy, Székely, Vértesy vál. tagok és Papp második titkár, mint jegyző.

1. A pénztáros jelentése szerint bevétel 16110-99 K, kiadás 11809-99 K. A pénztáros reményli, hogy az 1912-ik évi zárószámadás felesleggel végződik. Kempf indítványára a választmány elhatározta, hogy a feleslegből Télfy Iván emlékére alapítványt tesz.

2. Új rendes tagok: dr. Czóbel Ernő tanár (aj. Császáár), dr. Gedő Simon tanár (aj. Császáár), Parászka Gábor áll. polg. isk. tanár (aj. Láng).

3. Hegedüs Isván, a görög szótár-bizottság elnöke jelenti, hogy a jövő év elején az első tíz ív elkészül, melynek megjelenésével a közoktatásiügyi miniszterium az esedékes összeget a társaság rendelkezésére bocsátja. A választmány köszönetet mond a szótár-bizottság elnökének fáradozásaiért, egyúttal elhatározza, hogy a szerződés értelmében 1000 példányban nyomtatja a szótárt.

4. Némethy a jelölőbizottság tanácskozásainak eredményéről tesz jelentést.

5. A pénztárvizsgáló-bizottság tagjai lettek: Kempf, Karl és Székely.

6. A közgyűlés napjával 1913. jan. 11-ikét jelöli ki a választmány.

7. Császáár szerkesztő indítványára a választmány köszönetét fejezi ki Heinrich Gusztáv elnöknek azért, hogy két tanulmányának [*A német végzetdráma és Lohengrin*] szedését a Philologiai Közlönynek átengedte.

8. Egyéb folyó ügyek elintézése után a gyűlés véget ért.

— Petőfi «Dicsőséges nagy urak» kezdetű költeménye Adorján Boldizsár egykorú másolatában.

1848. — *Martius 19.*

Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok?
Viszket ugy-e egy kicsit a' nyakatok?
Uj divatú nyakravaló készül most
Számotokra, nem czifra, de jó szoros.

5 Tudjátok-e mennyit kértünk titeket,
Hogy irántunk emberiek legyetek,
'S vegyetek be az emberek sorába?
Rimánkodott a' szegény nép hiába

Állatoknak tartottátok a' népet,
10 Hátha most mint állat fizet tinéktek,
Ha megrohan mint vadállat bennetek
'S körmét, fogát véretekkel festi meg?

Ki a' sikra a' kunyhókból, milliók,
Kaszát, ásót, vasvillákat fogjatok!
15 Az alkalom maga magát kínálja,
Ütött a' nagy bosszúállás órája.

Ezerévig híztak rajtunk az urak,
Most rajtok a' mi kutyáink hízzanak;
Vasvillára velök, aztán szemétre,
20 Ott egyék a' kutyák őket ebédre.

Hanem ugyse atyafiak! megálljunk,
Legyünk jobbak 's nemesebbek ő náluk;
Isten után legszentebb a' nép neve,
Feleljünk meg becsülettel nékie.

25 Legyünk nagyok a mint illik mihozzánk,
Hogy az isten gyönyörködve nézzen ránk,
's örömeiben mindenható kezével
Fejeinkre örök áldást tetézzon.

Felejsük az ezeréves kínokat,
30 Ha az úr most testvérévé befogad,
Ha czímerét, kevélységét elveti,
Teljes egyenlőségünk elismeri.

Nemes urak, ha akartok — jöjtek,
Itt a kezünk nyujtsátok ki kezetek!
35 Legyünk szemei mindnyájan egy láncznak,
Szüksége van mindnyájunkra hazánknak.

Nem érünk rá várakozni, szaporán;
Ma jókor van, holnap késő lesz talán.
Ha bennünket még mostan is megvettek,
40 Az úr isten kegyelmezzen tinektek.

Adorján Boldizsár jegyzete: «Ezen költeményt Petőfy (sic!) Sándor 1848k évben a' forradalomnak megindulása idején írta, 's mint szellemének vad és dühös kitörését 's gazdag termő elméje nemtelen virágát úgy lehet ezt tekinteni. Baráti (barátai) kérelmére e' költemény eredetiét saját kezével tépte szét, egy nyugott pillanatban meggyőzetvén általok, mikép magas költői híren e' költemény törölhetlen szennyfolt lenne. Mind a' mellett lépése már késő volt, több példányban másolt költeményét beszedni nem lehetett 's én is e' másolatot Pozsonyban egy odakerült példányról ahoz méltó indignatioval írtam le.»

Petőfi e költeményének ez a szövege oly kézből ered, hogy ezt hitelesebbnek kell tartani, mint az eddig ismert szöveget, melyet dr. Békésy Károly adott ki az *Erdélyi Múzeum* kéziratárában levő másolatról. Az *E. M.*-ba ez a másolat az Apor-könyv- és kéziratárral került, (I. *Ústökös*, 1872. 12. sz.) s ettől az új szöveg egyébként csak néhány sorban tér el. Ugyanis a másik szövegben:

2. sor: *Vizket-e úgy egy kicsit a nyakatok?*
8. sor: *Rémázkodott a szegény nép, s hiába!*
13. sor: *Ki a sikra a kunyhókból, miljomok!*
21. sor: *Hanem mégse! . . . atyafiak, megálljunk,*
22. sor: *Legyünk jobbak, nemesebbek . . .*
30. sor: *Ha az úr most testvérének . . .*
31. sor: *Ha elveti kevélységét, czímerit . . .*

Megjegyzendő, hogy mindkét másolat a mondatjelek tekintetében hiányos, a másik szövegben is a közlő tette oda őket. Mi a költő más költeményeiben használt mód szerint alkalmaztuk ebben a közlésben.

Fontosabb eszknél az, hogy e másolat megmondja a költemény keletkezése napját és ez 1848 márcz. 19-ike. Ez tehát igazat ad Jókainak, a ki szintén erre az időre teszi. Általában mindaz, a mit elmond róla, igaz. Érdekes, hogy Jókai is helyesen emlékszik az első két sorra, téved azonban, hogy a vers a 19—20 sorral végződnék. A költő szerinte e költeményét a «közvélemény asztalá»-nál (Pillvax-kávéház) olvasta fel s az ő tanácsára a lámpánál azonnal elégette; de megmaradt valakinek emlékezetében egy része, megírta Pozsonyba, hol híre terjedt annak, hogy a költő 40000 pór élén a Rákoson Dózsa Györgyöt akarja utánozni s Széchenyi a költemény első sorával lépett be Pozsonyba a főrendiházba, mire még az nap a főrendek mindent megszavaztak. A költeményt sokáig kutatták még, egyszer Kuthy is felkutatta a költő papírjait, példálózott a versre, de nem tudhatott meg semmit, a vers meg volt semmisítve. A költő hagyatékában sem akadtak rá, egyedül Sükei Károly tudta, ki egy hallásra megtanulta, ő pedig már meghalt. (*Kisf. társ. Évl. Uj f. VII. 271—73. és Üstökös 1872. 7—12. sz. Az én kortársaim cz. a.*)

Így Jókai. Látható, hogy a főbb dolgokra helyesen emlékszik, csak abban téved, hogy nem másolták le, mert valóban «lemásolták.» Adorján szerint nem is azonnal semmisítette meg a költő a költeményt s szerinte is többen lemásolták, mert hiszen egykorú másolat is kettő került elő eddig is s bizonyára volt több is. Érdekes találkozás, hogy Adorján is egy Pozsonyban talált másolatról írta le. Az bizonyos, hogy eredeti kézírata, már a költő akár széttépte, akár elégette, nem maradt ránk.

E másolat bece abban is áll, hogy megdönt minden hozzátétést, mintha Petőfi e költeményt a szeptemberi napok hatása alatt írta volna. Ez Havas Adolf hozzátétele, kinek tetszetek az effélék. (Petőfi *Összes költeményei*. III. 711. l.) Ilyesminek szeptemberben nem lett volna értelme, hiszen akkor a legteljesebb volt az egytetértés. Ellenben márczius e napjaiban s épen 16—18-án az urbériség miatt csakugyan volt oly híresztelés Pesten, mintha a főrendek nem akarnák eltörölni, pedig már 18-án eltörölték az esti 8 órai ülésen, de Petőfi csakugyan azt írja márczius 24-ikéről, hogy az ő esetleges Dózsa György-féle szereplésének volt erre hatása. (L. erről bővebben: Ferenczi Z. *Petőfi a márcziusi napokban. Petőfi Múz.* III. 324—329. hasáb.) Ez egyébként nem lehetetlen s Jókai is így emlékszik. Mint fontos kőszá hirt említi Szögyéni Marich László is. (*Emlékiratai* 81. l.) Ő 20000, mások, s Petőfi is, 40000 embert írnak. Kuthy szereplése is az ügyben igaz, mint ezt az itt idézett helyen már megírtuk, s ezt Kuthy levele is bizonyítja 1848. márcz. 16-ikáról. (*Petőfi Múz.* III. 169—170. hasáb.) Ezzel csak az nem egyeztethető meg, hogy Széchenyi márcz. 18-án üdvözölte volna a főrendeket a költemény első sorával, ez csak márcz. 19-ike után történhetett, bizonyára egy más alkalomból.

Eldönti végre a másolat a költemény címét. Petőfi több esetben tett költeményei czíméül egy-egy napot, egy-egy keltezést, mint pl. *Erdőd. május 17. 1847.* jelzés alatt ismert két költeménye: *Hol a leány és Nevezetes a tegnapi napon*; továbbá *Augusztus 5-dikén, Pest, jul. 4.* (*A nemzetgyűléshez cz. költ.*) *Szept. 10. 1848.* (*Jőj el végre, valahára cz. költ.*) stb.

(Budapest.)

FERENCZI ZOLTÁN.

— Didaskaleion czímmel új és a maga nemében eddig a legelső folyóirat indult meg az 1912. évvel Torinóban. Az új folyóirat az ókeresztény irodalmat művelé és pedig tisztán philológiai szempontból. Felöleli az egész ókeresztény kultúrát, annak mindennemű nyilvánulását, egyúttal vonatkozásait is az előző és későbbi kultúrákhoz; helyet ad a szövegkritikai munkáknak, mert egyik főczélja, hogy az óker. latin és görög

írók minél előbb valamennyien modern színvonalon álló, tudományos kiadásokban kerüljenek közkézre; végül pedig nagy gondot fordít a bibliografiára; az eddig megjelent négy szám bibliografiája és folyóirat-szemléje sokirányú becses tájékoztatást nyújt. Kizárja a munkakörből a sémi-bibliai philológiát és a speculatív, theologiai irányú cikkeket. Ellenben dicséretreméltó vendégszeretettel nyitja meg lapjait minden nemzet tudósának cikkei számára: már eddig is jelentek meg benne az olasz mellett német és francia nyelvű cikkek is. Elismerést érdemel az is, hogy a folyóirat nem szegődik egy iskola zászlóvivőjéül sem, helyet ad a legkülönbözőbb irányoknak is, egyetlen kritérium: a tudományos színvonal. Úgy látszik, jönnek a jobb idők, melyekben egy-egy tudományág művelői nem fognak két-három irányban dolgozni, nem fognak munkájukban apriorisztikusszempontok alapján elindulni, hanem pusztán az igazság szavát fogják követni — oly várva-várt állapot, melynek mielőbbi eljövételét csak nem régen sürgette H. Jordan: Gesch. d. althchr. Lit. című kitűnő munkájában. A Didaskaleion eddigi cikkeivel is hebizonyította, hogy helyes úton jár.

Az eleven és tartalmas folyóirat szerkesztői P. Ubaldi és Sisto Colombo, mindketten járték munkásai az öker. irodalomtörténetnek; a munkatársak közt ott találjuk Pascal, Leclercq, Puech, Terzaghi, Manitus neveit: mindegyik név egy-egy garancia a komoly munkára és a sikerre. Megjelenik évenként 4, egyenkint 8—9 íves füzet, előfizetési ára külföldre évi 14 lira. Szerkesztőség (direzione) Torino, Via Cottolengo 32. Kiadóhivatal (amministrazione) Torino, Corso Regina Margherita 176.

Reméljük, hogy az új folyóirat, mely büszkén hordja czímlelapján a híres alexandriai katechéta iskola nevét, azért, melyben Clemens, Pantaeus, Origenes tanítottak, igazi iskolája lesz a mi szép tudományunknak, alapköve egy nagyszerű emlékeztető korszak dicsőségére épülő méltó monumentumnak.

(Róma.)

RÉVAY JÓZSEF.

— Clément Marot és Mária magyar királyné. Az EPhK. múlt évi folyamában (186. l.) Birkás Géza egy cikket tett közzé Marotnak Mária királynéhoz írt költői leveléről. A költő és a királyné találkozásánál volt egy a költőre nézve kevésbé kellemes következménye is. Ugyanis Marot 1539-ben I. Ferenc megbízásából bemutatta harmincz zsoldárát V. Károly császárnak, Mária testvérének. A császár nemcsak megjutalmazta a költőt,¹⁾ hanem a fordítás másolatát magával vitte Brüsszelbe, Mária királyné számára,²⁾ a ki nem felejtette el sem Luthernek hozzá írott vigasztaló zsoldárait, sem Marotnak hízegő epistoláját.³⁾ A zsoldárok ezen a réven a királyné udvari papjának kezébe jutottak, a ki sietett kiadni őket, természetesen a költő híre és tudta nélkül. E zsoldároskönyv, melyben Marot művein kívül egyéb zsoldárok is vannak, a következő címet viseli: *Psalmes de David, translatez de plusieurs authours, et principalement de Cle. Marot. Veu, recongneu et corrigé par les theologiens, nommement par M. F. Pierre Alexandre, concionateur ordinaire de la Roynie de Hongrie.* Az utolsó lapon: *Imprimé en Anvers par Antoine des Gais, l'an 1541.* A czímleap versóján olvasható az approbatio: *Hic liberi visus est et recognitus per me fratrem Petrum Alexandrum, Carmelitam, et concionatorem reginae Hungariae, quem ad versionem Hieronymi et Hebraicam veritatem contuli, nec in ipso reperi quod possit pias aures offendere. Ita est.*

1) Douen, Clément Marot et le Psaulier huguenot. 1878. I. 284. l.

2) U. o. 331. l.

3) U. o. I. 332. l. 3. jegyzet.

*F. Pet. Alexander.*¹⁾ A karmelita alaposan «átnézte» Marot zsoldtárait: Douen az első hét zsoldtárban 179 változtatást számolt meg. Mellékesen megjegyzi, hogy ez volt a második kiadás, mely a költő tudta nélkül jelent meg, az első volt a strassburgi (1539-ben), a melyben 12 zsoldtára látott nyomdafestéket. Maga Marot csak 1541-ben (a mai időszámítás szerint 1542-ben) adta ki először zsoldtárait *Trente Pseaulme, de David*, stb. czímen.

Budapest.)

CSÁSZÁR ERNŐ.

— Verseghy «Búcsúzás»-ához. VERSEGHY «Búcsúzás»-áról azt írtuk (EPHk. 1912. 63. l.), hogy annak forrása valószínűleg TIEDGE Keresztély Agost *Vergissmeinnicht (An Arminia)* cz., a göttingai 1795-iki Musenalmanachban megjelent költeménye volt. Ezt a föltevésünket azóta megingatta egy másik, formailag is, nyelvileg is gyatra írott magyar változat, melyre DAYKA Gábor költeményeinek sárospataki folio-kéziratában, az ú. n. Sárga kötetben bukkantunk. E költemény, mely Daykának nem kézírata, megállapíthatóan nem is alkotása és csak tévedésből és utólag kerülhetett kézíratai közé, menetében strófáról-strófára egyezik Verseghyével s evvel egy forrásból készülhetett.²⁾

Ne felejts el hogy ha örömed derül
s hív szívemet | a bánat szagatja.³⁾
Ne felejts el ha szíved buban merül
s öröm napjaidat | az történet fagatja.
Tsapodár barátid, ha körül vesznek téged,
s az tsaló., | ka ujság üzi próbált hívséged,
s gondold, ha szol szívem (?) | együt a tiédel
ne felejts el. *repe.*

Ne felejts el ha estem szörnyüségé,
el szakaszt tőlem | s tőled engem is
bár soká tarson szívemnek insége
s nem látlak | s hijába nevez az nyelvem is.
Nyujts nékem olykor kedves minútákat,
s az igaz szív | nem szenyved határt és órákat
— — —⁴⁾

Ne felejts el ha rejtik hideg földben
szívem mely tsak te | érted vert híven
Gondold hogy ottan tökéleteseben
szeretlek mert gyenge s | hibás volt tám itten.
Akkor szabad lelkem áldással veszem körül
s vigasztal | tégedet, érzékeny lelked örül.
s gondold ily lasu szót ki mondja ha érzél
ne felejts el, ne felejts el — — —

Ez a gyenge fordítás formailag annyira elüt Verseghyétől, mely az egykorú magyar líra egyik gyöngye, s a melyet korban valószínűleg megelőz, hogy a kettőt egymástól függetlennek kell tartanunk. Tartalmilag azonban annyira megegyezik vele, hogy ez csak közös forrással magya-

¹⁾ U. o. I. 315—316. l.

²⁾ Címe nincs, de a kézirat végére más valaki német betűkkel odajegyezte: *Vergissmeinnicht*.

³⁾ A kéziratban a két-két sor ott van kettétörve, a hol a vonalka | mutatja; a helyesírásban ragaszkodunk az eredetihez.

⁴⁾ Itt két sor elmaradt.

rázható s a két, *három-háromstrófás* versnek ez a közös forrása immár nem lehet Tiedge idézett *hosszú* költeménye.

Új nyomokon kellett tehát elindulnunk s ezekhez útmutatónak jó volt a HOFFMANN v. Fallersleben kitűnő könyve, *Unsere volkstümlichen Lieder*,¹⁾ mely a népiessé vált költemények kezdősorait (megfelelő utalásokkal) betűrendben közli. Ily módon találtuk meg Verseghy forrásául KNEBEL Miksának, egy egészen elfelejtett német költőnek (1754—1790)²⁾ egyik versét, melyet az *Euterpe* cz. daloskönyv (*Lieder zum geselligen Vergnügen. Erste Sammlung. Breslau, bey Barth und Hamberger. S. a. [1801.] K. 8-r.)* közöl a 204—205. lapon:

In bekannter Melodie.

Vergiss mein nicht, wenn dir die Freude winket
und einst der Gram mein liebend Herz verzehret;
vergiss mein nicht, wenn dein Vergnügen sinket
und manchmal das Geschick der Freude Traum zerstört.
Wenn einst der Freunde Schwarm sich schmeichelnd um dich schmieget,
vielleicht der Neuheit Reiz geprüfte Treu besieget,
so hör', wenn still und ernst mein Auge zu dir spricht:
vergiss mein nicht, ::

Vergiss mein nicht, da jetzt des Schicksals Strenge
dich von mir ruft, uns von einander trennt;
da Mondenfrist, ja ganze Jahreslänge
mein Blick dich nicht mehr sieht, mein Mund umsonst dich nennt
reich' mir auch dann entfernt zuweilen süsse Stunden!
die Freundschaft war ja nie an Zeit und Ort gebunden!
und denk', dass wo ich bin, mein Herz zu deinem spricht:
vergiss mein nicht, ::

Vergiss mein nicht, wenn lockre, kühle Erde
dies Herz einst deckt, das zärtlich für dich schlug!
denk, dass es dort vollkommener lieben werde,
als da voll Schwachheit ichs, vielleicht voll Fehler, trug!
Dann soll mein freier Geist oft segnend um dich schweben,
und deinem Geiste Trost und süsse Ahndung geben.
Denk, dass ichs sei, wens sanft in deiner Seele spricht:
vergiss mein nicht, vergiss mein nicht.

A költemény a szerző neve nélkül van közölve, de a berlini kir. könyvtár példányában is (*Yd 5406*) czeruzával oda van jegyezve *M. v. Kn.*, a mi Hoffmann adatával egyezik. Az „ismert dallamra” — melyre az *Euterpe*-ben a vers czime utal, ráakadtam a *Melodien zum allgemeinen Taschenliederbuche für Deutschlands Sänger. Ein- und mehrstimmig gesetzt von Karl JUNGHANS. Rudolfstadt, 1836. cz.,* könyvatos 16-r. könyvecskében, melynek 98—100. lapjain van e (121. sz.) dal. Szerzőjéül a kötetke szerzője szerepel. A dal *langsam innig* éneklendő. Tudvalevő, hogy Verseghy költeménye, illetve — mint most már bizvást írhatjuk — fordítása is megzenésítve jelent meg először, (Magyar Aglája. 1806. — *L. Császár* kiad. jegyzetét, 365. l., Verseghy életrajza, 258—259. l.), de a kóta teljesen elüt a Junghansétól, föltehetően Verseghy szerzeménye.

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

¹⁾ Vierte Auflage von K. H. Prahl. Leipzig, 1900.

²⁾ Sem Goedeke, sem az ADB., sem Wurzbach nem tud róla. Hoffmann v. Fallersleben szerint kapitány volt az ansbachi őrgrof szolgálatában s öngyilkos lett.

— Csokonai forrásaihoz. Csokonai forrásainak egy része már ki van mutatva.¹⁾ Ezúttal egy új adalékkal óhajtok hozzájárulni a források irodalmához. Boie Henrik Keresztély, a ki Gotterrel együtt 1770-ben megindította, majd ennek távozása után egyedüli szerkesztője a *Göttinger Musenalmanach*nak, az almanach 1772-iki évfolyamában a 86. lapon egy Bernardon alapuló, kilencz versszakból álló verset közöl *An die Rose* címmel.²⁾ Ez a költemény volt mintája Csokonai *a rózsabimbóhoz* cz. versének, melyet tudvalevőleg a túlságosan finom ízlésű Kőlcsey dolgozott át nem nagyon szerencsésen. (*Csokonai két dala átdolgozva*; megjelent 1829.) Csokonaira ebben az esetben is jellemző művészi eljárása, azt mondhatnók: virtuositása, melylyel az idegenből, olaszból, görögből s németből vett hatásokat teljesen átoltaszítja a maga költészetébe s az idegen nyomokon is újat és eredetit tud találni, ha nem egyszerű fordításról van szó. Csokonai verse, mely Toldy megállapítása szerint 1794 körül íródott, ritmushan, szótag-számban, rimelhelyezésben teljesen megegyezik a német költeménnyel. Föl lehet tennünk, hogy nem volt ismeretlen a magyar költő előtt, a ki, mint zeneértő, a népszerű Dressler E. C. compositióját is ismerhette.

1 Tochter von Aurorens Thränen
Du die Flora sich erkor,
Stille mein verschwiegenes Sehnen,
Schlüpfte Rose, schlüpf hervor!

Nyilj ki nyájasan mosolygó,
Rózsabimbó, nyilj ki már,
Nyilj ki; a bokorba bolygó
Gyenge szellők csókja vár.

4 Komm von deinem Dornenthron!
Komm, dir winkt der Liebe Blick!
Deine süsse Schönheit lohne
Heute noch ein süsser Glück!

Nyilj ki gyenge kerti zsenge:
Hebe Nectárt hint terád
Szüz nyakadba Flóra gyenge
Bársonyos palástot ád.

5 Komm, Themirens Brust zu schmücken,
Deinen Thron, und auch dein Grab!
Neidisch siehet mein Entzücken
Auf den schönen Tod herab.

Hadd szakaszszalak le, édes
Rózsaszál: szép vagy te már,
Hej, ha meglát, hány negédes,
Hány kaczer leányka vár.

6 Sanft soll meine Hand dich führen,
Sanft an die geliebte Brust;³⁾
Wisse nur, dass du sie zieren,
Aber nicht bedecken musst stb.

Nem, nem! egy leány se nyissa
Büszke fűzőjét terád;
Ültetőd kedves Julissa
Néked újabb kertet ád stb.

A mint látjuk, a német költemény hangvillaszerűen megüt egy hangot, megpendít egy gondolatot, melyet Csokonai önállóan tovább fej-

¹⁾ Baróti Lajos: Német költők hatása Csokonaira: Bürger, Kleist, Hölty, Matthisson, Salis nyomai Figyelő XXI. 225. s köv. lk.; Székely György a Figyelő XXV. k. (262. s k. lk.) 14. költeményben mutatja ki Bürger hatását; Haraszti Gyula: Csokonai V. M. 1880. 36. l. s köv., 163. s köv. l.; u. a. EPhK. 1888. Csokonai és Kotzebue; Szöts Géza: Csokonai és az olasz költők. Szentes. 1894.

²⁾ Változatlan lenyomata: Deutsche Literaturdenkmale, herausg. v. A. Sauer. Neue Folge 14/15.

³⁾ Érdekes, hogy e két első sort mennyire megközelíti Kőlcsey átdolgozása:

Ujjaim ha majd leszednek,
Lillám ültet mellyihez.

lesztett. Olykor több sort, két versszakot egygyé sűrít össze, s nem követi mintája banális s végül (8—9 versszakban) ellaposodó reflexióit, hanem mindvégig megtartja a dalszerű hangot s egy különös rokokó-könnyedséget és finomságot. Csokonai sokkal egyénibb s nemcsak költőileg, hanem tisztán verstechnikai és nyelvi szempontból is fölülmúlja a szavakkal csak játszó, halvány Boie-t.

(Budapest.)

TROSTLER JÓZSEF.

— A latin kiejtés reformja Franciaországban. Évekkel ezelőtt ismertettem e helyen a francziák latin olvasását (EPhK. 1897.). Nem ismételtetem az akkor mondottakat, azért röviden csak azt jegyzem meg, hogy egészben véve latinul is francia orthographia szerint olvasnak. De ez olvasásnak már évek óta egyre erősebb ellenzéke van Franciaországban. Nem tartom feladatomnak e mozgalmat részletesen ismertetni, inkább az eddig elért eredményt akarom bemutatni.

Egyik az, hogy *Macé*, a rennes-i egyetem tanára, leglelkesebb apostola a reformnak, 1905 Rómában, a történeti tudományok nemzetközi kongresszusán elfogadtatott egy indítványt, hogy minden országban egyforma latin kiejtést tanítsanak.

Második az, hogy a francia közoktatási miniszter enquête-t rendelt el e tárgyban, t. i. véleményadásra szólította fel az egyetemi tanárokat. E felszólításra *Macé* részletesen kidolgozta azt a min. rendeletet, a melyvel a reformot hivatalosan életbe kellene léptetni. E tervezet tartalma legrovidebbre vonva a következő: Két korszak latin kiejtése között lehet választani: ezek Terentius és Constantinus kora. Az ideál az előbbi, ámde kísérletek — *Bücheler* bonni egyet. tanár Németországban, *Robinson Ellis* Angliában — meggyőztek arról, hogy ma már lehetetlen a szótagok mennyiségét úgy megkülönböztetni, mint a nevezett korszakban történt. Marad tehát Constantinus kora, a melyben a hosszú és rövid szótag megkülönböztetése többé nem olyan észrevehető. Körülbelül az a latin kiejtés ez, a mely ma uralkodik az olaszok, spanyolok, németek, svédok és más nemzeteknél. (Mi hozzá tehetjük, hogy nálunk magyaroknál is.) E kiejtés megtanulása tehát csak a francziák és angoloknak okozna nehézséget, de kifizetné magát, mert egyrészt lenne hiteles latin kiejtésük, másrészt könnyebben tanulnák meg a spanyol, olasz stb. nyelveket, a melyekben a latin accentus a szó lelke.

Harmadik siker az, hogy máris vannak a főiskolákon (egyetemek, Collège de France stb.) tanárok, a kik a helyes, a Constantinus-kori kiejtést tanítják. Nekik ugyanis e tekintetben szabad kezük van, nem úgy, mint a gimn. tanároknak.

Negyedik siker az, hogy legújabbán több francia püspök elrendelte a szóban lévő kiejtés használatát a szeminariumokban.

Íme, ez történt a mai napig. A jövőtől pedig azt várják a reform barátai, hogy a kormány tegye kötelezővé az új kiejtést először a tanári vizsgálaton, azután pedig néhány évvel később a gimnáziumokban. Hogy ez meg fog-e történni, azt ma nem tudhatni, azt azonban látjuk, hogy legutóbb ez a tisztán tudományos kérdés a napi aktuális ügyek sorába került. Az egyik előkelő párizsi lap (*Le Temps*) heteken át napirenden tartotta. Hozzá szóltak a szakemberek körén kívül is, pl. *Marcel Prévost*, az ismert regényíró. Egyik azt mondotta, hogy a francziák latin kiejtése teljesen önkényes, mert az élő latin nyelv egyetlen korszakának se felel meg; másik azt vetette ellen, hogy nem önkényes, mert természetes evolúció útján jött létre; a harmadik szerint az egész reformban az a legfontosabb, hogy a helyes latin accentust tanítsák stb. Bármit hoz is a jövő, annyit már elértek, hogy a hibás latin kiejtés korlátlan uralma megszűnt. Ma már nem minden francia köteles így olvasni: *Egyszerű monimánsom ére perennius*. De a tanulók nagy többsége még igen. És ha egyszer a reform

teljes győzelmet arat, ki tudja, nem járul-e hozzá egy másik újítás győzelméhez is, a melynek vágya még régibb, értem a francia helyesírást.

(Budapest.)

SZIGETVÁRI IVÁN.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Császár Elemér: Ányos Pál. (M. Tört. Életrajzok XXVIII: 1—3. f.) Budapest, M. Tört. Társulat, 1912. N. 8-r. 255 l.

**Dante*: A Pokol. Fordította Babits Mihály. Budapest, Révai, 1913. N. 8-r. 330 l. Ára 9 K.

**Danzat*, Albert: La défense de la langue française. Paris, Colin, 1912. 8-r. XII, 311 l. Ára 350 fr.

Jókai, Olcsó. Budapest, Révai, 1912. K. 8-r. Számonként 40 f.

91. A háromszínű kandur. — A nyulak históriája. 63 l.

92. A számarrend története. — Eleven regény. 61 l.

93—98. Egy hírhedett kalandor. I—III. 130, 121, 126 l.

99. Babszemek és más elbeszélések. 61 l.

100. A Balaton völgyénei és más elbeszélések. 54 l.

**Heinrich* Arnold. Enyedi György: Tancredus király leánya Gis-munda és Gisguardus szép históriája. Kiadja —. Kolozsvár, M. irod. tört. szeminárium, 1912. 8-r. 125 l. Ára 3 K.

Jespersen, O.: Growth and Structure of the English Language. II. kiadás. B. G. Teubner. Leipzig, 1912.

Jespersen ismeretes munkája nem sokat változott a második kiadás-ban. Szerzője felhasználta ugyan újabb kutatásai eredményét és azokat az észrevételeket is, melyek ez értékes kis könnv első megjelenéséhez kapcsolódtak, de azért nagyjában is, részleteiben is megmaradt annak, a mi volt: az angol nyelv fejlődésének eleven, érdekes rajza, melyet a szak-ember csak oly haszonnal szemlélhet, mint a laikus. Kutatja mindazokat, a hatásokat, külső befolyásokat, melyek kialakulására vezettek. Részle-tesen fejtegeti az idegen — skandináv, francia, latin, görög nyelveknek az angóra gyakorolt hatását és következményeit. Főleg azon fejezet tartalmas, mely a skandináv jövevényszavakat tárgyalja. Nem egy angol nyelvészeti munka szokta épen ezt a kérdést elhanyagolni. Az idegen nyelvek hatásának tárgyalása után az angolnak néhány jellemző szerkezet-beli vonására tér át, majd pedig külön fejezetben Shakespeare nyelvét tárgyalja. A végső pont visszatér a kiinduló gondolathoz: az angol nyelv fejlődése, mai rendszere, jövő kialakulása hű kifejezése egy nagy életerős nemzet sajátos jellemének. Pontos megállapításaival, eleven rajzával e könyv sok gondolatot ébreszthet laikusban, szakphilológusban egyaránt.

Fest Sándor.

**Kőrösi* Sándor: Olasz-magyar és magyar-olasz szótár. Első rész, olasz-magyar. I. k. A—J, II. k. L—Z. Budapest, Lampel (1912). 4-r. XII, 1382. Ára 36 K.

Mecsnikov: Optimista világnézet. Ford. Gergely Győző. Budapest, Révai, 1912. 8-r. 335 l. Ára 1.90 K.

Mecsnikov optimista világfelfogásával azt reméli a növekvő kultúrától és tudománytól, hogy elejét veszi a betegségeknek, a koros öregedést természetes öregséggé változtatja s kitolja az emberi élet határát. Ha ily-módon megszűntek a betegségek, nem lesz fájdalmas és pathologikus az öregség, s ha meghosszabbodik az ember átlagos életkora: akkor az emberiség nem is fog félni a haláltól.

**Perényi* József: Jánosi Gusztáv. (1841—1911.) Veszprém (Egyház-megyei ny.), 1912. 8-r. 122 l.

**Pétergál* Henrik: Egy fejezet az újabb német regény történetéből. Budapest, «Élet» r.-t., 1912. 8-r. 88 l.

Simai Ödön: Kapcsolatok a német és a magyar nyelvújító mozgalmak között. Részlet Kazinczy Ferencz nyelvújítása cz. értekezéséből. Budapest, 1912. 8-r. 34 l.

A czímül írott értekezés-fejezet azt vizsgálja, miképen hatnak a német nyelvújítók elvei a mi nyelvújítóinkra. Az első, a kin hatások észlelhető, Bod Péter, a ki az egyházi, törvénykezési és katonai nyelv idegen-szerűségeit rója meg s a ki nyilván a Gottsched-alapította Deutsche Gesellschaft-ra gondolt, mikor a magyar nyelv ékesge'ésére tudós embe-rekből álló «Magyar Társaság» felállítását kívánja. Gottsched hatását ki-mutatja Bartzafalvi (Tudós Társaság; hadi műnyelv magyarosítása stb.) nyelvújító munkásságán, Klopstock, Herder, Gedike stílusújító elveit Kazinczynál (új szók, költői nyelv szőrendje; idegen nyelvű költői szép-ségek tanulmányozása, követése; a költői nyelvnek fordítások által való fejlesztése; synonymákban való gazdagság; nyelvjárásokból való szóköl-esönzés stb.). Gedike szóújítási elveit Földi Nyelvkönyvén, melynek javas-latai szinte kivonatai Gedike: Gedanken über Purismus und Sprach-bereicherung c. értekezésének (új fogalmak — új szavak; analogia; megavult törsökök kikeresése, szófolytatás derivatio, összetett szók, idegen szók). A Révai és Adelung között levő ellentétre abban mutat rá, hogy Révai, elítélvén a szófaragókat, a régi nyelvből ajánlgat újra felelevenítendő szavakat. Kazinczy pályája kezdetén Adelung híve volt (mérsékelt nyelvújító; a tájszókat megveti). Bizonyítja Jenisch: Philosophisch-kritische Vergleichung . . . von vierzehn . . . Sprachen cz. műnek ismeretét Kazinczyn (a német nyelvnek 50 esztendő alatti fejlődése; Révai megítélése, mely párhuzamban állítható Jenischnek Adelungról való véleményével stb.). Bár a német-magyar nyelvújítás között nagyon szoros a kapcsolat, még-sem tekinthető a miénk a német pusztá utánzásának. Nyelvújítás volt nálunk a kódexek korától kezdve mindig s a német példák utánzásával csak erősödést nyert.

Tr. Z.

Széchenyi István, gróf: Garat. Írta 1842-ben. Sajtó alá rendezte és a mű történetét megírta Viszota Gyula. Budapest, Akadémia, 1912. 8-r. 218 l. Ára 2 K.

Thienemann Tivadar: Pannoniai langobard szavak. Budapest (Franklin), 1912. 8-r. 10 l.

Winter, Otto: Ungarn und die deutsche Philologie am Anfange des 19. Jahrhunderts. (Auszug aus einer Abhandlung Dr. J. Bleyers). Különnyomat az Euphorion 1911—1912. évf.-ből. 726—741, 264—283 l.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1911/12.

I. Classica-philologia.

Bielek Dezső. Menandros vígjátékainak töredékeiből. (Ford. és be-vezetéssel ellátta —. Budapesti VII. ker. [Bacsay u.] főgimn. 14—19.)

Endrei Gerzson. A papirusok világából. (Losonci főgimn. 3—28.)

Gulovics Tivadar. Az ungvári kir. kat. főgimnázium Érem-Régiség-tárának ismertetése. IV. (Ungvári főgimn. 5—45.)

Konrád Ferencz. A régi görögök lakomái és társas mulatságai. (Nyitrai főgimn 3—17.)

Nyers Károly. A beregszászi áll. főgimnázium éremgyűjteménye. (Beregszászi főgimn. 1—33.)

Vajer Lajos. A görög grammatikai tanítás czélja és módszere áltá-lában. (Budapesti VIII. ker. főgimn. 25—33.)

II. Magyar nyelv és irodalom.

- Agárdi László.* A modernnek és az iskola. (Kolozsvári kegyesr. főgimn. 11—68.)
- Alföldy Béla.* A magyarországi református énekekről. (Szászvárosi kollégium 13—26.)
- Barna János.* Reviczky Gyula vallásos költészete. (Szatmárnémeti főgimn. 3—17.)
- Beke Boldizsár.* Petőfi hazafiás lírája. (Nagyváradai főgimn. 23—69.)
- Csura Miklós.* Árgirus feldolgozásai a magyar irodalomban. (Gyulai főgimn. 3—60.)
- Dávid László.* Az elégia magyar mestere. (Lévai főgimn. 23—37.)
- Goschli Péter.* Vörösmarty emlékezete. (Székesfehérvári főreál. 9—13.)
- Haltenberger Mihály.* Természettudományi gondolatok Madách «Az ember tragédiájá»-ban. (Miskolci kath. főgimn. 3—21.)
- Király György.* Szép Ilonka. Adalék a magyar irodalomtörténet tanításához. (Budapesti IV. ker. főreál. 3—16.)
- Kováts Antal.* Petőfi véleménye magyar írókról. (Nagykanizsai főgimn. 3—39.)
- Leffler Béla.* Petőfi Svédországban. (Nyiregyházi főgimn. 3—19.)
- Nemes Béla.* Inczedy László versei. (Szarvasi főgimn. 3—14.)
- Oláh Imre.* Tubero Lajos mint magyar történetíró. (Podolini főgimn. 5—40.)
- Országh József.* Vas Gereben és a népnyelv. (Magyaróvári főgimn. 3—27.)
- Pásthly János.* Részletek a magyar nyelvtudomány történetéből. (Kecskeméti ref. főgimn. 3—15.)
- Pintér Jenő.* Pekár Károly. (Budapesti VI. ker. főreál. 3—9.)
- Pinzger Ferencz.* Hell és Sajnovics vardói útja. (Kalocsai főgimn. 3—53.)
- Sallay Géza.* Döbrentei Gábor élete és működése. I. (Máramaros-szigeti kath. főgimn. 3—51.)
- Schöner Ferencz.* Kőszeghy Pál. (Budapesti X. ker. [kőbányai] főgimn. 3—34.)
- Sebők János.* A milyenség fogalma a kötőszókbán és indulatszókban. (Nagyszalontai főgimn. 3—20.)
- Szilágy Ferencz.* Arany János magyar verselése. (Fehértemploni főgimn. 3—23.)
- Thúry Zsigmond.* A szombatos kódexek bibliographiája különös tekintettel azok énektartalmára. (Mezőtúri főgimn. 23—84.)
- Xy. Jakab Ödön.* (Budapesti VI. ker. főreál. 10—14.)

III. Egyéb szakok.

- Baltavári Jenő.* Az indogermánok. (Veszprémi főgimn. 3—49.)
- Böhm Dezső.* A Grimm-mesék. (Budapesti ev. főgimn. 3—25.)
- Drăganu Nicolae.* Sportul la cei vechi și intru cât a servit el de bază sportului modern. (Nászódi főgimn. 2—29.)
- Grünwald Jenő.* Adalékok a «Rettung»-ok korához. (Petrozsényi főgimn. 3—22.)
- P. Hetcou.* Poesia poporală din Bihor (Belényesi főgimn. 1—96.)
- Husztli József.* Adalékok az irodalomtörténeti módszer kérdéséhez. (Budapesti II. ker. érseki kath. főgimn. 3—16.)
- Kohányi Menyhért.* Regnard, mint Molière utánzója. (Temesvári keresk. isk. 3—41.)
- Pitroff Pál.* Az esztétika módszertanához. (Győri főreál. 43—52.)
- Potoczky Lajos.* Ibsen. (Pécsi főreál. 5—23.)
- Vári Kesző.* A drámai művészet hivatása és hatásai. (Kassai főreál. 3—72.)

MEGHIVÓ.

*A Budapesti Philologiai Társaság f. évi január hó 11-én, szombaton, d. u. 6 órakor tartja a M. T. Akadémia heti ülés-
termében*

XXXVIII. közgyűlését.

A közgyűlés tárgysorozata a következő:

1. Elnöki megnyitó beszéd. Tartja *Heinrich Gusztáv*.
2. Theodor Gomperz. Tanulmány. Írta és fölolvassa *Sebestyén Károly*.
3. Titkári jelentés. Fölolvassa *Hornyánszky Gyula*.
4. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.
5. A választmány megújítása.
6. Esetleges indítványok.

A közgyűlés előtt 5¼ órakor a választmány zárt ülést tart, este 8 órakor pedig a Társaság tagjai vacsorára gyűlnek össze a Virágbokor vendéglő külön (emeleti) termében. Teríték ára ital nélkül 4 K. Vendégeket szívesen látunk. Jelentkezni Császár Eleméernél lehet (I., Pauler-u. 4.).

Hivatalos nyugtázás

az 1912. évi november hó 1-től 30-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1912-re: Gaál F. L., Magyar L. 2 K, Nedelcu Sz., dr. Petényi Gyula, Sigmund A., Szilárd L. — **1913-ra:** Doboczki P. 4 K 50 f., Magyar L. 3 K. — Összesen: 39 K 50 f.

Rendes tagdíj 1908-ra: Czeglédy I. 3 K. — **1909-re:** Czeglédy I. 2 K. — **1911-re:** dr. Vajda K. 5 K, dr. Vass B. 5 K. — **1912-re:** dr. Badics F., Bán J. 8 K, Csudáky B. 5 K, dr. Czebe Gy., Czeizel J. 5 K, dr. Farkas J. 5 K, dr. Fest Sándor, Győri Gy., Haftyuff D. 5 K, dr. Hornyánszky Gy., Huszti J. 2 K, Irsik J., Kempf J., dr. Kertész Á., Kőrösi S., Kucsera R., dr. Mellinger K., Molnár L., Ozorai Fr., dr. Pröhle V. 5 K, dr. Solymossy Sándor, Spitkó L., Szalay K., Varga A. — **1913-ra:** dr. Pap K. 6 K. — Összesen: 226 korona.

Előfizetés 1912-re: Brassói róm. kath. főgimnázium 10 K 80 f., Hajduböszörményi ref. főgimnázium., Kilián Frigyes utóda 10 K 80 f. — Összesen: 33 K 60 f.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,

I. ker., Vár, Országház-utca 12. sz. I. e. 6.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten (IV., Egyetem-utca 4. sz.
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

RADÓ SÁMUEL dr.

POLITIKAI JELSZAVAK ÉS FRÁZISOK

Ára 5 korona.

UNIVERSUM

Évkönyv a család és ifjúság számára.

Szerkeszti HANKÓ VILMOS dr.

VI. kötet.

Sok képpel.

Ára vászonkötésben 8.50 fillér.

ISMERETTERJESZTŐ KÖNYVTÁR

WILLIAMS ARCHIBALD

ÚJKORI HÍRES UTAZÓK

Különös szokások, nagy utazók borzalmas kalandjai és érdekes fölfedezései
a világ minden részében.

Angol eredetije nyomán átdolgozta MIKES LAJOS dr.

Ára kötve 8 korona.

CHARLES R. GIBSON

A MODERN VILLAMOSSÁG

Népszerű leírása annak, a mit a villamosságról tudunk,
különös tekintettel érdekes gyakorlati alkalmazásaira.

Angolból fordította HAJÓS REZSŐ.

Ára kötve 8 korona.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

Szerkeszti CHOLNOKY JENŐ.

CHOLNOKY JENŐ

A SÁRKÁNYOK ORSZÁGÁBÓL

Életképek és útirajzok Kínából.

Egy térképmelléklettel, 180 ábrával és 17 bekezdő képpel.

Ára vászonkötésben 12 korona.

1913. FEBRUÁR.

XXXVII. ÉVFOLYAM.

II. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL ES A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1913.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-utca 4.), a modern philologiai dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

SEBESTYÉN KÁROLY: Theodor Gomperz. 1832—1912	65
CZEIZEL JÁNOS: Kazinczy Ferencz levelezése	81
MARÓT KÁROLY: Homerus comparatus (Vége.)	91
PÁVEL ÁGOSTON: A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv forrásai	104

HAZAI IRODALOM.

Dante komédiája. Ford. Babits Mihály. RADÓ ANTAL	112
Olasz-magyar szótár. Szerk. Kőrösi Sándor. U. AZ.	115
Magyar Shakespeare-Tár. V. RÓZSA GÉZA	116
Henrich Arnold: Gismunda és Gisquardus széphistóriája. KIRÁLY GYÖRGY	118

KÜLFÖLDI IRODALOM.

L. H. Jordan: Geschichte der altchristlichen Literatur. RÉVAY JÓZSEF	120
V. Giraud: Nouvelles études sur Chateaubriand. IFJ. DENGEL JÁNOS	123
G. Finsler: Homer in der Neuzeit. MARÓT KÁROLY	125
P. Beyer: Der junge Heinrich. ZUBER MARIANNE	127

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XXXVIII. KÖZGYÜLÉSE.

I. Elnöki megnyitó beszéd. HEINRICH GUSZTÁV	128
II. Titkári jelentés. HORNÁNSZKY GYULA	130
III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése	132
IV. Az 1913. jan. 11-iki vál. ülés jegyzőkönyve	136
V. A közgyűlés jegyzőkönyve	137

VEGYESEK.

Johannes Kalitsunakis és Czebe Gyula. PECZ VILMOS	139
Az ungvári Gyöngyösy Irodalmi Társaság II. évkönyve. GÁLOS REZSŐ	139
Az «Árbocz» forrásához. ALSZEGHY ZSOLT	140
Novalis jegyese hazánkban. GESZTESI GYULA	140
Az onolatia a zsidóknál és az őskereszténységben. MARMORSTEIN ARTÚR	141
Πρόχειρον ὀρογραφικὸν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. HADZSEGA GYULA	142
A komikum elméletéről. SZIGETVÁRI IVÁN. Válasz. KELECSÉNYI JÁNOS	142
A szerkesztőkhöz beiktatótt könyvek jegyzéke	143

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 12 korona. Egy füzet ára 1 korona 20 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuel**hez (Budapest, I., Országház-u. 12.) intézendők.

THEODOR GOMPERZ.

1832—1912.

Nyolczvan évet élt Gomperz és e hosszú életnek csaknem végéig munkálkodott. Még akkor sem szűnt meg dolgozni, a mikor szemére már-már éjszakai homály borult. De bár a sors szokatlanul nagy időt juttatott neki a dologtevésre és módot arra, hogy papírjait rendbe hozza, életműve mégis csonkán, befejezetlenül maradt. Kisebb iratai, a melyek közt sok az értékes, a tudomány haladására, vitás kérdések eldöntésére fontos, csak felerészben jelenhettek meg az ő ellenőrző, irányító gondjával. És, mint fia, Heinrich Gomperz egy hozzám intézett levelében írja, munkásságának teljes bibliográfiája is csak a Hellenika negyedik kötetében fog megjelenni és több mint száz kisebb-nagyobb közleményéről számot adni.

Előre is kénytelen vagyok tehát a tisztelt Társaság elnézését kérni, hogy Gomperz egyéniségének, jelentőségének, a philologia és a filozofiatörténet disciplináiban való helyének megállapítására a bibliografiai anyag teljessége nélkül vállalkoztam. De úgy éreztem, hogy ez a korai vállalkozás éppen nekünk két okból is kötelességünk. Egyrészt azért, mert sem társaságunk, sem a Magyar Tudományos Akadémia nem sorozta be Gomperzet tagjai közé, noha e tudós világ-híre, nálunk is érezhető hatása, közelsége mind elegendő ösztökélés lett volna arra, hogy figyelmünk rá terelődjék: úgy megemlékezésünk ez ünnepi alkalommal mégis egy kétségbe nem vonható mulasztást tesz némileg jóvá. Másfelől azért, mert Theodor Gomperz ezt a feledékenységünket korántsem viszonzotta nemtörődomséggel; sőt ellenkezőleg, állandón érdeklődött tudományos törekvéseink iránt, személyes összekötést és barátságot tartott fenn egynémely tudosunkkal és philologusunkkal, még olyanokkal is, a kik mindvégig szegény és gyarló tanítványai voltak; fiatalságának egy szakában itt Budapesten élt, s hogy akkori hivatásának megfelelőhessen, megtanult magyarul. A maga vallomása szerint, a melyet nekem 1896-ban tett, egy látogatásom alkalmával, nyelvünket később a gyakorlat teljes hiányában elfelejtette. Az, hogy mily eleven emlékezetében élt a philologusnak és filozofusnak mindaz, a mit köztünk látott, tapasztalt, átértett, annak megható jele az *Essays und Erinnerungen* egyik legszebb darabja, *Graf Teleki's Tod*. Negyvennégy évvel a rettentő öngyilkosság után Gomperz még annyira a hatása alatt áll akkori izalmának, hogy

kisebb dolgozatai közé beiktatja a Teleki László haláláról írott újságcikkét.¹⁾

A mit a nagy szempontok után igazodó liberális politikus nemzetünk létkérdéseiről, Ausztriához való viszonyunkról, alkotmányunk sérthetlenségéről gondolt és írt, arra vázlatos jellemzésem rendjén még lesz módomban visszatérnem.

I.

Theodor Gomperz olyan zsidó nemzetségből származott, a mely hagyományának, szinte azt lehetne mondani: történetének folytonosságát századok óta megszakítatlanul őrzi. Ha nem volna contradictio in adiecto a kifejezés a tizenhetedik, még a tizennyolcadik századra is alkalmazva, azt mondhatnók: előkelő zsidó család sarjadéka volt. Az egyik ősiének a nagy választófejedelem 1661-ben adott kiváltságlevelét. Theodor Gomperz dédapjának nagyapja Frigyes Vilmos porosz király pénzügyi tanácsadója volt. A családban sajátosan vegyült el a diasporában élő zsidóságnak két különböző, csaknem ellentétesnek látszó tulajdona, az eleven gazdasági érzék és az elvont gondolkodásra, a merőben öncél gyanánt úzótt tudományos kutatásra való hajlandóság. Bankárok vagy talmudisták voltak a nyugati nemzetek közt széjjelszórt zsidók, rideg pénzemberek, fejedelmek és városok uzsorásai, kereskedők és pénzváltók, vállalkozók és szállítók; vagy álmadozó, élheterlen, szőrszálhasogató magyarázói a két Talmudnak, a kik az élettől elvonatkozottan éltek sötét és dohos iskolájukban és holtuk napjaig *tanultak* és soha el nem készültek a kimeríthetetlen tudományval. Gomperz ősei közül megannyian bankárok és talmudisták voltak. Magának Theodor Gomperznek testvérei között is egyesült a hajlam a gyakorlati és az elméleti foglalkozásokra. Theodor tudós lett, de ő maga írja: «Nem volt ifjúságom álma, hogy életem hosszáig a kathedrán üljek és pusztán gondolkodó és beszélő masina legyek. Többoldalú, az elmélet és gyakorlat között megoszló tevékenység nekem kívánatosabb lett volna. Természetesen elérhetetlen ideálként egy Niebuhr vagy Wilhelm von Humboldt, vagy akár Grote és Mill pályája lebegett a szemem előtt. A mikor későbbi években mint a filozófiai fakultás dékánja és az egyetemi szenátus tagja az organizáló munkában némi szerény részt vettem, a mikor mélyreható végzéseket hozhattam, praktikus határozatokat hajthattam végre s őket írásban is, szóban is képviselhettem, mind ezt a magam én-je kitágulásának rég lekötött és végre börtönükből kibocsátott erők fölszabadulásának éreztem».²⁾ Viszont két testvére, Max, az Oesterreichische Kreditanstalt elnöke, és Julius, az urakháza tagja és a brünni Kereskedelmi Kamara elnöke, egyképen nevezetesek a maguk hazájában hatalmas vállalataikról, éles üzleti szellemükről és sokoldalú tudományos és művészi érdeklődésükről.

Theodor Gomperznek a zsidósághoz való viszonyáról kell még néhány szót szólnom, egyrészt mert e sajtószériú kapcsolat jellemző

¹⁾ Essays und Erinnerungen 49—52. l.

²⁾ U. o. 26. l.

Gomperz egyéniségére, másrészt meg, mivel e felekezethez tartozandósága, a milieu, a melyből útjára elindult, sorsdöntő befolyással volt egész pályájára, tu. tolmányos egyéniségének kialakulására is. Ez a környezet, ez a család adta meg a lehetőséget neki arra, hogy szabadon művelődhessék. Viszont a hazulról magával vitt impulzusok gátolták meg abban, hogy szobatudóssá merevedjék. A családi kör a vallási szertartások szoros observantiájában nevelte. Az ifjú, a ki korán jutott John Stuart Mill nagyon erős és közvetlen hatása alá, szakított mindennemű metafizikával és ontológiával; később aztán még inkább megerősödött pozitív világfelfogásában, a mikor Mill-től Auguste Comte-ig emelkedett. «Viszonyom az öröklött hithez, írja emlékeiben,¹⁾ csak első gyermekkoromban volt bensőséges. Mégis becsületeli és lelkiismereti dolognak tartottam, mint most hiszem, egészen jogtalanul, hogy ne fordítsak hátat a régi vallási közösségnek». Egy 1896 február 29-éről kelt újságcikkében saját hitsorsosaira nézve úgy állítja föl az alternatívát, hogy vagy asszimilálódjanak vagy vándoroljanak ki. «Ha a zsidók nemzetül akarnak élni, ha a zsidóság csakugyan más akar lenni, mint a hívőnek hitvallás, a hitetlennek egy *pieux souvenir de famille*, a hogy én legszívesebben nevezem, akkor nem marad más hátra, mint hogy a széjjelszórta élőknek egy külön állam alapítása által adják meg az eddig nélkülözött nemzeti összetartó erőt.»²⁾ Hogy a két alternatíva közül Gomperz melyiket választotta, arról nemcsak ez az újságcikk világosít föl bennünket, hanem életének egész folyása. Soha nem fordított hátat a felekezetenek, a melyben született; de soha nem hangsúlyozta zsidóságát, mint a hogy egyáltalán azon munkált a tudós is, a polgár is, a későbbi törvényhozó is, hogy megszűntessen, vagy legalább enyhítsen minden széjjelválasztó momentumot és az emberiségnek a műveltségben, a haladásban, az erkölcsi megtisztulásban és gazdasági függetlenségben való nivellálódását szolgálja. E részben ép az ellenkező pályát futotta meg, mint az általa hön szeretett és gyakran olvasott Heine, a ki a heiligenstadti szertartás után úgy érezte, mintha meggyőződésén, férfibecsületén lemoshatatlan folt esett volna, és a ki érzésben és gondolkodásban utolsó lehelletéig, a matráczsírban való végső vonaglásáig hű maradt egykor megtagadott fajához.

II.

Gomperz tizenhét éves korában került el a szülei háztól, hogy beiratkozzék a bécsi egyetemre. A középiskolán eltöltött utolsó éve, a dicsőséges és szomorú emlékekkel terhes 1848, már mint korán érett, meglepően józan ítéletű ifjat találta, a ki szívvel-lélekkel csatlakozott a brünni diáksereghez és a többivel együtt sietett a bécsi akadémiai légio segítségére, hogy megvédjék az ostromlott Bécsset Windischgrätz dühétől. De a forradalom viharaiiban már éles szemmel látta a visszaéléseket és furcsaságokat, az agent provocateurök vakondokmunkáját és a demagógok féktelenkedését. A márcziusi napok

¹⁾ U. o. 24. l.

²⁾ U. o. 196—197. l.

mégis kitörölhetetlen emléket hagytak szívében: büszkén vallotta magát megannyi nagynevű társával együtt márcziusi ifjúnak.

Az egyetemre 1849 október havában került, de minden határozott czél nélkül. Valami egészen halavány, meghatározatlan sejtés derenghetett benne jövő nagy hivatásának, mert egy barátnője kérdésére, hogy mit fog tanulni, azt felelte: «Valamit, a mi filozofia és történelem közt van; akár a filozofia történetét, akár a történelem filozofáját». Azt mégis érezte, hogy a valóság megfigyelésére kevesebb képessége van, hogysen természettudóssá lehetne. Hajlama, nyelv-érzéke, idegen nyelvek elsajátítására már bevált tehetsége a philologia felé terelte; állandón befelé irányított tekintete a filozofia művelésére serkentette. Es mégis a jogra iratkozott be, mert az akkori viszonyok között a tanári pályán nem számíthatott boldogulásra. Kedvelt tárgyait csak akkor hallgathatta, ha a történeti és philologiai előadások ideje nem ütközött a jogi órákkal. Legnagyobb hatású mesterei Bonitz, a nagy philologus, és Robert Zimmermann, a filozofus voltak. Későbbi munkásságában, elsül főművében, a *Griechische Denker*-ben, még kinyomozható, hogy egyetemi tanulmányai idején foglalkozott matematikával, fizikával, leíró természettudománnyal, fiziologiával, geológiával, sőt nyelvfiziologiával, embryologiával és kémiával is. Ez a széjjelszórása figyelmének és érdeklődésének akkor nem vált hasznára. Az egyetemtől megvált, a nélkül hogy egyetlen rigorosumot megállott volna. Még a doktori czímet sem szerezte meg. Csak 1868-ban kapta meg a königsbergi egyetemtől a *doctor honoris causa* kitüntető czímét, a mikor már híres tudós volt, a bécsi egyetem magántanára, az akadémia levelező tagja.

A jómódú ifjú, a kit a kenyérkeresés ösztökélő szüksége nem sürgetett a diploma megszerzésére, akkor bizonyára keserű önvádat érzett azért, hogy nem koncentráltta magát jobban akár a jogi studiumra, akár a filozofiai fakultás valamelyik disciplinájára. Később azonban áldássá vált rá nézve ez a sokoldalúság, képessé tette a görög filozofia tudományos értékeinek reális mérlegelésére, megkönnyítette neki, hogy a gondolatok és eszmék fejlődését elkísérje a legmodernebb formájukig, megadta neki azt az áttekintést a szellem birodalmában, a mely az egyoldalún képzett szaktudósok elől el van zárva.

Az egyetemtől való megválása után Gomperz hosszan habozott, hogy milyen pályára lépjen. A tanuló- és vándorévek bolyongásai 1854-ben Lipcsébe sodorták, a hol Julian Schmidt és Otto Jahn volt mindennapi társasága. Itt ismerkedett meg Mommsennel is, a ki akkor leánynézőben járt Lipcsében. Gomperz itt Schmidt oldalán, mint a Grenzbote munkatársa, majd egy ideig Schmidt távollétében mint helyettes szerkesztő működött. Valójában tehát a tanulmányait elvégzett ifjú az ujságírással indult el pályára. És ugyanezen a sikamlós, akkor még éppenséggel lenézett pályán akadott össze még egyszer és tartósabban a nyilvánossággal, olyan viszonyok közt, a melyek ránk nézve ma különösen érdekesek. Az ötvenes évek végén Ausztria a nemzetközi politikában ép oly szertelen túlzásoktól sodortatta magát, a mily tehetetlen és rövidlátó volt belső politikája. Idézem itt Gomperz tulajdon szavait¹⁾: «Nem gondoltak arra, hogy

¹⁾ I. m. 31—32.

a csehekkel a magyarok ellen, vagy a magyarokkal a csehek ellen közös egyetértésben járjanak el. Panaszkodtak a hajthatatlan szláv nyakasság miatt és ugyanakkor kigúnyolták «Kelet lovasnépét», a hogy egyszer Ignaz Kuranda a magyarokat egy kortesbeszédében nevezte hallgatói nagy rivalgása közben. Hogy a magyarok sok száz esztendő, a népnek vérebe átment alkotmányukat nem akarták felcserélni, a ki nem próbált és kényszernek (octroi) köszönhető osztrák öszsbirodalmi alkotmánynyal, abban csak esztelen nyakasságot láttak, a melynek megtöréséhez csak a kellő kitartásra és türelemre van szükség. Schmerling szerencsétlen igéje: *Mi várhatunk*, csakhamar általános jelszóvá lett. És ez megtörténhetett még Magenta és Solferino után is! Akkoriban nagyon sandán néztek az emberre, ha a Magyarországgal való kölcsönös megegyezést tanácsolta és olyan eszméket hangoztatott, a minőket Eötvös báró egy 1859-ben megjelent röpirátában kifejtett.

Ebben az értelemben, a Magyarországgal való megegyezés értelmében, a melynek legnagyobb mértékben meg kell adni autonómiáját, míg a közös ügyeket egy közös parlamenthez és a néki felelős miniszterekhez utalták volna, igyekeztem munkálkodni akkoriban. A bécsi sajtóban csak egy lap volt ezidétt, a mely hasábjait nem zárta el a magyar ügyek elfogulatlan megvitatása elől, a derék és anticentralisztikus cikkei miatt fogságot is szenvedett Otto Friedmann szerkesztette *Neueste Nachrichten*. De még e magyarbarát lapban sem lehetett cikkeimet teljesen közölni. Utolsó cikkemet nem fogadta el és ez a dolgozatom részint kefelevonatban, részint kéziratban negyven évig hevert a fiókomban. Néhány héttel később ajánlkoztam, hogy mint a lap tudósítója, jelen leszek az 1861. tavaszára egybehívott magyar országgyűlés ülésin. Ebből a czélből megtanultam a magyar nyelvet, a mennyire szükségem volt rá. Több heti budapesti tartózkodásom összehozott a birodalom másik felének kitűnő férfiival, a kik közt első sorban Pákh Albertet, a *Vasárnapi Ujság* és a *Politikai Ujdonságok* nekem kedves és nagybefolyású szerkesztőjét említem. Eötvös Józsefet és Jókai Mórt csak futólag ismertem meg, helytelen szerénységből elmulasztottam, hogy bemutatassam magamat Deák Ferencznek, a nemzet vezérének, a kivel több ízben találkoztam.»

A politikai érdeklődés nem hűlt ki benne késő aggkorában sem. Végig kísérte egész életén, bizonyítékául annak, mennyire egész ember volt s mily kevéssé ártott soha komolyan kétségbe nem vont szakképzettségének minden oldalra nyílt és szabad kitekintése. A hatvanas években egy kis társaság verődött össze Bécsben, csupa fiatal és nagyjövőjű tudósból, a kik hetenkint egy kis korcsmában gyülekeztek és a tudományok ügyszólván minden aktuális kérdését megvitaták. Szó volt ott történelemtől és irodalomtörténetről, nemzetgazdaságról és szociológiáról, sőt a napi politikáról is, a melynek kurzusa ezekben az években eléggé hullámos volt Ausztriában is, a külföldön is. A szűkkörű egyesülés tagjai közé tartozott Wilhelm von Hartel, a jeles philologus és későbbi közoktatásügyi miniszter, Ottokar Lorenz történetíró és legelsőül Wilhelm Scherer, a német irodalomtörténetírás korán elhunyt mestere. Gomperz és Scherer nemcsak a közös érdekű tudományos munkásságban találkoztak, hanem gyakor-

lati célú tevékenységükben is. Csatlakoztak Max Mengerhez, a tudós-nemzetgazdához, a ki hatalmas ékesszólásával, meggyőző dialektikájával és szívós energiájával oly sokat tett a munkásmozgalmak javáért. Munkásképző egyesületeket szerveztek, sőt a minisztériumban is eljár-tak, hogy kedvezményeket eszközöljenek ki a munkások termelő (s fogyasztószövetkezetei részére.

Gomperz hű maradt önmagához, a mit ifjú fővel kezdett, mind a sirig folytatta: a küzdelmet a haladásért, a tanításnak, a gondolatnak, az eszméknek szabadságáért, a népek testvériségeért és mindenekelőtt az egy uralkodó alatt élő két állam benső baráti viszonyáért. A *Neue Freie Presse* hasábjain, az urakházában ezt a politikát képviselte. Nemzetünk iránt érzett rokonszenvéről sohasem tett le. Csak a legvadabb obstrukció idejében mondta egy találkozásunk alkalmával, hogy a magyarságot felülről fogják megbuktatni a tulajdon vezérei, mert a nép józanságában, belátásában, ép erkölcsében nem kételkedett akkor sem. És hozzátette, hogy a pártos vezérek vakságát nem a hatalomváagnak, a gonosz önzésnek vagy személyes hiúságnak tulajdonítja, hanem a történeti műveltség (*historische Kultur*) teljes hiányának.

III.

Gomperz tudományos munkássága már Lipcsében megkezdődött. Huszonkét éves korában lefordította Mill logikáját, a mely azonban jóval későbbben jelent meg Mill összegyűjtött műveinek német kiadásában (12. kötet, Leipzig, Reiland, 1869--1880). Az angol szellem alkotásaival korán megismerkedett és maradandó barátságot kötött. Vonzotta az angolok empirizmusa, a metafizikától elfordult hajlandósága, pozitív tartalma.

Tulajdonképeni szakmájával körülbelül ugyanebben az időben kezdett foglalkozni. Nevezetes, hogy az első munkájára való inspirációt Jacob Bernays doktori értekezéséből merítette, a kivel oly sok a közös vonása és a kiről oly megragadó hevű nekrológot írt huszonhét évvel későbbben. Bernays tudományos érdeklődését hatalmasan vonzotta és izgatta az ephesosi Herakleitos, a görög filozofianak Sokratesig legnagyobb és legimponálóbb szelleme. Dissertációjá, a *Heraclitea*, a diétáról szóló pseudo-hippokratesi iratokban nyomozta az ephesosinak bölcsességét. Az ifjú Gomperz ezen a nyomon haladt tovább, nagyon merész intuitióval: hypothesis az volt, hogy az ál-hippokratesi irat szerzője Protagoras, a sophista-iskola legtekintélyesebb mestere.

Mindjárt itt a kezdetben a tudomány technikai készségeit illetőleg Gomperz hiánytalannak mutatkozik: a szövegekritikában, a kéziratok egybevetésében, a nyelvnek a dialektusok árnyalatáig ható tökéletes és finom megértésében és interpretálásában. Az első philológiai munkát csakhamar egész sereg más követte. Bécsbe visszatérve Gomperz, most már teljesen beledolgozta magát a szakmába. Átvette Herodotos történeti művét, bírálatot írt az ion historikus néhány új kiadásáról, a becsebb Hippokrates-kéziratok tanulmányozása céljából felkereste Velenczét és Párizst. Már elismert tudós volt, a szakörök figyelmét felkeltette és bennük fejlődésére a legszebb reménye-

ket támasztotta és még mindig egészen függetlenül élt, mint vagyonos ifjú, a ki törekvései tárgyául az antik kincseinek feltárását szemelte ki. Papyrus-kutatásai kétszeres szerencsével jártak: egyrészt értékes leleteket emelt ki a herculanumi gyűjteményből, a melynek 1753-ban egy szerencsés véletlenség vezetett a nyomára; másrészt elsajátította a papyrusok olvasásának, hiányaik kiegészítésének technikáját, a miben egyformán segítségére volt biztos tájékozottsága és synthetikus fantáziája.

Papyrus tanulmányai tökéletesítésére 1863. tavaszán Oxfordba ment, a hol a herculanumi tekercsek másolatainak jó részét egy egészen félreeső és elfeledett helyen hosszas keresgélés után megtalálta. A papyrusok másolatai úgy kerültek az angol egyetemi városba, hogy William Hayter, IV. György udvari káplánja, a herculanumi papírok jó részét felbontotta és leírta, mikor a nápolyi királyi család Napoleon elől menekülve, Palermóban az angol király védelme alá helyezkedett. Akkor az eredetiek nagy része még olvasható volt, míg később, mire Nápolyba megint visszavitték, megromlott. Hayter tehát meglehetősen ép állapotban találta és másolta le a herculanumi papírokat, másolatait azonban nem adta ki teljesen. Gomperz rengeteg anyagot talált a feldolgozásra, kritikai munkára és közlésre, egyebek közt Philodemos egy fontos iratát az inductiv következtetésről mestere, Zenon előadásai nyomán.

A bécsi egyetem méltányolta az ifjú magántudós szorgalmát, tehetségét és a tudományért minden áldozatra készségét. Elnézve a doktorátus hiányát, elengedve a colloquiumot, egyszerű próbaelődásra habilitálta 1867-ben. Bonitz, a classica-philologia tanára és Miklosich, a nagy szláv nyelvész sürgették Gomperzet, hogy szerezze meg a *venia legendi*-t. A gráci egyetem ugyanakkor meghívta az antik filozofia történetének katedrájára, de ezt a hívást nem fogadta el. Nyilván azért, mert Bécsben akart maradni, a hol nagyszabású terveinek megvalósításához sokkal több eszköz állott rendelkezésére.

Két évi docentura után Gomperz a bécsi egyetem rendkívüli professzora lett. Körülményeit tekintve, elég fiatalon, harminczhét éves korában. Négy év múlva, 1873-ban már rendes tanár lett. Az egyetem első díszeti közé sorozta és a dékáni tiszttel is kitüntette. A bécsi császári akadémia rendes tagjai közé választotta és egyik legnagyobb hatású munkásaként becsülte. Neve fényben és dicsőségben mind emelkedett, német és angol egyetemek iktatták tiszteleti doktoraik sorába. Hetven éves születése napjára a philologia legkiválóbb művelői szövetkeztek, hogy egy hozzá méltó emlékkönyv munkálataiban tükröztessék termékenyítő hatását. Körülbelül húsz évvel ezelőtt szemévilága annyira meggyengült, hogy hozzátartozói a vakságtól féltették; és ez a csapás épen akkor fenyegette, a mikor a *Griechische Denker* első kötete megjelent és ez a *chef d'oeuvre*-je bámulatba ejtette olvasóit és ragyogó stíljével, világos okfejtésével, meggyőző párhuzamaival ezer és ezer új hívet szerzett a görög gondolkodásnak a művelt laikusok világából. A félelem túlzott volt. Gomperznek megadatott, hogy e nagy művét befejezze. A Plössl-Gasse-i fényes ízléssel berendezett nagyuri villában nyolczvan éves koráig dolgozott az öreg úr. Mikor az Ehrenjahr leteltével 1901 júliusában az egyetemi oktatástól visszavonult, kisebb értekezéseinek sajtó alá rendezésével bibelő-

dött és látogatóinak szívesen beszélte el, mily örömet szerez neki multjának, gondtalan ifjúságának, síma pályakezdésének minden egyes emléke.

Nyolczvan éves korában Bécs egész művelt társadalma és a philologusok külön világa megújította még nagyobb fényvel azt az ünneplést, a mely a septuagenariust annak idején felkereste. Jeles kollégája és tanítványa, *Hans von Arnim* írt róla nagyszabású essayt a *Neue Freie Presse* olvasói részére. A mult esztendő nyarán aztán megrohanta az aggkor végzetes betegsége, az arteriosklerosis. A halálra ítélt Sokrates fenséges derűjével és nyugalmával várta a véget: 1912 augusztus 29-én néhány órai agónia után kiszenvedett.

Gyönyörűen harmonikus életet élt. Az övéhez hasonló curriculum vitae ritkaság a sors kiválasztottjai között is. A philologusok, a kik nem igen tartoznak ebbe a csekély népességű csoportba, aligha dicsekedhetnek eggyel is a maguk rendjében, a kire ily kegyesen mosolygott a sors.

IV.

Gomperz philologiai és filozofiatörténeti munkássága önként tagolódik két részre: az elsőt kisebb dolgozatai alkotják, a másodikat háromkötetes műve adja, a *Griechische Denker*, a melyben «összegezi egész élete munkáját». ¹⁾ A kisebb dolgozatokat egybegyűjtötte a *Hellenika*-ban, a melyből azonban csak két kötetet adhatott sajtó alá. A másik kettő közlése fiára, Heinrich Gomperzre vár.

A *Hellenika* első kötetében különösen a görög tragikusok foglalkoztatják. Első és utolsó dolgozatának dátuma között épen ötven esztendő fekszik. Az első mesterének, *Bonitz*nak, Sophoklesre vonatkozó hermeneutikai kísérleteit ismerteti. Érdekes, hogy egy jegyzetben ²⁾ a fiatal kezdő erősen kikel a *divinatio* ellen és szerfelett óvatos konzervatizmust követel. Későbbben e tárgyról másképen gondolkodott. *Bonitz*-czal szemben van egy-két *conjecturalis* jaraalata, a melyek már itt nagy éleselmjúségről és Sophokles nehéz és haláttan Philoktetesének szellemébe való elmélyedéséről tanúskodnak.

Nagy fetűnést keltett 1878-ban megjelent heveshangú kritikája *C. G. Cobet*, hollandus tudós módszeréről, a kit fölületességgel, mások eredményeinek mellőzésével, önmaga úntalan ismétlésével vádolt meg. A szigorú rendreutasítás, a mely egy tekintélyes és nagyszabású philologust ért, természetesen föltűnést és egyúttal heves polémiát is keltett. Gomperzet ebben a vitában, a mely hosszú pályája folyamán nem az egyedüli személyes élű csatája volt, a tiszta tudományos érdek vezette. Ezt elismerték róla ellenfelei is. Csak azt vetették szemére, hogy temperamentuma elragadta és oly hyperkritikus kijelentésekre bírta, a melyek nincsenek arányban *Cobet* ellen fölhozott érvei meggyőző erejével. Ebben azonban nem volt igazuk. Ha gondos szemlét tartunk a *Fragmenta Tragicorum Græcorum* szövegén, úgyszólván hiánytalanul megtaláljuk Gomperz javas-

¹⁾ Gr. Denker I. Vorwort.

²⁾ *Hellenika* I. 5. ¹⁾

latait elfogadott lectióként. Csak egyetlen példát Sophokles következő töredékéhez (fr. 527) :

ὅστις γὰρ ἐν κακοῖσι συμμοθεῖς βροτῶν
μεῖζον προσάπτει τῆς νόσου τὸ φάρμακον,
ιατρός ἐστὶν οὐκ ἐπιστήμων κακῶν.

Cobet kommentárja ez: *Non est facile perspicere quae sit tandem horum verborum sententia. (Quid est φάρμακον μεῖζον τῆς νόσου? Intelligi possit ΧΕΙΡΟΝ τῆς νόσου, plane ut est in Gallico proverbio: le remède est pire que le mal. Deinde qui ita facit non est ιατρός οὐκ ἐπιστήμων κακῶν, ignarus malorum, sed artis imperitus, οὐκ ἐπιστήμων τέχνης. In textu Stobaei passim interpolato non ex apicibus litterarum sed ex sententiae fundo sana lectio est eruenda.*

Gomperz megmagyarázza, hogy a φάρμακον μεῖζον τῆς νόσου egyszerűen annyit jelent, hogy az orvosság hatása hevesebb, mint maga a betegség. A κακῶν helyett pedig ajánlja az ἀκῶν-t, a mi nyomban eloszlatja az idézett harmadik sor értelmetlenségét: az ilyen orvos nem ismeri — az orvosszert.¹⁾

Gomperz 1889 ben a *Mitteilungen aus der Sammlung der Papyrus Erzherzog Rainer* ötödik kötetében ismertette az egyetlen dór dialektusban írt vígjátéktöredéket, a melyet Epicharmosnak tulajdonított. Így fogadta el Blass²⁾ és Kaibel,³⁾ a Gomperz megállapította szöveg némi módosításával.

Szövegkritikai és hermeneutikai dolgozatai így összegyűjtve egy roppant gazdag és eredményes munkásság benyomását teszik. Nem lehet e helyen föladatunk, hogy behatoljunk a részletekbe, még az sem, hogy külön válaszszuk, mi állotta meg végkép a tűzpróbát, és mi hullott keresztül a rostán. Mindig az embert magát és alkotása egészét tartván szemünk előtt, meg tudjuk állapítani ezekből az akadémiai jelentésekből, folyóiratokban közölt értekezésekből és recensiókból, hogy szerzőjük benne élt állandóan a tudomány eleven áramlataiban, sokfelé figyelt, mindent észrevett, különösen, a mi kedvelt tragikusai körül történik, és a mellett gyűjtött. Nagyterjedelmű herodotosi dolgozatai már abba az eszmekörbe vezetik, a mely élete utolsó szakában csaknem egészen le fogja kötni, a görög próza kezdeteinek körébe. Egyelőre még a herodotosi mű szerkezete, kéziratai, variánsai érdeklik. A Gr. D. első kötetében már Herodotos része a görög gondolkodás szerves fejlődésének. A herodotosi történet szerkezetére vonatkozó nézete, a mely szerint a mű befejezett és nem töredékes, Kirchhoff Adolffal, a berlini philologussal keverte vitába, Bécs és Berlin régi ellentéte, kölcsönös féltékenysége tört ki ebben a polémiában, a melynek tárgya nem érte meg a ráfordított szenvedélyes tónust.

Gomperz már diákéveitől kezdve állandó érintkezésben volt az angol philologiai és filozófiai irodalommal. Személyesen ismert szá-

1) Hellenika I. 67-69.

2) Fleckeisens Jahrbücher 2889. 261. l.

3) Comicozum Græc. Fragm. I. 1. 108.

mos előkelő tudóst, bejáratos volt Grote házába. a kinek útján megismerkedett Anglia szellemi életének vezéreivel. Ő irányította a figyelmet Bywater érdekes művére, Herakleitos töredékeinek kiadására; ő bírálta Jowett és Campbell jegyzetes és magvarázatos Republica-ját, Platon e fő művének egyik legszebb, mindenestre legfényűzőbb oxfordi kiadását.¹⁾

Nem kívánok itt tüzetesebben foglalkozni Philodemusról,²⁾ Herakleitosról,³⁾ Aristoteles Poetikájáról⁴⁾ írt kisebb értekezéseivel és Platon-tanulmányaival, a melyek eredménye, mint közös gyűjtő-medenczébe, a Gr. Denker három kötetébe folyt össze. Hatvanhárom éves volt, a mikor első nagy önálló műve megindult. A manapság oly divatos olvasva-írással (értvén rajta a módszert, hogy a mint valamely új könyvet elolvastunk, azonnal írunk róla vagy — nyomán) Theodor Gomperzet nem vádolhatja senki. Hogy aztán e három könyvébe mindazt belevette, a mit hosszú pályáján mindenfajta disciplina körében megtanult, az emberileg megérthető. Műve ezzel túlterheltté, néhol szétfolyóvá lett, talán subjectivebb a kelleténél. Itt-ott egészen szabadjára ereszti fantáziáját és átadja a szót a divinatio-nak, a melytől kezdő korában maga óvakodott, másokat nagy emphasissal óvott. De ez az erőtlen és pedans ellenvetés számba sem jöhet, a mikor a monumentális munka erényeivel állítjuk szembe. A *Griechische Denker*t nemcsak méltányolta, hanem valósággal ünnepelte a filozofusok és philologusok táborá egyképen.

Kisértsük meg kissé közelebről szemügyre venni, miképen tükröződik Gomperz egyénisége ebben a három kötetben.

V.

A görög filozofia történetének legnagyobb, legmélyebb és legmegbízhatóbb historikusa mindeztideig kétségkívül Eduard Zeller. Hozzá szoktuk mérni azok műveit, a kik ő utána megkísértették a görög gondolkodá, összefüggő vázolását. Gomperz munkája azonban erre az egybevetésre teljességgel alkalmatlan. Egészen más a célja, tárgya, módszere, stílje, mint Zellernek. És művében a módszernek és stílnak ép oly fontos szerep jut — ha nem fontosabb — mint az anyagnak. Mindenekelőtt Gomperz a művelt közönségnek dolgozik. Miután évtizedekig fáradt, izzadt, köveket hordott, szövegkritikán élesítette elméjét és csalhatatlanná fejlesztette tudományos technikáját, végre elérkezettnek látta az időt arra, hogy szellemileg érintkezék azokkal a körökkel, a melyektől soha végkép nem szakadt el: a műveltek körével. A herodotosi és euripidesi szövegek és a papyrusok vizsgálata közben is művelt ember volt. a művelt ember ideológiája szerint gondolkodott. Akkor is tisztában volt vele, hogy a művelt ember nem áll olyan messze a tudománytól, a milyen messze áll némely tudós — a műveltségtől.

¹⁾ Zeitschr. für Philosophie und philologische Kritik 109. kötet.

²⁾ Zu Philodem's Büchern von der Musik. Wien, 1885.

³⁾ Zu Heraklit's Lehre und den Ueberresten seines Werkes. Wien, 1887.

⁴⁾ Zu Aristoteles' Poetik. Wien, 1896.

Most igyekezett a külső czafrangoktól lehetőleg egészen és a konzervatív egyoldalúságtól, a stíl szándékos, herakleitosi homályától vagy mesterkélt gyámoltalanságától még nagyobb mértékben szabadulni. Semmi *Fussnote*, hátul is kevés jegyzet. az irodalomból a minimum. De ezek csak külsőségek. Belül még elevebb ez a szabadulás a *lex artis* béklyóitól. Nincs szó csak a filozófiáról, mint már a cím is elárulja, hanem az emberi gondolkodás minden formájáról, a vallásról, a költészetről, a szaktudományokról. Legjobban szeretné az antik szellemi élet kimerítő és összefoglaló történetét megírni, ha elég erősnek érezné magát e titáni munkára. De hozzá kellene tennie: ebből az antikból is első sorban az érdekli, a mi maradandó, a mi tovább él, a minek hatását a modern szellemre vagy formában módosult, de lényegben azonos utódját napjainkban ki lehet mutatni.

Egy terjedelmes bevezetés már kellőképp tájékoztat bennünket arról, milyen széles művelődéstörténeti alapra fogja fölépíteni a filozofia történetét. A háttér, a melyből bölcselkedői és bölcséleti eszméi kiemelkednek. nagyjában a következő:

A tengerövezte, hegyborította Hellast a természet vette körül biztos falakkal, melyek közt nyugodtan fejlődhetett ki állami léte minden formában: a demokraczia és a köztársaság, az arisztokraczia és egyeduralom idegen hódítók befolyásától menten, szabadon képződött az istenek kedvelte földön oly korban, mikor más népek még a legdurvább zsarnokság járma alatt ryögtek. A hódító hadseregek viharként vonulnak el a sík földeken, elsöpörve mindent, a mi útjukba akad; de a hegyek szikláin megtörik hatalmuk és a völgykatlanokban biztos szélesed honol. A hegyszorosok védelmére milliók ellen elég háromszáz vitéz férfiú.

E «kantonszerű» elzárkózottság azonban hátrányokkal is jár. Elzárja a völgyeket a haladás elől, megmerevíti kultúrájukat és évszázadokon át a kezdetlegesség fokán tartja műveltségüket. Am a kegyes sors e részben is dúsan gondoskodott Hellas nagyságáról: az ország kelet és dél felé nyitva van s hajlandó befogadni a kelet kulturájából mindazt, a mi hasznára lehet; sőt még az is javára fordul, a mi első pillanatra csapásnak tetszenék, földjének aránylagos terméketlensége, lakosságának sűrűsége. A mozgékony, életkedvtől duzzadó, vállalkozó szellemű görögöket vonzza a keleti világ, melyet oly könnyű elérni, hisz minden lépten-nyomon egy-egy sziget viz közelebb a kisázsiai partokhoz. Görögországot gyarmatai teszik nagygyá és pedig nemcsak politikai, hanem szellemi értelemben is.

E gyarmatokra törekszik új hont keresve az, a kit szülőföldjénem tart el; ide igyekszik az elszegényedett nemes, a született békebontó. Ide kell menekednie a pártvillongások minden áldozatának «a doni kozákok földjétől a szaharai sivatagig, a Fekete tenger keleti partjától Spanyolország partjáig», mindenütt görög gyarmatokkal találkozunk. A nyolczadik évszázad ép oly gazdag fölfedezésekben, mint az új-kor beköszöntét jelző tizenötödik és tizenhatodik század Krisztus után. Föllendül a kereskedés, divatba jó az érczpenz, bámulatos forgalom támad kelet és nyugat messze országai közt és ki-fejlődik a jómódú, biztos keresetre, állandó foglalkozásra támaszkodó polgári osztály, mely méltán vetélkedik a régi osztálylyal, a születés-

jogán büszkélkedő nemességgel. És e nemes vetélkedésnek a vége, a nemesség bukása és a népuralom és alkotmány alapítása.

Ez önállóság a cselekvésben hatalmasan fejleszti a gondolkodásnak önállóságát is. Messze utakat tesz, nagy földeket jár be a kereskedő, a zsoldos, az elűzött pártoskodó, a nyugtalan vérű gyarmatos. És a mit lát, hall és tapasztal, az közös kincsévé lesz nemzetének. Majd az ország minden részéből egy szentelt helyre sereglik egész Hellas: Delphi berkeiben Apollon szavának hallgatására. Olympiában a fényes játékok szemléletére összegyűlekeznek Görögország minden törzsei és híreket, tapasztalatokat, eszméket váltanak egymással. Nemsokára hozzájárul még az írástudomány elterjedése, mely elhallgat-tatja a rhapsodokat és megszabadítja a gondolkodást békójától, a verses formától, mely írás híján az emlékezésnek szükséges eszköze volt; és ezzel megszületett a görög gondolkodásnak első, de már is tiszteletre méltó korszaka.

Kis Ázsiának a természettől dúsan megáldott nyugati partja a görög szellem fejlődésének bölcsője. A keleti, műveltebb népekkel való szellemi érintkezés, vérkeveredés erősebb fajokkal hatalmasan előmozdította a gondolkodás és alkotás munkáját. Az ion törzs így lett a görög műveltség zászlóvivője. Előjár a vallásos képzetek megalkotásában, az istenek típusainak kifejlesztésében; előjár a költészetben Homeros főséges műveivel; e kezdetek után immár a tan-költemény következik, Hesiodos «Munkák és napok» című művével. E költemény és még inkább a theogonia vizsgálja, bírálja a nép naiv hitét és rendszert igyekszik hozni a homályos kérdésbe: miképen támadt a világ és minémű lények az istenek. Itt már találkozunk a filozofiai speculatio kezdeteivel, a mely aztán mind erősebben, mind tudatosabban és sűrűbben jelentkezik, önczüllá lesz és felveszi a tudomány nevét.¹⁾

A speculatiót szükség szerint megelőzi az egyes ismeretek elsajátítása. Ebben a helléneknek a keleti népek, a chaldæusok és ægyptusiak voltak a mestereik. Az első problema, a mely a speculatiót foglalkoztatja: csakugyan oly sokféle anyag van-e, a hogy a dolgok érzékelhető különbözősége el akarja hitetni velünk? Vagy lehetséges ezt a végtelen sokaságot kisebb, talán nagyon kis számra, sőt az egységre visszavezetni? A végeláthatatlan sor indítója Thales, a kinek ereiben görög, kariai és föníciai vér vegyült össze, elméjében az iont kiváltkép jellemző sokoldalúság csillog. Kereskedő, államférfi, mérnök, matematikus és csillagász. Viz-elméletéről azonban Gomperz sem tud sokat mondani; ő is kénytelen beérni Aristoteles gyakran idézett helyének ismétlésével, egyebekben pedig a Thalesről régen forgalomban levő anekdotákat variálja. Anaximandros *ἀπειρον*-a sem válik sokkal világosabbá a szellemes fejtegetés által, a mely a második miletosinak kosmogoniája és biológiája mellé még nem tud modern párhuzamot állítani. Pedig, a mint látni fogjuk, ebben van legnagyobb ereje, felvilágosító és meggyőző hatása. Anaximenes a sorban a harmadik, levegő-principiumával. Gomperz nagy súlyt vet

¹⁾ A görög gondolkodás kezdetei. Sebestyén Károly. Bpesti Szemle 88. kötet 223-224. l.

Anaximenesnek arra a töredékére, a mely szerint minden anyag felveheti a három halmazállapot bármelyikét. Ezt a természettudományi igazságot csak a legújabb kor igazolta: Gomperz már itt felfedezi a nyomokat, a melyek a hellén világból a középkor átugrásával szinte közvetlenül átvezetnek napjainkba.

Eltérőleg minden hagyománytól, Gomperz a három miletosi után Herakleitos egyéniségét magyarázza. A Griech. Denker első kötetének kétségtől az ephesosiról szóló részek a legszebb lapjai. Ez a tizenhat lap teljes képét adja Herakleitos egész világfelfogásának, beleértve etikáját, a világ keletkezését illető feltevéseit, az ellentétek együtt létezése paradoxonának kifejtését.

Pythagorasban és tanítványaiban a kutatók egy részét ma a számokkal üzőtt mysticismus érdekli. Úgy látszik, Gomperz rationalis gondolkodása az egyenes vonalakat és a világos színeket kedveli. Az orphikusokból is kihámozza azt, a mi bennök közérthető. A pythagoreusoknál a titokzatos szövetséggel rövidesen végez, a számelmélet-ről bizonyos rosszalással emlékezik meg.¹⁾ Ellenben konkrét eredményeiket nagy határozottsággal védi meg Voltaire és Sir George Cornewall Lewis támadásai ellen.²⁾

Mind ezek után természetes, hogy az eleai iskola dialektikája, az érzésekkel felfogható világ elleni hadakozása nem Gomperz izlése szerint való. Egy helyen ezt írja: «Melissos a metafizika *enfant terrible*-je. Következtetéseinek naiv ügyetlensége kifecseg nem egy titkot, a melyet finomult utódainak művészete gondosan meg tudott őrizni.»³⁾ Elea álokoskodásait aztán Zenon viszi *ad absurdum*. Csaknem mulatságosnak lehetne mondani azt a buzgóságot, a melylyel Gomperz czáfolni igyekszik e tetszetős, de magukban összeomló sophismákat. A korszak végére egy fejezetet függeszt a történetírókról, a kiknek szintén nagy részt tulajdonít a görög szellem felszabadulásában. A felvilágosodás korszakának élére pedig az orvosokat állítja, a kiknek a rationalis, minden metafizikai szédélgéstől tiszta tudomány művelőit tiszteli. A keosi iskolától már nem volt messze és nem volt nehéz az út az atomizmusig, a melynek hosszú és dicsőséges története még ma sincs befejezve.⁴⁾ Hippokrates és Demokritos ugyanabban az évben születtek (460 Kr. e.) és a hagyomány szerint személyes ismeretségben is voltak, hosszasan leveleztek is egymással. Gomperznek itt nyílik először bőséges alkalmá arra, hogy feltárja a tudományos gondolat fejlődésének megszakítatlan folyamatát. A Demokritos-féle atomizmusban benne látja a modern fizika és természetfilozofia minden alapvető principiumát és minden még igazolásra váró hypothesisét.

A szigorún tudományos gondolkodást nyomon követi a felvilágosodás, a melynek a gazdagon kifejtett retorika a heroldja, és a sophistika a terjesztője. A sophista «félíg professzor, félíg újságíró»: az ő ajkáról lesi a tömeg az új és megvesztegető tanítást, a

¹⁾ Gr. Denker I. 85. s k. lk.

²⁾ U. i. 91.

³⁾ U. i. I. 149.

⁴⁾ Mabileau: Histoire de la philosophie atomistique. Paris, 1895.

melyet örömmel fogad el igazságnak akkor is, ha belső ürességének kínzó sejtelve feltámad lelkiismeretében.

Az első kötetet a történetírás fejlődésének rajza zárja le, a mely a homloktérbe Thukydides érdekes és tartalmas alakját állítja. A párhuzam Macchiavellivel kissé erőszakolt és egészen mellékes jelenségeken alapul. A szerző szereti halmozni a neveket és tárgyalásába belévon olyan írókat, a kiknek a görögök nagy történetírójával semmi közösségük sincs, mint Tocqueville, a nagy francia politikai író.¹⁾ De Thukydides beállítása ebbe az új milieube, a gondolkodás történetének folyamatába, a hol a serkentő, ösztökélő, megtermékenyítő szellem hatásos szerepét játszsza, mégis szerencsés gondolatnak bizonyul.

A *Griechische Denker* második kötetének — az eredeti tervtől eltérően — csak két hőse van: Sokrates és Platon. Annyi nagyszabású munka után, a melyek tárgya, czélja ugyanaz, hogy a csaknem közvetlenül előtte megjelent hatalmas Pfeiderer-féle művet említsem,²⁾ mi újat hozhatott Gomperz? Egy egészen új Sokratest (mint Karl Joël) ép oly kevéssé, mint egy egészen új Platont (mint Walter Pater). De hozta a tárgyalásnak új formáit, az épületnek új alaprajzát, a széles művelődéstörténeti alapvetést, a melyhez foghatót egyetlen elődje sem kísértett meg. Mi természetesebb, mint hogy Sokratest kora világnézetével magyarázzuk meg? És kik e világnézet leghatalmasabb és leghatásosabb kifejezői? Nyilván a költők, első sorban a tragikusok. Euripides és Sokrates geniusának egyazon kor a dajkálója. De Euripidest nem fogjuk megérteni Sophokles és Aischylos nélkül. Itt indítja meg Gomperz szemlélődéseit, hogy aztán szembeállítva Aischylosnak sokban még kezdetleges optimizmusát, a világrend örök változatlan-ságába vetett hitét Euripides pesszimizmusával, eljusson ahhoz a felvilágosult és szkeptikus korszakhoz, a melynek élén az új bölcelet hirdetője, Sokrates halad.

A fejedelmi filozofusban, a kinek előzetesen annyi részletmunkát szentelt volt, most már az egyéniség egésze érdekli. S benne az, a mi Gomperzet magát leghívebben jellemzi, s a mit a régiekben és az újakban, a klasszikusokban és a kortársakban valóságos szenvedélylyel kutatott: a sokoldalúság. «Egy kiváló kortársunk — így vezeti be Platon életrajzát — a nagy embernek egy sajátos meghatározását adta. A nagy ember szerinte több ember egyben. E szó talán egy génie-re sem illik pontosabban, mint Platonra. A mennyire csodáljuk tehetsége nagyságát, alkotása terjedelmét, még jobban kell bámulnunk művei sokféleségét. Benne a költő legalább is egyrangú a gondolkodóval. S a gondolkodóban e legellenmondóbb jelességek versengenek: a képesség egy masszív gondolatépület felépítésére, a mélyreható élelméjűség a mely minden ilyen épületet újra aláaknáz, a mely a maga és a mások eredményeit soha nem lankadó és végletesen kiélesített vizsgálatnak veti alá. Sorjában szkeptikus és misztikus, konstruktív és elemző lángelme.»

Aristotelesről szóló fejezeteinek különös varázst ad, hogy a

¹⁾ Gr. D. I. 410.

²⁾ Sokrates und Plato. Dargestellt von Edm. Pfeiderer. Tübingen, 1896.

rendszeres tudomány atyjának személyes jellemzésében az akkoriban felfedezett *Ἀθηναίων πολιτεία* új adataiból indul ki. Már a papyrus felfedezésének közvetetlen hatása alatt 1891-ben ismertette a bécsi Jogászszegetben ezt a megbecsülhetetlen gazdagságú művet.¹⁾ A Griech. Denker harmadik kötetében belilleszti a mű szolgáltatott vonásokat abba a széles ecsettel festett képbe, a melyet Aristotelesről és iskolájáról adott. És miután minden részletében megvilágította a stagirainak titáni munkáját, összefoglaló ítéletében őt nevezi meg, mint a régi értelemben vett filozofiának befejezőjét. Utána ép úgy el kell következnie a reugeteg nagyra dagadt birodalom feloszlásának, mint Nagy Sándor vagy Nagy Károly után. Ezentúl a filozofia «a műveltek vallásává lesz»; a szaktudományok pedig megindulnak a maguk útján, már korán különválva, hogy aztán csak egy-egy kiváltságos szellem átfogó elméjében egyesüljenek legfőbb szempontjaik. Ezen az uton a vége felé tartó nagy művet nem kísérhetjük el.

Feladatunk is más: e nagy egyéniségnek megkeresni jellemző vonásait és megértetni hatása titkát. Azt hisszük, nem tévedünk, ha a *Griechische Denker* egészen kivételes sikerét azzal magyarázzuk, hogy szerzője képzettségénél fogva egyedül volt alkalmas társai közül a görög szellemben megfogant eszmék végigkísérésére napjaink tudományozomáig; stilművészeténél fogva képes volt érdeklődést kelteni oly kérdések iránt, a melyeket eladdig csak szakemberek részére szánt problémáknak tekintették; és gondolkodása, következtetései, ítéletfűzései roppant világosságánál fogva meg tudta értetni Herakleitos töredékeit, Philolaos számelméleteit, Platon ideáit és Aristoteles metafizikáját.

VI.

Vajjon ő maga a nagy mű befejezése után úgy ítélte-e, hogy célját elérte? Nem úgy gondolom, hogy anyagával végzett. Hisz a Gr. D. harmadik kötetében azt írja, hogy a Stoa, Epikuros és a szkeptikusok tanításának külön könyvet szánt *A hellenisztikus korszak filozofiaja* címmel. Hanem művei összességének szemléletére elfogta-e az önelégültség? Hitte-e, hogy hivatását a maga ideáljai szerint betöltötte? Ahhoz ismernünk kellene ezeket az ideálokat, hogy megfelelhessünk a kérdésre.

Szerencsére impulsiv természete, szubjektív írásmódja lépten-nyomon föltárja belsejét, és így belé pillanthatunk műhelyébe, elleshetjük nemcsak keletkező eszméit, félig kész terveit, hanem befejezett, lezárt ítéleteit is.

Theodor Gomperz, a classica-philologia nagynevű művelője, nem volt korlátolt, elfogult imádója az antiknak. Elismeri, hogy bizonyos szempontból a görög és latin nyelv középiskolai tanítása ellenzőinek igazuk van: sem a tudás kizárólagos forrásaiként, sem az ízlés kizárólagos fejlesztőiként ezek az irodalmak a modern nemzetek körében nem szerepelhetnek. Másfelől azonban ragaszkodik hozzájuk, mint kultúránk elődjéhez és egyúttal kiegészítőihez.

¹⁾ Essays u. Erinn. 154 175.

Csak a tudás, az érdeklődés, a kutatás, az eszmélés egyoldalúsága ellen harczol mindig egyazon hévvel és meggyőződéssel. Mommsenről írt szép alkalmi cikkében olvassuk a következő mondását: «A kiirt-hatatlan, idő múltával, események özönével le nem tompítható fölös-lege a lelki erőnek, a mit genialitásnak neveznek, ritkán található a könyvtudósoknál, a kiknek a tudás nehéz terhét kell czipelniök». És ugyanitt találjuk a következő sorokat, a melyek talán nemcsak Mommsent jellemzik, hanem Gomperzet is: «Mikor a Római Történet első kötetei megjelentek, az olvasók világán elektromos ütés vonaglott végig. Különösen a czéhtársak közt. El voltak ragadtatva, elkápráz-tatva, de megütödvé és lehangolva is. Az új történetíró gazdag tu-dása és felsőbbsege, biztossága imponált. De az a bizalmaskodó hang, a melyen Cicerót tárczaírónak, Pompeiust altisztnak nevezte, csak-nem templomgyalázásként hatott. Tiszteletreméltó parókák aggasztó rezgésbe jöttek. Előkelő kathedrai latinsággal hangzott el a kárhoz-tató szó: az ókor történetét most a legrosszabb újságstílusban írják meg».

Pessimo actorum diurnorum stilo, így vagy ilyenformán ítélték túlságosan konzervatív kritikuskok Gomperzről is. Miután negyven évig hordozta az ígát és az öregkor küszöbén egy nagy összefoglaló és önálló munkához fogott, kimondták róla az ítéletet, hogy nitehagyott és hátat fordított eddigi szomorú isteneinek.

Pedig lelke mélyén mindig a Mommsenek, Curtiusok, Grotek sokoldalúságának példája lebegett előtte. És a legkitűnőbbben önmagát és minden igazi philologus eszményképét jellemezte, a mikor Jacob Bernaysról megírta nekrolójját.

«Neki a philologia a történelem szolgája, a történelem az élet szolgája volt... Történelem és philologia: az ember fejlődési foko-zatainak okozatos összefűzésére való törekvés és az írott hagyomány-nak, e fejlődés legvilágosabb és legfontosabb tanúinak élő, átható, teljes megértése — lehetet e két disciplina viszonya valaha kétséges? Elvben bizonyára nem. A történettudós, a ki nem idegen szemmel néz, a ki vizsgálódása anyagával önállón bánik, szükség szerint philo-logus: és a philologus, a ki több, mint néhány kedvelt szerző ismer-ője, a ki kutató és a kinek kutatása általános czélokra tör, mi más lehetne, mint historikus... Philologia és exact történeti kutatás volta-kép teljesen egyértelmű kifejezés kellene, hogy legyen; és ezen keveset változtat az, ha megromlott írásos hagyományok helyreállítása és nagystíliú történeti ábrázolás néha egy személyben egyesül, mint Mommsenben vagy Wilhelm Schererben, míg mások, mint egy Lach-mann vagy Immanuel Bekker, az összefüggő ábrázolás előkészítő munkájának szentelik életüket. És jegyezzük meg, az úgy nevezett formális philologus is nemcsak a történelem szolgája, hanem maga is historikus...»

«Nem pusztá tudásszomj, és a mit irodalmi vagy antiquarius kíváncsiságnak lehetne nevezni, vezette tárgyai kiválasztásában és földolgozásában, hanem irányadó tényezőként ebben világfelfogása is közremunkált, vallási, filozofiai, sőt politikai meggyőződésének pathosa. Egy szóval, e philologus számos, gyakran a tudomány alakításába döntő hatással befolyó alkotása az volt, a mi minden idők megannyi értékes történeti műve, a minek szükség szerint lennie is kell: csupa

irányzatos mű, vagy legalább is olyan munka, a melyek létrejöttében a szívnek nem volt kevesebb része, mint az agynak.¹⁾

Gomperz erős szubjektivitásával Bernaysban önmagát kereste, ép úgy, mint Mommsenben, Groteben, a kik bárátilag álltak oldalán, sőt Cobetban és Kirchhoffban is, a kik egy-egy tudományos kérdésben kihívták éles kritikáját. Most már tisztán látjuk és megértjük ezt a ritka egyéniséget: philologus volt és historikus, a két disciplinát, a melyet művelt, szoros, elválhatatlan kapcsolatban látta egymással. De a mint elmerült e kettőbe, a mint egyre képesebbé lett a múlt dolgainak kettős szemléletére, egyúttal meg kellett azt is látnia, hogy a történeti események között belső, szerves összefüggés van; hogy a jelenségek sora nem pusztá egymásután, hanem a causalitas törvényének uralma alatt álló fejlődés.

A philologus és historikus most már filozofussá is lett. Így vált hivatottá arra, hogy a philologia eszközeivel, methodusával, teljes technikájával fölfegyverkezetten megírja a görög filozofia történetét. Utolsó munkája egyéniségének is leghívebb, legtökéletesebb kifejezője, ragyogó erényeivel és érthető gyengeségeivel. Erényeit «távolból szerényen csodálni, személyét magamhoz közel tudni és érezni» nekem is megadatott. Életét és műveit a maguk egészében, zárt egyéniségében méltatni és a tudomány fejlődésének folyamatába beleállítani, bizonyára a legszebb, de talán a legnehezebb feladatok közé tartozik. Hogy én vállalkoztam rá ebben a Társaságban, a hol oly sok a nálam hivatottabb, és talán nincs senki kevésbé alkalmas ily munkára, azt mentse ki a hálának, a ragaszkodásnak, a nagyrabecsülésnek az a személyes érzése, a mely Theodor Gomperzhez az ő életében hozzáfűzött és csak a magam élete mulásával fog elenyészni.

(Budapest.)

SEBESTYÉN KÁROLY

KAZINCZY FERENCZ LEVELEZÉSE.

Szomorú tény, hogy, míg más nemzetek szellemi életök történetének minden részletét pontosan ismerik, mi a legfontosabb kérdésekben is csak tapogatózunk. Más népek világosan s tisztán látják az okokat, melyek fejlődésükre hatással voltak; ismerik még a melles körülményeket is, melyek egy-egy kiváló nemzeti hősök gondolkodását, működését megszabták, csak mi vagyunk kénytelenek beérni a vázlattal és belenyugodni abba, hogy fontos irodalmi kérdésekben is csak találomra s feltételesen mondjunk ítéletet. Más nemzetek gyűjtik a tényeket, összehalmozzák előbb az okokat s azután ítélnék, mi irtóznak az adatgyűjtéstől, eredeti forrásoktól s inkább mások véleménye alapján mondunk új véleményt. Nagy s összefoglaló munkát óhajtnak sokszor végezni, midőn nem áll rendelkezésünkre a kellő s biztos alap, melyre ítéletünkben támaszkodhatnánk. Ószinte

¹⁾ Essays und Erinnerungen 106—107. 1.

hálára kötelezte az Akadémia a magyar irodalom művelőit, midőn Kazinczy Ferencz Levelezésének közrebocsátásával végre módot nyújtott ahhoz, hogy a megújulás, a nemzeti lélek átalakulásának nagy harczeit biztosabb alapon ítélhessük meg.

A korszak elején népünk legjobbjainak lelkét is a lemondás, nemzeti jövőnk szomorú s kétségbeejtő gondolata fogta el; a megvívott harcok után pedig egy eszmékben gazdag, érzésben megfijült nemzedéket csodálunk, mely rendületlenül bízik a szebb jövőben. Emberfeletti volt a küzdelem, félistenekhez illő a harc, mert kevesen voltak, kik küzdeni mertek nemcsak magának a nemzetnek megrögzött maradisága, hanem a politikai hatalom ellen is. A harcosok élén ott áll Kazinczy, hogy lelkesítsen, s buzdítson; éleszsze a nemzeti érzést s eloszlassa a kételyeket. Véleménye szerint a műveltség, tudás biztosítja fennmaradásunkat, s sokszor hangoztatja, hogy nemzeti küzdelmeink sikerét csakis szellemi erőnk túlsúlyával vívhatjuk ki. Mindent ennek a végezésnek rendel alá: megvívja a nyelvújítás harczeit, hogy nyelvünk alkalmas legyen tudásunk kifejezésére és súlyt helyez a fordításokra, hogy megismerhessük azon eszméket, melyek a nyugati, műveltebb nemzetek lelkét hevítik. Szellemi, politikai, gazdasági s társadalmi életünk legteljesebb képét nyerjük leveleiből s minden kérdésre, mely ezen korszakra vonatkozólag felmerülhet, megtaláljuk a felvilágosító feleletet.

Felkeresi leveleivel a kezdőt, hogy buzdítsa, oktassa és érintkezésbe lép kora minden magyar írójával, hogy vitatkozva egymással, mindketten okuljanak s tanuljanak. Minden költőnkéről, írónkáról megvan a maga véleménye. A matematika, gazdaságtan s pædagogia ép úgy érdekli, mint a theologia és élénk figyelemmel kíséri a politikai eseményeket, hogy a száraz tényekből levonja a következtetéseket s nemzetünk javára gyümölcsöztesse az igazságot. A költő s nyelvújító Kazinczy tévedhetett sokszor, de mint a nemzet első s igazi tanítója legteljesebb hálnkra tarthat számot.

Folyóirataink nem közölhettek oly gondolatokat, melyek a korszak szabadabb felfogásával összefüggésben voltak, és a cenzúra is szigorúan ügyelt arra, hogy valamely új eszme meg ne mételjezzze népünknek jámbor gondolkozását. A világeseményekről alig történik említés, és a falun lakó nemesember legfeljebb egy-egy megyei gyűlésen vagy népies gúnydalból ismerte meg Napoleon nevét. Fogalmuk sincs a nagy eseményekről, annál kevésbé ismerik a kort mozgató eszméket. A szűk látókör, falusi gondolkozást talán legjobban jellemzi annak az ungvári nemesnek naiv felbuzdulása, ki a nemesi felkelés idején a következő biztatással fordul társaihoz: menjünk el mind, vágjuk le mind, jöjjünk haza mind. (Kazinczy—Cserey Farkasnak, 1809. szept. 12.) Kazinczy nyugodtan s magasabb szempontból ítéli meg a történeti eseményeket, sürgeti barátait, hogy tudósítsák minden fontosabb mozzanatról, hogy összevetve a különböző híreket, kihámozhassa belőlük az igazságot. Mindenkinék kiosztja a maga szerepét, és megtörténik az, hogy ugyanazon a napon költőtársaival a szonetról, Dessewffyvel s Csereyvel a politikai eseményekről, Síposal vallási kérdésekről, másokkal meg a nyelvújításról vitatkozik.

Hozzá fordul mindenki felvilágosításért, mert az ő kezében futnak össze kiterjedt levelezése folytán szellemi életünk szálai. Ha meg-

jelenik társaságokban, vagy a megyei gyűlésen, mindenki őt ostromolja kérdésekkel, és a távoli Erdély ép úgy várja tudósításait, miként a dunántúli ember, ki sokszor az ő leveléből értesül arról, a mi közvetlen szomszédságában történt Szívesen veszi bárkinek sorait, ha pedig arról értesül, hogy bárhol az országban, annak legtávolabbi zugában él egy lelkes ember, ki irodalmunk s nyelvünk iránt érdeklődik, maga siet támogatására s felszólítja barátságos levélváltásra. Működése nélkül nem tudjuk elképzelni azt a rohamos fejlődést, melyet aránytalanul rövid idő alatt elértünk, és csodálunk kell az a bátorságot, melylyel eszméiért akkor is küzd, midőn a hatalom nem szívesen látta népünk megerősödését.

Egymástól elszigetelve, sokszor egymás működéséről mitsem sejtve éltek íróink; mindegyik előről kezdi a nagy munkát, kísérletezik s önmaga kénytelen oly alapigazságokat megállapítani, melyeket más már régóta ismert. S mert az elért eredményeket, vívmányokat másokkal nem is közölhették, nem is válhattak azok közkinccsésé, nem is léphettünk a fejlődés útjára. Az a végtelenül szomorú körülmény, hogy senkisé adta meg nemzeti erőnk kifejléséhez a feltételeket, eredményezte, a nemzet téletlenségét s tehetetlenségét. S most fellep Kazinczy, egyesíti a nemzet legjobbjait; nevel írókat, indít tollesatákat, megteremti az érintkezést a költők közt és egyesíti a szétforgácsolt erőket egy közös célért vívandó harcban. Fellépése nélkül nem tudjuk elképzelni Széchényi sikereit, kellett, hogy a gondolat újjászületése egyengesse Széchényi áldásos működésének útját. Az elért tudományos eredményeknek s európai műveltségnek terjesztésében, a finomabb ízlésnek szélesebb körben való felkeltésében rejlik első sorban Kazinczy kiterjedt levelezésének óriási fontossága. A haladás első feltételét valósítja meg, midőn lehetővé teszi az eszmék megvitátását és a gondolatnak másokkal való közlését.

Irodalmunk különböző korszakai s költőink művei világosan mutatják, hogy csak akkor voltunk képesek értékesebb alkotásokat felmutatni, midőn vagy a külfölddel eszmeközösségben éltünk, vagy a gondolat kicserélésének lehetősége fennállott. Még Kis János is, ki pedig európai műveltségénél s széles tudása folytán ezen korszak legkiválóbb elméi közé tartozik, kénytelen bevallani, hogy Kazinczy levelein kívül csaknem semmi sincs, a mi erősíthetné azt a lánczot, mely a tudós világhoz fűzi.¹⁾

Sívár és kietlen volt nemzeti életünk, s népünk közel állott a végpusztuláshoz. Sokszor gúny s lenézés jutott osztályrészül annak, ki magyar nyelven írta műveit. Annyira ellankadt nemzeti erőnk, hogy sokan lemondtak minden reményről s belenyugodtak a kérlelhetetlen végzetbe. Az öreg Dugonics egyetemi előadásában még tiltakozik Herder szavai ellen, ki nyelvünk kiveszését jósolta, de íróink kisdé csapatában is akadtak kételkedők, kik szomorú lemondással elismerték, hogy a nagy német gondolkozó sujtó ítéletének mélyebb alapja is van.

¹⁾ «A' Te velem való levelezéseden kívül tsak nem semmi sints, a' mi azt a' lánczot erősítene, mely a' tudós világgal való egybefüggésemet tartja, 's mellyet mind hivatalbéli, mint némely egyéb környülfállásaim elszakasztani igyekeznek.» (1804. jún. 13.)

Bessenyei s társai megindították ugyan a mozgalmat, de nem tudták teljesen megtörni a közönyt; működésük aránylag szűk körre szorított, az idők folyamán előregedtek, vagy belefáradtak az emberfeletti küzdelembe. Fiatal erőre, lelkes szívre volt szüksége a nemzetnek, olyanra, ki törhetetlenül bízik népünk boldogabb jövőjében s ezen meggyőződését képes a próféták ihletével átvinni az egész nemzet szívébe. Bessenyei a legnagyobb elismeréssel üdvözli a 16 éves ifjút az irodalmi pályán, s az öreg Bárótti azzal a kíváncsággal fordul az ifjú Kazinczyhoz, hogy legyen az elzsibbadt magyar ifjúságnak ébresztő példája, ki «az elevenség nélkül heverő»¹⁾ testekbe új erőt leheljen. És Kazinczy betöltötte hivatását, megfelelt a beléje helyezett bizalomnak. Teljes életén keresztül az ifjabb nemzedéket ugyanazon szíves hangon üdvözölte, melylyel őt fogadta Bessenyei, Bárótti, Ráday s Baróthi Szabó Dávid. A magasztaló dícséret, melyért annyian megszólták, nem ok nélkül hangzott el ajkáról. Dicsérni s biztatni kellett mindenkit, mert érdemszámba ment már az irodalom iránt tanúsított puszta érdeklődés is. Sokszor be sem várta a kezdő író sorait, hanem maga kereste fel levelével, hogy lelkesítse, támogassa. Egyesek megvalósították a reményeket s az ő útmutatása mellett fejlett ki erejük, mások, ha nem is tudtak az irodalomban nagyobb sikereket felmutatni, megmaradtak az eszme kitartó harcosainak, kik szűkebb körben szereztek a nemzeti ügynek híveket. Levelének minden sora, minden szava szikrát gyűjt a lelkekben,²⁾ és ezen lelkesedés szívről-szívre száll; levelei kézzől-kézre járnak és hirdetnek új eszméket, új nemzeti czélokot s feladatokat. megújhodást érzésben s gondolkozásban. Mindenki az ő ítéletére kíváncsi, az ő szavát lesi, tőle várja az elismerést s támogatást.

Vida László, mint a Magyar Nemzeti Játékszín kormányzója fordni «a Magyar Litteraturának széphalmi Ditső fénye» felé és élete legszebb örömei közé sorolja, hogy elküldött levelére választ nyervehetett. A gyenge csírájában lévő Játékszínről nem is vonhatta meg pártfogását, mert elsőnek küzdött azok sorában, kik újjá alkották a már enyészetnek siető nyelvet, «melly tulajdon maga országában olly nagy ideig a leggyászosabb számkivetésben szenvedett. (Vida László — Kazinczynak, 1810. aug. 20.) — Ungvárnémeti Tóth László sokáig azon oktalan beszédnek adott hitelt, «hogy az anyai nyelvünkön iratott könyvekből sem tudományt gyűjteni, sem ízt színi nem lehet», annyira ment, hogy eltagadta magyar voltát. Midőn azonban olvasta Kazinczy műveit s vette levelét, megtért s büszkén vallja magát magyarnak, dicsekszik nyelvével. (Kazinczynak, 1814. márcz. 8.) — Bölöni Farkas Sándor élete fordulójának tekinti azt a napot, midőn először vette

¹⁾ «Mint heves írásodból látom, Isteni tűz melegíti ereidet. Különös adománya az Egeknek! Fordítsd magadnak, barátaidnak, hazádnak hasznára vett ajándékokat, Légy ébresztő példája az el zsibbadt Magyar ifjúságnak. Légy második Prometheusz: lelkesítsd meg az elevenség nélkül heverő testeket...» (1785. szept. 15.)

²⁾ «... mikor általadta a kedves levelet, látta volna mint melege-dem — el, mint habozok, mint reszket a' bámulás bennem. Minden szó, minden sór szikrát pattantott lelkembe...» (Bölöni Farkas Sándor — Kazinczynak, 1815. okt. 10.)

Kazinczy levelét, mely sok tanulságot s annyi kincset nyújt, «mint a szent városból hozott vándornak az Idvezítő reliquiája». (1815. nov. 6.) — Berzsényi könnyezve veszi Kazinczy első levelét s megfogadja, hogy minden idejét, melyet magától s családjától elvonhat, a Hazának fogja szentelni. Igéretet tesz, hogy minden erejét összehozza, hogy meghálálhassa annak a férfinak serkentését, kinek ítéletét úgy nézi, mint az egész Nemzetnek szavát. (1803. decz. 13.) — Döbrentei Gábor elragadtatással olvassa Kazinczynak «édes leereszkedéssel» írt sorait és bevallja, hogy buzgalma, melylyel a Haza boldogságának előmozdításán fog működni, nagyrészt Kazinczy leveléből, buzdító szavaiból fog fakadni. — Vitkovics Mihály mélyen átérzi azt az örömet, mindazt a gyönyört, melyet Kazinczy sorai nyújtanak. Forrón csókolja meg az első levelet, melyet a széphalmi mestertől kap s szent fogadalmat tesz, hogy állandó, soha nem lankadó szeretettel fogja követni.¹⁾ — A fiatal Pápay irigykedve gondol azon ifjakra, kik egy Kazinczyt nyerhettek vezérül, s alig meri reményleni, hogy elérheti azt, «a' mit csak a' szerencsésebb születésűek nyerhetnek meg.» (1808. máj. 19.) Lelkét teljesen áthatja Kazinczynak «a' legforróbb barátsági indulattal telyes levele» és munkálkodással óhajtja bizonyítani, hogy érdemes a Haza Fő Literátorának barátságára.

Kazinczy példája, lelkesedése, sorai lelkesítik az ifjabb nemzedéket, neki köszönhetjük, hogy becse s értéke lett a magyar nyelvnek. Az ő művei eredményezték, hogy nem «a' Deák avagy (Isten őriz) a' Német nyelven» hangoskodtak. (Vitkovics—Kazinczynak, 1809. febr. 3.) Széphalom felől árad szerteszét a hazában a világság, onnan várja a kezdő a biztató szót, onnan nyer bátorítást a csüggedő. Az utolsó perczen, akkor adta a gondviselés a nemzetnek Kazinczyt, midőn a legnagyobb szüksége volt a prófétára, ki ápolja, éleszsze a hazafias érzést s megszerettesse az édes honi szót. A nemzeti ügynek vértanúja volt, ki akkor is, midőn anyagi gondokkal küzdött, a nyomasztó pénzügyi viszonyok ellenére rövid idő alatt 67 forintot fizet postaköltségek fejében.²⁾ Óriási összeg volt ez annak

¹⁾ «Ki nem mondhatom, mint örült, mint repesett szívem, midőn vettem Nagy Férjfi, én Barátom, hozzám frott első Leveledet. Kétszer, háromszor olvastam azt el egy végben, és mind annyiszor éreztem egész mértékben azt a hasznost, azt a gyönyörködtetőt, melyet minden Leveledben érezniök kell Olvasóidnak. Ezt éreztemben forrón tsókoltam meg azon soraidat, mellyekben Barátodnak nevezsz, fogadsz engemet . . . mától fogva férjfi 's állandó szeretetet esküszik neked szívem . . .» (Vitkovics — Kazinczynak, 1809. márcz. 9.)

²⁾ «Három posta nap nem vevén levelet, sem ujságot a' mai nekem kilencz levelet hozta. (Június 9-dike olta novemb. 8-dikáig postára fizettem 67 frtot a' több vagy kevesebb xrok nélkül, mellyeknek száma nem juthat eszembe.)» (Döbrenteinek, 1815. nov. 30.) Erdekes adat, hogy ezen korszakban megbántás számba ment, ha valaki elküldött levelének árát előre kifizette. A czimzett fizette meg a postaköltséget: «A' jó tónus ellen vétkezett kedves öcsém uram, hogy levelét frankóztá. Az nincsen szokásban, 's megbántásnak vétethetnék, mert vagy szegénynek, vagy csúful = fősvénynek láttatik vallani azt, a' kihez így mégyen a' levél. Örömezt fizetem én a' Pósták taxáját, ha még feljebb rugtatja is az Uralkodás.» (Kölcseynek, 1808. jún. 13.) «Legelőbb is egy kérdést: Miért frankirozod

idején, de meghozta az áldozatot, mert másoktól is áldozatot, önfeláldozó s önzetlen munkát várt. Van nap, hogy 13 levelet ír (pl. 1817. jan. 13.). S ezen levelek korántsem hasonlítanak a mi néhány sornyi, hétköznapi tudósításainkhoz, hanem sokszor egy-egy hosszú értekezés.

Öregszik, szeme is gyenge, de nem vesztí el kedvét, élteti a kötelesség s hivatásának tudata. 1820 körül oly szorult anyagi helyzetbe kerül, hogy minden fillér kiadását meg kell fontolnia, ha nem akar a tönk szélére jutni. Uzsorásokra szorul, szörnyű időket él, a szegénység gondjai kínozzák, és családja nyomorának rémes képét látja maga előtt. Képzeltétlenül szegényen él, asztala kevésbe kerül, rosszul öltözködik, nem megy emberek közé, és hogy minden kiadástól tartózkodjék, kénytelen magát «a' pósta örömeitől is csaknem egészen» megfosztani.¹⁾ (Gr. Dessewffy Józsefnek, 1821. jún. 11.) Szertelen s váratlan változásokat vesz magán észre «a' nélkül, hogy egészsége vagy lelke elgyengülne, mert sem hypochondria, sem betegség nem környékezi; 's ilyen az is, hogy leveleket írni restelkedem. Öregségemnek tulajdonítottam a' változásokat, és az idők' süllyának, mely a' lelkét leveri, kivált, midőn annyi gyermek által látom körül-fogva magamat.» (Döbrentének, 1820. jún. 20.) Szörnyű perczeket él. Ő, ki mindenét feláldozta a nemzetnek, most élete legszebb örömeiről kénytelen lemondani, mert nehezen nélkülözheti még azt a pénzt is, melyet eddig levelezésére fordított.

Faluhelyen élt, lelkét a legnemesebb gondolatok hevítették; magasztos czélok, nagy tervek ösztökölték munkára, és maga is szükségét érezte annak, hogy barátaival kieserélje s megvitassa gondolatait: «Falun lakom, távol társimtól, 's így a' mi nekik az együttlét, nekem a' levelezés vala . . .» (Toldy Ferencznek, 1827. jan. 25.) Ezen külső körülmény s a belső lelki kényszer tette Kazinczyt oly szorgalmas levélíróvá. Egyénisége, jelleme, mély hazafisága és a nemzet jövőjébe vetett törhetetlen hit emelte a világirodalom legelső levélíróinak sorába. Volt idő, midőn a hatalom szemmel tartotta minden lépését, midőn leveleit titkon felbontogatták, midőn minden vigyázatlanul kiejtett szava újra a szenvedések mérhetetlen özönével sújt-hatta volna, de nem bírt ellenállani a belső kényszernek s rötta-sorait, mert enyhülést talált barátainak biztató, elismerő szavaiban.

Minden művét évekig javíttatja, csupán leveleit írja reptében és többnyire akkor, midőn kifáradt egyéb munkában.²⁾ A maga teljes-mivoltában tárja elénk lelkét és magyarosabb nyelven is szól hozzánk, mint a nyilvánosság elé szánt műveiben. Sokan figyelmeztették, hogy jobb lenne, ha gondolatait néha nem írná le teljes őszinteség-

leveleidet? Hiszen a' Postai rendelések azt nem kívánják; sőt azt kívánják, hogy érettek csak az fizessen, a' ki veszi, nem a' ki feladja. Tartsuk hát ehhez magunkat, 's bár ez volna minden bennünket ért teher.» (Horvát Istvánnak, 1818. jan. 16.)

¹⁾ «Einst gab meinem einsamen Leben der Briefwechsel ein Leben: jetzt vergehen manche Posttage, dass ich nichts abschicke und nichts erhalte.» (Rumynak, 1820. aug. 2.)

²⁾ «Minden tudja, hogy én reptében szoktam írni leveleimet, és többire akkor, mikor kifáradtam egyéb munkában.» (Gr. Dessewffy Józsefnek, 1821. febr. 4.)

gel, de megmaradt elvei mellett, mert az oly levelekben, melyek az utókornak szólnak, «a' vigyázatlanóság, a' nem-tartózkodás, nem hiba, hanem érdem. Bár sokan tették volna ezt előttünk mind azok, a' kiknek leveleik a' mi korunkra által jöttek, 's most igazabb színben látnánk a' mult idők embereiket 's szokásaikat.» (Döbrenteinek, 1816. okt. 2.) Voltak, kik az erőltetett kifejezések, készakarva keresett idegenszerűségek miatt nem olvashatták megbotránykozás nélkül munkáit, de leveleinek tiszta, tősgyökeres magyarságát mindenki elismerte. Egyesek, kik Kazinczyt a legnagyobb nyelvrontónak tartották, szinte elcsodálkoznak azon, hogy ily tisztán s szépen is tud magyarul szólni. Horváth Ádám éles észrevételeket tesz merész újításaira, de kénytelen elismerni, hogy leveleinek magyarossága ellen nem tehet kifogást: «A' Te el változásod tsak ugyan még is olly nagy, hogy originális Magyar beszéded már jó formán tsak leveleidben áll, és a' kik azoknak némelly darabjait (mert nem szoktam az egészet közleni) nálam látják, tsudálkoznak, hogy úgy is tudsz írni...» (Horváth Ádám, 1818. júl. 7.) A fiatalabb nemzedéknek ítéletét, magasztalásait befolyásolhatta az agg mester iránt érzett mély tisztelet, de az idősebb írók, kik Kazinczyval egyszerre léptek az írói pályára s nem mindenben helyeselték felfogását, szabadon nyilváníthatták véleményüket. Teljesen megnyugodhatunk Virág ítéletében, ki nem ismer vonzóbb olvasmányt Kazinczy leveleinél, melyeket «a' legédesebb örömök közt» olvasgat, mert a legédesebb érzelmekből fakadnak. «Kis János többször kiemeli a levelek stílusának elevenségét, a gondolatok mélységét, a tudás sokoldalúságát, melylyel a legkülömbözőbb kérdésekről «filozófusi lélekek» szól. (Kazinczynak, 1807. márcz. 10.) Cserey Miklós a legnagyobb nyereségnek tartja a Kazinczyval való levelezést s mindenkor felvidul, ha sorait olvashatja: «Találva írsz le mindent; — 's az apróságotis betsesség tudod tenni festéseddal. De én kifördülésidban (digressioidban) leginkább gyönyörködöm; — 's jó ízűn nevetek magamban sokszór, mikór e' féle kifördülésidban rejted el a' tárgy derekáról való ítéletedet. Tsakugyan ki lehet azt mindenkor találni, — a' mit hogy magad sem akarod hogy kitalálhatatlan legyen. Nem hizelkedésből dítsérlek, tsak meg adom neked az igazságot.» (1815. aug. 25.)

A régi levelekben előforduló sok titulus, sok felesleges udvariaskodás, melylyel a levelezők egymást magasztalják, most egyszerre eltűnik s a tudományos érvelés lép előtérbe. Midőn Berzesnyi Tekintetes Úrnak s Nagy Erdemű Hazafinak szólítja Kazinczyt, akkor arra kéri barátját, hogy ne titulázzassák egymást, mert a magyar írók már lerázták azt a türehetlen nyügöt. Sok a teendőnk, évszázadok mulasztásait kell pótolni, azért «in medias res — még pedig egy ugrással». (Berzesnyinek, 1811. márcz. 8.) És azután írja sorait, fejtegeti elveit, hogy minél világosabban kifejtse eszméit, minél több letlekes harezost gyűjtsön a küzdők táborába. A tartalomra, a gondolatra fektet súlyt s arra kéri barátait, hogy ők is első sorban oly eseményekről, tényekről értesítsék, melyek feljegyzésének az utókor, főleg az irodalomtörténet fogja hasznát látni. Az írókat folyton biztatja, hogy keressék fel egymást s aztán hosszú tudósításokban számoljanak be a találkozáskor szerzett tapasztalataikról, hogy egyetlenegy adat, mely egy-egy kiváló emberünk életére vonatkozik, ne merüljön feledésbe. Mindent össze szeretne gyűjteni, a mi az utókornak okulására

szolgálhat, mert senkisémet bízott oly erősen ennek a nemzetnek jövő hivatásában, mint ő. Döbrentei velencei útja alkalmával pontosan tudósítja, hogy merre járt, de száraznak találja mégis sorait, mert semmi olyan «interesszánt» híreket nem közöl, melyek a maradéknak is tanulságul szolgálhatnának. (Döbrenteinek, 1815. márcz. 14.) Minden tetteben az irodalom, a magyar tudománynak szeretete vezérelte és képes volt mindenkor egyéni érdekeit a közjónak alárendelni.

A levelek fontosságát, tudományos értékét már a kortársak is felismerték, kik mindent elkövettek, hogy azoknak legalább egy része még Kazinczy életében lásson napvilágot. A széphalmi mester is örült a tervnek, mert nem kellett többé rettegnie attól, «hogy halálom után oly valaki csinál belőlök könyvet, a' ki hozzá nem tud». (Helmezynek, 1812. ápr. 2.) Semmikép sem akarja úgy kiadni a leveleket, a mint azokat megírta, hanem szükségesnek látja, hogy «holmi botlást» megigazítson, hiányos részleteket kipótoljon. A Gyűjtemény részére irodalomtörténeti szempont szerint óhajtotta leveleit kiválogatni, mert a kiadásnak legfőbb czélja az volna, hogy irodalmunk fejlődését, a különböző meggyőződések harczát bemutassa. Ráday, Horváth Ádám, Földi, Virág, Kis János, Berzsényi s Bárótzai leveleire helyezi a fősúlyt, mert a különböző irányok és felfogások ezekben ötlenek szembe a legfeltűnőbbben. És hogy az olvasó teljesen hű képet nyerhessen irodalmi viszonyainkról, elhatározta, hogy literaturánk «rossz munkásainak» néhány levelét is kiadja. Az így összegyűjtött Levelek összes műveinek tervezett kiadásában a 16—20. kötetét alkották volna. (1813.)

Egyéb elfoglaltságai s főleg azon körülmény, hogy ez időtájt lépnek a nyilvánosság elé ellenfelei, sokáig megakadályozták ezen terv megvalósulását. A nyelvújítási harcz ebben az időben zavarja fel leginkább a kedélyeket és Kazinczynak fel kellett vennie ellenfeleivel ezen a téren a küzdelmet, ha diadalra óhajtotta vinni élete legfőbb eszméit. Más czélok s tervek foglalják le idejét, a levelek kiadásának terve háttérbe szorult, s csak 1822-ben pendítik meg pesti barátai újra a gondolatot. Szemere, Helmezy, Kölcsey véleménye szerint Kazinczynak más művei napvilágra kerülhetnek halála után is, de leveleit, melyek «Literaturánknak mind historijájára némelly világosítást nyújthatnának, mind a' levélírásban mustrául nézethetnének» szükségesképen neki magának kell áttekintenie s sajtó alá rendeznie.¹⁾ (Döbr. — Kazinczynak, 1822. június 9.)

Kazinczy kezdetben nem mutat nagy hajlandóságot a nagy terv megvalósítására, mert egyéb műveinek kiadása, családi viszonyai s pöröködése lekötik minden idejét. Döbrentei azonban nem nyugszik s addig biztatja, míg végre (1822. aug.) rászánja magát a munkára. A kiadás elé egy Bevezetést tervezett, melyben nagyjából jellemezte volna barátai s a sajtát leveleinek stílusát. Szemere sorait «gyermeki

¹⁾ «Elhagyod azt, a' mit csak egygyel kettővel akartál tudatni, szélesebben kifejtéd, a' mit (az) idő rövidsége vagy egyéb miatt csak röviden érintettél, kifejtéd a' mit barátodra bízál érteni. Neked valóban a' levélírásod könnyűsége, kellemé, ingere, új érdemedet fogja mutatni az Olvasó Közönség előtt, 's örök vesztéségre lesz Literaturánknak, ha ezen szíves kérésemet teljesíteni nem fogod.»

báj» hatja át, Kis leveleit nyugodt, csendes hang jellemzi, Szentmiklósy könnyen, melegen ír, gr. Dessewffy leveleit pedig «a' sok tudomány» miatt becüli. Az ő leveleinek minden érdeme abban van, hogy meleg, őszinte szívvel, «baráti szabadsággal», «lepletlenséggel» írta. Cicero, Plinius, Voltaire, Rousseau voltak a levélírás igazi mesterei, de távol áll tőle a gondolat, hogy a saját s reptében írt leveleit összehasonlítsa amazoknak mesteri alkotásaival.

A levelek gyűjteményét nemcsak tudományosság, hanem a stílus szempontjából is Kazinczy legszebb, legértékesebb művei közé sorolhatjuk. A mesterkéltiséget, mely miatt sok munkája állandó támadásnak volt kitéve, az egyszerű stílus váltja fel, s ezen természetesség több, «mint a' mit minden mesterkélés adhat.» (Gr. Gyulay Karolinának, 1811. jún. 9.) A nyelv s stílus mestere volt, ki mindig a tárgy- s gondolatkörhöz szabta a kifejezés módját. Világosan s logikus kapcsolattal fűzi egymáshoz gondolatait, midőn tudományos kérdéseket kell tárgyalnia, s költői lendülettel írja sorait, midőn a szív s érzelem embere szólal meg. Határozott hangon ír, midőn méltatlan gyanúsításokat utasít vissza (Aranka Györgynek, 1791. febr. 19.), rövid, néhány sort vet papírra, midőn kiszabadul fogságából s szívének túláradt boldogsága elnyomja a szót; érzelgős, midőn a múltnak eltűnt, régi emlékeit újítja fel (a gr. Gyulay Ferencznével váltott levelek); éles s gúnyos, midőn ellenfeleit leczkézteti; követelő s parancsoló hangon szól, midőn érzi, hogy az ő részén van az igazság, tüzzel s lelkesedéssel védi igazát, midőn a nemzeti ügy, nemzete jövőjéért száll harcra. Csak akkor veszti el néha a logikusabb gondolkozás fonalát s szól keserű, rapszodikus hangon, midőn szegény családjá, felesége s gyermekei jövője ejti kétségbe.

Telik, múlik az idő és mindinkább érzi a nehézségeket, melyek a levelek tervbevett kiadását megakadályozzák. A barátaihoz írt levelek visszakérése s a vett levelek rendezése, kiválogatása, átdolgozása óriási munkát követelt. Azt az egyet érzi, hogy barátainak sorait ki nem adhatja simítás nélkül, mert «megbántanám az által azokat, a' kik írták» (Toldy Ferencznek, 1826. május 23.) Elhalt íróársainak sorait ő maga óhajtja átdolgozni; az élőknek pedig elküldi a leveleket, hogy azok, a kik írták, átnézzék s a szükséges kiigazításokat megtegyék. Mert sok van a sorokban «a' mit barát barátnak mondhat, de nem minden olvasónak». (Döbrenteinek, 1826. decz. 2.) A szív legtitkosabb gondolatait, rejtett érzelmei nem valók a világ elé és inkább felgyűjtán a világot, mintsem úgy lássa kiadva leveleit, mint Döbrentei s Kölcey közrebocsátották a saját levelezésöket. (1827. jan. 25. Kazinczy Toldy Ferencznek.)

Lehet, hogy a tervbe vett átdolgozás művészi szempontból a levelek előnyére szolgált volna, de mindenesetre veszettek volna a maguk közvetetlenségükből, irodalomtörténeti értékükből. Minden levél megbecsülhetetlen értéke ép abban rejlik, hogy a titkos rugók, czélok felismerését könnyíti meg s biztosabb lélektani alapot szolgáltat a tények megértésére. Kazinczy is ember volt, ki néha elragadtatta magát indulatai által, néha igazságtalanul is ítélte, de ezen emberi gyarlóságok mitsem vonnak le lelke nemességéből s törekvéseinek önzetlenségéből. Az átdolgozás által bizonyára sok adat veszett volna el, melyre az irodalomtörténetnek szüksége van, hogy

megvilágíthassa a különböző felfogások harcát. Emberek küzdöttek egymás ellen, kik sokszor nem is igen válogattak az eszközökben. A minden szépités nélkül kiejtett szó magyarázza meg sokszor a legvilágosabban az éles ellentétet, néha engesztelhetetlenséget, melylyel a különböző táborban küzdők egymást támadták.

Kazinczy azonban másképp gondolkozott ezen kérdésről s nem változott meggyőződése akkor sem, midőn barátai kérésekkel, érveikkel akarták felfogása megmásként bírni: «Arra intesz, hogy leveleimet adjam ki. Én pedig szeretném, ha írni sem tanultam volna meg, mint hogy azt lássam, mint trombitáltatik-ki a' Publicumnak, a' mit barátimnak írok, 's bizodalommal. Elhiszem, hogy a' Psychologusnak kedves dolog bekandikálni estve ablakomon, 's kilesni mit csinállok magamban, vagy barátommal. De én nem vagyok nézést érdemlő personage historique, 's éjszakára gondosan bé' vonom tábláimat, hogy a' Psychologussal, ki jámbor lelkű, ha ugyan Psychologus, az úcza' gyerkőczéji is ne kandikáljanak-be. Az olly portékákat legfeljebb halálunk után kedves látni, mikor már magunkat nem lehetnek; de még akkor sem szabad, baráti kezek' törlése nélkül 's meztelenségeinkben.»¹⁾ (Toldy Ferencznek, 1827. febr. 11.)

Kazinczy azon erős meggyőződése s hite, hogy «szelíd törlések és simítások nélkül» (Kis Jánosnak, 1827. ápr. 23.) senkinek sorait nem szabad a nyilvánosság elé bocsátani, és azon eljárása, hogy minden idejét már megjelent műveinek átdolgozására pazarolta, volt akadály a annak, hogy Levelezése életében nem látott napvilágot. A kortársak a levelek kiadása helyett vették a Pályám Emlékezetét, az utókor pedig sokkal fontosabb kútfők birtokába jutott, midőn törlések s átdolgozás nélkül, eredeti mivoltukban vehette sorait. Halála után felesége feljánlotta elhunyt férjének összes kéziratait az Akadémianak, mely nemsokára (1833. nov. 15.) elhatározta, hogy közrebocsátja Kazinczy műveit. A levelek sorából csupán a Kis Jánosnak s Szentgyörgyi Józsefnek írott levelek jelenhettek meg (1842—1847. 3 k.), mert a szabadságharc s az utána következő gyászos évek részint másfelé terelték az akadémia figyelmét, részint megbénították működését.

1859-ben, midőn a hatalom némiképp engedni kezdett rideg merevségéből, s nemzetünk újra lélekzéshez jutott, első sóhajtása a száz év előtt született Kazinczynak szólt, kinek első sorban köszönhette, hogy a csapások súlya alatt nem tört meg. Megünnepelte születésének századik évfordulóját, s a tiszteletére rendezett ünnepélyeken tűnt ki legjobban, hogy élnek a nemzet lelkében azok az eszmék, melyeket ő hirdetett. Ujra felmerült művei kiadásának terve, de csak 1884-ben teljesült az irodalom barátainak régi álma, hogy bírni

¹⁾ «En elhiszem, hogy leveleink kiadása a' Publicumnak öröme lehet; de akarnád-e Te, hogy leveleid, úgy a' mint írtad, kiadassanak — híred nélkül — törlések nélkül? — Cicerónak említett helyét állítom védelmemre. Mi lesz úgy a' társasági életből? 'S azt kelle e tenni Vályi-Naggyal, özvegyével, gyermekivel? Kölcsey bizonyosan nem szeretné, ha minden levelei kiadattatnának, noha ötét az okosság (prudence) nem hagyja úgy el leveleinek írása alatt, mint engem.» (Toldy Ferencznek, dátum nélkül [1827. febr. eleje.]

fogja végtére a széphalmi mester összes munkáit. A levelek összegyűjtése, lemásolása, rendezése, a kiadás elveinek megállapítása újra sok időt vett igénybe, de leküzdve minden nehézséget, végre 1890-ben megjelent az I. kötet s 1912-ben — tehát körülbelül száz évvel később, mint Kazinczy maga kezdett a kiadás gondolatával foglalkozni — az utolsó, XXI. kötet. A kötetek száma már magában is fényes tanúságot tesz, hogy Kazinczy kezében volt szellemi életünk irányítása, ő volt nemzetünk vezére s első tanítója.

Az Akadémiának és Váczy Jánosnak elévülhetetlen érdeme, hogy bírjuk immár «nemzetünk s minden idők egyik legnagyobb irodalmi reformátora»¹⁾ szellemi kincseinek nagy részét. A szempontokat, melyeket a kiadásnál követett, ismerteti az I. k. elé írt Előszó, s nekünk más feladatunk nem lehet, mint hálát mondani annak, ki 22 évig tartó fárasztó munkálkodás után megalkotta élete legszebb művét. A kötetek elé írt Bevezetések megtanítanak arra, hogy csakis az eredeti kútfők alapos áttanulmányozása alapján adhatunk értékes munkát, a Jegyzetek pedig támpontul szolgálhatnak azoknak, kik dolgozni akarnak. Vannak a jegyzetekben elvéve tévedések, de ezek mitsem vonnak le a hatalmas mű értékéből.

Kútfők, források kiadását kérjük ezentúl is s egyszerre megszűnik majd az irodalmunkat sujtó régi baj, hogy két könyvből egy újat alkossunk; s el fog dőlni az is, hogy nem lehet máról-holnapra a kötetek sorozatát megírni.

(Szeged.)

CZEIZEL JÁNOS.

HOMERUS COMPARATUS.

(Vége.)

2. Szerepel egy ilyen öv a római házassági szokások közt, a mint Festusból (Th. p. 44) tudjuk: «*Cingillo (lege Cingulo) nova nupta præcingebatur, quod vir in lecto solvebat, factum ex lana ovis, ut sicut illa in glomos sublata coniuncta inter se sit, sic vir suus secum cinctus vinctusque esset. Hunc Herculaneum nodo vinctum vir solvit omninis gratia, ut sic ipse felix sit in suscipiendis liberis, ut fuit Hercules, qui septuaginta liberos reliquit*» (v. ö. Weinhold, Die deutschen Frauen in dem Mittelalter, Wien, 1882² I. 388. l.) és még s. v.: «*Cinxiae Junonis, nomen sanctum habebatur in nuptiis, quod initio coniugii solutio erat cinguli, quo nova nupta erat cincta*» (u. o.). A *nodus Hercules* babonája és a *Cinxiae Junonis* világosan mutat a Samter-féle hit nyomaira,²⁾ míg a férfi és nő összetartozását illető hitet csak lentebb világíthatjuk meg.

¹⁾ Váczy János, I. k. Előszó.

²⁾ I. már Haas i. h. 278, 389. lk. Samter ez adatot csodálatosan elhanyagolja.

3. Megvan ez a szokás — ha ugyan szabad Plutarchosnak Her-
mippus-szal és más adatokkal szemben teljes hitelt adnunk (a mit pl.
O. Stoll i. h. 481. l. kétségbevon) — kétségtelenül mint ősi maradvány,
a lakedaimonok rablásformát megtartott házasságkötésében. Lykurgos
életrajzának 15. c. szerint az elrablott leányt a *νυμφεύτρια*nak neve-
zett nő átvevén: *τὴν μὲν κεφαλὴν ἐν χροῶ περιέχειρεν* (v. ö. a zsidó
szokást) *ἰ ματίω δ' ἀνδρείω καὶ ὑποδήμασιν ἐνσκευάσασα κατέκ-
λινεν ἐπὶ στιβάδα μόνην ἄνευ φωτός· ὁ δὲ νυμφίος — ὡσπερ αἰεί,
δεδειπνηκώς ἐν τοῖς φιδιτίοις, παρεισελθὼν ἔλυσε τὴν ζώνην καὶ
μετήνεγκεν ἄράμενος ἐπὶ τὴν κλίνην* (v. ö. Hermann-Blümner,
Lehrb. d. gr. Privatalterthümer IV. köt. 1882³, 272/3. l. 8. jegyzet. —
A ruhacsere jelentőségét illetőleg, ha egyoldalúan is, legjobban tájé-
kozottat Samter i. munkájának 7. fejezete [90—97. l.], a mi most elté-
rítene bennünket tárgyunktól. V. ö. O. Müller: Dorier II. 278.) Az
ὄν szerepén nem változtat, ha az a közviselet férfi öve is, a mint álta-
lán gondolják (O. Stoll i. h. 482. l.), mert a folklore tanúságai szerint
(Samter 126. s k. l.) férfi és női *ὄν* (csak az *ὄν* lévő fontos) egy-
aránt szerepelhetnek hasonló néphitek szolgálatában. (A plutarchosi
hely kritikájába feleslegesnek tartjuk tovább elmélyedni.)

Hogy e kétségtelenül ősi házassági szokást, mint ilyen, Homeros
nem említi; annak lehet pusztán az az oka, hogy — bár célzásokra
lett volna alkalom — részletes házassági rituálet egyáltalán nem ad.
Ebből, mint Westermarck helyesen figyelmeztet,¹⁾ nem következik
hogy ne lett volna. Viszont azonban az sincs kizárva — mivel a
hallgatásból semmire se lehet következtetni — hogy e czeremonia-
pont csakugyan hiányzott. E kérdést nem akarjuk eldönteni. Annyi
bizonyos, hogy jelentőségi æquivalenséről, a *χρήδεμον* megoldásáról
se tesz Homeros hasonló vonatkozásban említést, mégis mint tanul-
mányunk mentén be fog bizonyosodni, meg kellett lennie ilyenén
szerepének is.

A látszatra teljesen egyenlő értékű, későbbi *μίτρην* (*μίτραν*)
λύειν kifejezés vizsgálata érdekes és váratlan eredményeket rejt.
Először, a mi kevésbé fontos, a *λύειν* synonymául, igaz elég későn,
más igéket is mutat, mint Theokritos 27, 54 *μίτραν ἀπέσχεσας*;
Moschos 2, 73. *μ. ἔρυσθαί* stb. Ennél sokkal jelentősebb a *μίτρη*
szó *története*. Ez is jelenti a cinclust, cingulumot, de Homerosnál
csak harczos férfiakon. (*Δ* 137, 187, 216, 857 stb. Ábrázolásokat a
ζωστήρ és *μίτρη*-ről l. Autenrieth Wrth. 2. tábla XI., Gemoll: Hom.
Blätter nr. 3; Leaf Journal of hell. Stud. III. 73. s k. l. stb.) A szót
phryg származásúnak tartják és a görögök, használata szerint, minden
közelebbi meghatározás nélkül valami «gyűrűs ék»-re érthették. A ho-
merosi használat egy, a has védelmére szolgáló, érczveretes, bőrből
készült övre foglalta le; aligha azért, mert keleten így neveztek volna
valami hasonló felszerelési részt, hanem inkább az átszármazott és
körülbelül ismert szó *faute de mieux* felhasználása folytán. A viselet,
a mint Wlfg. Reichel és Carl Robert (Studien zur Ilias, kül. 34. l.) fej-
tegetései valószínűvé tették, az ú. n. «*nykenei*» toronypajzs idejébe való

¹⁾ Origine du Mariage; Henry de Varigny francia fordításában
(Coll. d'auteurs étrangers contemp. Paris 1895.) 405. l.

és a homerosi eposzok keletkezésének (befejezésének) idejében, vagyis az ú. n. «ion» fegyverzet (pánczél és kerek pajzs) korában nem igen viselték. Sok helyt a *ζωστήρ* áll helyén — a mint C. Robert helyesen hiszi (35. l.); Sarpedon társai II 419: *ἀμιτροχιτῶνες*, és azon a lépésen át, hogy a *μίτροη* jelentése *ζωστήρ*-ébe olvadt, később mint hadi felszerelésrészt csak a *ζωστήρ*-t ismerik (C. Robert i. h.), a *μίτροη* teljesen kiment a használatból (Robert 41. l.) és már a görög képműveken se található (v. ö.: Müller-Bauer 295. l. 3. fig.). A szó tehát felszabadult, mint pl. a *χρήδαιμον* szó is története egy vázolt korszakában (24. s k. l.). De a folyton éreztetett keleti hatás ébren tartotta magát a szót más szalagfélék jelölésére (később kizárólag bizonyos, keleti, sapkaféle viselet¹). Az ezen korból eredő *μίτροη λύνειν* kifejezésen se található (v. ö.: Müller-Bauer 295. l. 3. fig.). A szó tehát felszabadult, mint pl. a *χρήδαιμον* szó is története egy vázolt korszakában (24. s k. l.). De a folyton éreztetett keleti hatás ébren tartotta magát a szót más szalagfélék jelölésére (később kizárólag bizonyos, keleti, sapkaféle viselet¹). Az ezen korból eredő *μίτροη λύνειν* kifejezésen se található (v. ö.: Müller-Bauer 295. l. 3. fig.). A szó tehát felszabadult, mint pl. a *χρήδαιμον* szó is története egy vázolt korszakában (24. s k. l.). De a folyton éreztetett keleti hatás ébren tartotta magát a szót más szalagfélék jelölésére (később kizárólag bizonyos, keleti, sapkaféle viselet¹). Az ezen korból eredő *μίτροη λύνειν* kifejezésen se található (v. ö.: Müller-Bauer 295. l. 3. fig.).

A szó tehát felszabadult, mint pl. a *χρήδαιμον* szó is története egy vázolt korszakában (24. s k. l.). De a folyton éreztetett keleti hatás ébren tartotta magát a szót más szalagfélék jelölésére (később kizárólag bizonyos, keleti, sapkaféle viselet¹). Az ezen korból eredő *μίτροη λύνειν* kifejezésen se található (v. ö.: Müller-Bauer 295. l. 3. fig.).

A szó tehát felszabadult, mint pl. a *χρήδαιμον* szó is története egy vázolt korszakában (24. s k. l.). De a folyton éreztetett keleti hatás ébren tartotta magát a szót más szalagfélék jelölésére (később kizárólag bizonyos, keleti, sapkaféle viselet¹). Az ezen korból eredő *μίτροη λύνειν* kifejezésen se található (v. ö.: Müller-Bauer 295. l. 3. fig.).

A szó tehát felszabadult, mint pl. a *χρήδαιμον* szó is története egy vázolt korszakában (24. s k. l.). De a folyton éreztetett keleti hatás ébren tartotta magát a szót más szalagfélék jelölésére (később kizárólag bizonyos, keleti, sapkaféle viselet¹). Az ezen korból eredő *μίτροη λύνειν* kifejezésen se található (v. ö.: Müller-Bauer 295. l. 3. fig.).

A szó tehát felszabadult, mint pl. a *χρήδαιμον* szó is története egy vázolt korszakában (24. s k. l.). De a folyton éreztetett keleti hatás ébren tartotta magát a szót más szalagfélék jelölésére (később kizárólag bizonyos, keleti, sapkaféle viselet¹). Az ezen korból eredő *μίτροη λύνειν* kifejezésen se található (v. ö.: Müller-Bauer 295. l. 3. fig.).

Ezek után talán nem lesz meglepő azon kételyem kifejezése, hogy *jelentett-e a μίτροη νάρμικος is specziálisan női övet*. Egyáltalán nem tartom azzal bizonyítottnak, hogy a *μίτροη λύνειν* kifejezést (a homerosi jelentést helytelenül átvive a női övre) azonosították a *ζώνη λύνειν*-nel. Kérdés, hogy az írók, mint Apoll. Rhod. Arg. I. 287, Theokritos 27, 54, Kallimachos Del. 222, Musaios 272 stb. egyáltalán övre értették-e a *μίτροη*-t (a hogy mi magyarázzuk), és ha igen, *volt-e* olyan öviselet, a melyet *μίτροη*-nek hívtak. Hogy költők ilyen symbolikus szavakkal milyen szabadon, a realiak megvetésével járnak el, csak a nagy német klasszikus közhelyére a «mit dem Gürtel, mit dem Schleier»-re utalok, holott jól tudjuk, hogy a mai menyasszonyi ruhákon az övnek legtöbbször helye sincs, de fontossága csak tisztán az ósrégi múltban. Körülbelül így használjuk a «pártában marad», «özvegyi fátyol» (Petöfi), sőt ma már a «menyasszonyi fátyol» kifejezéseket is.

Mindamellet: a nagy ür (mely a homerosi *μίτροη* és a későbbi *μίτροη λύνειν* közt tátong) és az adatok határozatlansága stb. ellenére

¹) V. ö. Herodot. 1, 195 a babylonokról: κομώντες δὲ τὰς κεφαλὰς μίτροη: stb.

²) V. ö. még Apoll. Rhod. 4, 1024.: Ἐτι μοι μίτροη μένει, ὡς ἐνὲ πατοῦς δώμασιν ἄχραντος; u. o. 1, 287 stb.

³) l. lentebb, (99. l.) hol e példa fontosságára visszatérünk.

sem erőltetjük e nekünk túlságosan nem is fontos feltevést, csupán annyit kívánunk bezonyítottak tekinteni, hogy a költők — a Plutarchos-féle esetet már tárgyaltuk — a hol közelebb nem jelölik meg, *nem lokalizálták* a «levette az (óvó)szalagját» sztereotípe kezelt frázist; a hol megjelölik, ott főleg a fejre értik és akkor valami olyanféle szallagot jelent, mint a gyűrűs-*χρήδεμνον*; néha ez a mellet köti, de mellkötők mint ékítési objektum általában csak ritkán és másodlagosan jönnek tekintetbe (O. Stoll 477. l.). Vagyis nagyjában bezonyítottak tekinthető, hogy — a *czelzés értéke* különben teljesen *azonos lévén* — *μίτρην λύειν* nem a *ζώνην λύειν*, hanem a Homeros előtti és utáni *χρήδεμνον λύειν kifejezésnek a variálsa*. Legfeljebb annyit engedünk meg, hogy a két kifejezés végeredményben egyet érven, bizonyos homályosság terjengett a tetejébe még «idegen» szó körül.

IV.

A szóban forgó *Τροίης χρήδεμνα λύωμεν* kifejezésnek a két helyen két különböző jelzője van, a melyeknek kellő figyelemre méltatása már magában meggondolandóvá teszi, hogy szabad-e formálisan Trója falaira gondolnunk. E jelzők t. i. egész világosan csak a *χρήδεμνον*-ra (akár a fejkötőre, akár a fejkendőre) illenek.

A II 100-ban olvasható *ιερός* (néha *ίρός*) elfogadottan a szkr. isíras szal rokon (v. ö. Curtius, Grundr. d. griech. Etymol.² 358. l. és W. Prellwitz, Etymol. Wörterb. d. gr. Spr. 1892, 127. l.). Bár hasonló kérdések eldöntése messze vezethetne és így nem szívesen bocsátkozom e tárgyalásba, részemről látok valami igaz magot Hemsterhusius sejtelmében, a ki e szót a *ζημι* tövéből származtatta. Annyit azonban legbátrabban merek mondani, hogy a Homeros korabeli nyelvérzék (mondjuk népetymologia) *így* származtatta. Viszont abban nem adok igazat Hemsterhusiusnak, helyesebben Athenaiosnak, H. forrásának, hogy a *ίερός*-t az *ἄφροτος* vagy *ἄνετος* (= istennek szentelt) passzív árnyalatával (szentelt állatokról mondták volna eredetileg, melyeket szabadon engedtek járni [?]) közelíti, a mi nehezen volna támogatható. Úgy gondolom inkább, hogy a képzésmódnak megfelelő aktív jelentésben = eltaszító („abstóssig”), magától elküldő,¹⁾ magát óvó²⁾ és így a ki magát meg is tudta óvni; érintetlen, szabad, szűzi,

¹⁾ *ίερός βοός* (= *ὁ ἄνετος Hemst.*), *ιερὰ βήσσαι*, *ιερὸν ἄλσος* (διὰ τὸ ἀστίβητον καὶ τοῖς πολλοῖς ἀπρόσβατον mondia a görög magyarázó) stb. közönséges homerosi kifejezések. V. ö. még *Θήβας ἱερὸν τεῖχος* Eur. Hipp. 555.

²⁾ *φυλάκων ἱερὸν τέλος* K 56; *ίερός στρατός* Ω 81; *ἰ. πολεῖστρον* (πόλις, ἔστρο, a mihez v. ö. a fenti Eur. Hipp. 555. és Eustathius magyarázatát, mely szerint «a város és fal azért *ιερὰ*, mert *ὄνιά* azt, a mi belül van — eddig helyesen a valót érzi, de a mi után hozzáteszi — a mi *isteni* kötelesség» — minthogy *ὁ ίερός*-t ily értelemben ismeri); *ἰ. ἰχθύς* (a mi természetesen semmi speciális halfajtát nem jelent, bár Arist. H. A. 9, 37 és Plutarch. Mor. p. 981 D. úgy tudják, hogy az *ἄνδρας* nevű Athenaeus, ill. a *Τελχινιακῆ ἱστορία* szerzője, hogy a delfin és (?) a *πομπίλος* (Athen. 7, p. 282 E), az arkadiai Pankrates [u. o.] hogy a *πομπίλος*, Eratosthenes, hogy a *χρύσοφορος*, mások, hogy az *ἔλλοψ* nevű hal külön megjelölése volna; de

szent¹⁾ stb., szóval az *ἀδμής* (ζ 109: *παρθένος ἀδμής*) pozitív formája, esetinkben — mint világos — a női érintetlenség symbolumául értve.

De egészen világosan csak a szem elé képzelt valódi *χοιδήμων*-nak lehet jelzője a ν 388 ban szereplő sokkal gyakoribb *λιπαρός* melléknév is,²⁾ semmiesetre se a falaké, oromzaté vagy váré.³⁾ A *λιπαρός* etymonja kétségtelen. A g. *λίπος* (acc. *λίπα*) zsír, *λιπαίνω*, az óind. lip (bemázol, ráken), l. lippus (*lipos) (csipás, ragadós szemű), sl. lipëti ráaggat, lépiti ragaszt, litv. lipti ragaszt, lipus ragadós, — azután a görög rokonság: *ἀλείφω*, *ἄλειφα*, *ἀλοιφή*, *ἄλλειμμα* (l. Prellwitz i. h. 14. l.) *λιπαρός* (u. o. 183. l.) *λίπω* (184. l.) stb. egész világosan mutatják az első rész $\sqrt{\text{lei}}$ -ből (v. ö. *λεῖος*) nõtt *λίπ* — (ragadós, tapadós, zsíros) tövét, melyhez a jól ismert $\sqrt{\text{ar}}$ járult. Így jelentése: zsírosan tapadó vagy ragyogó, fénylő, félreismerhetetlen utalással a *χοιδήμων* *τάσσην* anyagára, a mit a 334-en kívül még Ξ 185 is igazol (*χοιδήμων δ' ἐφόπερθε καλύφατο δια θεῶν | καλῶ, νηγατέω· λευκὸν δ' ἦν ἥελος ὤ.* V. ö.: Helbig H. E. 126. l. Studniczka i. h. 127. l. Ameis-Hentze, Anh. zur Ilias 2. k. 1. füz.³, 1896, 66. l.).

Eustathius (Od. p. 521) magához következetesen erőlködik ugyan, hogy a jelző a falakra értessék: *λιπαρά μὲν λέγεται κατὰ τοὺς παλαίους τὰ ἐχθρὰ καὶ λαμπρά*. Hogy azonban nagyot ugró magyarázatában maga sem bízott, mutatja már az «ősökkel» való gyanús takaróztatás is.

V.

Részben a felvetett és kellőképp el nem intézett függő kérdések kielégítése, részben egész fejtegetésünknek a szükséges háttérrel való aláfestése, részben pedig eredményeink végleges összefoglalhatása végett némi rendszerességgel tárgyalnunk kell a házasságkötés és azon szimbolumok összefüggésének történetét, a melyekre már eddigi fejtegetéseinkben rámutattunk.⁴⁾ Ez csak kis kerülővel történhetik, melyet az ethnographia jó részt töretlen útjain kell tennünk.

még azoknak sincs egész igazuk, a kik ἀκουσιν ἱερὸν ἰχθῦν τὸν ἄνετον, ὧς καὶ ἱερὸν βοῦν τὸν ἄνετον Athen 7. p. 284 C.); i. μένος η 167, σ 34; i. ἴς β 409. stb. V. ö. még a későbbi ἱεροὶ καὶ ἀσυλοὶ (Plut. Mor. p. 410 A és Tib. Gracch. c. 14, 15, 21), i. καὶ ἄ. φύλακες (Philonnál) stb.

¹⁾ A leggyakoribb értelemárnyalat: i. δόμος, χώρα, γένος, αὐλή, νῆσος, ἀγαμα, κῆμα, ἀκτὴ, sőt τάλαντα (II 658), mind Homerosnál is; másoknál később i. λέχος (Hesiod. Theog. 57), i. φάος (u. a. Erg. 337) stb.

²⁾ α 335, π 416, σ 210, ψ 65, Σ 328 (λιπαροχοιδήμωνος); (a καλύτερη jelzője:) X 406 stb.

³⁾ Ehhez még hasonló sincsen a λιπαρός külföldben eléggé tág átviteleben (mint pl. λ. πόντος B 44, Ξ 186 stb.; λ. γῆρας ο 136, τ 368, δ 210; λιπαροὶ κεφαλαὶ ο 331; λ. σέμιστες I 156 etc.).

⁴⁾ Ezen kérdésre a folklore még adós a felelettel, sőt nagyrészt még az anyaggyűjtéssel is. Itt csak röviden érinthető, újranyúló csoportosításaimnak teljesebb kifejtését *külön dolgozatban* tervezem. Egyelőre legélelnekben nélkülözözzük pl. még az ókori házasságkötés megfelelő monográfiáját (v. ö. B. W. Leist: Alt-Arisches Jus Gentium 1889, 125. l.),

Darwinon kezdve számos tudós vizsgálata igazolta azt a köztudatba átment összefüggést, melyet az állati és emberi, természetes és művészi (idegen anyagú) ékeskedés (ruházkodás) a faji kiválasztással, tehát a párással és házassággal tart fenn.

Bizonyos amphibiáknak és halaknak (l. pl. Stoll 15. s k. l.) stb., ép úgy megvan a maguk «nászruhájuk», mint a természeti embernek a maga művészi ruhásurrogatuma (v. ö. Stoll 331. l.): a tataualás, roucoufestés, főleg a nemi kiválasztás korában levő személyeken, majd bizonyos kezdetleges, idegen anyagú ékítmények, ruhadarabok, olyan esetben is, a hol a *klimatikus viszonyok* nem magyaráznák jelenlétüket, hanem pusztán a férfiak és nők kölcsönös tetszeni vágyásának tudhatók be (Westermarck i. h. 200. l., Katscher ném. ford. 1902², 209. l.). Az ilyen ékesség figyelemkeltő, úgy szólván: felhívás keríngőre. Ez lévén a czél, érteni fogjuk, ha a penisen és vaginán alkalmazott circumcisiót, amplifikálásokat, tataualást (Stoll 75. l.) kiterjesztve, a lágyék körüli (G. Forster, J. R. Forsters Bemerkungen etc. 374. l.) tataualás gyakori eseteivel találkozunk mind *serdült* férfiaknál, mind nőknél (Stoll 67—75. l. stb.); ha a figyelemkeltő éket (ruhadarabot) főleg a nemileg legfontosabb lágyék körül találjuk stb.¹⁾ Ilyen némileg fontos hely a haj erotikus szerepkörénél fogva (v. ö. O. Stoll 8. s köv. fejezetek, kül. 123. l.; Westermarck ném. kiad. 172. l.) a fej is, melynek természetes díszét a legkülönfélébb hajviseletek túlzásai hangsúlyozzák (l. pl. John Lubbock, The origin of civilisation etc. London, 1870², 2. tábla, 56 57. ll. közt, «fidzsi-i hajviselet»), mikhez idegen anyagú ékek is járulhatnak és járulnak; ilyen pont gyakran a mell, a láb s elvéve egyéb helyek is. E helyek physiologiai alakulása hozza magával, hogy a rájuk aggatott ruhadarabékeség a gyűrűs alak felé hajlik, mely dísz e helyek bármelyikén is alkalmazva, bizonyos összetartozásokat és recziprocitásokat jelöl, melyekből néhány Sempertől és Selenkától nem eléggé kiemelt vonást akarunk kiemelni: 1. A hely, hol a gyűrűs ék legtöbbször alkalmaztatik, nemileg fontos — viszont ép ezért erősíti is a nemi fontosságot. 2. Formája és elhelyezkedése ék, és a ruha átmeneti alakjában is, symbolismust provokálólág hat a képzelődésre — viszont viselik is a symbolismus kedvéért (házasságkötéskor)²⁾.

Ez a nemi, ingerkeltő szerepe az ékességnek erős dekoratív

a díszek, ruhadarabok, ruházatfejlődésnek úgy egyes fokozataira, mint összefüggésére vonatkozó feldolgozásait és főleg ezeknek szerepét a házassági rituáléban (O. Stoll i. m. 17. és k. felolvasása, úgyszintén előzői: Semper: Ueber die formelle Gesetzmässigkeiten des Schmuckes etc. 1856, és Selenka i. m. részint egyoldalúak, részint körülményeiktől is korlátokat fogadtak el; tarthatatlanságuk bizonyítása e helyt túlmenne feladatunk körén).

¹⁾ Legtipikusabb bizonyítéka az ilyen ruhadarab czéljának az a sok természeti népnél dívó szokás, hogy a férfi lágyéka körül *takaró kötényt* alkalmazva, annak *nyíldsán membrum virile ostentat* (Westermarck fr. kiad. 180. l.)

²⁾ Az esztétikai és morphologiai vizsgálódások alapján, ha nem is határozott formában, de tisztázva van, hogy a 'formás' helyeken (taille, fej, mell, nyak stb.) alkalmazott gyűrű viszont formaemelőleg is hat. (Selenka.)

módosulással visszhangzik az indek házasságkötési szabályaiban (v. ö. Apastamba I. 11, 32, 5/6 és II. 10, 26, 18—24), melyek szerint a menyasszony ékszerekkel és díszruhákkal (Leist, i. h. 137/8., 500. és 503. l.), úgyszintén a vőlegény is különösen felékesítve (§ 48. 6. jgyz. u. o.) jelenik meg a házasságkötésnél. De megvan a görögöknél is (v. ö.: *νυμφοκοσμέω* és *νυμφοστελεῖν* igéket és jelentőségüket Strabo VI. p. 259) és talán minden nép jelenében és multjában.

Már H. H. Johnston (The Congo etc. 418. l.) rámutatott arra, hogy a nemi részek körül alkalmazott díszítő járulékok a helyekből «szemérem»-részeket, a díszből «takaró»-kat csináltak. Westermarck világos fogalmazása szerint: a kezdetleges ruházkodás (ékeskedés) megteremtette a szégyenkezést (fr. kiad. 198. l., n. k. 209. l.), ezt az, úgy látszik, (Wundt) tisztán emberi és csak a civilizáció folyamán, idővel, fellépő érzetet. Egyidőben azonban, vagyis a hogy az ékesség lokalizációja szeméremgőczpontokat teremtett, dísz alakja is átmódosul ruhaalakká. Az övből (fonalból) kötény, szoknya, a fejkötő szalagból pártá, fejkendő lesz. E mellett azonban az *ékesség*, — *jelentését vagy a ruhának adva át vagy feledve* és főleg csak dekoratív jellegét őrizve meg, — különös alakjában vagy használatában sokszor *újabb symbolismus* melegágyaként megmarad.¹⁾ Erre mutat általában (a keveredéseket, átsapásokat, divatátvételeket leszámítva) a női ruházkodás és symbolumainak története, a mi bennünket foglalkoztat. Az eredeti dísz elhelyezése szerint legáltalánosabban a lágyéktáji szeméremzés és takarás ismeretes, de vannak inkább a fejük (keleti népek), lábuk (csuvasz és kínai nők²⁾, mellük stb. meztelenségét takarító népek. Az átmenetet azok mutatják, a kiknél a szégyenkezés és a ruházkodás csak a férjhez menendő leányokra³⁾ (v. ö.: Westermarck fr. k. 186. l. Barth észlelete) vagy csak a férjes asszonyra kötelező (Ploss Bartels 451. l. V. ö. egyébként, a továbbiakra is, az egész, a női szeméremzésről szóló fejezetet). Lehet, hogy ennek, a mint Stoll véli (493. l.), egyes helyeken és esetekben physiologiai okai is voltak (erectio [?], menstruatio stb.), de ez csak mellékes lehetett. Fontosabb a ruhává nővé ék új alakjának morális jelentősége: egyfelől a dísz és ingerkeltés, másfelől a ruha és szégyenkezés közt elhanyagolt, fontos összefüggés van. A szégyenkezés érintett korlátozottságának és a ruházkodás fejlődésének kapcsolata okozza, hogy önkénytelenül bizonyos ethikai vonatkozások tapadtak a ruházkodáshoz. Emeli ezeket az a természetszerű összeesés is, melyet a promiscuitás és az ékruha, másfelől a fejlettebb «házassági» ethos (patria potestas,⁴⁾ monogámia stb.) és a rendszeres ruházkodás idei mutatnak. E fogalmak találkozási pontján érzelmileg: a (férfi) féltékenységgel, jogilag: a nő tulajdon-volta differenciálódik ható efficienssé. Más szóval: a (női) *ruha bizonyos tulajdonóvá*, a nőt idegen férfi előtt tabuvá tevő *szerepet* nyer, a mint ez különösen a keleti nők

¹⁾ V. ö. Stoll 477. l., hol a szeméremtakaró mellett bőr- és gyöngylágyékdíszek említvék, mikkel azonban Stoll nem igen tud elbánni.

²⁾ Ploss-Bartels: Das Weib etc. 1902⁷. 461—62. l.

³⁾ Ez az eset forgott fenn, a mint a *νύμφη* szó világosan tanúsítja (v. ö. 100. l. 1. jegyz.) a görögöknél is.

⁴⁾ V. ö. Lubbock, i. h. 100. l.

fátyolkendőjéről köztudomású.¹⁾ (Ez a felfogas demonstrálódik sokszor a házasságkötésnél.) Így nézve a dolgot, valami ilyenféle arány állítható fel: dísz: ingerkeltés = ruha: szeméremérzés = promiscuitás: házasságkötés.

E helyt bennünket a ruházkodás bizonyos vonatkozásai érdekelnék, melyek a homerosi, görög házasságkötésnél voltak jellegzetesek. Figyelnünk kell tehát elsősorban arra, hogy általában mily összefüggéseket mutat a nemi élet emez «érzékeny» pontja és a ruházatfejlődés. Ismeretes, hogy ép ilyen czeremoniákban mily bámulatos erővel tartják ébren a rég elfelejtett korokat a szokások.²⁾ Ez az oka sokban, hogy az eredetileg ingerkeltő, azután szeméremtakaró ékességek a teljes ruházkodás korában is megmaradtak.³⁾ csak hogy eredeti jelentésüket elvesztvén, majd a ruha jelentőséget véve fel (a mely belőlük nőtt), majd új symbolismus szolgálainak felfogadva.

Nevezetesen jellemző az örnek illetén szerepe a házasságkötésnél. Egy új jelentőség, mely az övhöz tapad s melyet már érintettünk, kitűnik egy rigversből, mely a fent érintett⁴⁾ hindú felövezési czeremoniát magyarázza: «Ich umgürte dich mit dem Nass der Erde etc. (termékenység) — — ich umgürte dich mit Kindern und Reichthum»⁵⁾ Ehhez kepest az öv levétele, a mint Samter vizsgálatai kétségtelenné tették, azt akarja symbolisálni, hogy a kötés eltávolításával⁶⁾ a kifejezett öhaj teljesülésének szabad folyás adassék (v. ö. Samter kül. 126. s k. l. és Festus 91. lapon i. h. kül. «felix in liberis suscipiendis» Cinxiae Junonis). A babona természetes homályossága, esetleg a tudós magyarázótól megvetett volta okozza azonban, hogy (egyidőben) az övhöz, a morális és társadalmi viszonyokhoz közelebb álló más magyarázat is tapad, az apai háztól való eloldás (v. ö. i. h.) vagy a férj és feleség összetartozásának symboluma, a mi kétségtelen világossággal lép elő a ceylonai vedda menyasszony szokásában, a ki elváthatatlanságuk jeléül fonalat köt völgenyének dereka köré⁷⁾ (Westermarck n. kiad. 422. l.). Itt az övre (ék) ráragadt a ruha tulajdonvédő szerepe is, mint a hogy pl. a mi népünknel az öv helyét a «menyasszonyi szoknya» foglalta el (v. ö. Ethnographia XI. évf. 310. l.).

Más, hasonlóképen gyűrűs ékeknek szintén megvan a házasságkötést symbolizáló szerepük. Olyan népeknél, a hol azi ingerkeltés, szeméremérzés más helyekre lokalizálódott, a kötésbontó babona és a tulajdonvédő jelentőség ezeken a részeken symbolizálódik. A keleten és délen gyakori lábtakarás és lábékítés (gyűrűk) megengedhetővé

¹⁾ Már a bibliában ilyenfélet húz arczára Rebekka, mikor Izsákot meglátja s illet említ Zion leányainak ékességei közt Jezsajás (3, 17—28.)

²⁾ It is very remarkable — — how persistent are all customs and ceremonies connected with marriage. Lubbock, i. h. 98. l.

³⁾ Fentebb (97. l.) érintettük.

⁴⁾ 31. l.

⁵⁾ Winternitz ford. i. h. 60. l.

⁶⁾ Ezért volt a termékenység-symbolizáló nodus Hercules ostentativ feltevése és levévése. A kötetst (konty, párta, fonat, öv, kendő stb.) felteszik, hogy a férj, a dæmon elhárítója, levehesse.

⁷⁾ Ezt jelzi Festus i. h.: «vir suus secum iunctus vincustusque».

teszi a hosszadalmasabb bizonyítgatás helyett (v. ö. O. Stoll, i. h. 440. l. stb.) egyszerűen Flaubert irodalmi közhelyére mutatnom,¹⁾ mely szerint a púnoknál is *szokásba* ment át a hajadoni lábakat átfogó aranyláncokat szent szimbolumnak tekinteni, melyeknek férfi által való széttévése a szűzies öntudatlanságot pirulásra készteti, míg a tudatos férfi azt egész egyszerűen a jól ismert *gránátalmaevéssel* egyenrangú nőül *vevési symbolumnak tartja.*²⁾ E regényből vett példa különben élesen szemlélteti a *szokás-symbolum* és a *hivatalos czeremonia közti* finom és e téren többszörösen fontos *átmenetet* (v. ö. a jegyz.). Itt hangsúlyozhatatlanul tág tere van az egyéni tetszésnek, a mi szabad kezét ad a hasonló értékű kifejezések flosculusként való használatára.

Azok alapján, mit a gyűrűs ékek jellemző tulajdonságaiként hangsúlyoztunk (96. l.) és a mit görög *mellvédő μίτρον*-t illetőleg tudunk, hasonló szerepe — ritkábban — a *mellvédő szállagnak* is van. Igaz, hogy a mellvédőnek ilyenfajta megoldása Homerosban nem említődik, valami tiszta leírását később sem kapjuk, sőt főleg egy IV. V. századbéli ægyptusi epikusra támaszkodik, de tudjuk, hogy e Nonnus iskolájába való Tryphiodorus (l. 93. l. II. hal. 345. sor) alighanem a «kis Ilias» után írta epyllionját, s a régi forrás még akkor is megmaradhat számára, ha Noacknak³⁾ adunk igazat, ki szerint csupán egy mythographikus kivonatra támaszkodott. Reánk nézve e kérdésnek különös fontossága nincs, csak utólagosan erősíti mindazt, a mit a *μίτρον* szó eredeti jelentését illetőleg fentebb állítottunk (92—94. lk.).

Szándékosan hagytuk végére a *gyűrűs fejék* illetén szereplését, mely elsősorban teszi érdeklődésünk tárgyát. A mint a második pontban (v. ö. kül. 7. l.) a *χρήδεμνον* szóval, úgy a harmadikban *λύειν*-nel kapcsolatban (kül. 29 30. l.) kifejtettük, a homerosi költeményekben még nyoma van, hogy a *χάρινα λύειν* (v. ö. 29. l.) tényét a *gyűrűs ék* (is) jelezte. Viszont az ék > ruházat fejlődés menetéből világos, hogy legalább *nemi* vonatkozásában,⁴⁾ ha nem is morphologiailag, az ingerkeltésen és szemérentakaráson erősödött

¹⁾ Flaubert nagy *tudományos* támasztékkal dolgozott (hogy csak főforrását: Mignet abbé értekezését említsük a Mémoires de l'Académie des Inscriptions XLII. kötetében). V. ö. G. Flaubert: Salammbó Édition définitive, Paris, Charpentier 1890. Appendice 372. és 357. l. stb.

²⁾ Salammbó 225. l.: «Mátho lui saisit les talons, la chaînette d'or éclata et les deux bouts en s'envolant frappèrent la toile etc.» (Mint már fentebb érintettük, Salammbó-t dajkája úgy öltözteti, mintha nászra menne!). 226. l.: «elle s'aperçut que sa chaînette était brisée... On accoutumait les vierges dans les grandes familles à respecter les entraves (a kötelék, eredetileg bizonyára a szülésbabona miatt) comme une chose presque religieuse et Salammbó, en rougissant roula autour de ses jambes des deux tronçons de la chaîne d'or.» — V. ö. még Samter 115. l.

³⁾ Die Quellen des Tr.; Hermes, 1892. (27) 452 kk.

⁴⁾ Közbejártszik állandóan sok más tényező is (ég-hajlat, szokás, tetszelgés, divat stb.), ép ezért e szempont csak katexochen nemi esetekben lehet döntő. Ezért mellékes e mellett a közviselet és nem fontos a legnagyobb divatbeli eltérés a *nem-kritikus* időkben. (A női öv-viselet, a hajviselet (konty), a pártavisélet [v. ö. 100—101. l. jegyzettel] fátyol stb. teljesen közömbös házasság előtt és után.)

gyűrűs ék pártafélébe, majd mindig nagyobb alakú rubadarabba, *kendőbe* (a *homerosi κρήδεμνον*-ba) ment át és ezzel a ruha symbolikus-velejáróját a *tulajdonos szerepet* is felvette. A görög-római elfátyolozás *ősi szokásában*¹⁾ már Leist i. h. 147. l. *kétségtelenül* azt a gondolatot látja kifejezve, «dass die Verlobung nicht bloss die beiden Contrahenten (t. i. den Brautvater und Freier) binde, sondern auch die Braut. Sie — — ist vom Momente der feierlichen Verhüllungen die von der übrigen Männerwelt abgetrennte».

A szallag (*μίτρη*)-*κρήδεμνον*-ok fejlődését a *sál-κρήδεμνον*-okig, sajnos, megfelelő monographia hiányában nem mondhatjuk még mindenpontján megvilágítotttnak, de a három fokozat, a mely élesen élénk lép: a gyűrű és a fátyollepel, a közöttük álló *pártával* (*χερούφαλος*), semmi kétséget sem hagy a díszek symbolikus jelentését illetőleg. A *ráf-κρήδεμνον* főleg a babonás kötésoldás jogczimén, a *kendő-κρήδεμνον* inkább morális oldaláról jelzi a házasságkötést, a *χερούφαλος*-formához pedig mindkét vonatkozás fűzhető. *Ezért nincs a χερούφαλος Héra toilettejében a nászi κρήδεμνον-kendő alatt*, mert hisz ilyen vonatkozásban ennek *aequivalense* (l. 27 28. l.).

Ha már most kérjük, a három egyenrangú és jelentőségű jel közül melyik szerepelt a homerosi házasságkötésben, a pártá priori elesik. A *fátyol-κρήδεμνον* mellett szól már általában a kultúr-népek előszeretete közérthetőbb symbolum iránt,²⁾ a divat és a keleti hatás, közelebbről a *κρήδεμνον* közviséletbeli *kendő*-alakja (a *ráf*-alak csak az örökölt kifejezésben szerepel), a már felsorolt argumentumok³⁾ és végre, hogy a fátyolkendő (legfeljebb anyagában változva) később is mint ilyen jelkép szerepel,⁴⁾ a latin «*flammeum*»-nak megfelelőleg: (Martialis XI. 78 stb.).

¹⁾ A görög *νύμφη* ugyanaz a szó mint a latin *nupta* (v. ö. Festus Pauli p. 177. Th. s. v. *nuptam*. Illi (sc. Græci) enim nuptam véαν νύμφην appellanti) és mindkét név a legrégibb időkre mutatva jelenti a *νυμφευμένη*-t (Leist idézi Civ. Stud. IV. 44. l. 4. jegyz.)

²⁾ A kötésoldó babona inkább tapad a *ráf*-hoz, a tulajdonjelző symbolum a *kendő*-hoz.

³⁾ V. ö. 25—97, 98. l.

⁴⁾ Tudjuk Lukianos Conv. 8. c-ből, hogy *η νύμφη πάνυ ἀκριβῶς ἐγκεκαλυμμένη* ült az asztalnál s úgy is kísérték a *σαλαμος*-ba. Külön neve (*ἀνακαλυπτήριον*) volt az alkalomnak, mikor a *νύμφη* először jelent meg fátyol nélkül a *völegény* (?) és a *férfivendégek* előtt.

Pollux III. 36. szerint az ekkor kapott ajándékokat is *ἀνακαλυπτήρια*-nak hívták. [Hogy e czeremonia *mikor* folyt le, Hesychius I. p. 325, Pollux i. h. és Harpokration p. 17, 20 ellentmondó adatai alapján nem állapítható meg világosan. A kérdés irodalmát illetőleg l. Pauly-Wissowa Realencyclop. Stuttgart, 1894, s. v. *ἀνακαλυπτήρια*. Elfogadható magyarázat ad Hermann-Blümner i. h. 278. l. A mennyiben a *tény maga* kétségtelen, e kérdés nem érint minket közelebből.] *Ἐκ τῶν ἀνακαλυπτήριων* (Timaios fr. 149. [Müller Frag. Histor. Gr. I. 231. l.]) = a lakodalomból; *ἀνακαλυπτομένη* (Euangelos egy darabjának czíme Athenaios XIV. 52. szer.) = *ujdonsült menyecske*. Anth. Pal. VI. 133 (*Archilochos*) szerint a fiatal asszony *Hérának* szenteli fátyolát. Elfátyolozottnak mutatják a menyasszonyt az ábrázolások is (v. ö.: Boettiger: Vasengemälde I. 139. l.; Die griechische Braut. l. még 27. l.) stb.

E feltevés szerint *χρήδεμνα λύειν* Homerosban = a fejet (arczot) szabaddá tenni (a férj, a tulajdonát képező nő arczát teszi szabaddá a házasságkötés jeléül), míg a kifejezés Homeros előtti értéke szerint = a fejkötőt vagy a haját (kontyot) megoldani. Hogy az utóbbi eredetileg mire czéloz, azt láttuk Samter könyvéből. Viszont, hogy a babonás, rossz démon ellen védő kötést és a férjhez tartozást jelentő különböző ékességek *ugyanazon* néven neveztessenek, csak úgy érthetjük — a mint azt már 97. 98. l. tárgyaltuk — hogy az ék ruhává fejlődven a maga symbolumát is átadta a *funcióban egyenértékű*, helyébe lépő ruhadarabnak (hiszen a kendő is «kötés»), ha ez homályosabb is lett. Homerosnál egészen tiszta a dolog: a *χρήδεμνον* alatt, ha az menyasszonyi viselet («*flammeum*»), se a *μίτρον* - *χρήδεμνον*, se a *χερσόφαλος* elő nem fordul. Viszont a «ruha» is visszahat az ékre (= a régi formára) s így az éknek is megvan a tulajdonító szerepe; csak hogy itt ez homályosabb. Ez az egymásra gyakorolt hatás okozta, hogy a *χρήδεμνον* minden zökkenő nélkül jelentheti mind a két (ill. három) típust és a szallag- és fátyolmegoldás jelentőségét a reciproc hatások és a szimbolumok természete azonosnak engedi tekintenünk. Ez természetesen a *χρήδεμνον*-ra mint *nász*i symbolumra áll.¹⁾ Minthogy azonban e szerep két, morphologiailag elütő dísz egy név alá, kétségtelen, hogy a díszre katechochen *jellemzőnek* kell lennie.²⁾

Ha már most valami lappangó szerepét a házasságjelző *symbolumnak* mégis keresnők a *χρήδεμνον*-levevésben, inkább hajlunk ahhoz, hogy a ruhadarab symboluma (a tulajdon-symbolum) az erősebb és tudatosabb és hogy következésképp ez jut a homerosi *χρήδεμνα λύειν*-ben kifejezésre, ha nem is kimondott szavakban, de a későbbi szokástól valószínűvé téve, ha nem tudatosan, de legalább is tudattalanul.

Nem tekintve azt, a mi fény a következő fejezetből e kérdés javára esik, főleg arra alapozom e különben nem lényeges feltevést, hogy az akkori keleti hatás alatt, mely a nőt ép ezen czélzattal, állandóan fátyolozva járatta s a homerosi nő szégyenerzését is erősen az arczra lokalizálta, a fátyol inkább tulajdonító³⁾ (v. ö. 100. l.) sze-

¹⁾ Olyan 'parta' alakról (*χερσόφαλος*), melyet *χρήδεμνον*-nak neveztek volna, nem tudok; viszont e közvetítő formának fenti, specziális alkalmazása se fordul elő.

²⁾ A sok tekintetben konzervatívabb latinok (v. ö. 91. l.) *külön* érezhették a ráf és fátyol symbolumait, mert itt a *flammeum* alatt fejháló is szerepelt a menyasszonyon. De viszont lehet, hogy már dekoratív stb. szempontok hatottak, és a szimbolumok értéke feledésbe ment. Ilyen okokra és különösen *vallásiakra* vihető vissza a későbbi görögységben a menyasszony fejékeinek zsúfolása; ily díszek pl. a *γαμήλιον στέφανον* (Bion l. 88. Poll. III. 43. Lukian. Dial. mer. II. 3. v. ö. Rohde Psyche I. 220. 2: «Bekränzung stets eine Art der Heiligung irgend einem Gotte») taeniai (v. ö. Herm.-Blümn. 272. l.) stb.

³⁾ A homerosi férjes nő első sorban arczát takarja el (l. 24. l.), a mint azt Penelopénél α 334, π 416, σ 210, φ 65 látjuk. [Nem tartjuk fontosnak, hogy az á' παρ. *σχομένην*-t, (Petersen: Kunst des Pheidias 249. l. és Studniczka 125—127. l. alapján), mint az arcznak részbeni feltakarását vagy (Helbig és újabban Finsler: Homer 1908. 356. l. szerint) — a fej-

repet éreztethetett az «érzékeny» ponton: a házasságkötésnél. Csak a negatív bizonyosság erejével hathat az a mellékesen idesorozható tény, hogy a később visszhangzó ζώνην λύειν kifejezés, melyben inkább a gyűrűs forma a maga termékenységi symbolumával látszik praëponderálni (v. ö. kül. 97—99. l.), az alexandriaiak előtt nem tetszett a homerosi felfogásnak megfelelőnek és egyszeri előfordulása helyén athetálták (v. ö.: 30. s k. l.).

VI.

Eddigi fejtegetéseink célja volt minden kételyt eloszlatni az iránt, hogy a «*χορηγεῖν λύειν*» alatt minden felmerülhető ellenvetésekkel szemben jogosítva vagyunk egy házassági czeremoniára célzó s ez értelemben: a hajadon birtokbavételét jelző kifejezést látni. Hátra van még a vár (Trója) pro menyasszony behelyettesítésnek magyarázata. Sietünk előrebocsátásával: *A vár hajadonhoz hasonlítva, kinek pártját az ostromló keze meg akarja oldani, illetve megoldja: közhely a népköltésben*, nevezetesen a katonaköltészetben. Minden várvívó nép, német, francia, spanyol (magyar) stb. képzelete a várostromot asszonykéréshez, a vár szempontjából férjhezmenéshez hasonlítja.

Egy 1536-ban kelt francia dal, mely Péronne ostromáról szól. (Recueil de chants historiques français etc. par le Roux de Lincy IIe série, 1847, 105. l.: Chanson de la folle entreprise des Flamans et Bourguignons), így kezdődik: «Bourguignons avoient dit, | par leurs fines cautelles, | qu'ils yroient espouser | la belle Péronnelle, | et s'en yroient | par le mont Saint Quentin | pour assiéger la ville.» Itt egészen világosan egymás mellé van állítva a metafora és gyökere. (V. ö. még a 2. versszakot is.)¹⁾ További, német példakért utalunk O. Böckel: Psychologie d. Volksdichtung cz. könyvének 309. l.-ra.²⁾

Wolf és Hofmann (Primavera y flor de romances I. 251) egy spanyol románczot közölnek, melynek hőse Granada kezéért küzd, kit szívesen nőül venne, ha ő akarná, azonban a város már a mórakkal van eljegyezve s így kosarat ad neki.

A magyart illetőleg hamarjában csak azt tudjuk hozzá tenni, hogy a várostromhoz nem igen szokott katonalélek aligha szolgáltatott kifejezetten idevágó, önálló és határozott dokumentumokat. Bevalljuk, csak felületes vizsgálódásunk eredménye mégis a kétségbevonhatatlan bizonyosság, hogy a vár- és hölgymegnyerés közti párhuzamot szintén érzi és a «felkér» ige használatával «*κατὰ μετὰ φροσίν*» ki is fejezi (Jókai Mór Zrinyi Ilona cz. elbeszélésében «Kap-

kendő előrehúzásával és tartásával eszközölt — eltakarását értsük, bár a keleti minta ható erejéből következtetve, valószínűbb a Studniczka hipotézise]. A leánynak, mint most már jól értjük, erre szüksége nincs. Csak, ha férfitulajdon (férjes nő) lesz, vagy azzá válása symbolizálódik (νύμφη).

¹⁾ Ugyanez eseményről szól u. i. egy triollet, (112. l.), melyben a vár *gente pucelle*-nek van aposztrofálva. Még egy francia példa Vuymaigre: Chants populaires rec. dans le pays Messin I. 238, 240 stb.

²⁾ Onnan idézem e német dalrészletet, hol Laudon generális beszél Belgrád várához: «Höre Belgrad, lass dir sagen, | Josephus der will dich haben | zur Geliebten und Gemahl».

rara tábornok *felkéri* Munkács várát»). Meg vagyok győződve, hogy a ki utána jár, többet és jellemzőbbet fog találni.

Csak még két különösen találó, a *χοήδεμνα λύειν*-ben rejlő képhez meglepően közelálló párhuzamra utalok. Az Arnim-Brentano-féle Des Knaben Wunderhorn 359. s k. l. (Reclam kiad.) több város van nőhöz hasonlítva. Így a «Die vermeinte Jungfrau Lille» cz.; szóbeli adat alapján felvett dal, dialogus Eugen herczeg és Lille városa («aller-schönste Braut») között. (V. ö. 4. vssz. 3—5. s. 360. l.) A 10. versszakban Lille beszél következőképen (361. l.): «Meint ihr denn, dass mein Vandom | mir nicht bald zu Hülfe komm, | der mit hunderttausend Franzen | den Holländern lehrt das Tanzen, | *eh mein Kränzlein mir verbrannt.*»

Hogy ez a «*Kränzlein verbrennen*» egyértékű a homerosi *χοήδεμνα λύειν*-nel, ha ugyan még egyáltalán szükséges, támogatja (egy a sok közül) a Boroszló 1757. decz. 20-án történt átadásáról szóló hosszabb költemény, Fr. W. Freiherr v. Ditfurth: Die historischen Volkslieder des siebenjährigen Krieges etc. cz. (Berlin, 1871) gyűjteményének 50—52. lapján. A párbeszédés versben Boroszló szól először a porosz királyhoz. «Für eine *Jungfrau rein* galt ich so lange Zeit» mondja többek között és dicsekszik: «Ich habe Stück genug auf der Postierungsschanz | *und die beschützen mir mein schönen Jungfernkranz.*» Válaszában a király fogadkozik «*gewinnen — den schönen Jungfernkranz*» és felszólítja katonáit: «— gehet in die Schanz | *und nehmet hin zur Beut den schönen Jungfernkranz*». Végre a poroszok szólnak («Hochzeitgäst»): «ware trauervoll der ganze *Hochzeittanz. weil sie verloren hatte den schönen Jungfernkranz*». Ez a vers formális lakodalomhoz hasonlítja a várostromot és a menyasszony asszonynyá válását a «*Jungfernkranz*» elvételéhez fűzi. — mint a homerosi kifejezés.¹⁾

Az eredményeket, melyeket dolgozatommal elérteknek vélek. következőkép csoportosítanom:

1. Helyes, új értelmet nyer a tarthatatlan, formális magyarázat helyett *H* 100, *v* 388, *B* 117/18 (= *I* 24. 5).

2. Tisztázódik a *χοήδεμνον, μίτρον* (és *ίερὸς*) szavak jelentésének, illetőleg használatának kérdése.

3. Adalékokat szolgáltattam a «gyűrűs» és «ruhadarab» díszek eredetét, fejlődését, jelentőségét és viszonyait illetőleg. Ezzel kapcsolatban rámutattam bizonyos ilyen ékek symbolikus jelentésére a házasságkötésnél²⁾ és ezek nyomaira már a homerosi költeményekben.

4. A folklóre segítségével a görög psyche egy általános jellemű kincsét (a menyasszony pro vár metaforát) jogaiba helyeztem és a helyesbített homerosi tények segítségével adatokat szolgáltattam a görög és általános folklóre egynémely alakulóban levő fejzetéhez.

(Czegléd.)

MARÓT KÁROLY.

¹⁾ Hogy ez később nem visszhangzik, annak sokban volt oka a *χοήδεμνον*-nak meg nem értett jelentése (25—27. l.), tipikus szerepének feledésbe menése (a menyasszonyi fátyol *καλύπτρον* volt, v. ö. 100. l.), a várharczok népi megénekelésének hiánya, talán adataink fogyatékosága is stb.

²⁾ Mint már jeleztük, e nagy kérdést távolról sem tekinthetjük elintézettnak; most csak annyira terjeszkedhottünk, a mennyit célunk megkövetelt.

A BANKÓ LEÁNYÁRÓL SZÓLÓ SZÉPHISTORIA DÉLSZLÁV FORRÁSAI.

E széphistória középkori irodalmunkban, ennek minden romantikája ellenére is, szokatlan tárgyával már kezdettől fogva feltűnt. «A mi meséinkben, hagyományainkban» — írja Szilády a R. M. K. T. V. kötetében a 311. lapon — «általában nem szerepelnek a férfivá öltözött nők; kitűnni, fényleni, pompázni tehetségünk felett is szerettünk, de az alakoskodásra se hajlamunk, se tehetségünk. A férfi mint férfi, a nő mint nő szokta teljesíteni kötelességét nehéz körülmények között is. A jogok, melyeket a magyar nő mindig élvezett, rá nézve a hivatás komoly és önérzetes felfogásának váltak forrásává s nemének e megtagadása nélkül tudott, ha kellett, erős is, kitartó is lenni. Ez az önérzet egyfelől, másrészt az a tisztelet, melyben tartatott, nem engedte meg neki azt, hogy hivatásával ellenkező helyzetben vagy alakban esetleg neveltség vagy gúny tárgyává lehessen. Ezt érezhette Ráskay, a mikor Lorán férfialakját a nőiség észrevehető kímélésével rajzolta a zeberniki monda elbeszélésében.» Szilády-nak e szavai ugyan a *Vitéz Francisko* nőalakjára vonatkoznak, de Bankó leányára is ráillenek.

A milyen szokatlan azonban ez a tárgy a magyar irodalomban, olyan általános a délszláv népköltészetben, melynek hősi románczaiban lépten-nyomon találkozunk harcziás, sőt akárhányszor kegyetlenkedő amazonokkal is (l. pl. Bosanac gyűjteményében a 16., 23., 29., 38. és 49. számú hősi dalokat). A névtelen szerző az utolsóelőtti versszakban maga is bevallja, hogy délszláv forrásból dolgozott:

Horváltul magyarra nem régen fordéták,
Sebes Vág mentiben Semphe városában,
Rendelé egy iffjú gondolatjában,
Az istenhez való szerelmet mutatván.

Ezen a nyomon elindulva kutatóink csakugyan akadtak hasonló tárgyú délszláv népkölteményekre, a melyekben a magyar széphistória eredetijét vélték feltalálni. Utaltak egy 1879-iki horvát népköltési gyűjteményben (*Hrvatske narodne pjesme*) Vidovics leányának és Duncsics Romanijának alakjaira, utaltak morva, litván, albán és olasz mesékre, mondákra, melyekben mind «megtaláljuk a férfivá öltözött nőt s azokat a próbákat, a melyeket az eltagadott nőneműség kiderítésére eszel ki a gyanakodó környezet» (Szilády).

Véleményem szerint azonban a magyar szövegnek pontosabban megfelelő délszláv hősi dalok is találhatóak azon gyűjteményekben, melyeket egyrészt a szerb és horvát *Matica* gyűjtetett és adott ki (utóbbi 1897-ben dr. Stjepan Bosanac által Zágrábban), másrészt — leginkább a *Matica* kezdeményezésére — mások gyűjtöttek s külön ki is adtak (Ivančić, Kačić, Pavlinović). De régebb feljegyzésekben és szerb területen végzett gyűjtésekben is akadunk rokontárgyú költeményekre. Ez a nagy elterjedés nyilvánvaló bizonyítéka a megénekelte tárgy közkedvelt voltának. A Bosanac kiadásában különösen a

36. számú románcz (*Sestra Marka Kraljevića dvori cara: Kraljević Marko huga szolgálja a szultánt*) mutat feltűnő — helyenként sorról-sorra való — egyezést a magyar széphistóriával.

A semptei névtelen fordításában avval kezdődik a mese, hogy Béla király udvarába parancsolja a főurakat. Bankó nem tudja, mitévő legyen: jó maga már «vénsége miatt megnehezölt vala, firfi magzatja pedig nekie nem vala.» Azonban kilencz leánya közül a legifjabbik, a legszebbik, vállalkozik arra, hogy «huszármódra csináltatott ruhában sok jó szolgálja kíséretiben» felmegy Rudára.

Béla király, a mint meglátja a leányarczú, gyönyörű daliát, «nekie így szóla»:

Mely igen iffú vagy, kin nagy esodám vagyok,
Te szép tekintésed leány módra vagyok,
Te járásod neked firfi módra vagyok,
Hogy én megérthessem: akaratom vagyok.

Mivel a lány nem árulja el magát, a király különféle cselekhez folyamodik, hogy meggyőződjék az igazságról. A leány azonban mindannyiszor férfiasan megállja a próbát: 1. A vásáron nem az orsót, rokkát választja, hanem a fényes fegyvereket. (Pendantja Achilles esetének Skyros szigetén.) 2. Legyőzi a vitézeket czéllövésben és kőhajításban, 3. borivásban. A király azonban még mindig gyanakodik, s fürdést parancsol. Am a leány megint túljár Béla király eszén s levelet mutat neki, melyben apja, a vén Bankó, haza hívja fiát, hogy a reá tört ellenségtől megvédelmezze a tehetetlen családot s az ősi várat. Most már a király sem kételkedik: nyájas szavak és gazdag ajándék kíséretében elbocsátja udvarából «ő jó szolgálját». A lány «az ő szolgáljaival mindgyárást erede», de

Mikor beszörzöde szép könnyő gályában
Az Duna vizének aláfolvásában,
Hamar kapcsolja komoka dolmányát,
Királynak mutatá szép két almáját.

Az Bankó leánya ezt mondta királynak:
«Teremnek-e király te birodalomban,
Az te szép kertiben (!) ilyen drága almák
Mint az én kertemben, kik előtted voltak?»

Budára hoztam volt az két drága almát,
De nem tudtad király megszegni az almát.

Béla összes vitézeit utána szalasztja; ígéri, hogy feleségül veszi, ha visszatér, de a leány mint «az láthatatlan sebes szél futása, oly sebest megyen vala» gályájával. Otthon a vén Bankó értesülvén leánya különös kalandjairól,

Nagy fen hahottával azon nevet vala,
Az ő leányának igen öröli vala.

Mi van ebből a meséből a forrásul szolgáló délszláv román-czokban? Arról a reményről, illetőleg aggodalomról, hogy szóról-szóra egyező eredetűt találhassunk, eleve le kell mondanunk, mert az íratlan

népköltészetben a fordítás éve óta (1570) lepergett századok nagy eltolódásokat jelentenek. De ha írott szöveg alapján készült volna is a fordítás, akkor se igen lehetne egyéb — az akkori idők általános irodalmi szokása szerint — többé kevésbé szabadabb átdolgozásnál a «széphistóriák» hangján és modorában. A szerzés pontos idejének és helyének versbefoglalása, «Bacchus isten»-nek emlegetése semmiesetre sem a naiv és népies délszláv hősi dalokból került a «fordítás»-ba.

Legnagyobb rokonságot széphistóriánkkal a Bosanac-féle gyűjteménynek *Sestra Marka Kraljevića dvori cara* cz. románcza mutat. Ennek tartalma a következő:

Kraljevics Marko, alighogy haza vezette menyasszonyát fehér-falú Prilip várába, máris parancsot kap — levél útján — a sztambuli czártól, hogy azonnal induljon a szultán udvarába

Malo vrime podvoriti cara
Malo vrime, devet godin dana.

(Kis időre, csak kevés időre,
Kilencz hosszú, álló esztendőre).

Markónak nehezére esik a válás.

Édes anyja nagy aggódva kérdi,
Mert hogy fiát szeretettel félti:
«Mért sírsz fiam, én drága cselédem?
Mit ír a czár ez új levelében?»

Markó elmondja a szomorú hírt, de huga, Andjelija megvigasztalja bátyját:

Mit se búsulj, szomorkodjál nékem,
Mit se búsulj egyetlen testvérem.
Tehelyetted a czár udvarába
Én megyek el vitézi ruhába'.
Jó Perisa a hadak vezére,
Ki kezemet már nem egyszer kérte.
Add csak Márkó vitézi ruhádat,
Fegyveredet, Sarac paripádat,
S Isten veled! hej! rövid időre,
Kilencz egész álló esztendőre.

Úgy is történt. Andjelija már nyolcz évig szolgálta a szultánt a nélkül, hogy bárki is kételkedett volna férfi voltában. Részt vett mindenféle küzdelemben, vitézi kalandban s mindenütt derekasan megállotta helyét. A kilenczedik évben azonban gyanakodni kezd Perisa nagyvezér s levelet ír édes anyjának:

Édes anyám, ki neveltél engem,
Adj tanácsot ily csudás ügyemben:
Seregemben kilenczedik éve
Szolgál egy hős Kraljević nevébe.
A járása deli hős járása.
Büszke, bátor szemepillantása.
De orczája, mint a harmat, gyenge;
Mintha Márknak testvérhuga lenne!

Az anya azt a tanácsot adja fiának, hogy a legelső vasárnap-úsztasson át lovas seregével a folyóvizen; ha a hős csakugyan Márkó, legelsőnek jut a tulsó partra, ellenkező esetben vonakodni fog az átúsztatástól.

Perisa nagyvezér alig várja a vasárnapot. De mennyire bámul, mikor a vitéz bátran a habok közé ugrat lovával s szerencsésen átúsztat. A második próba a Rigómezőn kőhajításból, vitézi tornákból áll; ám Andjelija ezeken is kiténteti magát. Végre, harmadszor következik az a próba, mely a magyar énekben a legelső. A vásáron azonban Andjelija puskaporon, ölmon, fegyvereken kívül selymet, tükröket is vásárol. Perisa diadallal kérdi, mire kell neki a tükör, a selyem s egyéb csecsebecse:

Sta će tebi, delijo neznana,
Srna, svila, ogledala sjajnih?

A felelet így hangzik:

Kod kuće mi do tri seke mlade,
Svaka želi, da im bratac dojde,
Da im nosi dare nederane.

(Három hugom él otthon a várba',
Haza bátyját mind a három várja,
Nekik szántam ezeket emlékre.)

E szavak után futásnak ered; mikor már biztonságban érzi magát, kitarja keblét s gúnyolódva ingerkedik a tehetetlen szerelmes-vezérrel. Perisa hasztalan kergeti csatlósait Andjelija után. Prilip várában, a Kraljevićoknak ősi fészékében nagy az öröm, mikor Márkó huga szerencsésen haza érkezik a közel kilencz évi, kalandos hadi szolgálatból.

Ez a Bosanac gyűjteményében a 36. számú hősi dal tartalma, melyet a horvát népköltészetnek egy szorgalmas kutatója, Alačević Miroslav, jegyzett le Dalmáciában a makari tengerparton. Horvát változatai közül legfontosabbak az Ivančić, Kačić és Pavlinović-félék; az elsőt Antun Radić jegyezte le Bogomolje-ban Hvar szigetén; a másodikat Kačić közölte a Makar melletti Bristből, a harmadikat Dalmáciából Pavlinović. Tehát mind a négy románéz Dalmáciából ismeretes, úgy hogy nem lehetetlen, hogy az eredeti monda is itt keletkezett.

A Pavlinović és Ivančić-féle változatokban Marko Kraljević szomorúan ballag egy rengetegben s így beszélget a zöld erdők százados fáival: «Könnyű neked zöld erdőség! Könnyű neked, mert minden tavasszal megújhodoz s nem érzed magas korod súlyát; én, Markó, napról-napra öregszem, elaggott tagjaim számára nincsen megújhodozás. De ez csak hagyján. Mindennél jobban búsít az, hogy öreg koromra nincs egyetlen vitézem, a ki elmenne helyettem a szultán udvarába s kiváltana a kilencz évi hadi szolgálatból. Fiam egy sincs, de van kilencz lányom; nyolezat férjhez adtam, a kilenczedik, a legifjabbik, Mandolina, otthon maradt, fehér udvaromban, hogy felderítse hanyatló napomat.» Így panaszkodik az agg hős. Azt

hiszi, hogy senki sem hallotta a zöld erdön kívül; pedig Mandolina, ki véletlenül épen arra járt, minden szavát hallotta apjának s elhatározza, hogy helyette ő áll ki a szultán szolgálatára. Markó le akarja beszélni szándékáról. A leány azonban nem is hederít apja ellenvetéseire, aggodalmaira és Markó vitézi öltözetében felmegy a csári udvarba. Minden baj nélkül szolgál nyolcz évig: a kilenczedik évben Zrinović bán gyanakodni kezd. A továbbiakban a Pavlinović, Alačević és Ivančić-féle változatok között csak a próbák sorrendjében és nemében mutatkozik jelentéktelen különbség; az utolsó próbán ugrás közben kikapcsolódik a dolmány Mandolina keblén, a mi elárulja kilétét. Zrinović hiába üldözi a menekülő Mandolinát «a sík mezőn s a zöld erdön által», hiába kiabál Prilip várnak zárt kapui előtt: feleletre sem méltatják.

A Kačić-féle változat csak annyiban tér el testvéreitől, hogy Senjanin Ivo (Zenggi Iván) a vezér neve, a ki szintén egyik kedvelt alakja a délszláv hősi románczoknak.

A mondának eddig bemutatott változatai horvát (ill. dalmát) területről vannak közölve. De ismeretes a monda a szerbek között is. V. Bogišićnak 1878-ban Belgrádban *Narodne Pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa (Népdalok régi, nagyjobbreszt tengermelléki feljegyzésekből)* czímen kiadott népköltési gyűjteményében (*Glasnik srpskog učenog društva, drugo odeljenje X.*) olvasható egy hősi dal, mely szintén közelről rokon a horvát változatokkal és a magyar széphistóriával. Címe: *Kako Peimana kći Dizdar-age izmijeni oca iduć' na carevu vojsku . . . (Miként helyettesíti Peimana, Dizdar-aga leánya, édesapját, maga menvén el a szultán seregébe . . .)* Meséje Boszniában kezdődik. Dizdar aga békésen éldegél Nov városában; nyugalmát azonban váratlanul megzavarja egy levél, melyben a szultán hadba szólítja a vén sast, a ki pedig már a templomig sem bír elcsoszogni. Peimana, hű szolgájának, Dilavernek, kíséretében szívesen vállalja apja helyett a hadi szolgálatot. A kilenczedik évben Mujo carević gyanút fog s apja tanácsára különböző próbáknak teszi ki «Peiman spahija»-t (kőhajítás, vásár, fürdés). Az utolsó próba (fürdés) előtt, előre kieszelt fortélyból két hírnök érkezik s jelenti Peimannak, hogy apja, anyja meghalt, a gyaurok felperzselték várát. Peiman ekkor megajándékozta társait, elbúcsúzik tőlük s csak mikor a Drina vizén átkelt, árulja el magát Mujo carevićnak, s a túlsó parton vesztelő kíséretének:

Dušo, zlato, careviću Mujo!
Kad sam tebi srcu omiljela,
Kupi svate, hodi po djevoju;
I ja njesam Peiman spahija,
Nego kćerca starca Dizdar-age.
Kada je je mladu razumio,
Kupi svate, ide po djevoju,
I za nju se bio oženio.

(Lelkem, drágám, carevićom, Mujo!
Ha igazán megszerettél engem,
Nász népeddel, a mint illik, kérj meg!
Nem vagyok én — tudd meg — Peiman spahi,

Iyánya vagyok ősz Dizdár-agának.
 A mikor ezt Mujo meghallotta,
 Násznépével elindult a lyányért
 S hazavitte hitese feleségül).

A szerb változatban a dolmánykikapcsolás, illetőleg kikapcsolódás motivuma nem fordul elő.

E rövide szabott tartalmi ismertetések után összegezzük mindazt, a mit a magyar széphistóriáról és délszláv rokonairól megállapíthatni. Annyi bizonyos, hogy lényegtelen eltéréseket nem számítva, mind a kettő egy és ugyanazon mondai tárgynak költői feldolgozása. A feldolgozás módjában, hangjában van ugyan különbség, de ez mit se változtat a dolgon. Az érdekesebb eltérések a következőkben foglalhatók össze:

1. A legtöbb szláv változatban a leánykérés megelőzi a leánynak táborba szállását, udvari szereplését. A felismerés veszélye így nagyobb, mint a mi széphistóriánkban.

2. A szláv románczokban nem a király (ill. szultán, czár) szeret a leányba, hanem a királynak valamelyik vezére: Periša vajda, Zrinović bán, Ivo Senjanin, Mujo carević.

3. Az események színhelye a szerb-horvát változatokban nem Buda, hanem a czár (a szultán) udvara; nem is néhány rövid nap alatt esik meg az egész: nyolcz hosszú estendeig állja a leány a hadiszolgálatot s csak a kilencedikben válik gyanússá. Ez mindenestre naivabb felfogásra vall, de magyarázatot talál a délszláv népköltészet természetében.

Hogy a magyar énekek Buda a színhely, annak csak két magyarázata lehetséges: vagy a fordító tette a szövegen ezt a változtatást öntudatosan, mert úgy gondolta, hogy a történetnek magyar viszonyokra való alkalmazása érdekességét is növeli. E tekintetben a fordítót támogathatta a Béla királyhoz fűződő azon irodalmi hagyomány, melyet többek között a *Vitéz Francziskó históriájában* nyert kifejezést; ez a széphistória különben is több rokon vonást mutat a Bankó leányáról szólóval. Az sem lehetetlen azonban, hogy a semptei névtelen olyan horvát eredetiből dolgozott, a melyben az esemény színhelye nem a carigrádi czári, hanem a budai királyi udvar volt. A délszláv s főleg a horvát népköltészetben épenséggel nem ritka Budavárának, mint színtérnek, a budai királynak, mint az események egyik főhősének a szerepeltetése. Az az állandó és szoros érintkezés, melyben a magyarok és a déli szlávok az egész középkoron keresztül állottak, a török ellen vívott közös harczok és vállalkozások ezt egészen természetessé teszik. Az elnyomott s évszázados küzdelmeikben hazánkra támaszkodó apró balkáni népek hadvezéreinket, nevezetesebb királyainkat naiv epikájuk hőseivé avatták. Csak egy-két példát említek a Bosanac gyűjteményéből: a 22. számú hősi dalban (*Markó Kraljević poljubi vjerenicu, a ona ga nije pozнала*) Pavao Banović, a *svjetli krao ugarski* (budai fényes király) közeli rokona szerepel; a 44. számú dalban Mátvás király násznagyának kéri Budára Kraljević Markót, a kivel különben is közeli rokonságban állott; a 47. számú románczban az *ugarski kralj* lakodalomra hívja Markót; az eljegyzést a budai *sveta Petka* templomban tartották; a 70. számú dalban

(*Zenidba Miljenka Vojinovića, nećaka Marka Kraljevića*) Markó és unokaöccse, a fiatal Miljenko vadászat közben eltévednek s bekopogtatnak a budai királynál, a ki nagyon megőrül váratlan vendégeinek; az egész további esemény Budán s közeli környékén, az *Orlove Stjene* (Sas-szirtek) szikláik körül folyik le. Bogičić gyűjteményében egy rendkívül érdekes és az epikus népköltészetre jellemző hősi dal olvasható, melyben Rákóczi és II. Lajos személyei vannak összezavarva a mohácsi veszedelem páratlan szépségű, keleti fantáziával kiszínezett elbeszélésének keretében. Pedig majdnem két évszázad választja el Rákóczit II. Lajostól, Mohácshoz pedig amannak semmi köze sem volt; lehet, hogy Muhaćnak és Munkácsnak összezavarása közvetítette a feltűnő személycserét (az aránylag rövid költeményben Muhać is, Mukać is előfordul); ám a lényeges mégis az marad, hogy a nép az ő kedvelt hőseire aggat minden ékességet, nekik tulajdonít minden nagy eseményt; idő- és térbeli korlátokat nem igen ismer, történelmi aggodalmai sincsenek.

Hogy a budai király nevére csak elvétve történik említés, azon nem kell csodálkoznunk, hisz a szultán is csak a legritkább esetekben van megnevezve, pedig a szultán ezen hősdaloknak gyakrabban előforduló alakja, mint a budai király.

4. A délszláv változatokban a gyanakodó vezér többnyire édes anyjának ismételt szó- vagy levélbeli tanácsára rendeztetni a próbákat. Ez, a bevezetésben is szereplő levélmotívum a délszláv népköltészetben nagyon gyakori; példákat százával lehetne idézni. Van úgy, hogy a hős három levelet kap egyszerre megannyi parancscsal, úgy hogy azt se tudja, melyiknek engedelmeskedjék előbb. Nem egyszer sólyom hozza, sólyom viszi a levelet (pl. Márkó levelét Sibirjanin Jánkó várába Sarajljija Mújo börtönéből).

5. A vásáron az álvitéz némcsak fegyvereket, hanem leányoknak való csecsebecskéket: tükröt, selymet stb. vásárol állítólagos hugai számára. Ez tagadhatatlanul költőibb s természetesebb is, mint a magyar széphistória megfelelő jelenete. Ha a horvát egykorú románczban is megvolt e mozzanat, s ha a fordító tudott róla, akkor valóban csodálkoznunk kellene, hogy költeményéből e jelenetet, mely az egész mesének egyik legszebb, legbájosabb jelenete, kihagyta.

6. A próbák a szerb-horvát változatokban más sorrendben következnek. A fürdés némelyikéből teljesen hiányzik; pótolni látszik a folyón való átúsztatás. A sorrend azonban a leglényegtelenebb valami és természeténél fogva a legtöbb változásnak is van alávetve.

7. A megoldást a magyar énekben Bankónak egy levele sietteti, kiszabadítva a leányt abból a kellemetlen helyzetből, melybe a fürdés próbája sodorta. Ez a motívum nincs meg a horvát változatok mostani szövegében, a szerbben Diláver két hírnökének híradása helyettesíti.

8. Érdekes különbség állapítható meg a magyar széphistória és a szláv dalok hangja tekintetében. Amaz inkább tréfás, pajzánkodó, úgy hogy a szerelmes királynak jóízú, pajkos megleckéztetésén a vén Bankó is «nagy fen hahottával igen nevet vala»; a szláv románczok ellenben, ha itt-ott egy-egy megfelelő helyzetben nyilatkozik is bennök valami naiv humor, általában komolyak, mert mindaz, a mi a háttért alkotja, szomorú, véres valóság volt ezeknek az apró, a törököktől századokon keresztül sanyargatott népeknek.

Mindez eltérések azonban jelentéktelenek s számba nem igen jöhetnek a szembeszökő tárgyi egyezés mellett. Azt természetesen nem kívánhatjuk, hogy a magyar széphistóriának pontosan megfelelő, vele sorról sorra egyező horvát szöveget találhassunk; hisz a délszláv hősi dalokat tervszerű rendszerességgel csak egy század óta gyűjtik, úgy hogy az első, le nem jegyzett és századokon át állandóan változásoknak, vidékenként is módosításoknak kitett szöveget nem ismerhetjük. Az egész magyar ének, részek szerint, megvan az ismerttetett délszláv változatokban, külön-külön azonban egyikben sem. Így is feltűnő, hogy vagy három helyen majdnem szószerint egyezik a magyar és a szláv szöveg. Ezek a helyek a következők:

1. A szerb (I) változatban:

Muč' ne boj se, babo, dobro moje!
Nu mi skroji delinske haljine,
Kako nose u Novom spahije,
I kupi mi konja Dilavera,
Ja ću poći za tebe na vojsku.

A széphistóriában a megfelelő hely így hangzik:

Én szerelmes atyám, borotváltasd hajamot,
Huszármódra mostan csináltasd ruhámot,
És én velem adjad te jó lovaiddot,
És velem boesássad sok jó szolgáliddot.
Én te fiad levén: Budára felmegyek...

2. A horvát változatok közül az Alačević-féle áll a legközelebb a magyar szöveghez. Idetartozó helyei:

U vojsku mi jedno momče dojde,
Muškoga je hoda i pogleda,
Ženskoga je struka i obraza.

A magyarban:

Mely igen iffú vagy, kin nagy csodám vagyok,
Te szép tekintésed leány módra vagyok,
Te járásod neked férfi módra vagyok.

3. A költemény végén pedig, mikor a leány «hamar képesolja komoka dolmányát»:

Crkni, pukni, Periša vojvodo!
Evo dojke u mlade divojke,
Vidio si, dodio si nisi.

A széphistóriában, valamivel szabadabb feldolgozásban, körülmenyesebb stílusban:

Téremnek-e király te birodalmodban,
Az te szép kertiben ilyen drága almák
Mint az én kertemben, kik előtted voltak?

Budára hoztam volt a két drága almát,
De nem tudtad király megszegni az almát.

A mi a neveket illeti, azokat csakugyan hiába keressük a szerb-horvát változatokban: e tekintetben talán a régi irodalmunk kutatóitól feltételezett Béla-mondakör volt befolyással a fordítóra. Ám a nevek különben sem elhatározó fontosságúak; a délszláv hősi dalokban láttuk, hogy minden változatnak megvan a maga külön hőse (Periša vajda, Zrinović bán, Senjanin Ivo, Mujo carević). Véleményem szerint a semptei névtelen valószínűleg csak hallotta valahol — talán valami guzliczartól — a horvát eredetit s később dolgozta át magyar alexandrinusokba «sebes Vág mentiben, Sempte városában» a meséjét, melyre még emlékezhetett, egyes fordulatosabb, költőibb helyekre bizonyára még teljes élénkséggel. De az se lehetetlen, hogy a tartalmát röviden lejegyezte magának s azután szabadon, magyar viszonyokra alkalmazva dolgozta át a maga felfogása szerint, támogatva visszaemlékezéseitől is. Hogy az annyi színben pompázó délszláv népköltészet szépségeit nem bírta teljes mértékben visszaadni, azon ne csodálkozzunk; a szláv dalokban a népköltészet őseréje buzog, a magyar széphistóriában a Tinódi-féle primitív és mesterkelt lantos költészet hatása mutatkozik. Ám a fordító még így is figyelemre méltót alkotott.

(Újtorda.)

PÁVEL ÁGOSTON.

HAZAI IRODALOM.

Dante komédiája. Első rész: A pokol. Fordította *Babits Mihály*. Budapest, Révai, 1913. N. 8-r. 330 l. Ára 9 K.

Babits Mihály költői működését igen rokonszenvenné teszi élettem a nyelv és verselés dolgában való nagy gondossága, a verstechnikai kérdésekkel való szerető bibelődése, mely sokszor új formákkal való kísérletezésre is ösztökéli. Ifjabb költőink közül kétségtelenül igen kiválik formakészség tekintetében, s mivel megvan benne a *vena poetica* mellett a *vena philologica* is, mindenképen rátermett a művészi tolmácsolás nehéz feladataira. Örömmel üdvözlöm e téren és bizonyos vagyok benne, hogy ez irányú munkásságához a legszebb reményeket fűzhetjük.

A műfordítás nehéz feladatai közül Babits a legnehezebbet választotta, midőn Dante *Isteni Színjátékának* átültetésére vállalkozott. Kétféle költő teszi fölötte küzdelmese a tolmácsolás munkáját: az olyan, a ki nagyon is tömör nyelvű, s az olyan, a ki nagyon is nehéz versformában ír. Nos hát, Dante munkájában mind e két tulajdonság megvan: nyelve annyira tömör, hogy sokszor homályossá is válik, versformája pedig, a terzina, rímelő szabályánál fogva még eredeti versben is rendkívül nyögös, hát még akkor, a mikor egy más költő gondolatainak hí visszaadására kell vele igyekezni. Dante terzináit fordítani tehát a legerősebb próbára teszi a műfordítót, oly erős próbára, melylyel szemben a kritika mértékét sem szabad igen magasra szabnunk, ha igazságtalanok nem akarunk lenni.

Babits ezt a nagy munkát a feladathoz méltó komoly igyekezettel végezte; maga a vállalkozás is tiszteletet parancsol, hisz szinte azt lehetne mondani, hogy ha valamire, Dante fordítására lehet alkalmazni azt a mondást, hogy «in magnis et voluisse sat est». Hogy a nemes ambícióval végzett munka teljes sikerrel járt volna, azt bizonyára Babits maga sem gondolja. A mit e téren elődei megkezdettek, ő tovább fejlesztette; az ő munkásságuk sok helyütt egyengette útját, könnyítette feladatát; símbáb, olvashatóbb amazoknál, egy fokkal közelebb jutott az ideálhoz, de hogy az ideál el is legyen érve, ahhoz persze még több ily kísérletre lesz szükség. Hiszen a németeknek, ha jól tudom, már negyven *Pokol*-fordításuk van, de teljesen megfelelő még ma sincs. Mindegyik tovább épített a meglévő fordítások által kiépített talapzaton, a minthogy tovább épített Babits is, és tovább fognak építeni Babits követői is.

Ez álláspontom igazolására nem akarok az egész könyvből innen-onnan összeszedett hibás helyekre hivatkozni. Harmincznégy énekből összeválogatni ilyen spicilegiumot nem nehéz dolog és szerintem nincs is megengedve, mert tendenciózus. Méltányosabbnak tartom, ha egyetlen részletet veszek bírálatom alapjául, s e célra a legismertebb helyek egyikét választom ki: a Francesca és Paolo epizódot, az V. énekből (97—142. sor).

- 97 Ott születünk, a hol a partvidékre
leszáll a Pó és a tengerbe tér meg,
99 hogy társaival békét lelne végre.
Szerelem, gyenge szívnek könnyű méreg,
társamat vágyra bujtá testemért, mely
102 oly csúf halált halt rágondolni félek.
Szerelem, szeretettnek szörnyű metely,
szívemet is nyilával úgy találta,
105 hogy látod, itt se hágy keserve még el.
Szerelem vitt kettőnket egy halálba,
ki vérünk ontá, azt Kaina várja.»
108 a gyászos pár ily szavakat kiálta.
S míg hallgaték e gyötröttek szavára,
lenéztem s ajkamon kitört a sóhaj
111 s a költő kérdé: «Szívedet mi vájja?»
S felelvén néki, mondtam ekkor: «Ó jaj
hány édes gondolat vihette őket
114 a kínos útra, mennyi titkos sóhaj!»
S újra megszólítám a szenvedőket
s kezdém: «Francesca, bánatod reám oly
117 érzéseket hoz, hogy a könny erőtet.
De mondd: a sóhajok korában Ámor
hogyan lett megismerni bátorítód,
120 minő az édes vágy, a kétes mámor?»
És ő felelt: «Nincs semmi szomorítóbb,
mint emlékezni régi szép időre
123 nyomorban; ezt jól tudja bölcs tanítód!
De ha oly nagyon vágyasz ismerni dőre
vágynak csiráját, úgy teszek, habozva,
126 mint a ki szól és sír hozzá előre.
Egy nap, miketten, egy könyvet lapozva
olvastunk benne Lancelotto rejtett
129 szerelméről, nem is gondolva rosszra.

Szemet ez gyakran szememen felejtett
 s arczunk az olvasásba belesápadt;
 132 de főleg egy pont lett, a mely megejtett.
 Szent mosolyáról olvasván a vágnak,
 mely csak egy csókra szomjazik bolondul,
 135 ez, a ki tőlem többet el se válhat,
 ajkon csókol, remegve izgalomtul.
 Egy Galeottónk lett a könyv s írója.
 138 Aznap többet nem olvasánk azontúl.»
 A míg az egyik lélek ekként szóla,
 a másik zokogott, hogy úgy éreztem,
 141 mint a kinek elhal egész valója
 és mint valami holttest, földre estem.

Nyelv és verselés dolgában, a mint látható, kevés kifogásolni való akad Babits e fordításában; az olyan sorok persze, mint a 101.: «Társamat vágyra bujtá testemért, *mely*», vagy a 115: «S kezdém: Francesca bánatod reám *oly*», kirínak a többi közül. Az utóbbi hely egyébként sem szerencsés: «Bánatod reám *oly* || *érzéseket hoz*, hogy a könny erőtet.» A néhol felette gyöngye rímre (pl. belesápadt—vágnak) tán nem érdemes szót vesztegetni. Ellenben többféle megjegyzés tehető a fordítás hűségét illetőleg. «Amor che al cor gentil ratto s'apprende» (100. sor) annyit tesz: «A szerelem, melyet a *nemes* szív hamar megtanul»; ettől meglehetősen távol esik Babits sora: «Szerelem, *gyenge* szívnek könnyű *méreg*». A még holtukban is egymáson csüngő szeretők nem mondhatják a szerelmet méregnek, ép úgy, a hogy nem mondhatják három sorral alább *szörnyű métely*nek. Ez a sor: «Amor che a nullo amato amar perdona» (A szerelem, mely a szeretett lénynek nem engedi el a viszontszerelmet) kétségkívül egyike a legnehezebbeknek, de lehetetlen, hogy Babits is ne tudta volna jobban visszaadni, mint így: «Szerelem, szeretettnek *szörnyű métely*». (Itt inkább beérném Szász Károly fordításával: «Szerelem, mely viszontszeretni ösztöng»). A 100. és 101. sorban egészen el van ejtve az a dantei kép, hogy Francescát *megfosztották* «della bella persona» «szép testétől»; Babits csak annyit mond: «testemért, mely *oly* csúf halált halt». (Az eredetiben: Amor... || prese costui della bella persona || che mi fu tolta.) Az a fontos és szálló igévé lett pár szó: «e il modo ancor m'offende» -- a *módja* még ma is bánt — szintén el van ejtve, mert Babits egészen mást mond helyette: «rágondolni félek». Elsiklok a «szívedet mi vájja?» fölött (111. sor), mely igen modoros tolmácsolása Dante egyszerű szavainak: «che pense?» («mire gondolsz?»), valamint a 114. sorbeli «kínos út» fölött is, melyből aligha érezhető ki a «doloroso passo» értelme, a halál. Súlyosabb hiba van a 117—120. sorbeli *terzina* fordításában. E passus így szól: «Ma dimmi: al tempo de' dolci sospiri || a che e come concedette Amore, || che conosceste i dubbiosi desiri?»; értelme: «az édes sóhajok korában min és hogyan engedte Amor föliálmernetek tulajdon, addig még bizonytalan vágyaitokat?» más szóval: «hogyan jutottatok tudatára szerelmeteknek?» (Egy német fordító, Carneri, így adja vissza: «Doch sage mir, zur Zeit der süßen Seufzer || Wozu, wieso mocht' euch die Liebe lassen || Erkennen all die zweifelvollen Wünsche?») Babits fordítása, a mellett, hogy nehézkes («hogyan lett *megismerni bátorítód*») egészen mást is mond: mintha Amor arra

hátorította volna a szerelmeseket, hogy megtudják, «*minő a kétes mámor*». Így ez egészen hamis. A 125. sorbeli «*dőre vágyunk*» ellen is ugyanaz a kifogásom van, a mi a fentebbi «*méreg*» és «*métely*» ellen; az eredetiben («*del nostro amor*») nyoma sincs annak, mintha a szerelmesek elítélnék vagy megbánnák szerelmüket. Ismét egy jelentősebb észrevétel tehető a 126—129. terzina ellen, hol főképp az a baj, hogy a híres harmadik sor: «*solì eravamo e senza alcun sospetto*» alig van visszaadva. Az, hogy «*magunk valánk, gyanútlanul*» nem oly lényegtelen, hogy el volna hagyható vagy meg volna másítható; pedig Babitsnál a «*magunk valánk*» egészen elmaradt. a «*gyanútlanul*» pedig (t. i. nem gyanítva, hogy a férj rájuk törhet) igen bágyadtan van visszaadva e szavakkal; «*nem gondolta semmi rosszra*». A 132. sorban a «*solo un punto*» fordítása: «*főleg egy pont*»; a «*főleg*» lapos is, hűtlen is, mert a «*solo*» «*csakis*»-t jelent. Egészen el van véve a 133—135. terzina, illetőleg ennek két első sora, mely Babitsnál értelmetlen zagyvaság: «*szent mosolyáról olvassván a vágnak*, mely csak egy csókra szomjazik *bolondul!*» Az eredeti így szól: «*Quando leggemmo il disiato riso || esser baciato da cotanto amante*»; értelmé pedig az, hogy «*mikor olvastuk, hogy azt az áhított mosolygást (értsd a *mosolygó ajkat*) hogyan csókolta meg az a nagy szerelmes*». (A «*vágy mosolya*» egyébként Szász Károlynál is előfordul, szintén helytelenül). A passust a német fordítók közül legszerencsésebben Gildemeister adta vissza: «*Da wo das heissersehnte Lächeln ihr || Zuerst geküsst wird von dem hohen Streiter*». Witte is ilyenformán tolmácsolta: «*Denn als wir, wie das langersehnte Lächeln || Von solchem Liebenden geküsst ward, lasen*». Az egész részlet e leggyengébben fordított soraival be is zárom észrevételeimet, bár még folytathatnám a bönvészést.

Am azt hiszem, ennyivel is kimutattam, hogy a jelen mű után is még elég messze vagyunk attól az ideális fordítástól, melyről fentebb szoltam, de melynek előkészítői között, ismétlem, Babits Mihályt is mindig tisztos hely fogja megilletni. Tán ez észrevételeim arra fogják indítani, hogy egy remélhetőleg majdan könyvpiacra kerülő új és olcsóbb kiadás számára revízió alá vegye munkáját. De így is, a mint van, dicséretes a próbálkozása. és kívánok neki ernyedetlen munkakedvet és kitartást a hatalmas feladat teljes megoldásához, a *Purgatorio* és a *Paradiso* átültetéséhez is.

(Budapest.)

RADÓ ANTAL.

Olasz-magyar és magyar-olasz szótár. Szerkesztette *Kőrösi Sándor*.

Két kötet, folyt. lapszámozással. Budapest, Lampel, (1912). 4-r. XIII., 1382 l. Ára 36 K.

Kőrösi Sándornak, a ki hosszú ideig volt a flumei gimnázium tanára, és a ki magyar nyelvészeti dolgozatokkal is ismertté tette nevét, a legteljesebb qualificatioja megvolt ahhoz, hogy egy nagy magyar-olasz szótár szerkesztésére vállalkozzék. Ezelőtt tizenkét évvel kapta az erre való megbízást a közoktatásügyi minisztériumtól, és most végre megjelent a nagy munka első része, az olasz-magyar rész, minden tekintetben kielégítve a hozzá fűzött várakozásokat. Bizvást állíthatom, hogy az 1382 lapra terjedő két kötet a legteljesebb idegen-

nyelvű szótár irodalmunkban, mert sajnos, nemcsak francia vagy angol, de még újabb német szótárunk sincs, mely akkora terjedelemben ölelné fel anyagát. (Simonyi és Kelemené is jóval kisebb). Méltán sorakozhatik e munka a német Rigutini-Bulle-féle szótárhoz is, a mi tekintve, hogy Kőrösi előtt nálunk jóformán semmi sem jelent meg e téren, bizonyára nem kis dicséret. Főforrása — ép úgy, mint a Rigutini-Bulléé — a Petrocchi féle nagy szótár volt, de mindkettőnél áttekinthetőbb, könnyebben kezelhető. A szerkesztő és munkatársai (Szabó Samu, Urbanek Sándor, Roediger Ernő, Kallós Zsigmond) nagy lelkiismeretességgel, alapos szaktudással végezték az anyagi és erkölcsi tekintetben egyaránt hálátlan munkát, s igényt szereztek mindenki elismerésére, a kinek munkájukra szüksége van.

A szótár szerkesztői a mai irodalmi olaszság szavait teljesen feldolgozták, azonkívül — főleg a fiemei viszonyokra való tekintettel — a tengerészet és kereskedelem szakkifejezéseit, valamint a főbb tudományzakok terminológiáját. A népies, vulgáris nyelvre is kiterjedt figyelmök, csak a régi írók megértéséhez szükséges elavult szokat (Dante!) nélkülözzük könyvükben. Etymologiai magyarázatokat nem adnak, helyettük közlik a tőszavak etymonjait az átadó nyelv megjelölésével. Ez a laikus közönség követeléseit teljesen kielégíti, mely csak az iránt érdeklődik, milyen nyelvből s milyen alakból eredtek az egyes szavak. Maguk az etymonok többnyire helyesek, s csak elvéve ad a szerző olyan megfejtést, a melyet az újabb tudomány módosított. A szavak értelmét nagyszámú példákkal, sokszor egész példatárral világítja meg, követe az olaszok példáját, a kinnél a szótár sokszor nem pusztán a megértetés eszköze, hanem tanulságos olvasmány. A példák igen jól vannak összeválogatva, bár néhol a kelleténél több van belőlük. Hangsúly és kiejtés megjelölése dolgában mintaszerű a szótár: a nyílt és zárt *o* és *e* hang, a kemény és lágy *s* és *z* minden tőalakban fel van tüntetve. Tipografice is legszebb szótári munkánk a Kőrösi-féle. A nyomás tiszta, jól olvasható; a jelentős változatok feltűnő módon vannak jelezve, igen megkönnyítve a keresést.

Mindent összevéve, e szótár örvendetes gazdagodása lexicographiánknak, s még csak az a kívánatos, hogy másik, magyar-olasz része is minél előbb forgalomba jusson.

(Budapest.)

RADÓ ANTAL.

Magyar Shakespeare-Tár. A vall. és közokt. min. támogatásával kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága. Szerkeszti *Ferenczi Zoltán*. V. kötet. Budapest, 1912. 8-r. 320 l. Ára 6 K.

A nagyérdemű Bayer József lemondása után Ferenczi Zoltán vette át a *Magyar Shakespeare-Tár* szerkesztését s a folyóirat V. kötetét új alakban, mint évkönyvet, bocsátotta közre. Nagy tudással, a legapróbb részletekre is kiterjedő lelkiismeretességgel s hozzáértő gondal állította össze e kötet tartalmát, igyekezve arra, hogy a kötet a kutatást új tények kiderítése, új szempontok felállítása által előbbrevigye, és teret nyisson a magyar vonatkozások és hatások kimutatására.

Méltó bevezetője a kötetnek *Berzeviczy* Albert cikke, a *Shakespeare-problémákról*. Az egész Shakespeare-irodalomban való tájékozottságról és a Shakespeare-kutatás mai állásának alapos ismeretéről tesz tanúságot e tanulmány, mely részint programm a további kutatások irányára vonatkozólag, részint a megoldatlan problémák kitűnő, tömör összefoglalása. Foglalkozik a philológiai természetű problémákkal, kitér a Shakespeare-nek tulajdonítható művekre; továbbá az alakok mélységéből és rejtelmességéből eredő problémákra. A színpadról szólva, megvitatja a visszatérés jogosultságát Shakespeare symbolikus színpadjához s világos képet nyújt a Shakespeare személyisége körül forgó kérdésekről.

Beöthy Zsolt Shakespeare hatását ismerteti a magyar dráma-költészetre; mélyebb, alaposabb és mesteribb összefoglalását e kérdésnek nem gondolhatjuk. Végigkíséri Shakespeare hatását Bessenyeitől és Szerdahelyitől napjainkig. Bessenyeinél és Szerdahelyinél Shakespeare csak név; geniusának megnyilatkozását legelőször Katonánál és Kisfaludy Károlynál látjuk. Shakespeare e költőinknél először a történeti színművek jellemző erejével hat s megmenti a történeti költészetet a történeti színtelenségtől és költőietlenségtől. Költői képzeletének erejével, szabad röptével hat Vörösmartyra s okozza azt, hogy «a költői képzeletnek szabadsága a magyar költészetben igazi erőnek mutatkozott». Mikor pedig a forradalom után a drámai költészet költői lelemény és kifejező erő tekintetében hanyatlani kezdett, az ellaposodásból Shakespeare vígjátéka mentette ki a magyar irodalmat költői színével, hangjával és szabadságával.

Igen érdekes kérdésre vet világot *Ilegedüs* Istvánnak nagy erudícióval és gondnal megírt tanulmánya Shakespeare két utolsó szonettjének görög forrásáról. A probléma az, hogy Shakespeare görög forrásból merített, holott keveset tudott görögül. A klasszikus epigramma-költészetben, az *Anthologia Palatina* IX. könyvében található egy epigramma, melynek majdnem fordítása gyanánt tűnik fel Shakespeare e két szonettje az alvó Amorról. A görög epigramma Shakespeare előtt ismeretlen volt; de az *Anthologia Palatina* XVI. könyvében, a Planudes-féle függeléknek 14. azonos tárgyú epigrammája magyarázza meg a problémát. Az *Anthologia Palatina* nem juthatott el latin fordításban a XVI század olvasóinak kezébe, de az *Anthologia Palatina* XVI. kötete és a *Selecta epigrammata* gyűjtemény Shakespeare korában többször jelent meg s minden jel arra utal, hogy Shakespeare 1609 után ismerhette. *Ilegedüs* talált oly részletet is, mely az alvó Amor ellen forralt boszúra vonatkozik, melynek gondolatát a görög epigrammából átveszi a latin költő.

Vonzón megírt, mélyen járó s mint ígéri, bővebben kifejtendő tanulmányban foglalkozik *Alexander* Bernát Shakespearenek és a drámai műformának viszonyával. A műformák életéről szólva, párhuzamot von az organikus lények és a műformák evolúciója között. Az előbbi lassú átmenetek útján történik, az utóbbit az emberi szellem irányítja, sokszor hirtelen és váratlanul. A dráma eredetét az epikára vezeti vissza, arra a törekvésre, hogy az elbeszél cselekményt mint szemünk előtt lefolyót mutassuk be. A dráma virágzásnak indulása összefügg a cselekvény, az epikus elem feltűnésével. Shakespearenek csak meg kellett találnia, fel kellett fedeznie az értékes elemeket,

mert a dráma minden fajtája adva volt. A műformát nemcsak új élettel töltötte meg, hanem újjá is alkotta; nagy drámái tisztán drámaiak; ő teremti meg a lélektani drámát, cselekvényt előtte senki sem tudott «annyira emberivé, mert bensővé», egyéniséget úgy drámaivá tenni, mint ő.

Yolland Artúr *Shakespeare koráról* írt kimerítő és alapos tanulmányt. Utal arra, hogy nincs író, a ki oly kevésbé tükröztetné vissza saját korát, mint Shakespeare, és még sem érthetjük meg őt a kor ismerete nélkül. Az Erzsébet-kor embereinek szerinte három fő vonása volt: hiszékenység, kíméletlenség vagy vadság és az utánzásra való hajlam. Részletesen szól a Grammar Schoolról, mert ebből ítélhetjük meg, hogy Shakespeare mit tanulhatott, s a Grammar School akkor hasznosabb műveltséget nyújtott, mint az egyetem. Mindenütt összefüggésbe hozza a kori vonatkozásokat Shakespeare-rel s kimutatja azokat a helyeket, melyeket magyarázatai megvilágítanak.

Bodrogi Lajos oly tárgyról ír, melylyel e lapok hasábjain már Heinrich Gusztáv is kimerítően foglalkozott, a 12 «ál-shakespeareinek mondott színmű»-vel. Arra az eredményre jut, hogy talán *III. Edvárd* kivételével Shakespearenek alig volt része bennük. (*Mucedorus*ban Greene szerzőségét vitatja s maga is talált Greene-re emlékeztető helyet). A szerzőség megítélésében az a két szempont vezet, vajjon írhatta-e a darabot a *költő* Shakespeare, és hogy szerkezeténél fogva Shakespeare-e lehet-e.

Salgó Jakab Shakespeare lelki betegeinek szentel tanulmányt. Az antik drámában az istenek büntetése az örülség (*Ajas*), melynek okozói a modern drámában az átöröklés és a külső életkörülmények; Shakespeare alakjai maguk intézik sorsukat. Shakespearenél az örülség nem mozgató ereje a tragédiának (Hamletet ezért is nem tartja örülnék); az örülség nála az ember lelki életének egy rész-jelensége és csupán a tragikus hős harcának élesebb megvilágítása.

Ferenzi Zoltán az első magyar Shakespeare-fordításról ír s közli Aranka Györgynek Wieland német fordítása után készült fordítását *II. Richard*ból. *Radó* Antal a Shakespeare-fordítások revíziójánál alkalmazandó irányelvekről szól. E sorok írója Marlowe-ról írt tanulmányt és ismerteti az újabb angol Shakespeare-irodalmat. A számos értékes kisebb cikk közül megemlítjük Latzko Hugóét Wallace-korszakos művéről, mely mű talán hivatva lesz egész új világot vetni az angol-dráma fejlődésére.

(Budapest.)

RÓZSA DEZSŐ.

Henrich Arnold: Enyedi György Tancredus király leánya Gismunda és Gisquardus széplhistóriája. Kolozsvár, 1912. (Értekezések a kolozsvári egyetem magyar irodalomtörténeti szemináriumából. 2. sz.) 8-r. 125 l. Ára 3 K.

Ismét egy mintaszerű kiadás Dézsi Lajos kitűnő iskolájából, mely tárgy történeti bevezetésével (1—71. l.) előnyösen különbözik az utóbbi évek effajta értekezéseitől s kiadásaitól. Míg az utóbbiak legnagyobb része nem áll egyébből, mint bő tartalmi ismertetésekből s egy, legfeljebb két idegen forrásmunka kivonatolásából vagy

egyszerű kiírásából, addig ez a reávonatkozó gazdag irodalomnak igazán alapos felhasználásával készült. Főforrása ugyan főképen Landau könyve és Bolte Montanus-kiadása. (Bibl. des litt. Vereins in Stuttgart, 217.), mégis egyes adatainak, a mennyire csak lehet, a legnagyobb szorgalommal járt utána. Jellemzésül csak azt hozom fel, hogy például Bolte rengeteg s elég rendszertelenül összehordott adathalmazából alig van néhány munka, melyet legalább könyvészeti szempontból szorosabban meg ne vizsgált volna. A mellett adatait teljes önállósággal és kritikával használja fel, rendszeresen feldolgozza s beállítja koruk irodalmi fejlődésébe, nyomon kíséri a tárgynak s az író felfogásának változását s megadja magyarázatát a kor törekvései, érzéletei szerint. Sőt helyenkint elég valószínűséggel eredeti véleményét is kifejezésre juttatja forrásaival szemben. Így például a német népkönyv eredetét Wyle átdolgozására viszi vissza, ellentétben Boltéval, a ki Stainhowelnek tulajdonítja. (39. l.)

A mi a tárgy eredetét illeti, Landau nézetéhez csatlakozik, ki a novellát (*Decamerone*, IV. 1.) Boccaccio eredeti invencziójának tekintti, természetesen ismert és elterjedt mesemotívumok felhasználásával. Összefoglalásában (70. l.) a tárgy fejlődésének két főirányát különbözteti meg, az egyik megtartotta az eredeti Boccaccio-féle novellisztikus felfogást s a szerelmes és szenvedélyes nő alakját tolta előtérbe, ide tartoznak főképen a humanisztikus feldolgozások, míg a másik felfogásban a morális tendenzia jutott túlsúlyra s a kegyetlen apa jellemét rajzolja meg erősebb színekkel, ehhez sorolandó a reformáció korának legtöbb feldolgozása s így Enyedé is. A humanisták átültetései közül reánk nézve a legfontosabbak Leonardo Aretino s Beroaldo művei; Beroaldo munkája nem Boccaccióból származik közvetlenül, hanem az Aretino latin prózai fordításából. Ezután sorra tárgyalja a legnagyobb részletességgel az olasz, többi román, német, angol, kisebb germán, szláv feldolgozásokat és végül a magyart. Egyedül a népies költeményekkel bánt el mostohán, bár ha már felvett Boltéból olyan irodalmi feldolgozásokat is, melyeket csak címük szerint ismert s bizonyára egészen értéktelenek, a teljesség és következetesség kedvéért a népkölteményeket is idézhette volna.

Ugyancsak a teljesség kedvéért legyen szabad értekezéséhez néhány megjegyzést fűzni. Kár, hogy nem ismeri A. C. Leenak *The Decameron* cz. összefoglaló munkáját (1909), mely a *Decameron* egyes novelláit ezidőszent a legkimerítőbben tárgyalja; egy-két új adatot innen is meríthetett volna, különösen, a mi a népköltészetet illeti. A 21. lapon említett Parabosco-féle elbeszélés nem a Ghismundanova novella feldolgozása, hanem csak a főmotívumát veszi át egy más történet keretében. Félreértésre adhat alkalmat a 26. lapon az, a mit a *Decameron*énak spanyol hatásáról (a Gröber, Grundriss II. 2: 334. alapján) mond: «a *Decameron*éval való megismerkedés önálló hasonló termékeket náluk nem idézett elő.» Ez csak a *Decameron*éhoz hasonló keretes elbeszélésekre vonatkozik. Külömben Boccaccio igen nagy hatással volt a spanyol novellisztikus és drámai irodalomra. Így a Ghismunda-novellának is idézhetem egy XVIII. századi drámai feldolgozását: Tomas de Añorbe *Los amantes de Salerno* című tragédiáját (L. Adolf Schäffer, *Geschichte des spanischen Nationaldramas*, II.: 302.) Az angol irodalomhoz sorolandó még Edward

Lewis morális drámája: *The Italian Husband* (1754. l. Baker, *Biog. Dram.* II.: 337.).

Igen bőven tárgyalja Henrich Enyedi György átdolgozását. Röviden ismerteti Enyedi életét és munkásságát Jakab Elek értekezése alapján (*Keresztény Magvető*, 1890.), felsorolja a széphistória tíz ismeretes kiadását. Az első kiadás évét 1577-ben állapítja meg, szemben Szabó Károlylyal, a ki 1574-re, a szerzés évére teszi. Enyedi munkájának forrása Beroaldo költeménye, «de nem pusztá fordításnak, hanem szabad átültetésnek kell mondanunk», sok önálló, főképen moralizáló bővítéssel. Széphistoriájának tanító czélzata egészen a szerkezet és előadás rovására megy, s az egyes alakok jellemrajza is változást szenved miatta. Fő tendenciája a leányok helyes kiházasítására vonatkozik, ép úgy, mint a német Albrecht von Eyb feldolgozása (*Ehebüchlein*, 1472), bár nem valószínű, hogy ezt ismerte, sem a német népkönyvet, mint ezt Visnyovszky Rezső állítja. A 83. és 84. strófa közötti prózai betoldás, mely a trójai háborút ismereteli röviden, Enyedi eredeti ötletének tekintendő s valószínűleg jegyzetnek készült a 83. strófához. A széphistória nyelve nehézkes, idegenszerű, bár helyenként költői kifejezésekre törekszik s különös gazdag népies fordulatokban. Verselése azonban gyöngé.

A széphistória pontos, betűhív közlése zárja be a kötetet a legrégebb ráánkmaradt 1582. kolozsvári kiadásnak az Akadémiában levő unikum-példánya után, a czímlap facsimiléjével. Jegyzetben közli Beroaldo distichonjait a megfelelő magyar szövegrészekhez illesztve. Egyedüli jelentősebb kifogást az értekezés stílusa ellen kell tennünk, mely gyakran feltűnően magyartalan.

(Budapest.)

KIRÁLY GYÖRGY.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Lic. Hermann Jordan: Geschichte der altchristlichen Literatur. Leipzig, Quelle & Meyer, 1911. N. 8-r. XVI + 521 l. Ára 15 M.

Theologusok és philologusok, katolikusok és protestánsok vállvetett munkája az utóbbi évtizedekben bámulatos eredményeket hozott létre az ókeresztény irodalom kutatása terén. Részben a sok új felfedezés, de nagyobb részben a megfeszített és céltudatos munka számos kérdést tisztázott, még számosabb problémát vetett fel, melyeknek megoldásán a tudós kutatók egész kis serege fáradozik. Ma már nemcsak az ókeresztény irodalom kutatásának eredményei töltenének meg egy jókora könyvtárt, hanem maga az ezen irodalmat történeti alapon összefoglaló kézikönyvek száma is oly nagy, hogy szinte nem áll egészséges arányban az ókeresztény irodalom terjedelmével, annál kevésbbé, mert hiszen az ókeresztény irodalomtörténetek legnagyobb része csak az első három század anyagát öleli fel. E határon túl a régiek közül Bähr és Ebert, az újabbak közül csak

Bardenhewer és Schanz mentek, mellözve a jelentéktelenebbeket, kiknek munkái nem forrástanulmányokon alapulnak.

Hogy az eddigi kutatók csak a nicéai zsinatig terjedő időt dolgozták fel irodalomtörténeti kézikönyveikben, az elvégre érthető. Mikor Harnack-kal az ókeresztény irodalom modern kutatása megindult, ennek egész óriási területe feldolgozatlanul meredt a munkások elé. Ezt a kisebb korszakot ölelték hát fel, valóban is itt volt a legtöbb tennivaló s ezen dolgoztak hihetetlen buzgalommal. Maga az, a mit Harnack egyedül végzett, csodálatos és nagyszabású munka volt. Mit tehetek az irodalomtörténetírók? Összefoglaló munkáikban szükségképen csak azt a kort tárgyalhatták, a mely már fel volt dolgozva, melynek irodalmi élete határozottabb körvonalakban rajzolódott immár ki. Maga Harnack is csak a nicéai zsinatig terjedő időt dolgozta fel epochális munkájában s őt követték Krügeren és Ehrhardon át a többi irodalomtörténetírók. Mindmáig baj tehát, hogy a kutatás súlypontja az első három századra esik, és így az irodalomtörténeti kézikönyvek sem ölelnek fel tágabb kört. De ép ilyen nagy baj az is, hogy az eddigi kézikönyvek a kutatás menetére és nem eredményeire helyeztek elsősorban súlyt. Szerzőik teletömtek őket aprólékos adatokkal és polemiákkal, a mi mellett épenséggel nem jutott idejük arra, hogy ennek az irodalomnak belső értékét és belső fejlődését is figyelemre méltassák.

Ezek mindmáig nagyon is érezhető hiányok voltak, s nem akadt egy újtó sem, a ki szakítani tudott volna a Harnack-féle iskola mélyen gyökeredző hagyományával, mely — úgy látszott már — útját vágja minden más irányú kutatásnak.

Épen ezért üdvözlöm igaz örömmel H. Jordan, erlangeni egyetemi tanár könyvét, mely merész lépést tesz előre az ókeresztény irodalomtörténetírás terén. Szerzője nagyszerű munkát végzett, midőn könyve súlypontját az irodalom belső fejlődésének és esztétikai értékelésének rajzára fektette s a philológiai elemzés és aprólékos kutatás, polemizálás munkáját háttérbe szorította. Nem akar újabb kézikönyvet adni, hiszen ilyennek jogosultságát legfeljebb az igazolná, hogy a legújabb kutatások eredményeit is feldolgozza, de hiszen ezt a szaklapokban úgyis figyelemmel lehet kísérni. Célja ismertetni a belső történeti fejlődést, szóval nem forrásmunkát akar adni, hanem magának az irodalomnak történetét. Feladatát kitűnően oldotta meg, könyve új korszakot nyit meg az ókeresztény irodalomtörténetírás történetében.

Az anyagot műfajok szerint csoportosítja és helyes érzékkel az egyszerű vallásos elbeszélésből indul ki, mely csírája és gyökere volt a keresztény próza kifejlődésének, s áthaladva a történeti könyveken, szentek életein, legendagyűjteményeken, leveleken, apokalypsiseken, prédikációkon, mindig tágabb és tágabb perspektívákat, a fejlődésnek mindig impozánsabb fokozatait tárja fel, mikor az apologiák és dialogok nagyszerű jellemzése után áttér a keresztény tudományosság rajzára, melyet — mint a keresztény irodalom fejlődésének csúcspontját — részletesen tárgyal. A fejlődés e menetében nem lehet annak egyes mozzanatait évszámokkal megjelölni — ez csak természetes; de érdekes és vonzó figyelemmel követni a szerzőt, ki mindenütt talál új szempontokat s míg egyfelől adja a legfontosabb philológiai anyagot és

bibliográfiát is, addig másfelől mindig új oldalról tudja a kérdést megvilágítani s egy-egy író, vagy műfaj jellemzésére mindig talál a sablontól eltérő szavakat.

Rajzában élesen domborodik ki a keresztény irodalomnak két jellemző korszaka: az egyik, melyben megteremti a tisztán vallásos irodalmat, a másik, melyben a keresztény irodalom teljes erővel részt kér és vesz magának az őt körülvevő pogány kultúra fejlett és teljesen kialakult műformáinak használatából. És érdekes, bármily elfogadhatóan tárja is fel a lassú és nyomról-nyomra követhető fejlődés menetét, mégis kellően kidomborítja azt aényt, hogy mint a görög irodalom kezdetén Homeros, úgy áll a keresztény irodalom legelején a kereszténység vallásos irodalmának klasszikus periódusa, míg — mondjuk — már a IV. században szemmel látható, hogy a keresztény irodalom immár megvetette lábát az antik kultúra talaján s így emelkedik újabb virágzásra, mint első eredménye annak a folyamatnak, mely a kereszténység és a hellenizmus asszimilálódására vezetett.

Előadásának menete, melyből az itt érintett dolgok markánsan domborodnak ki, mindvégig vonzó és lebilincselő. De az esztétikai értékelés pontossága mellett nem kis előnye művének az is, hogy felöleli a legújabb kutatások és felfedezések eredményeit is (pl. «Salamon ódái») és hogy helyes érzéssel tartózkodik a polemiától; ennek egyenes következménye az, hogy vitás kérdésekben nem foglal állást, csak tájékoztat, a mi fejtegetéseinek egységes élvezéséhez sokban hozzájárul.

Az ókeresztény irodalomtörténet ilyen modorban való tárgyalása kapcsán természetesen az új problémák és feladatok egész serege jelentkezik, mint például a levél formájának fejlődése, vagy, a mi ennél sokkal fontosabb, a keresztény és az antik költészet történeti összefüggése és vonatkozásai, vagy a keresztény epigrafikának a fejlődés menetébe való beállítása, mind érdekes és eddig elhanyagolt problémák. Legfontosabb azonban valamennyi közt egy methodikai kérdés. Miért van szükség az évtizedek óta tartó meddő harcra a theologiai és philologiai tárgyalás hívei között? Mért van szükség egyáltalában arra a szerencsétlen distinctióra, mely élesen különböztet ugyanazon anyagnak philologus és theologus szempontból való tárgyalása és felfogása közt? Hiszen az ókeresztény irodalomtörténet kérdéseit nem lehet egyoldalúan elintézni sem a klasszikus irodalom (ez a philologusok területe), sem a keresztény egyház, élet és dogma történetének (ez a theologusoké) szempontjából, hanem csak a történeti synthesis magasabb nézőpontjából! Nem szabad azon kor embereit és irodalmi termékeit a hellenisztikus individuum egyedül üdvözítő gondolata alapján megítélnünk, hanem be kell állítani írótakat és irodalmi műveket egyaránt koruk kultúrájába. És ez a gondolat hivatva van arra, hogy az ókeresztény irodalomtörténetírás területén friss csapásokat vágjon, a mire már szükség is volt. Jordan nagyszerű könyve épen a tizenkettedik órában érkezett.

(Róma.)

RÉVAY JÓZSEF.

Victor Giraud: Nouvelles études sur Chateaubriand. Essais d'histoire morale et littéraire. Paris, Hachette, 1912. — 8-r., IX, 335 l., 3 fr. 50 c.

A romantikusok bámulatát a *René*, a *Génie du christianisme* stb. szerzője iránt mi sem jellemzi jobban, minthogy fejük, V. Hugo, 14 éves korában azt írta iskolás füzetére: «Je veux être Chateaubriand ou rien.» Ezen a tekintélyen, mely előtt a romantikusok feltétlenül meghajoltak, az első csorbát Sainte-Beuve mélyen szántó, de sok helyt finom malicziával megírt műve (*Chateaubriand et son groupe littéraire* [2 vol.], Paris, 1860.) ejtette. Azóta Comte, Taine és Renan felfogása — bár egyikök sem tudott Ch. rendkívüli egyéniségének hatása alól szabadulni — még sötétebb árnyékot vetett e dicsőségre. A 80-as évek óta azonban Brunetière, Faguet, Vogüé művei az árnyékot ismét eloszlatták; a Ch.-kultusz újra nekilendült. Ennek a kritikai felfogásnak legújabb nyilatkozása a Giraud műve is, a ki jelenleg egyike Ch. legjobb ismerőinek, s a ki különösen Pascalról és Taineről írt tanulmányaival már eddig is méltán vonta magára a figyelmet.

Új művében, mely csak folytatása a Ch.-ról végzett tanulmányainak (*Chateaubriand, Études littéraires*, Paris), annyi szeretettel s mégis oly tudományos készültséggel és logikai éllel beszél tárgyáról, hogy még Sainte-Beuve felfogásával szemben is neki adunk igazat. Nem akarjuk ezzel azt mondani, hogy talán azt tekinti céljának, hogy Sainte-Beuve felfogásával szembeszálljon. Ezt is megteszi ugyan, a hol szükségesnek látja, de csak okkal-móddal. Mindjárt első tanulmányában, mely a *Génie du christianisme* keletkezésével foglalkozik (1—112. l.), szívesen csatlakozik Sainte-Beuvehöz, mikor Ch. egyéniségének fő jellemvonásait az álmodozás, a vágyakozás és a becsületben állapítja meg, a mitől pedig Faguet (*Étud. litt. [XIX. siècle]* 7—12. l.), Vogüé (*Heures d'histoire* 79. l.) és Lanson (*Hist. de la litt. fr.*, 8. édit., 878—879. l.) is némileg eltértek. De e felfogásához rendkívül értékes önálló kutatások alapján jut el. Élesen belelát a dolgok mélyébe; szigorúan elhatárolja Ch. egyéniségében azokat a vonásokat, melyeket a breton lélek, a családi tradíció számlájára lehet írni, hogy annál pontosabban mutathasson rá az egyéniség legmélyén rejlő lélekre s azokra a változásokra, melyeken ez a nevelés, az olvasmányok s a milieu hatása alatt keresztülmegy. Ismeri mind azt, a mit csak Ch.-ról írtak, de nagy értelemre valló kritikával rostálja meg az adatokat s csak a biztos eredményekre támaszkodik. Sőt maga is új adatokkal járul a költő lelkiéletének megvilágításához, különösen azon részekben, melyekben Ch.-nak amerikai útjával kapcsolatban eddig meglehetősen ismeretlen belső küzdelmeit, a vallástól való távolodását festi eleven színekkel. Úgyesen s meggyőzően mutatja ki az *Essai sur les Révolutions anciennes et modernes*ben azokat az elemeket, melyek a költő látszólag következtelen felfogását egy-ségre fűzik, hogy már ezzel is előkészítse és érthetővé tegye azt a vallásos krízist, a melynek közvetlen eredménye a *Génie du chr.* megszületése.¹⁾

¹⁾ Giraud is, mint Faguet, jogosulatlannak tartja azon kérdés feszegetését, melyet G. Bertrin: *La sincérité religieuse de Ch.* (Paris, 1900) cz. művében vetett fel, vajjon Ch. vallásossága valóban őszinte meggyőződésen

Értékes önálló kutatásainak eredményét mondja el a *Deux épisodes de la jeunesse de Ch.* cz. fejezetben. Az első részben újabb adatokkal is bizonyítja a Granges által nemrégiben említett (*Une gerbe de lettres inédites de Ch.*, Paris, 1911.) szennázciós tényt, hogy Ch. — a ki, mint ismeretes, mindenkor túlságosan hű volt családjá jelmondatához («Je sème l'or») — csakhogy pillanatnyi pénzzavarából szabaduljon, minden arisztokratasága ellenére is egy «commis voyageur» nemes foglalkozását vette át s mint ilyen néhány ezer franknyi harisnyát varrt valószínűleg saját ezrede nyakába. A második rész, a melyre értékes kutatásai kiterjeszkednek, Ch. amerikai útjával foglalkozik. Annál értékesebb e tanulmány, mert nemrégiben is *Bédier*¹⁾ s mások kimutatták, hogy az eddig tényeknek elfogadott események inkább Ch. költői fantáziájának szüleményei, melyeket azonban — mint *Lanson* szépen fejtegeti (*Revue Universitaire*, 1902, ápr. 15.) — a költőknek joguk van többé-kevésbé szabadabban alakítaniok. Főleg Ch. lelki életére vet világot Mondésir abbanak, Ch. egy véletlen utitársának, Émeryről írt jegyzeteivel (a Saint Sulpice szeminárium könyvtárában), melyek Ch. lelki állapotára amerikai útja előtt Guingené, Pommereuil és Panat szűkszavú megjegyzésein kívül ezentúl legfontosabb adataink lesznek. Érdekes pl., hogyan kötözteti magát Ch. a vihar alatt — Homeros olvasásának hatása alatt — mint egykor Odysseus, az árboczhöz, mily tüzzel prédikál a matrózoknak, holott röviddel azelőtt egy ifjút akart eltéríteni a papi pályáról, mily hévvel szavalja az aszkéták életét, úgy, hogy az egyik szent abbé meg is botránkozik rajta stb.

Giraud műve ezenkívül a *Martyrs* kéziratáról és variánsairól egy páratlan szorgalommal összeállított tanulmányt, Ch.-nak a két Bertin de Vauxhoz és Frayssinushoz intézett néhány politikai vonatkozású, Boissonnade és Lamennaisnek pedig Ch.-hoz írt két érdekes kiadatlan levelét tartalmazza, majd — mellőzve a kisebb tanulmányokat — *Le sillage de Ch.* czímen Ch. korszakos hatásának édekes fejtegetéseit adja.

A könyv, mely, mint láttuk, több tanulmány gyűjteménye, hosszas és fáradságos 20 évi munkálkodás gyümölcse. Nagy logikai él, kiváló tudományos tájékozottság s helyes kutató módszer tűntetik ki s a mellett, hogy sokkal helyesebb képét nyújtja Ch.-nak, mint az eddig ismert tanulmányok, rendkívül érdekes és élvezetes olvasmány, melyet minden részében igazi francia könnyedség jellemz. A németek rendszeren a felületességet szokták a francziák szemére vetni: olvassák el e munkát, s meg fognak győződni, hogy élvezetes alakot is lehet adni a tudományos munkának, még ha a legnagyobb lelkiismeretességgel végezte is az ember.

(Eger.)

IFJ. DENGI JÁNOS.

alapult-e. A mennyiben a feleletet egyáltalában szükségesnek tartja, feltétlenül «igen»-nel válaszol reá.

¹⁾ *Joseph Bédier*: Ch. en Amérique Études critiques (Paris, Colin, 1904), *Anatole Le Braz*: La première traversée de Ch., d'après des documents inédits (Journal des Débats, 1910 jan. 15.). — V. ö. különben a reá vonatkozó irodalmat illetőleg *Pierre Martino* tanulmányát: «A propos du voyage de Ch. en Amérique.» (Revue d'hist. litt. de la France, 1909 júl.)

Georg Finsler: Homer in der Neuzeit von Dante bis Goethe.

B. G. Teubner, Leipzig u. Berlin, 1912. XIV + 530 l. Nagy 8-r-
Ára 12 M.

Az utóbb örvendetes nekilendüléssel megindult ama törekvésnek, mely egyes írók hatását «im Wandel der Jahrhunderte» teszi vizsgálata tárgyává (ilyen Zielinski népszerű Cicerója stb.), kétségkívül legsúlyosabb és legfontosabb feladatát egy Homeros-monografia vállalja. E költő szakadatlanul napirenden van, mert nemcsak az alkotó művészek ignorálhatatlan mintája, kritikusok körülvitatott örök-problémája (hisz az aristotelesi poétika minden védelme és támadása első sorban Homeros éri), hanem — legalább bizonyos korokban, mint Tasso, Boileau, Herder idejében — szinte minden művelt embernek, ki írni-olvasni szokott, «vágyakozása és nem csekély gondja» volt. Mennyi gyönyörűség és mennyi fáradság a krónikásnak!

Ezt a rengeteg szorgalmat és fáradhatatlan kitartást igénylő feladatot emelgetik Finsler vállalai. Négy évvel *Homer*-ja¹⁾ után tiszteletgerjesztő kötetben adja, a mi tulajdonkép abból «kiszorult»: Homeros történetét az «újabb időkben», nagyjában Dantétól Goetheig (jó ötszáz esztendő).

A középkorból néhány kiemelkedő, a későbbiekben fontosabb szerepre hivatott IX—XII. századbeli dokumentumot (Ilias Latina, Dictys, Dares, Eustathios stb.) röviden érintve (1—14 lk.) sorra tárgyalja Itália (15—118), Franciaország s Németalföld (119—264), Angolország (265—376) és Németország s Svájc (377—474 lk) területeit, a tényeknek lehetőség szerint kimerítő és néhol szinte túlzottan lelkiismeretes felsorolásával. Tartalmi áttekintés, az irodalomra vonatkozó jegyzetek s használható registerek teszik teljessé a kötetet, melynek minden lapjáról egy gondolat és érzés tolódik elénk: szerző fáradhatatlanságának (s lelkiismeretességének) bámulata. A minden megszerezhetőn átrágódó, meg-nem-alkuvó pontosság — eltemetett és elfeledett könyvek rettenetes útvesztőjébe sodorva — herkulesi munkát végeztetett vele. Részletekbe természetesen nem bocsátkozhatunk; inkább azt szeretnők tisztázni, mit jelent Finsler könyve a legközvetlenebbül érdekeltnek: Homerosnak.

Mindenekelőtt az átfogott terület szűk határaitra kell utalnunk. Ugyan Homeros ó-kori írókra gyakorolt hatása, ha összegezve nem is, de az egyes író-egyéneket illető specziális értekezésekben és magyarázatokban úgy a hogy fel van dolgozva. E rész mellőzése különben sem feltűnő, hiszen már az anyag nagysága is kivetette volna sarkából könyvünk tervezetét, illetőleg külön kötetet igényelne. Jobban nélkülöztük, mit előreláthatólag még soká kell nélkülöznünk: Homeros hatását a késői görögységben, például a regény- és novellaírókra. E téren ma is ott vagyunk körülbelül, a hol Rohde mellékes megjegyzései hagyták a tudományt, mely csak némileg érthető és alig méltányolható okokból legutóbbi időkig irtózott e «dekadens» irodalom szóáradataitól. A végső határ is, melynél Finsler megállapodik, csupán külsőségekből adódik (mint: az az adatgyűjtés eddig ki-nem-elégítő.

¹⁾ L. EPhK. 1911. (X. füz.) 829 k. lk.

volta, talán: a közelségtől nehezített elbírálás stb.), nem pedig a fejlődés belső elrendezkedéséből; mert, ha talán Németországon egy-éidőre úrrá is lesz Goethe után a «romanticizmus», a XVIII. század vége — mint Finsler is jelzi (473. l.) — egyáltalán nem határvonal a többi országokban. Így e kort illetőleg — kikapcsolva a mai értelemben vett Homeroskérdést, melynek rövid történetét Finsler *Homerejében* már 1908-ban adta — még várunk valami folytatólagos összefoglalást, melyre mintha meg is volna a jóakarát Finslerben.

Kellemes reménységgel várjuk, de akkor nem lehet többé Finslernek az elől kitérnie, hogy valami *belső szempont* szerint rendezze el anyagát és kilépjen kivonatoló *objektivitásából*. Most e hibákat — szerző tipikus gyengéit — még mentheti, — ha Finsler nem is tartja szükségesnek mentetőgözni, — a munka befejezetlensége. De már így is nem kevésbé zavar, hogy az országok szerinti felosztás miatt sokszor kell csak később tárgyalandó dolgokat ismerteknek feltételeznie,¹⁾ míg az anyag mögött elvesző egyéniség szinte állandó hiányát az egyfolytában olvasónak kifáradása, a laikusnak szükségszerű eltévelyedése érezteti.²⁾ Kritikájának egyes felvillanásai, így Pope érdemeinek megszorítása (320 s k. lk.), a Bentley-keltette visszatetszés helyes megvilágítása (304 k. l.) és különösen a Cæsarottinak és Heynenek Wolffal szemben adott elégtétel (v. ö. már a «Homer»-ban), inkább a Homeros-kérdés tudományos részére vonatkoznak.

Egy nevezetes jelentősége van e könyvnek — aligha szerzőnk kedve szerint való. Az a megingathatatlan felsőbbség, melyet a napjainkban előtérbe álló Homeros-kérdés kisajátítása révén optikai csalódásunk (hogy így mondjam) Németországnak szeret tulajdonítani, azaz: Németország látszólagos vezető érdemei Homeros körül, szerzőnk német lelkiismeretessége folytán önkéntelenül más és helyesebb világításba tolódtak. Nemcsak hogy más országok is érdemesültek Homeros körül, de Olasz-, Francia- és Angolország már lényeges és fontos lépéseket tettek a Homeros-kultuszban, sőt bizonyos tekintetben az ú. n. Homeros-kérdésben is, mikor Németország alig is ismerte a költőt. A nemzeti léleknek oly integrans részévé pedig, mint pl. az angoloknál, Németországban sohase vált Homeros.

(Czegléd.)

MARÓT KÁROLY

¹⁾ Pl. Itália megfelelő korának tárgyalásánál nem kerülheti el Boileau, Scaliger, Perrault, Dacier, d'Aubignac stb. megemlítését — hiszen bizonyos korokra vonatkozólag ő maga hangsúlyozza az e téren *meglepő internationalismust* — de hogy ezek kik és mit jelentenek, arról csak mintegy száz lappal később világosíthat fel.

²⁾ Így hosszasan beszél a secentesimo olaszainak Homeros-ellenes korlátoltságairól (82 k. lk.) a nélkül, hogy ezt pedans prózaiságukkal, ethikai és nemzeti elfogultságukkal legtávolabbról is megértetni törekednék. Viszont ép így nem jelzi semmi, hogy mikor Gravina mindezeket helyesen veti amazok szemére, ez tulajdonképen a felvilágosodottság helyes álláspontja stb.

Paul Beyer: Der junge Heine. Eine Entwicklungsgeschichte seiner Denkweise und Dichtung. [Bonner Forschungen, herausgegeben von Berthold Litzmann, Schriften der Literarhistorischen Gesellschaft Bonn, neue Folge I.] Berlin, G. Grote'sche Verlagsbuchhandlung, 1911. 8-r. 202 l. Ára 5-20 M.

Az újabban fellendült Heine-kutatás egyik sikerült termékével van dolgunk; Heine lelki fejlődését tárja fel előttünk a szerző az 1815—22-ig terjedő időszakban. Ezzel a leírással párhuzamosan számos, épen legismertebb költeménye eredetét deríti fel, vagy pedig helyreigazítja az egyes versek keletkezéséről elterjedt hibás felfogásokat.

A közhangulattól áthatott 16 éves ifjú, mint Fouqué követője, a régi germán dicsőségért lelkesedik (*Deutschland* 1815.); majd Heine Amália iránt érzett szerelmét «ein frommer Sänger» módjára keresztényi áhitattal énekli meg, (lásd «Die Weihe»; alapja igaz történet). Viszonzatlan szerelme a halál gondolatához vezet. Gyermekkorában hallott borzalmas dajkamesék, részben Josepha rémhistóriái is, felélednek e keserű órákban és eszközüvé, keretévé lesznek szerelmi bánata kifejezésének. Így keletkezik álomképeinek javarésze.

Ezt a borús, mystikus költészetet végre is improductiv kétségbeesés váltja fel; ez, részben, a mámoros élvezetekben is leli magyarázatát, melyekben a költő enyhülést, vagy elkábulást keresett. (1817—1818.) Egyetlen ez időbe tartozó reánk maradt munkája Byronfordításai. Hamburgból való elutazása Molly érzéstelen búcsúvétele folytán még sokkal tragikusabban érinti izgatott kedélyét. (*Wasserfahrt*), otthon anyjánál keres vigasztalást, de a kedves Düsseldorf városra, most elvesztette számára az ideális színezetet. (*Deutschland*, ein Traum 1819.) Ugyane költeményében már némi politikai csüggedés is jelentkezik: nem hisz már egykori eszményképében. Mint bonni joghallgató a Burschenschaft radikális eszmeköréhez csatlakozik (Sonett an Freund Rousseau), majd a saját személye ellen is irányuló spionrendszer *skeptikussá*, a langyos göttingeni légkör pedig végre is *közömbössé* tesz az egykori lelkes hazafit.

Későbbi irodalmi, vallási elveinek csirái is felmerülnek már ez időben «Die Romantik» című czikke végén, egy érdekesen egyéni megjegyzésben. Figyelemreméltó «Almansor»-ban az a gyűlölet, a melylyel Heine a papokról szól.

Most pedig gondoljuk át újra az egyes stádiumok alatt vallott politikai elveket és el kell ismernünk, hogy a *Die Grenadiere* című költemény keletkezéséről eddig vallott vélemények mindegyike helytelen; sem 1816-ban, sem 1819-ben semmi nyoma annak, hogy Heine Napoleon-párti lett volna. Hanem helyezük csak a göttingeni közömbös politikai álláspont alkalmas keretébe a következő jelenetet, a melyről maga a költő emlékezik meg *Le Grand* című könyvében: (Elster kiadásában III. kötet, 161. lapján). Szülővárosába jön a költő, hogy a kedves vidéket még egyszer láthassa, a «Hofparkban» sétálgat s az arra jövő, oroszországi fogságukból hazatérő, francia katonákat mély megilletődéssel nézi, hallgatja panaszaikat; e hangulatban megelevenedik lelkében a nagy empereur alakja, kit 1811 nov. 2-án látott: fantáziájában összeolvad a jelen és múlt ellentéte és megírja a «Grenadiere»-ket (1820 őszén).

Ugyancsak valóságos élmény inspirálta a 8. *Traumbild*-et is. Molly menyasszonyságának hírére Hamburgba utazik s egy hideg februári éjszakán ott áll szerelme ablaka alatt, kínos vágyódással, a legtarkább rémlátomásoktól környékezve. (Ezt írja Straubénak kevéssel az eset után, 1821-ben.) A tehetetlen vergődés végre gyűlöletté alakul ki, kíméletlen gyűlöletté, a mely a szerencsés vetélytárs (7. *Traumbild*), majd az egész világ (2. *Frescosonett*), még csalfa ideálja ellen is (7. *Frescosonett*) irányul.

Érdekes, hogy épen ezekben a heves indulattól inspirált versekben oly erős hatását érezni Bürger és Hoffmann szellemének, amaz különösen demokratikus kiszólásokra (7. *Traumbild* 10. versszak), ez pedig (ugyan e *Traumbild*ben) több kísérteties alak szerepeltetésére ad alkalmat.

Berlini tartózkodása alatt, Varnhagen körében, Goethe-t olvasta, de ebből kifolyólag nem találunk költészetében néhány szellemesen átalakított Goethe helynél egyéb nyomot.

A későbbi költő egyik főjellemzője a kifejezésbeli túlzás és a hirtelen hangulatváltoztatás már ez időszakban kezd jelentkezni: leginkább a *Frescosonettek*ben. Talán a jelen könnyelmű élményei ébresztik fel újra a múlt szerelmi bánatát; az idealista fantáziájába már belejátszik néha-néha a realista, még öntudatlanul a «*Lyrisches Intermezzo*»-ban, de már mint jól bevált költői fogás alkalmazva a későbbi *Heimkehr* egyes dalaiban.

Könyvünk utolsó fejezete Heine férfikorához vezet; ifjúkorát a korszellem, személyes viszonyok minden hypothesisitól ment keretében tárta elénk. Örömmel látnók, ha a szerző, szépen bevált módszerével Heine további belsőfejlődését is tárgyalná.

(Budapest.)

ZUBER MARIANNE.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XXXVIII. KÖZGYŰLÉSE

1913. január 11.

I. Elnöki megnyitó beszéd.

Tisztelt közgyűlés! Mai ülésünknek főtárgya a classica philologia és filozófia egyik legközelebb elhúnyt elsőrangú művelőjének emlékezete, a kit nem nevezhattunk ugyan tagtársunknak, a ki azonban kiválóságánál fogva már életében mindnyájunk osztatlan tiszteletét és elismerését bírta és bírja ma is, holtá után. Csak aggódva merek mellett, a nagy mester mellett, a szerény tanítványról szólni, a ki vele tudományos érdemei révén semmiképp sem állítható egy sorba, nekünk azonban, kiknek majdnem társaságunk megalapítása óta tagtársunk volt, nem kevésbé kedves és irodalmunk külföldi ismertetése szempontjából mindenképp méltó arra, hogy meglepő elhúnytának hírére emlékezetének néhány rövid perczet szenteljünk.

Kont Ignác 1912 december 23-ikán hűnyt el Párizsban mint francia tanár és író, a ki azonban mindig lelkes fia maradt hazájának, melynek az idegenben megbecsülhetetlen szolgálatokat tett. Csak 56 éves lett: mindig gyenge testalkatú és bizonytalan egészségu ember volt, a kit a létért való sanyarú küzdelem erősen megviselt és korán megőrölt. Pedig lelkes idealista volt, a ki édes keveset követelt és várt az élettől, de még ez a kevés is csak a legnagyobb nehézségek leküzdése után juttatott kis időre osztályrészeül.

Több évig tanítványom volt az egyetemen és 35 éven keresztül mindig összekötetésben voltam vele. Kétségbe nem vonható tanúbizonytságot tehetek azért félénk szerénységéről, tiszta jelleméről, bámulatos szorgalmáról és fáradhatatlan munkásságáról. A classica philologia volt szaktudománya, melyet nemcsak szeretett, hanem mondhatni, bálványozott. De már budapesti egyetemi első évében (1877), mely Bécs után harmadik éve volt, 21 éves korában kezdett komolyan foglalkozni a német irodalommal, melyet már akkor igen jól ismert. Szorgalmas hallgatóm volt, és főleg Lessingről több ízben tartott előadásaim nagy hatással voltak reá, úgy hogy egyik első magyar önálló tanulmánya is Lessinget mint philologust tárgyalta (1881), utóbb pedig első francia önálló műve ugyancsak Lessingnek viszonyát az ókorhoz fejtegette («Lessing et l'Antiquité», 1894). A doktorátuson is a klasszikus nyelvek mellett a német philologia volt egyik szaktárgya, egyúttal pedig a classica philológiából kiváló sikerrel kiállott tanári vizsgálat után nyomban a német és francia nyelvből is nyert tanári képesítést, mire nemsokára magántanár lett az egyetemen. Mind hiába! Sem sok oklevele, sem irodalmi működése, sem a legtekintélyesebb faktorok elismerése nem juttathatta egy szerény gimnáziumi, sőt még egy még szerényebb polgári iskolai tanári álláshoz, melyet pedig egészen biztosra ígért volt neki a kormány. Oly lelkes igazhívók voltak ez időben a magyar közoktatásügynek döntő tényezői, hogy ebben az országban, melyben ösidők óta annyi analfabéta jut jövedelmező álláshoz, ennek a szegény zsidó fiúnak ki kellett vándorolnia, hogy megélhessen és nálánál is szegényebb szüleit tovább is segíyezhesse. Ép harmincz évvel ezelőtt ment Párizsba, hol egyelőre vígan folytatta küzdelmeit és nélkülözéseit. Itt újra többféle vizsgálatot kellett kiállania, míg végre sikerült mint a német nyelv tanárának előbb ideiglenes, utóbb végleges alkalmazást nyernie különböző vidéki középiskolákban. Most francia író lett és mint ilyen is becsületet vallott: kezdték ismerni, kezdték elismerni, és négy évi vidéki bolyongása után már gimnáziumi tanár volt Párizsban. Mint az egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára hűnyta le a sok olvasástól és irástól kifáradt szemét, melyből az élet könyörtelensége ismételve facsart ki keserű könnyeket. Végre meg volt elégedve sorsával: Franciaország legkitűnőbb emberei nagyrabecsülték, a magyar kormány és a M. Tud. Akadémia bizalmukkal tüntették ki, boldog családi életet élt egy nagyműveltségű nő és kedves gyermekek körében. De ez a boldogsága nem volt hosszú tartamú: a testi és lelki megpróbáltatásokban kifáradt és elgyengült organizmus felmondta a szolgálatot, életereje kialudt mint a lámpa, melyből elfogyott az éltető olaj.

Sem életrajzát nem akarom elmondani (talán vállalkozik erre

egy fiatalabb tagtársunk), sem irodalmi munkásságát, mely magyar, német és francia nyelven rendkívül gazdag volt, nem akarom tárgyalni. Csak szeretném röviden jelezni, hogy miért érdemi meg Kont Ignác mindnyájunk tiszteletét és elismerését. Nem elsősorban mint klasszikus vagy német philologus, noha ezen a két téren is tiszteletreméltó munkásságot fejtett ki; hanem főleg mint magyar ember és mint a magyar irodalom ismertetője francia földön, francia nyelven. Mikor 30 éves korában Párizsba került, első gondolata volt, hogy a francia classica philologia fejlődését és termékeit ismerteti meg honfitársaival, és az Egyetemes Philologiai Közlöny, melynek III. évfolyama (1878) óta szorgalmas dolgozótársa volt, valóban hozott tőle több ízben cikkeket, melyekben e feladatát bámulatot körültekintéssel és szorgalommal teljesítette. De csakhamar irányt változtatott, illetőleg megfordította működésének célját: nem a francia irodalmat kezdte ismertetni hazánkban, hanem hazai irodalmunkat francia nyelven, francia földön. Fájdalommal tapasztalta, hogy a francziák milyen keveset tudnak rólunk, hogy Petőfit, már t. i. Petőfi nevét nem tekintve, semmit sem ismernek irodalmunkból, műveltségi és tudományos törekvéseinkből. És most lázas hévvel nekifeküdt a munkának és oly számos könyvben és cikkben ismertette a magyar irodalom múltját és jelenét, a magyar tudományosság haladását, tudományos és irodalmi intézeteink törekvéseit Párizsban, hogy ma el kell ismernünk, hogy nincs Európában nemzet, mely rólunk oly sokat, oly megbízható közvetítéssel tudhat, mint a francia. E dolgozatai kellő tájékozottsággal és vonzó alakban vannak írva és akad köztük több is, melyek saját nemzeti irodalmunkban is hézagpótlók volnának. Már betegágyán fejezte be utolsó és talán legbecesebb művét, egy terjedelmes magyar-francia bibliográfiát, melyben a francia irodalomban és a levéltárak anyagában hazánkra vonatkozó összes adatokat összefoglalja és tárgyalja és mely remélhetőleg nemsokára a M. Tud. Akadémia segélyével meg fog jelenni. Az ő érdeme ezenfelül, hogy magyar könyvtárt létesített Párizsban, és hogy a párizsi egyetemen most már a szláv és rumén tanszékek mellett a magyar nyelvnek és irodalomnak is van tanszéke, melyet akadályt nem ismerő kitartással, a magyar kormány erkölcsi és anyagi segítségével, ő teremtett, és melynek első lelkes birtokosa, szerény javadalmazás mellett, ő volt.

Túlzok-e, ha azt állítom, hogy szegény elhunyt tagtársunk hazánk körül elévülhetetlen érdemeket szerzett, és hogy minden magyar embernek, elsősorban minden magyar írónak és tudósnek elismerését és háláját bőven kiérdemelte? Tegyük le tiszteletünknek és szeretetünknek el nem hervadó koszorúját mi is korán kisznevett régi és hű tagtársunk sírjára és őrizzük kegyelettel emlékezetét.

Ez óhajjal megnyitom Társaságunknak immár XXXVIII. közgyűlését.

HEINRICH GUSZTÁV.

II. Titkári jelentés.

Tisztelt Közgyűlés! Társaságunk az elmúlt esztendőben a legbiztosabb haladásnak: a lassú gyarapodásnak képét mutatta, anyagi téren mindenenesetre, de talán szellemi terén is. 16,763 korona bevé-

tellel szemben 16,303 korona volt a kiadásunk, s így 460 korona a pénzfölösleg. Alapítványaink összege 8120 koronáról 9771 koronára emelkedett, s az 1651 korona gyarapodásért Takács Menyhért, Zlinszky Aladár, Bódiss Jusztin és Bermüller Ferencz lelkes bőkezűségének, Télfy Iván és Kalocsay Endre melegen ápoltt emlékének tartozunk köszönettel. Tagjaink száma 917-ből 930 lett. Bármily csekélynek látszik is e növekedés, valójában meg lehetünk vele elégedve, mert legalább is annyit jelent, hogy a gazdasági válság ellenére sem csökkenő egyesületalapítási láz idejében egy talpalatnyi földet sem veszítettünk.

Tagjaink sorából kidőltek: *Samassa József*, tiszteleti tag, bíboros és egri érsek, a latin eloquentiának nagy mestere; *Alter Béla*, *Heinrich Alajos*, kiben elnökünk öcsését gyászolja, *Szalay Gyula*, *Hegedüs Béla*, alelnökünk öcsese, s végül a magyar-francia tudományos barátkozásnak két buzgó híve: *Bézard Lucien* és *Kont Ignác*. Az előbbi mint francia ember működött közöttünk, nem csak egyszerűen nyelvének ismeretét terjesztve, hanem a francia irodalomtörténet köréből vett dolgozataival a magyar irodalmat is gazdagítva. Kont Ignác meg — tőlünk elszakadván — a messze távolban fejtette ki lelkes működését a magyarság érdekében, hogy a külföld ne csupán régibb szellemi alkotásainkról, hanem a legújabbakról is tudomást szerezzen, hogy ilykép vesztítsen ridegségéből azon elkülönülés, melyre tudományos törekvéseinket a tudomány nagy demokráciájában nyelvünk kárhoztatja. Valamennyi halottunkat a Társaság hálája és emlékezése kíséri.

A mi Társaságunk működését illeti, *Közölgynink* az elmúlt esztendőben 57^{1/2} ívnyi terjedelemben jelent meg változatos, értékes tartalommal, mely mintha nemcsak szerkesztőink állandó buzgóságáról, hanem philológiai tudásunk lassú emelkedéséről is tanúskodnék.

Felolvasó ülésünk összesen 7 volt a következő programmal: 1912 febr. 14. *Hegedüs István* olvasott: A klasszikai oktatás védelméről, *Papp Ferencz*: B. Kemény Zsigmondnak «Izabella királyné és a remete» című regényéről; márcz. 13. *Heinrich Gusztáv*: Demetriusról, *Rózsa Dezső*: Thomson hatásáról a német és francia irodalomban; április 10. *Boros József*: Pindaros ódáinak metrikai rendszeréről, *Fóti Lajos*: A francia hős éposz keletkezéséről; máj. 15. *Szigetvári Iván*: Lanson irodalomtörténeti módszertanáról, *Bíró Anyos*: Goethe Faustjának 356. soráról; október 9. *Benigny Gyula*: A jelentés-változás egy fajáról a görögben, *Braun Soma* arról: Hogy lett Persius szatirairóvá; nov. 13. *Szigetvári Iván*: A latin kiejtés reformjáról Franciaországban, *Huszt József*: Diderot- és Terentiusról; végül 1912 decz. 11. *Osztern Salamon* értekezett Kórán-fordításáról.

A Társaság külön irodalmi vállalkozásáról, a *görög-magyar szótárról*, örömmel jelenthetem, hogy belőle 10 ív már végleges formájában elkészült, nagyrészt ki is van szedve, s így közel állunk ahhoz az időhöz, a midőn a mintegy 25 ívet tartalmazó első fasciculust a nyilvánosság elé terjeszthetjük.

Végül egy-két szót ama tudományos intézményekről, melyeknek életét a czél közössége kapcsolja vagy legalább is kapcsolhatná Társaságunkhoz. Hogy a budapesti Tudomány-Egyetemmel némi összefüggésben létesített pädagogiai fiálék számunkra a classica philologia szempontjából nem sokat jelentenek, abba már beletörődünk

valahogy, s így annál nagyobb örömmel vettük tudomásul a *M. Tud. Akadémia classica-philologiai Bizottságának* újból megállapított, Közlönyünkben is közzétett munkaprogramját. E program czélszerű intézkedéseivel főleg azt fogja majd lehetővé tenni, hogy sokkal több, jobb és helyesebben megválogatott fordítás közvetítse a görög és latin irodalom ismeretét a magyar műveltség nagy táborával, mint a mennyi és a minő eddig közvetítette. Helyénvalónak találok, hogy az Akadémia e jelentős vállalkozására külön is figyelmeztessem Társaságunk tagjait, azon óhajt fűzve a figyelmeztetéshez, vajha mentől nagyobb és számottevőbb részt ép ők követelnének maguknak és végeznének el a szép munkából.

HORNÁNSZKY GYULA.

III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés! A Budapesti Philologiai Társaság választmánya Székely István, Kempf József és Karl Lajos tagoknak azt a megbízást adta, hogy a Társaság pénztárát vizsgálják meg és tegyenek erről jelentést a közgyűlésnek.

Folyó évi január hó 6-án délután a pénztáros lakásán megbízásunkat teljesítvén, van szerencsénk eljárásunk eredményéről a következő három számadást bemutatni:

A) alatt előterjesztjük a Társaság 1912. évi zárószámadását szembeállítva az 1912. évi előirányzatot az elért eredménnyel.

Igazán őszinte örömet érzünk, midőn azt jelenthetjük a Tisztelt közgyűlésnek, hogy ezúttal az elmúlt esztendő forrongó gazdasági és egyéb válságainak ellenére, végre számos év után olyan számadást mutathatunk be a közgyűlésnek, mely az előirányzatba helyezett reményeinket igen szépen beváltotta!

Maradványként 632 kor. 63 fill. van 1912-re előirányozva s ezzel szemben az eredmény 460 kor. 50 fill. pénzfelesleg, melyhez adván a dr. Télyf Iván nevére a Társaság által tett 200 koronás alapítványt, melyet a pénztárnok a választmánytól nyert felhatalmazás alapján már az elmúlt év december havában tőkésített, az összes 1912. évi pénzfeleslegünk 660 kor. 50 fillér ama 632 kor. 63 fill.-nyi előirányzattal szemben. De nem is lehet csodálni, hogy ilyen kedvező az eredmény, hiszen a tagdíjból és az előfizetési pénzekből bevételként előirányzott 8400 kor. helyett 9106 kor. 28 fill.-nyi eredményt ért el pénztárnokunk, tehát 706 kor. 28 fill.-rel több tagdíj folyt be, mint a mennyit az előirányzat kilátásba helyezett. Ezzel összefügg az a másik kedvező eredmény, hogy az 1911. évi 119 tagdíjhátralékos és 1657 kor. 57 fill. tagdíjhátralék helyett 1912. végén csak 96 hátralékos és 1476 kor. 45 fill. tagdíjhátralék maradt, a mi nagyon kedvező eredménynek mondható, ha figyelembe vesszük, hogy a tagok száma 1911. végén 917, 1912. végén 930 volt s hogy 583 rendes tag közül 82 (14%), 76 rendkívüli tag közül csak 13 (16%), 225 előfizető közül csak egy hátralékos maradt 1912. végén.

A kedvező eredmény a kiadásoknál is mutatkozik, annyiban, hogy az egyes rovatokban mutatkozó nagyobb kiadások ellenére, minden költség az utolsó fillérig ki van egyenlítve. Pedig a Közlöny az

Melléklet a pénztárvizsgáló bizottságnak 1913. évi január hó 6-án kelt jelentéséhez.

A) A Budapesti Philologiai Társaság 1912. évi zárószámadása.

Idő: 1912 január 1-től december 31-ig. Pénztárkönyv: 303. lap 1. tételétől 321. lap 204. tételéig.

Hovat	Bevétel		Eredmény		Hovat	Kiadás		Előirányzat		Eredmény	
	kor.	fill.	kor.	fill.		kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
1	1,398	23	1,398	23	1	Kifizetetlen tartozások 1911-ből	1,558	38	1,558	38	
2	2,500	---	2,586	---	2	A Közl. 1912. évi nyomdai költs. (571/2 iv)	6,300	---	6,651	80	
3	4,900	---	5,187	12	3	Szétküldési költségek	500	---	588	02	
4	380	---	404	06	4	Czimszalagokért	126	---	126	---	
5	600	---	848	10	5	Írói tiszteltetdijak	2,000	---	1,766	---	
6	50	---	81	---	6	Szerkesztőknek	1,000	---	1,000	---	
7	85	---	27	48	7	Pénztárnoknak	1,000	---	1,167	58	
8	380	---	441	98	8	Szolgáknak	116	---	116	---	
9	2,000	---	2,000	---	9	Irodai költségek	500	---	653	50	
10	2,000	---	2,000	---	10	Egyéb nyomtatványok	200	---	238	20	
11	200	---	115	82	11	Különféle kiadások	200	---	583	41	
12	100	---	100	---	12	A társaság könyvtára	120	---	35	20	
13	---	---	1,451	---	13	Értékpapirokért	260	25	1,696	20	
14	---	---	123	20	14	Idegen pénz	---	---	123	20	
						Összesen	13,880	63	16,303	49	

Budapest, 1913. évi január hó 6-án.

A megvizsgált pénztárkönyvvel és a számadási okmányokkal mindenben megegyezőnek találtuk.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Dr. Karl Lajos s. k.,
biz. tag.

Dr. Kempf József s. k.,
biz. elnök.

Dr. Székely István s. k.,
biz. tag.

B) A Budapesti Philologiai Társaság 1912. évi vagyommérlegé.

Követ	V a g y o n	kor.	fill.	Követ	T e h e r	kor.	fill.
1	Pénzmaradvány: a) forgótké --- b) alapítványban ---	445	45	1	Alapítványok --- Gazdálkodási eredmény ---	9,571	—
2	10,200 K n. é. koronajárandék alapítvány ---	9,555	95	2		3,168	20
3	Tagdíjhátralékok ---	1,476	45				
4	A Közlöny raktkári készlete ---	100	—				
5	Az irodai felszerelés értéke ---	50	—				
6	A könyvtár értéke ---	1,096	30				
	Összesen ---	12,739	20		Összesen ---	12,739	20

A könyvekkel és a számadási okmányokkal mindenben megegyezőnek találtnk.

Budapest, 1913. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Dr. Karl Lajos s. k.,

biz. tag.

Dr. Kempf József s. k.,

biz. elnök.

Dr. Székely István s. k.,

biz. tag.

C) A Budapesti Philologiai Társaság 1913. évi költségvetése.

Bevétel		Kiadás	
Rovat	kor.	fil.	Rovat
1 Pénzmaradvány --- --- ---	460	50	1 A Közöny 1913. évi nyomdai költs. (50 iv)
2 Előfizetés 1912-re --- --- ---	2,550	—	2 Széktudósági költségek --- --- ---
3 Rendes tagdíj 1912-re --- --- ---	5,000	—	3 Csalmozalagokért --- --- ---
4 Rendkívüli tagdíj 1912-re --- --- ---	350	—	4 Írói tiszteletdíjak --- --- ---
5 Rendes tagdíjhátralék --- --- ---	600	—	5 Szerkesztőknek --- --- ---
6 Rendkívüli tagdíjhátralék --- --- ---	50	—	6 Pénztárnoknak --- --- ---
7 A Közöny eladásából --- --- ---	20	—	7 Szolgáknak --- --- ---
8 Kamatok --- --- ---	450	—	8 Írói költségek --- --- ---
9 A M. T. Akadémia segélye --- --- ---	2,000	—	9 Egyéb nyomtatványok --- --- ---
10 A vallás- és közoktatásügyi min. segélye --- --- ---	2,000	—	10 Különféle kiadások --- --- ---
11 Különféle bevételek --- --- ---	200	—	11 A Társaság könyvtárára --- --- ---
12 Hirdetéseikért --- --- ---	100	—	12 Értékpapírok vásárlása --- --- ---
Osszesen ---	13,780	50	Osszesen ---
			13,007
			05

Budapesten, 1913. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Dr. Karl Lajos s. k.,
biz. tag.

Dr. Kempf József s. k.,
biz. elnök.

Dr. Székely István s. k.,
biz. tag.

előirányzott 45 ív és 6300 kor. költség helyett 57 ívnyi terjedelemben 6651 kor. 80 fill.-nyi költséggel jelent meg.

B) alatt bemutatjuk a vagyonmérleget, mely szerint a Társaságnak vagyona forgó tőkében, alapítványokban, ingóságokban 12739 kor. 20 fill.-nyi értéket képvisel. Megjegyezzük, hogy teljesen méltányoltuk és helyeseltük pénztárnokunknak azt az előterjesztését, hogy a vagyonmérlegért ő lévén felelős és a közlönyök raktári készlete az ő felügyelete és hatásköre alól az ő tudta nélkül kivonatván, a vagyonmérlegben a közlönyök raktári értékét az ezelőtti években volt 600 kor. összeggel törölni kell. E helyett a pénztárnok lakásán levő csekély készletnek 100 kor.-nyi értékét állítottuk be a vagyonmérlegbe. Ugyancsak magunkévá tettük a pénztárnokunknak azt az aggodalmát is, hogy a könyvtárnak 1096 kor. 30 fill.-nyi értékéért sem a pénztáros, sem a pénztárvizsgáló bizottság a felelősséget el nem vállalja. Külömben a könyvtárnak 1911. végén volt értékét az 1912. évi 35 kor. 20 fill.-nyi kiadással f-lemeltük az 1912. évi vagyonmérlegben.

C) alatt végül bemutatjuk az 1913. évi előirányzatot 13780 kor. 50 fill. bevétellel és 13007 kor. 05 fill. kiadással, vagyis 773 kor. 45 fill. pénzmaradvánnyal. Az 1913. évi költségvetést az 1912. évi költségvetésnek és zárószámadásnak keretében állapítottuk meg azzal az eltéréssel mégis, hogy az 1912. évre előirányzott 45 ívnyi Közlöny és 6300 kor. nyomdai költség helyett az 1912. évi 57 ívnyi Közlöny és 6651 kor. 80 fill.-nyi tényleges költség figyelembevételével 1913-ra a közlönnyt 50 ívnyi terjedelemmel és 6700 kor. költséggel véltük előirányozhatónak.

Természetesen költségvetésünk arra van alapítva, hogy az Akadémia-tól és az államtól 1913-ban is megkapjuk az évi segélyt.

A mi a pénztáros működését, tevékenységét stb. illeti, a számvizsgáló-bizottság indítványozza, hogy a közgyűlés Cserhalmi Sámuel úrnak a felmentvényt adja meg, buzgó, lelkiismeretes és pontos működéséért pedig köszönetét és elismerését fejezze ki.

Budapest, 1913 január hó 6-án.

KARL LAJOS,
biz. tag.

KEMPF JÓZSEF,
biz. elnök.

SZÉKELY ISTVÁN,
biz. tag.

IV. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaság választmányának 1913. jan. 11-én tartott, az évi közgyűlést megelőző üléséről.

Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hornyánszky, első titkár, Császár, Láng szerkesztők, Bleyer, Ferenczi, Förster, Gombocz, Ince József, Karl, Kempf, Melich, Némethy, Pauler, Petz Gedeon, Székely, Vári, Vértesy, Zlinszky és Papp második titkár, mint jegyző.

1. A pénztáros jelentése szerint az alapítványok összege 9896 K. Bódiss Jusztin és Bermüller Ferencz a társaság alapító tagjai közé léptek.

2. A társaság tagjai közül meghalt Hegedüs Béla.

3. Új rendes tagok: Szttehlo Nándor, budapesti főgimn. tanár

(aj. Papp), Lányi Ernő budapesti gyak. tanár (aj. Papp), Pétergál Henrik budapesti tanár (aj. Császár).

4. Kempf József ismerteti a pénztárvizsgáló bizottságnak a közgyűlés elé terjesztendő jelentését. A választmány a jelentést tudomásul veszi, a legnagyobb elismeréssel adózik a pénztárosnak buzgó fáradozásaiért s az 1912-ik évre megadja a felmentést.

5. A pénztáros a választmányhoz intézett levelében kijelenti, hogy az Egyetemes Philologiai Közlönynek a bölcsészeti kar class. philologiai seminariumában elhelyezett raktári készletéért a felelősséget nem vállalhatja el. A választmány megnyugtítja a pénztárost, hogy a Közöny raktári készlete számára az új helynél alkalmasabbat és biztosabbat nem talál.

6. A kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatósága kérdést intézett a választmányhoz, nem volna-e kifogása az ellen, hogy a kolozsvári egyetemi könyvtár a társaságba alapító tagként léphessen be. A választmány az állandó összeköttetés céljából szívesen látja a kolozsvári egyetemi könyvtárt a társaság alapító tagjai között.

7. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

V. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaságnak 1913. évi jan. 11-én tartott XXXVIII. rendes közgyűléséről.

Elnök: Heinrich Gusztáv.

Jegyző: Hornyánszky Gyula.

Jelenvoltak: Papp Ferencz, második titkár és Alexics György, Alszegehy Zsolt, Badics Ferencz, Bajza József, Birkás Géza, Bleyer Jakab, Braun Soma, Császár Elemér, Czebe Gyula, Dittrich Vilmos, Erdély Lajos, Ferenczi Zoltán, Fodor Gyula, Fóti J. Lajos, Förster Aurél, Friml Aladár, Gálos Rezső, Goldziher Ignác, Gombocz Zoltán, Gragger Róbert, Gulyás Pál, György Lajos, Heinlein István, Hellebrant Árpád, Herald Ferencz, Hittrich Ödön, Horgér Antal, Incze József, Isoz de Château d'Oex Émilien, Kallós Ede, Karl Lajos, Katona Bernardin, Kempf József, Knubels Rezső, Kornis Gyula, Kovalovszky János, Láng Nándor, Lányi Ernő, Lukinich Imre, Magyar László, Marton József, Máthé György, Melich János, Miklós Ferencz, Nagy József, Némethy Géza, Pais Dezső, Pauler Ákos, Petz Gedeon, Pintér Jenő, Sebestyén Károly, Sopronyi Ignác, Stern Alfréd, Székely György, Szigeti Gyula, Szigetvári Iván, Szilasi Vilmos, Szinnyei József, Trócsányi Zoltán, Vári Rezső, Vayer Lajos, Velledits Lajos, Vértesy Dezső, Vértesy Jenő, Vikár Béla, Vizota Gyula, Weber Arthur és Zlinszky Aladár tagok. (Összesen 71.)

1. *Elnök* megnyitja a közgyűlést és felolvassa az EPhK. 128—130. lapjain közölt elnöki beszédét.

2. *Sebestyén Károly* r. tag felolvassa az EPhK. 65—81. lapjain közölt emlékbeszédét *Gomperz Tivadarról*. Felolvasónak elnök indítványára a közgyűlés köszönetet szavaz.

3. *Hornyánszky Gyula* bemutatja az EPhK. 130—132. lapjain közölt titkári jelentését, mely tudomásul szolgál.

4. *Elnök* indítványára a közgyűlés *szavazatszedő bizottságot* küld ki s a bizottság tagjainak *Karl Lajost, Vértesy Dezsőt* és *Gragger*

Róbertet választja meg. A szavazatszedő bizottság a szavazatok összegyűjtése után a mellékteremben a szavazatokat megszámlálja.

5. *Kempf József* előterjeszti a *pénztárvizsgáló bizottság* jelentését a Társaság 1912. évi bevételeiről, kiadásairól és vagyonmértékéről, továbbá az 1913. évi költségelőirányzatról. A közgyűlés a jelentést elfogadja, *Cserhalmi Sámuel* pénztárnoknak köszönetet szavaz s az 1912. évre a felmentvényt megadja.

6. Elnök előterjeszti a választmány azon indítványát, hogy a Társaság *Berzeviczy Albertet*, a Magyar Tudományos Akadémia elnökét, *Beöthy Zsoltot*, egyetemi tanárt és a Magyar Tudományos Akadémia alelnökét, *Simonyi Zsigmond* és *Szinnyei József* egyetemi tanárokat, továbbá *Raiti Achillet*, a római vatikáni könyvtár alpræfectusát, *tiszteleti tagjainak* válassza meg. A közgyűlés egyhangúlag hozzájárul az indítványhoz, s nevezetteket a Társaság tiszteleti tagjainak választja meg.

7. A szavazatszedő bizottság kihirdeti a szavazás eredményét, melynek értelmében összesen 63 szavazatot adtak be. Budapesti választmányi tagok lettek: *Alszeghy Zsolt* (58), *Binder Jenő* (63), *Bleyer Jakab* (60), *Cserép József* (63), *Ferenczi Zoltán* (61), *Fináczy Ernő* (62), *Finály Gábor* (63), *Fodor Gyula* (56), *Förster Aurél* (61), *Giesswein Sándor* (49), *Gombocz Zoltán* (63), *Gyulai Ágost* (63), *Haraszti Gyula* (62), *Herald Ferencz* (56), *Incze József* (62), *Kempf József* (61), *Kuzsinszky Bálint* (61), *Melich János* (61), *Négyesy László* (62), *Némethy Géza* (63), *Pecz Vilmos* (63), *Petz Gedeon* (63), *Pruzsinszky János* (61), *Riedl Frigyes* (63), *Schmidt József* (63), *Székely István* (62), *Váczy János* (63), *Vári Rezső* (63), *Vértesy Jenő* (61), *Ziinszky Aladár* (63). Vidéki választmányi tagok lettek: *Bászel Aurél* (60), *Bódiss Jusztin* (63), *Boros Gábor* (63), *Burány Gergely* (63), *Burián János* (63), *Csengeri János* (63), *Darkó Jenő* (63), *Dézsi Lajos* (63), *Dombi Márk* (63), *Dóczi Imre* (63), *Erdélyi Pál* (62), *Gedeon Alajos* (62), *Horváth Balázs* (63), *Incze Béni* (63), *Kacskovics Kálmán* (62), *Kardos Albert* (59), *Karl Lajos* (57), *Pap Károly* (61), *Pauler Ákos* (63), *Pirchala Imre* (62), *R. Prikkel Márián* (63), *Pröhle Vilmos* (63), *Révay József* (63), *Schmidt Henrik* (62), *Szigeti Gyula* (62), *Vietorisz József* (63), *Werner Adolf* (62), *Wirth Gyula* (59), *Žoltványi Irén* (63), *Zsoldos Benő* (63). Ezekon kívül szavazatokat kaptak: *Pintér Jenő* (11), *Gragger Róbert* (10), *Viszota Gyula* (9), *Király György* (8), *Gálos Rezső* (6), *Horváth János* (4), *Kristóf György* (4), *Czeizel János* (4), *Takács Menyhért* (3), *Kaiblinger Fülöp* (3), *Baros Gyula* (3), *Gyomlay Gyula* (3), *Gulyás Pál* (2), *Császár Ernő* (2), *Miklós Ferencz* (2), *Balassa József* (2), *Fiók Károly* (1), *Sebestyén Károly* (1), *Tolnai Vilmos* (1), *Roseth Arnold* (1) és *Vargha Damján* (1).

Több tárgy nem lévén, a közgyűlés véget ér.

HORNÝANSZKY GYULA
első titkár.

VEGYESEK.

— Johannes Kalitsunakis és Czebe Gyula. A mai görögök nyelvkérdésében tudvaleg két párt áll egymással szemben: az egyik az archaizáló *καθαρεύουσα* óriási többsége, a másik a mai görög népnyelv híveinek kis csapata. Mind a két pártnak megvan az a nagy hibája, hogy túlbuzgóságukban túloznak, és ezt a mindkét részről való túlzást hűen visszatükrözteti az a kis ismertetés, melyet Czebe közöl az EPhK. mult évi decemberi füzetében (884—885. lk.) Kalitsunakis «Neugriechisch-deutsches Gesprächsbuch mit besonderer Berücksichtigung der Umgangssprache» czimű könyvecskéjéről. T. i. Kalitsunakis úgy jár el könyvében, mint a *καθαρεύουσα*-nak egyéb hívei, ha újjörög beszélgetési könyvet (Gesprächsbuch) írnak, hogy t. i. azt a *καθαρεύουσα* alapján írják meg, holott a mai görögök társalgásának a nyelve a népies köznyelv (Umgangssprache), és nem a *καθαρεύουσα*. Czebe tehát helyesen cselekszik, hogy rámutat Kalitsunakis könyvének erre a hibájára, de nem helyes, hogy eközben beleesik a népnyelvet pártolók túlzásaiba, a mire ezúttal figyelmeztetni akarok, mert kívánatosnak tartom, hogy ne csak Kalitsunakis, de Czebe se vezesse félre a tárgy iránt érdeklődőket. Czebe ugyanis fiatalos nekihevültséggel hangoztatja a túlzó népieskedőknek azt a tételét, hogy egyesegyedül a népnyelv teszi az újjörög nyelvet, és hogy Kalitsunakisnak (a *καθαρεύουσα* alapján írt) könyvecskéje «nem újjörög könyv», a mi annyit jelent, hogy a *καθαρεύουσα* nem újjörög nyelv. No de valaminő nyelvnek mégis csak kell lenni a *καθαρεύουσα*-nak, mivel pedig se nem ó-, se nem középkori, nem lehet más, mint újkori görög nyelv, a mint hogy csakugyan az is, mert a mily igaz, hogy az újjörög népnyelv a mai görögök magán- és társadalmi életének beszélt és költészetének frott nyelve, ép oly igaz az is, hogy a *καθαρεύουσα* a *mai görögök (újjörögök)* államának, egyházának, tudományának és (a regény és elbeszélés kivételével) prózájának a nyelve, még pedig az állami, egyházi és tudományos funkciókban nemcsak az írásbeliségnek, de a szóbeliségnek is a nyelve, tehát a *καθαρεύουσα* épen úgy «újjörög nyelv», mint a *mai görög népnyelv*. Czebe csak annyit mondhat Kalitsunakis könyvéről, hogy az nincsen a beszélt népies köznyelv alapján megírva, de azt állítani, hogy «nem újjörög könyv», képtelenség. Czebe azt is mondja, hogy a nyelvtudomány egyesegyedül a népnyelvet ismeri el újjörög nyelvnek, de nem a *καθαρεύουσα*-t is. Illetőleg (qui bene distinguit, bene docet!), a nyelvtudomány elítéli a *καθαρεύουσα*-t a természetes nyelvfejlődés szempontjából, mint a hogy elítél többé-kevésbbé minden irodalmi nyelvet, mert minden irodalmi nyelv többé-kevésbbé műnyelv, és csak a népies nyelv természetes nyelv. De cbből az elítélésből semmi se következik a *καθαρεύουσα*-nak mint irodalmi nyelvnek a jogosultságára nézve. Hiszen pl. a kiváló nyelvtudós, Schleicher, a népben nem élő, hangtörvények nélkül való, papiros-nyelvnek minősíti a hatalmas német irodalmi nyelvet, tehát erősen elítéli mint nyelvtudós a természetes nyelvfejlődés szempontjából, de azért esze ágában sincs annak mint irodalmi nyelvnek jogosultságát kétségbe vonni, szóval: az *irodalmi nyelv jogosultságának kérdése nem a nyelvtudomány, hanem a művelődéstörténet ülésszéke elé tartozik.*

(Budapest.)

PECZ VILMOS.

— Az ungvári Gyöngyösy Irodalmi Társaság II. évkönyve (1909—1912. évekre. Ungvár, 1912. 200 l.), néhány irodalomtörténeti érdekű dolgozatot is közöl. Gyöngyösy László Gyöngyösy István tanulóéveivel s azzal a hatással foglalkozik, melylyel a költőre az ungvári iskola után különösen az akkoriban nagyhirű eperjesi, majd a pataki iskola s ennek

tanárai között a nagy COMENIUS lehetett. ROMANEZ Mihalý BERCIK Árpád munkásságát méltatja ennek írói jubileuma alkalmából s *Az imáncsi hiszap, A hátkirálynő és a Himfy dalai* meseszövével foglalkozik. FÜLÖP Árpád a *költői műalkotásról* mond el érdekes példákat, DEÁK Gyula pedig Komócsy József emlékezetét újítja fel alkalomszerűen, midőn emléktáblával jelölték meg a házat, melyben a költő két évig tanított. E legbecsebb adatokat azonban MAZUCH Ede beszéde foglalja magában, melyet DAYKA Gábor szobrának leleplezésekor mondott. E beszéd ugyanis *Varannai Istvántól* szerzett adatokkal *megállapítja Dayka születésének dátumát*. Varannai KAZINCZY adatát mellőzve, FEKETE Imrénének a bécsi *Magyar Merkurban* Dayka halálára megjelent elegiájából indult ki, a mely szerint Dayka 27 éves korában halt meg s e szerint nem 1768-ban, hanem 1769-ben született. Ez alapon azután a miskolczi anyakönyvben reá bukkan a Kazinczytól hasztalan keresett bejegyzésre: 1769. Mense Martio. 21-a. Infans Ioachim Benedek, Gabriel, P. P. Stéphanus Dayka, Maria Andrási (L. P. Dnus), levantes parentes illustris Dominus Georgius Spek et Catharina Liptai.

E szerint Dayka Joakim Benedek Gábor, Dayka István és Andrási Mária fia, Miskolczon 1769. márczius 21-én s nem, mint eddig hittük, 1768. márczius 22-én született. Mazuch dolgozata az életrajzi adatokban egyébként nem mond újat; dolgozata másik részében helyesen értékeli Dayka lírai költeményeinek legszebbjeit, stílusát és nyelvi sajátságait.

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

— Az „Árbocz“ forrásához. A Gragger Róbert szerkesztésében megjelent emlékkönyv egy kis dolgozatában¹⁾ megkísértem Garay János *Árboczának* forráskimutatását a Rajzolatok utalása alapján. Utaltam ott arra is, hogy a novella, melyet főforrásul jelölhetünk meg, mily alkalmas volt arra, hogy a francia romantikus dráma hazai hajtásának vázául szolgáljon. Ez a novella azonban nemcsak ebben a Garay-téle átköltésben jutott el a magyar színpadra; van még egy magyar drámai feldolgozása is, a mely 1846 szept. 23-án adatott először Székelyudvarhelyen. Ezt az átdolgozást Sepsy Károly munkáinak I. kötetében (*Egy színész emléklapjai*. Debreczen, 1848) találtam ezen a címen: *Ördög és Anyiál. Színmű két szakaszban. Poa Eugenia novellája után írta Sepsy Károly*. Ez a színmű ugyanannak a *Szuroklarcz* című novellának a dramatizálása, a melyikből Garay darabja épült. Színészírónk címmejelölése azonban nemcsak magáról a forrásról, hanem a közvetítőről is tájékozódást nyújt az érdeklődőnek. Az a fordítás, mely 1837-ben a Rajzolatokban napvilágot látott (Katona Antalé), melyre az idézett helyen az én szerény összehasonlításom is támaszkodik, az írónőnek, Rodrigues Gradisnak (1795—1853) az írói nevét *Podnak* írja *Foa* helyett. Mivel Sepsy ezt a sajtóhibát átvette, nyilvánvaló, hogy a Rajzolatok fordítását használta; színműve csakugyan nem egyéb, mint Katona fordításának egy-két szó betoldására szorítókozó változtatással való dramatizálása, párbeszédke-törése.

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

— Novalis jegyese hazánkban. 1810 körül Selmeczbányán egy kétségtől érdekes házaspár lakott. A férj: báró Podmaniczky Károly, hitvestársa: Charpentier Júlia. A nő neve ismertebb, mint férjéé. Charpentier Júlia, a froibergeri bányafő leánya, 1798-ban még Hardenberg Frigyes menyasszonya volt. (A család Franciaországból emigrált, nemességéről

¹⁾ Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. Budapest, 1912. 238. s k. l.

1. *Freiberger Gemeinnützigen Nachrichten* 1819:105 l.) A világnézetében oly végtelen német költőt bizonynyal Júlia «romantikus» egyénisége vonzotta. Ernst Heilborn, a neves Novalis-kutató, nem régebben közelít a költőnek egy pár eddig ismeretlen levelét, melyeket nagyjából 1798-ban írt Freibergből Sophiejéhez (E. Heilborn: *Novalis-Reliquien. Deutsche Rundschau* 1911. ápr. 271 l.) Ezek közül az egyik érdekes adalékkal járul a későbbi menyasszony jellemének rajzához. «Julchen — írja többek közt Novalis — ist ein schleichendes Gift, man findet sie, eh man sich versieht, überall in sich und es ist um so gefährlicher, je angenehmer es uns dünkt. Als ein junger Wagehals würde ich einmal eine solche Vergiftung probieren. So aber abgestumpft, wie ich bin, reizt es meine alten Nerven nur so eben zu leichten, fröhlichen Vibrationen, und erwärmt stundenlang mein starres Blut. In zarten, kaum vernehmbaren Empfindungen begegnet man ihr und ist gewisz, dasz das Schönste von Ihr zuerst bemerkt, gethan und bewahrt wird. . . Sie würden sich überzeugen, wie wohl ich mich dort befinde, wenn Sie neulich eine stille Zuschauerin gewesen wären, wie ich beyden Abends in einer groszen Stube, wo wir ganz allein waren, einige Ideen über Zukunft, Natur und Menschenleben vortrug, und von Ihrer wahrhaften Aufmerksamkeit und thätigen Theilnahme begeistert, wie ein Eleusischer Priester vor Ihnen sass. . .» Ugyanekkor az ifjú magyar báró részt vesz a jénai romantikusok társaságában (l. Sas Andor cikkét *EPhK.* 1911 : 840. l.). Később bányászati tanulmányainak folytatására — mint Novalis is — Freibergben telepedik le. Itt ismerkedett meg Júliával, a kit el is vett feleségül. Az ifjú menyecske Selmezbányára került, a hol férje a kamaránál bányatanácsos volt és rövid házasság után meghalt 1820-ban. Fia, báró Podmaniczky Frigyes, Naplójában (*Naplótöredék.* I. 6. és Jeöldy Doby Antal: *Podmaniczky család*) a következőket mondja: «A nagyúri nők részéről sem részesült édes atyám valami különös előszeretben, mert azt tartotta: a magyar nő arra való, hogy az ember szerelmeskedjék vele — a mint azt túl a rendén gyakorolta is — hanem feleségnek nem való, mert arra sem elég kedélyességgel, sem elég műveltséggel nem bír». Hogy ez a nagyon is egyéni nézete összefüggésben volt-e romantikus világnézetével, azt bajos volna bebizonyítani, annyi azonban bizonyos, hogy másodszer is német nőt vett el, Nosticz Jánkedorf Elzát (apja Arthur von Nordstern néven korának kedvelt költője volt). Mindenesetre érdekes volna utána járni, hogy a két romantikus lélek hogyan érezte magát a Kazinczy-kor szellemi világában? (l. *Kaz. Lev.* VI: 101).

(Budapest.)

GESZTESI GYULA.

— Az onolatρία a zsidóknál és az őskereszténységben. E Közlöny olvasói között bizonyára többen kételkedve olvasták *Révay József*-nek különben érdekes és figyelemreméltó értekezésében («A palatinusi egyházban az onolatρία — ha nem is hivatalosan bizonyos fokig divatban volt és pedig minden valószínűség szerint leginkább a zsidó-keresztények körében, mert az onolatρία rendkívül szívós tradíciójának forrása épen a zsidóság volt». Ezen mondatot — a költő szavaival élve: der Not gehorchend und nicht dem eigenen Trieb — a történeti igazság nevében meg kell záfolnom. Mind Halévy (*RdEJ.* IX. 174., RS. 1903. 1-4.), mind Reinach (*Cultes* I. 342-6.) megállapításai csak a módszer nélküli filológia kinövésai és gyarló hajtásai, a mennyiben igazán meggyőző érvel azokat hitelesíteni nem tudták. Ma a vallástörténet is sokkal előrehaladottabb fokon áll, mintsem ily problematikus és távolból erőszakkal előhozott műveletekkel dolgozzék. *Kaufmann Dávid*, a bpesti rabbiképezde néhai hírneves tanára, már 1886-ban a *Magyar Zsidó Szemlében* 330. old. (l. még *Bloch Henrik* becses tanulmányát e tárgyról, ugyanott 1886. III. 16. old.)

kimutatta Halévy okoskodásának helytelenségét. Reinachra pedig a szó szoros értelmében illik Kaufmann megnevezése, melylyel azt a módszert megbélyegzi: philologiai garabonciák. Tacitus, Plutarchos meg Demokritos pedig Apionból merítették. Nem tudom, vajjon philologusaink ismerik az ochlagokok ezen diestelen emlékü példaképét. Apion grammatikus lelketlen revolver-zsurnalista, kit Tiberius császár «Cymbalum mundi» czímmel tüntetett ki, de ki Plinius szerint quem propria famæ tympanum potius videri posset (hist. nat. præf.). Gellius (Noct. Att. V. 14.) mondja róla: vitio studioque ostentationis in prædicandis doctrinis sui venditor. Hiúságáról Josephus (contra Ap. II. 12.) és Plinius (u. o.) csodadolgokat mesélnek. Ez az ember a legbádatabb bolondságokat, nevetségés meséket irt össze (l. Hausrath, Neutest. Zeitgesch. II. 187. lk. Lehrs, quæstiones epicæ 180., Creuzér, Theol. Studien und Kritiken 1853. 80. l., mint a papyrusokból tudjuk, az alexandriai csöcselék vezére és barátja volt (l. Bludeni, August. Juden und Judenverfolgung im alten Alexandria Munster i. W. 1906. 112. s k. lk.). Ilyen jellemtelen ember rágalmainak ülték fel az említett komoly írók. Ha az onolatria divatban lett volna, akkor a héber irodalomban nyomát találtuk volna, mert nem restelték volna azt megörökíteni. Másodszor pedig a keresztényellenes íróknál, mint pl. Celsusnál, bizonyára említés volna erről a tárgyról. De lehetetlen, hogy a kultusz e nyomon egészen nyomtalanul eltűnt volna! Révay utalása Matth. XXI. 7. félreértésen alapszik. Itt szamar-kultuszról szó sem lehet, hanem az evangéliumokban oly divatos utalás ótestamentumi példákra. E helyen Zakariás IX. 9. (lásd különben az új-testamentumi magyarázókat!). Tehát szó sem lehet zsidó vagy keresztény onolatriáról!

(London.)

MARMORSTEIN ARTÚB.

— *Πρόχειρον ορθογραφικὸν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.* (Ἐκδοὺς Μεγαλ. I. Σαλβέρου) Athén 1913. Görögül helyesen írni nem a legkönnyebb feladatok közé tartozik. Görög újságokban akárhányszor találunk helytelenül irt szavakat. Így pl. sokszor az αἰρηθῆσις; szót így írják: αἰρηθῆσις. Az írók ugyanis félrevezeti az αἰρηθῆσις szó, mely η-vel van írva. Vagy a μεγαλειπβολος-t így írják: μεγαλειπβολος. Ezek a hibák azután tovább terjednek és valósággal meghonosodnak. Ezen ügyes könyvecske épen ezen hibák elkerülésében akar segítségünkre lenni. Sorban adja azokat a szavakat, melyek írását leginkább el szokták hibáztatni. Ezért igen jó szolgálatot tesz főleg gyorsabb munkánál, midőn nincs időnk etymologisálásra. Még egy előnyét emeljük ki: egyes szavakat, frázisokat meg is magyaráz.

(Ungvár.)

HADZSEGA GYULA.

— A komikum elméletéről e Közlöny 1912 deczemberi füzetében megjelent bírálat könyvemben csak hibát talál, semmi érdemet. Így tárgyi vitába bocsátkozni nem lehet, csak egy megjegyzést teszek. Könyvem mint akadémiai pályadíjat nyert, azután az Akadémia kiadásában megjelent munka, ismételt bírálaton ment keresztül, ez utóbbi minőségében különösen. Erről könyvem befejezése is megemlékezik Jánosi Béla, az æsthetika történetírójához intézett köszönet alakjában. Az ő bírálata alapján, a melyből én is tanultam, fogadta el kiadásra az Akadémia. Ha most Kelecsényi János magását hivatottabbnak gondolja akadémikus bírálóimnál, abban ítéljen az olgát.

(Budapest.)

SZIGETVÁRI IVÁN.

— Válasz Szigetvári megjegyzésére. Magát a könyvet bíráltam, tárgyi tekintetben, tehát minden melléktekinet nélkül s eszem ágában sem volt az Akadémiát felülbírálni. Így azt a kérdést felvetni, hogy hivatot-

tabbnak érzem-e magam az Akadémia bírálóinál, felesleges és tárgyaltan. Természetes, hogy *nem* érzem magam hivatottabbnak; de azért bírálómat az utolsó szóig fenntartom. Hogy igazam van-e abban, a mit bírálatomban állítottam — annak eldöntését egészen nyugodtan az «olvasóra» bízom.

(Budapest.)

KELECSÉNYI JÁNOS.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Aristotelés De anima libri III. Recensuit Aurelius Förster. Budapestini, Academia, 1912. 8-r. 217 l.

Carlyle: A francia forradalom története, I—III. kötet. Ford. Baráth Ferencz. Budapest, Révai, 1913. K. 8-r. 476, 490, 509 l. Ára K 5-70.

Carlyle világhírű munkája, melyet 1875-ben az Akadémia fordíttatott le Baráth Ferenczcel, már évek óta nem kapható, ezért a Révai-czég újból kiadta és — szokatlanul olcsó áron — forgalomba hozta. Sem magát a művet, Carlyle legbecsesebb alkotását, sem a fordítását, mely egyike a legjobb magyar tolmácsolatoknak, nem kell méltatnunk, eléggé ismertek közönségünk előtt.

Csoma József: A magyar heraldika korszakai. Budapest, Akadémia, 1913. N. 8-r. 158 l. Két melléklet és 52 ábrával. Ára 6 K.

Csuvas Népköltési Gyűjtemény. II. kötet: Közmondások, Találósmondások, Dalok, Mesék. Gyűjtötte és feldolgozta dr. Mészáros Gyula. Feridun bey alapítványából kiadja a Magy. Tud. Akadémia. 1912. N. 8-r. XII. és 540 l. Ára 10 K.

Évkönyve, Az Orsz. Ref. Tanáregyesület — az 1912—13. tanévre. Szerk. S. Szabó József, XI. évf. Debreczen 1912. (178 l.)

Kalendárium, Gyöngyösi 1913. évre. Szerkeszti: Stiller János, V. évf. 8-r. 176+XVI l. Ára 1 korona.

Az idei évfolyam irodalomtörténeti czikkei a következők: Márki Sándor lelkes szavakkal jellemzi és értékeli Horváth Mihályt (41—47. l.), kit egy esztendei hatvani tartózkodása kapcsol a Mátravidékhez; Stiller Kálmán a szorgalmas Vahot Imre emlékének szentel néhány lapot (104—125. l.); nagyjában az Emlékiratok adatait foglalja szorosabban össze, de azokat itt-ott kiegészíteni igyekszik, különösen a 30-as évek végének és a 40-es éveknek írói tevékenységénél. Kár azonban, hogy Vahot munkásságát mindig a Vahot Emlékiratainak mérőónjával méri, és így értékelései Vahot Imre tevékenységének igazságos megítéléséhez nem segítenek. Alszeghy Zsolt-nak két közlését olvashatjuk; a Nemzeti Múzeum irodalmi levelestárából veszi sorra Vachott Sándor (57—65. l.) és Spetykó Gáspár (126—134. l.) leveleit, az előbbieket szükséghez képest megjegyzésekkel kísérve. Végül regisztráljuk még Vargha Tivadarnak Gáspárich Márk ferenczrendi hit-szónokról írt cikkét is (76—83. l.).

Katalogusa, A pápai ref. főisk. könyvtáranak —. II. kötet. Szaporulat 1900—1911. Készítette Borsos István. Pápa, 1912. N. 8-r. 352 l.

Kont, I.: Dante en Hongrie. Bordeaux, 1913. N. 8-r. 12 l.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel, 1912. K. 8-r. Számonként 30 f. 681. Edmonde de Amicis: A török nő. Ford. Vezsenyi Béla. 52 l. 682—683. Daudet és Belot: Sapho. Színmű, ford. Ábrányi Emil.

116 lap.

684. Jacques Futrelle: A gondolkozó gép. Dusen professzor újabb esetei. 67 l.

Könyvtár, Olcsó, Budapest, Franklin, 1913. K. 8-r. Számonként 20 f. 1676—1677. Lord Byron: Transformatio (Deformed transformed).

Dráma. Ford. Mayné Marczali Erzs. 80 l.

1678—1679. Schopenhauer Artur: A zene esztétikája. Ford. Bogáti Adolf. 62 l.

1680—1681. Erkko János Henrik: Ajno. Színmű öt fölvonásban. Finnből ford. Somkuti. 110 l.

Közlemények Szepes vármegye multjából. IV. évf. 3—4. sz. Lőcse. N. 8-r. 127—242 l.

László Zoltán dr.: Turcizmusok és arabizmusok. Budapest, Lampel, 1912. K. 8-r. 98 l. Ára 3 K.

A szerző a szerb-horvát nyelv azon keleti eredetű: török, arab, zsidó, újgörög stb. szavait gyűjtötte e művében össze, a melyek a szerb-horvát nép nyelvében mindennapi használatúak, a néppel érintkezőknek tehát ismerniök kell őket, de a melyek szótárakban nem lehetők meg. — Ezt a napi szükségletet akarja a szerző szótárával kielégíteni s vállalkozása praktikus szempontból dicsérhető. A bevezetésben azt mondja, hogy e szavakat a mai szerb-horvát szótárak egyikében sem lehet megtalálni. Tévedés. Vuk és a horv. akad.-i nagyszótárban sok van meg a szerző által nyújtott szavak közül. Hasonló tévedés, hogy Bulgária némely részében a szerb-horvát nyelvet beszélik. — Ezek a szépséghibák azonban nem rontják le a szerzőnek abbéli érdemét, hogy dicsérni való, hasznos munkát végzett. m.

Malom János: Halállal való esmérkedés avagy . . . tanítás . . . (Kolozsvár, Ajtai-nyomda, 1912). 8-r. 55 l.

Malom János ref. pap elmékedését — melyet 1783 márcz. 16-án Kemény Simon báró és neje előtt tartott, s a melyben kimutatja, hogy a keresztény embernek nincs oka félni a haláltól, mert az valóságos nyereség mindannyiunkra az 1783. évi kiadás alapján újra közrebocsátotta Kuun Gézáné, Kemény Simon báró dédunokája. Az új kiadás csak 200 példányban »magánhasználatra» készült s helyes érzékkel betűliven adja az eredetét. Kár, hogy az alakja (eredetileg 4-r.) megváltozott.

Mihalik József: A kassai Szent-Érzsébet templom. I. rész. Budapest. Akadémia, 1912. Ivrét 112 l. Egy színes melléklettel és 48 képpel. Ára 10 K.

Monumenta Hungariæ Historica Diplomataria XXXVI. Magyar Történelmi Emlékek. I. osztály: Okmánytárak XXXVI. kötet: Magyarország melléktartományainak oklevéltára. III. kötet: Alsó-Szlavoniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék, 1244—1710). Egy térkép-melléklettel. Szerkesztették dr. Thallóczy Lajos és Horváth Sándor. Budapest, Akadémia. 1912. N. 8-r, XXXII és 450 l. Ára 10 K.

Petőfi Alexander: The Apostle. Childe John. Simple Steve. Cypress leaves from the grave of dear Ethel. Selected Lyrics. Tranlated by William N. Loew, Author-Translator of Gems from Petőfi, Magyar Songs, Magyar Poetry, Mikszáth's The Good People of Palóc, Madách's Tragedy of Man. — The net proceeds of the sale of this volume are dedicated by the publishers, The Hungarian Literary Society of New York, to a fund for the erection of a statue of Alexander Petőfi in the City of New York. — Az előszó kelte 1912 márczius 15, 297 lap és Index. (Tartalma: Előszó, 6 lap. — Az Apostol. János vitéz. Bolond Istók. Cypruslevelek: 35 költemény. Válogatott költemények: 102. Petőfi Sándor, egy előadásból, 289—296. lap.).

Revue de Hongrie. X. k. 12 f. Budapest, 1912. N. 8-r. 401—480 l.

A füzet egyetlen irodalomtörténeti tanulmánya »Petőfi, poète de la liberté» Ferenczi Zoltántól, mely Petőfi hazafias líráját méltatja fejlődéseinek utolsó korszakában, a szabadságharcz idején.

Shakespeare-Tár, Magyar. V. k. Leírását és ismertetését l. e füzet 116. s köv. lapjain.

*Simmel, Georg: Goethe. Leipzig, Klinkhardt u. Biermann, 1913. N. 8-r. 264 l. Ára 4 M.

*W. White, John: The verse of Greek Comedy. London (Macmillan and Co.), 1912. 8-r. XXIX és 479 l. Kötve 12 sh.

Hivatalos nyugtázás

az 1912. évi december hó 1-től 31-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1911-re: Kónya I., Simon G. 3 K, Szabó I. 3 K. —
1912-re: Bokros B., Magyar L. 3 K. — Összesen: 21 korona.

Rendes tagdíj 1910-re: Wirth Gyula 5 K. — **1911-re:** Kelecsényi J. 5 K, Mészöly G. 5 K, dr. Ozorai L. 5 K. — **1912-re:** Bartók L., Bárd Á. 5 K, dr. Büchler P., dr. Friml A., dr. Germanus Gy., Kelecsényi J. 2 K, Majthényi G., dr. Mittler Fr. 5 K, Sas F., Szentkirályi Gy., dr. Teleky I. 5 K. — **1913-ra:** Czebe Gy. 3 K, Czóbel E. 5 K, Darkó J., Elek O. 3 K, Gálos R. 2 K, Gragger R., Gulyás P. 4 K, Király Gy. 4 K 50 f., Marót K. 4 K, Mitrovics Gy. 6 K, dr. Morvay Gy., dr. Pap Illés, dr. Papp F., Révay J. 5 K, Szigeti Gy. 3 K. — Összesen: 196 korona 50 fillér.

Előfizetés 1913-ra: Budapesti Jézustársasági egyetemi hallgatók, Magyaróvári Kegyesrendi főgimnázium. — Összesen: 24 korona.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,

I. ker., Vár, Országház-utca 12. sz. I. e. 6.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapestben (IV., Egyetem-utca 4. sz. megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

RADÓ SÁMUEL dr.

POLITIKAI JELSZAVAK ÉS FRÁZISOK

Ára 5 korona.

UNIVERSUM

Évkönyv a család és ifjúság számára.

Szerkeszti HANKÓ VILMOS dr.

VI. kötet.

Ára vászonkötésben 8 K 50 f.

Sok képpel.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

Szerkeszti CHOLNOKY JENŐ.

CHOLNOKY JENŐ

A SÁRKÁNYOK ORSZÁGÁBÓL

Életképek és útirajzok Khinából.

Egy térképmelléklettel, 180 ábrával és 17 bekezdő képpel.

Ára vászonkötésben 12 korona.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapestben (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

MOLNÁR FERENCZ

EGY GAZDÁTLAN CSÓNAK TÖRTÉNETE

Regény.

Ára 4 korona.

SZÉP ERNŐ

IRKA-FIRKA

Vadász Miklós rajzaival.

Ára 6 korona.

CZENK

HIVATÁS

Regény.

Ára 3 korona.

BENEDEK ELEK

FALUSI BOHÉMEK

Idill 3 felvonásban, előjátékkal.

Amatörkiadás. *Ára 2 K 50 f.*

KÓBOR TAMÁS

FURCSA TRAGÉDIÁK

Elbeszélések.

Ára 4 korona.

BERKES IMRE

EZER LEÁNYFEJ

Regény.

Ára 3 korona.

LAGERLÖF ZELMA

GÖSTÁ BERLING

Regény. Ford. Benedek Marcell.

Két kötet. *Ára 8 kor.*

SZEMERE GYÖRGY

KOMÉDIÁK

A magyar társadalom regénye.

Ára 4 korona.

JAKAB ÖDÖN

DÉLIBÁB

Elbeszélések.

Ára 4 korona.

LAMPÉRTH GÉZA

BESZÉLGETÉS A HÁZASSÁGRÓL ÉS EGYÉB ELBESZÉLÉSEK.

Ára 4 korona.

1913. MÁRCZIUS.

XXXVII. ÉVFOLYAM.

III. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1913.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-utca 4.), a modern philologiai dolgozatoké pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendő.

TARTALOM.

GÁLOS REZSŐ: Dayka Gábor költészete. (I. közl.)	145
BENIGNY GYULA: A jelentésvaltozás egy faja a görögben. (I. közl.)	154
BORBÉLY ISTVÁN: A legrégebb unitárius templomi énekeskönyvek	170
HUSZTI JÓZSEF: A Heautontimorumenos prologusához	180

HAZAI IRODALOM.

Hornyánszky Gyula: Akadémiai emlékezés Zeller Eduard külső tag fölött. ZIVUSKA JENŐ	184
Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. GÁLOS REZSŐ	186
Pétergál Henrik: Egy fejezet az újabb német regény történetéből. GRAGGER RÓBERT	188
Ambrosii Calepini Dictionarium Decem Lingvarum, sajtó alá rend. Melich János. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	189

KÜLFÖLDI IRODALOM.

P. Witzel Maurus: Untersuchungen über die Verbalpräformative in Sumerischen. KMOŠKÓ MIHÁLY	191
Harry Maync: Dichtung und Kritik. SAS ANDOR	195
H. Quenter: Die christliche Legende des Abendlandes. MARMORSTEIN ARTÚR	196
Fr. Zinkernagel: Goethe und Hebbel. RÉVHEGYI RÓZSI	199

PROGRAMMÉRTEKEZÉSEK.

Király György: Szép Ilonka. ALSZEGHY ZSOLT	200
Potoczky Lajos: Ibsen. KRISTÓF GYÖRGY	200
Leffler Béla: Petőfi Svédországban. U. AZ	201
Kovács Antal: Petőfi véleménye a magyar írókról. U. AZ	201
Beke Boldizsár: Petőfi hazafias lírája. U. AZ	202

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság 1913 február 12-iki felolvasó ülése	202
Skutsch Ferencz †. LANG RIKÁRD	202
Pecz Vilmosnak az Ilias és Odysseia trópusairól szóló tanulmányáról	204
A Pinguinek szigetének fordításáról. G. J.	204
A zsidó-keresztény onolatria. RÉVAY JÓZSEF	205
Tycho. RÉVAY JÓZSEF	206
Magyar vonatkozások Ben Jonson műveiben. FEST SÁNDOR	206
Bürger és Petőfi. TROSTLER JÓZSEF	208
Adatok regényirodalmunk és drámai irodalmunk történetéhez. GYÖRGY LAJOS	209
Garay János «A két holló» cz. költeménye és egy skót népballada. ELEK OSZKÁR	211
Arany János egy ismeretlen verse. KARDOS LAJOS	212
B. Delbrück: Germanische Syntax. BENIGNY GYULA	212
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke	213
Külföldi könyvészet: Classica-philologia	214

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 12 korona. Egy füzet ára 1 korona 20 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reklamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuelhez** (Budapest, I., Országház-u. 12.) intézendők.

DAYKA GÁBOR KÖLTÉSZETE.

DAYKA Gábor költészetének értékelése már BAJZA József korában is probléma volt.¹⁾ Ma még inkább az. KAZINCZY, KÖLCSEY és utóbb maga Bajza a legnagyobbak közé sorolták a fiatalon, alig 27 éves korában elhunyt költőt. De, már mikor Kazinczy 1813-ban kiadta költeményeit,²⁾ voltak, a kik kevésre becsülték jelentőségét.³⁾ Azóta is a kevésbé népszerű s egyáltalában nem olvasott költők közé került. A kik méltatásával Bajza óta megpróbálkoztak,⁴⁾ azok vagy, ha gondosan és alaposan foglalkoztak is költészetével, mint Kölln, eleve elfogultak voltak iránta, vagy még nem használhatták ki teljesen a Kazinczy levelezésében összegyűjtött, meglehetősen jelentékeny anyagot vagy pedig Dayka költészetének fejlődését nem vették eléggé tekintetbe. A feladat tehát, mely e szerény kísérletre vár, annak az ellentmondásnak a megfejtése, hogy volt kor, melyben Dayka költészetét nagyon nagyra becsülték — s ez a vélemény Kazinczyéktól TOLDYHOZ s vele az irodalomtörténetbe is eljutott⁵⁾ — s volt, a melyben semmire sem tartották;⁶⁾ a mai irodalomtörténet is elsíklík a költő mellett, a kit száz évvel ezelőtt a legnagyobbbnak mondtak. E probléma megfejtése egyúttal költészetének megfelelő méltatása is lenne; próbálko-

¹⁾ L. *Dayka Gábor* ez., még többször idézendő kis kritikáját, mely 1834-ben a *Kritikai Lapok*-ban jelent meg először (V. f. 46. l.), összegyűjtött munkáinak Toldy-féle kiadásában (Pest, 1863.) IV. k. 144. l.

²⁾ Újhelyi Dayka Gábor versei. Összeszedte s kiadta barátja Kazinczy Ferencz. Pesten, Trattner Mátyásnál. 8-r.

³⁾ Nemcsak egy egri pap (Kaz. lev. X: 464. l.), hanem pl. maga Ács János is csalódott a kötetben (U. o. XI: 21. l.), bár Kazinczy-nak azt írja, hogy *nagy részét* nagy gyönyörűséggel olvasta. (U. o. XI: 460. l.) Hasonlóképen mások is. (Kaz. lev. XI: 62. l.)

⁴⁾ Bergmann Ágost, Hölty és Dayka. Figyelő, II. 1877. 294—299. l. — Kobzy János. Dayka Gábor költésze. U. o., V. 1878. 36—44. l. — Csernátoni Gyula. A magyar ódaköltés története. U. o., XIII. 1882. 12—15. l. — Erdélyi Pál, Dayka G. költésze. Figyelő, XXII. 1885. 24—35, 196—201, 252—259. l. — Kölln Gyula. Újhelyi Dayka Gábor jellemrajza és költésze. Szilágysomlyó, 1889. — Czeizel János, Dayka löcsei tartózkodása. Irod.-tört. Közl. 1905. 29—51. l. L. még az Anyosról szóló dolgozatokat is. (Ez utóbbiak irodalma *Császár*, Anyos 9. l.)

⁵⁾ Bergmann szerint Dayka «dalai élni fognak, míg a magyar nemzet kebléből a szép iránti érzék ki nem vész». (Id. m. 299. l.)

⁶⁾ Kölln id. m. 10. l. «Semmi önállóság, a költői ihlet alig egy szikrája csillan fel; tárgya, czélja, iránya nincs, csak utánozza, csak visszatükrözi tanulmányainak hatását.

zásunk e célhoz két úton akar eljutni: meg akarunk ismerkedni — kellően megválogatva — a hatással, melylyel Dayka költészetének fejlődésére mások voltak, azután meg akarjuk mutatni, hogy önmagából kiforrva, de e hatások közrejátszásával hogyan fejlődött Dayka költészete. Ez útunkban kitérünk itt-ott olyan adalékokra is, melyeket az előttünk jártak nem használtak fel.

I.

Dayka költeményeinek kronologiai rendje csak nagyjában állapítható meg. Ő maga ugyan sok verséhez odaírta keletkezésének állítólagos datumát, de e később odavetett évszámok, mint különösen az újesztendőre és a Bárdosy Jánosné halálára írt verseit illetőleg már Kazinczy is megállapította, nem megbízhatóak¹⁾ A Dayka adatainak némi kritikájával. Kazinczy levelezésének és a SK²⁾ kéziratának felhasználásával azonban annyira körülbelül mégis sorrendbe szedhető ez a különben sem sok³⁾ költemény, hogy ez alapon Dayka költészetének fejlődéséről beszámolhatunk:⁴⁾

1784—1787. 1792. Latin versek. — *Löcsén* német versek.

1784. Magyar és német⁵⁾

1787. Leoninusok. Penelope Ulysseshez. A boszús szerelem.

1788. Phyllis Demophoonhoz. Győzelem jövőndőlés.

1790. Az esthajnalhoz. Phyllis. Szerelmesemhez. A szép szemek. A rettenetes éj. Amira. A nemzeti öltözet. — *Egerben*. Egy széphez. 1790, esetleg 1791: Ne hidd... Esdeklés.⁶⁾ Fohász. Élesség. — *Löcsén*. A hű leányka.

1791. A virtus bece. A vak szerelem. [Secundus-fordítás?]

1792. Titkos bú. Az esztendő első napján. Bárdosy Jánosné halálára. Esdeklés. Pope Newtonra. Az új Anakreon. Átok. A tavasz. Vitéz Imréhez. Az érzéls Philotas. II. Leopold koronázására. Ferenc királyunk koronázására. Lakodalmi verszet. Colardeau-fordítások. Blumauer-fordítás. *A más versekével közös papíros alappán*: Chlorishoz. Kesergés. Diák levele.

1793. [Wieland Musarionjának ford.]

1794. Kazinczyhoz. [Goethe-dal ford.]

1795. Baróti Szabóhoz.

Ismeretlen dátumúak: Az én örömeim. Téli dal. Vigasztalás. Bucsú. Menyegzői dal. Clelia Aulushoz. Elegia.

¹⁾ I. Abafi kiadásának jegyzeteit, 150. l.

²⁾ SK-val Abafi nyomán Daykának a sárospataki könyvtárban őrzött folio-kéziratát, az ú. n. «Sárga kötet»-et jelöljük

³⁾ Ha beleszámítjuk két leoninus versét (Abafi kiad. 105. l.), külön költeményeknek számítjuk Abelard, Heloiz és Clelia leveleit, akkor Daykának 51 költeményét ismerjük.

⁴⁾ A [szögletes zárójelben] levők elvesztek.

⁵⁾ L. Vitkovics levelében Dayka ifjúkori barátjának, Petrásovits Andrásnak adatát, Kaz. lev. VII: 295—296. l.

⁶⁾ Daykának két ilyen című költeménye van. Ez a Szaitz ellen írott.

⁷⁾ «Dayka igen jó darabkákat küldött nékem. Kértem, fordítsa azt *Secundus*-ból, a' mire téged is kértelek: Languidus e dulci certamine etc. Meg küldé fordítását; de nem elégszem meg véle.» (Kaz. lev. II: 140. l. 1791 január 22. Valószínűleg Dayka leveleivel együtt [erre nézve l. lev. II: 283. l. és X: 5. l.] Kazinczy elégette.)

Ez időrendi összeállításból már is három következtetésünk van.

1. Megállapítható, hogy a verselést Dayka is az iskolában kezdte és pedig latin distichonokkal, a melyek meglehetősen hírt szereztek neki tanárai és tanuló társai körében. 2. Mivel költeményeit — anakreontikáinak sok változata a biznyságunk rá — sokszor átdolgozta, akkor dolgozott leginkább, mikor lelkiállapota nyugodt volt. És csakugyan két ilyen, mondhatni, virágkora van: Pest, 1790 és Lőcse, 1792 — mikor megfelelő szellemi környezetbe került, hol Kazinczy látogatása is buzdítólag hathatott reá, — és mikor állást kapott. Amott a társaitól való ünnepeltetés, vezetőitől való elismerés boldog, sok munkára alkalmat és kedvet adó, lázas, de kissé kapkodó kora, emitt az első (egyetlennek maradt) megpihenés ideje, talán a kialakult egyéniség megnyilvánulása, a legszebb alkotások perczei. 3. Ungvárról Kazinczy sem kapott kéziratot, vagy mert minden elveszett, vagy mert Dayka itt már keveset írt. Dátum szerint utolsó verse az a töredék, melyet a nála harmincz évvel idősebb BARÓTI SZABÓ DÁVIDHOZ írt, a kit talán már kassai diák korából ismert.¹⁾

E terminusokon belül fejlődik Dayka költészete. Gyökereivel erősebben nyúlik a latin klasszikusok talajába, mint Virágot és Berzsenyit nem számítva bármelyik költőnké. A legnagyobb római költők, fejlődése rendjében, költői egyéniségén ott hagyták nyomaikat és végigkísérik életében. Ovidius az első köztük. Tudjuk, hogy két költeményét lefordította, de nem fér kétség hozzá, hogy ezeknek korábbi a keletkezésük, mint ránk maradt szövegük. Vitkovics idézett levele és Petrásévitás András tanúságtétele szerint²⁾ Dayka már kassai diákkorában verselt, s ez időből vannak is tőle latin verseink.³⁾ Azt is Vitkovics leveléből tudjuk, hogy utóbb Pesten Ovidius egész *Amorum libri*jét le akarta fordítani. Első jelentősebb alkotása a *Penelope Ulisszeszhez* cz. heroid fordítása volt;⁴⁾ olyan forráshoz jutott vele, melyből kortársai is szívesen merítettek. Ugyanezt a költeményt fordította le Anyos⁵⁾ is, Verseghy⁶⁾ is. A *Phyllis Demophonhoz* fordítása valamivel későbbi, verselése fejlettebb.

Tanulmányainak köszönhető, hogy Dayka ez időben csak mértékes formában ír. *Magyar és német* cz. költeménye beleillik ez évekbe és — ámbár ő maga korábbra, 13—14 éves korára teszi (mikor pedig még az egri minoritáknál tanul) — a tartalmukból kitűnik, hogy pesti idejéből valók leoninus-versei is, melyekről kéziratban maradt s Abafitól kiadott⁷⁾ Előbeszédében emlékezik. Ez időből való, ha az évszám nem téves, a *Boszus szerelem* cz. anakreontikonja is és a jelzőivel (Olympus téres határai, kormos éj, homályos föld, sebes világ, mennyei

¹⁾ Baróti Szabó 1777—1799., Dayka 1784—1787. volt Kassán.

²⁾ L. fent a 146. l. 5. jegyz.

³⁾ Kazinczy Dayka-kiadása (1813) 110—136. lk.

⁴⁾ L. Magyar Műsa 1787. 783. l., Kassai Magyar Múzeum I. 385. l., Abafi kiad. 26—31. és 169—172. l. V. ö. továbbá EPhK. XI: 31. l. és 1890. évi II. pótk. 45. l.

⁵⁾ Császár E. kiad. 246. l.

⁶⁾ Császár-Madarász kiad. I: 49. l.

⁷⁾ Abafi kiad. 101—109. l.

tagok stb.) kissé nagyhangú, de a klasszikus szókincre emlékeztető. *Győzedelem jövőndöles.*

Vergilius nyugodtabb évek foglalatossága; Catullus emléke is meg-megcsendül Dayka költeményeiben. Horatius hatása gyakran érezhető,¹⁾ ha nem olyan részletes is, mint Kölln Gyula gondolja,²⁾ a ki e tekintetben összehasonlításokat végezvén, elfogultan túlozza e hatást és azt nem általánosságokban, hanem a részletekben keresi.

Dayka valóban sokat köszönhet nemcsak Horatiusnak, hanem általában a klasszikusoknak, ezeknek hatása nála a legjobb irányú és alapvető volt. Költeményeinek kevés dallamosságából következtethetjük, hogy nem volt zeneértő. A formáknak azonban mégis művésze volt, a kifejezéseknek mestere. Bajza mondja róla,³⁾ hogy «az a kényes ízlés, az a válogatott beszéd és kifejezés, mely műveiben még ma is feltűnő, nem annyira külső példányok (legalább nem honiak) studiumának következménye, mint inkább saját lelkének kiforrása volt». Hozzátehetjük, hogy e «kiforrást» a klasszikusok okozták, a «nem honi» példák a római költők voltak. Műértését, műgondját a klasszikus irodalmak ismeretének köszönhette. Költészetében nem szólal meg, mint Virágében, Horatius. csak a maga egyénisége, de műízlésében igenis az antik költészet nyugodtsága, mely rhapsodikus érzelmeit is mérsékeli. — E hatásnak másik, a formára vonatkozó jelentősége, hogy reá nézve korszakalkotó, mert egy darabig egyedülálló. Úgy látszik, 1790-ig nem is ír más költeményt, mint mértékeset, azontúl is csak lassan foglal helyet költészetében a hangsúlyos vers és nem nagy helyet. Némettel közvetített klasszikus hatás eredményének mondható Stolberg Frigyes Lipót *An den Abendstern* cz. költeményének hű fordítása, gyakorlat lehet Guarini olasz dalának (Ocelli stelle mortali) átültetése — olaszul tanulásáról Bodnár⁴⁾ mond el érdekes anekdotát — de egyik sem jelentős. Ez utóbbit talán az első rímes verse.

Ez időből (1791-ig) négy verse említésreméltó. *A rettenetes éj* Csokonainak legjobban tetszett,⁵⁾ festését felségesnek mondja, zenéjéről pedig, hogy az, «mint az éj rettentő mennyköve, felleghangon dalol 's rázkódtat ereje». *A virtus becse*, az első megállapodottabb költeménye, legszebb elegyben mutatja a kész forma mellett azt a bölcselkedő irányt, melyre a római költészet hatása alatt jutott, s azt a bánatos érzésvilágot, mely egyéniségéből fakadt — vagy másként, azt, hogy érzéseit mint szorítja korlátok közé s óvja meg a csapongástól az ethikus nemes, ízlés.⁶⁾

Elsőnek lép új ösvényre Dayka *A nemzeti öltözetben*. Egyetlen

¹⁾ *Az én örömeimnek menete* Hor. Carm. 1, 1.-re, a *Kesergés* jelzőszerkezetei Carm. 1, 19.-re, a *Téli dal* a Carm. 1, 9.-re emlékeztetnek, míg a *Menyegzői dal* egy helyén (Mely a pusztá világ...) a híres «Si fractus illabatur...» visszhangzik.

²⁾ Id. érték. 9—15. l.

³⁾ Id. m. IV. 145. l. Idézi Kölln is, id. m. 15. l.

⁴⁾ Abafi kiad. bevez. VII. l.

⁵⁾ Dayka költ. Gyulai kiad. 98. l. és l. még Kaz. lev. VIII: 277. l.: «Csokonainak a' Rettenetes éjtszaka tetszett leginkább.»

⁶⁾ Csokonai is *remeknek* mondja. Kaz. lev. III: 11. l.

verse, melyben hazafias érzelmei kifejezésre jutnak; de, úgy látszik, ennek sem mélyebb érzelmei, hanem a Gvadányi *Nótárius*át is (Gragger megállapítása szerint idegen forrásokból) létrehozott közhangulat a szülője. A társaság, Pest, az ébredő politikai élet és talán maga az irodalom vetetik észre vele a németes *viseletet*, melyhez neki, a kispapnak voltaképen semmi köze sincs. E költemény az első magyaros formájú verse. Képeiben, szójátékaiban Szemere Pál francziás hatásra, legalább is Teleki József gróf ízlésére ismer.) «Daykának akkor — úgymond — midőn a' *Nemzeti öltözetet* írta, Teleki volt példánya. A' ki verset ír 's versíráshoz ért, rá ismér a' francziaízlésű szójátékokon, antiheziseken, melyeket a fiatal Író szépeknek vél.» Igen jól egybevág Kazinczy egy levelével, melyben épen 1791 elején Döme Károlynak írja,²⁾ hogy költőnk «magát most Pétzeli formájú verseknek írására adta és szerentsésen írja azokat is: én pedig tüzeltem tüzét, Heloiznak Abelárdhoz írott verseit küldvén meg a' Fordításra».

Mindez szépen igazolja azt az állításunkat, melyet verseinek időrendjéből vettünk, hogy Dayka legkorábban Pestről való távozása előtt ír hangsúlyos (12-tagú) verseket. Egerből való *Egy széphez* cz. költeménye, eredetileg Erzsébet napjára készült, tehát alkalmi költemény, melyet Dayka később nyugateurópai formájú versekbe öntött. Első alakjában³⁾ ez is magyaros formájú. — A francziás hatásnak ez időből való emléke még *Amira* cz. fordítása, melynek forrása Segrais költeménye: *Troisième elogue à Mlle de Vertus*. Eredetijével már Csokonai szerette volna összehasonlítani, de nem jutott a franczia szöveghez.⁴⁾ Először Esztegar László tette meg⁵⁾ s épen olyan lelkesedéssel szól a fordításról mint Csokonai. Szerinte «az összehasonlításból Dayka teljes diadallal kerül ki. Fordításában a terjengő pásztori vers majdnem felére van összevonva a nélkül, hogy egyetlen költőibb fordulat áldozatul esnék». Pedig, Esztegar téved, ez a tömörség nem Dayka érdeme. Dayka ugyanis — szokása szerint — majdnem sor szerint ragaszkodik eredetijéhez, csakhogy ez az eredeti nem az Esztegar idézte kiadás (Paris, 1733), hanem megállapításunk szerint a Batteux-Ramler-féle ismert *Einleitung in die schönen Wissenschaften* (Leipzig, 1774⁶⁾, a mely az I. kötetben (432—436. l.) épen így összevonva közli — a pásztorköltemény mintájául — Segrais idilljét, prózai német fordítással. Dayka tehát nem vonta össze eredetijét, hanem természetesen nem fordította magyarra azokat a sorokat, a melyek forrásában sem voltak meg.

Hozzáfogott-e, Kazinczy buzdítása szerint, már ebben az időben Colardeau heroidjainak fordításához, nem tudjuk. Alig valószínű, hogy e zaklatott évben megtette. Bizonyos, hogy másodszor⁶⁾ Lőcsére való

¹⁾ Kaz. lev. VIII: 232. l.

²⁾ Kaz. lev. II: 189. l.

³⁾ Orpheus, 1790. II: 367. l.

⁴⁾ Kaz. lev. III: 15. l.

⁵⁾ Dayka Gábor kéziratföredéke a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában. Magyar Könyvszemle. 1903. 281. l.

⁶⁾ Kazinczy szerint (jegyzet a SK.-ben) Dayka «Lőcsére 1792. Mart. 10-d. ért-fel, mint Prof.» Kétségtelen azonban, hogy Kazinczy nem tudott,

távozásával költészetében egy korszak két fejezete zárul be.¹⁾ Az első fele formaérzékét szüli meg, a második néhány jobb költeményét is. Az első *A virtus becsében* forr ki és fejeződik be méltóképen; a másik, melynek jelleméhez hozzátartozik a csipkedő, szatirikus, sőt pamflet-szerű, éles hang is, a francziás irány hatását s a rímekben való gyakorlatot jelenti. A kettőnek befejezését a Kazinczy közvetlen hatásának kezdete.

De hozzátartozik ez évek jellemzéséhez, hogy ez idő alatt változik meg — s erről meg kell emlékeznünk, mert költészete szorosan összefügg vele — világfelfogása is. A hit, mely a szegény szabómester árváját a papi pályára vitte — talán a francia eszmék terjedésének első lehelletére²⁾ — kezd lelkében ingadozni s vele a hivatásérzet, melynek, érdekes bizonyosság, költészetében semmi nyoma. A míg biztos jövő előtt állott s a papi pályán volt, céltudatos volt az élete, az antik költészet nyugalma érzelmeinek is legbiztosabb kifejezője. Hogy a *Rettenetes éj* borzalmait — nincs okunk kétségre, hogy e vers élmények emléke — az első megrendülést jelentik, talán merész, de lehető következtetés. A hit helyét Egerben nyughatatlan érzések foglalják el. A fakadó szerelem éneke az *Egy széphez* írott verse, de mellette már ott kísértenek az Esterházy Károly egri püspök, a Szaitz Leó ellen írott versek is. Ezekben — immár többnyire magyaros versformában — az első megrendülésből keserű kiábrándulás, kételkedés, káromlás lesz. (*Esdeklés Fohász — Élesség.*) S ha első verseiben sok a klasszikusoktól eltanult frázis, a szép szó, ezekben már reális élményekből fakadt érzések szólalnak meg.

II.

A lőcsei évek Dayka költészetének termékenységéé dolgában második, qualitas tekintetében egyetlen igazi virágkora. Lőcséhez fűződik életének két legjelentősebb fordulata: az egyik sorsára, a másik költészetére nevezetes. Lőcsén (de már 1791-ben) ismerkedik meg s kezd viszonyt Reich Zsuzsannával, későbbi hitvesével, és Lőcsén jut költészetében diadalra Kazinczy hatása. A szép német leány szerelmének Dayka magyar költeményeiben alig van nyoma.³⁾ Talán egy-két anakreoni dala az, de ez sem valószínű, mert hiszen ilyenek már egy lustrummal elébb is szerepelnek költeményeiben⁴⁾ s inkább lehetnek

vagy inkább megfeledkezett Dayka első lőcsei tartózkodásáról. A SK. más helyén ugyanis azt mondja, hogy Dayka 1792. januárjában még nem ismerte Bárdosynét, mert «még Lőcsén nem volt». De v. ö. Czeizel János, Dayka Gábor lőcsei tartózkodása (Irodalomtört. Közl. 1905.) 34. l., mely szerint Dayka már a pályázat meghirdetése után, 1791 júliusában barátjánál, Bodnárnál van. (L. Abafit is, bev. XXI. l.)

¹⁾ Az egri tartózkodással végződő éveket Kölln is (id. m. 9. l.) két részre osztja ugyan, de mindkettőt a «klasszikus időszak»-hoz sorolja.

²⁾ Ezek hatásának Dayka költészetében semmi nyoma. Csupán az feltűnő, hogy Dayka leveleit Kazinczy elégette.

³⁾ Czeizel id. ért. (35—36. l.) kissé merészen alkalmazza az anakreoni költeményeket Dayka lőcsei éveire.

⁴⁾ *A boszús szerelem.*

olvasmányainak hatásai. Nincs is bennük annyi őszinte hangulat, mint az eredeti anakreoni dalokban, inkább csak egy-egy kép tarkítja őket.

Mindjárt itt jegyezzük meg, hogy ezek közül csak egy vezetendő vissza Anakreonra, az, a melynek *Az új Anakreon* a címe:

Nem királyok boldogsága,
Nem Gyges kincshalmái
Nyugodt szívem kívánsága:
Ötet béke öleli.
Míg a dús ezernyi bajjal
Tölti kinos éjjelét,
Én kenettől azott hajjal
Várom a nap esetét.

Οὔ μοι μέλει τὰ Γύγεω
τοῦ Σαρδίων ἀνακτος·
οὐδ' εἰλέ πω με ζῆλος
οὐδὲ φρονῶ τυράννοισ.
ἔμοι μέλει μύροισιν
καταβρέχειν ὑπήνην,
ἔμοι μέλει ῥέδοισιν
καταστῆφειν κάρηνα.
τὸ σήμερον μέλει μοι,
τὸ δ' αὔριον τίς οἶδεν;

(Anakreon.)

A többi inkább a német anakreonisták hatásának szülötte. Arra a forrásra utalnak, a melyet — a nélkül, hogy átvételre gondolnánk — bizonyára ismert is: a hallei iskolára, Gleimra, Uzra, Ramlerra. Egy-egy helyén mintha Bürger frazeológiája is látszanék:

Wie um ihren Stab die *Rebe*
Brünstig ihre Ranke strickt,
Wie der *Ephœu* sein Gewebe
An der *Ulme* Busen drückt

A bor hajlékony ága
Szilfánkat átölelte —¹⁾

— — — — —
Jer, a folyó *borostyán*

Dürft' ich so dich rund umfangen!

Oh Chloe, karjaim közt
Széld örömrre várnak.

(*Die Umarmung.*)

(*Szerelmesemhez.*)

Ezek csak apró pajzánkodások, melyek gyökerükkel nem nyúlnak Dayka szívéig. De nyoma van ez érzésnek, szerelmének a lelkében, a bánatos érzésvilágában, mely költészete legjavának alaptonusát adja meg. Egyetlen pajzán vonás, egyetlen játszi hang nincs ezentúl költeményeiben, melyek két csoportra oszthatók: lelkének szomorúan szép nyilatkozásaira és ünnepi formájú vagy frazeológiájukkal érdekes alkalmi költeményeire. Az előbbiekhöz sorolhatjuk a Colardeau-fordítást is.

E fordítást, — mely bizonyára szintén lócsei tartózkodása idejéből való, még pedig az elejéről, — úgy látszik, Dayka maga sokra tartotta. Az elejét Vitéz Imre barátjával is közölte s e másolt rész végén²⁾ azt is megjegyzi, hogy «Itt vagyon a' példa fordításomból, melyet *Kazinczynak jölküldöttem*». A fordítás csakugyan gondos, de Kazinczy tetszését nem nyerte meg: még jóval a fogságból való kiszabadulása után, 1807-ben is, — mikor Kis Jánost biztatja, hogy

¹⁾ A *Téli dalban* :

Szilfáinkra, melyeket a jegyes
Érelett fürtjeivel nyájasan átölelt ...

²⁾ A SK.-be ragasztott lapon.

Zéliája mellé még egy heroidet írjon,¹⁾ jelesül fordítsa le újból Colardeau heroidjét, — Dayka fordítását «talán minden munkáji közt a' legsejtejtesebb-nek mondja.»²⁾

Nézzünk szembe e véleménynyel. Nem a Daykaé volt Pope művének első magyar fordítása, bár az előbbi sem készült eredetiből. Angolul kevés költőnk tudott, jól talán még azok azok sem, a kik, mint épen Kis János, az angol műveltségű Göttingában tanultak. Ezért van az, hogy ámbár Bürger is, az ottani egyetem dísze épen Daykával egy évben, 1792-ben lefordította, helyesebben szólva (kicsi híján kétszer akkora terjedelemben, mint az eredeti), átdolgozta Pope költeményének első részét,³⁾ költőink nem az eredeti után indultak.⁴⁾ Ehhez járul, hogy nálunk a tárgyra elsők a francziások figyelme irányult s így a franczia átdolgozást, Colardeau művét használták forrásul.⁵⁾ Cziriék Mihály fordítása 1785-ben jelent meg⁶⁾ és nagy figyelmet keltett.⁷⁾ Ballagi is dicséri magyaros szórendjét, könnyen érthetőségét, egyenest a pusztáról hozott nyelvérzékének jeleit.⁸⁾ Mindebben sok igaza van, bár kérdés, hogy épen Colardeau művének fordításánál stílszerű-e ez. De nincs igaza, mikor Cziriék tömörségéről beszél.⁹⁾ Csak arra hivatkozunk ez állítással szemben, hogy a francziában az első rész kerek 400 sor, Cziriéknél több mint még egyszer annyi: 953.¹⁰⁾ S nem is üt mindig a szög fejére. A milyen népies és folyékony, épen olyan szabad is. Forrását kibővíti, gondolatait hosszan (de nem hosszadalmasan, sőt heroidben szokatlanul élénken) kifejtve tükrözteti.

Dayka fordítása nem ilyen élvezetes, de hívebb. Kazinczy arra bízta, hogy Cziriéknél tömörebb legyen s csakugyan feltűnően, de nála megszokottan törekszik, hogy forrásához sor szerint ragasz-

¹⁾ Érdekes véletlen, hogy Kis a Zélia Zámoshoz cz. heroidját (tulajdonképen Dorat *Lettre de Zéila*-jának fordítását) szintén 1792-ben írta. L. Toldy-kiad. 73. hasábját és EPhK. 1912. 827. l.

²⁾ Kaz. lev. V : 98. ill. 298. l.

³⁾ Eloisa to Abelard. (The Works of Alexander Pope, 1803. II. : 25—47. l.) — Heloise an Abelard. Frei nach Popen. (Bürgers Werke. Ausg. Wurzbach. II : 92—108. l.) Nem sokkal utóbb jelenik meg a Tiedge fordítása a *Beckers Tagebuch*-ban, 1806. 73. l.

⁴⁾ Daykának *Pope Newtonra* cz. epigrammája azonban, úgy lehet, eredetiből készült. Forrására nézve l. e dolgozatban alább közölt jegyzéket.

⁵⁾ Cziriék valószínűleg azt a kiadást használta, melyet Csokonai is említ (Kaz. lev. III : 19. l. — Liège, 1769. Collection d'Héroïdes), mert ebben szerepelnek Dorat többi heroidjei is, mik Cziriék könyvének további részét teszik. (Id. Abafi-kiad. is 187. l.)

⁶⁾ Érzékeny levelek, melyeket frantziából magyarra fordított Cziriék Mihály, magyar nemes testőrző. — Heloiz és Abelárd életek. 1—50. l.

⁷⁾ L. Kaz. lev. III : 1. l.

⁸⁾ A magyar testőrség története. 220—222. l.

⁹⁾ U. o. 222. l. «Nem nyújtja sohasem, hanem röviden, szilárdul szerkesztvén össze, épen a szög fejére üt s nyomban tovább halad.»

¹⁰⁾ Cziriék fordítását Kazinczy is cifrázottknak tartotta. V. ö. a SK.-ben levő jegyzetével, id. Abafi is 179. l. A Magyar Hirmondó szerint is (id. u. o. 180. l.) Dayka feladata az volt, hogy «igyekezzék több tömörséget adni verseinek.»

kodjék. Hogy ennek a — mondhatni — kedvtelésének megfeleljen, még egy-egy jelzőt is szívesen feláldoz. Egyébként az első rész fordítása a hívebbik s az, önmagában értékelve, nem forrásához viszonyítva, sikerültebbik is. Ennek különösen emelkedettebb diectiója és választékosabb nyelve hatásos; a második rész laposabb is, szabaddabb is. Allításunk igazolására íme az első sorok párhuzama¹⁾:

Dans ces lieux habités par la simple innocence,
Où régne, avec le paix, un éternel silence,
Où les cœurs, asserois à de sévères loix,
Vertueux par devoir, le sont aussi par choix;
Quelle tempête affreuse, à mon repos fatale,
S'éleve dans les sens d'une foible vestale!
De-mes feux mal éteints, qui ranime l'ardeur?
Amour, cruel Amour, renaiss-tu dans mon cœur?

Itt az ártatlanság kellő lakhelyében,
Hol nyugszik a béke örökös csendében,
Hol mentségét a szív törvény alá veti,
S a kénytelen virtust önkényt is követi.
Elmém nyugadalmát mi szélvész zavarja?
Egy gyöngé szűz keblét mi komor gond marja?
Ki lobbantja rosszul elaltott tüzetet?
Szerelem, hát újra megloptad szívemet?

A fordításnak legrészletesebb bírálatát (Kazinczyhoz írt s már többször idézett levelében) Csokonai adta, a ki a versforma sokat vitatott kérdésére is kitért. Talán az ő véleményének is, bár csak «*diplomatica hűség*ből» kívánta e fordítást kiadatni, köszönhető, hogy Kazinczy legalább az első részt felvette Dayka verseinek 1813-iki gyűjteményébe. Minthogy a cenzúra a kiadás elé akadályokat gördített²⁾, más cízzel közölte.³⁾ A szöveg sem egyezik Dayka kéziratáéval; de Kazinczy vallomása szerint: azt még maga Dayka dolgozta át s ő «*a cenzurára benyújtott kézírásban csak a' szenvedhetetlen helyeket változtatta meg.*»⁴⁾

Annnyit az eddigiekből is megállapíthatunk, hogy Dayka Colardeau-fordítását Kazinczy nem ítélte meg elég méltányosan s ha, Csokonai szerint is, vannak is az egésznek durva és erőltetett részei, a fordítás tömörségben messze felülmúlja Cziriéknak kissé túlbecsült munkáját s a hangnemet is jobban eltalálja emennél. Érdes, de egy-egy megkapó, érteletes részlete mindenesetre van.

A heroid különben a XVIII. századnak kedves műfaja volt és épen itt alkalmoszerű azt az eddig ismeretlen adatot megemlítenünk,

¹⁾ Lettres amoureuses d'Héloïse et d'Abelard; précédées de l'épître d'Héloïse de M. Colardeau. Paris, 1766. 11. l. Dayka versei. Abafi kiad. 50. l.

²⁾ Kaz. lev. III: 435. és V: 470. l.

³⁾ *Clélia, Vesztnak leányapja, kedveséhez, Aulushoz.* Egy sok hízakú költemény szerint. 1813-iki kiad. 98—109. l.

⁴⁾ SK. és Abafi-kiad. 179. l.

hogy költőnk Ovidius- és Colardeau fordításain kívül még a heroidek egész sorának megírására vagy lefordítására gondolt. Erre következtetünk a SK.-ben megőrzött következő feljegyzéséből: *Lucretia az urához. — (A') Curiatiushoz a' huga. — Horatiushoz a' huga. — Seneca Nerohoz. — Socrates a' Tanátshoz.¹⁾ — Julia Ovidiushoz.²⁾ — Abild (?) a' szeretőjéhez.³⁾ — Joanna Gray az urához. — Hunyadi László a' szerelméhez. — Gallus Lycorashoz. Cziámsornak is érdekes, mert megmutatja, hogy milyen pszichológiai problémák foglalkoztatták költőnket, a kinek magának is, a mennyire ismerjük, egész regény a szerelmi élete.*

(Vége következik.)

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

A JELENTÉSVÁLTOZÁS EGY FAJA A GÖRÖGBEN.⁴⁾

A jeleltésváltozás egy fajtát fogjuk tárgyalni, melyet a hagyományos grammatika «ellipsis nominis»-nak nevez. Az összes indogermán nyelvekben nem ritka jelenség az, hogy valamely főnév és melléknév kapcsolatából a főnév gyakran eltűnik, a melléknév főnévi szerepet kap; ezen alakjában más főnévi, vagy melléknévi jelző csatlakozhatik hozzá; a beszélő tudata pedig sok esetben nem érzi már, hogy az így önállóan szereplő melléknév, valamikor csak jelzője volt egy hozzája tartozott főnévnek. Gondoljunk csak a *διάλεκτος* szóra, mely az iskolai grammatikában kivételként szerepel, mivel -os végzete ellenére is nőnemű. Nyelvtörténeti szempontból természetesen másként tűnik fel a dolog, mert a teljes kifejezés *ἡ διάλεκτος γλώσσα* volt és ennek maradványa *ἡ διάλεκτος*. Hasonló jelenségek más főneveknél is gyakoriak, pl. *χορικόν (ἄσμα)*, *δεξιὰ (χείρ)*, *δρομικὸς (ἄρον)*, *ἀνακαλυπτήρια (ἄωρα)*, *ὀρθή (γραμμή)*, *δίποδα (ζῆμα)*, *λαωνική (γή)*, *καθάρσια (ιερά)*, *ταχεία (ναὺς)*, *κυρία (ἡμέρα)*, *ἐπίδημος (νόσος)*, *Δαρεικὸς (στατήρ)*, *περίστυλος (οἶκος)*, *δεκάτη (μοῖρα)*, *ναύτη (χορδή)*, *λεπτή (ἔσθής)*, *ποικίλη (στοά)*, *αἰγείη (ἄορά)*, *τακτική (τέχνη)* stb.

¹⁾ Prózai hagyatékában (SK.) van egy *Socrates* és egy *Johanna Gray*, cz. elbeszélés is. A SK.-beli prózai munkák teljes (de czím szerint nem egészen pontos) jegyzékét közli Szemere Pál Kazinczyval. (Kaz. lev. VIII: 232. l. — A II. József czímmel említett történet czíme *Norilla* s csak Kazinczy jegyezte utóbb oda: *Második József felől egy Regé Bécsi ember' tollából.*)

²⁾ Aranka György is feldolgozta: Júlia' levele Ovidiushoz. Németből fordítva. (8-r.) Kassa, 1790. Ellinger János betűivel.

³⁾ Talán Abelard rövidítése? Szemere Pál id. levelében (VIII: 234. l.) olvassuk Berzsenyi verseinek czímei között: *Melisszához. Pelides 's Abild*. Nyilván sajtóhiba *Alcid* helyett: «Más tárogasson maeoni kürtöket Alcid 's Pelidesz isteni tettein. Vajjon *Abild* is nem iráshiba-e *Alcid* helyett?»

⁴⁾ E dolgozatnak kivonata felolvasztatott a Bpesti Philol. Társaság 1912 okt. 9-iki ülésén.

A grammatikák ily rövid példatárt szoktak adni, de e jelenség fejlődését nem tárgyalják. Minthogy pedig egy indog. nyelvben sincs feldolgozva e jelenség történeti alakulása, nézzük, mit találunk e téren az ógörögben.

Hogyan magyarázták hát e jelenséget különböző időben? Már a görög grammatikusoknak is feltűntek az efféle kifejezések és Apollonios Dyskolos volt az első, a ki az ellipsist említi. Kijelenti, hogy valamely mondat hiányos akkor, ha a nomen vagy verbum hiányzik belőle, (Synt. 11. 13. *ἐλλείπει τῶ ῥήματι*), vagyis egy ideálisan tökéletes mondatból indul ki, és elliptikusnak bélyegzi az olyant, a mely e követelménynek nem felel meg. A későbbi kor rhetorai természetesen újra az ő szempontjukból ítélték meg e kifejezéseket. Mert a retorika a kifejezés szépségét, csinoságát nézi, míg a grammatika csupán a tényeket veszi tekintetbe. A retorika kénytelen oly szempontokat figyelembe venni, melyek a nyelv körén kívül esnek, mint pl. a hallgató közönséget, a hatást, a grammatika azonban teljesen saját szempontjai szerint járhat el.¹⁾ Így azután megértjük azt, hogy a rhetorok különböző nézetet vallanak e kérdésben. Röviden végigtekintve: Walz: *Rhetores Græci VIII.* kötetét, egybeállíthatjuk véleményeiket. A leggyöngébbek csupán a tényt állapítják meg, hogy valahol kihagyás forog fenn.²⁾ Mások a beszéd rövidségének kritériumát látják benne.³⁾ Ismét mások a szónoki hatás eszközüének tekintik: a szónok egyes szavakat elhagy azért, hogy azokat lelkünkben hozzágondoljuk.⁴⁾ Érdekes Georgios Choiroboskos magyarázata, a ki érzelmi mozzanatokot igyekszik felhozni az ellipsis okáért.⁵⁾ Ellipsis név alatt különböző hangtani sajátságokat is foglaltak egybe, s hogy mi mindent értettek e kifejezésen, arról fogalmunk lesz, ha elolvassuk egy Anonymusnak *περὶ σχημάτων* cz. munkáját. (V. ö. Walz: i. m. VIII. 663. s köv. lk.)

A rómaiaknál részletesebben szól róla Quintilianus; hol stílusbeli hibának tekintí (Inst. or. I. 5. 40.), hol meg a synecdochéval hasonlítja össze; végre is a figurák közé sorolja. (VIII. 6. 21., IX. 3. 58.) «Quæ per detractionem fiunt figuræ, brevitatis novitatisque maxime gratiam petunt.» Négy esetet különböztet meg: 1. Cum subtractum verbum aliquod satis ex ceteris intelligitur ut Cœlius in Antonium: stupere gaudio Græcus (cœpit). 2. in quibus verba decenter pudoris gratia subtrahuntur. Verg. Ecl. 3. 8, 3) per detractionem figura, cui conjunctiones adimuntur (*ἀσύνδετον*). 4. In qua

¹⁾ V. ö. Steinthal: Einleitung in die Psychol. u. Sprachwiss. 34. l.

²⁾ Kokondrios: (Walz: Rhet. Gr. VIII. 796.) ἐλλειψίς ἐστὶ φράσις μέρει λόγου τινὶ ἐλλείπουσα.

³⁾ Zonaios (Walz: Rhet. Gr. VIII. p. 693.) ἐλλειψίς ἐστὶ, ἔταν ἡ περιηρημένον μέρος λόγου τι συντομίας ἕνεκα. Anonym. Techn. rhet. c. 75. καὶ ἡ λεγομένη δὲ ἔλλειψις συντομίαν ἐργάζεται.

⁴⁾ Tiberius (Walz: Rh. G. VIII. 570): ἐλλειψίς δὲ ἐστίν, ἔταν λέγων ἐλλείπη λέξιν ἢν παρ' αὐτοῦ εἶδει προσεῖναι τῶ νοήματι . . . (v. ö. Anonym. Walz. i. m. VIII. 721.)

⁵⁾ Georg. Choir. (Walz: i. m. VIII. 813.) ἐλλειψίς ἐστὶ λόγος μὴ κατὰ τὸ πλήρες ἐκφερόμενος, παρῶν δὲ ἡμῖν νοεῖν ἐπόμενον. ὡς ἔταν τις πενθῶν καὶ ὀδυρόμενος εἶπῃ: τὸ στῆθός μου ἔτυπτον ἀμφοτέραις· δηλοῦντί χειρῖν.

unum ad verbum plures sententiæ referuntur, quarum unaquaque desideraret illud, si sola poneretur. Cic. pro Cluent. 6. 15. Quintilianus nézetének föjlemvonása, hogy az ellipsist hibának tartja; e felfogás vonul végig a későbbi grammatikusok művein is, kivéve azokat, a kik görög minták után írtak. Ha Quint. esetei közé akarnók a mi esetünket sorolni, kénytelenek lennénk az 1. pontban említeni, mert ott a helyzetből igyekszik az ellipsist megmagyarázni. Megjegyzendő, hogy az inf. historicust ma már másképen is magyarázzák, az *ἀσύνδετον* ma már nem megy ellipsis-számba. A 4. esetet csupán a vulgari nyelv sajátjának tartja. Valószínűleg a mi esetünket is nyelvbéli fogyatékoságnak tekintette, mert a legtöbb főnévi ellipsis épen az utcazi. a tábori nyelvben, a mesteremberek és földművesek beszédében fordult elő, ennek megfelelőleg a kevésbbé iskolázott íróknál is gyakrabban található, mint pl. Cicerónál. (V. ö. Schmalz: Lat. Stilistik 611. l. [J. Müller: Handb. II. 2. 1910.]

A «vitia orationis» között említi az ellipsist: Donat. Ars Gram. III. 3. (Keil. 395. 11.), Diomedes: Ars gram. II. 445., Pompejus 440. l. (Keil 294. l.) A figurák között sorolja fel a carmen de figuris 17. (Halm: Rhet. Lat. min. 70, l.), Aquila Romanus (Halm 37. l.) «ut ipsa celeritate commotior esset oratio» és Martianus Capella (181. l. Teubner): «ἄλλειψις est detractio . . . cum verbo aliquo minus dicto rem sentiendam potius præterimus, ipsa celeritate gratissimi.»

Az Apollonios-féle elv uralkodik a középkor grammatikusainál is. Sanctius Minervájában két alapgondolat bír fontossággal, hogy a mondatnak nélkülözhetetlen része a nomen és a verbum, és hogy a román nyelvek teszik ítéletének kritériumát. A mit Sanctius a román nyelvekről mondott, azt alkalmazta a görögre Lamb. Boss. Szerinte az ἄλλειψις: «detractio vocis unius duarum vel plurium, quæ ad integram et justam structuram requiruntur.» Az ideális teljesség gondolata tehát itt is előtérbe lép. Az előszóban olvassuk, hogy a görög nyelvben az ellipsisek oly gyakoriak, hogy alig lehet találni oly görög hexametert, melyben 2—3 ellipsis elő ne fordulna. Ezt a rövidségre való törekvés, majd a beszéd gyorsasága magyarázza meg, de a retorikai szempont itt sem hiányzik, mert «quanto plura intelligenda relinquuntur, tanto ornatibus et elegantius ea dicuntur.» (V. ö. Lamb. Boss: Ellipses Græcæ. Edid.: G. H. Schaeffer. Lipsiæ. 1838.) A szerző az anyagot a 10—579. lapon adja minden rend és válogatás nélkül, erősen túlajtotta a kérdést, mert még az ily mondatban is, mint *φιλοιοι με ἔγνωσαν* az *ἄνδρες* szó ellipsisét fedezi fel.

G. Hermann volt az első, a ki «ad Vigerium» cz. művében az ellipsisek számát korlátozta; nem vett fel ellipsist akkor, ha a melléknév valamely személy fogalmát foglalja magában és ez a grammatikai genus által jelölve van, *ὁ δίκαιος, ἡ τεκοῦσα*. Nincs szó ellipsisről, ha a melléknév neutruma valamely dolgot jelöl, vagy valamely melléknév fogalmát általában, pl. *τὸ καλόν, τὸ δίκαιον*. Nagy haladást mutat ama kijelentése, mely szerint az aposiopesis és ellipsis különböznek egymástól, lévén annak retorikai, ennek azonban grammatikai háttere. Itt van tehát dióhéjban kifejezve az az elv, a melyet a retorika és grammatika különbségét illetőleg Steinhaltból idéztem. Hermann szerint az ellipsis nyilvánul in omissione vocabuli, quod non dictum tamen cogitatur. (V. ö. Tiber. Anon.: Walz: Rhet.

Gr. VIII. 721). G. Hermann tehát ókori alapon indult, mindazonáltal előbbre vitte a kérdés fejlődését.

Gyökeresen új felfogással lépett fel Jakob Grimm, «Deutsche Grammatik» cz. művében (neue, vermehrte Auflage 4. Theil. Gütersloh. 1908. 154. s k. lk.) A szavak ősi természetében véli feltalálhatni az ellipsis igazi okát. A kihagyás feltétele, hogy a világos kifejezés követelménye ne szenvedjen. Friss, életerős szavakat nem lehet kihagyni, hanem csakis olyanokat, melyeknek értelme gyakori használatuk miatt elhalványult, bizonyos kapcsolatokban ezért magától értetődnek; a nyelvtől, mint élő organizmustól függ, vajjon kiteszi azokat vagy sem, «nothwendigkeiten entspringt jedoch niemals sie zu unterdrücken.» Közmondások, esküminták, felkiáltások lehettek az ellipsis legrégibb székelyei, mert itt adhatott a nyelv a kifejezéseknek új, friss színezetet. Grimm igyekezett ugyan az ellipsiszt magából a nyelvből megmagyarázni, hypothesisének gyengesége azonban az, hogy magyarázata nem egységes. A szavak alkalmi színtelenségére hivatkozik, de néha egészen speciális körülményekre is gondol, pl. az ilyen kifejezésekben, mint «behüte», «bewahre», a «gott» szó kihagyását vallásos érzületből, e név iránti tiszteletből magyarázza. Általában véve szerinte úgy hangzik az ellipsis definíciója, hogy ellipsisről beszélhetünk akkor, ha valamely mondat grammatikai értelme tisztán fel nem fogható, de ez nem tévesztendő össze a nyelvnek ama régi erejével, melylyel képes volt gondolatokat rövid, tömör formában kifejezni.

Gerber (Die Sprache als Kunst. Bromberg. 1871. 489. l.) a nyelvet művészetnek tekintette és így esztétikai oldalát nézte az ellipsisnek; nála, miként Grimmnél, szintén a «kihagyás» magyarázata szerepel, csak a mondat világossága ne szenvedjen általa. Ilyenkor megtörténhetett az, hogy a «kihagyás» oly használatossá lett, hogy a kihagyott szónak kiegészítése egyenesen nem széppé tenné a mondatot. Az ok részint fonetikai, a mennyiben kihagyás által a hangok complexuma kerekébbé válik, részint a mondat tartalmában rejlik. Egy pontban eltér Gerber a Grimm-féle magyarázattól, mert szerinte nemcsak az ú. n. «halvány», «élettelen» szavak, hanem bármely más, határozott fogalmat jelölő szó is eshetett áldozatul a kihagyásnak, ha ez a mondat érthetőségét nem c-orbította.

Az első, a ki egységesen akarta a jelentésváltozás okát általában meghatározni, Whitney volt. (Leben u. Wachstum der Sprache. Leipzig. 1876. 79. l.) Szerinte a hang- és jelentésváltozásban ugyanazon tendenciát kell felismernünk, a könnyítés, a takarékoság elvét. Mert ha lehetséges volna az, hogy a nyelv a régi elnevezést elejtené, és helyébe minden esetben újat alkotna, új fogalmakra mindig új szavakat gyártana, akkor jelentésváltozásról nem beszélhetnénk. Csúpan a takarékoság elve az, a mely a régi szavak értelmét módosítja. a régi szavakat új fogalmak megnevezésére használja. A takarékoság elvének fogjuk tehát tulajdonítani, hogy pl. *δεξιὰ χεῖρ* helyett később csak *δεξιὰ*-t mondtak. Ezen külső, meglehetősen mechanikus magyarázattal szemben lélektani útra terelte a kérdést: Gabelentz (Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und ihre bisherigen Ergebnisse. Leipzig. 1891. 235. l.) Az ellipsiszt már nemcsak a kifejezésben látja, hanem felteszi, hogy magának a beszélőnek lelkében is feltalálható mindaddig, «so lange noch in den Seelen der Redenden das Bewusstsein

von der prädikativen Grundbedeutung des Substantivums lebt. Dann ergänzt man im Stillen das Gesamtbild des Dinges, fügt zum Gelehrten den Mann, zum Renner das Pferd». A beszélő tehát mintegy lelkében kiegészíti, hozzámondja a szót, de nem mindig, mert egyes «ellipsisek» már oly régi időre mennek vissza, hogy teljes alakjuk a közbeszédben már nem is fordul elő.

Gabelentz is átvette elődeinek ama nézetét, hogy fontos kelléke az ellipsisnek az, hogy a mondat érthetőségét ne csonkítsa. «Es geht manchen Wörtern, wie es manchen Menschen geht, aus einem Nebenamte, wozu man sie gebraucht, wird am Ende ihr ausschliesslicher Beruf.» Ezt az egészen külső hasonlatot említi Gabelentz azon folyamat példázására, mely szerint «alte Frau»-ból «Alte» lett. Új momentum Gabelentz magyarázatában, hogy a főnév természetét, lényegét vizsgálja. Szerinte minden főnév eredetileg leíró főnév volt és valamely tárgy számos ismertető jele közül csupán az egyiket jelölte; ezen ismertető jel azonban rendszeren több tárgyra illik és ezért csupán a szokás hatalmán alapszik, melyik tárgyra alkalmazzuk. Megtörténhetik tehát, hogy az attributum helyettesíti a substantiát, v. i. a melléknév (v. partic.) főnévvé lesz. — Grimm a főnév jelentését vizsgálta, Gabelentz annak lényegét vette szemügyre. Általában véve Gabelentz nyomán járnak az olyan magyarázatok, a melyek az «ellipsist» a logikai ítélet szempontjából tekintik. Ide sorolhatók tehát ama megjegyzések, melyek Draeger¹⁾ és Kühner²⁾ grammatikáiban találhatók.

Már Whitney kiemelte azt, hogy a nyelv magában nem él, hanem csakis az ember lelkében, illetőleg a beszélők ajkán. Ha mi tehát a nyelvnek bizonyos elveket, tendenciákat tulajdonítunk, képletesen beszélünk. Ennek alapján az írott szövegben is nem az írott, hanem a beszélt nyelvet kell szem előtt tartanunk. Minthogy a beszélt nyelv mondatokból áll, a nyelvtudatban alakulhatnak bizonyos típusai a mondatnak és ezek lehetnek egyedül azon mozzanatok, a melyek segítségével az ellipsist megmagyarázhatjuk. Bármily «hiányos» is valamely mondat, mégis kell, hogy értelme legyen, világos tehát, hogy csakis a kevésbbé fontos mondatrészek hiányozhatnak. Ha pl. valamely főnévhez egy jelzői melléknév járul, akkor ez annak valami speciális tulajdonságát jelöli, hiányzása esetén a fantázia ezt nem pótolhatja; pl. «vörös bort iszom» mondatban csak a főnév «maradhat el» bizonyos körülmények között. Hangsúly, kényelem, helyzet, annak gyakorisága, a tárggyal való közeli ismeret előmozdíthatják az «ellipsis» keletkezését.

Ily módon magyarázza az ellipsis nominist Delbrück, s e magyarázat érdeme, hogy nem az egyes szavakból (v. ö. a fönnebbi

¹⁾ Draeger: *Histor. Syntax der lat. Spr. I.* 59. «die Ellipse eines Substantivs ist zu statuieren, wenn auch das Sprachbewusstsein sie nicht empfunden hat.»

²⁾ Kühner: *Ausführl. Gram. der griech. Spr. 3. Aufl. 1904. II.* 2. 558. «Ellipse wird Weglassung eines logisch untergeordneten u. daher minder notwendigen, grammatisch aber, d. h. zum Ausdrucke eines Begriffes oder Gedankens notwendig zu ergänzenden Satztheils oder Satzes genannt.»

magyarázatokat), hanem a mondatból indul ki (v. ö. Grundriss der vgl. Gram. der idg. Spr. III. 555. 565. 585. 624. V. 112. 135. 585.)

A mondat tartalmi összefüggését, a helyzetet és típusok kifejlődését veszi alapul Paul is. (Prinzipien der Sprachgeschichte 4. kiad. 1909. 312. s k. lk.) A «Sparsamkeit im Ausdruck» cz. fejezetben a következő példákat említi: Rechte, Linke (Hand); calida, frigida (aqua); alter, neuer, süsser, Burgunder, Champagner (Wein); agnina, caprina (caro); Appia (via); strata, chaussée; æstiva, hiberna (castra); natalis (dies); quarta, nona (hora); τῆ ὀστεράτῃ, τῆ τρίτῃ (ἡμέρῃ); decima (pars); Ἰόνιος (κόλπος); Μουσική (τέχνη); ahd. frenkiska (zunga). Ha itt tényleges kihagyásról akarunk beszélni, akkor — szerinte — ez ellen kevés mondani valónk van. Csakhogy nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a kiegészülés a helyzetből következik. Ha pl. a borkereskedésben azt mondjuk, «der alte, der neue», a helyett «der alte Wein», «der neue Wein», akkor itt tényleges kihagyással van dolgunk, mert kevésbé használt jelzők mellől tűntek el a hozzájuk tartozó főnevek, mert a helyzet teszi azokat fölöslegessé. Egy és ugyanazon helyzet ismétlődése típust teremthet, úgyhogy ennek hatása alatt más helyzetben is csak a jelzőt használjuk; a helyzet ilyenkor már nem szükséges a kifejezés világosságához. Azt mondjuk most «Champagner», de Goethenél még gyakran olvasható a teljes kifejezés: «Champagner Wein». Ma a rövidebb típus már annyira elterjedt, hogy nem beszélhetünk már ellipsisről.

Paul tehát a nyelvet ez esetben is állandó fejlődésben mutatja be. A «Sparsamkeit im Ausdruck» oka a helyzet, a mondat tartalmi összefüggése és az általuk teremtett analogia.

Kizárólag a mondatból indulnak ki a franczia mesterek: Darmsteter és Bréal. Specziálisan pl. a tagadás szavait vizsgálják. (Darmsteter: Vie des mots 124. l.) Hogyan történhetett meg az, hogy a «pas» (= lat. passus) a francziában tagadó jelentést vett fel? Ki kell indulnunk az ilyen mondatokból: «je n'avance pas», a hol a pas a valódi tagadás (ne) erősítésére szolgál. Idővel a nyelvtudatban a tagadás fogalma átment a pas szóra is, míg végül teljesen és csak ott összpontosult, úgy hogy tagadó értelműek az ilyen mondatok: pas d'argent, pas de Suisse. A környezet, a helyzet hatása alatt kapta tehát pas tagadó jelentését. Ezt a jelenséget a francziák «contagion»-nak hívják.¹⁾

Ily előzmények után fogott hozzá Wundt a jelentésváltozás tárgyalásához. (Völkerpsychologie. II. 565. — v. ö. Gombócz Z.: Nyelvtörténet és lélektan. Budapest. 1903.) Az eddigi magyarázóktól eltérőleg nem a folyamatnak eredményét, hanem magát a folyamatot

¹⁾ Darmsteter: i. m. 124. l. Quand l'usage grammatical a réuni dans des expressions consacrées des termes qu'on est désormais habitué à voir ensemble, il se produit parfois alors des faits de contagion.

Bréal: Essai de sémantique. Paris. 1908. 205. l. J'ai autrefois proposé d'appeler du nom de contagion un phénomène qui se présente assez souvent et qui a pour effet de communiquer à un mot le sens de son entourage. — 207. l. Ce n'est donc pas le contact direct, ce n'est pas le voisinage matériel de la négation qui est cause du changement. L'action contagieuse a été produite par le sens général de la phrase.

vette vizsgálat alá, v. i. mi a lelki háttere annak, hogy $\delta\epsilon\zeta\iota\acute{\alpha}$ $\chi\epsilon\iota\rho$ helyett $\delta\epsilon\zeta\iota\acute{\alpha}$ -t mondunk?

Valamely szóhoz hozzáfűződhetik egy másik szó, de e kettőnek fogalma teljesen idegen egymástól. Csakhogy idővel e két szó oly szoros kapcsolatba juthat, hogy az egyik szó teljesen magába szívhatja a másiknak jelentését, s ezen folyamatot Wundt «jelentéssűrűsödés» nek mondja. Kétféle úton jöhet létre, de mindkét esetben associatio teszi alapját, mely vagy a két szó gyakori kapcsolatán, vagy pedig a szóhoz hozzáfűződő fogalom és ennek gyakori alkalmazásán alapszik. Az associatio feltétele tehát egyrészt külső, mivel a szók syntaktikai kapcsolatának van alávetve, másrészt belső, midőn a szó jelentése és annak leggyakoribb alkalmazása közti viszonyban leli alapját. Az első esetben syntaktikai associatió alapuló jelentéssűrűsödés áll elő, a második esetben gyakorlati associatió alapuló jelentéssűrűsödéssel van dolgunk.

Wundt ezt képletesen így írja le:

1. $nA - nn_1 (AA_1) - n(AA_1) - nA_1$
2. $nA - n(AA_1) - nA_1$.

n jelenti az eredeti, n_1 a hozzáfűződő szót, A az n -hez, A_1 az n_1 -hez fűződő képzetet. A folyamatnak nem kell az összes fokokon végigmenni, megállhat pl. a 3. fokon és ilyenkor részleges jelentéssűrűsödés áll elő.

A mi jelentésváltozásunk az első esethez sorolandó. A főnév fogalma átvitetik a hozzátartozó jelző fogalmára. A főnév jelentése ilyenkor mintegy befoglaltatik a jelzőben $\delta\epsilon\zeta\iota\acute{\alpha}$ ($\chi\epsilon\iota\rho$), $\chi\upsilon\nu\epsilon\eta$ ($\delta\omicron\omicron\acute{\alpha}$). Megállapítható, hogy a $\chi\upsilon\nu\epsilon\eta$ és a $\delta\omicron\omicron\acute{\alpha}$ szók fogalma egymástól teljesen elütő, csak a syntakt. kapcsolat hozta őket oly szoros összefüggésbe, hogy a két fogalom egygyé vált. Jellemző azonkívül, hogy az új fogalom a régít teljesen elnyomhatja, vagy pedig csak egyes kapcsolatokban homályosítja el.

Ilyen szempontból tekintve a dolgot, tárgytalanná válnak a régi ellipsis-féle elnevezések, és mi — jelen értekezésünkben — csak az elnevezés általános elterjedtsége miatt voltunk kénytelenek megtartani. Az ellipsis nominis nevű jelenségnek lényege az, hogy midőn két szó eredetileg önálló fogalma egy szóra vitetett át, vagyis, midőn egy szó fejezhette ki már azt, a mit előbb két szóval szoktak volt kifejezni, a másik szó a nyelvtudatból az illető kapcsolatban lassan eltűnt. A legújabb és legjobb nyelvtudományi munkák már így említik e jelenséget, az ellipsis elnevezést csak hagyományképen tartják meg. (V. ö. Brugmann: Griech. Gram. 3. Aufl. 1900. 414. l. Brugmann: Kurze vgl. Gram. der idg. Sprachen. §. 936—937. — Brugmann: Grundriss stb. II. 2. Zweite Bearbeitung. 1911.)

Syntaktikai tekintetben e jelentésváltozás következménye a melléknév substantivizálása, azaz főnévként való használata. A substantivizálás nem egyformán fejlődött ki, előrehaladott voltát ellenőrizni lehet azáltal, hogy megfigyeljük, hozzákapszolódik-e ily melléknévhez egy másik melléknévi vagy főnévi jelző, vagy pedig nem ment-e végbe más jelentésváltozás is. Gyakran a jelentésváltozás folyamatban

van, ilyenkor a főnév hol ki van téve, hol meg hiányzik (*ἡ ἐμὴ νικᾷ* sc. *γυναικί*).

Az előadottakból következik, hogy az «ellipsisek» történetének vizsgálatában általános, egyforma fejlődés nem lesz észrevehető; míg egy esetben a jelentésváltozás ősrégi, más esetben újabb keletű.¹⁾ Ezért esetről-esetre fogunk menni, és az anyagot az ógörögből lehetőség szerint teljesen fogjuk felhasználni.

Kezdjük a *δορά* szó ellipsisével. *κυνέη* (*δορά*) eredeti jelentése «kutyabőr», azután jelentett valamit, a mi kutyabőrből készült, sapkát, sisakot. Az «elliptikus» kifejezésmód ez esetben irodalom előtti időkre megy vissza, Homerosnál *κυνέη* ily értelemben csak mint substantivum fordul elő, a hozzája tartozó főnévnek nyoma sincs. *κυνέη* jelző nélkül olvasható: *Π* 793, *H* 176, 182, 187. Jelzővel: *εὐτυκτος Γ* 336, *Ο* 480, *ζ* 276. *ἀμφίφαλος Α* 41. Több jelzővel: *Σ* 611 *τεῦξε . . . κυνέην χροτάφοις ἀραρυίαν καλὴν δαιδάλην*.

E kifejezésnél kétszeres jelentésváltozás fordul elő; először *κυνέη δορά* jelentéssűrűsödés útján *κυνέη*-vé egyszerűsödött, azaz a *κυνέη* szó absorbeálta főnévének jelentését, másodsor a *κυνέη* jelentése is változott. Utóbbi változás okát kultúrtörténeti okokban kell keresnünk. A legrimitivebb időben bőrből készült sisakok lehettek divatosak, erre mutat a fenti kifejezés, de később más anyagokból való sisak került forgalomba. A jelentésváltozás egyik foka tehát az, hogy a *κυνέη* nemcsak kutya-, hanem bármely más állat bőrből készült sisakot jelentett. Pl. bikabőrből: *Κ* 257, 261 *κυνέην ταυρείην* menyétbőrből: *Κ* 235, 458 *τοῦ δ' ἀπὸ κτιδέην κυνέην κεφαλῆσιν ἔλοντο*. kecskebőrből: *ω* 231 *αἰγείην κυνέην*.

A jelentésváltozás következő fokán *κυνέη* érczel díszített bőrsisakokat is jelenthetett már, míg végül teljesen érczből, (arany, ezüst) való sisakokat is jelöltek e szóval. Pl. érczcel díszített: *Γ* 136, *χ* 206 *ἐν κυνέη χαλκήρει* *χ* 111, 145 *κυνέας χαλκήρεας* *Μ* 183, *Ρ* 294, *Υ* 397 *κυνέης διὰ χαλκοπαρήου* teljesen érczből valók: *σ* 378, *χ* 102 *κυνέη πάργαλκος* arannyal díszített: *Ε* 744 *κρατὶ δ' ἐπ' ἀμφίφαλον κυνέην θέτο τετραφάληρον, χρουσείην*. A jelentésváltozás már erősen előrehaladt, mert *κυνέη* önálló főnévként szerepel, melyhez 3 melléknévi jelző is járul. (V. ö. Brugmann: Griech. Gr. 1900. 414. l.) Az «érczcel, arannyal díszített»-féle értelmezésekhez v. ö. Reichelt: Homerische Waffen 95. l.

Kérdjük, hogyan magyarázandó ez utóbbi jelentésváltozás, mely szerint *κυνέη* általában csak sisakot jelentett? Egyike a legrégebbi erre vonatkozó nyilatkozatoknak Plutarchosé: De vita et poesi Homeri c. 18. (Bernardakis: Plut. Moralia VII. 346. l.): *κατάχρησις μὲν δὴ ἕπερ ἀπὸ τοῦ κυρίως δηλομένου μεταφέρει τὴν χρῆσιν ἐφ' ἕτερον οὐκ ἔχον ὄνομα χύριον, ἔστι παρὰ τῷ ποιητῇ . . . καὶ ὅταν εἴπῃ αἰγείην κυνέην ἢ μὲν γὰρ περικεφαλαία κέκληται κυνέη παρ' αὐτῷ ἐπεὶ ἐκ δέρματος κινός γίνεσθαι αὐτὴν ἔθος ἦν ἐν ταῦθα δὲ καὶ τὴν ἐξ αἰγὸς δέρματος γινουμένην κυνέην καλεῖ. — Dindorf: Scholia in Hom. *ω* 231 *καταχρηστικῶς ὡς καὶ τὴν χαλκῆν*. Ezek a leggyengébb magyarázatok, mert csak a tényt állapítják meg, okát nem adják.*

¹⁾ V. ö. ehhez Wölfflin szavait. Archiv für lat. Lex. u. Gr. IX. 285.

Jobban magyarul Ap. Soph. 105. 18. *κυρίως ἢ περικεφαλαία ἢ ἐκ κυνείων δερμάτων καταχρηστικῶς δὲ ἢ ἐξ ἄλλων . . . ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, κυνέης διὰ χαλκοπαρήου' ἀπὸ μέρους τὴν ὄλην χαλκῆν.* E nézetten van Reichelt is (i. m.), mely szerint a díszítményektől nevezték el az egész sisakot. — Eustathios volt az első, a ki már tárgyi okokkal is számol, p. 421. 6. *ὡς ἐν τῷ παρδαλή, λεοντή, ἔλλειπει τὸ δορά, οὕτω καὶ ἐν κυνέῃ: δηλοῖ γὰρ κυνέην δοράν, ἧρουν κυνὸς ποταμίου, σκέπουσαν τὰς κεφαλὰς τοῖς παλαιοῖς. ὕστερον δὲ ἢ μὲν τοιαύτη ὕλη τοῦ σκεπάσματος ἡμελήθη, τὸ δ' ὄνομα οὐκ ἐλέλειπεν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξ ἄλλης ὕλης ἔρυμα τῆς κεφαλῆς κυνέη καλεῖται διὰ τὴν παλαιὰν χοῆσιν.* Az anyag tehát megváltozott, de a név régi elterjedtsége miatt megmaradt. Eustath. p. 1959. ad ω 231 *κυνέην αἰγεῖν' οὐ τὴν ἐν μάχῃ χρῆστην ἀλλὰ τὸ ἀπλῶς ἐξ αἰγὸς κάλυμμα τῆς κεφαλῆς: καὶ σημειῶσαι τὰς λέξεις εἰς χρεῖαν ὁμωνυμίας καὶ εἰς γραφῆς χρησιμότητα.* V. ö. még Photius p. 186. 17. és Etym. Magn. 545. 37. A sok magyarázat között van olyan is, a mely mosolyra fakaszt, pl. Dindorf-Scholia in Hom. V. 335 *(ε)πιθέην κυνέην ἰκτίς ἐστὶ κατ' Ἀριστοτέλην ζῶον ὀρνιθοφαγον, ὁμοιον μικρῷ κυνιδίῳ, οὗ τὸ δέρμα φόρει,* a hol tehát a menyét és egy kis kutya bőre közötti hasonlóság adna alapot ily kifejezésmódra.

Lássuk, hogyan magyarázza e jelenséget a modern nyelvtudomány. Paul (i. m. 74. sk. I.) alapul veszi azon fogalmi viszonyt, mely az alap- és a másodlagos jelentés között fennáll. A jelentés tartalma és terjedelme jöhet itt tekintetbe. A tartalom magába foglalja azon ismertető jeleket, melyek a szó jelentését teszik, a terjedelem az egyének vagy tárgyak körét, a melyekre a jelentés illik. Ha a tartalom bővül, a terjedelem szűkül, kevesebb egyénre vagy tárgyra alkalmazható; ez a jelentésbővülés. Ha ellenben a terjedelem bővül, a tartalom szűkül, ez a jelentésszűkülés. A mi esetünk ezen utóbbi csoportba tartozik. Az ismertető jelek száma csökkent, most *κυνέη* már nem kutyabőrt, hanem állatbőrt jelent, de a terjedelem bővült, mert a *κυνέη* szó bármely állat bőrét jelölhette. Ezen Paul-féle ú. n. logikai osztályozás jó szolgálatot tesz akkor, ha a nyelvtényeket csak rendszerezni akarjuk. De micsoda lelki folyamat az oka ezen változásnak? Ezt a kérdést tette fel Wundt, midőn a jelentésváltozásnál a képzettársulási erőket tekintette (i. m. I. 487. sk. I.). Mint minden összetett lelki folyamatnál, úgy itt is, az egyidejű képzettársításnak nagy szerepe jut, közreműködik itt az assimilatio. midőn ugyanazon érzéktérület érzetei kapcsolódnak, és a complicatio, midőn különböző érzéktérületek érzetei kapcsolódnak. Az assimilatióval járó jelentésváltozásnak két főformája van, a szerint, a mint a fogalom uralkodó jegye állandó, vagy változik. Az állandó uralkodó jegyű assimilatiós jelentésváltozás két tagjának viszonyát képlettel így fejezhetjük ki: $n \delta A - n \delta A_1$, a hol n a szóképzet, δ az uralkodó képzet, A és A_1 a változó és relative elemekből álló általános fogalmi tartalom. A mi esetünk is ide tartozik: *κυνέη* a szóképzet (n), *δορά* (bőr) az uralkodó képzet (δ): A és A_1 az általános fogalmú tartalom: kutya(bőr), állat(bőr).

Nézzük most a *κυνέη* szó további fejlődését a görög irodalomban. Homeros után is használták e szót. Herodotos már nem nagyon érezhette a szó eredeti jelentését, mert egy helyen szükségesnek

tartja megjegyezni, hogy a sisakok bőrből készültek: VII. 77. εἶγον . . . περὶ δὲ τῆσι κεφαλῆσι ἐκ διφθερέων πεποιημένας κυνέας. V. ö. még VII. 78. Μόσχοι δὲ περὶ μὲν τῆσι κεφαλῆσι κυνέας ξυλίνας εἶλον. II. 151. 6. περιελόμενος τὴν κυνέην εὐύσαν χαλκήν.

Később *κυνέη* általában mint «sapka» értelmezendő: Sophocl. Oid. C. 314 κρατὶ δ' ἠλιοστερῆς κυνῆ πρόσωπα Θεσσαλὸς γιν ἄμπέχει. — Eurip. Suppl. 717. — Aristoph. Vesp. 443. οὐδὲν τῶν πάλαι μεμνημένοι Διφθερῶν κάξωμίδων, ἄς οὗτος αὐτοῖς ἡμπόλος καὶ κυνᾶς. — Nub. 267. — Demosthen. C. Neair. p. 1377. 11. — Theophrast. H. Pl. 3. 9. 6. Βοιωτῖαις κυναῖς. — Hesych. Ἀρχὰς κυνέη, Ἀρχαδικὸς πῖλος.

Végül még egy közmondásról kell megemlékeznünk: Ἄιδος κυνέη «Hades sipkája». Jelenti azt a sipkát, a mely az embereket láthatatlanná teszi. A germán mondák Tarnkappejával hasonlítja össze, s így e kifejezés, mondai háttere révén, történetelötti időkbé mehet vissza. Legelőször Homerosnál fordul elő: E 844 Ἀθήνη Δῦν' Ἄιδος κυνέην. Azután Hesiod. Scut. 227 σχεῖτ' Ἄιδος κυνέη νυκτὸς ζῶφον αἰνὸν ἔγουσα. — Aristoph. Ach. 399 λαβὲ δ' ἐμοῦ γ' ἔνεκα . . . τιν' Ἄιδος κυνῆν. — Plat. Resp. 10. p. 612 B.

Összefoglalva mondhatjuk, hogy *κυνέη* (δορά) kifejezésben a jelentéssűrűsödés még irodalomelötti időben ment végbe, innen a fennebb kifejtett syntaktikai használat.

Említettük a bevezetésben, hogy a jelentéssűrűsödésnek nem kellett minden syntakt. kapcsolatban külön végbemennie, mert ha egy ilyen «elliptikus» kifejezés a közbeszédben már divatos volt, könnyen érthető, hogy a nyelvtudatban számos, hasonló kifejezés keletkezhetett az analogia hatása alatt. *Κυνέη* már jellemzetes -εη végződésénél és sokféle jelentésénél fogva is eredményezhette azt, hogy más állatnevekből képezett, nőnemű -εη végű melléknevet egyszerűen főnévként használtak, az illető állat bőrét jelölván ezáltal. Természetes, hogy a nyelvtudatban az «ellipsis»-nek semmi nyoma sem volt. Így találhatjuk a következő kifejezéseket:

ἀλωπεκέη (δορά): Herod. VII. 75. ἀλωπεκέας ἔχοντες, Plutarch. Lys. c. 7., Polyain. 2. 15., Zenob. 1. 93., Eustat. Opusc. 177. 48.

αἰγείη: Homeros ω 231, (de ξ 519 οἶων τε καὶ αἰγῶν δέρματα), Herod. IV. 189. αἰγέας γὰρ περιβάλλονται (de VII. 92. ἐπὶ δὲ αἰγὸς δέρματα περὶ τοῦς ἄμους αἰωρεύμενα), Joseph. A. J. 1. 186.

ἀροκτέη: Anaxandr. (ap. Poll. 5. 16.)

ἀρνέα: Herodian. Philet. p. 445. παρδαλῆ τὸ τῆς παρδάλεως δέρμα.

βοείη: Hom. X 159 βοείην ἀρνύσθην, M 296, A 843, P 389 ταύροιο βοὸς μεγάλοιο βοείην . . . τανύειν. A *κυνέη*-hez hasonló másodlagos jelentésváltozás itt is történt, de később, mert még a teljes kifejezést is olvashatjuk. P 492 βοείης εἰλυμένω ἄμους αἰγῆσι στερεῆσι ποίλῃς δ' ἐπελήλατο χαλκὸς, e helyhez az Etym. M. 203. 18. azt írja: βοείας τὰς ἐκ βοείων βυρσῶν ἀσπίδας. A teljes kifejezés M 425 ὄηον . . . ἀμφὶ στήθεσσι βοείας ἀσπίδας εὐχόκλωνς. Azonkívül olvasható *βοείη* a Homeros-utánzóknál: Quint. Smyrn. 6. 233 κατ' ἀκαμάτοιο βοείης (dob), még később Nonnus Jo. 187. 14.

ἰξάλῆ: Hippocrat. Fract. 770 A: ἰξάλῆν δ' αἰγὸς χρῆ ὑποπετάσθαι, Galen. vol. 12. p. 244., Hesych. ἰξάλῆ αἰγὸς δορά.

κεροδαλήη: Aelian. N. A. 6. 64. 'Η ἀλώπηξ πονηρὸν ζῷον ἐστίν. ἐνθεν καὶ κερδαλήην οἱ ποιηταὶ καλεῖν φιλοῦσιν αὐτήν. — Naz. Or. 4. p. 116 B. — Közmondásban: ἄν ἡ λεοντῆ μὴ ἐξίχηται τὴν ἀλωπεκίην πρόσαφον.

λεοντεία: Herod. IV. 8. ἐπειρουσάμενον τὴν λεοντέην κατυπῶσαι. Aischyl. ap. Poll. 10. 186. καὶ τῆς λεοντείας. Aristoph. Ran. 46. ὀρῶν λεοντῆν. Plat. Cratyl. 411 A ἐπειδήπερ τὴν λεοντῆν ἐνδέδουκα. Plut. Mor. p. 387 E τὴν λεοντῆν ἐπειρουσάμενος. Apophth. p. 190 E. Herodian. 1. 14. 16. λεοντῆν ἐπεστρώοντο. Suid. — A teljes kifejezés: Schol. Soph. Aj. 26 τῆς λεοντείας δορᾶς.

λυκέη: K 459 τοῦ ὀ από . . . ἔλοντο καὶ λυκέην . . . (de 344 ῥώνον πολιοῖο λύχοιο). — Herodian. Philet. p. 445. Appian. Hisp. c. 48. Polyb. 6. 223. ποτὲ δὲ λυκείαν ἤ τι τῶν τοιοῦτων ἐπιτίθεται. Suid. — A teljes kifejezés még Eurip. Rhes. 208. Geopon. 2. 19. 5. λυκείου δέρματος.

μοσχέη: Anaxandr. ap. Poll. 5. 16.

μηλωτή: «báránybőr», később «állatbőr», «bőr». Schol. Aristoph. Vesp. 670. Septuag. 3. Reg. 19. 13.; 4. 2. 13. Apoll. Dysc. 191. 9. Etym. M. p. 584 *μήλα* πάντα τὰ τετραπόδα θένεν καὶ πᾶσα βόρσα *μηλωτή* λέγεται. Eustath. Od. p. 1828. 57. *μήλα* ὁ ποιητὴς καλεῖ καὶ τὰς αἴγας οἷον «μήλ' οἶα τε καὶ αἴγες Ἰαυθακόν» καὶ ἡμεῖς δὲ δήπου *μηλωτῆν* καλοῦμεν καὶ τὴν αἰγείην δορᾶν.

νεβροῆ: Orphica (ed. Hermann) Fr. 7. 17., fr. Macrob. Sat. 1. 18. 7. ὑπερθε νεβροῆς.

οιείη: Hesych., Aristoph. Byz. p. 197. 198. (Bailly).

ονεία: Suid. ex Babria 7. 13. τὴν σάγγην τε τοῦ κτήνους καὶ τὴν ὄνειαν προσέθηκεν ἐκδείρας . . . Pol. 8. 23. 3.

παροδαλήη: Homeros K 29, I' 17 *παρδαλήην ὤμοισιν ἔγων* Herod. VII. 69. *Μιδίαιες δὲ παρδαλέας τε καὶ λεοντέας ἐναμμένοι*, Pindar. Pyth. 4. 143. *ἀμφὶ δὲ παρδαλέα στέγεται φορῖσσοντας ὀμβροῦς*, Anax. fr. 14. Pollux. 4. 118. Etym. M. 652. 36.

ταυροέη: Homerosnál még a teljes kifejezés H 360, N 161, 163. Jónal később az elliptikus: Pallad. Laus. c. 18. p. 35. *φόφους ἐργαζομένους τῇ ταυροῖά . . .* Artemid. 1. 70. *Δούλοισι δὲ βασάνους σημαίνει διὰ τὸν ἰμάντα καὶ τὴν ταυροείην*, Sozom. 6. 19.

τραγέη: Theophr. fr. 4. De odor. 60. *Θαυμαστὸν τὸ συμπάσχειν τὰς τραγέας . . .* Plut. Mor. p. 294 F. *τινὲς δὲ κώδια καὶ τραγέας τοὺς ἀνθρώπους φοροῦντας . . . δυσώδεις γενέσθαι*. Poll. 4. 118., Eustath. Il. p. 276. 10.

χοιρίνη: Lucian. H. conser. 23. *καὶ χοιρίνη περὶ ταῖς κνήμαις*.

ὠμοβοέη: Herod. IV. 65. 4. *ὁ δὲ ἔξωθεν ὠμοβοέην μούνην περιτείνας οὕτω χοῖται*, VII. 91.

Látjuk tehát, hogy az ilyen kifejezések egy része még irodalomelőtti, másika Homerosnál lép előtérbe; körülírt kifejezést is találunk, pl. Herod. VII. 70. *ἀντ' ἀσπίδων ἐποιεῦντο γεράνων δορᾶς*, mert *γερανέη* melléknév nem volt a görögben.

Az állatnevek analogiájára van képezve *ἀνθρωπέη*, már Herod. használja e szót V. 25. *σφάζας ἀπέδειρε πᾶσαν τὴν ἀνθρωπέην . . .* Poll. 2. 5., Eust. Il. p. 374. 36.

Az íráshoz használt anyag jelölésére is ily elliptikus kifejezés

szolgált; a kiindulópont lehetett Herod. V. 58. *καὶ τὰς βιβλούς διφθέρας καλοῦσι ὅτι κοτὲ ἐν σπάνι βιβλῶν ἐχρόεοντο διφθέρησι αἰρέησι τε καὶ οἰέησι.*

Περγαμηνή membrana Gl.

προβάε' csak a keresztény korban, Nicetas in Isacioo lib. 1. 3. *καὶ προβάεαν ἔχοντα* (Ducang).

Αἰρέη mellett van *αἰρίς*. Bármilyen legyen a szó etymonja (v. ö. Boissacq: Dictionnaire etym. de la langue Grecque. Heidelberg. 1910. Thumb: Idg. Forsch. XIV. 345. s kv. lk.), az élő nyelvtudat az *αἰζ*, *αἰρέη* és *αἰρίς* szokat rokonoknak tartotta; v. ö. Herod. IV. 189 *τὴν δ' ἄρα ἐσθῆτα καὶ τὰς αἰρίδας τῶν ἀγαλιμάτων . . . ἐκ τῶν Λιβυσσέων ἐποίησαντο οἱ Ἕλληνες . . .* és Eurip. Ceyl. 360 *δαθυμῶν ἐν αἰρίδι κλυομένην . . .* E két helyből látjuk, hogy *αἰρίς* jelentése «kecskebőr», illetőleg abból készült ruha; már most *αἰρέη-αἰρίς* mintájára alakulhatott *ἄλωπεκῆ*: *ἄλωπεκίς*, *νεβροῆ*: *νεβρίς* stb.

ἄλωπεκίς (sc. *δορά*): Xen. Anab. VII. 4. 4. *οὐ ἔνεκα οἱ θοῶδες τὰς ἄλωπεκίδας φοροῦσι* (más olvasás: *τὰς ἄλωπεκῆς*).

νεβρίς: Plutarch. Mor. 672a: *νεβρίδα χρυσόπαστον ἐνημμένος* Aischyl. fr. 90. Eurip. Bacch. 137 *νεβρίδος ἔχων ἱερὸν ἐνδυτον* 249 *ἐν ποικίλαισι νεβρίσι Τειρεσίαν ὄρω πατέρα* stb.

Ha tehát e csoport kifejezéseit áttekintjük, látjuk, hogy az «ellipsis» oka a helyzetten kívül, egyes kifejezések típusos volta.

Fronto 65. 16. N. navem triremem rite dixerim; triremem navem supervacaneo addiderim. E szerint tehát a főnév fölöslegessé válik, ha jellemző jelzőjét előre mondjuk. A latinban azonban e szabály a navis szó ellipsisénél nem vált be. (V. ö. Wöflin: Arch. f. lat. Lex. u. Gr. IX. 286). A fönebbi görög példák alapján e szabály a görögben sem állja meg a helyét.

A mi végül a kiegészítendő szót illeti, ez a jelentésváltozás fokától függ, vajjon a *δορά* v. *ἀσπίς* szót kell kiegészítenünk. A későbbi magyarázók szemmel láthatólag a helyzetből indulnak ki, harcban, ostromláskor az *ἀσπίς*, más helyzetben a *δορά* szót vélik kiegészítendőnek. Az utókor szempontjából ez egészen mindegy.

Foglalkozunk most a *τριβή*, *ἐμπειρία*, *τέχνη*, *ἐπιστήμη* szók «ellipsis»-ével. A latinra vonatkozólag v. ö. Rolfe: Ellipse von ars: Arch. für lat. Lex. u. Gr. X. 229. s köv. lk.)

Előre meg kell jegyeznünk, hogy szinte lehetetlen elválasztani azokat az eseteket, a hol *τέχνη* egészítendő ki, azoktól, a hol *ἐμπειρία* v. *ἐπιστήμη* egészítendő ki. Az idők folyamán ugyanis ezen kiegészítendő szóknek is nagyon változott az értelmük, a sophismus, Plato, Aristoteles és a későbbi filozofusok mindmegannyian különbözően értelmezték pl. a *τέχνη* és *ἐπιστήμη* értelmi viszonyát egymáshoz. Viszont Homerosnál *ἐμπειρία* és *ἐπιστήμη* nem is fordulnak elő, a *τέχνη* használata is mérsékelt, mondják a kovácmesterségről γ 433, az ötvös munkájáról ζ 233 és Hephaistos művészetéről θ 327. E helyek mind az Odysseában találhatók. Képies értelemben δ 455 *δοιλις ἐπελήθητο τέχνης* és θ 332 *εἶλεν Ἄρηα χωλὸς ἐὼν τέχνησι* «ravaszággal»; a Iliásban Γ 61 *τέχνη νήιον ἔκταμίησι* «művésziesen». A többi mesterség, vagy művészet *συνή* végű szavakkal nyer kifejezést, (l. Ebeling: Lex. Homericum) pl. *δαιτροσύνη* «ars cibi secandi», *ἵπποσύνη* «ars regendi equos», *δροστοσύνη* «ars ministrandi», *μαν-*

τοσούνη «ars vaticinandi», τεχτοσούνη «ars fabrilis», τοξοσούνη «ars sagittarum». A későbbi kor, nevezetesen a próza, ezen szók helyett szívesebben -ixo-val képzett nőnemű melléknevet használt. Csakhogy Homerosnál -ixo-val képzett szavak ritkák; előfordulnak népneveknél: Πελασγικός, Τρωικός, Ἀχαιικός; ezenkívül παρθενική és ὄρφανικός. Homeros után a legrégebb próza már haladást mutat e téren, Herodotosnál találhatók: ἰητρική, μαντική, ναυτική. E mellett ἰδέη τέχνη, IX. 57, a κῆρυξ, ἀθλητής és μίγειρος-ról mondja Herod. VI. 60. hogy ἐκδέχονται τὰς πατρώϊας τέχνας. Az -ixo- suffixum hatalmas kiterjedést nyert Platon prózájában, olyannyira, hogy nőnemű alakja, egészen characteristikus lett azon mellékneveknél, a melyek eredetileg τέχνη v. ἐπιστήμη jelzői voltak, később azonban jelentéssűrűsödés útján önállóak lettek. A Platon utáni írók ezért egészen szabadon képezhettek bármily tövű főnévből -ixo- végű melléknevet, s ennek nőnemű alakját főnévként használták, mit sem tudva «az ellipsisről.»

A τέχνη szó értelméről, annak viszonyáról az ἐμπειρία-hoz és ἐπιστήμη-hez kell röviden szólnunk. (V. ö. Steinthal: Die Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen u. Römern. II. 162.) A görög nyelv az összes mesterségeket régtől fogva τέχνη vel jelölte. Mikor a sophisták fellépése idején a speciális tudományok kezdtek kialakulni, ezeket is τέχνη szóval jelölték, a mi akkor diszciplínát, rendszeres oktatást jelent. És mivel a sophisták különösen a rhetorikát tanították, náluk a ῥητορική lett a κατ' ἐξοχήν τέχνη. Platon nem akarta elismerni, hogy a rhetorika, mint τέχνη szerepeljen, ez szerinte inkább csak ἐμπειρία καὶ τριβή, gyakorlati készség, melyre való oktatás semmiféle rendszeres elvekkel nem rendelkezik.¹⁾ Aristoteles is hibául rótta fel a sophista technéknek, hogy nem eléggé rendszeresek. Különösen fontos a Metaphysika bevezetése, a hol ἐμπειρία, τέχνη és ἐπιστήμη fokozatosan vannak megkülönböztetve egymástól. A τέχνη az ἐμπειρία és ἐπιστήμη között között áll, mert oly dolgokkal foglalkozik, melyek mindenféle véletlenségnek vannak ugyan alárendelve, de mégis igyekszik ezekben bizonyos, általánosabb érvényű elveket felfedezni és kifejezni. Az Aristotelest követő korban az emberi ismeret minden nemét igyekeztek τέχνη alakjában feldolgozni, minthogy pedig a materializmus elterjedése szigorúbb értelemben vett tudományokban is csak haszonra törekedett, a tudományok is a τέχνη fokára süllyedtek.

Ezek után adjuk az anyagot, megjegyezvén, hogy a kiegészítendő szavakra vonatkozólag Platon elveit követjük, mert e jelentéssűrűsödés története legjobban az ő irataiban látható.

ἀγαλματοποιική: Galen. 2. 364. Pollux. 1. 13.²⁾

ἀγαλματουργική: Maxim. Tyr. 131. 27. (de 91. 45. ἀγαλματουργία) Clem. Al. 41.

ἀγελαιοχομική (sc. τέχνη): Plat. Politic. 275 E, 276 A:

¹⁾ Gorgias p. 463 B τέχνην δὲ αὐτὴν οὐ φημι εἶναι, ἀλλ' ἐμπειρίαν ὅτι οὐκ ἔχει λόγον οὐδένα ὧν προσφέρει, ὅποι' ἄττα τὴν φύσιν ἐστίν, ὥστε τὴν αἰτίαν ἑκάστου μὴ ἔχειν εἰπεῖν.

²⁾ Az idézetek teljes közlésétől és fordításától helyszűke miatt tartózkodom.

τήν δὲ . . . ἐκουσίῳ διπόδων ἀγελαιοκομικὴν ζῳὸν προσειπόντες πολιτικὴν *ibid.* 299 *D.*

ἀγελοκομική: Clem. Al. 338.

ἀγελαιονομική: Pollux. 7. 209.

ἀγελαιοτροφική (τέχνη): Plat. Polit. 276 *A*: καθάπερ . . . δημοῦμεθα τὴν ἀγελαιοτροφικὴν πεζοῖς τε καὶ ἀπτήσι . . . *ibid.* 261 *E*, 289 *B*. De: Polit. p. 261: ἀγελαιοτροφία.

ἀρχιστρευτική: Pollux. 7. 139. 210.

ἀγοραστική (τέχνη): Plat. Soph. 233 *C* καὶ μὴν αὐτὴν φήσομεν ἀγοραστικὴν διχῆ τέμνεσθαι.

ἀγωνιστική «ars altercatoria» Plat. Soph. 225 *A*: τῆς κτητικῆς ἀγωνιστικῆς τε μέρος ἡμῖν ἦν. Teljesen: 226 *A*, 231 *D*. «ars certandi» Plat. Legg. 6. p. 764 *C*: τοὺς μὲν παιδείας αὐτῶν ἔνεκα, τοὺς δὲ ἀγωνιστικῆς.

ἀχεστική «ars sarcienti» Plat. Politic. p. 281 *B*: κναφευτικὴν σύμπασαν καὶ τὴν ἀχεστικὴν πότερα μηδεμίαν ἐπιμέλειαν μηδέ τινα θεραπείαν ἐσθῆτος δῶμεν . . . *ibid.* 282 *A*. Plut. Mor. 974 *A* ἀράχνης ἐν ὑφαντικῇ καὶ ἀχεστικῇ . . . Galen. περὶ συστ. ἱατρ. ad Patrophil: ἀλλ' ὡς ἡ τῆς πεπονθῆς οἰκίας ἐπανορθωτικὴ καὶ τῶν ῥαγόντων ἱματίων ἀχεστικῆ. *id.* ad Thrasyb. 6. p. 27. Aelian. H. A. 6. 57. ὑφάντριάι γενναῖα καὶ ἀχεστικὴν εὐπάλαμοι.

ἀκοντιστική (τέχνη) «ars jaculandi» Schol. Dionys. Thrax. 653 *b*.

ἀλειπτική «ars unguentaria» Plat. Tim. Loer. 104 *A*. Arrian. Epict. 2. 12. 19. ἐμπείρω . . . ἀλειπτικῆς ἢ ἱατρικῆς . . . Clem. Al. Str. 6. 17. p. 281. ἡ ὕγεια διὰ τῆς ἱατρικῆς καὶ ἡ εὐεξία διὰ τῆς ἀλειπτικῆς.

ἀλειευτική (τέχνη) «ars piscatoria» Plat. Soph. 220 *B*: τοῦ . . . ἐνὸδρου σχεδὸν τὸ σύνολον ἀλειευτικῆ (de *id.* Jon. 538 *D* ἀλειευτικῆς εἶναι τέγνης) Poll. 1. 97.

ἀλλαχτική (τέχνη): «ars commercialis» Plat. Soph. 223 *C*.

ἀλουργοπωλική (τέχνη): Harpocrat. 379. 25.

ἀμπελουργική (τέχνη): Plat. Pol. I. p. 333 *D*: καὶ ὅταν δὴ δρέπανον δέξῃ φυλάττειν ἢ δικαιοσύνη χρήσιμος . . . ὅταν δὲ χρήσθαι ἢ ἀμπελουργικῆ. Philo vol. 1. p. 329.

ἀμυντήριος τέχνη, csak a teljes kifejezés, Plat. Legg. p. 920 *E*.

ἀμφισβητική τέχνη, csak a teljes kifejezés, Plat. Soph. p. 226 *A*.

ἀμφιβληστρευτική (τέχνη) Pollux 7. 139.

ἀνατομική (τέχνη): Macrob. 7. 15. Ut Plato vester, dum nec anatomice, quæ medicinæ propria est, abstinet, risum de se posteris tradidit.

ἀνδριαντοπλαστική: Sext. Adv. dogm. 5. 118. p. 724.

ἀνδριαντοποιητική «ars statuaria»: Aristot. De partt. anim. p. 640. 30. ἕνια γὰρ καὶ ἀπὸ ταυμάτων γίνεται ταῦτα τοῖς ἀπὸ τέγνης οἷον ὕγεια: τῶν μὲν οὖν προϋπάρχει τὸ ποιητικὸν ὁμοιον, οἷον ἀνδριαντοποιητικῆ. — Aristagor. 292 *D*.

ἀνθροβαφική: Plut. fr. 15. (Dübner).

ἀνθροπονομική τέχνη, csak a teljes kifejezés Plat. Polit. 276 *E*.

ἀντιλογική τέχνη, csak a teljes kifejezés, Plat. Polit 453 E.
ἀπατητική τέχνη csak a teljes kifejezés, Plat. Soph. 240 D,
 264 D.

ἀργυρομοιβική (τέχνη) «ars argentaria» Lucian. Dis
 Kategorum. c. 13. *ἀργυρομοιβική δρασμῶ Διογέσει* . . . ibid. c. 24.
καὶ ἡ Ἀργυρομοιβική λέξε. Pollux, 7. 170.

ἀργυροπρακτική (τέχνη) «ars argentaria» Thes. nem
 közöl helyet.

ἀριθμητική (τέχνη v. ἐπιστήμη): mint *τέχνη* a teljes ki-
 fejezés. Plat. Gorg. p. 450 D, E; Jon. 537 E; Politic. 258 D, 299 E.
 Mint *ἐπιστήμη* a teljes kifejezés: Plat. Protag. 375 A, Theaith. 198 A;
 Plutarch. De prud. animi p. 979 E. Az elliptikus alak: Plat. Po-
 liteia 525 A.

ἀρμονική: Aristot. Metaph. 11. p. 240. 20. *ὁ δ' αὐτὸς λόγος*
καὶ περὶ ἀρμονικῆς.

ἀρχιτεκτονική (τέχνη): Aristot. Poet. c. 11. *τῆς ὀπο-*
χειτικῆς καὶ τοῦ τὴν τοιαύτην ἔγοντος ἀρχιτεκτονικῆν. id. Nicom. 1.
 14. Sosipat. ap. Athen. 9. p. 388 D *τὸ περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς*.

ἀσπαλιευτική (τέχνη) «ars piscatoria»: Plat. Soph. 221 B:
νῦν ἄρα τῆς ἀσπαλιευτικῆς πέρι οὕτε χάρῶ συνομολογήκαμεν οὐ μόν-
ον τοῦνομα, ἀλλὰ . . . ζυμπάσης γὰρ τέχνης τὸ μὲν ἡμῶν μέρος
κηρικὸν ἦν. Pollux 139. 210.

ἀστεροσκοπική: Origen. ap. Euseb. Præp. ev. p. 293 D
μὴ λέγειν περιέχειν τὸ ποιοῦν αἰτίον, ἀλλὰ σημáινειν μόνον καὶ τὴν
ἀστεροσκοπικὴν καὶ τὴν γενέθλια λογικὴν.

ἀστρολογική (ἐπιστήμη): Aristot. Analyt. post. 13. 7.
Τοιαῦτα δ' ἐστίν. ὅσα οὕτως ἔχει πρὸς ἄλληλα, ὥστ' εἶναι θάτερον
ὑπὸ θάτερον, οἷον τὰ φαινόμενα πρὸς ἀστρολογικὴν. Athen. 7.
 p. 291 B.

ἀστρομαντική (τέχνη): Diodor. Phot. p. 534. 90. *τῆς*
ἀστρονομικῆς πολλὴν ἔχων ἐμπειρίαν . . . Sext. Emp. Adv. Math. 9. 132.

αὐλοποιεῖχη: Plato Euthyd. p. 289 C: *οὐδὲ μὴν αὐλοποιεῖχης*
γε δηλονότι δεόμεθα . . .

αὐλητική (τέχνη): Plat. Gorg. 501 E: *πρῶτον δὲ σκεφόμεθα*
τὴν αὐλητικὴν . . . Aristot. Ethic. Nicom. 10. 5. *μᾶλλον χαίροντες*
αὐλητικῆ τῆς παρουσίας ἐνεργείας. id. Poet. c. 1. p. 1447. 15. id.
 Politica p. 1822 b 37., 1341 a, 32, De partt. anim. p. 687. 12, stb. . . .
 Az *αὐλητική* substantivizálásának előrehaladott voltát bizonyítja az,
 hogy önállóan szerepel mint birtokjelző; Aristot. Poet. p. 1447 a,
 15. *τῆς αὐλητικῆς ἢ πλειεστή μιμητική* . . . v. ö. még Plut. Mor. 1141 C
ἀλλὰ γὰρ καὶ αὐλητικὴ . . . *μεταβέβηκε τὴν μουσικὴν*. Polyb. 9. 20. 7.
καὶ γὰρ ἄτοπον τοὺς μὲν ὀρχηστικῆς ἢ τοὺς αὐλητικῆς ἐφιεμένους
ἐπιδέχεσθαι τὴν . . . παρασκευὴν. Athen. 4. p. 184 D, 616 F. A tel-
 jes kifejezés: Plut. Mor. p. 1133 F és Gregor. Nyss. vol. I. p. 71 B.

αὐτεπιτακτική: Plato Politic. 267 B: *ζῳοτροφική δὲ πάλιν*
αὐτεπιτακτικῆς οὐ τὸ σύμφωνον τῶν γενῶν ἀπεσχίζετο.

αὐτοπωλική (τέχνη) Plat. Soph. 223 D, 224 E.

αὐτουργική (τέχνη) Plat. Soph. 266 D.

βαλανευτική (τέχνη) Plat. Soph. p. 227 A: *εἰπεῖν μὲν*
σαῦλα, ὅσα βαλανευτικῆ παρέχεται. Pollux. 7. 116. Geopon. 10. 29.
 4. *κονία βαλανευτικῆς*.

βαναυσική (τέχνη) «ars furnaria» Xenoph. Oiconom. IV. 2. *καὶ γὰρ αἱ γε βαναυσικαὶ καλοῦμεναι καὶ ἐπιβόητοι εἰσι.* A teljes alak ibid. VI. 5. és Xenoph. Conv. III. 4.

βαναύσιος τέχνη, csak későn fordul elő, Theodos. Acroas. 2. 184.

βάνουσος τέχνη, a teljes kifejezés: Aristot. p. 1258. 26. *τῶν μὲν βαναύσων τεχνῶν*, id. 1367. 31. *καὶ τὸ μηδεμίαν ἐργάζεσθαι βάνουσον τέχνην.* Plut. Mor. 214 A: *ἀπειροῦτο γὰρ . . . τέχνην ἐργάζεσθαι . . . καὶ μανθάνειν βάνουσον.* id. Ages c. 26. Marcell c. 17. Dionys. Antioq. Rom. 2. 28. *βαναύσους . . . τέχνας.*

βαφικὴ (τέχνη) Plut. Mor. p. 228. *τὴν δὲ βαφικὴν ὡς κολακείας αἰσθήσεως.* Dio Chrysost. vol. I. p. 353. 19. *ὄσοι ἐν τῇ βαφικῇ καὶ μυρεψικῇ τεχνῶνται περιοργείας . . .*

βασιλική: mint *τέχνη* Plat. Polit. 300 E, Euthydem. 219 C stb. mint *ἐπιστήμη*: Plat. Politic. 261 C, 292 E. v. ö. még Xenoph. Mem. 4. 2. 11. *τῆς καλλίστης ἀρετῆς καὶ μεγίστης ἐφίεσαι τέχνης. ἔστι γὰρ τῶν βασιλέων αὕτη καὶ καλεῖται βασιλική.*

βελοποιϊκή (τέχνη) «ars sagittaria» Hero p. 122 (ed. Paris): *ὄρος δὲ τῆς βελοποιϊκῆς ἔστι τὸ μακρὸν ἀποστέλλειν τὸ βέλος.*

βιωτικὴ (τέχνη) Marc. Anton. 7. 61. *ἡ βιωτικὴ τῆ παλαιστῆκῃ ὁμοιοτέρα . . .*

βοηλατικὴ (τέχνη) «ars agitandi boves» Plat. Eutyphr. p. 13b.

γενεθλιαλογικὴ (τέχνη) «ars divinandı e natali die», Orig. Philocr. 23. p. 77. Procl. Paraphr. in Ptol. p. 11. 20. Philo. vol. I. p. 466. 42. *γενεθλιαλογικῆς ἀποστάς τὸ πρῶτον.* Euseb. Præp. ev. p. 293 D, 294 A.

γεωμετρικὴ (τέχνη), a teljes kifejezés Plat. Gorg. 450 D, Charm. 165 E. De Athen. 7. p. 291 B *Γεωμετρικῇ δὲ καὶ σοὶ πρῶγμα τί.*

γεωργικὴ (τέχνη), a teljes kifejezés: Plat. Theag. 124 A, Phædr. 276 B stb.

γλυπτικὴ (τέχνη) Pollux 7. 209. *Γλυπτικῆ σφραγίδων*, Greg. Nyss. t. 3. p. 244 B: *πεποιικιμένας τῇ γλυπτικῇ* (Thes.)

γνωστικὴ (τέχνη v. *ἐπιστήμη*): mint *τέχνη*: Plat. Polit. 260 E. Mint *ἐπιστήμη*: Plat. Polit. 260 A.

ρομφωτικὴ τέχνη «ars compingendi», teljesen: Plat. Polit. 280 D.

γραμματικὴ (τέχνη v. *ἐπιστήμη*). A teljes kifejezés mint *τέχνη*: Plat. Soph. 253 A, Cratyl. 413 E, Phileb. 18 D; mint *ἐπιστήμη* Aristot. Top. 6. 5. Az «*elliptikus*» kifejezés: Polyb. 10. 46. 7. *Ἄνθρωπον ἄπειρον . . . γραμματικῆς.* Diodor. 3. 4. Dio Chrysost. Or. 53. p. 247.

γραμματιστικὴ (τέχνη): Sext. Emp. adv. Gramm. 44. p. 244. *ἦν συνήθως γραμματιστικὴν καλοῦμεν.* Philo 1. 540.

γραφικὴ (τέχνη): a teljes kifejezés Plat. Soph. 234 B, az «*elliptikus*» Gorgias 450 C, Polit. 306 D, Cratyl. 434 B, Pol. X. 603 A: *ὅτι ἡ γραφικὴ καὶ ὄλως ἡ μιμητικὴ πόρρω τῆς ἀληθείας οὐσα τὸ αὐτῆς ἔργον ἀπεργάζεται* stb. Aristot. Rhet. 1. 11. 3. Xen. Memor. 3. 10. 1. Athen. 13. p. 543 C. Galen. Protrept. *πρόσθεδες δ' εἰ βούλει, ταῦταις πλαστικὴν τε καὶ γραφικὴν.*

γυμναστικὴ τέχνη: a teljes kifejezés: Plat. Gorg. 517 E,

az ellipsis Platonnál igen gyakori (v. ö. Ast: Lexikon Platonicum s. v.) Galen. ad. Thrasymb. c. 33. vol. 6. p. 30 B.
γυμνασιαρχική (τέχνη): Jamblich. Pyth. c. 27. (Thes.)
δανειακή: foneratitia Gl.
δημιουργική (ἐπιστήμη) v. *(τέχνη)*: a teljes kifejezés: Plat. Soph. 229 D.
δημιουργική (τέχνη): a teljes kifejezés: Plat. Soph. 222 C.
διαγραφική τέχνη «pictura in buxo» Plin. Hist. nat. 35. 10.
δαιτητική (τέχνη): Hippocr. p. 405. 42. τῆς δαιτητικῆς ἐστὶ μέγιστον παρατηρεῖν καὶ φυλάσσειν. Galen. vol. 2. p. 234.
διακονική (τέχνη): Plat. Polit. 299 C: ἢ πᾶν ὅτι μέρος διακονικῆ περιετέλλεσθαι.
διάκονος τέχνη: teljesen: Plat. Polit. 290 D: διακόνου τέχνης.
διακριτική (τέχνη): Plat. Politic. 282 B. Teljesen: id. Soph. 231 B.
διαλεκτική (τέχνη v. *ἐπιστήμη)*: Plat. Polit. 7. p. 534 E: ἄρ' οὐκ ὀκνεῖ σοι... ὥσπερ θρηγῶδες τοῖς μαθήμασιν ἢ διαλεκτικῆ ἡμῖν ἐπάνω κεῖσθαι. Aristot. Top. 1. 1. 2. Metaph. 3. 2. 20. Sext. Emp. p. 496. Euclid. p. 12. 39. Teljesen Diog. Laert. 7. 42. ῥητορικὴν ἐπιστήμην.

(Folytatása következik.)

(Budapest.)

BENIGNY GYULA.

A LEGRÉGIBB UNITÁRIUS TEMPLOMI ÉNEKESKÖNYVEK.

(1566—1607.)

A legrégibbnek tartott magyar nyelvű unitárius énekeskönyvről Kénosi Tóssér János eképen emlékezett meg: «Me puero (t. i. a XVIII. század elején) primæ editionis sub Francisco Davide editæ exemplar vidi, in manibus tractavi apud viduam egregii quondam Stephani Takáts Claudiopolitani». (Uzoni-Fosztó-féle: *Hist. Eccl. Unit.* I. 746. l. Szkereszturi példány.) Ennek az egyetlen bizonyítéknak alapján Várfalvi Nagy János azt írta: «Uzoni Fosztó bizonyítása szerint Dávid F. korában, tehát 1579 előtt, nyomtatott ki Heltai nyomdájában Kolozsvárott». (*Keresztény Magvető*, 1871. 94. l.) Kénosi a maga nyilatkozatához azt is hozzátette: «Hodie illius editionis nullum exemplar invenire potui hactenus»; Várfalvi Nagy azonban «egyetlen csonka példányát Jakab Elek gyűjteményében látta, a mi Szabó Károly szerint is eddig egyetlen létező ismert példány» (i. h. 95. l.). Vagyis: magkerült volna Dávid Ferencz énekeskönyve, melyet aztán Várfalvi Nagy részletesen le is írt (i. h. 94—107. l.). Ám 24 év múlva Kanyaró Ferencz (*Magyar Könyvszemle*, 1895, 322. l.) kimutatta, hogy «ez az énekeskönyv úgy, mint szemünk előtt áll, a XVII. század első tizedénél korábbi időre vissza nem vihető». Azt azonban ő is elismerte,

hogy «az unitáriusok első énekeskönyvét még 1582 előtt, a Bogáthi-féle zsolttárfordítást megelőző időkben szerkesztették» (i. h. 327. l.). Arra a kérdésre, vajjon ki is adták e gyűjteményt, «egyenes, minden kétséget kizáró feleletet adni nem tud». Ez utóbbi kijelentését 1908-ban (*Ker. Magr.* 1908, 271. l.) arra változtatta, hogy «Kolozsvárt a XVI. században 3. kiadása is megjelent».

E különféle nyilatkozatok végső alapja Kénosi följegyzése. Abban bizonyára semmi lehetetlenség nincsen, hogy Kénosi gyermekkorában látta a legrégibb énekeskönyvet, de nyilatkozata hitelének nem épen csalhatatlanságához ugyanakkor maga szolgáltatta a legjobb bizonyítékot munkája XIV. caputjának 22. §-ában. Olvasván e helyet, gyanusnak tűnt fel előttem, hogy előbb azt írta: hodie nullum exemplar invenire potui s mégis pusztán gyermekkori emlékezése (me puero) után lapszám szerint idéz belőle. Várfalvi Nagy is gondolt e nehézségre, de azzal a kijelentéssel, hogy «Uzoni kezében, midőn ismerette, egy második kiadású példány és 1601-beli Graduale volt» — túltette magát. Jakab Elek és Kanyaró meg épen meg sem látták e helyet. Pedig tüzetes összehasonlítás más eredményt ad, azt, hogy az idézett lapszámok Szabó R. M. K. I. 1586. szám alatt leírt könyvre találunk. Kénosi tehát nem «Dávid Ferencz énekeskönyvét» írta le. Nem pedig azon egyszerű okból, mert *Dávid Ferencz* — mint ezt itt röviden, alább majd részletesen igazolom — *nem szerkesztett, illetőleg nem adott ki unitárius templomi énekeskönyvet*. Hogy 1574-ig csak akartak ilyet nyomtatni, bizonyítom Heltai Gáspárnak e szavaival: «Voltam e szándékban, kinyomtatnám a bibliabeli széphistóriáknak szép énekeit és a Soltárnak rend szerént való Psalmusait, melyeket sok jámborok szörzettenek szép nótákra és versekre. De Isten ő szent felsége nem engedte eddig, hogy az én jó szándékomat végéhöz vihethet volna, kiváltképen mostan». [*Cancionale* (1574.) ajánlása.] Azt pedig, hogy 1574—1582-ig sem nyomtattak, a későbbi kiadások colophonja bizonyítja. Heltai Gáspár halála (1575) után ugyanis nyomdája özvegyének maradt s az ő «Nyomtatott Colosvárat Heltaj Gáspárné Műhelyében» colophonja van kiadványain (Szabó: R. M. K. I. 121, 129—132, 134, 141—143, 154—165, 166, 169—171, 173, 174, 180—183. számok). Heltainé 1582-ben meghalt s nyomdáját fiára hagyta, ki a colophont csak 1586-ban változtatta «Nyomtatott Colosvárat Heltaj Gaspar műhelyében» alakra (Jakab E.: *Kolozsvár tört.* II. 341. l.). E jelölést találjuk a R. M. K. 219, 257, 283 és 309. számainál. 1624-től kezdve ez a colophon is eltűnik s hol Heltai Anna, hol Schesburg Gáspár, Makai Nyirő János, Abrugyi György vagy mások nevével találkozunk (Ferenczi Z.: *A kolozsvári nyomdászat tört.* 21. s köv. l.). Minthogy pedig azon énekeskönyvnek, melyet eddigelé Dávid Ferenczének tartottak s melynek tartalmában benne foglaltatnak «Az Dávid zoltáraiából bizonyos énekek nótáikra kiszedegetett psalmusok» — ezekről írta Heltai 1574-ben: «voltam e szándékban, kinyomtatnám», de még sem nyomatta ki — mondom, mint-hogy ez énekeskönyvnek colophonja ez: «Colosvárat Heltaj Gaspar Műhelyében Nyomtatottat» — bizonyos, hogy azt csak ifj. Heltai Gáspár nyomdászága idején, tehát 1586—1624 között nyomtatták, illetőleg szerkeszthették.

A melyik énekeskönyvet tehát Dávid Ferenczének tartottak,

eszerint nem az övé. Más kérdés az, hogy valóban nem volt-e Dávidnak templomi énekeskönyve? Vagy érthetőbben: *melyik énekeskönyvet használta az unitárius egyház Dávid F. korában?* Mert mi csak ebben az értelemben szólhatunk unitárius énekeskönyvről. Alább részletesen kimutatom, hány éneket vettünk kölcsön római katolikus, lutheránus, kálvinista vagy szombatos szerzőktől s akkor majd meglátjuk, hogy könyveinkben épen az unitárius vallási szerzőktől való ének a legkevesebb.

A magyar unitárius egyház 1568-ban ismertetett el országgyűlésileg. Azonban a hivatalos egyháznak megalakulása előtt már nagy számmal voltak egyházközségek, melyek Dávid Ferencz hitét vallották. Az országgyűlés által elismertetés tulajdonképpen csak az egyházalkotmányának törvényileg való szentesítését jelentette, mert az unitárius gondolat már 1565-ban kibontakozott a protestántizmus köréből. Legelső egyházközségeikül Kolozsvárt, Tordát, Gyulafehérvárt és Nagyváradot jelölhetjük meg. Innen ironyították a kor háborgó áramlataiban előretörő unitarizmust. Kolozsváron élt Dávid Ferencz; Tordán s Gyulafehérváron tartották az országgyűléseket; Nagyváradon volt az első unitárius nyomda. Ez utóbbit, én és itt állítom először. Okom van rá. Hoffhalter volt itt a könyvnyomtató, ez a lengyelből lett magyar, kit 1567-ben János Zsigmond Gyulafehérvárra hívott, hogy typographia regia-jával az unitárius írók könyvnyomtatója legyen. Nála jelentek meg Dávid F. összes magyar művei. Maga vándornomádász, korának legmostohább foglalkozású gyermeke. Négy évig Bécsben munkál, de protestáns elvei miatt távozni kénytelen. Megjárja Genfét, majd 1565-ben Debreczenbe megy, mert e városban szabad szellemének szabad terét véli megtalálhatni. Úgy látszik, hogy családott, mert a következő évben már Nagyváradon van. Az a szigorú cenzúra üldözte el Debreczenből, melylyel Melius egyházát védte a terjedező unitarizmus ellen. E helyütt megjelent könyvei közül csak egy maradt ránk, — több tán nem is volt: *A keresztényi gyűlekezeten való Isteni diczeretek egyben szedögettek, es mostan, nyomtatatakat vyonnan eregbitetek, es emendaltattatak L. F. által. Varadon. Nyomtatot Raphael Hoffhalter, Anno D., M.D.LXVj.*

Ezt az énekeskönyvet tartom én a magyar unitáriusok legelső templomi énekeskönyvének. Ha Hoffhalter nem unitárius, hanem kálvinista könyvet nyomtatott volna, akkor János Zsigmond bizonyosan nem hívja magához s nem segíyezi munkájában!

Ezzel a könyvvel az unitáriusok a már elfogyott Szegedi Gergelyfele 1562-ki kiadású énekeskönyvet akarták pótolni. Melius sem késett Szegedi könyvét újra sajtó alá készíttetni. Az új kiadás 1569-ben jelent meg Debreczenben s a címlelap szerint «mostan *vyobbban* egben szedegettetött», ellenben az 1566-iki unitárius kiadást csupán «egben szedögették». Szilády Aron, ki e kétféle kiadást először hasonlította össze, azt írta: «Álposnak látszik azon gyanítás, hogy a váradi énekeskönyvnek debreczeni (1562-iki) kiadás az alapja, mert amannak megfordított beosztása és az énekek összekeverése mutatja, mintha mindez azzal a szándékkal történt volna, hogy ha a tartalom legnagyobbbrészt azonos is, az elrendezés lehető nagy különbözést tüntessen fel». (Szegedi Gergely 1569-iki énekeskönyvének az Aka-

démia által eszközölt 1893 iki kiadása Függelékében IX—X. lapon.) Most már tudjuk, mi volt az oka e nagy külömbözésnek.

Egyéb okom is van unitárius énekeskönyvül tartani e kiadást. A «Meggzabadultam már én a testi haláltól» kezdetű halottasének fölött ez olvasható: «*Christianus quidam sacerdos ab Archiepiscopo combustus Anno Domini MDL*». Nos, azt kérdem, hogy az a Melius, ki néhány hónap mulva a *Debreczeni Rövid Hitvallás*ban ezeket írta: «Azok (t. i. Dávidék) hamis tudományit és társaságát kerülni határoztuk; ha ugyan ezek eretneksége választott bírák elé terjesztve, még keményebben el nem ítéltetik és kimondatott büntetések végre nem hajtatik, mint Gentilis Bernben most elítéltetett és megégetett!» — vajjon ez a Melius eltúrte volna, hogy az ő könyvükben helyet foglaljon e latin bejegyzés? Én nem hiszem, hogy el.

E könyv ma a wolfenbütteli könyvtár tulajdona s irodalmunkban Szilády idézett tanulmányából ismeretes. Tartalma szerint cancionalis, azaz a nép kezébe szánt énekeskönyv volt. A legrégibbnek tartott unitárius Graduál (R. M. K. I. 342.) csupán 64 éneket tartalmaz e kötetből, míg 53-at elhagy. Ennek valószínűleg az lehetett oka, hogy a fejlődő hitélet újabb s alkalmasabb énekeket termelt, melyeknek az énekgyűjteményekbe fölvétele által mindinkább önállósult a felekezeties istentisztelet. Az istentisztelet rendje ugyanis a kálvinisták-nál is, meg az unitáriusoknál is, ugyanaz volt, csupán az imák s a prédikációk voltak más irányúak; lehetőség szerint külömböztek az énekszövegek is, de a dallamok ritkán.

Időrendben következő második kiadása az unitárius templomi énekeskönyvnek Szabó Károly R. M. K. I. 342., Erdélyi Pál katalógusában (különnyomat a *M. Könyvszemlé*ből, Bpest, 1899) 18. számmal jelzett editio. Ennek két példánya ismeretes: egyik a székelykeresztúri unitárius kollégium, másik a marosvásárhelyi református koll. könyvtárának tulajdona. A székelykeresztúri példány -- melyet használtam -- az elején és a végén csonka. Hiányzanak belőle: elülről a cím lap s a szövegből I—XXIV. lap; közbul a 117—118, 165—166, 221—222, 429—454, 553—554. lapok, valamint az 561. laptól kezdve végig. Megvannak a XXV—XCIX, 100—116, 119—164, 167—220, 223—428, 455—552, 555—560. lapok.

A könyv 5 részből áll, noha e részek mindenütt élesen elkülönytve. (Az alábbi vizsgálódásoknál mindenütt idézem a R. M. K. I. 1586., Erdélyinél 67. számú énekeskönyvet *kolozsvári példány* elnevezéssel, mely kiadás újabb a *székelykeresztúri példánynál*.)

I. rész. *Hymnusok*. A kezdő lapok hiányzanak. A kolozsvári példány 1—25. lapján levő énekek közül a székelykeresztúri példányból 7 hiányzik, 7 pedig más lapszámokon van benne (44. 37, 39, 40, 42, 43, 451.). 25—61-ig hymnusok és antiphonák, köztük a CXIX. zsoltár octonariusai, következnek.

II. rész. *Külömb külömb Antiphonákra való Psalmusok*, 62—104. lapon. És pedig tíz (62—79. l.) ugyanolyan sorban a kolozsvári példányban is (69—88. l.). Utána más psalmusok, «qui post Antiphonas Dominicales canuntur» (folytatólag 79—94. l., illetőleg kolozsvári példány 88—104. l.); majd Te deum laudamus, Confessio peccatorum, Urnak végvacsorájára, a két Symbolum, Az keresztýénségben.

III. rész. *Invocaciones*, 106—194. l. Ez három nagy csoportból

áll: 1. A főünnepekre való Énekek, 2. Az Úr Jézustól szerzetett Imádság, 3. A tízparancsolat.

Ez a három rész (I—III) megfelel a kolozsvári példány 1—227. lapjának. Tüzetes vizsgálódás után megláthatjuk, hogy ez az 1—227. lap két önálló részre bontható: 1—118. és 119—227. l., — s az a probléma, mely a *Batthyányi kódex*, mint *unitárius Gradual* kérdésével áll kapcsolatban, a kolozsvári példányban csak erre az 1—118. lapra vonatkozik, míg a székelykeresztúri példánnyal kapcsolatban ezt a kérdést — mint rögtön látni fogjuk — aligha lehet tárgyalni. Hogy a kolozsvári példány egyik önálló része a 118. lappal valóban befejeződik, ezt két körülmény igazolja. Egyik az, hogy ennek a résznek külön tartalommutatója van a könyv elején («Eszteendőként egyszer egyszer eső fő Innepre való Ceremoniáknak mutató táblája, Mely megmutatja, mikor melyik Hymnust, Antiphonát melléje adatott Psal-mussával együtt kell énekelni»). A másik körülmény ezen első rész tartalommutatójának utolsó mondata: «Az Innepre és minden időre való szép Ditsireteket, Énekeket megtalálod az másik Táblán, *ujabban*, mindenféle ceremoniákkal össze, az ABC rendi szerint az Énekek utolján avagy végiben». Gondolatom szerint ez a szó: *ujabban* — utal arra, hogy az 1566-iki váradi énekeskönyv öregbített meg ebben a részben; míg az első rész (1—118. l.), mely különben is az istentisztelet római katolikus módját volt hivatva szolgálni, mint maga az istentisztelet, — változatlanul vététt át a róm. kath. egyháztól.

Ehhez az 1—118. lapnyi szöveghez Kanyaró Ferencz (EPhK. 1907. 901. l.) a következő hypothesiszt fűzte: «A Batthyányi-kódex hym-nusai kevés kivétellel mind a zsoltárok előtt állanak; valószínű is, hogy jóval előbb állították egybe őket s csak azután a zsoltárokat. Mivel Luthertől nem találunk semmit bennök, 1559-től, Dávidnak és Heltainak nagyváradi utjoktól, számíthatjuk a gyűjtés komolyabb folytatását. Ott Meliusszal és társaival értekezve a Melanchton szaba-dabb reformatója elterjesztésének legalkalmasabb eszközeiről, Debre-czenben 1562-ben Huszár és Szegedi megkezdték az énekeskönyvek kiadását. A kolozsváriak is elkészültek vele s 1564 tájt, mikor a lutherá-nusokon győzelmet arattak s a kálvinista vallást Erdélyben törvénye-sítették, Heltai kiadhatta az újabb «magyar egyházi» istentiszteletet luth. és kath. alapon szabályozó gradualét, mint győzelmük jelét». Néhány sorral alább — különösképen! — mégsem Huszár és Szegedi könyvét tartja forrásul, hanem Benczédi Székely Istvánnak Krakkóban 1538-ban megjelent *Istenes Énekeit*. Szerinte «a legrégibb, fennmaradt unitárius énekeskönyvnek még a címe is Székely könyvére utal; a kettős deák és egy másik abczé szerinti mutatótábla is reá emlékeztet». 1908-ban pedig (*Ker. Magr.*, 1908. 271. l.) már azt is tudta, hogy a *Batthyányi-kódex* Heltai és Dávid egybeállításában Kolozsváron nyom-tatásban megjelent!

Ez állításokat Kanyaró oly meggyőző hévvel bizonygatja, hogy eszünkbe sem jutna eredményeiben kételkedni. Azonban az eddigiek után az jogosít fel mégis a kételkedésre, hogy a *Batthyányi-kódex* 67 énekéből a szentkeresztúri példányban a hiányzó lapok miatt meg nem állapítható 6 (?) éneket figyelmen kívül hagyva, csak 13-at, a kolozsváriiban csak 24-et találunk meg. Ezeket az alábbi összeállítás

mutatja. (Megjegyzem, hogy én a könnyebb ellenőrzés végett nem — mint Kanyaró tette — a *Batthyányi-kódex* eredeti, hanem a Nyelv-
emléktár XIV. kötetének lapszámait idézem.)

Batth.-kód.	számu éneke	(126—127. l.) megvan	a sz.-keresz- túri példány	a kolozsvári példány	lapján
" "	2.	(126—127. l.) megvan	— l.,	48—50.	"
" "	10.	(136—137. l.)	" 28	" 50—53.	"
" "	12.	(139. l.)	" "	" 53.	"
" "	17.	(144—146. l. Litania maior)	" "	" legelől	"
" "	18.	(147—148. l.) megvan	" "	" 55—57.	"
" "	22.	(153—154. l.)	" "	" 58—62.	"
" "	24.	(157—158. l.)	" 153	" 188—189.	"
" "	25.	(158—159. l.)	" 155	" 62—63.	"
" "	30.	(165. l.)	" 25	" 65—66.	"
" "	32.	(167—168. l.)	" 176	" 67—68.	"
" "	39.	"	" 94	" 115—118.	"
" "	40.	"	" "	" 12—14.	"
" "	41.	"	" 37	" 14—16.	"
" "	42.	"	" 39	" 16—17.	"
" "	43.	(173—184. l.)	" 40	" 18—19.	"
" "	44.	"	" 42	" 19—20.	"
" "	45.	"	" 43	" 21—22.	"
" "	46.	"	" 44	" 22—24.	"
" "	47.	"	" "	" 4—5.	"
" "	54.	(189—190. l.)	" "	" 8—9.	"
" "	56.	(192—193. l.)	" 107	" 2—4.	"
" "	59.	(196. l.)	" "	" 9—10.	"
" "	60.	(197. l.)	" "	" 10—12.	"
" "	63.	(203—204. l.)	" "	" 5—7.	"

Ez összeállítás azt mutatja, hogy a *Batthyányi-kódex*nek 67 énekéből — mert az invocatiók, responsoriumok, versiculusok, antiphonák, psalmusok és prózák leszámítása után ennyi marad — csak igen kevés került az unitárius énekeskönyvekbe. Ennek természetes okát én abban találom, hogy az unitárius istentiszteletnek nem volt szüksége mindazon énekekre, melyek nélkül a római katolikus vagy a lutheránus szertartás el nem lehetett volna. Az átvett énekek nem mai értelemben vett közénekek, melyek között tetszés szerint lehetett válogatni, hanem állandó jellegűek, vagyis az alkalmi (advent, karácsony, nagypéntek, nagyszombat, husvét, quasimodovasárnap, pünkösd, úrvacsoraosztás stb.) szertartásoknál *csak ezeket* lehetett énekelni. Minél több alkalmi istentisztelet volt, annál több ének is kellett; viszont a protestantizmus fejlődésével apadt az ünnepek száma, kevesbedett hát az ének is. Ennélfogva tévedés a *Batthyányi-kódex*et in specie unitárius Graduálul feltüntetni. Csak annyi igaz, hogy a XVI. századi unitárius (akárcsak a lutheránus vagy kálvinista) egyház szertartásai sokban egyeztek a római katolikusokéival, mert abból fejlődtek. Éppen ezért, ha vettek át róm. kath. énekeket, azt nem a *Batthyányi-kódex*ből kölcsönözték, hanem magából a templomi istentiszteletből. Ezt pedig a reformátorok saját praxisukból ismerhették, minthogy kezdetben nagy részük római katolikus pap vagy legalább is papnövendék volt.

Kanyaró egyébbel is megkísérelte bizonygatni a *Batthyányi-kódex*-nek unitárius Gradnál voltát. «Mikor először egybehasonlítottam a Heltai-féle zsolnárokat a Batthyányi kódex zsolnáraival — írja (i. h. 900. l.) — meglepett feltűnő hasonlóságuk, mely oly nagyra látszott, mintha Heltai zsolnárait onnan egyenesen kiírták volna. De a tüzetesebb egybevetés földéritezte azt, hogy a kódex zsolnárai készültek a Heltaiéból. A nehézkes, helyenként németes, de elég szép stílust egy magyarosabb toll még szebben, még ékebben átalakította. E tollat nem kötötte meg a Heltait akadályozó héber eredeti: innen ered a fordítás feltűnő szabadossága, mit Volf merészen katolikus kéznek tulajdonított. Ez a javítva átíró és fordító a Heltai körének tehetséges tagja lehetett. Maga Dávid Ferencz, a kör elismert vezére, vagy a fiatalabb tanárok valamelyike, Molnár Gergely vagy Basilius István, a 60-as évek kiváló jelesei.»

Ezekből az állításokból egy szó sem igaz. Én is összehasonlítottam a *Batthyányi-kódexet* és Heltai *Psalmusait*, de a Kanyaró által oly erősen hangoztatott egyezésnek nyomát sem találtam. Ime bizonyosságul néhány szembeállítás:

Batthyányi-kódex.

Psalm. 4.

Hallgass meg engemet én idvezítő Istenem. És mikoron hívlak segítségül, vigasztald meg az én szívemet.

Kegyelmességedből könyörülj én rajtam, és hallgass meg az én imádságomat.

Oh Ádámnak keményszívű bűnös fia, miért szeretitek a hiúságot és keresitek a hamisságot?

Esmerjétek meg, hogy csudaképen teszen Isten az ő híveivel: az Úr Isten meghallgat, valamennyiszer felkiáltunk ő hozzá. stb.

Psalm. 31. (30.)

Te benned bízom én Uram Istenem, és meg nem szégyenítettém örökké, mert a te igazságod szabadít meg engemet.

Hajtsd le hozzám a te füleidet, hogy meghallgass és idvezíts engemet.

Mert te vagy énnekem remény-ségem és bátorságom; a te nevedért viselj és igazgass engemet. stb.

Psalm. 130.

A mi bűneinknek mélységéből kiáltunk Úr Isten tehozád: Úr Isten hallgass meg a mi könyörgé-

Heltai szerint.

Psalm. 4.

Mikoron segítségül hívlak, hallgass meg engemet igazságomnak Istene. Mikoron szorongatásban volnék, te tágtottál engemet. Könyörülj rajtam és hallgass meg imádságomat.

Embereknek fiai, miglen gyaláztatik az én tisztességem? Miért kedvelitek a hiúságot és megkeresitek a hazugságot. Selah.

Vegyétek eszetekbe, hogy az Úr az ő szentjét magának választotta. Az Úr meghallgat engemet, mikoron hozzá kiáltok. stb.

Psalm. 31.

Te benned bízom Uram. soha ne hagyj megszegyenülnöm. A te igazságodnak általa ments meg engemet.

Hajtsd hozzám a te füleidet és siess megszabadítani engemet. Légy erős kősziklám és váram, hogy megszabadíts engemet.

Mert te vagy az én kősziklám és erős váram, és a te nevedért vezérelj és igazgass engemet. stb.

Psalm. 130.

Mélységből Uram könyörgök teneked. Uram, halld meg az én szót. A te füleld figyelmesek legye-

sünket, legyenek a te füleid figyelmesek a mi könyörgésünkre.

Ha a mi bűneinket számlálándod Úr Isten, valjon kicsoda szenvedheti el ítéletedet?

Mert te nálád nagyon nagy irgalmasság. És a te nagy irgalmasságodért bízunk te benned Úr Isten.

Bízott a mi lelkünk a te ígéretében. Reménysege nagyon a mi lelkünknek te benned Úr Isten. stb.

nek az én könyörgésemnek szavára.

Uram, ha a hamisságokat nézni akarod, Uram, kicsoda állhatja meg?

Mert te nálád nagyon a kegyelmezés, csak a te nevedért.

Várom az urat, várja az én lelkem. Az ő igéjébe vetettem bizodalمامat. stb.

Nem szükség a példákat még tovább szaporítani; ennyi is eléggé bizonyítja, hogy e két fordítás között nincsen semmi kapcsolat; vagy ha van, hát akkor mindenféle fordítás rokon, a melynek közös a lefordított alapszövege. Heltai fordítása nehézkes, a másik magyarosabb, költőibb. De ez megint nem lehet sem Dávid Ferencz, sem Molnár Gergely, sem Basilius érdeme; nem pedig azért, mert a kódex Heltai könyvének megjelenése — 1560 febr. 20. után — előtt készült, nem pedig mint Kanyaró folteszi, az után.

Inkább a teljesség, mint érdeme miatt említtem meg, hogy ép ily tévedése Kanyarónak ez énekeknek versmértékére való utalása is. Sapphói (902. s köv. lk.) és trochaikus lejtésű (904. l.) sorokat látott, a hol ilyennek nyoma sincs. Avagy lehet-e trochaikus lejtésűnek venni a következő versszakot?

Immáron a nap feljövén,
Könyörögjünk az Istennek,

Hogy mind ez egész napon
Büntől minket őrizzen meg.

IV. rész. Az *Dávid Soltárából bizonyos Énekek nótájokra kiszegedett Psalmusok* következnek.

A IV. rész 65 zsolttart tartalmaz. Ezek közül 23 megvolt az 1566-iki nagyváradi énekeskönyvben, 3 Szegedinek 1569-iki énekeskönyvéből ismeretes, 5 ebben a székelykeresztúri énekeskönyvben jelent meg először; 34 a 65-ből átvétetett a kolozsvári példányba is. Irodalomtörténeti szempontból nevezetes, hogy Bogáti Fazekas Miklós-nak 11 zsolttára vétetett fel e gyűjteménybe; valamint hogy Thordai Jánosnak 6 psalmusa «nota».

V. rész. *Szép különb különb ájtatos dicséretek* következnek. Az ezen részben levő 53 (egy t. i. hiányzik) dicséretből 16 megvolt az 1566-iki váradi énekeskönyvben; 3 Szegedinek 1569-iki énekeskönyvéből ismeretes; 2 csak e példányban van meg (miként a zsolttárokban az előbbi részben 5); 32 az 53-ból átvétetett a kolozsvári példányba is. 3 éneknél Bogáti Fazekas Miklós zsolttára van nótául használva; 10 éneknél Thordai Jánosé. Balassa Bálintnak 4 éneke közöltetett templomi énekek s 1 nótául.

Foglaljuk össze ez adatokat. A székelykeresztúri példánynak *cantionalis* részében levő 119 énekből (IV—V. rész; az I—III. rész *gradualis* rész s mint ilyen, a római katolikus szertartásból erasmita, lutheránus vagy kálvinista közvetítéssel való kölcsönvétel) az 1566-ban megjelent *Nagyváradi Énekeskönyv*ben közölve volt 39. Ehhez (— ez a csoport lehet esetleg szintén a Szegedi-féle első kiadása — 1562? —

énekeskönyvből való -) Szegedi Gergelynek 1569-ben megjelent cantionalisából kölcsönvételű 7. Ez a 46 ének tehát közös protestáns tulajdon s csak annyiban nevezhető in specie unitáriusnak vagy kálvinistának (stb.), a mennyiben az unitáriusok vagy kálvinisták (stb.) is használták. Hogy kik voltak szerzői vagy fordítói ez énekeknek, más alkalommal kísérlem megállapítani. Ezúttal csupán arra a kérdésre felelek: minő alapon tulajdonítanak Dávid Ferencznek éneket?

Uzoni Fosztó a gradualis résznek a régi *Officiarium*-ból való átdolgozását tulajdonította Dávid Ferencznek és társainak s hitte, hogy az «Erős várunk nekünk az Isten» kezdetű, Luther-féle éneket is ő fordította magyarra. (*Ker. Magv.*, 1871. 105. l.), Jakab Elek (*Dávid F. Emléke*, 217-223. l.) így ír: «Dávid F. ez énekeskönyvben átalakította és rendezte az Antiphonát, átvizsgálta s az egyház tanaihoz alkalmazta a Dicséreteket, Hymnusokat és Zsoltárokat; írta az *Adjunk hűlát mindnyájan az Atya Úr Istennek* című szép éneket, írt több dicséretet, németből magyarra tette át: *Erős várunk nekünk az Isten*-kezdetűt. Neki tulajdonítható: *Oh Úr Isten, tekintsd reánk* című ének is». Jakab ez állítását Dávid Ferenczék *De falsa et vera unius dei... cognitione* (1567) című könyvének Uzoni Fosztó által (*Eccl. Hist.* 1. 744-748. l., székelykeresztúri példány) idézett ezen mondatával igazolta: «A sakramentumok reformálását a misén kezdték, a kürtök és orgona használását kizárták; előbb magyarra fordították az Isteni Dicséreteket a Luthertől behozott s általuk is sokáig használt német énekeskönyvből; egyéb isteni tiszteleti dolgokról Agenda könyvet adtak ki; 1568 után, mikor a piaczi nagy templom birtokukba ment, lefordították a Zsoltárokat is».

Erre az idézetre — azt hiszem — tévesen hivatkozott Uzoni Fosztó. Én legalább a nevezett könyvben sehol sem találok ilyen sorokat. De nem is lehettek azok soha ott; avagy miképen lehet egy 1567-ben megjelent könyvben utalás arra, hogy mi fog történni 1568 után?

A következő kérdés ez: mikor jelent meg az eddigelé legrégebbnek tartott (ú. n. Jakab Elek-féle székelykeresztúri) unitárius énekeskönyv? A különféle véleményeket Kanyaró (*Magy. Könyvsz.*, 1895. 321-332. l.) és Erdélyi Pál (i. m. 32. l., 18. szám) után felesleges volna ismételni. Elég, ha a kutatások eredményét írom ide: «Az újonnan szervezkedő egyház belső körülményeit a kedvező külső politikai viszonyokkal egybevetve, 1607-ben, mint a kiadás évében, bátran megnyugodhatunk». (Kanyaró i. h. 325. l.). E megállapítást én is helyesnek vallom. Felelőtlenségem nem is tartottam volna szükségesnek, ha épen legújabbban nem szolgál alapjául egy irodalmi szenzációnak. Dr. Sztripszky Hiador ugyanis 1911-ben *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századból román fordításban* című 232 lapnyi könyvében a 124-144. lapokon revízió alá veszi a Dávid Ferencz nevéhez fűződő énekeskönyves-hypothésiseket s a következő megállapításokra jut: 1. Azon énekeskönyv, melyet a hagyomány Dávidénak tart, «1574-ben jelent meg» (136. l.). 2. «Bízvást elfogadható, hogy az unitárius énekeskönyv az unitarizmus virágzó korszakában még az első udvari nyomdász (Hoffhalter Raphael) keze alól került ki Gyulafehérváron». (137. l.)

Ez a két állítás — rögtön egyenként is megvizsgálom őket — nem állhat meg egymás mellett. Vagy az első igaz («Dávid-féle

énekeskönyv a XVI. század 70-es évei körül jelent meg legelőször», i. m. 134. l.; «Dávid F.-nek 1575 tájára gondolt», i. m. 135. l.; «az 1574 esztendő megelőző időben nyomtatták», i. m. 134. l. E bizonytalan nyilatkozatok közt a leghatározottabb ez: «az 1574-ik év a Dávid-énekeskönyv megjelenésének legszélsőbb, legutolsóának nevezhető éve», i. m. 136. l.). Ámde ez két okból nem lehet igaz. Először azért, mert maga Dávid írja 1573 december 27-én — tehát a szóban forgó év küszöbén — Palaeologus Jakabnak: «Nos quotidie in pejus ruimus et nostris concertationibus turbamus Ecclesiam. Ad primum januarius (1574!) in urbe nostra conventus regni celebratur, ubi metuo, ne tanquam violatores decretorum regni accusemur et a loco pellamur.» (Landsteiner publicálása után idézi Jakab *D. F. Emléke.* Oklevelek XII. sz. 16. l.). A másik Báthory Istvánnak 1571 szept. 17-iki rendelete: «Ezentúl Erdélyben és a Magyarországhoz tartozó részekben a könyvnyomtatók bármely régi vagy új író legkisebb könyvét és írását engedélye s megjegyzése nélkül lefoglalás és minden javaik elvesztése büntetése alatt kinyomtatni, árulni és terjeszteni ne merjék.» (Jakab i. m. 202. l. és Okl. X. sz.). Vagy a másik állítás («az első unitárius énekeskönyv 1568 táján és pedig Gyulafehérvárt nyomtatódott Hoffhalter Rafael betűivel», i. m. 140. l.) igaz. Ez ellen az állítás ellen jelen dolgozatomban elmondott bizonyítékaimat nem ismétlem, itt csupán utalok rájuk s másokkal gyarapítom. Lehetséges-e az, hogy az 1566-iki nagyváradi énekeskönyv kiadása után két év múlva már szükség legyen új kiadásra? Meliusék ugyan három év múlva újonnan kibocsátották az 1562-iki edíciót, de hangsúlyozom, hogy az 1562-Kit, mert egyháztörténeti (s fentebb részletezett) okból nem használhatták az 1566-ki nagyváradiét. E második állítása mellett Sztripszkynek legfontosabb érve a következő: A Todoroszku-töredék (— így nevezi a Szegedi-féle énekeskönyv oláh énekeit —) IX. (*Mostan Úr Isten*) és X. (*Dicsérvétek az Urat*)¹⁾ énekei a székelykeresztúri példányban vannak meg csupán. Azonban a *Mostan Úr Isten* kezdetű ének a székelykeresztúri példányban «csak 9 szakaszból áll, holott a Todoroszku-töredéké 10-ből. Ez legjobban mutatja, hogy a román énekeket unitárius könyvből ugyan, de nem az 1607 éviből fordították» (i. m. 134. l.).

A különböző terjedelemre való hivatkozás nem jó bizonyíték, mert a különböző felekezetek énekeskönyvei az énekeket dogmáikhoz alkalmazták s szükség szerint rövidítették vagy megtoldották. Ugyanez igaz a jelen esetben is. A hiányzó tizedik versszakot Sztripszky így közli magyarul: «Dicséret legyen Atya Istennek és Fiú Istennek, a vigasztaló és megszentelő Szent Lélek Istennek» (i. m. 167. l.). Nos, még ha lett volna is Dávid F.-nek énekeskönyve, sem fordult volna elő benne e versszak, mert *unitáriusok ezeket a kifejezéseket hibásnak tartották.*

Eképen megdőlván Sztripszkynek a Dávid által szerkesztett és kiadott énekeskönyv létezésének igazolására felhozott minden bizonyí-

¹⁾ Ez énekre vonatkozólag megjegyzem, hogy Sztripszky hibásan utal a székelykeresztúri példány 91. lapjára, mert *Dicsérvétek* stb. a 446. lapon található. Lapszámra való utalásaiban még sok hiba van.

téka, megdől a Todoroszku-törödékekhez fűzött minden állítása is. Mert azt, hogy a törödéket a XVI. században és Tordosi Pál fordította — a minek bizonyítására írta egész könyvét — csak azután tudja — már úgy, a hogy — igazolni, miután bizonyosnak feltételezte Dávid könyvének létezését.¹⁾

(Kolozsvár.)

BORBÉLY ISTVÁN.

A HEAUTONTIMORUMENOS PROLOGUSÁHOZ.

Az összes Terentius-darabok közt a Heautontimorumenos contaminatiójának kérdése jár a legtöbb nehézséggel, mert ehhez a darabhoz nem maradtak ránk Donatus kommentárjai, s így a kutatás kénytelen csupán a prologusra és a szórványos Menander-törödékekre támaszkodni az eredetiség mibenlétének megállapításánál. Bonyolultabbá teszi a megoldást a prologus sajátosságos, más Terentius prologusoktól sok tekintetben elütő volta. Ebben az író külső körülmények hatása alatt a szokottnál gyorsabban siklik át az archetypus kérdésén, néhány odavetett szavával inkább csak sejtet s ezáltal a legkülönbözőbb értelmezéseknek nyit utat. Növeli a zavart a prologus 6. sorának kettős kéziratí hagyománya, holott épen ez a sor dönthetné el, vajjon contaminált-e Terentius, vagy szorosabban ragaszkodott-e eredetijéhez. Menander *ἑαυτὸν τιμωροῦμενος*-áéhoz?

Többen magának a prologusnak hitelességét is kétségbe vonták. A sok nehézséget okozó 6. sort Ihne, Dziatzko, Wagner és Fleckeisen törölték. H. F. Karsten az egész prologus egységét támadta meg s a sorrendet önkényes módon megváltoztatva, két állítólag különböző időben, különböző előadásokhoz keletkezett részre szakította szét.²⁾ Kísérlete erőszakolt, szükségtelen, mert csak úgy tekinthetjük a prologust valóban megértettnek, ha az önkényes, minden komoly alapot nélkülöző találgatásokat mellőzve, a hagyományos sorrendből és szövegből indulunk ki.

A mi szempontunkból fontosak a prologus következő sorai:

Ex integra Græca integram comœdiam
Hodie sum acturus Heauton timorumenon:
Duplex quæ ex argumento facta est simplici.
Nouam esse ostendi et quæ esset: . . . (4—7. Umpfenbach.)

Mit jelent a 4. sor? Skutsch,³⁾ a ki a contaminatio híve, ezt a sort a következőleg magyarázza: egy még nem lefordított görög

¹⁾ A székelykeresztúri és kolozsvári péld. unitárius énekeskönyveknek egymáshoz való viszonyáról más alkalommal fogok értekezni Bogáthi Fazekas Miklós és Thordai János zsoltárfordításaiával kapcsolatban.

²⁾ Terentiani prologi quot qualesque fuerint et quibus fabularum actionibus destinati a poëta. Mnemosyne 1894, p. 170 ssq.

³⁾ Der Prolog zum Heautontimorumenos des Terenz. Philologus LIX. (1900) 1 sk. lk.

darabból egy még előadásra nem került komédiát fogok játszani. *Ex integra integram*, tehát védekezés azon vádak ellen, melyeket az Eunuchusban (prol. 23 ssq.), az Adelphoeban (prol. 10 ssq.) és a Hecyra első prologusában a költő visszautasított, mert a darabot eddig még senki sem fordította le és soha latinul elő nem adták.

Skutsch nézetét az *integer* szó jelentésére alapította. Megállapítása szerint Terentius ezt a szót csak őseredeti, majdnem etymologiai értelemben használja, a mi körülbelül *intactus*. A szűz *integra a iuvene* (Hec. 145), a mint szüleinél volt; *in integram*, azaz *status quo ante tactum* kell a dolgokat visszaállítani, a miket a fiú atyja tudta nélkül intézett el (Phor. 451). A rabszolga nem akar haszon-talanul elpazarolni egy kifogást, *ut alias uti possit causa hac integra* (Hec. 80). Legfontosabb párhuzamos helye azonban a már Wagner-től észrevett:

Synapthnescontes Diphili comœdiast:
Eam Commorientes Plautus fecit fabulam.
In Graeca adulescens est, qui lenoni eripit
Meretricem in prima fabula: eum Plautus locum
Reliquit integrum . . . (Adelphoe 6—10.)

Mindezekből kétségtelen, hogy *integra Graeca* csakugyan még latinra le nem fordított görög darabot jelent.

Nem fogadható el azonban az *integram comoediam* Skutschtól adott magyarázata. Terentiusnak egyáltalán nem volt oka a jelen esetben azon föltevés ellen tiltakozni, mintha a darabot már egyszer előadták volna. Sokkal sietőbb a dolga, semhogy ilyen merőben fölösleges kijelentéseket tehetne.

Ísmét az *integer* jelentéséből indulunk ki. Ez a szó Terentiusnál nemcsak *intactus*, hanem *incontaminatus* értelmében is előfordul. Az Andria 26. sorában *de integro* jelentése Donatus előtt nem bizonyos: «*utrum denuo an ex integris Graecis?*» Ugyanezt a helyet Eugraphius (Wessner p. 6) helyesen így magyarázza: «*hoc est, «de integro», cum unam Latinam transtulerit: nunc enim transtulit quasi duas atque ex hoc videtur illud Terentius declarasse: quod fecerit, iure fecisse et per exempla fecisse, verum tamen iam non esse facturum, ut de duabus comœdiis unam comœdiam faciat.*». Az Andria 72. sorához: *atque aetate integra*, Donatus megjegyzi: «*integra aetas est, quae in flore consistit, cui neque addendum iam sit neque adhuc quicquam imminutum.*»¹⁾ Ez a jelentés komédiára alkalmazva *incontaminatus*-szal egyenértékű. A későbbi nyelvhasználat is körülbelül ezen értelemben alkalmazza nagyon sokszor a szót, sőt Cicero egyenesen szembeállítja a *contaminatus*-szal: «*ut anteponantur integra contaminatis, iucunda minus iucundis* (Top. 18).

Világos tehát, hogy *integram comoediam* contaminatio nélkül készült vígjátékot jelent. A következőkből még inkább kétségtelen

¹⁾ Valószínűleg ez a hely befolyásolta Dziatzko bővebben meg nem okolt értelmezését: «*ex graeca, cuius nemo quidquam praeipuit, latinam, cui non oportuit quidquam addi.*» De prol. Plautinis et Terentianis, p. 8.

lesz, miért kell ezt az értelmezést helyesnek tartanunk Skutsch fölfogásával szemben, mely önmagában véve szintén megállhatna.

Előzőleg még egy nehézséget kell eloszlatnunk. Azt a körülményt, hogy Terentiusnál ugyanazon szó ugyanabban a sorban két, meg-
lehetősen különböző értelemben szerepelhessen, az író nyelvhasználatának alaposabb vizsgálata a legnagyobb mértékben valószínűvé teszi. Terentius nyelvében kezd a rómaiaknál a retorika hatása, nagyobb mértékben először, érvényesülni. Donatus lépten-nyomon megjegyzi nála a sermo figuratus legszembevetőbb példáit és kiemeli különösen a prologusok erősen rhetorikus voltát. Eugraphius, ki sok tekintetben függ Donatustól (Wessner: De Eugraphio p. V), egyenesen Terentius rhetorikai művészetét akarja kidomborítani magyarázataiban: «Cum omnes poetæ virtutem oratoriam semper versibus exequantur, tum magis duo viri apud Latinos, Virgilius et Terentius. Ex quibus, ut suspicio nostra est, magis Terentii virtus ad rationem rhetoricæ artis accedit, cuius potentiam per comœdias singulas ut possumus explicabimus (p. 3).» A szóbanforgó sor két «integer»-jének kétféle értelemben való használata tehát minden különösebb nehézség nélkül azon rhetorikai figurának fogható föl, mely a görögöknél *ἀντανάλασις*, *ἀντιμετάθεσις*, *σῆχρσις*, *πλοκή*, a latinoknál *tractio* néven fordul elő.¹⁾ Fölfogásunkat igazolja, hogy maga Terentius többször használja ezt a figurát.²⁾

Összefoglalva az eddigieket: «Még le nem fordított görögből nem contaminált vígjátékot készülök ma játszani, a Heautontimorumenost.»³⁾ Így elesik Skutsch egyik legfőbb bizonyítéka a contaminatio-

¹⁾ V. ö. Ἀλεξάνδρου περὶ σχημάτων Walz: Rhetores Græci VIII. 479. Ἐπὶ τούτου τοῦ σχήματος ταῖς αὐταῖς λέξεσι χρῶμενοι πλεονάκις ἕτερα σημαίνουεν... Quint. IX. 3, 68, 70. Cui (paronomasiæ) confinis est ἀντανάλασις, eiusdem verbi contraria significatio... Cornificius hanc traductionem vocat, videlicet alterius intellectus ad alterum. Természetesen a gyakorlatban ez a σχῆμα rendkívül sokfajta árnyalat fölvevése volt képes.

²⁾ Csak az Eunuchus prologusában háromszor egymás után fordul elő:

Prolog. 4—6. Tum siquis est, qui dictum in se inclementius Existimavit esse, sic existimet, Responsum, non dictum esse, quia læsit prior,

Don. figura *πλοκή* nam dictum bis numero positum supra nomen significat, infra, participium, ut in Heaut. (V. 1, 3—4.)

Prolog. 27. Si id est peccatum, peccatum imprudentiast.

Don. *πλοκή*, superius peccatum nomen est, sequens participium...

Prolog. 41. Nullum est iam dictum, quod non dictum sit prius.

Don. σχῆμα λόγου *πλοκή*, nam dictum bis positum, ut superius peccatum, diversa significat.

³⁾ Ugyanezt a magyarázatot adja kissé zavarosan a sajátos módon mellőzött Eugraphius (p. 154): «quoniam Andria e duabus comœdiis videtur esse confecta, quippe illic et Perinthia et Andria continentur, quod quidem criminis loco adversarius dederat, ideo hic ex integra — inquit — comœdia integram comœdiam acturus sum, ne videatur ab aliquo tacta, aut ipse alteram tetigisse, sed unam comœdiam et integram ad Latinum sermonem interpretatione mutasse».

mellett, ki lehetlennék tartotta, hogy Terentius meg ne említse érvként a jelen darab nem contaminált voltát, mikor épen a contaminatio vádja ellen védekezik.

A darab menetének vizsgálata s az eredeti töredékekkel való egybevetés igazolja, sőt szükségszerűvé teszi a kifejtett értelmezés egyedül helyes voltát. Ha a contaminatio igaz volna, Clitipho és Bacchis szerepe kiesnék a darabból. Mi marad akkor? Oly szegényes cselekvény, melyet még az egyszerűsége törekvő Menandernél sem tételezhetünk föl. Ha az említett két személy szereplését a darab egészében tekintjük, észrevehető, mennyi szál bonyolítja össze őket a főcselekvény menetével. Ilyen ügyes beillesztés szinte nagyobb inventiót kívánna, mint egy kevésbé bonyolult, teljesen új darab írása.

Magában a darabban előforduló egyenetlenségek Skutsch bevalása szerint nem olyan természetűek, hogy bizonyítékul szolgálhassanak a contaminatio mellett, s ő maga elhibázottnak tartja Rötter kísérletét, ki a contaminatiót részletekbe menőleg akarta bizonyítani.¹⁾ Azóta Legrand kimutatta, hogy a darab eredetije Menander ifjúkorából való, s a cselekvény vezetésében előforduló egyenetlenségeket a görög költő gyakorlatlan voltának tulajdonítja.²⁾

Viszont a rendelkezésünkre álló töredékek egybevetése világosan bizonyítja, hogy a latin darab a görög eredetivel — néhány jelentéktelenebb eltérést leszámítva³⁾ — egyező menetű volt. Részletesebb bizonyítékokkal szolgál erre vonatkozólag Fr. Kampe, kinek sikerül igazolni a kérdés gyújtópontjában álló Bacchis menanderi eredetét.⁴⁾

Hogyan egyeztethető össze mindezekkel a 6. sor: Duplex quæ ex argumento facta est simplicis. E nyilvánvaló ellentmondás a két előző sorral. Ha a darabban nincs contaminatio, ex argumento simplicis, hogyan lehet duplex (fabula)?

Eugraphius nagyon együgyű megoldást ajánl: «ut simplex argumentum sit duplex, dum et Latina eadem et Græca est». Az újabb magyarázók közül többen elfogadták Leo nézetét, mely szerint az egész sor értelmének körülírása így hangzanék: a darabban két szerelmes pár és kettős bonyodalom van ugyan, de ez a kettősség már az attikai eredetiben egy egységes cselekménnyé foglaltatott össze.⁵⁾

Skutsch meggyőzően bizonyítja e magyarázat tarthatatlan voltát. A duplex a vonatkozó mondatba tartozhatik csak, mert máskép a Heautontimorumenon-nal megegyeztetve accusativusban kellene állania. A metrum megengedné a duplicem alakot is, tehát itt föltétlenül

¹⁾ De Heautontimorumeno Terentiana. Progr. Bayreuth 1892.

²⁾ La composition et la date de l'Ἑκατόν τιμορούμενος de Ménandre. (Revue des études grecques 16, 1903.)

³⁾ Ezeket legteljesebben Nencini állította össze: De Terentio eiusque fontibus, Livorno 1891, p. 69, 75.

⁴⁾ Die Lustspiele des Terentius und ihre griechischen Originale. Progr. Halberstadt 1884.

⁵⁾ Analecta Plantina II. p. 22. Ugyanígy Legrand (La composition etc.) és F. Gaffiot: Le prologue de l'Heautontimorumenos et la question de la contamination Revue de philologie 28 (1904). Hasonlóan Schanz: Röm. Lit. I. 147. l. Eltérően F. Schöll: Zwei alte Terenzprobleme Rhein. Mus. 57 (1902). Szerinte duplex = δόλος (dolus). Erre vonatkozólag v. ö. Kauer: Bursians Jahresberichte 1909 (143—144.).

ἔγκλισις van. Ilyen megvilágításban azonban a 6. sor nem jelentheti azt, a mit Leo neki tulajdonít, hanem épen Skutsch fölfogását támogatja.

Kétségtelen, hogy a sor jelen formájában nem állhat meg, mert ellene szegül minden olyan interpretációnak, mely a nem contaminálás több szempontból bebizonyított tényével összhangzásba igyekszik hozni. Helyesnek kell tehát tartanunk a codex Bembinus kézirati hagyományát, mely szerint: Duplex quae ex argumento facta est duplici.

Igaz, hogy itt *duplici* ereszkedő, míg a Phormio 603. sorában emelkedő, de ez a jelentéktelen következetlenség inkább föltételezhető Terentiusról, mint az előző sorokkal és a töredékek által nyújtott bizonyítékokkal szembehelyezkedő ellentmondás. Így az ellentét elsimul.¹⁾

A következő sor: «Nonam esse ostendi, et quae esset» első részével visszamutat az «*ex integra Graeca*»-ra, mert nova fabula az, a mit még senki sem fordított le görögből, míg a második része még egyszer összefoglalja a következő szavakban (integram . . . facta est duplici) kifejezett, a darab nem contaminált jellegére vonatkozó sebtében adott utalást.²⁾

(Budapest.)

HUSZTI JÓZSEF.

HAZAI IRODALOM.

Akadémiai emlékbeszéd Zeller Eduard külső tag fölött. Tartotta *Hornyánszky Gyula.* Budapest, 8-r. 77 l. 1912.

Hornyánszky Gyula munkái esemény számba mennek tudományos közéletünkben. A nagy Zeller fölött tartott emlékbeszéde is mestermű, mert messzi túlterjed az egyszerű irodalmi méltatás keretén s egy nagy távlatot nyújtó tudománytörténeti tanulmányná szélesedik. Nemcsak Zeller hí életrajzát kapjuk benne, nem csupán munkásságának hatalmas arányait és jelentőségét látjuk, hanem megértjük annak impulsusait is, a változó eszmeáramlatokkal való kapcsolatát, egész kultúrtörténeti hátterét. A tübingai szeminariumtól a berlini egyetem tanszékéig hosszú út vezetett s annak mentén egy egész világnézet: a német eszményiség maradt a fáradhatatlan kutató mögött, hogy helyet adjon a pozitívizmusnak. a XIX. század tulajdonképeni ismereti módszerének, elméletének. Zeller tudós érdeklődését kezdetben a theologia kötötte le, s bár híres Platon-tanulmányai voltak az elsők, melyek tőle nyomtatásban megjelentek (1839), Platonhoz is a vallásfilozófiai és a vallástörténeti szempont vezérlé,

¹⁾ Hasonlóan oldották meg a kérdést Kampe p. 15 és újabban Stadthaus: De prologis fabularum Plautinarum. Friedeberg 1906, p. 8.

²⁾ Hogy ezek a sorok miként illeszkednek bele az egész prologus logikusan felépített rendjébe, azt Skutsch és Gaffiot mutatják ki.

mert azt vélte, hogy a kereszténység kialakulásánál a görög bölcséletnek, főleg az annyi transcendens elemet magába ölelő platonai tanoknak is nagy szerepet kellett játszani. A theologus Zeller a nagyhírű *tübingai iskola* híve, oszlopos tagja és publicistája. melynek mondhatni forradalmi irányát a merész Strauss Dávid jelölte ki s Baur Christian adta meg exegetikai módszerének szigorúan tudományos jellemét. Az iskola azt tűzte ki czélul, hogy a theológiát minden balitéletől mentes tudománynya tegye, hogy pusztán nyelv- és történetkritikai eredményekre támaszkodva hadat üzenjen a racionális bibliamagyarozatnak, de egyszersmind a természetfölötti okokra hivatkozó értelmezésnek is. Zeller a fiatal ember lelkesedésével csatlakozott Stiauss-hoz s ha talán később nem is tette magáévá minden részletében e merész «magántudós» nézeteit, hű maradt annak liberalizmusához, mit egyrészt sűrű tartó nemes barátságuk árul el, másrészt Zellernek a tudomány feltétlen szabadsága érdekében felállított követelménye is. Sőt ezt a kathedra-liberalizmust a közkormányzat és a társadalmi élet területein is érvényesíteni akarja, a mennyiben a polgári házasság intézménye mellett tört lándzsát s a «Kulturkampf» idején az államnak az egyház fölötti felügyeleti jogát hangoztatta. A tübingai korszak legérettebb gyümölcse a vallástörténet körébe vágó értekezés volt az *Apostolok cselekedeteiről*, mely ezen új testamentomi iratot a petrinizmus és a paulinizmus harcának compromissumaként mutatja be. A munka érdeme nem új eredményekben, megkapó ötletekben rejlik, hanem nagy tudós készséggel alkalmazott módszerességében.

Zeller azonban, mint a *görög filozofia történetének* írója lett halhatatlanná. Mintha hatalmas kötetekben örök idők tanítására volna felraktározva mindaz, a mit a görög bölcsletről napjainkig egyáltalában megtudhattunk. Valóban el lehet mondani Zellerről, mint Kant a jövő metafizikusainak önmagáról elmondta, hogy a ki szakjával foglalkozni akar, megczáfolhatja ugyan, vagy megjavíthatja, de figyelembevétel nélkül nem kerülheti el. Pedig Zeller, a mint Hornyánszky helyesen megállapítja, «nem tartozott ama szellemóriások közé, a kik új útra terelik az emberiség sorsát és gondolatait», sőt a legmagasabb mérték alkalmazása mellett eredeti gondolkodónak sem mondható. A görög filozofia történetét Hegel inspirálta s ha később engedett is az abszolút idealizmus merevségéből, a görög gondolkodás fejlődésmenetének, a rendszerek belső összefüggésének rajza benne hegeli maradt. Tehát a görög bölcsélet is az abszolút szellem önmegnyilvánulása, s ha mindjárt az egyéni tudatban merülnek is fel és lesznek tudatosabb egyes mozzanatai, az egyén s mindaz a mi az egyént meghatározza, a bölcsész szemében elhanyagolható tényező. Zeller kitűnő nyelvismeretével, tudása káprázatos gazdagságával csak részleteiben okolta meg Hegel felfogását s ha nagy művészek újabb kiadásaiban már élet- és korrajzokra akadunk is, a rendszerek hegeli sorrendje rája nézve annyira kötelező, hogy csak itt ott s a legnagyobb tartózkodással változtat rajtuk, (pl. a cynikus iskolának a cyrenikusok elé helyezésénél.) Sőt a részletkérdésekben sem törekedett mindig eredeti felfogásra, hanem készséggel csatlakozott mások nézetéhez, ha az a kütfőkből elégségesen igazolható volt. Sokratesre vonatkozólag Schleiermacher híres s mondhatni korszakalkotó ötletét tette magáévá, mely szerint a sokratizmus lényege

és irányzata ismeretelméleti volt, tehát a Xenophon és a Platon feljegyzései közt tátongó úrt Aristoteles felfogásával kell áthidalnunk. Ma már sokban módosultak Sokratesről alkotott nézeteink, hiszen sem Platon, sem Xenophon nem olyanak rajzolták mesterüket, mint a ki az emberi életet csupán a definiciók egyszerű példatárának tekintette, sőt mind az egyik, mind a másik szerint egy nagyon is határozott erkölcsi világnézet képviselője volt — de bármennyire is távolodjunk a schleiermacheri kanontól, csak akkor számíthat egy új megállapítás általánosabb helyeslésre, ha azt Zeller minden szempontot felölelő aggodalmasságig becsületes módszerével vagyunk képesek igazolni. Zeller érdeme a nagy eruditióban, pusztán a tárgyi tekintetek vezetése kritikában, abban a kristálytisza értelemben állott, mely minden homály és ábránd eloszlatásával a régiek rendszereit és világnézetét rehisztorizálta. Az ő örökértékű hagyatéka a szigorú módszer s ezt a jövő tudománya, a jövő Zellerje, ha csak napjainknak a görögökre vonatkozó néhány sajátosságos kísérletét tekintjük is, ismételten kénytelen lesz igénybe venni. Hiszen alig hunyta le szeméit a páratlan magyarázó, már némelyek, mint Natorp és Hartmann, Platonban Kantot vélik felfedezni, Brentano és Görland ugyanezt Aristotelesben.

A görög bölcséleten kívül a filozófiai alaptanulmányok egyes ágaiban, főleg az etikában és az ismeretelméletben is megpróbálkozott Zeller, megírta továbbá a német filozófia történetét Leibniztől kezdve, de a középkorig visszanyúló bevezetéssel. E műveiben már a pozitívizmus üde eszme áramlata edzette és fiatalította meg az új benyomások elől soha el nem zárkozó szellemét. — Érdekes hallanunk, hogy mit tart a kitűnő magyar tudós Zeller életmunkájának értékéről. A tudományban nincs meg nem haladható szempont, sem felülmúlhatatlan tárgyismeret. A nagy német professzor is áldozatul fog esni az időnek, habár ez az idő nekünk ma beláthatatlannak tűnik fel. Már maga Hornyánszky is látja a zelleri filozófia-történet egy hiányát, azt t. i. hogy a szerző a görög gondolkodás általános elvein belül marad, de nem kutatja annak a történelmi korokban és egyéneken rejülő gyökerét. A filozófiát az egyetemes kultúra keretébe kívánja illeszteni; mélyebb alapot akar rakatni a különben hatalmas zelleri alkotásnak, hogy így ne csak a spekulatív ész, hanem az embert a maga egészében ismerhessük meg. A jövő tudós kutatói valószínűleg a Hornyánszky meglátta nagyobb szerű feladat megoldásán fognak fáradni, de megállapítható, hogy ismereteink mai állása mellett Zeller története az elvi részt, a filozófust közelebből érdeklő általánost kimerítően tárgyaló kiváló alkotás. Vajha a tiszta, nyugodt, nagy szellem hazai tudományosságunkat is megtermékenyítene.

(Besztercebánya.)

ZIVUSKA JENŐ.

Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár, 1912. (Értekezések a kolozsvári egyetem magyar irodalomtörténeti szemináriumából. 4. sz.) 8-r. 147 l. Ára 3 K.

E könyv címe többet is, kevesebbet is mond a tartalmánál. Kevesebbet, mert nemcsak a felújulás korával foglalkozik, hanem visszamegy Horatius hatásának első nyomaiig és dicsérendő buzgó-

sággal veti egybe különösen Rimai költeményeinek megfelelő helyeit forrásukkal. Többet, mert az új-klasszikus iskoláknak nem minden költőjét veszi számba. Előre kell bocsátanunk azt is, hogy a dolgozat nagy szorgalommal s a mi fő, Horatius alapos ismeretével olyanformán készült, hogy — a fordításokat csak megemlítve — a római költő műveinek mindennemű hatására kiterjeszkedik: formáinak, eszméinek, természetfestésének, kifejezéseinek utázásait egyforma kedvvel kutatja. Állítja, hogy a felújulás korában oly erős Horatius hatása, hogy e kort horatiusi kornak is nevezhetjük; hogy a francziásoknál legkevésbé érezhető, a magyarosaknál különösen az eszmékben nyilatkozik meg, az egyeztetőknél a legértékesebb, mert legproduktívabb e hatás, mely a maga egyetemességében a deákos iskola továbbfejlődésében, Virág és Berzsenyi költészetén látszik. Természetes tárgyának szeretete, mely a részletekben sok helyen eleven tapintattal vezet rá egy-egy horatiusi forrás megjelölésére, de el is ragadja őt s nem egyszer ott is egy-egy carmen visszhangját látja, a hol nem kellene. E hibáját még két más ok is magyarázza. Az egyik, hogy Horatiusnak sok szólása, részlete közhelylyé lett, mert más nemzetek individualitásának, vagy más költők életfelfogásának is megfelelt. (Az *Odi profanum vulgus* és Goethe *Werke des Geistes* stb.-je talán jó példa ra.) Óvatosságra kell, hogy intsen ez a tudat Horatius hatásának keresésekor. A másik sajátosabb ok az, hogy Csipak más, igen gyakran közelebbi forrásokra nincs tekintettel, a melyeknek ismerete pedig alaposabbá tette volna dolgozatát. Különösen Rousseau közvetlen és a német irodalmon átszűrődő hatását értem (érezhető pl. Vitkovicsnál, 81. l. idézetében); de felőlő az is, hogy a XVIII. század Horatius-kultuszának legalább némelyik fázisában nem látja meg a német irodalom, jelesen az ú. n. hallei porosz iskola hatását akkor, midőn még Csokonai, sőt Kölcsey is az Anakreon- és Horatius-utánczó Kleist, Uz, Gleim vagy Ramler költészetét említi. Ezeknek s a Hainbundnak gyakran hasonló a természetfestése is Horatiuséhoz. Az összehasonlítás kritériumait sem veszi mindig figyelembe. Az, hogy az idő siet, tehát «szakítsuk le virágát», végső forrásban horatiusi eszme (I. 9. óda), de nem Horatius közvetlen hatása Szentjóbira. azért, hogy véletlenül Szentjóni *Phyllishez* czímezi e versét s e név Horatius egy másik költeményében (IV. 11. óda) előfordul.

Egyéb, a dolgozat részleteire vonatkozó megjegyzéseinket a következőkben foglaljuk össze. A XVI. század ismert distichon-szerzőinek száma (18. l.) Négyes könyvének megjelenése óta alaposan megszaporodott. (EPhK. 1910. 737 l.) Himfyről nem mondhatni (38. l.) hogy «minden eredetisége mellett is Horatius nagyfokú hatását mutatja» legfeljebb, hogy Petrarca, Bürger (talán Wieland) és általában a német költészet hatása mellett Horatiusé is érezhető. Földit inkább az egyeztetők, mint a magyarosok közé szoktuk sorolni (33. l.); de különösen merész, hogy Ráday Gedeont a deákosok közé teszi (48. l.) Rádaynak van ugyan néhány Vergilius- és Horatius-fordítása, a Zrinyiászt hexameterekbe akarta önteni, de az a tény, hogy a nyugat-európai forma művelői Kazinczy révén mind őt tekintették mesterrüknek, mégis elvileg is az egyeztetőkhöz fűzi szorosabban. Ez utóbbiak közül Szentjóni Szabót nem merném keményderekúnak mondani (67. l.) Virág Benedek nemcsak Horatius, hanem Anyos hatása alatt

is (*Császár Elemér, Anyos* 56. l.) kezd latin helyett magyar nyelven verselni. (118. l.) Berzsenyi természetvilágában épen a horatiusi hatás vizsgálójára várt volna az a feladat, hogy pontosan megmutassa, mi-
ben utánozza Berzsenyi Gessner, Matthisson és Salis természeti képeit,
mit tanult Horatius frázeológiájából. — Nagyobb tévedése, hogy Kis
János költeményeiben miundantalan Horatius hatását látja s itt boszu-
lódik meg leginkább a német költészet mellőzése a kutatásban. Szerinte
(77. l.) «Kis János *teljesen* Horatius befolyása alá kerül», holott
tudvalevő, hogy Kis költészete jóformán egyenlő arányban Horatius
és a német (hallei és göttingeni) költők hatását tükrözi. Nem kell
külön felsorolnunk, hogy a Csipak idézte költemények javarésze Pfeffel,
Thümmel, Uz, Gotter, Herder művei, s az a *Horatius*hoz cz. óda,
mely Csipak szerint «Horatius egész életbölcseletét visszatükrözi» és
a melyben «végigmegy Kis Horatiusnak úgyszólván minden költe-
ményén», egyszerű Hagedorn-fordítás, (80—81. l.) Nem említi viszont
az *Engesztelés* cz. költeményt, a mely pedig Toldy Ferencz «mutatója»
szerint is (a Csipak használta kiadás 458. hasábján) «szabadon
Horác» után készült. — Az is érthetetlen, hogy az egyeztetők közül
Daykát miért mellőzte, mikor túlozva ugyan, de néhány adatában
megfelelően már Kölln Gyula értekezése kimutatta Dayka költészetén
Horatius hatását. Inkább a kezdőnek, mint a kutatónak rójjuk fel a
dolgozat nehézkes, gyöngé stílusát (melyből kiválik néhány lelkeseb-
ben írott részlet), folytonos ismétléseit, (pl. 19—20. 11—22—145. l.)
sőt ellentmondásait. (55—57., 106—124. l. stb.)

Mindével szemben vannak a dolgozatnak bevezetésünkben már
említett érdemei. Több új eredménye van. Csak Csipak eredményeit
akarjuk megerősíteni annak megemlítésével, hogy Szentjóni Szabó
A fogadás és Egy ifjú a jegy visszaadásakor cz. költeményeit illető-
leg Alszeghy Zsolt már régebben figyelmeztetett Horatius hatására,
csak hogy az utóbbiban inkább a Carm. III. 3., nem a III. 9. tükrö-
ződését látta. Vályi Nagy Ferenczre is ideje volt (55. l.) a figyelmet
felhívni, valóban több méltánylást érdemel, mint a mennyiben része
volt; Kazinczy levelezéséből is új életre kelt talán Szilágyi Sámuel, a
kiról Császár Elemér is (*A deákos iskola*, 5. l.) s, talán az ő nyomán,
Csipak is (48. l.) rövidesen megemlékezik. Érdekesek Horváth Ádám
és Csokonai költeményeiben Horatius nyomai, használhatók azok az
adatok, mik Kis János *eredeti* költeményeire, leginkább eredeti költői
leveleire vonatkoznak, becses a Horatius esztétikájának hatásáról
szóló részlet. Ismét Horatius alapos ismerőjére vall Berzsenyi *Horác*
és *Káldy Pálhoz* cz. ódáinak párhuzama a római költő megfelelő
eszméivel és kifejezéseivel. Általában a dolgozat egyes forrásközlései-
nek — ha kritikával használják — különösen az egyes írók méltatói
és kiadói vehetik jó hasznát.

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

**Pétergál Henrik: Egy fejezet az újabb német regény törté-
netéből.** Budapest, («Élet» részvény-társaság), 1912. 8-r. 88. l.

Ez a határozatlan című értekezés Frenssen Gusztávnak, a
sokat megvitatott regényírónak életével és műveivel foglalkozik.
Részben új átdolgozása, részben folytatása annak a programerte-

kezésnek, melyet a Közlöny olvasói Heinrich Gusztáv bírálatából ismernek. (EPHk. 1910. 806. l.) Pétergál dolgozata figyelemreméltó bepillantásokat ad Frenssen működésébe, érdekelten ismereti regényeit és tájkozottsággal állítja be fejlődését a *Heimatkunst* írói közé. A szerző lelkesedik Frenssenért, de már jóval több mérséklettel teszi ezt, mint előbbi értekezésében, sőt bizonyos pártatlanságot is sikerült elérnie. Frenssennel szemben, a kit annyi elfogultsággal dicsőítettek és ítélték el, ez régebben nem is volt könnyű feladat, míg most már a különböző táborokból elhangzott nyilatkozatok alapján kifejezsedett irodalomtörténeti értéke. Frenssen ugyanis korántsem befejezett költő, írói egyénisége ha körülhatárolódott is, még egyre változik — megítélésében ez az egyik nehézség. A másik az, hogy Frenssenben a jelen költőjét, a problémakeresőt és adót, sokan ma sem tudják elválasztani a reformertől és kritikustól. Pétergálnak sikerült a költőt méltatnia, úgy hogy a hazafit, a nemzetgazdát sem felejtette el benne. Végeredményben azonban még mindig túlbecsüli hősét, a kit nézetem szerint sohasem fognak többé oly magasra állítani, mint eddig tették, különösen a mint a *Jörn Uhl* olvasóközönsége tette. A regények genetikusan alapon való magyarázatával s az író saját nyilatkozatainak czélszerű idézésével alkalmasan vezeti az olvasót a művek és a költő egyéniségének méltányos értékeléséhez és Frenssen életének rajzához is szemléltető részleteket választ írásaiból.

E jelességek mellett annál kellemetlenebbül zavarnak meg az általános irodalmi áttekintésekben felülő botlások, a hol pl. Raabe és Groth ismételten «a XIX. század legbámultabb tehetségei» között szerepelnek, míg igazán nagyok, mint C. F. Meyer, egészen hiányzanak. Bántók a dolgozatban a nagyot mondó címek is, melyek mögött soha sincs megfelelő tartalom. Például: A német irodalom a XIX. században. A szellemi élet Schleswig-Holsteinban. Az anyag feldolgozása Goethe és Frenssennél. — Érdemes lett volna foglalkozni Frenssen rendkívül egyéni, és prédikációs hatása alatt pathetikusknak maradt stílusával is.

(Budapest.)

GRAGGER RÓBERT.

Ambrosii Calepini Dictionarium Decem Lingvarum Lugduni

MDLXXXV. Calepinus Latin-Magyar Szótára 1585-ből Jakubovich Emil és Sági István közreműködésével sajtó alá rendezte Melich János. Budapest, Akadémia, 1912. N. 8-r. XIII+484.

A XVI—XVIII. századnak legértékesebb és legtöbb kiadást elért szótára volt »Ambrosius Calepinus Bergomates: professor ordinis Eremitarum sancti Augusti« szótára, mely először 1502-ben jelent meg s azóta a XVIII. századig — folytonosan javítva, bővítve — Olasz-, Francia-, Németországban, Svájcban igen sok kiadást ért el. E szótár tulajdonképen a latin nyelv tárgyi szótára, melyben a latin szavaknak eredete, jelentése, és sok egyéb nyelvtani és történeti tudnivaló van összefoglalva. Érthető tehát, hogy a XVI. század elején, a renaissance elvirágzása korában, a mikor a latin nyelv ismerete a műveltség legelső s nélkülözhetetlen eleme volt, az első kiadás hamarosan elfogyott s követte gyors egymásutánban sok más. Az 1539-i

párizsi kiadásban a latin szavak mellett már görög értelmezések is vannak; s az 1546-iki velencei kiadás amodern európai nyelveket is befogadja (Calepinus pentaglottus). Később a szótár hét, nyolcz, kilencz, tíz s végül tizenegy nyelvűvé válik, melyek között az 1585-iki lyoni tíz nyelvűbe belekerül a magyar is.

E kiadásba a magyar nyelv, az angollal, a lengyellel egyidőben, kerül be, míg az orosz, cseh, szerb-horvát, svéd, norvég, oláh, finn stb. kimarad, világos jeléül annak, hogy a XVI. században kulturális jelentőségünk a felsoroltakénál nagyobb volt. S nem véletlen, hogy egyidőben a lengyellel. Hiszen már 1492-től 1550-ig tanulóink Krakkóban tanulnak. első magyar nyomtatványaink csekély kivétellel Krakkóban jelennek meg s mindjárt a legelső, Heyden Seebald *Puerilium colloquiorum formulae* etc. (Krakkó, 1527) latin-német lengyel-magyar nyelvű beszélgetéseket tartalmaz, mintha oly czélből készült volna, hogy megkönnyebbítse vele a német és lengyel egyetemekre készülő diákjaink dolgát. A lengyel-magyar kapcsolat, mely különben megvolt ipari, kereskedelmi és művészeti (v. ö. lengyel renaissance épületek) téren is, 1576-tól kezdve még szorosabbá vált, mikor Báthory István erdélyi fejedelem lengyel királylyá lett. A XVII. században aztán, mikor bennünket a törökkel való harczok teljesen lefoglalnak, kulturális jelentőségünk csökken, s az 1627.-utáni Calepinus-kiadásokból a magyar nyelv ki is marad.

Calepinus szótára, hatalmas magyar nyelvi anyagával legértékesebb nyelvemlékeink egyike. Kiadása régen érzett szükségét pótol, s az Akadémia nagyon jól választott, mikor a kiadás nehéz munkáját egyik legkiválóbb nyelvtudósunkra, a lelkiismeretes pontosságú Melich Jánosra bízta. A kéziratnak s a korrektúrának az eredetivel való többszöri összeolvasása, a szótár végéhez függesztett «Javítandók» és «Pótlások» után hiány, hiba a kiadásban nem igen maradt s magyar nyelvészeknek jóformán teljesen fölöslegessé teszi az eredeti használatát.

A kiadás elé Melich előszót írt, melyben Calepinus szótárainak jelentőségével kiadásaival és azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy ki írhatta a szótár magyar értelmezéseit. Kétségbe vonja Szily Kálmának a hagyományra épített ama régebbi megállapítását (1886), mely szerint a magyar tolmács valószínűleg Szántó (Arator) István volt, kinek a munkában erdélyi jezsuita rendtársai is segítettek. Melich szerint Szántó Istvánnak, ki győrmegyei születésű volt, nyelvjárását a szótárban megtalálni nem lehet, s a nyelvi bizonyítékok arra mutatnak, hogy ha a munkát egy ember végezte, az erdélyi születésű magyar volt, ha társai is voltak, a munkában főrésze az erdélyi születésű magyarnak volt. Ez esetben Szántó István a munkának legfeljebb csak főírányítója lehetett.¹⁾

A kiadáshoz nagy gonddal készített szómutatóban, mely Sági

¹⁾ Szily Kálmán a M. Nyelvtudományi Társaság ünnepélyes közgyűlésén tartott elnöki megnyitó beszédében, (1913. jan. 14.-én) minden kétséget kizáróan bebizonyította, hogy az egyik magyar tolmács Laskai Péter volt.

István munkája, a szavak mai irodalmi alakjukban vannak fölvéve, a mi használatát könnyebbé teszi, mintha az alakváltozatokat is beleosztották volna.

(Budapest).

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

P. Witzel Maurus. O. F. M: Untersuchungen über die Verbalpräformative im Sumerischen nebst zahlreichen Hinweisen auf die Verbalaffixe mit einem ausführlichen Verzeichnis der Verbalpräformative in Umschrift und Übersetzung. (Beiträge zur Assyriologie und semitischen Sprachwissenschaft VIII, 5). Leipzig, Hinrichs, 1912. 140 l. 8-r.

A sumirológia nagyon fiatal tudomány. Igaz ugyan, hogy kezdetei az ötvenes évekbe nyúlnak vissza; Oppert volt az első, a ki észrevette, hogy a sémi akkadok által használt írásjeleket egy egészen más, régibb, nem-sémi népfaj találta fel. S az is tény, hogy a hetvenes években, egészen 1881-ig, Oppert korszakotalkotó felfedezéséből, mintegy csírából, a sumirológia csemetéje nagy reményekre jogosító fejlődésnek indult, de már a nyolczvanas évek közepén a zsenge-csemetét a halévysták által felidézett zivatar csaknem eltemette. Hosszú ideig a tudósok alig törődtek a sumír szövegek nyelvével, a melyet Halévy és Delitzsch nyomán minden számbavehető orientalista sémi titkos írásnak, allographiának, minősített. A kilenczvenes években a helyzet hirtelen megváltozott. Sarzec bárónak tel-loh-i ásatásai, és az ásatások epigraphikus leleteinek közzététele a halévysták sophismáira halálos csapást mértek. A sumirológia ismét divatba jött és immár titáni léptekkel halad a maga útján.

Ez az út azonban ugyancsak rögs. A fiatal tudománynak sok akadályt kell legyőznie: ezek között a legnagyobb a sumír írott emlékek nyelvtanának következetes, rendszeres felépítése.

A sumír agglutináló, a turániak nyelvével rokon nyelv. Azonban e minden kétséget kizáró tény ellenére, a sumír nyelvemlékek alakjaiban sok oly jelenséggel találkozunk, a melyekre a mostan élő turáni nyelvekben hiába keresünk példát. Ilyen kiváltkép a sumír igeragozás.

A sumír ige, mint verbum finitum, elő- és olykor utóragokkal övezve jelenik meg a sumír nyelvemlékek mondataiban. Igaz ugyan, hogy a régi Mezopotámia sémi nyelvtudósai által ránhagyott két-nyelvű szövegek révén a sumír igealakok értelmét megközelítően ismerjük, csakhogy a bilinguis szövegek nyelveinek óriási eltérései következtében a sumír szövegek akkad fordításai, ha még oly hűek, ha még oly szolgálaiak is, a sumír nyelv belső szerkezetét illetőleg teljes bizonytalanságban hagynak minket. A legnagyobb nehézség tárgya ma is a sumír igeragok nagy száma. Tudjuk például, hogy *du* = építeni. Épített = *mu-du*, *mu-na-du*, *mu-na-ni-du*, *ni-du*, *ne-du*,

ba-du, *e-du*. Minthogy józan észszel nem tehetjük fel, hogy a sumír táblaírók ezeket a különböző igeragokat vaktában rakoosgatták az igeelő elé, azt kell kutatnunk, melyek azok a nyelvszabályok, a melyek e különböző igeragok használatának alapját tették?

Újabb időben többen foglalkoztak ezzel a hihetetlenül bonyolult kérdéssel. Alapvető fontosságánál fogva különös említést érdemel *Thureau Dangin* Sur les préfixes du verbe sumérien cz. a Zeitschrift für Assyriologie XX. 1905. 380–404. lapjain közzétett dolgozata. A kiváló szerző szerint a sumír ige előrajjai, mondjuk röviden, praeformatívumai, névmások gyanánt szerepelnek, de bár személytelenek, vagyis a mondat alanyának nyelvtani személyét és számát nem juttatják kifejezésre, a mondat alanyát, tárgyát, részes tárgyat és egyéb határozói elemeit képviselik a következő, kivételt alig ismerő sorrendben: 1. alany, 2. részes tárgy, esetleg határozó, 3. tárgy, 4. ige. Az alany kifejezésére szolgál személyeknél *mu*, *ni*, *an*, *in*, *im*, *e*, tárgyaknál *bi* — ugyanezek a tárgy jelzésére is szolgálnak, a részes-tárgyat (esetleg más határozói viszonylatokat) a *na* és *ba* praeformatívumok jelzik; azonfelül *šu* = hoz, hez. ig, *da* = val, vel, nál, nél, *ta* = tól, től, ban, ben, *ra* = neki, egyúttal a 2. személy jelzésére szolgál. Pl. *du* = építeni, *mu-du* = ő (*mu*) épített — esetleg: építettem, építettél (alany + ige); *mu-na-du* = ő (*mu*) neki (*na*) épített (alany + részes tárgy + ige), *mu-na-ni-du* = ő (*mu*) neki (*na*) azt (*ni*) építette (alany + részes tárgy + tárgy + ige), *mu-da-gin* = ő (*mu*) vele (*da*) ment (alany + határozó + ige), *ma-ra-an-dug* = ő (*ma*) neked (*ra*) azt (*an*) meghagyta. Mint már említettük, a *mu-du* (ő épített) mondatban *mu* helyét *ba*, *bi*, *e*, *ni* is pótolhatja. *Thureau Dangin* szerint a *mu* kívülről befelé, a cselekvés központja felé ható alanyt jelez, *e* akkor használatos, ha az alany cselekvése belülről kifelé hat, *ba* kívülről kifelé, *ni* belülről befelé ható alanyt jelez.

Langdon, oxfordi sumirologus, La syntaxe du verbe sumérien cz. a *Babyloniaca* I. kötetében (Paris, 1907.) közzétett dolgozata *Thureau Dangin* nyomain halad. A sumír praeformatívumokra vonatkozó feltevését elfogadja ugyan, de azokat kissé eltérően osztályozza. Szerinte a sumír verbum finitum töve az infinitivus; az igei előragok a mondat alanyát, tárgyát, részes tárgyat, hely és eszközhatározóját reprodukáló mutató névmások, a melyek a főnév analogiája szerint két nyelvtani esettel bírnak: a casus rectus-szal és a casus indirectus-szal, vagy obliquus-szal. A casus rectus az alany és tárgyeset; végzete *u* és *i* (olykor *e*). A casus obliquus a részes tárgy (dat.) és a határozói viszonylatok esete (abl., locativus, instrumentalis); végzete *a*, olykor *e*. E szerint *mu*, *ni*, *ni*, *im*, *in*, *bi*, *an*, *ab* az alany és tárgyeset, *na*, *ba* pedig a részes tárgy és a mondat egyéb határozói viszonylatainak kifejezésére szolgálna. Sumír nyelvtanának 138. l. *Thureau Dangin*nek a *mu*, *e*, *ba* és *ni* használatára vonatkozó feltevését, tekintettel túlonúlta gépies voltára, elveti ugyan, de azért megengedi, hogy e az okmány helyén tartózkodó, *bi* és *ni* pedig az írott okmány helyétől távolabb időző alanyra vonatkozik.

Ki kellett térnünk a sumír praeformatívumok régebbi értelmezésére is, mert *Witzel* művéről lehetetlen érdemleges bírálatot mondani, ha az ő feltevéseit előfutárainak munkálataival össze nem hasonlítjuk. *W.* ugyanis, saját vallomása szerint, az idevágó régebbi

munkálatokról szántsándékkal nem vett tudomást, hogy a sumír igei előragokról alkotandó ítéletét idegen véleményekkel ne befolyásoltathassa. Szerinte a sumír önálló igei előragok mutató névmások, a melyek azonban sem a mondat alanyát, sem pedig közvetlen tárgyát nem jelzik, hanem az ige és a tárgy viszonyát juttatják kifejezésre.

E gondolatok előrebocsátása után a szerző kutatásainak genetikus sorrendjében azokra a praeformatívumokra terjeszkedik ki, melyek véleményének kialakítására az ösztönt megadták. A sumír szövegekből merített idézetekkel kimutatni igyekszik, hogy *ni* = *er dort*; *na* = *ni* + *a*, vagyis «*er dort*» + *zu*, ad «*zu ihm*»; *ne* = *ni* + *e*, vagyis, *er dort* + *ana* (= hoz, hez) = «*an, daran*», *bi* = *ne*, *mu* pedig a mondat tárgyát jelző mutató névmás (6–43. lk.).

Mielőtt a könyv tartalmának ismertetését folytatnók, legyen szabad már most megjegyeznünk, hogy Witzel nagy gonddal és bámulatos olvasottsággal felhalmozott idézetei, illetőleg a belőlük levont nyelvtörvények, a mennyiben helyesek. Thureau Dangin (és Langdon) elméletétől lényegesen nem különböznek, a mennyiben pedig újat mondanak, alig fogadhatók el. Szerinte *ni* = *er dort*. Ugyanezt mondják Thureau Dangin és különösen Langdon is, azzal a különbséggel, hogy a *ni* praeformatívum az alany helyét kifejező értelmére oly nagy súlyt nem fektetnek. Még pedig teljes joggal; mert nem tekintve a 22. l. felhozott példákat (*ni-zu* tudott, *ni-dug* elrendelt), a melyekből a szerző maga is csak hosszas csűrés-csavarással képes a *ni* praeformatívum «*er dort*» értelmét kisajtolni, akadnak más helyek is, a hol a *ni* a szerző által megállapított jelentéssel nem igen bírhat. Uruk. Pl. Ov. 3₂₂: a régi idők asszonyai két férfit *ni-tuk* bírtak. Jelentheti itt a *ni* azt, hogy «*er dort*»? Vagy: U. o. 3₁₅: Ha egy nő a férfinek: «[hiányzik]» mondja *ni-dug*. Hol itt az «*er dort*»?

A *na* értelmét illetőleg szerzőnk véleménye nagyjában azonos Langdonéval. A *bi* és *ne*-t illetőleg Witzel határozott véleményt nem is mond, s a két praeformatívum jelentésének különbségéről elég bizonytalanul nyilatkozik. Legfurcsább a *mu*-ra vonatkozólag felállított elmélete. Szerinte a *mu* praeformatívum az alany kifejezésére sohasem szolgál, hanem kivétel nélkül a tárgyra vonatkozik, *ha magában áll*. Ezt a feltevést arra a megfigyelésre alapítja, hogy *mu* egymagában átnemható igék előtt sohasem fordul elő. Az igaz, hogy *mu* a legtöbb esetben rövid téglafeliratokon olvasható a *du* = építeni igével kapcsolatban, még pedig oly egyszerű bővített mondatokban, a melyek rendszerint alanyból, tárgyból és állítmányból állanak, mint pl. N pateszi X templomot *mu-du* építette; de azt már nem mernök állítani, hogy *mu* egymagában átnemható igék előtt sohasem fordulna elő. A szerző a 40. s k. l. maga említi erre nézve több példát, a melyeket, úgy a hogy, agyonmagyaráz. Nem említi azonban Gudea A j. hengerf. 30₁₃ s.: *gis gir-gal-mu-me zag-mu mu-uš*, melyet más helyen, a 13. l. ő maga fog fel átnemható értelemben, a mikor így fordítja: *mein grosser Leuchter bist du, an meine Seite hingestellt*. Elhallgatja továbbá Gudea B j. hengerfeliratának 18 o. 13 s., a hol *mu-tur-tur* «belépett» értelemben fordul elő. Megjegyzendő, hogy az i. h. olvasható mondatnak tárgya egyáltalában nincs, úgy, hogy egymagában megdönti szerzőnk elméletét.

Az egész elmélet szánalmas gyöngesége ott tűnik ki leginkább,

a hol a szerző a suffigált præformativumokról értekezik. Szerinte ugyanis a sumír ige előragjai a sumír főnév analogiája szerint ragozhatók; a ragozás eredményeképpen a sumír ige több részből álló előragokat kap. Ezek a többtagú előragok azonban nem külsőleg egymásmellé tákoltt partikulák, hanem belsőleg egy jelentéssé tömörülnek (43–56. lk.)

De halljuk csak, mit állít szerzőnk ugyanarról a suffigált *mu* előragról, a mely szerinte *kivétel nélkül* a mondat *tárgyának* kifejezésére szolgál. Eine Form mit *mu-na* — mondja a 45. l. — muss... den Sinn haben: zu ihm, für ihn (= ihm) auf ihn u. dgl. De ugyan, hogyan lehetséges ez, ha *mu* a tárgyat jelzi? Hogyan képzeljük el, hogy a tárgyat jelző *mu*, abban a pillanatban, a mikor ragozva járul az ige elé, eredeti jelentését elveszítve, a részes tárgy jelzésére szolgál? A szerző érzi ezt a nehézséget s a 46. l. fel is említi; a magyarázat azonban, a melylyel el akarja oszlatni, üres szóbeszéd. A *da, ši, ra, ni* belső ragok használatát sem képes kellően megokolni; szerintünk Thureau Dangin és Langdon az a feltevése, hogy e ragok, mint infixumok, a mondat határozói elemeit juttatják kifejezésre, sokkal tetszetősebb, mint Witzelnak pleonasmusokat emlegető, gyámoltalan fejtegetései.

Ugyancsak elhibázottnak kell nyilvánítanunk szerzőnek a mű IV. fejezetében a «profigált præformativumokról» felállított elméletét. Szerinte egyes igei előragok (*ni, ta, a, e,* és különösen *šu*) az igével úgy köthetők össze, hogy vele mintegy összetett szót képeznek. Az összetett *s* a «profigált» igék között a főkülömség az volna, hogy az összetett igében az előragok az előtag *s* a tulajdonképeni *verbum* közé kerülnek (pl. a *šu-im-du-du* kifejezésben, a hol az ige. *dú-dú,* a *šu* szóval képez összetételt, az *im* előrag az ige és az összetétel előtagja közé kerül); a prefixum Witzel szerint az igei előragok után, közvetlenül az igető előtt foglal helyet.

Nézetem szerint ez a feltevés bátran elmaradhatott volna. A szerző maga sem képes megállapítani, van-e érdemleges különbség «prefixum» és pronominális præformativum között; a legtöbb esetben a «prefixum» nem is más, egyszerű igei előragnál. Mert ugyan mi a különbség *mu-na-a-gal* (Gudea A hengerfelir. 13₂₈) és *a-mu-na-a-gal*. (Gudea A hengerfelir. 20₁₁) között? Szerzőnk szerint az első esetben a prefixum volna, a második esetben a kifejezés élén álló *a* pronominális afformativum gyanánt szerepelne (v. ö. a 68. és 72. l.). Megjegyzendő, hogy a második példában az *a*-nak hovatarozása erősen kétséges; de ezt nem tekintve: hogy van az, hogy ugyanaz a rag vagy képző, a mint tetszik, egy kifejezésben kétszer kap helyet? Az 5. fejezet a pronominális præformativumokat egyenkint tárgyalja. Újat nem igen nyújt. Legérdekesebb benne a 60. l. olvasható tabella, a mely egymagában elégséges annak a ténynek felismerésére, hogy Thureau Dangin és Witzel elmélete között lényeges különbség nincs, azaz, dehogy nincs, van bizony, t. i. az, hogy a geniális franczia a maga biztos tekintetével jóval világosabban felismerte a sumír igei előragok természetét.

Ugyanezt állíthatjuk az imperativusról és optativusról értekező VI. s a tagadó præformativumokat tárgyaló VII. fejezetről is. Az utóbbiban szerzőnk súlyosan téved, a midőn a *nam* præf. tagadó jelentését

kétségbe vonja. Már bocsánatot kérek, én nekem az SC. syllabarium tanúsága jóval fontosabb Witzel nyelvtani fantazmagóriáinál. Pedig Babylonia nyelvtudósainak ez a tiszteletreméltó alkotása a *nam*-jelet *la*-val magyarázza. (L. Brünnow 2098. sz. a.). Hát még a kétnyelvű szövegek számtalan tanúsága, a melyekről, javarészt Brünnow 537. s köv. l. nyomán, szerzőnk maga is kifejezetten tesz említést! Igen ám, de az ő rendszerébe a *nam* ez a jelentése bele nem illik! Mit tesz ilyenkor az okos ember? Egyszerűen agyonmagyarázza a tényeket! Hogy az eredmény micsoda, ékesen mutatja Gudea A hengerfelír. bevezető sorainak a 102. l. olvasható «mű»-fordítása. A szerző 12 sort fordított le belőle, de fordításának majdnem minden második sora súlyos kifogás alá esik! Eredeti, hogyan fordítja a 4. sorban előforduló *uru-me-a* szót: «*Auf dem Stadtgebiete* (? vgl. M 7957 *me-a* = *ali*)» stb. A szerző nem tudja, hogy Meissner i. h. nem városról *álu*, hanem az *ali* kérdő-névmásról van szó. Szerzőnkön erősen meglátszik a müncheni egyetem assyriologusának tudományos trainingje, a mely, mondjuk meg kertelés nélkül, a tudományt nem annyira positiv megállapításokkal, mint inkább merész és ephemer feltevésekkel gazdagította. Ha ez a téma nem volna oly kényes, megérdemelné, hogy külön foglalkozzunk vele!

A könyv utolsó fejezete az *al* praeformativusról szól, a melyet a praeformatívumok részletes jegyzéke követ. A mű végéhez mellékelt tárgymutatók (szójegyzék s az idézett művek helyeinek kimutatása) a könyv használatát lényegesen megkönnyítik és hasznavehetőségét emelik.

(Budapest.)

Kmoskó MIHÁLY.

Harry Maync: *Dichtung und Kritik. Eine Rechtfertigung der Literaturwissenschaft.* München, Beck, 1912. 8-r. 59 l.

Az irodalomtörténet létjogát igazolni? Mi indította ennek az apologetikus könyvecskének megírására a berni egyetem jónévé tanárat? Svájcz jeles költői, Spitteler, Widmann, Zahn és Vierordt epigrammokban és cikkekben — némi provinciális túlzással — ütik-vágják a philológiát. A «Berni Bund» régi híres irodalmi rovatában azt írják, hogy az irodalomtörténet megmételjezi a német közönséget és munkája közben lelketlen vizsgálódási tárgyvá alacsonyítja a költészetet. Ez a hang svájci örökség, még pedig Keller Gottfriedtól, a ki egyizben igen rátámadt jó barátjára s életrajzírójára, Baechtholdra, mert állandóan megfigyeltnek érezte magát a derék professzor társaságában. Harry Maync igen könnyedén és okosan száll szembe a hagyományos s az újkeletű balítéletekkel, melyeket nagyjából Svájczon kívül is meg lehet találni s az irodalomtörténet célját, értékét és eljárásait nem elvont fejtegetésekkel, hanem klasszikus példákon tudatosítja és igazolja. Bevezetésképen a költők ősi ellenszenvéről szól a kritikuskok és analízálók ellen, a mivel szépen összefér, hogy a maga Eckermannját mindenik szereti — a másét persze kevésbé. A philológiára szórt vádakat körülbelül öt pontban foglalja össze és czáfolja.

1. A német irodalomtörténet voltaképp egy nagy morgue. tetemező, a hol régi nagyságokat ravataloznak fel. A főiskolai előadások czímei

is megczáfolják azonban e vádat, sőt azt látjuk, hogy szinte túlságos buzgalommal igyekeznek minap feltűnt, fejlődőben levő írókat a történelemhez kapcsolni. 2. A kritikára nincs szükség, mert csak odatolakszik az alkotó és az olvasó közé, ügynökösködik az irodalom termelői és fogyasztói között. Tévedés azonban hangoztatni, hogy az igazi műalkotás nem szorúl magyarázatra. Spontán tetszés nincs, ütögető kritikára a legnagyobbak is rá szorúlnak. Goethe heroldja volt A. W. Schlegel, s a XIX. század művészi értékei heves kritikai harcokban születtek (Böcklin, Wagner R., Ibsen). 3. Az irodalomtörténet módszerében kifogásolandó a «Parallelenjagd» s az «Abhängigkeits-schnüffelei.» A kiktől valamely író kölcsönöz, azokat az irodalomtörténet hitelezői gyűlésbe szólítja ellene. Maync az eredetiség fogalmát szépen elemzi. Az irodalmi anyag aránylag csekélyszámú típusra vezethető vissza, ezeknek valóságos biológiája van, hol itt, hol ott születnek újjá. Teljes eredetiség gyökértelenséget jelent. Nem séggyen, ha valakinek ősei vannak s Goethe a genie fővonását a mindent áthasonító, szintetizáló képességben látja. Az irodalomkutató azért szigeteli el mindazt, a mit örököl, a mit élménnyel és tanulással szerez a költő, hogy eredetiségét megállapítsa. 4. A biográfikus vizsgálódás túltengő és öncélú s a művek méltatásától elválk. Ebben a vádban van igazság (Düntzer), de a túlzások abból erednek, hogy a klasszikusok ethikai, emberi nagysága a költőivel versenyez. Külömben az aprólékos Goethe-philologia megalapítója maga Goethe. 5. A philologia lényegtelenségekkel, tudni nem érdemes ismeretanyaggal bibel. Maync a szövegkritika hasznos és szükséges feladatát illusztrálja a szövegrontó körülmények sokaságával szemben (gondatlanság, prűderia cenzúra) s a váriánsok egybevetését — mint műhelytanulmányt — helyesen hasonlítja a torzók és vázlatok megbecsüléséhez a művészettörténetben.

Az egész dolgozathól igazi irodalmi kultúra sugárzik, főleg Goethe és a romantika szinte személy szerint való ismerete. Ha az ilyen megértő irodalomtörténetet is védeni kell az irodalommal szemben, a szerző Philine melancholikusan önérzetes szavát idézheti a Meisterből: «Wenn ich dich liebe, was geht's dich an.»

(Budapest.)

SAS ANDOR.

Gunter, H. : Die christliche Legende des Abendlandes. (Religionswissenschaftliche Bibliothek von Wilhelm Streitberg und Richard Wünsch. Bd. 2.) Heidelberg. Winter, 1910. 8-r. 246 l.

Az összehasonlító vallástudomány az utolsó évtizedekben óriási változásokon ment keresztül és új lendületet nyert. A vallástudomány a philologia segítségével, magasabb szempontoktól vezérelve, új kérdések és problémák megfejtését tűzte ki céljául. Hacsak az ez ideig leylteni vallástudományi és történeti kongresszus címűlajstromát vesszük kézbe, észleljük az új fordulatot. Több tényező működött itt közre: az oroszlanrész mindenesetre a philológiáé, mely a görög-római hitélet alaposabb ismertetésével, a felszínre került papyrusok és töredékek helyesebb megfejtésével, új adatokkal gazdagította ismereteinket. Jelentékeny szerep jutott továbbá az asszir és egyiptomi ékiratokkal és kópírásokkal foglalkozó tudománynak. Végül pedig a

még mai nap is gyermekkorukat élő népek hit- és gondolatvilága is több figyelemben részesül, mint előbb. Miként az ókorban Herodotos a görögöknél, és Plinius a rómaiaknál érdemesnek tartották a barbárok szokásait, babonáit és csodás dolgait feljegyezni, ép úgy gyűjti ma az ethnographus a kultúra alacsonyabb fokain élő népek kultúrelemeit, melyek többnyire az illető nép nyelvében és vallásában jutnak kifejezéshez. Az összehasonlító vallástudomány egyik fontos módszere a legenda forrásainak kutatása. Guenter nagybecsű és fontos művében első helyen a legendáról, mint műfajról szól. ecseteli hatását a középkori népek kedélyvilágára, továbbá kijelöli helyét az irodalomtörténetben a korai középkortól kezdve egészen az újkorig. A második fejezetben Toldo elméletét bírálja, a ki a «Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte» hasábjain (1901—1909) a legenda motivumait összegyűjti. Toldo módszere kissé nehézkes és sok türelmet követel. Szerzőnk a legendairodalom analizisét adja, a mennyiben, egyes bővítésekkel, három nagyobb csoportról beszámol. Így trani Miklósról és glendaloughi Keivinről egységes képet nyújt, a harmadik csoportba a Mária-legendákat sorolja. A mű leglényegesebb, mert legtanulságosabb része a harmadik fejezet, melyben Guenter a nyugati legenda forrásait kutatja. E fejezet tanulmányozásánál gyakran kellett korán elhúnyt, néhai Katona Lajosra gondolnunk, a kinek e téma kedvelt kutatási tere volt és a kitől az összehasonlító tudomány sokat várhatott. Guenter a legenda forrásait egyrészt a görög-római irodalomban, másrészt a héber irodalomban látja. Részletesen leírja a motivumokat, melyek Pausanias útleírásában, Konon grammatikus *Διγησεις*-ében, Claudius Aelianus *Ποικίλη ιστορία*-jában, Valerius Maximus *Facta et dicta memorabilia* cz. művében felfedezhetők. Röviden jelzi, mennyit lehetne még e téren más íróból meríteni. Számtalan párhuzamot és óriási anyagot találni, majdnem minden motivumhoz, a héber irodalomban. Szerzőnk csak *Wünsche Agost* babyloniai talmudfordításából merített, ámbar Wünsche majdnem az egész, e tekintetben sokkal fontosabb, midras irodalmat is lefordította.

Csak két példán akarjuk megmutatni, mennyi a teendő e téren. 1.) A legenda a hős vagy szent születési óráját a legcsodásabb fényvel körvezi. Többnyire ellenséges hatalom már a születés órájában veszélyezteti a hős életét. Sok helyen már a születés előtt látszik, vagy álmom vagy pedig angyal közbelépése révén, hogy a születendő gyermek kortársait felül fogja múlni. Astyages, Cyrus nagyatyja, Cyrus születésekor csodás látványt lát, t. i. Mandanén hatalmas szőlőtő virágzik, mely az összes tartományokat beárnyékolja. (Valerius Maximus i. h. 7 fejj. extr. 5, 7.) A héber irodalom már kortörténeti szempontból is érdekes, fontos párhuzamokat ad. Abrahám születése előtt Nimrod álmában látja, hogy az újszülött fiú lángba borítja az egész birodalmat. (Pirké dR. Eliezer 26. fejj. Seder Elia Zuta 25. fejj. Jellinek, bet-hamidrasch 1.25 kk. 2. 118—9., Horovitz, Agudot Agadot, 1881. 40 l. Beer, Leben Abrahams, 101 o. Gaster, The Chronicles of Jerahmeel, 80 o. Mitteilungen zur jüdisch. Volkskunde. 1911. 59.) Mózes születése előtt egy álmokép jelenti a faraónak, hogy az újszülött fiú a rabságba súlydnt népet meg fogja váltani. (Josephus, Antt. 2. 9, 2. Ps. Jonathanargum Exodus 1, 15. Dibre Hajamim sel Mose eleien. Beer,

Leben Mosis 22. M. Grünbaum, Beiträge zur semitischen Sagenkunde. Leiden 1893, 154.) Ki nem gondol e példáknál a rokon újtestamenti és apokryph elbeszélésekre? (1. Ev. Matth. 2, 7. kvk. Luk. 2, 8. kvk. V. o. L. Couard, Altchristliche Sagen über das Leben Jesu und der Apostel. Gütersloh, 1909. 6.) Közös e legendákban a csillagászok és jósök szerepe. Tudjuk hiteles forrásokból, hogy a csillagászok a római császárok udvarán sok bajt okoztak áltudományukkal. Tiberius például sok férfiú vagy gyermek halálosítéletét írta alá, mert udvari emberei az illető születési óráját kikutatták és abból az illető jellemét és jövődő pályáját előre megállapították, mely állítólag a császárra nézve veszélyes volt. Így bánt Domitianus Metius Pomposianussal, mert ő is az általánosan elterjedt hitnek hódolt, hogy születési órája nagy dolgok elvégzésére és nagy szerep vitelére praedestinálta. (1. Friedländer, L. Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms. 1, 8. kiad. 134. 1.) 2.) Az irodalmunkban is ismeretes, Arany János feldolgozásában oly remekül ecsetelt csodaszarvas regéjének rokonait Pausanias négy-öt példában mutatja be. Antinoe pl. ott alapítja Mantineát, a hol a kígyó, mely vezérli, megáll (8, 1.) Kadmos ott telepszik le, az istenek utasítása szerint, a hol az őt vezérlő tehén összeroskad. (9. 12) Borea alapítási helyét egy nyúl mutatja. (3, 22). A héber irodalomban e motivum nem ritka. Egy példára Guenter (82. 1.) is rámutat. Ábrahámnak, mint számos rokon ókori és keresztény legendában, egy tehén mutatja az utat a kettős barlanghoz (Jalkut 24 a). Mózeset a juhok vezérik a Horeb-hegyéhez (u. o. 53 c). Egyes motivumokról más helyen szólunk kimerítően. Az utolsó fejezetekben érdekesen szól szerzőnk a legenda fejlődéséről és a legenda helyéről a középkori életben, társadalomban és műveltségben. Szerzőt hála illeti tanulságos fejtegetéséért.

(London.)

MARMORSTEIN ARTÚR.

Fr. Zinkernagel: Goethe und Hebbel. Eine Anthitese. Tübingen, Mohr 1911. 44 l. 8.

Zinkernagel a normatív esztétikának irodalomtörténeti jogosultságát tagadja, «minden balítélettől ment értékelést» sürget s az irodalmi vizsgálat e modern módjára mintegy példát akar szolgáltatni Goethe és Hebbel költészetének megítélésével, illetőleg e két művészeti irány ellentétességének kidomborításával. Munkájának első részében megfelelő határozottsággal állít fel tételeket s teljesen eldöntötteknek tekint oly problémákat, melyek a művészetfilozófiának állandó tárgyai.

Értékegység a művészetben nem lehetséges, ezért oly irodalomtörténetnek, mely *egy* művészetből vezeti le minden poesis kánonját, jogosultsága nincsen. A német irodalomtörténet a legutóbbi évekig Goethe művészetét tekintette ily abszolút művészetnek, a költészet egész fejlődését, mint e goethei művészet bevezetését, illetőleg utóhangját értékelte. Vajjon oly meghaladottnak hiszi ez álláspontot Z., hogy az ellenkezőnek bizonyítását — bár ez igen tanulságos volna — egyáltalában nem tartja szükségesnek? Egyes munkák értékeléséhez csupán a közvetlen esztétikai hatás még nem elegendő; a költő életkörülményeit, leveleiben, naplójában stb. kifejezett mély gondola-

taik kell ismernünk, csak így érthetjük meg azt, mit Z. költői intencionak nevez. Ha e felfogásból mindvégig levonjuk a következtetéseket, csupán költői munkásságoknak s nem egyes műveknek megítéléséről beszélhetünk. Ezt talán még sem akarja Z. állítani?

A modern irodalomtörténet czélja az elfogultság nélküli művészeti értékelés, ezt példázza Z. a goethei és hebbeli, illetőleg múlt és jelen, még közelebbről klasszikus és modern művészet tárgyalásával. Nem akarunk szavakhoz ragaszkodni, Z. modern és jelen alatt bizonyára a XIX. századi művészetet érti. De mért választotta ki e kor oly sok kiváló írója közül éppen Hebbelt, talán, mert szerinte leginkább ellentétben áll Goethével, vagy mert e század irodalmi törekvéseinek legtipikusabb képviselője? E kérdésre feleletet nem kapunk.

Az irodalmi mű megértésének nélkülözhetetlen feltétele a művészi intentio ismerete. Mit ért Z. e fogalom alatt? Az intentio a feladat és megoldás, a tárgy és idea két részére oszlik. A fontosabbik az utóbbi, az idea, melyet leghelyesebben — szó kicsinyítő mellékitéltől eltekintve — tendentiának nevezünk. Most Z. valami sajátos, bővebben meg nem magyarázott gondolatkapcsolat által a tendentiát a szépről való felfogással azonosítja s ahhoz az eredményhez jut, hogy minden írónak tendenciája van, vagyis a szépet akarja élénk állítani. Goethe theoretikus iratai közül kiragad egyet (*Zum Shakespeare's Tag*) s ennek Shakespeare-re vonatkozó állításait magának Goethének művészetére alkalmazza. Az egyéni és világakarat ellentéte, mindig az egyén előtérbe állításával, azon tengely, mely körül e művészet forog. Azonban mindjárt a *Götz von Berlichingen*t véve tekintetbe — melyhez állításait elsősorban fűzi — vajjon nem találunk-e itt más, sokkal inkább előtérben álló gondolatot, mint e két akarat ellentétességét?

Hebbel művészetében — s itt már méltán — szintén az egyéni és világakarat összeütközését látjuk, de a győzelem mindig az utóbbié. Így Hebbel művészete a goethei költészet antithesisévé lesz; míg ez az egyéni akaratot a világakarral, addig ő a világakaratot az egyénnel állítja szembe. Hebbel maga tudatában van annak, mennyire áll ellentétben művészete Goetheével: «A különbség Goethe és közöttem abban van, hogy Goethe a dissonantia nélküli szépséget, az álomszépet, mely az élet álnok erőiről mitsem tud, mitsem akar tudni, állítja élénk, én ellenben a szépet, mely, a dissonantiát magába szívta s minden álnokságon győzedelmeskedni tudott». Azonban mindezen tudatos különbség ellenére, a világfelfogásnak oly könnyörtelen sötétségét, emberi voltunk feltétlen szegénységének ábrázolását, melyben Z., már Hebbel drámáiról írott művében,¹⁾ e művészet karakteristikumát s így a goethei művészet ellenlábását látja, semmiképen sem találjuk meg e drámákban.

Zinkernagel felette gondolatébresztő könyve az eredeti jelzőre mindenütt a legnagyobb mértékben tarthat igényt, de nem tud meggyőzni bennünket egyrészt általános tételeinek igazságáról, másrészt arról, hogy a Goethe és Hebbel közt kétségkívül meglévő antithesis csakugyan leginkább azon pontban rejlik-e, hol ő keresi.

(Budapest.)

RÉVHEGYI RÓZSI.

¹⁾ Fr. Zinkernagel: *Die Grundlagen der Hebbelschen Tragödie*. Berlin, 1904.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1911/12.

4. Király György: Szép Ilonka. Adalék a magyar irodalom-történet tanításához. (Bpesti IV. ker. főreálisk. 1911/12. 3—16. l.) — E kis dolgozatnak kettős érdeme van: sikerült példáját nyújtja az olvasmánytárgyalásnak az irodalmi oktatásnak azon a fokán, a hol az irodalmi olvasmányt már az irodalom fejlődésébe állítva tárgyaljuk, másrészt — és bennünket e helyt ez érdekel jobban — élvezetes és áttekintő összefoglalását adja a *Szép Ilonkára* vonatkozó tudásunknak. Azt, a mit a *Szép Ilonka* keletkezéséről tudunk, jórészt épen az értekező határozta meg folyóiratunk egyik régebbi évfolyamában,¹⁾ most azt fűszerezve Gálos Rezső és Zolnai Béla adalékaival,²⁾ rendkívül ügyes összefoglalásban nyújtja. Ezt a kötetményt sikeresen használja fel arra, hogy bevilágítson a költő műhelyébe és megismertesse az olvasót a szerszámokkal, a melyekkel dolgozik a költő, az anyaggal, melyből formálja remekét, és az eljárással, melynek mozzanatai a műremeken észrevehetők. Finom megkülömböztetéssel mutat reá a kötetmény kettős élményi alapjára; szellemesen kutatja e reális élménynek Vörösmarty többi alkotásain észlelhető nyomait — csak a *Hűség diadalmát* lehetne még felsorolásához fűznünk — érdekesen világítja meg az irodalmi élménynek kettős természetét jellemző összehasonlító példák kapcsán, figyelmesen mutatja ki a romanticizmus költői irányának a bélyegeit; sikerült szembeállítás (*Szép Ilonka* és *Toldi Szerelme I.*) szemléltető igazolása a romanticizmus halvány nemzeti voltának, míg az öreg Peterdy alakjában nagyon helyesen mutat reá a sajátos magyar jellemalakra. Néhány könnyen érthető következtetéshez segít Vörösmarty fejlődésének szemléltetésében. Érdekes tartalmát a könnyed, eleven, rendkívül élvezetes előadás is ajánlja; nemcsak az iskolában használható érdemes dolgozata, de élvezettel fogja olvasni mindenki, a ki a közönség sorából is kezébe veszi.

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

5. Dr. Potoczky Lajos: Ibsen. (Pécsi főreálisk. értes. 5—23. l.) — A színpadról és fordításokból nálunk is eléggé ismeretes norvég drámaíró arczképét kapjuk e dolgozatban. Elmondja életrajzát, ismerteti műveit (a főbbeket: Nóra, Brand, Peer Gynt, A társadalom támaszai bővebb tartalmi összefoglalásban, a többit az alap gondolatra való utalással). Felsorolja írói fő jellemvonásait. Ezek: Ibsen a lélekelemző dráma művelője, a lelki élet boncztanát eddig felül nem múlt művészettel tárta fel. Ibsen a költői és filozófiai lángelme eddig nem létezett egyesültsége, az emberi szellem reformatorai közé tartozik. Alakjait a modern életből veszi, művei analitikusok s bizonyos értelemben sorstragédiák. Párbeszéde mesteri. Ibsen a modern dráma-irodalom legtökéletesebb dialogus írója. Esménye az embertípus eme-

1) EPhK. 1910. 231. l.

2) EPhK. 1911. 513. l. és 1912. 489. l.

lése; nem pesszimizmust tanít, hanem arra felel, hogy miért nem lehetünk optimisták.

Egy ilyen rövid életrajzi ismertetés és néhány mű tartalmi bemutatása — mégha oly tömör és világos is, mint a Potoczkyé — a legkevésbé sem elég alap arra, hogy a végén összehalmozott superlatívusokat elfogadjuk. Nem különösen akkor, ha meggondoljuk, hogy Ibsen műveinek az értékelése külföldön is sok vitára adott okot. Más dolog a divatosság és más a maradandó érték. Ibsen kétségtelenül nagy költő. De vegyük csak őt ki a XIX. sz. második felét jellemző szociális és etikai forrongásokból s tekintsük őt mint költőt önmagában: vajjon akkor is elmondhatók-e róla ezek a superlatívusok? Bizonyos, hogy Ibsen az emberi lélek mélységes problémáit tárgyalja. Ámde ehhez nem egyszer roppant izgalmak után s mesterségesen jut el. Aztán vajjon a mélységes problémák pusztá felvetése és skeptikus analízise bírhat-e azzal a művészi bájjal, a mi nélkül remekmű nincs, még ha esetleg oly hatásos is. Ezek legalább is el nem döntött kérdések, a melyek tisztázására a Potoczky külömben hasznos dolgozata igen szűk keretül szolgál.

6. Dr. Leffler Béla: **Petőfi Svédországban.** (Nyiregyházi ág. ev. főgimn. értes. 3—19. l.). — A dolgozat — bár nem tisztán philologiai jellegű — becses adalékokat nyújt nemcsak a svédországi Petőfi-kultuszhoz, hanem ahhoz is, hogy mily jelenségek és minő szálak keltenek rokonérzést egymástól távol álló nemzetek között. Svédországban 48—49-diki szabadságharcunk hullámai keltettek érdeklődést nemzetünk iránt. A szabadságharc s ennek legjellegzetesebb alakja, Petőfi ragadta meg a svédek figyelmét és pedig első sorban néhány harcainkban résztvett svéd önkéntes és emigrans közvetítésével. Az első, jobbára német közvetítéssel készült lelkes, de gyenge Petőfi-fordításoktól igen változatos a Schöldströmig emelkedett fejlődés. Ezen fejlődés ismeretéhez kapunk becses részleteket e dolgozatban, mely kiegészíti a Petőfi-Múzeum, illetőleg Petőfi-könyvtár vonatkozó adatait.

7. Kovács Antal: **Petőfi véleménye magyar írókról.** (Nagykanizsai főgimn. 3—39. l.). — Szerző összeállítja Petőfi véleményeit a régebbi és korabeli magyar írókról, mert Petőfi-e tekintetben is egészen külön csapáson, a maga lábán járt és mert a Petőfi és a kor felfogása közötti különbség megismerése nem lehet érdektelen. Petőfi szerette és dicsőítette Csokonait, Gvadányit, Kazinczyt, Kölcseyt, de nem szerette Kisfaludy Károlyt. Kortársai közül Ozakó és Vajda Péter eredeti egyénisége hatja meg. Kíméletlenül nyilatkozott Garayról, Császár Ferenczről, Toldyról, Vachot Imréről, Jámbor Pálról, Kuthyról s általában a tehetségtelen s mégis fenhéjazó költőkről. Nagyon becsülte Kazinczy Gábort, Szemere Pált, Erdélyit, Pálffy, Kerényit, Vachot Sándort, Jókait. Tompával egy ideig nagyon meleg barátságban volt, később elhidegült. Vörösmartyt — bár az ismeretes szavazás miatt élesen megtámadta — mindig csodálattal dicsőítette. Arany

Jánost a rokonlélek megértő hatalmas szeretetével ölelte magához. Szerzőnk mindig magát Petőfit beszélgeti, idézi vonatkozó költői vagy prózai nyilatkozatait. Arra az eredményre jut, hogy Petőfi, mint mindenben, az írók megítélésében is a maga ízlése szerint eredeti és önálló. A pillanat hatása alatt ítél, igen sokszor túlozva. Az egyén iránt érzett rokonszenvét átvitte az irodalom terére is. A valódi tehetséget a féltehetségtől nem mindig tudta megkülönböztetni. Sokszor elfelejti a kegyelet kötelekét, de a valódi tehetség előtt mindig leborul és imádkozik. Érdeme a dolgozatnak, hogy e (külömben ismert) véleményeket úgyszólván *lexicális* összeállításban adja. Az összeállítás teljes ugyan, de nem elég részletes. Így például a Szemere Pálhoz, Jókaihoz, Aranyhoz való viszonyt csak nagyjában ismerteti. Pedig véleményem szerint az ilyenfajta dolgozatok becse épen abban van, ha teljesek és kimerítően részletesek, ha a még jelentéktelennek tetsző mozzanatok is megtalálhatók. Ez esetben aztán biztosabban lehet a nyilatkozatok okát, súlyát megítélni, s a mi fő, a nyilatkozó erkölcsi egyéniségére és esztétikai nézeteire következtetni. Petőfinél ez a szempont annál megokoltabb, mert alig egy pár elméleti nyilatkozata van a költészetéről, a költő hivatásáról, egyéniségéről. Általánosabb képet az ő esztétikájáról csak közvetett úton, a másokra mondott vélemények indítékainak figyelembe vétele alapján nyerhetünk. A dolgozat azonban így is haszonnal forgatható. Reméljük, hogy szerzője jövőre egybeállítja Petőfinek a külföldi írókról mondott véleményeit is.

8. Beke Boldizsár: *Petőfi hazafias lírája.* (Nagyvárad *főgimn.* 23–69. l.) — A múlt évben ugyanitt megjelent értekezés (Ism. *EPhK.* 1912. évf. 57. l.) folytatása. Az 48–49-iki események bő történelmi keretében ismerteti Petőfi szerepét a szabadságharcban s ekkor írt hazafias költeményeit, melyeket a szabadszólás, a függetlenség és a *respublica* inspiráltak. Csak ismételhetjük a múlt évben mondottakat: a dolgozat kitűzött *paedagogiai* céljának megfelel, az értesítő közönsége előtt a Petőfi kultuszt hasznosan előmozdítja. Kár, hogy egy-két újabb megjelent dolgozatot (pl. Földessy: *Petőfi*) nem vett figyelembe. Ha ezt megteszi, kevesebb idézettel s tömörebben világíthatta volna meg a Petőfi világnézetét s a tárgyalt időszakban írott költeményeit.

(Szászváros.)

KRISTÓF GYÖRGY.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1913 febr. 12-én *felolvasó* ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Papp Ferencz*: Br. Kemény Zsigmond Magyarkapudon.
2. *Denyi János*: Pyrker kéziratos esztétikája.

— Skutsch Ferencz †. Férfikora és tudományos működése teljében halt meg 1912. szept. 29-én a boroszlói egyetem hírneves, nagy hatású tanára: Skutsch Ferencz. Élete külső folyása eseményekben nem gazdag.

a tudósnek csendes élete volt. 1865. jan. 6.-án született a porosz-sziléziai Neisse városában, hol atya orvos volt. A gimnáziumot szülővárosában végezte: azután a boroszlói egyetem jogi karára iratkozott be, második féléve után megtalálta azt az utat, mely tehetségének legjobban megfelelt: Lipcsében, Boroszlóban és Heidelbergában a hatalmasan felvirágzó összehasonlító nyelvtudomány tanulmányozásába merült. Egyetemi tanulmányait Bonnban fejezte be, a hol Bücheler Ferencz, a latin nyelvészet nemrég elhunyt mestere, különösen Latium nyelvére irányította figyelmét.

Tanulóéveinek ezen folyása megadta az irányt, melyen Skutsch tovább haladt és sajátos állásához emelkedett: kiváló latinista lett belőle, ki egyszersmind a linguistikában is teljesen otthonos volt. Működésének helye mindvégig Boroszló egyeteme maradt, melynek 1890 óta magántanára, 1896 óta rendes tanára volt. Több oldalról gazdag elismerésben részesült: a müncheni és az athéni akadémia tagjai közé emelte; többször kapott más egyetemre való meghívást, legutóbb: 1910/11. telén a strassburgi egyetemre. Ő azonban sokkal mélyebben gyökerezett szülőtartományában, hogysém Boroszló elhagyására rászánhatta volna magát: tisztelői és tanítványai márvány Venus-szal hálálták meg maradását. Csak rövid időre nyerhették vissza; miután augusztus elején teljes egészségben fejezte be előadásait, hirtelen betegség támadta meg, mely néhány heti szenvedés után a sírba döntötte.

Skutsch munkásságának javarészét a latin nyelv és történelme kutatásának szentelte. Indogermán tanulmányai a nyelvi sajátságok iránti érzékét élesítették; mindig mélyebbre ható ismeretése a latin nyelvvel arra képesítette, hogy azon rétegeinél kezdje a nyelv kutatását, melyek nemcsak legrégibb irodalmi emlékeit teszik, hanem leghívebben tükrözik vissza az élő, a mindennapi nyelvet: Plautusnál és Terentiusnál. Főleg Plautus volt kedvelt auctora; mindjárt első terjedelmesebb »Plautinisches und Romanisches« cz. művében (Leipzig, 1892.) a régi komikus nyelvből kiindulva becses felvilágosítást adott a plautusi metrikáról és hangsúlyról s felmutatta a román névelő fejlődését a latin pronomemből. Nagyrészt az ő érdeme, hogy Plautus vígjátékainak Teubnernél megjelent kiadása a lehetőleg tökéletes szövegét tartalmazza, a mennyire azt a meglévő anyag megengedi. A *Hermes*, *Rhein. Museum*, *Arch. f. lat. Lexikographie*, *Indogerm. Forschungen*, *Byzant. Zeitschrift*, *Beiträge z. Kunde d. idg. Spr.*, *Glotta* cz. folyóiratokba (az utóbbit ő alapította [1909.] és szerkesztette Kretschmerrel együtt) írt élelméjű, szellemes közleményei fontos új ismereteket nyújtanak a latin szavak hangsúlyáról, származásáról és jelentéseiről; ilyenmő kutatásai tulajdonképen egy tőle tervezett nagy etymologikus szótárnak voltak előmunkálatai. Ide tartozik a Stowasser-féle latin szótár 3. kiadásához (Leipzig—Wien, 1910.) írt mintaszerű, értékes előszava. — A latin nyelv mellett hehatóan foglalkozott az oszk és umbriai nyelvvel, s kimutatta a rejtelmes etruszk nyelv soknemű befolyását a latinra. (Gli Etruschi e la loro lingua, Firenze, 1909.) A latin nyelv történetére vonatkozó kutatásainak eredményeit a nemes értelemben vett művelt nagyközönség számára megírta a »Kultur der Gegenwart« cz. vállalatban: *Die lateinische Sprache*. (I. EPhK. 1906: 706. 1.)

Nyelvtudományi kutatásaival együtt jártak szövegkritikai dolgozatai és irodalomtörténeti tanulmányai, melyek eredményeit a Pauly—Wissowa-féle »Real-Encyclopaedie« czikkeiben (Dicta Catonis, Ennius; Etruskische Sprache, Euphorion, Fulgentius stb.) közölte. Két értékes könyvében (*Aus Vergils Frühzeit»* 1901., »*Gallus und Vergil»* 1906.) Gallus és Vergilius kölcsönös hatását tárgyalta, s egyszersmind az augustusi kor költészetének fényes rajzát adta.¹⁾ Irodalomtörténeti nagyszámú dolgozatai mellett, melyek

¹⁾ Erre vonatkozólag I. Némethy Géza dolgozatát: »Vergilius dormitans« az EPhK. 1908. évf. 170—181. lapjain.

különböző folyóiratokban jelentek meg, fontos a Teuffel-féle irodalomtörténetnek Krollal együtt végzett átdolgozása. A philologia egész terét átölelő munkásságáról tanuskodnak a «*Vollmöllers romanische Jahresberichte*» számára 1890—1906-ig szerkesztett s az itáliai nyelvekre meg a latin nyelvtanra vonatkozó évi tudósításai, melyeket 1907-től fogva a «*Glotta*»-ban folytatott. — Munkássága az ethnographiára és a vallástörténetre is kiterjedt. A class-philologia és az összehasonlító nyelvtudomány terén végzett kutatásaival maradandó jelentőséget vívott ki magának.

Működésének e rövid vázolója azonban hiányos volna, ha nem emlékeznénk meg jóságáról, áldozatkészségéről, nemis igénytelenségéről és igazságszeretetéről, melyek hálás emléket biztosítanak neki tanítványai s mindazok szívében, kik személyes érintkezésbe léphettek vele. Mindazt, mit barátai és tanítványai emléke iránt éreznek, megható bensőséggel fejezik ki Norden szavai, melyeket legújabb könyve («*Agnostos theos*») előszavában az elhunytának szentel.

(Breslau,)

LANG RIKÁRD.

— Pecz Vilmosnak az Ilias és Odysseia tropusairól szóló tanulmányáról, (EPhK. 35. [1911.] 1—85. lk.: Οἱ τρόποι τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας), melynek az eredményeket összefoglaló 'befejező része német nyelven is megjelent a *Neue Jahrbücher*ben (29. [1912.] 665—670.), elismerő bírálatot írt a Zeitschrift für das Gymnasialwesen 66. (1912). 174. lapján Carl Rothe, ki a homerosi kutatások terén elsörendű tekintély. A különbségeket, melyeket Pecz egyrészt az Ilias és Odysseia, másrészt a nagy görög tragikusok és Aristophanes tropusai között megállapít, igen jellemzeteseknek tartja, de még nagyobb súlyt helyez azokra a különbségekre, melyek az Ilias és Odysseia tropusai között észlelhetők, és különösen figyelemre méltónak tartja azt, hogy az említett két költeményben a háborúból vett tropusok igen csekély számúak, a miből azután Pecz azt a következtetést vonja le, hogy az Ilias és Odysseia keletkezésének ideje egy békésebb korszakba esik. A bíráló Pecznek ezen következtetése által is igazoltnak látja azt a feltevést, melynek Die Ilias als Dichtung című munkájának 125. és 126. lapján kifejezést adott. Rothe: 1911. márczius 25-én Peczhez intézett levelében így nyilatkozott: «Die Ergebnisse sind mir hochinteressant, und sollen auch bei der Bearbeitung der ‚Odyssee als Dichtung‘, die ich nach der ‚Ilias als Dichtung‘ (Paderborn, Schöningh, 1910) plane, Verwendung finden».

— A Pinguinek szigetének fordítása. Anatole France kétségkívül megérdemli, hogy műveit magyarul is olvashassák; fordításához azonban nemcsak a francia nyelv ismerete, hanem műveltség is szükséges. A francia történelem ezen éles, olykor nagyon is frivol szatiráját pedig csak olyan ember fordíthatja jól le, ki az ókor és a középkor történetét alaposabban ismeri, mint *Böloni György*, a jelzett könyv átültetője. Csak a tulajdonnevek átírásából adok egy csomót mutatól, mint a felületes munka riktó példáját. Hogy A. France nyomán Syllát és Virgiliust ír Sulla és Vergilius helyett, hagyján! De hogy az Aeneist Aeneadnak és Aeneasnak kereszteli el, s hogy a költőt Andusa fiának mondja (Andes helyett), az már vaskos hiba. Nem csoda ezután, hogy a fordításban Sz. Ágoston *Hippone* épökeje, hogy a sz. galleni kolostor alapítója szent *Gal*, és hogy a fordító az ókori vagy középkori neveknek ilyen francia átírását fogadja el: Paul Orose, Laodamie, Eryphyle, Parthénop, Prudence, Fortunat, Thébes, Fésules (= Fiesole) stb. Az olvasó csak nehezen találhatja el, hogy ki az a Polybeus (= Polybios), Pentésilés (= Penthesilea), Boreus (= Boreas), Pérousa (!) e. h. Perugia; míg a templom Rómában a Szent-Mária-Rotonda. Bizonyára nem fogja felismerni Tartacusban a Tartarust, Variasban Variust,

Démocratesben Demokritost, Silénesben Silenust, Commodiaeben Commodianust; és meg fog akadni a «him» Sapphón (*la mâle Sappho*, a mi valószínűleg a komoly vagy férfias S.-t akarja jelezni). Hogy az «Iliad» (!) és Hévodot görög idézetében sajtóhibák vannak, meg hogy ilyen képzések fordulnak elő: Dryadok és Uj-Atlantid, már a kisebb dolgok közé tartoznak.

G. J.

— A zsidó-keresztény onolatria. (*Válasz.*) Marmorstein Artúr-nak az EPhK. ez évi febr. számában «A palatinusi feszület» cz. dolgozatom egyik feltevése ellen tett megjegyzései nem elegendők arra, hogy nézetem feladására indítsanak. 1. Lehet, hogy Kaufmann Dávid philológiai garabonciáknak tartotta Halévy fejtegetéseit, — bár ki kell emelnen, hogy Halévy idézett cikkében nagyon rezerváltan veti fel a Genesis Sichein (= váll) és Hamor (= számár) nevei alapján a zsidó onolatriának a sichemitáknál való létezését — de Reinachot így megbélyegezni kissé erős dolog. Egy emberöltő nagyszerű munkássága áll ennek a tudósnak a háta mögött s elég a Cultes, mythes et religions három vaskos kötetét csak szemelvényesen olvasni, hogy szigorú módszerét, rengeteg tudását megismerje az ember. Természetes, hogy az orthodox theologusok mindig fájni fognak a modern vallástörténeti kutatás néhány eredményétől. Pedig nincs ok rá: mert itt csak arról van szó, hogy az ókeresztény és a zsidó egyház hívei közt élt az onolatria, mint tradíció, és ez még nem mondja azt, hogy erről a hivatalos egyház tanaira, szóval ilyesféle dogmára lehet következtetni. Hogy pedig az ókeresztény egyházban az onolatria divatban volt, arra tanúnk Tertullianus (id. cikkemben 14—16. lk.), ki egyenesen meg is mondja, hogy a pogányok gyanúsítása onnan származik, hogy a keresztényeket is zsidó felekezetnek gondolták (ad. nat. I, 11). Erre alapítottam én feltevésemet. 2. Hogy Celsusnál és a héber irodalomban nem találunk az onolatriára vonatkozó nyilatkozatokat, az csak argumentum e silentio, mely a beszédes bizonyítékokkal szemben itt számba nem jöhet. 3. Miért hallgat M. arról, hogy én a középkori festum asinorumra is hivatkoztam; honnan ered ez? hova nyúlnak le a gyökerei? A mi pedig a bibliai helyeket illeti, a Matth. XXI., 7-re való hivatkozást elengedem (bár itt is megvan az oka, hogy Krisztus miért vonul be számáron Jeruzsálembé!) és elfogadom M. A. állítását, hogy itt csak ószövetségi példára való utalással van dolgunk. De ez esetben mire vezet vissza a számárnak az ószövetségben való oly gyakori előfordulását? Bileam számára, Sámson győzelme a filiszteusokon a számár álkapásával stb., stb., mind nem egyebek, mint az onolatria halvány nyomai (v. ö. Hauptnak cikkem 17. l. i. m. 159—164. lk.). 4. Végül megállapítom, hogy M. Apion befolyását túlbecsüli, ha azt hiszi, hogy Tacitus is belőle merített; ez nem bizonyítható be; de nem is valószínű, hogy az éleslátású Tacitus átvett volna Apionból olyan dolgokat, melyeket már Josephus erőlyesen visszautasított. Az sem igazolható (a mit ez ellen fel lehetne hozni), hogy Tacitus esetleg Plutarchost használta, ki közvetlenül Apionból merített. Első sorban Plutarchos és Apion viszonya sincs még egészen tisztázva, másodsorban pedig bizonyos, hogy Tacitus nem használta Plutarchost. (V. ö. Schanz: Gesch. d. röm. Litt. II., 2. [1901.] 239. l.). Mindazt, a mit M. Apionról mond, aláírom, magam is ismerem a kutatóknak erről a szélhámosról való egyértelmű «jó» véleményét, de az, hogy ő Tacitusnak forrásul szolgált volna, alaptalan állítás. Tacitus és Tertullianus bizonyossága tehát kritikán felül áll és mindkettő igazolja a zsidó-keresztény onolatria létezését. De hozzácsatolhatom ezekhez még a következőket: Epiph. adv. har. XXVI. (id. cikkemben 16. l. 2. jz.), Posidonius és Apollonius Molon (id. Th. Reinach-nál: Textes d' auteurs grecs et latins relatifs au judaïsme. Paris, 1895; v. ö. S. Reinach, Cultes I, 343.), kik, elbeszélik, hogy Antiochus Epiphánes, feldúlva a jeruzsálemi templomot

annak kincsei közt arany-szamarfejet talált; ha ez esetleg csak történeti anekdota is, mindenesetre jellemző, s alapja nem lehet egyéb, mint a zsidókról elevenen táplált vélemény, hogy az onolatria náluk divatozik. Hivatkozhatunk még Diodorus Siculusra (hist. XXXIV.) és Petroniusnál, valamint Martialisnál néhány czélzásra (l. Kortholt: Paganus obtrectator sive de calumniis gentilium in veteres Christianos, Lubeca, 1703. V. ö. Haupt i. m. 159. l.). Mindez igazolja, hogy zsidó és keresztény onolatriáról igenis lehet beszélni, s hogy az én bevádolt állításom, melyet különben sem akartam kategorikusnak tekinteni, «a történeti igazság» itélőszéke előtt megállja a helyét.

(Párizs.)

RÉVAY JÓZSEF.

— Tycho. Endrei Gerzson az EPhK. ez évf. 46. lapján Diehl: Vulgárlat. Inschriften cz. gyűjteményét ismertette néhány feliratot közöl fordításban s az egyikben (Diehl 852. sz.) előforduló *Ticene* tulajdonnevet Tycho-nak fordítja: «...átadom nektek *Tychót*, Carisius fiát», a következő megjegyzést fűzve hozzá: «A szövegben *Ticene* van. A jegyzet szerint Tychenem. A nominativust *Tycho*-nak vélem, mint *Anio*, enis.» Ez téves: 1. Az *Anio*-ra való hivatkozás ab ovo helytelen, mert a *Ticene* (= Tychenem) nyilvánvalóan görögös acc. nyomát mutatja s így itt a latin párhuzam éppen nem használható analogiaként. 2. De nincs is itt szükség analogiákra. *Ticene* = Tychenem nem más, mint a *Tyche* görög szónak görögös acc.-a, melyhez még a latin acc.-végződés is hozzájárult; a vulgáris latinságban ez a kettős esetképzés nem szokatlan. V. ö. Diehl könyvében a 100. sz. felirattal: ...infrī havete. recipite Nicenem (Niké-t). *Tyche*, -es, mint tulajdonnév előfordul fõliratokban. Ezt tudva, bizonyára nem fordította volna E. a «*Ticene Carisi*» kifejezést így: «*Tychót*, Carisius fiát», hanem így: *Tychét*, Carisius leányát. (cf. Diehl I. indexét, 157. l., hol a *Ticene* (acc.) mellett utalás van a 322. sz. felíratra [Diehl 30. l.], melyben e név nominativusa szerepel: d. m. s. Aelia *Thiycce* [vagyis *Tyche*] Auc. lib. pia vixit stb.) 3. Végül egészen megbizonyosodhatott volna e fordítás helyesége felől, ha megnézi a CIL. (általa is idézett!) X. 8249. sz. felíratát (X. köt. 983. l., Diehl 852.): «*dii inferi, si illam videro tabescentem* (Diehl-nél: si illa videro tabescete), a miből kitűnik, hogy «*Tycho*» csakugyan *Tyche* volt. Egyúttal megtakarította volna magának ezt a fordítást is: «*ha azokat [t. i. testrészeit] meglátandom, rothaszsátok el*. Helyes fordítása: ha majd látom õt feloszlani (= rothadni).

(Párizs.)

RÉVAY JÓZSEF.

— Magyar vonatkozások Ben Jonson műveiben. Shakespeare kortársai sűrűn hallhattak a magyarországi eseményekről. Az Erzsébet-korabeli irodalomban sokszor találkozunk a Hunyadiak nevével, a magyar-török háborúk hőseivel. De történelmünknek nemcsak azt a korát ismerték, a mikor a győzedelmes magyar fegyver útját állotta a török hatalom terjeszkedésének: meglepő gyorsasággal értesültek az egykori eseményekről is. A XVI. század végén sokan jöhettek hozzánk a szigetországból is. Többek között Richard Knolles, a török história (*The Turkish History*, 1603.) megírója, magyar szempontból fölötte érdekes művének előszavában tanúskodik ilyen angol-magyar érintkezésről. «... az utóbbi eseményekről értesültem azon hiteles és bizonyos híradásból, melyet néhány derék angol embertől kaptam, kik ezekben a legutóbbi háborúkban Magyarországon¹⁾ harcoltak . . .» A történelmi érintkezésnek akárhányszor

¹⁾ Arundel Tamás lord pl. tudvalevőleg Esztergom ostrománál tűntette ki magát.

megmaradt a nyoma az egykorú irodalomban. Ben Jonsonnál (1573–1637) is találhatunk ilyen magyar vonatkozásokat: az *Every Man in his Humour* (először 1598-ban adták elő) és a *Staple of News* (1625) című vígjátékaiban.

Mint ismeretes, Ben Jonson az elsóvel alapította meg írói hírnevét. Ebben a darabjában, «melyben emberi gyöngeségeken kaczag», szerepel Bobadill kapitány, a nagyhangú, henczegő, de azért mégis gyáva katona finom humorral megrajzolt típusa. Az ő szájából értesülünk egy híres egykori eseményről, Esztergom ostromáról (1595). A harmadik felvonás első jelenetében emlékezik meg arról, mint egy kiváló hadi műveletről, melyet «holnap Szt. Márkus napja lévén vagy tíz évvel ezelőtt vittek véghez». Arra a kérdésre, hogy hol, nagy bőbeszédűséggel folytatja: «Hát *Strigonium* ostrománál, a hol két óránál rövidebb időben hét-száz elhatározott férfi — oly elszántak, mint bárki Európában — életét vesztette a várfalon. Azt mondom, uraim, ez volt az első, de a legkülömb ostrom, melyet valaha láttam, kivéve a . . . hogy is hívják, ostromot a legutolsó évben a genovaiakkal; de ez volt a legvégtetesebb és legveszedelmesebb hadi tett, a melyben szerepeltem, mióta fegyvert viselek . . . as I am a gentleman and a soldier».

E. Knowell: Úgy hát mindkét helyen szolgált: Strigoniumnál és hogy is hívják nál?

Bobadill: O lord, Uram! Szent Györgyre mondom, első voltam, a ki a várfalra mentem — és ha nem tettem volna elszántsággal, akkor leütöttek volna, ha egy millió lelkem lett volna is. Hallgasson meg, jó uram! három ágyút helyeztek el a várfal törött részében, és a mikor előre kellett nyomulni, a tüzmeisterük (nem kis ügyességtű ember) velem szembe áll a kanócczal, hogy az ágyut elsüsse. Megsejtettem szándékát, pisztolyomat melléne szegezve elsütöttem és kezemben csakis rapirral nagy erővel a mórókra rohantam, kiket kard élére hánytam mind . . .

Wellbred: Kard élére! Talán rapirral, kapitány? . . .»

Erdemes a megemlézésre, hogy Bobadillnak, az «esztergomi hősnék» szerepét egy ízben műkedvelő előadáson Dickens is adta, a ki nagyszerű «Bobadill kapitány volt».¹⁾ Jonson e drámájában van még egy ilyen másik magyar vonatkozás is. Brainworm, sebesült katonának öltözve felsorolja, hogy mely országokban harczolt az utóbbi időben: Bohemia, *Hungary*, Dalmatia, Poland . . .

A *Staple of News* című szatirikus komédiájában Ben Jonson korának — úgy látszik — nagyon általános kíváncsiságát, újdonságok hajhászását gúnyolja ki azon jelenetekben, a melyek epizodikusan a főcselekvényhez sorakoznak. A gúny, mely a legképtelenebb feltevésekben és észrevételekben nyilatkozik, sokakat megsértett. Ben Jonson azért, a mikor darabja nyomtatásban megjelent, megjegyzi, hogy ezek az újságok a kornak újságai . . . ki akarta gúnyolni kortársai «éhségét és szomszomságát azon röpiratok után, a melyek szombatonként szoktak megjelenni, de . . . egy betű valót sem tartalmaztak». A harmadik felvonás első jelenetében Lickfinger főszakács tudakol meg néhány újságot az irodában (a *Staple of News*-ban), a hol pénzért hallhat mindenről, a mi csak érdekli. Utoljára még Bethlen Gáborról szeretne valamit megtudni. (Something of *Bethlem Gabor*, And then I am gone.) Válaszul Thomas, a ki eredetileg borbélymester volt s kit csak Pennyboy támogatása juttatott a «staple»-be, a következőket válaszolja:

We hear he has devised
A drum to fill all Christendom with the sound:
But that he cannot draw his forces near it

¹⁾ Forster: The Life of Dickens. Book fifth. 1845—6.

To march yet for the violence of the noise.
 And therefore he is fain by a design
 To carry them in the air, and at some distance,
 Till he be married, then they shall appear.

Lickfinger: Or never, well, God be wi'you!
 Thomas válasza lehetetlenségek halmaza ugyan, de bizonyítja, hogy a jól értesült¹⁾ Ben Jonson mily sokat olvashatott «Bethlem Gabor-ról». Ezek a vonatkozások, bármily szerények, mégis beszédes emlékei hajdani idők gazdag érintkezéseinek.

(Budapest.)

FEST SÁNDOR.

— Bürger és Petőfi. Van Bürgernek egy kevéssé ismert, hosszabb költeménye, *Das Dörfchen*. (Gedichte v. G. A. Bürger. hg. von A. Sauer. Berlin u. Stuttgart. 1884. [Kürschners D. N. Lit. Bd. 78.] 271. l. Boie szerint Bernard egy versének az átdolgozása, v. ö. Briefe von u. an G. A. Bürger . . . hg. von A. G. Strodtmann. Berlin 1874. IV. 259. l.) Ennek a költeménynek az emléke élhetett Petőfiben, mikor megírta az *Est* című versét. A két költemény tárgya azonos: a falú idillikus rajza, mely mind a kettőben hasonló vonásokból tévődik össze. Mind a kettő a falusi élet dicséretével kezdődik. A folytatás is sokban hasonló; sorban előkerül mindaz, a mi széppé és kedvessé teszi a falut, a lányok éneke, a fülemile dala, a furulyaszó, a szerelem. Az egyezés helyenként csaknem szó szerinti:

Drauf mischet sie
 Die Melodie
 Der süßen Kehle
 In das Ahi
 Der Philomele . . .

Utezára mén
 Leány, legény
 S dalolni kezd:
 Hallván a neszt
 Dalol vele
 A fülemile
 Langy éneket
 A lomb megett.

Hasonló a szerelmesek találkozásának leírása is:

Si kömmt und winket,
 Und schenkt mir ein;
 Flicht dann u. dünkelt
 Doch lachend trinket
 Sie selbst den Wein
 Sich gut versteckt;
 Doch bald entdeckt,
 Muss sie mit Küssen
 Den Frevel büssen.

A közben a
 Kert ajtaja
 Halkan kinyíl;
 Miként a nyíl
 Oda suhan
 Vig boldogan
 A pásztor és
 Van ölelés
 Van csókolás . . .

Eltérés voltaképen csak a részletekben és a terjedelemben van. A *Dörfchen*-színekben, képekben gazdagabb, pontosan kidolgozott, részletekkel túlhalmozott rokokó festmény, míg Petőfi egyszerűbb, de épen ezért művészibb és

¹⁾ Kevés angol költő ismerte a korabeli eseményeket, személyeket annyira, mint ő. V. ö. The Alchemist című darabjában Sir Epicure Mammon felkiáltását: «Ez az ajak, ez az áll! azt hiszem, ön az *osztrák* (Habsburg) hercegek valamelyikéhez hasonlít». IV. 1. és később ugyancsak Mammon: Egy olyan ember, kit a császár még nagyobbra tartott, mint Kellyt. (Kelly, a hirhedt bűvész soká volt Rudolf udvarában, Prágában, míg családsága kitént s a hiszékeny király bezáratta.)

őszintébb költeményében csak a falusi est képét kapjuk. A tárgyi és hangulatbeli egyezéshez járul a forma azonossága, a mit — az egyáltalán nem formalista Petőfiről lévén szó — igen fontosnak tartok. Az is kétségtelen, hogy Petőfi ismerte Bürger költeményeit. Nemcsak Csokonai és kortársai, hanem a negyvenes és ötvenes évek írói is olvassák és utánozzák a német költőt s még 1860-ban is olvasni a *Lenore*nek egy fordítását s egy Bürgerrel foglalkozó cikket a *Hölgyfutárban*.¹⁾ S úgy látszik a *Lenore* volt hatással Aranynak 1855-ben keletkezett *Borcitéz* című balladájára, mert a halott völgyény mondájának eddig ismert feldolgozásai között Bürger költeményéhez áll a legközelebb. Mindazonáltal a Petőfi esetében alig lehet szó tudatos átvételről, hanem talán csak egy halvány emlékről, mely a költemény alkotása közben merült fel előtte. S így az én közleményem inkább csak egy szerény adalékkal akar hozzájárulni a költői alkotás lélektanához, melyről az újabb esztétikai és poétikai munkákban oly sok esik, s a melyre vonatkozólag csak ott jutottak félig-meddig elfogadható eredményekhez, a hol az irodalomtörténeti kutatás megállapításait is a vizsgálódás körébe vonták.²⁾

(Berlin.)

TROSTLER JÓZSEF.

— Adatok regényirodalmunk és drámairodalmunk történetéhez. Az utóbbi időben többször említett³⁾ BÁRÁNY BOLDIZSÁRNAK leginatósasabb és legkedveltebb darabja volt a *Sajdár és Rurik*, mely 1812-től 1867-ig több előadást ért, a Nemzeti Színház műsorán is sokáig szerepelt, később a Fánsey Lajos átdolgozásában.⁴⁾ Forrását már Bayer megtalálta⁵⁾ BACHICH JÓZSEF egykorú regényében, mely 1808-ban jelent meg s címe a következő volt: *Sajdár és Rurik avagy a Margaréta Szigete, Buda, és Pest között. Egy Történet IV. Béla királynak idejéből. Bachich József által.* Pozsonyban 's Pesten, Fűskuti Landerer Mihály betűivel, 1808. (Téli és Nyári Könyv-Tár IX. darab. 8-r. 174 l.) Itt csak arra kívánunk rámutatni, hogy Bachich Józsefnek e regénye — mint általában e korszak egész regényirodalma — nem eredeti, hanem szözszerinti fordítása a következő német regénynek: *Die Margarethen-Insel zwischen Ofen und Pesth. Eine romantische Volkssage aus den Zeiten Königs Bela IV.* (8-r. 215 l.) Pesth, bey Jos. Leyrer, 1805. Második kiadása *Die ellenen aus Ungarn oder Margarethens Schicksale* cízzel jelent meg, Leipzig, 1808.

E regény, mely Bárány Boldizsár átdolgozásában oly rendkívül népszerűvé vált s mely egy hosszú felszázadon át igazi hazai történetként gyönyörködtette regényolvasó és színházlátogató közönségünket, az e korban nagy számmal megjelent lovagregényeknek nem a legjobb hírű családjából való. Könnyen érthető népszerűségének természetes magyarázata az, hogy hazai történetünknek leggyászosabb eseményét, a tatárjárást, választotta háttérül Sajdár kún ifjúnak és Rurik tatárhercegnek a lovagregények ismert modorában lefolyó kalandos szerelmi történetéhez. E két ifjú szereti a szép Margaréta magyar szűzet, ki a regény befejezéséig mindkét inádját megszereti s mivel köztük választani nem tud, a Margit-szigeti

¹⁾ V. ö. *Hölgyfutár*, 1860. augusztus 4. sz. A fordítás L. Horváth Sándortól való, ő írta — úgy látszik, Bone és Gervinus alapján — a Bürger cikket is. Heinrich G. csak ifj. Ábrányi Kornél fordításáról tud (Német balladák és románcok. I. 66. l.). Ehhez járul még a Reviczky Gyuláé.

²⁾ V. ö. O. Behagel, *Bewusstes u. Unbewusstes im dichterischen Schaffen.* Leipzig. 1907. 10. s. köv. 1 k.

³⁾ EPHK., 1912. 183. l.; *Irodalomtörténet*, 1912. 388. l.

⁴⁾ Bayer József: *A magyar drámairodalom története.* II. 455. l.

⁵⁾ Bayer József: *A nemzeti játékszín története.* I. 425. l.

klastromba vonul, hol testi-lelki jó barátokká vált imádói mindennap meglátogatják. Alig kell hozzáfűznünk valamit e rövid tartalmi vázlatához. Csak a regény egykorú bírálóját idézzük,¹⁾ ki szokatlanul kifakad ellene a miatt, hogy nincs se történeti értéke, se esztétikai becsé. Szemére hányja továbbá az ismeretlen szerzőnek, hogy nem volt lovagias eljárás a magyar nemzet leggyászosabb emlékü történeti eseményét választani ennek az izléstelen szerelmi történetnek keretéül. Azt hiszi, hogy ezzel megsértette az önértetere féltékeny büszke magyar nemzetet, ki e miatt nem egykönnyen fog neki megbocsátani; a nuben azonban tévedett, mert nagyon is megbocsátott.

Felhozhatunk még egy ehhez teljesen hasonló példát. 1804-ben egy ilyen című regény jelent meg: *Zrini Miklós horváth országi bán szerint vári barátjainak és Illyefalvi Judit kisasszonynak története. Fordítottott németből B. A. által.* (8-r. 274 l.) Pesten, Trattner Mátyas' betűivel, 1804. Ebben a regényben azonban «nem a' Zrini viselt dolgai... a' beszédnek tárgyai, minthogy azokat külfömben is az Historiák eléggé hirdetik és magasztallják», hanem Zrinyi Miklós külföldről Magyarországra bujdosott két százsz ifjú barátjának, Pavenbergi Ruthárdnak és Strajtváldi Hartvignak közös szerelme a szép Illyefalvi Judit iránt. A becületesebb Ruthard végül is megkapja Juditot, de csak azután, mikor a lovagregények szabályai szerint bizonyos számú kalandon túlestek és boldogságukért eléggé megszenvedtek. Eredetije a következő német regény volt: *Jodocha von Hgendorf oder die drey Freunde von Serinwar. Ein Roman aus den Zeiten Nicolaus Zrini Banus von Kroatien.* (8-r. 256 l.) Wien. 1799.

A fordítás készítője (B. A.), ki «elméjének vidámitására... hivatalbéli foglalatosságai» mellett fennmaradt üres óráiban fordította magyarra, Kazinczy értesítése²⁾ szerint BARKASSY ADÁM jászberényi ev. ref. prédikátor³⁾ volt, ugyanaz a Barkassy, kinek Karenovics, Kazinczy egyik levele alapján egy Friz vagy Werthes-féle Zrinyi-dráma fordítását tulajdonítja,⁴⁾ de alaptalanul. A fordításnak még kevesebb értéke van, mint az eredeti regénynek. Kazinczy «álmosan készült fordítás»-nak nevezi⁵⁾ s az egykorú ismertetőnek is az a véleménye, hogy fordításával a regényt még jobban tönkretette, mert minden lapja tele van germanizmusokkal, hibás konstrukciókkal és értelmetlen kifejezésekkel.⁶⁾

ANDRÁD ELEKNEK, ki egyike volt legelső magyar színművészeinknek, egy ily című drámájáról maradt fenn emlékezet: *Zrinyi Miklós és az ő barátai*, érzékenyjáték öt felvonásban, melyet 1807-től 1818-ig többször adtak a pesti színpadon, s a melyről Bayer is megjegyzi, hogy egyike lehetett az akkori műsoron szereplő leghatásosabb magyar tárgyú dara-

¹⁾ Annalen der Literatur, 1805. I. 316. l.

²⁾ Kazinczy levele Kozma Gergelyhez 1805 márcz. l. Kazinczy Lev. III. 275. 536. l.

³⁾ Szinyei csak nevét említi (M. Írók élete I. 587. l.). A jászberényi ref. egyház anyakönyvéből, Simon Ferencz lelkész úr szíves értesítése alapján, közölhetjük a következő életrajzi adatait: 1755-ben született s 1783. aug. 8-án a jászberényi ev. ref. ekklezsia prédikátorának hívta meg s ettől kezdve itt működött 30 éven keresztül. Első neje Szathmáry P. Zsuzsanna volt, ki tíz gyermekkel ajándékozta meg, második neje pedig Halász Eleonora özvegy asszony, kivel 56 éves korában, 1811 jún. 9-én lépett házasságra. Két év múlva, 1813 febr. 16-án meghalt. Főérdeme, hogy egyháza múltjára vonatkozó összes adatokat összeszedte, rendezte és csoportosította s így a végleges pusztulástól megmentette.

⁴⁾ Karenovics József, Zrinyi Miklós a szigetvári hős költészetünkben. Budapest, 1905. 141-142. l.

⁵⁾ Kazinczy Lev. id. h.

⁶⁾ Annalen der Literatur, 1805. I. 123. l.

boknak.¹⁾ Ismerve Bárány Boldizsárnak eljárását, azt hisszük, hogy a regényünkkel egybevágó czíme alapján aligha tévedünk abban a feltevésünkben, hogy Andrád Elek sem tett egyebet, mint a fentebbi német lovagregényt átdolgozta hatásos nemzeti drámának.

Csak mellékesen említjük meg, hogy SZ. KIRÁLY MIKLÓSNAK is ugyanez lehetett az eljárása, mikor megírta *Jetta vagy a szép tündérnő* öt felvonásos,²⁾ Kolozsvárt 1829 febr. 7-én előadott tüneményes játékját. Dramatizálta a *Jetta Szép Tündér-Asszony* cz., Kassán 1798-ban kiadott kísérteties történetet, melynek eredetijét J. ALOIS GLEICH bécsi színi-direktor írta (*Jetta, die schöne Zauberin oder der Wolfsbrunnen*. Wien, 1796.)

Mindenesetre érdekes jelenség, hogy a múlt század első negyedének regény- és drámaírója még akkor is, ha hazai tárgyú regénynyel vagy drámával akar kedveskedni közönségének, közvetve vagy közvetlenül német forrásból merit. Ezek a példák is bizonyítják, hogy a divatos német irodalmi áramlatok hatása alatt író és olvasó közönség mennyire nem volt még érett Katona *Bánk Bán*jára.

(Budapest.)

GYÖREY LAJOS.

— Garay János «A két holló» című költeménye és egy skót népballada. Garay János, romantikus irodalmunk rokonszenves költője, *A két holló*-ban híres skót népballada anyagát dolgozta fel. Valószínű, hogy Garay a *The two corbies* német fordításból vagy feldolgozásból ismerte. Szükszavúan már Greguss is a *skót utánezatú* jelzöt adja Garay balladájának.³⁾ Két holló siránkozik, hová menjenek, hol ebédeljenek. Az egyik megszólal, ott fekszik egy lovag, kit nem régen öltek meg. Hollétéről csak sólyma, kutyája és szép hölgye tud:

And naebody kens that he lies there
But his hawk, his hound and his lady fair.

Kutyája vadászatra ment, sólyma a madarakat veri fel, hölgye más társat választott magának, bátran lakmározhatnak. Arra serkenti társát, üljön a vitéz nyakára, ő maga az ifjú szép két szemét vájja ki, aranyhajával majd fészüket bélelik ki.⁴⁾

Garay János balladája főbb mozzanataiban megegyezik a skót népköltés remekével. A holló bükkfa ágáról szól társának, éhezik, mi lesz ma eledele? A másik károgyva felel, hogy holt, halavány vitéz van amott az ormon, pártütközethen hullt el. *Sólyma* és hű *kutyája* nyögdel, de Zille, a *hívese* új férj karjában tánczol «lús termeken». A másik holló megörül, a vitéz kutyáját majd elveri, a sólymot üzze el a társa. A két «dögéhes» holló károgyva száll a holt vitézre, kin «édes tápot» találnak, míg a hűtlen Zille új férj karján feledi a régit.

Jellemző a keret, a helyzet kiszínezése:

Bükkágon éjsötétben
Holló vagyon,

Ül társa ellenében
A szirtfokon.

A skót ballada népies egyszerűséggel indul meg: As I was walking all alane... De egy mozzanatban sokkal művészebb a népballada. Míg Garay Zille fagyos közönyét s rút hűtlenségét kiélezi s refrainszerűen visszatér reá, a skót balladában a lovag van előttünk. A bűtlenségre csak

¹⁾ Bayer: A magyar drámairod. tört. I. 240. l.

²⁾ Figyelő, XVII. 156. l.

³⁾ Greguss: *A balladáról*, *Kisf.-T.-Évt.* Új f., III. k. 378.

⁴⁾ R. Armstrong: *Old ballads of England and Scotland*, 165—166.

röpkén utal, de, úgy érezzük, súlyos szavakkal: His lady 's ta' en another mate. A végső sorok is a nyomaveszett lovagról, pusztulásáról regélnek, kinnek csupasz csontjaival a szél játszik majd egykoron. Míg Garay költeményében az érdeklődés elbillent egy kissé, a skót balladában a hullán röpködő hollók sivár látványa s a lovat tetemének megható képe nyugózi le a lelkünk, a hűtlennek az alakja pedig surranó villózással maradozik el.

(Arad.)

ELEK OSZKÁR.

— Arany János egy ismeretlen verse. Arany János Bolond Istók-jából az első mutatvány (az I. ének nagy része: 1—99. szak) 1850-ben jelent meg először a debreczeni «Csokonai lapok»-ban. E folyóirat hetenként kétszer jelent meg 1850. júl. 3. és okt. 5. között; az első évnegyed után megszűnt. Az Arany közölte mutatvány a 15—19., 23., 25. és 27. számokban látott napvilágot. Érdekes, hogy Arany az első 70 szakba (15—19. sz.) csúsztott nagyszámú sajtóhibát versben korrigálta ki. Aranynak ez eleddig teljesen ismeretlen, helyesebben szólva föl nem ismert költeménye a «Csokonai lapok» utolsó, 29. számában jelent meg a következő szerkesztői megjegyzéssel:

«Bolond Istók» című jeles költeménybe, rendes javítónkunk betegsége miatt némely nyomtatási hibák csúszván be, *Istók bátya* kívánsága szerint:

Menula sic emenda:

Vers: 1. sor: 2. *óta!* ez kevés;
 Javítsd *óta!*] úgy nincs benne rés.
 Vers: 2. sor: 4. *fátyoldára lesz-rül,*
 Honnan tudmillik az eső aláhull.
 Vers: 4. sor: 7. *a tánc: e tánc* biz a!
 Vers: 10. sor: 1. *nem* helyett *sem*: hiba.
 Detto: sor: 5. *azért*: csak *azt* legyen
 Vers: 11. sor: 6. *lét-ösvényen,*
 Vers: 33. sor: 1. *nem -iütt,* hanem *-tül,*
 Vers: 43. sor: 8. *Rém: Rom* helyett ül.
 Vers: 50. sor: 8. *nem oda,* a *szélllyel*
 Után, hanem alább szükség a zárjel:
 Vers: 51. sor: 2. *az elérje*
 Után jó a zárjel ilyen] izéje.
 Vers: 53.: 5. *dehogy szakasztá!*
 Mikor sokkal jobban szalad: *szalasztá.*
 Vers: 59. sor: 2. *lebútt*:
El, nem *le...* hisz nincs ott verem, se' kút!

Azt gondolom, feleslegesebb munkát alig végezhetnénk, mintha hosszasan bizonyítani kezdenék, hogy e verset Arany írta. De a kit maga a vers nem győz meg, az gondoljon a verset megelőző szavakra, a melyek szerint szintén elég világos az Istók bátya szerzősége. Aranyról különben is eléggé ismeretes, hogy szerette a verselésnek olykor tréfás virtuóizásait.

(Budapest.)

KARDOS LAJOSZ

— B. Delbrück Germanische Syntax cz. művének (I. Zu den negativen Sätzen. II. Zur Stellung des Verbuns. Abhandl. der phil. hist. Kl. der königl. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften. XXVIII. no. 4. és 7. Leipzig, 1911) első része a germán tagadó mondattal foglalkozik. Gebauer (Arch. slav. Phil. VIII.; 177. s k. l.), az ócehben a kvalitatív

(egész mondatra vonatkozó) és kvantitatív (a mondat valamely részére vonatkozó) tagadás közt tesz különbséget. Egyes nyelvek a kétszeres tagadást mint erős állítást használják, másokban kettős tagadás is megtartja tagadó értelmét, azért, mert — Gebauer szerint — egyes népekben a qualit. és kvantit. tagadás különbségének érzete elveszett, másokban fennmaradt. Mourek alkalmazta e tant a germánra s úgy találta, hogy az eredeti állapot itt már csak «rudimentár» nyomokat hagyott hátra. Delbrück fejtegetése a következő gondolatmenetben halad. A tagadó szó eredetileg az ige előtt állott, csak ha más mondatrészre (pl. az alanyra) vonatkozott, került az illető mondatrész mellé. Ha az alany pronom. indefin. volt, ez a tagadó szóval egységes complexumná olvadhatott össze. A fejlődés eme foka némelykor változatlanul maradt; de mivel a beszélő hozzá volt szokva ahhoz, hogy tagadó mondatban a tagadó szó az ige előtt álljon, a tagadó szót másodsor is kitéhette. E folyamat szemmel láthatóan másodlagos, s ezért nem jogosult (legalább történeti szempontból) a qualit. és kvantit. tagadás közt különbséget tenni (v. ö. öfn. nioman weiz és nioman ni weiz).

A második rész beces szórendi tanulmány. A példák az óisl., ónorv., ógutn., ósvéd, gót és angsz.-ból valók. Három típus fordul elő. 1. Az alany kezdi a mondatot; ilyenkor az ige hol a mondat közepén, hol a végén áll (utóbbi eset az óind.-ben is előfordul). A többtagú ige nem lehetett mindig enklitikus, középhangsúlylyal bírt (hosszabb hangalkatánál fogva) s ezért állhatott a mondat végén. Hogy ezen indog. típus a germánban megváltozott oly módon, hogy az ige a mondat második helyére is kerülhetett, ennek oka «wesan» és más rövidebb igealak, a melyek éppen rövidségük miatt lettek enklitikusakká s ezért is állanak a mondat második helyén. 2. Az ige kezdi a mondatot (óindben is előfordul). 3. Sem az ige, sem az alany, hanem valamely határozó áll a mondat élén. Így látjuk ezt az északi- és nyugati germán nyelvben, a hol második helyen áll ilyenkor az ige s utána az alany. A gót ilyenkor is a mondat végére helyezi az igét (mint az óind), s ez — D. szerint — az eredeti állapot. A mellékmondatban az ige utolsó helyen áll. Az ősgermán viszonyok tehát úgy alakultak, hogy főmondatban az ige a mondat utolsó, később második helyén is állott, mellékmondatban eredeti helyét a mondat végén megtartotta.

(Budapest.)

BENIGNY GYULA.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Gyulai Pál: *Bírálatok*. Budapest, Franklin, 1912. 8-r. 434 l. Ára 5 K.

**Kelecsényi János*, dr.: *Az esztétika alapvető elvei*. Budapest, Franklin, 1913. 8-r. 169 l. Ára 4 K.

**Championer István*: *Petőfi: János vitézének hatása Arany Toldijára*. Kassa (Szent-Erzsébet), 1912. K. 8-r. 52 l.

**Vindly Gábor*, Kendi: *Magyarország a rómaiak alatt című fali térkép magyarázata*. Irta és névmutatókkal ellátta. — Budapest, Magyar földrajzi intézet R. T. 1912. 8-r. 91 l.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel, 1913. K. 8-r. Számonként 40 f. 689. Marcel Prévost: *Missette*. Ford. Császár Ernő. 60 l.

690—691. Gróf Bethlen Miklós önéletírása. Szemelvények. Kiadta dr. Károlyi János. 99 l.

692—693. Henry Bernstein: *Édes otthon*. Szinmű. Ford. Ábrányi Emil. 433 l.

Jókai, Olesó. Budapest, Révai, 1913. K. 8-r. Számonként 40 f.

101. *A magyar színészet hőskora*. 59 l.

102. *A magyar Faust és más elbeszélések*. 59 l.

103. *A véres kenyér*. 62 l.

104—106. A barátfalvi lévita. 178 l. («Az elátkozott család» folytatása.)

107—110. Minden poklokon keresztül. 101+157 l.

Revue de Hongrie, VI. évf. 1. sz. Budapest, 1913. N. 8-r. 1—80 l.

Révay, Josef, Über das Zeitalter Kommodians. Különnyomat a *Didaskaleion* cz. folyóiratból, Torino, 1912. 455—480 l.

Révay, Josef, Emendationes Commodianæ. Különnyomat a *Didaskaleion*ból. 1912. 513—517 l.

Varga Zsigmond: Írás- és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez. Kolozsvár, Stief Jenő és társa. 1913. 4-r. 197 (lithographált) l. 5 K.

* *Vértesy* Dezső, Anthologia az újkori görög nép költészetéből. 100 görög dal, Budapest, Franklin, 1913. K. 8-r. 184 l. 4 K.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

Classica-philologia.¹⁾

Abbott, F. F. Society and Politics in Ancient Rome. London (Routledge et Sons) 1912. (X, 267 l.) 6 sh.

Abbott, F. F. The Common People of Ancient Rome. London (u. o.) 1912. (XII, 290 l.) 6 sh.

Arnim, Hans von. Sprachliche Forschungen zur Chronologie der platonischen Dialoge. Wien (Hölder), 1912. 8-r. 235 l.

Bassi, D. Mitologia Greca e Romana. Firenze (Sansoni) 1912. (XIX, 339 l., 97 képpel és 4 táblával.) 2·80 L.

Baumgarten, F., *Poland*, F., *Wagner*, R. Die hellenistisch-römische Kultur. Leipzig, Teubner. N. 8-r. XIII, 674 l. (11 színes táblával, 4 térképpel, 440 szöveggéppel.) Kötve 12·50 M. [Ugyanazon szerzők Hellenische Kultur cz. immár 3. kiadásban megjelent jól ismert művének 2., befejező része; v. ö. EPhK. 1907: 144 s k. lk.]

E. Belzner. Homerische Probleme. I. Die kulturellen Verhältnisse der Odyssee. II. Die Komposition der Odyssee. Leipzig, (Teubner,) 1911—12. 8-r. VI, 202+VIII, 272 l. Kötve 6·50 és 8 M.

Bennett, F. M. Religious Cults associated with the Amazons. Columbia (Univ. Press) 1912. 8-r. (80 l.) 5 sh. 6 d.

Caynat, R. L'armée romaine d'Afrique, et l'occupation militaire de l'Afrique sous les empereurs. I-ère partie. Paris, (Leroux) 1912. N. 8-r. XXVII, 423. 1.

Commentationes Philologae Ienenses. Ed. Seminarii Philologorum Ienensis Professores. Vol. IX. fasc. 2. *De Hieronymo Donati discipulo*: scripsit *Frid. Lammert*. Leipzig, (Teubner,) 1912. 8-r. IV, 75 l. 3·20 M.

Dittmar, *Heinrich*. Aischines von Sphettos. Studien zur Literaturgeschichte der Sokratiker. Untersuchungen u. Fragmente. [Philol. Untersuchungen, hrsg. von Kiessling u. Wilamovitz, XXI.] Berlin (Weidmann) 1913. 8-r. XIII, 328 l. 10 M.

¹⁾ Több oldalról nyilvánított óhajra ismét megkezdjük a külföldi irodalom nevezetesebb műveinek bibliografikus ismertetését, hogy legalábbilyképen egészítsük ki a 'Külföldi Irodalom' czimű, erőnk és terünk elégtelensége miatt hézagossá rovatot.

Drever, J. Greek Education. Cambridge (Univ. Press) 1912. VI, 108 l. 2 sh.

Ehrlich, H. Untersuchungen über die Natur der griech. Betonung Berlin (Weidmann) 1912. 8-r. XII, 275 l. 8 M.

G. Foucart. Histoire des religions et méthode comparative. Paris (Picard et Fils) 1912. 5 fr.

Fowler, W. W. Roma. London (Williams et Norgate) 1912. 8-r. 256 l. 1 sh.

Friedländer, J. Die Chadirlegende u. der Alexanderroman. Leipzig (Teubner), 1913. 8-r. XXIV, 338 l. 12 M.

Geikie, A. The Love of Nature among the Romans. London (Murray) 1912. XII, 394 l. 9 sh.

Geizer, M. Die Nobilität der röm. Republik. Leipzig (Teubner) 1912. (8 r. IV, 120 l.) 3.20 M.

Grebe, F. W. Studia Catulliana. Amsterdam (Meulenhoff) 1912. 8-r. 135 l.

Greek Literature. A series of Lectures delivered at Columbia University. London (Frowde) 1912. (316 l.) 8 sh. 6 d.

Gunning, P. G. De Ceorum fabulis antiquissimis quaestiones selectae. I. Amsterdam, (Müller), 1912. 8-r. 90 l.

Halliday, W. R. Greek Divination, a Study of its methodes and principles. London, (Macmillan), 1912. 8-r. — 0. l. 5 sh. [Tartalma: Magic; Ritual; Divination and Magic; The acceptance of omens; Manteis; The Ordeal; Divination of sacred springs; Lekanomancy; Omens and subrites; Kleromancy; Necromancy; Augury.]

Harrison, Jane Ellen. Themis. A study of Social Origins of Greek Religion. Cambridge, (Univ. Press.) 1912. XXXII, 559 l. 5 doll.

Hermann, E. Griechische Forschungen. I. Die Nebensätze in den griech. Dialektinschriften in Vergleich mit den Nebensätzen in der griech. Literatur u. die Gebildetensprache im Griech. u. Deutschen. Leipzig, (Teubner), 1912. 8-r. VIII, 346 l. 10 M.

Hunt, A. S. Tragicorum Græcorum fragmenta Papyracea, nuper reperta. Oxford (Clarendon) 1912.

Jones, H. S. A Catalogue of the Ancient sculptures preserved in the Municipal Collections of Rome. Oxford, (Clarendon Press.) 1912. I. köt. N. 8-r. VIII, 419 l. II. köt. 94 fénynyomatú tábla. 18+50 sh.

Kalinka E. Die pseudoxenophantische Ἀθηναίων πολιτεία [Sammlung wissenschaftl. Commentare zu griech. u. röm. Schriftstellern]. Leipzig (Teubner) 1913. 8-r. IV, 327. l. 10 M.

Laudien, Arthur. Griechische Inschriften, als Illustrationen zu den Schulschriftstellern [Herod., Thukyd., Xen., Soph.: Antigone, Platon: Apologia, Demosthenes]. Berlin (Weidmann) 1912. N. 8-r. 78 l. 1.40 M.

Laudien, Arthur. Griech. Papyri aus Oxyrhynchos. Für den Schulgebrauch ausgewählt. Berlin (Weidmann) 1912. N. 8-r. 58 l. 1.40 M.

Leaf, Walter. Troy, a study in Homeric Geography. With maps, plans and illustrations. London, 1912. 8-r. 12 sh.

Leuchtenberger, Gottlieb. Altclassisches Viaticum aus Homer, Sophokles u. Horaz. Berlin, (Weidmann), 1912. (8-r. XI, 90 l.) Kötve 2.50 M.

Lysias, Orations. By C. Hude. [Oxford Text] Oxford, (Clarendon Press,) 1912. 8-r. 3 sh. 6 d.

Murray, G. Four stages of Greek religion [Columbia Univ. Lectures] New-York (Col. Univ. Press), 1912. 8-r. 222 l. 6 sh.

Norden, E. Agnostos theos. Untersuchungen zur Formengeschichte religiöser Rede. Leipzig, (Teubner,) 1913. 8-r. IX, 410 l. 12 M.

Otte, Heinrich. Kennt Aristoteles die sogenannte tragische Katharsis? Berlin, (Weidmann), 1912. 8-r. 63 l. 1.60 M.

Oxyrhynchus Papyri. IX. A. S. Hunt. (Egypt Exploration Fund). London, 1912. (XII, 304 l. 6 tábla.)

Nietzsche, Friedrich. Philologica III. Unveröffentlichtes zur Antiken

Religion u. Philosophie, hrsg. von O. Crusius u. W. Nestle. Leipzig (Kröner), 1913. 8-r. 462 l. 10 M.

Pascal, C., Le credenze d'oltretombe nelle opere litterarie dell' antichità classica. Catania (Battiato) 1912, 2. köt. 8-r. XII, 262+262 l.

Pfister, Friedrich. Der Reliquien Kult im Altertum. 2. (Die Reliquien als Kultobjekt. Gesch. d. Rel.-Kultes.) Giessen, (Töpelmann), 1912. [Religionsgeschichtl. Versuche u. Vorarbeiten; hrsg. v. R. Wünsch. u. Deubner V. 2]. 8-r. (401—687 l.) 10 M. [A kötet első fele: Das Objekt des Reliquien Kultes. 1909-ben jelent meg.]

Pichon, René. Les sources de Lucain. Paris, (Leroux), 1912. 8-r. IV, 279 l.

Pizzagalli, A. M. Mito e poesia nella Grecia antica. [Bibliot. di filol. class. dir. da C. Pascal, 8.] Catania (Battiato). 1913. 8-r. 258 l. 4 L.

Polybius. Ed. R. Laqueur. Leipzig, (Teubner). 1913. 8-r. VIII, 309 l. 10 M.

Poulsen, F., Der Orient und die frühgriechische Kunst, Leipzig (Teubner) 1913. 4-r. VIII. 197 l, 197 képpel; kötve 14 M.

A. G. Roos. Studia Arrianea. Leipzig (Teubner), 1912. 8-r. 79 l. 280 M.

Rosbach, Otto. Castrogiovanni, das alte Henna in Sizilien. Nebst einer Untersuch. üb. griech. u. italische Todes- u. Frühlingsgötter. Leipzig, (Teubner,) 1912. IV, 47 l. 9 kép. 240 M.

Rothe, Carl. Der augenblickliche Stand der homerischen Frage. Berlin (Weidmann), 1912. N. 8-r. 94 l. 2 M.

Schomack, Wilhelm. Der Horaz-Unterricht. Ein Beitrag zur Didaktik u. Methodik des Latein. in d. Gymn.-Prima. Berlin (Weidmann), 1912. N. 8-r. X, 144 l. 3 M.

Schubart, Wilhelm. Ein Jahrtausend am Nil, Briefe aus dem Altertum. verdeutscht u. erklärt. Berlin, (Weidmann), 1913. N. 8-r. LXIV, 127 l. 7 fénynyomat, 37 kép.) Kötve 450 M.

Sihler, E. G. C. Julius Cäsar. Sein Leben nach den Quellen kritisch dargestellt. [Deutsche, vom Verfasser besorgte Ausgabe.] Leipzig, [Teubner], 1912. 8-r. VI, 274 l. 6 M.

Slippen, A. P. H. A. Disputatio critica de carminibus Horatii sex quæ dicuntur Odæ Romanæ. Amsterdami dissertatio. Leyden (Théouville), 1912. 8-r. VIII, 182 l.

Sophokles: Robert, C. Die Spürhunde. Ein Satyrspiel von S. Für die Aufführung des Lauchstedter Theatervereins. Berlin, (Weidmann), 1912. 8-r. 24 l. 960 M. *Wilamowitz.* Die Spürhunde des S. Leipzig, (Teubner), 1913. 8-r. 28 l. 1 M.

Spiess, H. Menschenart u. Heldentum in Homers Ilias. Paderborn (Schöningh), 1912. 450 M.

Thomas, E. Studien zur latein. u. griech. Sprachgeschichte. Berlin (Weidmann), 1912. (8-r. 144 l.) 4 M.

Vitæ Vergilianæ. Rec. Jac. Brummer. (Bibl. script. Græc. et Roman.) Leipzig, (Teubner), 1912. Kis 8-r. XXII, 74 l. 2 M.

Walden, J. W. H. The Universities of Ancient Greece. London (Routledge et Sons), 1912. XIV, 367 l. 6 sh.

Wilamowitz-Moellendorf, U. von. Sappho u. Simonides Untersuchgen über griech. Lyriker. Berlin, (Weidmann), 1913. N. 8-r. V, 330 l. 9 M. Kötve 1160 M. [Tartalma: Eingang. Sappho. *Les chansons de Bilitis.* Die sprachl. Form d. lesbischen Lyrik. Anakreon. Simonides. Das Skolion an Skopas. Simonides der Epigrammatiker. Epigramme. Die Dichter mit dem Namen Stesichoros. Die Kraniche des Ibykos. Pindars Paeon für Abdere. Solons Elegie εἰς ἔρατον. Mimnermos u. Properz. Horaz u. die griech. Lyriker.]

Hivatalos nyugtázás

az 1913. évi január hó 1-től 31-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1912-re: Rádits D., Somogyi K. 3 kor. — **1913-ra:** Botka J., Braun S. 5 K, Dragos K, dr. Henrich A., dr. Nagy P., dr. Neiser I., Pünkösti M., Zuber M. 6 kor. — Összesen: 56 korona.

Rendes tagdíj 1910-re: dr. Sebestyén K. 5 kor. — **1911-re:** dr. Benkovich I. 5 K, Isoz E., Klauber Fr. 5 K, dr. Márffy O. 5 K, Mikolics I. 5 K, Pintér L. 5 K, dr. Sebestyén K., Szilágyi Gy. 5 kor. — **1912-re:** dr. Acsay A., Bayer J., Cséplő P., Csudáky B. 5 K, dr. Farkas J. 5 K, Gagy J. 3 K 36 f., dr. Harmos S. 5 K, dr. Herczeg Á. 5 K, dr. Janicsek J., Kelecsényi J. 2 K, Schacfer V. 5 K, dr. Sebestyén K., Trócsányi Z. 2 K. R. Vozáry Gy. 3 K 45 f., dr. Weiss M. 5 kor. — **1913-ra:** Alszegey Zs. 1 K, Alszegey Zsolt 9 K, gróf Apponyi S., Bajza J. 5 K, Balogh P., dr. Biró Á. 8 K, Bontó J., Borsodi M., Bosnyák P., dr. Burány G., Császáz E. 2 K, Dengi J. 6 K, Dengi J. 2 K, dr. Dombi M., Dóczi I., Endrei G. 4 K, dr. Erdélyi P., dr. Erdődi A., Ferenczi Z. 6 K, Fest S. 1 K, dr. Finály G. 2 K 80 f., Fiók K. 4 K, Gálos R. 8 K, Gesztesi Gy. 2 K, Gyárfás T., Hornyánszky Gy., 7 K, dr. Horváth B., dr. Imre S., Incze L., Jándi B., dr. Kardos Gy., Király Gy. 5 K, dr. Litzkó H., dr. Lakotos V., Liska J., dr. Losonczy Lajos, Lukinich I. 8 K, Marmorstein A. 2 K, Marót K. 6 K, dr. Marton J., Mazuch Ede, Márton J., Mondik P., Móroc E., dr. Nagy Zs., Németh R., Pacher D., dr. Pap Károly 4 K., dr. Pap L., dr. Papp I., Parászka G., Radinovic L., dr. Radó A., Ranschburg V., dr. Reibner M., Révay J. 5 K., Rózsa D. 5 K, Schill S., Schmidt Fülöp, dr. Sebestyén K., Sörös P., Strauch B., dr. u. Szabó Gy., Szántó K., Szölgyény F., dr. Tolnai V., dr. Tóth Gy., dr. Tóth K., Tóth M., Trostler J. 3 K, Trócsányi Z. 2 K, dr. Vajda Gy., Vértessy J. 4 K, Wagner A., dr. Wargha S., dr. Zoltvány I. — **1914-re:** Bajza J. 5 K, Fiók K. 8 K, Litzkó H. 2 K, Parászka G. 2 M. — Összesen: 784 K 61 f.

Előfizetők 1913-ra: Balassagyarmati állami főgimnázium 10 K 80 f., Bártfai állami gimnázium, Beregszászi állami főgimnázium 10 K 80 f., Besztercebányai evang. gimnázium, Békéscsabai Rudolf főgimnázium, Bonyhárdi evang. főgimnázium, Brassói állami főreáliskola, Budapesti I. ker. állami főgimnázium 10 K 80 f., Budapesti Eötvös kollégium, Budapesti II. ker. főreáliskola 10 K, Budapesti kegyesrendi főgimnázium 10 K 80 f., Budapesti kegyesrendi Kalazantinum, Budapesti V. ker. állami főgimnázium ifjúsági könyvtára 10 K, Budapesti képviselőház könyvtára 10 K 80 f., Budapesti evang. főgimnázium 10 K 80 f., Budapesti Erzsébet nőiskola, Budapesti Norbertinum, Csíkszeredai főgimnázium 10 K 80 f., Csongói ref. főgimnázium, Czeglédi állami főgimnázium 10 K 80 f., Debreczeni ref. főiskolai anyakönyvtár 10 K 80 f., Debreceni ref. főiskolai bölcsészettani szeminaryium 10 K 80 f., Debreczeni állami főreáliskola, Dési állami főgimnázium 10 K 80 f., Dóme Károly Nagyszalontán 10 K 80 f., Egri állami főreáliskola, Esztergomi főgimnázium, Érsekújvári közs. kath. főgimnázium, Fehértém-lomi állami főgimnázium 10 K 80 f., Fiumei állami főgimnázium, Fogarasi állami főgimnázium, Glauber József 10 K 80 f., Günsberger Lajos Pécssett 10 K 80 f., Gyöngyösi állami főgimnázium 10 K 80 f., Győri állami főreáliskola, Gyulai róm. kath. főgimnázium, Huszár István 10 K 80 f., Jászóvári premontrai kanonok-rend 10 K 80 f., Kalocsai Jézus-társasági kollégium 10 K 80 f., Kaposvári állami főgimnázium, Kassai állami főreáliskola 10 K 80 f., Kecskeméti főgimnázium 10 K 80 f., Kecskeméti főreáliskola 10 K 80 f., Keszthelyi kath. főgimnázium, Kézdivásárhelyi róm. kath. főgimnázium, Kilián Frigyes 44 K 20 f., Kisszebeni kath. főgimnázium, Kisujszállási ref. főgimnázium, Kolozsvári unit. kollégium, Kolozsvári róm. kath. főgimnázium, Kolozsvári állami felsőbb leányiskola 10 K 80 f., Kolozsvári ref. kollégium, Körmöcbányai állami főreáliskola, Lévai róm. kath. főgimnázium, Lőcsei főreáliskola 10 K 80 f., Lugosi állami főgimnázium, Maramaroszigeti kath. főgimnázium, Mezőtúri felsőbb leányiskola, Mezőtúri ref. főgimnázium 10 K 80 f., Miskolczi ref. főgimnázium 10 K 80 f., Nagybányai főgimnázium 10 K 80 f., Nagyenyedi Bethlen főiskola 10 K 80 f., Nagykanizsai kath. főgimnázium 10 K 80 f., Nagykállói állami főgimnázium, Nagykárolyi róm. kath. főgimnázium, Nagykőrösi ref. főgimnázium, Nagyszebeni állami főgimnázium, Nagyszombat érseki főgimnázium, Nagyvárad főreáliskola, Nyitrai főgimnázium, Pancsovai állami főgimnázium 10 K 80 f., Pannonhalmi szt. benedekrendi könyvtár.

Pápai reform. főiskola, Podolini kath. főgimnázium, Polatssek M. Temesvár 10 K 80 f., Pozsonyi kir. kath. főgimnázium, Rakoczay P., Ranschburg Gusztáv 21 K 60 f., Rozsnyói evang. főgimnázium 10 K 80 f., Rózsashegyi kath. főgimnázium, Sárospataki főiskolai könyvtárnok 9 K, Sátoraljujhelyi róm. kath. főgimnázium, Séllei Péter, Singer és Wolfner 21 K 60 f., Soproni bencés főgimnázium, Soproni állami főreáliskola, Stein János 32 K 40 f., Sümei állami reáliskola, Szakolczai kir. kath. főgimnázium 10 K 80 f., Szarvasi evang. főgimnázium, Szatmári ref. főgimnázium, Szászvárosi ref. Kún-kollégium, Szegedi állami főreáliskola, Szekszárdi állami főgimnázium 10 K 80 f., Székelykeresztúri unitárius gimnázium, Székesfehérvári ciszt. főgimnázium, Szilágy-somlyói r. kath. főgimnázium, Szombathelyi premontrai főgimnázium, Tatai főgimnázium, Toldi Lajos 10 K 80 f., Tóth Béla Temesvárt 10 K 80 f., Veszprémi kath. főgimnázium, Zalaegerszegi főgimnázium 10 K 80 f., Zentai állami főgimnázium 10 K 80 f., Zilahy ref. Wesselényi kollégium 10 K 80 f., Zirczi apátsági könyvtár. — Összesen: 1290 korona.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,
I. ker., Vár, Országház-utca 12. sz. I. e. 6.

A Franklin-Társulat kiadásában **Budapest**en (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

Új színművek tetszelős kiadásban!

RUTTKAY GYÖRGY

AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK

Színmű három felvonásban.

Ara 2 korona 50 fillér.

KNOBLAUCH EDWARD

A FAUN

Vígjáték három felvonásban.

Angolból fordította **SEBESTYÉN KÁROLY.**

Ara 2 korona.

CHOLNOKY VIKTOR

NÉHUSZTÁN MESÉIBŐL

ÉS EGYÉB ELBESZÉLÉSEK.

Ara 4 korona.

1913. ÁPRILIS.

XXXVII. ÉVFOLYAM.

IV. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1913.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-utca 4.), a modern philologiai dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

RÉVAY JÓZSEF: Hamis Petronius-szövegek	217
GÁLOS REZSŐ: Dayka Gábor költészete. (Vége)	226
BRAUN SOMA: Pseudo-Apuleius «Asclepius»-a	240
TROSTLER JÓZSEF: Vajda Péter és a német romantizmus. (I. közl.)	247

HAZAI IRODALOM.

Karl Lajos: Páris kövei. BIRKÁS GÉZA	255
Komoczy Gáspár: Idők, actiók. GYOMLAY GYULA	258
Dr. Perényi József: Jánosi Gusztáv. ALSZEGHY ZSOLT	272
Rózsa Dezső: Thomson és a természetérzék. LATZKÓ HÚGÓ	273

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Dauzat, A.: La défense de la langue française. BIRKÁS GÉZA	273
Süss, W.: Aristophanes und die Nachwelt. HUSZTI JÓZSEF	275
Witkop, Ph.: Die neuere deutsche Lyrik. WEISZER RÓBERT	278
Heinemann, K.: Die klass. Dichtung der Griechen. U. AZ	279
Rothe, C.: Der augenblickliche Stand der homerischen Frage. MARÓT KÁROLY	280

PROGRAMMÉRTEKEZÉSEK.

Konrád Ferencz: A régi görögök lakomái és mulatságai. HITTRICH ÖDÖN	281
Kohányi Menyhért: Regnard, mint Molière utánzója. BIRKÁS GÉZA	281
Georg Fischer: Ueber einen Fund römischer Familiendenare. GOHL ÖDÖN	282
Endrei Gerzson: A papiruszok világából. CZEBE GYULA	283
Barna János dr.: Reviczky vallásos költészete. BITTENBINDER MIKLÓS	284
Dávid László: Az elégia magyar mestere. U. AZ	284

VEGYESEK.

A Budapesti Phil. Társ. 1913. márcz. 12-iki ülése	284
Vinet Sándor. RÁ CZ LAJOS	285
Petronius Satyricon-jának színhelye. RÉVAY JÓZSEF	286
Kuppis Vilmos, Petőfi barátja. ALAPI GYULA	287
Még egy szó a zsidó-keresztény onolatriáról. MARMORSTEIN ARTUR	288
A Szilágyi és Hajmási mondához. BOD KÁROLY	288
A «Szép Ilonka» keletkezése. DARVAS JÁNOS	290
A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke	292
Külföldi könyvészet. II. Modern philologia.	293

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 12 korona. Egy füzet ára 1 korona 20 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuelhez** (Budapest, I., Országház-u. 12.) intézendők.

HAMIS PETRONIUS-SZÖVEGEK.

... heu! non lingua valet, nec verba sequuntur!
Sofia-Alessio.

Talán a középkori pruderie volt az oka annak, hogy Petroniusnak, a legelegánsabb és legszellemesebb latin írók egyikének, Satyricon-ja oly siralmas állapotban, annyira töredékesen maradt ránk; annyi bizonyos, hogy a nagyszerű munkának teljes szövege már a IX. században sem volt meg. Innen kezdve kivonatokban él tovább a Satyricon, mely az excerpálásra egyveleg-voltánál fogva különösen alkalmas volt. Ez az oka annak, hogy Petronius kézirati hagyománya nagyon szegényes és még szegényesebb volt a traui kódex felfedezése előtt (1650). Addig a kiadások, melyek ma már részben elveszett, régibb kéziratokra támaszkodtak, alig adtak csak némileg is összefüggő szöveget Petroniusból. Az editio princepsnél (1476? 1482?) gazdagabb a Tornæsius (1575) és a Pithœus-féle (1577) kiadás, melyek ma már elveszett kódexek alapján készültek, a *Pithou*-é épen egy Corvin-kódex (Budensis) alapján. Élénk forrongást idézett elő a tudós világban a traui (Dalmácia) kézirat felfedezése, melynek hitelességét szenvedélyes viták után végül mégis kétséget kizárólag megállapították. Innen kezdve nagyjában egységes képünk van a Satyricon-ról, mert a traui kézirat, mely Trimalchio lakomáját tartalmazza, rendkívül becses adalékot szolgáltatott ezzel a kitérő regény ismeretéhez. És ha Petronius, a csak töredékekből ismert Satyricon révén, addig is kedves olvasmányuk volt a klasszikus világ híveinek, Trimalchio lakomájának felfedezése akkora népszerűséget biztosított Petroniusnak, a mekkorát talán csak Vergilius élvezett a középkorban. A tudós világ és a nagyközönség művelt elemei Petronius nevétől hangosak, csodálják szellemességét, humorát, eleganciáját, a valódi «homme de cour» ideálját látják benne. *Daniel Heinsius* már a XVII. század elején azt írja, hogy «Plautus aut Petronius ætatem occupant»; mennyivel jobban illik ez a mondás a század második felére, melyben Petronius, a traui szerencsés felfedezés után, valóban a tudományos érdeklődésnek és a művelt körök figyelmének központjában állott! 1667-től 1692-ig, tehát 25 év alatt, több mint tizenkét új kiadásban jelenik meg a Satyricon, nem is szólva a fordításokról, utánezatokról, cikkekről és magyarázatokról, melyeknek egész tömege fűződik Petroniusához. Egy szóval a XVII. század óta Petronius áll az érdek-

lődés középpontjában; különösen a francziák azok, kik valósággal ünneplik, magukénak tekintik, a latin (P. valószínű marseille-i származása miatt pedig a gall) esprit megtestesztőjének tekintik. Nem csoda, ha ebben a Petroniusért és művéért lelkesedő korban sokszor fájdalmasan felhangzik a panasz: mért nincs kezünkben ennek a pompás munkának teljes szövege! És egyttal ez a nagyarányú érdeklődés magyarázza meg azt is, hogy lázasan, szinte erőszakosan kutatnak ismeretlen Petronius-szövegek után; egész sor epigrammát és egyéb, névtelenül hagyományozott szöveget tulajdonítanak Petroniusnak és adnak ki az ő neve alatt; messze utazásokat tesznek egy-egy Petronius-szöveg felkutatásáért, sőt *Henri Meibomius*, lübecki philologus és orvos, Bolognába utazik (1663 táján), mert értesült egy olaszországi útleírásból, hogy «Petronius Bononiæ integer asservatur»; természetesen Bolognában megtudta, hogy szent Petroniusnak, a város egykori püspökének épségben megmaradt holttestéről van szó. Úgyes verselők és latin stiliszták arra is ráadják fejüket, hogy Petronius stílusában apróbb fragmentumokat, epigrammákat írjanak s azokat Petronius neve alatt forgalomba hozzák: az ilyen apró és átlátszó hamisításoknak száma elég tekintélyes, de a tudós világ kezdetől fogva egyhangúlag visszautasította őket, tekintélyre vergődni nem tudtak s így hatásuk alig volt, a Petronius-szöveg történetében pedig számottevő szerepre sohasem jutottak; épen ezért nem is szölok itt róluk. Hamis Petronius-szövegek címén főképp *Nodot* és *Lallemand* hamis P. szövegeit értem, kik közül az előbbi valóságos forradalmat keltett «teljes Petronius»-ával, míg az utóbbi csak egy fejezetet hamisított. Mindkettőnek azért van fontos szerepe a P. szöveg történetében, mert — és ez különösen *Nodot*-ra áll — sikerült néhány tudóst és néhány akadémiát is megtéveszteniök, s mert az editiók száma, melyek a *Nodot*-féle hamis szöveget közlik, igen tekintélyes, úgy, hogy a *Nodot*-vita utolsó hangjai — bár az ő szövegének valódisága mellett senki sem mert már határozott formában kardoskodni — csak a XIX. század második felében hangzottak el.¹⁾

¹⁾ A hamis Petronius-szövegekről csak elszórva találhatunk adatokat: a kérdés összefüggő feldolgozására cikkem az első kísérlet. De a régibb és kisebb jelentőségű hamisításokra magam is csak általában utalok; ilyen pl. *Binet* (1579), ki néhány epigrammát hamisított stb. Ezek a hamisítók többnyire maguk bevallották a hamisítást s így nincs róluk fontos mondanivaló. *Nodot* és *Lallemand* hamisítására vonatkozólag minden forrásmunka rendelkezésemre állott a párizsi Bibl. Nationaleban. Az idevágó *irodalmat* itt adom: *Artigny*: Mémoires d'Histoire, de Critique et de Littérature. Paris 1749. I. 346—376. lk. — *Baillard*: a Nisard-féle Collection des auteurs latins Pétrone, Apulée, Aulu Gelle cz. kötetében (Paris 1842) Notice sur Pétrone et sur le Satiricon címen. — *Basnage*: Histoire des ouvrages des sçavants par Monsr. B**** Docteur en Droit, Mois de Septembre, octobre et novembre 1692. Rotterdam, Leers; 117—122. lk. Article III: *Nodot* 1. kiadásának ismertetése. — *Breuquière de Barante*: Observations sur le Pétrone trouvé a Belgrade en 1688. Et imprimé à Paris en 1693 (ez már a 2. kiadása *Nodot*-nak). Avec une Lettre sur l'ouvrage et la Personne de Pétrone (a Bibl. Nat. példányában kézírással ide írva: par le Sr. Laisné). Paris, chez la Veuve D. Hortemels etc. 1694. — *P. Burmann*: Titi Petronii Arbitri Satyricon quæ supersunt etc. Trajecti ad Rh. apud Vande Water 1709, præf. 14. sk. lk. (lapszámozás nincs). —

A «teljes» Petronius szöveg felfedezését maga *Nodot* beszéli el egy levélben, melyet Charpentier-hez, a francia akadémia igazgatójához, írt Strassburgból 1690 okt. 12-én, s melyet több P. kiadásában lenyomatott. *Nodot* Ferencz tiszt volt a francia hadseregben és 1688-ban a rajnai seregnél volt szolgálatban. Itt vette a hírt, hogy egy bajtársa, Dupin, ki résztvett Belgrád elfoglalásában, egy régi kézirat birtokában van, melyet valami görög renegáttól kapott, s mely körülbelül a VII. századból való. Dupin másolatot készített a kéziratról Frankfurtban és hosszas fáradozások után *Nodot*-nak is sikerült szerezni arról egy kereskedő útján másolatot, bár nem egészen

Fr. Bücheler: Petronii Arbitri Satirarum reliquiae. Berlin, Weidmann, 1862. (ú. n. nagy kiadás), XXXXII. l. — *A. Collignon*: Pétrone au moyen âge et dans la littérature française. Paris, Berger-Levrault, 1893. — *A. Collignon*: Pétrone en France. Paris, Fontemoing, 1905. — *N. de Guérel*: Le Satyricon de T. Pétrone. Paris, Panckoucke 1834. — *Laporte-Dutheil*: Titi Petronii Arbitri Satyricon etc. Az annak idején elégetett kiadásból négy példány maradt meg, három közülök a Bibl. Nat.-ban. Dutheil kézírata ugyancsak a Bibl. Nat.-ban van: Nouvelles Acquis. Françaises 20288. sz. a. — *Fr. Nodot* (név nélkül): T. Petronii Arbitri equitis Romani Satyricon, cum fragmentis Albæ Græcæ recuperatis anno 1688, nunc demum integrum stb. Rotterodami, typis Regneri Leers, 1692. 12-r. 280. l. (ez nincs meg a Bibl. Nat.-ban). Második kiadása ugyanazon czímmel megjelent Parisiis, apud J. B. Langlois, 1693. 12-r. 288. l. és még ugyanezen évben ugyancsak Párizsban, Th. Moeténél megjelent egy újabb kiadás, 12-r. 299. l. Egyéb kiadásai: Amsterdam, 1700. (Boschius, Reinesius és Scheffer jegyzeteivel); Jena, 1702. (Petronius ab omni obscenitate liberatus). 1693-ban megjelent *Nodot* első fordítása is ezzel a czímmel: Traduction entière de Pétrone, suivant le nouveau manuscrit trouvé à Belgrade, en 1688, avec les remarques. Cologne, chez Pierre Groth. 2 köt., képekkel. Egyéb fordításai: Pétrone latin et françois etc. 1694; Traduction de plusieurs pièces tirées de Pétrone etc., Paris, 1694. Fordítása újra megjelent: 1698, 1709, 1713, 1736. és 1799. (an VII.), mindig képekkel, levelekkel és a kritikákra szóló feleletével bővítve. Ez a felelete megjelent 1700-ban: La Contre-critique de Pétrone, ou Réponse aux Observations sur les fragmens trouvez à Belgrade en 1688, avec la réponse à la lettre sur l'ouvrage et la personne de Pétrone czímen. Paris, chez J. B. Cusson et Pierre Witte. Érdekes, hogy az 1709-iki kiadástól kezdve a kiadások czímlelapját czimerpajzs díszíti, melyen a következő mondat olvasható: Nodi solvuntur a Nodo, a mi eléggé jellemző ennek a katonatisztbe oltott ál-philologusnak a gondolkozásmódjára. — *J. F. Pétrequin*: Nouvelles recherches historiques et critiques sur Pétrone et sur les découverts successives des principaux manuscrits du Satyricon. Avec la Traduction en vers de quelques tirades de l'auteur. Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences, belles lettres et arts de Lyon. Classe des lettres, tome XIV. Paris (Durand), Lyon (Ch. Palud), 1868—1869, 1—192. lk. — *Schanz* Gesch. d. röm. Litt. II. 2. (1901) 110. l. pár szóval és utalással intézi el az ügyet. — A nagy port felvert hamisítás történetét természetesen az eredeti edíciók és kritikák alapján írtam meg, de a nagyrészt egykorú források mellett Pétrequin munkája különösen sok becses útbaigazítást nyújtott; Collignon kissé hézagosan tárgyalja a kérdést. — A czím alatt idézett verssor Fr. Sofia-Alessionak a Hoeufft-pályázaton díszeteket nyert «Petronius» cz. költeményéből való (megjelent Amsterdam, Muller, 1911. 1—17. l.) és jól jellemezhető vele *Nodot* utánzatának erőtlén és barbár volta P stílusának eleganciájával szemben.

egyenes úton. Nem mulasztja el közölni Charpentier-vel, hogy a kézirat írása nagyon régi karakterű volt; Dupin nem is tudta olvasni, csak nagy nehezen, épen annyira, hogy észrevette, hogy a kézirat Petronius munkáját tartalmazza. Ekkor átiratta «en caractères Italiqnes». Nodot az állítólagos másolat birtokában értesíti Ch.-t, hogy a téli szálláson való tartózkodás alatt elő fogja készíteni a teljes Petronius kiadását és ismételten hangoztatja felfedezésének rendkívüli fontosságát, kérve Ch.-t, hogy hozza azt tudomására az akadémiusoknak. Charpentier Párizsból 1690 nov. 9-én válaszol Nodot-nak és levelében elragadtatással ad örömének kifejezést a pompás hír vételefelett, melylyel Nodot az akadémiát meglepte. Áradozó szavakban közli vele, hogy mennyire érdeklődnek iránta s felfedezése iránt mind Párizsban, mind Hollandiában. «Vous nous donnez le trésor tout entier», mondja Ch. meggyőződéssel és sok sikert kíván N.-nak a készülő editióhoz.

Ez még ugyanabban az évben lázasan munkához fogott és 1692-ben meg is jelent a teljes «Petronius» első kiadása Rotterdamban; a következő évben Párizsban is megjelenik, még pedig két különböző nyomdásznál. A kiadások sűrű egymásutánban következnek; 1693-ban megindulnak a fordítások is az első «Traduction entiere de Pétrone»-nal, mely Kölnben két kötetben, képekkel jelent meg. Ez után még hatszor jelent meg a N.-féle bilinguis «teljes» Petronius, az utolsó kiadás 1799-ben.

A kiadás előkészítése közben sok gondot fordított N. arra, hogy összeköttetéseit fenntartsa és értékesítse. Nem elégedett meg Charpentier meghódításával; az arles-i és a nimes-i akadémiákat is értesítette a nagyszerű felfedezésről, melyeknek titkárai, Beaumont és de Graverol, lelkes levelekben köszönik meg a fontos értesítést, és mikor a kiadást elküldi nekik, készséggel terjesztik az akadémia elé. Mindkét akadémia bizottság elé utalta az ügyet: a bizottságok alapos vizsgálat után (melynek felületes voltát a csakhamar szóhoz jutott kritika világosan kimutatta) valódiaknak ismerték el az újonnan felfedezett töredékeket, és a titkárok levelei, melyeket Nodot később nagyon jól értékesített a polemia folyamán, lelkes szavakban ünneplik a ravasz katonát, kit — különösen mikor fordítása is megjelent — Santeuil, Olivier s más költők fellengző versekben magasztalnak, melyeket Nodot sohasem mulasztott el kiadásaiban gondosan lenyomatni. Ez és a «Nodi solvuntur a Nodo» jelszó — épen nem válik becsületére a szerzőnek.

Nodot «fragmentumai» kisebb-nagyobb betoldások, melyek kiegészítik a már addig is ismert P.-töredékek közti lacunákat s így mintegy egységes, összefüggő egészzé kerekítik a Satyricont. A betoldások többnyire rövidек és kevés invenczióról tanuskodnak. Mindjárt az I. töredék elejéhez (num alio genere furiarum declamatores inquietantur?) ügyetlenül kapcsol egy bevezetést, mely a papok csalásai ellen kel ki. Legnagyobb betoldás (ed. 1709, 30—60. lk.) a XI. fragm. (Büch ed. 1912, 9. l.) kiegészítése; hosszabb lélegzetű még egy pár lapos betoldás a XV. fragmentumba; ezeken túl inkább csak egyes szavakat, mondatokat szúr be, hogy összefüggést teremtsen a fragmentumok közt. Általában megállapíthatom az «új» szövegről, hogy az primitív és szintelen fantázia alkotása és egyáltalán nem

méltó Petronius geniális humorához és gyakran szűrő szellemességéhez.

Nyilvánvaló, hogy *Nodot*-nak a korszellem adta az eszmét Petronius kiegészítéséhez. Pár évtizede múlt csak akkor a trau-i kézirat (Traguriensis, most Parisinus 7989) felfedezésének és még mindenki élénken emlékezett azokra a vitákra, melyek annak valódisága felett a Valois-testvérek és Wagenseil támadásaiból kifolyólag megindultak, s melyek végül is a Traguriensis szövegének hiteles voltát minden kétséget kizáróan tisztázták. *Nodot* bátran számíthatott arra, hogy abban a Petroniusért lelkesedő időben valahogyan csak sikerül elismertetni szövegének valódiságát. *Pétrequin* feltevéseivel szemben, melyet alább fogok röviden megemlíteni, kétségtelennek tartom, hogy maga *Nodot* a betoldott részek szerzője. Hamisítására adva volt a megfelelő, alkalmas időpont, és hogy ő maga is gondolt erre, saját szavaival tudom bizonyítani. Charpentierhez írt levelében ezeket olvassuk: «Je ne croi pas que nos Critiques osent s'élever contre ces Enfants légitimes, à l'exemple de Messieurs de Valois et de Wagenseil, qui se lignèrent pour disputer sans aucun fondement, la légitimation ou (valószínűleg sajtóhiba: *du* helyett) fragment trouvé à Traou en Dalmatie, il y a environ vingt-sept ans, sou'tenant qu'il avoit été composé par un faux Petrone. Non, dis-je, ils n'entreprendront point d'attaquer ceux-ci» (ed. 1709, 122. l.). A trau-i kézirat feletti vitára való hivatkozás, az évek, a «faux Pétrone» emlegetése s az esetleges kritikának mintegy előre való terrorizálása: min! erősen *Nodot* ellen szólnak. De további nyilatkozatai — melyekben kijelenti hogy az új fragmentumok stílusa, szelleme, kifejezései tökéletesen egyeznek Petroniuséival — még világosabban beszélnek. Charpentiernek és a két akadémiának megnyerése, a kiadások és fordítások valóságos zuhataga: — mind nagyon erős reklám-ízt ad a «felfedezés»-nek. De *Nodot* hamisító voltát főképen az az ügyesség bizonyítja, melylyel a kézirat lelőhelyéül Belgrádot jelöli meg: jól tudván, hogy Petroniusnak két fontos kézírata származik Európa e tájáról: a Budensis és a Traguriensis; mindenesetre azt hitte, hogy a kézirat hitelességét a származás helye is erősen fogja támogatni. S még ennél is hathatóssabban vádolja őt a kézirat felfedezésének ügyesen, sőt ravaszul kieszelt meséje, mely minden szövevénye daczára is könnyen megtámadható. Első sorban is: a belgrádi kéziratot soha senki sem látta, de még az állítólagos másolatot sem mutatta *Nodot* soha senkinek. Akkor, mikor a heves kritikák elhangzottak, nagyon könnyű lett volna a belgrádi görögre, vagy Dupinre, vagy a frankfurti kereskedőre hivatkozni: ezt azonban sohasem tette. De az is különös, hogy az éles vitába mért nem szólt bele Dupin, kitől *Nodot* egyszerűen lelopatta a kézirat másolatát? Azért, mert sem Dupin, sem az a bizonyos frankfurti kereskedő, sem a renegát görög, sem a belgrádi ezeréves «rare trésor» soha nem volt a világon!

Az egykorú kritika hamarosan felszisszent a vakmerő hamisításra és egész erejével rávetette magát a «teljes Petronius»-ra és *Nodot*-ra. *Basnage* volt az első, a ki az 1692-iki kiadáshoz hozzászólt; kritikája óvatos, alig hoz fel néhány tárgyi kifogást, félénken kifogásol néhány (Petronius-hoz nem méltó) gallicismust, bevallja, hogy a kézirat megtalálásának körülményei némileg titokzatosak, de

miután Dupin s a többiek nem nyilatkoznak Nodot ellen, el kell fogadnunk, hogy a kézirat csakugyan Belgrádban találtatott. Néhány szerény észrevételét nem akarja B. kritikának tekinteni. Bármint legyen is a dolog, most már legalább összefüggően élvezhető Petronius munkája; végül kijelenti: «Nous laisserons là quelques autres scrupules: car nous ne voulons point entrer en procès avec Mr. Nodot.» B. munkája (a Histoire des ouvr. des sc̄av.) Reinier Leersnél jelent meg, ugyanott, a kinél Nodot Petroniusa: alapos a gyanúm, hogy Basnage kritikájának tartózkodó és inkább reklámszerű hangját ebből a körülményből kell magyaráznunk. Két évvel később, 1694-ben jelent meg a legsúlyosabb és legalaposabb kritika N. felfedezéséről, *Breugière de Barante* tollából.¹⁾ Szemére veti Nodotnak a súlyos tárgyi tévedéseket, továbbá a barbarismusokat, soloecismusokat és gallicismusokat, melyektől csak úgy hemzseg az új szöveg, s melyeket «a collegiumban sem szokás megbocsátani» (11. l.). Megmutatja, hogy mily ügyetlenül tölti ki N. a hézagokat és hogy a Satyricon-ban elbeszélte történetet a «teljes» szöveg sem teszi teljessé: így is befejezetlenül marad Encolpius kalandjainak elbeszélése. Csak az obscoenitásban érte el, sőt multa felül Petroniust: «il en scait en obscenitez un peu plus que Petrone» (42. l.). Nagy ügyetlensége Nodot-nak, hogy Encolpius (az új részletekben) egyszer-mászor kiesik szerepéből (*vobis* narrare és *scias* oportet), sőt önmagáról is úgy beszél néha, mintha nem ő volna az elbeszélő (...tum Encolpii etc. 82. l.). Hogy a szöveg hamis, abból is kitetszik, hogy hiányzanak belőle egyes, kétségtelenül hagyományozott Petronius-helyek, mint pl. Hieronymus, Isidorus, Fulgentius P.-idézetei (97. l. v. ö. Bücheler 1912. kiad. 116., 119. lk.). Mégis nyelvi tekintetben bírálja legélesebben; számtalan barbarismusa és soloecismusa arra a kijelentésre készíti, hogy N. nyelve valóságos «galimatias», hogy N. olyan nyelven próbált írni, melynek még az elemeit is csak nagyon tökéletlenül ismeri (100. l.) s hogy elég csak tíz sort olvasni az új szövegből «pour reconnoître que ce n'est pas un homme qui parle la Langue» (142—143. lk.). Nem sokkal *Breugière de Barante* kritikája után megjelent egy szintén nagyon éles támadás N. ellen: «Lettres de M. de *** sur un livre qui a pour titre: Traduction entière de Petron etc.» Ez a könyv, melynek gondolatmenetét *Artigny Mémoires*-jaiból ismerem, Grenoble-ban jelent meg és *Pétrequin* szerint (141. l. 66. jz.) a lyoni városi könyvtár katalógusában a könyv címe mellett ez a jegyzet olvasható: «Lettres attribués à J. B. de *Mongenet*», a mi, úgy látszik, hitelt érdemlő adat, mert a katalógust három nagytekintélyű és kiváló szakember (Péicaud, Janon és Châteaugiron) készítette. *Mongenet* kritikája szintén főképp az új szöveg latinságát támadja, mely soloecismusoktól és barbarismusoktól hemzseg, s melyet csak valami tudatlan írhatott, nem pedig Petronius. Kitűnő észrevétele az is, hogy a régi szövegben (pro forma) alkalmazott variánsok nem egyebek régi kiadóknak, *Dousa*-nak, *Tornaesius*-nak javításainál.

¹⁾ Névtelenül; csak az Observations 214-ik (számozatlan) lapján közölt kir. engedélyben szerepel a George Pellissier név, mely alatt B. de Barante rejtőzik.

Németországban is felháborodást kelt Nodot merénylete; egy Francius nevű költő (Pétrequin 96. l.) ezzel a «violente tirade»-dal támad Nodot-ra:

salve nec latio libelle naso,
nec lingua facili, nec eleganti,
nec sane nimis attici leporis,
proles patris imaginosa galli!
O inscitia vatis inficeti!
O vecordia putidi cerebri!

De talán minden kritika közt legkíméletlenebb *Burmannelé*, Petronius nagynevű kiadójaé: «Ferox quidam miles Gallus, qui cum nullum fere bonarum litterarum usum haberet, reliquos universi Orbis eruditos æque desipientes et tam crassi palati credidit, ut impune illos, pro deliciis Petronianis, insulsis escis appositis deciperet» (Præf. ed. 14. l.). Keményen szemére lobbantja a barbarismusokat, soloecismusokat, idiotismusokat («sordes Nodotianas», 15. l.), és ugyancsak rábizonyítja, hogy a régi szöveg «belgrádi» variánsai nem egyebek régi kiadók variánsainál és coniecturáinál; megrója «Thrasonica jactatio»-jáért és «impudens leno»-nak nevezi, «qui hanc meretricem produxit».

Ha *B. de Barante* és *Mongenot* kritikái nagyon kemények voltak, ha *Burmannelé* nagyon hevesen és szenvedélyesen támadt Nodot-ra: ennek 1700-ban megjelent *Contre-critique*-je személyeskedés és invectivák dolgában túltett minden kritikusan. Katonás heve nagyon elragadta a műkedvelő-philologust: a *Contre-critique*-ben több az elbizakodottság, mint a simaság, a pedantismus, mint a tudás és a méltánytalanság, mint a ratio (*Guerle* 41. l.). Hangja mindvégig túlságosan önérzetes, de tárgyi érvet alig tud szembeállítani *B. de Barante* súlyos ellenvetéseivel. Jellemző — és úgy látszik, hogy szintén N. szerzőségére vall — az az idegesség, melylyel *Beaumont*-nak írja, hogy Párizsban kritika készül ellene, melyet türelmetlenül vár. Ettől a kritikától nagyon félt; erre mutat *Graverol*-hoz intézett az a kérése, hogy írjon dissertatiót az új fragmentumokról, ellensúlyozni a Párizsban megjelenő-félben lévő kritikát.¹⁾ Mikor ez megjelent, N. épen téli szálláson volt (1694) és azonnal megírta *Graverol*-nak, hogy felelni fog az *Observations*-ra. Tehát bizonyos, hogy a *Contre-critique*-hez már 1694 telén hozzákezdett; elég különös, hogy mégis csak hat év mulva sikerült a királyi engedélyt megnyernie a kinyomatáshoz.

A *Contre-critique* hangja nagyon subjectiv és önérzetes, azonban *Barante* érveit egyáltalán nem tudja megdönteni. Semmit sem tud válaszolni arra az ellenvetésre, hogy ha az eddig ismert töredékek a XV. és XVI. könyvből valók, akkor a teljes *Satyricon*-nak jóval terjedelmesebbnek kell lennie a Nodot-énál; a barbarismusok és gallicismusok vádja ellen azzal védekezik, hogy azok B. agyának fantomjai; a tárgyi tévedésekkel szemben aprólékos fejtegetésekbe bocsátkozik, melyek azonban teljesen értéktelenek. Védekezése valósággal kétségbe-

¹⁾ Nodot levelezése az akadémiákkal: *Contre-critique* 114, 119. s más lk.

esett, csak egyszer tud nyugodtan nyilatkozni: «Je ne garantis de rien, c'est à Pétrone à répondre de tout» (79. l.) és csak egyetlenegyszer tud komoly érveléssel felelni B.-nak, mikor azt mondja, hogy a Hieronymus-féle Petronius-idézet P.-nak valamely másik, elveszett munkájából való is lehet (a mi ugyan épen nem valószínű). Egyébként azonban folyton Charpentier-re és az akadémiákra hivatkozik; Petroniusáról azt mondja, hogy az «un rare trésor» (109. l.), mely mindig élni fog s melyből már is 9 (?) kiadás jelent meg; dicsekedve idézi Beaumont hízelt nyilatkozatait (c'est une grâce que vous faites à notre siècle; vous ayez si dignement meslé les emplois militaires avec les sciences; 111—112. lk.) s editiójáról azt mondja, hogy «ouvrage que tous les Sçavants lisent avec plaisir et dont les plus célèbres Académies de France font l'éloge» (2. l.). Nyilvánvaló, hogy Nodot épen nem volt szerény; hogy pedig nem volt finom és tárgyilagos, azt a «sutor ne ultra crepidam», «ignorance crasse», «confusion surprenant», «vous estes encore plus ignorant en Latin, que foible en bon sens et stérile en erudition» s egyéb kifejezések elég világosan bizonyítják.¹⁾ Végeredményben a Contre-critique semmivel sem támogatta N.-nak az új fragmentumok hitelességéről hirdetett véleményét.

Bármily sűrű egymásutánban jelentek is meg a Nodot-féle kiadások, senki sem volt már, a ki nem lett volna meggyőződve arról, hogy Nodot az új fragmentumok szerzője. Igyekeztem fentebb megokolni ezt a véleményt, melyet az a tény is támogat, hogy N. épen nem volt klasszikus műveltségű ember és jó latinista. Erről az «új» Petronius-szöveg figyelmes olvasása is kétségtelenül meggyőző, de e mellett tanúskodik Artigny abbé is, ki többször érintkezett Nodot-val személyesen.²⁾ Mindenki belenyugodott abba, hogy ez a nyers és kevés klasszikus műveltséggel bíró katona a szerzője a gallicismusoktól, barbarismusoktól és solocismusoktól tarka új Petronius-szövegnek. *Pétréquin* volt az első és egyetlen, a ki új véleményt hangoztatott. Kétségtelen bizonyosságokat hozott fel arra nézve, hogy már Nodot előtt történtek kísérletek Petronius kiegészítésére. Egy *Linagius* nevű tudós kitöltötte a *Satyricon* lacunáit, de munkáját nem akarta kiadni. *Pétréquin* azt hiszi, hogy *Chorier*, ki emlékirataiban erről tudósít, maga is részt vett *Linagius* munkájában: a *Satyricon* kiegészítésében. Ennek a két tudósnek P.-szövegéről köztudomású volt, hogy nem tudtak engedélyt nyerni annak kiadására, melyre — *Pétréquin* feltevése szerint — *Chorier* akarta rávenni *Linagiust*. Artigny azt hiszi, hogy *Nodot* tudott erről a szövegről s ez adta neki a gondolatot Petronius kiegészítésére (Mém. I, 359), *Pétréquin* ellenben azon a véleményen van, hogy *Nodot* ezeket a *Linagius-Chorier*-féle hamistításokat adta ki, mint a belgrádi kódex szövegét. Ervei azonban csak annyit igazolnak, hogy *Nodot* sokat levelezett és agitált az új szöveg érdekében, de azt, hogy ez a szöveg a *Linagius*-féle, *Pétréquin*-nek nem sikerült bebizonyítania.³⁾

Nodot tehát hamis szövege nem ment egyhamar feledésbe, mert bár

¹⁾ V. ö. Contre-critique 3, 5, 80, 82, 97, 108, 125. stb. lk.

²⁾ Mémoires I. 346. l.

³⁾ V. ö. Pétréquin: Nouvelles recherches 100—110. lk.

minden Petronius-kiadó és kutató elvetette, mégis állandóan lenyomatták edítioikban, hogy így Petronius összefüggő olvasását lehetővé tegyék. Így *Guerle* szögletes zárjelben közli Nodot szövegeit, *Baillard* szintén nem tud szabadulni tőle, pedig élesen elítéli Nodot eljárását (V. l.). A régebbi kiadók közül *C. Anton* használta fel két kiadásában (1781 és 1790) N. hamisított szövegét és még a szigorú *Laporte-Dutheil*, ki pedig Nodot-ról úgy nyilatkozott, hogy «vir nostro quidem iudicio iuxta ignaros maxime omnium ignarus», még ő is lenyomatta azt, hogy az ő kiadása mellett minden más kiadás nélkülözhető legyen.¹⁾

Nodot szövege ma már nem egyéb, mint egyik érdekes emléke a philologiai mystificatióknak.

Érdekes, hogy a másik — nagy feltűnést keltett — Petronius hamisításnak is katona a szerzője, *José Marchéna*, ki 1800-ban szintén a rajnai seregnél szolgált, mint Moreau tábornok titkára. Kétféle versio kering a szöveg keletkezésére vonatkozólag. Egyik szerint (v. ö. Pétrequin, 186. l.) *Marchéna* és néhány barátja ki akartak adni egy pár erotikus tartalmú rövid cikket, de minthogy nem találtak alkalmas szöveget, melynek kapcsán azokat kinyomathatták volna, M. csinált egy fejezetet s azt Petronius neve alatt kiadta, természetesen hozzácsatolva a jegyzeteket. A másik versio²⁾ szerint *Marchéna* valami nagyon erkölestelen chansont írt, melyért Moreau keményen megfeddette. *Marchéna* azzal védekezett, hogy a chanson nem egyéb, mint egy Petronius-részlet fordítása, melyet ő nem régen fedezett fel. Be is mutatta a szöveget pár nap mulva a tábornoknak és még abban az évben ki is nyomatta Bazelben a következő czímen: *Fragmentum Petronii ex bibliotheca Sti Galli antiquissimo mss. excerptum, nunc primum in lucem editum. Gallice vertit ac notis perpetuis illustravit Lallemandus, S. Theologiæ Doctor.* A hamisított szöveg rendkívül ügyesen illeszkedik bele a XXVI. fejezet egy lacunájába, de stílusának ügyes volta mellett oly közönséges, oly trágár, hogy valósággal nem egyéb a legnyíltabb pornográfiánál. És a jegyzetekről, melyek a legtávolabb eső erotikus dolgokat széles mederben, kimerítően tárgyalják, mindez még fokozottabb mértékben el-

¹⁾ *Laporte-Dutheil* 1796—1800 közt nagyszabású Petronius-kiadást készített elő, melynek kinyomott példányait és kéziratának egyik részét is elégette barátjának, *Sainte-Croix*-nak tanácsára, ki őt e kiadás veszélyes voltára figyelmeztette «ebben az erkölestelen és forradalmi korban» (v. ö. *Collignon*, *Pétrone en France* 103. sk. lk.). A *Bibl. Nat.*-ban három nyomtatott példány (a kefelenyomat, *Dutheil* sajátkezű javításaival és jegyzeteivel) van, melyek egymással teljesen megegyeznek (*Rés. p. Z* 562—564; *Inv. Rés. Z* 2486—2487; és *Inv. Rés. Z* 2488. Ezek közül *Collignon* az első helyen említettet nem ismerte). Czímük (szerző, könyvnyomató neve és évszám nélkül): *Titii Petronii Arbitri Satyricon quotquot hodie supersunt fragmenta ad duorum optimæ notæ manuscriptorum codicum, nec non ipsiusmet Traguriani Libri fidem recensita.* A szövegben idézett mondat az 5—6. lk.-on.

²⁾ Közölve *Biographie Universelle* (*Michaud*) ancienne et moderne. Paris-Leipzig. Tome XXVI, 489—491. lk. (s. v. *Marchéna*); ehhez v. ö. XXXII, 625—626. lk. (s. v. *Pétrone*), hol az alább említendő *The Gentleman's Magazine*-beli hamisítás is meg van említve.

mondható. A 75 lapos kis füzetnek elég nagy volt a hatása: *Noël* lenyomatta Catullus-kiadásában, *Baillard* pedig fordítását közölte Petroniusában, megjegyezve, hogy *Marchéna* később maga is beismerte a hamisítást. Aldozatául esett azonban «*Lallemand*»-nak a *Gazette d'Jéna* szerkesztője, ki védelmébe vette az új fragmentum valóságát.¹⁾ Azonban *Marchéna* nem okozott nagyobb háborúságot a Petronius-szöveg történetében.

Még egy hamisított Petronius-szövegről kellene szólnom, mely a *Biographie Universelle* (XXXII, 626. l.) szerint a *Gentleman's Magazine* 1785. évf. I. kötetének 175. lapján jelent meg. Sajnos, a *Bibliothèque Nationale* példánya hiányos és így erről bővebben nem szólhatok.²⁾

Petronius szövege még ma sincs véglegesen megállapítva, úgy érte a dolgot, hogy nincs megtisztítva teljesen a P.-hagyomány a glosszáktól, epigrammáktól, priapeáktól, melyek közül még mindig a kelleténél több jár Petronius neve alatt. Valamennyi Petronius-kézirat új és alapos collatiója adhatja csak a tudós világnak a minden idegen elemtől «*liberatus*» Petronius-szöveget. *Nodot*, *Lallemand* s elődjük, az epigramma hamisító *Binet* nagyon rossz szolgálatot tettek a tudománynak (ha ugyan céljuk nem csak a «*gloire et profit*» volt, *Pétrequin* 105. l.), mert ha valahol, úgy főképp Petroniusnál kell, hogy a kritika jelszava az legyen: legyen inkább kevesebb szövegünk, de az legalább legyen mind Petroniusé!

(Párizs.)

RÉVAY JÓZSEF.

DAYKA GÁBOR KÖLTÉSZETE.

(Vége.)

Dayka szerelmi életének mozgalmi nem a maguk közvetlenségében, csak közvetve, lelki hatásának megnyilatkozásául jelennek meg magyar költészetében.³⁾ Ilyen nyilvánulás lehet a Colardeau-fordítás is, s ilyeneknek telje, a lőcsei fordulópont legjellemzőbb és legsikerültebb kifejezésére az a négy költemény, mely,

¹⁾ *Pétrequin* 186. l. Érdekes, hogy mikor később *Marchéna* Catullus-hamisítással próbálkozott (állítólag egy herculaneumi papyrusban egész sor addig ismeretlen Catullus verset talált) éppen egy jénai professor, *Eichstädt* volt az, a ki rajtaütött és kegyetlenül leleplezte. *Biographie Univ.* XXVI, 490. l.

²⁾ *The Gentleman's Magazine and Historical Chronicle*. Volume LV. For the Year 1785. Part the first. London, John Nichols, 1785. (Bibl. Nat. Nd. 56). Sajnos, ebből a «*first part*»-ból csak az első 80. l. és az *Index to the Essays, Dissertations* stb. van meg, melyben mindössze jelezve van az új fragmentum s a lapszám: *Petronius Arbitr, curious fragment of —*. 195 [245].

³⁾ A németekre nézve l. *Czeizel* id. dolgozatát (37—38. l.), mely Dayka két német versét beilleszti szerelme történetébe.

ha Kazinczy dátum-helyesbítéseit elfogadjuk, mind a mérai kiránduláson 1792. januárjában kelt¹⁾: *Az esztendő első napjára, Esdek-lés, Títkos lú és Bárdosy Jánosné halálára*. A közbülső kettőt tartotta Kazinczy legtöbbre. «Ha a' mi Daykánk azon két dalánál — írja Helmecezynek²⁾ — mellyeknek első soraik ezek: *Homályos bánat dülja lelkemet — és Ti, boldogító érzések! Ti, kínos-édes nyögdelések* 'stb. soha egyebet nem írt volna is, már méltó volna Apollonnak leg-szebb koszorújára.» Mai ízlésünkkel épen a másik kettőt tartjuk kiforrottabbaknak. Annyi bizonyos, hogy Dayka életének e másik korszakában ez a négy a legjobb és legjellemzőbb alkotása. Világ-nézete a hitét elvesztett, nyugtalan, jobb jövőben alig reménykedő emberé, a kinek már csak az örök pihenés jelenti a jót. A rousseau-i vagy karthausi önzetlen szeretetnek, melyről előbb *Az én örömeim*-ben horatiusi hangon szólt: hogy néki egy percz, melyben embertársainak békés örömét gyarapította, melyben egy könnyet törölt le embertársai szeméről, az igazi, nemes öröme — eltűnt. Befelé fordul a tekintete. E költeményei legutóbbi élményein kívül előbbiekkel s az azokat kifejező más költeményekkel kapcsolatba hozhatók ugyan — csak a már említett Stolberg-fordításnak (*Az esthajnalhoz*) befejezésére s a *Kesergés* utolsó strófájára utalunk, mely utóbbiban: «Nemsokára a tehetős halál int, úgymond, és puhább álmra mindent átölelő kebelébe hajlok»; — ám ezekben szelíd, szinte-szintemeg nem okolt bánat szól egy symbolikusan festett kép keretében: az éjtszaka s a halál rokonságának gondolatát fejezik ki. Szép és eddig nem hangoztatott a dictiója a *Bucus* cz. töredéknek is, mely szintén ennek az eszmének a változata. A januári versekben azonban közelebb hoz magához, s nemcsak nyugtalanságról szól; ezekben már az átélt szenvedések beszélnek, ezek az érzések előttünk szólnak meg.³⁾ Nem rövid lelki nyugalom kell a bánatra, hanem az, hogy a halál a szenvedésnek rövidesen vessen véget. Az *Esdeklés*-ben még van reménye — a másik három már csak e szinte követelő eszme kifejezése.

A mi e verseket ezenkívül fölébe emeli az előbbieknél is, de a kor termékeinek is, az költői dictiójuk s különösen újesztendei versében. «Meghalni nékem csendes álm» mondja s azután:

Ha a világon annyi élni,
Mint untalan remélni, félni,
Sorvadni a keresztt alatt;
Míg nem az ember állhat
Az életnek keskeny köréből
S a föld gyomrába visszatér,
S a végezés rejtett töréből
Kifejtve, gyászos véget ér:
Oh már megértem a halálnak.

Hasonlóképen emelkedett, meleg hangjáért és választékos formájáért jegyezzük még ide a *Bárdosy Jánosné halálára* írt vers utolsó strófáját:

¹⁾ A *Bárdosyné halálára* írt versre nézve nem valószínű.

²⁾ Kaz. lev. X: 54. l.

³⁾ Ezt, csakhogy Dayka költészetéről általában, Bajza is észreveszi. (Id. m. IV: 147. l.)

Ó sirj szerelmed áldott hamvain!
 Ha kifakad, enyhülést lél a kín.
 S midőn egy perczig édes könnyed árja
 A bú előtt sebes szíved bezárja:
 Említsd, hogy kedvesed már partot ért.
 Mi evezünk a tenger mély öblében,
 S pályát futunk a siralom völgyében,
 Kit a mindenható előnkbe mért.

A *Tithos bú* frazeológiája ellen Berzsenyinek volt ugyan kifogása,¹⁾ de ennek is vannak szép sorai, s mind ez, mind az *Esdeklés* finomabb emberi érzelmek megfelelő formájú kifejezése. Mondhatni, e kettő a küzdelem, a probléma, a másik kettő a megoldás.

A költemények másik csoportját, mint mondtuk, *alkalmi* költemények teszik, miket elvben jogosan kárhoztatott utóbb Kazinczy is.²⁾ Ám ezek bizonyítják, hogy Dayka, ki most talán Catullus hatása alatt ismét antik formákban ír hymenaeumokat, koronázási örömeinek (Bárdosy János hexameterei nyomán), gyakorlottságát a klasszikus formákban is megőrizte. Pedig Kazinczy nemcsak tárgy tekintetében vezette költőnket új irányba, midőn Colardeaun és Blumaueren kívül Wielandra és Goethere irányozta figyelmét, hanem forma dolgában is, és a finom forma-érzékkel megáldott Dayka felismerte az «új verselés» szépségeit.

Talán helyes volna megállapítanunk, hogy a kiket egyeztetőknek nevez az irodalomtörténet, azokat nemcsak a válogatás után valóban bekövetkezett egyeztetés fűzi együvé, hanem a Kazinczyval való kapcsolat is, mely nála tudatos volt³⁾: Ráday adott e formára példát, Verseghy, Földi és ő érezték meg, hogy a rimes dalok csak skandálva lesznek zeneiek. Földi ezt tovább adta Csokonainak, Kazinczy Daykának.⁴⁾ A legnagyobb tökéletességre közülök a XVIII. század végeig Dayka vitte. A fordulat nála is tudatos volt s egy évre a francziás hatás után, 1791. végére vagy 1792. legelejére tehető. Ez előtt írt versei közül csak az Erzsébet napjára írott nyugateurópai formájú, de ebben a formájában nyilván ez is későbbi átdolgozás, hiszen 1790-ben még épen a Kazinczy folyóiratában hangsúlyos alakban jelent meg e vers.⁵⁾

Ez tehát a sorsán végbement változáson kívül a másik fordulat, mely Lőcsén következett be. De míg élményeivel világnézete s evvel költészetének hangja is átalakul, addig a versformákban a régebbieket nem hagyja el végleg. Erdélyi Pál hasonlata a három útról⁶⁾ érdekes, de nem egészen találó. Dayka megjárta ugyan a másik két

¹⁾ Összes művei, 1864. (Toldy) II: 169—173. l.

²⁾ Lev. II: 492. l. «Kár, hogy idejét holmi méltatlan tárgyra is vesztegette: azokat a' Gelegenheitsgedichteket értem, a' mellyeket . . . nyomtatás alá készített darabjai közzé felvett, és a' mellyeket én, a' ki az én Daykánknak egy sorát is sajnálom elveszteni, mintegy akaratom ellen vészek-fel kiadásomba.»

³⁾ Runyhoz írt egyik levelében hangoztatja is ezt. (Lev. IV: 547. l.)

⁴⁾ E sorból Batsányi, Szentjóni Szabó és Fazekas hiányzanak.

⁵⁾ Hasonlóképen újra dolgozta Kazinczy kedvéért a Colardeauefordítását is. (Lev. IV: 547. l.)

⁶⁾ Dayka Gábor költészete. Figyelő, id. helyen.

utat is, de nem állapodott meg e «kísérletezések» után a harmadiknál, hanem mindig arra tért, a mely czéljának, verse alapeszméjének legjobban megfelelt. Utolsó ismeretes költeményét is (a Baróti Szabó Dávidhoz cz. költői levél töredéket) hexameterekben írta.

III.

Érdekes, hogy — jóllehet a nyugateurópai formát maga Kazinczy is elsősorban a *dal* versmértékének szánta — Dayka ebben a nemben írta egyetlen eredeti *elbeszélő* költeményét, *Az érzelgős*¹⁾ *Philotast* is.²⁾ E költeményt tanítómesének tekinthetjük, de alapgondolata így is a Dayka akkori lelkiállapotából fakadt.³⁾ Mint tanítómesé sem egyetlen költőnk alkotásai között, csakhogy a másik kettő csak prózában készült. Idejegyezzük őket, mert seholsem látjuk egyiket sem megemlítve. Az egyik, mely németből fordított apróság is lehet, így hangzik⁴⁾:

[Péterfi lovász mester] Egy uri ember megsarkantyuzott paripáján a' pázsintos térségre kirugaszkodván, mivel sem a' természet könyvét olvasni, sem a' reggeli, déli, estvéli dobolásnál az istállóban egyéb gyönyörűséget érezni nem tanult vala, lovával ereszkedett beszélgetésbe. Hallott vala ő valamit egy V. Károlyról, 's hogy ki-tanulja a' dolognak valóságát, ha több nyelveket tudnál, úgymond, mellyiken beszéllenül te a' rajtad ülővel inkább? Azt, ú. m., melyet az ülő leg-jobban ért.

A másik, mely nyelvészeti érdekességű is, eredetinek látszik:

Mi a' patvar szó az a' veder, hiszem tsöbör az. — Tsöbör! azt még a' Nagy Apántól sem hallottam, nem tsöbör az, hanem veder — E'ként vetekeđnek vala egymással tovább egy félmértföldnél, még a' szószaporítás közben az egyenes útból félre-utazván [menvén] észrevehetetlenül mindketten egy motsáros gödörbe [sikamlottak] zuhantak. — Kár az időt haszontalan vetélkedésekkel tölteni.

Elbeszélő alkotásaihoz soroljuk Vergilius-fordításait is, a melyek talán tanári munkásságához, és bizonyosan lócsei éveikhez fűződnek. Az Aeneisből több részletet fordított le. A verses fordítást már Abafi is közölte.⁵⁾ Érdekes példája ez Dayka gyors dolgozasmódjának. Úgy, a hogy ránkmaradt, első fogalmazvány az egész. Kazinczy is odajegyezte a kézirat egyik felére⁶⁾: «Látszik az igazításokból, hogy ez is első munka. Ha ki azt vélné, hogy illy sokat illy egyenlő írással Dayka nem írhatott előbbi dolgozás nélkül, emlékezzék arra, a' mit Bárdosy beszélt ide kötetett levelében, hogy ő mint dictált *egy*

¹⁾ Abafinál (37. l.) sajtóhibából *ézelgős*, a SK. egy helyén *ézelkeny*.

²⁾ A SK. egy változatában *Rege* a költemény czíme.

³⁾ Keletkezéséről l. alább.

⁴⁾ Mindkettő a SK.-ben van. A sarkos zárójelbe tett szók a kéziratban át vannak húzva.

⁵⁾ II. ének 13. 103. vers. Id. kiad. 95—97. l.

⁶⁾ E töredék két részben készült s a SK. két különböző helyére van kötve, még pedig *elől* a 84—103., *hátrább* a 13—83. sor fordítása.

időben két Irónak kétféle verset.» Természetes, hogy e kísérletet nem is szabad a műfordítások mértékével mérnünk. Méginkább csak irodalomtörténeti jelentőségű — Dayka Vergilius-szal való foglalatosságának emlékeül — az, hogy a SK., a honnan a verses részletek előkerültek, több prózai részletet is megőrzött, s evvel, ha röviden is, foglalkoznunk kell elbeszélő-költészetének méltatása során azért, mert tartalmilag is átmenet egy alább közlendő, eddig méltatlanul mellőzött munkájához, s mert az egyik részlet épen az irodalmunk történetében külön, a Zrinyiász révén is jelentős Nisus és Euryalus-epizódnak a fordítása. Az egész töredék címeül Kazinczy jegyezte oda a SK.-ben: *Virgilius Éneisének fordítása*. A fordítás maga inkább csak gyakorlat lehetett s két részre oszlik. Egyik a verses rész folytatása és töredékesen a 101—267. sorig terjed olyként, hogy a 199—203. sort, a híres Laokoon-epizódot Dayka csodálatosképen kihagyta, a 267. soron túl levő részek tartalmát pedig e sorokba sűrítette «A' várast tűzzel-vassal emésztik, Priamust gyermekeivel együtt kegyetlen halállal ki-végezik a' fényes Pergamumot földig le-rontják.» A másik részlet terjedelmesebb, az Aeneis IX. énekének 176—440. sorait foglalja magában kihagyás nélkül, hű fordításban. Prózában és versben a hűség Dayka fordításainak mindig a legnagyobb erénye. Szinte kár, hogy ez utóbbi, kerek részlet a 6. ívrétlapon az eredeti 440. sorának közepén megszakad s az epizód nincs befejezve. Mutatványul e kiadatlan fordításból íme egy kis részlet:

Az alatt az Látiumbeliek várassából előre küldött Lovasok, midőn a többi sereg a' mezőn várakozék, menének 's Turnus királynak feleletet vivének, 300-an paizsosan mindnyájan. Volcens vezetí vala. 'S már a' táborhoz közelgetének 's a' kapukon bé-menendők valának, midőn amazokat balra fordúlni látják 's a' gondolatlan Euryalust sisakja az éjszaka' tsillámló árnyékában el-árúlta vissza-veretett fényjével. Nem ok nélkül láztik. Fel-kiált a' sereg-közül Volcens: Alljatok meg férfiak! hol jártok? miért vagytok fel-fegyverkezve? Hová indultok? Ók semmit sem felelnek, hanem az erdőbe siettek, az éjji setétségbe bizakodva. A' Lovasok el-álják az utakat minden felől 's öröket rendelnek minden felé. Az erdő bokrok-kal 's fekete szil-fával rettenetes vala. Tövisekkel telyes. Ritka ösvények titkos útakon vezettek. Euryalust az ágak' homályja 's a nehéz zsákmány gátolyja 's az ijedelem el-vétette vele az útát. Nisus el-megyén 's már történetből ki-gázolt az ellenség közül.¹⁾

Hogy mi indította Daykát a két hű barát epizódjának lefordítására, nem tudni. De épen ez a mese, mely irodalmunkban Juranics és Radivoj epizódjával szépen ismétlődik meg, vezet bennünket Daykának egy (sőt egyetlen) egyetemesebb jelentőségű prózai művéhez: a kezesség meséjének eddigi tudomásunk szerint egyetlen magyar feldolgozásához.²⁾ Ez a Dayka-kutatók figyelmét eleddig el-

¹⁾ Aeneis IX. 367—386. sor, v. ö. még Obsid. Siget. IX. 60—61. str.

²⁾ Rokon e mesével Szegedi Veres Gáspár *Titus és Gisippusa* a baráti önfeláldozás tekintetében. (L. Gragger alább id. értekezését, 716. l.), de alapvető motívumaiban eltér: Gisippus önzetlen barátságából szerelme tárgyát engedi át Titusnak, Titus viszont utóbb egy gyilkosságot (melylyel azonban alaptalanul vádolják Gisippust), vállal magára. Különösen a bitófa-alatti jelenet hasonlósága miatt némi rokonságot Heinrich is feltételez. (Boccaccio élete és művei. 239. l.)

kerülte, noha czíme eléggé jellemző.¹⁾ Talán mert Abafinak legteljesebb és sok részletkérdésre kiterjedő kiadása nem említi, nem foglalkoztak vele mások sem. Pedig különösen, mióta Gragger Róbert a kezesség meséjének eredetéről és változatairól szóló alapvető értekezését közzétette,²⁾ s a maga teljességében látjuk a gazdag termést, melyet e mese magvai mind az európai, mind a keleti irodalmak talajában hoztak, még becsebb e magyar változat, mely épen költőnk nevéhez fűződik. Keletkezése korszerű is abban az időben, mikor a baráti érzés kultusza irodalmunkban valóságos divattá vált.³⁾

Sajnos, a főfeladatnak, mely ez elbeszélés kiadásakor felmerül, forrása megjelölésének nem tudunk megfelelni, bár annak felkutatását megkísérlettük. Annyit eleve meg kell állapítanunk, hogy e magyar változat Schiller költeménye előtt készült s már ebből a szempontból is érdekes.⁴⁾ Annyi kétségtelen, hogy, Gragger megállapításait a csoportosítás szempontjából alapul véve, a Dayka változata az európai csoport származéka, azé, a melynek «a görög környezetben sajátos motívumává fejlődött a barátság.»⁵⁾ Sőt tovább mehetünk: Dayka forrása épen az a görög elbeszélés lehetett, melylyel a maga változatát Cardonne összehasonlítja (celle [t. i. histoire] de Damon et Pythias si fameuse dans l'antiquité). Erre vall leginkább és mindenekelőtt a *név* azonossága, mely nem lenne mértékadó, ha egy körülmény nem játszana közre: az, hogy a szabadságot kapott halálraítelt barátnak az ismertebb s leginkább latin változatokban,⁶⁾ azokban, a melyekben a kezest Damonnak hívják, *Phitias* a neve, míg Cardonne idézett műve és Dayka *Pythias*ról tudnak. Ezenkívül Cardonne változata a részletek mikéntjében megegyezik Daykáéval, Cardonnenak viszont feltűnik az ő s a görög mese történetének hasonlósága, nem lehetetlen tehát, hogy a görög mese származékai közt kell Dayka forrását keresnünk. Így látatlanban s közvetett adatok segítségével merész a következtetés, de úgy véljük, jó uton járunk.

Míg e forrás nincs kezünkben, addig azt sem mondhatjuk meg, hogy fordítás-e, vagy szabad átdolgozás a Dayka meséje. Mi német közvetítéssel készült s Dayka szokott módszeréből ítélve, nagyon kevésbé szabad fordításnak véljük, melynek a kéziratban négy sűrűn írott ívrét lapra terjedő szövege így hangzik:

Dámon, Pythiasz.

Mikor Syracuse' várossa Dyonisius Tyrannisa alatt nyögött, ez a' kegyetlen ember tsalárdsággal és erőszakoskodásokkal foglalván a' nem maga Thronussát félelemmel és kegyetlenséggel keresi vala azt megerősíteni. Boldogtalan jobbágyai az alatt, hogy el-nyomattatásoknak egész

¹⁾ Czimét Szemere Pál is említi már fent id. levelében.

²⁾ Schiller Bürgschaftjának forrásai és rokonai. EPhK., 1911. 713—730. lap.

³⁾ Császár Elemér, Ányos Pál. 108. l.

⁴⁾ Dayka tudvalevőleg 1796-ban meghalt, Schiller pedig — bár a tárgygyal már előbb is foglalkozott — csak 1798-ban írta költeményét.

⁵⁾ Gragger id. értekezése 726. l.

⁶⁾ Cicerotól Hyginusig, l. EPhK., 1911. 723. l. első csoportját.

súlylát érezték, kéntelenek voltak hallgatni, 's akarátjok ellen el-fojtani a' leg-igazságosabb sóhajtásokat, minden panasz, melyet az ellen tettek volna a' Felség' meg-bántásának tartatott.

'A' közönséges rettegésnek közepette egy bizonyos Pythias nevű Ifju tüzes természetű, nem zabolázhatta meg boszkonkodásának ki-fakadásait, egy példán, melyet a' Tyranus kegyetlenségéről adott, [fel-] meg-mertszóllalni, 's nyilvánosságosan siratni szegény hazájának nyomoruságát, de igen sok ba került ki-fakadott buzgósa 's gondolatlansága. A' kémek, kiket a' király minden-felől tartott vola pénzért, tsak-hamar bé-jelenték a' dolgot, a' fel-hevílt király meg-esküdt, hogy kegyetlenül meg-boszúlja, 's a' szerentsétlen ifju, körülvéve az Igazságtalanság' őreitől fogságba vitetett.

E' szempillantásban elébe akad Dámon, egy tökéletes erkölcsű ifjú, 's ki Pithias úgy szerette, mint önmön magát. E' tekintetre a' legérzékenyebb fájdalomtól el-fogatva hozzá járul szomorúan. Kedves B[arát]om! vallyon mit jelent ez? Mit tsináltál? Talám gondolatlanságod, talám fel-hevílt buzgósságod? — —

Igen is kedves Dámonom, meg-történt egyszer, a' mit Te nékem olly gyakran jövendőtél, nem tudtálak téged követni, nem fogadtam el tanácsaidat, sokáig tsak magamban átkoztam a' Tyranus kegyetlenségét, erőszakot vévén magamon. De végre ki kellett fakadni boszkonodásimnak, enyi példájára kegyetlenkedésének nem maradhatott az rejtekben. Látván hogy meg-kell halnom, de kedvesebb nékem a' halál az illy gyalázatos rabságnál! Egyedül Atyámat, feles[égemet]'s gyermekimet sajnálom. Néked ajánlom őket, Barátom! te vigasztald őket helyettem, te segíts rajtok! 's nem fogok sanyarú végezésem ellen panaszolkodni. A' kegyetlen drabantok nem engedték, hogy tovább szólhattak volna egymással a' szerentsétlen Barátok. El-szakaszták egymástól, kegyetlenül el-választák őket. Pitiás a' tömlötbe vonszoltatott és Dámonnak meg nem engedtetett őt kísérnie.

A' leg-keserversébb bánatba merülve, ezer gondolatokat forgatott elméjében, keresvén ha valami képen ki-szabadíthatná. De egyre sem találta. Sok gondolkodás 's habozás után, most e'hez, most a'mához nyúlván, végre mint haszontalan eszközöket, meg-vetvén végre el-tökéllé a' király előtt meg-jeleenni.

Az öröknek közepette, kik szüntelenül a' rettegő király körül valának, elejébe botsáttatik. Le-borúlván előtte, Uram, úgymond, tsak imént hoztak parantsodra egy Ifjat a' tömlötzbe. Én nem jövök érette szóllani, sem kegyelemért esedezni, ámbár tsupán ifjúi hirtelenségből vétkezett legyen is, de előtted vétkezett 's ez elég, mind az a' mit kérek, hogy, hogy büntetését halaszd néhány napra. Távol vagyon öreg atyjja, jegyesse, két gyenge magzati, kiknek jelenlétére kiváltképen való szükségök vagyon. Engedd meg, hogy érette kezes lehessenek, hogy viseljem helyette néhány napokig békóit 's ő az alatt még egyszer végtére meg-láthassa ház népét 's jó karban hagyhassa 's vég butsut vehessen tőle. Ő bizonyos meg-tér a' ki-szabott időn, ha nem, halálommal fizetem ki-maradását, mikor neked fog tetzeni.

El-bámult Dion[isius] ez ajánlásra 's kívánván látni a' dolognak ki-menetelét. Jól van, úgymond, adok két napot, az alatt fogságban lész helyette, de tudd meg, hogy ha a' holnaputáni hajnal itt nem éri, életteddel fogsz érte adózni.

Meg-örülvén Dámon az ígéreten, azonnal Barátjához repül a' Tömlötzbe. Ott tulajdon kezeivel le-oldja békóit 's magára öltvén, szeretettel tellyes hirtelenséggel menj, úgymond, menj háznéped' vigasztalására, 2 egész napot enged a' király, melyeket minden gyanúság nélkül hasznodra fordíthatsz. Az alatt hajóra ülhetsz 's el-takarodhatol. Tsak hamar 's gondosan fogj a' dologhoz, menj, használd az időt.

E' szókon Pythias meg-rémülve, én szaladjak! én hagyjalak magam helyett prédául a' szánakodatlan Tyrannusnak? Ah! úgy ismér engemet Dámon? Add vissza, add vissza békóimat, ha azt véled, hogy ez alaton-

ságra vetemedhetem valaha. Nem, felel Dámon, nem férhet alatsónyság egy olyan szívhez, mint a' Pítiasé, ha azt tapasztalnám benned, már nem volnál barátom, de azt tselekednünk amit én hagyok, sem hűtlenség, sem alats[on]ság nem lénd, Te neked atyád, fel[e]s[é]ged], gyermekeid vagynak, kiknek életeddél tartozol 's nálad nélkül inségre jutnak. Engem semmi sem tartóztat hátra, mint Tégedet, 's egy illy Barátot meg-halni, ez nékem a' leg-nagyobb gyönyörűség. Ah! illy vad gyönyörűséget ugyan soha sem fogsz érzeni monda P., el-megyek, ha úgy akarod, végső kötelességemet meg-tenni, el-megyek Atyámtól bútsút venni, jegyesemtől és gyermekeim-től, de harmad napra viradóra itt találsz. Téged hagyván nekik helyettem, azt tartom, ez lesz nekik a' leg-nagyobb ajándék, 's ezzel talám meg-vigasztalhatom.

Ezeket mondván meg-öleli barátját, költsönös sírások között 's el-indul. De le-szakad a' nap másodszer 's fel kellt a' harmadik 's Pítias meg nem jelentt. Damon meg-győzötve magába, hogy a' kétségbe esett ház nép keservlen meg-indulva szabadságba vette magát, el-telék örömmel. A' király ellenben meg-tsúfoltatottnak állítván magát, végső dühösségre gerjedett 's haragjának tüzeben parantsolá nyomban azon bitóra vonat-tatni, mellyet Pythiásznak rendeltt vala.

El-futamodék a' hír az egész városban 's tsoportossan tolyong a' nép a' piatzra, a' siralmas szena nézésére. Némely az el árultatott Barátot szánya, más az embernek álnokságát átkozza, titkon fejenként kárhóztatja kiki magába a' Tyranus kegyetlenségét. Ez ezer felfegyverkezettétet örök között ülven trónusán rettenetes forgatja vala tizes szemeit 's nyughatatlanul várja a' bosszu állás' ki menetelét. Az alatt Damon közelget a' Hóhér mellette. Borzadnak vala minyájan e' szánakodásra méltó tekintetre, a' szánakodásnak és iszonyodásnak érzései fogják el a' szíveket, szemeikbe tödulnak reszkető könnyeik, mert már lehetetlen vala a' sírást titkolni. A' közönséges bánatban egyedül Dámon mutatott bátorságot, áldja vala szívében a' Mindenhatót, hogy kívánságai bé-töltek 's leg-kevesebb barátja meg-menekedett.

A' piatz közepére érkeztén, állhatatosan várja vala a' halálos tsapást, már bé kötötték szemei, már fel fedezett nyakkal, már villog a' pallos feje felett, midőn váratlanul állj meg kiáltja messziről, állj meg gyilkos, 's lihegve 's porral 's izzadtsággal tele látják, hogy egy ifju közelget nagy sietséggel. E'szere kiki hátra tekint 's útát nyit a' sietőnek. Ó középbe jővén, Hála, egymond, egybe szedvén magát, hála az Egeknek, hogy a' fiú kötelesség meg nem sértette nálam a' barátság tisztjét. Azután hirtelen Damonhoz szalad 's nyakába borúl. Itt a' népben suttogás támadva az örömmön, tsudálkozás szánakodásnak . . . alozása. [?] Pítias, mond egyik a' másiknak, oh! ki várta volna! ki hitte volna, hogy meg jön!

Azonban ki magát tántoríthatatlan Barátjának karjai közül[?], a' Tyranus elébe megyen, ki egészen magán kívül nézi vala, 's elíg hiszen vala szemeinek, tsak ugyan így vagyok végtére úgy mond most büntess-meg 's oldozd-el az ártatlant. Tsak az el-kerülhetetlen szükség tartóztatott eddig vissza. Atyám, szegény Atyám halván szomorú esetemet, le-roskadt, mint a' kit a' mennykő le-vertt, híjában hívtam vissza az életre minden mesterségünk ellenére szemem előtt múltt ki ez éjjel a' világból.

Itt egy darabig félbe szakasztja szavait a' fájdalom, az után erővel ragadtam-ki magamat a' kedvesemnek karjai közül 's gyermekeimnek 's vissza siettem. De a' leg-rövidebb útát keresvén, el-tévedtem az éjnek setétségében egy berekben, hol tévedeztettem egész reggelig a' járatlan ösvényeken, mellyek engem távul vezettek vala. Végre útra találván két-tőztetett lépéssel siettem, 's örvendek, hogy jókor meg-érkeztem. Add vissza tehát ó király add vissza bilincsemet, 's szabadítsd meg barátomat, többet nem kérek.

E' szavakra nem vala senki, ki könyveit megtarthatta volna, 's maga a' Tyranus érezi vala szívében az eredendő könyörületességnek

indulatjait, melyeket híjában igyekezett elfojtani. Azonban meg-parantolá, hogy Dámont oldozzák-fel. De mi egy új tsuda! mely meg-kettőzteté a' nézők sírását és tsudálkozását! Dámon azt állítá, hogy Pitiásnak már nints többé igazsága békóira, már el-telt, úgymond az idő, most nékem kell meg halmom, Te menj vissza feleséged 's gyermekeidhez. Az idő téged fel-szabadított, míg élsz, soha el nem múlhat 's minden törvény 's okosság szerint úgy kell a'nak lenni. Dámon tovább is ott áll vala, a' nemes vetélkedés nevedék. Kiki a' két barátok közül fenn szóval kéri vala a' másíknak szabadságát 's magának halálát.

E' példátlan vetélkedésre az érző szívű Tyranus is meghajlék. Meggyőzetett természetű keménysége 's meg illetőde: élet, szabadság, úgymond, mind a' kettőnek. De az ilyen igaz Barátság még többet érdemel 's érdemes egy királyhoz. 'S én boldogságomnak tartom, ha engemet közönséges barátoknak fogadtok. Így szollván le-szállott a' thronusról 's öleléssel szaladott. Mint a' Játszó színben olly-kor a' meredek kőszikla egyszerre mosolygó térséggé válik: úgy változott meg minden a' nézők szemei előtt. A' szomorúságot és sírást öröm (nb. *gerjedelem virtus*) és tapsolás követé, kiki iparkodott közelről szemlélni e' hasonlíthatatlan barátokat, kiki örvendéses élyen kiáltással töltve el a' levegőt mindenfelől 's ők mint egy diadalni pompával kísértettek a' király mellett a' királyi palótába.

IV.

Mielőtt immár Dayka költészetének összefoglaló méltatására térnénk, még alkotó műhelyébe akarunk egy pillantást vetni. Inven-cziója nem mondható gazdagnak, de eszméi megszületése után erős kompozícióval dolgozott. Ennek a' módszeres alkotásnak folytatása műgondja, melylyel verseit alkotta, átdolgozta és simíttgatta. Már Abafi közölte a SK-ből¹⁾ a *Chlorishoz* cz. költemény tervét; ugyanott (160. l.) még hat sornyi (czeruzával írott) szöveget közöl, de csodálatosképen nem veszi észre, hogy ez meg a *Kesergés*-nek a conceptioja.²⁾ A SK-nek egy rövid megjegyzése szintén egy költeményének alapeszméjét adja.

NB. A' szunyogon meg-könyörült 's elszalasztotta, ez a' másik kezére szállott 's meg-tsípte.

Ez a mondat *Az érzélgős Philotas* első alakja, a mely a különben idegen hatás eredményének gondolt költeményt eredetinek mutatja. Tervező munkássága mégis leginkább azokon a sorain látszik, melyekben az *Elegia* cz. (s Abafitól alighanem tévesen II. József halálára tett) verses töredék gondolatait vetette első formájukban, de szövegében kialakulva, papirosra:

Míg mások az ő ditsóss[.] éneklik 's oszlopot emelnek halhatatlan nevének — ah az ő neve teszi azt halhatatlanná — Te Músám sírd ki fájdalomdat és keseregéd kínos vesztéségedet. O Te a' leg-jobb Atyának leg-jobb fia! kinek szíve még most is vérzik azon sebtől — engedd meg, hogy mélyebben érezhetné — mintsem fel-szagatva sebedet — de az a' nélkül sem gyógyúl-bé — a' fájdalmat, a' rész vétel tőrhetőbbé teszi

¹⁾ Tévesen azonban a VK.-re (Dayka kéziratának a M. Tud. Akadémia könyvtárában őrzött «Vörös kötetére») hivatkozik. Id. kiad. 159. l.

²⁾ Abafi mindkettőt átírva, mai helyesírással közli.

... [olvashatatlan német szó] mint mikor ki-derült égre egyszerre fekete felleg borúl 's a' mennykő hirtelen le-tsap, ... négy alá el-maradott árváidra 's eggy isteni gyönyő... őn... ség járja-el szivedet, midőn látod, melly igazán fájlalják haláloadat.

NB. mint a gyümölcstfa ...

Festés: mint keseregnek körülte felséges él'te párja 's gyermekei! — ah! itt nints vége a' fájdalomnak! Bétsnek köre nem fogja bé... egész országban terjed a' bánat: így fogja bé a' nap' el-enyészésével az egész földet a' gyászos setétség: de az fel-kél ismét: — utánnad hijába terjesztjük reszkető kezeinket.

Contrast: árváira tekint, 's fel-akad könyve-özöne: ezek anyjok ölébe sírják-ki fájdalmokat. Kérdezik tekintettel hol az attyok. Vagyon ki szebben sír az el-veszett király... De ki e' kárt mélyebben érezhetné...

E példák igazolják, hogy Dayka, ha gyorsan és könnyedén verselt is, eleve jól megfontolta, hogy mit ír. A SK. e néhány kiaknázatlan részlete terveinek kerektségét, műalkotásainak egységét igazolja. Ha pedig a kész költeményekkel vetjük össze e vázlatokat, a kidolgozás czizelláló munkájával ismerkedünk meg, a mit e korból kevés költőnél tehetünk meg. E tekintetben tehát e kusza feljegyzések is becsesek és figyelmet érdemlők.

Költeményei, de egész költészete képének kialakulásához át tekintünk még a forrásokon, melyekből merített s az idegen hatásokon, melyek költészetén netalán mutatkoznak; az előbbieket e kis táblázat mutassa:

1. *Ovidius*: Penelope Ulysseshez — (L. fent.) — Phillis Demophoon-hoz. Ez utóbbi az Orpheus 6. füzetében jelent meg és Kazinczy Lászlónak is tetszett. «A Philis és Demophoon darabja igen szép — írja bátyjának — B. Rádaynak, neked és ennek a Poétának versificatiotok leg szebb. (Kaz. lev. II: 5. l., Váczy jegyzete, u. o. 548. l. és l. még Kaz. lev. VII: 296. l.)

2. *Anakreon*: 8. dala l. fenn. (*Az új Anakreon.*) További hatása valószínűleg a német anakreonisták közvetítésével.

3. *Virgilius* Aeneid. II. 13—83. és 84—103. sor versben (Abafi-kiad. 95—96. l.) — II. 101—267. kihagyással és IX. 176—440. sorok, prózában, kiadatlan, a SK.-ben.

4. *Secundus*, Languidus e dulci certamine ... L. fent.

5. *Colardau*, Abelard és Heloiz. L. Kaz. lev. II: 493. l., III: 435. l., IV: 547. l., V: 470. l. és XI: 70. l.

6. *Segrais*, Amira. (L. fenn.) Batteux-Ramler, Einleitung. I: 432. l.

7. *Fope*. Newton sírfelirata. L. Kaz. lev. II: 493. l. Az epigramma eredetije Kaz. lev. II: 565. l., u. o. Szilágyi Sámuel fordításában is. V. ő. még Csokonai bírálatával, Gyulai Dayka-kiad. függ. 102. l. (L. még *The works of A. Pope*, 1803. II: 391. l. Epitaphs.)

8. *Guarini* Occhi ...¹⁾

9. *Stolberg* Fr. L., An den Abendstern. (Gedichte der Brüder Stolberg, Hgg. v. Boie. Lpz. 1779. 14. l.)

10. *Wieland* Musarion. Dayka két ízben is fordította: Kaz. lev. V: 298. l. (Kis Jánosnak) «Dayka is dolgozott Muzarionon, a' Német vers

¹⁾ Battista Guarini Kisfaludy Sándornak is kedves költője volt. Első regéi közül kettőhöz, a *Csobáncz*-hoz és a *Tátiká*-hoz Guariniből vette a jeligét.

nemében. 1793-ban fogott volt hozzá. Egy sora sincs kezemnél, és azt gyanítom, hogy maga égette-el munkáját desperans tractata nitescere posse. 'S meg kell vallani, hogy ha csak annyi szerencsével fordította volna, mint a' hogy Colardeaunak Heloizét fordította, kivált Alexandrinusaiban, jól tette, hogy megégette.» — *Dayka' Élete*-ben pedig (1813. XVIII—XIX. l.) ezt írja: «Szülőként bántam vele, midőn a' Musárión' fordítását, skandált kétsoru Alexandrinekben, kezdé felolvasni. A' könnyű darab minden báját elvesztette a' feszes sorokban. Dayka e' nemben nem vala szerencsés. . . . Két holnappal azután azt vallá, hogy szabadabb, játékosabb versekben akarta fordítani, de nem boldogulván a' munkában, *elégette mind a' két dolgozást*, 's örökre letett fordításáról. Midőn velem ezt látatá, mintegy félvnyije vala készen.»

11. *Blumauer*: Glaubenskenntnis eines nach Wahrheit ringenden Katholiken. (Zwei Kräfte sind es . . .) Sárközy István, Kazinczy barátja is lefordította. (Kaz. lev. III:483. és IV:111. l. szerint Kazinczy kérésére készült.)

12. *Goethe*: Ach, wer bringt die schönen Tage . . . (Erster Verlust). Elveszett. Kazinczyval egyszerre versenyképen fordították. (Kaz. lev. III:446. l.) L. még Czeizel czikkét. (Gragger, Philol. dolgozatok, 102. l.)

13. *Bürger* hatásáról l. fent.

14. *Hölty* hatásáról l. alább.

15. Itt jegyezzük meg, hogy Dayka viszont németre fordította *Teleki* József híres elégiáját, az *Atyafiúi barátság oszlopát*. «A versek rosszak — írja Kazinczy (Lev. III:435. l.) — de azt mutatják, hogy Dayka a' nagy *Teleki*' érdemeit ismerte.» (L. még Abafi kiad. XXVI. l.) A fordítás, mely kiadatlan, a SK. 231. lapján kezdődik és 14 folio-lapra terjed.¹⁾

Mind e kísérleteket csak Dayka művelődéséhez kell számítanunk, de hatásul általánosítanunk nem lehet nagyobb arányban, mint a hogyan azt költészete fejlődésének rajzánál megpróbáltuk igazolni. Epen ezért volt túlzás az az egyetlen dolgozat is, Bergmann Agosté,²⁾ a mely *Hölty* költészetével vonta párhuzamba. Külsőségeken kívül (melyek közül az, hogy mindketten 28 éves korukban haltak meg, Dayka születése adatának pontos ismerete óta³⁾ megdőlt), alig köti össze a két költő költészetét valami. Alaphangjuk gyakorta bús — s erre vonatkozhatott Kazinczy megjegyzése,⁴⁾ hogy a Dayka költészetében az «édes *Höltyi* búslakodás el fog hatni minden érzékeny

1) Első sorai:

O du, an die mich schloss nicht blosz des Blutes Band,
Nein — eine goldnere, und noch viel weitre Kette,
Der wahren Freundschaft Bund, der ewgen Treue Pfand,
Die mich begleiten wird bis in mein Sterbebette;
Und da nicht enden wird! du, deren Asche ich
Bis mich der Gram nich selbst verzehren wird zu Erde,
Mit einer Thränen Fluth, die aus dem Innern sich
Ergießt, dem Herzen nur entquillt, benutzen werde!
O theure Esther! du! o du mein theures Ich!
Mein Herz war, ist und wird dir seyn solange es schläget,
Du starbst! ists möglich, dasz wenn zwey vereinte sich
So schmerzlich trennen, dann der Eine sich noch regt.

²⁾ L. fent id. dolgozatát.

³⁾ EPhK. 1913. 140. l.

⁴⁾ Kaz. lev. II:492. l.

szívre» — és mindkettőnek van egy közös és gyakori, de nem sajátos gondolata: a halál, mint örök pihenés utáni vágyódás.¹⁾ Csakhogy Höltynél ez az érzés nem őszinte. Költészetében mosolygó leányok, viruló almafák és szelíd, ezüstös hold fényében ragyogó, színpompás természet van, dalaiban a május nevet, üde élet liheg. Meghalni is úgy akar, mint egy hervadó rózsalevél, melyet a szél kap le száráról.²⁾ A Dayka halálvágya inkább a keserűségektől való szabadulás reménye. Höltty költeményeiben gyakran örül az életnek,³⁾ Dayka soha. Borús költeményeit szenvedések tették realisakká, pihenés után való vágyakozása őszinte érzelmekből fakad. A német költészetben, szinte bizonyosra vehetjük, csak anakreoni dalainak lehetnek mintái, nem közvetlen forrásai, csak hasonló hangú elődei.

De nem tanulta érzelmeinek ilyen kifejezését, vagy hangulatát magyar költőktől sem. Gyöngyösi műveit ismerte — Kemény Jánosára czéloz *Ferencz királyunk koronázására* írt költeményében — Baróti Szabó Dávidhoz barátság fűzte, de az írók körében meglehetősen kevésbé ismerték. Igazi kultuszt még a lelkéhez közelebb álló egyetlen író, Kazinczy is csak Dayka halála után új költészetével.⁴⁾ S a Salis, Matthisson, Höltty költészetére is inkább csak fogságából való kiszabadulása után irányítja költőink, Berzsenyi, Kis, Kőlcsey figyelmét. Dayka irányításában tehát kevés része volt. (Colardeau, Blumauer, Goethe.)

Ha irodalomtörténeti kapcsolatot keresünk Dayka költészetéhez, Ányos költészetét szokták emlegetni.⁵⁾ Kettejük költészete között gyakran voltak párhuzamot. Legrésztesebben, de már nem anticipando, hanem kellő kritikával Császár Elemér taglalta e kérdést, azzal az eredménnyel, hogy ők ketten azok, a kik *költői érzést* szólatatnak meg verseikben, kik költőiséget és igazságot össze tudnak egyeztetni. Dayka művésziiben, Ányos költőiben.⁶⁾ A hangulat eredetisége kérdésében nem osztozunk egészen Császár véleményében, mert Dayka költeményeinek hangulatát sem keressük a német költészetben, azt is eredetinek tartjuk.⁷⁾ Érzéseik körülbelül egyeznek, témáik hasonlók. Három költeményére Császár is rámutatott, melyeknek rokon a tárgyuk⁸⁾, s említi azt is, hogy Ovidiusból ugyanazt a

¹⁾ Daykáról l. fenn, Höltynél: *An die Ruhe* (U. B. 4. l.), *Der Tod* (u. o. 6. l.), *Der Tod* (u. o. 63. l.)

²⁾ *Trauerlied* (u. o. 87. l.)

³⁾ «O wunderschön ist Gottes Erde und wert darauf vergnügt zu sein.» (*Aufmunterung zur Freude*. U. o. 92. l.)

⁴⁾ Kazinczy e kultuszának folytatása a Toldy Ferenczé, a ki szerint Dayka és Kazinczy «classicitásra emelkedve messze túlhaladták» társaikat. «E nagyraemert költő . . . szenvedelmes, sovárgó, bájos énekei . . . költészetünknek soha nem avúlható gyöngyei közé tartoznak.» (Irodalomtörténet, 1864/65.)

⁵⁾ Kobzý id. m. 38—39. l., Koltai V., Ányos Pál, Figyelő, XI., 1881. 271—274. l. stb.

⁶⁾ *Császár Elemér*: Ányos Pál, 1912. 159—160. l.

⁷⁾ Az anakreoni költeményeket nem számítva, mert azok nem is jellemzők.

⁸⁾ *Rettenetes éj* — *Egy terhes átomtalan éjjelkor. Az esztendő első napján* — *A világi gyönyörűségek haszontalansága. Kesergés* — *Egy boldogtalannak panaszszai.*

heroidát fordították le. Talán realisabbak a párhuzamok (melyeket még kiegészíthetünk), ha hozzáteszszük, hogy Dayka jól ismerte Anyos költeményeit. Olvasmányaira vet világot az az adalék, hogy az *e* betűről írt kiadatlan értekezésében (SK) a magyarnak gyakori *e*-jére példákat Pétzeli *Henriás*- és *Zaire*-fordításából idéz és Anyosnak *Az isteni gondviselés* cz. költeményéből. Rokon költeményeik sorozatát még szaporíthatjuk: A nemzeti öltözet — A régi magyar viseletről; Bárdosyné halálára — Érzékenységeim; Pope Newtonra — A szép tudományoknak 77—80. s.; A tavasz — Kapitány Barcsaynak 1780 márcz. 13. — Mindez, miként Császár példái is, nem jelent hatást, csak a gondolatok rokonságát. Mindkettőnek nyugtalan lelkülete az, mely költészetük alaphangját bánatossá teszi. De érdekes paradoxonul nyilvánul meg költészetében, hogy e nyugtalan érzelmek a legnyugodtabb formákban jutnak kifejezésre; mondtuk, hogy ebben a római költők hatásának van része.

Dayka költészetének fejlődésében látjuk az antik, de elvont eszmeiségtől az emberhez való közeledést,¹⁾ versformáinak műgondját, alkotó művészetének tudatosságát. Egyre mélyebben fakadó érzelmeket énekel meg, azonban nem túlozza őket, költeményei, különösen lőcsei éveiben, őszinték. Mint igazi lírikus, többnyire önmagával foglalkozik. Az *én*-en kívül magyar költészetében csak barátaihoz van szava. Hogy szüleiről nem szól soha, az a XVIII. században érthető; hogy a szerelem is teljesen hiányzik költeményeiből, s csak anakreoni dalaiban jelenik meg, ott is csak mint egy könnyed, az érzés húrjain alig végigfutó, nem is rezdülő hang,²⁾ az kétféleképen is magyarázható. Egyrészt subtilis, zárkózott egyénisége talán magába zárta ezt, nem akarta a világ elé tárni. Az olyan futó szerelmek, a minő-Reháknéval szőtt viszonya volt — mikor még a pesti szeminárium növendéke³⁾ — talán nem is voltak szerelmes dalok szülői, vagy papi köntöse miatt is titkolta őket. Mélyebb szerelme pedig, későbbi felesége iránt,⁴⁾ sok szenvedés⁵⁾ okozója lett, ezek bőven szólalnak meg költeményeiben.

Mély érzelmei, mondtuk, nem mindig elég nyíltan, de őszintén szólalnak meg lírájában. A természet iránt viszont nincs erős érzéke. Ha arra az üdeségre gondolunk, melylyel pl. Szentjóni Szabó a természet jól meglátott szépségeit megénekli — őt a falu tanította meg rá — még inkább feltűnő, milyen kevés az érzéke ilyesmi iránt. Daykának, a városi fiúnak. Miskolcz, Eger, Pest, Lőcse, Ungvár: őt, ha nem is nagy, de városias életű város az ő világa. És csakugyan, mondhatni, a természetet Dayka a Horatius, Vergilius szemével látja.

¹⁾ Amott *Az én örömeim*, *A virtus becse*; — emitt a januári versek.

²⁾ Objektív esetben szövege szól róla s kissé melegebb tónusban a Barkóczy-nászra írt *Lakodalmi verseket* végén.

³⁾ Kaz. lev. II: 492. l.

⁴⁾ «Megházasodék, egy fiatal, szép gyermek elkapá, 's félek, lányczain korántabban hervadnak-el a' rózsák, mint másoknál szoktak. E tűzzel ő még szerencsétlenebb lesz, mint mások lettek volna», írja Kazinczy Kisnek, lev. II: 344. l.

⁵⁾ «Ötet a' szerencsétlen házasság és a' Papokkal való viszálykodás: ölte meg.» Kazinczy Berzsenyihöz, lev. VIII: 19. l.

A tél, a hideg, a fagyos észak, a pázsitos hant, a bánatos erdő, a sötét kőd, szóval a Dayka természetvilága javarészt a római ódaköltőből vagy az eposzi jelzők sorából való. A természetvilágának általában két nagy hiánya van: kevés az élet benne és kevés a színe. Hogy a fagyott, hideg téli világot emlegeti, az Horatius hatására vall, de talán, mert lelke bánatához a zord idő jobban illik, nem is látja meg a viruló természetet. A *Szerelmesemhez* cz. anakreoni dal életrevalóbb öt sora (a tiszta esermely íme — a színes hant virágit — csókjával harmatozza, — a játszi napsugárok — lejtőznek a folyóban), nem is eredeti, de így is szinte magában áll költészetében. A mi pedig a színeket illeti, kedvesének, Phrynének s Corinnának fehér alakja, barna bőre, kék szeme, piros ajka van; kláriss az ajka a kedvesnek a *Mennyegzői dalban* is. De a természetnek magának, jellemző Daykára, csak két színe van: a barna és a zöld. Zöld a gyepek (*Szerelmesemhez*), az erdő lombja (tlkp. ernyője. *A tavasz*), barna a felleg (*A rettenetes éj*), az éj (*Vigasztalás*).¹⁾ Ez is csak ritkán. A harmat ezüst cseppje (*Az esthajnalhoz*), az ezüst felleg (*Elegia*) s Phoebus arany szekere (*A tavasz*) sem teszik színesebbé ezt a világot, melyből épen a legélénkebb színek hiányzanak. Ehhez járul, hogy e természetnek nincsenek kontúrjai, nincs napfénye és árnyéka. Élénkké csak egy-egy kép, megszemélyesítés teszi, s ez az egy is czéltudatosan,²⁾ tehát mesterkéltén történik. Képei, festései elég szemléletesek, de — mint Bajza is észrevette³⁾ — nem egyszer elvontak is. *A rettenetes éjben* pl. felrémül ágyából a babona (a *jámbor hit* Kazinczy javítása) s szentelt világgal űzi a halált. Másutt: az álom meglegegyi mákjait (*Chlorishoz*). A halál álom négy költeményében is.⁴⁾ Az élet hajó a tengeren (de maga a *hajó* szó nem szerepel) a Bárdosyné halálára írt költeményben. *A tavasz* képei a legélénkebbek: Harmatban feredett keblét a rózsa kifejti. Felveszi télben elhánt *ékét* (ismét elvont) a bánatos erdő.

A legbecesebb Dayka költészetében az, hogy őszinte, de nem közönséges érzelmeit választékosan és sohasem bombasztikusan fejezi ki. Első költeményeiben kevesebb a tartalom, a melegség, ezek inkább ódaszerűek s frazeológiájukon latin hatás látszik. (*Győzelem jövendölés*). Fejlettebb verseiben azonban mindig a megfelelő tenort találja el s ezt meg is tudja tartani, sohasem lapsodik el. Ez az, a miben a XVIII. század végének egyetlen költője sem ér fel vele. Sőt, mondhatni, ez egyben Csokonai is mögötte marad, épen, mert Dayka nagyobb gondossággal dolgozik. Hogy milyen kompozícióval, azt példákkal igazoltuk. De a jó hangzásra is nagyon vigyáz. Alliteráció nélkül alig van verse, az *e* egyhangúságát tudatosan kerüli. Különösen megkapó néhol (*A rettenetes éj*) a hangfestése is. A mi tehát külső csint, formát illet, ebben Dayka verseihez alig férhet szó.

¹⁾ Sárga a haláljedelem. (*Győzelem jövendölés*.) Érdekes a zöld kor aranykedvetének (*Mennyegzői dal*) színtalálkozása Goetheéval: «Grau... ist alle Theorie, und grün des Lebens goldner Baum.»

²⁾ Fent láttuk, hogy az *Elegia* cz. töredék vázlatában a *festés* és a *contrast* előre ki vannak dolgozva.

³⁾ Id. munk. IV: 147. l.

⁴⁾ *Az esthajnalhoz. Az esztendő első napján. Bucszásd. Keserégés.*

Összefoglalva az eddigieket, azt mondhatjuk, a mit elsőnek Kölcsey egy töredékül maradt kritikájában¹⁾ így fejezett ki: «Dayka (*Himfy né!*) sokkal kisebb mértékben nyerte a' képzelő erőt, 's nála az az érzésnek alatta áll . . . Dayka gonddal szép.» Érzelmei mélyek és mindig meleg őszinteséggel fejezi ki őket. Természetérzéke kevés és inkább ellesett, mint kifejtett, képzelőereje szegény és megszokott képekben jut kifejezésre. Zenei érzéke nincs, dallamosság alig van verseiben. De eredeti (mert igaz) érzelmeit szép és változatos formákban mondja el, kifejezőereje van, mindig eltalálja a megfelelő hangot, gonddal dolgozik s költészetében mindez harmoniában, költői módon és egy bizonyos emelkedett, de nem pathoszi szinten jelenik meg. Ezt a színtet meg is tudja őrizni, ebben különbözik kortársaitól. És mert Kazinczy és a XIX. század első kritikusi a finomabb, csak a válogatottaknak érthető érzelmek kifejezését, a mindig költőit keresik a költőben²⁾ — Csokonai és Kisfaludy Sándor, a kikkel Kazinczy Daykát szembehelyezte, éppen ezt nem tudták elérni — ez a magyarázata, hogy Daykát sokra tartották. Őt — a mint először Császár Elemér állapította meg³⁾ — kortársai között viszonylag nagy költőt, ezért nemcsak abszolút nagy költőnek gondolták, hanem a geniek között is, Kis Jánossal együtt, a nagyok közé helyezték. Pedig Daykának, miként éppen Kis Jánosnak is, invencziója alig van. És e nélkül bajos valakit lángésznek mondani. Dayka veleszületett, de nem nagy tehetségét a lehető legjobban aknázza ki, majd mindig a tőle telhető legjobbat adta; ebben múlta felül kortársait s hogy ezt meg tudta tenni, az is tehetségéhez tartozik. Ez a legjobb pedig, a mit így alkotott, egyik-másik versében a jók között is jó. Ez a maradandó érdeme.

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

PSEUDO-APULEIUS „ASCLEPIUS“-A.

1. A Krisztus utáni első századok változatos szellemi élete nagyjában véve két, ellentétes szellemi pólus között hullámozott le: a samosatai Lukianosnak, Gregorovius találó jelzőjét ismételve, a korszak Voltaire-jának írásai nihilismusban elenyésző atheismusról tesznek bizonyosságot, míg a «hermetikus iratok» gyűjtőneve alá foglalt értekezés-sorozat mély vallásosságról, a hitbeli érzéseknek a gnosizmus tanaira emlékeztető és igazán bensőséges voltáról tanúskodik.

A hermetikus iratok magukban is megérdemlik legnagyobb fokú érdeklődésünket. Különböző kultúrák egymásra való hatásai jelennek meg bennük, s az egyiptomi, hellén és zsidó összetevőkből alakult művekben az egyes elemek vizsgálata maguknak az elemeknek műve-

¹⁾ Kaz. lev. XV : 260. l. Szemere másolja le s küldi el Kazinczynak.

²⁾ L. az 1813-iki kötet jellegét: Werke des Geistes und der Kunst sind für den Pöbel nicht da.

³⁾ Egyetemi előadásaiban (1910/11.).

lődéstörténeti jelentősége miatt nevezetes, de kiváló érdekességet nyer az egész gyűjtemény a latin irodalom egyik késői termékével, az Asclepius-szal való kapcsolata miatt is. Az Asclepiust azonban, csakúgy, mint a többi hermetikus iratot, egészen a legutóbbi időig elhanyagolta tudományunk. Természetes okokból, mert a római szellem egyes nyilvánulásait vizsgáló *régebbi* kutatókat első sorban a kiválóknak elismert, a későbbi korokkal valamiféle összeköttetésbe hozható művek foglalkoztatták, az Ascl. pedig nem klasszikus munka; az *újabb* tudományosság meg a műfaji kiteljesedés elvét fogadva el működésében vezérlő gondolatnak, ezen alapvető tétel értelmében nem foglalkozhatott eléggé vele, mint olyan értekezéssel, mely egyedül, elődök és utódok híján, teljesen elszigetelve jelenik meg a latin irodalomban. Így történhetett meg, hogy csaknem ötszáz éves irodalomtörténeti múlt után¹⁾ eredmények összegezéséről csak nagy általánosságban lehet szó s így ezeknek a soroknak is az elhangzott vélemények kritikai méltatása mellett inkább a még megoldásra váró feladatok elhatárolása lehet a célja.²⁾

Bevezetőnek a hermetikus iratok általános jelleméről kell néhány szót előreküldeni. A Poimandres³⁾ ismeretlen szerzője igen határozottan jelöli meg az egész gyűjtemény célját: *μαθεῖν θεῶν τὰ ὄντα, καὶ νοῆσαι τὴν τοῦτων φύσιν, καὶ γνῶναι τὸν θεόν.*⁴⁾ A létezőt akarják megismerni, a dolgok lényegét, de nem természettudományi alapon, megfigyelésekkel és kísérletekkel; a *γνῶναι τὸν θεόν* kifejezés a mysticurnra utal, a megismerés, a melyet ezekből az iratokból meríthetünk, theologiai, gnostikus természetű: a világot Istenben megismerni, erre törekcszenek s bennök nem tudásról, hanem hitről van szó: *τὸ γὰρ νοῆσαι ἐστὶ τὸ πιστεῦσαι, τὸ ἀπιστῆσαι, δὲ τὸ μὴ νοῆσαι.*⁵⁾

Látjuk, hogy ez az irodalom a gnosis problémája körül fordul meg; mi van tehát a *γνώσις* hermetikus értelemben vett fogalomkörében? Világos és határozott választ adni erre a kérdésre bajos, Isten megismerését, Isten megélését csak élni lehet, de nem szabályokba foglalni is; a mystikának nincs elmélete. A hermetikus iratok szerzői nem is mondják sehol, hogy így és így lehet bejutni a *γνώσις*-ba, ezek és ezek Isten megismerésének feltételei, csak elbeszéli mystikus élményeiket, melyekben azonban a dolog igazi lényegéről csak halvány és hozzávetőleges nyilatkozatokat adnak, mert nem is adhatnak másféléket.

Így a *γνώσις* szónak kiegészítő része a *θεοῦ*, célja a *γνῶναι θεόν*, a mit Isten maga is akar, mert egy későbbi, a Schelling filo-

¹⁾ Az editio Turnebiana kelte 1554.

²⁾ Irodalom: A. Goldbacher, Apulei opuscula quæ sunt de philosophia, Vindob. 1876. G. Parthey, Hermetis Trismegisti Poemander, Berol. 1854. — L. Ménard, Hermes trimégiste trad. compl. précédée d'une étude. . . Par. 1866. — J. Bernays, Der unter Apuleius' Werken stehende hermetische Dialog Ascl. Stzb. d. Berl. Ak. 16. 6 A. 1871 = Ges. W. I, 327. és köv. l. — K. Köberlin, Die Frage nach dem Übersetzer des neuplat. Dialogs Asclepius, Augsburg 1882. — Th. Bergk — R. Peppmüller, Gr. Litt. IV, 569—78. l.

³⁾ Corp. Herm. I.

⁴⁾ Corp. Herm. I, § 3. cfr. Ascl. 33, 13—16.

⁵⁾ Corp. Herm. IX, 10.

zofájából vett kifejezéssel Isten csak mintegy emberben válik tudatossá, s így megismerése lényének szerves járuléka. Isten akarja, hogy az emberek megismerjék, hogy megismerve hálát mondjanak neki. A gnosist, mint *χάρισμα*-t adja a kiválasztottaknak, kik megtelvével, a *σωτηρία* állapotába jutnak, «üdvözülnek». A hívó lélek elmerül Isten gondolatában, elfogódik az isteni nagyszerűségben, nem a közép-kor elvont mysticismusával, hanem az antik ember materiális felfogásával. Isten a *φῶς*, a *ζωή* lassanként egészen testet ölt ekstasisban, theologiai trance-ban lévő híve előtt,¹⁾ ki úgy érzi magát, mintha ezen szemlélés (*θεία*) által ő maga is megtelne Isten lényével, mintha isten leszálna hozzá és ő Istenné válnék;²⁾ ez a *σωτηρία* állapota melyben megmaradni a legfőbb jó, a legnagyobb boldogság, a mely merőben megváltoztatja régi énünket, jobban érvényesíti lényünk intellektuális részét és a fizikai embert háttérbe szorítva új megismeréseket ad nekünk.³⁾ Az így nyert új megismerések összefoglalása gyakran készült e hermetikus iratok javarésze és ilyen az Asclepius jelleme is.

Az Asclepius filozofiai alapokon álló theologiai értekezés, a bölcséleti részek nagy túlsúlyával. Nem tisztán theologia, a mystikus részeket szárazak, az érzelmekre, titkosabb lelki rúgókra való hivatkozásoknak hiánya szembeszökő, mondhatnám matematikai jelleget vesz fel benne a hellenizmus romantikus filozófiája; de a logikus összefüggések és észérvek híján nem tekinthető bölcséleti műnek sem. A célja theologiai, eszközei, melyekkel ezt a célt el akarja érni a filozofia fegyvertárából valók, még pedig sajátos, a dolgozatnak műfaji kialakulására döntő módon, a szerző gyakran elfelejti célját az eszközei érdekében.

Az Ascl. görög eredetiből készült fordítás. Ez már a gnosztikus mozgalom kiinduló helye és emlékei, a latin irodalom átvevő volta. a szövegben lévő s a görög mű meg nem értéséről tanúszkodó fordítási hibák⁴⁾ miatt több mint valószínű, az eredetinek meglévő töredékei pedig kétségtelenné teszik.

Ezek a töredékek, számszerint öt, felettébb nevezeteseek. Nemcsak a fentebb jelzett okból, hogy az Ascl. fordítás voltát igazolják, hanem a szerzőség kérdése megállapításánál is; így hát a bizonyítások érdekében foglalkoznom kell velök. A töredékek közül négyet már régóta ismert és értékelt tudományunk, az ötödiket a Mimaut-papyrusból csak 1904-ben adta ki szerencsés felfedezője és élelműjű helyreállítója R. Reitzenstein.⁵⁾ A kérdéses részlet az Ascl. végén levő záróimának s egyben az egész mű legszebb és legértékesebb részének eredetije; kitűnő illusztrációja mindennek, a mit a gnosistól előre-

¹⁾ A teljes γῶσις, ill. θεία következése: κατακοιμίζεσθαι ἀπὸ τοῦ σώματος εἰς τὴν καλλίστην ὄψιν.

²⁾ Corp. Herm. I, § 26: τοῦτο ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν τέλος τοῖς γινώσιν εὐχῆ-κῶσι, θεωρεῖσθαι.

³⁾ Corp. Herm. I, § 27: . . . διδαχθεὶς τοῦ παντὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν μεγίστην θεάν.

⁴⁾ Bernays, id. mű 505. l.

⁵⁾ Arch. f. Religionswissenschaft VII, 393. és köv. l. = Hellen. Mysterienrelig. 113. és köv. l.

bocsájtottam és a kellőképen mutatja a külömbőséget is a kétféle szöveg között. A latin mű megfelelő soraival így szól:

Papyrus-Mimaut:

Χάριν σοι οἶδαμεν, ὕψιστε· σὴ γὰρ χάριτι τοῦτο τὸ φῶς τῆς γνώσεως ἐλά-
βομεν, ἄφραστον ὄνομα τετιμημένον τῇ τοῦ θεοῦ προσηγορίᾳ καὶ εὐλογοῦμενον τῇ
τοῦ πατρὸς προσκλήσει, ὅτι πρὸς πάντας καὶ πρὸς πάσας πατρικὴν εὐνοίαν καὶ στοργὴν
καὶ φιλίαν καὶ ἐπιγλυκυτάτην ἐνέργειαν ἐνεδείξω χαρισάμενος ἡμῖν νοῦν, λόγον, γνώσιν·
νοῦν μὲν, ἵνα σε νοήσωμεν, λόγον δέ, ἵνα σε ὑπολογίσωμεν, γνώσιν δέ, ἵνα σε ἐπιγ-
νόντες χαίρωμεν. § 2. σωθέντες ὑπὸ σοῦ χαίρομεν ὅτι σεαυτὸν ἡμῖν ἐδείξας ὄλον,
χαίρομεν ὅτι ἐν σώμασιν ἡμᾶς ὄντας ἀπεθέσασ τῇ σεαυτοῦ εἰς. χάρις ἀνδρώπου
πρὸς σέ, σοῦ τὸ μέγεθος γνωρίσαι· ἐγνωρίσαμεν σε ὡς φῶς μόνῃ τῇ νοήσει αἰσθητόν,
ἐγνωρίσαμεν σε, ὡς ζωὴ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἐγνωρίσαμεν σε, ὡς μίτρα κυοφόρε πάντων,
ἐγνωρίσαμεν σε, ὡς τοῦ κυοφοροῦντος ἐν πατρὸς φτεία αἰώνιος διαμονή. § 3. Οὕτως
οὖν σε προσκυνήσαντες οὐδεμίαν ἠτήσαμεν δέησιν παρὰ τῆς σῆς ἀγαθότητος (?), πλὴν
ἐέλητον ἡμᾶς διατηρηθῆναι ἐν τῇ σῇ γνώσει, παραιτηθεῖς τὸ μὴ σφαλῆναι τοῦ τοιοῦτου
γένους τοῦ βίου.

Asclepius XXI, 23-14:

Gratias tibi, summe, exsuperantissime. tua enim gratia tantum sumus
cognitionis tuæ lumen consecuti, nomen sanctum et honorandum, nomen
unum, quo solus deus est benedicendus religione paterna, quoniam omni-
bus paternam pietatem et religionem et amorem et quæcumque est dul-
cior efficacia, præbere dignaris condonans nos sensu, ratione, intelligentia:
sensu, ut te cognoverimus; ratione, ut te suspicionibus indagemus; cog-
nitione, ut te cognoscentes gaudeamus. § 2. ac numine salvati tuo gau-
demus, quod te nobis ostenderis totum, gaudemus, quod nos in corpo-
ribus sitos aternitati fueris consecrari dignatus. hæc est enim humana
sola gratulatio, cognitio maiestatis tuæ. cognovimus te et lumen maximum
solo intellectu sensibiliter intellegimus, o vitæ vera vita, o naturarum om-
nium fecunda prægnatio; cognovimus te, totius naturæ tuo conceptu
plenissime; cognovimus te, aeterna perseveratio. § 3. in omni enim ista
oratione adorantes bonum bonitatis tuæ hoc tantum deprecamur, ut nos
velis servare perseverantes in amore cognitionis tuæ et numquam ab hoc
vitæ genere separari.

A többi négy töredéket Lucius Cæcilius Firmianus Lactantius
őrizte meg nagy művében a «Divinæ institutiones»-ben.¹⁾ Tartalmi-
lag ezek a helyek²⁾ nem annyira nevezetesek, mint a fentebbi, annál
nagyobb a fontosságuk az eredet kérdése megállapításánál, azonban
az Ascl. fordított voltának bebizonyításához szintén hozzájárulnak.
A latin mű tehát, mint a meglévő töredékek kétségtelessé teszik,
görögből készült fordítás. A Lactantiusnál lévő töredékek még vala-
mivel többet is mondanak; megtudjuk belőlük a görög eredeti címét
és e cím alapján el tudjuk helyezni a ma már elveszett görög művet
a hermetikus iratok corpusában. Lactantius ugyanis a görög értekezést

¹⁾ Migne, Patrologiæ Tom. VI (Paris 1844); ed. Fr. Fritzsche, Lipsiæ 1842.

²⁾ Lact. div. inst.: IV, 6. ~ Ascl. VIII, 16. és köv. sor; VII, 13. ~ Ascl. XXII, 2. és köv. sor; II, 15. ~ Ascl. XXV, 15. és köv. sor; VII, 18. ~ Ascl. XXVI, 4. és köv. sor.

nem a ma szokásos Asclepius néven említi, ép úgy ismeretlen előtte a néhány kézirat végén még meglévő hosszabb, görög czím (subscriptio) is.¹⁾ Az Institutiók IV. könyve 6. fejezetében²⁾ a töredéket a következő szavakkal vezeti be: «Hermes in eo libro, qui λόγος τέλειος inscribitur . . .», és ugyanez a czím van meg a VII. könyv 18. fejezetében³⁾ lévő töredék előtt is. A görög eredetinek tehát Lactant. szerint *λόγος τέλειος* volt a czíme. Ez a név már mostan átvezet a hermetikus iratokhoz, mert a Poimandres név alá foglalt görög gyűjtemény 9. tractatusa⁴⁾ a következő szavakkal kezdődik: *Χθές, ὁ Ἀσκληπιέ, τὸν τέλειον ἀποδέδωκα λόγον. νῦν δὲ ἀναγκαῖον ἡγοῦμαι ἀκούουδον ἐκείνῳ καὶ τὸν περὶ αἰσθήσεως λόγον διεξελεῖν.* Amde a ma 8.-nak vett értekezésnek, mely a most említett 9.-t megelőzi *Ἔ. τρ. ὅτι οὐδὲν τῶν ὄντων ἀπόλλυται . . .* a czíme s nem az elvesztett *λόγος τέλειος* és így a két, a pozitív és negatív bizonyíték alapján meggyőző erejűvé válik az a föltevés, hogy Lactantius adja a mű helyes czímét (*λόγος τέλειος*); hogy ez a mű volt az Asclepius-sorozatban, így a hermetikus művek között a nyolczadik, a latin műnek ma már csak töredékeiben ismeretes eredetije.⁵⁾

II. *Ki volt az Asc. fordítója?* A kérdés eldöntésére több út áll rendelkezésünkre: a kézirati hagyományozás módja, ide sorozhatom az antik íróknak ebben a kérdésben főfontosságú tanúságát; formális, a mű nyelvére és végül tartalmi, a leírt gondolatoknak más művekkel való összefüggésére vonatkozó vizsgálódások.

A kódexek tanúsága szerint, minthogy az értekezés Apuleius műveivel együtt fordul elő,⁶⁾ úgy látszik, hogy a fordító Apuleius volt. De feltűnő, hogy a mű czímében Apuleius neve említetik.⁷⁾ Egészben véve azonban Apuleius szerzőségének a kézirati hagyományozás a legerősebb bizonyítéka, mely pozitív bizonyosság ellen a negatív mozzanatok egész sora emelhető. Lactantius nagy művéből, a «Divinæ institutiones II. VII.»-ből tudvalevőleg fivérének, Pentadiusnak ajánlott kivonatot készített;⁸⁾ s minthogy ebben az epitomében programmszerűleg került minden görög nyelvű idézetet és lehetőleg latin nyelven adta őket, a XLIII. fejezetben (mely a div. inst. IV.

¹⁾ A wolfenbütteli könyvtárban lévő codex Gudianusban Ἐρμού τρισημίτου βιβλίος ἱερὰ πρὸς Ἀσκληπιὸν προσωνηθεῖσα.

²⁾ A fejezet czíme: Deus omnipotentem genuit Filium; atque de eo testimonia Sibyllarum et Trismegisti.

³⁾ Czíme: De mundi casibus in extremo, ac de iis prædictis a vatibus.

⁴⁾ Ἐρμού τοῦ τρισημίτου περὶ νοήσεως καὶ αἰσθήσεως.

⁵⁾ Bernays (id. mű 515. l.) még a gör. czímet is megokolja, a mikor az Ascl. I, 28, 3–5. soraira hivatkozik: a mű τέλειος, mert «merito omnium antea a nobis factorum vel nobis divino numine inspiratorum videatur esse religiosa pietate divinior».

⁶⁾ Így Apul. egyéb filozofiai műveivel együtt van az Asclepius a cod. Monacensis, Vaticanus, Gudianus, Parisinus 6634, Laurentianus és cod. Florentinusban, feltehető tehát, hogy együtt volt már az egyes kódexek alapjául szolgáló őskódexben is (l. Goldbacher, id. mű XV. l.).

⁷⁾ Még a Pseudo Aristoteles περὶ κόσμου cz. műve alapján készült «de mundo» című értekezés czímében is megvan Apul. neve.

⁸⁾ Migne, Patrol. VI.

3—7. fejezetének kivonata) az a probléma merül fel, hogy milyen eljárást követ a IV. 6.-ban lévő, a *λόγος τέλειος*-ból való idézettel? Apuleius előbb élt, mint Lactantius († kb. 325), halála után hírben, dicsőségben egyre növekedett, a keresztény Cicero, Lactantius ismerte a hírhedt író, «tőle venni idézetet már a fordító neve miatt is ajánlatos lett volna», joggal várhatnók hát, hogy az epitomében Apuleius fordítását idézi. Ez azonban nem történt meg: Lactantius a kérdéses hely fordítását nem az Asclepius-ból vette és «hihetőleg maga fordította le».¹⁾ Ime a három hely:

Lact. Div. Inst. IV, 6.

Ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητῆς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δευτέρου ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητὸν — αἰσθητὸν δὲ ψημί οὐ διὰ τὸ αἰσθῆσθαι αὐτὸν· περὶ γὰρ τούτου, πότερον αὐτὸς αἰσθοίτο, ἀλλ' ὅτι εἰς αἰσθησθῆν ὑποπέμνεται καὶ εἰς νοῦν — ἐπεὶ οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα, καλῶς δὲ αὐτῷ ἐφάνη, καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἠγάσθη τε καὶ πάνυ ἐτίλησεν ὡς ἴδιον τόκον...

Lact. Epitome Div. Inst. XLII.

Dominus et factor universorum, quem deum vocari existimavimus, secundum fecit deum visibilem et sensibilem. Sensibilem autem dico, non quod ipse sensum accipiat, sed quod in sensum mittat et visum. Cum ergo hunc fecisset primum, et solum, et unum, optimum ei apparuit, et plenissimus omnium bonorum.»

Asclep. VIII, 16—24.

Dominus et omnium conformator, quem recte dicimus deum, quoniam a se secundum fecerit, qui videri et sentiri possit — eundem secundum sensibilem ita dixerim non ideo, quod ipse sentiat (de hoc enim, an ipse sentiat an non, alio dicemus tempore), sed eo quoniam videntium sensus incurrit — quoniam ergo hunc fecit ex se primum et a se secundum visusque ei pulcher, utpote qui sit omnium bonitate plenissimus, amavit eum ut divitatis partem suæ.

E helyek maguk beszélnek: Lactantius vagy nem ismerte Apuleius fordítását, vagy szándékosan nem használta fel. Mivel pedig az előző lehetőségben több a valószínűség s a szándékos mellőzésnek ebben az esetben semmi oka sem volt (hiszen az egyházatyák mindenkor sarkalatos elvnek tartották a pogány írók idézését, hogy őket mintegy a saját fegyvereikkel verjék meg, helyesebben, hogy az antik gondolat-formákat új tartalommal telítsék), így a fordítások különbözőségéből Apuleius szerzősége ellen az első nevezetes bizonyíték támasztható.

Nem kevésbé érdekes a tanúságtétel, melyet Aurelius Augustinus egyházatya híres művéből, a «de civitate dei»-ből, meríthetünk. Augustinus (élt 354—430) és ez a jelentős körülmény, ismeri már a mi Asclepiusunkat. Műve VIII. könyve 23. fejezetében idéz is belőle. De a XXIII. fejezet 11—16. sorát tartalmazó idézet bevezetésében

¹⁾ A kérdéses hely bevezetése: ... «fortasse in hoc Trismegistum secutus, cuius verba de Græcis conversa subieci», ezt nem dönti el.

nem említi Apuleiust mint fordítót, pedig hogy Apuleiusnak nemcsak a Metamorphosését ismerte, az nyilvánvaló és kitűnik abból a körülményből is, hogy az idézett hely előtt összeveti egymással az Asclepius és az Apuleius-féle «de deo Socratis» című mű démon tanát. Mégis az Asclepiusból vett részlett bevezető szavaiban¹⁾ nem fordul elő Apuleius neve, sőt ez a bevezetés annyira határozatlan hangú, hogy bátran következtethetjük belőle azt is, hogy Augustinus egyáltalán nem ismerte a fordító nevét és semmit sem tudott arról, hogy a fordítás szerzőségével Apuleiust gyanúsítják.²⁾

Az Apuleius-fordító volta ellen felhozható bizonyítékok között kiváló helyet foglalnak el a nyelvi bizonyítékok, bár tagadhatatlan, hogy ez a mód olyan nagy stílári fejlődésen keresztülment írónál, mint Apul., nem nagyon megbízható, annál kevésbé, mert itt fordításról lévén szó, ezt az alapul szolgáló nehézkes görög szöveg is befolyásolhatta. Az ellentét azonban a dolgozat és Apul. többi filozófiai művének nyelve között igen nagy és már felületes szemlélésnél is észrevehető. Ilyennek látta már J. Bernays³⁾, és az ő nyomán K. Köberlin⁴⁾ részben a mű nyelvének összehasonlító vizsgálatából vonja le következtetéseit Apuleius fordító volta ellen.

Látszólag ellentétes eredményre vezet a mű gondolati elemeinek analysise, főleg akkor, ha Apuleius regényének, a Metamorphosésnek XI. könyvére, a benne letett mystikus elemekre és ezen elemeknek az Asclepius-szal való kapcsolatára gondolunk. A Metamorphosés XI. könyve ugyanis, ha R. Reitzenstein kutatásai alapján a hellenisztikus mysterium-vallásokkal hozzuk összefüggésbe, könnyen magyarázható a korai gnosis tanainak szellemében is.⁵⁾

A Metamorphosés XI. könyve azonban, mint az egész mű, két fő gondolat szolgálatában áll: az első a *πρόνοια*-ra vonatkozik és a stoa által meg nem oldott *εἰμαρμένῃ* problémára akar mindenkinek értelmét és főleg érzelmét kielégítő választ adni a gondolattal, hogy van ugyan fatum, de nem a dőre, vak véletlen, hanem mindenkinek külön kiszabott, minden egyénre külön kimért. Szerinte nem ok nélkül üldöz a végzet. A másik gondolata mélyebben jár az elsónél és a metafizikában gyökerező mysteriumoknak a fizikai világba való vetítése. Egyesüljünk Istennel, tanítja, fogadjuk be magunkba az isteni *πνεῦμα*-t, világosodjék meg sötétségben tévelygő lelkünk (*φωτισέν*), hogy a *σωτηρία* állapotába jussunk. Ez a második gondolat Isis képében a *γνώσις*-t dicsőíti, mivel pedig a finom szövésű gondolatokat nem értheti meg a tömeg, Luciusnak az Aristeides és Sisenna

¹⁾ August. de civ. dei. VIII, 23: «huius Aegyptii verba, sicut iu nostram linguam interpretata sunt, ponam», l. a kérdéshez A. Goldbacher, id. mű XV. l.

²⁾ Hildebrand, ki Apuleiust tartotta fordítónak, meg akarta védeni nézetét Augustinus-szal szemben is (prolog. p. 54), de ellenvetése gyenge és egy korábbi művében (de vita et scriptis Apulei, Halle 1835) ő maga is megütözik e nevezetes bizonysgon.

³⁾ Id. mű, 513. l.

⁴⁾ Id. mű, 5–11. l.

⁵⁾ Ezt a felfogást követtem a Metamorphosés eredetéről írt vizsgálatomban, l. EphK. XXXV. (1911) V–VII. füzetét.

történeteiből ismert széphistóriájába öltöztetve adta elénk; műve így ebben is a mysteriumokra emlékeztet, melyek szintén fizikai szer-tartásokkal akarták mindenki számára érthetővé tenni a mélyükben rejlő magasabb eszmét.¹⁾

Amde a Metamorphosesnek ez a gondolati magva, a gnosisra való többé-kevésbé világos utalások egészen más eszmei világba vezetnek bennünket, mint az Asclepius. Olyan kérdések, mint a milyenek itt vannak,²⁾ nagyon messze állottak írónktól, ki, hogy úgy mondjam, csak a mysterium-vallások legmagasabb fokát látta a gno-sisban és nem kiinduló pontot, mint a hermetikus iratok és így az Asclepius is. És szerintem ez a tartalmi érv, az, hogy az Asclepiust nem tudjuk elhelyezni Apuleius írói munkásságában, majdnem olyan jelentős, mint az eddig felhozott bizonyító mozzanatok.

A kutatást ezek az érvek természetesen nem merítik ki, de a hátralévő többi bizonyíték, így a Plotinos-szal való kapcsolat kérdése, a világvegről szóló stoikus jellemű jóslatnak³⁾ a gnosissal feltételez-hető összefüggése, az egyiptomi elem sajátos helyzete, mind azt bizo-nyítják, hogy a fordító nem Apuleius volt.

Ki volt tehát? Th. Bergk azt hiszi, hogy a *λόγος τέλειος*-nak ezt a fordítását valamilyen Afrikában élő keresztény ember készít-hette,⁴⁾ de ennél a feltevésnél az *afrikai* Apuleius szelleme kísért. Sokkal valószínűbb — ha ugyan szabad ilyen teljesen alapok híján álló feltevést megkockáztatnom — hogy a hellenizmus világában, talán épen Alexandriában készült fordításunk. Lehetséges, de nem tudjuk, sőt a mint a mai kutatások⁵⁾ mutatják, nem is fogjuk soha-sem tudni: az Asclepius fordítójának nevét mélységes homály födi.

(Budapest.)

BRAUN SOMA.

VAJDA PÉTER ÉS A NÉMET ROMANTICIZMUS.

I.

A magyar irodalomnak sohasem volt olyan értelemben vett romantikus korszaka, mint a németnek s részben a francziának. S hogy kézikönyveinkben mégis oly sok szó esik a romanticizmusról, ennek oka abban keresendő, hogy nálunk a romantika fogalmát egyszerűen a «regényes»-sel azonosították — a melylyel részben össze is függ — s

¹⁾ L. Fr. Cumont, id. mű.

²⁾ Például: «Non enim hominum, o Tr., uniformis est sensus? (32, 30—1); quid oportuit, o Tr., hominem in mundo constitui et non in ea parte, qua deus est, eum in summa beatitudine degere?» (33, 9—11.) etc.

³⁾ Ascl. 24—26. fejezet.

⁴⁾ Id. mű 578. l., 134. jegyzet.

⁵⁾ A kérdés irodalmához: F. Cumont (— G. Gehrich), Die orientalischen Religionen im röm. Heidentum, Leipzig 1910. — R. Reitzenstein, Die hellenistischen Mysterienreligionen ... Lpz. 1910. — U. a. Poimandres, Lpz. 1904. — U. a. Das Märchen von Amor und Psyche bei Apuleius, Lpz. 1912.

filozofiai velejárójától megfosztva, értelmét annyira kitágították, hogy a legellentétebb s igen távolról jövő hatásokat is bele lehetett magyarázni. Kisfaludy Károly, a ki, különösen Bánóczy könyve (*Kisfaludy Károly és munkái*. Bpest. 1882—3. l., még: *A magy. romantizmus*. Érték. a nyelv és szépt. köréből. X. kötet. XII sz. 1882.) óta, úgy szerepel, mint a magyar romantizmus megalapítója, Bürgerből, Kotzebueból, Clarenből s Körnerből,¹⁾ tehát a romantizmust nem csak megelőző, de vele merőben ellentétes forrásokból merített, míg romantikus nyomok közvetlenül csak elvéve s határozatlanul mutathatók ki költészetében. Azok a kapcsolatok, a melyekre Bleyer Jakab utalt, elsősorban philologiai természetűek s mint ilyenek csak a népköltészetre és a mythológiára vonatkozó kutatásokra voltak irányító hatással,²⁾ de itt sem általánosan. Pedig még földrajzi feltételei is meg voltak annak, hogy ezek a hatások új irányba tereljék a magyar irodalom fejlődését. Jena, Berlin, Heidelberg, Drezda, München, Bamberg mellett a francia háborúk idején s a kongresszus után Bécs egyike a szétszóródó romantizmus legfontosabb központjainak. Ott találjuk hosszabb-rövidebb ideig Tiecket, Müller Ádámot, Eichendorffot, Humboldt Vilmost, mindenekelőtt azonban Schlegel Frigyes, mint az *Oesterreichischer Beobachter* munkatársát, s mint a *Deutsches Museum* (1812—1813) szerkesztőjét, mely rövidesen a romantizmus egyik legterjedelmesebb folyóirata lesz.³⁾ S hogy pl. Fouqué művei mennyire divatba jöttek Bécsben, arról az egykorú folyóiratok s különösen Brentano levelei értesítenek (R. Steig, *Achim von Arnim u. Clemens Brentano*. Stuttgart 1894. 336 l.). Sőt egy részük Magyarországon is megfordul.⁴⁾ De a magyar folyóiratokban vagy Kazinczy, Szemere Pál, Kölcsey leveleiben ritkán, vagy csak más kapcsolatban van róluk szó. Folyóirataink tele vannak jelentéktelen írók műveinek ismertetésével, s Tiecknek csak későbbi unalmas és antiromantikus novelláit fordítják magyarra. Romantikus iskolán nálunk sokáig csak a sváb költői iskolát értik, mely mint a romantizmus kesei hajtása sokkal józanabb, világosabb s nem esik az első romantikusok túlzásaiba. Az iskola legnagyobb költőjének, Uhlandnak, versei a harminczas évektől kezdve a forradalom-utánig sűrű egymásutánban jelennek meg s nagy hatással vannak Garay balladáira és Bajza körére.⁵⁾ A régebbi romantizmusnak voltaképen nincs is ideje, hogy gyökeret verjen a magyar irodalomban, mert hatását, mely Wielandnak, Schillernek, Kotzebueknak és kortársainak mélyen a XIX. századba nyúló hatására következik, Franciaországból jövő hatások, s később főleg az Ifjú Németország

¹⁾ Körnernek Kisfaludy Károlyra gyakorolt s eddig csak kevésbé méltatott hatásához v. ö. H. Bischoff, Zu Körners Zrinyi. Archiv für das Studium der neueren Sprach. und Lit. 1893. 90. 140. l.

²⁾ V. ö. Bleyer Jakab, Hazánk és a német philologia a XIX. század elején. 1910. Budapest. Akadémia.

³⁾ Matthias Murko, Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Graz. 1897. 3, 363 l.

⁴⁾ V. ö. Bleyer, i. m. 5, 35 l.

⁵⁾ V. ö. Athenæum 1840, 320 l, 506 l, Garay itt Uhland Der Kastellan von Couci-ját dolgozza át elbeszéléssé. L. Gedichte von Uhland. ed. E. Schmidt und J. Hartmann Stuttgart, 1898. I: 205. II: 83—5 l.

befolyása teljesen háttérbe szorítják. Börne, Heine, Laube, Immermann műveit, kevés idővel megjelenésük után, nemcsak ismertetik, de részben le is fordítják.¹⁾ Innen van, hogy Vörösmarty igazi romantikus korszaka aránylag nem sokáig tart, s hogy Erdélyi János, mikor Wienbarnak, az Ifjú Németország névadójának, művét, az 1834-ben megjelent *Asthetische Feldzüge*, fordítja,²⁾ ugyanakkor Herderből kiindulva írja meg a népköltészetéről szóló tanulmányát s a romantikusoknak e körbe vágó kutatásairól alig vesz tudomást.³⁾ Ehhez járul még, hogy a romantizmusnak nálunk nincs elég filozofiai alapja. «A bölcsészet mint tudomány nélkülünk is ott állana, a hol ma áll», írja Erdélyi János, «a természet mint megismerendő tárgy nem igen vonzotta tudási viselkedésünket s hozzá legfőlegb annyiban közeledtünk, hogy megtapinthattuk, de hogy megköthöttük, vágtuk volna, ezt soha nem tettük.»⁴⁾ S hasonló eredményhez jut jóval előbb az *Athenaeum*-nak *Német romantika és angol izlés cz.* cikke (1838, 2:564—557, 570—576), mely voltaképen nem egyéb, mint a *The Foreign Quarterly Review* egy tanulmányának kivonatos fordítása.⁵⁾ Rövid, de élénk képet ad a romantizmusról, előzményeiről, irodalmi, filozofiai és történeti forrásairól, fejlődéséről és szétszóródásáról, Schlegelről, Tieckről, Brentano-Arnimról, Novalisról. De az érdeklődés középpontjában W. Scott és a német Uhland áll, s költészetük közelebbi viszonyba kerül egyrészt a történeti romantizmusmal, a keresztény középkorral, másrészt az angol-skót ballada-költéssel. Hogy a romantikusok miszticizmusát az angolok jórésze érthetetlennek találja, ennek a metafizikai speculációktól való idegenkedésük az oka. «Mi angolok irtóznak minden metafizikától, mi mint Locke követői a természet köréből jöttünk elő s a velünk született ideák ellen oly tüzzel harcolunk, mely egészen Helvetius tanítványává tenne bennünket.» Ennek az idegenkedésnek az analogonja van meg a magyar irodalomban, mondja a tanulmány fordítója, a ki talán nem más, mint Vajda Péter. S épen az ő költészetében találtak romantikus nyomokat. «Ő a romantikának első szülöttje az újabb magyar költészetben», írja róla nagy túlzással Erdélyi (*Kisebb Prózai* II. 52 l.); Széchy Károly Schelling, Fichte s általában a német romantikusok mellé állítja (*Vajda Péter élete és művei*, 163 s köv. l.; 246—247 l.) s az ő utalása nyomán Bálint Aranka tesz kísérletet a romantikus elemek kimutatására azzal, hogy Schelling filozofiájának főbb gondolatait ötletszerűen veti egybe Vajda-idézetekkel. Bálint értekezése⁶⁾ tele van félreértések-

1) V. ö. Aurora 1835, 248. s köv. l., 1837, 11. sz. 85. l., u. o. II. félév. 2. sz. és 562. l.

2) V. ö. Beöthy Zsolt, Erdélyi János (Írói arcképek, Magyar könyvtár. 631 sz.) 22 l.

3) Erdélyi, Népdalok és Mondák. II. 374, 376 l.

4) Erdélyi, A bölcsészet Magyarországon, Filozofiai Írók Tára. VI. 9. s köv. l.

5) E folyóiratban jelent meg Walter Scott híres Hoffmann cikke. 1827 No. 1. (Goethe, Hempel XXIX. 773/4). Miscell. Works 18. 270—332.

6) Bálint Aranka. Vajda Péter romantizmus. 1906. (Tiecket egyszer idézi s akkor is «Wilhelm» T.-nek mondja. Széchenyinnél nem tesz különbséget a romantikus író és az antiromantikus politikai között! A romantikus ironiát is félreérti.)

kel, az igazi vonatkozásokat nem tudja megtalálni, s nem csak a német romantizizmust nem ismeri jól, de azokról az elméleti s irodalomtörténeti kutatásokról sem vesz tudomást, melyek Dilthey Novalis-tanulmánya ¹⁾ s Rudolf Haym könyve ²⁾ óta megindultak.

A kérdés revizióra szorul, annál inkább, mert Vajdának pontosan kimutatható német forrásai vannak.

Schelling hatása voltaképpen csak Németországra szorítkozik s itt is aránylag szűk körre, filozófiáját egyebütt népszerűsítői, német írók, mindenekelőtt Novalis (Friedrich Hardenberg 1772–1801), az első romantikus iskolának egyetlen nagy lírikusa, közvetítik. ³⁾ Novalisnak ugyan nincsen nagy közönsége, de azért egész Európában olvasásák, s művei mindenütt termékeny talajra találnak. Németországban hatása első föllépésétől E. T. A. Hoffmannon, a sváb költői iskolán, Mörikén, Fontane művein keresztül napjainkig tart. ⁴⁾ Angliában Carlyle, ⁵⁾ Keats és Swinburne, a preraffaelita Dante Gabriel Rossetti és George Moore szegődik a Novalis-kultusz szolgálatába. ⁶⁾ Franciaországban Paul Verlaine líráját, a neoromanticizmust s Maeterlinck költészetét termékenyíti meg. ⁷⁾ Amerikában Poe, a cseh irodalomban a romantikus Celakovsky áll Novalis hatása alatt. ⁸⁾ S míg Schellingnek csak néhány gondolata került át magyar gondolkodók műveibe, Novalisnak nemcsak Vajdában akad magyar tanítványa, hanem Vörösmarty-nál is ki lehet mutatni hatásának nyomait. Sőt Novalisnak egyéb kapcsolata is van Magyarországgal: második menyasszonya, Charpentier Julia, kinek a Novalis-kultusz terjesztésében nagy szerepe van, később a Schelling körében megfordult Podmaniczky Károly felesége lett s magával hozta többek közt a *Lehrlinge zu Saïs* első kéziratát. ⁹⁾

¹⁾ Novalis. Preussische Jahrbücher XV. 596–650. l. s részben átdolgozva: Das Erlebnis u. die Dichtungban. 1907. 249–329 l.

²⁾ R. Haym, Die Romantische Schule. Berlin, 1870.

³⁾ V. ö. Ervin Kircher, Philosophie der Romantik. Jena. 1906. 189–294. l. és Huber, Studien zu Novalis. Euphorion. 1899. Erg.-heft. (4) 90–132. l.

⁴⁾ V. ö. Just. Kerners Briefwechsel mit seinen Freunden, herausg. von Th. Kerner. I. 46, 188, 215 l. és Th. Fontane, vor dem Sturm. Berlin. 1896. 218 l.

⁵⁾ V. ö. Carlyle, The Foreign Review. Nr. 7. Essays. London, 1829. II. 120–82.

⁶⁾ V. ö. Carl Busse. Novalis' Lyrik. Oppeln, 1898. 132 l.

⁷⁾ M. Maeterlinck, Les disciples à Saïs et les fragments de N., précédés d'une introduction, Paris. Mercure de France.

⁸⁾ V. ö. Murko. i. m. 93–94. l.

⁹⁾ Minor, Studien zu Novalis. I. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akad. der Wissenschaften. Wien. 1911. Philosoph. Hist. Klasse. 169. Band. I. Abh. 56. Sophie von Hardenberg levele Minorhoz. 1892. szept. 11: «Fr. Charp. hat später einen Ungarn, Herrn von Podmanitzky geheiratet; Karl hat Gedicht abgeschrieben, da Julie sich von dem Original nicht trennen wollte, aller Wahrscheinlichkeit nach...» V. ö. Waitz-Erich Schmidt. Caroline. Briefe aus der Frühromantik. Leipzig 1913. 641 l. — l. Sas Andor, EPHK. 1911: 840. és Gesztesi Gyula, u. o. 1913: 140–1. — Érdekes, hogy a Göttingában időző Podmaniczky Sándornak Fr. Nicolaihoz intézett leveleiben elsősorban nem tudományos kérdésekről, hanem jó tokaji borról, finom porcelláncsészékről, csokoládéról s egyéb épületes

Novalis művei közül itt elsősorban a *Hymnen an die Nacht* s a *Heinrich von Ofterdingen* jönnek tekintetbe.¹⁾ A himnuszok első koncepcziója 1797-be, végleges redactiójuk 1800-ba esik.²⁾ 1797-ben (márc. 19.) hal meg Novalis első menyasszonya, Sophie von Kühn, a kit csak a költő képzelete fokozott egy valójában igénytelen leányból legendás alakká; ekkor foglalkoztatja szünetlenül a halál gondolata, melyet aztán a himnuszok alapgondolatává tesz. Young *Gondolatai*, Stolberg Lipót gróf próza-himnuszai, Höltz néhány költeménye s talán Schlegel Frigyes *Lucindeje* (1799) hatottak Novalisra, de közvetetlen, legerősebb forrása saját fájdalma. «Wie ein langsam hingezogener, rätselhafter Klage-ton, der mitten in der Nacht vernommen wird, so scheint aus dem gepressten Herzen des Einsamen dieser Ausdruck der Todessehnsucht zu brechen,» mondja Dilthey szép tanulmányában (*Das Erlebnis u. die Dichtung* 267 l.), «ganz fremdartig an uns herantretend, wie sein dunkler Entschluss vorher an seine Umgebungen; von einer grenzenlosen Traurigkeit.» E himnuszokban tükröződik legtisztábban kétségbeesése, mely a túlvilág képeivel népesíti be képzeletét, s szinte látni, hogyan fokozódik sorról-sorra ezeknek a képeknek az intenzitása. E himnuszokhoz kapcsolódik Vajda Péter ritmikus prózájával. Széchy a zsolttárokra (*Vajda P.* 227 l.), Bálint a *Zendavestára* hivatkozik (i. m. 23 l.) mint Vajda föltehető mintáira, de ha szem előtt tartjuk Novalis himnuszait, nem szükséges ilyen távoli hivatkozás. Heilborn és Minor kutatásai³⁾ óta kétségtelen, hogy a Novalis-féle himnuszok versben, ú. n. szabad ritmusokban voltak írva eredetileg, mint Goethe himnikus költeményei vagy Heine *Nordseebilder* ciklusa, s ezt a semmiféle szigorúbb metrikai törvényhez nem kötött első redactiót prózába oldotta fel a Schlegelék *Athenauma*.⁴⁾ De így is ki lehet érezni a vers ritmusát. Vajda ugyan nem versben írta meg ima-, szerelem- és szellemdalait, de azért prózájának határozott ritmikus hullámszáma van, mint Novalis himnuszainak, annyira, hogy olykor egyenesen versbe olvad át s ha pl. a *Természet bájainak* bevezetését verssorokra tagolnók, (Széchy is kísérletet tett erre) senki sem venné észre, hogy eredetileg nem volt meg ez a verssorokra való tagolás.

A romantikus filozofia teljesen feloldja a természet és a szellem ellentétességét, melyet a Kant-féle filozofia nem tudott kiegyenlíteni. Schelling Spinoza, Fichte és Goethe nyomán haladva a természetet és a szellemet elválaszthatatlan kapcsolatba hozza egymással, tanítja törvé-

dolgozról van szó. (Podm. levelei Nicolaihoz: 1785 nov. 20., 1786 okt. 1. és 1786 okt. 18. F. Nicolai, Briefwechsel. No. 58. a berlini kir. könyvtár kéziratárában). I. Szinnyi, Magyar Írók. 10: 1299—1300 h. (Wurzbach, Biogr. Lexikon des Kaiserthums Oesterreich 23. k. 8., 10. l.)

¹⁾ Novalis műveit Schlegel Fr. és Tieck adták ki először 1802-ben. En a Minor-féle kiadást használok: Novalis. Schriften, herausg. von J. Minor. Jena. 1907. I—IV. (M. I., M. II., M. III., M. IV.)

²⁾ V. ö. most: Paul Köhler, Zur Entstehungsgeschichte von Novalis' Hymnen an die Nacht. Euphorion. 1912. 174 s. köv. l.

³⁾ V. ö. Deutsche Literatur Zeitung. 1888. 12. 433. h., Vierteljahrsschrift für Literaturgeschichte I. 288. s. köv. lpk. és Euphorion. 1912. 178 l.)

⁴⁾ Athenäum eine Zeitschrift v. A. W. und. Fr. Schlegel. III. Bd. Berlin, 1800. 188—204. l.

nyek egységét s keresi a dolgok metafizikai összefüggését. A természet rendszere egy a szellemével. A filozofia lényegében a szellem természetana. A természet a látható szellem, a szellem a láthatatlan természet, s problémájuk teljesen összeesik. A természetnek az a fogalma újul itt fel, a mint azt a Sturm und Drang vitte bele a költészetbe. Schelling az által, hogy a természetnek ezt az új fogalmát transzcendens alapra helyezi, széttöri a kritikai megismerés egész épületét.¹⁾

A romantikus írók és művészek ennek a filozofiának különböző pontjaiból alkotják meg világfelfogásukat, s ez teszi lehetővé, hogy egyéniségükben mutatkozó eltérések mellett is R. Huch hal és Walzellel egy nagy összefüggő egységbe foglalhatjuk mindnyájokat s nem látunk bennük, mint Haym vagy Brandes, merő töredékességet és rendszertelenséget.²⁾ De a legtöbb romantikusnál a természethez való közeledés nem jelenti egyúttal a természettel való összeolvadást. Egy részüknél a természet éjszakájával, kísérteteivel, örvényeivel egy gonosz, demonikus erő megszemélyesítése. Az embernek meg kell vele küzdenie, de a győzelem minden reménye nélkül. Erre a tragikus küzdelemre utal a végzettragédia Brentanónál, s ezért kell megváltoznia Tiecknél, Hoffmannnál és Hauffnál a népmesék naiv természetfelfogásának is.³⁾ Ebben a pontban különbözik Novalis a későbbi romantikusoktól, s itt kapcsolódik hozzá Vajda. Náluk a természethez való viszonyból hiányzik minden tragikus elem. Ez a természet mindkettőjüknek ugyanazt jelenti. Nemcsak díszítő vagy hangulatos háttér, hanem életük kiegészítő része. Abban azonban újra romantikusok, hogy ők sem közelednek hozzá elfogulatlanul, hanem átalakítják maguknak. Ez a természet általuk és bennük él. Novalis víziói, Vajda ábrándjai voltaképpen elérhetetlen vágyak symbolumai. Novalis viszontláthatja halott kedvesét, végig álmodhatja filozofiáját, Vajda pedig nemcsak anyjával találkozik újra s nemcsak a bántó valóságáról feledkezhetik meg, hanem az ő új, s a szereteten alapuló világrendjét is ennek a valóságnak a helyébe képzelheti. Ebből a belső hasonlóságból következik, hogy Vajda, ha Novalis-szal megismerkedik, hatása elől nem zárkozhatik el s a német költő himnuszaiban megütött hangokra hasonló hangokkal fog reagálni. Az egyezések egy része olykor talán az egyező lélektani helyzet eredménye, de ha Vajda próza-dalait nem mint töredékeket tekintjük, hanem mint összefüggő egészt, s a formai hasonlóságok mellett a gondolatmenet hasonlóságát is figyelembe vesszük, a hatást kétségbe vonni nem lehet.

Novalis is, Vajda is a fényből indul ki, mint az élet ősforrásából, és majdnem belső lélektani szükségszerűséggel jut el mind a kettő az éjszaka ekstatikus dicsőítéséhez. Egy új mythologia keletkezésének vagyunk közvetlen tanúi. Kezdetben volt a fény, forrása a nap.

Ej váltja fel a napot. De ez az éj nem kísérteties, mint a romantikus mesékben, hanem ragyogó színekkel teljes testvére a nap-

¹⁾ V. ö. Ervin Kircher, Philosophie der Romantik i. h.

²⁾ O. Walzel, Vom Geistesleben des 18. und 19. Jahrhunderts. Leipzig, 1911. 95. s köv. lk.

³⁾ V. ö. E. T. A. Hoffmann meséi. Budapest, 1911. cz. dolgozatomat. 27—29. l.

nak. Az éj föloldja a költők melancholiáját, megjeleníti a múltat, visszahoz mindent, a mi elveszett, elzárkózik a testi szem elől, de csodálatos nagyszerűségben nyilatkozik meg a lélek szemének. A nap és éj szakadatlan küzdelme, mely annyi mythos kiinduló pontja, náluk teljes és kibékítő megoldást talál. Eleinte idegenül állanak az éjjel szemben, de aztán eltölti őket a sötétség költészete, mint Lenaut is, a ki halkan kéri az éjt: Weil auf mir du dunkles Auge!

Az éjről való felfogásukban Vajda és Novalis meglepő egyezést mutatnak. Van ebben a felfogásban valami érzéki elem, melyet csak azoknál a költőknél találunk, a kik tudatosan és bevallottan Novalis hatása alatt állanak, mint az angol Shelley vagy a francia Lamartine és Maeterlinck.¹⁾ Az éj a belső nap. Novalisnál menyasszonya alakjával olvad egybe, Vajda pedig imádottjának mondja. A régebbi felfogásnak, mely az embereket az éj gyermekeinek képzei, itt alig van nyoma. «Preis der Weltköniginn | Der hohen Verkündigerinn | Heiliger Welt Der Pflegerinn | Seliger Liebe | Du kommst Geliebte | Die Nacht ist da... Ich schaue dir tief ins dunkle Auge | Sehe nichts als Lieb und Seligkeit... Zehre mit Geisterglut meinen Leib | Dass ich luftig mit Dir inniger mich mische und dann ewig die Brautnacht wahr» (M. I. 11—13 l.). «Kéblére vesz, melléhez szorít, betakar a sötét palástjával, mondja Vajda is az éjről, s miután legédesebbet kéjgelgék vele, álmot bocsát szemeimre... Esdekelve kell tehát jönnöm az imádothoz, ne hagyjon elpednem tüzemben, ne hagyjon elhamvadnom lángomban, s zabolázza meg szerelmem fékével háborgó indulatomat. (Dalhon. III. 23—24 l. *Éj.*) A fény és sötétség váltakozása visszavezet az emberiség mythikus korába, a régi Hellas derült istenei és emberei közé. Ez a kor a fény ünnepe. Az istenek a természet erőit symbolizálják s résztvesznek az emberek lakomáin... «In den kristallinen Grotten schwelgte ein üppiges Volk. Süßer schmeckte der Wein von sichtbarer Jugendfülle geschenkt — ein Gott in den Trauben — eine liebende mütterliche Göttin — emporwachsend in vollen goldenen Garben — der Liebe heilger Rausch ein süßer Dienst der schönsten Götterfrau — ein ewig buntes Fest der Himmelskinder und der Erdbewohner rauschte das Leben, wie ein Frühling durch die Jahrhunderte hin. Alle Geschlechter verehrten kindlich die zarte tausendfültige Flamme als das höchste der Welt.» (M. I. 31 l.). «És te Küprisz megszelídítéd bájaiddal a világot és dalokra tüzeléd az ifjúságot... Cháriszok fontak rózsakötelet az emberek közé s fölemelték a halandót a halhatatlanokhoz és lehozák az ég isteneit a földre..., az istenek lehozák magukkal a szépet, az emberek leborultak és imádkák azt.» (Dalhon IV. 65 l.). Azok a reflexiók, melyeket a két költő az emberiség fejlődéstörténetéhez fűz, szintén hasonló. Az antik világnak el kell múlnia. A halál mindent megsemmisít, a fény eltűnik, a régi istenek kódbe hullanak. De az éjből új élet támad. Innen jön az új halál, az Istenember, de nem hogy szétválassza, hanem hogy összekapcsolja az embereket. Krisztus haldokolva legyőzi a régi halált s diadalmos vértanúságával egy új korszaknak lesz megindítójává. Ezek a reflexiók szoros kapcsolatban vannak Schiller *Die Götter*

¹⁾ Ernst Heilborn, Novalis, der Romantiker. Berlin, 1901. 15. s. köv. l.

Griechenlands cz. ódájával, mely számos hasonló költemény megírására adott alkalmat.¹⁾ Novalis azonban nem állapodik meg Schiller klaszikus felfogásánál, hanem az antik világ bukása után az eljövendő kereszténységre utal, a mi tudvalevően hiányzik Schillernél s Vajdánál sincsen meg. E kérdés fejtegetése -- minthogy nem annyira irodalomtörténeti, mint inkább filozofiai -- túlságosan messze vezetne. Vajda filozófiája egyébként is oly sok eltérő elemből van összetéve, hogy csak általános hasonlóságokról lehetne beszélnünk, nem pedig határozott forrásokról. Pantheismusa lényegében a Novaliséhoz hasonlít, a ki viszont Schleiermacher és Schelling hatása alatt áll. Ebben a pantheismusban azonban nincsen semmi keresztény- vagy egyházellenes, mint pl. Schleiermacher beszédeiben, s az ilyen értelemben vett pantheismussal minden theistikus vallást össze lehet egyeztetni.²⁾ Az egy Istenbe vetett hittől nem lehet elválasztani annak a fogalmát, hogy mindenütt jelen van s mindenné átalakulhat, a mint ezt Novalisnak sokat idézett négy sora is kifejezésre juttatja:

Er ist der Stern, er ist die Sonn,
Er ist des ewgen Lebens Bronn',
Aus Kraut und Stein und Mehr und Licht
Schimmert sein kindlich Angesicht. (M. I. 82. l.)

Hasonlóan írja Vajda: Vagy a kék égben, vagy a napban, vagy az éjszakában és a csillagokban, virágokban rejtezkedel-e? (*Dalhon* III. 37 l.).

Vajda nyelvileg sem független a német romanticizmustól, s nála is megtaláljuk a stílusnak azon feltűnő vonásait, melyek Novalisra jellemzők. A romantikus írók mindig nagy súlyt vetnek arra a jelzőre, melyet a francia stilisztikák «épithète rare»-nak neveznek szemben az epitheton ornans-szal, s nem véletlen, hogy éppen Wilh. Schlegelnél³⁾ és W. v. Humboldt nál⁴⁾ olvassuk a legértékesebb megjegyzéseket a jelzőről. Novalis és Vajda jelzői az érzelem túláradásának nyelvi kifejezői, rendszerint összetettek, újak, szokatlanok, s ebben rejlik hatásuknak esztétikai és lélektani oka. Nagy részük elvont fogalmakra vonatkozik, s ezzel függ össze fokozatos megmerevedésük. A nyelv ilyen jelzőkben nem túlságosan gazdag, ugyanazok a jelzők többször megisméltődnek, elvesztik szokatlanságukat s ezzel együtt hatásuk egyik fontos feltételét. Képeik egyezők. Hasonlataik sohasem részletezők, olykor hiányzik a tertium comparationis, mintha csak azt akarnák, hogy a hasonlat ne világosabbá, hanem határozatlanabbá,

¹⁾ Teutscher Merkur. 1788. 250—260. l. Az utánzatok között a legismertebb a Benkowitzé (1789) és a Kleisté. (Teutscher Merkur. Aug. 113. l.) A kapcsolatot Friesen vette észre először: L. Tieck, Erinnerungen eines alten Freundes aus den Jahren 1825—42. Wien, 1871. cz. művében. (II. 236 l.) v. ö. még Széchy, Vajda P. 277. l.

²⁾ V. ö. Roman Woerner, Novalis' Hymnen an die Nacht u. geistliche Lieder. München, 1885. 33. s köv. l. és Dilthey, Leben Schleiermachers. Berlin, 1870. I. 433. l.

³⁾ A. W. Schlegel, Sämtliche Werke. 1846—47. 11. 213. l.

⁴⁾ Wilhelm von Humboldt, Gesammelte Schriften. Herausg. von der königl. preussischen Akademie der Wissenschaften. II. 73. l.

elmosódottá tegye a tárgyat, melyet meg kellene világítania. De a tartalmi és nyelvi egyezések mellett feltűnő már itt is a két költő művészi eljárásában nyilatkozó különbség, melyet röviden az impressionismus és a symbolismus közti különbséggel vehetünk azonosnak. Vajda művészete kezdetlegesebb. Ő közvetlenül úgy fogadja el a benyomásokat, a mint azok érzékeire hatnak. Novalis mindennek symbolikus jelentőséget tulajdonít. Nála a fény és sötétség symbolumok. Vajda nem tud felemelkedni a tiszta symbolismusig s csak a személyesítéshez jut el. Az ő eljárása a primitiv mythológiákra emlékeztet, a hol az istenek még nem úgy szerepelnek, mint a természeti erők symbolumai, hanem csak mint bizonyos tünetmények előidézői, melyeket közreműködésük nélkül nem lehetne megmagyarázni. Novalis túl van már ezen a mythologikus fokon, s épen ezért nagyobb művész. Ha azonban Novalis symbolikus világából nem akar a valóságba visszatérni, mert ezt a visszatérést egynek veszi a visszaeséssel, Vajda meg akarja, s mert reálisabb, meg is tudja találni az élethez visszavezető utat. És ez nem lényegtelen különbség.

(Berlin.)

(Vége következik.)

TROSTLER JÓZSEF.

HAZAI IRODALOM.

Karl Lajos: Páris kövei. Történeti rajzok. Olesó Könyvtár 1669—1671. sz. Budapest, Franklin, 1912. K. 8-r. 75 l. Ára 60 fill.

Karl *Páris kövei* cz. könyvecskéje nyolcz kisebb tanulmányt tartalmaz a régi Párizsról. E «történeti rajzok» subjectiv hangja és az egyes lapok alján idézett régi történeti művek, emlékiratok stb. tekintélyes száma azt a hitet akarja bennünk kelteni, mintha eredeti kutatások, egyéni tapasztalatok és benyomások alapján készültek volna. A valóság az, hogy nem tekintve az előszót, Karl munkájának kétharmad része egyetlen egy francia könyvből van fordítva. E művet két lap (18. és 26.) alján említi ugyan, de azt sem műve címlapján, sem az előszóban, sem egyebütt nem mondja meg, hogy könyve túlnyomó részben e munkának kivonatos fordítása. Ez Georges Cain *Promenades dans Paris* cz. műve. Szerzője a párizsi Carnavalet-múzeum igazgatója, a ki a régi Párizsról több érdekes munkát írt, s a kiben alapos tudás finom fogékonysággal és kiváló írói művészetel egyesül. *Les Pierres de Paris* cz. könyvéről Karl előszavában azt mondja, hogy ez az ő 1908-ban tartott előadásánál (?) később jelent meg. Elhiszszük neki, és készséggel elismerjük, hogy művének címe valóban az ő fantáziájában született meg.

Annál kevésbbé eredeti maga a könyv. Első 8 lapos fejezetéből 4, második 5 lapos fejezetéből több mint 4, harmadik 9 lapos fejezetéből 7 $\frac{1}{2}$, negyedik 8 lapos fejezetéből 7, ötödik 6 lapos fejezetéből 5, hatodik 8 lapos fejezetéből 5 $\frac{1}{2}$, hetedik 4 lapos fejezetéből 1 $\frac{1}{2}$, nyolczadik 13 lapos fejezetéből 6 $\frac{1}{2}$ lap Cain könyvéből van véve és

pedig a következő fejezetekből: La Rue Visconti (I), Autour de Saint-Sulpice (II), Autour de Panthéon (III), Au Palais de Justice és Le Dépôt de la Préfecture de Police (IV), Le Passage Charlemagne (V), La Place de la Bastille (VI), Le Passage du Commerce (VII), La Rue des Barres és La Place de la Concorde. (VIII) A zárójelben levő számok Karl egyes fejezeit jelzik.

Az átvétel legtöbbször majdnem szóról-szóra való fordítás, a «szerző» gyakran egész lapokat fordít, sőt annyira megy a «philologiai pontosságban», hogy több helyen megtartja még az eredeti francia szöveg bekezdéseit is. (25—29. l., 36—40. l., 50—55. l.)

Ezek után tehát komikusan hat, mikor Karl Taineről és Carlyleről olyan fölényes és megvető hangon beszél (32. l.) és mikor azt ígérve, hogy Carlyle-lel és Sardouval szemben ő majd a valósághoz hűven fogja elbeszélni az eseményeket — ugyanakkor egész lapokat fordít Cainból.

Eljárását súlyosbítja az a körülmény, hogy nemcsak az adatokat s az elbeszélő részleteket veszi át, hanem a leírásokat, sőt Cain személyes reflexióit és benyomásait is. Ime néhány példa! Az első fejezetben elmondja, hogy több hónapig lakott Párizsban a Ranespalotával szemben, felelevenít tehát néhány erre vonatkozó emléket. «A látogatót a kapus fogadja», írja Karl, «és menti magát, hogy bővebb felvilágosítást nem nyújthat, mert nem rég foglalta el állását és nem ismerte Racine urat, a ház lakóját» (12. l.). Ugyanezt írja Cain: «Nous entrons, et fort poliment le concierge s'excuse de ne pouvoir nous fournir les renseignements souhaités, mais il est nouveau venu dans l'immeuble et n'a jamais connu ce monsieur Racine, dont nous nous inquiétons» (40. l.). «.. (Racine) szobáinak ablakából,» írja Karl egy lappal odább, «fák tetejére esik pillantásunk... A csendet egy-egy rigó füttye töri meg.» C. megfelelő helye a következő: «Par les fenêtres s'entrevoient des cimes d'arbres, et... surgissent des coins de verdure où sifflent les merles.» (42. l.) Karl a IV. fejezetet ezzel fejezi be: «A forradalmi törvényszék terme ma az első tanácsterem és itt választják el egymástól az elégedetlen házastársakat... ez a lenyakazásnál sokkal kevésbé tragikus, és a mit elválasztanak, az később néha egybeforr!» (41. l.), Cain pedig XI. fejezetét ezzel: «Jadis on y coupait les têtes, — aujourd'hui l'on y sépare des ménages mal assortis... c'est beaucoup moins tragique, et parfois ça se recolle.» (174. l.) Az 53. lapon Karl így ír: «... víg társaságban nézik a Bastille lerombolását, ez divatos sétahely és bevett szokás, hogy mindenki egy csáklavágást ejtsen, a legelőkelőbb asszonyok sem mulasztják el... bor folyik, zene szól és a börtön falán felírás hirdeti: Ici l'on danse.» Cain a 195—196. lapon ugyanezt mondja: «On va, en bande joyeuse assister à la démolition de la Bastille, c'est la promenade à la mode, il est de bon ton d'y 'donner son coup de pioche' et les femmes les plus élégantes n'y manquent pas... le vin coule, les crinérins résonnent... sur les ruines de la prison s'étale une pancarte: Ici l'on danse.» A 60. lapon Karlnál ezt olvassuk: «A XVI. és XVII. századból való paloták veszik körül, düledezve, megroskadva, de ablakaikban kis virágos kertek díszlenek; egy csenevész fügefafa nyúlik fel a levezető csatorna mentén; a szögletben egy-egy madárkalitka felett (!) rezedák és árvácskák nyílnak...»

Délfelé a műhelyekből jövő munkáslányok tolongnak az udvaron át . . . vagy a szomszédos Fénelon-liceumból jövő kis leányok rajzanak hónuk alá szorított füzetekkel és tankönyvekkel . . . kifosztanak egy szegfűvel és ibolyával megrakott kocsit, azután szétszóródnak, illatossá téve az utcát.» Cainnél a megfelelő részletek a következők: «Les anciens hôtels du seizième et du dix-septième siècle s'étaient les uns contre les autres, disloqués, usés . . . mais égayés à presque toutes les fenêtres par d'humbles petits jardins: un maigre figuier s'élevait le long d'une gouttière; au-dessous (!) de cages d'oiseaux, s'épanouissent des résédas et des pensées . . . À l'heure du déjeuner, des ouvrières passent en se bousculant . . . ou bien c'est la sortie de l'école de jeunes filles qui se pressent joyeuses, leurs cartons et leurs livres sous le bras . . . après avoir dévalisé la voiture où une paysanne en marmotte a entassé les giroflées dorées . . . s'éparpille, laissant derrière elle une traînée de parfums» (33—34. l.) Könyvét Karl e sorokkal végzi: «Ma ép úgy, mint régente, ezen a téren mutatják a párizsi előkelő asszonyok legszebb fogataikat, legújabb öltözeteiket és felséges mosolyukat! Minden mulandó: az emberiség nagyjainak dicsősége letűnik, a csatakiáltás és harczi ének elül, az eszmék elhalványodnak, a királyságok és császárságok leomlanak; de az idővel és feledéssel dacol a párizsi nő örökké megifjodó, győztesen mosolygó bája és szépsége.» A párizsi nők bájaiért való eme lelkesedésnek is Cain könyve a forrása. «Aujourd'hui, comme autrefois» így végzi Cain is könyvét «cette belle place est toujours la cadre choisi où les Parisiennes laissent admirer leurs plus beaux équipages, leurs plus exquises toilettes et leurs divin sourire! Tout passe . . . les monarchies disparaissent, les haines et les chants de guerre s'éteignent, les rêves s'évanouissent — seuls, bravant le temps et l'oubli, souriants et vainqueurs, subsistent éternellement le charme de Paris et la grâce de la Parisienne.»

A mit Karl nem Cain könyvéből fordít, az jobbára csupa ismeretes, francia lexikonokban, útikalauzokban, történeti kézikönyvekben fellelhető közhely. Az előszó sem Cain könyvéből ered. Hogy fantáziája milyen alacsonyröptű és írói készsége milyen gyarló, illusztrálja például a következő eset. A VI. fejezet végén leírja a párizsi július 14-iki nemzeti ünnepélyt. Még e banális látvány leírásához is máshonnan vesz kölcsön kifejezéseket, és pedig J. Claretie leírásából, mely a Renger-féle *Franz. u. engl. Schulbibliothek Paris et ses environs* cz. kötetében olvasható. Karl az 56. lapon ezeket írja: «A látóhatáron felszáll a Mont-Valérien, mely most lámpákkal világít, míg az 1870-iki ostrom idején gránátokkal rendezett tűzijátékot. Jobbra-balra tűzkévék repülnek a sötét éjben és piros, zöld, kék röppentyűk hasítják a levegőt. A Montmartre bengáli tűz fényében őrlik.» Az idézett tankönyv 119. lapján ez áll: «C'est le Mont-Valérien lui-même qui illumine avec des lanternes, après avoir illuminé, pendant le siège, avec des obus . . . de cette nuit . . . des gerbes surgissent, des fusées partent . . . Des incendies vertes, rouges, bleues, éclatent . . . Le feu de Bengale semble incendier Montmartre.»

Anyagának kiválogatása nem vall jóízűre. Főként a szenzációs dolgok: mérgezések, kivégzések, gyilkosságok, merényletek érdeklik. Marat halálának, Brinwilliers asszony gázságainak és kivégzésének bő

lére eresztett elbeszélését még csak elolvassa az ember, de mi közünk nekünk magyaroknak Lescombat építésznek (22—23. l.) vagy Libour párizsi érseknek (32. l.) meggyilkolásához? A magyar olvasóközönséget a Notre-Dame, a Louvre, a Luxembourg, a quartier latin «köveihez» fűződő történeti emlékek, azt hiszem, jobban érdekelték volna.

Karl mint egyéb dolgozataiban, úgy e könyvében is széleskörű olvasottságának és alaposságának bizonyítására bőségesen idézi az egyes lapok alján forrásműveit: régi történeti munkákat, hírlapokat, leírásokat, emlékiratokat stb. Ezek az idézetek is túlnyomó részben Cain könyvének megfelelő lapjairól vannak kiírva.

Vannak Karl könyvében a francia szöveg téves vagy felületes fordításából eredő hibák is, pl. a következők: portraits au pastel (59. l.) = pasztorell¹⁾-arczképek (21. l.), les mains fuselées de Marie-Antoinette (55. l.) = Mária Antónia gömbölyű ujjai (orsóalakú, hegyes, vékony u. helyett) (19. l.), galerie de fer (55. l.) = vasrács (19. l.), vicaire (56. l.) = sekrestyés (19. l.), tableau (168. l.) = tábla (kép h.) (37. l.), retable cléricale (171. l.) = klerikális tábla (vallásos v. egyházas tárgyú oltárkép, oltárdísz h.) (38. l.), coussins fleurdelisées (71. l.) = virágos párnák (liliom-virágos p. h.) (37. l.), Conseil insurrectionnel (251. l.) = lázadó bizottság (forradalmi v. felkelési b. h.) (69. l.), simonie (16. l.) = árulás (32. l.). Sapienti sat.

(Budapest.)

BIRKÁS GÉZA.

Komoczky Gáspár: Idők, actiók, különös tekintettel a régi latinságra. Komárom, 1912. 8-r. 136. l.

Az idg. igebeli actiók és idők Curtius Györgyre visszamenő újabb elméletével és az ezzel kapcsolatos részletkérdésekkel a legutolsó negyedszázad alatt úgyszólván szünet nélkül foglalkoztak szakfolyóiratokban (előbb a Steinthal és Lazarus-féle Zeitschrift-ban, azután kivált az Indogerman. Forschungen-ban és az American Journal of Philology-ban), meg sűrűn megjelenő önálló munkákban is kivált német, angol és amerikai tudósok (pl. Meltzer, Lattmann, Hoffmann, Lübbert, Goodwin, Purdie, Gardner-Hale, Streitberg, Agrell, Leskien, Herbig, Mutzbauer, Blase, Stahl), sőt Delbrück tudvalevőleg már megkísérelte Brugmannal közösen kiadott nagy művében az eredményeknek az összes főbb idg. nyelveket felölelő összefoglalását, míg másrészt Wundt (Völkerpsychologie I. 2. köt.) lélektani alapon fejtegette úgyszólván az összes e körbe tartozó főkérdéseket. Nálunk én is több, mint egy negyedszázaddal ezelőtt kezdtem meg a klasszikus nyelvek induktív tanításával kapcsolatban, tehát első sorban a görög, latin és magyar nyelvre vonatkozólag, de mindinkább belevonva vizsgálódásaimba az előttem ismeretes román nyelveket, továbbá a német és az újgörög nyelvet is, a kérdés egész — külföldön néha még fel sem fedezett — területére vonatkozó tüzetes megfigyeléseimet; feldolgozásukkal is már régebben foglalatostkodtam, de sokágú tanári elfoglaltságomban hosszú ideig meg kellett elégednem azzal, hogy az eredményeket csak velem együtt tanító fiatal gyakorló-iskolai munkatár-

¹⁾ Talán nyomdahiba?

saimmal közöljem, s néhány tankönyvbíráló cikkemben ismertessem,¹⁾ míg végre 1906-ban, mikor nyugodt munkálkodásra alkalmasabb munkakörbe jutottam, megkezdhettem az eredmények közzétételét is. Tőlem nem függő okokból tanulmányom mai napig sem volt egészen közölhető, de nagyobb része (a görögre vonatkozó rész, s a latinra vonatkozóan nagyobb fele) már megjelent,²⁾ s úgy hiszem, annyit eddig is sikerült bebizonyítanom, hogy az actiók és idők problémája nemcsak sok, már eddig is ismeretes szempontból szorult rá az ellenőrző újabb feldolgozásra, hanem az anyag független és tüzetes vizsgálása több új szempont felállítását is megkívánja. A már ismeretes szempontok közül iparkodtam tisztázni az igeidőknek ú. n. abszolút és relativ használatát, s a modalis (subjunct.) alakok használatának kérdésében törekedtem elkülöníteni az önálló modus-értelmű functiókat a pusztán formális jelentőségűektől; egészen új szempontokul pedig kivált két különbségre ügyeltem az alakok használatának megfigyelésében: az egyik az, melyet egyrészt általános, másrészt alkalmi használatnak neveztem el (s melyben az actióviszonyítás egyik döntő kritériumát fedeztem fel), a másik, mely, kivált a magyar és a görög nyelvben, de némileg a román nyelvekben, sőt a latinban is, egyrészt az átképzeléses, másrészt a nem-átképzeléses (= a tényleges környezetnek megfelelő) alakhasználatban nyilvánul.³⁾

A mi a latin és görög nyelvnek s általában az idg. nyelveknek actiórendszerét illeti (ha ugyan *rendszerrel* szabad szólni), azt csak vizsgálódásaim kezdetén gondoltam egy principiumra visszamenőleg megalkothatónak; minél tovább foglalkoztam a kérdésnek mindig több-több nyelvre és mindig nagyobb korszakokra vonatkozó vizsgálatával, annál inkább meggyőződtem róla, hogy az idg. imperf. (az ú. n. praesens), aoristos és perf.-kategóriái (melyeket subjectivebb actióknak szeretnék nevezni) nem vihetők vissza sem logikailag, sem psychologailag azonos principiumra, nem azonos szempontú osztályozás szükségképi tagjai, s másrészt nem azonos functiójúak azokkal az objectivebb actióárnyalatokkal, melyek pl. a magyar nyelvben szabad képzőkkel vagy igeikötőkkel fejezhetők ki, pl. *csorog-csordul, tesz-eltesz, érkezik*, s melyek az idg. nyelvek terén is egyetlen egy subjectivebb actiókategórián belül is differenciálódhatnak, (úgy, hogy pl. az imperfecta actióban cursiv-durativ és momentán objectivebb actióárnyalatok is lehetségesek, pl. *βλέπει-áva-βλέπει, ὄρνυται, regit-erigit, vincit*). E szerint úgy találtam, hogy pl. a magyar igeikötős momentán (perfectiv) actióqualitású igék nem felelnek meg tökéletesen a görög aoristosnak, s még kevésbé a görög (állapotjelző) perfectumnak, ellenben megfelelnek igen sokszor igeikötőtlen román imperfectumnak (*elutazni—partir, feltenni—mettre,*

¹⁾ Először már 1886-ban, a Dóczy Imre Görög nyelvtana I. kiadásának terjedelmes ismertetésében a *Magyar Tanügy* IV. kötetében.

²⁾ A *Nyelvtud. Közlemények*ben eddig tíz közlemény, az 1907–12. évfolyamokban.

³⁾ Az átképzeléses előadásmód alakhasználatáról a magyar nyelvre vonatkozólag l. a Beöthy-Emlékkönyvbe (1908. 464—473. lk.) írt tanulmányomat: Az átképzeléses előadás és az oratio obliqua Arany Toldijában.

letenni—óter stb.), úgy hogy a francia *il partait* és *il partit*, *il mettait* és *il mit*, *il ôtait* és *il óta* közt másnak kell lenni a külömb-ségnek.

Így saját megfigyeléseim alapján is érthetőnek és helyesnek találtam Brugmann és Delbrück időközben megjelent munkáinak eljárását, melyek az igető fogalmi tartalmában egyáltalán lehetséges (az én szavammal: objectivebb) actióáryalakat az imperf.-ra («præ-sensstőre»), perf.-ra, aoristosra való tekintet nélkül, azoktól függetle-nül, külön lajstromozzák, s azután az imperf., aoristos és perf. actió-kategóriáját fejtegetve azt kutatják, hogy eme (subjectivebb) actió-kategóriák amaz (objectivebb) actiófajok közül melyeket foglalhatnak magukban, a nélkül, hogy velük (vagy pláne egy valamelyikkkel) tel-jesen azonosak volnának. A végső eredmény nálam kb. az, hogy az imperf. megfér a cursiv-durativ actiófajon kívül olyanokkal is, melye-ket összefoglaló néven momentánoknak neveztem el, (az inchoativ, effectiv-resultativ, terminativ, perfectiv actiófajokkal), s functiója épen a szerint külömbözik, cursiv-durativ-e, vagy momentán az illető igető fogalmi tartalma;¹⁾ innen van, hogy kutatásaim előrehaladtával mindinkább, és tanulmányaim 121. jegyzetétől kezdve teljes követ-kezetességgel megkülömböztetem a momentán actiófaját a pun-ctualis actiókategoriatól, mely nálam csupán az aoristos functióját jelzi. Ez a punctualis (aoristos) actio közeli rokon ugyan a momen-tán actiófajttal, s magyar fordításban rendesen ez felel meg neki; de nem azonos vele, ámbár mindezideig én is inkább csak negatív olyan meghatározását tudtam adni, mely minden aoristos alakra illik. (L. tanulmányom 28. és kivált 25. §-át, a hol azonban a pun-ctualis terminusnak a momentán értelmében is előforduló használata még megzavarhatja az olvasót). Az eredeti idg. perfectumnak pedig, a hogy legtisztábban a classicus kori görögségben mutatkozik, egy-általában nincs megfelelője az objectiv actiófajok közt; nyelvtörténeti fejlődéséből ítélve, mint történés, effectiv-resultativ actiófajúnak látszik, de eredeti értelme szerint határozottan *állapotot* jelent (*ἔστηκε ἄλλα maradt és áll, consedit leült és ül*); mint ilyen, egészen külön-válk a történést jelentő görög imperfectum és aoristos alakoktól, s magyarul csupán perfectiv képzésű igékkel az indicativuson kívül vissza nem adható; *ἔστηξεναι* nem: *felállni*, hanem *être debout, álló helyzet-ben lenni, τερνῆναι* nem: *meghalni*, hanem *halva lenni*). A magyar-ban az igeképzők megférnek az ú. n. magyar perf. jelével: *csorog—csorgott, csordul—csordult; mozog—mozgott; moccan—moccan; ad—adta, átad—átadta; ül—ült, leül—leült*. A görög imperfectumot, aoristost, perfectumot képző szőelemek azonban az illető actiókate-góriák sajátosságai: *βἄλλει ἔβαλε βέβληκε*, hasonlóképen a latinban is *cer-n-o*, de *crevi, pello*, de *pepuli*. A perfectiváló præfixumok pedig a görögben és a latinban is megférnek minden actió jelével, *ἐκβάλλειν*,

¹⁾ Ezen az alapon osztályoztam a latin és magyar imperfectumok functióit egy akadémiai előadásomban is, melynek kivonatát a hozzá-való táblázattal együtt az Akadémiai Értesítő 1912. 129–137. lapjain kö-zöltem. A most bírálatra kerülő mű szerzője olyan felületesen olvasta nagyobb tanulmányomat, hogy épen engem vádol az imperfectumnak a cursiv-durativ actiófajjal való összetévesztésével. (L. Komonezy, 23–24. l.)

ἐκβαλεῖν, ἐκβεβλήχεναι, *eiiciebat, eiecit.*¹⁾ Mind a két jelenség azt mutatja, hogy a görög latin imperfectum és aoristos-, illetőleg perfectumértelem között másnak kell lenni a különbségnek, mint a mit a magyar szabadképzők vagy általában a perfectiváló prefixumok okoznak.

A kutatásoknak ilyenféle stádiumában jelent meg múlt év vége felé az a munka, melynek most ismertetésére készülök, s mely ugyan-csak meglephette a szakértő olvasókat. Hogyne? Hiszen ez a munka nemcsak azzal az igénnyel lép föl, hogy véglegesen megmagyarázza az idg. actiók és idők funkciójának lélektani alapjait, s megérteti a funkciók nyelvtörténeti fejlődését, hanem valóságos «Kolumbusz tojása» módjára bánik el azokkal a bonyolódott problémákkal, melyekkel a stoikusok és Varro óta, vagy újabban Curtius György óta annyi éles elme, annyi nyelvészeti és nyelvtörténeti tudás mai napig sem ki-elégítő eredménnyel foglalkozott.

A szerző, saját nyilatkozata szerint, eredetileg voltaképen a régi irodalmi latinság, kivált Plautus consecutio temporumjának kérdését akarta tisztázni (5. l.). De tapasztalván, hogy ez csak az actiók és idők kérdésének tisztázása után lehetséges, s nem lévén megelégedve azzal, a mit eddig ezen a téren a kutatók mondtak, maga tesz kísérletet az idg. actiórendszernek s abban a latinnak megfejtésére.

A megfejtésre alapul szolgáló ötletét, melyet ő maga «psychologiai rendszernek» nevez (24. l.) az actiókról szólva fejti ki. De, mint könyvének czime is jelzi, előre bocsátja (18—23. l.) az igeidőkről való felfogását; azért először én is ezt a részt teszem szóvá.

Ebben az előrebocsátott részben az igeidő fogalmára nézve átveszi az én definiómat (18. l.), vitatja azonban velem szemben a «jelen idő»-féle nyelvtani kategória jogosultságát, még pedig félreértés következtében, mert én nem azt a lélektani folyamatot tagadom, mely a beszélőt valóban vagy képzeletében környező bizonyos eseményeket az ő öntudatára nézve jeleneknek érezhet vagy foghat fel, hanem a jelen időnek a nyelvtanban magában igealakbeli eszközökkel való jelölését. Ezt nem számítva, magára az idő elméletére nézve nem volna kifogásom: csak azt a végső tételt nem értem, mely szerint (21. l.) mégis vannak praesens-szel kifejezett igealakok olyanok, melyek «nem az öntudat előtt lévő eseményt jelentenek».

Nagy megütözéssel fogadtam azonban K. fejlődéstörténeti elméletét. Konstatálnom kell ugyanis, hogy K. az igealakok tárgyalásában fő és eredeti kategóriáknak nem a (töbéli módosulással járó) actiókategóriákat, hanem csak a személyjelről vagy az augmentumról felismerhető igeidőkategóriákat tartja, még pedig az összes újabb kutatók ellenére, s mégis a nélkül, hogy czáfolásukra csak egy szót is vesztegetne; s teszi ezt épen K., a ki a nyelvtörténet pontosabb figyelembevételének híját érezte nálam és más előzőinél, s kinek ennél fogva elsősorban épen az alaktani (hangtani) szempontra jobban kellett volna ügyelnie bárki másnál, vagy, ha az alaktant melőlözve, lélektani állásponton okoskodik, legalább *Wundtra* kellett volna

¹⁾ A latinban persze a reduplicatióval nem mindig: *prae-currere*, de: *concurrere*. De a latinban nagyon kevés a reduplicatiós perfectum.

tekintettel lennie, I. Völkerpsych. I. 2. 204. jegyz. «Es scheint mir ein eigentümliches Missgeschick zu sein, dass selbst die historische und genetische Sprachforschung (de nem ám Brugmann, Delbrück, Streitberg, Whitney stb.) immer noch nach dem Vorbild der alten Grammatikan die Spitze der Betrachtung des Verbums die Tempora zu stellen pflegt... eine Anordnung, die derjenigen, in der sich die Formen wirklich entwickeln, genau entgegenläuft.»

K. szerint (22. l.) tehát van a latinban jelen, múlt és jövő idő; még pedig jelen idő egy, múlt idő három, jövő idő kettő. [Mint látjuk, még csak nem is időalakokról beszél, hanem egyenesen «időkről»!] Az idg. igealakok történeti fejlődését pedig következőkép hiszi ez alapon megmagyarázhatóknak. «A legprimitívebb szavakban feltétlenül benne kellett lenni a jelen idő jegyének.» [«Feltétlenül»! Furcsa alaktani bizonyítás! *Mi ez a jegy?*] «Az időbeli jegy nem kései járuléka» (31. l.). Ez a kezdet. «A legközelebbi változás akkor áll elő, mikor az ész függetleníteni tudja magát a jelen apperceptiótól» [melyet K. szerint szükségesnek tartott jeggyel megjelölni, akkor mikor még nem volt mitől megkülömböztetni!],... «mikor kialakul benne a pszichologiai múlt fogalma» [sic!]. A fejlődésnek ezen a pontján kezdődik K. szerint az actiók szerepe; addig csak *λείπω* és *ἐλείπων*, *βάλλω* és *ἔβαλλον* van. De halljuk K.-t magát: «Mikor az idg. ember a szellemi fejlődésnek ily magaslatára jutott»... [csakugyan nagy «magaslat»: *βάλλω*-ban már akkor megjelölte az imperfectumot külön képzővel — joddal — mikor még nem volt mitől megkülömböztetni] akkor... «az igeragozás meglévő keretei már nem elégtették ki»... «Mit csinál tehát a régi ember?» [sic!].... *A meglévő temporalis keretekben a töben magában jelzi a történetet.* Tehát *ἐλείπων* alakhoz megcsinálja most már a másik múltat: *ἐλείπων*, *ἔβαλλον* hoz ezt: *ἔβαλον*. Ez K. fejlődéstörténeti elmélete. Sapientit sat! K. ugyan elég óvatos ahhoz, hogy csak képzőtlen imperf.-okkal operál; *βάλλω*-t például nem említi, se *λαμβάνω*-t vagy más képzős imperf.-ú igét. De az csak annál jellemzőbb az eljárására. Félek, egyenesen úgy értené a differentiólódást, hogy *ἔβαλλον* ból «a szellemi fejlődés magaslatán» elhagyott egy lambdát az idg. ember: de akárhogy érti, bizonyos, hogy neki az imperf.-ból kell az igetővel többnyire egyforma aoristost magyaráznia, mert az ő «pszichologiai alapvetése» szerint az aoristos alakok létrejöveteléhez, mint látni fogjuk, a gondolkozásnak fejlettebb állapota volt szükséges.

Ezeket a tételeket K. már az idg. actiórendszeréről szóló 5. §-ában (31—36. l.) fejti ki; nekem azonban mindjárt az időelmélettel kapcsolatban kellett szóná tennem őket, s most visszatérek az actiókról szóló 4. §-hoz (23—29. l.)

Ebben a cikkelyben van K. tanulmányának az az alapvetése, melylyel átalakíthatónak hiszi az idg. actiókra vonatkozó eddigi felfogást. Azért ez a rész az én egyik félreértett tételem gúnyolódó ismertetésével kezdődik. (Itt — a 24. lapon — tulajdonítja ugyanis nekem az imperfectumnak a cursiv-duratív actióval való azonosítását, mint már fennebbi jegyzetemben említettem). Kijelenti, hogy az ő «pszichologiai rendszere» szerint nem lesz többé

szükség a nyelvi jelenségeknek 6—7 szóval való differentiálására, hanem minden jelenség «megértése magából az alaprendszerből tisztán látható» [sic!] A priori gyanús eredmény!

Ez az «alaprendszer» a következő: «Igealakjaink hatalmas «quantuma nem egyéb, mint egyetlen egy apperceptióval felfogott állapotnak bizonyos személyre (?) bizonyos időben (t. i. jelenben v. múltban v. jövőben) való megnyilvánulása» (25. l.) Ebben a tételben — az időt nem számítva — igaza is van. De az az igével jelzett állapot még sem azonos a térbeli állapottal, mert, ha azonos és egyforma történést jelent is, mégis egymásutánt, működést jelent, nem pedig igazi állapotot. K. azonban az igével szerinte kifejezhető állapotot egészen azonosítja a praedicativ melléknévvel kifejezhető állapottal. Neki *a ház fehérlik* = *a ház fehér*. Nem is említve, hogy K. általában szól melléknévről, pedig itt csak a melléknév praedicativ funkciójáról lehet szó, mely nem minden nyelvben lehetséges, az idg.-ban pedig (Wundt szerint 138. és kv. lk.) épen nem eredeti jelenség, s maga külön tanulmányt követel — mondom, nem is említve ezt a bökkenőt, határozottan kijelentem K.-val szemben, hogy a *ház fehér* kitétel bizony nem = a *ház fehérlik* kitételrel, nem pedig: épen a K.-tól nagyratartott lélektani szempontból. Ha van az újgrammatikus iskolának maradandó vívmánya, az épen az, hogy efélékben most már szeretjük és tudjuk konstataálni a különbségeket. (Az igés kitételben a *ház* personifikálva van, működés van neki tulajdonítva; itt tehát ugyancsak könnyű felismerni a különbséget; de: a *nyúl félénk* és *Péter fél* kitétel sem mindegy.)

De lássuk tovább a K.-féle «psychologiai alapvetést». Az ilyen állapot-jelentő igék [notabene: «igék», nem igealakok], K. szerint tehát «nem mondanak egyebet mint a melléknévek» (26. l.) Ezek a nyelvfelfejlődés kezdetlegesebb stádiumából való k. «Vannak azonban olyan igék [megint igék, nem igealakok!] melyek nem az alanynak bizonyos állapotát jelzik, hanem egyik állapotból a másikba való jutását»... «Kimondásukhoz [sic!] már nem elég egy apperceptio; legalább (?) kettő kell.» [Itt példakul csak magyar igéket idéz, azokat is csak igetőseket (*megáll, felszabadul* stb.); *csordul, indul, érkezik, villan*-féle példa egy sincs.] Ez utóbbiak a történést kifejező igék, melyek létrejöveteléhez K. szerint már fejlettebb elme szükséges, és azért az eféle igék későbbiek az állapotjelzőknél. [Notabene: ismét épen psychologiai szempontból nagyon is vitatni való állításnak tartom, hogy az állapotváltozásnak, történések apperceptiója magasabbfokú lelki működés volna, mint az egymásutáságban nyilatkozó egyformaságé, a K.-féle állapoté. Hiszen a változás tudata nélkül az egyformaságé sem lehet tudatos; tudatossá épen a változás érzékelése teszi. Sarkalatos pont volna ez K. egész alapvetésében, ha tudatára jutott volna állítása problematikus voltának; de hát ő, a psychologus, magától érthetőnek tartja, hogy igaza van].

Vannak tehát először «állapotjelző» igék [nem igealakok!] aztán történésjelzők. Mindjárt most jelzem, hogyan reformálja meg K. ezzel a «psychologiai» tétellel az idg. actiórendszert. Itt szerepel ugyanis a «Kolumbus-tojása». Nos hát: állapotjelző az idg. imper-

fectum (= praesentis), ellenben történésjelző az aoristos¹⁾ meg a perfectum.

De mielőtt a rendszer eme reformjáról tüzetesen szólnék, meg kell még ismertetnem K. ama tételeit, melyekkel az eddig divatos (félreértett) subjectiv actiokategóriákkal szemben tisztázni akarja a nézeteket.

«A cursiv durativ és punctualis actióban az időbeli tartam egészen közömbös.» Mert: «Az állapot lehet egy pillanatnyi, csak egy állapotot fejezzen ki [sic! mi?]; viszont a történés lehet évezredekre terjedő, csak két állapotnak felcserélődését jelelje. *Villan*: a villanás állapotában van; viszont *Róma ledőlt*: sok száz év lassú eredménye, a míg a nagyság állapotából a megsemmisülés állapotába jutott: a történés egyik állapotból a másikba való jutást jelenti nem az átugrás pillanatában, hanem fokozatos átmenetben az első állapot elmúltával és a második beálltával együttvéve. [Ipsissima verba! Persze K. a második példában múlt alakot látott jónak idézni: *ledőlt*, nem *ledől*; de még így is mit szóljunk ehhez a képtelen okoskodáshoz, mely a *ledőlt* alaktól megtagadja — mert Róma esetében a beleokoskodható háttér igazat ad az okoskodásnak²⁾ — a válságjelző momentán-értelmet! Miféle psychologia ez már megint? Így jut K. arra a képtelen tételre (28. l.), hogy «állapot lehet cursiv-durativ is, punctualis is» [értsd: momentán, itt a félreértés!]... «s viszont a történés is lehet cursiv-durativ», sőt a 40. lap szerint történés már éppenséggel csak cursiv durativ jelentésű lehet, mert (úgymond K.) két állapotot kell hozzá szemlélnem az átmeneti állapottal [most meg már az átmenet is állapot!] együtt.» Tehát a lelki processus, mely az ítéletre alkalmat ad, össze van tévesztve az ítélet nyelvi formájával. [Kidőlt a fa mandulástól: cursiv-durativ értelmű, mert hosszú ideig kellett előbb appercipiálnom, hogy az illető fa élt és állott, *είστυχε*, aztán pedig, hogy ki van dőlve; sőt nem is ezért, hanem mert hosszú idő óta lehet kidőlve.]

Ezt az egész okoskodást, melylyel a régi elméletet (már t. i. a félreértett elméletet) czáfolná K., szükséges volt közölnöm, hogy K. psychologiai alapvetésének értékét jellemezzem. Kérdés már most, hogyan igazolja K. az idg. actiórendszeren ezt az alapvetést? Hozzájutni nyilván nem az idg. nyelvek vizsgálata útján, hanem a priori okoskodással, vagy legfellebb a magyar nyelv alapján jutott hozzá; a módszeres hiba tehát mindenképen megmarad. De annyit mindenesetre joggal várhatunk K.-tól, a ki előzőiben és kivált nálam a nyelvtörténet kevésbé-vételéről panaszkodik, hogy a védáktól kezdve legalább is egy-két román nyelvig, a német és valamelyik szláv nyelvig, továbbá a görögön belül a mostani újjörög nyelvig, vagy a latinon belül a francia vagy más román nyelvig megkísérli tüzetesen kimutatni «psychologiai alapszerének» érvényességét.

¹⁾ Úgy, hogy e szerint az aoristos alak, azaz az igető (mert sok aoristostő maga az igető) *későbbi fejlemény* a belőle képzett imperf.-tónél (praesentónél).

²⁾ Csakhogy folyamatban csak addig volt a történés, míg *dőlt lefelé*; ha egyszer *ledőlt*, akkor... épen: *ledőlt*.

Két cikkely (az 5. és a 9. §.) viseli K.-nál az «Idg. actiórendszer» hangzatos és sokatígérő címét. Ezek közül az egyik (az 5. §.) tartalmát már ismertettem: ebben van a pszichológiai alapvetés. Az elv érvényességét az egész cikkben csak görög és magyar példákkal próbálja igazolni. A görögre nézve azonban külön is bizonyítja tételének érvényességét, mindjárt a cikk elején, összesen 12 sorban. Hogyan? Szóról-szóra idézem. «Thielmann (úgymond K. a 30. lapon) tárgyalja azokat a körülírásokat, a melyeket a görögök az actiók körülírására felhasználtak. Brugmann ezek közül kettőt említ: φοβούμαι = διὰ φόβον ἔρχομαι és ἐφοβήθη = εἰς φόβον ἦλθεν. Ezen két körülírás teljesen (!) meggyőz bennünket arról, hogy a gör. és idg. actiórendszer teljesen (!) az általunk felállított állapot és történes sarkalatos elvén nyugszik; mert félelmen átmenni = félelemben lenni, mind a kettő állapot; ellenben félelemben jutni azt jelenti, hogy eddig nem voltak félelemben. Ezen (!) és még inkább mindenütt beváló vizsgálódásunk [micsoda szerkezet!!] útján látjuk azt, hogy az idg. (!) actiórendszer a fenn említett két sarkalatos gondolaton nyugszik.» Ennyi a bizonyítás: egy harmadkézből vett állítás egy görög alakra vonatkozólag, s annak általánosítása először az összes görög aoristosokra, aztán az egész görög, sőt az egész idg. actiórendszerre, ráadásul: hihetetlen pongyola fogalmazású mondatokban.

Ha valaki igazán közvetlen és tüzetes megfigyelés alapján ismeri csak egy-egy idg. nyelv actióbeli funkciójának elágazását, minden lépten-nyomon megakad a K.-féle alaptétel alkalmazásában. Hogy az aoristosban dominál az effectiv-resultativ actió, hogy βασιλεῦσαι — kormányra lépni, θαυμάσαι = elcsodálkozni, azt régen tudtuk. De hogyan értsük az Odysséa elején a ὅς μάλ᾽ αἰπολλὰ πλάγῃθι aoristost, vagy az Iliaszban ezt: τεύχεα οἷα οὐ πῶ τις φόρησεν? Hát az imperf.-ra hogyan illik a K.-féle tétel? Hiszen mihelyt határozó (nemcsak igekötő!) kerül az imperf. mellé, már megszűnik a K.-féle állapotjelzés, pedig az ige imperfectum marad; αὐτοῦς δὲ ἐλάρια τεύχε κύνεσσιν: kinek jutna eszébe ezt az igét állapotjelzőnek mondani K.-n kívül? Azután hogyan magyarázzuk az igekötős imperf.-oknak az aoristostól való különbségét? καταδύσειν és καταδύναι, ἐπορνύναι és ἐπόρσαι, ἀποτάμναι és ἀποτμήσαι, ἐπιβαίνειν és ἐπιβῆναι alakpárokból az volna a különbség, hogy az imperf. állapotjelző? Hát viszont az igekötőtlen görög és francia imperfectumokkal hogy leszünk? τοῖσιν ἐπειτ' ἤρισσον, (egymásután) fölkeltek, ils se levaient nem jelöl állapotváltozást? sem partir = elutazni, mettre = oda v. feltenni, ôter = letenni? Il fermaît és il ferma közt az volna a különbség, hogy az elsôben nincs állapotváltozás?

Azonban K.-nak ezekre a kérdésekre is van felelete, mely megmagyarázza azt is, miért nem tartotta szükségesnek a nyelvi jelenségekkel tüzetesen foglalkozni. «Tiszta actiója (úgymond az 5. §. végén, 36. lap) egy idg. nyelvnek sincs.» Nevezetesen «tisztán állapot jelentô igealak (az imperf.) történetét jelentô értelmet is kap.» Nemcsak ἐξέφερον, hanem ἔφερον is idővel, de még a klaszikus korban az aoristos-szal egyértelművé válik, az aoristos pedig az értelmi változás megtörténtével már pleonasmussá válik (l. 35. l.).

Álljunk meg itt egy kissé! Ezt a megszorító tételét K. nem

úgy érti, mint más kutatók értik, vagy éppen a hogy én fennebb kifejtettem; nem arról van nála szó, hogy egy subjectiv actiókategória sem felel meg teljesen egy bizonyos objectiv actiókategóriának: hiszen így igazra volna K.-nak. Ő egészen mereven, a saját tételéhez ragaszkodva állítja, hogy az ő egyik főkategóriája már a klasszikus görögségben sem igazolható a nyelvi alakokon, mivelhogy a kategória funkciója megváltozott. De, ha így áll a dolog: mi a dött rá jogot K.-nak, hogy az összes idg. nyelvekre nézve érvényesnek jelentsen ki olyan alaptételt, mely nyelvtörténetileg még egyetlen nyelvben, a görögben sem igazolható? Nem igazolható pedig éppen K. szerint, a ki éppen ez esetben a lehető legszerencsétlenebbül argumentált saját maga ellen, mert ráadásul még igazra sincs abban, hogy az imperf. az aoristos-szal egyértelmű lett, s mellette az aoristos pleonasmussá vált. Ki ne tudná, hogy éppen az aoristosnak volt olyan makacs élete az egész görögségben, hogy mind mai napig megvan, hogy a nép is használja, még pedig az imperf.-tól nagyon különböző értelemben. Hogy maradhatott meg, ha pleonasmus? Az igazság az, hogy sem a mai görögnek nem az, sem a klasszikus korbelinek nem volt az soha. Ha valaki nemcsak az indicativus alakokat vizsgálja (mint K. rendszeren teszi), lehetetlen, hogy *πειθεῖν* és *πεισαι*, *βάλλον* és *βαλών*, *δοῦς* és *δοῦς*, *τιθεῖς* és *θεῖς*, *πλήττειν* és *πλήξαι* s más eféle alakok közt meg ne érezze a mai napig is meglévő különbséget. Általában K., a ki olyan hihetetlenül naív önérzettel emlegeti a maga nyelvtörténeti álláspontját, szemet húny ebben a kérdésben minden nyelvtörténeti tény előtt. Ha az imperfectum az aoristos funkcióba ment át, hogyan magyarázzuk meg pl., hogy sohasem fordul elő a homerosi hasonlatokban, sőt Vergiliusnál is csak egyetlen egy helyen (Aen. II. 472. l. tanulmányom 86. §-át, III. alatt), s nevezetesen, hogy sohasem fordul elő az aoristos gnomiceus (v. empiricus) funkciójával (l. nálam a 32. §-t), még igekötősen?

Az imperf. állítólagos aoristos-funciója felől K. alaptétele bátran érvényes lehetne. Ha tehát nem ismerem el az érvényességét, nem ezért, hanem más okból nem ismerem el: azért, mert nemcsak az «idg. nyelvekre», hanem egy idg. nyelvre sem alkalmazható, maga K. pedig meg sem próbálta bebizonyítani az alkalmazhatóságát. Mert a 9. §-ban, a hol még egyszer szóváteszi az idg. actiórendszer, megint csak a magyarral és némileg a göröggel argumentál, megint csak az ind. alakokat veszi tekintetbe, s voltaképen nem is foglalkozik egyéb kérdéssel, mint a görög perf. értelmének tisztázásával az aoristos-szal szemben. S a görög perfectumból helyesen érzi ki az állapotot jelentő értelmet; de ez nem újság; hanem igenis, újság, hogy a görög perf.-ot mégis történésjelzőnek vallja (67. l.), hogy az állapotot a tárgyon is kifejezhetőnek tartja [l. u. o.; pedig ez eddig nemcsak el nem döntött, de kellőleg meg sem vizsgált kérdés. Én szóvá tettem a dolgot tanulmányom 64. §-ában és 89. jegyzetében; kivülem tudtommal csak Wackernagel foglalkozott vele, Götting. Festrede, 1904.], s főképen újság az a fejlődéstani elmélet, mely szerint (l. 64. l.) «a görög perfectumsystema az aoristosból fejlődött ki.» Ennek az elméletnek bizonyítására ezúttal — szokása ellenére — néhány alaktani okot is közöl: ezek bírálataba nem megyek most

bele, csak röviden jegyzem meg, hogy nem bizonyítják be a tételt: azt, hogy eredetileg nem volt különbség (sem alak, sem functióbeli) az idg. aoristos és perf. közt. Csak arra utalok, hogy jelentéstani szempontból (mely K. rendes eljárásához közelebb áll) épen a fordított jelenség konstatalható (l. tanulmányom 62. §-át) nemcsak a görögben, hanem a latinban, a román nyelvekben és a németben is, t. i. hogy a perf. functiója szokott átmenni az aoristoséba, s a perf. alakok kivesznek és összetett alakokkal pótoltnak (a latinban már a klassz. korban is az egész passivumban, a görögben sok passiv alakban és az új görögben mindenütt). Szó sem lehet tehát arról, hogy K.-nak sikerült volna valamelyik idg. nyelven vagy épenséggel az egész idg. nyelvcsaládon tétele érvényességének bebizonyítása. A magyarra nézve azonban (melyben csak objectivebb actioárnyalatok vannak) nem egészen értéktelenek K. megfigyelései, kivált a most következő 6. §-nak (37—39. l.) abban a részében, a hol az igekötők actiómódosító szerepének feltételeit vizsgálja, mert szerinte az igekötő vagy praepositio állapotot jelentő igealakokat történet jelentőkké «varázsol» át, de magyarban sem mindig, hanem az igekötős ige is állapotjelző, ha «a cselekvésnek [tehát mégis cselekvés-ről van szó?] csak irányt szab, s nem tárja elének (!) két successiv állapotnak egymásbafonódását (!)». Nem számítva K.-nak nyelvtani vizsgálódásban szokatlanul ható képes kifejezéseit (meg az öntudatlanul kipottyantott «cselekvés» terminust) lehet, hogy ez helyes tételnek bizonyul. De először: s nagyobb apparátussal kell kutatni a dolgot már a magyarban is, s nevezetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni az igekötők tekintetében legdöntőbb szláv nyelveknek meg a gótnak és ó-németnek analogiáját [K. nyilvánvaló módon nem ismeri Streitberg, Sigurd Agrell, Leskien, Recha idevonatkozó kutatásait], s másodsor nemcsak az igekötők mellett kell vizsgálni az actioárnyalat módosulását, hanem mindenféle határozó mellett, még pedig nemcsak az észreveszem, póruljár-féle állandó kapcsolatokban, hanem a szabad kapcsolatokban is, a milyen a fennebb említett *ἐλῶρια τεῦχε* példa volt (haza menni, a szószekekre lépni stb.).

Arról pedig épenséggel szó sem lehet, hogy az igekötők perfectiváló hatását K.-nak nemcsak az idg. nyelvekre, hanem csupán a görögre nézve is bebizonyítani (s ezzel az imperf. aoristikus functiójára vonatkozó állítását igazolni) sikerült volna. A tény itt az, hogy a görög imperf.-okból, még ha igetősek is, határozottan kiérezhető az imperf. functiója — hogy K. nem érzi ki, az mit sem bizonyít. Mi erre nézve a tudós közvélemény, arra nézve legcélszerűbbnek tartom Kroll tájékoztató összefoglalásából¹⁾ idézni a következőket (l. a 80. lapon). «Es ist von verschiedenen Seiten mit Recht eingewendet worden (gegen die Perfectivirung durch Präpositionen) dass im Griechischen eine Präposition die Aktionsart der Verbalform nicht verändere, und dass es ‚perfectivierende‘ Präpositionen nicht gegeben habe.» De föltéve, hogy momentanizálná is a görögben az ige fogalmi tartalmát az igekötő, ne feledjük, hogy a momentán értelem megfér az imperf. functiójával, s ez esetben az imperfectum alak

¹⁾ Die Altertumswissenschaft im letzten Vierteljahrh. Leipzig. 1905.

megkísérelt, szándékolt, ismétlődő történést jelent.¹⁾ (L. nálam α-104. §-t.)

A szóban levő 6. §-nak hátralevő része (39—44) rendkívül zavaros. Befejezi ezt a cikkelyt Livius egy helyének K. elmélete szerint való fordítása. Nem habozom elismerni, hogy az igealakok mindenütt csakugyan helyesen vannak fordítva: ennek az oka azonban nem a «lélektani alaprendszer» helyessége, hanem az, hogy azok az eszközök, melyeket a magyar nyelv szolgáltat, s azok az árnyalatok, melyek magyarul egyáltalában kifejezhetők, K. elmélete szerint is, a nélkül is ugyanazok, s hogy K. végtére is jól tud magyarul. K. mindazt kifejezte a fordításban, a mi magyarul kifejezhető; de nem akarja elismerni, hogy épen az imperf.-ot és perf.-ot jellemző functiók pontosan kifejezhetetlenek, mert a magyarnak nincsenek ilyen subjectivebb actiokategoriái. Külömben ebben a részletben nagyon könnyű is volt a feladat, mert az összes benne előforduló imperf.-ok cursiv-durativ actioárnyalatú tövekből valók.

A latin alakok functióira vonatkozó, most következő részben (7—8. §. 47—63. l. és 10—12. §. 69—84. l.) a 7. §. konstatálja a latin perf.-ról, hogy nemcsak történést, hanem állapotot is jelent, a mi K. rendszere szerint úgy értendő, hogy *clamari-clamabam* functiójával is előfordul. Ezt nyelvtörténeti képtelenség (nem idegen anyanyelvű íróról vagy beszélőről) az egész latinságban feltenni, mert képzelnj sem lehet nagyobb következetességet, mint a hogyan a román nyelvek a *diceva-disse, il disait-dit*-féle alakpárokat megkülönböztetik. A 8. §-ban a latin fut. exactumról és plusquamperf.-ről van szó; itt az eredmény megegyezik az eddigi tudományos felfogással, de ez természetesen nem jelenti a K.-féle alapvetés helyességét.

Itt, a 8. §-ban, (kül. 54. és 64. l.) van azonban kifejtve K.-nak az a tétele, mely a mellékmondatos igék viszonyításának és általában a consec. temporumra vonatkozó egész későbbi résznek tárgyalását (statisztikásként) megzavarta, sőt megrontotta: hogy «a történést kifejező igealakok önmaguktól előidejűséget fejeznek ki». K.-nak ezt a tételét nem szabad összetéveszteni az enyém-mel, mely szerint előzményesség csak ott konstatalható, a hol a perf.-tő (mely szerintem egyedül fejezheti ki igealakban az előzményességet), nem állapotjelzőnek, hanem történésjelzőnek értendő vagy érthető. K. egészen más gondol, mert nála az állapot és történésjelzésnek egészen más háttere van. Az ő okoskodása szerint az a tétel azt jelenti, a mit majd a 77. lapon határozottan is kimond, hogy a praet. imperf. alak (*putabat*) — mely K. szerint szintén lehet történésjelző — előidejűséget is jelölhet, kifejezhet. Nem is beleérthető az előzményesség, hanem épenséggel ki van fejezve vele, még pedig nemcsak «jelen» főige, hanem múlt főige mellett is (l. 99—101. l. stb.). K. szerint ebben a példájában (l. 102. l.): *perdidit spem, qua me oblectabam* az *oblectabam* imperf. kifejezi az előzményességet. Miért? Mert igekötős, tehát K. szerint történés-

¹⁾ Már t. i. alkalmi használatban; de igazi szerepe, mint tanulmányom 101. §-ának II. pontjában kimutattam, e momentán imperf. indicativusának nem alkalmi (általános vagy általánosító) használatban van, vagy, ha alkalmiban, átképzeléses használatban.

jelző. Az igazság az, hogy itt ki lehetett volna fejezni az előzményességet, de nincs kifejezve (s épen ez a tudnivaló), mert a beszélő abban a mondatban fontosabbnak tartotta a praet. imperf.-mal a gyönyörködés tartósságának viszonyítás nélkül való jelölését. Súlyosbítja itt K. tévedését az az újabb tévedés, hogy hiszen *oblectabam* alak még magának K.-nak elmélete szerint sem érthető válságjelzőnek (történésjelzőnek), hanem csakis tartós állapotjelzőnek (= gyönyörködtem). Hogy aztán minden képzhető *confusio* együtt legyen a *consecutio temp.* K.-féle tárgyalásában, megosik K.-val a másik tévedés is; előidejűséget kifejezőnek konstatál igealakokat olyankor is, mikor az értelmi összefüggés szerint nem is lehet szó egyáltalában előidejűségről, pl. *perdidit unum filium, puerum quem quadrimis servus mihi surpuit* (101. l. a coincidentia nyilvánvaló esete!). Az előbbi példában pedig, ha az *oblectabam* helyett *oblectavi* volna, szakértőknek fölösleges mondanom, hogy az előzményesség még akkor sem volna kifejezve *perdidit* mellett. De praes. perf. mellett imperf. csak nyilvánvaló módon nem lehet előzményes értelmű?! Én magam tanulmányom 97. §-ában erősen kiemeltém, hogy a magyar nyelv egyáltalában nem szokta igealakokkal kifejezni az előzményességet, a latin ellenben igen: de hogy a latin sem mindenütt fejezte ki (kivált postquam után, de máskor is), a hol lehetett volna. A K. összes imperf. és legtöbb perf. példája ilyen: nincs velük kifejezve a valóságban tán meglévő előzményesség. K.-nak a *consecutio temporum*-ra vonatkozó statisztikája tehát (a 116. lapon) már csak e miatt a tévedése miatt is teljesen megbízhatatlan.

Nagyon hosszúra nyúló bírálatomban nincs már terem, hogy tüzetesen rámutassak azokra a többi bajokra, melyekben K. munkájának a latin cons. temp.-ra vonatkozó, még hátralevő része (14–21. §. 91–132. l.) leledzik. Ez volna a munka egyedüli olyan része, mely meghatározott körű anyaggyűjtésen alapszik, mely K.-nak magának vallomása szerint egész munkálkodásának kiinduló állomása volt, s melytől ennél fogva legalább némi tanulságokat reméltem. De hiába, mert a csoportosítás az egész anyagban már K. hibás szempontjain alapul. Rendkívül lehangoló dolog is rám nézve, hogy az az egyetlen kutató, a ki tanulmányom részleteinek megjelenése óta ezekről a tárgyakról írt, ámbar saját vallomása szerint (14. l.) «utikalauzúl kirándulására (!) az én értekezésemet vitte magával», olyan ritkán kért tőle útbaigazítást, a hol pedig megtette, ott rendszeren félreértette (és fiatalos hevében kigúnyolta) a «kalauzát». A mit én átképzeléses és nem átképzeléses használatról, relativ idők nem létezéséről, az alkalmi és általános alakhasználat különbségének fontosságáról kifejtettem, az K.-ra nézve mind elveszett fáradság volt; tudomásul sem vette, vagy félreértette. Nem törődött azszal sem, hogy a subiunctivus alakok funkciójában különbséget kell tenni az önálló modalis funkciójú s a pusztán formális vagy problematikusságot kifejező módalakok közt, [nálá egymás mellett szerepelnek pl. ilyen mondatok (105. l.): *quid facerem, exructabar* (mit csináljak?) és: *coepi observare, equi haberet* (van-e neki?)], pedig erre az eljárásra tanulmányom latin részében példát is adtam. Még munkám egyik legfőbb czélját, az actió- és időalakok, az actiobeli és időbéli functiók ezentúl való külön tartását sem értem el K.-nál, mert hiszen az idg. nyelvek keretén belül még

mindíg hajlandó az előzményességet a múltsággal összetéveszteni. [L. pl. a 123. lapot, a hol arról van szó, hogy a perfectum infinitivi főige mellett előzményességet s «egyúttal múltságot» jelölő ügy-e bár pl. ebben a mondatban is: *quam advenis, dicam Ciceronē te advenisse?*]. A Plautus-Terentius-féle nyelvi anyag feldolgozása tehát K.-nál nem nagyobb értékű, mint akár Holtze elavult syntaxisában, sőt H. anyaga hasznavehetőbb, nemcsak mert terjedelmesebb, hanem mert csak a hagyományos hibák vannak a csoportosításában, helytelen új szempontok nem zavarják a benne való tájékozódást.

De K. csoportosítását nem is épen csak a helytelen új szempontok teszik hasznavehetetlenné, hanem szerzőjüknek nem épen gyenge, de nem elég éles megfigyelő tehetsége s itt-ott felületessége is. Mit szóljunk pl. ahhoz, hogy célhatározóknak minősíti (a 107. lap csoportosításában) az efféle következményes mondatokat: *tibi non erat meretricum aliarum copia, quibus haberes rem?* és: *si quem reperire possit qui mutet suum*, mikor pedig három lappal később (110. l.) ő maga is következményesnek jelzi eme mondatok szakasztott párját: *postquam alium reperit, qui plus daret* [persze a modalis alakok elhanyagolt funkciója okozza a zavart]. Vagy mit szóljunk pláne ahhoz, hogy célhatározónak minősíti (107. l.) ezt a mondatot is: *non, quoniamquam plus amem, aut plus diligam, eo feci*, mely pedig ellenkezőleg, nyilvánvaló okhatározó. Mit szóljunk olyan csoportosításhoz, mely, mint fennebb láttuk, előidejűség kifejezését konstatálja ott, a hol egyáltalában szó sem lehet előzményességről, s viszont pl. egyidejűséget konstatál ilyen példában (l. 107. l.) *eam abstrudebas, ne eam conspiceret pater?* [holott a momentán conjunctivus utóidejűség értelmében áll; nem mondom, hogy *jelöli* is]. Fontos következtetéseket szeret tenni olyan példákból, melyek megértéséhez nincs elég — a junggrammatikusokon képzett — megfigyelő képessége; pl. mindjárt előszavában arra, hogy *praes. impft. coniunctivi* múlt főige mellett állhat, ezt a szerencsétlen példát hozza fel (6. l.) Plautusból: *Ut nubat mihi illuc quidem non, — volebam nostro vilico*. Nem érti a nyilatkozat finom szórendjének lélektanát [= «hogy hozzám jöjjön feleségül azt nem (akarom), — úgy gondoltam, menjen (*nuberet*) a majorosomhoz» a beszélő a mondat közepén fordít a mondatokáján, még pedig ugyancsak jellemző módon!]. Nem érti a viszonyítást ebben a példájában sem (95. l.): *ad fratrem, quo ire dixeram mox i vero*. Szerinte itt *dixeram i vero*-hoz viszonyúl, holott nyilvánvaló, hogy egy elhallgatott múlt helyzethez történik a viszonyítás, melyhez képest *dixeram* előzményes: = a kihez azelőtt úgy mondtam, hogy elmegyek, majd később megyek. Miféle tárgyalása az a *cons. temp.*-nak az ilyen, mely *plusquamperf.*-ot *fut.*-hoz (!) viszonyít? K., a *psychologus*, nem képes felfogni a finomabb kifejezések lélektanát. Sőt, szinte hihetetlen, de úgy van, hogy K.-nak nehézséget okoz még egy ilyen mellékmondat megértése is, melyet pedig, ha már az én tanulmányomból nem, a Dent-féle olvasókönyv 66. lapjáról kellene ismernie: «*Convenit, victi utri sint eo proelio, urbem... uti dederent*» = megegyeznek benne, hogy, a melyik fél legyőzetik ebben a csatában, az adja át a városát». Itt az *utri victi sint pass. perfectum* előzményes *dederent*-hez képest: milyen gondnal és mennyi hely fogyasztásával magyarázgattam én ezt tanulmányom több helyén!

(l. kül. a 88. §. II. 2. pontját, de a 93-at a 84-et is és még sok más helyet). Hogyan kiemeltém, hogy a magyar nyelv, mely nem fejezi ki az előzményességet, imperfectumot mond: a melyik l e g y ő z e t i k, a m e l y i k e t l e g y ő z i k, a latin azonban *dederent*-hez képest előzményes perfectumot! Tuczatszám közöltem erre a jelenségre analog példákat mind a perf. conj.-ról, mind a plusquamperft. conj.-ról szólva (l. 93. §.). S mit értem el vele? K. még most is nem előzményesnek érti *victi sunt* perfectum alakot, hanem a 105. lapon *egyidejűnek*, a 125. lapon (saját magával ellenmondásban; tehát hanyagul is!) pláne *utóidejűnek*, persze, mert az utóbbi esetben csonkán közli a példát, így: *convenit, utri victi sint*, mintha *utri* kérdő alak volna, az értelem pedig ez a badarság: «*meggyeztek benne, melyik fél legyen legyőzött*».

Nos, olyan, a cons. temp.-ra vonatkozó anyagcsoportosításról, mely a megfigyelő képesség ilyen hiányaira, sőt itt-ott bizony — kivált az anyag viszonylagos csekélységét tekintve — határozott felületességre vall, azt hiszem, joggal mondhatom, hogy részletesebb bírálatot nem érdemel, kivált tőlem, kinek olyan hosszú időre visszamenő fáradtságos munkája is hiábavaló volt K.-ra nézve. S ha illik kéretlenül tanácsot is adni valakinek, most is csak azt tanácsolhatom K.-nak, a mit 1905-ben hivatalosan tanácsoltam, mikor mint tanárvizsgálati censora szűkebb körre szorítottam a Plautus-féle cons. temp.-ra vonatkozó témáját: foglalkozzék egyelőre valamelyik előtte igazán ismeretes idg. nyelv körén belül tárgyára vonatkozó szűkebb-körű és tüzetesebb kutatásokkal, vagy még inkább: figyelje meg és fejtse ki tüzetesebben a magyar nyelvnek a tárgyra vonatkozó jelenségeit, úgy, mint Nyelvőrbeli cikkében annak idején (1905, 34. évf. 353. és kövtk. l.) nem egészen avatatlanul megkezdte, s mostani tanulmányának egyedül értékesebb részében (a magyar igekötők actiómódosító szerepéről szóló 6. §-ban) folytatta.

Kedvét szegni tehát nem akarom. Szívesen elismerem a tanulmányában sok helyt nyilvánuló elmeélt, sőt eredményeinek is bizonyos fokú értékét a magyar nyelvre vonatkozólag, s igazán örvendenék, ha addig, míg én tanulmányomban a magyar nyelvtények rendszeres tárgyalásáig eljuthatok, K.-nak sikerülni fog teljesen feleslegessé tenni az én hozzászólásomat. Mostani munkájának főhibája, hogy a magyar nyelv terén tett és nyilván csak arra érvényes megfigyeléseit egészen más szabású nyelvekre is érvényeseknek akarta bebizonyítani, még pedig nemcsak kellő nyelvtörténeti, hanem kellő nyelvi ismeretek nélkül, s lélektani tekintetben is meglehetősen iskolázatlanul. Így aztán joggal alkalmazhatom munkájára a tőle figyelembe sem vett Wundt-nak Bréal egy értekezéséről mondott ítéletét (Völkerpsych. I. 2. 207. l. j.): «Seine Bemerkungen sind lehrreich, nicht weil sie die aufgestellte Theorie beweisen, sondern, weil sie zeigen, dass bei der Sprache, wie anderwärts, eine deduktive Psychologie, die aus den Anschauungen des Autors heraus zu demonstrieren sucht, . . . nicht der richtige Weg ist.» Csak ezért foglalkoztam vele ilyen szokatlanul terjedelmesen.

(Budapest.)

GYOMLAY GYULA.

Dr. Perényi József: Jánosi Gusztáv. (1841—1911) Veszprém Egyházmegyei könyvnyomda, 1912. 8-r. 192 l.

Nemes szorgalommal és elismerést érdemlő kitartással fáradozik irodalomtörténetünk kisebb alakjainak emléke érdekében Perényi József; Rozsnyai Dávidtól és Endrődy Jánostól kezdve az írók egész sorának rövid életrajzát állította össze — rendszeren az Értesítő program-dolgozatában — pontosan egybeszedvén mind azt az adatot, a mi dolgozatának hőséről nyomtatott vagy kéziratossal forrásból keze ügyébe kerülhetett. Értékre azok a dolgozatai válnak ki leginkább, melyek a múlt század irodalmának történetét szolgálják; Katona Dénesről, Szemere Miklósról, Boruthról, Szász Béláról és Kemenesről írt tanulmányai az életrajzi adatoknak, első komoly méltatásoknak egész sorával vonták magukra az olvasó figyelmét és rég érzett hiányt pótolnak. Katonáról, Boruthról és Kemenesről oly pontos és mindenre kiterjedő figyelemmel állított össze minden adatot, hogy róluk újabb megállapítást nem is várhatunk; ¹⁾ Szemere Miklós költészetéről ugyan nem ad kielégítő képet, de ő adja életének első pontos rajzát, melyhez az adatgyűjteményt is — a sokoldalú levelezést — Perényi kutatta föl és tette közzé. Kevesebb értékű Horváth Cyrill életrajzának megjelent része, melynek méltatásaiban éreztük néha az összehasonlító kritika figyelmes körültekintésének hiányát.

Eddig megjelent dolgozatai tehát inkább az életrajzi adatok feldolgozásában mutatták szerencsés kezűnek Perényit — nem mindig a kritikai méltatásban. Jánosi életrajza ebből a szempontból is kielégíti az olvasót. Úgyesen használja föl azt a gazdag anyagot, melyet a Jánosi emléket tisztelők és magának az elhunytak kéziratok halmazára adtak, szorgalmas kutatóval vizsgálta át a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évek folyóiratait és ezt a tanulmányát még támogatva e kor irodalmi viszonyainak avval az alapos ismeretével, melyről Boruth- és Kemenes-dolgozata is bizonysgot tett, élénk és érdekes, pontos és jellemző képet ad Jánosi Gusztávról. Figyelmes szeretettel mutatja be gyermek- és ifjúkorát, szorgalmas utánajárás alapján festi meg írói pályáját és híven állítja elénk élete folyását. Ítéleteiben nem túloz: meglátja és megnevezi Jánosi egyes műveinek hiányait is; a dicsérésben nem veti el a sulykot; ha nagyon ki akar valamit emelni, egy-egy kortárs véleményét közli. Helyes gondolatnak tartjuk, hogy a fordítások jellemzésénél kitér a fordított szerző jelentőségének és írói kvalitásainak a megállapítására is, és ha itt nem is értünk mindig egyet a dolgozat írójával, azt el kell ismernünk, hogy könyve megértését azok a részek nagyban előmozdítják.

Kevesebbé sikerült Jánosi költői pályájának a képe; a beállítás itt is hű, de túlságosan sok és sokszor semmit sem jellemző az idézet. Például Jókai cikkének közlésére hivatkozunk, melyet egy-két mondatdal pótolhatott volna. A könyvnek általában hibája a bőbeszédűség; nemcsak annyiban, hogy fölösleges, talán egyáltalán nem fontos dolgokat is elmond, de abban is, hogy néha azonos dolgot mondó kijelentéseket halmoz egymásra (pl. a versek jellemzésénél). Hiba az

¹⁾ Farkas József Boruth-életrajza (Komárom, 1909) nem is más, mint amannak sokban alig átalakított mása.

is, hogy a gazdag anyagot nem tudja művészi egységbe tömöríteni; a könyv folyamán ismételve kizökkenünk, de még ott is, a hol következetesen halad, zökkenéssel kísérgeti a pálya menetét. Azt, a mit az életrajz művészi szerkezetének nevezünk, nélkülözzük e könyvben, de azért a fáradságos és szeretetteljes, gondosan és érdeklődően megírt munkától nem tagadhatjuk meg elismerésünket.

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

Rózsa Dezső: Thomson és a természetérzék. Budapest 1912.
8-r. 58 l.

Rózsa Dezső e munkájában egyrészt azt vizsgálja, milyen szerepet játszik Thomson költészetében a természet, másrészt megkísérli kimutatni, mik voltak nagy hatásának, elterjedésének és feledésbe merülésének okai. E kérdéssel az irodalomtörténetírók eddig nem foglalkoztak behatóan; a német irodalomban mindössze egy munka jelent meg, s ez is csak a Thomson-utánzatokra van tekintettel, a francia irodalomban pedig egyenesen tagadják Thomson hatásának fontosságát.

Szerző első sorban annak a megállapítására törekszik, mi maradt meg Thomsonból, s mi ment át költészetéből modern irodalmakba. E tekintetben sok érdekes eredményre jut. A bevezetésben áttekinti a természetérzék fejlődését az angol irodalomban Thomsonig. Majd az eddigi nézetekkel ellentétben kimutatja Thomson hatását már Brookesre és Hallerre is. Az *Ércszakok*nak mind német, mind francia utánzatait részletesen és philologiai pontossággal ismerteti, az újabb költők között pedig Wieland, Klopstock, Gessner, Herder, Hölty, Stolberg és Chénier költészetében állapítja meg Thomson befolyását. A német irodalomban a költészet Thomson hatása alatt szabadul fel a marinizmus dagályossága alól, a francia irodalomban pedig Thomson ha nem is egyedüli, de igen fontos tényezője a természetérzés és a költészet átalakulásának. A természet igaz megértését kétségkívül előmozdította Thomson költészete, ha túlzás is szerzőnek az az állítása, hogy a természet jelenségeinek és az ember munkásságának egységes felfogása a francia irodalomban Thomsonra vezethető vissza.

(Budapest.)

LATZKÓ HÚGÓ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Dauzat, Albert: La Défense de la Langue française. Paris, Colin, 1912. 8-r. XII, 311 l. Ára 3-50 frank.

Dauzat új könyve a francia műveltség hanyatlásának, a francia nyelv romlásának, a francia közép- és felsőoktatás válságának okai-
val, tehát csupa aktuális, a francia kultúra külföldi barátait is érdeklő kérdésekkel foglalkozik.

Műve első része, melynek címe: «A francia műveltség válsága», főként tanügyi kérdéseket tárgyal. Vákolja azt a mozgalmat,

mely Franciaországban az utóbbi évtizedben a természettudományokkal és a modern nyelvekkel szemben a latin nyelv érdekében támadt. E mozgalom nem tanárkörökből indult ki, a hogy gondolná az ember. Franciaországban ugyanis a művelt középosztály sokkal konzervatívabb, hagyománytisztelőbb, mint a tanárság és az intéző tanügyi körök. Ott a latin nyelv érdekében támadt mozgalom élen az írók, tudósok, mérnökök, gyárosok állnak. A közelmúltban két ilyen irányú egyesület alakult: a Ligue pour la culture française és a Ligue des amis du latin. Vezéremberek sorában ott látjuk a nemrég elhunyt Henri Poincaré, Faguet, A. France, Richepin, Bazin, J. Claretie, Doumic, Lavedan s a francia kultúra jelenlegi legkiválóbb képviselőinek nevét. A középiskola mellett heves támadások érik a Sorbonnet, a miatt, hogy elhanyagolja a nemzeti hagyományokat és német mintára egyoldalú, szűk látókörű specialistákat nevel. Szerzőnk védelmébe veszi a Sorbonnet s nagyon helyesen kifejti, hogy az egyetemnek nem célja rhetorokat, szellemes conférencier-eket nevelni, a hogy az Párizsban a múlt század nagy részében történt. A francia középiskola azonban szerinte is reformokra szorul, nagyobb súlyt kellene helyezni egyrészt az anyanyelv, a nyelvtan, a fogalmazás, másrészt a latin nyelv tanítására, mely a logikus gondolkodásra való nevelésnek egyik leghathatósabb segédeszköze. On revient toujours à ses anciens amours.

Dauzat könyvének második részében (Aux deux pôles de la langue) a francia köz- és irodalmi nyelvnek az argot-hoz való viszonyát fejtegeti és igen érdekesen tárgyalja, hogy a legrégebb időktől fogva a francia nyelvnek minő segédeszközei voltak az udvariasság, finomság, választékosság kifejezésére. Sainéan: L'argot ancien, Yves-Plessis: Bibliographie raisonnée de l'argot, Niceforo: Le génie de l'argot, Schwob-Guieysse: Études sur l'argot français cz. műve alapján kifejti, hogy a különböző tolvajnyelvek az utóbbi félszázadban milyen nagy hatással voltak a köznyelvre. Ennek szerinte az a magyarázata, hogy a tolvajok nem alkotnak különálló, zárkózott társaságokat, szervezett bandákat, mint az előbbi századokban. A hivatásos tolvajok és banditák helyét jórészt az «alkalmi» tolvajok foglalták el, kik a nép közt elvegyülve élnek s általában az egyes társadalmi osztályok nincsenek olyan élesen elválasztva, mint régen. Ezért az utóbbi félszázad francia nyelvét a nagymérvű meggazdagodás jellemzi, mely emlékeztet a XVI. században történt nagy nyelvi átalakulásra. Akkor latin, görög és olasz szók, most pedig tájszók, műszók, különösen azonban a különböző tolvajnyelvek szavai és kifejezései árasztják el a francia nyelvet. Kívánatos, hogy ennek a XX. században épűgy meg legyen a maga ellenhatása, a hogy megvolt a XVI. századi nyelvújításnak. «Bientôt les jeunes élèves ne comprendront plus — ce qui s'appelle comprendre — les auteurs classiques», mondja Dauzat. (V—VIII. 1.)

A második rész második fejezetében igen érdekes és eredetien csoportosított dolgokról olvasunk. A szerző azt vizsgálja, hogy a közmondásos francia udvariasság, melyet a demokratikus és republikánus erkölcsök kezdenek az életből száműzni, hogyan tükröződött vissza a régi francia nyelvben. Nagyon tanulságos többek közt az, a mit a «tu» és «vous» küzdelméről mond. A «vous» használata a XVII. száz-

zadban volt a legelterjedtebb, midőn még, ha nem is kivétel nélkül, a gyermekeket és szolgákat is öntözték. A nagy forradalom visszaszorítja, a császárság és a restauráció alatt ismét előtérbe nyomul, de régi helyét nem képes többé visszahódítani, és a «tu» használata terjedőben van.

A harmadik részben Dauzat a francia nyelvnek, mint világnyelvnek jelentőségét vizsgálja. Nem bízik a mesterséges világnyelvek jövődjében és a francia nyelvnek fényes jövőt jósol. Azt ajánlja honfitársainak, hogy az esperanto helyett anyanyelvük terjesztésén buzgólkodjanak. Hazafiassága elragadja, nagyon optimista. A német nemcsak Európában, hanem egyéb világrészekben is nagyon hódít. Nagyon jellemzők e tekintetben Lanson párizsi egyetemi tanárnak *Trois mois d'enseignement dans les États-Unis* cz. új könyvében közölt adatai. Lanson mint a párizsi egyetem megbízottja a newyorki Columbia-egyetemen irodalmi előadásokat tartott. Benyomásairól könyvet adott ki, melyben fájdalommal kénytelen elismerni a német nyelv fölényét Amerikában. A középiskolák több mint kétharmad részében a német az egyedül tanított idegen nyelv.

(Budapest.)

BIRKÁS GÉZA-

Süss, Wilhelm: Aristophanes und die Nachwelt. Leipzig, Weicher, 1911. 8-r., 226 l. Ára kötve 5 M.

Az irodalomtörténeti erők közül a hagyomány működésének megfigyelése nyújthatja a legbiztosabb eszközt az egyes irodalmi alkotások szerepének mérlegelésére a művelődés történetében. Minden szellemi munka alapjában véve új kultúrértékeket óhajt teremteni, de a dolgok természeténél fogva tudatosan vagy tudatlanul már egy adott kultúra, egy a szellemi élet levegőjét átható hagyomány határozza meg eleve tágabb értelemben az új alakulás formáit s a lehetőségek határait. Így az európai művelődés alapvető elemeinek történeti megértése legtöbb esetben visszavezet bennünket a görög-római szellem alkotásaihoz, mert ezen a területen lehetetlen nem látni a valódi értékek szívósságát, sőt szinte elpusztíthatatlan voltát. Történeti fejlődés-eredményei az írás, olvasás, számolás, a vallások, a szociális tömörülés változatos alakjai. Ezek mellett még azok a legegységibbnek tetsző formák is, a melyekbe a művészet alkotásai öltöznek, lényegükben föltétlenül bizonyítják a történeti alakulás szükségszerűen összefüggő voltát.

A classica-philologia, mikor a humanisztikus klasszicizmusból módszeresen kutató történeti tudományvá változott át, céljául tűzte ki a görög-latin művelődés termékeinek önmagukban vett megértését és tudományos földolgozását. Ez a cél még mindig irányítja ama fáradhatatlan és jól szervezett munkát, melyet az európai művelt nemzetek ezen a téren egymással versenyezve kifejtenek. De magából a történeti fölfogásból természetesen, minden erőszakoltság nélkül kialakult egy másik általánosabb, nem kevésbé jogosult, s tudományos szempontból még nagy dolgokra hivatott álláspont, melynek a jelenlegi classica-philológiában több tudatos, tetterős munkása és hirdetője van. Ez az irány az antik világot nemcsak önmagában véve-

kívánja megérteni, hanem emellett tisztán akarja látni szerepét a jelen műveltség megteremtésében, mert fölfogása szerint bármely történeti jelenség teljes megértése megkívánja a kialakításában résztvett erők és elemek pontos mérlegelésén kívül még a benne fölhalmozódott helyzeti energia hatásának megfigyelését is.

Ez a gondolat, noha csak legújabbán formulázták programmszerűen, már hosszabb idő óta több értékes munkával ajándékozta meg a class-philológiát és az összehasonlító irodalomtörténetet. A nagyobb korszakokat átölelő munkák mellett figyelmet érdemel a részletkérdéseket tárgyaló dolgozatok nagy tömege -- mind megannyi előmunkától későbbi összefoglalások számára -- melyek összeségükben bizonyítják az új területfoglalás kétségtelenül fontos és termékenyítő voltát. Németországban O. Crusius, O. Immisch és Th. Zielinski vezetése alatt külön vállalat indult meg ez irány szolgálatára: *Das Erbe der Alten, Schriften über Wesen und Wirkung der Antiken*, melynek II. és III. füzeté gyanánt jelent meg Süss munkája.¹⁾

Könyvének legértékesebb fejezete az ókor. Teljes határozottsággal, átható irodalomtörténeti és bölcséleti érzékkel kíséri az Aristophanest érintő nyilatkozatok s a vele összefüggésben álló irodalmi termékek alapján hősenek sorsát. Különös figyelmet érdemel az utókor szempontjából Aristoteles és iskolája komikum- és komédia- elméletének szembefordulása az Aristophanes-féle gyakorlattal, mert úgy szólván a jelenkorig általában Aristophanest egy vele szemben ellenséges, a *φύρος*-t éltélő, s csak a *γελόιον*-t drámai tárgyalásra alkalmassá képesítő elmélet alapján ítélték meg. Önmagában véve is értékes és több szempontból eredeti, a mit az Aristophanes-scholionokról és a később többféleképen megvilágított Sokrates-problémáról mond.

A következő fejezet a renaissance és a német humanizmus Aristophanesét ismerteti. Az olasz renaissance irodalmával három lapon végez. Említi Aldus Manutienusnak 1498-ban megjelent editio princepsét, Macchiavellinek egy elveszett darabját, Juntának 1515-ben megjelent két Aristophanes-darab speciális kiadását és Leonardo Bruninek latin nyelvű Plutus-fordítás kísérletét. E szórványos adatok alapján megállapítja: «Aristophanes bleibt ein wenig beachtetes Stiefkind unter den antiken Autoren, nur der Plutus wird zu einem Weltstück von unberechenbarer, programmatischer Bedeutung.»

Bizonyos, hogy a latin komikusok hatása és elterjedettsége mellett az olasz renaissance irodalmában Aristophanesnek aránylag csekély jelentőségű szerep jutott. A nagy nyelvi és tárgyi nehézségek leküzdése csak keveseknek sikerülhetett, fordítások csak jóval később készültek, s a mellett az aristophanesi vígjátékok időhöz és helyhez kötöttsége nem engedte meg, hogy e darabok az akkori időben divatozó szolgálai utánzás példaképei legyenek. Mindamellett kiegészítésképpen utalnunk kell néhány adatra, melyek a lényegen ugyan nagyot nem változtatnak, de mégis kissé más világitásba helyezik Aristophanes mostohagyermek voltát. Sabbadini²⁾ kutatásai szerint Guarino Vero-

¹⁾ I. füzetének (*G. Treu* Hellenische Stimmungen in der Bildhauerei von einst u. jetzt) ismertetését l. EPhK. 1912: 546—7.

²⁾ *R. Sabbadini*: Le scoperte dei codici latini e greci ne' secoli XIV. e XV. Firenze 1905. — V. ö. még *H. Omont*: Inventaire des mss.

nese, Giovanni Aurispa, Gaspare da Verona, Lianoro de' Leonori, Francesco Barbaro, Lorenzo Valla és Bessarione birtokában voltak Aristophanes-kéziratok. Ezek közt a férfiak közt voltak kiváló görög tudósok, kik Aristophanest megértették és munkáinak ismeretét terjesztették. Az ismeretterjesztők közt Leonarde Bruni mellett fontos helyet foglal el Angelo Poliziano, ki Aristophanes-kivonatokkal szolgált a töle kedvelt író ügyét.¹⁾

A commedia aenrudita Aristophanest utánzó termékei közül Macchiavelli elveszett darabján kívül még említhetők Bonini: Giustizia, Agostino Ricchi: Tre tiranni és Gg. Trissino: J. Simillimi cz. vígjátékai, melyek közül a két első Plutus hatását árulja el, míg a harmadik más szempontból nevezetes. Ez az olasz irodalomban az első darab, mely plautusi tartalmat és aristophanesi formát vegyít, a mennyiben ez utóbbinak egy külsőleg is feltűnő elemét, a chorust²⁾ alkalmazza. Ez az összeolvasztási kísérlet még más irodalmakban is többször fölbukkant.

Sokkal nagyobb készütséggel, behatóbban és észrevehető rokonszenvvel foglalkozik Süss ugyancsak ebben a fejezetben a német humanista írónak Aristophanest érintő vonatkozásaival. Szempontjából fontosabb Erasmus, Melancton, Eberhardt, Reuchlin, s különösen Nicodemus Frischlin működése, kinek Aristophanes-fordítása új korszakot jelent a költő utókori életében. A fejezet végén röviden kitér Angliára, hol néhány fontosabb mozzanat szintén figyelmet érdemel.

A következőkben a XVI., XVII. és XVIII. századi francia irodalmat tekinti át Süss a gazdag anyagot gondosan megválogatva és elrendezve. Noha az eltérő s egymással sokszor ellentmondó vélemények áradatából nehéz általános érvényű tételbe szorítani a francia irodalom állásfoglalását Aristophanes munkáival szemben, mégis megállapítható, hogy több figyelemre méltó irodalmi jelenség adása Aristophanes szellemének, köztük Rabelais, Racine és Palissot. Aránytalanul terjedelmes helyet foglal el Pierre Le Loyer egy darabjának taglalása. A fölvilágosodás és a Sturm und Drang a Sokrates-problémát állította ismét előtérbe s az ez időbe eső utánzatok jó része a Felhők hatása alatt készült.

Legbehatóbban tárgyalja Süss az újkort. Míg az antik írók közül többen ebben a korszakban pusztán történeti jelentőségűek, hatásuk a modern irodalmakra csak közvetett, addig Aristophanes valósággal új életet kezd. A tudományos kutatás személyiségét és munkásságát kellő világításba helyezte, így az írók is sokkal mélyebb átértéssel közeledhetnek feléje. A hatása alatt álló számos irodalmi termék közt sok tekintetben érdekesekek Julius Richter görögül írt drámái, melyek az aristophanesi nyelvhasználat, forma és szellem csodálatos elsajátításáról tanuskodnak. Ebben a fejezetben sikerül a szerzőnek legjobban éreztetni a philologia és a korabeli irodalom

grecs et latins donnés a Saint-Marc de Venise par le cardinal Bessarion (Revue des bibliothèques 1894.); R Rocholl: Bessarion. Leipzig. 1904.

¹⁾ V. ö. L. Dorez: L'hellénisme d'Ange Politien. (Mélanges d'archéologie et d'histoire XV.)

²⁾ E darabokra vonatkozólag v. ö. Sanesi: Storia dei gen. let. Comm. 139., 199., 255., 270. l.

kölcsönös viszonyát, mely általánosságban az egész tárgyalás menetén figyelemben részesül.

Egészen véve Süss munkája sikerültnek mondható, s módszerere több szempontból külön megfontolást érdemel. Mérséklete az adatok fölhasználásában elősegíti a könyv áttekinthető voltát, mert a fontosat nem nyomja el a mellékes, és a művelődéstörténeti háttér sokkal jobban érvényesülhet. Programját jórészen megvalósította: nem szalad minden Aristhophanes felé nyúló szál után, nem akar a külömben is elérhetetlen teljességre törekedni, hanem élénk, néhol szinte egyénileg színezett feleletet ad arra a nem érdektelen kérdésre, miként viselkedett az utókor a görög irodalom egyik legsajátságosabb jelenségével szemben. Vannak munkájában egyenetlenségek, ő maga elismeri, hogy a tárgy természeténél fogva szükségképen vannak hiányok. Ezek közül egy feltűnőbbre mi is rámutattunk. De a földolgozásra került anyag tárgyalásában nyílt tekintetű, figyel a bonyolult irodalmi és szellemi állapotokra, melyek tárgyát kísérik, s célját elsősorban nem mindent összehalmozó eruditióval, hanem irodalomtörténeti, művelődéstörténeti, sőt egyéni pszichológiai belátással igyekszik megközelíteni.

(Budapest.)

HUSZTI JÓZSEF.

Witkop, Ph.: Die neuere deutsche Lyrik I. Bd. von Friedrich von Spee bis Hölderlin. Leipzig u. Berlin, Teubner, 1911. 8-r. 366 l.

A szerző az újabb német líra fejlődését kívánja megrajzolni s eddig megjelent első kötetében a XVI. század végétől a XIX. század elejéig élt német költőket dolgozza föl. W., a mint az előszóban kifejti, nem híve a természettudományoktól kölcsönvett bonczolgotó eljárásnak, a mely a költő élete körülményeinek s a költemények forrásainak, keletkezésének pontos felkutatásában merül ki. Ezt az adatgyűjtést átengedi másoknak, sőt az életrajzi adatokat is alig értékesíti. A valódi irodalomtörténetnek csak egy feladata lehet: kimutatni azt, hogyan bontakoztak ki a költő legbensőbb egyéniségéből tettei és művei, mint egyéniségének szükségszerű nyilatkozásai. E feladatának lelkiismeretesen meg is felelt.

A líra tulajdonképeni története elé egy elméleti fejtegetést bocsát a líra lényegéről s a lírikusról. Itt is új szempontokat igyekszik kitérni magának, de fejtegetéseiben erősen érzik Hebbel hatása, kit gyakran idéz is. A lírai költőnek feladata saját énjének a külvilággal való kölcsönhatását, azaz élményeit a tartalomnak megfelelő összehangzatos formába önteni, miután előbb saját lelkén átszűrte s egyéniségének megfelelőleg átformálta. Értékes azonban csak az a költői alkotás, mely az egyesben a maradandót, az esetlegesben a szükségszerűt, a különösben az általánost tárja szemünk elé. Ezt pedig csak az a hatalmas költői egyéniség teheti, a ki fel tud emelkedni az örök emberi fogalmáig, s az egész emberiség érzésvilágát, kultúráját magában egyesíteni képes. Egyszóval, azt mondhatnók: Universalgenie. Ilyenül tekinti W. Goethet, a ki mindvégig ideálként lebeg szeme előtt.

Igen figyelemreméltó a régi népdalról szóló fejezet, melynek

nagy fontosságát s a meistersangra, minnesangra és prot. egyházi dalra gyakorolt befolyását helyesen emeli ki, csupán Walther von der Vogelweide jelentőségét kicsinyli le túlságosan, midőn nem akarja elismerni, hogy költői egyéniség volt. Már pedig, hogy hatalmasabb költői talentum volt, mint Friedrich v. Spee, a kit az egyéni líra úttörőjének tekint Németországban, az kétségtelen. Egyébként a mystikusokról szóló rész igen tanulságos s új világításban mutatja be ezt a költői irányt. Következik ezután a többi költői irány jellemző vonásokkal megrajzolva, Brockes, kinek költészetében az addig elnyomott érzékek teljes uralomra jutnak, s a két szélsőség között középen álló Haller és Hagedorn.

Ezután a költészet többi képviselőin végighaladva kimutatja azt a vívódást, küzdelmet, mely érzékiség és eszményi felfogás, érzelem és reflexio között folyik az egyesek lelkében s itt megint oly végleteket állít egymással szembe, a milyenek voltak az eszményi Klopstock, s a szenvedélyes és féktelen Schubart, a «Sturm u. Drangperiode» legkiválóbb képviselője. Eme ellentétes lelki irányok végeleges kiegyenlítődéését s a német líra tetőpontját Goetheben látja, a kivel több mint 70 lapon foglalkozik s főérdemét abban találja, hogy benne rationalismus és sensualismus összeolvadnak, hogy egységes világnézetre tudott szert tenni, s a mennyiben a világot magában mintegy utánateremti, annak egész harmóniáját élvezni tudja.

Általában e munkában sok az eredeti s önálló gondolat, új csapásokon kíván haladni s ezért nem csoda, ha egyik-másik nyilatkozata túlzásnak tűnik fel. Az egész művön bizonyos bölcselmi jelleg vonul végig, de mindenesetre érett, alapos gondolkodás eredménye s minden ízében tanulságos, komoly munkáról tesz tanuságot: érdeklődést kelt a második befejező kötet iránt.

(Késmárk.)

WEISZER RÓBERT.

Heinemann, Karl: Die klassische Dichtung der Griechen. Leipzig, 1912. (Kröners Taschenausgabe) 8-r. 234 l. 1-20 M.

Heinemann, az ismertnevű Goethe-kutató, kinek ugyane vállalatban megjelent német irodalomtörténeti compendiuma¹⁾ rövid idő alatt már második kiadást ért, ennek kedvező fogadásán felbátorodva most a görög költészet klasszikus korát ismerteti e csinos külsejű kis kötetben.

A munka a művelt nagyközönség számára van írva, s így már eleve kizárja azt, hogy új problémákat avagy a régieknek új világításban való bemutatását keressük benne. Megelégszik a már megállapított és leszűrt eredmények közlésével. Így pl. a homerosi kérdést csak röviden érinti, a trilógia kérdés részletesebb tárgyalásába hasonlóképen nem bocsátkozik, inkább az írók s műveiknek jellemzésére és tartalmi ismertetésére fordít gondot, ezt azonban oly vonzó és érdekes modorban teszi, hogy sohasem válik egyhangúvá, unalmassá. Négy nagyobb fejezetben tárgyalja az anyagot, az eposzról, líráról, tragédiáról és komédiáról szólókban, s Aristophanes-szel fejezi be.

²⁾ Heinemann: Die deutsche Dichtung 2. kiad. Leipzig (Kröner) 1911

Hogy a német irodalomnak rendkívül alapos ismerőjével állunk szemben, az lépten-nyomon kitűnik azokból az utalásokból és sokszor találól megjegyzésekből, melyekkel a görög és német irodalom alakjait és jelenségeit egymással összeveti. Ezekkel az egybevetésekkel át akarja hidalni azt az űrt, a mely a laikus német olvasóközönseget az ókor klasszikus költőitől elválasztja. De olykor-olykor ezek a párhuzamok kissé erőltettek is, pl. midőn Goethét, ki elsősorban mégis csak lírikus volt, Homeros-szal igyekszik összevetni. Egyébként azonban helyesen ítéli meg az irodalmi jelenségeket pl. akkor is, midőn Anakreonnal kapcsolatban kifejti, hogy a német Anakreon-utánczók, ezek a valótlanágokat fecsegő filiszterek, nyomába sem hágnak nagy költői mintaképüknek.

Szerencsésen vannak megválogatva a görög költőkből vett nagy számú idézetek, melyeket Geibel, Strauss stb. és Wilamowitz fordításában közöl. Az utóbbinak érdemeit a görög tragikusok népszerűsítése körül több ízben kiemeli, s e tekintetben bizonyára valamennyien egyetértünk vele. Aischylos Oresteiájának, Sophokles Oedipusának s Euripides 7 drámájának Wilamowitz-féle fordítását ismételtlen figyelmünkbe ajánlja. Egyáltalában minden sorából kitűnik a görög költők és műveik iránti rajongó szeretete, a humanizmusért való lelkesedése s az az igyekezete, hogy a német olvasóközönseggel a görög klasszikusokat megkedveltesse. S ez a törekvése kárpótol azért, ha egyes kérdések tárgyalásánál csak a felszínen marad.

(Késmárk.)

WEISZER RÓBERT.

Carl Rothe: Der augenblickliche Stand der homerischen Frage. (Sonderabdruck aus der Zeitschrift für das Gymnasialwesen: Jahresberichte des Philologischen Vereins XXXVIII: Homer 1910—1912). Berlin, Weidmann, 1912; 8-r. 94. l.; 2 M.

A Bursian-féléken megszokott évi jelentéstől az erősen közép-pontban tartott érdekelttség, a mindent saját könyvéből¹⁾ tekintés és arra való vonatkoztatás teszi e füzetet — egyébként hatvannál több kisebb-nagyobb munka, sokszor igen jól tájékoztató ismertetését — alanyi és harczias vitairattá (innen a Hieckére és Georg Curtiusra emlékeztető főcím is), melynek vezető törekvése bizonyítani, hogy «be-látó kutatók» mint jutottak részben egészen függetlenül ugyanazon eredményre, mint szerzőnk *Die Ilias als Dichtung* cz. kötete (l. az előszót és kül. 73. l.) s hogy a támadás, mely főleg P. Cauer²⁾ és Schröder oldaláról érte, mennyire inferioritásban marad. Egyfelől tehát mérleg, másfelől (mint látni fogjuk) egyéni továbbfejlődésre is mutat.

Hogy Rothe könyvének főleg az angol és francia kritikai irányban támadt elismerő visszhangja (Shewan, Scott, Laurand stb.), a barátságok személyi okán kívül is magyarázza a tény, hogy Rothe izlése és fölfogása épen nem a litikus, magas-kritikás Németország hagyó-

¹⁾ Ismertettük EPhK. 1912. 164—168. lk.

²⁾ «Soll die Homerkritik ab danken?» Neue Jahrbücher. 1912. 98—111. lk.

mányaiban gyökerezik; elégszer hallottuk tőle magától is, hogy huszonöt év előtt párttűző számba ment.

Radikálisabb két irányban hajlandó lenni, mint nagy könyvében, melyet egészében persze fenntart. A Peisistratos-féle *athéni* redactio engedményét, (I. a. D. 11. l.) most Scott egy eléggé gyenge érvére (54—55. lk.) szinte mohón ejti el, míg E. Drerup készülő könyvének (Das fünfte Buch der Ilias. Grundlagen einer homerischen Poetik) egy nagyobb mutatóványa alapján jóval magasabbnak fogadja el a Homeros-kutatás célját, mint kezdeményezésében megengedhetőnek vélte (l. e. füzet 92. 93. l.). Drerup t. i. az egyes rhapsodiák vizsgálata alapján ama föltevését okolja meg, hogy sok ú. n. «Füllstück» az egész *szimmetriáját és harmoniáját szolgálja*, tehát organikus rész, szükségkép ki nem vágható. Ez a «régi pogány hit nyomait», (így czéloztunk erre ismertetésünkben,) jóllehet több esetben követeli Rotheról «áldozatul», és ő erősen hajlandó az unitárius-litikus hadakozás helyett ilyen *pozitív kritika* elfogadására. Helyeseljük, csak attól a módtól félünk, a melylyel egy vaskos német könyv netalán részletezni fogja e «felfedezést».

(Czegléd.)

MARÓT KÁROLY.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1911, 1912.

9. Konrád Ferencz: A régi görögök lakomái és társas multságai. (Nyitrai r. kath. főgimn. 3—20. l.) — E dolgozat a múlt évben közölt rész folytatása és befejezése; a tavalyi részben szerzőnk az óskortól Nagy Sándorig terjedő időn át tárgyalta témáját három szakaszra osztva, míg a dolgozatnak előttünk fekvő negyedik része az alexandriai és római korról szól. A mint az előző részből írtam e közlőny múlt évi folyamának 250. lapján, azt mondhatom a befejezésről is, hozzátéve, hogy örvendetesnek tartanám, ha szerzőnk nagy szorgalmát, melyet tárgyának megvilágítása céljából az írók műveinek átkutatására fordított, az újabb archæologiai leletek tanulmányozására is rá irányíthatná. Munkájában jobban kiemelhetne volna a hellenisztikus kornak a rómaiakra való hatását, mert a legújabb philologiai irány lépten-nyomon ezeket a jelenségeket deríti ki. A spártaiakra vonatkozólag az írók adatai alapján említi ugyan a fényűzéssel járó erkölcsi hanyatlásukat is, de újabban a spártai állam fejlődését és erkölcsi alapelveit más szempontból bírálják, mint azelőtt (Nilssen, Klio 1912). Az egész dolgozatra csak azt ismételhetem, hogy az írók adataira támaszkodó derék munka, azonban újabban az archæologia egyéb eredményei is nagy mértékben hozzájárulnak az antik kultúra ismeretéhez, de szerzőnk buzgósága reményt ad arra, hogy újabb irányban is hasznos munkásságot tud kifejteni.

(Budapest.)

HITTRICH ÖDÖN.

10. Kohányi Menyhért: Regnard, mint Molière utánzója. (Temesvári felső keresk. iskola ért. 1—41 l.) — Regnard Molière legtehetségesebb tanítványa volt, nagyon szellemes, víg, a színpadot

nagyszerűen ismerő író, fiatalkorában világgjáró kalandor, a ki Magyarországra is elvetődött. Kohányi terjedelmes tanulmányt írt róla, melyben röviden vázolja R. egyéniségét, jellemzi az olasz színpad számára írt darabjait, azután áttér értekezésének voltaképeni tárgyára, R. francia nyelvű színdarabjaira s azoknak Molièrehez való viszonyára. Regnard-t és Molièret egyaránt behatóan látszik ismerni. Ép úgy a R.-ra vonatkozó irodalmat, Gilbert, Lemaître, Gautheron, főleg Toldo műveit. Érthetetlen tehát, miért mondja el a *Légataire universel* tartalmát Claretie irodalomtörténete «nyomán», mely különben is komoly forrás-számba nem menő, dilettáns-munka. Kifogás alá esik pongyola, ciszolatlan és magyartalan stílja. Íme néhány sora: «Lefolyását (R. életéről van szó) hosszu tíz éven át élvekkkel telt bolyongásban keresi, hol a szenvedés sem zavarja meg lelke egyensúlyát. Pedig fogságot is eltűr. Nem törődik vele! . . . Talán a nyugalom idejében utóemlékei fájóbbak, mint valóságos élvezése . . . A külföldön élvezett bál, koncert-, lakoma-, játék- és maskarádékat újra teremti saját házában». (6. l.). Ezért különben érdekes értekezését gyötrelm végigolvasni. Apró hibák: Montmartre-en (M.-on h.) (7. l.), Pourceaugnac, limouse-i nemes (limogesi n. h.). Hiba-az is, hogy az idézett forrásműveket csak általánosságban említi, a nélkül, hogy pontosabban megjelölne azokat a köteteket és lapokat, melyekből merített.

(Budapest.)

BIRKÁS GÉZA.

11. Georg Fischer: Ueber einen grösseren, in der Umgebung von Sächsisch Sankt Georgen 1899. gemachten Fund römischer Familiendenare. (Besztercei ev. főg. 1910/11. értesítőjének melléklete: Festgabe zur Feier der Einweihung des neuen evang. Gymnasial — Schulgebäudes A. B. in Beszterce (Bistritz) am 7. Oktober 1911.) — Tudjuk, hogy Erdély földje különösen gazdag ókori emlékekben. Macedóniai II. Fülöp és III. Sándor, továbbá Lysimachos királyok után Thasos, Apollonia és Dyrrhachium (Durazzo) pénzei, daciai, meg a szomszédos területekről behozott barbárpénzek, római köztársasági és császárságkorabeli pénzek gyakran és olykor nagyobb tömegekben is kerülnek elé a földből. Egy ilyen éremkincsről számol be ez alkalommal a szerző, a melyet 1899-ben oláhsolymosi (Stupin) parasztok hoztak be eladni Szász Szt. Györgybe. Az egész lelet, úgy látszik, legalább 400 római köztársasági denárból állt; a nevezett parasztok 356 denárt, egy szintén a lelethez tartozó vastag ezüst gyűrűt és egy félgömb alakú ezüst tárgyat adtak el a városban. Szerző 251 darabot szerzett meg a leletből és azokról számol be, melyek közül néhányat római denárok barbár utánzatának minősít. A leírt római denárok közül 3 db. a Kr. e. 217—204 közti évekből való, 15 db. Kr. e. 204—154 közé, 15 db. a Kr. e. 150 év tájára, 40 db. a 150—120 közti időre, 28 db. 120—87 közé, 32 db. 81—69 közé, 11 db. 74—50 közé, végül 5 db. a Kr. e. 49—45 közti időre esik. Legifjabb darab egy Kr. e. 43-ban vert triumviratusi denár. (C. Jul. Caesar Augustus és M. Antonius).

Minthogy Szász Szt. Györgyön thasosi görög tetradrachmonok, a közeli Tacs határában II. Fülöp ezüstpénzei és ezeknek nagyszámú barbár utánzatai s a környéken itt-ott dyrrhachiumi ezüstpénzek is

fordultak elő leletekben, szerző egy ókori, körülbelül a mai Marosludas—besztercezi vasútvonal irányának megfelelő, a Marostól a Mezőségeen át vezető kereskedelmi útnak hajdani létezését föltételezi, mely Szász Szt. Györgyről Tacson át Besztercezig, innen pedig a radnai és borgói szorosokon át tovább éjszak-keletre vezetett. Szerinte a tárgyalta leletben foglalt pénzeket is utazó kereskedők ásták el az említett útvonal mentén.

A leletben legerősebben képviselt római pénzverőmesterek L. Anestius Gragulus, M. Cippius M. f., L. Flaminius Chilo, Q. Minucius Thermus M. f., Q. Titius, L. Titurius Salinus, Q. Antonius Balbus, L. Marcius Censorinus, C. Norbanus, L. Rubrius Dossenus, M. Volteius M. f., és M. Plætorius Cestianus. Úgy látom, hogy ezek javarészenek pénzei egyéb hazai róm. köztárs. éremleletekben is gyakoriak. A közleménynek fogyatkozása az, hogy az éremfajok meghatározásánál nem hivatkozik valamely általánosan ismert forrásmunkára, pl. Babelon könyvére. Ezt különben vidéki könyvtáraink numismatikai szakkönyvekben való szegénységének kell felrónunk. Szerző az érdekes lelet közlésével hasznos szolgálatot teljesített, melyért elismerést érdemel.

(Budapest.)

GOHL ÖDÖN.

12. Endrei Gerzson : A papiruszok világából. (Losonczy m. kir. állami főgimn. 3—28 lk.) — E. értekezése az 1911. 12 évi class. phil. programmértekezések között már tárgyánál fogva örvedetesen tűnik ki. Számos eredmény, melyet a papiruszokból, Egyiptom homokjában évezredekken át konzerválódott e becses emlékeinkből, nyertek az érdekelt philologiai tudományok, eléggé megállapodott s jórészt a szövegekkel együtt nagyon érdekes is ahhoz, hogy távolabbi szakkörök után a nagyközönség s a tanuló ifjuság is tudomást nyerjen róla, azon összes rendszeres tudnivalóval együtt, melyen egy külön nagyfontosságú tanulmányága épült föl épen a latin és görög philológiának. Eredeti kutatásról nem is beszélve, nálunk a népszerűsítés irányában is nagyon kevés történt ezideig, ezért E. munkáját, mely az olvasóknak legutóbb nevezett kategóriái számára készült, a derék és oly hálás feladat vállalásáért, a kezdeményezésért magáért elismerés illeti. Általános bevezetésével, valamint eléggé ügyesen kiválogatott mutatóványaival, melyeket élvezhető fordításban (noha kár, hogy oly kevésbé czélszerű beosztásban) ad, közönsége igényeit, hiszem, kielégítette. A mi nehéz dolgozási viszonyaink között csak méltányolhatom eljárását is, legjobb igyekezetét és törekvését, hogy az eredeti görög és latin szöveghez jusson (13. l.), — a mit nem tett, egyszerűen lehetetlen volt tennie — azért nem mulasztatom el végre, hogy ne hangsúlyozzam azt, hogy a mi munkánk alphája és omegája a szöveg, az «eredeti» szöveg. Még csak azt említeném meg legföljebb, hogy ha már a csupán közlő czéloknek megfelelő felosztásra alapította tárgyalását, elég lett volna a szokott «irodalmi» és «nem irodalmi» (a «jelentőségű» nélkül!) megkülönböztetés, hiszen a «magikus» ez utóbbi csoportba tartozik. Mindezt azonban csak mellékesen : czéljához képest érdemben csak elismerés a vállalt s derekasan végzett munkáért.

(Budapest.)

CZEBE GYULA.

13. Barna János dr.: Reviczky Gyula vallásos költészete. (Szatmárnémeti főgimn. ért. 1—15 l. — Különlenyomatban is megjelent.) — Reviczky életével és költészetével igen sokat foglalkoztak már, úgy hogy egyszerű dolog róla az ifjúság részére valami tartalmas fejtegetést írni. Különösen ha magunk szakemberek vagyunk és a költő műveit és a szaklapokat egy kissé olvassatjuk. A népszerű költő munkásságának értékeléséből és adataiból sok már a köztudatba is átment, szinte közhely. Igen csodálkozunk, hogy szerzőnk sajnálta a fáradságot és nem olvasott el valamilyen R.-ről szóló jobb értekezést, nem törekedett legalább a közismert dolgokat összefoglalni. Az egész fejtegetés abban merül ki, hogy a szerző elmondja, hogy R. a hangulatok költője, kinek változatos a lírája, sok szerelmes verset írt, de legértékesebbek vallásos költeményei. Szól arról, hogy R.-t sok csapás érte, de nem veszítette el hitét. Ezek után sok vallásos vers tartalmának elmondása következik. Sehol sem találunk elemzést, irodalomtörténeti módszert, vagy mélyebb ismeretet. Iparkodik R. pesszimizmusát eltüntetni, pedig az lehetetlen és nem is szükséges, mert költői értékéből nem von le semmit.

14. Dávid László: Az elégia magyar mestere. (A lévai róm. kath. főgimnázium ért. 1—15. l. — Különlenyomatban is megjelent.) E tanulmánynak sok hibája van. Fejtegetéseiben nem támaszkodik az újabb, mélyebb, a helyes utat tartalmazó forrásmunkákra. Pedig azok olvasására nagy szüksége lett volna. Nem ismeri Császár Elemér Anyos kiadását, kutatásait. Egészen helytelen, mindenképen erőltetett Á. költészetének a modern magyar lírával való folytonos összehasonlítása, mert arra sem szükség nincs, sem czélra nem vezet. A szerző ellensége a mai lírának és dicsőítője, rehabilitálója akar lenni Anyos költészetének. A túlzás pedig mindkét irányban igazságtalan. A jelenben is akad értékes, a múlt költészete sem teljesen tökéletes. Így Á. sem az az egyéni író, a ki senkit sem utánzott és a ki az elégiának máig sem utolért mestere. És ezt, bármennyire szeretné a szerző, nem bizonyítja be, igaz, hogy meg sem kísérli, mert sehol elemzést, okfejtést nem találunk. Hiányzik Á. korának a rajza is, pedig arra nemcsak hazafias lírájának helyes megvilágítása végett lett volna szükség, hanem hogy Á. szentimentalizmusát a korból megmagyarázhassa. Végül sajnáljuk, hogy irodalomtörténeti fejtegetéseinkben még mindig nem vették ki a nevetséges dagály, a frázisok tömkelege.

(Szeged.)

BITTENBINDER MIKLÓS.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1913 márcz. 12-én *felolvasó ülést* tartott.

1. Láng Nándor felolvasta *Ilicay József*nek «Hamis Petroniusz-
szövegek» című dolgozatát.

2. *Czebe Gyula* bemutatta «VIII. Palæologus Mihály, bizánczi császár
ifjúkori hűtlenségi pöre 1252.» című munkáját.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte, melyen Hegedüs István elnöklete alatt jelen voltak: Láng szerkesztő, Alszegehy, Bleyer, Cserép, Finály, Fodor, Förster, Incze J., Kuzsinszky, Melich, Némethy, Székely, Vértesy, Zlinszky vál. tagok és Papp másodtitkár, mint jegyző.

1. Hegedüs István alelnök szomorúan jelenti, hogy Herald Ferencz, a Budapesti Philologiai Társaság egyik legrégebbi tagja, buzgó munkása, a választmánynak több ízben megválasztott tagja, f. hó 10-én elhunyt, s temetése 11-ikén folyt le nagy részvét mellett. Az elhunyt munkásságának körét Hegedüs alelnök következő szavakkal jellemezte: •Herald Ferencz a középiskolai oktatás terén szerzett magának érdemeket. Különösen a grammatikai és stilisztikai képzés terén kifejtett szorgalmas munkássága, a latin frazeologia körében mozgó buzgó tevékenysége, a gyakorlati oktatásban nyilatkozó tanítóképessége oly figyelmet keltett, hogy midőn a közoktatásügyi minisztérium a tanárképzés érdekében felismerte annak szükségét, hogy a tanárjelöltek a latin nyelvi oktatás gyakorlati irányában is nyerjenek útmutatást: e feladattal Herald Ferencz czimzetes igazgatót bízta meg, ki az egyetemen lelkiismeretes gondnal igyekezett eredményes munkásságot kifejteni. Magam láttam gondos előkészületét, lelkes buzgalmát. Midőn bejelentem választmányunk e tagjának váratlan elhunytát, egyszersmind kérem a választmányt, hogy a társaság részvétét jegyzőkönyvileg fejezze ki.» — A választmány mély részvéttel vette tudomásul a gyászhirot s részvéte jeléül Hegedüs alelnök megemlékezését szó szerint a jegyzőkönyvbe foglaltatta.

2. A pénztáros jelentése szerint bevétel 5602-19 K, kiadás 1953-47 K.

3. Új rendes tagok: Berki Miklós felső keresk. isk. tanár (aj. Alexics), dr. Dobai János gimn. tanár (aj. Láng), Erdődi Gáspár főgimn. tanár (aj. Fodor, Morvay), Kardos Lajos tanár (aj. Császár), Kohányi Menyhért felső keresk. isk. tanár (aj. Gálos), Pétergál Henrik főgimn. tanár (aj. Császár), Zander László főgimn. tanár (aj. Vári). — Új rendkívüli tagok: Kiszely Valeria felső leányisk. s. tanítónő (aj. Gálos), Láng Rikárd bölcsészethallgató (aj. Láng), Moravcsik Gyula bölcsészethallgató (aj. Vértesy Dezső).

4. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ül. véget ért.

— Vinet Sándor (1797—1847) neve eléggé ismeretes a francia irodalom tanulmányozói előtt; úgy ismerik őt, mint a XIX. század 30-as és 40-es éveinek egyik legkiválóbb kritikusat és irodalomtörténet-íróját, a ki a francia irodalmi mozgalmak középpontjától távol előbb (1837-ig) Bazelben, majd Lausanneban élt s a puritán svájci valláserkölcsei fel-fogásban gyökerezett; de a kit a francia főváros első írói és költői tekintélynek tartottak, a kinek a párisi *Semneur* című protestáns tudományos hetilapban megjelent irodalmi fejtegetéseit, kritikáit, könyvismertetéseit az irodalmi körök ép úgy lesték, ép úgy várták, mint Sainte-Beuve hétfői irodalmi csevegéseit. Vinet és Sainte-Beuve 1837—1838. telén együttműködtek a lausannei akadémián, s itt fonódtak annak a tiszteletnek, nagyra-becsülésnek szála, a melylyel Sainte-Beuve mindvégig adózott az ő svájci nagy kritikus-társának, ha mint telivér párisi sokszor nem osztozott is elfogásában. Hálás tanítványai és tisztelői 1908-ban egy társaságot alapítottak Lausanneban a Vinet műveinek új, teljes, kritikai kiadására. A tár-

óság igazgatósága négy sorozatba osztotta be e műveket. Ezek közül az első sorozat 11 kötetben az *Irodalmi és kritikai dolgozatokat* fogja nyújtani a következő terv szerint: I. A XVI. és XVII. század moralistái (2 köt.), II. Pascal-tanulmányok (1 köt.), III. XIV. Lajos századának költői (1 köt.), IV. Tanulmányok a XVIII. század francia irodalmáról (2 köt.), V. Tanulmányok a XIX. század francia irodalmáról (3 köt.), VI. Tanulmányok a francia nyelv és irodalom köréből (1 köt.), VII. Tanulmányok a svájci irodalom és történelem köréből (1 köt.). A második sorozat az erkölcsi és vallásos bölcsélet körébe tartozó dolgozatokat, a harmadik az egyházi beszédeket és tanulmányokat, a negyedik az egyházi élet és gyakorlati theologia körébe vágó dolgozatokat fogja közölni. Az egész vállalat 30 kötetre van számítva s előfizetési díja 100 franc; külön az egyes kötetek ára 6—8 franc lesz. E vállalat első (irodalmi) sorozatából s annak is V. részéből való a *Staëlné és Chateaubriand* című kötet. Ennek nagyobb részét (3—466 l.) Vinet 1844 január—április havában a lausannei akadémián, mint a szabadságot Monnard tanár helyettese adta elő, kisebb részét (409—558 l.) a *Semur* című lapban közölte Chateaubriandnak 1830. után megjelent egyes műveiről szóló tanulmányok alakjában (1836—1844-ig). A kiadás, a melyhez Sirven lausannei tanár írt a kötet keletkezéséről ismertető bevezetést, a kézirat hagyatéka gondos felhasználása és egybevetése alapján az 1848-iki első kiadás nyomán készült. E tanulmányok jellemzésére elég annyit felhoznunk, hogy Staëlné értékét és jelentőségét a francia irodalomban ezek állapították meg először. Mindaz, a mi Vinet irodalmi kritikáit jellemzi: az esztétikai és filozófiai felfogás mélysége, az erkölcsi szempontok folytonos szemmel tartása, a széles látókör, a szigorúsággal vegyes jóakarat, a pártatlanság és mély pszichológiai elemzés, az előadás szépsége itt-ott költői emelkedettsége — e kötetben is teljes mértékben feltalálható.

(Sárospatak.)

RÁCZ LAJOS.

— Petronius Satyricon-jának színhelye egyike a legtöbbet vitatott homályos kérdéseknek. A hiteles Petronius-szövegek alapján kétségtelenül csak annyi állapítható meg, hogy a cselekvény egy része Campaniában (itt Cumaról és Nápolyról folyik főként a vita; Cocchia, Sogliano, Fossatoro — mind nápolyiak — Nápoly mellett kardoskodnak), másik része Croton-ban folyik le, Ezzel szemben *Bücheler* Petronius-kiadásában (1862) Apollinaris Sidonius XXIII. 155—157:

et te Massiliensium per hortos
sacri stipitis, Arbiter, colonum
Hellespontiaco parem Priapo

alapján annak a véleményének ad kifejezést, hogy e sorok a Satyricon egy elveszett részére céloznak, melynek cselekvénye Marseilleben játszódott le, mert itt sacer stipes = fából való Priapus-szobor, melyet Petronius adott talán ajándékkul a massiliai kertekbe (sacri stipitis per hortos Mass. colonum = cultorem). *Bücheler* e véleményét főképp arra alapítja, hogy Apollinaris valószínűleg Encolpius-t akart írni Arbiter (= Petronius) helyett. *Bücheler* ezen Apollinaris-interpretációja ellen száll síkra *René Waltz* a *Revue de Philologie* XXVI. 209—211. lapjain (Le lieu de la scène dans le Satyricon) és szellemesen veti fel a kérdést: hogyan nevezhette Apollinaris Petroniust sacri stipitis colonum-nak = Priapus-imádónak és egyúttal «par Priapo»-nak? Világos, hogy az id. helyet másképp kell értelmezni. *Waltz* szerint *parem a colonum*-ra vonatkozik és sacri stipitis colonum egyértékű a Hellesp. parem Priapo kifejezéssel; a colonum a. m. qui incolis és a hely értelme: te, a ki szent fatörzsben lakol = kinek fából való szobrai vannak, s kit ép úgy tisztelnek, mint Priapust. Ebből az

következik, hogy Petroniusnak a massiliabeliek per hortos fából való szobrokat állítottak s Priapusként tisztelték, mint a ki regényében a Priapus-kultusznak oly nagyszerű emléket állított. Ennek a különös tiszteletnek magyarázata pedig talán az, hogy Petronius massiliai származású volt. Ez a feltevés pedig nem új; v. ö. Pauly-Wissowa RE V, 1402, 2 jz.; de v. ö. már J. Sambucus levelevel, Burmann Petr. kiadásában, Trajecti ad Rh., 1709, 215. l. «quibus locis confirmari videtur vulgi opinio, hunc Massiliensem existimantis fuisse», épen Apoll. id. helyével kapcsolatban. Waltz szellemes interpretatiója kétségtelenné tette, hogy a campaniai «Græca urbs»-on és Croton-on kívül a Satyricon cselekvényének más színhelyéről nem lehet szó. Bücheler feltevését tehát ezután végkép mellőznie kell a Petronius-kutatásnak.

(Párizs.)

RÉVAY JÓZSEF.

— Kuppis Vilmos, Petőfi barátja. Petőfi életrajzaink mindegyike felemlíti egykori katonabajtársát és barátját, Kuppis Vilmost, pontosabb adatokat azonban csak legutóbb nyertünk róla Baróti Lajos dr. cikkéből.¹⁾ Mindenki annak tulajdonította e barátság eredetét, hogy a közös balsors kovácsolta köztük ezt az érzelmet, mely Petőfi lantján oly meleg hangokat adott. Valójában azonban másképen áll a dolog. Kuppis nem csupán egy káplárja volt a császár 48. számú ezredének, de jóval több a szürke egységnél, iskolázott, tanult, művelt ember, mint ezt hivatalos adatokkal is igazolni tudjuk.

Kuppis nógrádvármegyei, nagyorosi születésű, jó családból származó fiatalember volt, kissé kalandos és nyugtalan természetű. Elhatározásaiban való ingadozását pályaválasztási kísérletei mutatják.²⁾ 1836—1839. években kegyesrendi klerikus, gyógyszerész-praktikáns, gazdatiszt és mikor minden kötél szakadni kezd, jön az ultima ratio: katonának áll 1839 októberében, Sopronban. Kiszolgálta a hat évi kapitulációt, sőt ennél másfél évvel többet is.³⁾ Ekkor jött Pestre és itt Petőfivel felújította barátságát, ki obsitot bajtársát anyagilag is támogatta. A 29 éves fiatalember állás nélkül lézeng Pesten (hol elbocsátó levele szerint polgári állást nyert) és barátjának segítsége jól esik neki. Meddig időzik Pesten, nem tudjuk, de alig tölthet itt sok időt, mert még 1847-ben kasznár lesz Bars megyében. A szabadságharc első fuvallatára honvédnek áll. Hol forgott e nagy napok sodrában, arról szűkös adatok maradtak reánk. Annál jobban megvilágítja élete további folyását az a minősítési táblázat, melyet Komárom vármegye levéltára⁴⁾ őriz Kuppis Vilmosról. A minősítési táblázat 1863 május 18-án kelt és meglehetősen tájékoztatót nyújt Kuppisnak a forradalom utáni életfolyásáról. Csendes, szürke hivatalnok lett az egykori nyugtalan vérű ifjú. A sors eselődásai erős barázdákat szántottak lelkében. De lássuk a minősítési táblát, mely a Schmerling-rendszer ismeretes alaposságával készült és — az októberi diplomán túl esvén — magyar nyelven.

E szerint a hadseregtől — a Velenczében 1847 február 15-én kelt elbocsátási oklevél szerint — hét évi, két havi és tizenegy napi szolgálata után vett búcsút. Itt egy kis megszakítás következik, a szabadságharc idősza. Ennek lezajlása után a barsvármegyei cs. kir. megyei főnökségnél kapott szolgálatot, mint rapidíjas, még pedig pontosan 1851 január 1-én, mivel e hivatalában három év, hat hó és nyolcz napot tölt 1 frt

1) Petőfi katonáskodásáról. Irodalomtörténet I. évf. 384. l.

2) Ferenczi: Petőfi, I. 189. l. és Szinyei: Magyar írók, VII., 517. l.

3) Véglbocsátó levele Velenczében kelt 1847 február 15-én. E szerint módosul Ferenczi adata (i. h. 190. l.) Kuppis katonáskodásának végéről.

4) Komárom vármegye levéltára, Provisoriumi iratok V. oszt.

15 kr.apidíjjal. Elbocsátó bizonyítványa 1854 július 8-án kelt. A megyefőnökségtől történt megválása után Aranyosmaróton a cs. kir. vegyes szolgabírósnál kapapidíjjal állást 1 frtapidíjjal, e hivatalában csaknem két esztendő telt el. Végre kissé jobb sorsba kerül: kinevezik cs. kir. rendelkezés alatti szolgabírósnál irnokká 1856 június 26-án, két nap múlva esküt tesz Aranyosmaróton. Ebben a hivatalában marad elég sokáig, 1863 május 18-ig, közben áthelyezték Komáromba. Itt úgy látszik használhatónak találták a pontos és rendes tisztviselőt, mert előlép helyettes törvénykezési iktatóvá, tehát bizonyos önállósággal ruházzák fel, és feladata az, hogy a beérkező kérvények és más beadványok rövid tartalmát kivonatolja a beérkezési napló (iktató) számára. Nem sokáig viseli új hivatalát, mert 1864. évi november 15-én elhúnyt,¹⁾ három gyermeket és Czins Erzsébet özvegyét hagyva maga után.

A minősítési táblázat érdekes része az a rovat, hol a kimutatott tanulmányok, képesség és nyelvismeret adatai vannak felsorolva. E szerint első évi philosophiát végezte Szegeden, beszélte a magyar, német, tót és deák nyelveket. Ebből nyilvánvaló, hogy ilyen nyelvismeretekkel és előtanulmánnyal intelligens ember volt bizonyára korának megfelelő műveltséggel, feltétlen megértő egyéniséggel, különben nem érdemesíti barátságára a nemzet lánglelkű, legnagyobb dalosa.

(Komárom.)

ALAPI GYULA.

— Még egy szó a zsidó-keresztény onolatriáról.²⁾ Kénytelen vagyok Révay Józsefnek az EPhK. f. é. márcziusi számában (205. l.) tett megjegyzéseire néhány szóval felelni. Eszem ágában sem volt kétségbevonni, hogy a görög-római világban általánosan elterjedt vélemény volt, hogy az onolatria a zsidóknál divatozott. Ha tetszik, idézhetem a korabeli tanaitak és amoräusok apológiáit is. 1. Bileam számára beszélt, de rögtön meghalt, hogy az emberek ne mondják: *íme ez az állat beszélni tud*, istenünk (hadd imádjuk). Tanhuma, Numeri rabba 20. fej. — 2. Ex. 4, 20. és Num. 16, 5. verseket a görög bibliafordítók kijavították. Mindkét helyen számárról (Chamor) van szó, hogy az onolatria vádját kikerüljék, az első helyen *Chamor* helyett *Adamt* és a második helyen a hasonló hangzású *«Chemed»*-et írták (l. Mechilta ed. Friedmann 15. l., 6. Meg. 9. a. j. Meg. 1, 9. Soferim 7, 8, v. ö. Bergmann, Die Apologetik des Judentums im neutestlichen Zeitalter p. 152). Természetes, hogy a régi írók ezt a véleményt táplálták, és ha a zsidó vagy ókeresztény vallás egyik alapos ismerője bebizonyítja nekünk, hogy az onolatria a zsidóknál divatban volt, akkor — ámbár 'orthodoxok' lévén, a modern vallástudomány Reinach-féle eredményeitől (?) fázunk — elhiszszük.

(London.)

MARMORSTEIN ARTÚR.

— A Szilágyi és Hajmási mondához. Az Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn című folyóiratban (1887. I.) jelent meg a *Szilágyi és Hajmási monda* néhány idegen nyelvű rokonával együtt a *Tumes Dietrich uch Hanes Gréger* című szász ballada (Herrmann Antal közlésében), mint «az erdélyi szász népköltészetnek egyik legjelentékenyebb, legtekélyesebb és legkitünőbb alkotása, a melyben egyébként éppen nem sok ballada maradt fenn teljesen.» (Később ugyancsak Herrmanntól a magyar fordítás, értekezés kíséretében: Budapesti Szemle, 1888. LV.) Herrmann megjegyzése szerint e verszeret «Dr. Wlislöck H. nagyatyja (!) jegyezte fel e század elején erdélyi vándorlásain»

¹⁾ Komáromi r. kat. plébánia, Halotti anyakönyv. XI. kötet 570. l. (Szinyei tévesen teszi a halálozás idejét 1864. október havára).

²⁾ Ezzel a vitát lezárjuk. Szerk.

(1818—1825). Tartalma a következő: Dietrich Tamást anyja költögeti a tatárok közeletére. Dietrich erre felkel, bátor szeltemet biztatva anyját, Brassó felé siet, hol a tatárok táboroznak. A csata előtt nevére, gyermekére hivatkozik beszédében, kikért vitézül küzdeni fog. A küzdelemben Dietrich hőiesen viselkedik, de sebesülten a tatárok sok társával együtt elfogják. Lemondó, bús sóhajában az erdei madaraktól küld búcsúüzenetet anyjának, feleségének . . . Dietrich Tamást és Gréger Jánost rabszolgaként tartja a «tatár király», azonban az anyátlan, jószívű és szép királyleány, kívül kegyetlen atyja cselédként bánik, «édesítné» a foglyok életét. Hirtelen mind a hárman megszöknek. A határhoz közel a «feleséges» Dietrich és Gréger megvívnak a leányért, de mindketten elesnek «a leány nagy bánátára», a ki ekkor öngyilkos lesz ott, a hol a két levante meghalt.

E ballada népi eredetével szemben már Hermannak is voltak némi kétségei, megemlítve gyanúsán gondos szerkezetét, valamint ingatag tájszólását (Bp. Sz. i. h.), melyet nem tudunk pontosabban helyhez kötni (Ethn. Mitt. i. h.). E ballada tehát gyanús, mint az ugyanott közölt *Anrus és Rukuj* cigány ballada, a *Čej doj frac* oláh nyeivű tündéres mese, valamint a *Drabanzos és Bakancsos* története is, a mely Herrmann szerint Wlilocki H. egyéni fantáziájából való (Bp. Sz. i. h.). A közelebbi vizsgálat, összevetés gyanúkat megerősíti és azt bizonyítja, hogy a fentemlített *Tumes Dietrich uch Hanes Gréger* című szász ballada nem egyéb, mint a *Kerekes Izsák* székely ballada és a *Szilágyi és Hajmási* balladák *irodalmi* uton való *összeolvasztása*. Ezen állításom helyességét a következőkben fogom igazolni.

Hogy a vers valóban két különálló részből van összeolvasztva, mutatja az a szerkezetbeli aránytalanság, hogy a bevezető rész, Dietrich kizárólagos egyéni szereplése, hősködése ép oly terjedelmű, — hét strófa! — mint a tulajdonképeni cselekmény: a tatár királyleány megszoktatása és a végzetes viadal. Az elfogott Dietrich lírai végsőhaja pedig *formai befejezettséget* is ad az első résznek és így a történet folytonossága megszakad, minek következtében az érdeklődés épen ott vész el, a hol leginkább fokozódnia kellene! Mindezek bizonyos *zökkenőt* képeznek a cselekvény menetében s már külsőleg is két részre osztják azt.

Tartalmi szempontból az *első*, bevezető-rész teljesen a *Kerekes Izsák* székely ballada kópiája, még pedig motivumról-motivumra. Tehát a *váz* ugyanaz, csupán a szavak mások, bár itt is sok a megegyezés. A *második* rész pedig az ismert *Szilágyi és Hajmási* balladák főbb motivumainak romantikus átalakítása. A lényeg, a cselekmény menete ugyanaz, csupán a végkifejlet eltérő.

Most már lássuk, mi úton-módon olvadt össze a szász verszet említett két része. E kérdés eldöntésénél figyelembe veendő az a körülmény, hogy *Kerekes Izsákban*, — de különben a két székely *Szilágyi és Hajmási* balladában is — előfordul e két sor: ¹⁾

Egy eleméntebe' gyalog ösvényt vága,
És visszajöttébe szekéruat nyita.

A szász versből ez hiányzik. Alig hihető, hogy ha a nép volt az összeolvasztó, át ne vette volna ezt a jellegzetes kifejezést. Viszont az irodalmi összeolvasztó ezt saját érdekében kihagyja, mint áruló motivumot. Azonban a népköltészeti eredetnek ellene mond az, hogy a nép,

¹⁾ V. ö. EPhK. XXXIII. évf. 330. l. a *Hungaridis* in *Agriensi obsidione facinus* XVII. századi latin költemény e két sorát:

Qua movet illa manum, via fit largusque ruenti
Limes utrimque datur.

Itt az Aranytól is megénekelt *Egri leányról* van szó.

bár igen gyakran átvesz, felhasznál közös, jellegzetes kifejezéseket, de ezek alapján különálló tárgyakat nem kapcsol össze. Ezenkívül egyes műköltői feldolgozásokból vett vonásokkal találkozunk: Gyulainál fordul elő a madártól való üzenet, küldés, bár más helyen, mint itt. Szintén Gyulaitól való az a felfogás, hogy a leánynyal atyja kegyetlenül, méltatlanul bánik. Az a motívum, hogy *jószívű*, mert *anya nélkül* nevelkedett, szintén a műköltők *tudatos* átalakítása. A Szendrei Névtelennél nincs róla szó, a két székely ballada sem említi. Annál inkább felhasználják Gyulai Pál, Szabó Endre, Jakab Ödön. (Vörösmarty a Szendrei Névtelen alapján áll!) Egyébként a felfogás is teljesen műköltőies, az utolsó jelenet, a hármasság pedig azt a benyomást teszi ránk, mintha a romantikus tömeggyikosságok elevenednének fel — a népköltészetben!

Az összeolvasztás egyébként oly egén keze munkája, a ki a műköltői feldolgozások mellett a népköltészeti vonatkozásokkal és a *Szülőgyi és Hajmási* monda rokonságával jó ismerős: U. i. a foglyok, mint *rab-szolgák* a *Cej doj frac* cz. egyébként gyanús oláh változatban szerepelnek. A felhozott érvekkel, bizonyítékokkal szemben Wislocki H. nagyatyjának (!) ezzel a költeménnyel kapcsolatos fölgyzése teljesen kétes hitelű.

Ezek után tehát a *Szülőgyi és Hajmási*-monda népköltészeti rokonai közül a *Tumes Dietrich uch Hanes Gréger* cz. szász verszetet ki kell kapcsolnunk!

(Budapest.)

BOD KÁROLY.

— A «Szép Ilonka» keletkezése. A *Szép Ilonka* megírásának külső motívumai Király György (EPhK. 1910: 231—233.), Gálos Rezső (EPhK. 1911: 513.) és Zolnai Béla (EPhK. 1912: 488—491.) fősorolásában kellő megvilágítást nyertek. A külső hatások ezen, inkább adatszerű megállapítása mellett azonban tekintettel kell lennünk a költeménynek a költő többi műveihez való szerves összefüggésére, belső viszonyára is. Közelebbről látunk bele a műbe, ha a szerző meglevő költői képzetének egy újabb, harmonikusabb találkozását szemléljük benne. S ezzel szemben a külső hatást sejtető egyezések, melyek külföldben kevésbé ellenőrizhetők, veszítenek bizonyító erejükből, bár közreműködésük lehetőségét egészen mégsem tagadhatjuk.

Szép Ilonkának a Király Györgytől megállapított mindkét alap-elemét csirájában megtalálhatjuk Vörösmarty régebbi alkotásaiban, s ezek jórészt korábbi keletűek, mint azok az irodalmi termékek, melyekről feltehető, hogy hatottak a *Szép Ilonka* kialakulására. Ep úgy megtalálhatjuk a költemény alapgondolatát a leány elhervadásáról, mikép a történeti színezetű vadászidillt. Gyulai tanúsága szerint évekkal a megírás előtt már megvolt a legszebb két sor:

Hervadása liliombullás volt,
Ártatlanság képe s bánaté.

Nem szükséges okvetetlenül azonnal azt keresnünk és megállapítanunk, hogy a költemény emez alapgondolata Vörösmarty költészetében jövevény-elem. A virágként elhervadó leány költői képe olyan általános, annyira elterjedt a költői nyelvben, hogy kölcsönzéséről nem is igen lehet szólni. Vörösmartynál épenséggel egészen eredeti, sajátos szerepe van és mélyebb tartalommal bír, ha elképzeljük, hogy legtöbb nőalakjának ez a lány költőiséggel teli hervadás, «elhajlás» a sorsa, ez pedig nem kölcsönzött tulajdonsága alkotó képességének. Bizonyítéka ennek az, hogy a kép ezen összefüggésben a *Szép Ilonka* szerzetetését megelőző évek termékeiben igen gyakran előbukkan. Elegendő néhány világosabb példára hivatkoznunk.

Fölszedem a kikelet rózsáit s parti virágok
Bokraival sírjára teszem. Hervadjanak ott el,
Mint ő is szomorún elhervada ifju korában.

(Etelka Árboczárol. *Cserhalom*. 1825.)

Ah, szép virágszál! téged is
Halálos sarló metsz-e le?

Te is, te gyenge szép virág!
Hervadva dőlsz e el te is?

(Hábador Csillához. *Hábador*. 1826.)

Török virág, magyar kebel:
Ez hő, az rajta hervad el.

(Leila és Szilágyi. *Szilágyi és Hajmási*. 1828.)

Ugy ül, feje lombként lehajolva,
Élte virágként hervadozva.

(*A váró ifjú*. 1830.)

Kis rózsá, szép rózsá
Gyöngé virágszál,
Szeretőd ha volna,
Igy nem hervadnál.

De hervadsz, mint magam,
Hull kis leveled.
Kedves ifjuságom
Hull el itt veled.

(*Pásztorleány dala*. 1831.)

Mint kaszavágtá virág, nyugodott a lányka fehéren.

(Enikő. *Két szomszédvár*. 1831.)

És göggel ti ne nézzetek a rózsára, leánykák,
Testvértök: gyönyörű, mint ti, de hervatag is.

(*A rózsá*. 1833.)

En gyászvirág, itt hagyjatok meg engem,
Legjobban illem sírhoz és halálhoz.

(Lenke. *Vérnász*. 1833.)

Egyszóval a *Szép Ilonka* alap gondolata lényegében már hosszabb életet élt a Vörösmarty költészetében akkor, a midőn utolsó szövegezését megkapta. Ily múlt mellett a külső hatásnak fölvétele kevésbé szükségessé, valószínűsége kétesebbé válik.

A mi a költemény másik alapelemét, a romantikus vadászdíllt illeti, az kétségen kívül még szorosabb viszonyban áll a régi Vörösmartyval. Mert ő e téren egyaránt megelőzte Bajzát is (*Hableány*. 1829.) Kisfaludyt is (*Eprésszék*. 1829.), Garayt is (*Vértési vadászifjak*. 1829.) a Jolánka és Bátor epizódjának megalkotásával első nagyobb művében, a *Salamonban* (1821.) Vadászaton találkozik össze Bátor is a virágot szedő Jolánkával, a midőn mindkettőjük szíve szerelmeire gyullad. Am a sors, mely ellenségként szembeállítja a leány szerelmesét és testvérét, a testvér halálával megöli Jolánka szerelmét a győző iránt, s szerelmével őt magát is.

Ha elhagyjuk a történeti vonatkozásokat és az egyéni vonásokat s leszámítjuk a műfaj velejáróit: megkapjuk azt az alap gondolatot, a vad helyett kedves nőalakra bukkanó vadász idilljét, mely az erdőn nőtt, érzékeny lelkű leány boldogtalanságával s elhervadásával végződik; ezen gondolat körül később újabb, a költő fejlődésével együttjárólag sikerültebb, harmonikusabb történeti s egyénítő elemek rakódtak le: s így

jött létre ezen másodlagos elemek hozzájárultával a *Szép Ilonka*. Ugyanaz a gondolat, különböző idejű és formájú kidolgozásban. A réginek történeti háttere még erőszakolt, s még erősen érzik rajta a német sors-tragédiák romantikája — az újban Mátyás alakját már igazi történeti levegő veszi körül, s a valóságosság egyszerű bája ömlik el a költeményen. A tárgy természete miatt műfajt változtat, de a műfaj kedvéért változtat a tárgyon is. A drámai kidolgozás föllengzős, megokolatlan és kegyetlen tragikumát elhalkítja a beszélybe illőbb lassan hervasztó, szükségyszerű, panasztalan szerelmi bűvá.

A vadászdíll hősnőjének, Jolánkának, alakja mélyen és sokáig foglalkoztatta Vörösmarty képzeletét. A legelső nagyobb, egész lélekkel írt alkotás mindig mély nyomot hagy maga után, s ehhez még hozzájárul az, hogy ő *Salamont* öt évvel később, 1826-ban átdolgozta, még pedig a legnagyobb műgonddal. Az epizód iránti szeretetet csak fokozta az általános elismerés. Toldy magasztaló bírálatán kívül¹⁾ elég hivatkozni Teslér és Kazinczy levélbeli nyilatkozatára. «... Sok helyeidet irigyem Tőled, kivált Jolánodat; ezt a szeretetre méltó kedves kis teremtet, mint a szép párafény a tiszta kék égen, úgy tűnik fel s úgy ki is marad ismét a darabból» — írja Teslér.²⁾ Kazinczy pedig így köszöni meg a *Salamon* tiszteletpéldányát: «soha nekem kedvesebb tönjén nem gyűjtöttem, mint a mélyet a bodrogi barna leánytól (t. i. Jolánkától) vettem. Csókolom azt a kedves leányt, s kevélykedem szeretetével».³⁾

A *Salamon* tárgyköréhez még harmadízben is visszatért a tárgyaihoz annyira ragaszkodó Vörösmarty, midőn 1832-ben, mintegy a dráma-beli történet folytatásaképpen megírta *Salamon* című elegikus hangulatú elbeszélő költeményét. Lehetséges, hogy a tárgyba való ezen utolsó elmélyedése telt a kapocs és végső indíték arra, hogy az epizóddal is mint önálló témával foglalkozzék s a következő évben, még pedig *ugyanabban a formában* megírja végre a *Szép Ilonkát*.

Ezen szempontok alapján végeredményképen azt a meggyőződést szűrhetjük le, hogy a költemény terve Gyulai értesítésének megfelelőleg, belső indításra, éveken át érlelődött Vörösmarty tudatában, míg a meglevő maghoz a másodrendű díszítő és módosító elemek (a folyamatba beleértve természetesen a külső hatások közreműködését is) hozzátapadtak s a végleges, tökéletes alakban megállapodtak.

(Kolozsvár.)

DARVAS JÁNOS.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

**Barbul* Jenő dr.: A román történetírás 1820-ig. Budapest, («Élet») 1912. N. 8-r. 53 l.

Bothár Dániel: Ein gereimter Dialog wider den Gregorianischen Kalender vom Jahre 1584. (Különnyomat a Zeitschr. d. Vereins f. Volkskunde 1913. I. füzetéből.) N. 8-r. 81—88. l.

Császár Elemér: Katona Lajos. Budapest, Franklin, 1912. 103 l.

Jelentés az Arany János-Társaság 1912. évi működéséről. Irta Dr. Gálos Rezső főtitkár. Temesvár, (Hunyadi kny.) 1913. 8-r. 22. l.

Jókai, Ocsó. Budapest, Révai, 1913. K. 8-r. Számonként 40 f.

111. Egy magyar költő életéből. 63 l. Egy nagyobb (Epizódok Petőfi életéből) s egy kisebb (Petőfi Koltón) fejezet Petőfi élményeiből Baros Gyula bevezetésével és jegyzeteivel.

112. Egy világlátott fiú. 56 l. (Három elbeszélés.)

1) Aurora, 1828.

2) 1823. III. 1. L. Vörösmarty-émlékkönyv 155. l.

3) 1827. III. 23. L. u. o. 174. l.

113. A rosszul osztozott testvérek. 62 l (Három elbeszélés.)
 114—115. Magnéta. 116 l. (Regény.)
 116—120. De kár megvénülni. I—II. 168 + 225 l. (Regény).
Katona Lajos. Irodalmi tanulmányai. I—II. Budapest, Franklin.
 1912. 405 és 417 l. Ára 12 K.
Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel, 1913. K. 8-r. Számonként 40 f.
 694. Gyöngyösi István: Márssal társalkodó Murányi Venus. Bevezetéssel ellátta Palágyi Lajos. 64 l.
 695—696. Roberto Bracco: Vége a szerelemnek! Vigjáték, ford.
 Radó Antal. 92 l.
 697. Kiss Menyhért: Hol a Maros vize folyik. 58 l.
Lévay emlékkönyv. A költő Kisfaludy-társasági tagságának ötvenedik évfordulója alkalmából kiadja a Borsod-miskolci közművelődési egyesület. Miskolc (Klein és Ludvig) 1912. Legn. 8-r. 103 l.
 A fényes kiállítású emlékkönyv annak az ünnepi ülésnek emlékét örökíti meg, melylyel a Kisfaludy Társaság Lévay Józsefet tagságának ötvenéves fordulóján, 1911 nov. 19-én, megtisztelte. Az írásban és szóban kifejezett üdvözléseken kívül megtalálható benne az egész ülésnek tárgysora, többek közt Beöthy Zsoltnak, a Társaság elnökének, beszéde Lévayhoz, a költő válasza, Kozina Andor, Hegedüs István és Jakab Ödön alkalmi költeményei, (A Bükkben, Lévay Józsefhez, Félbeszakadt dal) Pekár Gyula novellája (A világ folyása), Négyesy László tanulmánya (Tompá szelleme), Gárdonyi Géza elbeszélése (Mese a lángról).
Pater Walter: A renaissance. Ford. Sebestyén Károly. (Világkönyvtár.) Budapest, Révai, 1913. 325. l. Ára 1:90 K.
 A Világkönyvtár legújabb kötete egy igen érdekes és értékes angol munkát tesz irodalmunkban közkincsé. Az életében még honfitársaitól sem méltatott, s ma is csak a finomízlésű hozzáértőktől nagyrabecsült angol esztétikusnak és kritikusnak 1873-ban «The renaissance» címmel megjelent műve ez, mely kilencz tanulmányban az olasz renaissanceot a legváltozatosabb oldalairól mutatja be, jelentkezését, sudárba szökkenését és kései kihangzását. Nem adatokat nyújt az objektív kultúrtörténész és műkritikus módjára, hanem a maga sajátos megvilágításában állítja elénk ezt a kultúrmozgalmat, s merész kapcsolataival, hangulatos előadásával magával ragadja az olvasót. Az átültetés nehéz: szakismeretet, ízlést, stílművészetet követelő munkáját Sebestyén Károly végezte, méltó tolmácsául szegődvén a nagy angol írónak.
 **Révhegyi* Rózsi: Kőlesey mint æsthetikus. Budapest, (Hornyánszky) 1912. 8-r. 77. l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

I. Modern-philologia.¹⁾

- Abmeier*, H. Der Frühling in der deutschen Lyrik des 17. Jahrhs. Greifswald, 124 l.
Alpers, P. Untersuchungen über das alte niederdeutsche Volkslied. Göttingen, IV, 67 l.

¹⁾ Mivel nincs terünk arra, hogy a külföldi philológiának minden jelentős alkotását felsoroljuk, az idén — kísérletképen — csak az 1912-ben megjelent összefoglaló természetű munkák címét közöljük.

- Altener, B.* Dietrich von Bern in der neueren Literatur. Breslau, 33 l.
- Arnold, F.* Das deutsche Volkslied. I—II. k. 2. teljesen átdolg. kiad. Prenzlau, Vincent. VII, 448+XII. 252, VI, 55 l. 8 M.
- Arnold, M.* Die Verwendung des Traummotivs in der engl. Dichtung von Chaucer bis auf Shakespeare. Kiel, 71 l.
- Balducci, L.* Appunti sull' origine e lo svolgimento della commedia dell' arte in Italia. Roma, Centenari. 48 l.
- Bandello.* Le Novelle. Cura di G. Brognoligo. V. k. Bari, Laterza, 383 l.
- Barley, J. W.* The Morality Motive in contemporary English Drama. Mexico, Mo: Missouri Ptg. a. Publ. Co.
- Behn S.* Der deutsche Rhythmus und sein eigenes Gesetz. Strassburg, Trübner. VIII, 169 l. 6·50 M.
- Beiträge zur Ltgeschichte, Breslauer.* Stuttgart, Metzler.—31. H. Hirschstein: Die franz. Revolution im deutschen Drama u. Epos nach 1815. VII, 384 l. 9 M.—32. W. Dohn: Das Jahr 1848 im deutschen Drama und Epos. VIII, 294 l. 7 M.
- Benoist, A.* Le Théâtre d'aujourd'hui. I. és II. sorozat. Paris, Soc. franc. d' impr. 7 Fr.
- Berger, W.* Das Ehebruchsmotiv im älteren deutschen Drama, Würzburg, 120 l.
- Bergert, F.* Die von den Troubadourn genannten oder gefeierten italienischen Damen. Königsberg. 41 l.
- Besso, M.* La fortuna di Dante fuori d' Italia. Firenze, Olschki. 4-r, XCIX, 381 l. 200 L.
- Brockstedt, G.* Von mittelhochdeutschen Volksepen französischen Ursprungs. II. rész. Kiel, Cordes. III, 163 l. 8 M.
- Cappelletti, L.* Osservazioni storiche e letterarie e notizie sulle fonti del Decamerone. Rocca S. Casciano. 221 l. 2 L.
- Cejador y Franca, J.* Introducción á la ciencia de la lengua. Valencia, 4-r. III, 379 l. 6 Pes.
- Claretie, L.* Histoire de la littérature française. V. k. Les Contemporains. 1900—1910. Paris, Ollendorf. 7·50 Fr.
- Clédat, L.* Dictionnaire étymologique de la langue franç. Paris, Hachette, IX, 618 l. 4 Fr.
- Dähnhardt, O.* Natursagen. Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legenden. IV. k. Tiersagen. 2. rész. Leipzig, Teubner. 8. M.
- Delattre, F.-R. Herrick.* La poesie lyrique en Angleterre au XVII. siècle. Paris, Alcan, 12 fr.
- Donady, J.* La mer et les poètes anglais. Paris, Hachette. 3·50 Fr.
- Elton, O.* A survey of engl. Lit. 1780—1830. 2 k. London, Arnold. 472+488 l. 21 sh.
- Faquet, E.* La prose française des origines à nos jours. Paris, Lit. des Annales Pol. et. Litt. 830 l. 4·50 Fr.
- Fava, D. e S. Pellini.* Humanæ litteræ. I. Prosatori e poeti latini del Rinascimento. II. Temi tratti dagli Umanisti. Milano, Vallardi. 5 L.
- Fehr, B.* Streifzüge durch die neueste englische Lit. Strassburg, Trübner. VII, 177 l. 3·50 M.
- Flake, O.* Der franz. Roman und Novelle. Ihre Gesch. von den Anfängen bis zur Gegenwart. Leipzig, Teubner. IV, 130 l. 1 M.
- Flew, W.* Die Entwicklung des tragischen Problems in den deutschen Demetriusdramen. Leipzig, Fock. 139 l.
- Franck's* Etymologisch Woorden boek der Nederlandsche Taal. 'S-Gravenhoge, Nijhoff.
- Goldstein, M.* Darius, Xerxes und Artaxerxes im Drama der neueren Literaturen. Leipzig, Deichert. XIV, 113 l. 3 M.

Hartley, L. C. The Poet and the Poetic Principle. Manchester, Cornish. 2 sh.

Hayn, H. u. A. Gotendorf. Bibliotheca Germanorum erotica et curiosa. Verzeichnis der gesamten deutschen erot. Lit. m. Einschluss der Uebstzge. nebst Beifügung der Originale. I. k. München, G. Müller. IV, 716 l. 15 M.

Helmrich, E. W. The history of the Chorus in the German Drama. London, Trowde. 106 l. 4 sh. 6 p.

Hepple, N. Lyrical Forms in English. Cambridge, University. 3 sh. 6 p.

Historical Ballad Poetry of Ireland. Arranged by M. J. Brown. Belfast, Educational Co. of Ireland. 12-r. 256 l.

Huch, Ricarda. Die Romantik. II. k. (Ausbreitung u. Verfall der R.) 3. kiadás. Leipzig, H. Haessel, V, 369 l. 6 M.

Huvelin, abbé. Bossuet, Fénelon, le Quétisme. I—II. Paris, Galdarda. 18-r. VIII, 203+207 l.

Jakob, G. L'illusion et la désillusion dans le roman réaliste français 1851 à 1890. Paris, Jouve. 147 l. 3-50 Fr.

Jourdain, E. F. An introduction to the French Classical Drama. London, Frowde. 208 l.

Keiter, H. u. T. Kellen. Der Roman. Theorie u. Technik des Romans. 4. bőv. és jav. kiadás. Essen, Fredebeul u. Koenen. XVI, 528 l. 4 M.

Klamroth, H. Beiträge zur Entwicklungsgeschichte der Traumsatire im 17. u. 18. Jahrhundert. Bonn, 146 l.

Koch, J. Das Meer in der mittelhochdeutschen Epik. Münster. 99 l.

Kuder, W. Früchte vom Lebensbaum geistlicher Dichtung. Ein Beitrag zur Gesch. des Kirchenliedes und seiner Dichter bis auf die Gegenwart. Bremen, Traktathaus. XI, 336 l. 3 M.

Lanson, G. Manuel bibliographique de la litt. franç. moderne 1500—1900. IV. Révolution et XIX. siècle. Paris, Hachette. 8 Fr.

Leidl, C. Der Landedelmann im komischen Drama der Franzosen. München. 71 l.

Littérature française, la, par les critiques contemporains. Choix de jugements recueillis par Chauvin, Le Bidois. (Villemain, Sainte-Beuve, Girardin, Prévost-Paradol, Nisard, Boissier, S. de Sacy, Cousin, Paris, Brunetière, Faguet, Lanson etc.) Paris, Belin. 16-r. XII, 558 l.

Maignon, L. Le roman historique à l'époque romantique. Paris, Champion. 247 l. 5 Fr.

Marotta, G. L'ideale mariano e la poesia in Italia nei secoli XIII—XV. Saggio storico-critico di lett. religiosa. Morlara-Vigevam, Corlezzi. XIX, 295. 3 M.

Marsan, J. La bataille romantique. Paris. Hachette, 16 r. VII, 326 l. 3-50 Fr.

Martinon, Ph. Les strophes. Étude historique et critique sur les formes de la poésie lyrique en France depuis la renaissance. Avec une bibliographie chron. et un repertoire général. Paris, Champion. XX, 615 l. 15 Fr.

Menschel, W. Der literarische Bauerntypus in franz. Dichtungen des 16. u. 17. Jahrhs. Greifswald, IX, 153 l.

Meyer, W. Der Wandel des jüdischen Typus in der englischen Lit. Marburg, XI, 88 l.

Morley, S. Spanish Ballads (Romances escogidos) edited with introduction. New-York, Holt et. Co. XL, 226 l.

Moutheade, H. Verlaine et Mallarmé. Le symbolisme et sa floraison poétique de 1860 à 1910. Le Puy. 35 l.

Münnig, E. Calderón u. die ältere deutsche Romantik. Berlin, Mayer u. Müller. 88 l. 3 M.

- Neubauer, L.* Zur Geschichte der Sage vom ewigen Juden. Berlin.
- Oliver, D. E.* The english stage. Its origins and modern Developments. London, J. Ouseley. 168 l. 1 sh. 6 p.
- O'Rourke, E.* The Use of Mythological Subjects in Modern Poetry. London, Hodder et C. 1 sh.
- Panzer, F.* Das deutsche Volkslied der Gegenwart. Frankfurt a. M. 20 l.
- Paris, G.* Légendes du moyen âge. 4. kiad. Paris, Hachette. 16-r. IV, 297 l. 3-50 Fr.
- Petri Alfonsi* Disciplina Clericalis. Von A. Hilka u. W. Söderhjelm. I. Lateinischer Text. Helsingfors. 4-r. XXXII, 77 l.
- Petsch, R.* Deutsche Dramaturgie v. Lessing bis Hebbel. München, Müller u. Rensch. I, II, 220 l. 2-50 M.
- Piccioni, L.* Appunti e saggi di storia letteraria. Livorno, Giusti. 16-r. 139 l. 2 L.
- Rank, O.* Das Inzest-Motiv in Dichtung und Sage. Grundzüge einer Psychologie des dichterischen Schaffens. Wien, Deuticke, VIII, 685 l. 18 K.
- Rauchfuss, A.* Der franz. Hirtenroman am Ende des 18. Jahrhs. u. sein Verhältnis zu Gessner. Leipzig, 167 l.
- Reed, E. B.* English lyrical poetry from its origins to the present time. London, Frowde. 8 sh. 6 p.
- Rolland, E.* Flore populaire, ou Histoire naturelle des plantes dans leurs rapports avec la linguistique et le folklore. Paris. VIII, 282 l. 6 Fr.
- Roz, F.* Le roman anglais contemporain. Paris, Hachette. XX, 284 l.
- Saillard, G.* Essai sur la fable en France au XVIII. siècle. Paris, Picard. 170 l. 5 Fr.
- Saintsbury, G.* The Historical Character of English Lyric. London, Frowde. 1 sh.
- Scheurleer, D. F.* Nederlandsche Liedboeken. Lijst der in Nederland tot het Jaar 1800 nitgegeven Liedboeken. 'S-Gravenhage, Nijhoff. XII, 321 l.
- Schwarz, H.* Der Kamisarden-Aufstand in der deutschen Lit. des 19. Jahrhs. Münster, 131 l.
- Sivts, H.* Jenseitsmotive im deutschen Volksmärchen. Leipzig, Avenarius, XIV, 313 l. 8 M.
- Skeat, W. W.* The science of etymology. London, Frowde. 260 l. 4 sh. 6 p.
- Smith, W.* The commedia dell' Arte. New-York, Columbia U. Press. 308 l. 2 D.
- Souza, R. de.* Du rythme en français. Paris, Welter. 103 l.
- Stephens, W. H.* Introduction to the Study of English Literature. Its History a. Form. London, Macmillan. 1 sh. 4 p.
- Tieghem, P. van.* Le mouvement romantique. Paris, Hachette. 2 Fr.
- Vollmer, H.* Materialien zur Bibelgeschichte und religiösen Volkskunde d. Mittelalters. I. Berlin, Weidmann, VII, 214 l. 12 M.
- Walzel, O.* Leben, Erleben und Dichten. Leipzig, H. Haessel 67 l. 1-20 M.
- Wurzbach, W. von.* Geschichte des franz. Romans. I. k. Von den Anfängen bis zum Ende des XVII. Jahrhs. Heidelberg, Winter. VIII, 409 l. 7 M.

Hivatalos nyugtázás

az 1913. évi február hó 1-től 28-ig terjedő időre.

Kendkívüli tagdíj 1912-re: Gajdos J. 3 K. — **1913-ra:** Benigny Gy., dr. Heppner A., Lang R. — **1914-re:** Lang R. 3 K 30 f. — Összesen: 24 K 30 f.

Rendes tagdíj 1906-ra: dr. Szöcs G. — **1907-re:** dr. Schmidt A., dr. Szöcs G. — **1908-ra:** dr. Piukovich S., dr. Schmidt A., Schuber M., dr. Szöcs G. — **1909-re:** dr. Breznay B. 5 K, Czeglédy I. 8 K, Gyimóthy J., dr. Lippay Gy., Piukovich S., dr. Schmidt A., Schuber M., dr. Szücs I., dr. Szöcs G. — **1910-re:** dr. Breznay B., Czeglédy I., Gyimóthy J., dr. Lippay Gy., Piukovich S., Schuber M., dr. Szücs I., dr. Szöcs G. — **1911-re:** dr. Breznay B., Czeglédy I., Gyimóthy J., György L. 6 K, dr. Lippay Gy., Piukovich S., Schuber M., dr. Szücs I., dr. Szöcs G. — **1912-re:** dr. Bartha L. 5 K, dr. Breznay B. 2 K, Czeglédy I. 9 K, dr. Dérsi L. 5 K, Fülöp Á., Gyimóthy J. Hegedüs I. 5 K, Isov E., dr. Lippay Gy., dr. Miller Fr. 5 K, Nikolics I. 5 K, Piukovich S., Pröhle V. 5 K, Schuber M., Szilágyi A. 5 K, dr. Szücs I., Ulm L. 5 K, dr. Vajticzky E. 5 K, Vass B. 5 K. — **1913-ra:** dr. Baros Gy., Bán J., Benczik F., Bleyer J., dr. Bodola Gy., dr. Boros G., dr. Cserép J., Elek O. 2 K, Fest S. 4 K, dr. Gedeon Alajos, Geréb J. 1 K, Göbl A., Gyimóthy J., Hehelein Károly, Huszti J. 8 K, Istvánffy P., Jánosi B., dr. Kapossy E., Kardos L. 2 K, dr. Kemenes I. 8 K, Kmoskó M., Kristóf Gy. 6 K, dr. Lippay Gy., dr. Lukinich I. 2 K, dr. Madzsar I., Marmorstein A. 5 K, Marton L., Melich J., Mutschenbacher Gyula, dr. Cs. Papp J., dr. Pauler A., Pirchala I., Piukovich S. 5 K, dr. réthei Prikkel M., Radlinszky J., dr. Richter A., Sas A. 3 K, Schuber M. 2 K 6 f., Szilágyi S., dr. Szinnyi F., dr. Szücs I., Trostler J. 3 K, Trócsányi Z. 4 K, dr. Unger B., Vajdafy G., dr. Wagner L., Zander László 6 K. — **1914-re:** Gyimóthy J., dr. Lippay Gy. 9 K 68 f., dr. Lukinich I. 50 f. — **1915-re:** Gyimóthy J. — Összesen: 861 K 24 f.

Előfizetés 1913-ra: Aradi főgimn. 10 K 80 f., Bajai ciszt. r. főgimn. 10 K 70 f., Balászfalvi gör. kath. főgimn., Besztercebányai kir. kath. főgimn., Békési ref. főgimn., Budapesti III. ker. főgimn. 10 K 80 f., Budapesti IV. ker. felsőbb leányiskola 10 K 80 f., Budapesti VI. ker. állami főgimn. 10 K 80 f., Budapesti VI. ker. polgári leányiskola 10 K 80 f., Budapesti VI. ker. állami tanítónőképezde (Felső erdősor) 10 K 80 f., Budapesti gyakorló főgimn., Budapesti VIII. ker. főgimn. 10 K 80 f., Budapesti VIII. ker. állami főgimn. főokja, IX. Mester u. 67. 10 K 80 f., Budapesti VIII. ker. főreáliskola 10 K 80 f., Budapesti X. ker. kőbányai (Fűzér-u.) állami főgimn. 10 K 80 f., Felsőlövői evang. főgimn., Gyergyószentmiklósi állami főgimn., Gyönki ref. gimn., Gyulafehérvári róm. kath. főgimn., dr. Hadzsega Gyula 6 K, Hajdunánási ref. főgimn., Hódmezővásárhelyi ref. főgimn., Jászberényi állami főgimn. 10 K 80 f., Karánsebesi állami főgimn., Karczagi ref. főgimn., Késmárki evang. lyceum, Komáromi bencés főgimn., Kunszentmiklósi gimn., Losonci állami főgimn. 10 K 80 f., Marosvásárhelyi ref. kollégium, Marosvásárhelyi róm. kath. főgimn., Miskolci kir. kath. főgimn., Munkácsi állami főgimn., Nagykikindai állami főgimn. 10 K 80 f., Petrozsényi főgimn. 10 K 80 f., Pécsi ciszt. róm. kath. főgimn., Pozsonyi kath. főgimn., Privigyei kegyesrendi főgimn. 10 K 80 f., Sepsiszentgyörgyi ref. Székely-Mikó kollégium, Szabadkai kereskedelmi iskola 10 K 80 f., Szatmári kir. kath. főgimn. 10 K 56 f., Szatmári kir. kath. főgimn. 29 f., Székelyudvarhelyi róm. kath. főgimn. 10 K 80 f., Székelyudvarhelyi ref. kollégium 10 K 80 f., Székelyudvarhelyi áll. főreáliskola 10 K 80 f., Szekesfehérvári főreáliskola 10 K 80 f., Verseczi áll. főreáliskola 10 K 80 f., Zentai főgimn. 10 K 80 f. Összesen: 427 K 95 f.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,

I. ker., Vár, Országház-utca 12. sz. I. e. 6.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

A Franklin-Társulat új vállalata.

A **«Kultura és Tudomány»** vállalat a nagy magyar olvasóközönséget akarja szolgálni. Tetszetős köteteit felajánlja mindazoknak, kik a mindennapi élet zsibzasztó fáradalmi után a nagy eszmék és eszmények világában keresnek üdülést és új erőt.

Kötetei mindenkor igaz mesterek művei. Irodalmi alakjukban kifogástalanok. Tanításukban érdekesekek és értékesek. Nem felületesekek, de mégis népszerűek. Aktuálisok, de mégis állandó becsűek. A haladás zászlaját lobogtatják, de tisztelnek minden igaz meggyőződést.

Hogy mikép és minő eszközökkel kíván a **«Kultura és Tudomány»** dolgozni, arra a legrészletesebb programnál is jobban tájékoztat az eddig megjelent könyvek felsorolása.

A vállalat első sorozata hét mű nyolcz kötetben:

1. SZÉCHENYI ESZMEVILÁGA. Első kötet. *Gaal Jenő, Beöthy Zsolt, Prohászka Ottokár, Kenessey Béla, Gróf Vay Gáborné, gróf Andrássy Gyula tanulmányai.* Ára 1 K 60 f.

A legkiválóbb magyar Széchenyi-ismerők tanulmányai, melyek együttvéve teljes képét adják majd szellemi és erkölcsi világának s valósággal megelevenítik izgatón érdekes alakját. Három kötetre van tervezve.

2. A SZIKRATÁVIRÓ. *A. Slaby* tanárnak a német császár előtt tartott felolvasásai után átdolgozta *Kreuzer Géza* mérnök. Ára 1 K 20 f.

A jelenkor egyik legnevezetesebb találmányának szemléletes ismertetése. A szakember biztos tudásával és a népszerű író világosságával, úgy hogy minden laikus élvezettel és tanulsággal olvashatja.

- 3-4. A TERMÉSZETTUDOMÁNY FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETE. Két kötet. *Irta Wilhelm Bölsche*, fordította *Schöpflin Aladár.* Ára 2 K 40 f.

Mozgalmas rajza annak a küzdelemnek, melyet az ember a természet megismeréséért vív évezredek óta. Nem száraz tudománytörténet, hanem eleven képe annak a folytonos erőfeszítésnek, melylyel az ember világfelfogását mélyíteni igyekszik.

5. KANT-BREVIARIUM. Kant világnézete és életfelfogása. A művelt ember számára Kant irataiból összeállította *dr. Gross Félix*, fordította *Dr. Polgár Gyula.* Ára 1 K 60 f.

Kant világnézetét saját szavaival jellemzi e könyv, műveiből készült gyűjtemény, mely minden ismertetésnél jobban érteti meg a nagy filozófust.

6. AZ EMBERISÉG JÖVŐJE. *Irta Heinrich Lhotzky*, ford. *Schöpflin Aladár.* Ára 1 K 20 f.

Pillantás a jövőbe. a mai szellemi élet mozgató erőiből való filozófiai következtetés útján. Hittel és lendülettel teli megrajzolása a megértés, a gondolatszabadság és a magasabb erkölcsi állapotának, mely az emberiségre vár.

7. A VAGYON TUDOMÁNYA. *Irta I. A. Hobson*, fordította *dr. Sidó Zoltán.* Ára 2 K.

A közgazdasági élet tényezőinek fejlődésükben és összefüggésükben való ismertetése, nemcsak népszerű közgazdaságtan, hanem egyúttal bevezetés a közgazdasági gondolkodásba.

8. A SZOCZIOLÓGIA VÁZLATA. *Irta G. Palante*, fordította *dr. Mikes Lajos.* Ára 1 K 60 f.

Rövid, szabatos és világos összefoglalása a szociológia mai módszereinek és eredményeinek, megbízható és kellemes tájékoztató abban a tudományban, mely ma leginkább foglalkoztatja a gondolkodó emberek elméjét.

A **«Kultura és Tudomány»** kötetei teljesen egyöntetű kiállításban, **egyforma, csinos és tartós vászonkötésben**, gondos és szép nyomással jelennek meg.

A **«KULTURA ÉS TUDOMÁNY»** kötetei kaphatók minden könyvkereskedésben.

1913. MÁJUS.

XXXVII. ÉVFOLYAM.

V. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDAJA.

1913.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauleer-utca 4.), a modern philologiai dolgozatoké pedig **dr. Császár Elemér** czímére (I., Pauleer-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

PAPP FERENCZ: B. Kemény Zsigmond ifjúkora. (I. közl.)	297
TROSTLER JÓZSEF: Vajda Péter és a német romantizmus. (Befejező közl.)	304
WEISSBERGER EDE: Smyrnai Bion	316

HAZAI IRODALOM.

Péchy Simon Psalteriuma. Közzéteszi Szilády Áron. VÁCZY JÁNOS	339
Gyulai Pál: Bírálatok 1861—1903. PAPP FERENCZ	341
Ambrus Zoltán: Vezető elmék. VÉRTESY JENŐ	343
Kelecsényi János: Az esztétika alapvető elvei. ALSZEGHY ZSOLT	345

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Werner, Jakob: Lateinische Sprichwörter und Sinnsprüche des Mittelalters. RÉVAY JÓZSEF	347
Tragicorum Graecorum fragmenta; ed. A. S. Hunt. MORAVCSIK GYULA	348
Blümner, H.: Technologie und Terminologie der Gewerbe u. Künste bei Griechen und Römern. LÁNG MARGIT	352
Meyer, R. M.: Literarhistorische und biographische Aufsätze. VERŐ LEÓ	353
Rathke A.: De Apulei quem scripsit de deo Socratis. BRAUN SOMA	354

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társ. 1913. ápr. 9-iki ülése	356
Claudius Rutilius Namantianus. RÉVAY JÓZSEF	357
Petronii Saturae et liber Priapaeorum, edd. Buecheler-Heraeus. U. AZ.	357
Szemere Pál forrásaihoz. GÁLOS REZSŐ	358
Himfy és Bürger. U. AZ.	360
Hamerling pesti pályázata. WEBER ARTÚR	360
A Bolond Istók I. éneke, mint önéletrajz. KARDOS LAJOS	361
Ásatások Sardesben	363
Idyll-hatás Herondas mimusaiban. NÉMETH SÁNDOR	363
A német kéziratok leltározása. GRAGGER RÓBERT	366
Idők, actiók. Válaszul Gyomlay Gyula bírálatára. KOMONCZY GÁSPÁR	366
Válasz Birkás Géza «Páris Köve»-ről írt bírálatára. KARL LAJOS	371
Viszonzválasz Karl Lajos válaszára. BIRKÁS GÉZA	373
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke	375

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 12 korona. Egy füzet ára 1 korona 20 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclannatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuel**hez (Budapest, I., Országház-u. 12.) intézendők.

B. KEMÉNY ZSIGMOND IFJÚKORA.

I.

Kolozsvárott az 1834/5-ik évi országgyűlés idején.

1834 május 26-ára hívta össze első Ferencz az erdélyi országgyűlést Kolozsvárra. Estei Ferdinánd főherczeg, Erdély teljes hatalmú biztosa, már jóval előbb bevonult a Bánffy-palotába.

Hosszú időn át az országgyűlésben látta az ellenzéki szónok azt a csodaszert, mely a társadalmi s állami életbe új erőt varázsol, mely a petyhüdt vért felpezsdíti s az elavult intézményeket új szellemmel tölti meg. S miért ne félt volna a kormány attól, mit az ellenzék annyira óhajtott? Miért ne hitte volna, hogy az országgyűlés szabadjára ereszti a romboló erőket s a forradalmi törekvéseket?

A pártizgalmak hullámai egyéni vágyakban töredezek szét. A falusi élet örömei szintelenekké váltak, a völgyek pompája elvesztette vonzóerejét, a mezei munka sem tartotta vissza a gazdát. Kolozsvár lett a nemes és nemtelen remények tárgya. Mily gazdag tér nyílt ottan a férfi becsvágya s a nő hiúsága, a számítók önzése s a hazafiú önáldozata számára! Mily káprázatosnak ígérkezett az udvar visszfénye azok szemében, kik a hiú csillogást életük legnagyobb értékének tekintették!

Kemény Zsigmond még enyedi deák korában együtt lelkesült az ellenzékkel az országgyűlés megnyitásáért, melynek kapuit a bürokrácia negyedszázadon át tartotta zárva. Lelkesedését fokozták a követváltasztások, az ellenzék újabb meg újabb diadalai. Mi tarthatta volna Enyeden? Az előadások bevégeződtek a kollégiumban, iskolai pályája vége felé közeledett. Külömben egyénisége már szűknek találta környezetét; érezte, hogy ép úgy szüksége van az élet nagy hatásaira, mint a cserfának a hegyek szabad levegőjére. Elnéptelenült a b. Kemény-család enyedi otthona, a Burg is. A Kemény bárók mint királyi hivatalosok vagy ellenzéki követek már Kolozsvárra utaztak,¹⁾ ott időzött a tudós Zeyk Miklós is.²⁾ Szász Károlyt szülő-

¹⁾ Királyi hivatalosok: b. Kemény Ferencz, b. Kemény Ignác, b. Kemény Károly, b. Kemény Sándor, b. Kemény Miklós. Követek: b. Kemény Dénes, b. Kemény Domokos, b. Kemény Farkas, gr. Kemény József, b. Kemény Pál, gr. Kemény Sámuel. [Az 1834-ik évi országgyűlésnek irománykönyve 1834. 142. l.]

²⁾ Gr. Gyulai Lajos Naplója. Erdélyi Múzeum. XXII. 1905. 208. l.

városa, Vizakna, választotta meg követnek. Így Kemény Zsigmondot legerősebb rokonérzései s legnemesebb eszményei vonzották az országgyűlés színhelyéhez. Egy percze megállíthatta az a gondolat, hogy anyja szívesen látná segítségét a nyári munka idején, de hamar megnyugtathatta magát azzal, hogy a gazdaságban amúgy sem sok hasznát vehetnék.

Mind az *Újabbkori Ismeretek Tára*,¹⁾ mind Szász Károly püspök²⁾ említik, hogy Kemény Zsigmond az országgyűlés megnyíltával idejének nagy részét Kolozsvárott töltötte. Kolozsvári élményeinek meghatározottabb bizonyosságai az országgyűlésről szóló tudósításai.³⁾ Ezekben az országgyűlés megnyitását s bezárását művészi érzékkel megrajzolt vázlatok örökítik meg, melyek csak egyéni benyomásokból alakulhattak. Ott volt Kemény a párt harcok kezdetén s átélte az utolsó gyűlésnek, 1835 febr. 6-ikának, izgalmait is. Legfeljebb akkor nézhetett el Nagyenyedre vagy Kapudra, mikor a tanácskozások hosszabb időre szakadtak félbe. Ilyen nagyobb szünet volt szeptember közepétől október végéig. A küzdő pártok hazaszéledtek, az országos követség pedig, melynek Szász Károly is tagja volt, a bécsi udvarba sietett.⁴⁾ A követség elindulása előtt, vagy a megérkezés után bússzúzott el Kemény végső vizsgálatával a nagyenyedi főiskolától. Így tett négy évvel előbb szept. 15-én gróf Teleki Domokos is szigorlatot a nevezetesebb tudományokból, főképp a jogböleleletről, államtudományból, perrendtartásból s az erdélyi magán- és közjogból.⁵⁾ Erre a vizsgálatra célóz Szász Károly püspök is, mikor azt mondja, hogy Kemény 1834 őszen hagyta el az enyedi kollégiumot. — A második országgyűlési szünetet, mely december 25-től január 14-ig tartott, id. Szász Károly indítványozta.⁶⁾ A szünet végén újra Nagyenyeden látjuk Keményt id. Szász Károly és Wesselényi társaságában. Szász Károly püspök, ki mint kis gyermek volt szemtanúja a falálkozásnak, nem tudja, hogy 1834 végén vagy 1835 elején történt-e a látogatás. Gyulai Lajos gróf naplója szerint azonban Wesselényi december második felében Kölesey támogatására Szatmárnemgyébe indult s csak jan. 5-én érkezett Kolozsvárra; így tehát Kemény az év elején láthatta Wesselényit id. Szász Károly otthonában.

Az a világ, mely Keményt Kolozsvárott vette körül, ellentéte volt Nagyenyednek.

Az utcákon pezsgett az élet. Egymást érték a tarka jelenetek, népcsoportok, tüntetések. Az ifjúság jókedvét, a gazdagság pompáját

¹⁾ *Újabbkori Ismeretek Tára*. V. 1853.

²⁾ Szász Károly: *B. Kemény Zs. emlékezete*. [Kisf. Társ. Életpajjai. Új folyam. XII.]

³⁾ *A két Wesselényi Miklós. Erdély közlete*. (B. Kemény Zs. összes művei. X. 1906.) *Idősb Szász Károly*. (B. Kemény Zs. összes művei. XI. 1907.)

⁴⁾ *Erdély 1834-ik évi országgyűlésének jegyzőkönyve*. 68. l. *Irományok*. 78—81. l.

⁵⁾ A vizsgálat anyagát a nagyenyedi kollégium könyvtárában egy kis nyomtatott füzet tartalmazza, melynek czíme: «Materia examinis publici, quod comes Dominicus Teleki de Szék, dum collegio N. Enyedensi anni 1829. 14-ta Septembris valediceret, subiit.»

⁶⁾ *Erdély 1834-ik évi országgyűlésének jegyzőkönyve*. 237. l.

vitte az utcára. Majd egy-egy deli lovas-csapat tűnt fel a piacon, melynek élén Wesselényi Miklós lovagolt, majd szebbnél-szebb fogatok vonták magukra a figyelmet. Télen a havas útakon csilingelő szánkák siklottak tova. A város szinte szűknek látszott a csapongó szeszély számára. Legeredetibb ötletei — Jósika Miklós szerint — Bethlen Ferenc grófnak voltak, ki gyakran parasztleánynek öltözött fel, rozmaringázatot tűzött kalapjába s úgy hajtott végig a városon. Egyszer egy medvét szánkáztatott meg a kolozsvári polgárok nagy bámulatára; a maczkó az üléshez volt kötve, két cigány meg a fulébe trombitált.¹⁾

A mily mozgalmas volt az utca, ép olyan volt a társaság élete is. Az egy éve megalakult Kaszinóban szeszvedélyes viták folytak, majd hangos mulatás váltotta fel az eszmecsere-t. Minden napra jutott táncvizigalom hol egy-egy kedves szalonban, hol a Vigadóban. Még a forró nyár sem tudta a jó kedvet lelohasztani. A mámoros hangulatok szinte elmosták a nappal és éjjel határát. S a hullámzó jelenetek és érzések felett ott ragyogott az erdélyi nő szeme s benne a szellem és életöröm.²⁾

E színes, derült világgal szemben mily komornak tűnhetett fel Kemény Zsigmond szemében Nagyenyed puritán szellemével s a múlt csapásainak sötét emlékeivel! Kolozsvárt a viszonyok az ország társadalmi, szellemi s politikai középpontjává tették. A művelt enyedi deáknak éreznie kellett itt az élet hatalmas áramlatát, s minden mozzanat lekötötte figyelmét. Bizonyára ő is tagja volt a Kaszinónak, mint sok más vidéki úri ember, kiket az országgyűlés vonzott Kolozsvárra.³⁾ Itt, az ellenzék gyűlőhelyén, kivételes figyelemben részesült Szász Károly ifjú barátja s b. Kemény Dénes unokaöccse. Műveltsége és éles ítélőereje nagy értéket jelentett a pártban, hol még az öregek és léhák között is divattá lett a tanulás. A társaság a jövő vezető emberét látta benne. Szász Károly püspök emlékezése szerint a fiatal Teleki Domokos, Wéér Farkas, az öreg Bethlen János s az ellenzék legmagasabb egyénisége, b. Wesselényi Miklós, egyaránt barátságukra méltatták. Ellenzéki körökben látta először Kemény Zsigmond Kovács Lajost is, ki szatmári barátaival rándult Kolozsvárra, hogy az erdélyi politika viszonyait tanulmányozza.⁴⁾ A rokonlelkű ifjak barátokként váltak el, bár alig hitték, hogy Erdély életében közös küzdelmek s közös csalódások várnak rájuk.

Ily baráti körökben Kemény mindinkább belesodródott az ellenzék küzdelmeibe. A párt hangulata eleinte egységes s lelkes volt. Az ifjúság gyakran kereste fel az ellenzék kiváló szónokait éjjeli zenével. Ily tüntetéseken — gr. Gyulai Lajos naplója szerint —

¹⁾ B. Jósika Miklós: *Emlékirat*. IV. 97. l.

²⁾ Kolozsvár képehez gr. Gyulai Lajos naplója szolgáltatott adatokat. [*Az 1834-ik évi erdélyi országgyűlés előestéjén. Az erdélyi 1834-ik évi országgyűlés. Erdélyi Múzeum* 1903. XX. k. 1905. XXII. k.]

³⁾ Gróf Gyulai Lajos ideiglenes előfizetést javasolt a Kaszinóban azon hazafiak részére, kik a diéta alatt a Kaszinó tagjai óhajtottak lenni. (*Az 1834-ik évi országgyűlés előestéjén. Közli Kuun Géza. Erdélyi Múzeum*. XX. 1903. 13. l.)

⁴⁾ Beksics Gusztáv: *Kemény Zsigmond, a forradalom s kiegyezés*. 1883. 42. l.

még a tudós Zeyk Miklós is részt vett, sőt a pártvezérek maguk is felkeltek, a hangos csapathoz csatlakoztak, úgy hogy mire megvirradt, száznál is többen voltak a tüntetők. Lassanként azonban a lappangó ellentétek megbontották az egységet, a vezérek közt nézeteltérések támadtak nemcsak a taktikára, hanem politikai eszmékre nézve is, s elkövetkezett az az idő, mikor Wesselényi bizalmatlanul s gyanakvólag tekintett vezértársára, Szász Károlyra. Kemény Zsigmondot pártjának lelkesedése ép úgy magával ragadta, mint a hogy aggodalommal töltötte el a párt bomlása. Kovács Lajos beismeri, hogy Kolozsvárott senki sem tájékoztatta oly határozottan az erdélyi politika útvésztojében, mint Kemény Zsigmond. A komoly ifjú érett észszel elemezte a szatmári ifjak előtt a vezéreknek szétfutó politikáját s már akkor egyedüli megoldásnak az uniót tartotta.¹⁾ Így haladt Kemény politikai iskolájában mind magasabb és magasabb szempontokhoz.

Kevesebb hódítást tett az ifjú politikus a nő-szívekben, pedig az országgyűlés Erdély legszebb s legérdekesebb hölgyeit gyűjtötte össze. Legfeltűnőbb jelenségeknek tartja naplójában gr. Gyulai Lajos a Dobai s Intzédi lányokat, a Teleki grófnőket, az érdekes Kemény Juditot, Weérnét, a szintársulatból a kalandos múltú Dérynet s a bájos Éder Lujzát. Kemény gyakran látta őket hol valamely gyűlés hallgatóságában, hol a színházban, hol egy-egy szalonban. Az ő lelkében is éltek azok a lovagi eszmények, melyek örökségként szálltak az erdélyi társadalomra; mély vonzódással gyönyörködött az erdélyi nő szépségében, bonyolult érzéseiben s tüzes szenvedélyében. A néma vágy azonban alig talált megértésre. A nehézkos ifjú vesztés lett a versenyben a kalandok hőse mellett, ki ügyesen rejtette el szívének ürességét betanult bókok mögé. A szép hölgyek könnyelműen pazarolták mosolyukat, érzéseiket, azonban Keménynek csak örömeik s bánataik emlékeit hagyták. Az érdekes szívtörténetek, megható képek összegyűltek a gondolkodó lélekben, hogy később egy-egy költői alkotásban, valamely regényalakban kerüljenek napfényre.

Mély nyomot hagytak Kemény Zsigmond egyéniségén a kolozsvári irodalmi és művészeti mozgalmak is. A toll hatásos eszköznek bizonyult a politikai izgatásban, azért az irodalom párhuzamosan emelkedett az ellenzék harczaival. Különösen élénk irodalmi élet indult meg az 1834-ik évi országgyűlés idején. A szabadelvű szellem még nehezen tört magának útát az *Erdélyi Híradó*ban, nyiltabban jelentkezett már a *Nemzeti Társalkodó*ban, a *Vasárnapi Ujság*ot pedig épen az ellenzék kiválóbb tagjai alapították. Az ellenzék vezérei is: Wesselényi és Szász Károly tekintélyüknek jó részét tolluknak köszönhették. Mellettük az íróknak egész gárdája állott az új eszmék szolgálatában. Ez időben ér második kiadást Bölöni Farkas Sándornak észak-amerikai utazásáról szóló műve, s az író, a szabadság és az emberi jogok lelkes hívét, egész Erdély ünnepli. Ekkor tűnik fel b. Jósika Miklós is *Irány* című röpiratával. Az irodalom eszméi meghódítják az ifjúságot is, mely «művelődés barátai» czímen tár-

¹⁾ Beksics Gusztáv idézett munkája.

saságot alapított.¹⁾ A társaság vezérei gr. Bethlen Ferencz s Szentiváni Mihály voltak.

Ennek az irodalomnak még nincs határozott jelleme, de itt-ott lehetetlen fel nem ismernünk azzal a francia irodalommal való rokonságot, mely 1830-ban a júliusi forradalomban győzedelmeskedett. Az egyik cikk ellenérzéssel rajzolja a zsarnokot, a másik történeti hűséggel állítja elének elmúlt korok viszonyait; szívesen keresi fel az írók képzelete a távoli országokat, hol a nap is másként ragyog, s hol aranykorát éli a szabadság népe. Mindez az új szellemnek, a romantikus világnézetnek nyilatkozása. Erre vallanak a külföldi mintaképek is. Feltétlen tisztelet tárgya Goethe. A *Nemzeti Társalkodo* gyakran ad elbeszélést Bulwertől, Scott Walter követőjétől. Gr. Bethlen Ferencz pedig Hugo Viktor megdöbbentő tragédiáját: *Borgia Lucretiát* fordítja le s akarja előadatni.

Ennek az irodalmi életnek mozgalmában vett részt Kemény Zsigmond hónapokon keresztül. Szász Károly büszkeséggel ajánlotta kiváló tanítványát mindenfelé, s az írók szívesen látták maguk között az érett ifjút, ki korának merész eszméit oly mély költőiséggel fogta fel. Ekkor ismerkedett meg Kemény a szabad szellemű szerkesztőkkel: Méhessel s Brassaival. Korán magára vonta b. Jósika Miklós figyelmét is, de az ellentétes jellemek egyelőre alig jutottak egymás közelébe. Inkább vonzotta Keményt Bölöni Farkas Sándor szenvedélyes egyénisége s Szentiváni Mihály költői kedélye. Mikor a negyvenes évek elején oly korán elvesztette barátait, mindkettőnek emlékét meg akarta örökíteni. A közönségnek Szentiváni Mihály életrajzát ígérte, Bölöni Farkas Sándorról meg emlékbeszédet akart írni s maga említette Toldyhoz írt levelében, hogy Farkas Sándorral gyermekkorá óta közelebbi viszonyban volt.²⁾

Ezzel a romantikus íróvilággal teljesen összehangzottak azok az irodalmi eszmények, melyeket Kemény Enyedről hozott magával. Képzeletének új ösvényeket mutattak a változatos tárgyak, másrészt a nagy vállalkozó kedv ösztönt adott szunnyadó irodalmi hajlamainak. Miért ne érezte volna egy-egy kezdetleges kísérletnél, hogy tisztábban látja az eszmék vonatkozásait, mint a cikkíró? Még határozottabb irányt adott a fejlődő egyéniségnek a színház, hol a romantika egész nagyságában érvényesült.

Az országgyűlés idejére Kolozsvárott oly kiváló szintársulat verődött össze, minőt még nem látott a város. Itt volt a magyar színészvilág színe-java. Leginkább kiténtek: Udvarhelyi, Szentpétery, Szerdahelyi, Lendvay, Szilágyi, Egressy, Déryné.³⁾ Tehetség és magasabb rendű becsvágy egyesült a társaságban, úgy hogy a kolozsvári közönség állandó lelkesedéssel fogadta az előadásokat. A játékrend nagy részét daljátékok s könnyebb fajta drámák foglalták le, de kedvelt darabjai voltak a társulatnak azok a tragédiák is, melyekre

¹⁾ A társaságról s az erdélyi írókról többször megemlékezik gr. Gyulai Lajos naplójában.

²⁾ Pais Dezső: *Kemény Zs. levele Toldyhoz. Akadémiai Értesítő.* 1910. 485. l. Jakab Elek: *Szentiváni Mihály életiratahoz. Függlő.* V. 1878.

³⁾ Ferenczy Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története.* 1897. 331—335. l.

a romantikus szellem, mint a költészet magasságaira tekintett. Így került színre a romantikus költészet eszményképe, Shakespeare *Hamletje*, s — Gyulai gróf naplója szerint — Egressy várakozáson felül jól adta a főszerepet. Megjelentek a színpadon a romantika eszményi lelkű banditái is: Schiller Moor Károlya s Hugo Hernanija, hogy a társadalom igazságtalanságai ellen dörögjenek. Hugo tragédiája — mint Gyulai gróf említi — csak Marius neve alatt került ki a cenzor figyelmét. Az előadott tragédiák között látjuk még Körner *Zrinyijét*, Kisfaludy *Stibor vajdáját* s a *Bánk bánt*, melyet Egressy választott jutalomjátéknak. Katona tragédiájában a főbb szerepeket Lendvay [Bánk bán], Déryné [Melinda], Szentpétery [Petur], Egressy [Otto] vállalták magukra s feladatukat oly művészettel oldották meg, hogy szinte felfedezték a tragédiát irodalmunk számára.¹⁾

Irodalomtörténeti adataink hallgatnak arról, minő darabokat nézett meg Kemény a kolozsvári színházban. Ha azonban barátainak és ismerőseinek igazi műélvezetet szereztek a nagy tragédiák, miért zárkózott volna el épen Kemény Zsigmond a színművészet és költészet nemesebb hatása elől? Az az ifjú, ki nem régen id. Szász Károly dolgozószobájában tanárával együtt lelkesült a romantikus költészetért, nem hiányozhatott a nézőközönségből, mikor a kolozsvári színtársulat oly nemes becsüvággyal készült egy-egy merészebb feladatra. A mély érzésű ifjú szívesen követte a színészt a költészet magasabb légköreibe, átérezte a sejtelmes vágyakat, melyek korát gyötörték, s a nagy tragédiákban a költőnek magasztos hivatását ismerte fel. Komoly lelkét elbűvölte a tragikum szépsége s benne az emberi életnek, az emberiségnek a mindenséggel való mély értelmű kapcsolata.

Az élet is, mintha a színész és költő merész képzeletével akart volna versenyezni, egy nagy tragédia bonyodalmaival szövögette Kemény szeme előtt.

A tragédia az országgyűlésen játszódott le, s háttérül a szabadelvű gondolatnak és az önkényuralomnak küzdelme szolgált. A korlátlan hatalom képviselője Ferdinánd főherczeg volt engedelmes tisztviselőivel s a fegyveres katonasággal; a szabadelvű gondolat harczosai az ellenzék vezérei: h. Wesselényi Miklós, h. Kemény Dénes, Szász Károly, gr. Bethlen János, Wéér Farkas voltak. Az egyik fél ideges ellenérzéssel nézett minden alkotmányos jogra, míg a másik az egész alkotmányt követelte, mely Erdélyben már hosszú idő óta csak papiroson volt meg. Az erdélyi politika százados hagyományainál fogva hajlott a megalkuvásra, de az önkényuralom mindent elkövetett, hogy a megegyezést lehetetlenné tegye. A kormányzások akadékoskodásai az országgyűlés alkalmával vérig sértették az ellenzék szenvedélyes tagjait; a királyi hivatalosok nagy száma megdöböntette az alkotmány híveit; a legkevesebb szavazattal jelölt Nopcsa Elek elnöksége megingatta a törvénytiszteletet; a bécsi udvar fenyegetései kiábrándították a reménykedőket. Ily körülmények között a mérsékeltabb politika csak gyanut ébresztett, s Wesselényi került az első harc-

¹⁾ Ferenczi Zoltán idézett könyvében az előadott színdarabok jegyzéke. 504—527. l.

vonalba. Az ő egyénisége nem ismert hátrálást vagy félelmet, daczolásra, támadásra volt teremtve. Minden sértést új sértéssel torolt meg, a királyi dorgáló szóra gúnykaczajjal, a fenyegetésre kihívással felelt. Az elsikkasztott napló helyett újat nyomtatott saját nyomdáján. Korlátlanra törekvő akaratától barátai nem kevésbé félték, mint ellenségei. Dörgő szavában, rikító hasonlataiban, gúnyos kifakadásai-ban, magasztos gondolataiban mindaz kifejezésre jutott, mi oly sokáig rejtőzött a nemzet lelkében. Népszónok volt csodálatos tiszta eszményekkel, a népjogok harczoza volt oly parancsoló természettel, minőt egy középkori oligarcha megirigyelhetett volna tőle. Ily egyének hívják ki maguk ellen az antik tragédiában az istenek bosszúját. A sorsfordulatot hamar meghozta Wesselényi életében az országgyűlés bezárása. A vezér forradalmi természete nem volt összhangban pártjával. Az erőszak győzelmének s bosszújának semmi sem állta útját. Az ellenzék némán nézte, mint indíttják a hatalom eszközei a legszegényetesebb pert Wesselényi ellen.

Wesselényi annyira uralódott a kolozsvári politikai életben, hogy Kemény is, mint az egész ellenzék, a rendkívüli egyéniség varázsa alatt állott. Wesselényit különbözőképen ítélte meg saját pártja. Az ifjúság feltétlenül lelkesült éite, a mérsékeltőbbek Szász Károlyllyal együtt sokszor czéltalan erőpazarlásnak tartották politikáját; mások — köztük b. Kemény Dénes is — az alkotmányos közszellem felébresztésében látták Wesselényi legnagyobb sikereit. Kemény sokkal jobban ismerte az erdélyi közélet örvényeit, hogy sem pusztán Wesselényit okolta volna az országgyűlés sikertelenségéért. Bármily benső barátsággal ragaszkodott Szász Károlyhoz, Kovács Lajossal folytatott beszélgetésében teljes tárgyiaszággal jelezte meg a három vezérnek egymáshoz való viszonyát. Kérdés azonban, belátta-e már akkor, hogy Wesselényinek makacs ellenkezése nélkül a hatalom óvatossabb és számítóbb, az ellenzék megalkuvóbb lett volna. Kérdés, vajjon már akkor hitte-e, hogy a teljes felfordulás inkább elősegítette a fejlődést, mint a kiegyenlítés. Ezt a gondolatot Kemény a szabadságharc után Wesselényi jellemrajzában határozottan fejezi ki, de nagyjában ez lehetett nézete a kolozsvári országgyűlés alkalmával is. Erre vall az is, hogy Kovács Lajos előtt az erdélyi külön alkotmányosság tarthatatlanságát bizonyíttatta.

Kemény nem húnyt szemet Wesselényi gyengeségei előtt, de jól ismerte nemes indítékait s teljes rokonérzéssel figyelte tragikus pályafutását a diadalok s a bukás idején. E rokonérés az évekkel csak fokozódott. A korteskedésről szóló röpiratában titánszerű egyéniségnek nevezi Wesselényit s megindulással tekint mérhetetlen önzaldozataira s szenvedéseire. Később a közös csalódások még bensőbbé tették a két rokonlélek viszonyát. S ha a színpadi hős pathosza és könnye irányt adhatott a költői egyéniség fejlődésének, mennyivel kitörölhetlenebb hatással volt Kemény világnézetére Wesselényi tragédiája? A kolozsvári országgyűlés komor emlékei lényeges elemeivé lettek Kemény világnézetének. Részben Wesselényi hatása, hogy Kemény mindjárt első regényében a politikai ábrándok hőseinek tragikumát magyarázza, s hogy a kedvelt feladathoz oly gyakran tért vissza későbbi regényeiben.

Az országgyűlés feloszlata után Ferdinánd főherczeg teljes

katonai pompával ment a kormányzék palotájába s megkezdte az ostromállapothoz hasonló kormányzást. A vidám kedv elnémult a városban; minden szabad mozgalom megszűnt a politikai életben, irodalomban és színházban. Az országgyűlés tagjai sötét aggodalmak közt távoztak vidékre, a szalonok elnéptelenültek, s Gyulai Lajos gróf szavai szerint Kolozsvár napról-napra üresebb lett.

Kemény Zsigmond is útnak indult feleségei ismerőseivel és barátaival. Körülötte zibongtak az elmúlt szép hónapok emlékei, s lelkét határozatlan élettervek foglalkoztatták, melyeket az utolsó napok eseményei húztak keresztül. A kolozsvári nagy izgalmak mellett egyelőre ingerét veszítette szemében Nagyenyed, gyermekkori fejlődésének színhelye. Az általános bizonytalanság közepette sokkal inkább vágyódott Magyarkapudra, abba a kis marosmenti faluba, hol törődött anyja az életnek apró és nagy bajaival küzdött. Ifjú lelke elég gazdag volt arra, hogy falusi magányát ábrándjaival ékesítse fel.

(Budapest.)

FAPP FERENCZ.

(Vége következik.)

VAJDA PÉTER ÉS A NÉMET ROMANTICIZMUS.

(Vége.)

Novalis azonban nemcsak himnuszaival gyakorolt hatást Vajda költészetére: a *Heinrich von Ofterdingen*ben kell keresnünk, legalább részben, Vajda *Tárcsai Bendéjének* a mintáját is. Vajda regénye, melyet alig szoktak említeni, s mely voltaképen elszigetelten áll irodalmunkban, e kapcsolat révén egy nagy fejlődési lánczolatba kerül. Nem tekintve tisztán történeti előzőit, Wolfram von Eschenbach *Parzivalját*, Grimmelhhausen *Simplicissimusát*, Heinse *Ardinghellowját*, K. Philipp Moritz *Anton Reiserét*, Goethe *Wilhelm Meisterét* tehetjük a fejlődés elejére. Innen egyenes vonal vezet a romantikusokhoz, Tieck, Dorothea, Schlegel, Brentano, Eichendorff, s mindenekelőtt Novalis regényéhez.¹⁾ A romantikusok a *Wilhelm Meister*ben látják a regény klasszikus formáját, s Goethe regénye mintegy praeformálja saját regényeik cselekményét, melyet sematikus egyformasággal építenek föl. Rendszerint egy polgári környezetéből feltörekvő s művészete révén kiemelkedő ifjú fejlődését rajzolják, melyet át meg át szőnek teljesen hasonló kalandokkal, s Goethe Mignonja a legkülönösebb variációkban keresztezi a hős útját. A fejlődés arisztokrata környezetben ér véget, s ide vezet a bonyodalom megoldása is. (E típus módosított formáját mutatja Arany Toldija.) Goethét követve, helyen-

¹⁾ V. ö. J. O. E. Donner. Der Einfluss Wilhelm Meisters auf den Roman der Romantiker. Akad. Abhandlung, Helsingfors, 1893. 125—146. l. és H. Prodnigg, Goethes W. Meister u. die ästhetische Doctrin d. ä. Romantik. Prag. Graz. 1891.

ként azonban tudatosan szembehelyezkedve mintájával, írja meg Novalis az *Ofterdingent*, mely képet ad a romantikusok esztétikai világ-felfogásáról.¹⁾ Fejlődésről azonban itt csak nagy túlzással beszélhetünk. A hős változatlanul vonul végig a regényen, melynek világában romantikus perspektívából az emberi élet metafizikai összefüggése tűnik elénk. A regény külső cselekménye szegény, s tartalma néhány rövid mondatba foglalható. Heinrich von Ofterdingen, egy eisenachi polgár fia, megálmodja életének titokzatos boldogságát, melynek symboluma a csodálatos, sokszor megénekelte kék virág. Anyjával útra kel, hogy meglátogassa Augsburgban lakó nagyatyját, s ezen az úton mintegy messziről beletekinthez a történelem, a természet s végül saját élete titkaiba. Megismerkedik egy öreg bányászszal, majd Hohenzollern gróffal, a kinek barlangjában saját élettörténetét olvashatja. Nagyatyja házában találkozik Klingsohrral, a ki tanítója lesz a költészetben, egyben szerelemre gyulad a híres költő leánya, Mathilde iránt, s az ébredő szerelem rajzával végződik az első rész. A második részből csak néhány töredék készült el, melyeknek alapján aztán Tieck rekonstruálta a regény további cselekményét. (M. IV. 237—250. l.)

A *Társcai Bendével* való egybevetésnél azonban természetesen csak a befejezett első részről lehet szó, a mely terjedelmében is megfelel a magyar regény első részének. Az első fontos eltérés és hasonlóság tisztán szerkezeti: Vajda formája autobiografikus, azaz első személyben beszélteti hőseit s vele mondatja el az eseményeket, míg Novalis maga rajzolja meg hőse fejlődését (az egyszerűség kedvéért ragaszkodunk csak e szóhoz), de azért szubjektivitás és líraiság tekintetében nincsen közöttük különbség. A cselekmény fázisai hasonló sorrendben következnek egymásra, s majdnem ugyanazon a helyen ékelődik az elbeszélésbe Novalisnál Klingsohr meséje, Vajdánál pedig az öreg Aha-Ali története. Különös, hogy az arisztokrata Novalis polgári, a demokrata Vajda pedig lovagi környezetbe helyezi hőseit. De ennek a környezetnek a rajza, alkotó elemei, a hős életét meghatározó körülmények teljesen egyezők. Bende viszonya szüleikhez teljesen megfelel annak, a melyben Heinrich áll szüleikhez. Mind a kettő teljesen kívül áll az életen; a világról csak halvány képzeteik vannak, álmódózásra hajlagnak, fogékonyak a költészet iránt. Mind a kettőt egyházi pályára szánják, pap neveli őket, Heinrichet a wartburgi káplán, Bendét az öreg Bonifáczius. Mind a ketten útra kelnek, hogy tanuljanak s megismerkedjenek a világgal: Bende Veszprémbe, Heinrich Augsburgba kerül. Heinrich is, Bende is anyja társaságában van, az úton kastélyban szállnak meg és szíves fogadtatásban van részük, sőt lakoma várja őket, melynek leírása is hasonló. A német kastély ura mintája Bende nagybátyjának, Csór földesurának. Heinrichet is, Bendét is anyja mutatja be a lovagoknak és asszonyoknak. Minden érdeklődés feléjük irányul. Innen kezdve nagyobb eltérések mutatkoznak, míg aztán végül Heinrich idillikus szerelme újra megfelel Bende és Zircozi Ida szerelmének. A cselekmény általános vonatkozásain kívül közelebbi, részben epizodikus kapcsolatokról is beszélhetünk. Vajda II. Endre korába helyezi regényét, s az ő uralkodása idejébe esik a híres wart-

¹⁾ V. ö. O. F. Walzel. Deutsche Romantik. Leipzig, 1908. 40. s. köv. l.

burgi dalnokverseny¹⁾, mely Novalis terve szerint a regény második részének középponti eseménye lett volna. Novalis Thüringiába lokalizálta regényének cselekményét, s ha arra gondolunk, hogy Endre leánya, Szent Erzsébet (1207—1221) felesége volt Lajos thüringiai tartománygrófnak, s hogy a dalnokverseny épen Lajos atyjának, Hermannak, a nevéhez fűződik, világosan látjuk az összefüggést. Klingsohr alakja Novalis Ofterdingenjéből kerülhetett Vajda regényébe. Ezt a mythikus varázslót és költőt, a ki Wolfram von Eschenbach, Walther von der Vogelweide, Heinrich von Ofterdingen, Reinmar von Zweter mellett ott szerepel a dalnokverseny költői között, Wolfram von Eschenbach említi először *Parzival*-jában mint Terra di Lavoro hercegét. A romantikusok, Novalis, E. T. A. Hoffmann (*Der Kampf der Sängere*. Einer alten Chronik nacherzählt. *Urania*. 1819. 81—159 l.) s mások így Kuffner (1825) és Fouqué (*Der Sängerkrieg auf der Wartburg*. 1828) költőileg is új életre keltik, később Wagner szerepelteti *Tannhäuser*-ében és *Parzival*-jában.²⁾ Nálunk azonban a XIX. sz. elején csak a német irodalommal vagy monda-kutatással foglalkozók tudhatnak róla, Hoffmann, Fouqué hatásának csak néhány kései nyoma van a többi feldolgozás pedig Vajdánál tekintetbe sem jöhet, úgy hogy e részben is csak Novalisból meríthetett. Az öreg Aha-Ali viszonya Kling-ohrhoz, kivel «Syriában találkozék», s kit Endre király igazgató-nak küld a bányavárosokba, csak Novalis regénye alapján lesz teljesen érthetővé. S Klingsohr látogatása a Tárcsai házban Heinrich és Klingsohr találkozására utal. Bendének Aha-Ali beszél Klingsohrról, Novalisnál pedig Mathilde említi a távoli Magyarországot, «wo ihr Vater (Klingsohr) sich oft aufhielt». (M. IV. 154 l.)

Azokat az elemeket, melyek a középkort romantikussá teszik, a keletet, a keresztés háborúkat s Olaszországot, Vajdánál is megtaláljuk. Novalis regényében nagy szerepe van a szent sírnak, a keresztészek kalandjainak, katolikus exaltatiójának. Egy helyütt dalt sző be az elbeszélésbe, mely apothéozisa lehetne a keresztés háborúknak. E dal hatása alatt Heinrich izgatottan távozik, de kevéssel azután egy fogoly szaraczen nő elbeszélése, mely a mohamedánizmust szépnék és nemesnek rajzolja s ugyanazon érvekkel támad a lovagokra, mint ezek a pogányokra, rokonszenvet kelt benne a szent sír ellenségei iránt. Épen így mondatja el Vajda is a mohamedánokat ócsárló remete elbeszélésének ellensúlyozására Aha-Alival a *Les-sing Nathan*-jából ismert Szelaheddin történetét. (I. B. I. 151—153. l.)

De a mint ez a keresztés költészet nem áll előzők nélkül,³⁾ épen úgy a keletiességek is sokkal régibb forrásai vannak: a keletről

¹⁾ Der Wartburgkrieg, herausg., geordnet, übersetzt und erläutert von K. Simrock. Stuttgart, 1858. V. ö. Zeitschrift f. d. Altertum 28, 206. s köv. l. és R. Schneider, Der zweite Teil des Wartburgkrieges und dessen Verhältnis zum Lohengrin. Leipzig, 1875; a Klingsor-irodalomhoz, Hienz Armin, Magyarországi Klingsor a mondában. Budapest, 1909.

²⁾ V. ö. P. Riesenfeld. H. von Ofterdingen in d. d. Literatur. Berlin, 1912. 125—224 lpk.

³⁾ V. ö. Hölty, Siegeslied bei Eroberung des H. Grabes, Musenalmanach f. das J. 1776. 20. l. (ezt utánozta Schlegel Frigyes. Musenalmanach f. d. J. 1802. 214—5. l.) V. ö. még: Dilthey, Leben Schleiermachers I. 293. l.

jövő meséknek eredetiből vagy latin átdolgozások közvetítésével készült fordításai, melyekkel a XVII. század végétől a XIX. sz. elejéig valóságos elárasztják a német, francia és angol irodalmat, d'Aulnoy grófnő *Contes des fées-i* (1698), a *Cabinet des fées* (Paris és Genf. 1785—89), Wieland *Dschinnistanja* (Auserlesene Feen und Geistermärchen, theils neu erfunden, theils neu übersetzt und umgearbeitet. Winterthur. 1786—89) s a nyomában keletkező keletieskedő mese-és novella-irodalom.¹⁾ A XIX. sz. eleji magyar folyóiratokban megjelent keleti tárgyú elbeszélések jó része ennek a Wieland-féle mulattató irodalomnak a viszhangja, s a romanticizmushoz kevés köze. Keletiességük mindössze a szereplő személyek exotikus hangzású, olykor furcsán eltorzított nevében, néhány földrajzi adat, évszám említésében áll. A keleti környezetnek csak dekoratív szerepe van. A romantizmus ezt a keletiességet tovább fejleszti és kutatásaival új forrásokat nyit a költészetnek. Különösen Schlegel Frigyes könyvének (*Über die Sprache und Weisheit der Indier*. 1808. 204. s köv. l.) s fölolvadásainak (*Geschichte der alten und neuen Litteratur*. 1815. I. 187. s köv. l.), később pedig Hammer-Purgstall fordításainak és tanulmányainak,²⁾ Rückertnek és körének van nagy jelentősége. Igazi keleti színezést a magyar szépprózában Vajdánál találunk először, a ki itt is Novalishoz kapcsolódik, de sok más forrásból is merít. Az *Opferdingen* Zulimája és a *T. B.* Ayeshája belső rokonai egymásnak, s a szaraczen nő éneke inspirálta Ida énekét (*T. B.* III. 157—158 l.).

Romantikus Vajda fölfogása a kereszténységről. A romantikusok kereszténysége — legalább eleinte az áttérések kora előtt — tisztán esztétikai, felekezeti korlátok nélkül való. Katholicizmusuk is nagyobbára művészi forrásokból táplálkozik, s ez a magyarázata annak, hogy a protestáns Novalis írja a német líra legszebb Mária- és Krisztus-dalait, s a protestáns Vajda elmerül a kereszties háborúk katholicizmusáta. Novalis a *Die Christenheit und Europa* cz. töredékében (M. II. 22—45) a középkorban látja a kereszténység fénykorát, a kereszténységben pedig a világ pantheisztikus átszellemülését. Nála a kereszténység és vallás elválaszthatatlan egymástól, mint Schlegel Frigyesnél vagy Böhme Jakabnál, a romantikusok túlbecsült mystikusánál, ki a pogányságot fejletlen kereszténységnek mondja.³⁾ Ezek a gondolatok térnek vissza Vajdánál. Krisztus alakját is romantikus értelemben fogja fel. A romantikusok magukhoz hasonlóan s egyben maguk fölött állónak érzik Krisztust. Ő a közvetítő Isten

¹⁾ V. ö. Pierre Martino, *L'orient dans la Littérature française au XVII-e et au XVIII-e siècle* Paris, 1906. II. Chap. III: *L'orient et le roman*, és R. Benz, *Märchen-Dichtung der Romantiker*. Gotha, 1908. 25—33. l.

²⁾ J. Freiherr v. Hammer: Purgstall (1774—1856), Akadémiánknak is tagja. Czikkei: *Fundgruben des Orients*, bearbeitet durch eine Gesellschaft von Liebhabern cz. folyóiratban. Wien, 1809—1818. A VI. k. (162. s köv. l.) megjelent etymologiai szótára hatással lehetett a magyar délibábos nyelvészetre. V. ö. ADB. Bd. 10. 482—87. l.

³⁾ H. Simon, *Der magische Idealismus. Studien zur Philosophie des Novalis*. Heidelberg, 1906. IX. s köv. l. és Schlegel, *Philosophie der Geschichte*. In 18 Vorlesungen gehalten zu Wien 1828. Wien 1829. 76. l.

és emberek között, az egész természet, kenyér és bor, kő és virág, sőt maga az ember is egyesülhet vele s ezáltal Isten közelébe kerülhet. Ezen a ponton a monotheisztikus kereszténység és a pantheisztikus természetvallás átolvadnak egymásba.¹⁾ Vajda csak e pontig jutott el s Krisztus nála nem lesz symbolummá mint pl. Schlegel Frigyesnél, a vallásos érzés lírai kifejezésében pedig az őszintébb Novalishoz közeledik, s mint az utóbbinál, nála is a szerelem olvad egybe a hittel, de minden mysticismus nélkül.

Vajda regényének második és harmadik része a legkülönösebb elemekből épül fel. Magyar lovagregénynek indul, hogy aztán a romantikus novellák modorában folytatódjék. A magyar renaissance, melyet Vajda Endre korába helyez, Bánk és Melinda története, Olaszország, a keresztes háborúk, leányszöktetés, párviadalok, arab fogság váltakoznak egymással tarka vegyületben. Bende Olaszországba utazik, majd anyja betegségének hírére hazatér. Résztvesz Endre keresztes hadjáratában s egy ütközet alkalmával Szeffaddin szultán fogságába kerül. Itt találkozik Zircei Idával, kit akarata ellenére eljegyeztek Atával, Bende bátyjával: aztán elrabolták s a szultán háremébe hurczolták, de onnan is tisztán szabadult. Csodás véletlen folytán a szerelmesek újra hazájukba kerülnek s a félreértések kiderülése után egymáséi lesznek. Az a kép, melyet Vajda Olaszországról rajzol, tipikusan romantikus, a mint Tieck regényeiből, különösen a *Franz Sternbalds Wanderungen* cz.-ből (1798), Eichendorff, Brentano, E. T. A. Hoffmann novelláiból ismerjük. Ez az Olaszország nem Winckelmann, Goethe és Schiller klasszikus országa, hanem pusztuló kultúrák, kalandok, rombadúló paloták földje. Tieck *Sternbald*-jában megtaláljuk a romantikus regényhős alaptípusát, melyre minden későbbi típust (a Vajdát is) vissza lehet vezetni. Rendszerint művész: festő (*Sternbald*, Hoffmann novelláinak hősei), költő (Eichendorff; *Aus dem Leben eines Taugenichts*, *Dichter und ihre Gesellen*), s Vajda Bendéje is költői hajlamú. A kalandok, az út leírása, az élmények tipikusan egyformák. A hőst kalandok kedvelése s egy különös honvágy vonja Olaszországba. «Alig várhatám Olaszthonba indulásom idejét, azon országba, a hol a keresztyén anyaszentegyház látható feje lakik, hol a hit legtisztább fényében sugárol, hol lelkem számára a legépületesebb foglalkozást reményltem», mondja Tárcsai Bende (II. 14 l.). Rendszerint nagyobb társaság verődik össze, a hős előkelő hölgyet szabadít meg rablók vagy kalandorok kezéből, s a hölgy aztán hálából belészeret szabadítójába, de ez hű marad régi kedveséhez, s még Olaszországban vagy újabb kalandok után hazájában egyesülhet vele. Néha minden előlről kezdődik. Feltűnő a hős örök ifjúsága. Az olasz városok, házak, képek leírásában Vajda romantikus mintáit követi. (*Fr. Sternbald*, Tiecks Schriften, 1843. XVI. k. 251. s köv. 1. és *T. B.* 131. s köv. 1.). Az alkotó-elemek sokféleségéből következik, hogy nem lehet őket egy zárt és egységes cselekmény keretébe beleszeríteni. Ezért formátlan a romantikus regények nagy része (a legszebb: Arnim *Kronenwächter*-je [1817] sem kivétel) s ezért szét-

¹⁾ V. ö. Marie Joachimi. *Weltanschauung der Romantik*. 1905.

hulló Vajda *Tártsai Bendége*.¹⁾ S mintha csak Vajda regényének tervrajzát olvasnók Novalis vázlatában, melyet az Ofterdingenhez készített: Italienische Händel. Hier wird Heinrich Feldherr. Beschreibung eines Gefechts. Meer. Nach Griechenland verschlagen. Tunis. Rückreise über Rom. Kein historischer Übergang nach dem zweiten Theil: dunkel, trüb, verworren. Ostindianische Pflanzen, etwas indische Mythologie. Das Alterthum. Das Morgenland. Der Kaiser. Kriegslieder. Orientalische Gedichte. Streit der Sänger. Verklärung. (M. IV. 252. s köv. 1.)

II.

A Bécsben időző német romantikusok közé tartozik Zacharias Werner is, ki mint ember és költő a legkülönösebb lélektani problémákkal szolgál a kutatónak, s talán ez a magyarázata, hogy irodalmi működésének nem akadt még teljes és kimerítő méltatása. A filozofiai, költői és mythologiai romanticizmusnak ő a legművebb s egyúttal legtúlzóbb kifejezője.²⁾ Születésénél fogva terhelt. Zavaros képzelete, vallási mysticismusa, érzékisége, kalandvágya szakadatlan küzdelemben állanak egymással, s nyugtalanná teszik egész életét. Összeférhetetlensége lehetetlenné tesz minden vele való huzamosabb érintkezést, barátai nincsenek soha, s csak színészi képességeiről tesz bizonyosságot, hogy Goethe meg tudja téveszteni emberi és művészi tulajdonságai felől. Háromszor nősül s háromszor bontja fel házasságát. Protestánsnak születik, a kor divatjának megfelelően szabadkőműves, hogy aztán mint exaltált és hívő katolikus fejezze be életét a dunaparti császárvárosban. Bekalandozza a félvilágot, útítársa Madame de Staëlnek, olykor elmerül a lelki és testi szennyben, kegydíjakból és könyöradományokból él, s végül 1811-ben (úgy látszik, nem nagy lelki válság után) Rómában katolizál. — Bécset, mely később sikerei-

¹⁾ Vajda keletiességre jellemző, hogy a *T. B.* közbetett elbeszélésének tárgyát Joh. Andr. Christoph Hildebrandtnak (1763—1846), számos népszerű regény, novella írójának, *Saladin, Sultan von Aegypten, oder die deutschen Kreuzritter in der Gefangenschaft der Sarazenen*. Quedlinburg. 1828. cz. könyvéből vette; lényegében csak a neveken változtatott s csak a német vonatkozásokat hagyta el. A kalandok leírása. Szaladin jellemzése pontról-pontra egyező. Hildebrandt forrása egyébként a Bohadinnak tulajdonított latin életrajz volt: *Vita et res gestæ A. A. Saladini, auctore Bohadino edidit ac latine vertit Albertus Schultheis*. Lugd. apud Joh. Mair. MDCCLV. A kapcsolatot a *Morgenblatt für Gebildete Stände* 1809. 88. sz.-ból lehetett megállapítanom, a hol Bohadin-részletek vannak. V. ö. még Meusel. *Das Gelehrte Teutschland*. 1801. IX. 589. l. Goadeke. 6. 402—403 l.

²⁾ V. ö. Heinrich Düntzer. *Zwei Bekehrte*. Leipzig. 1873. I. Zacharias Werner. 1—280. l. Ez a Hitzig *Lebensabrissa* és Schütz életrajza, valamint a jórészt még kiadatlan levelezés alapján írt könyv ma is a legteljesebb monografiánk Wernerről. Van Wernerről két magyar értekezés: Kugel S. Werner Z. élete és ifjúkori drámái. Losonc. 1898. és Ürményi Alice, A mystikus elem Werner Zakariás drámáiban é. és h. n. Ez utóbbi önállóbb, de rendszertelen.

nek és működésének színhelye, 1807-ben látja először, de akkor csak a szép nók, könnyelmű kalandok s a Prater vásáruapi, tarka néptömege érdeklik.¹⁾ Másodizben 1814-ben, mint fölszentelt pap nézheti végig a kongresszust.²⁾ Írói hírneve révén bejut a legelőkelőbb társaságba. Ekkor kezdi tartani beszédeit, melyek csak külsőségekben emlékeztetnek a sokkal őszintébb Abraham a Santa Clarára, s melyek szenvedélyességükkel, képeikkel, kétértelmű czélzásaikkal, megdöbbentő önvallomásaikkal állandóan nagy hallgatóságot vonzanak az augustinusok templomába. Hallgatói között ott látni az osztrák, cseh, lengyel arisztokraczia tagjait. De bizonyos, hogy a Bécsben időző magyar arisztokraták sem maradnak távol. Önéletrajzában Széchenyi Ferenczet említi Wernert, kivel talán levelezett is.³⁾ De nem ez az egyetlen szál, mely Wernert Magyarországhoz kapcsolja. Még 1806-ban megismerkedik Berlinben Schmidt Hermannal, az Esterházy-féle színház vezetőjével, a ki elsősorban azért jött a porosz fővárosba, hogy Iflandot rábírra a három egyesült bécsi színház igazgatóságának az elvállalására.⁴⁾ — Bécsbe érkezése óta a nyarat rendszerint vidéken tölti «in Ungarn, Steyermark, Venedig sogar», írja önéletrajzában.⁵⁾ 1818 májusában Batthyány Miklós gróf vendége, kinek feleségével a bécsi arisztokrata társaságban ismerkedett meg. Egyik versét a grófnőnek ajánlja, szept. 10-ikén pedig érzelmes szonettben ünnepli a gróft.⁶⁾ Wernernek, a szónoknak, magyar tanítványa is akad, Albach Szaniszló ferenczrendi szerzetesben, ki a ferenczki templomában 1825-től kezdve tartja híves német beszédeit.⁷⁾ A magyar irodalom sem zárkozhatik el a drámairó hatása elől. Műveit nálunk is olvassák, mint Ausztria német és szláv tartományaiban.⁸⁾

Kilencz drámája közül Vajda szempontjából csak az *Attila* jön tekintetbe. E drámát Berlinben kezdte írni s Prágában fejezi be 1807-ben.⁹⁾ Schmidtnek ugyan azt írja, hogy nem szánta színpadra, ennek azonban ellentmond egy Scheffnerhez intézett levele, melyből kitűnik, hogy a bécsi cenzura nyilván politikai okokból

¹⁾ V. ö. Werner Önéletrajzát (Gelehrten und Schriftsteller-Lexicon der deutschen katholischen Geistlichkeit, von F. Karl Felder, fortgesetzt von Waitzenegger. Landshut 1817—22) III. r. (Werner feje.)

²⁾ Varnhagen von Ense, Denkwürdigkeiten u. Vermischte Schriften. 1840. V. és Düntzer, Zwei Bekehrte. 249. s köv. lk.

³⁾ Düntzer, Zwei Bekehrte 256. l. Werner nagy levelezésének egy része elkallódott, egy része magánygyűjteményekben lappang.

⁴⁾ V. ö. Düntzer, Zwei Bekehrte. 88. s köv. l.

⁵⁾ V. ö. Hitzig, Lebensabriss Werners, Berlin. 1823. 87. l.

⁶⁾ V. ö. Düntzer, Zwei Bekehrte. 263. l. és Zacharias Werners Poetische Werke. Grimma. II. 117. l.: An Graf Nicolaus Bathianyi zum 10. September 1818. Unter Gottes Beistande geschrieben zu Pinkafeld in Ungarn, im gräfl. Bath. Schlosse, den 9. Sept. Morgens um 8 Uhr 40 Minuten! (Düntzernél B. Imre van.)

⁷⁾ V. ö. K. Kertbeny, Silhouetten u. Reliquien. Wien u. Prag. 1861. I. 1—10. l.

⁸⁾ V. ö. Murko, Deutsche Einflüsse auf die Anf. der böhm. Romantik. 48—49. l.

⁹⁾ Attila. König der Hunnen. Eine romantische Tragödie, von F. L. Z. Werner. Berlin. 1808.

nem engedte meg a dráma előadását. (Düntzer, 97. l.) — Werner *Attilája* öt lazán összefüggő felvonásból áll, s minden felvonás egy-egy önálló képnek felel meg. Az első kép nagy tömegjelenettel kezdődik: Aquileja lángokban áll, megrémült, kegyelemért könyörgő polgárok vonulnak el a színen; mellettük s mögöttük hún katonák. Megjelenik a leányok karával Hildegunda. Attila oldalán küzdötte végig a háborút, de csak azért, hogy alkalom adtán rettenetes boszút álljon rajta völegényének, Walthernok kivégeztetéséért s családja kiirtásáért. Előbb erkölcsileg akarja megsemmisíteni, ki akar belőle ölni minden nemesebb érzést, de terve, hogy ártatlan gyermekek legyilkolására bírja, megtörik a hún király nemeslelkűségén. Attila megkegyelmez a város polgárainak, törvényt lát, s visszautasítja a római követtséget. A következő kép az elpuhult császári Rómába vezet, a hol Aquileja, Ravenna elestének s a húnok közeledésének a híre nagy rémületet és zűrzavart idéz elő. A császárnő végső kétségbeesésében a kegyvesztett Aëtiushoz fordul s diktátorrá nevezi ki. — Aëtius nagy terveket forgat magában, de a császári trónhoz vezető úton még egy akadályal kell megküzdenie: Attilával, s minthogy szépszerével nem tudja visszavonulásra bírni, meg akarja mérgezni. Heraclius, a kelet-római császár követe meg is vesztegeti a hún király kamarását, de Hildegunda az utolsó pillanatban meghiúsítja a rómaiak tervét. — Attila most már végképen elhatározza, hogy Róma ellen vonul. Katonái a város falai alatt táboroznak. A harc elkerülhetetlen. Attila győz, Hildegunda leszúrja a rája rohanó Heracliust, Aëtius saját kardjába dől, de Leo püspök, a ki papjai élén a húnok elébe vonul, s Attila víziója menti Rómát a pusztulástól. — A harcok után Attila nászát akarja megülni Hildegundával, noha a fátylak többszöri kilobbanása és különös víziók rémülettel töltenek el mindenkit. Ezalatt Rómában csodálatos dolgok történnek. Honoria hercegnő láttatlanul beleszeret Attilába s Leónak is vallomást tesz szerelméről. A püspök, a ki ismeri Hildegunda tervét, éjnek idején elvezeti a hercegnőt a hún táborba, a hol megesketi Attilával. — E pillanatban lép eléjük Hildegunda s egyik kezében a meggyilkolt Irnákot, a másikban véres bárdot tartva, megöli Attilát. (208—205.)¹⁾

Werner Attilája, mely romantikus mysticismusával végül a halál hymnikus dicsőítésébe olvad, hatással volt Vajda *Buda halála* cz. drámájára (*Buda halála*. Szomorújáték öt felvonásban. Vajda Pétertől. Közrebocsátá Zsilinszky Mihály. Pest 1867); és *Hildegunda* (*Dalhon* I. 3—70. l.) meg *Attila halála* (*Dalhon* II, 53—209. l.) cz. elbeszéléseire. — Az elsónél a hatás különösen drámatechnikai szempontból érdekes. A két dráma scenikai fölépítése azonos. A *Buda halálában* a fölvonások rendszerint tömegjelenetekkel kezdődnek, mint Wernernél. A cselekmény, melynek lényege az, hogy a harcias Attila szerelmes a szép Alkondalába, ki viszont Budát szereti s ezzel felkelti Attila féltékenységét, Buda halálát okozza, laza képekből áll. A karok szerepe, melyet Széchy az antik tragédiára vezetett vissza.

¹⁾ Tartalmilag érdekes egybevetni Werner drámáját a Heinrich Gusztávtól (EPhK. 1900. 79—82.) ismertetett s Hamburgban előadott, nyomtatásban meg nem jelent «Teutsches Schauspiel»-lal.

melyhez azonban kevés köze, Werner példájára, abban áll, hogy megvilágítsa az embernek az alattomos és érthetetlen végzettel szemben való tehetetlenségét. A kar Vajdánál is a romantikus végzettragédiák világnézetének a kifejezője. Az ember gyenge, isteneké a hatalom (31. l.), az ember életét össze-vissza hányja a sors fergetege (58. l.), a jövőndő a sors kezében áll, az ember munkája csak gyöngye rá-törékvés (98. l.), olvassuk mindenütt. A *Chor der Druiden*ből Vajdánál a *haduridok* és *békuridok* kara lett, a mi egyúttal két különös szóalkotását is megmagyarázza. A *Chor der burgundischen Jungfrauen*nek megfelel a leányok kara, mely az előbbi két karral változva szerepel.

Már Széchynek is föltűnt Vajda drámájának lirizmusa és a cselekménybe szőtt különböző formájú dalokkal együtt járó elaprózottsága. A stílusoknak ez a keveredése is a romantikus drámára vall.¹⁾ Már W. Schlegel hirdette s később bővebben is kifejtette, hogy a romantikus dráma az egész változatos életet tükrözi, mint az angol vagy spanyol dráma,²⁾ s Tieck a tartalom változatosságát a formában is kifejezésre akarja juttatni.³⁾ Werner e részben tanítványa. Ez utóbbihoz vezet Vajda folyton változó versmértékű dalaival. Tartalmuk is hasonló: az első felvonásban Attila dicsőítésére éneklük őket, s később is nagyobbára Attilára vonatkoznak, pl.:

Schrecklich wütet das Schwert des Wodan,
In der Hand des Helden der Macht,
Wie ein Blitzstrahl fährt er heran,
Der zersplittert der Eiche Pracht.
Hat er den Orient nicht bezwungen,
Den Erstling der alten Riesin Natur?
.....
Auch den Occident wird er erdrücken,
Und zertreten der Römer Brut.

(10—11. l.)

Attila az ifjú nap,
A sas Attila;
Kardja népeket verő,
Harczuduló nyila.
Idv a harcz fiának, idv
És sok győzelem!
Keleten és nyugoton
Újra győzelem!

(14. l.)

A szereplő személyek egy részének egyező neve van: Attila felesége: Ospiru, mellette Edekon, Odoaker, Valamir stb. — De nem hiányoznak az epizodikus egyezések sem. — A húnok föl akarják foglyaikat áldozni Hadúrnak, mire ezek Alkondalához fordulnak kegyelemért, a ki azonban visszautasítja őket. Ennek a jelenetnek a mintáját Werner drámájának aquilejai jelenetében találjuk meg, a hol a menekülő polgárok Hildegunda közbenjárását kéri, de ő elfordul tőlük:

Das ganze Druidenchor.

Darum schwinget die blutigen Keulen
.....
Alle, es muss sie das Rachs
schwert ereilen
Wodan's, der oben im Dunkel tront.

(12. l.)

1. Hadurid.

az Isteneknek emberáldozat
szükséges szent oltáraikra!

2. Hadurid.

Hadúr fogolyvérben gyönyörködik.

¹⁾ V. ö. W. Schlegel, Vorlesungen über dramatische Kunst u. Literatur. Werke. VI. 162. l.

²⁾ U. o. 163. l.

³⁾ Solger, Nachgelassene Schriften und Briefwechsel. Leipzig. 1826. I. 501. Tieck levele 1817. jan. 30.

Messpfaß (der unter dem Volke auf den Knien liegt): O, Fürstentochter sprich das Wort der Gnade!
(13. l.)

2. Fogoly (Alkondalához): Szólj egy csekély szót, s éltünk mentve lesz. (27. l.)

Míg azonban Hildegunda kegyetlensége érthető, Alkondala motiválatlan választát csak úgy lehet megérteni, ha fölteszszük, a mi kétségtelen, hogy Vajda itt egyszerűen Wernert utánozta. S az egyébként szelíd Alkondala jellemében mutatkozó ellentéteket is abból lehet megmagyarázni, hogy Hildegunda és Honoria alakjából van összetéve. — Megvan Vajdánál a követjelenet és a lakoma is, melyen Attilát meg akarják mérgezni. Wernernél Heraclius elmondja, hogyan vesztegette meg a király római származású kamarását, Vajda megjeleníti a megvesztegetést:

Heraclius.

Als ich den Brief der Kaiserin Frau Mutter,
Ihm eingehändigt, macht er erst viel Worte,
Viel Schwierigkeit; doch als ich Pfund für Pfund
Das Gold ihm zuwog, ihm im Hintergrunde,
Die Ehrenstellen wies, die seiner hartnen,
Da fiels ihm ein, dass, als geborner Römer —
Die Sach ist fertig! Heut; beim Mittagsmahl,
Mischt unser Kämmerling des Königs Becher —
Das Gift ist scharf. (105—106. l.)

Bigilas.

Együtt vagyon hát a kellő személység.
Most lassudan beszéljünk s csendesesen,
Hogy a falak fület ne kapjanak.
A jutalommal mint barátokozátok
Meg? Egy-egy zacskó szép arany
Kezdetre, s végül majd Bizanc dicső
Fővárosában kincs, a mennyi kell.

Bigilas.

A mérég itt van, cseppje vést hozó.

Chrysapius.

*Pohárba önti majd ezt Oneges;
Bor jó reá s kiüssza Attila. (65—66. l.)*

A lakoma lefolyása, a mérégpohár átnyújtása, a követ felköszöntője még pontosabban egyezik. — Végül: a szerelmes Attila rajzára Vajda Wernernél találhatott példát. — Werner drámájában a legfeltűnőbb, hogy benne két hún-monda olvadt össze: az egyik a mondának az az alakja, melyet a *Nibelung-ének* őrzött meg, melyhez azonban más elemek is járulnak egy régebbi változattól, a másik a *Waltharius*-monda, melyet a szentgalleni I. Ekkehardtól származó s a IV. Ekkehardtól átdolgozott latin költemény tartott fenn a legteljesebben.¹⁾ Az összeolvasztás egyszerű névcserén alapul, a mi a népmondák fejlődésében is sokszor szerepel: Kriemhild helyére a *Waltharius* Hildegundája lép (ugyanazzal a szereppel), s így Sigfrid helyére is a Hildegundától elválaszthatatlan Walthernek kell kerülnie. A monda régi változatában Attilát nászéjszakáján megöli menyasszonya (a historikusok Ildicója), hogy boszút álljon rajta megölt rokonaiért, a *Nibelung* énekekben pedig rokonain boszúlja meg Sigfrid

¹⁾ V. ö. Waltharii Poesis. Das Waltharilied Ekkehards I. v. St. Gallen, nach den Geraldushss. herausg. von H. Althof. I. Leipzig. 1899.

halálát.¹⁾ Wernernél kettős a boszú: Hildegunda nemcsak burgund rokonaiért, de Walther haláláért is boszút áll a hún királyon; Walther pedig úgy szerepel, mint burgund alattvaló, s a burgundokhoz való pártolása miatt fejezteti le Attila. — Werner eljárása teljesen önkényes és semmi sem bizonyítja jobban Vajda függőségét, mint az, hogy egyszerűen átvette tőle az így alakított mondát, mert ebben a formában másutt aligha találta.²⁾

Vajda két novellában dolgozta fel a tárgyat. Az első, *Hildegunda*, a Werner-féle *Attila* azon részét szélesíti ki elbeszéléssé s toldja meg történeti adatokkal és reflexiókkal, a melyben Hildegunda elmondja Walther halálát, s az aquilejai csatajelenetet átviszi a kissé szárazon ható catalaunumi csata rajzába. Hildegunda Vajdánál «Valther» kedvese, a ki bámulja Attilát, s ez a bámulata csak akkor változik gyűlöletté, mikor Attila féltékenységből s részben mert nem bízik Valthemben (wernerer motívum), a fiatal hős halálát okozza. Így alakul át Werner Hildegundája is. Valthér halálával végződik Vajda novellája. A két Hildegundának most már csak egy közös célja van: boszút állni Attilán, s ez átvezet Vajda másik novellájához, az *Attila halálához*. Ebben a novellában igen kevés történik, s az egész inkább az alapul szolgáló filozofiai és erkölcsötörténeti elmélkedésekért íródott, de a szegényes cselekmény Wernerből való. — Attila nagylelkűségből megkíméli Rómát s magával hozza a filozofus Daghurt, ki egy új vallást akar a húnok közt terjeszteni. Először az ifjúságot nyeri meg, majd az egész nép előtt meggyőzni Hadúr papjait (itt még csak druidok), a kik féltékenyek nagy befolyására s titokban ellene fordulnak. De a béke papjai s a nép egy része Daghur pártjára állanak. Az új vallás — a zsidó és keresztény vallás összeforrasztása — mindjobban terjed. Daghur szerelmes lesz az előkelő Manszúb lányába, Zelidmába s eljegyzi magának. Ekkor érkezik meg a burgundi fejedelem, Hersik, (a Waltharius Heririch-je) leányával, Hildegundával, a ki atyja hosszas unszolására végre beleegyezik abba, hogy Attila felesége lesz. Ezt azonban csak azért teszi, hogy így könnyebben megállhassa boszúját. Daghurt, a kit első látásra megszeret, beavatja tervébe, de ez lebeszéli arról, hogy Attilát megölje, s egyben megígéri, hogy megszabadítja tőle. — Most gyorsan következik a megoldás. Attila lemond Hildegundáról, Daghur pedig Zelidmáról, a ki Attila jegyese lesz. De a végzetet nem lehet megmásítani. A nász-éjszakán Zelidma Daghurhoz, Hildegunda pedig Attila lakosztályába kerül s meggyilkolja a hún királyt.

¹⁾ V. ö. Paul, Grundriss der germ. Philologie. (Symons, Heldensage). III. 700. s köv. lk. és Bleyer J. EPhK. 1906. 258. s köv. lk.

²⁾ Werner szokása ellenére nem jelölte meg forrásait, de nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy 1. Fesslerből (Attila König der Hunnen. Breslau. 1794.) s egy névtelen Attilájából (Über Attila, König der Hunnen. 1780. h. n.) vette a vonásokat Attila rokonszenves rajzához; 2. Molter fordításából ismerhette a mondát (Prinz Walther von Aquitanien. Ins Deutsche übersetzt von F. Molter. Breslau 1782., itt megvan a két burgund uralkodó-család összezavarása is.) V. ö. még Grundriss 2. I. 81–6. s köv. lk. és Attila nach der Geschichte, Sage und Legende dargestellt durch G. F. Klemm. Leipzig. 1827. 142. s köv. lk.

Minthogy itt verses dráma és prózai elbeszélés kapcsolatáról van szó, az ennek megfelelő egyezések csak a tárgyra, motivumokra s jelenetekre vonatkoznak. Ha Daghur történetét kikapcsoljuk, teljes tárgyi egyezést találunk, a mit a tartalom rövid vázlata után sem kell bővebben fejtegetnünk. Sőt Daghur alakjához is nem egy vonást szolgáltatott Werner. Aëtius megjelenik Attilánál, kéri, kegyelmezzen meg Rómának: Willst du die Welt befreien, entfessle dich! (144. l.) s ép így mondja a «római öltözet»-ben előlépő Daghur: «Ki mindenenek uralkodik, mutassa meg, hogy ő magának is ura» (55. l.), Leo püspök érveivel téríti vissza Daghur Attilát Róma falai alól (Werner: 193. l., Vajda: 57. l.) s Leo szelid, mindent kibékítő gondolatait hirdeti később a húnok között. Hildegunda jelleme, átalakulása csak Werner alapján lesz teljesen érthető. Csodálja és gyűlöli Attilát:

... Von den lichten Göttern | hat
er vieles wohl bekommen, Wahrheit,
Liebe zu dem Hohen... (24. l.)

Entsagend dem Mitleid, den Tränen,
den Blüten, beschwor ich den ewigen
Jammer zu hüten, zum Lohne bedung
ich die Rache mir nur... (23. l.)

Erst wieg ich ihm den Geist in
Schlummer... dann will ich auf
ihn das Rachswehr führen... (25. l.)

Én a napnak nem lehetek ellensége,
nem a tied Attila. (25. l.)

Atlátta atyja törekvéseit az indulat
hányta lány, miképen nővé kelle
lennie... és otthon senki sem hatá
meg szívét, mely a boszú esküjétől
ége, lángola... De érezé keblében,
hogy Attila halála az ő nem-élete
is egyszersmind. (119—120. l.)

Werner Hildegundéja Walther hugánál megtalálja a véres bárdot, melylyel vőlegényét lefejezték. A bárd felidézi előtte Walther alakját, véres testét stb. Épen így akad Vajda Hildegundája az öreg Elkhán-nál egy véres törre, mely őt is Valther halálára emlékezteti. Az egyik Hildegunda e bárdal, a másik e törrel öli meg Attilát. S végül az utolsó jelenet: Attila két nő között (Honoría és Hildegunda, Hildegunda és Zelidma), s a gyilkosság is megfelel egymásnak. Attila itt is, ott is jegyese mind a kettőnek. De Wernernél Honoría a mystikus szerelem képviselője, s így van Hildegundával szembeállítva, míg Vajda átvette ugyan a kettőséget, de vígjátékba illő fogással teljesen elválogtatta.

* * *

A fentebbiek alapján kétségtelen, hogy Vajda Zacharias és Zacharias Werner révén összefügg a német romanticizmussal, s ezeknek az íróknak természetes közvetítésével kerültek hozzá a német romantikus filozófiának olyan elemei, melyeket költői műveiből rekonstruálható világfelfogásában találunk. Ez a világfelfogás teljesen eklektikus, pantheizmusa inkább költői, mint filozófiai. Külön, rendszerbe nem foglalt filozófiai kísérletei pedig gyakorlati, józan és didaktikus szempontjaiknál fogva közelednek ugyan Fichte fölfogásához, de távol állnak a transcendentális idealizmustól.

Vajda novellái és drámái úgy szerepeltek mindig irodalomtörténetünkben, mint különös, magukban álló exotikus virágok. De

minták és források nélkül írótképzelnél lehetetlen. Elég itt a német irodalomra, pl. Lessingre utalni, a ki formákban, tárgyakban, motívumokban éppen annyira lekötöztette mintáinak és forrásainak, mint kora kontár drámaírói, de nem is ezen fordul meg a különbség. S a forráskutatásoknak, átvételek kimutatásának jelentősége abban áll, hogy nemcsak az irodalmi élet nagy összefüggéseire vetnek világot, hanem egyúttal a költői művek genesiséhez, esztétikai hatásuk megértéséhez is szolgáltatnak adalékokat. — Vajda Novalis hatása alatt írja ima- és természetdalaikat, de éppen eredeti és nagy lírai erejénél fogva teljesen magába olvasztja ezt a hatást és formailag is értékesíti. Novalis egy-egy gondolatára vagy motívumára a gondolatok és motívumok egész sorával felel. — Zacharias Werner hatása tárgyi és formai. A dráma Vajdánál — mint Wernernél is — tendencziózus műfaj, s erkölcsi felfogásának, a történet tanulmányozásából vont következtetéseinek a kifejezője.¹⁾ Az emberiség s így az egyén sorsában is végzettség van: példája Attila, symboluma — mindkét íronál — Hadisten kardja, eszközei ott a bárd, itt a tör, melylyel a Hildegundák Attilát megölik. Míg azonban a *Buda halálában* még érdeket is kelt a romantikus dráma formai problémája, s a megoldási kísérlet, a két prózai elbeszélésben a reflektáló elem elnyom minden történetét. Az adott drámai konfliktusokat Vajda egyikben sem tudja költőileg kiaknázni.²⁾

(Berlin.)

TROSTLER JÓZSEF.

SMYRNAI BION.

A görög irodalom legutolsó nagy alakja Theokritos, kinek pásztorköltészetében a minden szép iránt oly bámulatosan kifejelett művészi érzékkel bíró nép műfajalkotó géniusának végső fellobbanását látjuk. Mintha a görögség már teljesen kimerült volna, mintha már nem tudott volna több lángészt adni a világnak, kik lelkük egész odaadásával, tehetségük minden erejével *egy* műfajnak szentel-jék életüket, s abban örök időkre halhatatlant alkossanak. A nagy tragikusok halálával úgy látszott sírba szállt a görög szellem, s csak nagy későn Theokritos költeményeiben mutatta meg még egyszer, utoljára erejét. A pásztorélet szépségeinek első es utólréhetetlen dalnoka azonban már nem mondhatta el magáról azt, a mit a legfényesebb virágzás korában élt költők magukról állíthattak Demódokosszal szólva: «αὐτοῦτοῦδακτος δ' εἰμί, θεὸς δέ μοι ἐν φρεσὶν οἶμας παντοίας ἐνέφουσεν».

¹⁾ L. Felix Poppenberg. Zacharias Werner. Mystik u. Romantik in den Söhnen des Thals. Berlin. 1893. (Berliner Beitr. zur Germ. u. rom. Philologie) 22. s. köv. lk.

²⁾ Nem valószínű, hogy Vajda ismerte a Waltharius-mondának Fouquetól (Frauentaschenbuch f. 1815. 277—317. l.; lengyel-változat) vagy Schwabtól (Gedichte 1829. 2, 197—269) származó romantikus feldolgozásait.

Rá igen nagy hatással voltak a megelőző kor költői, de nem csekélyebb befolyása volt költészetének fejlődésére és kialakulására korának sem, melyet a legsikeresebben úgy lehetne jellemezni, ha a maival állítjuk párhuzamba. Akkor is mindenütt a realizmus lépett előtérbe, ép úgy, mint manapság. A szobrászat ú. n. magasztos kora után fellép Praxiteles, ki a szépsége miatt ünnevelt hetairát használja minden idők egyik legszebb szobrának, a knidosi istennőnek, modell-jéül. A tipikus alakok helyét egyének foglalják el, a mindennapi élet pontos megfigyelésével veszi kezdetét a genre és az idillikus jelene-tekét ábrázoló relief; igen virágzó az arczképes szobrászat. A költészetben is mindinkább a realizztikus irány lesz az uralkodó; ennek szolgálatában állnak, különösen Alexandriában, a cabaretk, varieték, bretlik, a hol olyanféle irodalmi műfajok szerepelnek, mint ma. Elég arra a közkedveltségre utalnunk, a melyben az új komédia és Herondas mimusai állottak. Kétségkívül sokat tanult Theokritos e műfajokból, a melyeknek széles körben való elterjedését tetemesen előmozdította az erkölcsök lazulása, a raffinált életmód, a kéj- és élvezethajhászás, míg a való életet legjobban szemléltető mimusból megalkotta a pásztordalt.

Ennek megteremtését különben a kor igényei is magukkal hozták. Haza, szabadság, nemzeti önérték nem lelkesítette többé a költőket; ezek helyett a költészet két kiapadhatatlan forrása bugyog lelkük mélyén: a természet iránt való rajongás és a szerelem.¹⁾

Mindig e két érzés nyer kifejezést a legzengzetesebb nyelven Theokritosnál is, kinek dalairól Quinet oly szépen mondja: «jamais de séve printanière que dans cette poésie née sur les ruines de la liberté». ²⁾ Ez az éltető nedv adta meg a halhatatlanságot ennek az udvari poetának, a ki a szabadság elhúnyta után Ptolemaiosnak és Arsinoének tiszteletére himnuszt zeng. Költői nagyságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy a későbbi korok és népek bukolikus költői az ő nyomain haladnak. Már az ókorban nagy hatást tett, erről tanuskodik Bion költészete.

Bion élete. Bionról, Theokritosnak ezen időrendben első követőjéről szólva legfontosabb elsősorban, hogy megállapítsuk a kort, a melyben élt, s hogy ezt a kérdést, mely sok vitára adott okot, lehetőleg megoldjuk.

Theokritosnak két követőjéről van tudomásunk; egyikük Bion, a másik Moschos. A bukolikusok kiadásában van egy gyászdal, a mely Bion halálán kesereg, s ezt Moschosnak szokás tulajdonítani. Ha ezen feltevés, a mely szerint a Bion halálán való kesergést Moschos írta, helyes — s a későbbiekből meg fogjuk látni, hogy az — akkor Bion szükségképen előbb élt, mint Moschos. Ha már most Bion életének korát meg akarjuk állapítani, a Moschos epitaphiosából kell kiindulnunk Ennek alapján a hagyomány mindig azt tartotta, hogy a két Theokritost követő költő közül Bion élt előbb, talán Theokritos idejében, s Moschos csak egy, vagy másfél századdal ké-

¹⁾ Edgar Quinet: Vie et mort du génie grec. Paris 1878. 186. l.

²⁾ E. Quinet: i. m. 185. l.

sőbb virágzott. A hagyományt fogadja el Teucher,¹⁾ s ezt követi Christ is irodalomtörténetének első három kiadásában.²⁾ A legújabb ötödik kiadásban azonban Bücheler feltevésé³⁾e támaszkodva Bionnak elébe helyezi Moschost, s most ez a vélemény az uralkodó.

Bücheler feltevése a Moschosnak tulajdonított «Epitaphios Bionis» egy helyén alapul, a hol ezen sirató ének szerzője magáról mondja: «ἐγὼ τοι Ἀύσονικᾶς ὀδῶνας μέλω μέλος» (v. 94).

Minthogy Bücheler szerint az Ausonia csak Italiát jelenthet, azért ezen kifejezésre támaszkodva azt véli, hogy az epitaphios szerzője valami alsóitáliai származású irodalmilag művelt ember, a ki Sulla korának vége felé élt.³⁾ Suidas⁴⁾ adatai közül csak azt az egy értesítést fogadja el, hogy Moschos a bukolikus triasznak időrendben második tagja; a többi elveti. Még egy körülményt említ feltevése támogatására, hogy t. i. a kéziratok közül egy sem nevezi meg Moschost szerzőül, csak az egy bécsi kéziratban találjuk a «Μόσχου Θεοκρίτου» felírást; és hozzáteszi: «quem titulum qui fecit Græculus, potest recordatus esse quod in vita Theocriti traditur: «Μόσχος καλούμενος Θεόκριτος ὑστερον ὠνομάσθη et stultum commentum et recens adglutinatum».

Bücheler feltevésével merőben ellenkezik a Croiset sokkal valószínűbb véleménye,⁵⁾ a ki szerint a kéziratok legnagyobb része hozzá a Moschos nevét, nemcsak az egy bécsi. Bücheler hypothesisét alapjában támadja meg, a mikor azon kifejezéshez, melyben az Ausonia előfordul, ezt a megjegyzést fűzi: «on oublie que, dans Apollonios de Rhodes (IV. 826.) le mot Ἀύσονική est appliqué à la Scylla, qui était Sicilienne et non Italienne». Croiset véleményének támogatására még említem a következőket: az «Ausonia» szicíliai jelentéssel előfordul Lykophronnál is (Alexandra, v. 44), hol ezeket olvassuk: «ὁ (sc. Heracles) τὴν θαλάσσης Ἀύσονίτιδος μυχοῦς στενοῦς ὀπιπέουσαν ἀγρίαν κύνα κτανῶν . . .» A scholion e helyre vonatkozólag a következőket jegyzi meg: «ὁ Ἡρακλῆς τὰς Γηρυόνης βούς ἐλάων, ὡς ἐγένετο κατὰ τὸν πορθμὸν μετὰ τὴν Ἰταλίας καὶ Σικελίας, ἀπέκτεινε τὴν Σκύλλαν». Strabo szerint (2. 123.) «τὸ Ἀύσονιον μὲν πάλαι οὖν ὀὲ καλούμενον Σικελικόν (sc. πέλαγος)», másutt pedig (5. 233.) «τῶν

¹⁾ Bionis et Moschi idyllia. Lipsiæ, 1793.

²⁾ Griech. Litteraturgesch. München, 1893. 257. l.

³⁾ Rhein. Mus. XXX. p. 40. «Memorable hoc ego imprimis carmen existimo propterea quod ab Italo aliquo conditum Græce brevi tempore antecedit eis per quæ Latina lingua exprimere Theocriteam musam coeperunt. Mortem eius qui planxit discipuli Ausonii ætas ut minime prolatetur, eisdem quibus Sullæ vita finibus terminabitur. Aequalem hunc fuisse et popularem opinor Blæsi Capreatæ qui Dorica item dialecto φλόκακας scripsit, vel Samnitum illorum, quos index Herculaneensis si bene meminî Panatii inter discipulos refert Latino alterum, alterum Græco nomine.»

⁴⁾ Suidas s. v. Theocr. «ιστέον, ὅτι τρεῖς γέγονασι Βουκολικῶν ἐπῶν ποιηταί, Θεόκριτος οὐτός, Μόσχος Σικελιώτης, καὶ Βίων ὁ Συμωναῖος, ἕκ τινος χωριστοῦ καλουμένου Φλώσσης.» — s. v. Moschos «οὗτός ἐστιν ὁ δεύτερος, ποιητὴς μετὰ Θεόκριτον τὸν πᾶν Βουκολικῶν δραμάτων ποιητὴν. ἔγραψε καὶ αὐτός» ἔς «Μόσχος, Συρακούσιος, γραμματικὸς, Ἀριστάρχου γνώριμος.»

⁵⁾ Histoire de la littérature grecque. Paris, 1899. V. k. 250. sk. lk.

ὁ Ἀδσονῶν οὐδ' ἀπαξ οἰκησάντων ἐπὶ τῇ Σικελικῇ θαλάττῃ, τὸ πέλαγος ὀνομαζόμενον Ἀδσονιον καλεῖται». A római írók is sokszor használják az Ausonia szót 'szicíliai' jelentéssel; Plinius pl. így szól (Nat. Hist. III. 95.) «A Locris Italiæ frons incipit Magna Græcia appellata, in tris sinus recedens Ausonii maris» . . . (XIV. 69.) «verum et longinquiora Italiæ ab Ausonio mari non carent gloria»; továbbá (III. 75.) «ultra Siciliam quod est ad Sallentinos, Ausoniam Polybius appellat, etc.¹⁾

Mindezekből levonhatjuk a következőket: minthogy az «Ausonia» a Biont sirató gyászénekekben 'szicíliai' jelentéssel fordul elő, s e szerint az epitaphios szerzője szicíliai származású, a mi teljesen egyezik a Suidas tudósításával, melynek hitelességében ezek után nincs okunk kétkedni, minthogy továbbá a kéziratok Croiset szerint hozzák a Moschos nevét, nem férhet kétség ahhoz, hogy az epitaphios ennek a Theokritost utánzó költőnek alkotása, annál is inkább, mivel Theokritos-on és Bionon kívül csak egy bukolikus költőről tudunk, a ki dór nyelven énekelt, s ez nem más, mint Moschos.²⁾

A mondottakból most már az is kitűnik, hogy Bion előbb élt az epitaphios szerzőjénél, a ki neki valószínűleg fiatalabb kortársa volt. Croiset ugyan határozottan azon hagyomány mellett foglal állást, a mely szerint Bion kb. 150 évvel idősebb költő Moschosnál,³⁾ de ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy az epitaphiosban nyilvánuló gyász milyen szívből fakadó, s a stílusnak minden mesterkéltége ellenére is milyen őszinte, egy pillanatig sem lehet kétségünk az iránt, hogy a két Theokritost utánzó költő egymással szoros baráti viszonyban élt. Együtt művelték a bukolikus költészetet s kétségkívül Biontól kaphatta Moschos a buzdítást arra nézve, hogy a pásztorköltészet művelésének szentelje életét, minthogy barátja ez irányban bizonyára nem csekély tehetséget fedezett fel benne; én legalább erre következtetek az epitaphios egy helye alapján (v. 95.)

¹⁾ V. ö. még a Pauly-Wissowa RE-ban s. v. Hülsen: «Ausonium mare bei Schriftstellern der alexandrinischen und römischen Zeit vorkommende nicht populäre Benennung des Mare Siculum, das heisst des dreieckigen Meeresabschnittes, welcher nach Nordost von der epeirischen und peloponnesischen Küste, nach Nordwest von Italien, Sicilien und Malta, nach Süden durch den 35° nördlicher Breite begrenzt wird».

²⁾ A mikor Suidas (l. ott) Moschos Theokritos után a 'második' bukolikusnak nevezi, ez vonatkozhatik arra, hogy költői tehetség tekintetében következett Moschos mindjárt Theokritos után. Egészen biztosan ezt természetesen nem állíthatjuk, minthogy a két Theokritost követőtől oly csekély számú töredékünk van; egészen azonban Bücheler sem tudja megczáfolni Servius szavait (Vergilius eclogáihoz írt előszavában mondja Servius: «... ut imitetur Theocritum Syracusanum meliorem Moscho et ceteris, qui bucolica scripserunt»), a mikor azt mondja: «nisi certum contra proferatur testimonium, nemo non possit Moschum secundum Bionemque tertium credere etiam vitæ annorumque serie».

³⁾ i. m. 250. l. «le plus sûr est de s'en tenir à l'opinion traditionnelle, qui place Bion peu après Théocrite, cent cinquante ans avant Moschos». Külömben az epitaphios szerint Bion még Theokritos életében halt volna meg; ez azonban nem áll, minthogy a kérdéses sor (v. 100) Musurus betoldása (Christ i. m. 527. l.).

«... μέλω μέλος... ἄντε διδάξαι σεῖο μαθητῆς». Az epitaphiosból tudjuk meg azt is,¹⁾ hogy költőnk meglehetősen jól rendezett anyagi viszonyok között élt, s vagyonát csak azért nem hagyta barátjára, mivel vagy rokonai vagy gyermekei részére akart könnyebb megélhetést biztosítani.

Születése helyéül a Smyrna közelében levő Phlossát kell tekintenünk (Suidas tudósítása alapján; l. fentebb) anynyival is inkább, minthogy az epitaphiosban is találunk czélzást erre vonatkozólag,²⁾ a mely szerint neki is, mint Homerosnak, a Meles folyó volt a szülője. A tudósítást ilyen alakban természetesen nem fogadhatjuk el; ha azonban figyelembe vesszük, hogy a Meles Smyrna közelében folyik, akkor a kérdéses helyen világos vonatkozást találunk a költő hazájára vonatkozólag. Tanítványa még csak arról emlékezik meg, hogy barátja halálát méreg okozta.³⁾ Ezt a tudósítást általában nem szokták elfogadni, szerintem azonban, minthogy az epitaphiosban a költő életére és működésére vonatkozó részek minden tekintetben hitelt érdemelnek — hiszen az epitaphios nem egyéb, mint a költő életének és működésének nagy vonásokban, sirató ének alakjában való elmondása — nincs igaz ok arra nézve, hogy ezen értesítés hitelen voltában kételkedjünk; hiszen még azt a száraz, s egyáltalán nem költői műbe illő tényt is megemlíti, hogy az igazság sujtó keze utólrerte a bűnöst,⁴⁾ kit csak épen, hogy meg nem nevez (v. 111—12).

Hogy költőnk tulajdonképen mikor élt, erre nézve a Moschosról Suidasnál előforduló tudósítás tájékoztat. E szerint Moschos Aristarchos tanítványa, következőleg Kr. e. 150 körül virágzott; azok alapján, a miket fentebb fejtegettem, valószínűnek látszik, hogy Bion Kr. e. 170 körül volt férthora delelőjén. Ha már most ezek után Moschos születését a Kr. előtti 180-as évekre tesszük, akkor Bion születésének idejé nagyon közel esik a Kr. előtti 200. esztendőhöz.

«Adonis siratása.» Görög ember nem láthatott egymás mellett rózsát és anemonet a nélkül, hogy egy szomorú történet nem jutott volna eszébe; mert a két virág közül az egyik a szerelem örökszép istenasszonyának könnyeiből, a másik a legszebb ifjú véréből sarjadt. A szépség meghódította a szépséget, a szerelem istennője a szerelem rabja lett, hogy kedvese tragikus pusztulása után a boldogtalan szerelemnek és kielégíthetetlen vágyainak minden kínját érezze...

Adonis a mythos szerint Theias királynak és leányának, Myrrhának fia, a ki csodálatos szépségével szerelmet ébreszt Aphrodite és Persephone szívében. A két istennő mindegyike bírni akarja a gyönyörű ifjút, az ezen támadt vitának Zeus vet véget olyképen, hogy rendelése szerint Adonis az év egy harmadát Aphroditéval, másikát Persephoneval töltse; az esztendő harmadik részét illetőleg Adonis

¹⁾ ep. 97: «ἄλλοις μὲν τῶν ὄλβων, ἐμοὶ δ' ἀπέλειπες ἀοιδῶν».

²⁾ ep. 70: «τοῦτό τοι... Μέλη νέον ἄλγος... σε λέγοντι
μύρασθαι καλὸν ὕλα...
πάντων δ' ἐπλησας φωνῆς ἄλα».

³⁾ ep. 109: «φάρμακον ἦλθε Βίων ποτὶ σὸν στόμα, φάρμακον ἦδες».

⁴⁾ ep. 114: «ἀλλὰ Δίκη κίχσε πάντας».

szabadon rendelkezik, s Aphroditével éli át. A szerelem istennőjének boldogsága azonban nem tart sokáig: kedvesét vadászat alkalmával egy vadkan halálosan megsebesíti, s az ifjú nagy kínok közt Aphrodite karjában lehelei ki lelkét. Halálát nemcsak Aphrodite, hanem az egész természet gyászolja; emlékére minden évforduló alkalmával nagy ünnepeket rendeztek, rendszeren tavasszal (pl. Byblisben), a melyek két részből állottak: első része az örömnök volt szentelve, minthogy Adonis ekkor még Aphroditénél tartózkodik, második része azonban a határtalan fájdalomé; Aphroditének, a szíve mélyén megsebesült istennőnek szerepét játszották a nők ekkor, midőn kibontott hajjal, tépett ruhában siratták a tragikus sorsú ifjú Adonist,¹⁾ kinek véréből, valamint Aphrodite könnyeiből virágok nőnek. Az ünnepeket különösen Alexandriában ülték meg nagy pompával; a közönség ilyenkor Adonis kis szobrai köré sereglött, a melyek az uralkodó palotájában voltak felállítva, elhalmozta virágokkal, s kitörő örömmel ünnepelte meg Aphrodite kedvesének visszatérését; Adonis szobrai köré sereglött a közönség akkor is, a midőn vad fájdalommal emlékeztek meg az ifjú haláláról, s a mikor gyászénekekben zengték az istennő fájdalmát és kedvese elmulását. A kultusz ilyen formájában igen régi időkre nyúlik vissza s az alexandriai korig kiváltképen babonás nők tartották fenn, a kik különösen tisztelték Aphroditét. Kétségtelen, hogy a természet haldoklása — mert Adonis halála a természet halála, feltámadása a természet feleledése²⁾ — mindenkinek eszébe juttatta az emberi élet mulandóságát is; kétségtelen, hogy ilyenkor mindenkiben hasonló gondolat támadt, a minőt Péter apostolnál olvasunk (Epist. I. 24. L. Brugsch i. m.) *ἡ πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα αὐτῆς ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξήρανθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσεν.*

¹⁾ Rokon tárgyú mythosok, melyek hőseinek emlékére az Adonis-ünnepekhez hasonló ünnepeket szenteltek, nagy számmal fordulnak elő a görögöknél. Csakis a legfontosabbakat említem. Ilyenek a Hyakinthos és Apollo szerelméről szóló mythos, a Kora-Persephone elrablását tárgyaló monda; ide tartozik továbbá Attis kultusza, mely szorosán összefügg a Kybelével, végül az Osiris-Isis kultusz. Az ünnepek alkalmával részint gyászénekeket zengtek, melyekben a kultusz hősenek halálát siratták mimusokban, részint örömrivalgásokban törtek ki, midőn az ünnep másik része az illető hős feltámadására emlékeztetett. (V. ö. a kereszténység húsvétjával.) Ilyenformán aztán az ezen kultuszok hőseinek emlékére szánt napokon énekeltek költeményekben a halhatatlanság eszméje nyert kifejezést.

²⁾ A mi a mythos eredetét illeti, sokan keletinek tartották és Adonist a babyloniai Tammuz istennel azonosították; mások a linos dalt az Adonis kultusz egy részének tartották és arra törekedtek, hogy Linos és Adonis azonosságát bizonyítsák (Brugsch. Die Adonisklage und das Linoslied). Ezen álláspont azonban már nem tartható fenn, mert Dümmler szerint (Pauly-Wissowa s. v. Adonis) a monda tisztán görög eredetű s Adonis a természet megszemélyesítője, mint a többi rokon kultusz hőse. «Aphrodite ist hier die grosse, die ganze Natur durchdringende Göttin, aber nicht leidlos, hat sie jährlich den Verlust ihres Lieblinges zu beklagen. Dieser ist nicht nur in heroischer Sphäre stehen geliebt, sondern seine Bedeutung ist wohl durch polytheistische und kalendrische Compromisse von der eines Vegetationsgeistes zu der eines Blütenheros herabgesunken.»

Bion költeménye Adonis szomorú kimúlását zengi. Bár a mű nem készült azon czélból, hogy az Adonis ünnepeken előadják, mégis fogalmat nyújt arról, hogy a költők hogyan gyászolták a korán elhunyt ifjú halálát, s hogy milyenféle mimusokat adtak elő Adonis elmúlásának emlékére.

Kypris nyugodtan szendereg, s mitsem tud arról a szomorú eseményről, a mely kedvesével történt. A gyászos hír váratlanul éri; kétségbeesve marczangolja keblét, bibor köntösét gyászleppellel váltja fel, s rohanva rohan, hogy kedvesét még életben találja. Adonis meg ott fekszik a hegyek közt elterülő sűrű erdőben, lélekzete mindinkább gyengül, arca elhalványodik, vére patakban ömlik sebéből, a melyet czombján ejtett egy vadkan. Körülötte sírnak kedvencz kutyái, ott sírnak a nymphák is. Végre megjő Aphrodite az Erosok kíséretében. Ránézni is szánalom: a haja szertezilált, saruit elvesztette lábairól, egész teste egy vér. Vele gyászol az egész természet, a mely egyúttal Kypris fájalmát is siratja, a ki zokogva borul kedvesére, hogy még egy búcsúcsókot nyomhasson ajakára. Majd hazaviteti az elhunytat, kiterített díszes fekhelyére, testét körülveszi virággal s illatos olajjal öntözi. Mindenkit nagy szomorúsággal tölt el a szép ifjú szomorú halála, a költemény végén azonban a vigasztalás hangjával fordul a költő Aphroditéhez: majd visszajő esztendőre újból Adonis.

A költemény legszebb része kétségkívül az, a hol Aphrodite rábukkan a megsebesült Adonisra, a kiben már nincs élet. Egy ideig némán, szinte kővé meredve áll, majd ráveti magát kedvesére és gyönyörű panaszban sírja el bánatát. Csak egy pillanatra ébredne fel még egyszer a szép ifjú, hogy egy búcsúcsókot adhasson kedvesének, a ki mohón lehelné magába a haldokló lelkét, «hogy mindig és mindenütt magával hordozhassa a kedves tüneményt». Végre azonban megadja magát sorsának és Persephonet kéri, hogy fogadja kegyesen a hozzá távozót; neki nem marad más hátra, mint hogy egyre sirassa kedves urát. «'Tis this which breaks the heart thou grievest, Too well thou lov'st, too soon thou leavest» (Byron) ez van a Kypris panaszában kifejezve.¹⁾

A költemény nemcsak mint mimus érdemel figyelmet, hanem szerkezeténél fogva is.²⁾ A gyászének a bevezető sorokat figyelmen kívül

¹⁾ Adonis a képzőművészetekben is szerepel, s bár ábrázolása nem valami gyakori, mégis számos műemlék beszéli el sorsát. Etruszk tükrökön Aphroditétől való búcsúzását látjuk, mielőtt vadászatra menne, vagy azt a szorgos ápolást, melyben az istennő szerencsétlensége után részesíti. Reliefeken rendszeren az a jelenet van megörökítve, a midőn a vadkantól megsebesülve hever, s Aphrodite és az Erosok gondozzák. Egy a párizsi Louvreban levő sarkophagon a művész Adonis búcsúját ábrázolja Aphroditétől, továbbá megsebesülését és az Erosok és Aphrodite szorgoskodását a megsebesült körül. (L. *Ókori Lexikon* I. 26. l.).

²⁾ A költemény szerkezetével igen sokan foglalkoztak. (Összegyűjtve C. Hartung «Bemerkungen zu den griech. Bukolikern» cz. értekezésében. Sporttau 1884—5.) E helyen csak Ahrens véleményét ismertetem, a ki szerint a költemény két részből áll; az elsőben elmondja a költő Adonis haldoklását és Kypris panaszát (v. 1—63), a másodikban ott látjuk az ifjút, a mint a ravatalon fekszik. Mindkét rész négy versszakra oszlik, melyeket refrain választ el egymástól I: 3—6, 7—15, 16—28, 29—63;

hagyva (v. 1—6) három részre oszlik (I. 7—39, II. 40—67, III. 68—98); az első és harmadik rész a benne foglalt képek szerint több strófára tagozódik; a középső rész egységes és Aphrodite panaszát foglalja magában.

A mű egy prohymniummal kezdődik, a melyben a költő, vagy egy más személy tudtunkra adja Adonis halálát (v. 1—2). *Αἰάζω τὸν Ἄδωνιν ἀπώλετο χαλδὸς Ἄδωνις*. Erre következik a felszólítás Aphroditéhez (v. 3—6); a költő a csendesen pihenő istennőnek hírül adja a gyászos eseményt és felszólítja Adonis siratására.¹⁾ *Ἐγροο δειλαία, κυανόστολα, καὶ πλατῆγισσον | στῆθεα...* A prohymnium két sorának változatai adják a költemény egyes versszakainak végén a refraint, mely annnyival is inkább beleillik ezen mimus *γυναικεῖος*-ba, minthogy a népköltészetnek ép úgy sajátsága, mint akár az alliteráció. S mivel a refrain minden nép költészetében rendszeren az egyes szakaszok végén áll, feltételezhetjük, hogy a görögöknél is ott volt, s e szerint költeményünk egyes szakaszai ott fognak végződni, a hol refraint találunk.

Az egyes részek versszakai egy-egy kis képet nyújtanak. Így az első strófában (v. 7—15) ott látjuk Adonist, a mint a hegyek között a sűrű erdőben haldokolva hever mély sebével a kopár földön. A második versszakban (v. 16—28) arról értesülünk, hogy Aphrodite, miután megtudja kedvese gyászos esetét, azon mód rohan minden akadályon keresztül Adonishoz, a kit egészen elborít a vére.

A harmadik strófában (v. 29—38) a természet gyászolja Adonis kimúlását és Aphrodite fájdalmát. Evvel a versszakkal fejeződik be a költemény első része.

A második rész Kypri síró panaszát s a metamorphosist foglalja magában. A költemény ezen szaka nemcsak a legszebb, hanem a legfontosabb is. Mimus *γυναικεῖος*-ról lévén szó, fontosságát külön nem kell kiemelnem. Ezen rész külömben teljesen egységes, nem oszlik strófákra, s szorosan hozzacsatlakozik az a néhány sor, a melyekben arról értesülünk, hogy Adonis véreből rózsá, Aphrodite könnyeiből anemone nő.²⁾

II: 68—79, 80—87, a harmadik versszak szerinte elveszett, végre 88—98. A költemény második része teljesen symmetrikus az elsővel, az egyes strófák párhuzamosak. Így érthető, hogy a 87. és 88. sorok között egy strófát tételéz fel, a mely párhuzamos lenne az I. rész 3. szakával, s a melyben e szerint Aphrodite fájdalma lett volna elmondva, a melyet akkor érzett, midőn az Erosok gondjaikba vették az elhunytat és az istennő ke-revetére terítették.

¹⁾ Így jár el Sappho is (Bergk. 62.)

κατ'ἐνάσκει, Κυδέρη, ἄβρος Ἄδωνις, τί τεθεῖμεν;
κατ'ὑπτεσθε κόραι καὶ κατερείσθε χίτωνας.

²⁾ Ahrens-szel szemben, ki ezeket a sorokat elveti, Bücheler foglal állást, a ki szerint e versek egy Nikanderrel való polémiára vonatkoznak (Schol. Theocr. V. 92: «τὴν ἀνεμώνην Νικανδρὸς φησὶν ἐκ τοῦ Ἄδωνιδος αἵματος φυτῆρα»). Bücheler véleményében azonban nem lehet osztoznunk, mert ilyen-fajta gyászénekben egy költőnek alig juthatna észbe polemizálni. Bion a mythosnak olyan változatát fogadta el, a mely szerint Adonis véreből nőtt a rózsá, s Kypri könnyeiből az anemone. Külömben is a piros rózsá

A költemény harmadik része ismét három versszakra oszlik, miként az első. Az első strófában (v. 68—78) Aphrodite gyengéd gondoskodását látjuk, a ki kedvese holttestét hazaviteti és saját díszes kerevetére fekteti. A második versszakban (v. 79—86) az Erosok gyászolják a felravatalozott ifjút. Fájdalmukban eltördelik és szertedobálják fegyvereiket, a melyek nélkül szinte el sem képzelhetők. Az utolsó strófában végül (v. 87—96) ott vannak a Charisok, mint Aphrodite kísérői és a Moirák, kik Adonist siratják, de megjelenik Hymenæus is, kinek víg lakodalmi éneke könnyekbe fül, s csak pár szó jó ajkára. A versszak végéhez a 96. sor után oda kell írunk a refraint, a mely eddig minden strófában ott volt, tehát itt sem maradhatott el; legvalószínűbb, hogy az első rész első strófája végén előforduló refrainnek van e helyen a legnagyobb jogosultsága. A költeményt végül egy ephymnium zárja be (v. 97—8):

λῆγε γόων Κυθήρεια τὸ σήμερον, ἴσχειο κομμῶν,
δεῖ σε πάλιν κλαῦσαι, πάλιν εἰς ἔτος ἄλλο θαρῶσαι.

A költemény egyes részeiben bizonyos párhuzamosságot láthatunk; így első tekintetre szembeötlő ez a párhuzam a pro- és ephymnium között. További megfelelések: v. 3 = v. 68, v. 7 = v. 79, v. 18 = v. 80. etc. (L. C. Hartung i. m.) Különösen a költemény első részében van feltűnő sok párhuzamosság: v. 11 2 ∞ v. 13 4, v. 16 ∞ v. 17, v. 18.9 ∞ v. 28, v. 22 ∞ v. 25 6, v. 30 ∞ v. 31 etc. Ez a parallelizmus a legszebb alkalmazást az I. rész 3. strófájában nyeri, a hol a természet ép úgy gyászolja Adonist, mint Aphrodite fájdalmát; az istennő nemcsak szívében hord mély sebet, hanem egész teste is Adonishoz hasonlóan bíborszínű a sok vértől, melyet az útjába eső tövisbokrok fakasztanak számtalan helyen, midőn vakon rohan Adonishoz, hogy még életben lelhesse. Mily szomorú a kép! A költemény elején Kypris bíborpaláston pihen, Adonis pedig vérében hever a kopár földön, a harmadik részben Adonis kerül bíbor-kerevetre, miután az Erosok illatos olajokkal öntözték testét, s Kypris ruhája van összetépvé, az ő testét borítja el a vér.¹⁾

helyesen szimbolizálja Adonis vérét, a gyöngye, törékeny anemone pedig ép oly helyesen jelképezi Kypris gyenge, törékeny asszonyváltát, kit a nagy fájdalom annyira lesújt, hogy szinte haldokolni látszik.

¹⁾ Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a nézetet, a mely szerint ebben a költeményben szó sincs strófikus szerkezetéről. Ez a Wilamowitz felfogása (Textgesch. d. griech. Bukoliker, Berlin, 1906) «Da ist gar keine Rede von einem wirklichen Refrain, geschweige von Strophen; die wiederkehrenden Klagerufen sind auch nicht immer wieder zu ihr zurückzuleiten. Der Refrain hat also hier eine Funktion, die seiner Verwendung in der Musik analog ist, insofern er dem Rezitator seine Pausen markiert, und das Band für die sehr verschieden klingenden Stücke seines Vortrages liefert.» Wilamowitz véleményében nem osztoztunk, nemcsak azért, mivel a tudósok legnagyobb része a strófikus felosztás és refrain mellett foglal állást (l. Christ-Schmid 1911⁵ II. 1. p. 152), hanem azért is, mert, bár igaz, hogy a refrain az előadó számára mintegy szünetet nyújt, hogy a további részek előadására új erőt gyűjthessen, s így jelezze a költemény egyes részeit, itt nem szolgál tisztán erre a célra, mert nem oly képeket választ el és köt össze, a melyek — mint Wilamowitz

Most már felmerül az a kérdés, milyen hatások alatt írta meg költőnk az Adonis siratását? A költemény alakjára nézve, vagyis a műfaj szempontjából kétségtelenül bizonyos, hogy a már Homerosnál említett Linos-dalban (II. XVIII. v. 570 sk.) akadunk ezen gyászének őseire. Ilyen dalokat a Bion kora még ismert, hiszen híresek voltak azok az ünnepek, a melyeket Linos emlékének szenteltek, s ezeknek fénypontja épen a fiatal pásztor, vagy költő tragikus halálát tárgyaló mimusok előadása volt. Kétségtelen bizonyossággal állíthatjuk továbbá, hogy a rokon kultuszok is igen nagy benyomással voltak rá. A Kora-Demeter, Attis-Kybele stb. ünnepek alkalmával u. i. szintén szerepeltek ilyen mimusok,¹⁾ s a mintát innen vehette Bion; hogy azonban mennyiben követte azokat, s mennyiben tért el tőlük, azt nem állapíthatjuk meg, mert ilyenféle mimus nem maradt ránk.²⁾

De van Theokritosnak egy költeménye, az I. idyll, a melyet, mivel bizonyosan mintájául szolgált költőnknek, összehasonlíthatunk az Adonis siratásával. Ez az idyll Daphnis pusztulását adja elő művészileg megalkotott keretben, melyet két pásztor beszélgetése képez, a kik közül az egyik egy szép és értékes ajándék fejében arra kéri társát, hogy zengje el Daphnis halálát. A pásztor a múzsákhoz fordul szavaival,³⁾ majd a nymphákhoz szól, s mint Bion Kypriusnek, ezeknek adja tudtul a gyászos hírt (v. 66.)

πῆ ποκ' ἀρ' ἦσθ', ὅκα Δάφνης ἐτάκετο, πῆ ποκα Νύμφαι;

Thyrsis egyenesen in medias res vág: «*Δάφνης ἐτάκετο*», mondja dalában a nympháknak. Szinté halljuk Bion szavait, ki lelkendezve adja hírül Aphroditenak, hogy «*ἀπώλετο καλὸς Ἰδωνίς*». Daphnis halálkik; körülötte gyászolják őt a sakálok, oroszlanok, farkasok (v. 74—5):

mondja — egymástól igen elütők. Hiszen az egész költeményen át, minden képen keresztül ugyanaz a szomorú alaphang vonul végig. A refrain itt nem egyéb, mint pusztá műfogás. Minden gyászénekben találunk ilyen refraint, vagy legalább hasonló refrainféle felkiáltást, mely a népköltészet egyik legjellemzőbb sajátága (v. ö. a linosdal »αἰλιε» felkiáltásával).

Magyar fordításban megjelent Vályi Nagy Ferencztől (Sárospatak, 1811), P. Thewrewk Emiltől (Józsa ez. verskötetében, Pest, 1862) és ifj. Reményi Edétől (Élet, II. évf. 201. l.)

¹⁾ V. ö. pl. Theokr. XX. v. 40: «καὶ τὴν, Πέα, κλαίεις τὸν βουκόλον».

²⁾ Adonisról már Sappho szólt (l. a fentebb idézett töredéket), utána pedig a sikyoni Praxilla (virágzott Kr. e. 450. körül. V. ö. Flach: Gesch. d. griech. Lyrik. Tübingen, 1884. 670 l.) énekelte meg. Költeményéből ránk csak három sor maradt. (Bergk: Poetae lyrici Graeci III. 566. l.) Itt az elhunyt Adonis az alvilágban fájó szívvel panaszolja, hogy el kellett hagynia a világ minden szépségeit. Flach szerint (i. m. 12. l.) lehetséges, hogy Bion ezt a költeményt tartotta szem előtt gyászéneke megírásánál. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a Praxilla költeménye dithyrambus volt, nem mimus; különben pedig abból a három soros töredékből, melyben Adonis beszél, nem lehet arra következtetni, hogy a költemény mintája lett volna Bionnak, kinél hasonló motívumot nem találunk. Nagyobb bizonyossággal állíthatjuk, hogy Sappho után indult költőnk, kinek két soros töredéke csaknem szó szerint egyezik Bionnal.

³⁾ ἀρχετε βουκολικὰς Μοῦσαι φίλαι, ἀρχετ' αἰοιδᾶς.

πολλαί οἱ πὰρ ποσσὶ βέες, πολλοὶ δὲ τε ταῦροι,
πολλὰ δὲ δαμάλαι καὶ πέριτες ὠδύραντο.

Adonist is így siratják hű kutyái (v. 18/9)

τῆνον μὲν περὶ παῖδα φίλοι κύνες ὠδύραντο,
καὶ Νύμφαι κλαίουσιν ὀρειάδες . . .¹⁾

Az istenek is mind igaz részvétellel vannak eltelve Daphnis irányában: Hermes sietve siet hozzá, Priapos szomorúan szól a halóhoz, eljő Kypris is, kinek szívét mélyen meysebezte a kedves ifjú halála. Adonist is gyászolják a halhatatlanok; ott vannak körülötte a Charisok, Erosok, nymphák, Hymenaios, Aphrodite, ki szemrehányó hangon szól hozzá (v. 60):

. . . τί γὰρ τολμηρὴ κυνάγεις;
καλὸς εἶὼν τοσσοῦτον ἐμήναο θῆρὶ παλαιεῖν;

a hogy Daphnishoz is szemrehányóan beszél (v. 97.):

τὴ θῆρην τὸν Ἔρωτα κατεύγεο Δάφνι λυγριεῖν·
ἦ ὅ σὺκ αὐτὸς Ἔρωτος ὑπὲρ ἀργαλέω ἐλυγίγηθης;

Theokritosnak ezen idilljéből kölcsönözte költőnk a strofikus szerkezetet és refraint. A kölcsönvétel oly szembetűnő, hogy részletesen nem kell kimutatnunk. Innen való az ephymnium is: «*λήγῃτε γόων Κυθέρεια τὸ σήμερον . . .*», a mely Theokritosnál így hangzik (v. 131.) «*λήγῃτε βουκολικᾶς Μοῖσαι φίλαι, λήγῃτ' ἀοιδᾶς*».

Theokritosnál egy szerelmes ifjú, kit kedvese nem hallgat meg, elhatározza, hogy világgá megy; megható szavakkal búcsúzik el a szívtelen kedves házától, s a többek közt így szól (XXIII. v. 40.):

. . . τὸ δ' αὖ πύματόν με φίλασον·
κἄν νεκρῷ χάρισαι τὰ σά χεῖλεα.

Így búcsúzik Aphrodite Adonistól (v. 45.):

ἔγρεο τυτθὸν Ἄδωνι, τὸ δ' αὖ πύματόν με φίλησον —

Ezt kéri, mert neki (v. 13):

. . . τὸ φίλημα καὶ οὐ ζώοντος ἀρέσκει —

Theokritosnál az elhagyott kedves bánatában ily szavakra fakad (II. 64.)

νῦν δὲ μούνη ἔοισα πόσεν τὸν ἔρωτα δάκρυσω;

Aphroditét is elhagyja kedvese, s Persephonehez megy, s a költő az istennő bánatát látva felsóhajt (v. 39.):

¹⁾ Daphnis kutyáira vonatkozólag v. ö. Aelianus Nat. an. XI. 13. «*Δάφνιδος τοῦ βουκόλου . . . παθόντος ὑπὸ τῆς νύμφης ταῦτα δὴ που τὰ ὑμνοῦμενα, πέντε τροφίμους κύνας . . . θρασυμένους τοῦ δεσπότητος τὰς πάσας, ἐπ' αὐτῷ θάνατον ἐλέσθαι φασί, καὶ πολλὰ μὲν ὀδύρεσθαι πρότερον, κλαύσαι δὲ πάμπολλα.*»

Κόπριδος αἶνον Ἐρωτα τίς οὐκ ἔκλαυσεν;¹⁾

Midón Aphrodite meglátja haldokló Adonisát, ráborul, s szenvedélyesen öleli (v. 42.):

πάχευς ἀμπετάσασα κινώσεται «μεῖνον Ἄδωνι
... ὡς σε περιπτύξω...»

Theokritosnál is szó van Aphroditéről, a ki a haldokló Adonist szorosán magához öleli (III. 48.):

... οὐδὲ φθίμενόν νιν ἄτερ μαζοῖο τίθητι; —

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk e helyen Theokritos «Adoniazusai» cz. költeményét sem. Bár a Bion mimusa nem készült azon czélből, hogy Adonis-ünnepeken előadják²⁾ és bár Theokritos költeménye szerepelt ezen ünnepeken, továbbá, jóllehet az utóbbi Adonis visszatérését foglalja magában, az előbbi pedig halálát festi megkapóan, mégis megállapítható bizonyos kapcsolat Theokritos és Bion között. Theokritosnál az énekesnő, ki Adonis feltámadását zengi, énekét egy prohymniummal vezeti be, s Aphroditéhez fordul, hogy tudtára adja az örömhírt (v. 100. sk.) Az Erosok, Aphrodite elmaradhatatlan kísérői, kik Bionnál osztoznak az istennő fájdalmában, itt vele örülnek s vígan szökdécselnek (v. 120.) Bionnál Adonis ravatala előtt halmozzák össze a természet adományait, virágokat, illatos füveket, olajokat, emitt a visszatérés örömére rakják szobra elé a kertek virágait, myrrhát, alabastromot. Az elhunyt Adonis Persephonéhez megy, az életre ébredt ifjút Kronideshez viszik. Aphrodite öröme azonban nem tart soká; az örömnapi mindenkinek eszébe juttatja a gyászt is, s erre czéloz az énekesnő dala végén (v. 132 sk.) A prohymnium és ephymnium eszméje innen került Bion énekébe; az előbbiben megtudjuk Adonis tragikus holtát, az utóbbi vigasztalja Aphroditét; Theokritos pedig már maga előtt látja a következő gyászt, s költeménye végén ezeket mondja (v. 143.):

ἴλασι νῦν φίλ' Ἄδωνι, καὶ ἐς νέον. εὐθουμύσους
καὶ νῦν ἴνδεις Ἄδωνι, καὶ ἄκ' ἀφίκηι, φίλος ἕξεις.

Theokritos ezen mimusában az énekesnő dalát ép úgy bekeregetezi, mint a Daphnis halálát tárgyaló idillt. A keretet két barátnő, Gorgo és Praxinoa beszélgetése alkotja, kik az Adonis-ünnepre mennek, a hová tengernyi nép szokott összegyűlni (v. 44). Utközben elég bajok akad, s csak nagy nehezen jutnak el az uralkodó palotájába, hogy megtekintsék a díszes pamlagon fekvő, s virágok özőnével borított Adonis szobrát, s meghallgassák az énekesnő dalát. A szerkezet

¹⁾ Theokritosnál a leány egyedül siratja kedvesét, Aphrodite fájdalmában pedig az egész természet osztozik. A rokonság itt nem az egyforma viszonyok között található fel, hanem a kifejezőmód azonoságában.

²⁾ Wilamowitz «Bucolici Græci» 167. l.: «Carmen non ipsi cultui sacro destinatum est, sicut simile Adoniazusarum, sed eximia arte ipsius religionis et voluptates et terrores excitat».

tehát Theokritosnál sokkal mesteribb, mint Bionnál, a ki énekét nem keretezi be, hanem in medias res megy.¹⁾

Bion *Adonis siratása* cz. költeménye nem csekély hatással volt a római költőkre. Az Adonis mythosában szereplő metamorphosis révén belekerült Ovidius Metamorphoses-ébe, a hol az egész mondát megtaláljuk (X. 708 sk.). A mi szempontunkból csak az Adonis halálára vonatkozó rész fontos, s itt nem egyszer akadunk Bion nyomaira. Adonis vadászatra indul, hiába igyekszik Aphrodite lebeszélni (v. 705.). Az erdő sűrűjében egy vadkan nyomait követi, mely azonban megsebesülve nekiront és (v. 715.)

. . . tostosque sub inguine dentes
abdidit et fulva moribundum stravit harena.

κείται καλῶς Ἀδωνίς ἐν ὤρεσι μηρὸν ὀδόντι,
λευκῶι λευκὸν ὀδόντι τυπίεις

mondja Bion is (v. 7/8.). Aphrodite, ki könnyű kocsjában épen ekkor vonul át a levegőn, már messziről meghallja kedvese nyögéseit; nem kell őt felszólítani, hogy az ifjút keresse fel, mint ezt Bionnál látjuk: ő maga rohan hozzá (v. 722 sk.):

desiluit pariterque sinum pariterque capillos
rupit et indignis percussit pectora palmis.

Fájdalma épúgy elveszi esztét, mint az Adonis siratásában, a hol (v. 20.)

λυσαμένα πλοκαμιῶδας ἀνὰ θυρμῶς ἀλάληται
πενθαλέα, νήπλεκτος, ἀσάνδαλος —

De már későn ér oda: kedvese meghalt (v. 720.): «examinem inque suo iactantem sanguine corpus vidit». Ebben az egy sorban van összetömörítve az, a mit Bion mondott Adoniszról (v. 8. és v. 25. sk.), a ki

Κύπριν ἀνιῆι λεπτόν ἀποφύγων
ἀμφὶ δέ νιν μέλαν αἷμα παρ' ὀμφᾶλὸν αἰωρεῖτο,
στήθεα δ' ἐκ μηρῶν φοινίσσετο . . .

A mi a metamorphosist illeti, ebben a tekintetben Ovidius Nicanert követi.

Nagy hatása volt az *Adonis siratásának* a római elegiára. A hatás első tekintetre meglátszik Ovidiusnak Tibullus halálára írt költeményében. Tibullus halála nagy veszteség; az istenek is gyászolják s Cupido is fájjalja elhúnytát (El. in Tib. mortem v. 7. sk.)

Ecce puer Veneris fert eversamque pharetram
Et fractos arcus et sine luce facem.

¹⁾ Bion mintái között ott szerepel a κατ' ἐξοχήν alexandriai költő, Kallimachos is. Wagner (Baumgarten: «Die hellenistisch-römische Kultur» Berlin-Leipzig, 1913, 139. l.) említi egy dalát, melyet egy legújabbban talált berlini papyrus tartalmaz. Ez egy gyászdal, a melyet Arsinoe emlékeztetére írt a költő. Bevezető sora élénken emlékeztet Bionra.

Adspice, demissis ut eat miserabilis alis,
Pectoraque infesta fundat aperta manu.
Excipiunt sparsi lacrimas per colla capilli
Oraque singultu concutiente sonant.

A minta Bionnál van, ki az Erosok gyászát így írja le (v. 80.)

ἀμφὶ δὲ νιν κλαίοντες ἀναστενάχουσιν Ἐρωτες
κείραμενοι γαίτας ἐπ' Ἀδώνιδι· χῶ μὲν οἰστώεις,
ὅς δ' ἐπὶ τόξον ἔβαλλεν, ὃ δὲ πτερόν, ὅς δὲ φερέτραν.
. . . ἔσβεσε λαμπάδα πῶσαν . . . Ἰμέναιος.

Bion Adonisának nyomaira bukkanunk Tibullus egy elégiájában is ¹⁾ (de amore Sulpiciae. IV. 3. [Némethy]). Cerinthus, Sulpicia kedvese, vadászni megy, s a leány mintegy balsejtelmekről gyötörve, kérő hangon fordul az erdő vadjához (v. 1. sk.):

Parce meo iuveni, seu quis bona pascua campi,
Seu colis umbrosi devia montis aper,
Nec tibi sit duos acuisse in praelia dentes.

Mintha Aphrodite könnyörgő szavait hallanók, ki aggódó lélekkel kíséri kedvesét a vadászatra, hogy tanúja legyen azon szörnyű szerencsétlenségnek, mely tőle az ifjút elragadja. A vadkan említése világosan mutatja, hogy a költő Bion gyászdalát tartotta szemei előtt. Az elegia további részeiben is találunk az Adonis-mondára vonatkozó helyeket. Sulpicia látván, hogy kedvesét nem tarthatja távol a vadászattól, elkeseredve fakad ki (v. 7. sk.):

Quis furor est, quæ mens, densos indagine colles
Claudentem teneras lædere velle manus?
Quidve iuvat furtim latebras intrare ferarum,
Candidaque hamatis crura notare rubis?

A kifakadás Aphrodite szemrehányását juttatja eszünkbe, (v. 60/1.) a «candida crura» szintén Bionra vall (v. 8.) Propertius is azt mondja (II. 13. 53) «niveum Adonim», s Bionnál ezt olvassuk (v. 26.): «. . . μαζοὶ | χιόνεοι Ἀδώνιδι πορφύροντο». A továbbiakban azonban Sulpicia felajánlja segítségét Cerinthusnak, s mindenüvé vele megy. Nem törődik azzal, hogy a tövisek gyenge testét megsebzik. Ez a motívum is Biontól származik (v. 21.) Ezen sorokkal még v. ö. Prop. I. 8. 7. Ov. Met. I. 508. Verg. Ecl. X. 48. etc.

Catullus ezen sorait (III. 13. sk.):

at vobis male sit, malæ tenebræ
orei, quæ omnia bella devoratis

csaknem szóról szóra Biontól vette (v. 54.):

λάβανε Περσεφόνα τὸν ἐμὸν πόσιν, ἔσοι γὰρ αὐτὰ
πολλὸν ἐμεῦ κρέσσων, τὸ δὲ πᾶν καλὸν ἐς σὲ καταβῆσει.

¹⁾ V. ö. Friedrich Wilhelm: «Zu augusteischen Dichtern» Rhein. Mus. LXI. 91. s köv. lk.

A helyzet is teljesen egyforma: itt Aphroditét sujtja le gyásza, mert elvesztette kedvesét, amott Lesbia vesztesége pótolhatatlan, ki kedves állatának pusztulását siratja. Az egész költeményben végigvonul az a hang, a mely első olvasásra Biont juttatja eszünkbe. Így mindjárt az első sorok:

Lugete o Veneres Cupidinesque
... Passer mortuus est meæ puellæ

az Adonis siratásának prohymniumára emlékeztetnek.

Bionra emlékeztet Propertius egy helye is (II. 9. 9. sk.), a hol a költő elmondja, hogyan bánik Briseis a halódó Achillesseel:

Nec non exanimem amplectens Briseis Achillem
Candida vesana verberat ora manu,
Et dominum lavit mærens captiva cruentum,
Adpositum flavis in Simoenta vadis,
Fœdavitque comas.

Így áll előttünk Aphrodite is Bionnál, a mint szorosan magához öleli Adonist, s vértől bemocskolt tagjait gondosan mosogatja, miközben maga egy vér, ruhája széttépett, haja szertebomlott, s kezeivel keblét verdesi.

Hatással volt végre Bion Vergiliusra is. A mikor egyik pásztora Daphnis halálát siratja, ezen szavakkal rajzolja a gyászt (Ecl. V. 28. sk.):

Daphni tuum Pænos etiam ingemuisse leones
interitum montesque, feri silvæque locuntur.

Ezen két sorban ugyanaz van, a mi Bionnál a következőkben (v. 18.):

τῆνον μὲν περὶ παῖδα φίλοι κύνες ᾠδύραντο

és (v. 31. sk.):

... τὰν Κύπριν αἰαῖ
ᾠρεα πάντα λέγοντι καὶ αἱ θρῦς, αἶ τὸν Ἄδωνιν,
καὶ ποταμοὶ κλαίοντι τὰ πένθη τῆς Ἀφροδίτας,
καὶ παγαὶ τὸν Ἄδωνιν ἐν ᾠρεσι θαυρούσιντι

Mopsus szavai (v. 20. sk.):

Extinctum nymphæ crudeli funere Daphnim
flebant (vos coryli testes et flumina nymphis),
cum complexa sui corpus miserabile nati,
atque deos atque astra vocat crudelia mater

eszünkbe juttatják azt a jelenetet, a melyekben a nymphák gyászolják Adonist (v. 19.), s a melyben Aphrodite magához öleli haldokló kedvesét (v. 42. sk.).

Bion Adonisára emlékeztető kifejezéseket találunk az Aeneisben is. Az «ἐξ δὲ πῶ τὸν ἔρωτα» (v. 49) ilyen alakban van meg Vergiliusnál (I. 748): «... noctem sermone trahebat | infelix Dido

longumque bibebat amorem». Byron is így fejezi ki magát (The lament of Tasso): «My soul was drunk with love».

Bion ezen szavai (v. 47.) «*κεῖς ἐμὸν ἦπαρ πνεῦμα τέον ῥέβσσι*» is nyomot hagytak Vergiliusnál (IV. 684): «*extremus si quis super halitus errat, ore legam.*»

Bion bukolikus mimusa és erotylumai. Bionnak ránk maradt csekély számú töredékei között a tárgyalt mimus gynaikeioson kívül találunk egy bukolikus mimust is (Wilamowitznál a XIV. fr.). Két pásztor szerepel itt, Myrson és Kleodamos. Az utóbbi, a mint nyájait legeltetik, avval a kérdésével fordul társához, hogy mondja meg neki, a négy évszak közül melyiket szereti a legjobban. Myrson eleinte vonakodik, mert nem akarja az istenek rendeleteit bírálgatni. de végre mégis enged, s miután elsorolja a nyár, ősz és tél kellemetlenségeit, a tavaszt dicséri, mely szerinte a legszebb évszak.¹⁾

Ezen kedves kis költemény az előbbtől sok tekintetben eltér, s főleg abban különbözik, hogy rhetorikai műfogásoktól teljesen ment; minden a legtermészetesebb hangon van itt elmondva, a hogyan két pásztor egymással beszélgetni szokott. A mi a költemény strofikus szerkezetét illeti, arra nézve Gebauer véleménye szerint²⁾ ezen felosztást vehetjük észre: 2. 2. 2. 2. | 3. 3. 2. 2. Hartung erre vonatkozólag megjegyzi: ³⁾ «Das zeigen allerdings die Interpunktionen und die Symmetrie wäre vollendet, wenn die überflüssigen Verse 9—10, welche eine Einleitung bilden, fehlen würden, doch es liegt kein Grund zu ihrer Verdächtigung vor.» Hozzátehetjük, hogy a 9—10.

1) Fordításomban a költemény így hangzik:

Kleodamos.

Mondd, Myrson, a tavasz, vagy az ősz kedvesb-e tenéked,
Tél, vagy a nyári meleg? jöttét te melyiknek akarnád?
Vajjon a nyáret-é, mikor áldást hint a veríték?
Éltségtől szabadító dús őszet vársz-e epedve?
Zordon téli időt tán? munkátlan melegedni,
S tétlenségbe' sokan kívánnak ilyenkor heverni.
Elbűvölőbb a tavasz szépsége talán? A szivednek
Választása milyen? Mondd! Most van időnk fecsegésre.

Myrson.

Isteni rendeletet bírálni ne merjen az ember:
Mind szép s üdvös, a mit tesznek. Kértedre azonban
Megmondom, melyiket tartom legszebbnek ezek közt.
Nyáron tikkasztó melegét ki nem állom a napnak;
Sok nyavalyát hoz az ősz, a gyümölcstermő, s csak azért is
Nem szeretem; félek zord tél hava jéghidegétől.
Ám a tavaszt hön óhajtom! bár lenne egész év!
Nem perzsel tüzelő nap, nem nehezül a hideg ránk.
Minden lombosodik s dúsán termékenyül ekkor,
S mindenikünknek az éj s nap egyenlőn osztja varázsát.

²⁾ C. Hartung i. m.

³⁾ I. m.

sorok eredetisége mellett egy igen fontos körülmény szól, t. i. az, hogy az egyszerű népnek vallásosságát tünteti fel, a mely mindig szinte babonás félelemmel viseltetett az istenek iránt. Elég arra hivatkoznunk, hogy a nép ajkán manapság is élnek hasonló szólások, s számtalanszor hallhatjuk, hogy az Isten rendeleteibe bele kell törődnünk.

Ezen mimusnak eszméjét is Theokritostól vette át költőnk. Ott a XXI. idillben két halász beszélget egymással, s a beszéd folyamán az egyik ugyancsak kikel a nyár ellen (v. 22 sk.), mint Myrson is. A másik mérsékletre inti; ezt teszi a Bion pásztora is társával szemben. Lényegesebb egyezések azonban nem találhatók itt. Theokritos egy helyen az istenek rendelkezéire vonatkozólag ezeket mondja (XXVI. v. 38): «... μηδεις τὰ θεῶν ὀνόσαιτο». Bion hasonló szavakat ad Myrson szájába (v. 9—10):

κρίναι οὐκ ἐπέοικε θεῶν ἔργα βροτοῖσσι
πάντα γὰρ ἱερά ταῦτα καὶ ἀθάλα.¹⁾

Legsikerültebb költeményei Bionnak azok, melyeket ὁ ἐρωτοῦλα vagy μελύδρια néven említ. Ezek között is első helyen említendő az a költemény, a melynek ilyen czímet adhatnánk: «Eros és a madarászó gyermek». (Wilamowitznál a IX. fr.) Egy gyermek madarászás közben megpillantja a szárnyas Erost, a mint egy ágon ül, s minthogy a madár igen szép, meg akarja fogni. De minden törekvése hiábavaló, s végre is bosszúsán megy el az öreg földművelőhöz, ki őt madarászni tanította, hogy elmondja kudarczát. Az öreg mindjárt megérti, hogy Erosról van szó, s mosolyogva inti a gyermeket, hogy ne fusson ezen madár után; lesz idő, mikor menekülne majd előle, de már akkor későn lesz, mert a madár hatalmába fogja keríteni, s egész váratlanul a fejére fog telepedni.²⁾

Mint ebből a rövid tartalomból is kitűnik, igen bájos kis képet nyújt ez a költemény, a mely Hartung szerint³⁾ három részre oszlik. Az első részben látjuk az ágon ülő Erost, melynek törbeejtése végett a madarászó gyermek mindent elkövet (v. 1—6.). A második részben szó van a gyermek bosszúságáról, a ki haragosan is, szomorúan is megy a földműveshez, hogy kiöntse előtte bánatát (v. 7—11.). A harmadik részben végül az öreg tanácsával, intő szavaival fejeződik be a kis költemény (v. 12—16.). Szerkezete tehát 6. 5. 5.⁴⁾

¹⁾ Lehetséges, hogy mindkettőjüknek Solon egy mondása lebegett szemeik előtt (11. Bergk):

εἰ δὲ πεπόνθατε λυγρὰ δι' ἑστέραν κακότητα,
μή τι θεῶν τούτων μοῖραν ἐπαμφίερετε.

²⁾ Ezt a képet Shakespeare mintegy folytatja, a mikor ezeket mondja. (Rom. és Jul.) «under love's heavy burden do I sink.»

³⁾ i. m.

⁴⁾ A költemény fordításomban így hangzik:

Egy madarászó kis gyermek sűrű berek árnyán
Fut madaraknak utána, s Erost, a játszva szökellőt
Megpillantja az ágak közt. A mint szeme látja,
Szíve is úgy megőrül: szép zsákmány lesz a madárka!

Propertius, midőn Amorról beszél (II. 30. 7.):

instat semper amor supra caput: instat amanti,
et gravis ipse super libera colla sedet

csaknem lefordítja Bion szavait (IX. v. 16.) «*κεφαλῶν ἐπὶ σεῖο καθίζει.*» Egy másik ilyen erotylumban (Wilamowitznál a VI. fr.) szintén a csintalan Eros szerepel. A költőnek álmában megjelenik Aphrodite, ki kezénél fogva vezeti Erost és arra kéri, hogy a gyermeket tanítsa meg pásztori énekekre. Azután elmegy, s Eros most már a költővel marad, a ki Aphrodite kérését teljesíteni akarja, a midőn a tanításhoz hozzáfog. Eros azonban nem hallgat szavaira, hanem erotylumokat énekel, és pedig oly szépen, hogy a költő elfelejti a pásztordalokat és ezen erotylumokban találja legnagyobb élvezetét. Így lesz a tanítóból tanítvány. A kis költemény tagozódása Hartung szerint: 4. 4. 3. 2.¹⁾

Ilyenféle allegorikus visiót — mert a költeményt így nevezhetjük — találunk a latin anthológiában is (Riese II. 698.). A költő álmában úgy látja, mintha ott volna előtte Cupido, s így szólna hozzá:

Tu famulus meus . . . ames cum mille puellas,
solus, io, solus, dure, iacere potes?

A mint Cupido Bionnal szemben viselkedik, úgy bánik a latin költővel is, s Bion is elmondhatja magáról:

Solus ego ex cunctis paveo somnumque torumque,
Et sequor imperium, magne Cupido tuum.

Ugyanolyan ennek a Cupidónak a hatalma, mint a Queen Mab-é, a kiről Mercutio Romeónak így beszél:

She gallops night by night
Through lovers' brains, and then they dream of love;

Lépes pálczáit mind sorba rakosva vigyázza,
Nyugtalanul repülő madarát szeme el sose hagyja.
Végre azonban üres kézzel ballag tova búsan;
Elmegy a földmíveshez, a nádját szertedobálva,
A kitől ezt a fogást tanulá: panaszolja kudarczát,
És mutogatja az ágon ülő kis Erost neki egyre.
Am az öreg csóválja fejét, s így szól mosolyogva:
«Erre a vadra vadászni ne merj! ne szaladj ez után, sőt
Fuss közeléből: vést hoz rád! Boldog vagy, a míg őt
El nem foghatod. Úgyis férfikorodba' megéred,
Hogy ki repül s ugrál most ágra az ágról, ugyancsak
Váratlan szökdel te feléd, s a fejedre telepszik.

¹⁾ Rokon tárgyú költemények nagy számmal fordulnak elő Anakreonnál: az Elnyelt Eros (5), Eros fogsága (19), Eros nyila (27), Éji látogatás (31. stb. I. P. *Thewreuk E. Anakreon.*) Költőnk talán innen vette az eszmét; szóbanforgó kis költeményével mindenestre összefügg az «Álomfejtés» (28), a melyben Eros Anakreont ép úgy hatalmába keríti, mint Biont.

O'er courtiers' knees, that dream on court'sies straight;
 O'er ladies' lips, who straight on kisses dream,
 Which oft the angry Mab with blisters plagues.¹⁾

Ez utóbb tárgyalt erotylummal szorosán összefügg egy másik költemény, szintén erotylum. (Wilamowitznál az V. fr.). Hogyha Eros a költőket, mint Biont is, szereti erotylumokra tanítani, ez azért van, mert minden csalárdsága ellenére is szívesen követik őt a műzsák, s ha valaki Eros nyilától megsebezve szerelmi költeményt ír, rögtön ott vannak mellette. Példa maga Bion: ha hősök, vagy istenek tetteit akarja megénekelni, nem talál szót érzelmeinek kifejezésére, a tárgy természetéhez illő fenséges hangot sem leli meg; ha azonban szerelmi dalt, vagy pásztoréneket zeng, bőven csobogó forrásként árad a szó ajkairól. Gebauer szerint (Hartungnál i. m.) e költemény tagozódása a következő: $2. 2 \times 2 \mid 1. 2 \times 2.$

Töredékek. Bion működését annak irányát, mindössze ebből a néhány költeményből ismerjük; csak ez a néhány költemény maradt fenn a maga egészében, míg másokból alig egy-két sort őrzött meg számunkra Stobaeus. Az egyik töredékben (Wilamowitznál a VII. fr.) egy szerelmes pásztor a kéréssel fordul Hesperoshoz, hogy, mivel a hold már lenyugodott, mutassa meg neki az utat, a melyen eljuthat kedveséhez.

Ἐσπερε, τὰς ἑρατὰς χρύσειον φάος Ἀφρογενεΐα,
 Ἐσπερε κτανέας ἱερὸν φίλε Νυκτὸς ἀγαλμα,
 χαῖρε φίλος, καὶ μοι ποτὶ ποιμένα κωμον ἄγοντι
 ἀντὶ σελαναίας τὸ δίδου φάος . . .

Kinek nem jutnak itt eszébe Shakespeare Júliájának gyönyörű szavai, melyeket az éjhez intéz:

. . . come civil night,
 Thou sober-suited matron, all in black,
 And learn me how to lose a winning match . . .
 Hood my unmann'd blood, bating in my cheeks,
 With thy black mantle . . .
 Come, gentle night, come, loving, black-browd night,
 Give me my Romeo . . .

Egy másik töredékben (Wilamowitznál a VIII. fr.) valami pasztor, vagy maga a költő azon férfiak boldogságáról szól, kik kedvesük

¹⁾ Bionnál Eros az, ki a költőt szerelmi dalok zengésére tanítja; az úgörgög lírikusok egyik legnagyobbikát, Christópulost Aphrodite avatja költőjévé. (d. Ταμπούρι cz. költeményét.) A költő, midőn egy alkalommal kertjében tamburáján játszik, látomást lát: egy elragadóan szép leány jön hozzá, s húrokat ajándékoz neki, hogy azokat hangszerére kifeszítse. A költő felhangolja eszközét, s a húrok szüntelen Aphroditét dicsőítik:

Ἄπ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν ὄρα
 Τὸ ταμπούρι μου, ὡς τώρα
 Κελαδεῖ, λαλεῖ, κηρύττει,
 Μὸν καὶ μὸν τὴν Ἀφροδίτη.

szívében az övéikben égő lánghoz hasonló tüzet tudtak szítani. Ilyen boldog emberek pl. Theseus, Orestes, Achilles.

Ismét másutt (Wilamowitznál X. fr.) újból egy pásztor beszél, a ki keserű szavakkal vádolja Aphroditét kegyetlensége miatt, mert nemcsak ő maga okoz bajokat az embereknek, hanem gyermeke, a szép külsejű, de gonosz lelkű Eros is a halandók gyöttrésére jött a világra, s minthogy az istenektől szárnyakat kapott, s így mindenüvé eljuthat, senki sem tud előle elmenekülni.

Moschos epitaphiosza arra enged következtetni, hogy Bion egy-egy költeményében megemlékezett Hyakinthosról, Galateáról¹⁾ és Orpheusról. A Hyakinthos sirató költeményre emlékeztetnek a következő sorok (v. 6.):

νῦν ὕκινθε λάλει τὰ σὰ γρόμματα καὶ πλέον αἰαῖ
λάμβανε τοῖς πετάλοισιν

és (v. 26.):

σέτο Βίων ἔκλαυσε ταχὺν μέρος αὐτὸς Ἀπόλλων.

Ezen költeményből fenn is maradt négy sor. (Wilamowitznál a XIII. fr.) Apollo diszkosza már halálra sebesítette Hyakinthost, a ki, mint Adonis, vérében fetreng. Az isten egy ideig szótlanul nézi, mint Aphrodite a kedvesét, majd gyógyító füveket keres, hogy, mint Aphrodite Adonist csókjaival, úgy ő az ifjút ezek segítségével életre keltse. A töredék a következő:

Ἄμφοισί τὸν Φοῖβον ἔλεν τὸ σὸν ἄλγος ὄρωντα.
δίξεται φάρμακα πάντα, σφάν δ' ἐπειμειτο τέχνην,
χρῆεν δ' ἀμβροσίαι καὶ νέκταρι, χρῆεν ἅπασαν
ὠτειλάν Μοῖρασι δ' ἀναλθέα φάρμακα πάντα.

A mythosban előforduló metamorphosis révén feldolgozta Hyakinthus mondáját Ovidius is, a kire Bion Hyakinthosának kétségkívül nagyobb hatása volt, mint az Adonis siratásának. Álljon itt a Bion töredékének megfelelő pár sor (Met. X. 185. sk.):

quam puer ipse deus conlapsosque excipit artus,
et modo te refovet, modo tristia vulnera siccant,
nunc animam admotis fugientem sustinet herbis
nil prosunt artes: erat inmedicabile vulnus.

Meglepő, hogy a Biontól fennmaradt négy sort itt csaknem szóról-szóra való fordításban kapjuk meg. Nagyon valószínű azért, hogy a metamorphosisnak Hyakinthos mythosáról szóló része a Bion költeménye nyomán készült.

Galatea és a Kyklops viszonya szintén hangot talált Bion lírá-

¹⁾ *Hermes* 1905. 336. s. köv. lk. Knaak erre vonatkozólag ezeket mondja: «Ausser rein bukolischen Gedichten hat er das Klaglied auf Adonis, zwei Epyllien, Hyakinthos und Kyklops (oder Galatea) geschrieben.» (L. Pauly-Wissowa II. p. 481.) L. még Skutsch: Aus Vergils Frühzeit 56 s. köv. lk.

jában; erre czéloznak Moschos 58—63. versei.¹⁾ Ezen költeményből is csak négy sor maradt ránk (Wilamowitznál a XII. fr.), melyekben a Kyklops Galateához könyörög, a mint ott ül a fővényen; reményli, hogy vágya végre mégis csak teljesedik.²⁾ A Kyklopsról már Philoxenos is énekelt; valószínű, hogy Theokritos sokat kölcsönzött innen XI. idillje számára, s ez bizonyára mintául szolgált Bionnak, ki kétségtől szintén ismerte Philoxenos költeményét.

Az Orpheusról szóló költeményre czéloznak Moschos ezen szavai (122. sk. V. ö. még a 14—18. sorokat. L. Skutsch, i. m.):

. . . οὐκ ἀγέραστος
 ἔσσειθ' ἂ μολπά, χῶς Ὀρφεὶ πρόσθεν ἔδωκεν
 ἀθέα φορμίζοντι παλίστυτον Εὐρυδίκειαν,
 καὶ σε Βίον πέμψει τοῖς ὄρεσιν . . .

Bion Adonisára vonatkozó helyeket is nagy számmal találunk Moschosnál, s épen ennek alapján tulajdonítják neki ezt a mimust.³⁾

Skutschnál⁴⁾ Bion elveszett költeményeire vonatkozólag még ezeket találjuk: «Dass in «σύριγγας ἔτευχε» (Mosch. v. 82.) eine Beziehung auf ein Gedicht liegt, in dem Bion «syringis struendæ rationem monstraverat», hat Meineke erkannt, und den Rest davon (Stob.) nachgewiesen». A töredék, a mely ezen költeményből fennmaradt, a következő (Wilamowitznál a II. fr.).

οὐ καλὸν, ὦ φίλε, πάντα λόγον ποτὶ τέκτονα φοιτῆν,
 μὴδ' ἐπὶ πάντ' ἄλλω χρέος ἰσχύμεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς
 τεχνᾶσθαι σύριγγα· πέλει δὲ τοι εὐμαρὲς ἔργον.

Bion ránk maradt fragmentumai között még ötöt találunk (Wilamowitznál I, III, KI, XV, XVI. fr.), melyek csak egy-két sorból állnak, s valami sententiát, közmondásféle szólást tartalmaznak.

Ἐκ θάμινᾶς ῥαθάμιγγος, ἕπως λόγος, αἰὲς λίσσας
 χᾶ λίσσος ἐς ῥωχμὸν κοιταίνεται,

mondja egy helyt. Számtalan változata van ennek a rómaiaknál; csak néhányat sorolok fel: «Gutta cavat lepidem non vi sed sæpe cadendo». *Ov. ex Pont.* 2. 7. 40.: «percussoque crebro saxa cavan-tur aquis» *Tib.* I. 4. 18.: «Longa dies molli saxa peredit aqua». *Lucr.* IV. 1280.: «nonne vides etiam guttas in saxa cadentes | umoris longo in spatio pertundere saxa? etc.

¹⁾ Fr. Skutsch: «Aus Vergils Frühzeit.» Leipzig, 1901, 51. s k. lk.

²⁾ τὰς δὲ γλυκείας
 ἐλπίδας ὑστατίω μέχρι γήραος οὐκ ἀπολείψω.

Mintha Arany szavait hallanók, a ki oly szépen fejezi ki ugyanezt a gondolatot: az embernek «míg a sír rá nem lehel, mindig túrni és remélni kell.»

³⁾ Ilyen helyek: M. v. 5 ~ Ad. v. 66; M. v. 14 s köv. sk.; M. v. 30 ~ Ad. v. 38; M. v. 32 ~ Ad. v. 76; M. v. 69 ~ Ad. v. 14; M. v. 2 ~ Ad. v. 33; M. v. 68/9; M. v. 80 ~ Ad. v. 67.

⁴⁾ i. m. 58. l.

Egy másik mondásának (IV. fr.):

οὐκ οὐδ' οὐδ' ἐπέοικεν ἂ μὴ μάθομεν πονέεσθαι

teljesen megfelel a magyar közmondás: «ki minék nem mestere, hóhéra az annak.»

Végül meg kell emlékeznünk egy töredékről, Wilamowitznál a IV. fr.), a melyben subjectiv elemekre találunk. A költő műveivel — úgy látszik — nem ért el oly nagy hatást, a minőre számított, s innen a töredékben az a keserű hang, melylyel sorsa mostohaságán bánkódik. Nem akar már tovább dolgozni; ha költeményei tetszenek az olvasónak, akkor ő már eléggé meg van jutalmazva, ha pedig nem fogadják műveit tetszéssel, miért gyötörje magát továbbra is hiába a versírás nehéz és hálátlan művészetében? Rosszul rendezték az istenek, hogy az ember csak oly rövid ideig lehessen a földön, mert nem élvezheti fáradsága gyümölcseit. Az volna a legjobb, ha még egyszer oly hosszú élet jutott volna a halandóknak osztályrészül; akkor az életük első részében szenvedett fáradságok jutalmát zavartalanul lehetne élvezni az élet hátralevő második felében. «Persentisimus tædia Bionis non quantum expectaverat æqualibus accepti» mondja erre vonatkozólag Wilamowitz.¹⁾ Pedig ő hivatásos költőnek érzi magát, s csak a Múzsák társasága tudja kielégíteni (fr. XV.):

μολπὴν ὧ' αἰ Μοῖσαι μοι αἰεὶ παθέοντι διδοῖεν,
τὰν γλυκερὰν μολπὴν, τὰς φάρμακον ἄδιον οὐδέεν.

Így rajong a Múzsák társaságáért Theokritos is, ki egyik idilljében oly gyönyörű szavakkal emlékezik meg arról, hogy az istenek legszebb adománya a dal, mely a fájdalmakat csillapítja, a lelket felüdti (XI. 1.):

οὐδὲν ὁππὸν ἔρωτα πεφύκει φάρμακον ἄλλο,
... οὐτ' ἔγχεστον, ἐμὴν δοκεῖ, οὐτ' ἐπίπαστον,
ἢ τὰς Πιερίδες κοῦφον δέ τι ταῦτο καὶ ἀδῶ
γίνετ' ἐπ' ἀνθρώποις . . .

Az előbbieken elemeztük Bion fennmaradt költeményeit; kimutattuk, hogy egyfelől minő összefüggés van közte és mestere, Theokritos között, másfelől utaltunk arra, mennyire hatott a reproductiv természetű latin irodalomra. Láttuk, hogy Bion a Theokritos nyomdokain halad, s bár a hatást a maga egészében kimutatni nem lehet, minthogy a sors mostohasága folytán csak nagyon kevés az, a mi költőnkől reánk maradt, mégis megállapíthatjuk, hogy a mester szelleme csaknem minden töredékében előbukkan. Mindetten a természet szépségeinek közvetlen hatása alatt állanak, ennek örök változatosága ragadja meg lelküket. A pásztorköltészet terén valóban épen olyan otthonosan mozog Bion, mint Theokritos; a Myrson és Kleodamas közti párbeszéd ép oly természetes és egyszerű, a milyen Theokritosnak bármely ilyen tárgyú költeménye, s ebben a tekintetben

¹⁾ Bucolicæ Græci. 169. l.

Bion nem kisebb mester, mint tanítója. Ránk maradt költeményei azonban nem mind oly egyszerűek és természetesek, mint a minők Theokritos idilljei; sok bennük a mesterkéeltség, a mi különösen az *Adonis siratásában* szembetűnő; a Theokritos hamisítatlan és utóéletlen naivsága és egyszerűsége nála sokszor rhetorikai műfogásokban, szóvirágokban, mesterkéeltségben vész el. Joggal tekinthetjük őt ezért a görögök Vergiliusának:¹⁾ sokat tanul, élesen tud megfigyelni, s a mi a fő, megfigyeléseit tanulmányaival a legszebb összhangzatba tudja hozni, s így nem sülyed pusztán utánzóvá.

Minthogy műveit a maguk teljességében nem ismerjük, legsikerültebb alkotásainak épen nem pásztordalait kell tekintenünk, bár a legrégebb idők óta szerepel a bukolikusok között, hanem kisebb műveit, a melyeket ő erotylumoknak, melydrianak nevez. Az alexandriai korban igen divatos eme műfajnak két igen kiváló példája található nála, a melyekben végtelen kedvességgel és naivsággal szerepelteti a csintalan, le nem igazható gyermek Erost. Az elsőség itt is a «madarászó gyermek»-et illeti, a melyhez hasonló bájos kis darabot találunk Theokritosnál is (XIX.)²⁾, ki Anakreonnak egy rokon kis költeményét vette mintájául. (33.) Hogy azonban a pásztorköltészet terén is kitűnt, eléggé bizonyítja — mint már mondtuk — a Myrson és Kleodamos közti párbeszéd, melynek drámaisága Theokritos bármely hasonló művével egy színvonalon áll, bizonyítja továbbá az Adonis siratása, melyben az ókor egyik legjobb mimus gynaikeiosa maradt ránk, s bizonyítják végül azon töredékek, melyek elveszett pásztordalaiból maradtak meg, mint a Galateáról és a Cyklopsról szóló költemény, a Hyakinthos gyászos és korai halálát sirató ének, az a pásztordal, melynek egy részeül tekinthetjük a VII. töredéket, a melyben a szerelmes pásztor Hesperoshoz fordul pártfogásért. Mint lírai költő, személyes vonatkozásokat is viszen műveibe; tisztán subjectiv elemekből áll a IV. sz. töredéke, s subjectiv vonatkozások találhatók egyik erotylumában is, a melyekben a kis Eros szerelmi dalok éneklésére tanítja. Mint mimus-költőnek legfőbb alkotása az Adonis siratása, a mely bepillantást nyújt kora költészetére és sejtetni engedi, minő kedveltségnek örvendhettek annak idején az ilyenféle költemények. Bethe³⁾ ezeket mondja róla: «Mit raffiniert

¹⁾ Bettinelli: «Lettera di Virgiglio agli Arcadi» VI. «è un poeta civilizzato, ma non corotto; è un pastore, che è sortito qualche volta dalla sua villa, ma che non ha contratto i visi dei cittadini; è il Virgiglio dei Greci, ma un Virgiglio, che inventa e non trascrive, è che in oltre canta in una lingua più delicata e in un tempo, che conserva alquanto più dell' antica semplicità.»

²⁾ P. *Thewrewk E.* fordításában (Anakreon, Bpest, 1885. 394. l.):

Egyszer a tolvaj Erost, a hogy elcsene mézet a kasból
A haragos méh megszúrta, s mind összesebezte
Kis keze uja hegyét. Ó jajgat, fújja kacsóját,
Toppán a lábával, vergődik, s Aphroditéhez
Elsiet és mutogatja sebit, s panaszojja boszúsan,
Mily kicsiny állat a méh, s mily nagy fájdalmat okozhat.
Anyja csak úgy mosolyog: «Méhhez nem vagy te hasonló?
Mily kicsi vagy te magad, s mily nagy fájdalmat okozhatsz!

³⁾ Gercke-Norden, Einleitung in die Altertumswissenschaft I. 323. l.

Technik beherrscht der Dichter alle Mittel, Stimmung zu erregen und zu leiten; er häuft Bild auf Bild, alle durch wenig Worte anschaulich gemalt, wendet Wiederholungen und Gleichklänge von suggestiver Wirkung mit vollem Bewusstsein an wie modernste Dichter; dazwischen refrainartige Klagerufe; das Ganze erfüllt von schwämlender Sinnlichkeit und Leidenschaft». Ilyen költeményt csak igazi lírai tehetség írhat, ki a Múzsákhoz fordul a költészet isteni adományáért. A Múzsák teljesítették leghőbb kívánságát; mézes ajkat és érző szívet adtak neki, hogy zengje a természet és szerelem örök szépségeit. S ő megérdemelte ezt az ajándékot, méltó követője nagy elődjének; Moschos joggal mondhatta róla, hogy (v. 11):

... σύν αὐτοῖς καὶ τὸ μέλος τέτθανε καὶ ὄλετο Δωρὶς χοῖδά.¹⁾

(Budapest.)

WEISSBERGER EDE.

HAZAI IRODALOM.

Péchi Simon Psalteriuma. Az Irodalomtörténeti Bizottság megbízásából közzéteszi *Szilády Áron*. Budapest, M. T. Akadémia, 1913. N. 8-r. VIII, 289 l. Ára 6 K.

Péchi Simon zsoldár-könyvét, a melynek kézírata a székelykeresztúri gimnázium birtokában van, régi irodalmunk nagytudományú bűvara, Szilády Áron, sok évi várakozás után a magyar irodalomtörténetírók és nyelvészek kezébe adta. Sajnos, ezáltal nem látjuk a kiadásban a tőle megszokott becses írói életrajzot s irodalomtörténeti magyarázatot, a melylyel a tárgyalt író bevezetné vagy kísérné, korának irodalmi alakjai közé iktatná, illetőleg meghatározná megillető helyét.

Csak a fordítás értékére tesz czélzást. A XV. századtól fogva egészen a legújabb korig számos fordításban ismerjük Dávid király zsoldárait, ámde e fordítások mind a latin eredeti, a Vulgata után készültek. Péchi Simon a zsidó eredetiből fordított. Hitelveinél fogva közelebb is volt a zsidó irodalomhoz, mint a többi zsoldárfordítók, s így mélyebben is behathatott az eredetinek szellemébe. Látszik is a szöveget felvilágosító gazdag jegyzetekből: mennyire beleélte magát a próféta életkörülményeibe, családjával való viszontagságaiba, a zsidó nép történetébe, s mennyire ismerte az ó-szövetség iratait.

Azonban Péchi nemcsak a zsoldár szövegét magyarázza szinte sorról-sorra, minden nyomósabb kifejezésében, hanem helylyel-közzel

¹⁾ Értekezésem keretébe Bionnak csak azon költeményeit vettem fel, melyek minden kétséget kizárólag tőle származnak, s így azokkal a költeményekkel, a melyek szerzőségére vonatkozólag semmi biztos adatunk nincs, nem foglalkoztam.

Az idézetek Wilamowitz kiadásából valók. (Bucolici Graeci; Bibl. script. class. Oxoniensis.)

önmagára is célzást tesz, a mire a szerkesztő is rámutat. Így a LXXXVI. zsolttár 1. jegyzetében megvallja Péchi, hogy e zsolttár különösen szerette s gyakorta elmondta. Ebből aztán Szilády Áron helyesen következtetheti, hogy a XVI., LIV—LX. zsolttárt is kedvelte, mivel az LIX-diknek jegyzetében így ír: «Mondja ezeket minden Istenfőleg igen bizvást félelmes állapotjában.»

Fölötte érdekes a CVII. zsolttár 9—11. jegyzete. A zsolttár 22. s köv. versei a tenger «szörnyű munkálkodásairól» szólnak, midőn a tenger hajjai «mintha hirtelen szintén az égből hágnának, és onnat sebessen az mély örvényekben borúlnának»; a «lelkek ily szörnyű rémülésben csak elámulnak. Reszketnek és idestova csak elbódúlnak mint az részek: és minden mentségekre való bölcseségek elemésztődik.» Erre a 10. jegyzetben azt mondja Péchi, hogy «Az ki kóstolta ezt az experientiából, inkább tud rólla gondolkodni, mint rajtam esett peregrinációmban Corciránál, az Adriaticum tengeren.» S így folytatja: «Áldott az Úr örökké, ki életemet megtartván, az tenger vizéből, kibem estem vala az magos hajóról ki akarván ugrani, ő magával alatt az hajóval kiteszítettata az partra és úgy tartá csudálatossan meg életemet.» A 11. jegyzetben ismét czéloz a maga bujdosására s áldja az Urat, hogy negyedfél esztendeig való fogságából haza vezérelte, nehéz betegségében orvosolta.

Épen az idézett jegyzetek s azon körülmény alapján, hogy a másoló 1629 szeptemberében kezdett a zsolttárok másolásához, Kohn Sámuel meghatározza, hogy Péchi Simon 1624 vége felé fogott a fordításhoz és 1629 szeptemberére készen volt a magyarázó jegyzetekkel is. Igaza van a szerkesztőnek, hogy nem sokalhatjuk a fordításra használt időt, ha tekintetbe vesszük a lelkiismeretes munkát, a mely a szó és gondolat igazi értelmében kereste a hűséget, s a mely a tartalom mindennemű magyarázatára kiterjedő jegyzetekkel akarta azt emelni, s végre ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy «a rabságból szabadult embernek azután is kellett az élet aggságával küzdeni.»

A fordítás irodalmi értékéről ezúttal nem akarunk bővebben szólni, csak azt jegyezzük meg, hogy e fordítással XVII. századi irodalmunk egy kiváló alakkal gyarapodott s eddig ismert zsolttárfordítóink működése is újabb világítást nyer. De azt már most is kimondhatjuk, hogy ez által Szenczi Molnár zsolttárfordítása semmit sem vesz becséből.

A kiadás gondosságát talán fölösleges említeni, ha Szilády Áron munkájáról van szó. De két észrevételt még sem hallgathatunk el. Kár, hogy a kiadás a mostani helyesírást használja, a mi kétségtelenül az Irodalomtörténeti Bizottság megállapodása. És vajjon nem lehetett volna-e a már kinyomtatott szöveget a kalocsai érseki könyvtár példányával összehasonlítani legalább csak annyira is, hogy a jegyzetben megmondhatta volna a szerkesztő: mily fokú a hasonlóság vagy eltérés a kiadott szöveg és a kalocsai kézirat közt. Így most nem tudjuk: a kialatlan kézirat pusztá másolat-e, vagy megbízhatóbb szöveg a kiadottnál.

(Budapest.)

VÁCZY JÁNOS

Gyulai Pál: Bírálatok 1861—1903. Budapest, Franklin-Társulat, 1912. 8-r. 434 l. Ára 5 K.

A szabadságharc után következő időszak a magyar nemzet magábaszállásának kora. Miután a politikai ábrándok délibábjá szétfoszlott, ki mert volna szabadelvű reformokról, új Magyarországról álmodozni ott, hol a zsandárszurony szabott törvényt? Az általános kiábrándulás átterjedt az irodalmi életre is. Mintha az idő megtépte volna a romantikus képzelet varázsát, a költészet természete s a valóság mindinkább követelte jogát. A változás mozzanatait nagyarányú költői művek jelzik, de az átalakulásnak lényeges tényezői Gyulai Pál irodalmi harcrai is. E harcokban több az eszmei tartalom, mint az egyéni vonzalás, több a ellenkezés, több a meggyőződés ereje, mint a szenvedély, több az alkotó munka, mint a rombolás, azért nélkülözhetetlen adatokat szolgáltatnak a kor szellemi életének rajzához.

Ez irodalmi küzdelmek tűnnek fel előttünk Gyulai Pálnak *Bírálatok* című kötetében. A gyűjtemény, melyet 1911-ben a Magyar Tudományos Akadémia állíttatott össze és adott ki, most a Franklin-Társulat kiadásában jelent meg. A könyv anyagát azok a cikkek szolgáltatták, melyekben Gyulai a XIX. század utolsó négy évtizedének irodalmi jelenségeit, főkép az elbeszélő s lírai költészet termékeit veszi szemügyre. Ennyiben a *Bírálatok* segítségével jól kiegészíthetjük azt a képet, melyet Gyulai kritikai pályájáról az *Emlékbeszédek* és *Dramaturgiai dolgozatok* két-két kötetéből s a *Kritikai dolgozatokból* alkotunk magunknak.

Az a kor, melynek emlékeivel a *Bírálatokban* találkozunk, látta Gyulait hatalmának tetőpontján s megérte az elhagyatás és hanyatlás lehangoló jeleneteit is. A kornak legnagyobb részében teljes erejében áll előttünk a kiváló kritikai tehetség. Éles ítélőerejével, nagy emberismeretével a költői mű legrejtettebb indítékait is felfedezi s a bonyolult irodalmi jelenséget könnyedén bontja elemeire. A biztos elemzés eredményeit Gyulainál a jellemzés művészete értékesíti. Arczképvázatai, mint a Jókairól, Csernátonyról és Bartókról írt bírálatában látjuk, néha közel járnak a torzképhez, de túlzásaiban mindig van igazság s jellemzésében összhang. Gyulai még a század vége felé is néhány vonással egész reális képet vázol elénk. Milyen mélyreható értelemmel s mennyi művészettel állapítja meg Kozma Andor s Herczeg Ferencz tehetségének lényegét pályájuk kezdetén!

Gyulai bírálatainak alapszínét mégis esztétikai nézetei adják meg. Ezek nem annyira valamely bölcséleti világnézet nyilatkozásai, mint inkább az ízlés folytonos művelésének eredményei. Kifejlődésükre különös hatással volt az írónak tiszta erkölcsi érzéke és formaszertete. Gyulai a költészetéről alkotott gondolataiban főkép a valóság és eszmény viszonyát részletezte. A valóságnak csak annyiban juttat helyet a költészetben, amennyiben az emberi lélek küzdelmével kapcsolatos; a művészet birodalmából még a testi szenvedéseket is kitiltja, ha nincsenek összhangban a költészet örök tárgyával, az ember erkölcsi természetével. Másrészt nagy veszedelemnek tartja azt a képzeletet, mely nem a világismeret forrásából merít, hanem összeszed minden különöst, kivételest és bizarrt. Gyulai a költészet lényegét Arany Jánossal együtt a valóság eszményítésében keresi. Elismeri a lángész

szabadságát, de a merészségben még nem lát lángészt. Nézete szerint az igazi költő nem is érzi az esztétikai törvények nyüjét, mert «az esztétikának ugyanaz a forrása, mint a költészetnek: a természet és az emberi szív, s minden a mi ezzel ellenkezik, ép oly kevésbé esztétikai törvény, mint költői szépség».

Gyulai esztétikai nézetei a romantika hatása alatt kezdtek kialakulni, valójában mégis annak a realizmusnak vezérgondolatai, melynek a szabadságharc után legjellemzőbb képviselői b. Kemény Zsigmond és Arany János. Az eszményített valóság elve erőt s határozottságot adott Gyulai kritikai tehetségének, de megnehezítette a fejlődést is. Írói egyénisége az idő és harcok következtében mind merevebbé vált, s később inkább egyedül maradt, mintsem megalkudott volna a változott viszonyokkal.

Gyulai lelki tulajdonságaiból s esztétikai nézeteiből teljesen hiányzott a szélsőségek szeretete, így egészen természetesen került ellentétbe az irodalomban minden túlzással, főképp Jókaival. Benne látta Gyulai mindannak tagadását, mit az emberi életben s a költészetben nagyra becsült; ezért foglalkozott vele a *Bírálatokban* is legbehatóbban. Gyulai, az erős meggyőződés s határozott elvek embere, nem tudta Jókainak megbocsátani, hogy pillanatnyi benyomások s hangulatok a legellentétebb irányok felé ragadták. A puritán jellem nem értette sem a képzelgés szeszélyét, sem a hiúság kacéróságát, kíméletlenül gúnyolta a színésziés pátoszt, mely gyakran önmagát ámitotta. S a ki annyiszor védte a költészetben a természetesség báját, a nagy eszmék és érzések tiszteletét, sehogy sem tudott kibékülni azzal a képzelettel, «melyet sem erős ítélet, sem erkölcsi mélyebb érzés nem fékez, mely kedveli a kivételest, esetlegest, szeszélyest, léhát, bizarrrt, szertelent s a fizikai és erkölcsi lehetetlenségek rajzaiban leli gyönyörét». Gyulai a regénytől nem szemképrázató mutatványokat várt, hanem inkább a társadalom bírálatát, a szív mélyreható vizsgálatát s az erkölcs rajzát. Az igazi regényíróban az eszmény órét látta, Jókaiiban csak az ügyes díszmestert, ki elmés ötleteivel, képtelen túlzásaival s színpadi világitásaival a nagy tömeget indítja bámulatra. Hosszú lajstromba foglalta össze Jókainak művészeti tévedéseit, költészetében egyetlen igazi értéket talált: a kitűnő, magyaros elbeszélő tehetséget. Gyulai nem ért czélt, nem igen tudta megzavarni Jókai hatását, kinek fantasztikus költői alkotásaiban a nemzet talán vesztett ábrándjaiért keresett vigasztalást. Mindazáltal a *Bírálatoknak* legmaradandóbb becsú részei azok a lapok, melyeken Gyulai Jókai költészetét elemzi. Értéküket nem pusztán a valóság szellemes túlzása, a művészi torzkép adja meg, inkább a bíráló egyéniségének nyilatkozása, a nemes irodalmi hitvallás s a magyar költészetnek szánt eszménykép.

Jókain kívül Gyulai még egy hatalmasabb ellenféllel is küzd bírálaiban: a magyar közönséggel. Sokszor Jókait is csak áldozatnak tekinti, ki a kevésbé érdemes tömeg tapsaiért s pénzéért letért az igazi művészet útjáról. Gyulai szemében a népszerűség hajhászása s a pénzügyi érdek az író fejlődésének legveszedelmesebb megrontói. Ezért ajánlja ifjabb író társainak: Herczegnek és Kozmának, hogy csak akkor írjanak, mikor ihletük s gondolatuk van. Gondolkodásában a romantika eszményibb felfogása jelentkezett, mely a költőt az

emberiség jóltevőjének tartotta. Gyulai mindig gyanakvó szemmel néz a tömegek kedvenczeire s szinte érdemül rója fel a népszerűtlenséget. Gyakran kötekedőnek látszik, holott az irodalom és költészet függetlenségét védi idegen hatalmak hatásvértései ellen. Így állottak egymással szemben közönség és bíráló, egymástól meg nem értve, pedig mindketten nélkülözhetetlen tényezők az irodalmi élet nemesebb kifejlődésében.

A magyar irodalmat ma nagyobb veszedelmek fenyegetik, mint Gyulai korában. Az olvasó és színházlátogató közönség hihetetlen arányokban növekedett meg, de műveletlen ízlése az üzleti érdekeknek kész zsákmányává lett. Így aztán a magyar költészet is elvesztette azt a nagy jelentőségét, melyet a XIX. században vívott ki magának. Vajha Gyulai kritikai pályájának emlékei irodalmunk életkérdéseire terelnék figyelmünket, vajha segítenék elő a nagy nemzeti s emberi eszmék uralmát és társadalmunk erkölcsi megújulását!

(Budapest.)

PAPP FERENCZ.

Ambrus Zoltán : Vezető elmék. (Ambrus Zoltán munkái, XIV. k.)
Budapest, 1913. Révai testvérek. 8-r. 384. l. Ára 4 K.

E könyv elleni kifogásainkat a címnél kezdjük el, de igazán kis híja, hogy ott mindjárt be is nem végezzük. Huszonnégy kisebb tanulmányt, cikket foglal magában, de csak egy része szól kiváló — az egy Dickenset kivéve francia — elmékről, más részét irodalmi curiosumok s a napirenden lévő kérdések tárgyalása alkotják. Első sorban a modern francia szépirodalom köréből kapunk itt ép oly élénk, mint művészi képeket, de a mellett általános, sőt magyar érdekű dolgozatok is vannak benne s bizonyosságát teszik, hogy Ambrus Zoltán nemcsak mint elbeszélő foglal el kiváló helyet, hanem esztétikai és kritikai munkássága is elsőrangú termékei közé tartozik e nemből eléggé szegény irodalmunknak.

A könyv elején olvasható tanulmányok: Dickens, Balzac, Flaubert, a Goncourtok, Daudet, Zola, a két Dumas és Cherbuliez írói jellemrajzai a *Klasszikus Regénytár* cz. vállalat illető köteteiben jelentek meg, az egyes írók munkái elé írt bevezetések gyanánt. E rövid dolgozatokban az életrajzi adatokból csak annyit ad, a mennyi okvetlenül szükséges az író megértéséhez, ellenben finom érzékkel keresi össze mindazt, a mi benne jellemző, a mi egyéniségét alkotja s élénk és tetszetős színekkel rajzolja meg az író arczképét. Az esztétikai értékelések utóvégre is subjectiv eredmények, de meg kell hagyni, hogy Ambrus értékeléseiben semmi elfogultság nem vehető észre: Flaubert iránti lelkesedése nem vezet p. o. Dumas père lekicsinylésére. Azonban kivesszük a Daudetról írottat, mert szerintünk ez az arczkép elhibázott.

Nem mintha nem emelné ki kellőképen Daudet jelentőségét, költészetét és főképen kedélyét. De Ambrus szemében Daudetből francia Dickens lesz, a francia író formaérzékével és művészetével s a délvidéki ember csapongó fantáziájával. Talán a *Jack* dickensi elemei tévesztették meg. Mert Daudet nem az az író, a ki első sorban az érzékenyszívű művelt közönségnek ír, a ki megríkat és megnevet-

tet s végül is a gondviselést pótolja a költői igazságszolgáltatás képében. Ambrus teljesen mellőzi Daudet két fő jellemző tulajdonságát. Egyik épen a tragikum iránti erős érzéke. Hiszen legtöbb regénye többé-kevésbbé katasztrófával végződik. Nem a régi tragédia hősei ezek, a nagyszenvedélyű és nagyszabású alakok, hanem kisebb emberek, sokszor naiv, korlátoit, félig nevetséges alakok, a kik azonban épen olyan lelki küzdelmek árán pusztulnak belé önnön világuk romlásába, mint a Shakespeare hősei. Ezek a *Nábob*, a *Halhatatlan*, sőt maga *Tartarin* is, a legvidámabb könyv hőse, a ki a trilogia utolsó részében, a *Port-Tarasconban* egy Don Quijote kiábrándulásával hal meg. A másik kiváló tulajdonsága Daudetnak a korfestés ereje. Több regénye alá írja ezt az alcímet: «Moeurs Parisiennes.» Való, hogy a *Fromont és Risler* jellemrajza még nem vetekszik a *Bovaryné*-ével; de *A nábob*, *A család támasza* stb. hatalmas részletrajzában Daudet külön krónikása lett a XIX. századi Párizsnak, mint Zola a maga egyoldalúságával és túlzásaival. Egészben véve Daudetnek is az a végzete, hogy egyes kiváló tulajdonságai a többi rovására nőttek túl s annyira bámulták művészi megírásait, költői hangulatait, hogy feledték mellette mélységét és jellemző erejét. Úgy látszik, Ambrus Zoltán is úgy járt vele.

A megírást tekintve a legszebbek a Renanról s a Bashkirtseff Máriáról szóló tárczák. Mindkét alakban megtestesülve látja Ambrus a XIX. század végének összes szellemi vívódásait; a nagy francia tudósban egy értékes élet gazdag eredményei közepett, a fiatal orosz festőnőben a megkezdett élet minden reménye és álma között. Ambrus mindezt nagyon nyugodt, választékos hangon mondja el, bizonyos iróniával, a melyen azonban átreszket a megindultság hangja. Az elsőnek azt az alcímet adja, hogy «Strófák Renanról» s az objektiv kritikai hangba bele is vegyül valamelyes líra. Észrevehető, hogy az író mennyire együtt érez azzal, a kiről beszél. Ez az alanyi hang még egyszer megszólal ott, a hol Keller Helénről ír, a vak és süket-néma leányról, ki az akaratérő valódi csodáját hajtotta végre s e lapokat igazi meleg emberszeretet hatja át.

Ambrust, úgy látszik, érdekli az írói siker kérdése, mert több ízben fölveti, mikor oly könyvek szokatlan elterjedését tárgyalja, melyeknek belső becsé nincs arányban külső sikerükkel: így ír Pierre Louysról, Bilsé hadnagyról és másokról. Fölrója a sikert, de ez nem vakítja el, biztos kézzel bonczolja a regényt s megvilágítja az okokat, melyek a sikert előidézték. Figyelmeztet a veszélyre, a pornografia könnyen terjedő kábító mérgére, próbálja körvonalazni a kritika jogát; fejtegeti, hogy miért nem ismerik és értékelik eléggé a magyar irodalmat külföldön, s arra a következtetésre jut, hogy ne várjunk addig a külföldtől megbecsülést, a míg saját magunk nem becsüljük meg a mi nagy íróinkat.

Ime mennyi keserű tárgy néhány rövid tárczában! De az író mindezt rendkívül nyugodt, tárgyilagos hangon mondja el, valami elegáns fensőbbség hangján, soh'se jön indulatba, soh'se ír le egy-egy erősebben megbélyegző szót, csak a gúny és az ironia szavai siklanak le tolláról olykor-olykor. Csak az olvasó lett szomorúbb néhány tapasztalattal.

De a legkeserűbb az a tanulság, melyet az irodalom s az

ujságírás egymás közti viszonyából von le. Ambrus hangsúlyozza, hogy a baj voltaképen nemzetközi; de pár sorral alább kénytelen megvallani, hogy ott, a hol nagy múlttal bíró irodalom és régi olvasóközönség van, a baj aránytalanul kisebb. Aztán leírja, hogy nyel el az ujságírás rettenetes Molochja annyi irodalmi értéket. S ismét azzal az előkelő nyugalommal, mint az imént, mondatai se válnak szakgatottá, stílusa se lesz idegessé. Mintha nem gondolna arra, hogy saját írói értékéből neki is meg kellett hozni az áldozatot ennek a Molochnak. Nem is említi egyéb károk között, hogy mennyi beces mozaik-darab vész el a hírlapok hasábjain; írók munkája, melyet lelkük javából adtak oda, hogy futtában olvassuk át reggeliző asztalunknál vagy a villamoskocsin utaztunkban. Mindig örülünk, ha ezekből valamit meg lehet menteni egy-egy szép könyv számára. Most is ez az eset. Mert Péterfy Jenő óta nem volt magyar esztétikus, a ki ennyi szép és mély dolgot mondott volna el ilyen könnyed és élvezhető formában.

(Budapest.)

VÉRTESEY JENŐ.

Dr. Kelecsényi János: Az esztétika alapvető elvei. Budapest, Franklin, 1913. 8-r. 169 l. Ára 4 K.

Az előttem levő ízlésesen kiállított esztétikának kiindulópontja az, hogy a tudományos esztétika nem elégedhetik meg pszichikai jelenségek leírásával és elemzésével, hanem értékek megállapítására kell törekednie. Mivel azonban a létező csak nyers «élmény», mely a reflexio által lesz logikussá, az érték nem jelenthet létezőt, mert már a reflexióban érték nyilvánul. Ámde már itt fölvetődik az első kérdés, melyre e könyv nem ad kielégítő feleletet: ha ez a megállapítás áll is a logikai értékre, kell-e szükségképen állania az esztétikai értékre is? Szükség van-e erre a logikussá-válásra az esztétikai élménynél is? Hiszen az esztétikai szemléletnek nincs jelentősége további lelki folyamatok számára. — A logikai érték a fentebbiek alapján a tapasztalati ítélet-aktustól függetlenül is igaz, a priori, normatív. Éthikai értékül Kantnál az erkölcsi törvénynek önmagáért való megtartása és cselekvéssel való követése emelkedik ki. Ezekről Kelecsényi az esztétikai értéket azzal különíti el, hogy az esztétikai szemléletnek az önértékű voltára utal. A szemléletnek ez az elkülönítése Kanté, de Kelecsényi fejtegetésében az értékelkülönítésben zavaros. Ott, a hol az esztétikai érték meghatározásához készül, ezt az elkülönítést Kanttal az érték általánosságára alapítja, és amazoknak objektív általánosságával szembe ő is az esztétikai érték szubjektív általánosságát helyezi. Ez a szubjektív általánosság — a mint később nevezi: a tiszta ízlés — az a meggyőződésünk, hogy másoknak az esztétikai tárgyra nézve épen így kell vélekedniök. Esztétikai értéket kettőt vesz fel: a tiszta érzést, melyet Cohen értelmében vesz, és a melyet ép azért Cohen világosabb összefoglalásában¹⁾ idézek: «Das reine Gefühl hat sich als die reine, eindeutige und universelle Liebe erwiesen, als die einzige ursprüngliche Liebe: die Liebe zur Natur

¹⁾ Ästhetik des reinen Gefühls. Berlin, 1912. II. 416.

des Menschen; zu derjenigen Einheit, welche die Kunst in der Gestalt des Menschen zu erzeugen mag.» Ennél a tiszta érzésnél a tiszta egyéniségnek, a geniének, emlegetése is Cohen hatása, ki Kantnak főleg a receptivitásra vonatkozó fejtegetéseivel szemben a művésznak alkotó tevékenységét (die schöpferische Aktivität des Künstlers, die neue Art eines schöpferischen Bewusstseins) emeli ki.¹⁾ — A másik érték a tiszta forma: «a szemléletnek egy teljes, önmagában és önmagáért való elkülönülése». Ezt az értékmozzanatot szükségesnek tartja hozzátoldani Cohen elméletéhez és kiegészítésként emlegeti. Azonban az, a mit épen e tételnél legkevésbé világos fejtegetései a tiszta forma követeléséül előírnak, az esztétikai szemlélet sajátos elkülönítésében már benne van — megvan már Kantnál és így Cohen-nél is; ennek a szemléletre vonatkozó megállapításnak az ismétlése itt a tiszta forma czíme alatt szükségtelen — azért mellőzte Cohen is. De nemcsak az esztétikai szemlélet megalapozásában van meg, a tiszta érzés meghatározásában is lényeges vonás!

Terem nem engedi, hogy e könyvnek minden egyes tételét megjegyzéssel kísérjem. csak egyre-kettőre legyen szabad még utalnom. Az, a mit az esztétikai kép valóságjelentőségéről mond, különösen a 2. és 3. pont, a képzőművészetre áll, de lehetetlen pl. a drámára, színművészetre alkalmaznunk. Úgy érezzük, hogy itt Volketet is félreértette szerzőnk. Hogy hivatkozhatik az illuzióelmélet czáfolásánál arra, hogy az oscillálás hoz-e élvezetet, hiszen a Lustempfindungot az esztétikai értéktől különbözőnek mondta? — de meg a Lange-féle elmélet sem épen az oscillálásban látja a Lustempfindungot. Végül pedig azt a meghatározást kell visszautasítanom, mely az esztétika és philologiai irodalomtörténet viszonyára vonatkozik. Kettős tévedésbe esik itt a szerző: a philologiai irodalomtörténet módszerét veszi fel rosszul, magyarázza félre: nemcsak annyiban, hogy a kutatás egy részletfázisát elkülönítve tekinti,²⁾ de annyiban is, hogy az összehasonlító irodalomtörténetnek Katona Lajosnál oly világosan elkülönített fázisai közül épen az értékelés fontosabb mozzanatait számba sem vette.³⁾ Másrészt a szerzőnkénél oly fontos tiszta egyéniség is megköveteli ezt a módszert: mert különben az ő értékei a plágiumot is megengednék.

Csak röviden időzhettem e dolgozatnál, pedig szükségesnek tartanám, hogy a kritika rámutasson a szerző minden hibájára, hogy a rendszer kiépítése sokkal tökéletesebb legyen. Ezért emlitem meg két legszembetűnőbb fogyatkozását: stílusát, a mely a legkifaragottabb mondatok mellett a legpöngyöläbbakat adja az olvasó elé, sokszor állítmány híján, nagyon gyakran érthetetlen homályossággal vagy nehézkességgel — stílusát, mely e könyvet hitem szerint élvezhetlenné teszi — másrészt pedig jellemzéseinek mesterkélts, kartács-puffogató mondásait, melyeket bőven idézhetnék az «Ibsen önszínű, gyászkeretes ötvösmunkához hasonló stílj»-féle jelzőktől «Corregio ünneplő karnáció»-jáig. Az egész könyv egy tehetséges gondolkodó elhamarkodott megnyilatkozásának érzik.

1) U. o. I. 114. l.

2) V. ö. Dézsi meghatározását: Irod. tört. Közl. 1904. 10. és 12. l.

3) Császár Elemér: Katona Lajos. Budapest, 1912. 91. sk. lk.

Igazságtalan dolog lenne tagadnunk, hogy e könyv gondolkozó főmek a munkája; Pekár kísérlete után ez az első magyar esztétika, a mely a mai tudományos esztétika niveauján, az egész rendszer határozott szemmel tartásának biztonságával, a gazdag olvasottság és figyelmes körültekintés alapjain az önállóbb gondolkodás erejével épül föl. De nemcsak ez a határozottan elgondolt rendszer az érdeme. Részletmegfigyeléseiben is nem egyszer meglepő élesenlátás és finomárnyalatú megértés tűnik előnk. A «Lust u. Unlust»-elmélet bírálatában pl. messze elhagyja Cohen fejtegetéseit és világosabb érveket sorakoztat. Nagy érdeme, hogy megóvta magát Cohen merev logismusától és a Kanttal való közvetlen kapcsolat megóvására törekedett. A beleértés bírálatánál is nem egy érdekes megfigyelése tűnik a szemünkbe.

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Jakob Werner: Lateinische Sprichwörter und Sinnsprüche des Mittelalters aus Handschriften gesammelt. Heidelberg, C. Winter. 1912. Kis 8-r. VIII+112. M. 2-20.

A Hilka szerkesztésében megjelenő «Sammlung mittellat. Texte» negyedik füzeté ez a hasznos gyűjtemény, mely a lehetőségig egy séges képet ad a középkorban olyannyira divatozó közmondás-irodalomról. A gyűjtemény értéke abban van, hogy teljesen új kézirati anyagot ad; e czélra felhasználta W. a *baseli egyet. kvtár A XI. 67. sz. kódexét*, melynek írója egy-egy csoport közmondás után mindig helyet hagyott későbbi pótlások számára s ide becses jegyzeteket és párhuzamos helyeket gyűjtött össze. Ezeket W. az apparatusban felhasználta, összegyűjtve ugyanott még egész sereg párhuzamos helyet a középkori proverbium-irodalomból (idevágó forrásainak jegyzékét a VIII. lapon adja). Gazdag anyagot gyűjtött még W. a következő kéziratokból; *darmstadti 2225. sz.* (XV. század), mely Salamon és Markalf történetét s a híres Vado mori-t is tartalmazza; *müncheni Hofbibl. Clm. 7977*; *párizsi Bibl. Nat. Lat. 6765* (XII. száz.); *müncheni Hof- u. Staatsbibl. Clm. 17,142*; *sanctgalleni Stiftsbibl. 841* (XV. száz.), melyben két érdekes scriptorbejegyzés van; egyik: item das buch haut [ein] änd, got dem schriber den ewigen seggen send; a másik: O scriptor cessa! [quoniam] manus est tibi fessa; Tres digiti scribunt, sed totum corpus laborat; O Maria poli, scriptorem relinquere noli.

A mi ezekben a versekben legjobban érdekel minket, az formájuk és nyelvük. Sajnos, W. e két szempontból nem értékesítette kellőképp a fenti kódexekből összegyűjtött gazdag anyagot. A bevezetés VII. lapján szól pár szót a rimes hexameterekről, de épen alapfogalmakat nem ad, pedig egyetemi czélokra szolgáló kiadásban erre szükség volna. Maga a gyűjtemény gazdag példatára a középkori mes terkélt verselésnek, a versus Leonini, caudati, unisoni stb. nagy változatosságban szerepelnek benne. Rendkívül tanulságos volna az ilyen

új kézirati anyag alapján W. Meyer eredményeit (*Gesammelte Abhandlungen zur mittellat. Rhythmik* 1905) újra vizsgálat alá venni (így érdekes állomás a hangsúlyos verselés felé a dactylicusok sűrű szereplése; pl. *ludere currere | tempora | perdere | vile putato* 47. l. 62. sz.; vagy u. o. 64. sz. *Mors tua | sors tua | spes tua | res tua | pendet in illis*. Vagy a rímek szerepe: 75. l. 45. sz. *Quantumcunque vales, moniales demoniales Vita, devita! ne sordescat tua vita*; 40. l. 36. sz. *I mus! Gaude mus! ride mus! nilque time mus! Sed caveas caveas, ne pereas per eas; e szójátékokon kívül fontos a rimelő dactylusok halmozása, pl. 66. l. 47. sz.: *Omnia fercula pocula vult gula, nec satiatur; Nec bove, nec ove, nec grue, nec sue pacificatur* stb.). — Ha idevonatkozólag ad is W. néhány igazán sovány megjegyzést, a proverbiumok nyelvi anyagáról végképen nem mond semmit. Indexe (104—112. lk) a gyűjtemény alfabetaikus berendezésének kiegészítésül tárgyi szempontokat szolgál és ezért azon szavakat, melyekkel valamely verssor kezdődik, fel sem veszi. Vulgáris szempontból rendkívül becses ez a latin nyelv és különösen fontos, hogy W. anyaga majdnem egészen új. Itt elkelt volna néhány hasznos megjegyzés vagy utalás; csak futólag jegyeztem ki egypár nagyon érdekes dolgot; pl. a szórendre vonatkozólag 100. l. 54. sz. *Virgo puellaris, caveas ne decipiaris! Masculus est nequam, fallacior omnibus est nam*. A mi pedig a szókincset illeti, az néhány igazán becses adalékkal gazdagította a vulgáris latinságra vonatkozó ismereteinket; néhány ritkán előforduló szó szerepel e proverbiumokban, mint *brunellus* (= számár), *velter* (= kutya), *stiria* (= jégcsap) stb., a vulg. latinság egyéb sajátos szavai is — mint: *famulatus, famulari, monialis, fideiussor, murilegus, laicus, vitricus, siler* (= fűzfa), *uncari, suparum, mansitare, bombus, braxare, rustintus, calciamentum, rubens, caprisare* stb.. stb. — igen sűrűn előfordulnak. A helyesírás is nyújt érdekességeket: *sompnia, dampnosa, divicie, hyare, yrundo* stb. De főképen kár, hogy teljesen hallgat olyan dolgokról, melyek a román nyelvek fejlődésének szempontjából elsőrangú fontossággal bírnak; ilyenek il (= *aliquid*) 70. l. 68. sz., *tis* (= *tua*) 93. l. 124. sz., *trufa* (= *ravaszság, tréfa*) 98. l. 39. sz., *follus* (= *bolond; fou, folle*) 71. l. 96. sz., *guerra* (= *guerre*) 24. l. 170. sz. stb. *Guerra, inceptio* s még néhány fontos szó az indexből is kimaradt. Zavaró sajtóhiba ilyen editióban, hol a helyesírási különlegességek oly sűrűn szerepelnek: *moderamem, e h. moderamen* 66. l. 71. sz.*

Mindenestre megvan azonban a kis könyvnek az az érdeme, hogy új anyagot ad, mely kellő vezetés mellett több irányú eredményes kutatásra nyújthat alkalmat.

(Lund.)

RÉVAY JÓZSEF.

Tragicorum Græcorum fragmenta papyracea nuper reperta. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Arturus S. Hunt. [Scriptorum Class. Bibl. Oxoniensis.] Oxonii, Clarendon, 1912. 8.-r. XII+90 l. Ára kötve 3 sh.

A hellénizmus, mely a görög kultúrát az ókori világ közkinésévé tette s így a mai modern kor számára is közvetítette, kétezer év után se szűnt meg a görög szellem terjesztője lenni: a hellé-

mizmus hatása alatt szétáradó görög kultúra egyik gócpontja, Egyiptom földje, a klasszikus világ sok becses irodalmi termékét megőrizte számunkra. A papyrus-sírok, melyekből az utóbbi évtizedek alatt a görög irodalom nem egy elveszettnek vélt remekműve kelt új életre, 1911-ben ismét értékes kincscsel ajándékozták meg a világot: egy oxyrhynchusi papyruson előkerült Sophokles egyik satyrdramájának: az *Ἰγνευταί*-nak első fele. A töredék, melynek felfedezéséről a szerencsés megtaláló: A. Hunt az Egyptian Exploration Found 1911. nov. 10-diki gyűlésén tett jelentést (v. ö. EPhK. XXXVI. [1912.] 70. l.), először az Oxyrhynchus Papyri IX. kötetének (1912.) 30—86. lapjain jelent meg. A Bibliotheca Oxoniensis e legújabb kötete ennek az editio minor-ját adja az utóbbi években napfényre került nevezetesebb tragédia-töredékekkel együtt.

Az *Ἰγνευταί* papyrusa (pap. Oxyrh. 1174.) uncialis betűkkel van írva; Hunt a másolás idejét a Kr. u. II. sz. végére teszi. Két kéz írása állapítható meg; az elsőtől származik maga a szöveg, a személyek nevei, a *παράγραφοι* s a százas versek jelölése; egy másik, későbbi kéz tette hozzá a hehezeteket, ékezeteket, a szöveget javítóásokat eszközölt s több variáns lectiót mellékel, különösen egy bizonyos Theon nevű grammatikus példányából, melylyel az eredetit összehasonlítta s a melyre többször utal e szavakkal: *οὕτως ἦν ἐν τῷ Θεωνος*, vagy *μόνον ἦν ἐν τῷ Θεωνος*; Theonon kívül hivatkozik a lapok szélén egy bizonyos Aristophanesre s Ni [kandros?]ra. A szövegben *παροπεριγραφή* csak egy helyen, a 107. és 108. sor közt fordul elő: *ροῦβδος*. A papyrus e sajátságai mind arra mutatnak, hogy az *Ἰγνευταί*-nak grammatikai recensiója maradt ránk. A sok helyt nagyon megrongált s többször hosszabb lacunákkal megszakított szövegből XV. columnna van meg, a XVI.-nak csak az eleje s több összefüggéstelen, apróbb töredék. Az egész darab Hunt hozzávetése szerint — mint Euripides *Κύκλωψ*-a — 700 sorból állhatott, de ebből ránk csak kb. 400 maradt. Az eddig ismert három töredék az előkerült szövegben mind megtalálható. Nauck: TGF² fr. 293. *ἐν ἡλατα ξύλα τρίομφα διατόρωσ ἐρείδεται* (Schenkl konjekturája szerint; Hermes. 48. [1913.] 153 s k. lk.) = *Ἰγν.* 309. s. — fr. 294. *κάξορμενίζει κοῦκέτι σκολάζεται* (Meineke régi konjekturája szerint, melyet az előkerült szöveg utólag igazolt) = *Ἰγν.* 275—276. ss. — fr. 295. *ῥινοῦσαι* az *Ἰγν.* 295. sorában. Ezek kétségtelenné teszik, hogy az előkerült darab Sophokles *Ἰγνευταί*-a.

A homerosi *Εἰς Ἐορῆν* hymnusból ismert mythost dolgozza fel Sophokles e művében, mely Hermes szülőföldjén, az arkadiai Kyllene hegyén játszódik le. Apollon isteneknek s embereknek nagy jutalmat ígér, ha elveszett teheneit, melyeket ő hiába keres, valaki megkeríti. E felhívásra megjelenik Silenos s felajánlja szolgálatát; Apollon a legnagyobb jutalommal: a satyrok felszabadulásával, biztatja. Valószínű, hogy a satyrok urának Dionysost kell tekintenünk (egy ismeretlenül származó satyrdráma töredékében, melyet Hunt e kiadása utolsóinak ad, a satyrok *Βαχίου ὑπηρεταί*-nak nevezik magukat), s úgy látszik, hogy a satyrok szolgálata és felszabadulása e műfaj állandó, hagyományos motivuma volt (Euripides *Κύκλωψ*-ában Polyphemos az uruk!). Silenos rövid ima után megkezdí a kutatást; nyomozó kopóit (innen a darab címe: *Ἰγνευταί*), a satyrokat, kiket

a darab *θηροεσ*-nek nevez, szétkülödi s a kar csakhamar feltalálja a tehének visszafelé vezető nyomait, melyek közelségét már a föld alól felhangzó bögésük (erre vonatkozik a *ροϊβδος* parepigraphe) is elárulja. De a nyomokat követő satyrokat megrémíti valami ismeretlen zaj: a lant hangja. Silenos buzdítására, ki eldicsekszik vadászkalandjaival (mint a *Κύκλωψ*-ban Enkelados gigas legyőzésével) s a ki a csüggedő csapatot emlékezteti Apollon ígéreteré, újra megkezdődik a szimatolás; a lant hangja azonban ismét megriasztja a satyrokot. Hirtelen megjelenik Kyllene, a vidék nymphája s elmeséli a kérdészködő satyrokknak Hermes születését és első csodás tettét: a lantkészítést. A dráma egyik legszebb s legépebben ránk maradt része ez a 15 soros stichomythia, mely most a *χορηγός* és Kyllene közt lefolyik: a teknősbéka-rejtvény, melyet Euripides az Antiopeban utánzott (Pacvius fordításából idézi Cicero: De divinatione. II. 133.). A satyrok előhozakodnak a tolvajlás vádjával s gyanújukat Kyllene nem tudja eloszlatni. Elkkor megjelenik Apollon — s itt megszakad a papyrus szövege. De a megoldást sejtethetjük a homerosi hymnusból: Hermes lantjának szavával kibékíti Apollont, a ki a lantért cserébe neki adja teheneit. A satyrok pedig megkapják jutalmukat: szabadokká lesznek.

Igy öntötte drámai formába Sophokles a görög nép e bájos mythosát a homerosi Hermes-hymnus nyomán, melynek hatása egyes részletekre vonatkozólag is kimutatható. S ez nagyon fontos, mert itt módunkban van megvizsgálni Sophokles viszonyát forrásához. A Hermes-hymnus előadását tartotta szem előtt a nyomok feltalálására, Hermes születésére s a lantkészítésre vonatkozó részekben. A Hermes-hymnus következetlenségeire már régebben rámutatott C. Robert (Hermes. 41. [1906.] 389 s k. lk.): e szerint Hermes csak a lantkészítés után hajtja el Apollon teheneit, a mi arra enged következtetni, hogy a hymnus eredeti alakjában a lantkészítés még nem szerepelt s ezt csak egy későbbi átdolgozó szötte bele. Sophokles — bár ő a hymnust ránk maradt alakjában ismerte — eltért ettől, épen úgy, mint Apollodoros (III. 10. 2—5.) s nála Hermes csak a tehének elrablása után talál rá a teknősbékára s készíti belőle a lantot. A teknősbéka-rejtvény kiinduló pontja (*Ίγν.* 293.): *πιθοῦ· θανῶν γὰρ ἔσχε φωνήν, ζῶν δ' ἀναυδος ἦν ὁ θῆρ.* szintén a Hermes-hymnus két során alapszik (37—38): *Ἢ γὰρ ἐπηλυσιῆς πολυπήμονος ἔσσει εἶγμα | ζῶουσ' ἦν δὲ θάνης, τότε κεν μάλ' ἀλὼν ἀείδοις.* Az *Ίγν.* első sorai: Apollon beszéde a Hermes-hymnus 190—200. sorait juttatják eszünkbe, hol Apollon az onchestosi öregtől kérdezősködik tehenei felől. A hymnus szerint ez vezetí nyomra Apollont; az *Ίγν.*-ban e feladatot Silenos s a satyrok kara végzi, a kik így a dráma középpontjába kerülnek. A kar itt nem kísérője, bírálója s visszhangja az eseményeknek, hanem fontos résztvevője: nyomra vezetí Apollont. A karnak ez a nagy szerepe is arra enged következtetni, hogy a satyrdráma legtöbbet őrzött meg a görög *τραγωδία* eredeti alakjából.

A mi az *Ίγνευταί* keletkezési idejét illeti, terminus ante quem tekinthetjük Kr. e. 409-et, Euripides Antiope-jának előadási évét, melyre az *Ίγν.* — mint láttuk — már hatással volt. De valószínű, hogy a darab sokkal régebbi: Sophokles ifjúkori műve. Nagyon korai időre mutat a scenikai elrendezés, a 12 tagú kar s ennek fontos

szerepe a cselekvényben s végül az, hogy egyszerre három személy nem beszél és hogy a dialogusok sorait személyváltozás nem szakítja meg. Wilamowitz hivatkozva Athenaeusra (I. 20. f.: *καὶ τὸν Θάμυρον διδάσκων αὐτὸς ἐκιδάρισεν*) azt gyanítja, hogy Hermes szerepét az ifjú Sophokles maga játszotta, de a *Βίος Σοφοκλέους* inkább e feltevés ellen bizonyít: *κιδάραν ἀνυλαβὼν ἐν μόνῳ τῷ Θαμύριδι ποτε ἐκιδάρισεν*.

Az *Ἰγνευταί* Sophokles művészi egyéniségét eddig ismeretlen, új oldaláról világítja meg; Oedipus megrázó tragikumának költője felkeresi az erdei satyrokot s művében csodálatos összhangba olvasztja a mythos még érintetlen tekintélyét, a beléje vetett hitet s a minden személyes czélzástól ment finom komikumot és játézi jókedvet. Ilyet csak a görög nép derült, gyermekes képzelete teremthetett! S elképzelhetjük, milyen lehetett a darab hatása az atheni közönségre Hellas derült, ragyogó ege alatt, mikor a sok komor, megrázó kép után befejezésül megjelentek a színpadon a szimatoló satyrok.

Az *Ἰγνευταί* Sophokles eddig ismert szókincsét több új kifejezéssel gazdagítja (*ἄπαξ λεγόμενα* pl.: 5. *ἀμολγᾶς*, 73. *ἰθυστήριος*, 112. *παλινστραφῆς*, 167. *κυνορτικὸς*, 249. *ὀρθοψάλακτος*, stb, — figyelmet érdemel 137. a *ξενίζω* sajátos, eddig csak a *κοινή*-ből ismert jelentése = bámulatba ejt, meglep). Metrikai szempontból érdekes a 290—305. terjedő stichomythia, mely a görög drámában eddig elő nem forduló akatalektikus iambikus tetrameterekben van írva.

Az utóbbi évtizedek meglepő papyrus-leletei új fényt vetettek a görög irodalomra; eddigi felfogásunkat bővítették, módosították. Megismertünk közelről egyes műfajokat; Menander és Herondas felfedezése óta más világításban látjuk az ujattikai vígjátékot s a mimust. Az *Ἰγνευταί* különös értékét és fontosságát is az adja meg, hogy Euripides *Κύκλωψ*-án kívül ez az egyetlen ránk maradt satyrdráma, melynek váratlan felbukkanása újra felveti a görög irodalom e sajátos műfajának bonyolult kérdését. A satyrdráma alaposabb ismerete pedig bizonyára hozzá fog járulni annak a homálnak az eloszlatásához, mely a görög tragédia eredetét fedi.

Az *Ἰγνευταί* megjelenése már eddig is nagy érdeklődést keltett; egymásután jelennek meg fordításai (francia Th. Reinach-tól, német S. Mehlertől, C. Roberttól, magyar Reinaché nyomán Lendvai Istvántól) s a Lauchstedter Theaterverein, mint annak idején Menander vígjátékait, június havában színre is fogja hozni, a hiányzó részt pantomimikus előadással pótolva a Hermes-hymnus nyomán. A német philologusok részéről eddig is értékes tanulmányok jelentek meg az *Ἰγν.*-ra vonatkozólag¹⁾ s már Hunt e kiadása is közli saját leleményes kiegészítésein kívül Wilamowitz, Murray, Pearson s P. Maas konjekturáit.

A kötet, melyhez Hunt rövid latin bevezetést írt, az *Ἰγνευταί*-on kívül Sophokles: *Ἐδρύπυλος*, *Σύλλογος Ἀγαιῶν*, Euripides: *Ψφιούλη*,

¹⁾ Wilamowitz—Moellendorff: Die Spürhunde des Sophokles (Neue Jahrb. XV. [1912.] 449—476. lk.). — C. Robert: Aphoristische Bemerkungen zu Sophokles *Ἰγνευταί* (Hermes. 47. [1912.] 536—561. lk.), kiknek eredményeit ismertetésünkben felhasználtuk.

Κοιτης, Μελανίπη darabjainak s egy ismeretlentől származó satyrdráma töredékeit adja a Bibl. Oxoniensis ismert elsőrangú kiállításában.

(Budapest.)

MORAVCSIK GYULA.

H. Blümner: Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern. (I. Band. Zweite, gänzlich umgearbeitete Auflage. Leipzig, Teubner, 1912. 8-r. 364 l. 135 képpel.

Épen negyven éve annak, hogy ezen nagyterjedelmű és nagyjelentőségű mű terve megfogamzott alkotójának lelkében és épen egy negyedszázada annak, hogy a négy kötetre osztott mű utolsó része megjelent. Szerzőjének akkor nagy nehézségekkel kellett megküzdenie, mivel ezen óriás terület feldolgozásánál előzetes munkálatokra alig támaszkodhatott; magának kellett a szétszórt és eddig figyelembe nem vett adatokat összegyűjtenie és új elvek szerint csoportosítania. Az ő úttörő munkássága azonban nem csak az anyag összegyűjtésére és csoportosítására vonatkozik. Ő mondta ki és alkalmazta azt az akkor még szokatlan, de ma már élő testet öltött, vérré vált archæologiai felfogást, hogy az antik emlékek helyes megismerésének céljából azoknak technikai jegyeit is figyelembe kell venni és az archæologusnak egy bizonyos fokig mesterembernek is kell lennie és az ő szűkebb munkássági körébe vágó tárgyak mesterségének fogásait, eszközeit legalább elvben kell ismernie.

Ezen nagyfontosságú mű versenytárs nélkül maradt, maig egyetlen a maga nemében. Fontos szakirodalmi esemény számba megy tehát az, hogy szerzője öreg korában vállalkozott ifjúkori munkájának teljes átdolgozására, mert hiszen az archæologia területeinek, anyagának, szempontjainak, módszereinek és eszközeinek gazdagodásából mintegy magától következik, hogy ezen csaknem félszázad után megjelenő második kiadás, melynek első kötete előttünk van, nem lehet egyszerű kibővítés vagy felületes átdolgozás, hanem csaknem teljesen új munka; némely fejezetben kő kövön nem maradt, és mind-egyiken mélyreható változtatások észlelhetők. És mégis ezen munkája mennyivel könnyebb lehetett az elsőnél, hiszen lépten-nyomon tapasztalhatta, hogy az általa kijelölt úton azóta mennyit haladtak, és a sok részletkutatás, melyre művének ezen második kiadása, illetőleg átdolgozása támaszkodik, mind az ő nyomdokain, az ő útmutatása szerint halad. Meg lehet azon jogos büszkesége és jól megérdemelt öröme, hogy öreg korában maga élvezheti az általa helyes irányba terelt munkálkodás gyümölcseit.

Az egyes fejezeteknél (1. Kenyérkészítés. 2. Fonás-szövecs. 3. Varrás. Hímzés. Posztógyártás. 4. Festés. 5. Bőrök kikészítése. 6. Fonott tárgyak gyártása. 7. Papír és írószerek gyártása. 8. Olaj- és kenőcs készítés.) megtartotta a régi beosztást. A házi foglalkozások körébe vágó ipari eljárásokra a legtöbb friss anyagot az utolsó évtizedekben nagy mennyiségben talált terrakottaszobrocskák szolgáltatják; a váza képek és relief ábrázolások, mivel csak részben mozognak a mindennapi élet körében, a leletek nagy számához képest

aránylag kevesebb anyagot nyújtottak. Azon ipari eljárásokra vonatkozólag, melyekhez a saját külön céljaiknak megfelelően berendezett műhelyre van szükség, az újabb ásatások hoztak sok felvilágosítást s a pompeji műhelyeken kívül Itáliában és a római provinciákban több műhelyt ástak ki. Ilyen nevezetes lelet pl. a pólai posztógyár, melyben a ruhaáztató és sulykoló hely is megállapítható, továbbá a rajnavidéki pékműhelyek, malmok és kemenczék. A nagy mennyiségben talált, különböző anyagú, bronz, csont stb. eszközök rendeltetésének és használatának meghatározása részint modern technikai, részint ethnographiai egybevetések alapján lehetséges. Az ethnographiának azonban nemcsak az analog eljárások megállapításánál van jelentősége, hanem — sajnos — gyakran mint hézagpótlónak is van szerepe. Míg pl. a szövetek készítésénél a fonás és a vele kapcsolatos eljárások minden fázisaikban ismeretesek, az antik szövőszekekre vonatkozó ismereteink még mindig nagyon hézagosak és a szövőszekeknek az írónál említett két fajtájának mibenléte pontosan meg nem határozható.

Fontos szerepe jutott az antik emlékek anyagának és készítmódjának meghatározásánál újabban a kémiának. Ezen újabb szempont alkalmazása némely ipari eljárás meghatározásánál is nagy haszonnal kecsegtet, részint az ókori irodalmi adatok szakszerű értelmezése, részint a fennmaradt ókori anyagok kémiai analysise következtében. Egyes idevágó természetrajzi művek is sok hasznos felvilágosítást hozhatnak; «ne plura dicam», mint pl. Hehn Kulturpflanzen u. Haustiere im Altertum cz. művének újabb átdolgozása. A festést és bőrkészítést tárgyaló fejezetek már ezen új, természettudományi szempont jegyében állnak.

Általában örömmel konstatálható, hogy az archæologia minden terén a reális szempontok egyre jobban érvényesülnek és a subjectiv természetű ítéletek ezáltal ellenőrizhetőbbekké válnak. Ennek világos tanubizonyossága Blümner ezen új átdolgozásának első kötete. Reméljük, hogy ezen első kötetet nemsokára nyomon követik a többiek is.

(Budapest.)

LÁNG MARGIT.

Meyer, Richard M.: Literarhistorische und biographische Aufsätze. Berlin, Deutsche Bücherei 116—119. sz. Két kötet. 6+190 és 162 l. é. n. Ára 2 M.

Meyer, mint mindenütt, ezekben a tanulmányokban is széles távlatból vizsgálja az irodalom sokszor bonyolult jelenségeit. Minden tárgyat a nagyolvasottságú tudós alaposságával mélyít el és gondolkodásának eredetiségével helyez új világitásba. Kutatásainak minden más felfogástól független és önálló irányával meg új szempontok kitérésével függ össze, hogy legtöbb tanulmánya az eddig fennálló értékítéletek megdöntésével teljesen új értékelésekhez és eredményekhez jut. Különösen feltűnő ez a gyűjtemény két esztétikai tárgyú dolgozatában.

A drámai költészet ma is sokat vitatott kérdésére akar fényt deríteni a drámai véletlenségről szóló tanulmánya. Meyer Windelband fejtegetéseiből kiindulva, éles kritikával illeti a drámai véletlen álta-

lánosan elfogadott meghatározását. Meyer a drámai véletlent a dráma két jelentős tényezőjének: a térnek és időnek jogosulatlanul önálló szerepeltetéséből magyarázza. E két tényező alá van rendelve a drámai cselekménynek. Mihelyt a cselekmény rovására előtérbe kerülnek és a színpad eseményeit irányítják: előidézik a véletlent. Érdekes és új ez a megállapítás, a melyet Meyer néhány példával (*Clavigo*, *Romeo és Julia* stb.) világít meg. De sem Meyer okfejtései, sem példái nem eléggé bizonyító erejűek. Az érdekes gondolatot csak alaposabb és meggyőzőbb kifejtés-teheti valószínűvé. Több eredménnyel kutatja másik esztétikai dolgozatában azokat a kritériumokat, a melyek a költői alakok élethűségének tárgyilagos megítélését lehetővé teszik. Meyer az élethűséget nem a részletekbe menő pszichológiai elemzésben és a realiztikus jellemzésben találja. A költői alak akkor kelti az élet teljességének hatását, ha jellemző helyzetben lép elő, a melybe az író a lelki élet legfontosabb elemeit, jellemének legfőbb vonásait sűríti. Ezekből a jellemző vonásokból a lélek teljes képe alakul ki, mellékalakoknál már egy helyzetből, főalakoknál több jelenet során, a melyekben a fejlődés, az alakulás lélektani valószínűsége mindig megvan. Meyer állításai igazolásául a világirodalom gazdag kincsesházából hoz jellemző példákat.

A gyűjteményben közölt dolgozatok jó része a német irodalom kérdéseivel foglalkozik. Különösen értékes Lessing két iránydrámájának — *Die Juden* és *Nathan, der Weise* — párhuzamba állítása és az az eleven, megértő rajz, a mely Gerhart Hauptmann írói fejlődését világítja meg. Meyer írói arcképeiben mindig az író fejlődése, költészetének kialakulása a vezető szempont. Ebből a látószögből új fényt vet Goethe lírájának fejlődésére, Heyse Pál és Björnson jellemzésére. A német irodalomtörténet még megiratlan fejezetének vázlatául tekinthető az irodalmi paródiáról szóló tanulmánya. E műfaj jelentőségének megállapítása után kimutatja, hogy az irodalmi paródia először a lovagi költészetben tűnik fel. Virágzásnak a XVIII. században indul és legelterjedtebb a romantika korában. A mikor Meyer befejezésül megjegyzi, hogy a paródia ma sem múlja divatját, a mit abból magyaráz, hogy «Das Parodieren ist fast so leicht geworden wie das Dichten», önkéntelenül is mai irodalmi viszonyainkra gondolunk.

A gyűjtemény egyetlen nyelvészeti dolgozata a magyar nyelvészek figyelmére is számot tarthat. A nyelv torzszülöttjeivel, a szóösszetételek egy különös csoportjával, foglalkozik. Ma, a mikor ujságok és folyóiratok garmadával ontják a mesterkélte, nyelvfizcamító összetételeket, különösen érdekes ez összetételek külön életébe bevilágítani és alakulásuk lelki és jelentéstani okait kutatni. Meyer ezt a munkát a német nyelv területén éles megfigyeléssel végzi. Megjegyzéseit, megállapításait már csak azért is meg kell szívlelnünk, mert a németes észjárású, magyartalan összetételeknek ismét nagy keletje van.

(Budapest.)

VERŐ LEÓ.

Rathke, Arthurus: De Apulei quem scripsit de deo Socratis libello. Diss. Berlin. 1911. 8-r. 45 l.

Apuleius bölceleti dolgozatai egészen a legújabb időkig nem részesültek kellő figyelemben. Örömmel kell tehát fogadnunk minden

olyan munkát, mely előbbre viszi a sokfelé érdeklődő író ismeretét és újabb adatokat nyújt lelki arczképe megalkotásához. R. műve ebből a szempontból határozott nyeresége tudományunknak: új úton indulva el új és elfogadható eredményeket adott.

Hogyan függ össze A. értekezése korának bölcséletével? Melyek művének forrásai? ez volt a kérdés, melyet P. Valette¹⁾ és A. Willing²⁾ előmunkálatai után megoldani törekedett. E végből három részre osztva fel A. művét, a dæmonokról általában szóló részt³⁾ teszi tüzetes vizsgálat tárgyává és elömezve A. állításait, ezek mindegyikéhez párhuzamos helyeket ad a stoa és az akadémia termékeiből. Eredménye ezen a helyen a következő: «Disciplinæ enim Stoicæ ea erant accomodata, quæ exposuerat A. de cultu deorum (p. 8, 20. sqq.), et illa de hominum moribus dicta (p. 10, 8. sqq.); præterea documentum quo dæmones ærem habitare demonstrantur» (p. 15, 8. sqq.).⁴⁾ Az akadémia nyomait mutatja ki A. azon állításaiban, hogy az isteneket hatalmas távolság választja el az emberektől, hogy ők a dæmonok útján adnak tanácsokat az embereknek s hogy a dæmonok és nem maguk az istenek gyűlölik, vagy szeretik az embert.

Ezek után azt kérdezi, hogy ki az az akadémia felé hajló stoikus, vagy a stoa tanai által befolyásolt akadémikus filozofus, kitől A. a maga tanítását átvehette?

E kérdésnél csak magának a kérdésnek e feltevésében van érdem, a választ megadnia könnyebb volt. A római bölcséleti irodalmat hatásosan megtermékenyítő⁵⁾ apameabeli Posidoniusra gondolni ennél a problémánál is hálásnak bizonyult. R. Apul. műveinek egyes helyeit összevetve Posidonius követőinek, Cicero és az alexandriai Philo művei megfelelő részleteivel három argumentum — de natura deorum; de dæmonibus ex mundi natura necessariis; de tribus dæmonum generibus — eredetét Posidoniusra vezeti vissza, a miből az következnek, hogy az egész A.-féle értekezésnek P. valamely műve szolgált alapul. Ez ellen a feltevés ellen azonban R. maga hoz fel érveket s bizonyító eljárása itt nemcsak műve legsikerültebb helye, hanem logikus kapcsolatai és világossága miatt megérdemli, hogy pár szóban külön is megemlítssem.

A kérdésnek, hogy A. a stoikus P.-t ültette-e át latin nyelvre, szerinte az a kriteriuma, hogy hogyan vélekszik a stoa, így P. is és A. az istenekről s a divinációról. A. felfogásában az istenek az égben, az emberek megméltelyező közelségétől távol élnek. (Thom. kiad. 9. l.) Röviden, A. az istenek *transcendens* voltáról beszél. Szavai a stoa leghatározottabb ellentéte, mert ennek az iskolának alapvető

1) P. Valette, L'Apologie d'Apulée, Paris. 1908.

2) A. Willing, De Socratis dæmoniis quæ antiquis temporibus fuerint opiniones, Berol. 1901.

3) Thomas kiadásában a 25. l. 12. fejezetéig. ||

4) 22. oldal.

5) Posidonius hatását mutatják többek közt: Vergil. Aeneis-ének VI. könyve; Cicero bölcséleti iratai közül a de deorum natura l. III.; a de divinatione l. II.; a de republica l. VI. cz. műnek Macrobius által fenntartott Somnium Scipionis cz. részlete. Seneca a nat. quæst., a de ira és a de vita beata cz. művei több helyén stb., stb.

tanítása az istenség és a világ egységéről, az *istenek* világban bennlétéről, *immanentidjáról* szóló dogma.¹⁾ S ha P. a *Somnium Scipionis* tanúsága szerint nem is ragaszkodott mereven a stoa ezen gondolatához és az istenséget a világra vonatkoztatva *ἡγεμονικόν*-nak minősítette, mégis ezen össze nem egyeztethető ellentétnek alapján nem P. volt A. forrásának szerzője.

A P.-féle tanítás A.-nál akademikus változtatásokat mutat, melyek vagy már a görög eredetiben is megvoltak, vagy a «Platonicus» író művének tekinthetők. A görög eredeti szerzője azonban ismeretlen és a Gaiusra való utalás minden bizonyíték híján való. R. mint látjuk, kitűzött feladatát sikerrel oldotta meg, mikor csak A. *dæmonologiájának* vizsgálatát tűzte ki maga elé. A még megoldásra váró kérdések sorát dolgozata természetesen nem zárja le; az antik *dæmonologia* kérdése tudományunkban még hosszú ideig napirenden marad.²⁾

(Budapest.)

BRAUN SOMA.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1913 ápr. 9-én *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Tolnai Vilmos*: Kuruczkori irodalmunk szövegeiről. *l. 408. l.*
2. *Kallós Ede*: Az írói kölesönhatások és az irodalmi folytonosság kérdéséhez.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte, melyen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Hornyánszky első titkár, Császár, Láng szerkesztők, Szinnyei József tiszteleti tag, Alszeghy, Binder, Cserép, Finály, Förster, Incze J., Kempf, Melich, Négyesy, Némethy, Székely, Zlinszky vál. tagok és Papp második titkár, mint jegyző.

1. A pénztáros jelentése szerint bevétel 8812.72 K kiadás 2780.15 K.
2. A választmány tudomásul veszi a pénztárosnak dr. Bonta Károly ügyész működéséről szóló jelentését.

3. Új rendes tagok: dr. Benigny Gyula gyak. tanár (aj. Láng), Gyimóthy Jenő gimn. tanár (aj. Cserhalmi), Helle Hugó premontrei r. gyak. tanár (aj. Láng), Kovács Lajos gyak. tanár (aj. Láng), Panity Vukoszava (aj. Heinrich), Raab Dávid gyak. tanár (aj. Láng), Riegler Ernő leánygimn. tanár (aj. Császár). Új rendkívüli tagok: Bod Károly tanárjelölt (aj. Császár), Darvas János tanárjelölt (aj. Császár). §

4. Dr. Karl Lajos kolozsvári egyetemi tanár a Budapesti Philologiai Társaság választmányához intézett levelében elégtételt kér azért, hogy

¹⁾ Plac. I. 7., 33. (Dox. 305.)

²⁾ A értekezésének theologiai oldalát, *δαμόνιον*-ának xenophoni és nem platonai jellegét vizsgáltam az EPhK. XXXVI. [1912.] 138—146. o.-án megjelent dolgozatomban.

Császár Elemér, az *Egyetemes Philologiai Közlöny* szerkesztője, a Karl Lajos munkájáról szóló bírálatot, mely a *Közlöny* áprilisi számában jelent meg, a füzet szétküldése előtt márcz. 31-én kiszolgáltatta a napilapoknak, főkép az *Estnek*. — A választmány minden tagja megállapítja, hogy az *Egyetemes Philologiai Közlöny* már márcz. 29-én postára került, s ennek következtében a napilapok adataikat a *Közlönyből* vették. Külömben a szerkesztő is kijelenti, hogy a napilapokban közölt cikkekre semmiféle hatása sem volt. Ezek után a választmány Császár Elemér szerkesztőnek a kérdéses bírálattal szemben tanúsított eljárását minden tekintetben teljesen korrektnek tartja s egyúttal kinyilatkoztatja, hogy Császár Elemérnek odaadó és nagy eredményű szerkesztői munkássága iránt a legnagyobb bizalommal viseltetik.

5. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— Claudius Rutilius Namatianus (Mit Einl. u. krit. App. herausg. v. G. H. Wien-Leipzig, C. Fromme, 1912, 56. l.) de reditu suo című (?) költeményét ez címen adta ki G. Heidrich, újra collationálva a Vindobonensis (Hofbibl.) 277. sz. kódexet, mely az Elteről felfedezett Romanus mellett Rutilius legfontosabb kézírata. Különösen becessé teszik a Vind.-t Sannazaro-nak, a kiváló humanistának és költőnek jegyzetei. *Heidrich* kritikai apparátusa gondos, bevezetése (5—34. lk.) jól tájékoztat Rutilius e szövegtörténetéről, bár sem ebben, sem az új editióban nincs új dolog, legfeljebb a Sannazaro bejegyzéseire vonatkozólag van néhány újabb megfigyelés, de ezek sem fontosak. Hogy mégis megemlítem a könyvet, annak oka az, hogy idézi a Rut.-irodalom legnagyobb részét és így jó kiindulási pontul szolgálhatna valamely alaposabb kutatásnak, melyet azonban Vesserean (1904) kitűnő munkája még sokáig nélkülözhetővé fog tenni.

(Lund.)

RÉVAY JÓZSEF.

— Petronii Saturæ et liber Priapæorum, recensuit Franciscus Buecheler, *editionem quintam curavit Guilelmus Heraeus*. Adiectæ sunt Varronis et Senecæ Saturæ similesque reliquiæ. Berolini, apud Weidmannos, 1912. 8-r. IV+282 l. M. 350. Ötven éve, hogy Bücheler Petronius-kiadása először megjelent; a nagy editio már el is fogyott és a kiadó időről-időre a szintén 1862-ből való kis kiadás javított alakban való lenyomatásával segít a nagyon is érezhető hiányon. Ez az új kiadás Heraeusnak gondos kezét dicséri. Nem ad sokat a kritikai apparátusból, de nem is hagy el semmi fontosat; főelőnye pedig az, hogy az újabb konjektúrákat (Löfstedt, Novák stb.) is jelzi az apparátusban, melyben a párhuzamos helyeknek is tekintélyes gyűjteményét adja. Főelve volt: meghagyni mindent, a mi Büchelertől való, hozzáadva a fent említett újabb konjektúrákat, a saját szövegjavításait és lehetőleg ragaszkodni a kódexek lectióihoz, az elveszett kéziratokra vonatkozólag pedig Tornæsius és Pithou editióihoz. Így a kiadás szövege nagyjában a régi maradt. A fragmentumokra vonatkozólag az a felfogásom, hogy itt ideje volna már rendet csinálni és tudományos alaposággal megállapítani, mi a Petroniusé és mi nem. A Petronius-indexek közül Heraeustól való a «sermonis saturarum specimen» (136—145. lk.). A 147—241. lk.-at a Carmina Priapæa, Varro Menippeæ-ja és egyéb rokon irodalmi emlékek töltik be. Bármennyire hozzá is nőttek már ezek a Petronius-corpushoz, én mégsem tartanám szükségesnek felvenni őket egy tökéletes Petronius-kiadásba, mert ezekkel (ha teljességre törekednénk) ad infinitum lehetne növelni egy P.-kiadás

terjedelmét. Így nőtt ez a kiadás is 282 lapnyira, holott P. csak az első 145 lapot foglalja el.

Egészében véve használható és komoly munka; jó szolgálatot fog tenni addig, míg az 1862-ből való Bücheler-kiadás toldozgatása-foldozgatása helyett a már nagyon is szükséges, nagyon is hiányzó, az editio princeps, a Pithou és Tornæsius-edíciók, a Beck-féle előmunkálatok, az újabb szövegjavítások felhasználása s főképp az összes Petronius-kéziratok új collatiója alapján elkészítendő új Petronius-kiadás meg fog jelenni.

(Lund.)

RÉVAY JÓZSEF.

— Szemere Pál forrásaihoz. 1. *El ne felejts*. Szemere Pál Kazinczyhoz írt leveleinek legérdekesebbjei közé tartoznak azok, a melyekben Fáy Zsuzsánnával, *Susievel*, foglalkozik, a ki iránt egy ideig, saját szavai szerint, szerelmet is érzett (Kaz. lev. X:213. l.), a kit édesanyja legszívesebben látott volna menyéül (u. o. 306. l.), s a kivel utóbb egy kedves, kaczer és érzékiségtől nem egészen ment estét tölt el, melyről Kazinczynak híven beszámol. (U. o. 310. l.) E szerelmének maradt ránk egy költői emléke. «— — — Susienak kedves dalát — írja — ,vergiss [*sic!*] mein nicht, o Jüngling, den ich meine' — régen sürgett, hogy magyarra általgyem, — lefordítottam. Negyedik nap a' dallal egygyütt mentem el, eldaloltuk, 's megvolt a' béke. Imhol a darab.» (Kaz. lev. X:310. l.) A költemény, melyről itt szó van, a múlt század elejének egyik sokat dalolt, kedvelt költeménye. Az eredetinek nem ismerjük szerzőjét. Hoffmann v. Fallersleben ismert könyve (*Unsere volkstümlichen Lieder, 1904.*¹) nem említi e sort s így magát a verset sem; de igen a Franz Magnus Böhme kitűnő gyűjteménye: *Volkstümliche Lieder der Deutschen im 18. und 19. Jahrhundert.* (Leipzig, 1895.) Ennek jegyzetei szerint e cím nélküli dal már benne van Ehlers 1804-iki tübingeni dalgűjteményében s nem lehetetlen, hogy dallama épen Ehlerstől származik. Ebben a hatstrófás változatában az első sor így hangzik: *Vergiss mein nicht, o Theure die ich meine . . .* Egy 1815-iki kéziratgyűjteményben újra felbukkan a költemény, ekkor az első sorában már a *Jüngling*ről van szó s a költemény megbővült egy (utolsóelőtti) strófával. Megállapíthatjuk, hogy Szemere, a ki talán maga is egy kézirati változatot használt, ez utóbbi, bővebb szöveget fordította, Böhmeét, ennek eredetijével megtoldva. Íme a költemény ismeretlen szerzőjű forrása:¹)

Vergiss mein nicht, o Jüngling den ich meine,
Zu welchem dieses Lied hier spricht,
Um deren Rückkehr ich oft betend weine,
Vergiss mein nicht, vergiss mein nicht.

Vergiss mein nicht, wenn dir im Jubelkreise
Ein Mädchen Ehrenkränze flicht;
Dann lispel dir ins Ohr mein Schutzgeist leise
Vergiss mein nicht, :/:

Und wenn vielleicht mit nie gefühltem Triebe
Dein Herz zu einem andern spricht,
O dann, beschwör' ich dich bei meiner Liebe
Vergiss mein nicht, :/:

¹) Eredetijét l. Kazinczy levelezésének id. helyén és Szemere Pál munkái (Szvorényi kiad.) I. köt. 62. l. A két szöveg közt némi eltérés van; az első sor Kaz. lev. szerint: *El ne felejts o ifjú kedves lélek*, Szemere munkái szerint: *El ne felejts, imádott kedves lélek*. Az utolsó strófa második sorában amott *angyalmív*, emitt *angyaliszív* van.

Und wenn sogar das harte Schicksal wollte,
Dass ich getrennt von deinem Angesicht
Entfernt von dir die Zeit verleben sollte
Vergiss mein nicht, ;:

Und wenn vielleicht der Tod in früher Stunde
Mein Lebensstundenglas zerbricht,
Dann sei der letzte Hauch aus meinem Munde
Vergiss mein nicht, ;:

Dann Sorge du, dass unser Freundschaftsspiegel
Die Macht des Todes nicht zerbricht,
Und pflanze weinend auf mein Grabeshügel
Vergissmeinnicht, ;:

Doch wenn wir einst einander wiedersehen
Umstrahlt von Gottes ewgen Licht,
O dann, dann darf ich nicht mehr ängstlich flehen
Vergiss mein nicht, vergiss mein nicht!

A Böhme közölte dallamon kívül van egy dallam a Junghans-féle «Melodien zum allgemeinen Taschenliederbuche»-ban is. (Rudolstadt, 1836.), melynek «mit Gefühl» éneklendő, 119. darabja e költemény, a 97. lapján. Itt sincs sem a szöveg, sem a dallam szerzője megnevezve.

2. *Hűség* cz. költeményének forrására (Munk. Szvórényi kiad. I. 62. l.) közvetve már Szentjóni-kiadásunkban (227. l.) rámutattunk, megjelölvén, hogy az Szentjóni *Egy meg-vetettnek keserve* cz. költeményével egy és *Dir folgen meine Thränen* szavakkal kezdődik. Ez utalásunk alapján és Hoffmann v. Fallersleben kitűnő könyve (*Unsere volkstümlichen Lieder*, Leipzig, 1906.) segítségével Bayer József megjelölte e két költemény forrását: HERMES János Timót *Miss Fanny Wilkes* cz. nagyon olvasott¹⁾ regényének egy népszerű dalbetételében. Ennek első és utolsó két strófája (3. kiad. II. k. 17. l.) — összehasonlíthatás kedvéért közöljük — így hangzik:

1. Dir folgen meine Thränen,
Dir, die du von mir fliehst
Und mein unendlich Sehnen
Ganz ohne Thränen siehst!	9. Doch ach! dein Bild, Geliebte
Dein Bild verfolget mich! —
Du die ich nie betrübte,
O nie vergess' ich dich!
2. Jetzt ist der Tag verloren,
Auf den ich mich gefreut! —
Doch was ich dir geschworen,
Hat mich noch nie gereut..	10. Ich fühle tief im Herzen,
Dass du nicht bey mir bist,
Bis mich und meine Schmerzen
Ein kühles Grab verschliesst!

Szemere a költemény két-két strófáját egybe vonta össze; viszont a harmadikat és negyediket egyáltalában nem fordította le. Szentjóni az egészét és sokkal hívebben ültette át. (Id. kiad. 107—108. l.)

3. Hogy *Midóm az est* . . . kezdetű dalának (id. kiad. I. 68. l.) MATTHISSON a forrása, azt Szvórényi is említi (id. kiad. 266. l.), maga Szemere Pál is írja Kazinczynek (Kazinczy lev. XV. 259.), mikor a fordítást «corrigatióval» elküldi; valószínűleg abból az alkalomból készült, hogy a Kulesár szerkesztette *Hasznos mulatságok* 1817. évi I. 45. és 47. száma ugyanennek a költeménynek két fordítását közli (a 47. számban Helmecczytól). A forrás pontos címe: *Lied aus der Ferne*. (Matthissons

¹⁾ Rövid időn belül három kiadása jelent meg (1766., 1769., 1781.)

Gedichte. U. B.-kiad. 88. l.) Szemere fordítása nagyon dallamos. (A harmadik strófának első sorában sikerült a hangfestés.)

4. Az *Epedés* cz. dal (id. kiad. I. 61. l.) forrására csak közvetve mutathatunk rá. Hoffmann v. Fallersleben idézett könyvéből böngészünk ki, hogy ennek eredetije PAESIELLO kétfelvonásos vig operájának *A szép molnárné*-nak egy dala, — Rachelina éneke, — melynek első sora: Mich flieden alle Freuden... (Szemerénél: Kerülnek vígadásim). L. még Härtel *Liederlexicon* 522. sz. vagy Erk, *Liederschutz* 77. sz. dalát.

5. *Fjjelein* bizonyára szerenádöt értett. E költeményről is (id. kiad. I. 63. l.), miként a Matthisson-dalt kivéve, a fentiekről mindről csak annyit tudunk eddig, hogy németből készült fordítások. Forrását most KOTZEBUE egy dalbetéjtében jelölhetjük meg. 1794-ben megjelent *Graf Benjowsky, oder die Verschwörung auf Kamtschatka* cz. színművében (III. felv. 10. jelenet) *Kudrin* éneklő (Kotzebue utasítása szerint egy *Melnik* cz. orosz opera románczának dallamára) e dal eredetijét. (Kotzebues dram. Werke, Wien, 1829. 94. köt. 66. l.) Az átdolgozás elég hű.

(Temesvár.)

GÁLOS REZSÓ.

— Himfy és Bürger. (V. ö. EPhK. 1911. 438—440. l.) A Kesergő szerelem 70. dala a nagy szerelmek emlékeit idézi fel. E rész is Bürgernek egyik költeményére, a *Die Umarmung* címűre, emlékeztet (Bürgers Werke, ed. Wurzbach I. 49. l.). Alig kétséges, hogy Kisfaludynál legalább is némi reminiscencia szólal meg:

Itten érzem, a mit érzett
Hella dicső leánya,
Midőn szíve mélyen vérzett,
Hogy Paon öt nem szánja.
A mit Laura éneklője
Vaucluzában érezett,
S Juliának szeretője
Hogy Clarensben könnyezett.
Itten sírom patakokban
Orpheus vérkönnyeit;
Itt zokogom bús hangokban
Abeilard kesererveit.

Wo nun *Phaon*, voll Bedauern
Seiner Sappho sich erbarmt;

Wo Petrarca ruhig *Lauren*
An der reinsten Quell umarmt;

Und auf rundumschirmten Wiesen,
Nicht von Argwohn mehr gestört,
Glücklicher bei Heloisen
Abälard die Liebe lehrt.

A nevek s azok sorrendje és Phaon és Sappho szerelménél a kifejezés azonossága is aligha tekinthető véletlennek, különösen a K. Sz. I. éneke forrásának ismeretével. Érdekes, hogy a B. Sz. VI. énekében, a hol Himfy felsorolja kedves költőit, a németek közt, Wieland, Schiller Gessner és Pfeffel mellett Bürgert nem említi. Itt jegyezzük még meg, hogy a K. Sz. 2—4. dala szintén egy kerekded egészlet alkot s valamely német költemény átdolgozása lehet. Höltynek, Salisnak és Matthissonnak is van hasonló költeménye, de ezek egyike sem forrása e részletnek; bizonyon kívül azonban, hogy az is előkerül még.

(Temesvár.)

GÁLOS REZSÓ.

— Hamerling pesti pályázata. Robert Hamerling, a nagy osztrák költő, az *Ahasver in Rom*, *Der König von Sion*, *Amor und Psyche* stb. szerzője, tudvalevőleg eleinte a tanári pályán működött, mint a latin és görög nyelv tanára. Nem hivatás, hanem a szükség, a megélhetés lehetősége vitte e pályára. Először Bécsben töltötte helyettesi évét, majd 1853-ban Grácba került, a hol előbb mint helyettes tanár működött. A következő évben rendes tanárrá nevezték ki Cillibe, mindamellett azonban továbbra is a gráci gimnáziumba maradt beosztva. Fizetésének csekélysége miatt

valami jobban jövedelmező tanári állást szeretett volna elnyerni és azért elhatározta, hogy egy akkor hirdetett tanári állásra *Pestre* pályázik. Önéletrajzában, a mely a *Stationen meiner Lebenspilgerschaft* címet viseli, és a mely Hamerling összes műveinek nem régen megjelent népszerű kiadásában is helyet foglal (*Hamerlings sämtliche Werke in sechzehn Bänden. Herausgegeben von Michael Maria Rabentechner. 1910. Leipzig. Hesse u. Becker. XIII. 169*) következőképen nyilatkozik: «Um mir den Vorteil eines besseren Gehaltes zuzuwenden, hatte man mich im Herbste 1854 zum wirklichen Professor am Gymnasium in Cilli mit Verwendung am Grazer Gymnasium ernannt. Aber Cilli war ein Gymnasium dritter Gehaltsklasse. Als eine philologische Lehrstelle an einem Gymnasium erster Klasse, in Pest, ausgeschrieben wurde, bewarb ich mich um dieselbe.

Da ereignete sich nun etwas, das einer höheren Fügung glich. Ich hatte mein Gesuch dem Direktor unseres Gymnasiums übergeben, damit er es in üblicher Weise, von ihm einbegleitet, auf dem amtlichen Wege durch die Statthalterei ans Unterrichtsministerium befördere. Nach einiger Zeit wurde die Stelle in Pest mit einer andern Lehrkraft besetzt — und nun gestand mir der gute Direktor Kaltenbrunner mit unsäglichem Herzeleid, dass er mein Gesuch weiterzubefördern — *vergessen* habe! — Das Gesuch lag noch, wie es von mir überreicht war, unter andern Papieren in seinem Schreibpult.»

Igazgatójának feledékenysége volt tehát az ok, hogy Hamerling nem került *Pestre*. Helyette pályázott aztán egy trieszti állásra és azt el is nyerte. Azt azonban, hogy nem került Magyarországra, sohasem bánta meg, sőt igazgatója feledékenységét valósággal a sors újmutatásának tekintette. «O wackerer, längst in Gott ruhender Direktor Kaltenbrunner! — kiált fel a költő — recht unnützerweise hast du dich geirrt und deiner Vergesslichkeit geschämt! Höhere Mächte haben es so gewollt. *Nicht im Magyarenland — aus welchem man einige Jahre später die deutschen Professoren vertrieb — war der rechte Ort für den Poeten*: nein, der rechte Ort für ihm war vorläufig im Süden. an der blauen Adria, an der Schwelle Italiens, in der bewegten Hafenstadt, wo ihn ein Meerhorizont, und das will sagen ein Welthorizont, umgab.»

Ki tudja, milyen irányban fejlődött volna a költő, ha az őt annyira felemelő és inspiráló tengerpart helyett Magyarország már felébredt fővárosába került volna!

(Budapest.)

WEBER ARTHUR.

— A Bolond Istók I. éneke, mint önéletrajz. Bármilyen meglepő is állításon: Arany *B. I.*-jének nemcsak a második, de bizonyos mértékben az I. énekében is önéletrajzot kell látnunk. Kik az I. ének alakjai? Egy züllött, vén csósz és felesége: haldokló nyomorék, öreg asszony; e párnak méltó leánya Kató, ki leány fővel gyermekeket szül s e családot kiégészíti a törvénytelen újszülött: Istók, kit élete első útján a *részeges* Pityeri Erzsókra bíznak. Nem képzelhetünk alacsonyabb sorsot, kellemetlenebb alakokat, sivárabb környezetet. Alig hihető, hogy mindehhez valami személyes vonatkozást igyekezett volna kapcsolni Arany, és mégis úgy van. Mikor Arany belekezd I. történetének elmondásába és először is hőse születését írja le, azonosnak érzi magát Istókkal, s mindjárt önmagára, a maga születésére gondol. Így tehát abban a rozzant csósz kunyhóban is, a melyben Istók született, a maga szülőházát látja. Nem gondoljuk, hogy a csószkaliba leírása szándékosan, egyenesen a maga atyai háza után készült volna, fontosabb, érzésben gyökerező azonosítása van itt a két háznak. Mintegy akaratlanul árulja ezt el az I. ének 17. szakában. (Az előző szak leírja a düledező kunyhót, melyet két rozzant oszlop tart; ezután jó a 17. szak):

Midőn azt mondom: «tartja» annyi mint —
 Ha mondanám: «tartotta, egykor, régen»;
 Mert már biz annak *híre-hamva* sínes:
 Nem úgy csinálták, hogy örökös légyen.

Arany azt írja tehát itt: «mikor ezeket a sorokat írom, a csósz-kunyhó már rég nincs meg, elpusztult.» Nem is tudnók, hogy mért mondja mindezeket el az öreg csósz viskójáról, ha egy későbbi költemény töredéke (A. J. *Hátrh. Iratai* I: 514) fel nem világosítana, hogy: itt *Arany a maga szülőházára gondolt*, az Arany nemzetség egyszerű kis házára, a mely akkor, mikor az I. ének strófáit írta, már rég nem volt meg. Az amúgy is gyöngé ház u. i. nem tádott ellentállni az *1823-ki* nagy tűznek és ez alkalommal teljesen elpusztult.

A fentebb említett vers Arany késő kori (*1877 utáni!*) reminiscentiája az ősi házról, csaknem a 17. szakban használt szavakkal:

Az «öreg» házról.

Illa vetus, dominis etiam casa parva duobus
 Vertitur in templum.

Híre pora sincsen már az öreg háznak
 Honnan elindultam földi utazásnak,
 Nem is úgy épült, hogy századokig álljon,
 Csak rövid tanyául, mint a fecske fészek
 Mig ideje eljön a — — —

(1877 után.)

(Itt megszakad.)

Itt majdnem szószerinti egyezések vannak. A töredék vers utolsó soraiban kifejezett gondolatot a B. I. I. több versszakban fejtegeti. A töredék «századokig álló» házához párhuzam a 17. szakban:

Palotát épít a dús, kéjékind,
 Századok élte van szilárd kövében.

Ahhoz a gondolathoz, hogy az ősi ház csak «rövid tanyául épült, mint a fecske fészek», párhuzam:

— — — zarándok jövevény
 Számára elég egy veszendő sátor,
 A mely ha bujdosója *tova mén*,
 Leroskadván legyen földdé magától — — —

(B. I. I. 20. szak.)

Az ősi szülőház, a honnan *indul* az ember *földi utazásnak*, u. az a kép és gondolat megvan a B. I. I. 71. szakában: a földi lét küszöbén, halandó *pályánk indóháza* körül.

Minő a két helyen az élet utazásnak van felfogva, a melynek kezdő állomása a szülőház.

Ez egyes vonásokon kívül van az I. éneknek egy összefüggő s kiemelkedő része, mely önéletrajzi reminiscenciákon alapul, ez a temetés (63—70. szak). Arany itt szalontai diákságának egy érdekes oldalát mutatja be: a temetésre járást. A temetési szertartás énekes részét t. i. a diákok szolgáltatták a rektor vezetése alatt. Feltevéünket, hogy t. i. a temetés leírása gyermekkori élményein alapul, igazolja Szász K. feljegyzése Arany 1867-ben megjelent Összes költeményeinek bírálatában (Bp. Közlöny 1867. 1631. l.): «A mestram és a két éneklő gyerek leírását a költő — magától tudom — saját gyermekkori reminiscenciáiból csinálta.»

Úgy lehet a két vihogó gyerek epizódját Arany nemcsak látta vagy hallotta, hanem mint a vidám énekesek egyike részt is vett benne.

Szeretném hinni, hogy a szerencsés véletlen folytán rá tudunk mutatni épen arra a temetésre, a mely az I. énekbelinek tulajdonképeni forrása. Ez, azt hiszem, egy Hovar Csotó Gyuri nevű cigánykovácsnak az eltakarítása, a melyet feljegyzett Rozvány György (Szalontai Lapok 1890) s ő utána átvett Gyöngyösy László Arany életrajza is. Még kis gimnázista korában történt ez a vig temetés, a melyen a kis Arany is énekelt. «Mikor a cigányok közeledni látták a kántort a két éneklő gyerekekkel, iszonyú fájdalomukban hajukat tépték és rettenetes sikoltozásban törtek ki, ordítva nagy veszteségöket.» (Gyöngyösy.)

V. ö. Feltűnt a mester, vagy két szál gyerekekkel

Kapott ez alkalmon Pityeri Erzsók... I. 64. sz.

— és ő is, mint a cigányok, sirató verseket gajdolt «Pythia» dühében.

A cigánytemetés folytatását azután úgy képzelhetjük, hogy nagyjából megtörtént mindaz, a mit a B. I. előad: a mester kifakadása a jajveszékélők ellen, majd mikor ezek tovább sikoltoztak, a fonák helyzet komikumát átlátó gyerekek összenevetése.

Még csak azon akadhatnánk fel, hogy Aranynek miért maradt meg ez a temetés olyan jól az emlékezetében. Megkapjuk rá a feleletet ugyan-csak Rozványnál, ki feljegyezte, hogy ezt a temetést megverselte a gyermek Arany egy kis humoros költeményben, melynek maradványait közli is (l. u. ezt Gyöngyösynél is). Arany előtt ez a körülmény tette hát emlékezetessé a cigánytemetést, melyet — mint látjuk — már akkor humorosan fogott fel.

A mellett tehát, hogy az egész I. ének anyaga (emberei, erkölsei) Arany életének (szalontai) tapasztalatain alapul, egyenesen önéletrajzi vonásokat is látunk benne; szülőházát rajzolja a csász kunyhójában, s a pusztai temetésben gyermekkorának egy humoros epizódját írja meg.

(Budapest.)

KARDOS LAJOS.

— Ásatások Sardesben. Az amerikaiak múlt évi sardesi ásatásai napfényre hozták *Artemis templomának* tekintélyes, igen jó karban levő romjait. A szentély kb. 100 m. hosszú és 50 m. széles oktastylos pseudo-dipteros, hajóját kettős oszlopsor három részre osztja, a hajó mögött négyzetes terem következik; különösen szépek a rendkívül gazdag díszítésű ión oszlopok fejei és lábazatai. Nagyfotosságú leltre is akadtak: terjedelmes görög föliatok mellett (többek között Augustus császárnak egy 138 soros, Sardes népéhez intézett levele) és számos lyd nyelvű föliaton kívül találtak egy 9—9 sorból álló Artaxerxes uralmának idejébe datált *lyl és aramaeus* nyelven szerkesztett *bilinguis* köirotot, melynek alapján most talán már lehetségessé válik a lydnyelvű emlékek megfejtése (l. American Journal of Archæology, 1912. 465 s k. lk.).

— Idyll-hatás Herondas mimusaiban. Herondas s Theokritos egymáshoz való viszonya ma sincs teljesen tisztázva. Csak annyi bizonyos hogy a kettőnek van köze egymáshoz, s hogy működésük egy korszaka Kos szigetén játszódik le. Herondas minden valószínűség szerint kosi bennszülött, Theokritos csak bevándorlott, ki a 270-es évek végén vándorolt keletre Sziciliából; eljutott Kos szigetése is, hol igazi irodalmi központ keletkezik. Egy szellemi légkör neveli ez írókat, s így egységes bélyeget nyom alkotásaikra. Vezéreszméjük a genre megteremtése, mely-

nek következtében gyönyörűen felvirágozik a mimus s idyll. Megkezdődik a tehetségek nagy kölcsönhatása: Theokritos kezd mimusokat írni,¹⁾ Herondas pedig közeledik az idyllhez, amaz Herondas, utóbbi Theokritos-hatása alatt.

Herondastól idyllünk nem maradt. Vannak azonban figyelemre méltó nyomaink, melyek valószínűvé teszik, hogy Herondas az idyll-költészetet igen jól ismerte, s erősen annak hatása alla állott.

Az idyllikus költészet hősei pásztorok, és pedig vagy αἰπόλοι, vagy βουκόλοι. Az αἰπόλος s βουκόλος az idyllben nem egyszerű megkülönböztetés, hanem a kétféle pásztor között rangbeli különbség is van. A kecskepásztorok alsóbbrendűek, a gulyások előkelőbbek. Amazok alacsony gondolkodású, erkölcsstelen, érzéki emberek, emezek lelkülete nemesebb, egyénisége komolyabb. E szigorú megkülönböztetés Theokritos idylljeiben valamint Herondas mimusaiban egyaránt felfalálható. Herondasnak sajnos csak egyik csonka mimusára hivatkozhatom, mely a Crusius kiadásában Ἐνύπνιον czímen van kiadva. Ennek a mimusnak — melynek szövege annyira megromlott, hogy gondolatmenete Crusiusnak még legújabb szövegmegállapítása után sem áll tisztán előttünk²⁾ — középső része álomjelenetet ábrázol, melyben kecskepásztorok szerepelnek. Az egész költemény érzéki izére már Crusius figyelmeztetett.³⁾ Hozzátehetem, hogy e pásztorok rajza idyll-költészet hatását érezteti. Épen olyanok ezek, mint fenn említett rokonaik: erőszakosak, durvák, fajtalanok.

Ennek igazolására felhozom a 41—46 sorokat:

χρὶ μὲν μετώποις ἐς κόνιν κολυμβῶντες
ἐκοπτον ἀρνευτήρες ἐκ βίης οὐδ' αὖ,
οἳ δ' ὄπι' ἑρρίπτουντο πάντ' ἄδην, Ἄννα
εἰς ἕν' γέλωσ τε κ' ἀνίη κεράνουντο.
κ' ἄγ' ὄκεον διαμυρία ἐκταραχθεῖς καὶ
τρέμων ἀλέσθαι κηλάλαξ' ἀνοίστορες⁴⁾
ὄραώς...

Jaj annak, ki ezek kezébe kerül. Theokritos kecskepásztorai semkülömbek.

I. 87—88. ἡπόλος ἕκ' ἐσορῆ τὰς μὴνάδας οἷα βατεῦνται
τάκται ὀφθαλμῶς, ἔτι οὐ τράγος αὐτὸς ἔγεντο.

V. 25. Lakon megvetőleg így szól a kecskepásztorhoz:

καὶ πῶς, ὦ κίναϊδος σύ, τὰδ' ἔσεται ἐξ ἴσου ἄμιν;

A βουκόλος általában mindig bizonyos megvetéssel nyilatkozik az αἰπόλος-ról, holott magáról mindig bizonyos büszkeséggel beszél.⁵⁾

¹⁾ Hogy mily hatások alatt keletkeztek Theokritos mimusai Herondas s Theokritos czimű értékezésében iparkodtam kimutatni. Budapest 1912.

²⁾ Herondæ Mimiambi IV.: Otto Crusius, Lipsiæ 1908.

³⁾ Untersuchungen zu den Mimiamben des Herondas: O. Crusius. Leipzig, 1892.

⁴⁾ A mimus 20—21. sorai igazolják, hogy itt αἰπόλοι szerepelnek, a kik a mesélőt álmában elfogták:

σύν(εγγυς οἰκίζοντες) αἰπόλοι πλεῦνες
τη(ρέουσιν ἤτατ') εἰρίων τε ποιεῦσιν...

⁵⁾ Igazolja Theokritos XX. idyllje, mely telve van a βουκόλος büszkékéldésével.

Sajátságos, hogy mindkét költő felhasználja az Endymion-mythost, midőn mély és tartós álm kifejezéséről van szó, melyet ők Endymion álmával szeretnek összehasonlítani. Az idyllikusokat a pásztorok mellett mindig a vadászok érdekelték legjobban, hisz ezek is a szabad természet ölében élnek. Képzeltethető, hogy Endymion alakja, ki a monda arany ködében lebegett előttük, mily élénken foglalkoztatta fantáziájukat. Theokritosban annyira élénk s intenzív az Endymion-féle álm képzelet, hogy szükségesnek tartja az evvel szemben álló ἐγέρσιμος ὕπνος-t külön hangsúlyozni.

XXIV. 6. εὐθεὶ' ἐμὰ βρέφει γλυκερὸν καὶ ἐγέρσιμον ὕπνον...

III. 49. Ζαλωτὸς μὲν ἐμὴν ὁ τὸν ἀτροπον ὕπνον ἰαῶν Ἐνδυμίων. Ἄτροπον-hoz Fritzsche¹⁾ ezt a magyarázatot fűzi: iugī somno sepultus. Opponitur ὕπνος ἐγέρσιμος, Theocrit. XXIV. 6. ex quo facile excitamur et expergiscimur.

Herondas is hasonló kapcsolatban használja e mythoszt, VIII. 10.: δειλὴ Μεγαλλί, καὶ σὺ Λάτιμον κνώσσεις.

Mindezeket nem tekintve azt tapasztaljuk, hogy az idyllek kifejezései sem ismeretlenek Herondas előtt. Különösen az állandó jelzők használatára gondolok.

Her. VIII. 16 17. τράγον τιν' ἔλκειν διὰ φάραγγος ὠίστην μακρῆς, ὃ δ' εὐπώγων τε κεύκεριος ἦν τις.

Theokritos I. 4.: αἶκα τῆνος ἔλη κεραὸν τράγον...

XXV. 123.: αἶε δὲ πλέονες κεραιαὶ βόες;

XVI. 37.: μόσχοι σὺν κεραῆσιν ἐμυκήσαντο βέεσσι.

A szerelmi költészetben, s így az idyllben is megszokott divatos kifejezések is feltalálhatók Herondas mimusaiban:

I. 60. παθέων ἀποσνήσκει (V. ὁ. Theokritos II. 83. τὸ δὲ κάλλος ἐτάκετο, X. 57. τάκεται ὑπ' ἔρωτος.)

I. 55. ἰδὼν σε κατόδω τῆς Μίσης ἐκούμησε
τὰ σπλάγγν' ἔρωτι κερδίην ἀνοιστρύσεις.

(V. ὁ. Theokritos XIII. 48.: πασῶν γὰρ ἔρωσ ἀπαλὰς φρένας ἐξεσβήσεν...
Továbbá VII. 56. φερμὸς γὰρ ἔρωσ αὐτῷ με καταΐσει...)

Maga a stílus kétségtelenül elárulja, hogy Herondas erős idyll hatás alatt állott. Itt-ott az a kecses eleganciára való törekvés is meglátzik Herondason, mely pedig senkire sem jellemzőbb, mint Theokritosra. A természetes érzésbe mindig belevegyül valami mesterkélttség, erőltetett szentimentalizmus, a mi épen a finomkodó nyelven látszik meg legjobban. Ez eredményezi azt a már Sainte-Beuve-től hangoztatott, az idyllekre nézve nagyon jellemző: «demi-verityé»-t. Ugyanez a finomkodás Herondas nyelvén is észrevehető, Herondasén, ki csak Hipponaxért tud lelkesedni, ki tud kiméltlenül durva is lenni. De mennyi keresett báj van e kifejezésében:

I. 54—55: πλουτέων τὸ καλόν, οὐδὲ κάρφος ἐκ τῆς γῆς
κινέων, ἀδικτος ἐς Κυθηρίην σφραγίς.

Gondoljuk csak meg, hogy ezt a lena mondja Mandris-ról, midőn a becsületes Metrichet akarja bűnre csábítani! Ugyanezen szellemnek tulajdonfandóké az olyan hasonlatok, melyek inkább elegáns lágyságra,

¹⁾ Theocriti idyllia Th. Arm. Fritzsche, Lipsiæ 1865 I. k. 134. o.

mint komoly szemléltetésre törekednek. Ilyenek: Herondas VI. 71.: $\mu\lambda\alpha\sigma\kappa\acute{o}\tau\eta\varsigma$ ὕπνος, (V. ö. Theokritos V. 51. $\tilde{\eta}$ μὲν ἀρνακίδας τε καὶ εἴρια τεῖθε πατηρεῖς, | αἱ κ' ἐνθης, ὕπνω μαλακώτερα...)

VII. 27.: $\chi\rho\omega\acute{\mu}\alpha$ οὐ $\chi\rho\acute{o}\kappa\iota\omicron\nu$ οὕτω κοῦδ' ἔκηρὸς ἀνθήσει
(V. ö. Theokritos XX. 27.: ἐρρέέ μοι φωνὰ γλυκερωτέρα ἢ μέλι κηρῶ.)

Nem folytatom a példák felsorolását. Bizonyosságról nem lehet szó; de közelekvő a gondolat, hogy a Herondas mimusainak e sajátágai mind a Theokritos idyll-költészetének visszhangjai. Ha ez igaz, akkor ennyivel is több bizonyítékunk van arra nézve, hogy e két író egy korban élt, esetleg együtt Kos szigetén.

(Budapest.)

NÉMETH SÁNDOR.

— A német kéziratok leltározása. A berlini porosz akadémia német bizottságának nagy vállalkozása, a német kéziratok leltározása, Burdach, Heusler, Roethe és Erich Schmidt vezetésével a mostani akadémiai jelentés szerint jelentékenyen előre haladt. Svájcban különösen a bázeli egyetemi könyvtárból kerültek elő becses kéziratok köztudomásra; így a *Laurin*nak egy XV. sz. eleji kézirata, melyet eddig még nem használtak fel. Ausztriában is serényen folyik a feldolgozás; Déltirolban a *Freiburges Stadtrecht* egy becses kézirata került elő. Bajorországban különösen Nürnberg nyújtott új adatokat, s Württembergből a királyi könyvtár kéziratairól jön hír. Tübinga egyetemi könyvtárában Gaspar Schwenkfeldnek eddig ismeretlen *Rechenschaft des Glaubens* cz. munkája és a Boethius A filozofia vigasztalásairól írott művének német átdolgozása került elő. Gothából 34 alapos leírás érkezett be; különösen *Freidank* és a *Windsbeke*-kéziratok érdemelnek figyelmet. Posenből és Keletporoszországból 178 kézirat leírása, a hamburgi városi könyvtárból a *Kaiserchronik* egy XIII. századi töredékes kézirataé, más városokból a reformáció korából és a XVII. századból való kéziratokra vonatkozólag érkezett be nagyszámú leírás. Így Olaszországból is Melanchton egy prédikációja, Luther egy levele, prot. egyházi énekek stb. A magyarországi német kéziratok leltárán immár több éve dolgozom. (V. ö. EPhK. 1910. 235., 1911. 840. l.) Újból kérem a Közlöny t. olvasóit, szíveskedjenek tudomásukra jutott ilyen kéziratok hollétéről czímemre értesítést küldeni. (I. Györi-út 13.)

(Budapest.)

GRÄGER RÓBERT.

— *Idők, actiók. Válaszul Gyomlay Gyula bírálatára.* Az EPhK. áprilisi füzetében (258—271. lk.) Gyomlay Gyula elmondta felettem a quos ego-t. Lesújtó bírálatának gondolatmenete abban csúcsosodik ki, hogy én az ő negyedszázados vizsgálódásának eredményeit tanulmányomban nem használtam fel; a hol pedig felhasználtam, télréerttem; a hol meg önállóan jártam el, ott a «megfigyelő képesség hiánya» és a «felületesség» volt szövétnem. Lesújtó kritika. Hogy mégis válaszolni merészelek, bátorít rá rendszerem helyességébe, eredményeim megbízhatóságába vetett, eme kritika által egyáltalán meg nem ingatott hitem; és Gyomlaynak egyoldalú bírálata. Sajnos, rendszeremnek helyességét e helyen nem védelmezhetem, hanem arra kell szorítkoznom, hogy Gy.-nak munkám bírálatánál velem szemben tanúsított eljárását tegyem szóvá, hogy közlönyünk olvasói állásfoglalásukat ne eme bírálat szerint irányítsák.

Tanulmányom, mint már a címe is mutatja, az *idők* és *actiók* vizsgálatára terjed ki, még pedig olyanformán, hogy először vizsgálom az *igeidőket* azután az *actiókat* és végül eme kettőnek egymással való ölekezését, a mint természet is olyan munkában, mely az *Idők, actiók* címet-

viseli. Hogy pedig az igeidőket tettem *először* vizsgálódás tárgyává, annak megvan a maga oka. Először is maga Gy. is ezzel kezdi *Az ú. n. igeidők elméletéhez cz. tanulmányát*, a mit tehát ugyanazon jogon mi is megtehetünk; de másodsor épen Gy. tanulmánya miatt volt szükséges ezen kérdéssel foglalkoznunk, mert olyan hibákat követ el, a melyek kijavítása nélkül tovább nem mehettünk volna. Erre vonatkozó vizsgálódásunkat így összegezi Gy. bírálatában: «vitatja velem szemben a „jelen idő” jogosultságát még pedig félreértés következtében, mert én nem azt a lélektani folyamatot tagadom, mely a beszélőt valóban, vagy képzeletében környező bizonyos eseményeket az ő öntudatára nézve jeleneknek érezhet, vagy foghat fel, hanem a jelen időnek a nyelvtanban magában *igealakbeli eszközökkel való jelölését.*» És most felütöm Gy. tanulmányát: *Időt tehát* — úgymond (Nyt. közl. 1907. 81. l.) — hármat lehet *igealak*kal kifejezni = multat. . . jelent. . . és jövőt.» Tehát 1907-ben még lehetett *igealak*kal *jelen időt* kifejezni. De ezen mondását hamar elfelejti Gy., és teljesen megtagadja az *igebeli* jelent: «*Időviszonyt* a cselekvés állapotát jelölő töveknek csak jelentő módú alakjai jelelhetnek. *De ezek is csupán multat és jövőt.* A jelen időpontot, mely a közlés minden pillanatában változik, nyelvi alakokkal rögzíteni nem lehet. *Az úgynevezett jelen igealakok* — ép úgy, mint az indicativuson kívül a többi módok és igeelvek alakjai — *időt ki nem fejeznek, achronistikusok* (Nyt. Közl. 1907. 196—197. lk.). Tehát egyszer jelelhet igealak jelen időt, máskor nem? Egyszer van jelen idő, máskor nincs, és az igealak *achronistikus*?

De egyúttal mindjárt azt is megmagyarázom, miért tagadta meg Gy. a *jelen időt*. Mert ő azt *időpont*nak gondolta. «Præsens igealak — úgymond — az nincs: azt a *pillanatot*, a mely beszélskor a multat a jelentől elválasztja, semmitéle nyelv sem tudja igealakkal kifejezni» (1907. 83. l.) Ismét másutt: «A *jelen időpontot*, mely a közlés minden pillanatában változik, nyelvi alakokkal rögzíteni nem lehet» (1907. 197. l.): Továbbá: «A beszélés *időpontjával* egyidejű, folyton változó *időpontot* egyáltalában nem jelöli semmiféle nyelv.» (1907. 203. l.)

Íme tehát egy és ugyanazon dolgozatban tisztázatlan és egymásnak ellentmondó fogalmakra bukkanunk, olyan dolgozathat, a melynek czíme: «Az u. n. igeidők». Természetes dolog tehát, hogy nekem is eme kérdéssel kellett elsősorban foglalkoznom. És hogy bemutassam velem szemben tanúsított eljárását, közlöm dolgozatom idevágó részét, hogy olvasóink is meggyőződhesse nek róla: mennyire értettem félre Gy.-t?: «A mekkora különbség van logika és psychologia között, épen akkora a különbség a logikailag és psychologiailag felfogott idő között. A logika, ha szabad azt mondani, az abszolút idővel vesződik, mint matematikai abstractióval, a mely a változások egymásutánjából áll és változásegységek révén mérhető. Így már a másodperczek milliomed részét is mérik. Ellenben a psychologia csak relativ időt jelent, a melynek fokmérője nem a változás, hanem az *öntudat*. Az igeidők mértékegysége tehát nem a másodperczek milliomed része (nem az *időpont!*) hanem az idő, a mennyi szükséges ahhoz, hogy az öntudat fel tudjon fogni valamely eseményt. Ehhez pedig az abszolút legkisebb időnek hatalmas mennyisége kívántatik meg. . . Egész berendezkedésünk tehát a kis időmennyiségek felfogására meglehetősen durva, a mit még előmozdít *öntudatunk folytonossága*, a mely szerint én ugyanannak képzelem magamat most, mint órákkal, napokkal sőt évekkel azelőtt, úgy, hogy *nem én érzem magamban a változást, hanem magamhoz, mint állandóhoz mértem a körülöttem lévő eseményeket*. Mindaddig tehát, a míg valamely esemény öntudatom előtt folyik, akár mert előttem történik. skár mert a fantázia által azt *megjeleníti*, az öntudat jelen időt használ; azon eseményeket pedig, a melyek időrendben összefüggésben vannak a megjelenített eseménnyel, de előtte, vagy utána történtek, mult idejű, illetőleg jövő idejű igével fejezi ki. . . Ezen ismereteket állandóan szem előtt kell tartani, és azokat öntudatosan kezelni, mert ha valaki a

logikai és pszichológiai időt összezavarja, fonák helyzet állhat elő. Valamint pl. . . , fonákul cselekszik az, a ki a napkeltét és napnyugtát a logikailag megállapított igazságok, szerint tagadja — minthogy a fizika szerint a nap nem kel fel, és nem nyugszik le, — épen olyan helytelenül cselekszik az, a ki az abszolút, vagy mondjuk matematikai időre támaszkodva a *praesens*-nek meglétét tagadja . . . , *Praesens igealak nincs* — úgy mond Gy. — ,A jelen időpontot . . . nyelvi alakkal rögzíteni nem lehet'. De hiszen a *praesens nem időpontot*, nem a milliomed másodikpercek egymásután való gyors változását jelenti, hanem azt fejezi ki, hogy *valami előttem van*. Az igealak nem logikai, hanem pszichológiai időt tartalmaz! Szeretnők mi azt az embert látni, a ki nekünk *jövő időpontot* vagy *múlt időpontot* rögzíteni tudna! Ha a *múlt*nak az a kritériuma, hogy öntudatomhoz mérten előbb történt, ha a *jövőnek* az a kritériuma, hogy öntudatomhoz mérten később történik, úgy a jelennek is az öntudat a kritériuma: *a mi öntudatom előtt történik. Időpontot semmiféle igealak kifejezni nem tud, mert semmiféle igealak sem fejez ki időpontot*, hanem viszonyt, már pedig a *viszony nem időpont*».

Mindeme küzdelmünket Gy. így számolja el: «az igeidő fogalmára nézve az én definiómat veszi át, vitatja azonban velem szemben a jelen idő-féle nyelvtani kategória jogosultságát, még pedig félreértés következtében» (261. l.). Azt már elfelejti hozzátenni Gy., hogy az ő saját maga definióját tulajdon magának kell megmagyaráznom; azt már nem említi, hogy ő saját magának ellentmondott; azt már elhallgatja, hogy ő a pszichológiai jelent *időpont*nak gondolta és hogy ezen tévedéseit az egész munkáján keresztül híven megőrizte!

De hát ez elvégre fel fogás dolga. Nem hagyhatom azonban szó nélkül Gy.-nak amaz eljárását, hogy *igazának védelmére olyan mondatokat idéz munkámból, vagy a melyek benne sincsenek*, vagy pedig *időzjel között annyira félforgatja gondolatmenetünket, hogy egészen mást mondanak*. A hol kell, elhagy valamit, a hol kell hozzátesz valamit. Klasszikus példa erre a következő: Munkánk 25. lapján azt bizonyítottuk, hogy az *állapotot* jelző szavainknak három jegye van: «Ezen kifejezésben: *A ház fehér, a fehér melléknévnek három jegye van: 1. egy állapot fogalma, 2. a harmadik személy fogalma és 3. a jelen idő jegye*». A 31-ik lapon azután azt bizonyítjuk, hogy ezen harmadik jegy, a *jelen idő* jegye *mindjárt az állapot szóval együtt születik*. Ime: «*Összes állapotot jelző primitívebb szavainkban feltétlenül benne kellett lenni a jelen idő jegyének*, mert hiszen a jelen idő — már t. i. a pszichológiai jelen — azt fejezi ki, hogy valamit *öntudatom előtt* szemlélek, látok. A kezdetlegesebb gondolkodás pedig nem beszél *elvont* állapotokról, hanem az állapotot mindig magával az állapotot hordozó alánnyal kapcsolatban említi, a mint azt ő maga előtt látja. *A ház áll. A ház magas; a ház fehér* stb. mindez megfelel az egyszerű gondolkodásnak, de a *nagy, magas, fehér*, stb. *elvont* melléknévek az egyszerű gondolkodásban mint ítéletek alanyai soha elő nem fordulnak. *A jelen* jegy tehát magával az *állapot* apperceptívójával együtt születik (*áll, megy, visz, fehér, magas*, stb.) Helytelen dolog tehát azt mondani, hogy a *praesens* időt *nem fejez ki, mert időjeltelen; áll, visz, megy, szép, fehér, fekete* mind egy előttem lévő állapotnak a képe lelkemben, mert annak apperceptióm. A mi pedig előttem van, az — *pszichológia jelen*». Most azután következik Gyomlay: «K. szerint a legprimitívebb szavakban feltétlenül benne kellett lenni a jelen idő jegyének.» «Feltétlenül!» «Furcsa alaktani bizonyítás!» «Mi ez a jegy?» A mit tehát mi az *állapotot* jelző szavakról mondtunk, azt Gy. a legprimitívebb szavakról mondatja velünk. a mi csakugyan nevétséges volna; a mit mi *jegyünk* mondtunk, azt ő *valóságos szemmel látható* jegynek magyarázza, holott kevéssel előbb mondtuk, hogy a melléknévi állítványoknak három *jeggyük* van: *állapot fogalma, személy fogalma, idő fogalma*. Láthatta volna tehát a *jegy* szó jelentését, Mikor azután mondatunk így eltorzítva megérett a nevétséges tételre.

felkiált: «Furesa alaktani bizonyítás!» «Mi ez a jegy?» K. jelen apperceptióit «szükségesnek tartja *jegygyel* megjelölni *akkor, a mikor még nem volt mitől megkülönböztetni.*»

Majdnem egy oldalt szán Gy. eme *jegy* nevetségessé tételére, a melyet csak ő maga magyarázott bele.

De Gy. olyan gondolatokat is kiolvas munkából, a melyek abból *egyáltalán ki nem olvashatók*. Pl. az 5. §-ban az actiók és idők ölelkezését adom elő, még pedig úgy, hogy először ismertetem az *állapot és idő* viszonyát (1—3. pontok), azután a *történés és idő* viszonyát (4—7. pontok.). Az állapot actiójánál azt mondom, hogy a jelen idő *magával az állapottal együtt* születik (A ház áll, a ház nagy, stb.), és ezt bizonyítottuk is. Erre Gy. így felel: «Konstatálnom kell, hogy Komonczy az igealakok tárgyalásánál a *fő és eredeti* kategóriáknak nem az actiókategóriákat, hanem csak a *személyjegyről* vagy az augmentumról felismerhető időkategóriákat tartja». Ezzel szemben konstatalom, hogy: 1. a *személyjegy* fogalmából időt nem lehet kiolvasni (v. ö. a magyarban: kap-om, kalap-om, kap-od, kalap-od), de 2. azt is, hogy Gy. még mindig nem tudja mi az az *idő*. Ezen mondatban: A ház áll, a ház nagy, hol van a *személyjegy*, hol van az *idő-jegy*? Ezek tiszta állapot-actiók, és *mert állapotok*, tehát időt is fejteznek ki. De mutassa ki nekem Gy. azon mondatomat, a melyben azt állítom, hogy először fejlődött ki az *idő*, azután az actió! Igenis beszélek elsőségről, de nem az *idők* elsőségéről az *actióval* szemben, hanem az *állapot* elsőségéről a történéssel szemben. Tehát két *actio* közül vitatom egyiknek elsőségét a másikkal szemben, nem pedig az *idők*, vagy actiók elsőségét. Gy. ugyan az actiók elsőségét is kétségbevonja. Ám jó! Bizonyítsa be, hogy a két *actio* együtt jött létre, szívesen elhiszem, csak bizonyítsa be, mert hiszen nyelvészeti szempontból csak az állapotok és történések *megléte* a fontos, azok elsősége nem. De igenis lényeges tévedés az, a mikor valaki az idegen nyelv kezdetleges stádiumában *igealakok*-ról beszél. Enn ugyanis azt mondtam, hogy az *idg.* nyelv kezdetlegesebb stádiumában voltak állapotot jelentő *igék* és voltak történést jelentő *igék*. Ezt azután Gy. zárójelezi, megkérdőjelezi, interpretálja: [«notabene: *igék*, nem igealakok»], [«megint *igék*, nem igealakok»], stb. Pedig ha az ember egy kis fáradságot vesz magának, az egyszerűbb összehasonlító nyelvtanban is megtalálhatja [v. ö. Meillet: Einführung in die vergl. Gr. 113—115. lk.], hogy az *idg.* nyelv kezdeteinél ilyen értelemben nem beszélhetünk igealakokról, hanem csak *igékről* mert ott csak *önálló* igék voltak. Valamint pl. a magyar nyelvben nem mondhatom azt, hogy az *áll* igének igealakja a *megáll* ige, mert *mindkettő önálló* ige, épen így a régebbi *idg.* nyelvben nem mondhattam volna azt, hogy a λιλ-ige a λιλ-igének alakja, mert *mind a kettő önálló ige volt*. Ezért egyeztet meg ragozásuk is: ἔλειπον — ἔλειπον: λιλω — λιλω, stb.; v. ö.: *megyek* — *elmegyek*; *mentem* — *elmentem*. Ezen igéket tehát *igealakoknak* nyelvészeti tájékozatlanság nélkül nem mondhattuk volna. Hasonlóképen még ennél is nagyobb fokú tájékozatlanságot áruktam volna el akkor, a mikor az *önálló igék*, a *primaer*-igeosztályok idejében Gy. akarata szerint a βάλω, λαμβάνω igékkel illusztráltam volna az állapot-tövet, a mely igék az állapot igeinél később is keletkezhetők *primaer történéstőnek*, tehát önálló igének, későbbi secundær képzései: állapotövekké változtatva. Ne gondolja ám Gy., hogy az actiótövek és ezek átmenetei egymásba csak a világ kezdetén képződhetek. Képződnek azok ma is, képződnek a jövőben is. Ma pl. a *lesz* igének participiuma: a *levő* már nem csak történést fejez ki (*a mi lesz*); hanem állapotot is (az itt *levő* iratok.) Az időrendszer tehát az actiótövek fejlődésének nem áll útjában. Felfogásom tehát az: miként a magyarban egy *egységes igeragozás* keretén belül a tövekben fejlődik ki az actiorendszer — *önálló* igékben, épen így az *idg.* ban is egy *meglévő*, *meglehetősen* egységes igeragozás keretében (ἔλειπον — ἔλειπον) fejlődtek *önálló állapotövek* (ἀγ-, σπ-, φερ-λειπ-) és *önálló történéstövek* (λιπ-, βιλ-, γαν-). Az az *igerendszer*, mely pl. a latinban van, hogy

az igetöből az összes *igealakokat* levezethetjük (*amo — amari — stb.*), vagyis hogy az állapotövekhez történetövek alakultak ($\pi\omicron\tau\eta\text{-}\pi\omicron\tau\eta\text{-}\pi\epsilon\pi\omicron\iota\eta\text{-}\text{}$)⁷ valamint hogy a történetövekhez állapotot is kifejező igealakok járultak ($\beta\alpha\lambda\text{-}\beta\alpha\lambda\text{-}$), már későbbi alkotás, és nagyrészt már csak az egyes nyelvek keretén belül alakult ki. Itt már beszélhetünk igealakokról, itt már lehet szó $\beta\alpha\lambda\lambda\omega\text{-}$ ról, $\lambda\alpha\mu\beta\acute{\alpha}\nu\omega\text{-}$ ról, de kérdem Gyomlayt, ezen későbbi secundær alakokkal bizonyíthatunk-e a nyelv kezdetlegesebb stádiumában? Ez fordított okoskodás volna!

Még egy utolsó példát idézek arra vonatkozólag, hogy Gy. mennyire önkényesen kezeli gondolataimat. Bírálataának 264. lapján egyik mondatot félremagyarázza, azután nevetségessé teszi. Ezt mondtam: «Állapot lehet egy pillanatnyi csak *egy* állapotot fejezen ki, viszont a történés lehet évezredekre terjedő, csak *két* állapotnak felcserélődését jelezzé». Gy. szerint: «*Állapot* lehet egy pillanatnyi csak egy *állapotot* fejezzék ki (*sic!* *mi?*) stb., tehát máshol hangsúlyoz, és így értelmetlenné teszi a mondatot, azután bennünket nevetet ki.

Gy. elméletem ellen egy-két példát is felhoz, és egy-két argumentumot, a melyek azonban hibásak, mert vagy a példákat, vagy az én gondolatmenetemet nem értette meg. Elnézem azt a $\varphi\omicron\rho\eta\sigma\epsilon\nu$ igét, hány-szor előhozta már, és mindig rosszul értelmezi. Hiszen ez nem annyit tesz, mint *viselt*, hanem azt jelenti, hogy: *magára vett!* (v. ö. $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\upsilon\sigma\alpha\iota\text{-}\varphi\omicron\rho\epsilon\iota\nu\text{-}\varphi\omicron\rho\eta\sigma\alpha\iota$). Itt olyan fegyverekről van szó, a melyeket soha senki ember fia még nem vett *magára*: *radomat újak*. Épen így a $\pi\omicron\lambda\lambda\acute{\alpha}\ \pi\lambda\acute{\alpha}\gamma\chi\theta\eta$ alak is csak belemagyarázás útján jelenti a *koborolt* értelmet, annak valódi jelentése: *elhánytatott-vettetett, eltérítettett*, mielőtt hazája földjére juthatott volna. Ama bizonyos infinitivusok pedig így értelmezendők: $\kappa\alpha\tau\alpha\delta\acute{\upsilon}\nu\alpha\iota$: meríteni lefelé, (az igekötő itt iránytjelző); $\kappa\alpha\tau\alpha\delta\acute{\omega}\nu\alpha\iota$: elmerülni; $\acute{\alpha}\pi\omicron\tau\epsilon\mu\epsilon\nu\epsilon\iota$ levágásban lenni: vágni lefelé, $\acute{\alpha}\pi\omicron\tau\epsilon\mu\acute{\iota}\zeta\alpha\iota$: elmetszeni (állapotváltozás!) ép így: $\epsilon\pi\iota\beta\alpha\iota\nu\epsilon\iota$: lépni felfelé, $\epsilon\pi\iota\beta\eta\nu\alpha\iota$: rámenni. Vagyis állapot-tő mellett az igekötő *irányt jelezhet*, történés-tő mellett állapot-változást *erősít*. A többi észrevételét pedig nem mondta volna el Gy., ha megértette volna könyvem 6. §-nak IV., V. és III. pontjait.

Szememre veti Gy., hogy nem értettem meg az ő differenciálódott *obiectiv* és *subiectiv* actio-kategóriáit. Megmondom, miért nem értettem meg: Azért, mert ezekben látom Gyomlay rendszerének csodját. Kiviláglik ugyanis belőlük, hogy Gy. kiforrott rendszer és kiforrott terminologia nélkül *egy és ugyanazon dolgozatban az actiókkal is úgy bámk el, mint az igeidőkkel*. Azt fogja rám, hogy én összezavarom az ő *obiectiv* és *subiectiv* actio-kategóriáit: a *cursiv-durativ* actiót az imperf.-mal, a momentant a *punctualis*-sal. Pedig hát nem én tévesztettem össze, hanem ő maga. Hogy a momentan és *punctualis* actiót nem téveszthettem össze, bizonyítja maga Gy. bírálataának óvatos bevezetésében, a melyben ő maga is beismeri, hogy *egy és ugyanazon tanulmány keretén belül változó feljogást tanúsított*: «kutatásaim előrehaladtával, — írja a bíráló 260. lapján — mindinkább, és *tanulmányaim 121. jegyzetétől kezdve* teljes következetességgel *megkülönböztetem a momentan actiófajtát a punctualis actiókategoriótól*. Ugy! Tehát először *végig vizsgálja a görög nyelvet a nélkül, hogy eme differenciálódásra felhívta volna figyelmünket*, és csak a latin nyelv vizsgálásánál jut eszébe («Majdnem ellefejtettem»), hogy eme differenciálódás most már *érvényes visszamenőleg is*.

Hogy pedig a *cursiv-durativ* és imperf. actiót szintén ő maga egy és ugyanannak tartotta, — tehát nem én zavartam össze — mutatja egyrészt az, hogy a momentan és *punctualis* actiót sem különböztette meg, másrészt pedig mutatják a következő idézetek: 27. pontból: «Van azonban a görögben is sok olyan ige, melynek imperf. actiója épen úgy képzőtlen, mint a magyar igéké, mert már maga az igeörzsök is *cursiv-durativ*.» Ezen idézet szerint tehát az imperf. actio képzői *cursiv-durativ*-vá alakítják át a tövet, vagyis itt az imperf. actio még = *cursiv-durativ*. Továbbá:

«Ezek az imperf.-ok tehát nem egyebek a flektált igetörzsöknél, de aorisztos értelmük sohasem volt a görögségben, sőt egy részük (pl. αἰμί, ἐρχομαι) egyáltalán nem is képzett punctualis értelmű alakot, kétségkívül azért, mert *cursiv-durativ alapértelmüket a görögség mindvégig nagyon élénken érezte*» (27. pont). Tehát itt az imperf. még mindig = cursiv-durativ, és itt az imperf. cursiv-durativ értelme, mint obiectiv actio, még mindig nem fér össze a relativ punctualis actióval. Továbbá: *Az imperf. értelemben meg-rögzött cursiv-durativ igetörzsök-ről* beszél Gy. (27. pont), itt tehát a cursiv-durativ értelme még mindig rokon az imperf.-éval. Ezek hamarosan ama helyek, a melyekkel világosan bizonyítjuk, hogy a zavar nem tőlem származik, hanem *Gy.-nak eme differenciálódása és kb. ama bizonyos 121. jegyzet után történik*. Mindaddig inkább csak obiectiv actio volt, de hovatovább, egyre jobban, de még mindig elég lassan megtörténik az elkülönülés. És miért? Mert Gy. első, vagy mondjuk obiectiv ízű actiója csődöt mondott, kellett tehát egy Deus ex machina, a ki a kátyuban meg-meg-akadt actió-szekeret néha-néha kiemelje. Ez a *relativ actio* után mindenre jó; főtörvénye: az számít, hogyan képzel el valamely igealakot az író! Ha tehát én nem értem, az nem baj! az író másként képzelte el! «Mikor mi, idegen olvasók — írja Gyomlay — imperf.-ot találunk ott, a hol a magunk felfogása szerint aoristost várnánk: *lássuk ebben a görög szellemnek máskülömben is nyilvánuló törekvését az események mentül konkrétebb apperceptálására . . . még olyankor is, mikor más nyelvben bajos, vagy lehetetlen a megfelelő kifejezés*». «Végére is ki kell békülni azzal, hogy minden nyelvnek többé-kevésbé más a szerkezete». (45. p.)

Nos tehát nekem eme Deus ex machina nem kell. Mi a régi írók lelkébe bele nem láthatunk. Nekünk csak azon elemekbe lehet és kell belekapaszkodunk, a melyeket megfoghatunk és megérthetünk. Mi egyetlen actiórendszerünkkel és a nyelvfejlődés irányának törvényeivel kezünkben tisztán látjuk az ígetan ama részét, melyet munkánkban feldolgoztunk, nincs tehát szükségünk Deus ex machinára. De nem is alkalmazhattuk volna Gy. tanulmányát. Hiszen *ha egy és ugyanazon tanulmány keretében maguk az alapismeretek: az idők, actiók sem fogalmukat, sem a terminológijukat illetőleg tisztázva nincsenek, hanem a vizsgálódás előrehaladtával folyton toldozásra-foldozásra szorulnak, hogyan használhatnánk ama munkát, a mikor nem tudjuk, hol szűnnek meg a tévedések, hol nincs a tanulmánynak többé egy második 121. jegyzetre szüksége; a leguslegutolsó lapon pedig nincs minden legújabb eredmény összefoglalva, a mikor még szintén fennmaradna a kétség: a legközelebbi lap micsoda újsággal lép meg bennünket.*

Több észrevételünk volna még Gy. bírálatára, de azok egyrészt rendszerünk részletkérdéseire vonatkoznak, másrészt meg azt hisszük, hogy Gy. bírálatát ezekkel is bemutattuk. Mindazonáltal nem vádoljuk őt sem a megfigyelőképeség híjával, sem felületességgel, mint ő azt velem megtette — csak elfogultsággal olyan kutatóval szemben, a ki nélküle, sőt ellenére mert egyes eredményekre rámutatni. Tehát Gy. ezen bírálatával «nem szegte kedvünket». Sőt, a hibák a melyeket nála 36 éves, e tárgy körül kifejtett vizsgálódásai ellenére is kimutattunk; az újabb eredmények, a melyeket fejtegetni munkánkban szerencsések voltunk: csak kedvet adnak arra, hogy e kérdéssel tovább foglalkozzunk.

(Komárom.)

KOMONCZY GÁSPÁR.

— Válasz Birkás Géza «Páris kövei»-ről írt bírálatára. (EPHk. XXXVII: 255—258. l.). Az Olcsó könyvtárban megjelent füzetemet Birkás mint G. Cain művének leplezett fordítását bírálja. Számbeli adatokkal, szemelvények közlésével igyekszik bizonyítani, hogy az írói tulajdonjogot megsértettem. Tanulmányaimról mondott subjectiv ítéletével nem foglalkozom. Egyedül valótlán és túlzó állításait fogom czáfalni.

G. Cain könyve jó értelemben vett kompiláció; jegyzeteiben szó szerint idézi forrásait és szövege gyakran azokból vett töredékek körülírása, egybefűzése. Kétszer idézem G. Cain művét: a címéről nem állítom, hogy «fantaziám»-ban született, hanem Ruskin-t jelölöm meg forrásául (6. l.); a II. és III. fejezetben a jegyzet megmondja, hogy G. Cain-t követem az események előadásában. A továbbiakban összesen hat régebbi forrásra hivatkozom, melyeket a francia író kivonatol: *Les Causes célèbres* (17, 32 és 46. l.), *Journal de Barbier* (23. l.), *Tableaux historiques* (29, 49. l.), *Procès de la Reine* (39. l.), *Dussaulx* (50. l.) és *Précis historique* (69. l.). Az olvasóban nem akarok téves «hitet kelteni», hanem a könyv terjedelméhez és népszerű előadásához mérten elég érthetően jelzem, mivel tartozom G. Cain-nek. Ha Birkás pontos (?) statisztikáját elfogadom, úgy 75 lapból 39 követi a francia szöveget, tehát sem «kétharmad», sem «tulnyomó részben». Az adatok átvétele nem «kivonatos», sem «majdnem szóról-szóra való fordítás» és Birkás bírálata végén mégis fordítási hibákul ró fel egyes szavakat, melyek a magyar szövegbe jobban illettek, vagy magyarázó jegyzet nélkül érthetőek voltak.¹⁾ Nehány hangulatos reflexión kívül, melyeket Birkás lelkiismeretesen idéz, a többit még a bíráló se meri pusztá fordításnak nevezni.

Egyéb forrásaimra egy felületes megjegyzésben utal: «az jobbára csupa ismeretes, francia lexikonokban, utikalauzokban, történeti kézikönyvekben fellelhető közhely». Az I. f. L. Mouton idézett művéből (9. l.) közöl adatokat; erre a könyvre Birkás hívta fel a figyelmemet, de bírálata megírásánál az övét elkerülte. Idézem Prévost (11. l.), Anatole France (12, 13, 62. l.), Condorcet (21. l.), Taine (50. l.), Carlyle (59, 62. l.), Goethe (53. l.) műveit és a *Dictionnaire géographique* (24. l.) egy régebbi (1790.) kiadását, összesen tehát nyolcz munkát a G. Cainben található hat forráson kívül. Birkás tehát ismét tulló a czélon: «Ezek az idézetek is túlnyomó részben Cain könyvének megfelelő lapjairól vannak kiírva». *Egyetlen* nem idézett könyvre tud hivatkozni: ez Claretie elbeszélése (56. l.).

Néhány kérdéssel fejezem be: 1. Miután az elsorolt kilencz forrást felhasználtam, jogosan nevezhetném-e könyvecskémet G. Cain műve fordításának és az elfogult bírálót kielégítené-e, ha Cain-t kettőnél és közvetve tiznél többször idéztem volna?

2. Füzetem «azt a hitet akarja bennünk kelteni, mintha eredeti kutatások, egyéni tapasztalások és benyomások alapján készültek volna», vagy Birkás felejtette csak el, hogy együtt jártuk be a Ranés palota környékét és az események sok színterét, a miről a jóhiszemű olvasót meggyőzheti könyvem subjectiv hangja?

3. A füzet értékét nem inkább a különböző forrásokból merített tények egységes képekbe foglalása szabja meg, mint néhány leíró részlet és fordulat jogosult fordítása, a mire a legeredetibb író művei is ennél számosabb példát nyújtanak?

4. Birkás e tények elferdítésével vagy szándékos elhallgatásával azért írta a Kisfaludy-Társaságban, a sajtóban elismeréssel fogadott könyvecskémről bírálatát, hogy annak kelendőségét fokozza, vagy saját kudarcza után olcsó babért akart szerezni és egy esti ujságban két nappal a közlőny megjelenése előtt már közölt vagy közöltetett bírálatából szemelvényeket.

5. Ha G. Cain-ról elismeri Birkás, hogy benne «alapos tudás finom fogékonysággal és kiváló írói művészettel egyesül», hogyan értsük, hogy a belőle átvett anyag «nem vall jóízlésre»? Ehhez hasonló ellenmondásait talán a plagiomania, talán az írói féltékenység magyarázza vagy menti?

(Kolozsvár.)

KARL LAJOS.

¹⁾ Tableau = tábla (l. Dict. Gén.), mert csak a bibliai idézet van rajta; simonie = árulás vagy áruba bocsátás, mert a székekért szedett díjról van szó stb.

— Viszonválasz Karl Lajos válaszára. Megnyugvással látom Karl válaszából, hogy műve keletkezését és értékét illetőleg, a mi a lényegét nézi, egy véleményen van velem. Hogy a *Páris követi* nagy részben nem eredeti munka, hanem Cain *Promenadesjára* és egy helyen Claretie elbeszélésére vezethető vissza, azt nem tagadja, s a szemére vetett fordítási hibák közül is csak kettőt mer védelmébe venni; bizonyításommal azonban nincs megelegedve, nem tartja sem elég meggyőzőnek, sem elég kimerítőnek. Noha, úgy vélem, a Közlöny olvasóit sikerült már első fől-szólalással meggyőzni, hogy Karl könyve «nem jó értelemben» vett kompiláció, hanem magyarul szólva $\frac{2}{3}$ részében plágium, teljesejdk óhaja.

1. *Cain kialakzásának mértéke.* Nem vontam kétségbe, hogy Karlnak Cainen kívül voltak egyéb forrásai is, csupán azt állítottam, hogy anyagának kétharmada, az előszót nem tekintve, onnan való. Ő maga is elismeri, hogy 75 lapból 39-en a «francia szöveget követi». Én 42 lapot számítottam össze. Mivel pedig munkája, ha a címlapot és előszót nem tekintjük s a csonka lapokat nem vesszük egészeknek, voltaképen 61 lapból áll, azért az én statisztikám, úgy hiszem, pontos volt. (61:42.)

2. *A Cain-féle források.* Karl forrásai sorában szerepeltet hat, füzeteiben idézett francia művet, melyek saját bevallása szerint «Cainben találhatók». Ezekből Karl önállóan, Caintől függetlenül, nem vett át semmit, Cain idézi őket, idézi ő is, ezek tehát Cain forrásai, nem az ővéi, neki ezekhez semmi köze. Külömben e felsorolás is hibás. DUSAULX (s nem Dussaulx, a hogy Karl könyvében és válaszában írja, nem «Cainben található», hanem TAINE *Les origines de la France contemporaine* cz. művében. (*La Révolution, L'anarchie*, I. t.) E mű 68. lapjának 3. jegyzetéből való Karl 2 soros jegyzete. (50. l.) Mindössze ez az, a mit e «forrásból» merít.

3. *Egyéb források.* A többi kilencz felsorolt forrásból sem sokat méríthetett. Még aránylag legtöbbet vesz CARLYLE A francia forradalom története cz. munkájából, melynek III. kötetéből (V. könyv IV. fejezet és VI. k. IV. f.) a maga módja szerint VII. és VIII. fejezetében (64—66. l.) egy egész lapra valót szóról-szóra ír ki. MOURONBÓL két lapot kivonatot s az ő nyomán idézi magyar fordításban PRÉVOST *Manonjának* egy passusát. Elismerem eljárásának abbéli eredetiségét, hogy az ő idézete 9 sorral hosszabb, mint Moutoné. A FRANCE két regényét és egy, Racine munkáihoz írt előszavát is forrásai közt sorolja fel. Az egyik regényből (*La rotisserie de la reine Pédauque*) $1\frac{1}{2}$ sort merít, a másikból (*Les dieux ont soif*) semmit, a Racine-tanulmányt Cain megfelelő helye után idézi. CONDORCET művéből, melyet Cain szintén említ, önállóan 4 sort idéz. TAINE történeti munkájából nem sokat merít, s a mi keveset abból vesz, abban is tévedést követ el. Taine nem hat, hanem őt tisztról beszél, s ezek a tisztek, a Bastille bevételekor a csösesélek megölt, nem «foglyok», hanem rokkantak, invalidusok voltak, kik a foglyok őrizetével voltak megbízva. (Taine i. m., i. k. 69. l. Karl 50. l.) «Petits faits significatifs» — mondta volna Taine. GOETHÉRE csupán hivatkozik, nem merít belőle. A régi *Dictionnaire*-t nem ismerem, Baedeker-szerű adatokat ír ki belőle. Karl tehát, mint válaszában első fele mutatja, úgy látszik, a tudományos alapfogalmakkal, az írói tulajdonjog, a forrás, az átdolgozás, fordítás stb. mibenlétével nincs tisztában.

4. *Újabb bizonyítékok.* Karl kevesli a kimutatott egyezéseket. Idézek hát még egy pár, részint elbeszélő, részint «hangulatos» (ill. «subiectív») szakaszt.

«Minden rendben, terv szerint folyt le, csak az időjárással nem számítottak. Borzasztó vihar tört ki hirtelen... az ötven szűz bőrig ázva, szoknyáját emelgetve (!) és zsebkendőjét nyakára csavarva sár-

«C'était admirable et l'on avait tout prévu... sauf le temps. Subitement un orage effroyable s'abatit sur Paris...; les cinquante vierges, crottées jusqu'à Péchine, le péplum relevé, des mouchoirs en-

ban gázolt; a római szenátorok tógái siralmasan tapadtak a szünni nem akaró zápor alatt; így látta a Panthéon Voltaire temetését». Karl, 27—28. l.

«Nedves, sötét és oly szűk (a rue des Marais), hogy az utcásöprök egy csapással végigmérik; koci alig tud rajta áthaladni. Ma szállók, laczikonyhák és szénkereskedések foglalják el». K. 12 l.

«Widor Károly Mária zeneszerző kezeli a hatalmas orgonát és Bach szerzeményével kíséri a szertartást. A forradalom alatt a Ça ira dallamát játszották ezen az orgonán a Legfőbb lény ünnepe alkalmával. Egyik kápolnában a Dauphin orgonáját őrzik, melyet a Trianon árverése alkalmával 1793-ban egy régiségkereskedő vásárolt meg és a templom 1804-ben visszavásárolt. Mária Antónia gömbölyű ujjai siklottak végig ezeken a billentyűkön». K. 19. l.

«Lajos Fülöp eszméje volt, hogy itt állítsák fel az 1833-ban Egyiptomból hozott Luxori (így, nagy l-el) obeliszket, mely 1836 óta diszlik ott a múlt emlékeit, vagy a politika eszméit kedvelők (?) bosszantására. Az obeliszket is száműzöttnek érzi magát e helyen, Gauthier egyik költeményében szomorúan ezt mormogja:» K. 73. l.

5. *A kérdések.* Az 1—3 kérdésekre fölösleges megfelelnem, elvégzik helyettem az olvasók. Engem nem csábít a könnyű diadal vágya, nem akarok, mint ő mondja «olcsó babért» szerezni. Csak gyanúsításairól és célzásairól emlékszem meg.

«Plagiomaniában», vagyis a plagizálás szenvedélyében, hála Isten, nem szenvedek. Talán «plagiophóbiát» akart mondani? Egy kis nyelvbotlás az egész, elvégre a francia philologia tanárától nem kívánhatja az ember, hogy görögül is tudjon.

«Az Est»-ben megjelent cikk közlésében sem közvetve, sem közvetlenül absolute nem volt részem. A mit erre nézve mond, az légből kapott koholmány és vakmerő gyanúsítás.¹⁾

A 4. kérdésben «kudarczomra» tesz célzást. «Az Est»-ben ellenem intézett támadásában még érthetőbben kolozsvári mellőztetésemről, am-

roulés autour du cou, suivaient dans la boue...; les toges des sénateurs romains pendaient lamentablement, sous l'averse qui ne cessait pas; et c'est ainsi que... Voltaire entra au Panthéon!» Cain, 6. l.

«... gluante, humide et sombre et à ce point étroite que les balayeurs la «font» d'un seul coup de balai;... une voiture passe difficilement... des gargotiers, des tenanciers de garnis et des charbonniers... y ont aujourd'hui élu domicile». C. 38. l.

«... Ch. M. Widor, l'éminent compositeur... énormes tuyaux... de l'orgue... qui accompagnait le Ça ira alors que sous la Révolution, Saint-Sulpice était voué au culte de la Raison. Des femmes écoutent... Bach... une petite chapelle renferment... l'orgue du Dauphin, acquis en 1793 par un brocanteur à la vente de Trianon et racheté par l'église en 1804;... ce clavier qu'effleurèrent les mains fuselées de Marie-Antoinette». C. 52 és 55. l.

«Louis-Philippe eut l'idée... d'y ériger l'obélisque dont la banalité désarmait tous les partis; et ce nostalgique exilé — à en croire Th. Gautier — put dès lors murmurer tristement:» C. 394. l.

¹⁾ Föltűnő, hogy Karl a Budapesti Philologiai Társaság elnökéhez intézett hivatalos levelében ugyanezt a vádat én ellenem fordítja, s Birkásról hallgat. (L. a vál. ülés jegyzőkönyvét e füzet 356—357. l.) Melyik vádjá volt jöhiszemű? Szerk.

biczióban való csalódásomról beszél. Nincs igaza. Bírálatom nem «subjectiv ítélet», mint válasza elején mondja, hanem nyugodt, tárgyilagos hangon és statisztikai ridegséggel volt megírva és megírásában pusztán elvi szempont vezetett. Az a körülmény ugyanis, hogy pályázótársra voltam, nézetem szerint nem mentett fel ama kötelezettség alól, hogy felületes és lelkiismeretlen munkáját *megfelelő helyen, a maga érdeme szerint, saját nevében* megbíráljam. Ezért kritikámat, nehogy a személyeskedés és intrikálás vádjá érhessem, csak április hóban tettem közzé, s nem négy hónappal előbb, a mikor a plágiumot észrevettem. Vajjon helyemben ő is így viselkedett volna? Nem szeretem az ilyen magánügyeket tudományos közlönyben feszegetni, de Karl valóban kényszerített rá.

Ezek után *Páris köreitől* és szerzőjétől végérvényesen búcsút veszek.

(Budapest.)

BIRKÁS GÉZA.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Ambrus Zoltán munkái. Budapest, Révai, 1913. Kötetenként 4 K.

13. A tegnap legendái. Tollrajzok. 288 l.

14. Vezető elmék. Irodalmi karczolatok. 384 l. (L. e füzet 343. sk. l.)

15. Nagyvárosi képek. Tollrajzok. 295 l.

16. Régi és újvilág. Elbeszélések.

Berczik Árpád színművei. Budapest, Franklin, 1912. 8-r., XXIX, 495, 483, 512. 438, 501 l. Ara 10 K.

Berczik eredeti színműveinek ez a teljes kiadása ötvenéves írói jubileumára készült. Méltó alkalom rá, hogy a romantikus magyar népszínmű egyik utolsó művelőjének, az Aranýt követő korszak egyik nem jelentéktelen költőjének a ki nem egy színpadi sikerre (*Az igmándi kispap, Nézd meg az anyját, Postás Klári, Himfy dalai*) tekinthet vissza, összegyűjtve is megjelenjenek a munkái. A kiadás voltaképpen Berczik jóbarátainak és tisztelőinek van szánva, könyvtárusi forgalomba csak kevés példányban került. De úgyis, mint egy szorgalmas író alkotásainak egésze, úgy is mint a Kisfaludyak lelkes magyarságát hirdető művek csoportja, irodalomtörténeti érdekű. Berczik nagy termékenysége mellett — a kiadás csak az eredeti művekre terjed, ezek közül is néhány elveszett s így is, a kilencz gyermekszínművet, illetőleg kabaret-tréfát beleértve, ötven drámát közöl — örökre fiatalos lelkesednitudása, korhűsége, melyre történelmi tárgyú műveiben törekszik, eleven dialógusa, derült jókedve mindvégig jellemző s ötven drámán át is friss marad. A szép kiadást *Kélti Lajos* rendezte sajtó alá. Bevezetés helyett Bercziknek néhány cikkét adja, melyek közül az *Emlékezések* önéletrajzi jellegű, a *Himfy dalai* című pedig a költő legjelentősebb alkotásának keletkezéséről mond el érdekes adatokat. A közölt művek közül kilencz ezúttal jelent meg először nyomtatásban. Nem nagy becsűek, de az irodalomtörténetirő ezekben is fog használható, becses részekre akadni. A kiadás végén bibliografia számol be Berczik elkallódott eredeti műveiről (összesen hatról), fordításairól és egyéb műveiről, tárczáiról verseiről és tudományos munkásságáról, továbbá eredeti műveinek idegen fordításairól.

K. E.

Darwin: Egy természettudós utazása a föld körül. I—II. Budapest, Révai, 1913. (Világkönyvtár) 8-r. 299 és 309.

Darwin nagyértékű útleírását (*Voyage of a naturalist round the world*), melyben az 1831—1836. tett tengeri útjának megfigyeléseit, tapasztalatait és tudományos eredményeit dolgozta föl, s melyben már megcsillannak a darvinizmus alagondolatai, tolmácsolja magyarul a Világkönyvtár legújabb kötete. A fordítás rövidebb az eredetinél, a szakszerű fejtegetések egy része elmaradt.

**Décsi Lajos*: Tinódi Sebestyén. Budapest, M. Tört. Társ., 1912. N. 8-r. 229 l.

Éckönyve, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület. 1912. évre. Szerkesztette Erdélyi Pál főtthkár. Kolozsvár. Erd. Múz.-Egy. 1913. 8 r. 113 l.

**Fereneci* Zoltán: A magyar irodalom története 1900 ig. Szerk. — Budapest, Athenæum, (1913.) Legn. 8 r. 12, 682 l. Ara 24 K.

Heischmann Gyula: A cigány a magyar irodalomban. Budapest (Élet-nyomda). 1912. 54 l.

Az értekezés három részre osztható. Az első rész a cigányok történetét és jellemét tárgyalja, de kissé rhapsodikusan, felületesen. Ez jellemzi a két másik részt is, melyekben a magyar cigánytípus feldolgozóit tárgyalja, a *humoros színezetű cigányt* a népköltészetben és műirodalomban, végül a demokratikus eszmék, külföldi romantikus darabok, a korviszonyok hatása alatt a *demokratikus*, a *szenimentális* és *romantikus* beállítást a cigánynak. Ügyesen tárgyalja, csoportosítja mondanivalóját, de gyorsan készült munkának látszik, mert a szerző sehol mélyebbre nem hatol, teljességre nem törekszik. Szóval jó tájékoztató munka, de a kitűzött feladatot nem fejtí meg részleteiben, nem mutatja be a cigány összes jellemvonásait a különböző íróknál, nem szól minden költőről, a ki a cigányt rajzolja, nem meríti ki a népköltészet adatait sem. Kár például, hogy Jókai cigányaival nem foglalkozik. Általában azonban az értekezés világos, áttekinthető és okos munka. *Bittenbinder Miklós.*

Gálos Rezső: Dayka Gábor költészete. Budapest, 1913. N. 8-r. 26 l.

Jókai, Olcsó. Budapest, Révai, 1913. K. 8-r. Számonként 40 f.

121. Anekdotalakönyv. Negyedik sorozat. 61 l.

122. Fantasztikus történetek. 63 l.

123—124. A Krád. 133 l.

125—136. Szép Mikhál. Regény. 114, 125, 140 l.

Károlyi Árpád: Emlékbeszéd Pauler Gyula r. tag fölött. Budapest, Akadémia, 1913. 8-r. 20 l. Ara 1 K.

Kovács Gyula: Értékelmélet és pedagógia. Budapest, (Franklin) 1913. N. 8-r. 42 l.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel, 1913. K. 8-r. Számonként 40 f.

698. Krúdy Gyula: Piros és a többiek. Elbeszélések. 61 l.

699. Conan Doyle: A brigadéros házassága és egyéb történetek. Ford. Benedek Marcell. 58 l.

700. Irói arcképek IV. (Arany János: Gvadányi József, Szabó Dávid, Ráday Gedeon.) 40 l.

701. Michel Provins: Hogyan fognak meg bennünket. Ford. Benedek Marcell. 66 l.

Pauler Ákos: Széchenyi István társadalmi erkölcsstana. Budapest, (Pesti könyvnyomda) 1913. 8-r. 14 l.

Péchi Simon Psalteriuma. Leírását és ism. l. e füzet 339. l.

**Pintér* Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei György felépésétől Kazinczy Ferenc haláláig. (1772—1831.) I—II. Budapest, szerző kiadása, 1913. VIII, 274+VI, 317 l. Ara 30 K.

Ruff Andor: Versek. Magyaróvár, (Mosonvármegye kny.) 1912. N. 8-r. 120 l.

Takács Zoltán dr., Felvinczi: A pápai ref. főiskola Br. Baldacsi-féle metszetgyűjteményének katalógusa. Budapest, (Franklin) 1910. 8-r. 308 l.

2547, kevés kivétellel meghatározott metszetnek rövid, szabatos utalásokkal s az irodalom közlésével ellátott tudományos, szakszerű leírása. Magyar mestertől mindössze négy metszet ill. karez van.

Hivatalos nyugtázás

az 1913. évi március hó 1-től 31-ig terjedő időre.

Kendkívüli tagdíj 1910-re: Benkóczy E. 3 K. — **1913-ra:** Berencz Gy., Bokros B. 3 K, Braun S. 1 K, dr. Csomor L. 3 K, Gruber J. 3 K, Hábor Gy. 3 K, Janó I., Jenáki F. 3 K, Joó J., Kendvella K. 3 K, Komlós A. 3 K, Léndvai M. 3 K, Malártsik L. 3 K, Megyeresi A. 3 K, Miklós V., S. Nagy J. 3 K, Nichi I. 3 K, Nyáry I. 3 K, dr. Pap St. 3 K, dr. Petényi Gy. 3 K, Pfister J. 3 K, Popsioru M. 3 K, dr. Radits D. 3 K, dr. Reichard P. 3 K, Rónai J. 3 K, Sándor O. 3 K, dr. Scharbert V. 3 K, Scharbert V. 3 K, Schmidt Fr. 3 K, Schneller L. 3 K, Simon L. 3 K, Tóth F. 3 K, Wald L. 3 K, Weiszberger E. 3 K. — Összesen: 115 korona.

Rendes tagdíj 1911-re: dr. Benkovich I. 5 K, Klauber Fr. 5 K, Oberle J. 5 K, Wirth Gy. 5 K. — **1912-re:** Barta M. 5 K, Czeglédy I. 1 K, Gagy J. 6 K 64 f, dr. Gyulai Á. 5 K, dr. Harnos S. 5 K, Nikolics I. 5 K, dr. Ozorai L. 5 K, Polgár A. 5 K, Schaefer V. 5 K, dr. Teleki I. 5 K, dr. Thienemann Tivadar 4 K, Ulm L. 5 K, Wagner A. 5 K. — **1913-ra:** dr. Alexics Gy., dr. Balassa J., Becker F. Á., Binder J., Boros J., dr. Böhm D., Birkás G., Bittenbinder M. 2 K, Czebe Gy. 1 K 50 f, Erdős T. 12 K, dr. Fináczy E., Gagy J. 3 K 36 f, dr. Garda S., Gergey I. 12 K, dr. Gomperz F., dr. Hittrich Ö., dr. Horger A., Kárpáti F., Kárpiss J., dr. Kemenes I. 2 K, Király L., Kiss A., dr. Kliment J., dr. Kocsis L., Kronberger Miklós, Kutrucz R. 12 K, dr. Lindenschmidt M., dr. Máté Lajos, Moravszky F., Nemes K., Német K., Niszler Teodóz, Olasz J., Pap J., Peczina A., Pótz L. Edgár, S. Szabó J., Szinger K., Szteló Nándor, dr. Tárczy K., Thienemann T., Trostler J. 4 K., dr. Vasáry D. 5 K, dr. Victorisz J., Weiszer R. 6 K, dr. Zibolén E. — **1914-re:** dr. Zibolén E. — Összesen: 511 korona 50 fillér.

Előfizetés 1913-ra: Aszódi evang. gimnázium, Belényesi gör. kath. főgimnázium, Budapesti Szent Imre-kör, Budapesti V. ker. állami főreáliskola, Budapesti VI. ker. állami főreáliskola, Budapesti VI. ker. állami felsőbb leányiskola, Budapesti VII. ker. állami főgimnázium (Barcsay-utca), Budapesti VII. ker. állami főgimnázium, (István-út), Budapesti ciszt. r. tanárképző, Debreczeni kegyesrendi főgimnázium, Dévai főreáliskola, Egri főgimnázium, Erzsébetvárosi áll. főgimnázium, Gansel Lipót 10 K 80 f., Gárdonyi Géza, Kisvárdai főgimnázium, Kolozsvári Magyar Irodalomtörténeti Seminarium, Kőszegi bencés főgimnázium, Lőcsei főgimnázium, Máramaroszi ref. lyceum, Mezőkövesdi kir. kath. főgimnázium 10 K 80 f., Naszói főgimnázium, Pápai bencés főgimnázium, Rimaszombati egyes. prot. főgimnázium, Rozsnyói kath. főgimnázium, Selmeczbányai kir. kath. főgimnázium 10 K 80 f., Szentesi áll. főgimnázium, Szentgotthárdi állami főgimnázium, Thiering Gyula 21 K 60 f., Tordai áll. főgimnázium, Trsztenai algimnázium, Ujpesti állami főgimnázium, Ungvári állami főreáliskola 10 K 80 f., Ungvári róm. kath. főgimnázium 10 K 80 f., Vácsi főgimnázium, Wagner Manó, Zsolnai állami főreáliskola 10 K 80 f. — Összesen: 446 korona 40 fillér.

Megjegyzés az 1913. évi 3. füzetben levő nyugtázáshoz.

A kecskeméti református és nem róm. katolikus főgimnázium fizetett 1913-ra 10 korona 80 fillért.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,
I. ker., Vár, Országház-utca 12. sz. I. e. 6.

A Franklin-Társulat kiadásában **Budapest**en (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

KULTÚRA ÉS TUDOMÁNY

A Franklin-Társulat új vállalata.

A **«Kultúra és Tudomány»** vállalat a nagy magyar olvasóközön-
séget akarja szolgálni. Tetszetős köteteit felajánlja mindazoknak, kik a minden-
napi élet zsibbasztó fáradalmi után a nagy eszmék és eszmények világában
keresnek üdülést és új erőt.

Kötetei mindenkor igaz mesterek művei. Irodalmi alakjukban kifogás-
talanok. Tanításukban érdekesek és értékesek. Nem felületesek, de mégis nép-
szerűek. Aktuálisok, de mégis állandó becsűek. A haladás zászlaját lobog-
tatják, de tisztelnek minden igaz meggyőződést.

Hogy mikép és minő eszközökkel kíván a **«Kultúra és Tudomány»**
dolgozni, arra a legrészletesebb progrmnál is jobban tájékoztat az eddig
megjelent könyvek felsorolása.

A vállalat első sorozata hét mű nyolcz kötetben:

1. SZÉCHENYI ESZMEVILÁGA. Első kötet. *Gaal Jenő, Beöthy Zsolt, Prohászka Ottokár, Kenessey Béla, gróf Vay Gáborné, gróf Andrássy Gyula* tanulmányai. Ára 1 K 60 f.
A legkiválóbb magyar Széchenyi-ismerők tanulmányai, melyek együttvéve teljes képét adják majd szellemi és erkölcsi világának a valósággal megelevenítik igaztában érdekes alak át. Három kötetre van tervezve.
 2. A SZIKRATÁ-ÍRÓ. *A. Nagy* tanárnak a német császár előtt tartott felolvasásai után át-olgozta *Kreuzer Geza* mérnök. Ára 1 K 20 f.
A jelenkor egyik legnevezetesebb találmányának szemléletes ismertetése, a szakember biztos tudásával és a népszerű író világosságával, úgy hogy minden laikus élvezettel és tanulsággal olvashatja.
 - 3-4. A TERMÉSZETTUDOMÁNY FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETE. Két kötet. *Irta Wilhelm Bölsche*, fordította *Schöpfung Aladár*. Ára 2 K 40 f.
Mozgalmas rajza annak a küzdelemnek, melyet az ember a természet megismeréséért vív évezredek óta. Nem száraz tudománytörténet, hanem eleven képe annak a folytonos erőfeszítésnek, mellyel az ember világfelfogását mélyíteni igyekszik.
 5. KANT-BREVIARIUM. Kant világnézete és életfelfogása. A művelt ember számára Kant irataiból összeállította *dr. Gross Félix*, fordította *dr. Polgár Gyula*. Ára 1 K 60 f.
Kant világnézetét saját szavaival jellemzi e könyv, műveiből készült gyűjtemény, mely minden ismertetésnél jobban érteti meg a nagy filozófust.
 6. AZ EMBERISÉG JÖVŐJE. *Irta Heinrich Lhotzky*, ford. *Schöpfung Aladár*. Ára 1 K 20 f.
Pillantás a jövőbe, a mai szellemi élet mozgató erőiből való filozófiai következtetés útján. Hittel és lendülettel teli megajzolósa a megértés, a gondolatszabadság és a magasabb erkölcsi állapotának, mely az emberiségre vár.
 7. A VAGYON TUDOMÁNYA. *Irta I. A. Hobson*, fordította *dr. Sidó Zoltán*. Ára 2 K.
A közgazdasági élet tényezőinek fejlődésükben és összefüggésükben való ismertetése, nemcsak népszerű közgazdaságtan, hanem egyúttal bevezetés a közgazdasági gondolkodásba.
 8. A SZOCIOLÓGIA VÁZLATA. *Irta G. Palante*, fordította *dr. Mikes Lajos*. Ára 1 K 60 f.
Rövid, szabatos és világos összefoglalása a szociológia mai módszereinek és eredményeinek, megbízható és kellemes tájékoztató abban a tudományban, mely ma leginkább foglalkoztatja a gondolkodó emberek elméjét.
- A **Kultúra és Tudomány** kötetei teljesen egyöntetű kiállításban, **egyforma, csinos és tartós vászonkötésben**, gondos és szép nyomással jelennek meg.

1913. JÚNIUS—JÚLIUS XXXVII. ÉVFOLYAM. VI—VII. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADEMIA TÁMOGATASAVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TARSULAT KÖNYVNYOMDAJA.

1913.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-utca 4.), a modern philologiai dolgozatoké pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendőek.

TARTALOM.

PAPP FERENCZ: B. Kemény Zsigmond ifjúkora. (II., befej. közl.)	378
KERÉKES ΠΑΥΛΟΣ: Οἱ τρόποι τῶν Ἀργοναυτικῶν τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου	385
TOLNAI VILMOS: Kuruczkori irodalmunk szövegeiről	408

HAZAI IRODALOM.

Dézsi Lajos: Tinódi Sebestyén. PÁP KÁROLY	413
Révhegyi Rózsi: Kölcey mint esztétikus. JÁNOSI BÉLA	415
Pollák Miksa: Tompa Mihály és a Biblia. KÉKI LAJOS	417
Ferenzy István levelei. Közézetesi Wallentinyi Dezső. CSÁSZÁR ELEMÉR	420

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Wünsch, Richard: Aus einem griech. Zauberpapyrus. ENDREI GERZSON	421
Förster-Nitzsche, Elisabeth: Der junge Nietzsche. SAS ANDOR	422
Hirzel, Rudolf: Plutarch. HUSZTI JÓZSEF	423
Kohler, Paul: Epikur und Stoa bei Horaz. BRAUN SOMA	425
Bovet, Ernest: Lyrisme, épopée, drame. ZOLNAI BÉLA	426

PROGRAMMÉRTEKEZÉSEK.

Haltenberger Mihály: Természettudományi gondolatok Madách «Az ember tragédiájá»-ban. MIKOLA SÁNDOR	428
Bielek Dezső: Menandros vigjátékainak töredékeiből. KEMPF JÓZSEF	429
Mezey Sándor: Az id. Philostratos Eikonese. II. CSERMELYI SÁNDOR	431
Alföldy Béla: A magyarországi református énekekről. CSÁSZÁR ERNŐ	432
Szilágyi Adolf: Apollonius Rhodius «Argonautica»-ja. KERÉKES PÁL	432
Hittrich Ödön: Epidauros. LÁNG NÁNDOR	433
Sally Géza: Döbrentei Gábor élete és működése. GÁLÓS REZSŐ	433

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság 1913. május 14-i ülése	434
† Erich Schmidt. H.	434
† Horváth Balázs. CS.	436
Heine újabb művei? H.	436
Arany «Jóka ördögé»-nek forrása. ZLINSZKY ALADÁR	438
Némajáték a görög eposzban. MARÓT KÁROLY	439
A Bujdosó Rákóczi cz. költemény. VÉRTES SÁNDOR	441
Kisfaludy Károly mesegyűjtése. VERŐ LEÓ	443
Bornemisza Eleázárjának lappangó kiadása. KARDOS LAJOS	444
Vizsvonvász Komonczy Gáspár válaszára. GYOMLAY GYULA	445
A philologia halotta 1912-ben	448
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke	449
Doktori disszertációk 1912-ben	451
A magyar philologiai irodalom 1912-ben. HELLEBRANT ÁRPÁD	453—568

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 12 korona. Egy füzet ára 1 korona 20 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuel**hez (Budapest, I., Országház-u. 12.) intézendők.

B. KEMÉNY ZSIGMOND IFJÚKORA.

(Vége.)

II.

Magyarkapudon.

Az a kis falu, hová Kemény Zsigmond az országgyűlés felosztatása után a havas úton kocsizott, a Maros völgyének egyik elrejtett zúgában jó magas hegyen fekszik. A Maros épen a hegy tövébe ütődik, hogy az elhagyott vidéket még inkább elzárja az élénkebb forgalomtól. A kanyargó folyó szeszélyének nyomai azok a veszedelmes gűbbenők és szétszórt kövek is, melyek az útas türelmét s a kocsi tengelyét egyaránt próbára teszik. Ha az útas a meredek hegyi úton felvergődik, maga előtt látja Kapudot girbe-görbe utcájával s magas fedelű, apró házaival. A házak előtt széles kalapú oláhok s katrinczás asszonyok álldogálnak, mert a félezer főnyi lakosságnak csak egy harmada magyar.

A kis református templom mellett rövid köz vezetett özv. b. Kemény Sámuelné házához. A bejáratot kőből készült magas kapu alkotta, melynek félköríves nyílása fölött barokk ízlésű ormon a b. Kemény-család címere volt látható. A kapu még most is úgy áll, mint a mikor Kemény Zsigmond hajtattott alatta haza; csak a családi címert s itt-ott a vakolatot tördelték le róla a viharok.

A ház azonban, hol Kemény oly gyakran pihent meg s oly sokat gondolkodott, már rég összeomlott. A kik látták, mind azt állítják, hogy egyszerű kőépület volt. Valóban azon a kis telken, mely a kaputól a meredek hegyoldal széléig terjed, csak olyanforma otthon fért meg, milyenben a magyar köznemesség szokott lakni. Ugyanaz a kőház lehetett özv. b. Kemény Sámuelné lakása, melyet egykor a boldogult báró bérlője építtetett a szerződés értelmében.¹⁾ Az egész épület csak néhány szobából állott, melyeknek ablakai a Maros völgyére nyíltak.

Az öreg báróné házatája nem volt az elfinomult ízlés számára berendezve; nem sok élvezetet ígért a hozzátartozó birtok sem. Az

¹⁾ A b. Kemény Sámuel szerzeményeiről szóló levél, mely a kapudi birtok bérleti feltételeit is említi, a pusztakamarási levéltárban van.

özvegynék körülbelül 115 hold jutott férje vagyonából Kapudon; a telekkönyv adatai szerint ekkora volt az a terület, melyet később a báróné utódai eladtak. Ez a háztartás költségeire sem lett volna elég, úgy hogy a család csakhamar haszonbérbe, majd pedig 8550 Rfon zálogba vette Kendeffy Drusianna kapudi birtokrészét.¹⁾ Valami nagy hasznót a megnövekedett birtok sem hajtott; miut az 1828-ik évi osztóztató levélből tudjuk, a szántóföldön kívül volt benne sok rét, legelő, erdő s árvíz-járta rész.²⁾

Kemény Zsigmondot semmiképen sem kecsegtethette Kapud kényelemmel; előre le kellett mondania a nagyobb társaság örömeiről is. Csak jól megrakott asztal, pompa, hatalom csábította volna a vendégsereget arra, hogy a Kapudhoz vezető utakban gyönyörűségét lelje. Az özvegyasszony házát, hol a gond gyakran beköszöntött, elkerülte a vendég. A faluban még most is emlegetik az öreg bárónának követelés nélkül való egyéniségét; emlékeznek egyszerű bútoraira, igénytelen öltözetére, ernyős szalmakalapjára, melyet szalaggal erősített állához. Életmódjának egyszerűsége inkább összhangban volt nemesi származásával, mint a bárói címmel. Valószínű, az özvegynek nem is nagyon esett terhére az előkelőség külső jeleiről lemondani.

Sokkal inkább megzavarták az ellentétes családi viszonyok a báróné leányának nevelését. Ágnes bárónő már kis leány korában, mikor Kolozsvárott tanult, sok szóbeszéd tárgya volt. Azt beszélték róla, hogy fogadóban volt szálláson. Öregatyja, Csóka Sámuel — mint levelében írja — eléggé bosszankodott a rosszindulatú megjegyzéseken.³⁾ Idővel a bárónő helyzete egyre rosszabb lett. Már huszadik éve felé közelgetett, de nem talált megfelelő társaságot, hol egyénisége összhangosan fejlődött volna.

Az özvegy anyja csalódásai, a fiatal bárónőnek kielégíthetetlen vágyai meszeire elűzték a kapudi otthonból a kedélyeket derűjét. Sivár lemondás ritt le a szegényes jobbágyházak külsejéről is. Keményék szomszédságában a műveltség csak a református templomban s b. Bánffy Eleknek udvarházában húzódott meg, de a múlt idők itt is, ott is komor, puritán szellemet hagytak hátra. Bánffy báróné Lorántfy Zsuzsanna eszményeit hordozta szívében s ezeket akarta kis körében megvalósítani. A kapudi református egyház jegyzőkönyve méltán nevezte őt a gyülekezet anyjának, mert az ő nagy hite s áldozatai nélkül rég elnémult volna a kis templom harangja.⁴⁾ Kemény Zsigmond már a rokoni viszonynál fogva is gyakran megfordult a szomszédos Bánffy-udvarban,⁵⁾ de vonzotta a bárónénak tiszteletre-

¹⁾ Kendeffy Drusiannának Csóka Rozáliával 1840-ben kötött szerződése a pusztakamarási levéltárban van. A szerződőlevél szerint a birtokot már több év óta birta haszonbérben b. Kemény Sámuelné.

²⁾ Az osztóztásról szóló levelet a báró Splényi-családtól kaptam.

³⁾ Csóka Sámuelnek leányához 1826-ban intézett levele a pusztakamarási levéltárban van.

⁴⁾ A magyarkapudi ref. egyház jegyzőkönyvének megfelelő adatait Varga Domokos ref. lelkész jegyezte ki számomra 1909-ben.

⁵⁾ B. Bánffy Eleknek, sz. b. Györfi Mária, b. Kemény Sámuel első feleségének, b. Györfi Ágnesnek huga volt. [Kövári L.: *Erdély nevezetesebb családai*. 1854. Kolozsvár.]

méltó egyénisége és szép családja is. A bensőbb kapcsolat jele az is, hogy évek múlva Kemény Ágnes bárónő Zsigmond bátyja mellett Bánffy Elekné bárónét iratta fel, mint gyermekének keresztszülőjét.¹⁾

Ebben a környezetben töltötte el Kemény az 1835-ik s 1836-ik éveket. Mehetett volna Marosvásárhelyre a kir. táblához, hogy jogi tanulmányait befejezze s valami közéleti pályára készüljön. Azonban a hivatal Erdélyben lassanként a legselejtebb egyének menedékhelyévé vált, s Ferdinánd főherceg kormányzásával a legérdemesebb tisztviselők tagadtak meg minden közösséget. Még gyűlöletesebbé tette magát a marosvásárhelyi kir. tábla. Az ellenzék, különösen id. Szász Károly már az országgyűlésen támadta hazafiatlanságáért. Altalános megbotránkozást idézett elő a tábla, mikor Wesselényi perbe fogta s kihallgatás nélkül elítélte. Minél nagyobb csodálattal gondolt Kemény az üldözött hősré, annál inkább elment kedve a kancellisták s az ítélkező bírák társaságától. Falujában legalább nem látta, mint korbácsolja fel a kormány politikája a legnemtelenebb szenvedélyeket. Ez tartotta távol Nagyenyedtől is. Ott is megváltozott minden. Ferdinánd főherceget a kollégium kivilágított ablakkal, az ifjúság zenekarral fogadta. A tanári karban pedig megindult a kíméletlen zaklatás id. Szász Károly ellen s mind addig nem pihent, míg a kiváló tanárt a jogi tanszékből el nem üldözte.

Szász Károly püspök tudomása szerint Kemény Zsigmond általában ritkán mozdult ki falujából. A kolozsvári benyomások után mindenesetre feltűnő jelenség ez a visszavonulás. Szinte talány, mivel tudta Kapud oly sokáig lekötni az ifjú báró érdeklődését, ki az imént annyira otthon érezte magát a politikai s irodalmi mozgalmakban.

Az *Újabbkori Ismeretek Tára* s utána az életrajzi vázlatok csak röviden érintik, hogy Kemény idejének egy részét Kapudon a gazdálkodás foglalta le. Ezt az adatot megerősítik a családi iratok is. A harminczes évek végén egy peres ügyben a kamarási gazdatiszt b. Kemény Zsigmond rendelkezésére hivatkozik.²⁾ Néhány év múlva meg a báró maga említi tisztjét, ki a gabonaszállítás nehézségeiről tett neki jelentést. Kemény gazdálkodásának emlékei gyakran tűnnek fel regényeiben is. Itt a falusi gazdaság rajzát meglepő apró vonásokból állítja össze a költő. Képzeletét egyaránt foglalkoztatja a kis parasztbirtok s a nagyarányú uradalom, különösen a háziállatok minden fajtája, «a kotló póka csipegő pislene» ép úgy, mint a kapuhíd szélén ugató komondor. Kemény regényeiben az állat nem élettelen gép, hanem élő valóság, melynek egyszerű érzelmeit a környezet hangolja. Jellemző az a belső kapcsolat is, mely a regényhősök s háziállataik közt fejlődött ki; a lovagias lelkű Mikes Jánossal szinte együtt érez lova és agara.³⁾ Mindez Kemény életének az szakára mutat, melyben hangulatait erősen színezte a mező állapota s állatainak sorsa, s melyben a falu népével együtt aggódott egy-egy vészthozó felhő vagy árvíz miatt.

A fiatal gazdának legtöbb gondot a kapudi gazdaság adott,

¹⁾ A kapudi ref. egyház jegyzőkönyvének az 1844-ik évre vonatkozó adatai.

²⁾ Országos levéltár. Erdélyi udv. kancellária. 4074 1839, 1254/1840.

³⁾ *Özvegy és ledánya.*

mely közvetlen felügyelete alatt állott; a távolabbi birtokokban bérlő vagy gazdatiszt intézkedett. Kemény gazdálkodása azonban távol állott attól a képtől, melyet a költő *Ködképek a kedély lát-határán* című regényében Jenő gróf mintagazdaságáról fest. Valószínű, Kemény Zsigmond vezetése alatt a szegatott birtok inkább hasonlított Jenő gróf ellenfelének, az öreg francziának dirib-darab földjeihez, hol a gabonablákon konkoly, a kaszálókon kóró s a réteken iszap uralkodott. Külömben is Kemény egyéniségéből hiányzott a gyakorlati érzék s az az aprólékosságra kiterjedő kicsinyes figyelem, mit a gazdálkodás követel. Ezt bizonyítja az az anekdota is, melyet Gyárfás Domokos beszélt el fiának. É szerint Gyárfás Domokos egyszer a mezőn találkozott Kemény Zsigmonddal, ki egy ernyős kocsiban ült s valamely könyv olvasásába mélyedt.

— Hát te mit csinálsz itt Zsigó? — kérdezte barátja.

— Az anyám nem hagyott békét, hát kijöttem ide, az aratók mellé. — Volt a válasz. Az aratók azonban nem sokat törődtek a felügyelettel, rég magára hagyták urokat s már a hetedik tábla végén jártak.¹⁾

Sokkal szemlélődőbb természet volt Kemény, hogy sem becs-vágyát kielégítette volna a családi birtok rendezése. Gazdasági sikeréinél bizonyára többre becsülte ábrándjait s gondolatait, melyeket álmodozásai s olvasmányai vetettek felszínre. Ily lélek számára rejtett gyönyörűségeket tartogatott Kapud. Ma is néma csend veszi körül a b. Kemény-család egykori telkét. A hang elfárad, mire a völgyből ide ér. Itt, a hegy szélén, természet-alkotta erkélyen állott egykor a költő. Talán épen szobájának ablakából nézett alá a Marosra s a fűzekkel szegélyezett rétekre. Szemének tekintete szabadon repült a folyón túl a távol ködébe, a Kecsekő ormáig, fel a magas égig, melyen a felhők, mint óriás freskók helyezkedtek el. Hányszor rajzolta le magának a gondolkodó lélek a gyönyörű vidéket, hogy változó hangulatai szerint más meg más értelmet adjon rajzainak! Majd a világteremtés végtelen munkája tárult fel előtte, melyben természet és ember egyaránt résztvesz. Majd feltűntek a sötét hegyek aljában Gyulafehérvár körvonalai, a szentimrei csatatér, Nagyenyed őrtonya, Erdély nagyságának s hanyatlásának emlékei. A nagy nemzeti tragédiák szereplői, a küzdő pártok s ellenséges hadak rég elnémultak már; csontjuk a szántóvető ekéje alá került, hamaikat meg szanaszét hordta a síkon a havasi szél. A múlt szellemének varázsa azonban körülfogta Kemény Simon későkori ivadékát; szemében a Maros völgye szinte Erdély fejedelmi korának mausoleumává alakult.

Ez álmodozásokból szövődött Keménynek a Maros völgye iránt érzett borongó szeretete, melylyel gyakran találkozunk regényeiben. Mikor egy év múlva első regényében Gyulafehérvár környékét akarja olvasói elé varázsolni, alig tesz egyebet, mint újra átéli kapudi merengéseinek óráit: «Ígézők vagytok ti térek, Maros hullámai által kalászt hullámszók, körítve a dombok során fák koronájával, szőlők fűrtivel, és a hegyek kékellenek, mint remény s ég: balra Kecsekő

¹⁾ Az anekdotát Léczfalvi Gyárfás Endrétől, b. Kemény Pál unokájától hallottam.

csúcsa, a láttér végén a toroczkói szikla... És Szentimre-tér, nagy oltár lapja, hol több van letéve, mi az istené, mint egész tartományban, szent poraidról, mint megannyi martyrarézről szó a magasztos dícssugár a szép tájék homlokára ragyogó kört.»¹⁾ Még *Gyulai Pál* című regényében is ezerelemi nyilatkozatokat csal ki Kemény Zsigmond-ból a Maros. «Áldozz ezüst árjának néhány perczet — mondja a regényíró — mert smaragdszigeteket karol át és tündérvölgy kapui felé rohan!» Ugyanitt a szél, mely a Maros völgyén süvölt végig, régi gondolatokat hív elő s a költő kapudi magányának emlékeit idézi vissza. «Hah, mint ordít a szél! Talán a felhők requiemet tartanak vihardallal s villanydörejvel azon nagy halottak emlékére, kiknek alkotó szelleme megváltoztató a föld és a polgári viszonyok színét, s kik iránt háladatos a természet, míg feledékenyek az emberek?»²⁾

Mennyire elmosták ősszel a szép völgy színeit a hosszas esők! A korai tél meg köddel vonta be a tájat s magas hófúvásokat húzott végig a földeken és útakon.³⁾ Hogyan menekült volna ilyenkor a benyomások rabja a rideg környezet hatásaitól! Kemény azonban, bár megnyitotta lelkét a sejtelmes hangulatok előtt, zsarnokilag tudott élete viszonyain uralkodni. Első regényében az askéta rajongásával beszél az elhagyottságról, nélkülözésről, halvány jelenről s borongó kilátásról. Eszményképe a pusztába vonuló próféta s az érdektelen környezetben alkotó szabad költői képzelet.⁴⁾ Magánya nem is volt tétlen nyugalom, inkább a jellem műhelye, hol a lélek saját mélységeit méri, életerveket s eszméket bírál. Egy év múlva első regényének előszavában maga védekezik a tétlenség vádja ellen. Azt mondja, hogy a «hét vár» ébredése idején, mint a kelet prófétái a pusztába, úgy vonult vissza önkeblébe. Az idő, melyre e megjegyzés vonatkozik, Kemény kapudi tartózkodásának kora, hisz ekkor verte fel Erdélyt, «a hét várat», a harczy zaj, ekkor «küzdöttek a haza fiai az akadályok ezreivel», míg a regényíró senki sem látta a tettek terén.⁵⁾

Alig lehetett Kemény magával megelégedve, mikor fejlődésének történetén végigtekintett. Huszonegyedik, majd huszonkettedik évét töltötte be Kapudon, sokat olvasott és gondolkodott, megismerte az élet nagy ellentmondásait családjá és hazája sorsában, de nem mutathatótt egy irodalmi műre sem, melyben forrongó gondolatai művészi formát öltöttek volna. Lelkében korán felébredt az írói hivatás hite, de érdeklődése a költészet, tudomány és politika közt ingadozott. Kapudi magányában is költői czélok, tudós törckvések, politikai ábrándok foglalkoztatták, s úgy látszott, mintha szelleme minden iránytű nélkül kalandozna. Valójában pedig olvasmányai, tanulmányai s irodalmi kísérletei nem egyebek, mint a kibontakozó írói egyéniség önismeretének eszközei.

¹⁾ *Izabella királyné és a remete.* [B. Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái.]

²⁾ *Gyulai Pál.* [B. Kemény Zsigmond összes művei I. 1896. 224. l.]

³⁾ *Erdélyi Híradó.* 1835. 40. sz. 511. l.

⁴⁾ *Izabella királyné és a remete.* [B. Kemény Zs. hátrahagyott munkái.]

⁵⁾ *Károlyfejérvár.* B. Kemény Zs. összes művei V. 1897. 266. l.

Gyulai Pál czikke szerint,¹⁾ melyet 1866 ban maga Kemény is olvashatott, az ifjú báró leginkább szépirodalmi, történelmi, politikai tanulmányokra fordította Kapudon szabad idejét. Valószínű, már ekkor elmerült Goethe költészetébe, hisz rövid idő múlva első regényében Goethe, mint eszményképét említi; de az is valószínű, hogy a nagy német költőnek összehangzó művészete mellett saját költői terveinek csak torzvonásait látta. Mindazáltal kerülő-úton, történelmi tanulmányai révén mégis közelebb jutott eszményeihez.

Keményt szinte csábította környezete történelmi tanulmányaira. Az a kis falu, hová visszavonult, letűnt korok eszmevilágát őrizte meg számára; lent, a Maros völgyében, Erdély nagyságának emlékein akadt meg tekintete. A nagy múlt visszénye vette körül Gyulafehérvárott is. Bármily ritkán távozott Kemény falusi magányából, néha néha megfordult a régi fejedelmi székhelyen. Ilyen útiről emlékezik meg első regényének előszavában is. De ha az egész útleírás költői fogás volna, a kirándulás emlékét fenntartotta az a pontos helyrajz, melyet Gyulafehérvárról vet elének első regénye. Az ehhez való adatokat csak kapudi visszavonulása idején gyűjthette Kemény; Vásárhelyt és környékén, hol regényét tervezte s megkezdte, már csak egykori benyomásait használhatta fel építőanyagul.

Különösen ellenállhatatlan erővel vonzotta egész érzésvilágát az ódon székesegyház s benne Martinuzzi síremléke. Saját nyilatkozata szerint sokszor állott e sír mellett s «ábrándok kísérteties csapatja szállt feléje».²⁾ Mintha az üres sírokból Izabella királyné s János Zsigmond léptek volna elő, hogy megismételjék vádjaikat, s mintha megszólalt volna az egyszerű barátság kormányzó, hogy lángeszével újra parancsoljon keletnek s nyugatnak. Valószínű, Kemény érdeklődésének a Batthyány-féle levéltár és könyvtár is szolgáltatót anyagot. Már első regényében is említi e becses gyűjteményeket, a negyvenes évek elején meg Toldy Ferencznek ajánlja fel, hogy történeti adatokat szívesen keres számára a fehérvári levéltárakban.³⁾

Még határozottabban megjelöli Kemény kapudi történeti tanulmányainak körét, mikor Martinuzziról így ír első regényében: «Sokszor vizsgáltam ifjúkorom elsőbb éveiben e férfi lelkületét a szegény paulinustól a Zápolyapárt mellett nagy befolyású izgatóig, onnan a királyi gyámnak s korlátlan hatalmú kormányzónak... foltal és fényvel, gyalázzal és dicsőséggel beárnyékolt és ragyogó pályáján.»⁴⁾ Minden jel arra mutat, hogy ez ifjúkori kutatások eredményei menekültek meg a pusztulástól Kemény Zsigmondnak egyik Pusztakamárson őrzött irodalmi hagyatékában.

A megrongált kézirat 26 nagy ívből áll s czíme következő: «*Historiai töredék*: csak érintése Mátyás halálától a mohácsi vesze-

¹⁾ A cikk névtelenül jelent meg a *Vasárnapi Ujság* 1866-ik évi folyamának 44. számában, de Dömötör János szerint egy kitűnő írónktól való. Ez csak Gyulai lehet, különben Gyulai nem használta volna fel a cikket oly szabadon emlékbeszédében. Gyulaira vall a cikk szelleme is.

²⁾ *Károlyfejérvár*. B. Kemény Zs. összes művei. V. 1897. 263. l.

³⁾ Pais Dezső: *Kemény levele Toldyhoz*. Akadémiai Értesítő. XXI. 1910. 485. l.

⁴⁾ *Károlyfejérvár*. B. Kemény Zs. összes művei. V. 1897. 263. l.

delemig s beleereshkedőbb vizsgálata onnan Zápolya haláláig előfordult nevezetes eseményeknek, végre előadása azon történeteknek, melyek ezen időponttól Martinuzzi haláláig — főbb tekintettel Erdély s ezen férfi sorsára — eldöntő hatással birtak.» A dolgozat származásának idejére biztosabb adatokat *A mohácsi veszedelem okairól* című értekezés nyújt, melyet Kemény Marosvásárhelyt 1837-ben írt. A vásárhelyi értekezés tulajdonkép a *Historiai töredék* első részének határozottabb szempontú átdolgozása és sokkal fejlettebb stíluservéket árul el, mint a felhasznált dolgozat. Joggal kereshetjük tehát a *Historiai töredékben* Kemény kapudi magányának, az 1835-ik s 1836-ik éveknél emlékeit.

Legtöbb gondról tanuskodik a *Historiai töredék* első része, mely a kéziratnak körülbelül felét foglalta el. Itt rajzolta az író II. Ulászló és II. Lajos korának mozgalmait, a versengő pártok küzdelmeit s a zajos országgyűléseket, mint a mohácsi vésznap hírhözöit. A második rész középpontjában Zápolya János áll, de néhány fényugár esik a mellékalakokra is. A harmadik rész — az író valómása szerint is — csak töredékes megjegyzésekben érinti Martinuzzi sorsának kimagaslóbb pontjait.

Kemény eleinte a nyilvánosságnak szánta dolgozatát, e szándék azonban a tanulmány vége felé egyre halványodik; itt a kapcsolat már lazább, az előadás is szaggatott. Valójában a *Historiai töredék* nem is egyéb, mint vázlatok gyűjteménye, melyeket az író Katona, Kovachich s főképen Engel történeti munkái¹⁾ alapján vetett papírra. A kuszált vázlatok mégis határozott feladat szolgálatában állanak; valamennyi a magyar nemzet nagy tragédiáját magyarázza, melyet a kormányok tehetetlensége s az oligarchák pártoskodása készített elő. Leginkább ingerelte Keményt feladatának művészi része, a kor kiváló egyéniségeinek rajza, s néha lélektani elemzésével inkább felfedezte a jellem mozgató ereit, mint Engel, kitől adatait vette. Gondolkodó lelkét már ekkor meghatotta az emberi sors felett lebegő végzet, az egyének és nemzetek tragikumai. Mikor pedig az oligarchia pompájával az elnyomott nép nyomorát állította szembe, nagy emberszeretében korának demokratikus eszméi jutottak szóhoz. Az ifjú író részben politikai eszme, az uniónak, a magyar nagyságnak gondolata vezethette Martinuzzi alakjához, ki oly végzetes szerepet játszott az ország kettészakadásában s később mégis a nemzetegységnek első nagy vértanúja lett. Mindezek az írói jellemvonások Kemény első mintaképe, id. Szász Károly egyéniségére emlékeztetnek bennünket, ki a történetírásban költői s politikai feladatokat tűzött maga elé. Azonban a tanítvány nem állja ki a versenyt mesterével sem alakító tehetségre, sem a kifejezés eszközeinek gazdagságára nézve.

Így egyesült Kemény tanulmányában a történetíró érdeklődése a politikai ábrándokkal s a költő nagy emberszeretetével. E hármas indíték varázserővel idézte fel a múltból Martinuzzi tragédiáját. A *Historiai töredékben* minden ösvény az ő alakjához fut össze, s

¹⁾ Stephanus Katona: 1. *Historia critica*. 2. *Epit. chron. rerum Hungaricarum*. M. G. Kovachich: 1. *Scriptores rerum Hungaricarum minores*. 2. *Sammlung kleiner noch ungedruckten Schriften*. J. Ch. von Engel: *Geschichte des Ungrischen Reichs*. III. Theil. Zweite Abtheilung. IV. Theil.

valóban meglepő, hogy az író — kijelölt célja ellenére — épen Martinuzzi korát vázolja nagy körvonalakban. A tanulmány befejezése után azonban nem sokára újra feltűnik az ifjú költő előtt a barát tragikus sorsa egy nagyarányú költői terv keretében, hogy többé ne hagyjon nyugtot képzeletének s érzésvilágának.

Látszólag keveset köszön Kemény Kapudnak. A hangulatok, melyek az ifjú magányában rövid időre megszálltak, elröppentek. Vándortömegnek látszik az a gondolatsereg is, mely az olvasmányok nyomában járt. Az ábrándok megfelelő forma híján eltűntek a múltó pillanattal. A komoly kutatások és költői tervezések eredményeként töredékes jegyzeteket s vázlatokat őrzött meg a véletlen. Mégis a kapudi évek mély hatással voltak Kemény egyéniségének fejlődésére. A magányban érvényesültek a léleknek sejtelemszerű elemei, melyeket a nagy világban a megszokott szólásmódok s a társadalmi élet külső formái takarnak el. Az egyszerű környezetben a bonyolult gondolatok igaz mivoltukat mutatták meg, itt nem vette őket körül a divat görögtüze. A léleknek befelé fordult tekintetét még élesebbé tették a történelmi tanulmányok. Az ifjú politikus a történelem távlatába állította kedvelt politikai eszméit s nemzetének múltjában fedezte fel azt a tragikus hőst, kit költői világnézetének hordozójául szemelt ki. Képelete később is, különösen első regényében, szívesen fordult anyagért a *Historiai töredék*hez. Itt egy-egy történetet illesztett a regény szerkezetébe, amott adataiból jellemző alakot teremtett, vagy a környezet rajzát tette realisabbá.

A kapudi magánynak legbecsesebb ajándéka az önismeret volt. A költő lelke a mindenségnek értékes s a költőhöz legközelebb álló része. Miért ne foglalkoznék tehát önmagával? A külső világ jelentőségét a belső élet természete határozza meg. Minél érzékenyebb s gazdagabb hangszerré lesz a költő egyénisége, annál tisztábban s teljesebben fogja visszazengeni az emberi élet nagy összhangját vagy ellentéteit.

Az örökös csend, a folytonos önbírálat végre a legerősebb lelket is megviseli. Két év múlva a falusi magány sokat veszített varázsából Kemény szemében s ingerlőbbnek tűnt fel a politikai s irodalmi mozgalmak világa. E hangulatváltozást elősegítették az erdélyi közélet jelenségei is. Jósika Miklós *Abafija* diadallal járta be a két magyar hazát, de sehol sem talált igazabb megértésre, mint Erdélyben; a régi erdélyi társadalom képe s a romantikus költészet érdekes világitása meghódította a kis bérczes országot s határozott irányt adott Kemény töprengéseinek is. Kemény idáig is a nagy szenvedélyek történetét kutatta Erdély múltjában, Jósika költészete még inkább Martinuzzira vonta az ifjú író figyelmét. S ha Kemény ingadozott írói terveire nézve, Jósika hatása alatt a regényben találta meg azt a műformát, mely egyéniségéhez leginkább illett. Lassankint enyhült a feszültség az erdélyi politikai életben is. Gróf Bethlen János ravasz-sága inkább megfelelt az erdélyi erőviszonyoknak, mint Wesselényi politikájja, ki vakmerő rohamokba vetette minden reményét. Ily körülmények közt jelent meg a hivatalos irat, mely 1837 ápr. 17-ikére Szébenbe országgyűlést hirdetett. Maga a főherceg is vágyott az országgyűlés többségének bizalmára. Mindez egyrészt az önkényuralom bukását, másrészt az alkotmány és szabadelvű eszmék győzel-

mét hirdette. Kemény érezte, hogy a töprengések ideje lejárt, búcsút vett ábrándozásainak színhelyétől, hogy minél előbb tollal harcolhasson korának legnemesebb eszményeiért.

(Budapest.)

PAPP FERENCZ.

Οἱ τρόποι τῶν Ἀργοναυτικῶν τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου
ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ποιητικὴν
καὶ παραβαλλόμενοι
πρὸς τοὺς τρόπους τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας.¹⁾

Ἡ κυρία πηγή τῆς μελέτης μου εἶναι τὰ πονήματα τοῦ κ. Γουλιέλμου Pecz, ὅστις ἐν αὐτοῖς ἴδρυσε τὴν συγκριτικὴν τροπικὴν τῆς ποίησης.²⁾

Κυρίως σπουδαῖον εἶναι τὸ πρῶτόν του πόνημα, ἐν ᾧ κατέδειξεν, ὅτι αἱ παλαιαὶ μέθοδοι τῆς τῶν τρόπων ἐξερευνήσεως δὲν ἔχουσι μεγάλην ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, διότι τούτο ζητητέον, πόθεν ἐλήφθησαν οἱ τρόποι, καὶ τοιουτοτρόπως δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν, τί ἐνδιέφερε τὸν ποιητὴν. Ἀλλὰ ὁ ποιητὴς δὲν εἶναι κατ' ἰδίαν ἄτομον, τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐπιδρᾷ καὶ ἐπ' αὐτοῦ καὶ οὕτως ἐρευνῶντες τοὺς τρόπους οὐ μόνον τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ψυχὴν θὰ γνωρίσωμεν.

1) Megjegyzendő, hogy az Argonautikának itt használt Merkel-féle kiadásában a præpositiók csak a mondattelején interpunctio után ékeztetnek a szokásos módon (ἀμφι δὲ, μετὰ δ' stb.), de a mondat belsejében ékezet nélkül állanak (ὑπερ, ποιη, ὑπο, ἐπι, ἀμφι, ἀνα, κατα, συν, ἐνι, ὑπαι, ἀπο, μετὰ, διεξ, δια, ὑπεξ); postpositióban a szokásos anastrophét mutatják (δύμων ὑπερ, γυῖων ἄπο stb.). Szerk.

2) Beiträge zur vergleichenden Tropik der Poesie. Erster Teil: Systematische Darstellung der Tropen des Aeschylus, Sophocles und Euripides mit einander verglichen und in poetischer und kulturhistorischer Rücksicht behandelt von dr. Wilhelm Pecz. Berliner Studien für classische Philologie und Archäologie. Dritter Band. Drittes Heft. Berlin, Calvary 1886. — Τὰ μεταφορικὰ σχήματα τοῦ Ἀριστοφάνους παραβαλλόμενα πρὸς τὸ τοῦ Ἀισχύλου, Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου — ὑπὸ Γουλιέλμου Πέτζ. Ἀθηνᾶ 5. (1893) 241—284. — Οἱ τρόποι τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς τοῦ Ἀισχύλου, Σοφοκλέους, Εὐριπίδου καὶ Ἀριστοφάνους. Ἰπὸ Γουλιέλμου Pecz. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ οὐγγρικοῦ περιοδικοῦ Egyetemes Philologiai Közlöny (Γενικὸν Φιλολογικὸν Ὀργανον) 35. (1911) 1—85 σελ. — Οἱ τρόποι τοῦ Πενδάρου παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς τρόπους τῆς Ἰλιάδος, τῆς Ὀδυσσεΐας, τοὺς τοῦ Ἀισχύλου, Σοφοκλέους, Εὐριπίδου καὶ Ἀριστοφάνους. Ἰπὸ Γουλιέλμου Pecz. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Egyetemes Philologiai Közlöny. 36. (1912) 265—309 σελ.

Πολὺ δυσκολώτερον καὶ λεπτότερον πρᾶγμα εἶναι νὰ διακριθῇ, τί εἶναι ἡ ιδιότης τοῦ ποιητοῦ καὶ τί εἶναι τὸ γέννημα τῆς ἐποχῆς.

Ὁ κ. Peetz ἐπεξεργάσθη ἤδη τοιοῦτοτρόπως τὴν τροπικὴν τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς καὶ τώρα ἡμεῖς — ἡ νέα γενεά — ὀφείλομεν νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὴν ἐργασίαν του, δηλαδὴ νὰ ἐπεξεργασθῶμεν τὴν τροπικὴν τῶν μεταγενεστέρων χρόνων.

Ὁ σκοπὸς τῆς προκειμένης μου μελέτης εἶναι ἡ ἐξερεύνησις τῶν τρόπων τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥαδίου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ποιητικὴν καὶ ἡ παραβολὴ αὐτῶν πρὸς τοὺς τρόπους τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας.¹⁾

Τὸ θέμα μου εἶναι ἐνδιαφέρον καὶ ἴσως δυσκολώτερον παρὰ ἡ ἐξερεύνησις τῆς τῶν ἐγκρίτων χρόνων τροπικῆς. Τὰ πρῶτα κύρια ζητήματα εἶναι· τί ἐδανίσθη ὁ ποιητὴς ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ τί εἶναι τὸ γέννημα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ καὶ τί ἐπλάσθη ὑπ' αὐτοῦ;

Τὸ ἔπος ἦτο ἐν τῇ ἑλληνιστικῇ ἐποχῇ εἶδος λογοτεχνικὸν πεπαιωμένον, ἡ γλῶσσα καὶ ὅλη ἡ κατασκευὴ ἐλήφθη ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου. Διὰ τοῦτο μεταξὺ τῶν κατηγοριῶν τῶν τρόπων τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ τοῦ Ὀμήρου δὲν ὀρώμεν μεγάλην διαφορὰν. Τοιοῦτοτρόπως ἴσως ἀδύνατος φαίνεται πρωτοτοπία τις τοῦ Ἀπολλωνίου. Ἐξετάζοντες ὅμως τοὺς τρόπους τῶν Ἀργοναυτικῶν ὀρώμεν, ὅτι ὁ ποιητὴς πολλάκις ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ ἔπους καὶ ὠραία λυρικά μέρη ἀναμιγνύει εἰς τὸ ἔπος. Τοῦτο εἶναι ἡ σύμμειξις τῶν τεχνικῶν μορφῶν, περὶ ἧς κατώτερον θὰ ἔχω εὐκαιρίαν νὰ ὁμιλήσω.

Ἐπιρροὴν τοῦ Ὀμήρου μεγάλην ὀρώμεν ἐκ τούτου, ὅτι οἱ τρόποι τῆς ἀναλογίας, οἵτινες εἶναι ἀποτελέσματα τῆς φαντασίας, πολυαριθμῶνται εὕρισκονται.²⁾

Τοὺς τρόπους τοῦ Ἀπολλωνίου ἐπραγματεύθησαν, καθ' ὅσον γνωρίζω, μόνον αἱ ἐπόμενα· διατριβαί·

A. Viravsky, O metafore u Homera a Apollonia Rhodskeho. Progr. Taus. 1880. Ταύτην τὴν βοημιστὴν γεγραμμένην μελέτην δὲν ἠδυνήθην νὰ χρησιμοποιοῦσω.

Maximilianus Schellert, De Apollonii Rhodii comparationibus. Halis Saxonum 1885. Αὐτὴ ἡ 46 σελίδων διδακτορικὴ δια-

¹⁾ Ἐχρησιμοποιοῦν τὴν ἐπομένην ἔκδοσιν τῶν Ἀργοναυτικῶν. Apollonii Argonautica, emendavit, apparatus criticum et prolegomena adiecit R. Merkel. Scholia vetera e codice Laurentiano edidit Henricus Keil. Lipsiæ, sumptibus et typis B. G. Teubneri. 1854.

²⁾ Ὁ Ἀπολλώνιος ἔχει μίαν μόνον μεταφορὰν (Ἰδὲ III. ε) 1) καὶ δύο μετωνυμίας (Ἰδὲ II. 1. καὶ V. 4.).

τριβὴ παρατάττει τοὺς τρόπους ἐν 35 σελίσιν καὶ πάντοτε παραπέμπει εἰς τὸν ὁμηρικὸν πρωτότυπον. Εἶναι μελέτη ἀκριβῶς ἐπεξεργασμένη, ἀλλὰ ὅσον ἀφορᾷ τὸν σκοπὸν μου, μόλις ἔχει ἀξίαν.

Charles J. Goodwin, Apollonius Rhodius, His figures, syntax and vocabulary. Baltimore 1891 (Dissertation). Ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς τῆς διατριβῆς θὰ ἐγνώρισε ἤδη τὴν συγκριτικὴν μέθοδον τῆς τῶν τρόπων ἐξερευνησεως, ἐν τούτοις δὲν ἐξερευνᾷ τοιοῦτοτρόπως αὐτοῦς, ἀλλὰ κατὰ τὴν γραμματικὴν μέθοδον.

Οἱ καθ' ἕκαστα τρόποι τῶν Ἀργοναυτικῶν εἶναι οἱ ἐξῆς.

I. Ὁ ἄνθρωπος.

1. A. 268—277. Ἡ κόρη, ἣτις κλαίουσα ἐναγκαλιζέται τὴν ἡλικιωμένην τροφὸν τῆς μήτηρ δ' ὡς τὰ πρῶτ' ἐπεχέυατο πῆχες παιδί, ὡς ἔχετο κλαίουσ' ἀδινώτερον, ἤρτε κούρη οἰόθεν ἀσπασίως πολιτὴν τροφὸν ἀμφιπεσοῦσα μύρεται, ἣ οὐκ εἰσὶν ἔτ' ἄλλοι κηδεμονῆες, ἀλλ' ὑπο μητρειῇ βίβον βαρὺν ἠγγλάζει, καὶ ἐ νέον πολέεσσιν ὀνειδέσιν ἐστυφέλιξεν· τῇ δὲ τ' ὀδυρομένη δέδεται κέαρ ἔνδοθεν ἄτη. οὐ δ' ἔχει ἐκπλύξαι τόσσον γόνυ, ὅσσον ὀρεχθεῖ· ὡς ἀδινὸν κλαίσκεν ἐδὸν παιδ' ἀγκὰς ἔχουσα Ἀλκιμέδη. *Ψυχικὴ παραβολή.*

2. Γ. 656—664. Ἡ παρθένος, ἣτις κλαίει τὸν ἀρραβωνιαστικὸν τῆς, ὅστις δυστυχῶς ἀπέθανεν. ὡς δ' ὅτε τις νύμφη θαλερὸν πόσιον ἐν θαλάμοισιν μύρεται, ᾧ μιν ὕπασσαν ἀδελφεοῖ ἠδὲ τοκήες, οὐ δὲ τί πω πάσαις ἐπιμίσγεται ἀμφιπόλοισιν αἰδοῖ ἐπιφροσύνη τε· μυχῷ δ' ἀχέουσα θαάσσει· τὸν δὲ τις ὤλεσε μοῖρα, πάρος ταρπήμεναι ἄμφω δῆνεσιν ἀλλήλων· ἣ δ' ἔνδοθι δαιομένη περ σίγα μάλα κλαίει χῆρον λέχος εἰσορώσα, μὴ μιν κερτομέουσαι ἐπιτοβέωσι γυναῖκες· τῇ ἱκέλη Μήδεια κινύρετο· *Ψυχικὴ παραβολή.*

3. Δ. 35—40. Ἡ ἐκ πλουσίας οἰκογενείας δούλη, ἣτις παρὰ ξένοις ἀνθρώποις δουλεύει. οἷη δ' ἀφνειοῖο διειλυσθεῖσα δόμοιο ληϊάς, ἦντε νέον πάτρης ἀπενόσφισεν αἴσα, οὐ δὲ νύ πω μογεροῖο πεπεῖρηται καμάτοιο, ἀλλ' ἔτ' ἀηθέσουσα δύης καὶ δούλια ἔργα εἰσὶν ἀυτοζομένη χαλεπὰς ὑπο χεῖρας ἀνάσσης· τοίη ἄρ ἱμερόεσσα δόμων ἐξέσσυτο κούρη. *Ψυχικὴ παραβολή.*

4. Δ. 167—179. Ἡ παρθένος, ἣτις μετὰ χαρᾶς βλέπει τὴν σεληνὴν, (ἢ φλόξ, τὸ δέρμα τοῦ βοῦς ἢ τοῦ ἐλάφου.) ὡς δὲ σεληναίην διχομήνιδα παρθένος αἴγλην ὑφόθεν ἐξανέχουσαν ὑπωρο-

φίου θαλάμοιο λεπταλέω ἐάνῳ ὑπόσχεται· ἐν δὲ οἱ ἦτορ χαίρει
 δερκομένης καλὸν σέλας· ὡς τότε Ἴησων γηθόσυνος μέγα κῶας ἑαίς
 ἐναεیرهτο χερσίν· καὶ οἱ ἐπι ξανθήσι παρησίην ἠδὲ μετώπῳ μαρμα-
 ρυγῇ ληνέων φλογί εἴκελον ἴζεν ἔρευθος. ὄσση δὲ ῥίνος βοὸς ἦνιος,
 ἢ ἐλάφοιο γίνεται, ἦντ' ἀγρώσται ἀχαινεὴν καλέουσιν, τοσσατὴν
 πάντη χρῦσσον ἐφύπερθεν ἄωτον βεβρίθει λήνεσσιν ἐπηρεφές· ἤλιθα
 δὲ χθῶν αἰὲν ὑποπρο ποδῶν ἀμαρύσσετο νεισομένοιο. *Πολυχρωμικὸν
 σύμπλεγμα τριῶν παραβολῶν.*

5. Δ. 1062—1067. *Ἡ χήρα, ἥτις κλαίουσα ἐργάζεται νύκτωρ.*
 οἶον ὅτε κλωστήρα γυνὴ ταλαεργὸς ἐλίσσει ἐννουχίῃ· τῇ δ' ἀμφι κινύ-
 ρεται ὄρφανὰ τέκνα χηροσύνη πόσιος· σταλάει δ' ὑπο δάκρυ παρειάς
 μωρομένης, οἷη μιν ἐπι σμυγερῇ λάβεν αἶσα· ὡς τῆς ἰκμαίνοντο
 παρηίδες· ἐν δὲ οἱ ἦτορ δέσειης εἰλεῖτο πεπαρμένον ἀμφ' ὀδύνησιν.
Ψυχικὴ παραβολή.

6. Β. 541—548. *Ὁ πετῶν νοῦς τοῦ περιπλανωμένου ἀνδρός.*
 ὡς δ' ὅτε τις πάτρηθεν ἀλώμενος, οἷά τε πολλὰ πλαζόμεθ' ἀνθρωποὶ
 τετληότες, οὐδὲ τις αἶα τηλουρός, πᾶσαι δὲ κατόψιοι εἰσι κέλευθοι,
 σφωιτέρους δ' ἐνόησε δόμους, ἄμυδις δὲ κέλευθος ἠγρή τε τραφερή τ'
 ἰνδάλλεται, ἄλλοτε δ' ἄλλη δέξα πορφύρων ἐπιμαίεται ὀφθαλμοῖσιν·
 ὡς ἄρα καρπαλίμως κοῦρη Διὸς αἰξασα θῆκεν ἐπ' ἀξείνιοιο πόδας
 Θουηίδος ἀκτῆς. *Ψυχικὴ παραβολή.*

7. Δ. 1277—1289. *Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, οὐστίνας ἐφόβησε
 ὁ πόλεμος ἢ ἡ λοιμὸς ἢ ἄλλο τι κακόν, (τὸ εἶδωλον).* ὡς φάτο δα-
 κρυόεις· συν δ' ἐννεπον ἀσχαλώωντι ὄσσοι ἔσαν νηῶν δεδαημένοι· ἐν δ'
 ἄρα πᾶσιν παχνῶθη κραδίη, χύτο δὲ χλόος ἀμφι παρειάς. οἶον δ'
 ἀφύχοιοι ἐοικότες εἰδῶλοισιν ἀνέρες εἰλίσσονται ἀνα πτόλιν, ἢ πολέ-
 μοιο ἢ λοιμοῖο τέλος ποτιδέγμενοι, ἢ ἐν τιν' ὄμβρον ἄσπετον, ὅστε βοῶν
 κατα μυρία ἔκλυσεν ἔργα, ἢ ὅτ' ἀν ἀτόματα ἐόανα ῥέγη ἰδρώνοντα
 αἷματι, καὶ μυκαὶ σηκοῖς ἐνι φαντάζονται, ἢ ἐκαὶ ἠέλιος μέσῳ ἱματι
 νύκτ' ἐπάγγησιν οὐρανόθεν, τὰ δὲ λαμπρὰ δι' ἠέρος ἄστρα φαεῖνοι·
 ὡς τότε ἀριστήεις δολιχοῦ πρόπαρ αἰγιαλοῖο ἤλυον ἐρπύζοντες.
Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο παραβολῶν.

8. Γ. 1194—1197/8. *Ὁ κλέπτης. αὐτὰρ Ἴησων... βῆ ῥ' ἐς
 ἐρημναίην, κλωπήιος ἠύτέ τις φῶρ, συν πᾶσιν χρήεσσι.* *Παραβολή.*

9. Δ. 459—462. *Τὸ παιδίον, ὃ τι θέλει νὰ διαβῇ τὸν πλημ-
 μυρίζοντα ῥύακα.* οἶδοι δ' ἀντικρὺ μετιῶν πειρήσατο μύθοις εἰς
 κασιγνήτης, ἀταλὸς πάς οἷα χαράδρης χειμερίης, ἦν οὐδὲ δι'
 αἰζηοὶ περῶσιν· εἶ κε δόλον ξείνοισιν ἐπ' ἀνδράσι τεγγήσαιτο.
Ψυχικὴ παραβολή.

10. A. 535—43. *Οἱ νέοι, οὔτινες περὶ τὸν βωμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος χορεύουσιν. οἱ δ', ὥστ' ἠίδεοι Φοῖβφ χορὸν ἢ ἐνὶ Πυθοὶ ἢ πρὸς ἐν Ὀρτυγίῃ, ἢ ἐφ' ὕδασιν Ἰσμηνοῖο στησάμενοι φόρμιγγος ὑπαὶ περὶ βωμὸν ὀμαρτήν ἐμμελέως κραιπνοῖσι πέδον ῥήσσωσι ποδέσσιν ὡς οἱ ὑπ' Ὀρφῆος κιθάρῃ πέπληγον ἐρετμοῖς πόντου λάβρον ὕδωρ. ἐπὶ δὲ ῥόθια κλύζοντο· ἀφρῶ δ' ἔνθα καὶ ἔνθα κελαινὴ κήκιεν ἄλμη δεινὸν μορμύρουσα ἐρσιθενέων μένει ἀνδρῶν. Παραβολή.*

11. Δ. 946—954. *Τὸ παίγνιον τῶν παρθένων. Ἴδὲ III. α. 4.*

12. B. 197—199. *Τὸ ὄνειρον. ὀρθωθεὶς δ' εὐνήθην, ἀκήριον ἦντ' ὄνειρον, βάκτρφ σκηπτόμενος ῥικνοῖς ποσὶν ἦε θύραζε, τοίχους ἀμφαφῶν. Παραβολὴ ψυχικὴ.*

13. B. 446—7. *Τὸ ὄνειρον. νόος δὲ οἱ ἦντ' ὄνειρος ἐρπύζων πεπότῃ μετ' ἔχνια νεισομένοιο. Ψυχικὴ παραβολή.*

14. Δ. 384—5. *Τὸ ὄνειρον. δέρος δὲ τοι ἔσον ὄνειροις οὔχοιτ' εἰς ἔρβος μεταμώνιον. Ψυχικὴ παραβολή.*

15. Δ. 877. *Τὸ ὄνειρον. Ἴδὲ III. β. 23. Ψυχικὴ παραβολή.*

II. Ἡ μυθολογία.

1. Γ. 773—76. *Τὰ βέλη τῆς Ἀρτέμιδος ὄντι τοῦ θανάτου. ὡς ὄφελόν γε Ἀρτέμιδος κραιποῖσι πάρος βελέεσσι δαμῆναι, πρὶν τόνγ' εἰσιδέειν, πρὶν Ἀχαιίδα γαῖαν ἰκέσθαι Χαλκιόπης υἱας. Μετωνυμία.*

2. A. 306—310. *Ὁ Ἀπόλλων, ὅτε ἐξέροχεται ἐκ τοῦ ναοῦ του, ἦ, καὶ ὁ μὲν προτέρωσε δόμων ἐξῶρτο νέεσθαι. οἶος δ' ἐκ νηοῦ θυώδεος εἶσιν Ἀπόλλων Δῆλον ἀν' ἠγαθέην, ἦε Κλάρον, ἢ ὄγε Πυθὴ ἢ Λυκίην εὐρεῖαν ἐπὶ Ξανθοῖο ῥόησιν, τοῖος ἀνα πληθὺν δήμου κίεν. Παραβολή.*

3. B. 1205—1206. *Ὁ ἰσχυρὸς Ἄρης. καὶ δὲ κεν Ἄρει σμερδαλέην ἐνοπήν μέγα τε σθένος ἰσοφαρίζοι. Παραβολή.*

4. Γ. 876—886. *Ἡ Ἄρτεμις, ἣτις πηγαίνει μετὰ τῆς χρυσοῦς ἀμάξης τῆς καὶ τὰ ζῶα καὶ αἱ νόμφαι ἔπονται αὐτῇ. οἷη δὲ λιαρῶσιν ἐφ' ὕδασι Παρθενίοιο, ἦε καὶ Ἄμνισοῖο λοεσσαμένη ποταμοῖο χρυσεῖοις Λητωῖς ἐφ' ἄρμασιν ἐστηρία ὠκείαις κεμάδεσσι διεξέλασσησι κολώνας, τηλόθεν ἀντιώσσα πολυκνίσου ἐκατόμβης· τῇ δ' ἄμα νόμφαι ἔπονται ἀμορβάδες, αἱ μὲν ἐπ' αὐτῆς ἀγρόμεναι πηγῆς Ἄμνισίδος, αἱ δὲ δὴ ἀμφὶ ἄλσεα καὶ σκοπιὰς πολυπίδακας· ἀμφὶ δὲ θῆρες κνυζηθμῶ σαίνουσιν ὑποτρομέοντες ἰοῦσαν· ὡς αἴγ' ἐσσεύοντο*

δι' ἄστρους· ἀμφὶ δὲ λαοὶ εἶκον, ἀλευάμενοι βασιληίδος ὄμματα κούρης.
Πολυχρωμικὴ παραβολή.

5. Γ. 1240—45. Ὁ Ποσειδῶν, ὅτε πηγαίνει εἰς τὸν ἀγῶνα. οἷος δ' Ἰσθμίων εἶσι Ποσειδάων ἐς ἀγῶνα ἄρμασιν ἐμβεβαώς, ἢ Ταίναρον, ἢ ὅγε Λέρνης ὕδωρ, ἠὲ κατ' ἄλλος Ὑαντίου Ὀγγηστοῖο, καί τε Καλαύρειαν μετα δῆθ' ἄμα νείσεται ἵπποις, πέτρην θ' Αἰμονίην, ἢ δεινδρήεντα Γεραιστόν· τοῖος ἄρ Αἰήτης Κόλχων ἀγὸς ἦεν ἰδεσθαι.
Παραβολή.

6. Α. 1156—58. Οἱ ἀελλόποδες ἵπποι τοῦ Ποσειδῶνος. οἱ δὲ γαληναίη πίσυνοι ἐλάσσκον ἐπιπρὸ νῆα βιῆ· τὴν δ' οὐ κε διεξ ἄλλος αἰστούσαν οὐδὲ Ποσειδάωνος ἀελλόποδες κίχον ἵπποι. *Παραβολή.*

7. Β. 38—45. Ὁ υἱὸς τοῦ Τυφωέος ἢ τῆς Γῆς, (ὁ ἀστὴρ, τὸ θηροῖον). ἀλλ' ὃ μὲν ἢ ὄλοσιο Τυφωέος, ἠὲ καὶ αὐτῆς Γαίης εἶναι εἶκτο πέλωρ τέκος, οἷα πάροιθεν χωομένη Διὶ τίκτεν· ὃ δ' οὐρανόφ ἀτάλαντος ἀστέρι Τυνδαριδης, οὐπερ κάλλιστα ἕασιν ἐσπερίην δια νόκτα φαινομένου ἀμαρυγαί. τοῖος ἔην Διὸς υἱός, ἔτι χονόοντας ἰούλους ἀντέλλων, ἔτι φαιδρὸς ἐν ὄμμασιν. ἀλλὰ οὐ ἀλκή καὶ μένος ἦν· ὅτε θηρὸς ἀξέετο. *Πολυχρωμικὸν σίμπλεγμα τριῶν παραβολῶν.*

8. Α. 633—636. Αἱ θυιάδες. τῷ καὶ ὅτ' ἐγγύθι νήσου ἐρεσομένην ἴδον Ἀργῶ, αὐτίκα πασσοδίη πυλώων ἔκτοσθε Μυρίνης δῆμα τεύχεα δῶται ἐς αἰγιαλὸν προχέοντο, θυιάσιν ὠμοβόροις ἔχειαι.
Παραβολή.

9. Β. 756. Ὁ θεός. αὐτὸν δ' ὥστε θεὸν Πολυδεύκεα δεξιόωτο.
Παραβολή.

10. Γ. 1124. Ὁ θεός. οἱ δὲ σε πάγχυ θεὸν ὡς πορσανέουσιν.
Παραβολή.

11. Δ. 1610. Οἱ θεοί. Ἰδὲ IV. 19.

III. Ἡ φύσις.

α) Αἱ γενικαὶ ιδιότητες τῆς φύσεως.

1. Α. 545—6. Ἡ ἀτραπός. Ἰδὲ III. γ. 1.

2. Β. 580—81. Ἡ πέτρα. καὶ σφισιν ἀπροφάτως ἀνέδου μέγα κῆμα πάροιθεν κυρτόν, ἀποτμήγι σκοπιῇ ἴσον. *Παραβολή.*

3. Γ. 1293—95. Ὁ βράχος, ὅντινα τὰ κύματα τῆς θαλάσσης τύπτουσιν. αὐτὰρ ὃ τοῦσγε εὐ διαβάς, ἐπιόντας, ἄτε σπιλάς εἰν ἀλί πέτρῃ μίμνεν ἀπειρεσίησι δινεύμενα κύματ' ἀέλλαις. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

4. Δ. 945—55. Ὁ κρημνός, (τὸ παίγνιον τῶν παρθένων.) αἰ δ' ὅτε μὲν κρημνοῖς ἐναλίγκιαι ἡέρι κύρον, ἄλλοτε δὲ βρύχιαι νεάτω ὑπο πυθμένι πόντου ἡρήρειν, τὸ δὲ πολλὸν ὑπέιρεχεν ἄγριον οἶδμα. αἰ δ', ὡτ' ἡμαθόεντος ἐπισχεθὼν αἰγιαλοῖο παρθενικαί, δίχα κόλπον ἐπ' ἰξίας εἰλίξασαι, σφαίρη ἀθύρουσιν περιηγί· ἡ μὲν ἔπειτα ἄλλη ὑπεξ ἄλλης δέχεται, καὶ ἐς ἡέρα πέμπει ὕφι μεταχρονίην· ἡ δ' οὐποτε πιλναται οὔδει· ὡς αἰ νῆα θέουσαν ἀμοιβαδὶς ἄλλοθεν ἄλλη πέμπε διηγερίην ἐπὶ κύμασιν, αἰὲν ἄπωθεν πετράων· περι δὲ σφιν ἐρευγόμενον ζέεν ὕδωρ. *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο παραβολῶν.*

5. Β. 169—170. Τὸ ὄρος. ἔνθα μὲν ἡλιβάτω ἐναλίγκιον οὔρει κῶμα ἀμφέρεται προπάροιθεν ἐπαΐσσοντι ἐοικός, *Παραβολή.*

β) Τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα.

1. Γ. 755—60. Αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου, αἴτινες ἀνανακλῶσιν ἀπὸ τοῦ ὕδατος. πυκνά δὲ οἱ κραδίη στηθέων ἔντοσθεν ἔθουιν, ἡελίου ὡς τίς τε δόμοις ἐνιπάλλεται αἴγλη ὕδατος ἐξανιοῦσα, τὸ δὴ νεὸν ἡὲ λέβητι, ἡὲ που ἐν γαυλῶ κέχεται· ἡ δ' ἔνθα καὶ ἔνθα ὡκεῖη στροφάλιγγι τινάσσεται αἰσσοῦσα· ὡς δὲ καὶ ἐν στηθεσὶ κέαρ ἐλελίξετο κοῦρης. *Πολυχρωμικὴ ψυχικὴ παραβολή.*

2. Γ. 1228—30. Ἡ λάμψις τοῦ ἀνερχομένου ἡλίου. γρυσεῖην δ' ἐπὶ κρατὶ κόρον θέτο τετραφάληρον, λαμπομένην, οἷόν τε περίτροχον ἔπλετο φέγγος ἡελίου, ὅτε πρῶτον ἀνέρχεται ὡκεανοῖο. *Παραβολή.*

3. Δ. 847—50. Ἡ σπουδὴ τῶν τοῦ ἡλίου ἀκτῖνων. αὐτὴ δ' ὡκυτέρη ἀμαρύματος ἡὲ βολάων ἡελίου, ὅτ' ἄνεισι περαιῖς ὑψόθι γαίης. σεβάτ' ἔμην, λαίψηρά δι' ὕδατος ἔστ' ἀφίκανεν ἀκτὴν Αἰαίην Τυρσηνίδος ἡπεῖριοι *Παραβολή.*

4. Δ. 1477—80. Ἡ νεομηνία. ἀτὰρ τότε γ' Ἡρακλῆα μόνον ἀπειρεσίης τηλοῦ χθονὸς εἶσατο Λυγκεὺς τῶς ἰδέειν, ὡς τίς τε νέφθ ἐν· ἡματι μήνην ἡ ἴδεν, ἡ ἐδόκησεν ἐπαχλύουσαν ἰδέσθαι. *Παραβολή.*

5. Δ. 1616. Ὁ μηνίσκος. Ἴδὲ IV. 19.

6. Α. 238—40. Οἱ διὰ τῶν νεφελῶν διαλάμποντες ἀστέρες. ἀμφὶ δὲ λαῶν πληθὺς σπερχομένων ἄμυδις θέεν· οἱ δὲ φαινοὶ ἀστέρες ὡς νεφέεσσι μετέπρεπον· *Παραβολή.*

7. Α. 774—81. Ὁ ἀστήρ, ὄντινα μετὰ χαρᾶς βλέπουσιν αἱ νύμφαι. βῆ δ' ἔμηναι προτι ἄστου φαινωῦ ἀστέρι ἴσος, ὅν ῥά τε νηγατέχσιν ἐσεργόμεναι καλύβησιν νύμφαι θηήσαντο δόμων ὑπερ ἀντέλ-

λοντα, καί σρισι κνανέσιο δι' ἡέρος ὕμματα θέλγει καλὸν ἐρευθόμενος, γάνονται δέ τε ἡιθέσιο παρθένος ἱμείρουσα μετ' ἀλλοδαποῖσιν ἐόντος ἀνδράσιν, ᾧ καὶ μιν μνηστὴν κομέουσι τοκῆς· τῷ ἕκλος προ πόλῃος ἀνα στίβον ἦεν ἤρωσ. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

8. B. 41. 'Ο ἀστήρ. Ἰδὲ II. 7.

9. B. 600. Τὸ μετέωρον. ἢ δ' ἰκέλη πτερόεντι μετήρορος ἔσσυτ' διστῶ. *Παραβολή.*

10. Γ. 140—41. 'Ο ἀστήρ. ἀστήρ ὤς, φλεγέθοντα δι' ἡέρος ὀλκὸν ἔησιν. *Παραβολή.*

11. Γ. 956—61. 'Ο Σείριος. αὐτὰρ ὄγ' οὐ μετα δηρὸν ἐελδομένην ἐφαιάνθη ὑφ'ὸς' ἀναθρώσκων, ἄτε Σείριος ὠκεανοῖο, ὃς δὴ τοι καλὸς μὲν ἀρίζηλός τ' ἐσιδέσθαι ἀντέλλει, μήλοισι δ' ἐν ἄσπετον ἦκεν διζύν· ὡς ἄρα τῇ καλὸς μὲν ἐπήλυθεν εἰσοράσθαι Αἰσονίδης, κάματον δὲ δυσίμερον ὤρσε φαιανθείς. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

12. Γ. 1359—63. Οἱ μετὰ τὴν χιονιὰν ἀναφαινόμενοι ἀστέρες. ὡς δ' ὀπότε' ἐς γαίαν πολέος νιφετοῖο πεσόντις ἄψ' ἀπο χειμερίας νεφέλας ἐκέδασσαν ἀῆται λυγαίῃ ὑπο νυκτί, τὰ δ' ἀθρόα πάντ' ἐφαιάνθη τείρεα λαμπετόντα δια κνέφας· ὡς ἄρα τοίγε λάμπων ἀναλδήσκοντες ὕπερ χθονός. *Παραβολή.*

13. Γ. 1377. 'Ο πίπτων ἀστήρ. Ἰδὲ III. ζ. 12.

14. B. 267. 'Η ἀστραπή. Ἰδὲ III. β. 20.

15. Γ. 1263—67. 'Η ἀστραπή. πολλὰ δ' ἄρ' ἔνθα καὶ ἔνθα μετάρσιον ἔγχοσ ἔπαλλεν, ἀσπίδα χαλκείην μελίην τ' ἐν χερσὶ τινάσσων. φαίης κεν ζοφεροῖο κατ' αἰθέρος ἀίσσουσαν χειμερίην στεροπὴν θαμινὸν μεταπαιφάσσεσθαι ἐκ νεφέων, ὅτ' ἔπειτα μελάντατον ὄμβρον ἄγωνται. *Παραβολή.*

16. Γ. 1305. 'Η ἀστραπή. Ἰδὲ IV. 16.

17. Δ. 184—85. 'Η ἀστραπή. θάμβησαν δὲ νέοι μέγα κῶας ἰδόντες λαμπόμενον στεροπῇ ἕκλον Διός. *Παραβολή.*

18. B. 565—6. 'Η νεφέλη. ὠρτο δὲ πολλὴ ἄλμη ἀναβρασθεῖσα, νέφος ὤς· *Παραβολή.*

19. Δ. 123—26. 'Η ἐν ταῖς ἀκτίσιν τοῦ ἀνερχομένου ἡλίου λάμπουσα νεφέλη. τῷ δὲ δι' ἀτραπιτοῖο μεθ' ἱερὸν ἄλσος ἕκοντο, φηγὸν ἀπειρεσίην διζήμενῷ, ἣ ἔπι κῶας βέβλητο, νεφέλη ἐναλίγκιον, ἣτ' ἀνιόντος ἡελίου φλογερῆσιν ἐρευθεται ἀκτίνεσσιν. *Παραβολή.*

20. B. 266—69. 'Η καταιγίς, (ἢ ἀστραπή). καὶ δὴ τὰ πρῶτισθ' ὁ γέρων ἔφασκεν ἐδωδῆς, αἶ δ' ἄφαρ ἦντ' ἄλλα ἀδευκέες, ἣ στεροπαὶ ὡς ἀπρόφατοι νεφέων ἐξάλμεναι ἐσσεύοντο κλάγγη μαιμῶσαι ἐδητύος· *Σύμπλεγμα δύο παραβολῶν.*

21. Γ. 1327—29. Ἡ καταίγῃς ὄρτο δ' αὐτμῆ ἤύτε βυκτάων ἀνέμων βρόμος, οὔστε μάλιστα δευδιότες μέγα λαίφος ἀλίπλοοι ἐστειλαντο. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

22. Δ. 221. Ἡ ταχεῖα πνοή. Ἰδὲ III. δ. 4.

23. Δ. 877—79. Ἡ πνοή, (τὸ ὄνειρον). αὐτῇ δὲ πνοιῇ ἔκελῃ δέμας, ἡύτ' ὄνειρος, βῆ ῥ' ἔμεν ἐκ μεγάρου θουῶς, καὶ ἐσίλατο πόντον χωσαμένη. *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο παραβολῶν.*

24. Δ. 1245—6. Ὁ ἀήρ. ἄχος δ' ἔλεν εἰσορόωντας ἡέρα καὶ μεγάλης νῶτα χθονὸς ἡέρι ἴσα, . . . *Παραβολή.*

25. Δ. 1365—68. Ἡ πνοή. ἐξ ἀλὸς ἡπειρον δὲ πελώριος ἔκθορον ἔπρος, ἀμφιλαφῆς, χρυσέησι μετήρορ ἀύχένα χαίταις· ῥίμφα δὲ σεισάμενος γυῖων ἄπο νήχυτον ἄλμην ὄρτο θέειν, πνοιῇ ἔκελος πόδας. *Παραβολή.*

26. Β. 1083—89. Ἡ γάλαζα. ὡς δ' ὅποτε Κρονίδης πυκινῆν ἐφέηκε γάλαζαν ἐκ νεφέων ἀνά τ' ἄστου καὶ οἰκία, τοὶ δ' ὑπο τοῖσιν ἐνναέται κόναβον τεγέων ὑπερ εἰσαίοντες ἦνται ἀκήν, ἐπεὶ οὔ σφε κατέλαβε χεῖματος ὄρη ἀπρυσάτως, ἀλλὰ πρὶν ἐκαρτύναντο μέλαθρον· ὡς πυκινὰ πτερὰ τοῖσιν ἐφίσσαν αἰζουσντες ὕψι μάλ' ἀμ πέλαγος περάτης εἰς ὄβρεα γαίης. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

27. Γ. 1019—21. Ἡ ἐπὶ τοῦ τρανταζύλλου τηχομένη δρόσος. αἰνέτο δὲ φρένας εἴτω τηχομένη, οἶόν τε περι ῥυδέησιν ἐέρησῃ τήκεται· ἡψοῖσιν αἰνομένη φαέεσσιν. *Πολυχρωμικὴ ψυχικὴ παραβολή.*

γ) Τὸ πῦρ.

1. Α. 544—46. Ἡ φλόξ, (ἡ ἀτραπὸς). στράπτε δ' ὑπ' ἡελίω φλογὶ εἴκελα νηὸς ἰούσης τεύχεα· μακραι δ' αἰέν ἐλευκαίνοντο κέλευθοι, ἀτραπὸς ὡς χλοερῶτο διειδομένη πεδίοιο. *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο παραβολῶν.*

2. Α. 1026—29. Τὸ πῦρ, ὃ τι κατακαίει τὸ δάσος. συν δ' ἔλασαν μελίας τε καὶ ἀσπίδας ἀλλήλοισιν ὀξεῖτῃ ἔκελοι ῥιπῆ πυρός, ἦτ' ἐν· θάμνοισι ἀυαλέοισι πεσοῦσα κορύσσεται· ἐν δὲ κυδοιμὸς δεινός τε ζαμενῆς τε Δολιονίω πέσε δῆμω. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

3. Α. 1296—97. Ὁ σπινθήρ τῷ δὲ οἱ ὅσσοι ὄστλιγγες μαλερῶτο πυρός ὡς ἰνθάλλοντο. *Παραβολή.*

4. Γ. 286—87. Ἡ φλόξ. βέλος δ' ἐνεδαίετο κούρη νέρθην ὑπο κραδίῃ, φλογὶ εἴκελον. *Παραβολή.*

5. Γ. 291—98. Ὁ ἀναφλεγόμενος ἀνθραξ. ὡς δὲ γυνῆ μα-

λερῷ περι κάρφεα χεύατο δαλῶ χερνήτις, τῆπερ ταλασήια ἔργα μέμηλεν, ὡς κεν ὑπωρόφιον νόκτωρ σέλας ἐντόναιτο, πάγχυ μάλ' ἐγρομένη· τὸ δ' ἀθέσφατον ἐξ ὀλίγοιο δαλοῦ ἀνεργόμενον συν κάρφεα πάντ' ἀμαθύνει· τοίος ὑπο κραδίη εἰλυμένος αἴθειο λάθρη οὐλος ἔρωσ' ἀπαλάς δὲ μετετρωπάτο παρειὰς ἐς χλόον, ἄλλοτ' ἔρευθος, ἀκηδείησι νόοιο. *Πολυχρωμικὴ ψυχικὴ παραβολή.*

6. Δ. 139—44. Ὁ κυλιόμενος καπνός. ὡς δ' ὅτε τυφομένης ὕλης ὑπερ αἰθαλόεσσαί καπνοῖο στροφάλιγγες ἀπειρίτοι εἰλίσσονται, ἄλλη δ' αἰψ' ἐτέρη ἐπιτέλλεται αἰὲν ἐπιπρὸ νεϊόθεν εἰλίγγοισιν ἐπήρορος ἐξανιοῦσα· ὡς τότε κείνο πέλωρον ἀπειρσίας ἐλέλιξεν ῥυμβόνας ἀζαλέησιν ἐπηρεφέας φολίδεσσιν. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

7. Δ. 173. Ἡ φλόξ, Ἰδὲ I. 4.

8. Δ. 488—89. Τὸ πῦρ. οὐ δ' ἄρα τις κείνων θάνατον φύγε, πάντα δ' ὅμιλον πῦρ ἄτε δηϊώντες ἐπέδραμον. *Παραβολή.*

9. Δ. 1143—46. Ἡ λάμψις τοῦ πυρός. ἄνθεα δὲ σφιν νόμφαι ἀμεργόμεναι λευκοῖς ἐνι ποικίλα κόλπαις ἐσφόρειον· πάσας δὲ πυρός ὡς ἄμφεπεν αἴγλη· τοῖον ἀπο χρυσέων θυσάνων ἀμαρῦσσετο φέγγις. *Παραβολή.*

10. Δ. 1544. Ὁ σπινθήρ. Ἰδὲ III. ζ. 3.

δ) Τὸ ὕδωρ.

1. Β. 70—75. Τὸ κῦμα τῆς θαλάσσης, ὃ τι τύπτει το πλοῖον. ἔνθα δὲ Βεβρόκων μὲν ἄναξ, ἄτε κῦμα θαλάσσης τρηχὺ θοήν ἐπι νῆα κορύσσεται, ἣ δ' ὑπο τυτθὸν ἰδρεΐη πυκνιοῖο κυβερνητήρος ἀλύσκει, ἰεμένου φορέεσθαι ἔσω τοίχοιο κλύδωνος, ὡς ὅγε Τυνδαρίδην φοβέων ἔπετ', οὐ δὲ μιν εἶα δηθύνειν. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

2. Γ. 1370—71. Ἡ παφλάζουσα θάλασσα. Κόλχοι δὲ μέγ' ἴαχον, ὡς ὅτε πόντος ἴαχεν ὀξείησιν ἐπιβρομέων σπιλάδεσσιν. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

3. Δ. 149—153. Τὰ κύματα τῆς θαλάσσης. ἀτὰρ ὅγ' ἦδη σῆμη θελιγόμενος δολιχὴν ἀνελέετ' ἄκανθαν γηγενέος σπειρής, μήκυνε δὲ μυρία κύκλα, οἷον ὅτε βληχραῖσι κυλινδόμενον πελάγεσσιν κῦμα μέλαν κωφόν τε καὶ ἄβρομον. *Παραβολή.*

4. Δ. 214—21. Τὰ ἀναρίθμητα κύματα τῆς θαλάσσης, (τὸ πλῆθος τῶν φύλλων, ἢ σπουδὴ τῆς πνοῆς.) ὅσσα τε πόντου κύματα χειμερίοιο κορύσσεται ἐξ ἀνέμοιο, ἣ ὅσα φύλλα χαμάζε περικλαδέος πέσεν ὕλης φυλλοχόφ ἐνι μηνί — τίς ἂν τάδε τεκμήραιτο; — ὡς οἱ ἀπειρέσιοι ποταμοῦ παρεμέτρεον ὄχθας, κλαγγὴ μαιμῶντες· ὁ δ'

εὐτόκτω ἐνὶ δίφρῳ Αἰήτης ἵπποισι μετέπρεπεν, οὓς οἱ ὕπασσεν Ἥελιος, πνοιῆσιν ἐειδομένους ἀνέμοιο· *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα τριαῶν παραβολῶν.*

5. Γ. 225—27. Ὁ πάγος, ἢ δ' ἄρ ὕδωρ προρέσκει, τὸ μὲν ποθὶ δυσομένησιν θέρμετο Πληιάδεσσιν, ἀμοιβηδὶς δ' ἀνιούσαις κρυστάλλῳ ἕκλον κοίλης ἀνεκίχιε πέτρης. *Παραβολή.*

ε) Τὰ φυτά.

1. Γ. 967—72. Τὰ δένδρα, ἅτινα σιγανῶς ἴστανται παρ' ἀλλήλοις ἐν τῇ νηνεμίᾳ, ἀλλὰ διὰ μιᾶς ἄρχονται νὰ βομβῶσιν ἐν τῷ ἀνέμῳ, (ἢ πνοῇ ἀντὶ τοῦ ψιθυρισμοῦ). τῷ δ' ἄνεφ καὶ ἀναυδοὶ ἐφέστασαν ἀλλήλοισιν, ἢ δρυσίν, ἢ μακρῆσιν ἐειδόμενοι ἐλάτησιν, αἵτε παράσσον ἔκηλοι ἐν οὖρεσιν ἐρρίζωνται, νηνεμίᾳ μετὰ δ' αὐτίς ὑπο ῥιπῆς ἀνέμοιο κινούμεναι ἐμάθησαν ἀπείριτον· ὡς ἄρα τῷγε μέλλον ἄλις φθέγξασθαι ὑπο πνοιῆσιν Ἔρωτος. *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα μιᾶς παραβολῆς καὶ μιᾶς μεταφορᾶς.*

2. Γ. 1375. Τὰ καταπίπτοντα δένδρα. Ἴδὲ III. ζ. 12.

3. Δ. 216. Τὸ ἀναριθμητὸν πλήθος τῶν φύλλων. Ἴδὲ III. δ. 4.

4. Δ. 625—26. Αἱ σταγόνες τοῦ ἐλαίου. Τὰ δὲ δάκρυα μορομένησιν οἷον ἐλαιηραὶ στάγες ὕδασιν ἐμφορέοντο. *Παραβολή.*

5. Δ. 1682—88. Τὸ ἡμίκοπον δένδρον, ὃ τι νύκτωρ καταπίπτει. ἀλλ' ὡς τίς τ' ἐν ὄρεσσι πελωρήῃ ὑψόθι πεύκη, τίγντε θοοῖς πελέκεσσιν ἐθ' ἡμιπλήγη λιπόντες ὑλοτόμοι δρυμοῖο καθήλυθον· ἢ δ' ὑπο νυκτὶ ῥιπῆσιν μὲν πρῶτα τινάσσεται, ὕστερον αὐτε πρυμνόθεν ἐξεαγεῖσα κατήριπεν· ὡς ὅγε ποσσὶν ἀκαμάτοις τείως μὲν ἐπισταδὸν ἠωρεῖτο, ὕστερον αὐτ' ἀμενηγὸς ἀπείριον κάμππεσε δοῦπφ. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

ζ) Τὰ ζῷα.

1. Β. 45. Τὸ θηρίον. Ἴδὲ II. 7.

2. Α. 1243—49. Τὸ θηρίον, ὃ τι δὲν δύναται νὰ εὖρη τὰ πρόβατα, διότι οἱ ποιμένες κατέλκισαν αὐτά. βῆ δὲ μεταίξιας Πηγέων σχεδόν, ἠύτέ τις θῆρ ἄγριος, ὅν ῥά τε γῆρυς ἀπόπροθεν ἕκετο μήλων, λιμῶ δ' αἰθόμενος μετανίσσεται, οὐ δ' ἐπέκυρσεν ποίμνησιν· πρὸ γὰρ αὐτοὶ ἐνὶ σταθμοῖσι νομῆες ἔλσαν· ὃ δὲ στενάχων βρέμει ἄσπετον, ὄφρα κάμησιν· ὡς τότε ἄρ Εἰλατίδης μεγάλ' ἔστενεν, ἀμφι

δὲ χώρον φοῖτα κεκληγώς· μελέη δὲ οἱ ἔπλετο φωνή. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

3. Δ. 1541—47. Ὁ ἔρπων δράκων, (τὸ πῦρ). ὡς δὲ δράκων σκολιγὴν εἰλιγμένος ἔρχεται εἰμον, εὐτέ μιν δξύτατον θάλλπει σέλας ἡελίοιο· ροίζφ δ' ἔνθα καὶ ἔνθα κάρη στρέφει, ἐν δὲ οἱ ὅσσε σπινθάρύγεσσι πυρὸς ἐναλίγκια μαιμώνοντι· λάμπεται, ἔγγρα μυχὸν δὲ διαβρωχοῖτο δύηται· ὡς Ἀργῶ λίμνης στόμα ναύπορον ἐξερέουσα ἀμφρόπει δηναῖον ἐπι χρόνον. *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο παραβολῶν.*

4. Β. 25—29. Ὁ τραυματισθεὶς λέων. ὡς φάτ' ἀπληγέως· δ δ' ἐσέδρακεν ἄμμαθ' ἐλίξας, ὥστε λέων ὑπ' ἄκοντι τετυμμένος, ὄντ' ἐν ὄρεσσι ἀνέρες ἀμφιπένονται· ὅ δ' ἰλλόμενός περ ὀμίλφ τῶν μὲν ἔτ' οὐκ ἀλέγει, ἐπι δ' ὄσεται οἰόθεν οἶος ἄνδρα τόν, ὅς μιν ἔτυψε παροῖτατος, οὐ δ' ἐδάμασεν. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

5. Δ. 1337—42. Ὁ λέων. ὅστις βροχώμενος καλεῖ τὸ θηλυκὸν του. ἦ, καὶ ἀνάξας ἐτάρους ἐπι μακρὸν αὐτεῖ, ἀσταλέος κονήσι, λέων ὡς, ὅς ῥά τ' ἄν' ἕλην σύνομον ἦν μεθέπων ὠρύεται· αἱ δὲ βαρείη φθογγῆ ὑποτρομέουσιν ἄν' οὔρεα τηλόθι βήσσαι· δεῖματι δ' ἄγραιλοι τε βόες μέγα πεφρίκατιν βουπελάται τε βοῶν. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

6. Β. 123—29. Οἱ λύκοι, οἵτινες ἐφόβησαν τὰ πρόβατα. ὡς δ' ὅτ' ἐνὶ σταθμοῖσιν ἀπειρονα μῆλ' ἐφόβησαν ἦματι χειμερίφ πολιοὶ λύκοι ὀρμηθέντες λάθρη εὐρρίνων τε κυνῶν αὐτῶν τε νομήων, μαίνονται δ' ὅ τι πρῶτον ἐπαΐξαντες ἔλωσιν, πόλλ' ἐπιπαμφαλόωντες ὁμοῦ· τὰ δὲ πάντοθεν αὐτως στείνονται πίπτοντα περι σφίσιν· ὡς ἄρα τοίγε λευγαλέως Βέβρυκας ὑπερφιάλους ἐφόβησαν. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

7. Γ. 1259—62. Ὁ ἵππος, ὅστις ποθεῖ τὸν πόλεμον. ὡς δ' ὅτ' ἀρήμιος ἵππος ἐελδόμενος πολέμοιο σκαρθμῶ ἐπιχρεμέθων κρούει πέδον, αὐτὰρ ὑπερθεν κυδιῶν ὀρθοῖσιν ἐπ' οὔασιν ἀγένην· ἀείρει τοῖος ἄρ Αἰσονίδης ἐπαγχείτο κάρτεϊ γυῖον. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

8. Α. 1265—72. Ὁ ταῦρος, ὅτινα ἔδαξε ὁ σφῆξ καὶ λυσάζων τρέχει ἐμπρός. ὡς δ' ὅτε τίς τε μύωπι τετυμμένος ἔσσυτο ταῦρος πίσεά τε προλιπῶν καὶ ἐλεσπίδας, οὐ δὲ νομήων οὐ δ' ἀγέλης ὄθεται, πρήσσει δ' ὀδόν, ἄλλοτ' ἄπαυστος, ἄλλοτε δ' ἰστάμενος, καὶ ἀναπλατὸν ἀγένην· ἀείρων ἦσιν μύκημα, κακῶ βεβολημένος οἴστρω· ὡς ὅγε μαιμών ὅτε μὲν θυὰ γούνιτ' ἐπαλλεν συνεχέως, ὅτε δ' αὐτε μεταλλάγων καμάτοιο τῆλε διαπρύσιον μεγάλῃ βοάσκειν αὐτῆ. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

9. Β. 888—89. *Οἱ διὰ τὴν βοῦν μαλώνοντες ταῦροι.* ἄψ δ' αὐθις συνόρουσαν ἐναντίοι, ἦύτε ταύρω φορβάδος ἀμφι βοὸς κκοκτοηότε δηριάασθον. *Παραβολή.*

10. Δ. 1447—49. *Ὁ διψασμένος βοῦς.* αὐτὰρ ὄγ' ἄμφω χεῖρε πέδῳ καὶ στέρνον ἐρείσας ῥωγάδος ἐκ πέτρης πῖν ἄσπετον, ὕφρα βαθεῖαν νηδὺν, φορβάδι ἴσος ἐπιπροπεσῶν, ἐκρορέεθη. *Παραβολή.*

11. Γ. 1057—59. *Οἱ ἀλλήλους φθείροντες κύνες.* οἱ δ' ἄν' ἐπ' αὐτῶ, καρχαλέοι κύνες ὥστε περι βρώμης, ὀλέκοιεν ἀλλήλους· *Παραβολή.*

12. Γ. 1373—80. *Οἱ κύνες, οἷτινες ἀλλήλους φθείρουσιν, (τὰ καταπίπτοντα δένδρα, ὁ πίπτων ἀστήρ.)* οἱ δ' ὥστε θοοὶ κύνες ἀμφιθορόντες ἀλλήλους βρυχηδὸν ἐδήιον· οἱ δ' ἐπι γαίαν μητέρα πίπτον εἰς ὑπο δούρασιν ἦύτε πεδκαὶ ἢ δρόες, ἄστ' ἀνέμοιο κατὰικες δονέουσιν. οἷος δ' οὐρανόθεν πυρόεις ἀναπάλλεται ἀστήρ ὀλκὸν ὑπαυγάζων, τέρας ἀνδράσιν, οἱ μιν ἴδωνται μαρμαρυγῇ σκιτίοιο δι' ἡέρος ἀίξαντα· τοῖος ἄρ Αἴσωνος υἱὸς ἐπέσσυτο γηγενέεσσιν· *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα τριῶν παραβολῶν.*

13. Δ. 1393—94. *Οἱ λυσσάζοντες κύνες.* λυσσαλέοις δ' ἤπειτ' ἔκειοι κυσὶν αἰσσόντες πίδακα μαστεβέσκον. *Παραβολή.*

14. Β. 1023—25. *Οἱ ἀναίσχοντοὶ χοῖροι.* οὐδ' ἐνὶ ἡς αἰδῶς ἐπιδήμιος, ἀλλὰ σύες ὡς φορβάδες, οὐδ' ἡβαιὸν ἀτυζόμενοι παρεόντας, μίσγονται χαμάδις ἐνὴ φιλότῃ γυναικῶν. *Παραβολή.*

15. Δ. 933—938. *Οἱ περὶ τὸ πλοῖον κολυμβῶντες δελφῖνες.* ὡς δ' ὅπότε ἄν δελφῖνες ὑπεξ ἄλῶς εὐδιῶντες σπερχομένην ἀγελῆδὸν εἰλίσσωνται περὶ νῆα, ἄλλοτε μὲν προσπάρουθεν ὀρώμενοι, ἄλλοτ' ὀπισθεν, ἄλλοτε παρβολάδην, ναύτῃσι δὲ χάρμα τέτυκται· ὡς αἰ ὑπεκπροθέουσαι ἐπήτριμοι εἰλίσσοντο Ἀργῆ περὶ νηί, Θέτις δ' ἔθουε κέλευθον. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

16. Δ. 1452—56. *Τὸ πλῆθος τῶν μυρμηκῶν ἢ τῶν μυῶν.* ὡς δ' ὅπότε στερινὴν περὶ χηραμὸν εἰλίσσονται γειομόροι μύρμηκες ὀμιλαδόν, ἢ ὅτε μυῖαι ἀμφ' ὀλίγην μέλιτος γλυκεροῦ λίβρα πεπτηνῖαι ἄπλητον μεμάστιν ἐπήτριμοι· ὡς τότε ὀλλεῖς πετραίη Μινύαι περὶ πίδακι δινεύεσκον. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

17. Γ. 275—77. *Ὁ σφῆξ.* τόφρα δ' Ἐρωσ πολιοῖο δι' ἡέρος ἴξεν ἄφαντος, τετρηχῶς, οἶδν τε νέαις ἐπι φορβάτιν οἰστρος τέλλεται, ὄντε μύωπα βοῶν κλειούσι νομηῆς. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

18. Α' 879—85. *Τὸ σμῆνος τῶν ἐπὶ τοῦ ὄρουσάδους λειμῶνος πετομένων μελισσῶν.* ὡς δ' ὅτε λείρια καλὰ περιβρομέουσι μέλισσαι πέτρης ἐκχόμεναι σιμβληίδος, ἀμφὶ δὲ λειμῶν ἐρσῆεις γάνυται,

καὶ δὲ γλυκὺν ἄλλοτ' ἐπ' ἄλλον καρπὸν ἀμέργουσιν πεπιτημέναι· ὡς ἄρα ταίγε ἐνδυκῆς ἀνέρας ἀμφι κινυρόμεναι προχέοντο, χερσί τε καὶ μύθοισιν ἐδεικνάνωντο ἕκαστον, εὐχόμεναι μακάρεσσιν ἀπήμονα νόστον δάσσαι. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

19. B. 130—36. *Αἱ μέλισσαι, ἄστινας ἐδίωξε τὸ κάπνισμα ἐκ τῆς φωλεᾶς τῶν.* ὡς δὲ μελισσῶν σμήνος μέγα μηλοβοτῆρες ἢ μελισσοκόμοι πέτρῃ ἐνὶ καπνιώσιν, αἱ δ' ἦτοι τείως μὲν ἀλλῆες ᾗ ἐνὶ σίμβλῳ βομβηδὸν κλονέονται ἐπιπρὸ δὲ λιγυρόντι καπνῷ τυφόμεναι πέτρης ἐκάς αἴσσουσιν· ὡς οἷγ' οὐκέτι δὴν μένον ἔμπεδον, ἀλλὰ κέδασθεν εἴσω Βεβρυκίης, Ἀμύκου μόρον ἀγγελέοντες. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

20. A. 1049—50. *Ἡ φοβουμένη περιστερά.* οἱ δ' ἄλλοι εἴξαντες ὑπέτρεσαν, ἤρ' τε κίρκους ὠκυπέτας ἀγελήδον ὑποτρέσσωσι πέλειαι· *Παραβολή.*

21. B. 932—35. *Ὁ πετόμενος ἰέραξ.* ἡ δ' ἐς πέλαγος πεφόρητο ἐντενές, ἡγύτέ τις τε δι' ἡέρος ὑπόθι κίρκος ταρσὸν ἐφείς πνοιῇ φέρεται ταχύς, οὐ δὲ τινάσσει ῥιπήν, εὐκῆλοισιν ἐνευδιῶν πτερύγεσσιν. *Παραβολή.*

22. Δ. 236—40. *Τὸ ἀναρίθμητον πλῆθος τῶν πτηνῶν.* ὡς ἔφατ' Αἰήτης· αὐτῷ δ' ἐνὶ ἡματι Κόλχοι νῆας τ' εἰρῶσαντο καὶ ἄρμενα νηυσὶ βάλοντο, αὐτῷ δ' ἡματι πόντον ἀνήιον· οὐ δέ κε φαίης τόσσον νηίτην στόλον ἔμμεναι, ἀλλ' οἰωνῶν ἰλαδὸν ἄσπετον ἔθνος ἐπιβρομέειν πελάγεσσιν. *Παραβολή.*

23. Δ. 485—87. *Θεὶ τὰς περιστερὰς φθείροντες ἰέρακες· τὰ πρόβατα φθείροντες λέοντες.* Κόλχον δ' ὄλεκον στόλον, ἡγύτε κίρκοι φύλα πελειῶν, ἢ μέγα πῶν λέοντες ἀγρότεροι κλονέουσιν ἐνὶ σταθμοῖσι θορόντες. *Σύμπλεγμα δύο παραβολῶν.*

24. Δ. 966—67. *Ἡ κολυμβίς.* ἐνθ' αἱ μὲν κατὰ βένθος ἀλίγκιαι αἰθυίῃσιν ὀδνον, ἐπεὶ ῥ' ἀλόχοιο Διὸς πόρσνον ἐφετμάς. *Παραβολή.*

25. Δ. 1298—1304. *Θεὶ ἐκ τῆς φωλεᾶς ἐκπεσόντες νεοσσοί, (τὸ κελάδημα τῶν κύκνων).* ὡς δ' ὅτ' ἐρημναῖοι πεπτηότες ἔκτοθι πέτρης χηραμοῦ ἀπτήγες λιγέα κλάζουσι νεοσσοί· ἢ ὅτε καλὰ νόοντος ἐπ' ὄφρ' οἱ Πακτωλοῖο κύκνοι κινήσουσιν ἐὸν μέλος, ἀμφὶ δὲ λειμῶν ἐρσῆεις βρέμεται, ποταμοῖό τε καλὰ ῥέεθρα· ὡς αἱ ἐπὶ ξανθὰς θέμεναι κονίησιν ἐθεΐρας παννόχαι ἐλεσινὸν ἰήλεμον ὠδύροντο. *Σύμπλεγμα δύο παραβολῶν.*

η) Τὰ ὄρουτά.

1. Δ. 1679—80. Ὁ μόλυβδος, ἐκ δὲ οἱ ἰχώρ τηκομένη ἕκελος μολιβφ ῥέεν. *Παραβολή.*

IV. Τὰ ἐπαγγέλματα τῶν ἀνθρώπων.

1. Β. 662—68. Οἱ βόες, οἵτινες μετὰ καμάτου σύρουσι τὸ ἄροτρον. οἷον δὲ πλαδῶσαν ἐπισχίζοντες ἄρουραν ἐργατῖναι μογέουσι βόες, περι δ' ἄσπετος ἰδρῶς εἴβεται ἐκ λαγόνων τε καὶ ἀυχένος· ὄμματα δὲ σφιν λοξὰ παραστροφῶνται ὑπο ζυγοῦ· αὐτὰρ αὐτμῆ ἀδαλέη στομάτων ἄμοτον βρέμει· οἱ δ' ἐνὶ γαίῃ χηλάς σκηρίπτοντε πανημέριοι πονέονται· τοῖς ἕκελοι ἥρωες ὑπέξ ἄλός εἰλκον ἐρετμά. *Παραβολή.*

2. Γ. 1320—25. Ὁ γεωργός, ὅστις μετὰ τοῦ βουκέντρου ἰθύνει τοὺς βόας. ὁ δ' ἄρ αὐτὶς ἐλὼν σάκος ἐνθετο νότῳ ἐξόπιθεν, καὶ γέντο θυῶν ἐμπλειον ὀδόντων πῆληκα βριαρῆν δόρυ τ' ἄσχετον, φ' ῥ' ὑπο μέσσας ἐργατῖνης ὡς τίς τε Πελασγίδι νύσσειν ἀκαίην οὐτάζων λαγόνας· μάλα δ' ἔμπεδον εὖ ἀραρυῖαν τυκτῆν ἐξ ἀδάμαντος ἐπιθύνεσκεν ἐχέτην. *Παραβολή.*

3. Γ. 1386—95. Ὁ γεωργός, ὅστις φοβούμενος τὰς καταστροφὰς τοῦ πολέμου ἀποτέμνει τοὺς ἄρους στάχνας, (ἢ ὑδραγωγία, τὰ κήτη). ὡς δ' ὀπότ', ἀμφ' οὖροισιν ἐγειρομένου πολέμοιο, δείσσας γειομόρος, μὴ οἱ προτάμονται ἀρούρας, ἀρπῆν εὐκαμπῆ νεοθηγέα χερσὶ μεμαρπῶς ὤμῶν ἐπισπεύδων κείρει στάχυν, οὐ δὲ βολῆσιν μίμνει ἐς ὠραίην τερσήμεναι ἠελίοιο· ὡς τότε γηγενέων κείρην στάχυν· αἵματι δ' ὄλκοι ἤυτε κρηναῖαι ἀμάραι πλήθοντο ῥοῆσιν. πίπτον δ', οἱ μὲν ὁδὰξ τετρηχότα βῶλον ὁδοῦσιν λαζόμενοι πρηνεῖς, οἱ δ' ἔμπαλιν, οἱ δ' ἐπ' ἀγοστῆ καὶ πλευροῖς, κήτεσσι δομῆν ἀτάλαντοι ἰδέσθαι. *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα τριῶν παραβολῶν.*

4. Γ. 1399—1404. Ὁ κηπουρός, ὅστις λυπημένος ὄρα τὸν ὑπὸ τοῦ ὄμβρου φθαρμένους βλαστούς. ἔρνεά που τοίως, Διὸς ἄσπετον ὄμβρῆσαντος, φυταλίη νεόθρεπτα κατημῶουσιν ἔραζε κλασθέντα ῥίζηθεν, ἀλωγῶν πόνος ἀνδρῶν· τὸν δὲ κατηφείη τε καὶ οὐλοὸν ἄλγος ἰκάνει κλήρου σημαντήρα φυτοτρόφον· ὡς τότε ἄνακτος Αἰήταο βαρεῖαι ὑπο φρένας ἤλθον ἀνῖαι. *Ψυχικὴ παραβολή.*

5. Α. 575—79. Τὰ πρόβατα, αἵτινα ἐπονται τῷ τῆν φλογέραν παίζοντι ποιμένι. ὡς δ' ὀπότ' ἀγραύλοιο κατ' ἔχνηα σημαντήρος μυρία μῆλ' ἐφέπονται ἄδην κεκορημένα ποίης εἰς αὐλιν, ὁ δὲ τ'

εἰσι πάρος σύριγγι λιγείη κατὰ μελιζόμενος νόμιον μέλος· ὡς ἄρα τοίγε ὠμάρτευν· τὴν δ' αἰὲν ἐπασσύτερος φέρεν οὖρος. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

6. Δ. 673—5. *Τὰ πρόβατα, ἅτινα ἀθρόα ἐξέρχονται ἐκ τῶν σταθμῶν. οὐδὲ μὲν οὐδ' ἀνδρῶσιν ὁμὸν δέμας, ἄλλο δ' ἐπ' ἄλλων συμμιγέες μελέων, κίον ἀθρόοι, ἤνυτε μῆλα ἐκ σταθμῶν ἄλις εἰσιν ὀπηθεύοντα νομῆι. Παραβολή.*

7. Β. 278—83. *Οἱ κύνες, οἵτινες θέλουσι νὰ λάβωσι τὸ κυνήγιον. ὡς δ' ὅτ' ἐνὶ κρημνοῖσι κύνες δεδαημένοι ἄγρης ἢ αἰγας κερσάουσι ἢ ἐπὶ πρόκας ἰχθυεύοντες θείωσιν, τυτθὸν δὲ τιτανόμενοι μετόπισθεν ἄγρης ἐν γενέεσσι μάτην ἀράβησαν ὀδόντας· ὡς Ζήτης Κάλαις τε μάλα σχεδὸν αἰσσοῦντες τῶν ἀκροτάτησιν ἐπέχραον ἥλιθα χερσίν. Παραβολή.*

8. Γ. 1348—53. *Ὁ κάπρος, ὅστις ἀκούζει τοὺς ὀδόντας τοῦ ἐπιθυμῶν ν' ἀποχρούσῃ τοὺς κυνηγούς. ὁ δ' ἐκ ποτάμιου ῥοαῶν αὐτῇ ἀρυσάμενος κυνέη, σβέσεν ὕδατι διψᾶν· γνάμψε δὲ γούνατ' ἐλαφρά, μέγαν δ' ἐμπλήσατο θυμὸν ἀλκῆς, μαιμῶων συτ' εἴκελος, ὅς ῥά τ' ὀδόντας θήγει θηρευτῆσιν ἐπ' ἀνδράσιν, ἀμφὶ δὲ πολλὸς ἀφρὸς ἀπο στόματος χαμάδις ῥέει χωομένοι. Παραβολή.*

9. Δ. 11—19. *Ὁ νεβρός, ὅντινα ἐφόβησαν οἱ ἐλακτοῦντες κύνες. τῇ δ' ἀλγεινότερον κραδίη φόβον ἐμβάλεν Ἡρῆ· τρέσσαν δ', ἤνυτε τις κούφη κεμάς, ἦνυτε βαθείης τάρψεσιν ἐν ξυλόχοιο κυνῶν ἐφόβησαν ὀμοκλή. αὐτίκα γὰρ νημερτέες δίστατο, μὴ μιν ἀρωγὴν ληθόμεν, αἶψα δὲ πᾶσαν ἀναπλήρειν κακότητα. τάρβει δ' ἀμφιπόλους ἐπίστορας· ἐν δὲ οἱ ὅσπερ πλῆτο πυρός. δεινὸν δὲ περιβρομέσκον ἀκουαί. πυκνά δὲ λαυκανίης ἐπιμάσσατο, πυκνά δὲ κουριεῖ ἐλκρυμένη πλοκάμους γοερῆ βρυχήσατ' ἀνίη. Παραβολή.*

10. Α. 1201—205. *Ὁ ἰστός, ὅντινα ἀποσπᾷ ἢ θύελλα. ὡς δ' ὅτ' ἂν ἀπροφάτως ἰστὸν νεός, εὖτε μάλιστα χειμερῆϊ ὀλοοῖο δύσει πέλει Ἄριωνος, ὀφθόνει ἐμπλήξασα φθῆ ἀνέμοιο κατὰίε αὐτοῖσιν σφήνεσσι ὕπεκ προτόνων ἐρύσσηται· ὡς ὅγε τὴν ἤειρεν. Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

11. Β. 1254—55. *Ἡ κόπη. οὐ γὰρ ὅγ' αἰθερίοιο φύην ἔχεν οἰωνοῖο, ἴτα δ' ἐδξέστοις ὠκύπτερα πάλλεν ἑρετμοῖς. Παραβολή.*

12. Α. 1003—11. *Τὰ δένδρα, ἅτινα οἱ ὕλοτόμοι ἀπέκοψαν καὶ στοιχηδὸν ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ ἔθεσαν. ὡς δ' ὅτε δούρατα μακρὰ νέον πελέεσσι τυπέντα ὕλοτόμοι στοιχηδὸν ἐπὶ ῥήγμῃνι βάλωσιν, ὄφρα νοτισθέντα κρατεροῦς ἀνεχοῖατο γόμφους· ὡς οἱ ἐνὶ ξυνοχῇ λιμένος πολιοῖο τέταντο ἐξείης, ἄλλοι μὲν ἐς ἀλμυρὸν ἀθρόοι ὕδωρ δύπτοντες*

κεφαλὰς καὶ στήθεα, γυῖα δ' ὑπερθεν χέρσῳ τεινόμενοι· τοὶ δ' ἔμπαλιν αἰγιαλοῖο κράατα μὲν φαμάθισσι, πόδας δ' εἰς βένθος ἔρειδον, ἄμφω ἄμ' οἰωνοῖσι καὶ ἰχθύσι κύρμα γενέσθαι. *Παραβολή.*

13. Β. 79—85. 'Ο κρότος τῶν σφυρηλατούντων ξυλουργῶν. ὡς δ' ὅτε νῆα δοῦρα θεοῖς ἀντίξυα γόμφους ἄνερες ὕλουργοὶ ἐπιβλήθην ἐλάοντες θείνωσιν σφύρησιν, ἐπ' ἄλλῃ δ' ἄλλος ἄηται δοῦπος ἄδην· ὡς τοῖσι παρήϊά τ' ἀμφοτέρωθεν καὶ γένυες κτύπεον· βροχή δ' ὑπετέλλετ' ὀδόντων ἄσπετος, οὐ δ' ἔλληξαν ἐπισταδὸν οὐτάζοντες, ἔς τέ περ οὐλοῦν ἄσθμα καὶ ἀμφοτέρους ἐδάμασσαν. *Παραβολή.*

14. Β. 1073—76. 'Ο τέκτων, ὅστις πλησιέστατα παρ' ἀλλήλαις θέτει τὰς κεραμίδας. ὡς δ' ὅτε τις κερῆμψ καταρέφεται ἐρκίον ἀνήρ, δώματος ἀγλάτην τε καὶ ἕτεοῦ ἔμμεναι ἄλκαρ, ἄλλῃ δ' ἔμπεδον ἄλλος ὁμῶς ἐπαμοιβὸς ἄρηρεν· ὡς οἴγ' ἀσπίσι νῆα συναρτόναντες ἔρεψαν. *Πολυχρωμικὴ παραβολή.*

15. Γ. 1252—54. 'Η ἀπὸ τοῦ ἄκμινος ἀναπαλλομένη σφῦρα. αὐτὰρ ὁ τοῖς ἄμστον κοτέων Ἀφαρήϊος Ἴδας κόψε παρ' οὐρίαχον μεγάλῳ ξίφει· ἄλτο δ' ἀκωκὴ ραίστηρ ἄκμινος ὥστε, παλιντυπές· *Παραβολή.*

16. Γ. 1299—1305. 'Ο φυσηγίρ, (ἡ ἀστραπή). ὡς δ' ὅτ' ἐνι τρητοῖσιν ἐυῤῥῖνοι χοάνοισιν φῦσαι χαλκῆων ὅτε μὲν τ' ἀναμαρμαίρουσιν, πῆρ ὀλοῦν πιμπράσαι, ὅτ' αὐτὸ λήγουσιν αὐτιμῆς, δεινὸς δ' ἐξ αὐτοῦ πέλεται βρόμος, ὅππότε' αἰξὴ νεϊόθεν· ὡς ἄρα τῷγε θεῶν φλόγα φυσιόωντες ἐκ στομάτων ἑμάδευν. τὸν δ' ἄμφεπε δῆιον αἶθος βάλλον ἄτε στεροπή. *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο παραβολῶν.*

17. Γ. 1271—74. Τὸ μῆκος τοῦ ἵπποδρομίου. τύσσον δὲ προτέρω πέλεν ἄστεος ἀντιπέρηθεν, ὅισιν τ' ἐκ βαλβίδος ἐπίβρολος ἄρματι νόσσα γίνεται, ὅππότε' ἀεθλα καταφθιμένιοι ἄνακτος κηδεμόνες πεζοῖσι καὶ ἱππῆσιν τίθενται. *Παραβολή.*

18. Δ. 467—69. 'Ο σφαγεύς, ὅστις ἐσφαξε τὸν ταῦρον. τὸν δ' ὄγς, βουτύπος ὥστε μέγαν κερεαλκέα ταῦρον, πλῆξεν ὀπιπτεύσας νηοῦ σχεδόν, ὅν ποτ' ἔδειμαν Ἀρτέμιδι Βρυγοὶ περυναίεται ἀντιπέρηθεν. *Παραβολή.*

19. Δ. 1604—1616. 'Ο τῆς ἵππασίας ἔμπειρος ἀνὴρ, ὅστις ἐλαύνει τὸν ἵππον ἐπὶ τοῦ ἵπποδρομίου, (οἱ θεοί, ὁ μυχίακος). ὡς δ' ὅτ' ἀνὴρ θεὸν ἵππον ἐς εὐρέα κύκλον ἀγῶνος στέλλῃ, ὀρεξάμενος λαοσίης εὐπειθέα χαιτής, εἶθαρ ἐπιτροχάων. ὁ δ' ἐπ' αὐχένι γαῦρος ἀερθεὶς ἔσπεται, ἀργινόνετα δ' ἐπὶ στομάτεσσι χαλινὰ ἀμφὶς ὀδακτάζοντι παραβλήθην κροτέοντα· ὡς δγ' ἐπισχόμενος γλαφυρῆς ὀλκήϊον Ἄργουδς ἦγ' ἄλα δὲ προτέρωσε. δέμας δὲ οἱ ἐξ ὑπάτοιο κράατος,

ἀμφί τε νῶτα καὶ ἰξίας ἔστ' ἐπι νηδὺν ἀντικρὺ μακάρεσσι φυτὴν ἔκ-
παγλον ἔικτο· αὐτὰρ ὑπαὶ λαγόνων δίκραιρά οἱ ἔνθα καὶ ἔνθα κήτεος
ὀλκαίη μηκύνετο· κόπτε δ' ἀκάνθαις ἄκρον ὕδωρ, αἵτε σκαλιοῖς ἐπι
νειθόθι κέντροις μήνης ὡς κεράεσσιν εἰδόμεναι διχόνωτο. *Πολυ-
χρωμικὸν σύμπλεγμα τριῶν παραβολῶν.*

V. Διάφορα.

1. B. 590—95. *Τὸ τόξον, ὁ κύλινδρος.* ὕσσον δ' ἂν ὑπέικαθε
νηὸς ἐρέτησιν, δις τύσον ἄψ ἀνόρουσεν· ἐπεγνάμπτοντο δὲ κῶπαι ἤυτε
καμπύλα τόξα, βιαζομένων ἡρώων. ἔνθεν δ' αὐτίκ' ἔπειτα καταρρεπὲς
ἔστυτο κῶμα, ἢ δ' ἄφαρ ὥστε κύλινδρος ἐπέτρεχε κύματι λάβρῳ
προπροκαταίγδην κοίλης ἄλδος. *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο
παραβολῶν.*

2. B. 1077—79. *Ὁ θόρυβος τοῦ πολέμου.* οἷη δὲ κλαγγὴ
δῆου πέλει ἐξ ὁμάδοιο ἀνδρῶν κινυμένων, ὅποτε ζυνίωσι φάλαγγες,
τοίη ἄρ ὑψόθι νηὸς ἐς ἡέρα κίδνατ' αὐτή. *Παραβολή.*

3. Γ. 856—57. *Ἡ νεότητος σάρξ.* ἢ δ' ἐνὶ γαίῃ σαρκὶ
νεοστῆτῳ ἐναλιγκίῃ ἔπλετο ῥίζα. *Παραβολή.*

4. Δ. 477—79. *Ὁ φόνος ἀντὶ τοῦ αἵματος.* ἦρωσ δ' Αἰσονίδης
ἐξάργματα τάμνε θανόντος, τρίς δ' ἀπέλειξε φόνου, τρίς δ' ἐξ ἄγος
ἔπτυσ' ὀδόντων, ἢ θέμις ἀθθέντησι δολοκτασίας ἰλάεσθαι. *Μειωνυμία.*

5. Δ. 976—78. *Τὸ γάλα.* οὐ δὲ τις ἦεν κυανὴ μετὰ τῆσι
δέμας, πάσαι δὲ γάλακτι εἰδόμεναι χρυσοῖσι κεράσσι κυδιάσκον.
Παραβολή.

Πρὸ τῆς ἐξερευνήσεως τῶν καθ' ἕκαστα κατηγοριῶν μίαν γενι-
κὴν θεωρίαν θέλω νὰ καταδείξω, ἢ ὁποῖα εἶναι πολὺ σπουδαία ὅσον
ἀφορᾶ τοὺς τρόπους τοῦ Ἀπολλωνίου.

Οἱ τρόποι οὐ μόνον πρᾶξιν ἢ ποιότητα, δηλαδὴ ἐξωτερικὸν τι
ἐκφράζουσιν, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ κατάστασιν ψυχικὴν. Συμβαίνει γάρ, ὅτι
ὁ ποιητὴς φαινόμενον ψυχικὸν παρομοιάζει πρὸς ἓν φαινόμενον φυσι-
κὸν καὶ οὕτως τὸ μὴ ἐπαισθητὸν εὐκολώτερον ἐννοεῖται.

Ταύτας τὰς παραβολὰς, ὧν πολλὰ καὶ ὠραῖα εὑρίσκονται πα-
ραδείγματα παρὰ τῷ Ἀπολλωνίῳ, ὀνομάζω *ψυχικὰς παραβολὰς* καὶ
ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ θὰ παραπέμψω εἰς αὐτάς.

Αὐτὴ ἢ νέα παραβολὴ εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἀπολλωνίου

πολύ ἐνδιαφέρον καὶ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐρμηνευθῇ. Τὴν ἐλληνιστικὴν ἐποχὴν ἐνδιαφέρει ἤδη ἡ λεπτότης τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Καὶ ὁ Ὅμηρος ἐγνώριζε τὰ πάθη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς — τὴν χολήν, τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην — ἀλλὰ ταῦτα τὰ ἀπλᾶ αἰσθήματα παρίστανε μόνον ἐν τῇ ἐξωτερικῇ καταστάσει αὐτῶν. Μόνον τὴν «*θυρίδα ἀλκῆν*» βλέπομεν τοῦ ὠρῆσμένου Ἀχιλλέως, ὅτε μάχεται μετὰ τοῦ θεοῦ τοῦ ποταμοῦ, ἀλλὰ τὴν ψυχικὴν ἀνάπτωσιν τοῦ πάθους ἀδυνατεῖ ὁ ποιητὴς νὰ παρουσιάσῃ.

Οὗτος ὁ ἰσχυρισμὸς ἴσως τολμηρὸς φαίνεται, ἀλλ' ἐξετάζοντες τοὺς τρόπους τοῦ Ὀμήρου εὐρίσκομεν τοῦτον τὸν ἰσχυρισμὸν ἀληθῆ, διότι παρὰ τῷ Ὀμήρῳ ψυχικὴ παραβολὴ σπανιώτατα ἀπαντᾷ.

Ἐκ τούτου, ὅτι τὰ πάθη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐνδιαφέρουσι τὸν Ἀπολλώνιον καὶ ὅτι μίαν φορὰν τὸ αἶσθημα ὑποκειμενικὸν ἐκφράζει καὶ ὅτι τὰ λυρικὰ μέρη εἶναι τὰ ὠραιότατα ἐν τῷ ἔπει αὐτοῦ, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ἦτο μεγάλη λυρικὴ ψυχὴ καὶ δυστυχῶς ἔγραψε ἔπος, πεπαλαιωμένον εἶδος, διότι ἐνίοτε μόνον εἶχε εὐκαιρίαν καὶ ἐλευθερίαν νὰ ἐπιδείξῃ τὸν λαμπρὸν λυρισμὸν του.

Ἡ ὠραιότατη ψυχικὴ παραβολὴ τοῦ Ἀπολλωνίου εἶναι ἡ ἐπομένη· «*αἰνέτο δὲ φρένας εἴσω τηκομένη, οἶόν τε περι ῥοδῆσιν ἐέρση τήκεται ἡψοῖσιν ἰαινομένη φαέσσειν*» (Γ. 1019—21. Ἰδὲ III. β. 27.).

Ἐνταῦθα ἐσωτερικὸν ψυχικὸν φαινόμενον, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι ἐπαισθητόν, παρομοιάζεται πρὸς ἐν μετεωρολογικὸν φαινόμενον καὶ οὕτως οὐχὶ μόνον εὐκολώτερον ἐννοεῖται, ἀλλὰ καὶ τρόπος ποιητικώτατος ἐγένετο διὰ τὴν συναρμογὴν ἐνὸς ψυχικοῦ καὶ ἐνὸς φυσικοῦ φαινομένου.

Ὁ Ἀπολλώνιος ἐν γένει ὀλίγους ἤρῳσθη τρόπους ἐκ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Ἐνῷ τὸν Αἰσχόλον ἐνδιαφέρει τὸ ἄτομον ὡς μαχητῆς, τὸν Πίνδαρον ὡς νικητῆς τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων, ὁ Ἀπολλώνιος θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς σύμπλεγμα αἰσθημάτων καὶ τὰ γενικὰ αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων χρησιμοποιεῖ ἐν ταῖς παραβολαῖς.

Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν τοιούτων παραβολῶν πέντε ἐλήφθησαν ἐκ τῆς ζωῆς τῶν γυναικῶν· ἡ κόρη, ἥτις κλαίουσα ἐναγκαλίζεται τὴν ἡλικιωμένην τροφὸν τῆς· ἡ παρθένος, ἥτις κλαίει τὸν ἀρραβωνιαστικὸν τῆς, ὅστις δυστυχῶς ἀπέθανε· ἡ ἐκ πλουσίας οἰκιογενείας δούλη, ἥτις λυπημένη δουλεύει παρὰ ξένους ἀνθρώπους· ἡ παρθένος, ἥτις μετὰ χαρᾶς βλέπει τὴν σελήνην· ἡ χήρα, ἥτις κλαίουσα ἐργάζεται νύκτωρ.

Ὡς ἰρῶμεν, αὐταὶ αἱ παραβολαὶ δεικνύουσιν τὴν λυπηρὰν μερίδα τῆς ζωῆς καὶ ὅλαι ἐλήφθησαν ἐκ τῆς ζωῆς τῶν γυναικῶν. Ὁ γὰρ Ἀπολλώνιος ψυχῆς ὡν λυρικής, ὅτε ψυχικὴν κατάστασιν, κυρίως λύπην, προσεπάθησε νὰ ζωγραφίσῃ, πάντοτε παρωμοίασε αὐτὴν πρὸς τὴν γυναικείαν ψυχὴν, διότι ἡ λεπτὴ γυναικεία ψυχὴ εἶναι μᾶλλον κατάλληλος πρὸς τὴν ἔκφρασιν τῆς λύπης. Ἐγνώριζε καλῶς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ ἔλαβε ἐξ αὐτῆς ἐκείνας τὰς στιγμὰς, αἱ ὁποῖαι ποιητικὴν ἔχουσιν ἀξίαν καὶ συνάμα ἐγγίζουσιν τὴν ψυχὴν τοῦ διαβάζοντος.

Ἐν τῇ παραβολῇ περὶ τοῦ περιπλανομένου ἀνδρὸς τρόπον τινα τυχαίως λέγει περὶ ἑαυτοῦ ὁ ποιητής· «οἷά τε πολλὰ πλαζόμεθ' ἀνθρωποὶ τετληότες» (B. 541—42. Ἰδὲ I. 6.).

Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι τοῦτο ἀφορᾷ τὴν εἰς Ῥόδον ἐξορίαν αὐτοῦ ἔκουσίαν.

Αἱ περὶ τοῦ ὀνείρου ληφθεῖσαι παραβολαὶ μαρτυροῦσιν, ὅτι κυρίως ὁ λαβύρινθος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐνδιέφερον αὐτόν.

Ἐν συντόμῳ δυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν, ὅτι οὐχὶ τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ τὰ ἀνθρώπινα αἰσθήματα ἐνδιέφερον τὸν Ἀπολλώνιον· τὸ δὲ γεγονός τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἐποχῆς καὶ εἰς τὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ ποιητοῦ.

Δηλαδή ἐν τῇ ἑλληνιστικῇ ἐποχῇ δὲν ἐκυριάρχησε πλέον ἡ φιλοπατρία, ὁ υἱὸς τῆς ἑλληνικῆς κοσμοκρατορίας δὲν ἐνεθουσιάσθη διὰ τὰς πατριωτικὰς ἰδέας, οἱ μεγάλοι μαχηταὶ καὶ οἱ νικηταὶ τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων δὲν ἐνδιέφερον αὐτόν, ἀλλὰ λυρικὴν ἔχων ψυχὴν ἠτθάνθη καὶ κατέλαβε τὰ γενικὰ ἀνθρώπινα αἰσθήματα καὶ τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τῶν ἀνθρώπων ἐχρησιμοποιοῦν ἐν ταῖς παραβολαῖς.

Περὶ τῶν παραβολῶν ἐκ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ληφθεῖσάν ἀρκοῦσι ταῦτα, ἀλλὰ πρέπει ἀκόμη νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι καὶ τὸ φαιδρὸν μέρος τῆς ζωῆς βλέπομεν ἐν ταῖς παραβολαῖς περὶ τοῦ χοροῦ τῶν νέων καὶ περὶ τοῦ παιγνίου τῶν παρθένων.

Αἱ παραβολαὶ ἐκ τῆς μυθολογίας ληφθεῖσαι εἶναι πάλιν πολὺ ἐνδιαφέρουσαι. Ἐν τῇ ἑλληνιστικῇ ἐποχῇ δὲν ἐκυριάρχησε ἤδη τόσον μεγάλη πεποίθησις εἰς τοὺς θεοὺς ἢ ἐν τῇ ἐποχῇ τοῦ Ὀμήρου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν εὐρίσκονται τότε μυθολογικαὶ παραβολαὶ παρὰ τῷ Ἀπολλωνίῳ ἢ παρὰ τῷ Ὀμήρῳ. Ἐξαιρετικῶν τῶν 2 παραβολῶν, ἐν αἷς ἀπλῶς πρὸς τὸν «θεόν» παρωμοιάζει ὁ Ἀπολλώνιος τοὺς ἥρωας, ἐν συνόλῳ 4 εὐρίσκονται παραβολαί, ἐν αἷς οἱ θεοὶ — ὁ Ἄρης, ὁ Ἀπόλλων, ἡ Ἄρτεμις καὶ ὁ Ποσειδῶν — ὀνομάζονται. Καὶ αὐταὶ αἱ παραβολαὶ μαρτυροῦσιν, ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ποιητῆς εἶναι σαφῶς

τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Παρατηρεῖ δηλαδή περὶ Ἀπόλλωνος, ὅτι ἐν Κλάρφ, ἐν Πυθῶ, ἐν Λυκίῃ καὶ παρὰ ταῖς ῥοαῖς Ξανθοῖο ἔχει τέμενος καὶ ὁμοίως ἀναφέρει τὰ τεμένη τοῦ Ποσειδῶνος.

Αὐταὶ αἱ δύο παραβολαὶ πιστῶς κατοπτρίζουσι τὴν σχολιάζουσαν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν, ἀλλ' αὐτὰ τὰ σχόλια δὲν εἶναι κατάλληλα πρὸς ποιητικὰς παραβολάς, διότι ὁ ποιητὴς μόνον τὴν μάθησίν του θέλει νὰ ἐπιδείξη.

Αἱ ἐκ τῆς φύσεως ληφθεῖσαι παραβολαὶ ἔχουσιν τὰ πρωτότυπά των παρὰ τῷ Ὀμήρῳ. Ἡ μετὰ τῆς φύσεως στενὴ σύνδεσις τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἐκυριάρχησε ἐν τῷ αἰῶνι τοῦ Ὀμήρου, δὲν εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἀναπτυχθείσης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Ὡς βλέπομεν, μάλιστα ἡ πέτρα εἶναι τὸ ὁμοιάζον ἐν ταῖς ἐκ τῶν γενικῶν ἰδιοτήτων τῆς φύσεως ληφθεῖσαι παραβολαῖς τοῦ Ἀπολλωνίου. Αὐταὶ αἱ παραβολαὶ ὀλίγην ἔχουσιν ποιητικὴν ἀξίαν, διότι ἡ πέτρα, ὡς σύμβολον τῆς στερεότητος καὶ ἴσχυος, ἀπαντᾷ πολλάκις καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ποιηταῖς. Τὸ γεγονός τοῦτο μαρτυρεῖ, ὅτι οὐχὶ πρωτοτύπως χρησιμοποιοῖ τὰς ἐξωτερικὰς μορφὰς τῆς φύσεως ἐν ταῖς παραβολαῖς του. Πολὺ μᾶλλον ἐνδιέφερον ἤδη τὸν Ἀπολλώνιον τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα.

Ἐξαιρετὸς ὥραία εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ ἡλίου ληφθεῖσα παραβολὴ (Ἰδὲ III. β. 1.), ἀλλὰ αἱ μάλιστα ἐνδιεφέρονται παραβολαὶ εἶναι αἱ ἀπὸ τῶν ἀστέρων ληφθεῖσαι καὶ αὐταὶ εὐρίσκονται συχνῶς.

Ἡ ἐρμηνεῖα αὐτῆς τῆς περιστάσεως εἶναι εὐκόλος. Ἐν τῇ ἑλληνιστικῇ ἐποχῇ ἡ ἀστρονομία ἦτο ἐπιστήμη πολὺ ἀναπτυχθεῖσα, ὁ Ἄρατος, ὁ μέγας ἀστρονόμος, ἦτο σύγχρονος τοῦ Ἀπολλωνίου, καὶ τὸν ποιητὴν ἡμῶν πιθανῶς ἐνδιέφερε ἡ ἀστρονομία. Κυρίως ὥραία εἶναι αὐτὴ ἡ παραβολὴ, ἐν ἣ ὁ Ἰάσων παρομοιάζεται πρὸς τὸν ἀστέρα, ὃν αἱ παρθένοι κυττάζουσιν ἐνθουμούμεναι τὸν ἑραστὴν των. Αὐτὴ ἡ παραβολὴ εἶναι τελείως ῥωμαντικὴ.

Αἱ παραβολαὶ περὶ τῆς ἀστραπῆς, τῆς νεφέλης καὶ τοῦ ἀνέμου εἶναι ὁμηρικαί, καὶ ὁμοίως ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου εἶναι αὐτὴ ἡ ψυχικὴ παραβολὴ, ἐν ἣ ἡ καρδιά τῆς Μηδείας παρομοιάζεται πρὸς τὴν δρόσον ἐπὶ τοῦ τριανταφύλλου τηρομένην. Αὐτὴν τὴν παραβολὴν ὁ Ἀπολλώνιος μετὰ ποιητικῆς αἰσθήσεως ἐν μορφῇ χιασμοῦ μετέβαλε· «λαίμετο... τηρομένη — τήκεται... λαινομένη.» Τοῦτο εἶναι ἔσοχον λογοπαίγνιον.

Πολλὰ εὐρίσκονται παραβολαὶ περὶ τοῦ πυρός· τὴν λάμψιν, τὴν ἐπικίνδονον φλόγα καὶ τὸν καπνὸν του ὀρώμεν ὡς ὁμοιάζοντα ἐν ταῖς παραβολαῖς τοῦ Ἀπολλωνίου

Ὁ Ἀπολλώνιος μνημονεύει τὸ μετέωρον, ὁρᾷ τὸν πίπτοντα ἀστέρα· αὐτὸς δὲν εἶναι ὁ ποιμὴν τοῦ Ὀμήρου, ὅστις νόκτωρ θαυμάζει τὰ «τείρεα λαμπετόωντα» (Ἰλ. Θ. 559.), ἀλλὰ ὁ ποιητής, οὗτινος τὴν προσοχὴν καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτοῦ ἔθυνε πρὸς τοὺς ἀστέρας. Αἱ ψυχικαὶ παραβολαὶ τοῦ Ἀπολλωνίου ληφθεῖσαι ἐκ τῶν ἀστέρων ἴσως δὲν εἶναι ἀκριβῶς κατάλληλοι, ἀλλὰ μεγάλην ἔχουσι ποιητικὴν ἀξίαν, διότι ὁ ποιητής δὲν προσπαθεῖ νὰ καταλάβωνται αἱ παραβολαὶ αὐτοῦ ἀμέσως, ἀλλὰ νὰ γείνωσι ποιητικαί, διότι ἐν τῇ ἑλληνιστικῇ ἐποχῇ ἤδη οὐχὶ οἱ ἀκροαταὶ ἀλλὰ οἱ πεπαιδευμένοι διαβάζοντες ἦσαν οἱ ἀληθεῖς πελάται τοῦ συγγραφέως.

Τὸ ὕδωρ ἐνδιέφερε πολὺ τὸν Ἀπολλώνιον, ἀλλὰ καὶ ἐδῶ φαίνεται, ὅτι αὐτὸς δὲν ἦτο υἱὸς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ἐν ἣ ὁ ἄνθρωπος στενῶς συνεδέθη πρὸς τὴν φύσιν. Ἐνῶ ὁ Ὀμηρὸς ἔχει πολλὰ παραβολὰς περὶ τῆς κρήνης, τοῦ ῥύακος, τοῦ ποτάμου καὶ τῆς θαλάσσης — δηλαδὴ περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐν τῇ φύσει μορφῶν τοῦ ὕδατος — τὸν Ἀπολλώνιον μόνον ἡ θάλασσα ἐνεθουσίασε, τῆς ὁποίας τὸ παίγνιον καὶ τὰ ζῶα ἤδη ἐν τοῖς παλαιοῖς χρόνοις ἐνεθουσίασαν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ καὶ ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ. Κυρίως τὰ κύματα ἀπαντῶσιν ἐν ταῖς παραβολαῖς του, τὴν δύναμιν, τὸν φλοῖσβον, τὰς μορφὰς καὶ τὸ ἀναρίθμητον πλῆθος αὐτῶν ἐχρησιμοποιοῖ.

Μίαν μόνον παραβολὴν ἔχει περὶ τοῦ πάγου.

Αἱ παραβολαὶ τοῦ Ἀπολλωνίου ληφθεῖσαι ἐξ ἄλλων κατηγοριῶν (τὰ φυτὰ, τὰ ζῶα, τὰ ὀρυκτά, τὰ ἐπαγγέλματα τῶν ἀνθρώπων, διάφορα) εἶναι πᾶσαι μιμήσεις, ἀλλ' ὅμως ἀξιοσημείωτος εἶναι μία ὠραία ψυχικὴ παραβολή. (Ἰδὲ III. ε. 1.).

Ὁ κ. Pecz ἐν ταῖς περὶ τῶν τρόπων μελέταις του ἐξερευνᾷ τὴν συνάφειαν τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς καλλιτεχνίας καὶ κατέδειξεν, ὅτι ἐν τοῖς ἐγκρίτοις χρόνοις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ τοῦτο μὲν ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ καὶ ἀγαλματοποιίᾳ τοῦτο δὲ ἐν τῇ ποιήσει δεικνύει ἡ ὁρᾶσις τοῦ πλαστικοῦ πνεύματος ἀντίστροφον πορείαν, διότι ἐφ' ὅσον αὕτη ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ καὶ ἀγαλματοποιίᾳ ἐνισχύεται, ἐπὶ τοσοῦτον ἐν τῇ ποιήσει χαλαροῦται.¹⁾ Ἐνδιαφέρον θὰ λάβωμεν ἀποτελεσμα ἐξερευνῶντες αὐτὴν τὴν θεωρίαν ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν. Ἀλλὰ πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὰ Ἀγροναυτικά ἔχουσι τὸ πρωτότυπὸν των ἐν τῇ Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσεΐᾳ, διότι τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν κατασκευὴν ἐδανείζετο ὁ ποιητής ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου.

¹⁾ Ἐν τῷ περὶ τῶν τρόπων τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας πονήματι, σελ. 81.

Οἱ τρόποι τοῦ Ἀπολλωνίου ἐξαιρουμένων τῶν ψυχικῶν παραβολῶν εἶναι μιμήσεις τοῦ Ὀμήρου καὶ οὕτως μόνον τοὺς τρόπους ἐξερευνῶντες ἀδυνατοῦμεν νὰ ἔχωμεν ἀποτέλεσμα βέβαιον. Ὁρθότερον εἶναι νὰ ἀρχώμεθα ἐξ ἀρχῆς καὶ τοιουτοτρόπως θὰ εἶδωμεν, ποία εἶναι ἡ συνάφεια τῆς λογοτεχνίας καὶ καλλιτεχνίας τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Δυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν ὡς κυρίαν θεωρίαν, ὅτι ἡ λογοτεχνία καὶ ἡ καλλιτεχνία παραλλήλως ἀνεπτύχθησαν ἐν ὅλῳ τῷ πολιτισμῷ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ἐν τοῖς ἐγκρίτοις χρόνοις ἀνεπτύχθησαν κατ' ἐξοχὴν ἀπλᾶ εἶδη τῆς λογοτεχνίας καὶ καλλιτεχνίας. Ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ μνημονεύσωμεν τὴν θεωρίαν τοῦ κ. Ρεσζ, δηλαδὴ τὴν ἀντίστροφον πορείαν τῆς τοῦ πλαστικοῦ πνεύματος ἀναπτύξεως ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ καὶ καλλιτεχνίᾳ τῶν ἐγκρίτων χρόνων. Τὰ λογοτεχνικὰ εἶδη ἀνεπτύχθησαν οὕτως, ὥστε νὰ διδῆται βαθμηδὸν ὀλιγωτέρα εὐκαιρία εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ πλαστικοῦ πνεύματος διὰ τὴν φύσιν ἰδιοτέραν τῶν καθ' ἕκαστα εἰδῶν, ἐνῶ ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ καὶ ἀγαματοποιίᾳ μᾶλλον ἐνισχέται τὸ πλαστικὸν πνεῦμα. Ἀλλὰ αὕτη ἡ τελειότης τῶν εἰδῶν τῶν ἐγκρίτων χρόνων σὺν τῷ χρόνῳ μετεβλήθη. Συνάμα τῇ μεταμορφώσει τῆς τῶν αἰσθημάτων καὶ νοημάτων ἀπλότητος μετεμορφώθη καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐκφράσεως αὐτῶν. Ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡ λογοτεχνία δὲν εἶχε ἀρκετὸν τόπον ἐν τοῖς ὁρίοις τῶν εἰδῶν τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς· τὴν μεγαλοπρέπειαν μεταβάλλει λεπτότης τις, ἀναπτύσσεται ὡς νέον λογοτεχνικὸν εἶδος τὸ εἰδύλλιον καὶ παρουσιάζεται ἡ παράξενος ἐποχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς καλλιτεχνίας δεικνύει ὁμοίαν πορείαν ἐν τῇ ἑλληνιστικῇ ἐποχῇ. Μεγαλεῖον καὶ μικρότης, ὁ πλοῦτος τῶν μορφῶν καὶ κοσμημάτων καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν μικρῶν τεχνῶν εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Τὰ τεχνικὰ εἶδη ἔχουσι ἐπιρροὴν ἐπ' ἀλλήλων, π. χ. ἡ ζωγραφία ἐπὶ τῆς ἀγαματοποιίας. Αὐτὴν τὴν ἐπιρροὴν κυριαρχοῦσαν θεωροῦμεν καὶ ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ, ὅτε π. χ. ὁ Ἀπολλώνιος λυρικά στοιχεῖα ἐνυφαίνει ἐν τῷ ἔπει καὶ μίαν φορὰν τὸ ἀτομικὸν τοῦ αἰσθημα ἐκφράζει ἐν τῇ παραβολῇ περὶ τοῦ περιπλανωμένου ἀνδρός. Αὕτη ἡ ὑποκειμενικότης εἶναι ἀκατάλληλος ἐν τῷ ἔπει, διότι ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους δύναται μὲν νὰ ὁμιλήσῃ περὶ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ μόνον ἐν τῷ προοιμίῳ, οὐδέποτε δὲ ἐν τῷ ἔπει.

Συλλήβδην ἐν τοῖς κατωτέροις δύναμαι νὰ ἐξακριβώσω τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρευνήσεώς μου· αἱ ψυχικαὶ παραβολαί, ἡ αἴσθησις τοῦ γενικοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τὰ λυρικά στοιχεῖα τὴν ὑποκειμενικότητα

τοῦ ποιητοῦ ἐκφράζουσιν ἢ ἐλάττωσις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθηµατος τὸ ὀλιγαριθµον τῶν ἐκ τῆς μυθολογίας ληφθέντων τρόπων καὶ ἡ σχολιάζουσα ἐκπύνησις των, ἢ μίμησις τῶν περὶ τῆς φύσεως παραβολῶν καὶ τὸ πλήθος τῶν περὶ τῶν ἀστέρων παραβολῶν κατοπτρίζουσιν τὸν πολιτισµὸν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τιοιουτρόπως δυνάµεθα νὰ εἴπωµεν, ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος πιστῶς κατοπτρίζει τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν, ἀλλὰ ὅλας τὰς ιδιότητας αὐτῆς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκφράσῃ ἐν ταῖς παραβολαῖς διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ιδιότητα τοῦ ἔπους, πάντως ὅµως ὁ ἔρωσ καὶ τὰ λυρικά στοιχεῖα ἐν τοῖς Ἀργοναυτικοῖς εἶναι χαρακτηριστικὰ καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

(Ἐν Βουδαπέστη.)

Παῦλος KEREKES.

KURUCZKORI IRODALMUNK SZÖVEGEIRŐL.

Manapság irodalmi szöveg tudományos közlésének az a sarkalatos követelése, hogy minden tekintetben hű mása legyen az eredetinek, tüntesse fel valamennyi sajátosságát: írásmódjának különösségeit, ejtésbeli tulajdonságait, könyvészeti jellegét, szóval mind azt, a mi bármilyen tekintetben szükséges lehet teljes megismeréséhez. Ennélfogva a legjobb akaratú *javítást* és *helyesbítést* is kerülni kell s mint a közlőnek véleményét és hozzászólását a szöveghez csatolt magyarázó jegyzetekbe utalni. — Ez nem volt mindig így. Régebben az irodalmi emlékekben főképen esztétikai, költői értékeket kerestek; irodalomtörténeti, nyelvi, néplélektani, történeti s egyéb tekintetekre nem sok, vagy egyáltalán semmi gondot nem fordítottak. Az «elavult» írásmódot újkorival helyettesítették; a szövegnek kikövetkeztetett vagy valódi hézagait kiegészítették; az esztétikai vagy erkölcsi értéket bántó részeket kihagyták, a «romlott» szöveget helyreállították; a különböző helyről és időből származó változatokat összevonták, szóval úgy jártak el a kezükbe kerülő emlékekkel, mintha az teljesen nyers anyag volna, a melyet ki kell készíteni; olyasformán, mint a klasszikus szobrok és épületek maradványainak szent dűhtől megszállott helyreállítói, a kiknek munkáján a történet- és régiségbűvár szíve ma összefacsarodik. De nemcsak a régi emlékek jártak így, hanem a velük rokon népköltés is, mely mint «a műköltés örökifjú forrása» nem jelenhetett meg azonmód pongyolán és fésületlenül, a hogy termett, hanem kénytelen volt alapos mosdatás és csinosgatás után takarosan és kifogástalanul mutatkozni be a nagyközönségnek. Régebbi népköltési gyűjteményeink mind tanúbizonyságot tesznek erről a «morbus æstheticus» ról, a mely azonban nemcsak a mi irodalomtörténetünknek volt gyermekbetegsége, hanem világszerte uralkodó és helyesnek ismert felfogás és eljárás. Ezt látjuk a külföld minden régibb gyűjteményében, Grimméktől fogva egészen addig, a mikor az irodalmi esztétika helyébe, segéd- és határtudományainak hadával az irodalom-

történet lépett. Minálunk ez az elv uralkodik Gaáltól kezdve, Erdélyin, Krizán végig Arany-Gyulaiig, s még azon túl is. Erdélyi János maga mondja: «... sok dal lesz itt, melyet senki nem hallott úgy, mint általam közöltetnek, mert némelyik három, sőt négyből is van összerakva» (1: XI.). Gyulai Pál a Népköltési Gyűjtemény új folyamának első kötetében (1872, 581—583) külön szól a népdal «romlás»-áról, a belső szerkezet bomlásáról, «romlott változatokról», melyeknek nincs helyük «egy kritikailag rendezett gyűjteményben». «Sajnálattal kell mondanunk — írja Gyulai — hogy népdalgyűjteményeink legalább is egy harmadrésze ily dalokból áll... Az ily dalok felvétele sokasítja ugyan a dalok számát, de rossz hírbe hozza a népdalt, melytől némelyek különben is hajlandók megtagadni a valóban esztétikai becsű compositiót. Mindenesetre a tényt meg kell jelölni, mint a népdal változása és romlása egyik jelenségét, de magát a dalt jobb mellőzni.» Kálmány Lajos gyűjteményeiben (Koszorúk I, II. 1877—8, Szeged Népe I, II, III. 1881—2, 1891) találjuk meg először a mai gyűjtő teljes tárgyilagosságra és hűségre való törekvését, mely szorosan ragaszkodik ahhoz, a mit talál, a mit hall, és javító szándékkal nem nyúl a szöveghez. Ennek okait Kálmány ki is fejti. (V. ö. Szeged Népe. II. 190).

A régibb gyűjtők módszere és elvei szerint szerkesztette meg Thaly Kálmán is a kuruczkori irodalom emlékeinek gyűjteményeit (Vitézi Enekek. I, II. 1864. — Adalékok. I, II. 1872. — Tanulmányok. 1885). Mikor kutatásaiban költői emlékekre bukkan, akkor az oknyomozó történettudóst nem egyszer fölváltja a «Zengő Liget» és a «Kárpáti Kürt» költője és visszatérve *ad pristinum amorem*, simító kézzel bocsátja közé a fakult leveleknek még ma is harsogó riadóit, síró panaszait. Tudjuk, hogy gyűjteményeinek esztétikai és irodalmi, s velük együtt erkölcsi sikere is mekkora volt. Nemcsak új életre szólította, hanem átlépve a szorosan vett irodalmi közönség határait, az újabb nemzedék minden rétegébe belevitte és beleoltotta a kuruczkor költészetét s az utóbbi évtizedek divó irodalmának lényeges részévé tette. Ám az oknyomozó irodalomtörténet hovatovább észrevette, hogy az emlékek közlése nem történt a szigorúan vett szövegkritika követelése szerint. Egyik dalról kiderült, hogy részben Pálóczi Horváth Ádám költeménye (Irod. 1: 62; 2: 98); Szőke Ambrus daláról én azt a véleményt fejtettem ki, hogy gróf Kemény József koholmánya (EPhK. 35: 300). Sokan vannak irodalombúváraink közt, a kiknek kétségeik vannak az úgynevezett kurucz balladák szövegének hitelessége iránt.

Ilyen például a *Bujdosó Rákóczi* című költemény (Tanulm. 407), melyet Thaly minden határozott forrásjelzés nélkül közöl, csak ezt írja zárójelben a cím alá: «Udvarhelyszék Nyikó-völgye s Szeged-Makó vidéke.» Ezzel nyilván azt akarja mondani, hogy két népi változatnak összeolvastásából lett a szöveg. Az egyik változat meg is van Kálmány Lajos gyűjteményében (Szeged Népe. 2: 43) Szaján községből közölve (Torontálmegye, nagyikikindai járás). A másikat, a nyikóvölgyi változatot nem ismerem s így nem bírom megállapítani, vajjon a szajáni szövegből hiányzó elemek onnan valók-e vagy sem; de annyi így is nyilvánvaló, hogy a költeménynek az a szövege, melyet Thaly közöl, erősen módosult a népi szöveghez képest, hogy

valóságos átalakítással, szerkesztéssel van dolgunk. Részeinek igazi költői érzékről tanuskodó elrendezése, a fokozatos emelkedés addig a felkiáltásig, melyben szinte jóslatszerűen jövendöli meg a nemzet óhaját, hogy «porhanyó csontit» összeszedje, a legjobb műköltőnek is becületére válik, de az irodalomtörténet kutatóját arra kényszeríti, hogy a költeményt más helyre oszssa be, mint a hol eddig volt.

Ez alkalommal, mintegy világos példára, az *Esztergom megvételéről* szóló balladára szeretném fölhívni a figyelmet (Adalékok. II. 117), melynek szövegéhez, úgy a mint Thaly közölte, szerintem a legtöbb kétség férhet. — Tartalmilag mindjárt az első tíz versszaknak nagyon is modern helyrajza elüt a többi, különféle körülménynél fogva nitelesebb kuruczkori költeménynek hasonló helyeitől. Erősen szembetűnő részlet benne különösen a vezéri sátor dombjának készítése :

Rákóczy sátora dombon áll magában.
Friss, kerek dombon áll tegnapi nap ólta;
Nemcsak az sátor, a domb is csak azólta!
Jó kurucz vitézek csak tegnap dombolták,
A földjét kezekben, süveggel hordották.
«Urunknak sátora magas helyen legyen:
Szép tábora fölött végig tekéntenessen!...»

Thaly e részlethez (a lap alján s a szöveghez csatolt jegyzetben is) megjegyzi: «Érdekes tény, hogy az... említett kis kerek dombot a párkányi mezőn [a Garam-torkolathoz közel] ma is mutogatják, beszélve róla a süveggel összehordás regéjét, mert én, daczára e versnek, bíz e süveg-historiát csak regének tartom. Valószínűbb, hogy az utászok hányták föl azt hirtelenében a fejedelem sátora számára... az sem lehetetlen, hogy néhány buzgó kurucz vitéz, kegyeletből. süvegével is vitt némi földet a halom tetejére...» Én ennek a párkányi helyi mondának sem jutoitam nyomára s érdekes volna megtudni, hogy megvan vagy megvolt-e; akkor is vigyázni kellene, hogy nem a Thaly-közölte vers után keletkezett-e, mivel tudjuk, nem ritkaság, hogy irodalmi hatás alatt is jön létre helyi monda (v. ö. Arany nagykőrösi eperfája, az eperjesi erdei lak, Kisfaludy Sándornak Rózsakője a Badacsony lejtőjén stb.). A vezéri dombnak ilyesféle keletkezése külömben már a folklóre-ba vág s néprajztudó aink bizonyára tudnak rá e'ég peídát. Én hirtelenében csak Udine alapításának mondájára tudok rámutatni, mely szerint: «... Attila Aquileja megszállása alatt nem tudván hol teletesse hadait, elhátározta, hogy erősséget épít a szomszédtságban s erre azon helyet választotta, hol jelenleg Udine áll. Szerencsétlenségre e hely sík volt; a király hegyet akart; mit volt tenni? A hadsereg hozzá látott, hogy neki hegyet teremtsen; minden katona sisakjában földet s pajzsán követ hordott s három nap alatt mintegy varázsszóra halom emelkedett; erre építette Attila Udinét.» (Thierry: Attila-mondák. Ford. Szabó Károly. 1864. 29. l.). Lehet, hogy idetartozik a mi koronázódombunk is, melyet az ország minden megyéjéből és történelmileg nevezetes helyeiről vett földből emelnek, hogy mintegy jelképezze az

egész országot, melyet a király a *napvágással*¹⁾ jelképesen megvéd. A fejedelmi sátor vagy palota különben is dombon *szokott* állani: így Arany Buda Halálában Budának «Sátora egy dombon két égre szökelt» (I. 3), továbbá: «Középütt nagy dombon Etele hajléka» (X. 75). Zalán Futásában több ízben is külön említi Vörösmarty, hogy «Árpád pedig álla magasban egy kis domb tetején» (I. 155). «A fejedelmi magyar... sátort üttet az ormon» (I. 171). A vitézek «Árpád halmára» sietnek (I. 190, 206) stb.; de itt nincs meg az összehordás mondája.

Am térjünk vissza Esztergom megvételéhez. Nagyon különösnek találok azt a 13. versszakot, mely — mint már gyakran rámutattak — szinte ízről-ízre egyezik Arany Török Bálintjának 3. versszakával:

Mire a fényes nap háromszor felsütne —
Hejh! magyar lobogó lesz oda feltüzve! (Esz. megv.)
Mire a nap még egyszer kisütne,
Német zászló lesz oda felütve. (Tör. Bál.)

Arany ezt a költeményt 1853-ban írta, az Adalékok 1872-ben jelentek meg, tehát — ha helyes a számításom — tizenkilencz évvel utóbb. Heller Bernát az Isten kardjáról szóló értekezésében (Ethnogr. 23: 328) azt a föltevést kockáztatja, hogy Arany ismerhetett olyan változatot, mely irodalmilag nem volt följegyezve. Igen ám, de e kurucz költeménynek csak ezt az egy alakját ismerjük (Thaly azt mondja, hogy az esztergomi városházán találta egy ócska kalendárium levelére írva), máshonnan való hasonló verssorok tudtommal sehol másutt elő nem fordulnak. Így addig, míg az esztergomi. eredeti kézirat elő nem kerül, csak arra következtethetünk legnagyobb valószínűséggel, hogy a két sor Arany költeményéből került a kurucz versbe.

Mellőzve a tartalmi kétségek további fejtegetését, nézzük a nyelveket. Vannak ugyanis olyan szavak, melyek a régiségben — eddig tudásunk szerint — másutt nem fordulnak elő, csak itt; sőt részben a nyelvújítás rovatába tartoznak. Ilyen a *fényes tigrisbőr*, kétszer is (3. és 18. vsz.). *Torpad*: *terped*, *terpeszkedik* értelemben: «Rákóczi tábora torpad a síkságon», még egyszer az *Ujváriak dicséreti* című versben, ugyane kötetben (279. l.). Előfordul ugyan a szó még Rákóczi Levéltárában is, de *ott marad*, más helyről pedig *megakad* jelentésben; ugyancsak teljesen más jelentésűek a MTSz. tanúsága szerint a nép nyelvéből való *torpad*, *torpan* szavak, melyek *horpad*, *megsüllyed*, *toppan*, *meghökken*, *visszahorkan* értelemben fordulnak elő és semmiképen nem kapcsolhatók a *terped*, *terjeszkedik* jelentéshez. Különös szó, egyetlenegy, innen ismert adat a *dombol* (7. vsz.), a. m. dombot csinál, dombbá emel; egyetlen adat a *megbődül* (15. vsz.) s a gránátnak *garanát* (22. vsz.) alakja; a *mindgyárst* (9. vsz.) csak még Rákóczi Levéltárából ismeretes (NySz.); «Rákóczi készíti híveit» (19. vsz.): a *híve valakinek* a régiségben csak vallásos értelemben van kimutatva; *magyar fi* (26. vsz.): a *fi* szót nemzetnév-

¹⁾ A napvágásról sok adatot közöl Ipolyi, Mythologia 257—258.

jelzővel nem találok a régiségben (NySz.). Legfeltűnőbb a *mindenki* (9. vsz.) és a *síkság* (5. vsz.) szó. Simai Odön kimutatta (MNy. 5: 456), hogy a *mindenki* Faludi Ferencz alkotása az *egyki*, *máski*, *ilyesmi*, *olyasmi* szavakkal egyetemben, melyekkel 1771-ben él először az Udvari Emberben; előbb, s utána még igen soká, csupán csak a *minden* szolgált ebben az értelemben; tehát nem valószínű, hogy a *mindenki* 65 esztendővel előbb, kivált népies színezetű szövegben előfordulhasson, hanem csak javításképen, vagy mint tollhiba csúszhatott bele. Megjegyzendő, hogy a vers csak a háromtagú *mindenki* szóval futja. — A *síkság* szó a síkföld értelmében még újabb s először Sándor István Toldalékában (1808) találjuk: «Síkság, Planities, Térmező, Lapály.» Thaly szövege pedig így szól: «Rákóczi tábora torpad a síkságon.» A régiség csak a *tér mező*, *sík mező*, *lapány*, *lapály* szavakat ismeri. *Síkság* a régi nyelvben tudtommal csak egyszer fordul elő Páriz Pápaiban s ott jelentése: *laevitas intestinorum*, azaz *hasmenés* («Hasnak menése, síksága.» PPI. és PPBI. *laevitas* alatt; NySz. hibásan idézi *levitas* alatt). Baróti Kisded Szótárának mindkét kiadásában szintén előkerül, de minden értelmezés nélkül. Lehet, hogy Sándor István már a köz- vagy a népnyelvben fejlett jelentést vette fel szótárába, de annak is aránylag újnak kellett lennie.

Szemesebb vizsgálattal talán még több tartalmi és nyelvi kétségre akadhatnánk, de czéломra elég ennyi is, hogy rámutassak, mennyire nem kritikai pontossággal közölt szöveggel van dolgunk. Ebből természetesen az következik, hogy addig, a míg az eredeti, változatlan szöveg elő nem kerül, addig a Thaly-féle kiadást sem irodalomtörténeti vagy költészettani, sem nyelvi kutatásokban forrásul használni nem lehet, rája semmi elméletet építeni nem szabad. De nemcsak erre az egy versre nem, hanem a többi, ú. n. kurucz-balladára sem, melyek szinte mind magukon viselik a műköltő szerkesztő, kerekítő, simító kezének a nyomát; szinte valamennyire az is jellemző, hogy csak egyetlenegy szövegük van, míg más versnek két-három, sőt több változata is (pl. Buga Jakab éneke: «Mit búsúl sz kenyeres...»). Én azt hiszem, kár volna e szövegek mindenikével aprólékosan bíbelődni, kár volna az időért és fáradságért. Thaly felhívta rájuk figyelmünket; kora esztétizáló elvei szerint kiadta őket, teljes jóhiszeműséggel, de kelleténél nagyobb költői gonddal «meg egyengetve» egyenetlenségeiket. A mai irodalomtörténet feladata, hogy újra megkeresse ezeket a régi szövegeket, hogy a mai philologiai eljárás szerint kiadja a Szencsej-, Mátrai-, Gyürky-codexet s többi szerteszórt emléket. Ha talán veszít is valamelyest esztétikai zománczából, nekünk ma nem a szépített, hanem az eredeti, hű kurucz-költészet emlékeire van szükségünk.

(Budapest.)

TOLNAI VILMOS.

HAZAI IRODALOM.

Dézi Lajos: Tinódi Sebestyén. (Tört. Életrajzok XXVIII.) Budapest, 1912. 4-r. 229 l.

XVI-ik századbéli irodalmunk egyik legérdemesebb fiának, Tinódi Sebestyénnek, tisztos alakját vezetni elének a M. T. Életrajzok legújabb kötete. Egy igénytelen vándorlantosét, a kinél azonban sem a tönkre ment nemzeti egység ügyének, sem azoknak a «hadakozó, bajvívó, várak, városok-rontó és várban szorult magyar vitézöknek» buzgóbb, lelkesebb védője talán egy sem akadt a maga korában. Mondhatnók: észrevétlen jelenik meg s úgy is tűnik el irodalmi életünk horizontján, s bár lantja százakat tett halhatatlanná, maga, és élete főbb mozzanatai jórészt ma is homályban állnak előttünk. Am szellemi hagyatéka így is sokkal beszédesebb, semhogy kulcsot ne nyújtana benső valójának ismeretéhez. Műveltségére, életmódjára inkább kora bujdosó predikátoraihoz hasonlít, de eszményképe, a kiket nemlankadó hévvel idézget: a végbeli vitéz. Egykor, fiatalon, maga is köztük forgolódik s a mikor már nem bírja a kardot, nekik és uraiknak énekel s őket dicsőíti legszívesebben. Mint költő — igaz — túllontúl józan és képzelet nélküli, a ki sohasem a szépre, hanem az igazra törekszik s ebben keresi énekei valódi célját és értéket... De hisz a hallgatói és kora is ezt várták tőle, s a mit művészi irányban annyiszor elejt, bőven kárpótolt érte mint becsületes krónikás. És kárpótolnak nemes emberi és hazafiui erényei, melyek romlott században szinte meglepő fényvel járnak előttünk: tisztos és szerény egyénisége, mély vallásossága és fennkölt honszerelme, mikkel szerencsétlen hazája sorsán végső lehelletéig rajta csüggött. A régi egység és nemzeti nagyság fanatikus vágya, együtt a török kiverésének gondolatával, izzik énekeinek minden sorában. S talán költőiséget is ott találunk benne legtöbbet, a hol a hősi önfeláldozások példáin hevülve: a legreálisabb célzata van... Valóban, mi is hajlandók vagyunk hinni, hogy a mint zordon századában az a *magyar nyelvű biblia* a protestáns hívők seregét, Werbőczy *Corpus juris*a meg a szent korona tagjait, úgy fűzték össze s talán még egyetemesebben *Tinódi krónikái* azokat a lelkeket, kikben a jobb jövő reményének hite még nem aludt ki teljesen. Ennél többet pedig egy szegény vándorlantos a maga korában, igazán nem tehetett volna! S míg ugyanez az erkölcsi hagyatéka századok múltán legnagyobb epikusainkat is újra ihleti, történelmi anyagával XVI. sz.-beli történetírásunknak lett egyik legbecesebb és állandó forrása.

Ennek az érdekes embernek pályafutását, írói működését vázolja Dézi a maga részletes és gondos biográfiájában. A 207 lapra terjedő mű három, többé-kevésbé arányos részre oszlik, (I. A vándorlantos: 1.—62. l. II. A kassai énekmondó: 63—142. l. III. T. szellemi öröksége a XVI. században: 143—207.) s bevezetőül a XVI. század harcászati életére, az «igazi magyar lovagkorra» vet egy futó pillantást s úgy tér át hőse származási viszonyainak és műveltségi elemeinek máig problematikus kérdéseire. Abból, hogy Dombóvárt, Tolnamegyé-

ben tűnik fel először s aztán hosszú ideig a közeli Szigeten vagy Szigetváron tartózkodik, Dézsi is arra következtet, hogy valószínűleg a baranyamegyei Tinód községben (ma puszta) s 1505—10 között született. S bár iskoláit ő sem jelöli ki pontosan, de olvasmányai és gyakoribb forrásművei nyomán kimutatja, hogy mindenesetre jó kezek alá járt. Latinul és zenélni korán megtanult, sőt az énekmondást, mely holtig tartó kenyere lett, bizonyára már diák korában megkedvelte. Így tér át aztán vándorútja és költői működése különböző mozzanataira, a miknek talán egyetlen nagyobb fordulója sincs, a melyet új keretben, élesebb világtással bemutatni ne tudna. Különösen finom és találó részlete az, melylyel az ifjú T.-t a szigeti udvarba bevezeti, ottani szerepét, sorsát Mártonfalvay diák önéletrajza nyomán — per analogiam — rekonstruálni törekszik. Ép ily sikerültek a Török Bálint és Nádasdy Tamás egyéni és politikai jelleméről írottak, a kiket néhány nagy, de erős vonással a korabeli magyar viszonyok kellős közepébe állít. S a mint így a kor mozgalmaiba egyre mélyebben bepillant, tolla is szaporábban ontja a fontos adatokat, akár csak lentebb (VI. fejezet) a hegedős és lantos párhuzamánál, a melyet ekkora teljességgel, a korabeli képviselőkön illusztrálva, eddig sehol nem találunk.

Hasonló lelkiismerettel jár el Dézsi a T. ifjúkori műveinek nemcsak időrendi, hanem kritikai elbírálásában. A *Jason és Medea* mondat p. o. egy nagyobb világirodalmi perspektívába emeli s úgy ismerteti a tárgy első feldolgozóit, T. tulajdonképeni forrását (Guido de Columna), mesefonó és verselő ügyességét, melylyel egy nálunk nemsokára virágzásnak indult műfaj élére kerülvén, «első képviselője lesz a verses, regényes elbeszélésnek». Viszont a *Buda elveszéséről és Török Bálint fogságáról* cz. ének előtt a magyar történeti énekköltés kísérleteit foglalja össze jól, mely a fokozatos fejlődés lassú, de emelkedő vonalával a Tinódiakon és Ilosvaiakon át végre Zrínyi eposzában tetőzik. Szóval mindenütt a tőle megszokott életírói gond és gazdag könyvészeti anyag, mely minden főbb kérdést a megfelelő viszonyok keretébe fűzve lehető pontossággal megvilágítani törekszik.

A II-ik könyv «Kassai Énekmondó» cím alatt hat fejezetben Tinódi életének második, nyugalmasabb szakaszát ismerteti, egészen a lantos haláláig. Elmondja, hogy körülbelül mily okok miatt kerülhetett Kassára, miként alapít családot, s hogy kisebb-nagyobb útjai mellett minő mederben folyt le örökké munkás és buzgó élete. S bár újabb műveit itt is túl aprólékos gonddal tárgyalja Dézsi, mégis elevenné tudja tenni előadását az által, hogy az elvontabb elemzéseket bizonyos élet- és korrajzi kitérőkkel színezi meg. Különösen sikerült s talán az egész könyv legszebb, legtartalmasabb fejezete: a két utolsó V-ik és VI-ik czikk, a melyben T. nagy krónikájának sokoldalú jelentőségét s a költő egyetemes méltatását adja. Nem mintha talán valami meglepő vagy új dolgokat akarna mondani Dézsi, ellenkezőleg ő, akár egy epikus költő, mindig a háttérben áll, objektív marad, csak a hőseit és adatait beszélteti, hanem mivel az eddigi legjobb eredmények alapján: T. lehető hű és valószerű arcképét tárja elénk. Az a néma lantos, a ki eddig csak a krónikáival szerepelt előttünk, most mintha egyszerre meglelkesednék. Látjuk emberi és írói vonásait, politikai főfogásával, melynek ideálja az egységes magyar haza; hit-

beli nézeteivel, melyek bár az új tanok felé vonják, de korához viszonyítva igazán meglepő józanok és pártatlanok. Ép ily helyesen foglalja össze a T. nyelvéről, művei történeti és esztétikai értékéről tudottakat, melyben a történeti hűség játszván mindenütt a főszerepet, egyben már azt is megmagyarázza, hogy mért lett valóságos kincses bányája kora történetíróin kezdve, a legújabb történelmi kutatásoknak.

A III-ik könyv «Tinódi szellemi öröksége a XVI ik században» czímmel egy, az előbbiektől egészen független fejezetben régi irodalmunk magyar históriás énekeit és énekmondóit sorolja fel kronologikus rendben, hőse halálától (1556) negyven év folyamán át: 1596-ig. Kétségtől igen becses és tartalmas részlet, de ekkora méretben, külön fejezet alatt tárgyalva, a könyv jelzett kereteiből mégis messze kiesik. Annál inkább, mert benne voltaképp nem is a Tinódi szoros értelemben vett tanítványairól, mint inkább egyszerű folytatásról van szó.

Általában szólva: Dézsi könyve, melyet 11 önálló, 122 szöveg közé nyomott kép díszít, nagy gondnal és nagy alaposággal írt jeles munka, mely a gazdag T.-irodalom szinte minden kezünkön forgó adalékát jól ismeri és ügyesen fölhasználja. Földolgozás tekintetében a Szilády inkább külső, Acsádi, Mészöly benső, esoterikus leírása közt mintegy középpont foglal helyet, s a kettőt helyes érzékkel egyesíteni törekszik. Valami mindenáron újat, szokatlant adni nem czélja Dézsinek, de annál tárgyilagosabb, komoly kritikával foglalja össze a végső eredményeket. S talán ép ez a nagy philologiai lelkiismeret, a kisebb-nagyobb alkalmi kérdésekhez való tapadás okozhatta, hogy szélesebb kor- és művelődéstörténeti kitekintésekre nem vállalkozott. Holott annak a talpig vasba öltözött századnak arca: politikai, társadalmi, katonai és hiteltele, a melyekben T. oly mélységesen benne gyökerizik, már csak a szűk életrajzi adatok miatt is kínálva kínálkozott effélékre. Ez a maga helyén, keretül, az emberek és események alaposabb megismerésére helyes is lett volna. Így a mit és a hogyan náluk szól, inkább rövid, szükségszerű és töredékes vonás, pedig a mint gazdag anyagbeli készségével s ha szabad így szólunk: aprós, finom skizzeivel sejteti, a nagyobb stíli rajzokhoz is hivatott lett volna, épen ő, a ki ma Szilády Aron mellett régi, XVI—XVII-ik századbeli irodalmunk egyik legbuzgóbb és legavatottabb bűvára. De műve így is, a mint van, teljes elismerést érdemel s mint újabb életrajzi irodalmunk egyik nyereségét mind a szakkörök, mind a művelt közönség figyelmébe szívesen ajánljuk.

(Debreczen.)

PAP KÁROLY.

Révhegyi Rózsi: Kölcey mint esztétikus. Különlenyomat az «Athenæum»-ból. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1912. 8-r. 77 l.

A koszorúzott és jutalmazott értekezés a magyar műbírálat nagy úttörőjének érdekes alakját állítja elének műveiből, melyeket a korabeli külföldi esztétikai gondolkozáshoz való viszonyuk szempontjából behatóan és lelkiismeretesen fejteget. Szerző felülbírálja és gondosan felhasználja elődeinek (Kelemen Bélának, Szegedy Rezsőnek, Pap Károlynak és másoknak) eredményeit s ezeket gyarapítja is,

bár fontos új adatot már nem sokat nyújthat. Arra törekszik, hogy Kölcey, ki forrongó időkben sok tekintetben meglepően tisztult nézetekkel akarja irodalmunk fejlődését irányítani, széleskörű tanulmányainak s elmélyedő elmélkedésének útjain kövesse; kimutassa az elveket és szempontokat, melyek őt vezették s ezek bírálatával megállapítsa működésének irodalomtörténeti jelentőségét. Az író legtöbb művének részletes elemzését adja ugyan, de a főgondolatok kiemelése mégis jobban érdekli. A Csokonai és Berzsenyi bírálatok ismertetése pl. tömör összefoglalássá sűrűsödik össze.

Révhegyi Rózsi munkájának olvasásakor két vezető gondolata tűnik szembe.

Valamely szerző idegen forrásait nyomozván, könnyen egyoldalúságba eshetünk, ha a kölcsönvétel felderítése mellett nem keressük, hogy mennyiben nyilvánul az átvett anyag feldolgozásában s továbbfejlesztésében az író egyéni ereje. Révhegyi ezt az utóbbi szempontot mindenütt figyelemben részesíti, s kimutatni igyekszik, mi Kölcey fejtegetéseiben minden idegen befolyás mellett is önálló és eredeti.

A másik érdeme, hogy írónk felfogásának fejlődésére figyel. Erdélyi a Kölcey nézeteiben található eltéréseket tudvalevőleg következetlenségeknek bélyegezte. Szegedy Rezső sem fogadta el általában a fejlődés alapját ezek magyarázatára. Révhegyi ellenben Kelemen nyomait követve, ezt az elvet következetesen keresztülvizsi, elannyira, hogy Kölcey fejlődésében korszakokat különböztet meg a klasszikai elvek uralma s az ezektől való elhajlás s ezzel együtt a romantikus vonások fokozatos térfoglalása alapján. Fejtegetéseit olvasva megértjük, miként vált a Kazinczytól elinduló kritikus lassanként Henszlmann előhírnökévé.

Sajnálom azonban, hogy Révhegyi, ha már a fejlődés elvét elfogadta, nem érvényesíti ennek követelményeit értekezésének külső beosztásánál. Az ő álláspontjáról Kölcey műveinek időrendi egymásutánját kellett volna követnie. Ő pedig az utolsók [A komikumról (1827), Körner Zrínyijéről (1826), Nemzeti hagyományok (1826)] tárgyalása után tér át az első, korai iratokra: a Csokonai-, Berzsenyi- és Kis János bírálatra (1815—1817).

Kölcey irodalomtörténeti jelentőségének kiemelése sem szabatos. Íme két nyilatkozata: «(Kölcey) esztétikai munkáival oly új, *nemzeti és egyéni cél felé vezető* korszakot nyit meg...» (4. l.) — «Kölcey felléptével a magyar *æsthetika* történetében új korszak kezdődik. Ezen kor az *æsthetikai classicismus* kora.» (14. l.) Előbb írónk tanának romantikus elemein, most a klasszikusokon alapszik az ítélet, mely így bizonytalananná válik. Helyesebb lett volna a kritikáit irányító abszolút művészi szempontot emelni ki, melyet egyébként Horváth János értekezéséből átvéve, szerzőnk is hangsúlyoz.

Kisebb kifogásaim közül álljon itt még kettő. Az értekezés aránylag terjedelmesen foglalkozik Baumgartennel s a populáris filozofia első korszakával. Ez jórészt fölösleges volt. Kölcey megértéséhez Leibnitz és Wolf tanára nincs szükség. Ellenben Kant álláspontjának megjelölése hiányzik, pedig Kölcey Kant követőinek, Schillernek, Krugnak, Bouterweknek hatása alatt áll s a régibbeket, Lessing és Herder kivételével, mellőzi. Végül szerző előadását illetőleg

elismerem, hogy mindenütt világosságra és szabatoságra törekszik, de kifogásolom ismétléseit, melyekbe néhol esik. Így azt a gondolatot, hogy Kölcsey Herdernek az emberiség fejlődésére tett megjegyzéseit saját nemzetére alkalmazza, három egymást követő lapon háromszor halljuk kis változtatásokkal újból, meg újból.

Mindezekkel nem akarom kisebbiteni a dolgozat érdemeit. Révhegyi tanulmánya figyelemreméltó művecske, mely kellő készletséggel, fejlett ítélettel s ezek mellett gonddal és szeretettel mélyed el tárgyába s közelebb hozott Kölcsey megértéséhez s igazságos méltánylásához.

(Budapest.)

JÁNOSI BÉLA.

Pollák Miksa: Tompa Mihály és a Biblia. (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai, XXXVII.) Budapest, 1912. 8-r. 194 l. Ára 3 K.

Újabb költőink között nincs egyetlen egy sem, kiről annyira benne élne az irodalmi köztudatban, hogy jelentékeny és mély hatással volt rá a biblia, mint Tompáról. Iskolázása és papi hivatása folyton belső kapcsolatban tartotta a könyvek-könyvével, s ez a kapcsolat nyomot hagyott azon a módon is, hogy a világot szemlélte, azon a hangon is, melyen költői hevületében kiáradt érzései megszólaltak. Valósággal költői avatást, művészi magaslatra emelést nyert benne az a biblikus zamatú, kissé ódon színezetű, de nagy kifejező erejű, képekben gazdag beszédmód, mely a Károli-biblia kifejezéseinek és fordulatainak beszivárgására alakult ki a kálvinista magyarságnál. Költészete annyira telve bibliai szólamokkal, fordulatokkal és képekkel, hogy minden méltatója kiemelte a biblia fontos hatását e költészetre, a nélkül azonban, hogy bármelyikük is vállalkozott volna a pontos egybevetésre. Mindössze két ilyen irányú, de teljességre nem jutó dolgozat előzte meg Pollák könyvét: a dr. Heller Bernáté (*Tompa Mihály, az evangelium és az Agáda*, IMIT. Évkönyve, 1900.) és dr. Lakatos Vinczézé (*A vallásos elem Tompa költészetében*. Keszthelyi főgimn. 1901.02. évi ért). Ezek a szólamok, fordulatok és képek annyira magukon hordják az utalást származásukra, hogy tulajdonképen nem is annyira a bibliai hatást sejtető helyek egybeállítása és összevetése, mint inkább csak a megfelelő bibliai helyek megkeresése válik feladatává a pontos philologiai vizsgálatnak is.

Erre a feladatra vállalkozott Pollák Miksa, soproni rabbi s ezt a feladatot nagy kedvvel és elmélyedéssel oldotta meg könyvében. Vizsgálatait a teljes biblián kívül a református énekeskönyv dicsőreteire s a rabbinikus irodalomra is kiterjesztette. Feltűnő, s ezt ezek a pontos egybevetések is igazolják, hogy Tompára, valamint a kálvinista magyarság egész képzetvilágára, sokkal nagyobb hatása volt az ó-szövetségnek, mint az új-testamentumnak, felfogását és képeit jellemzően az ó-szövetség zordon ereje és komorsága színezi.

Pollák könyve 11 fejezetből áll. Általános irodalomtörténeti tájékoztatást nyújtó bevezetés után a Zsoltárok hatását nyomozza, azt vizsgálja, miként visszhangzik e szent énekek mély érzése és

közvetlensége Tompának különösen vallásos költészetében és a természet nagyságát, fenségét magasztaló leíró költeményeiben, s miként jelentkezik a Zsoltárok nyelvi hatása előadásának ódon színezetében vagy az optimizmus felé hajló bizalomnak és hűségnek bizonyos kenetes tolmácsolásában. A Zsoltárok mellett Jób könyvének volt a legmélyebb hatása Tompára. Természetének melancholiára hajlása s életének sok szomorúsága egészen természetesen idézte föl lelke előtt az életnek keserves, csalódásokkal teljes pillanataiban a nagy szenvedő képét, panaszait vagy Isten akaratában való megnyugvását. Még inkább talált pályájának sok csalódással és szenvedéssel telt második felében lelkéhez a Prédikátor pesszimizmusa. Ennek a komor lemondásnak, meghasonlott világ- és embergyűlöletnek költeményei közül különösen a *Tapasztalásban* ad erővel teljes kifejezést. Ezek után Tompa moralizáló hajlamának a bibliából táplálkozó gyökereit tárja föl; majd bibliai tárgyú hazafias allegóriáit fejtegeti; ezekről tíz olyan költeményének vizsgálatára tér át, melyekben jelentősebb bibliai hatást lehet megállapítani; összeállítja Tompa bibliai gondolatait, célzásait, képeit és hasonlatait; vizsgálja a biblia hatását nyelvére; majd a rabbinikus irodalom hatását nyomozza. Itt legfontosabb eredménye az, hogy megtalálta a *Héber legenda* forrását az Echá Rábbá I. fejezetében. A költeményről eddig mindenki azt gondolta, hogy Tompa leleménye s csak az allegorikus elburkolás kedvéért helyezte zsidó viszonyok közé. A khaldeus nyelven írt történetet Tompa bizonyára német fordításban olvasta, de sokkal valószínűbbnek látszik, hogy valami predikációban találta, mint a Polláktól említett könyvben. Végül *A pap és költő* címmel függetlenül azt vizsgálja, mint gyámolította s erősítgette lankadozó hitében a szenvedő, meghasonlott költőt és embert papi hivatása. Helyesen emeli ki, hogy Tompa eleinte idealizálva látja e pályát: csak szép oldalait színezegeti; de később, a mint csapásokkal látogatja meg az élet, egyre több disszonáns hang vegyül e nyugodt, idealizáló felfogásba.

Könyvében iparkodott a szerző elejét venni annak a kifogásnak, melyet egy korábbi munkája (*Arany János és a Biblia*, 1904) ellen a kritika fölhozott: hogy bibliai hatásnak vett nagyon sok olyan dolgot is, melyekről ez egyáltalán nem igazolható. Abban a könyvében csakugyan egymást érik a kritikátlan, merész és túlzó egybevetések. Ebben a munkájában is elragadja egy pár helyütt az adatoknak mennél nagyobb gazdagságára és teljességére irányuló törekvése. Különösen a rabbinikus elemek nyomozásában nem mindenütt meggyőző. A miket rabbinikus eredetre visz vissza, annyira a közhasználatban élő kifejezések, hogy teljesen fölösleges olyan forrásokhoz kapcsolásuk, melyeknél az átvétel lehetősége is meglehetősen csekély. Máskor meg bibliai hatásnak tulajdonít olyasmit, a minél ennek a felvételére semmi szükség. Azt mondja pl.: «Tompa a zoltárköltő módjára szereti a természet tárgyait és tüneményeit, a napot, eget, de különösen a virágokat átszellemíteni és úgy beszél róluk, mint élő, gondolkodó, érző lényekről.» (45. l.) Ez megvan minden mythosalkotó naiv világszemléletben, s így itt aligha lehet határozottan a Zsoltárok hatásáról beszélni.

A könyv előadása kissé hajlik a bőbeszédűsége és szabatoság tekintetében több helyütt kifogásolható. Különösen a bevezető iro-

dalomtörténeti tájékoztatás egy pár helyének pontossága és szabatosága nem kielégítő. Nem mondhatjuk, hogy Tompára «sem előzői, sem kortársai, sem pedig idegen írók észrevehető hatást nem gyakoroltak» (7. l.), mert egész életén át erős hatása alatt állott kortársainak: előbb Bajzának és az almanach-lírának, majd Petőfinek s végül Aranynak. Azt sem lehet mondani, hogy ő tudatosan, szinte programmszerűen törekedett elzárni magát minden idegen hatástól. Csakugyan keveset olvasott, s így a világirodalom nagy szellemeinek hatása nem mutatható ki költészetében; de ennek fogyatékos nyelvismerete, falusi elszigeteltsége és sorsának sűrű elkedvetlenítő fordulatái voltak az okai, a mik lehetetlenné tették számára a külföld nagy költői alkotásainak az ő költészetére is gyümölcsöző olvasását. Ugyancsak a bevezetésben a tárgyával foglalkozó dolgozatok felsorolásából kihagyja szerzőnk Heller Bernátét s később is kissé mostohán bánik el vele. Kerényről írva ezt mondja: «a kivel együtt énekelte meg az *Erdei lak-ot*» (69. l.), holott a versenyben nemcsak ketten vettek részt. Szerinte Tompa Aranyval 1847-ben «ösmerkedik össze» (9. l.), holott ez a kifejezés csak személyes találkozással történt megismerkedésről szól, úgy pedig csak jóval később találkozott a két nagy barát. Az is félreértésre adhat alkalmat, hogy Tompának «a börtönből két ízben épen elegendő jutott» (85. l.), holott Tompa nem volt börtönbe vetve. Tompa moralizáló hajlamát nem lehet a népköltészet hatására vinni vissza, mert a népköltésnek azok a termékei, melyek Tompára mint költőre hatással voltak, épenséggel nem moralizálók, annyira nem, hogy a moralizálás egyenesen ártalmára van Tompa költészete népiességének. Csak a czélon kissé túllévő heureka-láz mondathatja ezt a szerzővel: «Ha sikerült kimutatnom a bibliának Arany és Tompára gyakorolt hatását, ezzel sikerült egyúttal kimutatnom a zsidó szellemnek a magyar néplélekre gyakorolt közvetett befolyását». (30. l.) A befolyásnak azt a mértékét, a melyről itten szó lehet, egyáltalán nem kell kimutatni, annyira közismert dolog. Ugyanebből a forrásból fakad ez a mondat is: «A bibliának Aranyra gyakorolt hatását valóssággal fel kellett fedezni» (28. l.), holott erre a hatásra már maga Arany utalt. A *Jézus és a nép* tendenciájáról ezt mondja: «Ezen szép, magasztos tant Tompa úgy állítja be, hogy annak éle a törvényt követő Izráel ellen fordul, fényes glóriája pedig Jézust sugározza körül. Ismerjük más oldalról is ezen mesterséges beállítást, Tompától, mint református paptól, szintén nem vesszük azt tragikusan. Ez különösen a német protestáns theológia kedvelt álláspontja, mely arra szolgál neki, hogy megokolja a zsidóságból eredt keresztyénség vélt erkölcsi fölényét az anyavallással szemben.» (159. l.) A pap részéről érhetőnek tartjuk ezt a megjegyzést; de a tudóstól, úgy éreznük, ízlésesebb s könyvének külömben objektív hangjához méltóbb lett volna, ha csakugyan nem veszi a dolgot tragikusan s a költeménynek egészen művészi tendenciáját nem játssza át theologiai mesterkedésre, a mi igazán nem volt czélja Tompának.

(Budapest.)

KÉKI LAJOS.

Ferenczy István levelei. Rimaszombat rend. tan. város közönségének megbízásából közzéteszi *dr. Wallentínyi Dezső*. Rimaszombat (Rábely Miklós és fia könyv.) 1912. N. 8-r. 522, 6 l.

Ez a hatalmas, 33 íves kötet létrejöttének minden fázisában a kegyelet, az önzetlen lelkesedés műve. Wallentínyi Dezső, a kit házasága hozzáköt a neves szobrász családjához, minden anyagi jutalom nélkül végezte a sajtó alá rendezést, a jegyzetek, név- és tárgymutató készítését s a revízió munkáját; a könyvnyomtató, a régi, jónevű Rábely-cég, pusztán a maga költségei fejében ízlésesen kiállította; Rimaszombat, Ferenczy szülővárosa, a könyvet 500 példányban ki nyomtatta, s könyvtárusi forgalomba nem juttatva, ajándékként megtisztelte vele a magyar művészeti, tudományos, irodalmi társulatokat, könyvtárakat, fő- és középiskolákat s a Ferenczy iránt érdeklődő jeleseit.

A kötetet Wallentínyi Dezső *Előljáró beszéde* nyitja meg, melyben pragmatikus hűséggel beszámol a könyv előzményeiről és megjelenéséről. Azután az az ünnepi beszéd olvasható, melyet *Ferenczy István emlékezete* címmel Beöthy Zsolt tartott Ferenczy síremlékének leleplezési ünnepélyén Rimaszombatban 1909 szept. 26-án. Igen jó gondolat volt ezt a költői, Ferenczy jellemzését művészi képbe foglaló emlékbeszédet újra lenyomatni, méltó előkészület a levelekhez.

A kötet legnevezetesebb része természetesen a levelezés, Ferenczy Istvánnak 196 levele, melyek közül 138-at öcséséhez, 36-ot szüleikhez intézett. A többiek között vannak irodalmunk vezéregyéniségeihez írt levelek is, így Fáy Andrásához 6, Döbrentei Gáborhoz, Kazinczyhoz és Toldyhoz 2—2 levele szól. A levelek időrendbe vannak szedve s Ferenczy életének legjelentősebb mozzanatai szerint öt csoportra különülnek (Bécs, Róma, Buda, a Mátyás-emplék, Rimaszombat). Az egyes csoportok után közli a könyv Meller Simon Ferenczy-mono-grafiájának megfelelő részleteit, s magukat a leveleket a lapok alján a kiadó bő, kimerítő tárgyi magyarázatokkal és fölvilágosító jegyzetekkel kíséri. Ily módon nem pusztá nyers anyagot kap az olvasó, hanem azt minden részletében és vonatkozásában megvilágítva látja. Valóban nem tudjuk, mit méltányoljunk inkább: a kiadónak minden apróságra kiterjedő figyelmét, vagy azt a lelkiismeretességet, melylyel a levelek minden célzását, utalását megfejtje! Kár, hogy a levélgyűjtemény nem teljes. Hiányoznak belőle azok a levelek, melyek özv. Jánosdeák Andrásné birtokában vannak, mert ezeket az úrnő, bizalmas természetük miatt, nem volt hajlandó közlés végett átengedni. Az *Utószó*ból értesülünk, hogy készül a kötethez egy pótfüzet Ferenczy cikkeiből; óhajtható volna, hogy ott Ferenczy e levelei s esetleg ezután napfényre kerülő írásai is megjelenjenek. A közölt levelek eredetiijeinek, ill. másolatainak lelőhelye sincs jelezve (176 a „Szépművészeti Múzeum levéltárában van), ezt is pótolni kellene.

Hat kép-melléklet, Ferenczy három levelének hasonmása, a Ferenczy-család leszármazási táblája s a 2¹/₄ íves teljes, pontos Névmeg-Targymutató teszi teljessé a kötetet, melynél szebb emléket

Rimaszombat nem állíthatott volna nagy szülöttének. Megérdemlik érte mindazok, a kiknek részük volt benne, a tudomány őszinte háláját.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Wünsch, Richard: Aus einem griechischen Zauberpapyrus.

(Kleine Texte 84.) Bonn, 1911. Marcus u. Weber, 0-70 M.

Hogy a papyrusok az ó-kor egész kulturalis életének ismeretére milyen fontossággal bírnak, arról «A papyrusok világából» cz. tanulmányomban (Losonc 1912.) szóltam. De ott helyszűke miatt a varázspapyrusokat elhagytam, holott ezek is, mint azt *Wessely* kifejti ¹⁾ korunknak *kulturalis* és *erkölcsi* történetére nagy fontossággal bírnak; bennük tükröződik bizonyos tekintetben az egész szellemi élet. Mert hiszen e varázslatok azt czélozzák, hogy az illetőnek kíván-sága és akarata teljesüljön és ezt megismerni nem más, mint a kor felfogását megérteni. Hasonlóképen fontos adatokat tartalmaznak a vallástörténetre vonatkozóan. A vallási viszonyok a synkretismus idejére mutatnak; igazi görög istenek mellett egyiptomi, orphikus nézetek mellett gnostikus és zsidó-keresztény, mind összekeverve sivár démonhittel.

A mi e papyrusok korát illeti, azokra nézve *Wessely* főleg az írásmódból következtet. A II. londoni papyrus a Kr. u. III. század végéből való; a nagy párizsi és Parthey első berlini papyrusa a IV. század elejére esnek.

A czímben idézett munka a párizsi nagy varázspapyrusnak egy részlete, még pedig a 2441—2705-ik versig terjedő sorok. A párizsi nagy varázspapyrusnak könyvtári czíme: *Bibl. nat. suppl. gr. 574.*; találtatott az egyiptomi Thebæben; 35 *recto* és ugyanannyi *verso* oldalon. A keleti magia nagy befolyását látjuk e varázspapyrusban; az idegen varázslat utánzása bonyolulttá teszi a cselekvést, a formulák egész litaniák lesznek, melyek gyakran nem görög nyelvekből vannak véve.

Ez a 264 sorra terjedő szemelvény egészen jól mutatja a varázsló receptjét, melyet *Wünsch* a következőkben állít össze: Fel-dicsérés és használati utasítás; a varázs cselekedet (*πραξις*) — itt egy füstölő-áldozat (*ἐπίθυμα*) — a varázsmondás (*λόγος*) és a felhívott szellemek elleni védőszereteknek (*φυλακτήρια*) leírása. Felismerhető a régi összefüggés a szellemek megkötése és a varázslat között. Némely megesketés (Beschwörung) csak varázsdal, részint magikus

¹⁾ *C Wessely, Griechische Zauberpapyrus von Paris u. London* (Denkschriften der kais. Akad. d. Wissenschaften. 36. Bd. Wien 1888. 27—408 l. és *Neue griechische Zauberpapyrus, ugyancsak a bécsi akadémia kiadványai között.* 42. köt. 1893.

czélből költve, másrészt a régebbi sacralis költészetből véve, de kissé átdolgozva.

Magának a varázspapyrusnak keletkezése igen jól állapítható meg. Ugyanarra a czélra több különböző, hasonló recept van, melyek egymás után igen jól férnek meg. Ilyen szavak fűzik egymáshoz: *ἄλλως, οἱ δὲ (γράφουσιν), ἐν ἄλλοις ἀντιγραφοῖς, ἐν ἄλλῳ, ἄλλοι* stb.

A kommentár igen jól használható: sok utalás történik rokonnatonatkozásokra, a klasszikusok megfelelő helyeire, végül az ezen kérdéssel foglalkozó tudományos munkákra. E kommentár segítségével a fordítás nem okozott számba vehető nehézséget, melyet az Urániában teszek közzé «Részlet a nagy párizsi varázspapyrusból» cz. alatt.

(Losoncz.)

ENDREI GERZSON.

Förster-Nietzsche, Elisabeth: Der junge Nietzsche. Alfred Kröner Verlag. Leipzig. 1912. VIII+453 l.

Mivel az Eckermannok amúgy is feminin természetűek, nem feltűnő, hogy Nietzsche mellett életében és halálán túl egy nő tölti be az úgynevezett házi philologus önfeláldozó szerepét. Elisabeth Nietzsche, a ki a filozofusnál két esztendővel fiatalabb, saját nyilatkozata szerint hat esztendőes korától kezdve bálványozó tisztelettel tekintett fiútestvérére és a weimari Nietzsche-Archiv sok becses okmánya annak köszönhető, hogy mint kis leány bátyjának kezeügyébe eső minden írását félretette. Miként Herakleitos szavára a tanítványok, úgy esküdött ő is Friedrich nyilatkozataira. A testvér tollából most jelenik meg a második életrajz. Az első háromkötetes, kutatók számára összeállított forrásgyűjteményen, az újabb kétkötetes, nagyobb anyagra támaszkodó, de feldolgozottabb. Előnye az utóbbinak, hogy czélszerű kis formában adják ki. Előttünk fekvő első része önálló munkának tekinthető: a fiatal és boldog Nietzschéről szól (1844—1876), a papi szülőházban töltött gyermek évekről, a pfortai diákoskodásról, a bonni és lipcei egyetemnek hallgatójáról és a baseli egyetem tanárjáról.

A kiknek a Nietzsche-név csak jelszó, bizonyára egy hányaveti, geniális ifjút, vagy riasztó különcöt sejtenek ebben az életrészben. A valóságban pedig a fiatal Nietzsche nevelő-példája lehet a szellemi tudományok művelésére készülő ifjúságnak. Tanításairól, későbbi műveiről kiki véleményt formálhat «...aber es ist gleichgültig, wie die Sätze lauten, die Natur des Mannes steht uns für hundert Systeme ein. Es ist an einem Philosophen etwas, was nie an einer Philosophie sein kann: nämlich die Ursache zu vielen Philosophien: der grosse Mensch.»¹⁾ A pályakezdő élete apró részleteiben és legfőbb vezérlő indítékai szerint egyaránt értékes. A ki később pörölylyel filozófál az az emberi kulturáról, mint gyermek gyöngéd és jó szóra hajtó, mint diák már mestere a módszeres és tudatos önképzésnek, mint tudós és tanító odaadó buzgalmú, mint ember szeretetreméltó természetű. Az erotikának — grande passion nem él át — sorsában alig van szerepe. Schopenhauer elvei szerint él: a látás és a megismerés ösztö-

¹⁾ Nietzsches Werke. Gesamtausgabe X. 317.

nében sűríti össze energiáját. Bölcsessége főnix-bölcsesség: a szenvedés — és itt sokszoros betegeskedésére is kell gondolnunk — mint gátoló körülmény a legmagasabb rendű erő kifejtés megindítója lehet. Első nagy művében azt bizonyítja, hogy a görög szépség tragikus küzdelmekből emelkedett ki diadalmasan. Későbbi fejlődésének törvényszerűségét a kezünkben fekvő életrajz alapján nagyjából meg lehet jelölni. Filozófiája ragyogó ellentéte annak a kisvárosias, csöndes és nyomasztó, bigott és álmodozó s társas nagy czélok híján tengő világnak, melyből ő az ötvenes és hatvanas években kinő, de ellentéte annak az elbizott, lázasan tervelő és jelentéktelen szellemi életet élő kornak is, melybe a német-francia háború után, a hetvenes években belekerült (Gründerzeit). Robbanó forradalmisága talán azért olyan erős a műveiben, mert ide szorítja azt teljesen. A fiatal tudós mintaszerű polgári életet él, ethosának fővonásai: concentratio, önuralom, tisztaság, termékeny ideálok tisztelete, gyöngédség és pszichológiai érzék. Ifjúsága, sikerei gyönyörű hajnal, mely nagy czélok és lehetőségek napját vonja maga után.

Az életrajz gondosan fejtegeti hármas és egymáshoz kapcsolódó főélményét: az antik görögséget (Ritschl—Rohde) és az új filozófiát (Schopenhauer) és az új zenét (Wagner Richárd) s a nemes, nagy barátságokat, melyek ez élményekhez kapcsolódva magányos életében igen jelentősek.¹⁾ Egyébként van a testvér tollából kikerült életfrásznak egy rendkívüli erőnye, a mely hibáva is fajul. A szerző túlságosan összeolvad a tárgyával, kritikai énjét és látását akaratlanul kioltja. Az igazi életrajzíró reflektorokkal és színes fényvel, mintegy laterna magicával dolgozik, a hűséges nővér mindig éber szeretete pedig kissé egyhangúan fehér, egyformán meleg fényt áraszt, a mi sokszor lankasztóan hat, mint a tropusok napja, vagy unalmasan, mint a szobalámpa világa. A merész hegymászót gyakran csak karosszékben látjuk. E kritikai megjegyzés mellett teljes méltánylást érdemel az életrajz kiválóan áttekinthető szerkezete, gazdagsága jellemző adatokban, szöfecsérlő, díszítgető részek hiánya, művészi egyszerűséggel rajzolt sok szép fejezete.

Végül egy kevés hazai vonatkozás is akad: 1856 körül készül N. magyar fantáziája zongorára: Mondschein auf der Puszta (70 l.), 1863-ban kedvelt játék darabjai között szerepel egy Divertissement à l'hongroise (123 l.), 1864-ben Bonn-ból karácsonyra öt Petőfi-dal kompozíciójával (Unendlich! Verwelkt! Es winkt und neigt sich, Ständchen, Nachspiel) kedveskedik anyjának és testvérének (149—50 l.).

(Budapest.)

SAS ANDOR.

Hirzel, Rudolf: Plutarch. [Das Erbe der Alten IV.]. Leipzig, Th. Weicher, 1912. 8-r. 211 l. Ára 5 M.

Mikor a görög kultúra már kifejlesztette legszebb virágait s megtörtént az a szövetkezés a görög szellem és a római fegyverek közt, a mely Polybios előtt lebegett, az antik tett, eszmény és gon-

¹⁾ Nietzsche-nek a barátságra vonatkozó gondolataira nézve v. ö. Faguet: N. et la femme. Revue des deux Mondes 1912,

dolat megtalálta egyik legfontosabb gyűjtőtávját Plutarchos munkáiban. A mi nagyot a görög római történelem és ész teremtett, az nem maradt nyom nélkül Plutarchos történeti és erkölcsbölcseleti munkáiban. Természetesen már irodalmi egyéniségének e sajátágánál fogva Plutarchos első sorban tárgyi szempontból lesz egyikévé a legnagyobb hatású görög íróknak: a történetíró és bölcselelő benne sokkal fontosabb a különböző prózai formák képviselőjénél. Hirzel szép föladatot tűzött maga elé, midőn egy ilyen, az antik művelődés legfőbb kincseit magával hordozó írónak sorsát tette tanulmány tárgyává, mert az a fogadtatás, melyben az egyes korszakok Plutarchost részesítették, mélyen jellemző az illető kor egész szellemi alakulására.

Ha Plutarchosnál két irányú hatásról beszélhetünk, ez nem annyira formai és tárgyi, hanem inkább a bölcselelő és történetíróé. Az egyik korszakban egyik, a másik korszakban másik működési körét méltányolták jobban az uralkodó fölfogásnak és a kor törekvéseinek megfelelően. A görög egyházatyák leginkább morális iratait szákmányolják ki, mert Senecával együtt ő is «anima naturaliter Christiana». A bizánczi középkor a polyhistort becsüli benne, míg ugyan-ebben az időben nyugaton alig ismerik. Az olasz renaissance mindkét szempontból újra föltámasztja az európai művelődés számára, de korántsem emelkedik ebben a korszakban olyan fontosságra, mint a renaissancenak ismeretekre mohó szellemétől várhatnók. Legnagyobb hatásúak voltak pädagogiai jellegű munkái: többek között Aeneas Sylviusnak «Tractatus de liberis educandis» című, V. László magyar király számára írt kis munkája szintén Plutarchos szellemében készült. Igazi jelentőségre a humanizmus és a reformáció előkészítő munkálatai után jut Németországban, de különösen Franciaországban Amyot fordítása révén: Montaigne munkásságát nélküle meg sem érthetnők. Angliában Shakespeare, Bacon és Dryden korában volt legnépszerűbb. A XVIII. század sok rokon elemet talál munkáiban. Győzelmesen éli át a XIX. századot s az újra éledő humanizmusnak ma is jelentékeny írója.

Ez a változatos és minden részletében a művelődés történetével szorosan egybefonódó pályafutás ezer meg ezer aprólékos adathól bontakozik ki Hirzel nagy gonddal és sok utánjárással megírt kötetében. Noha a számtalan szétíutó szálát a lehetőségig igyekszik egységes képbe foglalni, az elrendezés mégsem mondható minden szempontból sikerültnek. Mivel láthatólag teljességre törekszik, a terjedelmes és nem mindig egynemű anyag miatt kénytelen kisebb korszakokat és művelődési köröket tárgyaló fejezetekre tördelni a kötetet, s ez az eljárás természetesen a mozaikszerűséghez vezet olyan író sorsának tárgyalásánál, kinek irodalmi működése már magában véve sok ágra szakadt. Ennek következménye, hogy az egyes korszakok vezető eszméi nem domborodnak ki határozottan. Kár, hogy a művelődéstörténeti háttérrel sem dolgozza ki mindig megfelelő módon. Noha könyve a szűkebb értelemben vett nagyközönségnek készült, olvasói közül mégis akadhat olyan, ki egy-egy adatával szemben a megfelelő ismeretek hiányában hamarosan nem találja meg azt a látószöveget, melyből nézve az igazi fényéhez és jelentőségéhez jut.

(Budapest.)

HUSZTI JÓZSEF.

Kohler, Paul: Epikur und Stoa bei Horaz. Diss. Freiburg i. Br. 1911. 8-r. 68 l.

A Horatiusról és bölcséletéről írt számos munka, a soha végleg el nem sekélyesedő érdeklődés, melyet tudományunk az augustusi kor ezen legkiválóbb költőjének filozofiai eszméi iránt tanusított, felettébb megnehezíti minden újabb kutatónak dolgát. A sokszor felmerülő kifogás, hogy H. bölcséletéről már mindent elmondtak, jogosulttá válik, ha csak a rég ismertekre s ezeknek is nem egészen teljes ismertetésére szorítkozunk, mint ezt K. is teszi. Legalább a formának, de lehetőleg a felfogásmód és módszernek is eredetinek kellene lennie s ha H. bölcséletének vizsgálásában eddig differenciálóló tevékenységet fejtettek ki a kutatók, akkor a differenciálásra szükségképen egy integráló tevékenységnek kell következnie. Általánosabb, főleg az író lelki fejlődését mutató dolgozatokra gondolok, olyanokra, mint H.-ról szólva p. o. Ferrero fényes tanulmánya.

Ilyen megoldás helyett K. Horat. epicureismusáról és stoicizmusáról beszél. Mellőzi a H. világfelfogásában meglévő, nem kevésbé fontos harmadik elemet, hedonizmusát, s e két iskola hatását akarja a költőnél kimutatni. E végből a régi, jól ismert mód szerint sorba veszi a H. költészetében levő bölcséleti elemeket s párhuzamokat ad hozzájuk a stoa és a *αἵπρος* egykorú emlékeiből. Eljárásában, mint maga is mondja, kizárólag ezen tényekkel foglalkozik; arra a kérdésre, hogy mily okok idézték elő és tették lelki szükségévé H. számára a görög bölcséletet, alig beszél, mindennemű *ætiologiai* problémát gondosan kerül. A bölcséleti részek megvilágításában elég feltűnően csak Windelband «Lehrbuch»-jára hivatkozik, mely kitűnő kézikönyv ugyan, de a görög-római bölcsélet valamely fejzetének tudományos tárgyalására még sem elegendő. A dolgozat végén szemlét tartva eredményein, a kétféle iskola hatását H.-ra valamiféle rendszerbe akarja foglalni. Ezért az *evolutio* termékeny gondolatához fordul, a mikor azt véli, hogy H. ifjúkorában, pályája kezdetén a *αἵπρος* híve volt, később azonban az ifjúság örömeinek elmúlásával, hajlamai ethikai vizsgálódások felé, a stoához vitték. Világnézete ilyen módon a stoa és Epikuros tanain épült fel, s bölcséletében a görög szellem eredetiségét a kifejezésnek rómaina valló tömörségével köti össze.

Ennyit az értekezésről általában. Most még csak egy figyelemreméltó, sokszor elhangzó állításáról akarok megemlékezni. H. «valóságosságáról» van szó, arról a feltűnő ellentétről és magyarázatáról, melyen mindenki meglepődik, ki csak egy kissé figyelmesebben is veti össze H. idevágó állításait. H. a Sat. I. 5, 100. és köv.;¹⁾ a Sat. I. 9, 70—71. soraiban²⁾ határozottan az epicureizmus vallásellenes felfogásának hódol; az ő szavaival:³⁾ «nulla mihi» inquam «religio est.»

Ezen felfogásával szemben költészete más helyein az istenek, mint a népi «pietas» tárgyai jelennek meg; verseiben majd vala-

¹⁾ V. ö. Lucret. V. 82. és köv. s.

²⁾ V. ö. Usener, Epic. fr. 363. és Lucret. I. 62/63. ||

³⁾ U. az.

mennyi isten felvonul: Juppiter. Apollo, Diana, Venus; Minerva, Mercurius, Mars, Juno; Vesta, Ceres, Neptunus, Volcanus; Faunus, Silvanus; Lares, Penates, Genius. Imádkozik¹⁾ és megüli az ünnepeket.²⁾

Az ellentétet K. a C. I. 34, 1. és köv. soraival akarja áthidalni. Mint a «*Parcus deorum cultor...*» kezdetű híres vers mutatja, H. visszatért a kezdetben elhanyagolt pozitív valláshoz, atheistából hívő lélekké váltott.³⁾ Ezt a magyarázatot nem fogadhatom el. Nézetem szerint H. már csak egyénisége alapján is, mindvégig hű maradt az epicureizmus főtanához, megtérésről szó sem lehet nála. De tudjuk, hogy költészete Mæcenas körében nőtt nagyra, e kör művészi munkássága pedig igen szoros kapcsolatban volt Augustus politikai törekvéseivel, a tőle kezdeményezett, erkölcsjavító, *puritanizmusnak* elnevezhető mozgalommal. Ez az áramlat pedig a maga sokszerűségében az isteneket illetőleg is a régi, becsületes, római istenvilág visszaállítását akarta. Nem mintha szilárdul meg lett volna győződve az istenek létéről. Xenophanes, a cyrenaikus Theodoros, Euhemeros és főleg Epikuros e kor művelteit kielégítő módon leszámoltak már az egész Olympos-szal, de mert a régi, jó erkölcsök uralma Augustusék szerint válhatatlanul összefüggött a régi istenek uralmával. A Horatius költészetében megjelenő istenvilágnak ilyen formán nem *belső*, hanem *külső* okai vannak. *Istenei nem az ő valóságos voltának kifejezői, hanem politiko-theologiai célok szolgái.*

(Budapest.)

BRAUN SOMA.

Bovet, Ernest: Lyrisme, épopée, drame. Une loi de l'histoire littéraire, expliquée par l'évolution générale. Paris, Colin, 1911. 8-r. IX+312 l. Ára 3-50 frank.

Bovet az irodalmi fejlődésben egy új törvényszerűséget ismer föl. Tétele a következőkép fogalmazható: egy nemzet irodalmának történetében a líra, az epika és a dráma korszakai szabályszerű sorrendben és törvényszerűséggel váltják föl egymást, s e három periódus után egy újabb hármas periodust egybefoglaló éra következik.

Elméleti szempontból véve e törvényszerűségnek kettős oldala van: az egyik a korszakok fősajátságait határozza meg, a másik az egymásrakövetkezés kényszerűségét mondja ki. A korszak, mint a történelmet csináló ember abstractiója, magában hordja az egy vagy több alapsajátsággal bírásnak jegyét. Bovet ezt nem az esetről-esetre a tényekből önként adódó fővonalásokban keresi, nem is az idealizmusban és realizmusban, vagy talán a változó költői képzelet architektónikus, festői vagy zenei nyilatkozásában⁴⁾ látja, hanem a korszakokat egy-egy domináló műfaj uralma alá helyezi. E tekintetben

¹⁾ L. I. 34; Ep. I. 18; l. I. 4, I. 8, I. 36, III. 8. stb. ||

²⁾ L. III. 29.

³⁾ 27. oldal.

⁴⁾ F. Brunetière *Symbolistes et décadens*. Revue des Deux Mondes 1888. 1. nov.

van már elődje: Victor Hugo, ki a *Cromwell* előszavában az emberiség egész kultúrtörténetét a lírai primitív, az epikus antik és a drámai modern kor nagy szakaszaira osztotta. A műfaj Bovetnél nem a Brunetière értelmében vett, irodalmi fejlődés létrehozta, időhatárok közt keletkező és kimúló műfajokat jelenti, hanem a költészet három mindenkori alapfajtáját, melyek a költő és a külvilág lírai, epikai és drámai viszonyán alapulnak. Ez a még vita tárgyát tevő merev föl-osztás alkalmazása a tartalom és forma problémájának újabb ingatag talajára kényszerítette Bovet-t, ki az előbbi mellett dönt, kimondva, hogy korszakainak alapját a líraiság, illetőleg az epikus vagy drámai jelleg határozza meg, tekintet nélkül a nyilatkozás külső formájára. Tehát például lírai lehet egy oly korszak is, a hol mindenki eposzt ír, ha ez csak ürügy az egyéni érzelmek kifejezésére. De kérdés, lehet-e tartalmat és formát oly élesen különválasztani, mint a hogy Bovet teszi, és a formát pusztán a műfajok legkülsőbb sajátosságaira szorítani. Bovet törvényének alapjai lazulnak meg, mikor a líraiság, epikaiság és drámaiság nem pontosan körülárkolt fogalmival dolgozik. És apriori nem lehetne e ép oly joggal a formát megtenni egy korszakos föl-osztás elvének? Lehet rá példa, talán éppen a magyar irodalomban, hogy egy műforma szubjektív és objektív áramlatokon keresztül is makacsul megtartja uralkodó jellegét: e műfaj virágzása szintén jelölhet korszakot.

A mi a korszakok egymásutániságát illeti, ennek alapja az actio-reactio-elméletben gyökerezik: stagnálás állna be mindjárt az első lírai korszaknál, ha nem teszszük föl, hogy egy irodalmi irány bizonyos idő múlva megéri arra, hogy egy részben vagy egészben tagadólág és ellentétességgel föllépő új irány váltsa föl. A sorrend sem új a Bovet törvényében. A műfajok eredetének vitás kérdésében az egymásutáni kifejlődést és a líra elsőbbségét fogadja el, s az ilyen alapon nyert, egyszer megtörtént ténytet emeli mindenkor ismétlődő szabályossággá.

Bovet e törvényszerűséget mindenekelőtt induktíve akarja igazolni. Ha a teljes determinizmus alapján állunk is, a történelem természete kirekeszti az indukció elfogadható teljességét. És különálló, mindent önmagából létrehozó irodalmi fejlődés sem képzelhető el, különösen a modern irodalmaknál. Bovet — ki e könyvében, mint mondja, csak a legszükségesebb bizonyítékok feltüntetésére szorítkozik — a francia irodalomban három nagy érátet különböztet meg. Az első: feudális és katolikus, 1520 tájáig; a Renaissance beözönléséig tart; a második, az abszolút királyságé, a nagy forradalomig; végül a harmadik: a demokráta nemzetiség érája, egészen napjainkig. Ezek keretén belül a kezdet a vallásos népi líra kora, a XII. és XIII. század az eposzok virágzása, melyre a színjáték uralma következik. A XVI. században ismét a líraiság hatja át az összes műfajokat, Corneille és Racine kora epikus (!), a XVIII. század teremti meg az irodalom drámaiságát. A XIX. század három periodusának közbülső évhatárai: 1840 és 1885. Futólágos áttekintésben az olasz irodalmat is megvizsgálja Bovet, elismerve, hogy törvénye itt gátló okok (nemzeti egység hiánya) miatt nem mutatkozik a maga tisztaságában. E történelmi bizonyítékok értékére nézve igen találó Gaston Parisnak még 1900-ban tett személyes véleménynyilvánítása, melyre

Bovet a 33. lapon hivatkozik: Ha nem igaz is ez az elmélet, a megdöntéséhez egy új szempontból újra át kellene venni az irodalomtörténetet, a mi már magában is nyereség lenne. De eleve megállapítható, hogy Bovet nem járt el mindenütt egyöntetűen. Az akadémikus tragédiával szemben a XVII. század népszerű regényirodalmára hivatkozik, a mivel elismeri, hogy törvényének alapja, az egységes ágú fejlődés, maga sem található meg mindig s egymás fölött is létezhetnek ellentétes áramlatok. A XVIII. század francia drámájánál pedig inkább a nyilatkozás formáját látszik irányadónak venni, mellőzve a szentimentális és moralizáló tartalmat.

Erezte Bovet, hogy az általa föltüntetett szabályszerűség csak egy tény, melynek oka apró törvények összeműködésében rejlik. Ezért keresi az egyes ember lelkében az okot, hangsúlyozva Taine-nel szemben az egyénnek nemcsak passzív, hanem aktív szerepét is a fejlődésben. A biológiai törvény analogiájára a faji fejlődés ismétlődik szerinte az egyéni lélekben is, az ifjúság lírai, a férfikor epikus, a dráma az öregkoré, hol «a sötétség küzd a világossággal», s a haladást a korszellemmel ellenkezésben élők készítik elő. A műfajoknak életkorhoz való kötése azonban nem igen több szép hasonlatnál, melylyel egy ellentétes hasonlatot is lehetne szembeállítani.¹⁾ Tanulmányos összefoglalásában kifejti még Bovet, hogy egy közösségen belül mily szerves a kapcsolat társadalom és irodalom között, az érák egybeesnek a politikai és szociális fejlődés nagy korszakaival, s ezek tagolódása is, például az abszolút királyság előkészítő, virágzasi és szétoszlási kora, megfelel az irodalomtörténet hármias periodusainak.

Bovet munkája érdekes vegyülete a művészi és a természettudományos történelemszemléletnek. Az irodalmi művekről élvezettel, nem csak a statisztikus örömeivel szól. Viszont nem csupán nagy egyéneket lát, hanem a fejlődés csúcsait előkészítő, relatív értékű munkákat is figyelembe veszi. Synthetikus inspirációval megírt, megfontolásra méltó könyvből mindenestre egy termékenyítő szempont bontakozik ki, úgy hogy a nála inkább postulatumként jelentkező törvényszerűség a kutatásnak irányító elve lehet.

(Berlin.)

ZOLNAI BÉLA.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1911/12.

15. Haltenberger Mihály dr.: Természettudományi gondolatok Madách «Az ember tragédiájá»-ban. Miskolci kir. kath. főgimn. ért. (3—21. l.) — Az értekezés szerzője abból a felfogásból indul ki, hogy az evolúció tanának «zászlóvivői», Lamarck, Cuvier, Lyell és Darwin, nagy hatással voltak Madáchra, s hogy Madách

¹⁾ V. ö. Hebbel nyilatkozatával: «Die lyrische Poesie hat etwas Kindliches, die dramatische etwas Männliches, die epische etwas Greisenhaftes.» (Sämtliche Werke. Hist.-krit. Ausg. von R. M. Werner. Tagebücher I. köt. Berlin, 1903. 399. l.)

amazok «fáradtságos kutatásainak eredményét költői formába foglalta» s hogy «emlékoszlopot állított a Múzsák szent berkeiben az evolútió örök tanának;» úgy hogy Az ember tragédiája «mythikus keretbe foglalt evolútiós költemény». E meggyőződésnek alapjait azonban nem tárja fel, tételét bizonyítani nem is próbálja, hanem megelégszik azzal, hogy *Az ember tragédiájában* előforduló természettudományi vonatkozásokat iskolaszerű — de nem egészen objektív — tárgyi magyarázatokkal kíséri. Így megmagyarázza az égi testek mibenlétét, mozgását, a Kant-Laplace-féle hypothesist, a Föld évszakainak változását. Az iskolaszerűség meggátolja abban, hogy a Kepler-jelenetnek igaz jelentőségét felismerje; azt állítja ugyanis, hogy «a 17. század áltudományos légkörében érezzük magunkat», «a komoly tudós babonáknak kénytelen eldőzni, uralkodók időjósloójává lesz s bolondítja a világot s önmagát». Azt írja továbbá a jelenet egyik részéhez: «Az emberiség mennyi téves hitét akarta Madách e sorokban pellen-gévre állítani. Mennyire érezzük a kor megmértelyezőinek hatását, kik képesek voltak kizsákmányolni a hiszékeny uralkodókat, csakhogy fényes megélhetést biztosítsanak maguknak.» Ennyire igazságtalannak Madách-csal és Keplerrel szemben talán még sem volna szabad lenni. Beszél továbbá megfelelő idézetek kapcsán a Föld belsejének szerkezetéről, a mágnességről, a Föld mágneses sarkairól, a légkör meglegedésének módjáról. Az egyiptomi jelenet alkalmat ad arra, hogy a löszképződésre vonatkozó elméletet kifejtsse, a phalanster-jelenet pedig arra, hogy a fotografálás mibenlétét megmagyarázza. A III. és a XV. szín vonatkozásait felhasználja arra, hogy az életre, az átöröklésre és az átalakulásos fejlődésre vonatkozó elméleteket fejtegesse; azt állítja többek között, hogy a fajfenntartás az élet célja.

Talán említeni is felesleges, hogy Madách magasabb, általánosabb szempontból nézte a tudományos tanokat. Ismerte a tudomány létkérdéseit, látta a korlátokat, melyek a tudományos megismerésnek határt szabnak. Ő nem egy speciális kor tudományos thesisinek hirdetője, mert szellemi látóköre oly tág, hogy a tudomány változó elméleteinek körén messze túlterjed. Madách nagy igazságokat mondott az embereknek, olyan igazságokat, melyeneket a tudós nem is mondhat, mert a tudomány formái és elvei gátolják. Kétségtelen, hogy Madáchra hatással voltak a múlt század közepének nagy természettudományi elméletei: az evolúció tana, az energia megmaradásának és dissipációjának tana. Azonban látta mindazokat a nehézségeket is, a melyekhez e tanok elvezetnek, s oly elméletekre, melyek a világot akarták megfejteni — Arany Jánosnak a Nagyidai cigányok keletkezésére vonatkozó mondását alkalmazva — egy kétségbeesett feljajdulás lett *Az ember tragédiája*.

(Budapest.)

MIKOLA SÁNDOR.

16. Bielek Dezső: Menandros vígjátékainak töredékeiből. Görögből fordította és bevezetéssel ellátta —. (Budap. VII. ker. Barcsay-utczai főgimn. 1—19 l.). — Menandros-szal nálunk elég keveset foglalkoznak; mintha elveszett szindarabjaival az érdeklődés is elveszett volna. Ámde mikor híre kelt az örömmelteli eseménynek, hogy Lefebvre Egyiptomban, az egykori Aphroditopolisban, egy értékes

Menandros-iratot talált, nemcsak a külföldi tudósok méltatták az értékes új leletet, hanem Hegedüs István nálunk is beható tanulmányt írt róla *Menander redivivus* címmel (Akadémiai Értekezések. XXI. k. 3. sz. 1909). Ezen értékes tanulmány és a négy darab fordítása, sőt részben rekonstrukciója révén Menandrost már nemcsak töredékeiből és a római színműírók átdolgozásaiból ismerjük, hanem szorosabban egybefüggő részek is meggyőznek bennünket ennek az egykor annyira magasztalt szellemes, nemes ízlésű írónak kiváló értékéről.

Hegedüs István természetesen felhívta rá egyetemi hallgatóinak figyelmét is, és ennek a buzdításnak egyik gyümölcse a szóban forgó töredékek csinos fordítása. Tüstént megjegyzem, hogy ez a fordítás független Hegedüs fordításától. Szerzőnk a lefordított részek szövegét *Theod. Kockból* (Fragm. comic. Att.) válogatta össze, melyek tehát nem tartoznak sem az 1898 i genfi papyrus-lelet, sem az 1906 i egyiptomi lelet fragmentumai közé. Fordítónk ügyes kézzel és jó ízléssel válogatta össze a cselekvény szétszakadt szálainak foszlányai közül mindazt, a miből a kor és író világnézete, gondolatai, életbölcseisége, panasza, Epikuros bölcseiségével való vigasztalódása megismerhető.

Csak egy töredéket, az 537-iket találtam, melyet részben Hegedüs is lefordított prózában tanulmánya 7-ik lapján; szól pedig ez Epicharmos természetbölcseletéről. Bieleknél a következő töredékek vannak lefordítva a *Kock Fragm. Com. Att. III.* kötetéből (1888): 549., 556., 538., 537., 223., 534. továbbá az 1112. s a 610. sz.

Bielek nem ragaszkodik az eredeti versmértékhez, a iambicus trimeterhez, hanem hangsúlyos rímes sorokban fordít; nem bocsátokozom vitába; mindegyiknek megvan a létjoga, csak annyit mondom, hogy az ilyen eltéréseknél igen gyakran lesz szükség némi pótlásokra, a melyek az eredetiben hiányzanak. Ez az eset gyakran előfordul Bieleknél is; sőt az egyik töredék, a 610., mely a görögben két sor, a fordításban nyolcz sorra dagadt:

ἄν δ' ἔρπ' ἀπ' οἴκων τῶνδε· τὴν γυναῖκα γὰρ
τὴν σώφρον' οὐ δᾷ τὰς τοίχας ξαλᾶς ποιεῖν.

Fordításban: Ki veled, ki veled!
Házamban nincs helyed!
Ki haját így festi,
Jó asszony nem lehet!
Szép sötét hajadat
Kőczszinűre kentel!
Hamis szín a hajad,
Hamis a te lelked.

Egyébként Bielek versei lendületesek, dallamósak; kiváló jó ritmusérzéke van; a rímekre azonban meg kell jegyeznem, hogy helyenkint gyengék és az ütembéli lüktetés nehezen feledteti a quantitásbeli hiányokat; így ez: bánatod, meghalnod; ember, hever stb.

A töredékekből legsikerültebb a 223-ik (*εἰ τις... θεῶν κτλ.*) a mely a leghosszabb is, de meg igazán legjobban sziporkázik Menandros szellemességétől, szatirikus lelkületétől. Meg kell még jegyeznem,

hogy a töredékek jórésze megjelent a Budapesti Hirlap 1911 decz. 24-iki számában is, melynek egy amerikai magyar olvasója úgy meg-
örült, hogy levélben kérte az egész Menandrost!

Fordítónk vegye buzdításnak a messze, tengerentúlról jött lel-
kesedést, melyhez ím magam is, közeli csatlakozom!

(Budapest.)

KEMPF JÓZSEF.

17. Mezey Sándor dr.: Az idősebbik Philostratos Eikones-e. II. könyv. Fordította: —. (Mezőtúri ref. főgimn. 1911. 3-65. l.) — A Philostratos-féle művecske első könyvének fordítása ugyancsak Mezey tollából, az idézett értesítő előző évi füzetében jelent meg, l. EPhK. 1911.: 01. Kétségtelenül elismerésreméltó, hogy a fordító meglehetősen hálátlan munkájának folytatásától és befejezésétől nem riadt vissza; sőt mintha egészben véve nagyobb szeretettel dolgozott volna a fordítás e második részén, mint az elsón: nyelve talán valamivel fordulatosabb, kifejezésbeli készsége nagyobb, fordításában helyenként szépen csengő magyaros mondatokra akadunk; óhajtjuk, hogy antik írók fordításával ezután is foglalkozzék. Mindenesetre helyén való, hogy a gimnáziumi értesítőkből időnként egy-egy ókori író művének magyar fordításban helyet juttassanak; viszont azt hiszem, hogy Philostratosnál sokkal alkalmasabb szöveget is lehetne e célra választani; az *Imagines* tárgyi szempontból csak mérsékelt érdeklődést kelthet — mert hogy sem a festők, sem a mythológiát tanulni vágyók nem kíváncsiak rá (mint M. reméli), az bizonyos — és formai szempontból, mint egy görög rhetor ügyes stilgvakorlata, szintén alig gyakorolhat nevezetesebb vonzóerőt. Az ókor irodalmának számos kisebb terjedelmű és nagybecsű terméke van, melynek fordítását határozottan nyereségnek tekintenők; az ilyesmit azután valószínűleg önálló füzetke formájában is könnyű volna megjelentetni. A fordítással szemben azonban kifogásaimat sem hallgathatom el teljesen. M. a Lindau-féle német fordítást (Stuttgart, Metzler, 1832) segédeszközüül használta, a mi magában véve természetesen megengedett, sőt kívánatos dolog, mert hiszen a fordítás egyúttal interpretál is, és az elődök eredményeit fel nem használni e téren is, dőreség volna; ám ez a fordítás nem valami jeles munka, és fordítónk nem tudta kritikával használni, sőt miután helyenként minden elfogadható ok nélkül szolgálai módon ragaszkodik hozzá, egyébként magyaros nyelvét mintegy megbénítja. Íme néhány példa:

II. 7.: ἀπερείσαντες οἱ πλεῖστοι δυσφορούσας τὰς κεφαλὰς τῆ ἀχει... die Köpfe vor Unmuth gesenkt... fejüket bánatuk miatt lesüllyeszti; II. 13.: αἱ δὲ Γυραὶ αἱ λοιπαὶ μενοῦσι τε ἐς ὄσον θάλαττα... wird stehen bleiben so lange wie die See... megmarad olyan hosszúságban, mint a tenger; II. 11.: τὸν Πάνα... πονηρῶς φασὶν ὀρεῖσθαι καὶ ἐκπηδᾶν τοῦ προσήχοντος... er macht zu grosse Seitensprünge... nagy oldalugrásokat csinál.

Az első példában a fordítás egy rút germanizmusra csábította, melynek görög szöveghez semmi köze; a másodikban félreértette a fordítást s ennek következtében az eredeti szöveget is; a harmadikban

egyenesen a fordítást fordítja, nem az eredeti telivér görög kifejezést, és a *zu* szócskát figyelmen kívül hagyva, elszakítja azt a vékony fonalat is, a mi a német szöveget a göröggel még összekötötte. — Ilyen botlást, sajnos, többet idézhetnek (l. pl. II. 12. elejét, vagy Rhodogune ruhájának zavaros leírását, II. 5.). — A Pánnal incselkedő nymphákról szóló helyen (II. 11. vége) az *αἰχμῶς* szónak «száraz fejdísz»-szel való fordítása Welcker egyik jegyzetének félreértésén alapul.

(Budapest.)

CSERMELYI SÁNDOR.

18. Alföldy Béla: A magyarországi református énekekről. (Szászvárosi koll. 1912. 13—26 l.) Ez a kis *beköszöntő értekezés* a református énekeskönyveink szerkezetének és anyaguk kialakulásának rövidre fogott történetét mondja el. Philologiai értéke nincs: forrásokra nem hivatkozik ugyan, de megállapíthatjuk, hogy majdnem teljesen Szügyi Józsefnek *A magyar ref. énekeskönyv múltja cz. értekezésén* (Debreczen, Hegedüs és Sándor, 1910) alapul. Nem vesszük ezt rossz néven a szerzőtől, hiszen nem szakember, hanem ének-zenetanár, a kit kétségtől az intézetének kötelező hagyománya, s nem az írói ambíció bírt értekezése megírására. Más kérdés azonban, van-e értelme irodalmi munkásságra kényszeríteni oly tanár-embert, a kit hivatottsága egészen más térre utal. A tudománynak nincs belőle a legkisebb haszna sem.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ERNŐ.

19. Szilágyi Adolf: Apollonius Rhodius «Argonautica»-ja. (Soproni Laehne-féle gimn. ért. 1911. 3—16. i.) — Apollonios életének vázlatát után az argonauták útjának történeti alapját tárgyalja a szerző, majd a rövid tartalmi összefoglalás után az eposz szerkezetét veszi vizsgálat alá. A szorosan vett epikus egységet nem látjuk az Argonautikában, mert tulajdonképpen három esemény — az odautazás, az aranygyapjú megszerzése és a visszautazás — van egy történet keretébe tömörítve. Az eposz főhőse, Jason, nincs kellőképpen jellemezve mint epikus hős; az istenek közül főképp Hera szerepel az eposzban, de a költő már nem tud oly meggyőzően bántani a «*deus ex machina*»-val, mint Homeros. Az epizódok nem kapcsolódnak bele szervesen az eposz menetébe. Röviden ez a váza az ügyesen megszerkesztett értekezésnek. Igen érdekes lett volna azonban az Argonautikát mint speciálisan hellenisztikus eposzt, mint görög regényes eposzt jellemezni, kiemelni a csodás elemeket és a szerelem motívumát, valamint a drámai és lírai elemeket és a finom lelki analysisist, a melyekben Apollonius minden utánzás ellenére is sok újat alkotott, a mit eddig talán nem is méltattak kellőképpen.

(Budapest.)

KERÉKES PÁL.

20. Hittrich Ödön: Epidaurus. (Budapesti ág. hitv. evang. főgimn. 1911. 3—20 l. 4 képpel.) — Az ókori görögség híres gyógyítóhelyének ismertetése, melynek emlékeiről és életéről évekkel ezelőtt

(1902) értekeztem Közlönyünkben, és a melynek Hornyánszky Hippokratesében külön fejezetet szentel, mindenképen halás és tanulságos tárgy, alkalmas arra, hogy a tanulóknak, kiknek szánya van, figyelmét megragadja. Hittrich érdekesen és ügyesen írja le az orvostudománynak és a vallásnak kapcsolatát, Asklepios kultuszát, papjainak működését, az orvosi esküt, melyet görög eredetiben is közöl (fiatal olvasóira való tekintettel rövidítve, kihagyásokkal), majd az Epidauróban dívó gyógyításokat és ezek során a legérdekesebb iamatafóliákat is közli (eredetiben és párhuzamos fordításban); szól az Asklepios-ünnepekről, a fürdőhely igazgatásáról és változatos történetéről. Magyarázatait a hieron alaprajzát és főbb épületeinek helyreállított képét szemléltető (Defrasse-Lechat díszműve nyomán készült) szép illusztrációk kísérik. A dolgozat nagyon jól felel meg kitűzött céljának, hogy a tanulókat a görög művelődéstörténet egy érdekes részével megismertesse, és e tekintetben a legsikerültebb programmértekezések közé tartozik.

(Budapest.)

LÁNG NÁNDOR.

21. Sallay Géza: Döbrentei Gábor élete és működése. (Első része a máramarosszigeti kir. kath. főgimnázium értesítőjében 3—51. l., az egész kölönnyomatban, Máramarossziget, 1912. 8-r., 67 l.) — Döbrentei Gábornak eddig sem munkái nem voltak összegyűjtve, sem életrajzi adatai. Pedig, ha írói nagyságáért nem is, izgató működéséért, szerkesztői és vezető tevékenységéért, főképen pedig lelkesedni és lelkesíteni tudó, szinte szokatlanul művelt és műveltségét kellően felhasználni tudó egyénisége több figyelmet érdemelt. Kazinczy korának és körének épen úgy jellemző alakja, mint a Széchényi kora izzó magyarságának, és hiúságát nem számítva (a miben talán szintén Kazinczy nevelése) férfias jelleme, lángoló hazaszeretete típusává teszi őt egy félszázad eszményi törekvéseinek. Talán ennek tudata készítette a hivatottak egyikét, gr. Kuun Gézát, hogy életrajzának megírásához fogjon. Az elsősorban Erdélyért lelkesedő főurat Döbrentei-nek bizonyára erdélyi tevékenysége érdekelte leginkább; az ő félbenmaradt munkája felhasználásával érdekesen és ügyesen írta meg Bodor Aladár *Döbrentei Gábor erdélyi szereplése történetét* (Budapest, 1906. — L. EPhK. 1907. 951. és Századok 1908. 162. l.). A Döbrentei egész életére részletesen kiterjeszkedő első dolgozat azonban Sallay jelen munkája. Leginkább épen az életrajzi adatok gondos összefoglalása, mely Kazinczy levelezésének adatait is kimerítve, első részében Bodor dolgozatára és Széchy ismertéseire is támaszkodik, második részében egészen új. Szorgalmas munka gyümölcse. Hibája, hogy az adatok hosszú sorában a jelentőseket nem domborítja ki eléggé, nem aknázza ki adatainak eredményeit azok csoportosításával. Döbrentei Shakespeare-ismereteiről, az erdélyi Schiller-kultuszról, általában a külföldi irodalomhoz való viszonyáról, Gyulay Lajoshoz fűződő berső barátságáról többet szeretünk volna olvasni. Döbrentei némelyik kézírata kikerülte figyelmét, épen úgy, mint Tolnai Vilmos cikke. (EPhK. 1897.) — Hogy Döbrentei-nek a címbe olvasható *működésén* csak tevékenységét értette-e, vagy írói munkásságát is, nem tudjuk; mindenképen hiánya a dolgozatnak, hogy a

költő és író méltatására alig terjed ki Munkáit felsorolja ugyan, de alig ismerteti. Költeményeinek (kiadatlan is van) esztétikai értékelését, fordításainak méltatását, elbeszéléseinek jellemzését hasztalan keressük; pedig még iskolakönyvének kéziratát is érdekesebb mozzanatnak tartjuk, hogysen a tartalomjegyzék ismeretével megelégednénk. Minderre azonban adataival Sallay hívta fel a kutatás figyelmét. Tagadhatatlan érdeme, hogy elsőnek és pontos adatokkal írta meg Döbrentei életrajzát s egy nagyobb, behatóbb munkának alapját megvetette, sikerült részletes tartalomjegyzékét megadta.

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philológiai Társaság 1913 május 14-én *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Garda Samu*: Műfordítás Horatius ódáiból (II. köt. 6., 11., 14.).
2. *Kardos Lajos*: A Falu Bolondjának problémája Aranyánál.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte, melyen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Hornyánszky első titkár, Császár, Láng szerkesztők, Alszeghy, Bleyer, Cserép, Finály, Förster, Incze J., Kempf, Melich, Némethy, Székely, Szigeti, Vértesy és Papp második titkár, mint jegyző.

1. A pénztáros jelentése szerint bevétel 10956·20 K, kiadás 3298·99 K.

2. Láng Nándor ajánlatára rendes tagoknak választottak: Braun Samu rendkívüli tag, Brisits Ervin Frigyes cziszt. r. tanár, Jákó Károly gyak. tanár, Kerekes Pál nemz. múz. gyak., Kurbély László Vincze benzés tanár, Lovas Károly Elemér benzés tanár, Tamás Vazul Ferencz benzés tanár, dr. Mészáros Ede rendkívüli tag.

3. Hegedüs alelnök a közoktatásügyi miniszter leiratával kapcsolatban jelentést tesz a görög szótár ügyéről.

4. Hornyánszky első titkár jelenti, hogy a díszokleveleket személyesen adta át a tiszteleti tagoknak, kik a kitüntetésért a társaságnak hálás köszönetüket fejezték ki.

5. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

- Erich Schmidt †. Még 60 éves sem volt, midőn f. é. április 30-án Berlinben meghalt. Hatalmas, imponáló alak volt, duzzadó egészséggel, a kinek mindenki hosszú életet jósolt; mégis, a megfeszített szellemi munka idő előtt megtörte és korai sírba vitte. Vele a német irodalomtörténetnek ez idő szerint legkitűnőbb munkása, elsőrangú tudós és tanár, Akadémiánknak külső tagja, a magyar kutatóknak mindig jóakaró pártfogója, nekem régi kedves társam és barátom húnyt el.

Pályája szakadatlan megfeszített munka és rohamos emelkedés volt. Jénában született 1853. június 20., hol atyja, Schmidt Oszkár, a hírneves geologus, egyetemi rendkívüli tanár volt († 1886). Már 1875-ben, 22 éves

korában, lesz magántanár Würzburgban, két év múlva rendk. tanár Strassburgban, majd 1880. rend. tanár Bécsben, hol öt évig működött és mind a hallgatóságnál, mind a társadalomban a legnagyobb kedveltségnek örvendett. Bécsből mint a Goethe-archivum igazgatója Weimarba ment, honnan már a következő évben elhunyt mestere, Scherer Vilmos helyébe a német irodalomtörténet tanára lett a berlini egyetemen. Az egyetem jubileumi évében rector volt és mint ilyen az egész világtól bámult szerepet vitt. A berlini Akadémiának is egyik legtekintélyesebb és legmunkásabb tagja volt.

Tudományos dolgozatai, melyek egész könyvtárt tesznek, csekély kivétellel az újabbkori német irodalomtörténet körébe esnek. De kiinduló pontja a germanistika volt: első dolgozata («Reinmar von Hagenau und Heinrich von Rugge», 1874.) a középkori irodalomnak egy vitás philológiai kérdését tárgyalja. Később is mindig az volt a meggyőződése (az enyém is az), hogy a modern irodalomtörténetírónak első sorban germanistának kell lennie, mint a régiebb germanista nemzedék emberei (Lachmann és Haupt) class. philologusok voltak: csak így sajátíthatják el a tudománynak szigorú módszerét és csak így menekülnek meg a dilettantizmustól és felszínes journalismustól. Már második jeles művével («Richardson, Rousseau und Goethe», 1875) elfoglalta tudományos munkásságának főterét, a XVIII. századi klasszikusok (Klopstock óta) korát, melyet utóbb mind jobban kiterjesztett a modern irodalom felé. Ebben Scherer példája és ösztönzése vezette, a ki az első egyetemi tudós volt, a ki nem találta méltóságával összeréghetetlennek, hogy a legmodernebb írók termékeivel is foglalkozzék. A XVIII. századi irodalom körébe tartoznak Schmidt alapos és szellemes könyvei a «Sturm und Drang» három főemberéről (Wagner, Lenz és Klinger) és főműve, hatalmas Lessing-életrajza (először 1884—92), a legkitűnőbb biográfia, melyet valaha kiváló íróról írtak. Kisebb dolgozatainak száma rendkívül nagy, csak kis részöket szedte össze «Charakteristiken» czímmel (1886, 1901, 2 kötet); bírálatainak, könyvismertetéseknek, kisebb adalékainak száma legio. Kiadta (részben mások társaságában) Uhland költeményeit, Kleist Henrik és Ludwig Ottó munkáit, főmunkatársa volt a weimari hatalmas Goethe-kiadásnak és óriási hatást tett Goethe «Urfaust»-jának fölfedezésével, kiadásával (1898) és kitűnő magyarázatával.

Schmidt sokban emlékeztet mesterére, Schererre, kitől első sorban abban különbözik, hogy összehasonlító nyelvészettel sohasem foglalkozott. De emlékeztet reá tudásának bámulatossá sokoldalúságával, az irodalomnak szellemes felfogásával és vonzó, a művelt közönség igényeit szem előtt tartó előadásával. Scherer talán geniálisabb volt, de Schmidt rokonszenvesebb és megbízhatóbb. Mesterének sokszor sértő vagy visszatetsző önhittsége nála indokolt önérzetté nemesült; tűrte az ellenmondást, előzékeny és udvarias volt a polemiáiban is és megbecsülte az eltérő vagy az övével ellentétes véleményt is, mit a hevesebb vérű Scherer nem tett vagy nem tett szívesen. Csalhatatlanságot sohasem követelt magának, azért nem is volt ellensége, csak nagy ritkán ellenfele, míg Scherernek tudvalevőleg mind a két fajtaból bőven kijutott. A modern írók közül kedveltjei voltak Ebner-Eschenbach, Konr. Meyer, Gottfr. Keller, a kiket Scherer is nagyra-becsült; de már Hauptmann és Fontane is, a kiket mestere még alig ismert. De nemcsak rokonszenvesebb volt Schmidt, mint az ellenmondást (Lachmann példájára) nem tűrő Scherer, hanem megbízhatóbb is, mert nem hajszolta mindenkép az eredetiséget, az új szempontokat és eredményeket, az alapossg rovására is. Innen van, hogy Scherer számos föltevése és ép a legfeltűnőbbek vagy legbámultabbak, részben már életében tarthatatlannak bizonyult és ma meghaladottnak tekinthető; Schmidt nézetei és ítéletei ellenben kellő körültekintéssel és óvatossággal vannak megalkotva és biztos alapon nyugszanak, ezért maradáno értékűek is.

Írónak is elsőrangú volt, de szintén, mint Scherer, kissé modoros, főleg kisebb dolgozataiban, hol mondatszerkezete sokszor idegenszerű.

Lessing-műve, legnagyobb alkotása, a sokoldalú, alapos és szellemes tárgyalásnak örök mintája marad, melyet mások eddig hiába iparkodtak elérni. Kora halálát méltán igaz szívből fájlalja a tudománynak minden igaz barátja, mert nagy tudós, szellemes író és kedves ember volt, kit nemcsak sok jeles tanítványa (mert tanárnak is elsőrangú volt) és kiváló barátja siratnak. Megürült helyét nehéz lesz méltóan betölteni, egész egyéniségét ez idő szerint nem pótolhatja senki.

— Horváth Balázs dr. † Élete delén, férfikora virágában ragadta el sorainkból a lappangó kór Horváth Balázs választmányi tagunkat. Székesfehérvárt született 1858 szept. 13-án, 1880-ban belépett a jáászói premontrei rendbe, s életének legjavát Kassán töltötte előbb mint gimnáziumi tanár, majd mint igazgató, végül mint a kassai királyi konviktság kormányzója. Nevét inkább csak Kassán ismerték, hol előkelő szerepet vitt a város tudományos és közéletében, noha mind egyénisége, mind képzettsége által rászolgált, hogy szélesebb körökben méltányolják. Szeretreméltóságához és műveltségéhez azonban igen nagyfokú szerénység járult, mely kerülte a feltűnést, s csak bizalmas baráti körben érezte magát jól. Szerette az iskolát és a tudományt, különösen a görög-római világ emlékeiért lelkesedett. Bejárta több ízben Görögországot és Itáliát, de száraz ismeretek gyűjtése helyett inkább a lelkét művelte, mely egészen megtelt a reáható nagy impresszióktól. A klasszikus ókor iránti vonzalmát tudományosan kevésbé gyümölcsoztette, két nagyobb méltánnyal fogadott értekezésén kívül (*Hera és Zeus temploma Olympiában* 1893¹⁾ és a *Forum Romanum és a császárok fórumai*, 1891²⁾ mindössze egy pár fordításhoz merített belőle ösztönt. Fiatalabb éveiben Wagner római és görög régiségtanát ültette át s Detto *Horatius és kora* című művét, életének végén pedig nagy kedvvel fordígtatta Diehlnek azokat a színes, megkapó esszait, melyekben a klasszikus és bizánczi görög világ emlékeit és hőseit keltette életre. Ez utóbbiak közzétételében azonban megakadályozta 1913 május 2-án bekövetkezett halála. Tudományos hajlamainak maradandó emlékei a magyar iradalom történetéhez kötik. Értekezései sorából kiemeljük a *Bacsányiné* (1908), *Kazinczy Ferencz kassai szereplése* (1910)³⁾ s *Paróti Szabó Dávid s néhány kiadatlan költeménye* (1888) címűeket. Az utolsó nemcsak részletes, jóformán teljes ismertetése a költő életének és működésének, hanem 61 addig ismeretlen versét közölve becses adalékokat nyújt Szabó Dávid költői képéhez. Még értékesebbek fölfödésesei. 1893-ban Linzben megtalálta Bacsányiné Baumberg Gabriella két olajba festett arczképét, Klein de Muntii és Fűger műveit (jelenleg, s épen Horváth Balázs közbenjárásával, a kassai muzeumban), s ugyanakkor Schläglben szeme elé kerülvén az ú. n. *Schlägl magyar szójegyzék*, fölhívta reá Szamota István figyelmét, a ki az Akademia nyeiv- és széptud. értekezései során közre is bocsátotta. (1894).

Emlékét mi, barátai, őrizzük, érdemeit a tudomány.

cs.

— Heine újabb művei P Már ismételve akartak Heine Henriknek költeményeket és prózai dolgozatokat tulajdonítani, melyek összegyűjtött munkáiból hiányzanak és melyeknek szerzősége egyébként is kétséges. Eddig ezek a törekvések nem voltak épen sikeresek; a legújabb hasonló irányú törekvés sem bír több alappal. Schwering Gyula münsteri tanár egy nem rég megjelent cikkében («Frankfurter Zeitung») a drezdai «Abendzei-

1) V. ö. Hegedüs István bírálatát EPhK. 1895: 482—483. l.

2) V. ö. Inceze Béni bírálatát EPhK. 1898: 86—89. l.

3) Ismertetése Gálos Rezsőtől EPhk. 1911: 431.

tung» 1820. és 1821. évfolyamaiból egy költeményt («Der Nachtschmetterling») és egy prózai idillt («Des Küsters Feierabend»), melyek a nevezett, akkoriban nagyon elterjedt folyóiratban «Heine» aláírással jelentek meg, a híres költőnek tulajdonít. E föltevést megtámadta ugyancsak a «Frankfurter Zeitung»-ban dr. Neuburger Pál, főleg Heinének egy 1821. októb. 16-án kelt és az «Abendzeitung» szerkesztőjéhez írt levelére támaszkodva, melyben Heine felszólal egy «Der Herbst» czímen a nevezett lapban 1821. októb. 9. megjelent költemény ellen, mely alatt mint szerző «Heine» állt, és kívánja, hogy ez a szerző tegye ki jövőre keresztnevét is, nehogy dolgozatai neki, Heine Henriknek tulajdoníttassanak, tehát kijelenti, hogy ő nem azonos azzal a «Heine» úrral, a ki a «Der Herbst» cz. költeményt írta, pedig a Schwingertől szóba hozott darabok szintén csak «Heine» névvel voltak aláírva és vagy egy félévvel előbb jelentek meg, t. i. 1820. febr. 26. és június 14-én. E látszólag meggyőző czáfolattal szemben Schwingert föntartja föltevését, hivatkozással első sorban arra a közismert tényre, hogy Heine szavára hajos esküdni; és arra is, a mi szintén közismert tény, hogy a költő valóban dolgozótársa volt az «Abendzeitung»-nak, de hamar összeveszett szerkesztőjével (Hell-Winkler), a kit tudvalevőleg sokszor neveltségessé tesz irataiban. Utóbb szégyelte Heine, hogy ebbe a lapba, melyet a (felfogása szerint) mértékadó berlini irodalmi körök alaposan lenéztek, dolgozott és letagadta benne megjelent dolgozatait. Nagyon feltűnő továbbá az is, hogy állítólagos névrokona Heine H. nyilatkozata után végkép eltűnt és sem az «Abendzeitung»-ban sem egyebütt soha többé nem hallatta szavát, úgy hogy semmiféle irodalomtörténetben vagy könyvészetben nincs a lekisebb nyoma sem. Végre tény, hogy a Heine-kutatók eddig is tudták a költőnek egy ifjúkori dolgozatáról, melynek «Des Küsters Feierabend» volt a címe, de megjelenése helyét nem tudták kimutatni. E külső momentumokhoz járulnak belső megfigyelések is. A kérdéses költemények sem tartalomra, sem alak tekintetében nem gyöngébbek (de nem is jobbak) mint Heine Henriknek ugyanezen időből származó sok verse és magukon viselik a korabeli versek jellegét; a prózai idill pedig, melyen, mint Heine egyéb ifjúkori dolgozatain is, félreismerhetetlen Jean Paul hatása, annyira emlékeztet a «Nordseebilder» egyik legszebb darabjára («Frieden»), hogy valóban csakis ennek szerzőjétől származhatnak. Mindenestre feltűnő, hogy Heine soha semmiféle művében nem emlékezik meg egy verselő névrokonáról, a kinek dolgozatait valamikor neki tulajdonították. A ki ismeri Heine szatirikus jellemét és tudja, hogy mennyire szeret önmagáról és magánügyeiről beszélni, minden esetre legalább is gyanusnak fogja találni, hogy állandó hallgatással mellőzte pályájának ez érdekes epizódját, mely pedig saját nagyságának hirdetésére és dicsőítésére oly alkalmas volt. Schwingert föltevése most látszólag megfejti a rejtélyt: az állítólagos névrokon ő maga volt, a ki korán megbánta az «Abendzeitung»-gal való kapcsolatát és (a mire más íróknál is akad példa) egyszerűen megtagadta a benne megjelent ifjúkori zsengeit, melyeket később talán nem is tartott értékeseknek. — Eddig Schwingert nézete annyira megnyerő, hogy majdnem meggyőző. De van egy veszedelmes bökkenője. Az «Abendzeitung»-ba ugyanis valóban dolgozott (még 1851-ben is) egy Emil Heine Prágából, a ki végre is a kérdéses darabok szerzője lehet. Előbb tehát ezen Emil Heine alakját és munkásságát kell tisztázni, mielőtt végleges megállapodásra juthatnánk. Sokkal könnyebben lehet elbánni Mayne berni egyetemi tanárnak föltevésével (Frankfurter Zeitung 1911. nov. 5.), mely a jeles költőnek tulajdonít egy 1828-ban egy jelentéktelen hamburgi lapocskában megjelent költeményt: «Das Lied von der Liebe des Mondes und der Erde» (mily czim!), mely «H. H. . . e» aláírással jelent meg, mert e gyenge verselményen Heine Henrik költészetének semmi nyoma. Ezek a kérdéses termékek különben annyiban nagyon érdekesek, mert kétségtelenné teszik, hogy Heine lírájának motívumai és stílje a XIX. század huszas éveiben közkeletűek voltak.

— Arany «Jóka ördögé»-nek forrása. Czóbel Ernő az EPhK. XXXVI. 830 l. közli, hogy az az elbeszélés: *A gonosz nő és az ördög*, melyből Arany szerintem Jóka ördöge cz. költeményének tárgyát vette, nem csupán a győri kalendárium 1844. folyamában, hanem már két évvel előbb is olvasható Helmecky Társalkodójának 1842. XI. kötetében. Azt a megállapítást is elfogadhatjuk, hogy több valószínűség szól a Társalkodó, mint a naptár forrás-volta mellett, noha ez utóbbi is eljutott a győri kereskedőkkel együtt a debreczeni vásárookra. A Társalkodó elbeszélése még azért is fontos, mert megnevezi forrását és szerzőjét is: *Nepmonda Fogl után*, a ki nem más, mint Vogl Nepomuk János, a népszerű osztrák költő (1802—1866). Ezek Czóbel cikkének elfogadható, helyes eredményei.

Teljesen téves úton jár azonban, mikor azt a megállapítást vonja kétségbe, hogy a kalendáriumbeli elbeszélés szerb forrásra vezethető vissza. Én ezt a mesében szereplők nevéből következtettem: *Jóka* nem más, mint a szerb Joka, a Jovan szokásos kicsinyítése, *Mára* (Aranynál: Judit) a szerb Mara, a. m. Mária, végre *Rada* király (a kinek Aranynál nincs neve) a szerb Radivoj rövidítése. A szöveg egy-két germanizmusából azt is következtettem, hogy a fordítás esetleg német közvetítéssel történt (Irodört. Közl. 1899. 39—40 l.). Az Irodalomtörténet az EPhK. idézett 1912. 9. sz. füzetét ismertetvén (I. 530. l.), Czóbel cikkéhez ezt a megjegyzést fűzi: «Honnan vette Vogl a Jóka-mese tárgyát? Felelet: az Ezeregyéjszaka regéiből, melyek között megtalálható az egész Jókamese.» Ez a feltevés a fentebbi okokból szintén elfogadhatatlan.

Most már azonban adva lévén az irány, melyben a forrást keresni kell, felkutattam Vogl művei közt a kérdéses elbeszélést. A mű, melyben ráakadtam, a következő: *Volksmärchen von Johann N. Vogl*. Wien, 1837. Ebben a *Das böse Weib und der Teufel* a mi mesénk. Ezt fordította le szószerint Szalay Mihály a Társalkodóban. A lelet régebbi hypothesisemet tökéletesen igazolta, mert Vogl a mesegyűjtemény eredetéről a következőket mondja az előszóban:

«Den Stoff zu den in diesem Bande enthaltenen Volksmärchen, verdanke ich der gütigen Mittheilung eines Slavoniers, Namens Peter Thomaschewich.

Die sinnreiche Anlage und die eigenthümliche Art des Wunderbaren, mit einem Worte, die Originalität dieser aus den Wäldern Slavoniens stammenden Märchen, in welchen Volkspoesie und Volkscharakter unverkennbar sind, bestimmten mich, selbe so getreu als möglich und mit Beibehalt jener Einfachheit, mit welcher sie mir mitgetheilt wurden, und die mich in diesen Märchen vorzüglich ansprach, wiederzugeben, ich erlaube mir daher auch nur dort Abänderungen vorzunehmen, wo sie mir als unumgänglich nothwendig erschienen.»

Az elbeszélés tehát Szlavóniának horvát-szerb mesekincséből való.

A mi az Ezeregyéjszaka elbeszélését illeti, az tökéletesen egyez azzal a változattal, mely tanulmányomban *Jóka ördöge a törököknél* címet visel, s melyet Kunos Ignác közölt a Nemzet 1887 febr. 19. számában és ujjolag a *Török népmesékben* (Budapest, 1889), a hol *A kút ördöge* a címe. Az Ezeregyéjszaka ez a Tizennyolczadik éjszakának *A favágó és a szellem* cz. regéje. Ez került le azután a török nép szélesebb rétegeibe. Maga az ezeregyéjszakai elbeszélés pedig a Tütinámeh-re megy vissza, mely ismét nem más, mint a Çukasaptai (A papagáj meséi) cz. 6-od. mesegyűjtemény 45. és 46. éjszakájának említett tanulmányomban, Benfey Pancsatantrájának nyomán, közölt elbeszélései. Az Ezeregyéj arab regéje jóformán csak a szereplők nevében s a színtérben különbözik a perzsa és török változattól. A favágó neve benne Ahmed, a király leánya az indiai király, a szomszéd király pedig a sinai király. Ez a rege a magyar olvasóközönség részére először annak a gyűjteménynek második füzetében volt hozzáférhető, melyet Vörösmarty adott ki e címen: *Ezer egy éjszaka*. Arab regék. Fordította V... M.. Pesten, 1829.

Az a rege tehát, a melyről Vogl igazi romantikus gondolkozással azt hitte, hogy Szlavonia erdeinek őseredeti népi terméke, voltaképen indus és arab udvari költők műve, melylyel hatalmas uraikat mulattatták.

Az egész kérdés történetét tehát a következőkben állíthatjuk össze: *A gonosz nő és az ördög* meséje legrégibb alakjában az ó-ind mesekincsben található fel. Innen elterjedt a perzsák, arabok és törökök közé. Legvalószínűbben az Ezeregyéjszaka regéivel átjutott Európába és mind a délszlávok, mind az északi szlávok mesekincsében sok változatban meg-honosult. Ezeken kívül feltalálható úgyszólván minden európai nép költészetében, így a magyarban is. (Mind e változatokat tárgyalom idézett értekezésemben.) Egy délszláv változatát egy Tomasevich Péter nevű szlávón ember elbeszélte Vogl Nep. János osztrák költőnek, a ki azt felvette Volkmährchen cz. gyűjteményébe s német nyelven kiadta 1837-ben. Ezt az elbeszélést egy Szalay Mihály nevű író a Helmezy-féle Társalkodó 1842. évfolyamában magyarra fordította. A fordítást újra közölte az 1844. győri kalendárium Sz* M* jelzéssel. E magyar fordítások egyike vagy másika — valószínűleg a Társalkodóé — volt Arany János *Jóka Ördögé*nek forrása. A költemény II. részének azt a mozzanatát pedig, mikor Jóka Juditnak nyelvéet keresi, alkalmasint Kónyi János *Demokritosából* vette Arany. (L. Weiner Imre: Adalék Jóka ördögének forrásaihoz. EPhk. XXXIV. 382).

ZLINSZKY ALADÁR.

— Némajáték a görög eposzban. A múlt évi októberben elhalt *Rudolf Mengenen* gondolkoztató, posthumus dolgozata jelent meg *Das Gebärdenspiel in der Odyssea Buch I—12* czímen (a «Lehrproben und Lehrgänge» 114. [1913. évf. 1.] füzetében 19—36. lk.), mint szerző egy régebben (ugyane folyóirat 38. füzetében «Anschaulicher Unterricht und Kunstunterricht» czímen) felvetett ötletének alkalmazása az Odysseia egy önkényesen korlátozott részere. A cél elsősorban pädagogiai — tanulók szemét óhajtja belső látáshoz, színpalak mögé tekintéshez szoktatni — de az alap, melyre a pädagogiai célkitűzést építi, elevenig nyúlik a *homerosi előadás lélektanának* legfontosabb kérdéseibe. Így — bár e czikk pädagogiai számbavevését is különösen fontosnak gondolnók, mert épen minálunk (bár csak sajnosan szűk körben) már régen *nem ismeretlen gyakorlat* épült egészen hasonló meggondolásokon¹⁾ — itt csupán a *műfajpsychologiai* területekre kívánkozom tekinteni, annál nagyobb örömmel, minthogy a «stumme Handlung» irányító szerepét illetőleg módomban van a rokonságot két év előtt e hasábkokon, meglehetősen előzmények nélkül vallott felfogással²⁾ megállapíthatni. Azonban ez idézett vonatkozásban magam csak *egy* beszédkezdő fordulat szükségletéhez képest (melyet γ 103, δ 204, ζ 187, x 190 és 226 kapesán Menge³⁾ is tárgyal) foglalkoztam a *gesztus- és helyzet-adta mondat- és szó-aequivaleensek* kérdésével, míg Menge — bár nem nevezve

¹⁾ «Der Lehrer sollte die Schüler immer daran anhalten, sich das die Reden begleitende Mienenspiel der Sprechenden, sowohl wie der Hörer vorzustellen; so wird nicht nur ihre Einbildungskraft stark angeregt, sondern ihnen auch das psychologische Verständnis für den Verlauf der geschilderten Vorgänge mehr erschlossen.» Menge i. h. 21. l.

²⁾ «Egy különös beszédkezdet Homerosnál.» czímen EPhk. 1911. 322—327. l. főleg 325. s köv. lk.

³⁾ 24., 27., 31. és 32. lk. talán kissé formálisan s mindenesetre egyoldalúbban nálunk; de értékes adata x 190-hez, hogy a *mai* görög-nél is megvan (a bankárzsidaik révén ismert) ama tanácsstalanságot jelző mozdulat, «bei der Gesicht und der Leib mit seitwärts gedrückten Armen, scheinbar in die Breite gehen» 31. l.

néven a dolgot — most elvet csinál belőle, hogy a költő számít rá, főleg beszédekben — hol is a scœnikai utasítások alkalmatlan megszakításokba kényszerítnek¹⁾ — hogy olvasói a néma cselekvést mindig kiegészítik magukban szavai mögé²⁾ és ez alapon új mód adatik egyet-mást látnia — mindjárt hozzátehetjük: a mily megkapó igazsággal egyszer-egyszer, oly lélektani erőszak és hamisító formalizmus árán más esetekben. E hely és célunk szerint, a jót-szépet illetőleg magára a dolgozatra utalva, csak a vélt hibákra tekinthetünk, esetekre, melyekben (úgy hiszszük) Menge egészen a gépiességig visszaélt «felfedezésével» és az eposz igen jellemző nyilvánulási formáinak okait hamis színben tüntette fel, mert panaceaként eddig el nem oszlattott, azaz legalább is véleménye szerint kevésbé meggyőzően eloszlatott nehézségek, homerosi sajátosságok magyarázatára erőszakolja megváltó gondolatát, gyakran a tipikusan ismétlődő jelenségeknek ad hoc magyarázatot szerkeszt³⁾ és nem veszi észre, hogy a műfaji fejlődés különösségén, hosszú gyakorlaton és (görög) néplélekbe gyökerezésén alapuló, megmerevedett, elbeszélő formákkal állt szemben. Ilyen esetek az oly tipikus példalózás, a mindkét eshetőséggel számoló alternatív-antithetikus beszédmód, az izgatott és a gyönyörrel íjesztgetni látszó beszéd magyarázatása körül adódnak.

Igy ζ 120 után már azért sem következtetheti *Hermes fejrázása* a Kalypso példait, minthogy a bevezető ὣς μὲν minden elevenbe kapaszkodó jellemétől eleve megfosztja e felsorolást, mely természetesen a párja Zeusénak Ξ 317 köv.-ben, az oly gyakori Nestor-féléknek, melyeket — úgy érezték már sokan előttünk — épen nem provokálna, sőt inkább, mintha szelid kétségbeeséssel fogadná hallgatósága. Nem a némajáték, az eposz természete hozza a példákat; az eredetét kutatni messze vezetne.

Ép így nincs η 314 körül semmi gesztusa Odysseusnak, mely Alkinoost a vőnek-fogadás eshetőségeit már kimerítvén a hazaküldés ígéretésére tértené. Mikor Alkinoos (299. s köv. lk.) megszítja leányát, hogy cselédei közt engedte Odysseust a palotáig jönni, ez magára veszi a hibát: Ő akarta így δὲ σὺ γὰρ τ' εἰμὲν ἐπὶ χροῖνι φύλ' ἀνθρώπων (307.). Erre védekezik Alkinoos οὐ μοι τοιοῦτον ἐνὶ στήθεσσι φίλον κῆρ (309. köv.) és épen: örömet fejezi ki ha ilyen vége lehetne, szóval udvarias, de tudva jól (η 151 és 222-ből) hogy vendégének egyetlen vágya: hazajutni, a netaláni félreértést meg előzendő, rögtön biztosítja, hogy azért akarata ellen nem tartja vissza Egyben szükségesnek tartjuk figyelmeztetni, hogy az — esetünkben kétség telen — közelebbi indíték nélkül is minden primitív gondolkozású emberről jellemző a mindkét eshetőséggel számolás, s mikor a példák felsorolásátó

¹⁾ Besonders wo der Zusammenhang einer Rede recht locker erscheint, achte man recht auf die stumme Handlung. 30. l.

²⁾ Csodálatos és döntő mulasztás, hogy Menge nem él a szóbeli előadásban, az élőbeszédben születettség tényével, mely akkor is áll az eposzra, ha idejűkben az írás ismert és használt volt.

³⁾ *Elszigetelt* esetek subjectivv é fajulható vitatásába nem bocsátkozunk. A szövegből azonban nem tudjuk kiérezni a kiadásainkban (persze jogtalanul) bezárt λ 444—453 Mengétől próbált «mentésének» megokoltságát. (34. l.: Agamemnon az anyjától immár felvilágosított Odysseus fejrázására meghódol Penelope erényei előtt!) Hogy pedig a (szintén bezárt) tipikusan «más változat» η 251—258, úgyszintén a litikusoktól hirhédte súlyosított forrásmegadás μ. 389—390-ben (ἐγὼν ἤκουσα Καλυψίδος — ἡ δ' ἔφη Ἐρμείω — — ἀκούσαι), Arete kétkedő pillantásainak volna eredménye (28. ill. 35. l.), ez a «színi» utasításnak oly feltűnő elhanyagolását teteleztetné fel, a minővel a Homerostól messze álló tragikusok technikája is aligha támaszkodott az ókori színészre. Menge ily kapcsolatban többször megfélekedzik a dráma és eposz műfajából eredő különbségekről is!

óvakodunk, nemcsak a homerosi, hanem a herodotosi helyek nagy száma is tartóztat bennünket.

A megkínzott Kalypsónak «ellentétes» szavait ε 140 után sem kell a Hermes némajátékától függővé tenni. Persze, hogy pattog először: πέψω δὲ μιν οὐ πη ἔγωγε (140) és persze, hogy, a végén még tanácsát is felajánlja a hazatérés elősegítésére (143/4). Így beszél, mert *indulatos*. Tudva, a mit tud, de érezve, a mit érez, *magában* is így beszélt volna. Igazolás előtt egy másféle esetet is lássunk:

Hermes a Kirkéhez menő Odysseus-szel találkozáván, így «biztatja» a hőst: οὐδέ σε φημι | αὐτὸν νοστήσειν, μὲν εἴεις δὲ σὺ γ' ἐνθά περ ἄλλοι (x 284/5.) és gyönyörködik is kétségbeesésén — mint Menge helyesen jegyzi meg — a míg aztán hozzát teszi, hogy ἀλλ' ἄγε δὴ σε κακῶν ἐκλύσομαι ἡδὲ σαώσω (286.) — azonban a főök ilyen viselkedésre nem annyira a célzatos kínzás, mint inkább a *segítő, a felvilágosító én fontosságának naivul tudattalan, de lehetőleg súlyos kiemelni-, éreztetni-akarása.*

E két utóbbi állításunk igazolására álljon itt egy kétágú példa a népi gondolkodás egy élesszemű ismerőjének, *Móricz Zsigmond*nak, «Sári bíró» cz. vígjátékából (Bpest, 1910²). A második felvonásban bírónk fia, Jóska, postát küldött (Mancki) a tőle elszakíttatni fenyegetett kedvese, Lizi után. Mancki aztán ilyen tipikus «ráijesztő» beszédben jelenti az üzenetet, «hogy nem gyün». (56. l.) Többszörös «Egyebet nem mondott?» kérdegetések után lassan-lassan sül ki, hogy mégis végre «aszonta, hogy jó van no, még ez eccezer elmegyek» (57. l.) stb. Szóval a pósta nem akarja fontosságát oly hamar kimeríteni és — a «tapintat» ismeretlen fogalom lévén — semmi okot nem lát, hogy akár a *teljességen*, akár a *sorrenden* változtasson. Bár az okozott ijedelmet mellesleg élvezheti is, a főcél a feladat végrehajtásának *teljes képét adni, a tapasztaltakat kimeríteni az elmondással*, a mi mellett naiv ember előtt eltörpül ama logikai ellenmondás, mely a két eshetőség egymást kizárásából adódik, s a melynek még a pszichológiai magyarázata sincs (indulat) meg a reprodukáló szájában, illetőleg más magyarázata van. Ez a lélektana x 284. köv. és még számos homerosi helynek. De viszont Lizi viselkedése a póstával szemben (a hogy értesülünk) egészen az indulatos Kalypsóé. Ő is avval kezdte, hogy nem megy, hogy neki Jóska nem parancsol, «pattogott», aztán szidta a gyáva fiút, ki nem mer hozzájönni, de a végén mégis menni kész, hogy — legalább kitalálja, a mi a begyében van. És ha Mancki látszik is Lizivel némi ellenmondást, vitát provokálni, viszont Kalypso már ismeri Zeus akaratát, a melyről tudja, hogy οὐπως ἔστι — οὐτε παρεφέλασεν ἄλλον σεὸν οὐδ' ἀλιώσαι (103/4), és ez Hermes mozdulata nélkül elég memento.

Öröndenénk, ha e néhány nézeteltérés feljegyzésével oly természetesüljék oly természetellenesen lassú tudomásul vételét előmozdítottuk volna. Je n'ai point de repos, qu'il ne soit en écrit.

(Czegléd.)

MARÓT KÁROLY.

— A Bujdosó Rákóczi cz. költemény. Azon kurucz költemények között, a melyek valódiságát újabb kutatások kétségessé teszik, van egy, a mely költői szépségre és erőre nézve talán valamennyit fölülmúlja: a *Bujdosó Rákóczi*. Először a Pesti Napló 1881. decz. 21-iki számában jelent meg; Thaly Kálmán tette közzé, megemlítve, hogy «régii népballada». Az *Irodalom és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi korból* cz. művében még hozzát teszi, hogy lelőhelye: Udvarhelyszék, Nyíköv völgye és Szeged-Makó vidéke. Kálmány Lajos, a ki Szeged-Makó vidékének népdalait gyűjti már több évtizede, 1882-ben kiadott népköltési gyűjteményében (II. kötet 43-ik oldal) közöl egy hosszabb verset, a melynek néhány szaka megegyezik a *Bujdosó Rákóczi*val, de szerkezetben és felfogásban lényegesen eltér tőle. Kálmány e verset Biczók nevű szajáni embertől hallotta; a vers kuszasága azt a látszatot kelti benne, hogy: «Szétzüllött marad-

ványa valamely terjedelmesebb Rákóczi siratonak». . . . «*az sem lehetetlen, írja, hogy egyik másik gyűjtőnk épen küzlésünk után akad nyomra, ha nem is az egésznek, legalább teljesebb töredékének.*» Kálmány tehát nem tudott arról, hogy Thaly már 1881-ben kiadott egy költeményt, a mely tökéletesebb formája ennek a változatnak!

Milyen kapcsolat van hát a két változat között? Mivel Thaly egy évvel a népköltési gyűjteménye megjelenése előtt adta ki a *Rákóczi búcsúját*, úgy látszik, hogy Kálmánytól függetlenül jutott hozzá — talán más forrásból és teljesebb alakjához...? Ámde Kálmány azt állítja, hogy ő 1881 elején több kurucz verssel együtt ezt is átadta dr. Szentkláray Jenőnek, a kinél káplán volt, hogy küldje el a kurucz-dalok országszerte ismert gyűjtőjéhez: Thalyhoz. Szentkláray erre vonatkozólag ezt írja: «Nem emlékezem, hogy Kálmány barátom nekem Rákóczy-dalokat adott volna át. 32 esztendő nagy idő! *De ha ő mondja, akkor én azokat nyomban átadtam Thalynak*, mert szokásom a megbízásokat rögtön teljesíteni. Kálmány állítására azonban, sajnos, nem lehet teljes bizonyossággal támaszkodni, mert, mint egy levelében írja, 1906-ban súlyos betegséggel esett át, a mely egész szervezetét annyira megviselte, hogy régebbi eseményekre nem képes világosan visszaemlékezni. «Olyasvalami csillanlik, rémlik előttem, hogy Szentkláray szobájában vagyok, ő vetkőzödve, háttal áll felém egy szekrény mellett... kérdéseimre ki nem elégitő választ ad a Rákóczi nótákról, melyeket Thalyhoz való beküldés végett adtam át neki...» Ez az emlék a betegség egy lázképe is lehet, de a részletek ily összetalálkozása, ha a külső és belső valószínűséget tekintetbe vesszük, inkább a memória működését, mint a képzelet játékát mutatja. Külömben is lázas látomásoknak csak igen ritkán van oly intenzitása, hogy a kigyógyult józan ember valóban megtörtént eseményeknek tartsa őket. Semmi okunk sincs azt hinni, hogy ez a kis epizód épen ilyen pregnáns erejű lázálom tartalmát adta volna... Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a Szeged-Makó környékéről való változat, akár Kálmány révén került Thalyhoz, akár nem, az a lélekkrázó, gyönyörű költemény, a melyet *Bujdosó Rákóczi* címen ismerünk, nem lehet. A szegedvidéki nép felfogása ugyanis merőben eltér attól, a melyet a *Bujdosó Rákóczi* tükröztet vissza. A nép e vidéken egészen addig, míg Rákóczi holttetemét haza nem hozták, a nagy hőst az örök életűek között tisztelte. Kálmány szerint nemcsak 1898-ban, de még 1890-ben is azt hitték a szajániak, hogy Rákóczi vissza fog térni. Rákóczi szerintők, külföldön élve, figyelemmel kíséri hazája sorsát... Csak azért nem jött idáig, mert serege nem volt... De a serege egyre szaporodik... Ha elég embere lesz, megindul hadával Magyarország felé, hogy a szabadságot megvédje... (... de nem a földön fognak a lovak patkói szikrázni, hanem a felhők között...). Evvel a hittel homlokegyenest ellenkeznek a *Bujdosó Rákóczi* eme szavai: «Mikor rég meghóltam, akkor is sirattok.» Ez a gondolat még csak jelezve sem lehet ilyen sorok után: «Idegen nemzetnek, Be súlyos a járma!» — hiszen Rákóczinak, a nagy szabadítónak, nem szabad meghálnia, míg a nemzetet fel nem szabadítja!

Azt kell tehát hinnünk, hogy a Nyikó-völgyi változat a tulajdonképeni *Bujdosó Rákóczi*... Ennek a Nyikó-völgyi változatnak azonban egyelőre nyoma sincs. Vikár Béla, a ki Erdélyben időn át fejtett ki folklorista tevékenységet, nem tud róla, Kálmány pedig, a ki egyenesen azért fog Udvarhelyszékbe utazni, hogy rábukkanjon, ezt írja: «*A Thaly-féle műkölteményt még nem voltam s nem is hiszem, hogy lesznek szerencsés a nép ajkáról hallani!*» Kálmány küloben is meg van győződve arról, hogy a nép nem lehet szerzője e költeménynek, mert a «néphagyományok sajtáságai szempontjából tekintve baklövéseket látunk benne... a nép tudja, hogy a patkó még nem fordulhat. Kotyogni, kotyoghat, lehullhat, de meg nem fordulhat, mit a legutolsó kovács is megmond» stb.

(Budapest.)

VÉRTES SÁNDOR.

— Kisfaludy Károly mesegyűjtése. Más helyütt már felvettem a kérdést, a melyre az irodalomtörténeti kutatás eddigéig nem sok ügyet vetett, hogyan gyűjtötte egybe Gaál György mesegyűjteményének még ma is számottevő anyagát.¹⁾ Gaál a *Märchen der Magyaren* (1822.) előszavában némi tájékoztatást nyújt a mesekincs összegyűjtéséről, de nem tisztázza a kérdést, és nem oszlatja el a homályt Toldy Ferencznek és Kazinczy Gábornak a magyar gyűjtemény első kötetéhez írt előszava (1856). Ezenkívül Toldy Ferencznek Gaálról írt irodalmi arcképe is szóvá teszi a gyűjtemény keletkezését.²⁾ Mindebből annyit megállapíthatunk, hogy Gaál meséi egy részét még maga gyűjtötte ifjúkorában, hazájában, Toldy szerint egri tanuló-évei idején, meséinek legjavához azonban már Bécsbe költözése után jutott. A mint Gaál mondja, egy sor mesét egy öreg kövített ismeretségének köszönhet, Toldy szerint pedig Bécsben tartózkodó magyar kövítések tették lehetővé a régiek anyag kiegészítését. Sőt mindketten más forrásokról is megemlékeznek. Gaált tekintélyes és befolyásos férfiak meg magyarországi barátai és ismerősei támogatták a gyűjtés munkájában, de a maga kijelentései szerint, nagyon csekély eredménnyel.

A magyar irodalom szempontjából itt válik a kérdés nagyjelentőségüvé. Mert kik lehettek ezek a magyarországi barátok és ismerősök? Első sorban bizonyára azok az írók, a kikkel Gaál Bécsből is állandó érintkezést tartott fenn, sűrűn váltott levelet. Vajjon Bajza, Horvát István és Vörösmarty közéjük sorolhatók-e, arról töredékesen megmaradt levelezésük nem ad felvilágosítást. Egyelőre csak Kisfaludy Károlyról tudjuk teljes bizonyossággal, hogy része van a Gaál-féle mesék gyűjtésében. Gaál és Kisfaludy levelezésének néhány darabja, a melyek épen a *Märchen der Magyaren* kiadása idején keltek, ennek az érdekes kérdésnek a tisztázásához a legjobb útmutatást nyújtják.

Kisfaludy több egymást követő levélben szól a Gaálnak ígért regéről.³⁾ Ha nem is vehetjük szó szerint Kisfaludynak azt a kijelentését: «Die Zeit, die mir mein Almanach übrig lässt, bringe ich mit Abschreiben der Ihnen versprochenen Regék zu» (1821. augusztus 20.), valószínűnek kell tartanunk, hogy az ígért regéket el is küldötte. Ebben a levélben csak általánosságban jelzi, hogy néhányat a Tudományos Gyűjtéménnyel egyidejűleg küld el. Következő levelében már a gyűjtött mesék száma is szóba kerül (1821. szeptember 15.). Kisfaludy megjegyzi, hogy négy regéje van számára, kettőt ő maga, kettőt pedig mások gyűjtöttek. Kisfaludy a *Märchen* megjelenése után is folytatja a gyűjtést, mert Gaál a mesék folytatólagos kiadását tervezi. Kisfaludy egyik leveléből, a mely már a *Märchen* megjelenése után, 1822. május 18-án kelt, megtetszik, hogy Gaál Toldi Miklósról vonatkozó mondák gyűjtésére kérte fel. Azonban ennek a gyűjtésnek nem volt meg a kívánt eredménye. Kisfaludy a Toldiról gyűjtött anekdotákat oly laposaknak és köznapiaknak tartja, hogy a javát majd neki kell hozzáköltöntenie. A gyűjtés eredménytelensége Kisfaludyt elkedvetleníthette, mert nem bánná, ha Gaál a gyűjtéssel mást bízza meg, vagy pedig ő az illetővel a munkát megoszthatná. (1822. május 29.) A mikor nem sokkal később Gaál letesz a mesék folytatólagos kiadásáról, Kisfaludyt felmenti a további gyűjtés alól. (Kisfaludy Gaálhoz 1822. július 1-én kelt levele.)

Hogy Gaál mennyire használta fel Kisfaludy gyűjtését, arról nem tudunk, mert a magyar mesék lelkes gyűjtőjének Kisfaludyhoz írt levelei közül épen ebből az időből csak egy-kettő maradt fenn. A kérdés azonban ebben a Kisfaludy-féle, tehát csak egyoldalú megvilágításban is érdekes. Gaál, ez a lelkes, Kazinczyra emlékeztető irodalmi agitátor, Bécsből fel-

¹⁾ L. Phil. dolg. a magyar-német érintkezésekről. 1912. 138. l.

²⁾ Toldy Irod. arcképek és szakaszok. 1878. 101. l.

³⁾ A levelek Bánóczy József Kisfaludy kiadásában. VI. k.

kelti a magyar írók érdeklődését a népmesék iránt. Talán nem merész az az állítás, hogy Gaál buzgólkodásának is része van abban, hogy Kisfaludy a népköltészet iránt érdeklődni kezd és Toldiról két költeményt is ír, a *Sastollat* és a töredékes *Toldit*.

(Budapest.)

VERÓ LEÓ.

— Bornemisza Eleázárjának lappangó kiadása. Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtára* (I. k.) a 396. szám alatt ismerteti Bornemisza Miklós Eleázáról, az Antiochus király alatt vértanúságot szenvedett makka-beus főpapról szóló históriájának egy 1605-ös debreczeni kiadását. A história jóval előbb 1568-ban íródott, de az 1605-ösön kívül csak egy körülbelül hasonló korú, hely- és évnélküli kiadásról van tudomásunk. E kiadást Szabó Károly (a 356. szám alatt) a XVI. századba helyezi, de lehet, hogy az 1605-énél 1—2 évvel később adatott ki. A nyomás, a betűk s az egész kiállítás t. i. teljesen megegyezik a keltezett kiadással (csupán a kolophon különbözik), tehát lehet akár előbbi, akár későbbi, csupán annyi látszik bizonyosnak, hogy csak egy pár év különbség van a kettő között. Már magától valószínűnek is látszik tehát, hogy kellett lennie egy korábbi kiadásnak és az akrostichon segítségével egy ilyennek a másolatára igyekszünk majd az alábbiakban rámutatni. A versfők (a 3. utolsó szakot nem tekintve) végig értelmet adnak, de a hogy Szabó megfejti őket, nem mindenütt. Ó ugyanis a 396. szám alatt (a 356. számnál nem közli) így állapítja meg az akrostichont: *Martirium Eleasaris et septem filiorum eius cum matre solo onographice descriptum per Nicolaum Bornemissa in laudem altissimi. Amen.* Kérdőleg áll meg az ember a matre solo alaknál, és az onographice jelen-tésénél. De a ki a verset elolvasta, az könnyen észreveszi, hogy a vers-főkben *matre Solomonaról* kell szónak lenni, mert így hívják Eleázár feleségét, a hét martir fiú anyját. Szabó Károly tehát rosszul illesztette össze a betűket szavakká s a mellett egy helyen nem is pontos, mert a szóban forgó 1605-ös debreczeni kiadásban, mely a debreczeni kollégium unikum példánya, nem onographice, hanem *ona graphice* áll. A helyesen és pon-tosan olvasott akrostichon tehát a következő lesz: *Martirium Eleasaris et septem filiorum eius cum matre Soloona graphice¹⁾ descriptum per Nicolaum Bornemissza in laudem altissimi. Amen. EE A.* — Ugyanezt az akros-tichont szolgáltatja a hely- és évnélküli kiadás is (egyetlen példánya a M. N. Múzeumban), a melyről különben már mondtuk, hogy a debre-czenivel teljesen megegyezik. Ez az akrostichon a leghibátlanabbak közé tartozik e korban, csak egy fogyatkozása van: a Soloona név helyett Solomona-t várnánk. A névből elveszet *m* betű sejteti, hogy ennek a szövegben egy versszak elveszte felel meg. Csakugyan sikerült is a debreczeni kollégiumi könyvtár Lugossy-kódexében egy (csak egy egyetlen szakkal) teljesebb szöveget találnom. A két ismert kiadásból hiányzó e versszak, mely magába foglalja a keresett *m* betűt, így hangzik:

Mindön tajjából már vér kijoly wala, || nyelvét gyökerestül ki vontak wala || es feienek bőreit levontak wala, || kezeit lábait elvagtak wala.

A versfők vizsgálatából azonban az is kiderül, hogy a Lugossy-kódexben levő másolat a históriának egy eddig nem sejtett, harmadik kiadásán alapul. Mivel pedig ez az egy szak kimaradása bizonyára csak a könyvnyomtató gondatlanságának következménye, a ma ismert két le-nyomatot az újrakiadás által megromlottnak és a Lugossy-kódexbelinél későbbinek kell tartanunk. A helyesen olvasott akrostichon tehát lehetővé teszi, hogy Bornemisza históriájának egy ismeretlen, még pedig régibb ki-

¹⁾ Graphice szót használja Plautus és az ezüstkori írók. Jelentései: festőileg, igen finomul, ügyesen, helyre (Finály). Használatos az egész középkorban is.

adását és — a másolat rontásait figyelmen kívül hagyva — eredetibb s megbízhatóbb szövegét állapíthassuk meg.

(Budapest.)

KARDOS LAJOS.

— Viszonválasz Komonoczy Gáspár válaszára (EPHk. 366—371).¹⁾ — A végén kezdem. Saját magam jeleztem munkámban is, bírálatomban is (l. munkám 121. jegyzetét és bírál. 260. l.), hogy a punctualis actiónak a momentántól való megkülönböztetését csak latin nyelvi kutatásaim előrehaladtával alkalmaztam teljes következetességgel, s hogy tanulmányom görög részében, kivált a 25—27. lapokon ez a körülmény itt-ott «még megzavarhatja az olvasót» (már t. i. azt, a ki munkámnak a latinnal kapcsolatban nyert eredményeit is ismeri, de erre a részre visszamenőleg értékesíteni nem tudja, vagy nem akarja) addig, míg munkám végén ezt a hiányt magam is pótolhatom.²⁾

Munkám első részének ezt a magamjelezte gyöngéjét aknázza ki K. (persze nagyítva és «*folytanos toldozás-foldozásnak*» generalizálva) válasza utolsó harmadrésében (a 370/1 lapon), úgy hogy gúnyolódva fejemre cizitálja munkám korábbi részleteiből magukat a saját magamtól is zavaros terminológiájú aknak jelzett helyeket. További kommentárt nem fűzök ehhez az eljáráshoz: hiszen philologus-közönségnek írunk. De konstatálnom kell a kettőnk tudományos felfogása közt lévő elvi különbséget. Én nemcsak megengedhetőnek, hanem természetesen tartom, hogy valaki sok évre terjedő és hét év óta közlés alatt lévő kutatásai folyamán egy-egy kérdésre nézve új szempontoz vagy módosult felfogáshoz jusson és ilyenkor jelezze is felfogásának módosulását. Az én tanulmányom fáradságos részletkutatások sorozata, melyeknek főcélja az alakhasználatnak minél nagyobb anyagon, minél pontosabb megfigyelés mellett lélektani (de egyúttal alaktani) alapon való tisztázása; vannak és lesznek eredményei a rendszerre és a szempontokra vonatkozólag is, de magára a rendszerre nézve még azt is kérdésesnek vallottam és vallom (l. bírál. 259. l.), vajjon «szabad-e igazi rendszerről szólni». Már pedig a punctualis és momentán actio közt való különbségtétel első sorban elméleti, rendszerbevágó kérdés. Szerintem csak ilyen eljárás felel meg a tudomány követelményeinek. Komonoczy ellenkezőleg, a tudományos hitelt megrendítőnek tartja ezt az eljárást. Az ő eljárása épen az ellenkező. Ő kieszelt (a magyar nyelvben) egy rendszert, melyet «*psychologiainak*» nevez, s ennek érvényességét akarja az egész idg. nyelvterületen kimutatni, még pedig, mint bírálatomban kimutattam, kellő részletkutatások nélkül és sokszor bizony felületes megfigyelések és hiányos nyelvtudás alapján. Én ezt az eljárást jeleztem bírálatomban helytelennek, Wundtot követve, kinek szavaira végül hivatkoztam, s általában az összes számottévő tudósokat, kiknek alapvető munkái, mint szakértő olvasóim tudják, nekem adnak igazat.

Legrosszabbul, úgy látszik, a felületességre vonatkozó állításom esett K.-nak. Nos, válaszával ugyancsak megerősítette állításomat. Mindössze két klasszikus helyiely argumentál benne. S a kettő közül az egyik semmit sem bizonyít, a másikban pedig ismét nemcsak a legnagyobb felületességnek adta jelét, hanem annak a bizonyos «naiv önértetnek» is,

¹⁾ Ezzel lezárjuk a vitát. Szerk.

²⁾ De ez a görög részben is csak a különbségtétel következetes keresztülvitelére vonatkozik, kivált az imperfecta actióra vonatkozólag. Mert a mi magát a különbséget illeti, már a görög rész 25. pontjához való 26. jegyzet végéig úgy nyilatkozom, hogy «nem tanácsos a punctualis actio» terminus helyett a «*momentane Handlung*» terminust használni». Ezt a helyet bezzeg nem idézte K., holott 121. jegyzetemben is utalok rá.

melyre bírálatomban szintén rámutattam. Az Ilias XIX. énekének a középiskolai tanulók előtt is ismeretes 11. soráról van szó, melyben Thetis átadja fiának a fegyvereket: *καλὰ μάλ', οἷα οὐ πῶς τις ἀνὴρ ὤμοισι φέρησεν* (= nagyon szép fegyvereket, a *milyeneket* soha még ember vállán nem viselt; a Didot f. latin kiadás szerint: *qualia* nondum quisquam vir humeris gestavit). «Elnézem — úgymond Komonczy válasza 370. lapján — azt a φέρησεν igét; hányszor előhozta már (Gyomlay) és mindig rosszul értelmezi! Itt olyan fegyverekről van szó, a melyeket soha senki ember fia még nem vett magára: vadonat újak.» (K. maga húzza alá ezt az 5 szót!) Ime, K. annyira elfogult az ige magyarázata mellett, hogy a οἷα névmást főnévi relativumnak nézi, s így aztán igazán vadonat új értelmet ad a helynek. Vagy nem felületességről, hanem tudatlanságról volna szó? K. szerint bizony inkább az utóbbiról, mert hiszen saját vallomása szerint gyakran és hosszasan «elnézte» ezt a helyet.¹⁾

Bírálatom fő kifogásaira voltaképpen nem válaszolt érdemlegesen K.; néhány tételt azonban, melyeket legalkalmasabbaknak hitt a bírálat igazságtalanságának bizonyítására, ebből a szempontból mégis szóvá tett. Ezekre nézve megjegyzéseim a következők:

A praesensre vonatkozólag (l. a választ a 366—368. lapon) én is azt tartom, hogy azok az indicativus alakok, melyekben a múlt vagy jövő jelölve nincs, az öntudat szerint még fejlődésben lévő (cursiv-durativ vagy momentán) történet jelentenek. Én csak a jelen időnek grammatikai jelzését tagadtam, s ám tekintse át bárki azt, a mit K. meghazudtolásom czéljából munkámból idéz, mindenütt ezt fogja tapasztalni. (Válasz, 367. lap fenn: «*igealakkal kifejezni*»; «nyelvi *alakkal* rögzíteni»; «időt *ki nem fejeznek*, l. a 368. l. fenn is «praesens *igealakkal* nincs»). K. a jelentés tanterére játssza át ellentétésemet, mikor ellenem polemizál, holott pedig bírálatomban is elismertem (l. 261. l.), hogy K.-nak ebből a szempontból bizonyos tekintetben, t. i. a maga szempontjából, igaz van. De így is csak a maga szempontjából, mert olyan «praesens», mely *valóban* a beszélő előtt fejlődő történet jelent, szerintem részben nem szorúlrá a «psychologiai jelen» féle magyarázatra, (ha cursiv-durativ a tő), részben egyáltalában nem is jelen, hanem jövő történetet jelent (ha momentán tövű); a mely «praesens» pedig *nem valóban* a beszélő előtt fejlődő történetet jelent, annak szerintem nem representatio, hanem átképzelés vagy általánosítás a helyes lélektani magyarázata. Lemondok arról, hogy K.-val ezt megértessem; de azt már elvártam volna, hogy egyetlen idevágó kifogásomra (l. bír. 261. lap 14. és kk. sor alulról) megfelelően: munkája 21. lapján a «psychologiai jelen» úgy van meghatározva, hogy «az öntudat előtt lévő eseményt» jelent. Helyes! De 6 sorral alább olyan praesensekről beszél, melyek «nem az öntudat előtt lévő eseményt» jelentenek. Ez az, a mit munkája e részében K. szempontja szerint sem értettem.

A mi K. fejlődéstani elméletét illeti, válaszában (369. l.), ugyancsak nagy meglepetésemre, tagadja, hogy munkája szerint az idő az előbb kifejlődött és megjelölt kategória volna az actióval szemben. Ez a főoka rá,

¹⁾ Mindenesetre tudatlanság is szerepel, mert itt nemcsak a kétféle névmás hebehurgya összetévesztéséről van szó, hanem ignorálásáról a homerosi előadás egyik legszembeszökőbb és leggyakoribb sajátosságának, annak, hogy H.-nál az utólagos jelzőt követő mellékmondatok a jelzőben lévő gondolatot szokták nyomatékosabban továbbfejteni, körülírni. Hiszen példa erre már az Ilias 2. sora (ὄλομένην, ἧ... ἔστηεν) és az Odyssea legelső sora (πολύτροπον, ὅς πολλὰ πλάγχθη); v. ö. mint különösen feltűnő példákat Il. IX. 124., V. 403., VIII. 528: (ezekben a mellékmondat alig mond többet a jelzőnél). Szolgáljon ez az eset K.-nak tanulsággul arra, mennyire nem tanácsos legénykedni kellő ismeretek nélkül.

hogy bírálatomat elfogultnak és igazságtalannak jelezze. Mert hiszen, — úgymond — hogy előre tette az idő vizsgálatát, az csak az én tanulmányom hibáinak jó előre való kijavíthatása czéljából történt. (Ez a mérgezett argumentum megint egészen K.-ra vall!) Azonban, teszi hozzá: «mutassa ki nekem Gyomlay azon mondatomat, amelyben azt állítom, hogy először fejlődött ki az idő, aztán az actio». Nos tehát, elismerem, *egy* ilyen mondat tán nincs a könyvben: az «argumentatio» tehát ilyen értelemben sikerült. De engedelmet kérek, hogyan értsük hát K.-nak bírálatomban már ismertetett következő gondolatmenetét, melyet most magából a könyvből újra kiírok. (32. lap:) «Mihelyt a meglévő két jegyhez, az állapothoz és a jelenhez a személyi functiója is hozzájárul, megkapjuk a praesens ragozását...» «A legközelebbi váltózás akkor áll elő, mikor az ész függetleníteni tudja magát jelen apperceptiótól, ... a mikor kialakul benne a pszichologiai *mult* fogalma...» (33. lap:) «Mikor az idg. ember szellemi fejlődésének ily magaslatára jutott, az igeragozás meglévő keretei már nem elégitették ki...» «Mit csinál tehát a régi ember? (1) *A meglévő temporalis keretekben* (K. aláhúzása!) *a töben* magában jelzi a történést.» Biz ez az utolsó mondat beválik annak a K.-tól kívánt *egyetlen* mondatnak is, mely jóhiszeműséget igazolja. Mivel azonban mindenki saját magának leghivatottabb magyarázója, el kell hinnem, hogy K. is az actiót tartja a főbb és régibb kategóriának. De hogy fér meg aztán ez a vélemény a munkájával, s nevezetesen annak 3. és 5. §-ával, azt már nem értem, s a válasz 369. lapján előadott fejtegetések is érthetetlenek előttem.¹⁾ Mit szóljak nevezetesen K. azon, itt olvasható elnevezéséhez, (369. l. 15. sor f.) «a *személyjegy* fogalmából (?) időt nem lehet kiolvasni, v. ö. a magyarban: *kap-om*, *kalap-om?*» Persze, hogy nem lehet a magyar *személyjegyből* vagy pláne ennek fogalmából időt kiolvasni, de azt tán minden gimnazista tudja, hogy a görögben a múlt időnek nincs más jele, mint épen a (rövidebb) személyjelek, és, a hol megvan, az augmentum, mely K. szerint előbb megvált, mint a többeli actiofajok különbsége. K. tehát ismét a magyarral argumentál az idg. nyelvekre vonatkozó tanulmányában: ezt az eljárást neveztem munkája egyik főhibájának bírálatomban.

De más baja is van ennek az ellenvetésének. Meghamisítja benne az én kitételemet, (l. bír. 261. l. 8. sor a. és v. ö. Válasz 369. l. 14. sor f.), melyet *czáfol*, a *személyjel* helyébe először (idézőjelben és aláhúzással) a «*személyjegy*» kitévelt, aztán 2 sorral később pláne a «*személyjegy fogalma*» kitévelt csempészi, s ezen az alapon kisüti még egy sorral később, hogy «Gy. még mindég nem tudja, mi az idő». Valóságos tükre ez a néhány sor K. egész gondolkodásának. Csak néhány sorral előbb ő veti az én szememre, hogy én az ő logikainak gondolt *jegy* terminusát az alaktani *jel* terminusnak értettem, tiltakozik ez ellen, s ime, 9 sorral később ő

¹⁾ Ugyanis, ha βάλειν, λαμβάνειν-féle képzett impft. töveket nem vesszük is számba a fejlődés elején, mint K. a 369. lapon kívánja, akkor is megmarad a circulus vitiosus, mert az idő így is előbbreváló kategória K. szerint, mint az actio. Szerinte ugyanis a λειτ-λπι-féle igék tőalakjai is csak akkor különülhettek el, mikor a múltság és a múlt alak már létrejött (ἐλεικον-ἐλιπον.). Ezt másképp érteni sehogyan sem lehet munkájának 5. §-a 4. pontja szerint (33. lap), melynek gondolatmenetét fenn idéztem. (Mint bírálatomban is említettem, a K.-féle okoskodásnak az az egyik főbaja, hogy csak az indicativus alakokkal operál.) A mi pedig azt illeti, hogy λειτ- és λπι-, σπι- és σπι-alakjai kezdetben *külön igéknek* tekintendők, (mint a magyar *megyek- elmegyek*), nem tudom mit szólna ehhez az összehasonlító nyelvészet. Aztán, ha egy tekintet alá esnek ezek az igerpárok a magyar igekötőtlen és igekötős alakokkal, miért van a magyarban praesens minden alakhoz, s miért nincs praesens az aoristoshoz?

egyenesen helyébe csempészi az én szavaim idézetében a *jel* terminusnak a *je gy* terminust, sőt 2 sorral később már a *je gy fogalma* terminust. Egy híron pendül ez az eljárása azzal, mikor rám fogja ugyanott (368. l. 24. sor f.), hogy én a «psychologiai» jelent gondoltam időpontnak, holott más-hol ő maga a jelen ilyen értelmezését «logikainak» nevezi, notabene: még így is hibásan, mert a valóságban inkább metafizikai ez a felfogás; vagy azzal a fallacziával, hogy az igekötős görög impfti infin-ok magyar æquivalensének velem szemben, ki mellett ez a megfelelés bizonyít, az én magyarázatom szerint az inversió magyar fordítást (καταδύναμις = meríteni lefelé) mondja, holott szerinte az igekötős imperfectumnak az aoristos-szal egyértelműnek is kellene lennie (l. 370. l. 26. és kk. sor f., v. ö. K. munkájában az 5. §. 8. pontját a 35. lapon); vagy azzal, mikor a mondathangsúly célzatos megváltoztatásával vádol (370. l. 14. sor f.) egy olyan mondatában, melyet én egyszerűen csak azért hibáztattam, mert vagy nincs benne alany, vagy helytelenül van egy grammatikai terminus állítmányként használva benne, pedig a grammatikusnak a *je gy, jel, jelent, jelöl, kifejez* féle kitételekkel szabatosabban kell bánnia («állapot lehet egy pillanatnyi, csak állapotot fejezzen ki»); vagy azzal, mikor szerinte (369. l. 25. sor f.) «Gy. az actiók elsőségét is kétségbevonja», mely ravasz kitétel így értendő: «Gy. az actiók K.-féle egymásközt elsőségét is kétségbevonja»; egy híron pendül végre már magának a bírált munkának is az enyémre vonatkozó ferdtéseivel, melyeket, bár észrevettem, az objektivitás kedvéért csak félreértéseknek minősítettem bírálatomban, vagy egyáltalában nem is említettem.

Mit szóljak mármost K.-nak ahhoz az eljárásához, hogy az én bírálatomat vádolja tudatos ferdtésekkel, s mégis ő maga, nem is tudományos tételek vitatásában (ámbrár úgy is hiba volna), hanem ennek a vádjának bizonyításában, s magában abban a kikezdésben, melyben a vádat felállítja, képes elferdíteni az én kitételemet, melyet idézőjelben közöl, még alá is húzza a meghamisított szót, mely körül a vita fog (l. 369. l. 14. sor f.)?

Két oldalról is érkezett tekintélyes felszólítás után szívesen vállalkoztam volt K. munkájának ismertetésére, érthető érdeklődéssel, mert hiszen magam is régóta foglalkoztam a tárggyal, s munkámat K. saját nyilatkozata szerint (14. l.) «útikalauzául használta». De mindjárt első átnézésekor kettőről győződtem meg. Először, hogy a munka módszere hibás és eredményei az idg. nyelvekre nézve nagyrészt helytelenek, másodsor, hogy az én munkámat korántsem tételei igazolására, hanem egészen más célzattal emlegeti, a hol egyáltalában említi. Mégis megfelelttem a megbízásnak, de nem csoda, hogy az ismertetésből így bírálat lett, még pedig olyan, melyben K. polemiáinak előttem megfoghatatlan epessége — nem a megtorlás, hanem a *σοφιστική* céljából — néha a humor bizonyos nemét váltotta ki, ámbrár ha K. látná munkájának telejegyzett hivatalos példányát (külön példányt ő nekem nem küldött!), meggyőződhetnék arról, hogy ebben a «*quos ego*» fajtának gúnyolt terjedelmes bírálatban csakugyan sok az aposiopesis, még pedig az ő javára. Válaszából most már nyilvánvalóvá vált előttem, hogy K. engem aligha fog valaha is megérteni, — hogy egyebet ne mondjak, már csak azért sem, mert én a holtig tanulás híve és szószólója vagyok, sőt elismerem, hogy egyetmást (a magyar nyelvre vonatkozólag) még az ő könyvéből is tanultam; ő ellenben, úgy látom, a Platon-féle Thrasymachos és Polos, vagy a Xenophon-féle Euthydemos elveihez szegődött. Ám legyen neki az ő akarata szerint!

(Budapest.)

GYOMLAY GYULA.

— A philologia halottai 1912-ben.

Berger, Philippe, a sémi philologia tanára a Collège de France-on az Académie des Inscriptions tagja, a Corpus Inscriptionum Semiticarum

szerkesztő-bizottságának elnöke; főműve az írás történetéről szól az ókorban. Szül. 1846 Beaucourtban, meghalt márcz. 24. Párizsban.

Bezard, Lucien, romanista; l. EPhK. 1912: 377.

Godard, Charles Anatole, class. philologus, a gêromi lyceum tanára. Főműve: *De Stephano Baluzio* (1901). Szül. 1860, meghalt aug. 28.

Gomperz, Theodor, class. philologus; l. EPhK. 1913: 65—81.

Goodwin, William Watson, class. philologus; a görög irodalom tanára a bostoni Harvard-egyetemen, az American School of Classical Studies at Athens első igazgatója (1882—3). Főművei: *Syntax of the Moods and Tenses of the Greek Verb*; *Greek Grammar*; *Demosthenes beszédeinek kiadásai*. Szül. 1831 máj. 9. Concordban (Massachussets), meghalt jún. 15. Cambridgeben.

Herald Ferencz, class. philologus; l. EPhK. 1913: 285. l.

Kont Ignác, modern és class. philologus; l. EPhK. 1913. 129—131. l.

Minor, Jakob, germanista, a német nyelv és irodalom tanára a milanoi akadémián (1882), a prágai (1884), majd 1885 óta a bécsi egyetemen. Főművei: *Deutsche Schicksalstragödie* (1883); *Schillers Leben und Werke* (2 köt. 1890); *Neuhochdeutsche Metrik* (1901); *Goethes Faust* (1901); *Grillparzer* (1903); *Goethes Geschwister* (1903); *Goethes Mahomet* (1907). Szül. 1855 ápr. 15. Bécsben, meghalt n. o. okt. 7-én.

Nissen, Heinrich, class. philologus, az ókori történet tanára a marburgi (1869), göttingeni (1877), strassburgi (1878), majd a bonni egyetemen. Főművei: *Kritische Untersuchungen üb. d. Quellen d. 4. u. 5. Dekade des Livius*; *Das Templum* (1869); *Pompeianische Studien* (1877); *Italische Landeskunde* (1883, 1902); *görög-római metrologia az Iw. Müller-féle Handbuchban*. Szül. 1839 ápr. 3. Hadersleben, meghalt febr. 29-én Bonnban.

Ruelle, Charles Emile, class. philologus; a Bibliothèque Ste Geneviève igazgatója. Főművei: *Bibliographie générale des Gaules* (1885); *Collection des anciens alchimistes Grecs* (4 köt. 1888); foglalkozott a görög filozófiával és zenével is. Szül. 1833, meghalt 1912.

Schreiber, Theodor, class. archæologus; az archæologia rk. tanára a lipcei egyetemen és a lipcei múzeum igazgatója. Főművei: *Die alexandrinische Toreutik* (1894); *Die Wiener Brunnenreliefs* (1888); *Die hellenistischen Reliefbilder* (1894); *Die Wandbilder des Polygnot in der Lesche zu Delphi* (1897); *Expedition Ernst Sieglin. Die Nekropole Kom-esch-Schufaka* (1908). Meghalt 64 éves korában Leipzigban.

Skutsch Ferencz, class. philologus; l. EPhK. 1913: 202—204.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

**Bacsányi János Fölteményei*. Jubiláris kiadás. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Váry Rezső. (Modern könyvtár 285—286.) Budapest, Athenæum, (1913). K. 8-r. 63 l. Ára 40 f.

Császár Elemér: *Alexandre Kisfaludy et la littérature française*. Budapest (Athenæum) 1913. N. 8-r. 17 l.

**Eckhardt Sándor*: *Balassi Bálint irodalmi mintái*. Budapest (Athenæum), 1913. N. 8-r. 71 l.

Ferenczy István levelei. Leírását és ism. l. e. füzet 420. l.

Főgel József, dr.: *II. Ulászló udvartartása*. Budapest, Akadémia, 1913. N. 8-r. 166 l. Ára 3 K.

Gyöngyösi István ismeretlen levelei. Bevezető tanulmányval és jegyzetekkel kiadta dr. Badics Ferencz. Budapest (Athenæum), 1913. N. 8-r. 36 l.

Horváth Endre: *A magyar helyesírás szótára és szabályai*. Az iskolai helyesírás alapján. A magyar irodalmi nyelv lehető teljes szótára, kiegészítve a magyarban használatos idegen szók jelentésmagyarozatával

és a hibás szólásmódok feltüntetésével. Budapest (Athenæum), 1913. 8-r. 299 l. Ára 5 K.

Egy derék, szorgalmas, tudományos érzékű nyomdász-ember vállalkozott egy régen érzett hiány pótlására: elkészítette a magyar nyelv helyesírási szótárát. A rendkívül takarékosan nyomott könyv tartalmáról kellő fölvilágosítást ad a terjedelmes czím, s részletes kritika helyett elég annyit megjegyeznünk, hogy a nagy, még szakembert is megpróbáló föl- adatot igen sikerülten oldotta meg. Valóban elismeréssel kell adoznunk nemcsak buzgalmának és lelkiismeretességének, melylyel az egyes kérdéseknek utána járt, hanem annak a szakértelemnek is, mely az anyag megválogatásában, földolgozásában nyilvánul egészen a legapróbb részletekig. Utasításai, ajánlatai helyesek, logikusak, követendők. Tévedést, futólagos átlapozás után, csak egyet vettünk észre: a szóösszetételeknél a hármias mássalhangzó írását követeli az oly esetekben, mint válllepel, otttartózkodás. Elvi szempontból két megjegyzést kell tennünk: a meghonosodott, tehát magyarosan irandó idegen szók körét nagyon kiterjeszti s az ikesigéknek nemcsak megtűri az iktelen használatát, hanem még hibáztatja is az ikes használatot. A sok praktikus újítása közül viszont főlemlítem, hogy közli a közéletben szereplő tulajdonneveket, ha írásuk kétségre adhat okot (p. o. Ferenczi Zoltán és Ferenczy Ida) s a helyneveknél kiteszi, milyen hármias helyragokkal (on, ról, ra; ben, ből, be; tt) állanak. Akadémiai helyesírást követők természetesen kevésbé vehetik hasznát, de még azok is sok okos útbaigazítást találnak benne. A különben is olcsó kötetet a szerzőnél féláron (2/70 K) lehet megszerezni (Kispest, Báthory-u. 48.)

Huszár, G.: L'influence littéraire envisagée d'un point de vue international. Bruxelles, La Vie Internationale, 1913. Legn. 8-r. 209—226 l.

Jelentése, A kassai Kazinczy-kör 1912—1913. évi —. Szerk. dr. Kardos Gyula titkár. Kassa (Szt. Erzsébet kny.), 1913. K. 8-r. 44 l.

Jókai, Olcsó. Budapest, Révai, 1913. K. 8-r. Számonként 40 f.

131. Völegényverseny és más elbeszélések. 62 l.

132. Álmodád. A múmia és a gólya. (Elbeszélések.) 58 l.

133—140. Szabadság a hó alatt. I—IV. 159, 147, 173, 147. Jókai orosz tárgyú regénye, melynek középpontjában Puskin áll.

**Kont, J.:* Bibliographie française (1521—1910). Paris, Leroux, 1913. N. 8-r. XVI, 323 l.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel, 1913. K. 8-r. Számonként 40 f. 702—703. Heltai Jenő: Kis komédiák. 94 l.

704. Edmond Rostand: A két Pierrot vagy a fehér vacsora. Verses egyfelvonásos, ford. Kosztolányi Dezső. 39 l.

705—710. Homeros Odysseiája. Ford. Kemenes (Kempf) József. 391 l.

Könyvtár, Olcsó. Budapest, Franklin, 1913. K. 8-r. Számonként 20 f. 1685—1688. Szigligeti Ede: Gritti. Eredeti szomorujáték. Kiadta és bevezette Morvay Győző. 167 l.

1689—1692. Fraknoi Vilmos: Szilágyi Mihály, Mátyás király nagybátyja. 134 l.

Közlemények Szepes vármegye múltjából. V. évf. 1. sz. Lőcse, 1913. N. 8-r. 56 l. Irodalomtörténeti vonatkozású czikke: Újabb adalék a Thökölyek mondaköréhez. Bruckner Győzőtől. Egy helyi mondát közöl, de nem mondja meg, honnan való.

Négyesy L.: Árpádkori compositio. Budapest (Franklin), 1913. 8-r. 15 l.

Királymondáinknak a Bécsi képes krónikában foglalt részéből Salamon korának a nándorfehérvári ostromtól a mogoródi csatáig terjedő elbeszélését veszi vizsgálat alá és meggyőző érveléssel igazolja, hogy az elbeszélés részletei szerves egészszé kerekednek ki, melyet a szabatos, lélektani motiváció művészi értékűvé emel. Négyesy mint egyelőre még nem bizonyított — de valószínű — föltevését említi, hogy az egész mese kitérő expositívájával, érdekes bonyodalomával, csodás elemével egy énekből megtestesülve élt s szolgált a krónikás forrásával.

**Rác*: Lajos: Rousseau és Sauttersheim. Budapest, Akadémia, 1913. N. 8-r. 61 l.

Revue de Hongrie, XI. köt. 4—5. füz. Budapest, 1913. N. 8-r. 241—400. A IV. füzet közli Császár Elemér értekezésének, «Kisfaludy Sándor és a francia irodalom» francia fordítását.

Trostler József: Vajda Péter és a német romanticizmus. Budapest (Franklin), 1913. N. 8-r. 22 l.

DOKTORI DISSERTATIÓK 1912-BEN.¹⁾

Budapestiek.

Asztalos Lajos: Koraisznak Vasziliuhoz írott levelei (Franklin) 21 l.
Beninyi Gyula: Fejezetek a latin hangsúly történetéből. (Franklin) 37 l.

Bothár Dániel: Lethenyi István. Adalékok a dunántúli polemikus irodalom történetéhez. Pozsony (Wigand K. F.) 35 l.

Cseh Arnold: Ferdinand von Saar novellái. (Vörösmarty) 52 l.

Dapsy Alice: La Rochefoucauld mémoires-jai, különös tekintettel a Maximákra. (Athenæum) 113 l.

Dobóczy Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Németh József. 46 l.

Fitz Artur: Salamon Ferenc mint műbíró. Németh József. 35 l.

Fitz József: Brassai Sámuel kritikai elvei. Németh József. K. 8-r. 70 l.

Fleischmann Gyula: A cigány a magyar irodalomban. (Élet) 54 l.

Fuszek József: Mastalier Károly élete és művei. Adalék a XVIII. század német irodalomtörténetéhez. (Patria) 28 l.

Geiger Jozefin: Bárány Houwald Ernő Kristóf végzetdrámái. H. n. 79 l.

Grünwald Illés: Maimóni filozófiájának viszonya a mütazilita kalamhoz. Adalék az arab-zsidó aristotelizmus történetéhez. (Athenæum) 75 l.

Guttman Simon: Széder Eljáhu Rabbá Veszedér Eljáhu Rabbá (Tanna debé Eljáhu). Tartalma, eszméi és viszonya a talmudi és midrási irodalomhoz. Vác (Katzburg Lipót) 79 l.

Gyomlay László: Gyulai Pál mint költő. Németh József. 150 l.

Hajek Égon: Az erdélyi-szász regényirodalom a XIX. század közepén. I. rész. Brassó, Götz János fia, 1913. 39 l.

Halmos Flóra: A magyar és székely nemesi társadalom Erdélyben a két Rákóczy György korában. (1630—1660.) (A Nap) 113 l.

Hanvai Ilonka: Emilia Galotti, Kabale und Liebe és Maria Magdalena. (Posti könyvnyomda) 70 l.

Kis Chaim: Gáoni responsumok. Kiadta, fordította és magyarázatokkal ellátta —. (Athenæum) 35 l.

Kiss Gyula: Br. Eötvös József és a nővérek. (Kultur) 43 l.

Kozák Lajos: A metafora és Arany metaforái. (Markovits és Garai) 74 l.

Kún Lajos: Sámuel el-Magrebi. A karaiták erkölcsi és szentség törvényei. Vác (Kohn Mór) 63+39 l.

Medvezky Károly: A votják nyelv szóképzése. (Franklin) 74 l.

Mellinger Kamilla: Botond. (A «Nap») 51 l.

Molnár Imre: A cenzura története Magyarországon 1600-ig. (Élet) 70 l.

¹⁾ A Budapesten, illetőleg Kolozsvárott megjelenteknél a hely, az 1912-eseknél az év, a 8-r.-űeknél az alak megjelölését elhagytuk. A zárójelbe tett név a nyomtató-műhely megnevezése.

- Morvai István*: Gersei Pethő Gergely élete és krónikája. (Corvina) 78 l.
- Muntyán Ilona*: A Griselda-monda a XIX. századbeli német drámában. (A nyomda jelzése nélkül) 45 l.
- Nagy Rózsa*: Magyar viselet a XVIII. század végén és a XIX. század elején. (Neuwald Illés) 57 l.
- Németh Sándor*: Herondas és Theokritos. Németh József. 49 l.
- Nicolini Eugénia*: Az érzelmes tündérajáték. Raimund hatása a magyar drámairodalomra. (Neuwald Illés) 62 l.
- Pánity Vukoszava*: Néhány sz hanggal bővülő v-tő kódexeinkben. (Franklin) 1913. 48 l.
- Pastinszky János*: A legújabb török irodalom főbb képviselői. (Pesti könyvnyomda) 48 l.
- Pataky Erzsébet*: Az íző kódexek nyelvéről. Szeged (Engel Lajos) 27 l.
- Pétergál Henrik*: Egy fejezet az újabb német regény történetéből. (Élet) 88 l.
- Polgár István*: Marcus Aurelius. (Élet) 44 l.
- Polít Vladislava*: Petőfi a szerbeknél. Ujvidék (Branik) 50 l.
- Rédei J. Kornél*: Gyöngyösi Charikliája. Kassa (Kassai Hirlap nyomd.) 62 l.
- Révész Andor*: A halál gondolata Villon költészetében. Szombathely (Schlesinger) 57 l.
- Rózsa Dezső*: Thomson és a természetérzék. (Markovits és Garai) 58 l.
- Sallay Géza*, Nagysarlai: Döbrentei Gábor élete és működése. Máramarossziget (Berger M. utóda) 67 l. Ismertetését l. e füzet 433. l.
- Schöner Ferencz*: Kőszeghy Pál (Fritz Ármin) 34 l.
- Sebestyén Antal*: Adalékok a magyar népdal jellemzéséhez. (Athenæum) 60 l.
- Steiner Eszti*: Anthoine de Monchrestien «La reyne d'Escoffe». (Pollák és Leopold) 1913. 117 l.
- Stiegelmar Róbert*: Georg Meredith komikum-elmélete. Németh József. 72 l.
- Szirmai Erika*: Pázmány Péter politikai pályája. («A Nap») 37 l.
- Thenemann Tivadár*: Német és magyar nyelvújító törekvések. Pfeifer Ferdinánd. 63 l. Ára 1:50 K.
- Waldbauer Ilona*: Adalékok Fr. Th. Vischer «Auch einer» című regényének genetikájához és az én-regény elméletéhez. (Hazai Hirlapkiadó) 72 l.

Kolozsváriak.

- Berde Juliánna Mária*: Bacsányiné Baumberg Gabriella élete és költészete. (Stief) 98 l.
- Bobory Zoltán*: A hanyatlás korának (1711—1772) elbeszélő költészete (Stief) 54 l.
- Borbély Ferencz*: Gyulai mint æsthetikus. M. irodtört. szem. 118 l.
- Csáki Rihárd*: Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból. Pfeifer. 45 l.
- Csipak Lajos*: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. M. irod. tört. szeminárium. 147 l.
- Csüri Bálint*: Az ige. Budapest, Athenæum, 1910. 76 l.
- György Lajos*: Szép Magelona. Bevezetéssel, jegyzetekkel kiadja —. (Stief) 1911. 153 l.
- Henrich Arnold*: Enyedi György Gismunda és Gisquardus szép-története. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja —. M. irodtört. szem. 125 l.
- Kovács Béla*: P. Szathmáry Károly élete és művei. (Ajtai) 1911. 304 l.
- Kreszta Riza*: A magyar verses legenda története. (Szent Bonaventura kny.) 116 l.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1912-BEN.

Az összegyűjtött anyag ez összeállításnál a következő rovatokba van osztva:

- I. *Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnografia.*
- II. *Esztétika és műtörténet.* 1. Esztétika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Színészet.
- III. *Philologiai paedagogia.* 1. Általános irányú cikkek (nyelvtanításról, olvasásról, írásról). — 2. Magyar nyelv. — 3. Klasszikus nyelvek. — 4. Német. — 5. Angol nyelv. — 6. Művészi oktatás.
- IV. *Finn-ugor nyelvek.*
- V. *Indo-európai nyelvek.*
- VI. *Keleti nyelvek* (arab, héber, török, egyiptomi).
- VII. *Magyar nyelv és irodalom.* 1. Bibliografia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvetettek a szépirodalmi művek és a színművek bírálatai is. Ez utóbbiaknál csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet (a végén: egyes szókról és szólásokról). — 5. Iskolakönyvek.
- VIII. *Klasszikus nyelvek és irodalmak:* 1. Általános irányú dolgozatok. — 2. Görög történet s régiségek. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Nyelvészet. — 5. Latin történet s régiségek. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Latin nyelvtanok s olvasókönyvek. — 8. Magyarországi régészet.
- IX. *Germán nyelvek és irodalmak.* 1. Német. — 2. Nyelvészet. — 3. Tankönyvek. — 4. Svéd-norvég-dán-holland. — 5. Angol. — 6. Nyelvtanok.
- X. *Román nyelvek és irodalmak.* 1. Francia. — 2. Tankönyvek. — 3. Olasz, spanyol és portugál. — 4. Oláh.
- XI. *Szláv nyelvek és irodalmak.*
- XII. *Vegyes.*

I. Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnographia.

a) Általános nyelvészet és irodalomtörténet.

1. *Balassa József.* Henry Sweet. 1845—1912. Nyelvőr 371. l.
2. *Baltavári Jenő dr.* A nemzetközi érintkezés tolmácsnyelvének kérdése. Veszprém, 1912. egyh. ny. (8-r. 13 l.)
3. *Behaghel, Otto.* Wortstellung und Rhythmus. Nyelvőr 18—21. l. (Magyar kivonata. U. o. 327. l.)

4. *Brugmann, Karl.* Abkürzung im sprachlichen Ausdruck, ihre Anlässe und ihre Grenze. Nyelvőr 14—17. l. — Fordítása u. o. 214—216. l.
5. *Dieterich, Karl.* Die osteuropäischen Literaturen. 1911. — Ism. Balassa József. Irod. Történet 78—80. l.
6. Festschrift. V. Thomsen . . . dargebracht. 1912. — Ism. Gombocz Zoltán. Nyelvtud. Közlem. 369—373. l. — Kertész M. Keleti Szemle 196—198. l. [96—104. l.]
7. *Giesswein Sándor dr.* A világnyelv kérdése. A filoz. társ. közlem.
8. *Gombocz Zoltán.* Thomsen Vilmos. M. Nyelv 1—5. l
9. *Gombocz Zoltán.* A Thomsen-ünnepről és az Emlékkönyvről. M. Nyelv 131—133. l.
10. *Hackmüller Oszkár.* Psychophysika és nyelvtörténet. Budapest, 1912. Hornyánszky ny. (8-r. 38 l.) [Irod. Tört. 80 l.]
11. *Hauser, Otto.* Weltgeschichte der Literatur. — Ism. Verő Leó.
12. *Heinrich G.* Egyetemes irodalomtörténet. IV. 1911. Ism. Kont I. Revue intern. de l'Enseignement 59. köt. 60—65. l. és Revue critique 14. sz. — Rácz Lajos. Deutsch. Lit. Ztg. 26. sz.
13. *Heinrich Gusztáv.* Elnöki megnyitó beszéd. (B. Phil. Társ.) EPhK. 171—174. l.
14. *Kaiblinger Fülöp.* Alkotó nyelvtudomány. Programm és részletek. Budapest, 1912. Franklin-T. (8-r. 114 l.) 3 K. Ism. Gordius László. Nyugat I. 896. l. — Gyulai Aladár. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 926. l. — *nyi.* M. Nyelv 231. l. — Schmidt József. EPhK. 797—805. l. — Kaiblinger válasza és Schmidt felelete. U. o. 889—892. l. — Csüri Bálint. Nyelvőr 161—166. l. — Karl Lajos. U. o. 184—186. l. — Kaiblinger megjegyzése. U. o. 233. l.
15. *Kozma János.* A huszonötéves «Esperanto». Kurucföldön 3. sz.
16. *Lewy, Ernst.* Néhány szó Mistelliről s a nyelvtudományról. Nyelvőr 21. l.
17. *Lombos Alfréd.* Az esperanto-nyelv. Sopr. Napló 228. 230. 232. sz.
18. *Loránd, Dr. Leo.* Die Weltsprache Esperanto. P. Lloyd 130. sz.
19. *Marbe, K.* Die Bedeutung der Psychologie für die Philologie. 1912. — Ism. Kornis Gyula. EPhK. 876—880. l.
20. *Mauthner, Fritz.* Beiträge zu einer Kritik der Sprachen. I. 1912. — Ism. Dr. R. L. Pester Lloyd 266. reg. sz.
21. A philologia halottai 1911-ben. EPhK. 494. l.
22. *Rubinyi Mózes.* A hangutánzás problémájának történetéhez. Budapest, 1912. Franklin-T. (8-r. 19 l.)
23. *Schuchardt, Hugo.* Geschichtlich verwandt oder elementar verwandt? Nyelvőr 3—13. l. — Magyar kivonata. U. o. 211—214. l.
24. *Simonyi, Dr. Siegmund.* Franz Mistelli. Denkrede. Leipzig, O. Harrasowitz, 1912. (8-r. 16 l.) 1 M.
25. *Székely István.* Emlékbeszéd Joh. Vahlen fölött. EPhK. 73—78. l.
26. *Török, Peter.* Normala Sintakso de la internacia helpa lingvo esperanto. Debreczen, 1912. (Kókai L. Bpest.) (8-r. 22 l. 1lev.) 25 fil.
27. Az újságok történetéből. M. Nyomdászhat 29—32. l.
28. *Vértés József.* Kempelen Farkas beszélőgépe. Uránia 319. l.
29. *Weber, Arthur.* Don Juan en Hongrie. Revue de Hongrie X. 142—157. l.

b) Ethnographia.

30. *Alava, V.* Valtjalaisia häätapoja. Häälauluja ja-itkuja. 1909. — Ism. Trocsányi Zoltán. Ethnogr. 121. l.
31. *Alföldi Mihály.* A csángók legrégebb említése. Nyelvőr 244.
32. *Anderson, W.* A czinkotai kántorról szóló hagyomány. Ethn. 62. l.
33. *Arad vármegye és Arad sz. kir. város monographiája.* Szerkesztették dr. Jancsó Benedek (1905-ig) és dr. Somogyi Gyula (1905-től.) III. kötet első felének 1. része. Arad vármegye és Arad sz. kir. város néprajzi leírása. Írták dr. Bartucz Lajos, Kollarov M. István és dr. Somogyi Gyula. A közgazdasági részt (1895—1910) írták Mátyás Jenő és Ipolyi-Keller Iván. III. kötet első felének 1. része. Ethnographiai rész: A magyar, német, román, szerb, tót és cigány népélet leírása. Arad, 1912. (8-r. XI, 507 l.)
34. *Avebury Lord.* Marriage, Totemism and Religion. 1911. — Ism. Roheim Géza. Ethnogr. 56—59. l.
35. *B. G.* Beitrage zur religiösen Volkskunde. Aus Kleinscheuern. Korrb. Ver. f. siebenb. Landeskunde 75. l.
36. *Balogh Vilma.* A bukovinai csángókról. Az Ujság 154. sz.
37. *Bán Aladár.* Az észtek néprajzi jellemzése. Ethnogr. 129—144. l.
38. *Bán Aladár dr.* Kineskeresők Finnországban. U. o. 250. l.
39. *Banner János dr.* A félhajó. Népr. Ért. 39. l.
40. *Baranyay József dr.* A csallóközi aranymosás. 1911. — Ism. Ortway Tivadar. Századok 149—151. l.
41. *Barta Mór dr.* A német tolvajnyelv héber-jargon elemei. Magy. Zsidó Szemle 228—240. l.
42. *Bartók Béla.* Az összehasonlító zenefolklore. Új Élet I. 109—114. l.
43. *Bartók Béla.* A magyar nép hangszerei. II. A duda. Ethn. 110—114. l.
44. *Bartucz Lajos dr.* Aradmegye népének anthropologiai vázlata. Arad, 1912. (8-r. 149 l.) — Ism. Ernyey József. Népr. Ért. 273. l.
45. *Bartucz Lajos dr.* A mai magyarság «cephal-index»-éről. U. o. 246—268. l.
46. *Binder Jenő.* Polyphemos a népmesékben. (Adalékok Hackmann Oszkár Polyphemos-mesékről szóló könyvéhez.) Ethn. 78—93. l.
47. *Binder, Eugen.* Sank Petrus, der Himmelspfortner, in den ungarischen Volksmärchen. Ungar. Rundschau 673—685. l.
48. *Bleyer Jakab.* Húnkronikáink mondai elemeiről. EPhK. 722—725. l.
49. *Borbély Károly.* Nagyboldogasszony ünnepei. Ethnogr. 290—292. l.
50. *Borsodmegyei lakodalmak szokások és rigmusok.* Sárospatak, 26. s kv. sz.
51. *Ch. V.* Etruszkok és magyarok. Hét 6. sz.
52. *Czirbusz G. dr.* Összehasonlító magyar etnografia. A Cél 584—589. l.
53. *Czirbusz Géza dr.* Néprajzolat a földleírásban. Torontál 269. sz.
54. *Czobor Alfréd dr.* Lakodalmak a kuruc korban. (1670—1711.) Kurucföldön 1—8. sz.
55. *Darkó Jenő.* A magyarokra vonatkozó népvégek. stb. 1910. — Ism. Mihályfi Jenő. EPhK. 533—535. l.
56. *Deák Geyza.* Az ungvármegyei Tiszahát és a gereggyével való halászat. (Gyöngyösi-irod. társ. Évkönyve II. köt.)
57. *Dieterich, Karl.* Byzantinische Quellen zur Länder- u. Völkerkunde. 1912. — Ism. Darkó Jenő. EPhK. 544—546.

58. *Dorner Aurél*. A «mancozás». Népr. Ért. 195. l.
59. *Ecsedi István dr.* A debreczeni népi építkezés. U. o. 157—194. l.
60. *Ecséri Lajos*. A szegény emberről. Bpesti Szemle 151. köt. 161—188. 337—372. l. 152. köt. 51—86. 216—234. l. (Külön is megjelent.)
61. *Ethay Árpád*. A régi lovasélet. Bpesti Hírlap 183. sz.
62. Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. Herausg. v. A. Hermann. I. 4. Hft. Bpest, 1911. — Ism. Ss. Korr.-Bl. Ver. f. Siebenb. Landeskunde 95. l.
63. *Fábidonné Biczó Ilona*. A kosdi temető. Népr. Ért. 69—84. l.
64. *Farkas Geiza*. A falusi jellem. Huszad. Száz. 26. köt. 555—565. l.
65. *Felsenburg Ottília br.* Menyasszonyi babonák. Tiszafüredi Ujs. 16. sz.
66. F. F. Communications. 5—7. 1911. Ism. S—n. Ethnogr. 366. l.
67. *Filimon Aurél*. Beszterczevidéki oláh babonák. U. o. 343—348. l.
68. *Fischer, Emil*. Die heutigen Albanesen und die alten Illyrier. Korr.-Bl. Ver. f. siebenb. Landeskunde 66—70. l.
69. *Fodor Ferenc dr.* A növényvilág a magyar népeletben. Karánsebesi magy. áll. főgimn. 1911/12. ért. 1—23. l.
70. Folk-Lore. 22. vol. 1911. — Ism. Roheim G. Ethnogr. 363—365. l.
71. *Fürst Aladár dr.* Egy magyar gettó. Mult és Jövő 158—162. 199—201. 257—258. l. (Kismarton.)
72. *Gabnay Ferenc (Hathalmi)*. Epochalis hajviselet. Uj Idők I. 288. l.
73. *Gabnay F. (H.)* A milói Vénusz. (Hajviselet-tanulmány.) U. o. 567. l.
74. *Gabnay F. (H.)* Biedermeier. (Hajviselet-tanulm.) U. o. 314—316. l.
75. *Gábor Dezső*. Mozcultura. Társad. tud. Szemle 413—417. l.
76. *Gálos Rezső*. A hétalvók legendája. Kath. Szemle 618—633. l.
77. *Georg, Der* Mythus von der Sintflut. 1912. — Ism. Roheim Géza. Ethnogr. 241—243. l.
78. *Ghidiu, A. și Bălan, J.* Monografia orașului Caransebeș. 1909. — Ism. Schmidt Tibolt. Népr. Ért. 149. l.
79. *Gönczi Ferencz*. Göcsej. Zalamegyei Almanach. 1912. 164—179. l.
80. *Gönczi Ferencz*. Gyermekjátékszerek Göcsejből és Hetésből. Népr. Ért. 84—94. l. [348—352. l.]
81. *Gulyás János ifj.* Nyerésre, buffra (gyermekjátékok Gyulán.) Ethnogr.
82. *Günter, II.* Die christliche Legende des Abendlandes. — Ism. Heller Bernát. Bpesti Szemle 149. köt. 143—149. l.
83. *Györffy István dr.* A feketekőrösvölgyi magyarság és élete. Népr. Ért. 1—24. l.
84. *Györffy István dr.* A kaczagány (hátibőr). U. o. 239—243. l.
85. *Hämäläinen, A.* Epifanij Viisan tiedot Pyhästä Tapanista. stb. — Ism. Trócsányi Zoltán. Ethnogr. 243. l. [l. 658—660. l.]
86. *Hanns Heinz Ewers*. Kígyóimádók és kígyóbüvölők. Új Idők
87. *Héger Ferenc*. A népköltészetéről. Bevezetés a betyárromantikáról írt tanulmányhoz. Zsilvölgye 29. sz.
88. *Heller Bernát*. Isten kardja. Ethnogr. 323—342. l.
89. *Heller, Bernhard*. Die Legende von den drei Sünden des Einsiedlers und vom Mönch Barsísá. Ung. Rundschau 653—673. l.
90. *Hensch, Béla*. Das Zipser Deutschtum. U. o. 876—880. l.
91. *Hodossy Béla*. A gyermekjátékokról. Sárospatak 24. sz.
92. *Hodossy Béla*. Dunántúli kanászkürtölés. Ethnogr. 114. l.
93. *Horger, Anton*. Siebendorfer Csángó-Volksmärchen. Übers. v. Heinr. Schlandt. Sank Petrus und der Soldat. Die Karpath. V. 1. 177—179. l.

94. *Inkiostri, Dragutin.* Srpski folklorizam. (Novi srpski stil.) Ljetopis Matice Srpski. Knj. 287. 58—67. l.
95. *Istvánffy Gyula.* Palócz-adomák és párbeszédék. Ethn. 103—109. l.
96. *Janovics Jenő dr.* Régi magyar farsangi játék. Magy. Hirl. 242. sz.
97. *K. L.* Paradicsomból való kiűzés. — Szent Mihály dolga. Ethnogr. 125. l. [Von der Heide 12. sz.]
98. *Kaindl, Dr. R. Fr.* Deutschböhmische Ansiedlungen im Banat.
99. *Kallas, Aino.* Merentakaisia lauluja. — Ism. B. A. Ethn. 120. l.
100. *Kálmány Lajos.* Vérint való testvérek. U. o. 38—46. 100—102. l.
101. *Kálmány Lajos.* Halottas táncz. U. o. 292—294. l.
102. *Karácsonyi János.* Délszláv eredetű-e a Toldi-monda? U. o. 321—323. l.
103. *Kardos Lajos.* Bolond Istók a XVIII. században. Ethnogr. 177. l.
104. *Katona Kanitzer Oszkár.* Uj-Guineai képek. Vasárn. Ujs. 2. sz.
105. *Kelemen Lajos.* A szászencsi oláhok. Erd. Múz. 244—246. l.
106. *Kemény Lajos.* Stoósi késgyártók. Tört. Közlem. Abauj-Torna vm. multjából. 107. l. (1732-ben kelt oklevél közlése.)
107. *Kohlbach Bertalan dr.* Tűz és fény. Adatok a zsidó néprajzhoz. Izr. magy. irod. társ. Évkönyv 191—256. l.
108. *Koris Kálmán.* Az alföldi magyar parasztság építkezésének szociológiai jelentősége. Huszadik Század. 26. köt. 537—554. l.
109. *Kósa Miklós.* A misztérium feltámadása. Új Élet I. 496—504. l.
110. *Koskenjaakko, Anshelm.* Koira suomalaisissa ynnä virolaisissa sananlaskuissa. 1910. — Ism. Trócsányi Zoltán. Ethnogr. 120. l.
111. *Kovách Aladár.* Kezdetleges épületek Tolna vármegyében. Népr. Értos. 207—239. l.
112. *Kovács István dr.* A marosszentannai népvándorlaskori temető. Dolgozatok az erd. n. múz. érem- és rég.-tárából. III. 250—342. l.
113. *Kovács János.* A virágkultusz népünk életében és érzelmében. Szeged és vid. 297. sz.
114. *Ková, Ferdinand.* Zo svadobných obyčaji v Lábe. (Prešporská stolica.) Časopis muz. slov. spoločnosti 16—21. l.
115. *Krecsmárik Endre ifj.* Honfoglaláskori jellegű temetkezőhely Békésszentandrason. Nemzeti kultúra 309—311. l.
116. *Kuhárszky László.* A husvéti piros tojásokról. Pesti Hirl. 84. sz.
117. *Kuhárszky László.* A babonáról. U. o. 303. sz.
118. *Lakatos Károly.* A «pákász» (vagy «nádlaczi»). (A régi Szeged egy eltűnt alakja.) Népr. Értos. 25—38. l.
119. *Lendvai Károly.* A mi franciáink. (A bánáti francia helységek.) Új Idők I. 170—172. l.
120. *Limburg, Jenny.* Sagen und Sitten in Südtirol. P. Lloyd 194. reg. sz.
121. *Madarassy László.* Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. Budapest, 1912. (4-r. VII, 66. l.) 3 K. — Ism. Gyórfy Népr. Értos. 142. l. Századok 557. l.
122. *Madarász Flóris.* A Folklore Fellows zászlóbontása Egerben. Egri egyházm. Közl. 12. sz.
123. A magyar parasztház. Kiadja a magy. kir. vallás- és közoktatásügyi és a belügyi minisztérium támogatásával a Magyar Mérnök és Építész-egylet. A felvételeket és rajzokat Kertész K. Róbert és Sváb Gyula készítette. Budapest, Toldy L. III. füzet.
124. A májusfa szerepe a délmagyarorsz. németeknél. Szatm. és vid. 21. sz.

125. *Marczali, Heinrich.* Hexenprozesse in Ungarn. Ungar. Rundschau 177—187. 1.
126. *Marót Károly dr.* Démon-üzés. Uránia 290—293. 1.
127. *Matuska Istrán.* A vágvölgyi tót nép babonás hagyományai. Nagykároly és vid. 2—6. sz.
128. *Meinhard, Fr.* Das deutsche Volksmärchen. Von der Heide 3. sz.
129. *Molnár Viktor.* Az erdélyi cigányokról. Világ 6. sz.
130. *Nagy Rózsa.* Magyar viselet a XVIII. század végén és a XIX. század elején. (Művelődéstörténeti értekezések. 62. sz.) Budapest, Neuwald ny. 1912. (8-r. 57, 2 l.)
131. *Nagy Géza.* A honfoglalók Zemplénben. Ethnogr. 213—222. 1. és Sárospatak 21. 22. sz.
132. *Nagy József (Kémeri).* Mohamedán menyegző. Nagyvárad 270. sz.
133. Népköltési gyűjtemény (magyar). 11. 12. köt. — Kriza. Vadrózsák. 1911. — Ism. dr. Erdélyi Lajos. Ethnogr. 237—240. 1. — Horgler Antal. Kriza székely népmeséiről. U. o. 368. 1. — Sebestyén Gyula. Kriza mesemondása. U. o. 369—373. 1. — Versényi György. Irodalomtört. 196. 1. — Gálos Rezső. EPhK. 745—747. 1. [Arch. Értes. 287. 1.]
134. *Niederle, L.* Slovenské starožitnosti. 1911. — Ism. Melegdi János.
135. *Novák József Lajos.* Hontmegyei tót csipkeverő fűcskák. Népr. Értes. 41—49. 103—125. 1.
136. *Orosz Endre.* Újévi népszokások Apahidán. Erdély 27—29. 1.
137. *Orosz Endre.* Régi szigonyos halászatról a Kis-Szamos völgyében. U. o. 55—59. 1.
138. *Peregrinus.* Katona-nóták. Pesti Hirlap 84. sz.
139. *Prikkel Marián (Réthei).* Adalékok a magyar műveltségtörténethez. 1911. — Ism. Ernyey József. Népr. Értes. 143—148. 1.
140. *Prikkel Marián (Réthei).* A régi magyar tánczmesterek. Heti Szemle (Szatmár). 4. sz.
141. *Prinz Gyula dr.* Második belsőázsiai utazásom néprajzi eredményei. Népr. Értes. 56—63. 131—140. 1.
142. *Peasant art in Austria and Hungary.* 1911. — Ism. dr. Beluleszko Sándor. U. o. 64—66. 1. [U. o. 244—246. 1.]
143. *Perjéssy Mihály dr.* Babona és varázslat a szegedi tanyákon.
144. *Persian Kálm.* Leányrablás a XVII. században. Kolozsv. Hirl. 40. sz.
145. *Pongrácz, Alexander dr.* Urgeschichte der Magyaren und die Landnahme. Gyergyószentmiklós. 1912. Sándory M. (8-r. VII, 479 l.) 10 K.
146. *Popoviciu, Jos.* Monografia comunei Şeghiste. Transilvania 205—231. 1. — Ism. Schmidt Tibolt. Népr. Értes. 274. 1.
147. *Poznan Jolán.* Bosznia asszonyairól. Nemz. Nőnev. 231—236. 1.
148. *Rank, Otto.* Der Mythos von der Geburt des Helden. Lpz. Wien. — Ism. Varjas Sándor. Huszadik Század 820—824. 1.
149. Régi magyarok gyermekjátékai. Korponai Közl. 4. sz.
150. *Relković Neda dr.* Újbányai boszorkánypercek a XVI—XVII. században. Ethnogr. 155—158. 1. [bányán. U. o. 366. 1.]
151. *Relković Neda dr.* Kuruzslószeretek XVIII. századi jegyzéke Új-
152. *Rell Lajos dr.* A varázsvessző. Uránia 101—108. 1.
153. Revue des Traditions Populaires. 26. Tome. 1911. — Ism. Róheim G. Ethnogr. 365. 1.

154. *Róheim Géza*. Samánkodó gyógyítás nyoma egy gyermekversben. U. o. 360—362. l. [U. o. 118. l.]
155. *Rosberg, J. E. Lappi*. Kirjoittanut. 1911. — Ism. dr. Bán Aladár.
156. *Roska Márton dr.* A tűz. Az erdélyi Múz.-egyl. VI. vándor-gyűlés emlékkönyve. 72—93. l. (Külön is megjelent. 4-r. 24 l.)
157. *Roska Márton dr.* Madárfogó hurkok. Dolgozatok az erd. n. múz. érem- és rég.-tárából. III. 368—370. l.
158. *Roska Márton dr.* Keddi boszorkány. Ethnogr. 96—100. l.
159. *S. Gy. dr.* Budapesten előadott népszínhátékok. U. o. 21—29. l.
160. *Samter, Ernst*. Geburt, Hochzeit und Tod. 1911. — Ism. Marót Károly. U. o. 59—61. l.
161. *Schmidt, Fritz*. Sitte und Bräuche des rumänischen Volkes bei Hochzeits-, Tauf- und Totenfeiern. Die Karpathen. V. 1. 46—51. 90—94. 125—127. 148—152. l.
162. *Schulz Irén*. Női viselet a kuruckorban. 1670—1700. (Művelődéstörténeti értekezések. 61. sz.) Budapest, Pesti ny. r.-t. 1912. (8 r. 120 l.) [Szemle 152. köt. 143—157. l.]
163. *Sebestyén Gyula*. A Folklore Fellows Magyarországon. Bpesti
164. *Sebestyén Gyula dr.* Egy népballada keletkezése. Ethnogr. 61. l. («Kéri pusztán . . .»)
165. *Sebestyén Gyula dr.* Krisztus-monda a lópatkóról. U. o. 93—96. l.
166. *Sebestyén Gyula dr.* A magyar néphagyomány emlékeinek országos gyűjtéséről. U. o. 193—199. l.
167. *Sebestyén Gyula dr.* Anthropologia és ethnographia. U. o. 268—276. l. (Külön is megjelent. 8-r. 11 l.)
168. *Sebestyén Gyula dr.* Népszínhátékok az Urániában. Vasárn. Ujs. 1. sz.
169. *Sebestyén Gyula dr.* és *Bán Aladár dr.* Tájékoztató a folklore fellows magyar osztályának országos gyűjtéséhez. Ethn. 200—213 l.
170. *Simon József*. A Szebukézek. Nemz. Iskola 8. sz. (A székely nép szokásairól.)
171. *Siuts, Dr. Hans*. Jenseitsmotive im deutschen Volksmärchen. 1911. — Ism. Jellinek Márton. Ethnogr. 308—310. l.
172. Splitter zur Volkskunde. 1. Reminiszenz an die Urheimat am Meer? G. E. M. — 2. Natürlicher Rhythmus. — 3. Weiches Empfinden. — 4. Zum Wörterbuch M. Semp. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landeskunde 57. l.
173. *Stoll Ernő*. A nyiregyházi boszorkány. Ethnogr. 125. l.
174. *Sz. K.* A Néprajzi Múzeum új gyűjteményei. Vasárn. Ujs. 44. sz.
175. *Szántó Robert*. A Főrévi népszínhátékok. Közlöny XLII. évf. 8. sz.
176. *Szemere Ilona*. A betlehemi játékokról. Székesfehérv. és vid. 265. sz.
177. *Szent-Gály Gyula*. A karácsonyi misztériumokról. Egyh. Műipar 1. sz. (Eleje a múlt évi folyamban.)
178. *Szini Gyula*. Legújabb nyelvkonaink. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 7. sz. (Etruszk nyelvről.) — A megszólalt múmia. Az etruszk-magyar rokonság kérdése. U. o. 11. sz.
179. *Szivós Béla*. Alföldi kincskeresők. Ethnogr. 29—36. l.
180. *Takáts Sándor*. A régi magyar borkötők. Az Ujság 139. sz.
181. *Téglás István*. Czigány-kincsek. Népr. Ért. 50—55. 124—130. 268—273. l. [158—170. l.]
182. *Téglás Gábor*. Kalotaszegi oláh mithoszi emlékek. Ethnogr.
183. *Téglás István*. Szégyenkövek és szégyenoszlopok. U. o. 223. l.

184. *Teleky József*. A túlvilág hitének pszichológiai fejlődése. Uránia 29—33. l. [siebenb. Landeskunde 86—88. l.]
185. *Teutsch, Fr.* Zur sächsischen Sittengeschichte. Korr.-Bl. Ver. f.
186. *Thoroczkay Thurinszky Pál*. Adatok az erdélyi parasztház ismeretéhez. Népr. Értes. 94—103. l.
187. *Tömörkény István*. Föliratos agyagedények. U. o. 197—207. l.
188. *Tömörkény István*. A Prónay-féle néprajzi képek. Ethnogr. 372. l. — ss. Függelék. U. o. 373. l.
189. *Torday, E. et Joyce, T. A. M. A.* Notes ethnographiques sur les peuples communément appelés Bakuba. 1911. — *Ism. Tr. Z. Ethnogr.* 175—177. l. [320—325. l.]
190. *Vadász Ede*. Zsidó szokások és szólások. Magy. Zsidó Szemle
191. *Valve, Antti*. Hammastaudin kensanomaisia parannustapoja Suomessa. 1912. — *Ism. dr. Bán Aladár. Ethnogr.* 307. l.
192. *Viski Károly*. Régi módi házak Szalontán. — *Ism. Lengyel Miklós. Irod. Történet* 72. l.
193. *Weber, Rudolf*. Zipser Weihnachtsspiele. Karpathen Post. 1. sz. (Eleje a mult évi decz. számokban.)
194. *Wiklund, K. B.* Lapparnas forna utbredning i Finland och Ryssland. — *Ism. dr. Bán Aladár. Ethnogr.* 240. l.
195. *Wiklund, K. B.* Skandinavien som ö i lapparnas föreställningar. 1912. — *Ism. Bán A. U. o.* 308. l.
196. *Wundt*. Elemente d. Völkerpsychologie. 1912. — *Ism. L—s. Bpesti Szemle* 152. köt. 158—160. l. — *dr. Kornis Gyula. M. Középkisk.* 432—434. l.
197. Zbornik za narodni život i običaje južnik slavena. Na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Kniga XVII. svazok 2. Urednik Dr. D. Boranić. U Zagrebu, 1912. Jugosl. Akad. (8-r. 4, 193—384. l.) 250 K.
198. *Ziegler, Regine*. Weihnachtsfeier im Sachsendorfe. (Skizze aus Siebenbürgen.) Von der Heide 12. sz. [275—283. l.]
199. *Zlinszky Aladár*. A bajmóczy fürdős mondája. Philol. Dolgozatok
200. *Zoltai Lajos*. A Hortobágy. 1911. — *Ism. dr. Ecsedi. Népr. Értes.* 64. l.

II. Esztétika és műtörténet.

1. Esztétika.

201. *Agricola*. Versformák küzdelme. Sárospatak 10. sz.
202. *Alexander Bernát*. A gonoszokról a színpadon. Magy. Figyelő II. köt. 56—72. l.
203. *Alexander Beenát*. Dramaturgiai jegyzetek. Bpesti Hirl. 84. sz.
204. *Alexander Bernát*. A Nemzeti Színház vígjátéksorozata. Bpesti Szemle 151. köt. 135—153. l. [Irod. Történet 73. l.]
205. *Alszegehy Zsolt*. Az esztétikai szemléletről. *Ism. Borbély István.*
206. *Barabás Atala*. A műélvezetről. Kultura 582—585. l.
207. *Bede Jób*. A közönség, a tradíciók és a modern dráma. Magy. Hirlap 78. sz.
208. *Berzeviczy István*. Irodalmi tanulmány. Gyöngyösy-irod. társ. Évkönyve II. 151—162. l.

209. *Böröczffy Kálmán*. Felvilágosodás és irodalom a XVIII. században. — Ism. Elek Oszkár, EPhK. 58. l.
210. *Bovet, Ernest*. Lyrisme, Épopée, Drame. Paris, 1911. — Ism. Tomescu D. Luceafarul 53—56. l.
211. *Brázay Emil*. Az Ibsen- és Shaw-problémáról. Kultura 494. l.
212. *Carpaccio*. Jegyzetek a naturalizmusról. Hét 27. sz.
213. *Carpaccio*. Oroszok és magyarok. (Jegyzetek a regényről.) U. o. 34. sz.
214. *Carpaccio*. A magyar kritikáról. U. o. 38. sz.
215. *Croce, Benedetto*. A tiszta intuició és a művészet lírai jelleme. Fordította dr. Kiss Ernő. Kolozsvár, 1912. Stief ny. (8-r. 52 l.)
216. *Cserny József*. Mi a modern művészet? Debreczeni Szemle 27—33. sz.
217. *d. A* kritikáról. Religio 32—34. sz.
218. *Dániel Viktor*. Az eszményítésről stb. — Ism. Lehel István. Irod. Történet 72. l.
219. *Dengi János, ifj.* Pyrker esztétikája. EPhK. 485. l.
220. *Dobóczy Pál*. Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. Németh J. (8-r. 46 l.)
221. *Dobóczy Pál*. A kinskeresés motivuma Fáynál és Szigetinél. EPhK. 486—488. l.
222. *Domokos László*. A művészet szociális alapelvei. Uj Élet II. 118—126. l. — A művészet gazdasági válsága. U. o. III. köt. 193—202. l. [Kultura 688. l.]
223. *Faragó Ödön*. Impresszióim. 1912. — Ism. László István.
224. *Farga, Franz*. Der Elegant im französischen Schauspiel. Pester Lloyd 143. reg. sz.
225. *Farnos Dezső dr.* Költői művek befejezése. Erdélyi Lap. 20., 21. sz.
226. *Fülöp Árpád*. Csevegés a költői műalkotásról. Gyöngyösi irod. társ. Évkönyve. II. 132—141. l.
227. *Gonda József*. Semper idem. Rovások. Feljegyzések. Meglátások. Impressziók. Kritikák. Békéscsaba, 1912. Tevan ny. (8 r. 261. l.) — Rövid ism. Irod. történet 440. l. — Fenyő Miksa. Nyugat I. 112. l. — Rudas Zoltán. Kultura 364—366. l. — Huszad. száz. 25. köt. 121. l.
228. *Halmi Bódog*. A pesti ujság. Kultura 895—905. l. (A budapesti napilapok irányáról mond kritikát.)
229. *Hangay Sándor*. Modern magy. versesztétika. Soproni Napló 140. sz.
230. *Harsányi István*. Két újabb adalék a magyar időmértékes verselés történetéhez. EPhK. 484. l.
231. *Huszi József*. Adalékok az irodalomtörténeti módszer kérdéséhez. Lanson módszertanának kritikai ismertetése. Bdp. II. ker. érseki főgimn. 1911/12. értes. 3—16. l. — Rövid ism. Irod. Történet 447. l.
232. *Izsóf Alajos*. Világnézet és irodalom. Élet 14—15. sz.
233. *Jakobyné Farkas Mariska*. Vallásosság a magyar költőknél. Szombathelyi Ujság 51. sz.
234. *Janovics Jenő*. Drámatörténeti ciklus a kolozsvári Nemzeti Színházban. Irod. Történet 279. l.
235. *Kapossy Lucian dr.* A modern magyar irodalom barokk-szellemé. Pápai Jókai-kör évkönyve, XVIII. 16—25. l. és Pápai Hírl. 2—3. sz.

236. *Karl Lajos*. Pán halálának legendájáról. EPhK. 60. 1.
237. *Kelecsényi János*. Az újabb német esztetika hatásai Magyarországon. Philol. Dolgozatok 323—336. 1.
238. *Kelecsényi János dr.* A képszemlélet módja és jelentősége. Budapest, Renaissance-szalón. 1912. (8-r. 12 l.)
239. *Kemény Simon*. Irodalom-politika. Magy. Figyelő. I. köt. 190—193. 1. [köt. 88—90. 1.]
240. *Kemény Simon*. A magyar kritikáról. (Elmélkedés.) U. o. II.
241. *Kónya Vilmos*. Egyházi színművészet. Religio 6. sz.
242. *Kosztolányi Dezső*. Az új irodalom. Torontáltvárm. magy. közművelőd. egyll. évkönyve IV. 67—71. 1.
243. *Kozári Gyula*. Emberi okmányok. 1910. — Ism. dr. Szelényi Ödön. Protest. Szemle 115—117. 1. [Szemle 787. 1.]
244. *Künzle, Dr. M.* Ethik und Aesthetik. 1910. — Ism. S. Kath.
245. *Leffler Béla*. Henszlmann Imre dramaturgiája és a németek. Philol. Dolgozatok 228—237. 1.
246. *Lendvay Rezső*. Megismerés és képzőművészetek. Építészet és Iparművészet 4. 5. sz.
247. *Lendvay Rezső*. Esztétikai életformák. U. o. 7. 8. sz.
248. *Lendvay Rezső*. Természet és művészet. U. o. 9. sz.
249. *Lengyel Ernő*. Irodalompolitika. Hét 2. sz.
250. *Lukács György*. A modern dráma fejlődésének története. 1911. — Ism. r. Irod. történet 256—262. 1. — Feleký Géza. Nyugat II. 699—702. 1. — Kont I. Revue crit. 34. sz. — (sn.) Hét 11. sz. — Vajda Ernő. Uj Élet III. 47—70. 1. — Vértessy Jenő. EPhK. 463—469. 1. — Vasárn. Ujs. 11. sz.
251. *Lukács György*. Esztétikai kultura. (Modern könyvtár 201—3. sz.) Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 91 l.) 60 f.
252. *Lukács, Georg v.* Die Seele und die Formen. Berlin, 1911. — Ism. Eisler M. J. Pest. Lloyd 54. sz.
253. *Luttor Ferenc dr.* Aesthetikai tanulmányok. Veszprém, Egyh. ny. 1911. (8-r. 97 l.)
254. *Marót Károly dr.* «Párhuzam a klasszikus és romantikus eposz között.» Magy. Pædag. 88—90. 1.
255. *Meszlényi, Richard.* Erzählung und erzählende Dichtung, Grenzboten 19. sz. [Presse. 112. sz.]
256. *Meszlény, Dr. Richard.* Die Epik des modernen Romans. Budap.
257. *Mitrovics Gyula*. Az eszthetikai tetszés alapprobblémája. Debreczen, 1912. Hegedüs és Sándor. (8-r. 91 l.) 2 K. — Ism. Pápay Géza. Irodalomtört. 413. 1. — A. EPhK. 261. 1.
258. *Mitrovics Gyula*. Egyházi szónoklattan. 1911. — Ism. Krausz István János. EPhK. 538. 1.
259. *Molnár Antal*. Zeneszerző és esztétikus. Kultura 515—517. 1.
260. *Molnár Kálmán (kézdívasárhelyi)*. Néhány szó a magyar dalról. Kultura 142—144. 1.
261. *Molnár Vikt.* A magy. művészet nemzeti hivatása. Uránia 165. 1.
262. *Nemes Béla dr.* Műbíralat és széptan. Nemzeti kultura 335. 1.
263. *D' Ovidio, Franc.* Versificazione italiana. 1910. — Ism. Gulyás Pál. EPhK. 880. 1.
264. *Pap Károly*. Egy irodalomtörténeti ereklye. EPhk. 553. 1. (Sulzer. Allg. Theorieja Kazinczy bejegyzésével.)

265. *Pitroff Pál*. Az esztetika módszertanához. Győri áll. Főreális. 1911/12. évben. 43—52. l. [EPhK. 44—47. l.]
266. *Prezzolini, Gius.* Benedetto Croce. 1909. — Ism. Várdai Béla.
267. *Ruskin John*. Szezámok és liliomok. Fordította Farkas Klára. Felülvizsgálta Hegedüs István. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest. 1912. Franklin-T. (8-r. 225 l.) 3 K. — Ism. dr. Kiss Albin. M. középisk. 292—295. l.
268. *Schiller Ottó*. Bevezetés a biológiai esztétikába. Ism. dr. Láncezi Jenő Pest. Lloyd 142. sz. — (P.-L.) M. Nemzet 114. sz. — p. m. M. Figyelő II. 410—412. l.
269. *Sebestyén Antal*. Adalékok a magyar népdal jellemzéséhez. Budapest, 1912. Athenæum ny. (8-r. 60 l.)
270. *Sebestyén Károly*. Zsidó típusok a drámában. Izr. magy. irod. társ. Evkönyve 108—133. l.
271. *Seprődi János*. Zene és szerelem. Erdélyi Lapok. 3—5. sz.
272. *Stajić, Vasa*. Pezništvo i rodoljubje. Ljetopis Matice Srpske. Knj. 288. 1—15. l.
273. *Stieghelmár Róbert*. George Meredith komikum-elmélete. Budapest, Németh J. 1912. (8-r. 72 l., 1 lev.) — Rövid ism. Irodalomtört. 442. l.
274. *Strajan, M.* Viitorul versului. Luceafarul 155—157. l.
275. *Szigetvári Iván*. A komikum elmélete. 1911. — Ism. Dr. Kristóf György. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 866. l. — Szigetvári megjegyzése. U. o. 929. l. — Jánosi Béla. Irod. tört. közlem. 120—122. l. — Kelecsényi János. EPhK. 867—869. l. — Kont I. Revue crit. 14. sz. — Revue de Hongrie IX. 400. l. — Vasárn. Ujs. 3. sz.
276. *Szigetvári Iván*. Lanson irodalomtörténeti módszertana. Budap. Szemle 151. köt. 26—33. l.
277. *Sztrakonický Károly*. Színház, kritika és üzlet. Élet 37. sz.
278. *Torkos László*. A magyar verselmélethez. Erd. Múz. 72—83. 150—158. 221—238. l.
279. *Tóth Árpád*. Modernek és álmodernekek. Debreczeni Szemle 10. sz.
280. *Van Tieghem, P.* Le mouvement romantique. 1912. — Ism. a. Budap. Szemle 151. köt. 478—480. l.
281. *Varga Zsigmond*. Vallásos világnézet és történeti kutatás. 1911. — Im. Kmoskó Mihály. EPhK. 152—154. l.
282. *Vári Rezső*. A drámai művészet hivatása és hatásai. Kassai főreálkisk. 1911/12. értes. 3—72. l.
283. *Vargha Damján dr.* Ősi nyolcas versforma kódexeink bibliafordításában. Békefi-Emlékkönyv 171—195. l.
284. *Vikár Béla*. A magyar versidomról. Nyelvőr 112—117. l.
285. *Zsolnay Oszkár*. A helyes kritika alapelvei. Élet 6. sz.

2. Képzőművészet.

286. *Ács Lipót*. Boros Nepomuk János. Művészet 230—234. l.
287. Adatok művészetünk történetéhez. U. o. 74—77. 166. 198—206. 245. 285—287. 323—326. 411. l.
288. *Alexander Bernát*. Korunk művészi mozgalmairól. Torontál várm. Magy. közművelődési egyll. évkönyve IV. 35—54. l.

289. *Ambrózy Agoston*. Aiglon művészete. Élet és Literatura 14. sz. (Sassy Attila.)
290. *Ambrózy Agoston*. Boromisza Tibor. U. o. 11. sz.
291. *Andrássy Gyula gr.* A művészetről. Orsz. Világ. 20. sz.
292. *Antal Sándor*. Ernst Josephson. Mult és Jövő 63—65. l.
293. *B. I.* Magyar szobrász Argentínában. (Kilényi Gyula.) Vasárn. Ujs. 1. sz. [202. reg. sz.]
294. *Bab, Julius*. Von Rembrandt und von Spinoza. Pester Lloyd
295. *Balassa Imre*. Körmendi Frim Jenő és szobrai. Kultura 173—178. l.
296. *Bálint Aladár*. Új művészek. 4. Gara Arnold. M. Nyomdászat 26—28. l. — 5. Fényes Adolf. U. o. 307—309. l.
297. *Balogh Gábor (Beödi)*. Nemzeti Szalon. (Heller A., Stepper E., Rubovics M. és Wallner W. kiállítása.) Kultura 1271—1274. l. — A N. Sz. őszi tárlata és Illés Antal hagyatéki kiállítása. U. o. 1137. l.
298. *Balogh G. (Beödi)*. Jubiláris tárlat a műcsarnokban. U. o. 54—58. l. — A műcsarnok négyes kiállítása. U. o. 371—374. l.
299. *Bányász László*. A művészet igazsága. Orsz. Világ 22. sz.
300. *Bayer József*. Egy hazánkban letelepedett dán festőről. Budap. Szemle 152. köt. 235—248. l. (Stunder J. J.)
301. *Bella Lajos*. Plasztika az ősidőkben. A Gyűjtő 115—119. l. — Láng Margit. Görög-római kor. U. o. 120. l. — Éber László. A középkor. U. o. 122—124. l. — Reneszánsz. U. o. 125. l. — A XVII. és XVIII. század. U. o. 127. l. — Pogány Kálmán. Modern kiplasztika. U. o. 129. l. — Elek Artur. Modern művészek a kiplasztikai kiállításon. U. o. 130—132. l. — dr. F. Takács Zoltán. Keletázsia. U. o. 133—135. l.
302. *Bende János*. A nő a művészetben. Orsz. Világ 21. sz.
303. *Beöthy Zsolt*. A művészetek története a legrégebb időktől a XIX. század végeig. III. kötet. I. rész. Az olasz renaissance. A renaissance Magyarországon. Irta Berzeviczy Albert, Divald Kornél, Meller Simon. Budapest, 1912. Lampel R. (4-r. 3, 450 l.) — Ism. Feleky Géza. P. Lloyd 177. reg. sz.
304. *Berzeviczy, Albert dr.* La peinture de paysage chez les peuples romans jusqu' à la fin du XVIIe siècle. Revue de Hongrie IX. 16—29. 111—123. 174—190. l. — (Külön is megjelent 8-r. 45 l.)
305. *Bittera Jenő*. A futurista festők mozgalma. Művészet 264—268. l. — Balázs Béla. Futuristák Nyugat I. 645—647. l.
306. *Boehn, Max*. Biedermayer, Deutschland, Berlin. Ism. Lengyel Géza. Új Élet II. 426—430. l.
307. *Braun, E. W. dr.* Ötvöskalapács a német renaissanceból a budapesti Nemzeti Múzeumban. Arch. Értes. 383. l.
308. *Bruckner Győző dr.* Madarász Viktor művészete és képeinek történelmi megállapítása. Kultura 330—336. 393—399. 460—467. l.
309. *Chroniqueur*. Pentelei Molnár János. Művészet 348—352. l.
310. *Colasanti Arduino*. A tizedik nemzetközi kiállítás Velencében. U. o. 270—277. l.
311. *Csáki, Michael*. Das Breviarium Brukenthal. Eine Auswahl von 12 Bildern mit Text. Hermannstadt, 1912. — Ism. Korr. Bl. Ver. f. Siebenb. Landesk. 146. l. [120—133. l.]
312. *Csányi Károly*. A kiplasztikai kiállítás. Magy. Iparművészet

313. *Csécsey Imre*. Meztelenség és testkultusz. Nyugat I. 655—657. l.
314. *D. K.* Újabb adatok a felsőmagyarországi reneszánsz építészetéről. Művészet 62—65. l.
315. *Darnay Kálmán*. Néhány szó a vidéki műtörténeti kiállításokról. Múz. könyvt. Értes. 283—285. l. — Mihalik József megjegyzése. U. o. 285—287. l.
316. *Depoli, Guido*. Di una pretesa iconografia del Vallo Romano. Bollettino d. deputaz. Fiumana di Storia patria II. 119—121. l.
317. *Diehl, Charles*. Manuel d'art byzantin. 1909. — Ism. Darkó Jenő. Tört. Szemle 253—264. l.
318. *Divald Kornél*. Magyarország csúcshíves szárnyasoltárai. II. 1911. — Ism. P. I. Kath. Szemle 483. l. [Ujs. 14. sz.]
319. *Divald Kornél*. Husvét a régi magyar művészetben. Vasárn.
320. *Divald Kornél*. Ismeretlen képek a XVII—XIX. századból. Művészet 235—240. l. [Értes. 306. l.]
321. *Divald Kornél*. A máriatölgyesi kastély és régiségei. Múz. könyvt.
322. *Divald Kornél*. Turóc vármegyei kutatások. U. o. 10—14. l.
323. *Divald Kornél*. Trencsénmegyei kutatások. U. o. 239—250. l.
324. *Divald Kornél*. Régi magyar népies fayenceok. A Gyűjtő 373—382. l.
325. *Divald Kornél*. Régi magyar síremlékek. Vasárn. Ujs. 44. sz.
326. *Divald Kornél*. Zsámbéki műemlékek. (Kivonat.) Akad. Értes. 382—388. l. [Ujs. 2. sz.]
327. *Eber László dr.* A nyitrai székesegyház madonna-képe Vasárn.
328. *Eber, Dr. Ladislaus*. Ein ungedruckter Stich. Ungar. Rundschau 414—422. l. [Értes. 1—7. l.]
329. *Eber László*. A műemlékek kutatóinak XII. kongresszusa. Arch.
330. *Eber László dr.* Köpönyeges Mária képek. U. o. 303—319. l.
331. *Eber László*. Theophilus presbyter és a középkori iparművészet. U. o. 354—362. l.
332. *Eber László*. A Rákóczi-freskó. Művészet 331—339. l.
333. *Eber László*. A Szent György-czéh kisplasztikai kiállítása. Vasárn. Ujs. 13. sz.
334. *Eber, Dr. Ladislaus*. Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen. Ungar. Rundschau 211—215. l.
335. *Ecsedi István dr.* Karacs Ferenc térképmező élete és művei. (1770—1838.) Debreczen, Városi ny. 1912. (8-r. 127 l.) — Ism. S. Szabó József. Protest. Szemle 246—249. l. — Rövid ism. EPhK. 495. l.
336. *Eigner Nándor*. Tanuljunk és tanítsunk művészetet. Egyh. Műipar 1. sz.
337. *Eigner Nándor*. Milyen stilusban építsünk? U. o. 4. sz.
338. *Elek Artúr*. Egy olasz Biedermeier-költő. Nyugat. I. 145—149. l. (Guido Gozzano.)
339. *Elek Artúr*. Undi Mariska művészete. Magy. Iparműv. 41—46. l.
340. *Elek Artúr*. Egy német műtörténetíró. (Paul Schubring.) Az Ujság 84. sz.
341. *Esső Erzsébet*. A batikról. Kultura 622—625. l.
342. *Fabó Bertalan dr.* Magyar «biedermayer». Pesti Napló 272. sz.
343. *Farkas Zoltán*. Andrassy Gyula gr. gyűjteményei. A Gyűjtő 1—10. l.
344. *Farkas Zoltán*. Barta Ernő kiállítása. Vasárn. Ujs. 4. sz.

345. *Farkas Zoltán*. Az elpusztult Batthyány-gyűjtemény. (Képpel.) U. o. 2. sz.
346. *Farkas Zoltán*. Simay Imre. U. o. 51. sz.
347. *Farkas Zoltán*. Német és németalföldi rézmetszés a XV. században. U. o. 16. sz. [U. o. 23. sz.]
348. *Farkas Zoltán*. Nemes Marcell gyűjteményének új képei.
349. *Farkas Zoltán*. Pataky László. 1857 - 1912. (Képpel.) U. o. 10. sz.
350. *Farkas Zoltán*. Sonnenfeld Zsigmond gyűjteménye. U. o. 7. sz.
351. *Farkas Zoltán*. A velencei nemzetk. képkiállítás. Az Újság 109. sz.
352. *Feleky Géza*. Tschudi. Uj Élet I. 551 - 570. l.
353. *Fényes A. Bálint Aladár*. Fényes Adolf új képei. Nyugat II. 693 - 695. l. — B. Balog G. Kultura 1335. l.
354. *Farkas Zoltán*. Fényes Adolf kiállítása. Vasárn. Ujs. 44. sz.
355. *R. I.* Fényes Adolf kiállítása. Magy. Figyelő IV. köt. 235 - 239. l.
- 355a. *Ruttkay-Rothauser, Max*. Adolf Fényes. P. Lloyd 255. reg. sz.
356. *Ferenczy István* levelei. Rimaszombat rend. tan. város közönségének megbízásából közléteszi Dr. Wallentinyi Dezső. Rimaszombat, 1912. Rabely M. ny. (8-r. 522 l. 2 lev.)
357. *Feszty Á. Balogh Gábor (Béödi)*. Feszty Árpád kiállítása. Kultura 113 - 116. l.
358. *Bányász László*. Feszty Árpád. Orsz. Világ 5. sz. - Jean Preux. Hét 3. sz. - Malonyay Dezső. Budap. Hirl. 14. sz.
359. *Lyka Károly*. Egy ujjáéledt művész. Uj Idők I. 121. l.
360. *Orbán Dezső*. Alkonyodóban. (Feszty Árpád kiállítása.) Élet 5. sz.
361. *Schoen Arnold*. Feszty Árpád a Szalonban. A Cél 77 - 81. l.
362. *Fieber Henrik*. A műemlék-restaurálás pszichológiája. Magy. Iparművészet 241 - 247. 290 - 305. l. Mihalik József megjegyzése. Múz. kv. Ért. 302 - 304. l.
363. *Fieber Henrik*. Új művészeti stílus. U. o. 321 - 346. l.
364. *Fieber Henrik*. A gyűjtés zátonyai. A Gyűjtő. 386 - 402. l.
365. A francia művészi litográfia. M. Nyomdászati 142 - 144. l.
366. *Gelléri Mór*. Az iparművészet modern fejlődésének irányai és eszközei. Budapest, 1912. Europa ny. (8-r. 31 l.) Megjelent a Magy. Ipar 31. számában is.
367. *Gerecze Ambrus*. Szent Márk templom művészete. Nagykovácsi Hirl. 65 - 69. sz.
368. *Gerevics T.* A nyitrai madonna. Arch. Ért. 6 - 19. l.
369. *Gigante, Riccardo*. Di alcune sculture romaniche distrutte o scomparse. Bolletino d. deputaz. Fiumana di Storia patria II. 122 - 125. l.
370. *Gonda József dr.* Impressionizmus a festészetben Orsz. Világ 6. sz.
371. *Gundisch, Dr. Guida*. Eine juristische Eingabe in Angelegenheit des Bildes von Jan van Eyck. Die Karpathen V. 2. 392 - 409. 421 - 428. l. — Schullerus Adolf hozzászólása. Korr. Bl. Ver. f. Siebenb. Landesb. 151 - 156. l.
372. *Gy. K. II.* Viktor Emánuel emlékműve Rómában. Építő Ipar 13. sz.
373. *Gyalokay Jenő*. A nagyváradi királysobrok helyéről. Arch. Ért. 265 - 268. l.
374. *Gyárfás Tihamér*. A brassai ötvösség története. (Művelődéstörténeti monographiák. I. köt.) Brassó, 1912. (8-r. 337 l.) 4 K 50. - - Ism. Yr. Századok 688 - 689. l. X. Religio 28. sz.

375. *Gyárfás, Tihamér.* Veit Stoss in Siebenbürgen, Ungar. Rundschau 406-414. l. [139. sz.]
376. *Gyárfás Viktor.* Ferenczy egy ismeretlen szobra. Budap. Hirl.
377. *H. B. Peter Altenberg.* Kultura 556. l.
378. *H. S.* Modern francia festőművészek és Storm van Gravesande... kiállítása. Kultura 247. l.
379. *Hajós Szaniszló.* A «Mária-makk»-i kegykép és a budai «vár-színház» egykori szentképeinek festője. (Adatok a Falkoner festő-család történetéhez.) Egyh. Műipar 11. sz.
380. *Halaváts Gyula.* A vurpódi, veresmarti, szászujfalvi és szent-erzsébeti templom. Arch. Értes. 19--28. l.
381. *Halaváts Gyula.* A középkori templomok keleteléséről. U. o. 262. l.
382. *Harsányi György Lajos.* Modern művészeti irányok. Élet és Literatura 11. sz.
383. *Harsányi Kálmán.* Aiglon (Sassy Attila.) Élet és Literatura 14. sz.
384. *Havadi Barnabás.* A képzőművészeti műformák pszichológiája. Pannonthalmi főisk. 1911/12. évkönyve 151-218. l.
385. *Hegedüs L. Divald Kornél.* Hegedüs László terrakottái. Magy. Iparművészet 101. l.
386. *O. D. Hegedüs László* művészi hagyatéka. Élet 12. sz.
387. *Schoen Arnold.* Hegedüs László a Múcsarnokban. A Cél 290-293. 323-327. l.
388. Hegedüs László. Magy. Figyelő I. köt. 536-538. l.
389. *Hermann, Georg.* Stuck. Mult és Jövő 235-238. l.
390. *Hevesi Simon dr.* Ádám és Éva ecset és véső alatt. Mult és Jövő 9-11. 68-72. l.
391. *Hoffmann Edith dr.* Ferenczy István Kisfaludy szobráról. Művészet 150-161. l.
392. *Honigberger, Ernst.* Bestrebungen und Ziele der jüngeren sächsischen Maler. Die Karpathen. V. 1. 9-11. l.
393. *Incze Henrik.* Magyar művészeti almanach. 12. évf. 1912. — Ism. Váradi Béla. Irod. történet 266. l.
394. *Iván Ede.* Lányi Dezső. Művészet 302-311. l.
395. *j. m.* Ein Kunstdenkmal aus der Árpádenzeit. (Der älteste Bau Ofens.) Neues Pest. Journ. 308. sz. (A pénzügyministerium régi épületének szomszédságában levő négyszögű toronyról.)
396. *Janicsék J. dr.* Az eperjesi nagy templom. Egyh. Műipar 2-4. sz.
397. *Janicsék József dr.* Pár szó a növényi ornamentumokról. Egyh. Műipar 6. sz.
398. *Jean-Preux.* Iványi-Grünwald Béla. Hét 21. sz.
399. *Kacziány Odön.* Grimm Rezső. Művészet 211-215. l.
400. *Kacziány Odön.* Jegyzetek a művészi alkotás folyamatáról. U. o. 278-281. l.
401. *Kacziány Odön.* Emlékezések a mult századból. 1. München a Piloty-korszakban. 2. Bécs. Növendékek élete a képzőművészeti akadémián. U. o. 401-407. l.
402. *Kacziány Odön.* Makart korszaka Bécsben. U. o. 55-59. l.
403. *Kálmán József.* A virág dekoráló jelentése az iparművészetben. Építészet és Iparművészet 1. sz.
404. *Kató Sándor dr.* A képzőművészetek rövid története. Győr, 1912. (8-r. 82 l.) 1 K. — Rövid ism. Rajzoktatás 179. l.

405. *Kelemen Lajos*. Művészeti adatok az Erdélyi Múzeum Egyesület irománytárában. Művészet 218-227. l.
406. *Kelemen Lajos*. Csűrös Mihály oltárkészítő piktor. U. o. 52-54. l.
407. *Kemény Lajos*. Műtörténeti adatok Kassa multjához. Arch. Értes. 268-272. l. [193-214. l.
408. *Kenczler Hugó dr.* Az idősbik Holbein festészete. Arch. Értes.
409. *Kenczler Hugó*. Díszes ötvösszerszámok a Nemzeti Múzeumban. U. o. 381-383. l.
410. *Kenczler Hugó dr.* Újabb kutatások a középkori német szobrászatról U. o. 173-191. l.
411. *Kenczler Hugó dr.* Szárnyas oltárok a felvidéken. U. o. 436-442. l.
412. *Kenczler Hugó*. A stílus megállapítása. Művészet 298-301. l.
413. *Kenczler, Dr. Hugó*. Ein gravierter Silberbecher des ungarischen Nationalmuseums. Ungar. Rundschau 155-168. l.
414. *Kernstock, Kernstock Károly*. A művész társadalmi szerepe. Huszad. Század 25. köt. 377-380. l.
415. *Lyka Károly*. Kernstock Károly. Új Élet. I. 65-85. l.
416. *Ruttkay-Rothauser, Max*. Kernstock, Kunst, Kunstgewerbe. Pester Lloyd 210. reg. sz. [47. 50-52. sz.
417. *Kiss László*. Konstantinápoly és Görögország. Építő Ipar. 46.
418. *Knob Sándor dr.* Néhány szó a jövő művészet politikájához. Kultúra 755-762. l.
419. *Kocsis Sándor*. Kereszt a művészetben. Egyh. Műipar 3. sz.
420. *Kocsis Sándor*. Hebert Ernő. U. o. 5. sz.
421. *W. Kőszeghy Elemér*. A magyar ötvösjegyek rendszeres gyűjtéséről. Arch. Értes. 132-150. l.
422. *W. Kőszeghy Elemér*. Családi jelvények lőcsei ötvösjegyeken. U. o. 220-222. l.
423. *Kőszeghy Elemér*. Hazai ötvösczéhek pecsétjei. Múz. könyvt. Értes. 288-294. l. [171-175. l.
424. *László. Kézdi Kovács László*. László Fülöp Elek. Művészet
425. *Schleinitz, O. Frh. v. Philipp A. v. László*. Velhagen—Klasing Monatshefte 1. füz.
426. *Lázár Béla*. Tizenhárom magyar festő. Lyka Károly előszavával. Budapest, 1912. Singer és Wolfner. (8-r. 220 l.) 4 K. — Ism. J. P. Hét 28. sz. — Lyka Károly. Új Idők I. 609. l. — Élet 28. sz. — R. Pest. Lloyd 119. sz.
427. *Lázár Béla dr.* Tájékoztató a klasszikus festészetben. Budapest. Renaissance-Szalon, 1912. (8-r. 52 l.) 1 K.
428. *Lázár, Dr. Béla*. Die beiden Wurzeln der Kruzifixdarstellung. (Zur Kunstgeschichte des Auslandes. 98.) Strassburg, 1912. J. H. E. Heitz. (8-r. 41 l.) 3 M. 50 pf.
429. *Lázár Béla dr.* Rippl-Rónai József. Magy. Iparművészet 81-100. l. és Nagyvárad 41. sz. [315-320. l.
430. *Lázár Béla dr.* A feszület a kisplasztikai kiállításon. A Gyűjtő
431. *Lázár Béla*. Katona Nándor. Művészet 142-149. l.
432. *Lázár Béla dr.* A művészi képzelet. U. o. 257-263. 314-318. l.
433. *Lengyel Géza*. Csók István. A Gyűjtő 25-33. l.
434. *Levetus, Amelia S Morris* és munkatársai. Új Élet. II. 30-42. 268-281. l.
435. *Levetus, A. S. Aubrey Beardsley*. Pester Lloyd 98. sz.

436. *Levetus, A. S.* Gustav Klimt. U. o. 165. reg. sz.
437. *Levetus, A. S.* Karl Rahl. U. o. 190. sz.
438. *Levetus, A. S.* Rudolf v. Alt. U. o. 201. sz.
439. *Lilien, Lilién, E. M.* Volt-e művészetük az ókori zsidóknak? Mult és Jövő 101. l.
440. *Bálint Aladár, E. M.* Lilien. Nyugat II. 860. l.
441. *Bolgár Mózes dr.* Lilien otthon. Mult és Jövő 117—120. l.
442. *Farkas Zoltán.* Lilien-kiállítás. Vasárn. Ujs. 50. sz.
443. *Patai Edith.* Az új Lilien. Mult és Jövő 112—116. l.
444. *Patai József dr.* A Lilien-biblia harmadik kötete. Mult és Jövő 121—123. l.
445. *Liptay B. Jenőné.* Kubányi Lajos. Művészet 282—284. l.
446. *Lyka Károly.* A mi múzeumaink. Magy. Figyelő III. köt. 63—73. l.
447. *Lyka Károly.* Vasvármegye kincses ládájából. U. o. IV. 140—149. l. (A műkiállításról.)
448. *Lyka Károly.* Réti István. Művészet 46—51. l.
449. *Lyka Károly.* Falfestés. U. o. 110—113. l.
450. *Lyka Károly.* Barbárságok. U. o. 291—295. l.
451. *Magister.* A magyar elbeszélő festészet. Művész. Krónika 3. sz.
452. *Makoldy József.* A brassói fekete-templom. Vasárn. Ujs. 5. sz.
453. *Meller Simon.* A Szépművészeti Múzeum rajzgyűjteményének újabb gyarapodása. A Gyűjtő 383—386. l.
454. *Meller Simon.* A német és németalföldi rézmetszés a XV. században. Művészet 97—108. l. [Közl. 294. sz.]
455. *Michelangelo. Révay József dr.* Michelangelo. Délmagyarorsz.
456. *Tóry Emil.* Michelangelo mennyezetképzése a római Sixtus-kápolnában. Tanulmány. I. kötet. Budapest, 1912. Kilián Fr. utóda. (8-r. 138 l.) 6 K. — Ism. Meller Simon. Arch. Értes. 282—284. l. — Művészet 77. l. — Revue de Hongrie X. 158. l.
457. *Mihalik József.* A kassai Szent Erzsébet-templom. I. rész. Budapest, 1912. Akadémia (2-r. 112 l.) 10 K.
458. *Mihalik József.* Thököly Imre egy régi arcképe. (Képpel.) Gyöngyös-irod. társ. Évkönyve II. 94—103. l.
459. *Mihalik József.* A sümegi Darnay-Múzeum. Múz. Könyvt. Értes. 124—151. l.
460. *Miskovszky Ernő.* Képzőművészetünk fejlődése. Építészet. Eperjesi Lapok 45—46. sz.
461. *Miskolczy Simon János.* Életrajzi adatok. Élet és Literatura 14. sz. (Sassy Attila). [42—43. sz.]
462. *Mitrovics Gyula dr.* Az olaj- és a vízfestmény. Nagykőrösi Hirl.
463. *Molnár Viktor.* Művészetünk iránya. Orsz.-Világ 14. sz.
464. *Munkácsy. Malonyay Dezső.* Munkácsy utolsó mesterműve. Budapest. Hirl. 156. sz.
465. Munkácsy Mihály néhány ismeretlen képe. Élet 14. sz.
466. Műtörténeti kiállítás Szombathelyen. V. Budapest. Szemle 152. köt. 299—301. l.
467. Művészettanítás. Építészet és Iparművészet 4. sz.
468. *Nagybánya. Lyka Károly.* Nagybánya jubileuma. Művészet 251—255. l.
469. *Ruttkay-Rothausser, Max.* Ein ungarisches Barbizon. Pester Lloyd 183. reg. sz. (A nagybányai művésztelepről.)

470. *Takács Zoltán (Felvinczi)*. Nagybánya. Uj Élet II. 610—628. 1.—
dr. Zarándy György. Világ 197. sz. — Ambrózy Ágoston. Élet
és Literatura 10. sz. — Jean Preux. Hét 31. sz.
471. *Nyolczak. Malonyai Dezső*. Nyolczak kiállítása. Budap. Hirl. 270. sz.
472. A Nyolczak kiállítása. B. Balogh G. Kultura 1411. 1. — *(yk.)*
Élet 47. sz. — Ybl Ervin. Alkotmány 270. sz.
473. *Takács Zoltán (Felvinczi)*. Négyen a Nyolczak közül. (Glosszák
egy modern művészeti kiállításhoz.) Nyugat II. 763—768. 1.
474. *Ohquist J.* A finnek művészete. 1911. — Ism. Bán Aladár. Magy.
Középiszkola 229—231. 1.
475. *P. E. Simay Imre*. Magy. Iparművészet 1—6. 1.
476. *P. E. Thoroczka-Vigand Ede* Erdélyben. Művészet 189—194. 1.
477. *Pásztor József*. Hevesmgye egyházi műemlékei. Egri Egyházm.
Közl. 1. sz.
478. *Patai Edith*. Hirszenberg. Mult és Jövő 13—15. 1. — Hirszen-
berg Palesztinában. U. o. 66—68. 1.
479. *Patai Edith*. Lesser Ury. U. o. 142—154. 1.
480. *Petrik Albert*. A budapesti kerepesi-úti temető. Építő Ipar 44.
45. sz. — Magyar Vilmos. A kereszt a művészetben. U. o. 46.
sz. — Petrik A. válasza. U. o. 47. sz. — Magyar V. válasza.
U. o. 48. sz.
481. *Petrik Albert*. A pánosok építőművészeti emlékei Budapesten.
Építő Ipar 49. 50. sz.
482. *Petrik Albert*. Vajdahunyad vára. Élet 52. sz.
483. *Petrik Albert*. A zsámbéki premontrei templom. U. o. 39. sz.
484. *Polgár Gyula dr.* A tájfestészet analízise. Művészet 342—347. 1.
485. R. Ausstellung kleinplastischer Kunstwerke. Pest. Lloyd 81. sz.
(Az iparművészeti múzeum kiállításáról.)
486. *Radisics Elemér*. Művészet és kritika. Budap. Hirl. 304. sz.
487. *Radisics Jenő*. Mátyás király kálváriája. A Gyűjtő 311—314. 1.
488. *Radisics Jenő*. A XVIII. századi angol bútorok. Uj Élet I.
355—374. 1.
489. *Radisics Jenő*. Az iparművészeti múzeum legújabb szerzeményei.
Vasárn. Ujs. 3. sz. [442—444. 1.]
490. *Radó István*. Zsidó tárgyú képeink. Mult és Jövő 192—195.
491. *Raffael. Dengi János dr.* Raffael Madonnái. Eger 12—14. sz. és
Egyh. Műipar 2—6. sz.
492. *Janicsek József dr.* Raffael, Krisztus sírbatétele. Kultura I. 28—31. 1.
493. *Reinach Salamon*. A művészet kis tükre. A képzőművészetek ál-
talános története. Fordította és a magyar művészettörténeti rész-
szel bővítette Lázár Béla. 2. bővített kiadás. Budapest. 1912.
Athenæum. (8-r. VI, 348 1.) 8 K.
494. *Réti Odön*. Margó Ede. Nagyvárad 290. sz.
495. *Reza Dezső*. Az árvai vár falképei. Kultura 536—546. 1.
496. *Rodin. Feleky Géza*. Rodin-tanulmányok. Nyugat I. 183—187.
437—450. 1. [399—408. 1.]
497. *Feleky Géza*. Rodin a művészet hasznosságáról. Uj Élet I.
498. *Sztrakoniczky Károly*. Rodin, a rajzoló. Nyugat II. 853—855. 1.
499. Rodin a nagyváros ódon szépségeiről. Uj Élet I. 333—335. 1.
500. *Rodin, Auguste*. Die Kunst. Deutsch v. P. Prina. 1912. — Ism.
Eisler M. J. Pest. Lloyd 113. sz.

501. *Rosenberg Aladár*. Művészeti kérdések és fejtegetések. Grafikai Szemle 65—68. 90—92. 1.
502. *Rosenberg, Max*. Studien über Goldschmiede-Kunst. 1911. — Ism. Gyárfás Tihamér. Arch. Ért. 442. 1.
503. *Roth, Victor*. Mitteilungen aus dem Baron v. Brukenthalschen Museum. Korr. Bl. Ver. f. Siebenb. Landesk. 139—144. 1.
504. *Roth, Victor*. 1. Sigismundus Möss, Bildhauer. 2. Zum Werk des Sebastian Hann. U. o. 145. 1.
505. *Roth, Victor*. Die Ferula der Hermannstädter evangelischen Stadtpfarrkirche. U. o. 3—18. 1. Eleje a múlt évi folyamban.— Henrich, C. Ebenfalls ein Schlusswort in Sachen der Ferula. U. o. 70—75. 1.
506. *Roth Viktor dr.* Az egyházi kehely történeti fejlődése Erdélyben. Arch. Ért. 97—132. 1.
507. Ruysdael rézkarcai. Élet 29. 30. sz.
508. *Sárosi Bella*. Dürer-emlékek Nürnbergben. Vasárn. Ujs. 33. sz.
509. *Scheltema, Adama van*. Ueber die Entwicklung der Abendmahls-Darstellung. 1912. — Ism. dr. Feleký Géza. Pest. Lloyd 165. reg. sz.
510. *Sigerus, Emil*. Die siebenbürgischen Sgraffati-Gefässe. Korr. Bl. Ver. f. Siebenb. Landeskunde 49—53. 1.
511. *Simonescu-Rimniceanu, Marin*. Cina lui Lionardo da Vinci. Luceafarul 256—258. 1.
512. *Somogyi Miklós*. Magyarok a müncheni képzőművészeti akadémián 1824—1890. Művészet 178—188. 1.
513. *Sparrow, W. Shaw*. John Lavery. London. — Ism. Levetus A. S. Pester Lloyd 150. reg. sz. [389. sz. a. is.
514. *Struck Hermann*. Zsidó művészet. Mult és Jövő 2—5. 1. → Lásd
515. *Supka Géza*. Sz.-György budai domborműve és a nagyváradi szobrok Evlia Cselebi útleírásában. Arch. Ért. 28—34. 1.
516. *Sz. E.* Stíl a magyar katolikus egyházban. Egyh. Műipar 2. sz.
517. *Sz. J.* A műízlés a templomi díszítésben. Egyh. Műipar 7. sz.
518. *Szablya Sándor*. Gara Arnold. Grafikai Szemle 289. 1.
519. *Szabó László dr.* A trauai dóm és a jáki templom. Budapest. Pesti könyvny. r. t. 1912. (8-r. 11 l.)
520. *Székely Andor*. O. Laske. — Franz Barwig. Művész. Krónika 5. sz.
521. *Szép Ernő*. A kecskeméti festők. Nyugat II. 464. 1.
522. *Szinyei-Merse, Berzeviczy Albert*. Szinyei-Merse Pálról. Magy. Figyelő III. köt. 352—360. 1.
523. *Sztrakoniczky Károly*. Szinyei-Merse Pál. Alkotmány 112. sz. — Feleký Géza. Uj Élet 94—123. 243—282. II. 184—232. 524—560. 1. — Lengyel Géza. P. Napló 112. sz. — Margitay Ernő. Élet 20. sz. — Jean-Preux. Hét 18. sz. — Réz Mihály. Eperjesi Lapok 2. sz. — y. Művész. Krónika 1. sz. — Schoen Arnold. A Cél 390—394. 1. — Ybl Ervin. M. Nemz. 112. sz. — Elek Artur. Az Ujság 112. sz.
524. *Sztrachon Nelly*. A prerafaeliták. Budap. Hirl. 165. sz.
525. *Sztrakoniczky Károly*. A képzőművészet modern törekvései. Torontálvárm. magy. közművel. egyll. évkönyve. IV. 89—97. 1.
526. *Sztrakoniczky Károly*. A modern művészet problémái. Élet 50. sz.
527. *Sztrakoniczky Károly dr.* Az üvegfestészet. Magy. Iparművészet 362—368. 1.

528. *Sztrakoniczky Károly dr.* Kecskemét. Művészet 395—400. 1.
529. *T. B.* Az ipar esztétikája. Építészet és Iparművészet 3. sz.
530. *Takács Zoltán (Felvinczi).* Művészeti programm-kiállítások és beszámolók. Nyugat II. 373—375. 1. [438. 1.
531. *Takács Zoltán (Felvinczi).* Expresszionizmus. Uj Élet. II. 431—
532. *Takács Zoltán.* Uj szerzemények Nemes Marcell gyűjteményében. A Gyűjtő 15—24. 1.
533. *T. Takács Zoltán.* Művészeti múzeumunk újabb szerzeményei. Uj Élet I. 463—486. 1. és A Gyűjtő 221—228. 1. (Megjelent a lipcsei «Der Cicerone» 1911. 22. sz.-ban is.)
534. *Takács Zoltán.* Bubenka János és az Orbis Pictus. Arch. Értes. 284—286. 1.
535. *Takács Zoltán (Felvinczi).* Keletázsia régi művészete. Nyugat II. 957—961. 1. [461—470. 1.
536. *Tavaszi tárlat. D.* Tavasz tárlatok. Budap. Szemle 150. köt.
537. *Dudits Andor.* Tavasz tárlat a műcsarnokban. Alkotmány 100. sz.
538. *Ruttkay-Rothauser, Max.* Frühjahrsausstellung im Künstlerhause. Pester Lloyd 101. sz.
539. *Török Gyula.* A tavasz tárlat. Magy. Hirl. 101. sz.
540. *X.* Tavasz műkiállítások. Kath. Szemle 645—654. 1.
541. *Ybl Ervin.* A Műcsarnok tavasz kiállítása. Magy. Nemzet 100. sz.
542. *Téli tárlat. D.* Téli Tárlatok. Budap. Szemle 149. köt. 457—464. 1.
543. *Kézdi Kovács László.* A műcsarnok téli tárlata. Pesti Hirl. 263. sz.
544. *(Ky).* A téli tárlat körül. Élet 46. sz.
545. *Mr.* Die Winterausstellung im Künstlerhause. Pester Lloyd 271. sz.
546. *Téli kiállítás a Műcsarnokban.* Memento mori. Kultura 1409—1411. 1.
547. *Török Gyula.* A téli tárlat. Magy. Hirl. 263—264. sz.
548. *X.* Téli műkiállítások. Kath. Szemle 186—196. 1.
549. *Ybl Ervin.* A Műcsarnok téli kiállítása. Magy. Nemzet 262. sz.
550. *A templomok díszítése. y—s.* Egyh. Műipar 5. sz.
551. *Térey, Edith v. Emil Gött.* Pester Lloyd 60. sz.
552. *Térey, Dr. Gabriel v.* Das Museum der bildenden Künste in Budapest. Ungar. Rundschau. 115—123. 456—463. 1.
553. *Thoroczkai-Vigand Ede.* Népművészetünk az építészetben. Erdélyi Lapok 16. sz.
554. *Toma László.* Az egyházművészet reneszánsza hazánkban. Gör. Kath. Szemle 34. sz. és Egyh. Műipar 8. sz.
555. *Turnowsky János dr.* Meunier. Kultura 214—223. 1.
556. *Undi S. Mariska.* Művészi fejlődésem — tanulmányaim. Magy. Iparművészet 47—60. 1.
557. *V. S.* A XVIII-ik század színyomása. M. Nyomdászat 33. 1.
558. *(—Ván).* Régi pesti művészet. Művészet 241. sz.
559. *Van Eyck. Csáki, M.* Darf das Brukenthalische Museum sein Bild von Jan van Eyck verkaufen? Die Karpathen V. 1. 268—271. 1. — Dr. Gündisch Guido. U. o. 312—314. 1. — Müller Fried. Eine Erwägung. Honigberger. E. Antwort. U. o. 346—351. 1.
560. *Gyárfás Tihamér dr.* A nagysebeni Jan van Eyck-kép. Budap. Hirl. 98. sz.
561. *Honigberger Ernst.* «Brustbild eines unbekanten mit der blauen Sendelbinde». Von Jan van Eyck. Die Karpathen. V. 1. 212—214. 1

562. *Honigberger, Ernst.* Jan van Eycks Bildnis oder eine moderne Galerie? Die Karpathen. V. 1. 370—378. l.
563. *Váradi Antal.* Buda régi templomai. Az Ujság 86. sz.
564. *Varjas Sándor dr.* Az impresszionizmus. Művészet 3—20. l.
565. *Varjas Sándor dr.* Az impresszionista lélek. Művészet 371—394. l.
566. *Várnai Dániel.* Egy proletárművészről. Grafikai Szemle 136—138. l. (Biró Mihály.)
567. *Vaszary, Bálint Aladár.* Vaszary János új képei. Nyugat I. 653. l.
568. *Farkas Zoltán.* Vaszary János gyűjteményes kiállítása. Vasárn. Ujs. 13. sz.
569. *Jean Preux.* Vaszary János. Hét 13. sz.
570. *Végh Gyula.* Whistler. Budapest. Szemle 151. köt. 391—408. l.
571. *Vélics László.* Vándorelőadásaim az egyházi művészetéről. Budapest. Szt. István-társ. 1912. (4-r. 197 l. 1. lev.) — Ism. Divald Kornél. Kath. Szemle 995—999. l. — Dudek. Religio 34. sz. — P. L. M. Iparművészet 380. l. — Kocsis Sándor. Egyh. Műúpar 10. sz. — Múz. Kvt. Értes. 307. l. — Alkotmány 241. sz.
572. *Vélics László.* A fémmetszés művészetéről. Religio 7. sz. és Vasárn. Ujs. 8. sz.
573. *Visegrádi János.* Egyházi ötvösművek Zemplén vármegyéből. Múz. Könyvt. Értes. 26—31. l. [207—209. l.]
574. *Visegrádi János.* Adatok a hazai ötvösség történetéhez. U. o.
575. *Visegrádi János.* Szentségfülkékről Bars és Hontvármegyében. Arch. Értes. 80—83. l. [955—958. l.]
576. *Visontay Kálmán.* Délszláv kiállítás Nándorfehérvárott. Kultura
- 576a. *Vízhányó Károly.* A festőművészet megértéséről, értékeléséről, — kapcsolatosan Halász-Hradits Elemér és Csordák Lajos kiállításiáról. Kultura 693—696. l.
577. *W.* A Jókai-szobor. Építészeti és Iparművészet 3. sz. [276. l.]
578. *Wolf Sándor.* A kismartoni gettó művészete. Mult és Jövő 261—
579. *Ybl Ervin.* Az Ernst-Múzeum. Magy. Nemzet 111. sz.
580. *Ybl Ervin.* A præræffæliták és Burne Jones. Magy. Nemzet 7. 8. sz.
581. *Ybl Ervin.* Jean Jaques Henner. U. o. 21. sz.
582. *Ybl Ervin.* Jean Carriés. U. o. 27. sz.
583. *Ybl Ervin.* Vadász Miklós kiállítása. U. o. 283. sz.
584. *Ybl Ervin dr.* A torzó művészete. Nyugat II. 676—680. l.
585. *Zsámboki Gyula.* Magyarázatok a művészettörténeti faliképekhez. III. sorozat. Budapest, 1912. Franklin-T. (8-r. 44 l.) 2 K. — Rövid ism. EPhK. 384. l. [ság 219. sz.]
586. *Zuloaga. Elek Artúr.* Zuloaga, Brangwyn és Csók István. Az Uj-
587. *Enyedü Barnabás.* Ignacio Zuloaga. Élet és Litératur 13. sz. — Levetus A. S. Pest. Lloyd 80. sz. — Ybl Ervin. M. Figyelő IV. 50—59. l.
588. *Horvath, Heinz.* Zuloaga im Wiener Künstlerhaus. Die Karpathen. V. 2. 475. l. [tura 1139. l.]
589. *Kázmér Ernő.* Zuloaga és Bragwin az Ernst Múzeumban. Kul-

3. Zene.

590. *Ábrányi Emil ifj.* Paolo és Francesca. Opera 3 felv. Szövegét írta Ábrányi Emil. Zenéjét —. Először adták az Operában jan. 13.

591. *Bach, Fenyves Jenő.* J. S. Bach: Kis præludiumok. Steinitz Zeneisk. 1911/12. értés. 5—9. l.
592. *Lichtenberg Emil.* Bach Máté passio. Tanulmány. Budapest, 1912. Rózsavölgyi. (8-r. 38 l.) 1 K.
593. *Beer, August.* Edmund v. Mihalovich. Pester Lloyd 216. reg. sz.
594. *Beethoven. Bekker, Paul.* Beethoven. 2. kiad. Berlin. — Ism. Molnár Antal. Nyugat II. 68—70. l. [124. sz.]
595. *Eulenberg, Herbert.* Beethoven. (Ein Bild von ihm.) Pester Lloyd
596. *Gábor Gyula dr.* Beethoven première Pestén. Pesti Hirl. 36. sz.
597. *Ilegyi Béla.* Beethoven kedélyéről es modoráról azok, kik ismerték. Zenelap 13., 14. sz. [zet 75. sz.]
598. *Jeszenszky Sándor ifj. dr.* A kilenczedik szimfónia. Magy. Nem
599. *Romain Rolland.* Beethoven élete. Mikes Lajos fordítása. (Modern Könyvtár 100. sz.) Budapest. Athenæum. 1912. (8-r. 54 l.) 40 f. Más kiadás. (8-r. 78 l.) 2 K. — Ism. Egyh. Közl. 42. sz. — Lásd 630., 649. sz. a. is.
600. *Bertha S. Bertha Sándor.* 1862 október 12-ike. A magyar zenészet multjából. Budap. Hirl. 240. sz.
601. *K. I. Bertha Sándor.* 1843—1912. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 48. sz. — Weber Arthur. M. Figyelő, IV. 494—497. l.
602. *Csengeri János.* Farkas Ödön. (1856—1912.) Erdélyi Lapok 26. sz. — K. I. Vasárn. Ujs. 38. sz.
603. *Demény Dezső.* Hang és szín. Új Élet II. 69—74. l.
604. *Drumár János.* Nyelvünk a zenében. Debreczeni Szemle 31. 32. sz.
605. *Földes Béla.* Individualis és kollektiv irány a zenében. Új Élet II. 177—183. l.
606. *Giordano Umberto.* S ibéria. Opera 3 felv. Szövegét írta Luigi Illica. Ford. Harsányi Zsolt. Először adták a Népoperában febr. 2.
607. *Graf, Dr. Max.* Hermann Winkelmann. Pest. Lloyd 20. reg. sz.
608. *Graf, Dr. Max.* Die Musikalienausstellung des Hofbibliothek. U. o. 148. reg. sz.
609. *Haraszi Emil.* Az opera és a színpad. Vasárn. Ujs. 14. sz.
610. *Haraszi Emil.* Barrientos Mária a Népoperában. Új Idők II. 245. l.
611. *Holozsnyay Cyrill (Szendrői).* Czinka Panna. Bereg 7. sz.
612. *Hubay Jenő.* Járosy Dezső. Alkotmány 200. sz. K. I. Vasárn. Ujs. 45. sz. — Lányi Viktor. Nyugat II. 692. l. — Molnár Géza. Budap. Szemle 152. köt. 467—469. l. — Beer A. Pest. Lloyd 259. sz. — Lásd 636. sz. a. is.
613. *Humperdinck Engelbert.* Királyfi és királyleány. Opera 3 felv. Szövege Rosmer Ernőtől. Zenéjét írta —. Ford. Váradi Sándor. Először adták a m. kir. Operában okt. 8.
614. *d' I. K.* Zenetörténeti kiállítás a bécsi császári udvari könyvtárban. Könyvszemle 387. l.
615. *Isoz Kálmán.* Egressy Béni dalműszöveg könyveiről. Zeneközl. IX. 16. 17. sz. (Külön is megjelent. 8-r. 12 l.)
616. *Járosy Dezső.* Lorenzo Perosi és a Krisztus szenvedése c. oratórium esztétikai méltatása. Temesvár, Csanád egyh. ny. 1912. (8-r. 18 l.)
617. *Járosy Dezső.* Az oratórium kultusza zeneművelődési szempontból. Temesvár, csanádegyh. ny. 1912. (8 r. 8 l.)
618. *Járosy Jenő.* Az egyházi zene és a papság. Tíz konferencia az

- egyházi zene köréből. Temesvár, 1912. Csanádegyh. ny. (8-r. 161 l.) 3 K. — Ism. Mayer János. Egyh. Közl. 47. sz.
619. *Járosy Dezső*. Új törekvések a zeneművészetben. Alkotmány 84. sz.
620. *Járosy Dezső*. A magyar opera jövője. U. o. 208. sz.
621. *Járosy Dezső*. Lex Parsifal. Kath. Szemle 948—956. l.
622. *Járosy Dezső*. A pap, mint az egyházi zene reformjának tényezője. Egyh. Műipar 10. 11. sz.
623. *Joachim, Joachim, Joseph*. Briefe von und an —. Herausgegeben v. J. Joachim und A. Moser. II. Bd. Die Jahre 1858—1868. Berlin, 1912. J. Bard. (8-r. VIII, 479 l.) 10 Mk. — Ism. *R.* Pest. Lloyd 200. sz.
624. *Moser, Andreas*. Joseph Joachim. II. Bd. Berlin. — Ism. *B. A.* Pester Lloyd 224. reg. sz.
625. *Kacsóh Pongrácz*. Új utak a zenében. Új Élet I. 86—108. l.
626. *Kahlesz Miklós*. Ideálizmus nélkül nincsen valódi egyházi zene. Kath. Egyh. Közl. 3. 5., sz.
627. *Kereszty István*. Két operaházunkról. Budap. Szemle 15. köt. 143—147. l.
628. *Kern Aurél*. Puccini—Debussy—Strauss. Élet 15. sz.
629. *Kern, Dr. Aurel*. Ungarische Opernnovitäten. Ungar. Rundschau 699—704. l.
630. Könyvtár, Zenetudományi —. Szerk. Sereghy Elemér. Budapest, 1912. Németh J. (8-r.) 1. sz. *Wajdics Károly*. Palesztrina. (20 l.) 30 f. — 2. sz. *Geszler Ödön*, A koncert-forma. (32 l.) 40 f. — 5. c. sz. *Perényi Géza*. Beethoven harmadik szimfóniája. (16 l.) 20 f. — 5. d. sz. *Perényi G.* Beethoven negyedik szimfóniája. (16 l.) 20 f. — 11. sz. *Lavotta Rudolf*. A táncz pszichológiája. (32 l.) 40 f.
631. *Kovács Sándor dr.* A jelenkori magyar zene. Torontálvárm. magy. közművelődési egyll. évkönyve IV. 98—109. l.
632. *Lányi Viktor*. Zenés esték. 8. Mozart. Élet 11. sz.
633. *Liszt. Barabás Abel*. Liszt és Károly Sándor nagyherceg. Budap. Hirl. 252. sz.
634. *Bökényi Dániel*. Liszt Ferenc. Máramaros 18. sz.
635. *Gábor, Dr. Julius*. Für ein Lisztalbum. Pester Lloyd 84. sz. (Külföldi könyvtárakban talált Liszt-ereklyékről.)
636. *Haraszti Emil* Hubay és Liszt. Budap. Hirl. 259. sz.
637. *Hegedüs Sándorné, özr.* Liszt Ferenc első látogatása Jókai Mórénál. Magyarország 304. sz.
638. *Honigberger, Ernst*. Liszt-Zentenarfeier in Budapest. Die Karpathen V. 1. 120—123. l.
639. *d'Isos, Koloman*. Die Franz Liszt-Ausstellung in Budapest. Ungar. Rundschau 469—473. l.
640. Liszt Franciaországban. os. Budap. Szemle 152. köt. 453—457. l.
641. *Molnár, Géza*. Franz Liszt. Ungar. Rundschau 3—7. l.
642. *Somssich Andor ifj.* Liszt és Teleki Sándor gróf. Máramaros 19. sz.
643. *Stavenhagen B.* Liszt's Klavierlegenden. Presb. Ztg. 18. sz.
644. *Werner, Richard Maria*. Liszt als mutmasslicher Anreger Hebbels. Philol. Dolgozatok 245—254. l.
645. *Massenet. Brisson, Adolphe*. Ein Besuch bei Jules Massenet. Übers. v. Gisela Wertheimer. Pester Lloyd 143. reg. sz.

646. Massenet, Fodor Gyula. Hét 33. sz. — Haraszi Emil. Budap. Hirl. 192. sz. — Kereszty István. Vasárn. Ujs. 34. sz. — (S. n.) Hét 16. sz. — Meszlény Róbert. Uj Élet III. 167—170. 1.
647. *Molnár Antal*. Brahmsról. Nyugat I. 862—866. 1.
648. *Molnár Antal*. Schönberg Arnold. U. o. I. 931—936. 1.
649. *Munk Andor*. A zenevilág titánjai. 1. Beethoven. Kultura 627—631. 1. — 2. Wagner. U. o. 825—829. 1.
650. *Nordau, Max*. Jacques Offenbach. Pest. Lloyd 24. reg. sz.
651. *Nyers Elek*. A magyar zene. Keresztény Tanító 3. sz.
652. *Packi Miklós dr.* A hangadó szerv szerkezete és működése, különös tekintettel az énekhangokra. Kath. Egyh. Közl. 1. sz.
653. *Payr Sándor*. Soproni zenetörténeti emlékek. Evang. Népiskola 36—40. 69—70. 95—99. 1.
654. *Schopenhauer Artur*. A zene esztétikája. Ford. Bogát Adolf. (Olesó Könyvtár 1678—79. sz.) Budapest, 1912. Franklin-T. (16 r. 62 l.) 40 f.
655. *Siklós Albert*. A vezérkönyv oktatás útmutatója. Bevezetéssel és 87 gyakorlattal. Budapest, 1912. Rozsnyai K. (8-r. III. 234 l.) 8 K.
656. *Szell Kálmán dr.* A Laczkfi opera története. (Egy évtized után.) Debreczeni Szemle 9. sz.
657. *Szentimrényi Imre*. A zene története, különös tekintettel a magyar és magyarországi zenére. 3. bőv. kiadás. Budapest, 1912. Rényi K. (8-r. 817 l.) 12 K.
658. *Szirmai Albert*. A mexikói leány. Operette 3 felv. Irta Rajna F. Zenéjét —. Először adták a Király színházban dec. 11.
659. *Wagner*. Lohengrin. Részlet — operájának új magyar fordítása Lányi Viktortól. Nyugat II. 744—755. 1.
660. *Csáth Géza*. Wagner lírája. Világ 122. sz. és Budap. Presse 122. sz.
661. A zene hatása a lelki előkelőségre. Debreczeni Szemle 38—40. sz.
662. *Zichy Géza gr.* Emlékeim. 1912. — Ism. Jász D. Nyugat I. 377. 1.
663. *Zombory Dezső dr.* Felavató-beszéd Lányi Géza sírlemkénél. Gyöngyösy irod. társ. évkönyve II. 20—24. 1.

4. Színészet.

664. *Alfa*. Helvey Laura. Budap. Hirl. 124. sz. [671. sz. a. is.]
665. *Bal, Julius*. Otto Brahm. Pester Lloyd 284. reg. sz. — Lásd
666. *Balassa Imre*. Szinpadi problémák. Budapest, 1912. (Szekszárd, Molnár-ny. 8-r. 86 l. 1 lev.). — Ism. *M. E.* Élet 28. sz. — dr. Knob Sándor. Kultura 678. 1. — Mors Eques. U. o. 746. 1.
667. *Balassa Imre*. A Comédie Française és a stflus. Élet 28. sz.
668. *Bálint Lajos*. Reinhardt vendéjátékai. Uj Élet II. 127—134. 1.
669. *Bálint Lajos*. Színész-portrék. 1. Gombaszögi Frida. Magy. Hirl. 268. sz. — 2. Cs. Alszeghy Irma. U. o. 274. sz. — 3. Fenyvessy Emil. U. o. 280. sz. — 4. Jászai Mari. U. o. 286. sz. — 5. Rákosi Szidi. U. o. 292. sz. — 7. Törzs Jenő. 304. sz. — 8. Szacs-vay Imre. U. o. 309. sz.
670. *Balogh Vilma*. Párisi színházak. Uj Élet I. 570—580. 1.
671. *Bárdos Artur*. Otto Brahm. Nyugat II. 972. 1. — Lásd 665. sz. a. is.
672. *Benkőczy Emil*. Régi színházi bírálatok. Uránia 188. 1. (A Regélő 1836. évf.-ból összeszedett bírálatokból szemelvények.)

73. *Benkóczy Emil*. Adalékok a budapesti Nemzeti Színház alapításának történetéhez. *Uránia* 420. l.
674. *Blas Rákos Alice*. *Kultura* 181—183. l.
675. *Bodányi Odön*. Német színházak. Építő Ipar 1—3. sz.
676. *Borbély Ferenc dr.* Gyulai és a színművészet. *Erdélyi Lapok* 23. 24. sz.
677. A debreceni színtársulat 1867-ben. *Debreczeni Szemle* 36. 37. sz.
678. *Egressy G. Czákó Pál*. Emlékbeszéd Egressy Gábor fölött, arcképének leleplezése alkalmából. *Színműv. akad.* 1911/12. értes. III—XV. l. (Külön is megjelent. 8-r. 15 l.)
679. *Rakodczay Pál*. Egressy Gábor. 1. 2. Bdp. 1911. *Ism. Zuboly. Magy. Nemzet* 121. sz. — *Bélteky László. Irodalomtört.* 193. l. — *Kont I. Revue crit.* 34. sz. — *S. Élet* 21. sz.
680. *F. Szakács Andor*. (Képpel.) *Erdélyi Lapok* 14. sz.
681. *Fabó Bertalan dr.* Régi direktorok. *Budap. Hirl.* 179. sz.
682. *Farga, Franz*. *Die Réjane*. P. Lloyd 294. sz.
683. *Gabányi. Alfa*. *Gabányi. Bud. Hirl.* 89. sz. — *Bálint Lajos*. *M. Hirl.* 80. sz. — *Ivánfi Jenő. Vasár. Ujs.* 14. sz. (Képpel.)
684. *D.* A klasszikus öreg. (Gabányi Árpád színész portréja.) *Hét* 13. sz.
685. *Gábor Gyula dr.* Néhány adat a Nemzeti Színház történetéhez. *Pesti Hirl.* 213. sz.
686. *Gigante, Silvino*. Il teatro dei nostri bisnonni. *Bollettino d. deputaz. fiumana di storia Patria* II. 112—118. l.
687. *Goth, Ernst*. Neues aus der Werkstatt Reinhardts. *Pester Lloyd* 278. reg. sz.
688. *Hagemann, Karl*. Regie. Die Kunst der szenischen Darstellung. 1912. — *Ism. Mohácsi Jenő. U. o.* 254. reg. sz.
689. *Hevesi Sándor*. A színpadi rendezés. *Világ* 19. sz. — Az ideális színház. *U. o.* 35. sz.
690. *Hevesi Sándor*. A modern színház. *Uj Élet* II. 233—245. l.
691. *Hevesi Sándor*. A bayreuthi nyári színház. *Élet* 32. sz.
692. *Hevesi Sándor*. A színészi felfogás. *U. o.* 48. sz.
693. *Janovics Jenő dr.* Az első magyar színdarab Bécsben. *Magy. Hirl.* 39. sz. (Nestroy «Umsonst» és Szigligeti «Liliomfi»-járól.)
694. *Janovics Jenő dr.* Szentgyörgyi István. *Magy. Hirl.* 107. sz. — *Zuboly. Kolozsv. Hirl.* 105. sz.
695. *K. E. Janovics Jenő dr.* (Képpel.) *Erdélyi Lapok* 2. sz.
696. *Kohut, Dr. Adolf*. Siegwart Friedmann. *Pester Lloyd* 99. sz. (Budapesti születésű színész.)
697. *Krecsányi Ignác*. A fumei magyar színészet 1901-ben. *Pesti Hirl.* 305. sz.
698. *Magyar Vilmos*. Az antik színház renaissance-a. *Építő Ipar* 12. 13. sz. (A budapesti Népopera.)
699. *Molnár Gábor dr.* A régi Marosvásárhely. Színészetünk aranykorából. *Marosvásárhely* 1. 2. sz.
700. *Molnár Géza*. Adatok a kolozsvári első színjátszó társaság történetéhez. *Erd. Múz.* 361—369. l.
701. *Molnár Viktor*. Színházaink és az Állam. *Marosvásárhely* 7. 8. sz.
702. *Nordau, Max*. *Monnet-Sully*. *Pester Lloyd* 165. reg. sz.
703. *Normann, G.* *Plauderei über das alte Pressburger Theater*. *Pressb. Ztg.* 8. 16. 30. sz.

704. *O(rendi) H(ommenau)*, V. Anton Arnold. (Ein heimischer Künstler.) Von der Heide 10—11. sz.
705. *Pogány Mihály*. Lendvai Miklós. Délmagyar. Közl. 247. sz.
706. *Salten, Felix*. Erinnerungen an Max Burckhard. Pester Ll. 72. sz.
707. *Salten, Felix*. Der junge Kainz. U. o. 136. sz.
708. *Salten, Felix*. Reinhardt und sein »Mirakel«. U. o. 224. reg. sz.
709. *Sonnenthal, Adolf*. Briefwechsel. Herausg. v. Hermine v. Sonnenthal. 1912. — Ism. Salten Felix. U. o. 243. sz.
710. *Szilágyi Pál*. A pesti magyar színészet 1807-ik évben. Marosvásárhely 1. 3—7. 12—15. sz.
711. *Szmollény Nándor*. A szegedi színművészet kritikája. Művelődéstörténeti tanulmány. Szeged, 1912. Endrényi 1. (8-r. 25 l.) 50 f.
712. *Sztrakomiczky K.* Jegyzetek a magyar színjátszásról. Élet 16. sz.
713. *Vajda Ernő*. Marionettek. Új élet II. 595—609. l.
714. *Váradi Antal*. Régi magyar színészvilág. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1912. Franklin-T. (8-r. 484 l.) 10 K. — Ism. Morvay Győző. Irodalomtört. 194—196. l. — Blas. Kultura. 489—490. l. — *ly.* Uránia 417. l. — Kont 1. Revue crit. 34. sz. — Vasár. Újs. 8. sz.
715. *Váradi Antal*. Prologus egy Dóczy-estéhez. Bud. Hirl. 126. sz.
716. *Váradi Antal*. Rachel. Az Ujság 99. sz.
717. *Váradi Antal*. Szárfy szökése. U. o. 152. sz. (Arany János színész kollegájáról.)
718. *Váradi A.* Az első bukás. (Balogh István naplójából.) U. o. 174. sz.
719. *Váradi Antal*. Balla naplója. U. o. 258. sz.
720. *Váradi A.* Egy művész nő életéből. Orsz.-Világ 7. sz. (Schódelné.)
721. *Váradi Antal*. Hogy lett Kelemen László színész? (Adatok a magyar színészet első évtizedéből.) U. o. 12. sz.
722. *Várnai S.* Rothschildok a színpadon. Mult és Jövő 130—132. l.

III. Philologiai pædagogia.

1. Általános irányú.

723. *Bonkáló Sándor dr.* A gimnáziumi nyelvtanítás reformja. (Filologia és nyelvtudomány.) Magy. Pædag. 548—556. l.
724. *Horvay Róbert dr.* A szókincs begyakorlása az idegennyelvi tanítás kezdő fokán. Debreceni főreálisk. 1911/12. ért. 6—14. l.
725. *Husztai J.* Poincaré a humanisztikus tanulmányokról. EPhK. 557. l.
726. *Kaiblinger F. dr.* Brassai Sámuel nyelvtanítási reformja. 1910. — Ism. Bartos Fülöp. Magy. Pædag. 170—172. l.
727. *Philipp Kálmán dr.* Az élő nyelvtanítás és a fordítás. U. o. 635—638. l.

2. Magyar nyelv.

728. *Barankay László dr.* A poétika tanításának módszere a felső kereskedelmi iskolában. Keresk. Szakoktatás 20. évf. 338—347. 381—398. l.
729. *Bessenyei Lajos dr.* Mi módon lehetne magyar tanításunk színvonalát emelni? Orsz. Ref. Tanáregyl. Évkönyve XI. 129—148. l.

730. *Csép Miklós*. Szempontok a magyar nyelv és irodalomtörténet tanításának reformjához. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 559—562. 1.
731. *Fogl János*. Példák a költemények tanulmányozására. Népoktatás (Kalocsa) II. 170—174. 1.
732. *Juhász Gyula*. Poétikai tanításom kistükre. Szakolezai főtárgy. 1911/12. évf. 3—10. 1.
733. *Király György*. Szép Ilonka. Adalék a magyar irodalomtörténet tanításához. Bdp. IV. ker. főreálisk. 1911/12. évf. 3—16. 1. — Rövid ism. Irodalomtört. 446. 1.
734. *Kovács Dezső dr.* A középiskolai irodalmi nevelés és a legújabb magyar irodalom. Magy. Középiskola 580—592. 1.
735. *Mihalicska János*. A magyar nyelv tanításáról. Népoktatás (Kalocsa) I. 163—179. 1.
736. *Prohászka János dr.* Adalék az V. osztály retorikai anyagának módszeres földolgozásához. Fogarasi áll. főtárgy. 1911/12. évf. 3—16. 1.
737. *U. A.* Előkészítés. Tárgy: Petőfi «Fekete kenyér» c. költeményének tárgyalása. Magy. Tanítóképző 553—555. 1.
738. *Weszely Ödön dr.* A magyar nyelvi oktatás anyagának felosztása. Részletes tanmenet. (A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium könyvtára. 1. sz.) Budapest, 1912. Székesfőv. ny. (8-r. 34 l.)

3. Klasszikus nyelvek.

739. *Bagossy Bertalan*. A direkt módszer és az én kis műveim. Magy. Középiskola 439—442. 1.
740. *Bonkáló Sándor dr.* Néhány szó a klasszikus nyelvek tanításához. (Az orosz klasszika-filológusok első egyetemes gyűlése.) Tanáregyl. Közl. 45. évf. 583—586. 1.
741. *Brugmann, K.* Der Gymnasialunterricht in den beiden klass. Sprachen. 1910. — Ism. dr. Endrei Gerzon. Magy. Pædag. 47. 1.
742. *Fünczy Ernő*. A latin nyelv tanításáról. U. o. 1—13. 1.
743. *Friml Aladár dr.* Problémák a latin nyelvtanítás köréből. Magy. Középiskola 15—22. 1.
744. *Geiringer Pál*. Hasznos összefoglalás a latin nyelvtanban. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 649. 1 — Dr. Révay József. Egy haszontalan összefoglalás. Reflexiók G. cikkeire. U. o. 776—778. 1.
745. *Geiringer Pál*. A latin írásbeli dolgozatok sikertelenségének okai. A Gyermek 365. 1.
746. *Glósz János*. Latin nyelvtanítási kérdések. Budapest, 1912. Franklin-ny. (8-r. 62 l.) — Ism. sz. Magy. Középiskola 554. 1.
747. *Hegedüs I.* A klasszikai oktatás védelme. Magy. Pædag. 66—71. 1.
748. *Holler Kónrad*. Adalékok Cornelius Nepos s Phædrus tanításához. Pápai kath. főtárgy. 1911/12. évf. 3—67. 1.
749. *Jaklowszky Dénes*. A klasszika-filológiai oktatás. Székelyudvarhelyi főtárgy. 1911/12. évf. 6—15. 1.
750. *Javorik János*. Miért tanítjuk a klasszikus nyelveket? Pancsovai áll. főtárgy. 1911/12. évf. 9—21. 1.
751. *Kohlbach B. dr.* Latin olvasmányok. Magy. Pædag. 165—169. 1.
752. *Takáts Lajos*. Utmutatások a magyarról latinra való fordításhoz. Jászberényi áll. főtárgy. 1911/12. évf. 3—41. 1.

753. *Tordai Ányos dr.* A Liber Sexti tanítása. Módszeres tanulmány a bajai cisztercezi rendi r. k. főgimn. 1909—10. és 1910—11. isk. évi értesítőjéből. Budapest, 1912. Szt.-Istv.-T. (8-r. 64 l.) 50 f.
754. *Vajer Lajos.* A görög grammatikai tanítás célja és módszere általában. Bdp. VIII. ker. főgimn. 1911/12. értes. 25—33. l.

4. Német nyelv.

755. *Novy Ferenc dr.* Tanítóképzői direkt módszerű német nyelvtanítás. Magy. Tanítóképző 302—324. l.
756. *Péteri Lipótka.* Német nyelvtanítás. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 565. l.
757. *Szabó Ernő dr.* A német nyelv kérdése a középiskolában. U. o. 45. évf. 563—565. l.
758. *Végh János.* A német nyelvtanítás története a sárospataki főiskolában. Sárospataki ref. főisk. 1911/12. értes. 277—293. l.

5. Angol.

759. *Fest Sándor dr.* Az angol nyelv tanítása a középiskoláinkban. Bdp. gyakorló főgimn. 1911/12. értes. 3—10. l.

6. Művészi oktatás.

760. *Beőr Kálmán.* Esztétikai nevelés a középiskolában, tekintettel a zenére. Sepsiszentgyörgyi Mikó-kolleg. 1911/12. értes. 17—33. l.
761. *Vucskits Jenő.* A művészeti nevelés problémái. Magy. Középiskola 518—528. l.

IV. Finn-ugor nyelvek.

762. *Cseremis. Beke Ödön.* Cseremis nyelvtan. Nyelvt. Közlem. 182—232. l. (Önállóan is megjelent.) [478—480. l.]
763. *Beke Ödön.* Egy deverbális névszóképző a cseremisben. U. o.
764. *Finn. Bán Aladár.* Aho János. Élet 14. sz.
765. *Bán Aladár.* Liiv János. U. o. 44. sz.
766. *Bán Aladár.* A finnek Homérosza. U. o. 51. sz. (Lönnrot Illés.)
767. *Beke, Ó.* Übereinstimmende Zusammensetzungen in den finnisch-ugrischen Sprachen. Keleti Szemle 99—128. l.
768. *Erkko János Henrik.* Anjo. Szinmű 5 felv. Finnből ford. Somkuti. Kisfaludy-Társ. Évlapjai. 46. köt. 225—311. l. és Olesó Könyvtár (680—81. sz.) Budapest, 1912. Franklin-t. (8-r. 110 l.) 40 f.
769. *Finn dalok.* 1. A vadász dala. (Kivi.) — 2. Veréb. (Suonio.) — 3. Jó anyám, ne sírj, ne sírj! (Népdal.) Ford. Somkuti. Budap. Hirl. 84. sz.
770. *Finn költők*ből. Ford. Bán Aladár. Olesó Könyvtár (1659—61. sz.) Budapest, 1912. Franklin-t. (16-r. 96 l.) 60 f. — *Ism. B.* Magy. Figyelő I. köt. 538. l. — Bán A. megjegyzése. U. o. II. köt. 90. l. — *b. j.* Kath. Szemle 371. l. — Élet 14. sz. — Vasár. Ujs. 7. sz.
771. *Finnisch-ugrische Forschungen.* XII. 1—2. *Ism. Kertész M.* Keleti Szemle 192—196. l. — Fokos Dávid. Nyelvőr 418—420. l.

772. *Gombocz, Zoltán.* Zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte. Thomsen-Festschrift. 1912.
773. *Leino Ejno* dalaiból. 1. Szerenád. 2. Morituri. 3. Utjaim. 4. Lappföldi nyár. Ford. Somkuti. Az Ujság 84. sz.
774. *Leino Éino.* A szabad ember. Ford. Bán Aladár. Kath. Szemle 99. l.
775. *Lewy, E.* Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung. 1911. — Ism. Kertész Manó. Nyelvt. Közl. 232—234. l.
776. *Munkácsi Bernát.* Asszir nyomok finn-magyar nyelvekben. Nyelvőr 60—65. l. [(Szatmár) 52. sz.]
777. *Suonio.* A legszebb rózsa. Ford. Gazdag Lajos. Heti Szemle
778. *Trócsányi Zoltán.* Finnországi levelek. II. Uránia 402—409. l.
779. *Wichmann, Yrjö.* Zur geschichte der finnisch-ugrischen anlautenden affrikaten. — Ism. Beke Ödön. Keleti Szemle 198—203. l.
780. *Lapp. Winkler Henrik.* A lapp nyelv viszonya a magyar, vogul, osztják nyelvekhez. Nyelvőr 22—26. 158—161. l.
781. *Osztják. Beke Ödön.* Az osztják tagadó képzőről. Nyelvt. Közl. 476—478. l.
782. *Kara Ferencz.* Északi-osztják határozók. U. o. 145—181. l.
783. *Klemm Antal dr.* A mellérendelő és alárendelő viszony kifejezése az északi osztják és votják nyelvben. Pannonhalmi főisk. 1911/12. évkönyve. 219—284. l.
784. *Vogul. Munkácsi, Bernhard.* Die Beschwörung der Götzengeister im Nordwogulischen (Kästi.) Keleti Szemle 220. l.
785. *Votják. Beke Ödön.* A votják és a zürjén prolativusról. Nyelvt. Közlem. 241—274. l.
786. *Medveczky Károly.* A votják nyelv szóképzése. U. o. 310—338. 413—455. l. (Külön is megjelent 8-r. 74 l.)
787. *Munkácsi, Bernhard.* Wotjak, ištir, eštir Fusslappen. Keleti Szemle 219. l.
788. *Zürjén. Fokos Dávid.* Zürjén népköltészeti mutatóványok. Nyelvt. Közlem. 275—309. 456—475. l.
789. *Fuchs, D. R.* Egy zürjén-votják képzőről. Keleti Szemle 85—99. l.
790. *Kalima, Jalo.* Die russischen Lehnwörter im Syrjänischen. 1911. — Ism. Fuchs D. R. U. o. 173—191. l.
791. *Munkácsi, Bernhard.* Syrjän. röm Farbe. U. o. 218. l.

V. Indo-európai nyelvek.

792. *Indogermán. Baltavári Jenő dr.* Az indogermánok. Nyelvük, rokonságuk, őshazájuk és műveltségük. I. rész. Az indogermán nyelvek. Veszprémi főgim. 1911/12. értes. 3—49. l. (Külön is megjelent Veszprém, 1912. Egyh. ny. 8-r. 49 l.) — Ism. Benigny Gyula. EPhK. 807—809. l. — Baltavári válasza és Benigny felelete. U. o. 892. l.
- 792a. *Schmidt József.* Kísérlet az idg. gutturális probléma megoldására. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXII. köt. 5. sz.) Budapest, 1912. Akadémia. (8-r. 90 l.) 2 K. (Kivonata Akad. Értes. 24 35. l.) [116—134. l.]
793. *Schmidt József.* Az idg. flexio genesisének problémája. Nyelvt.
- 793a. *Schrader, O.* Die Indogermanen. 1911. — Ism. Schmidt Henrik. U. o. 151. l.

794. *Topolovšen, Joh.* Die sprachliche Urverwandtschaft der Indogermanen, stb. 1912. — Ism. Schmidt József. U. o. 134. l.
- 794a. *Perzsa. Bacher Vilmos dr.* A perzsák nemzeti irodalma a perzsa zsidóknál. Mult és Jövő 106. l.
795. *Szanszkrit. Der Gesang des Heiligen.* Eine philos. Episode des Mahabharatam. A. d. Sanskr. übers. v. Dr. P. Deussen. 1911. — Ism. Eisler M. J. P. Lloyd 236. reg. sz.
796. *Hertel, Joh. 1.* Über das Tantrākhyāyika, die kašmirische Rezension des Pancatantra. 1905. — 2. Tantrākhyāyika. 1910. — Ism. dr. Osztern Salamon Pál. Ethnogr. 115-118. l.

VI. Keleti nyelvek.

797. *Goldziher, Ign.* Vorlesungen über den Islam. 1910. — Ism. Heller Bernát. Budap. Szemle 149. köt. 136-143. l.
798. *Goldziher Ignác.* A koránmagyarítás különféle irányairól. Az 1912. ápr. 29-én tartott Kőrösi Csoma-emlékülésén felolvasta — Budapest, 1912. Akadémia. (8-r. 24 l.) 80 f. (Kivonata Akad. Értes. 388-394. l. [149. köt. 149-152. l.]
799. Keleti tanulmányok. — Ism. Heller Bernát. Budap. Szemle
800. *Asszir. Halévy, J.* Précis d' algraphie assyro-babylonienne. 1912. — Ism. Galgóczy János. Keleti Szemle 203-207. l.
801. *Kmoskó Mihály.* Asszur régi uralkodóinak feliratai. EPhK. 9-21. 206-218. 310-332. l.
802. *Egyipt. Mahler Ede.* Az Egyiptologia hazánkban. Budap. Szemle 149. köt. 280-291. l. — Agyptologisches aus Ungarn. Ungar. Rundschau 206-211. l.
803. *Georgiai. Vikár Béla.* Rusztaveli georgiai költő és műve. Budap. Szemle 152. köt. 271-293 l. [Jövő 1. l.]
804. *Héber. Bánóczy József.* Zsidó irodalom és művészet. Mult és
805. *Bialik. 1.* Oh fogadj szárnyaid alá... Ford. Patai József. U. o. 19. l. — 2. Uj mód járja országszerte. — 3. Se nem nappal, se nem éjjel. U. o. 58. l. — 4. Ismered a forrást. U. o. Melléklet 12. l. — 5. Es léssen... U. o. 108. l.
806. *Csernichovszky. 1.* Elviszem neved. Ford. Patai József. U. o. 20. l. — 2. Péntek este. U. o. Melléklet 12. l. — 3. Mégis csak róla zengek. — 4. Álmodtam. U. o. 109. l. — 5. Uj Elet. U. o. (Remény) 21. l. — 6. Egyásra néznek. U. o. 154. l.
807. *Doliczky Menachém.* A mit én kérek. Ford. Patai József. U. o. (Remény) 33. l.
808. *Feuerstein Koya Albert* héber versei. 1912. — Ism. dr. Silberfeld Jakab. Lévaj Órálló 52. sz. — Dr. Patai József. Mult és Jövő 296. l.
809. *Fichmann.* Énektörödékek. Ford. Juhász Mór. Mult és Jövő 245. l.
810. *Gáoni responsumok.* A M. T. Akadémia könyvtárának arab és héber kéziratái (Kaufmann-alapítvány 593/c 1. 2. sz.) alapján kiadta, fordította és magyarázatokkal ellátta Kis Chaim. Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 35 l.)
811. *Gordon.* Kinek írok? Ford. Patai József. Mult és Jövő (Remény) 28. l.
812. *Jóná Hómijá.* (A bűgő galamb.) Ford. Patai József. U. o. 19. l.
813. *Kahan.* Könyvek. Ford. Juhász Mór. U. o. (Remény) 40. l.
814. *Kartoschinsky, O.* Salom Asch. U. o. 244. l.

815. *Katzenelson*. Zürzavar. Ford. Patai József. U. o. 109. l.
816. *Kiss Arnold dr.* A héber költészet szelleme. (A szentírás és midrás költészete.) Izr. magy. irod. társ. Évkönyv 24—54. l.
817. *Mahler Ede dr.* Az assuáni és elephantinei aramæus papyrusokmányok történeti jelentősége. U. o. 345—367. l.
818. *Marmorstein Artúr.* A világirodalom legrégebb írott mesekönyve. EPhK. 555—557. l. (Az Elephantine szigetén talált papyrustöredékekről.)
819. *Morpurgo Ráchel.* 1. Miért e zaj? — 2. Jaj nékem, jaj. Ford. Patai József. Mult és Jövő 204. l.
820. *Patai József.* Héber költők. Budapest, 1912. — Ism. *B. L. Magy. Zsidó Szemle* 246—248. l. — *Uj Idők* 19. sz. — *Vasar. Ujs.* 15. sz.
821. *Patai József dr.* A magyar zsidó költészetéről. Izr. magy. irod. társ. Évkönyv 150—157. l.
822. *Patai Edith.* Az első magyar zsidó illusztrált évkönyv. Mult és Jövő 446—447. 492—493. l. (Jahrb. f. Ernst u. Scherz. 1.)
823. *Perez J. L.* 1. Ismered, édes, a földet? — 2. A költő. Ford. Patai József. U. o. 20. l. — 3. Dal. U. o. 108. l.
824. *Reisen Abraham.* 1. Ősz. 2. Száműzve. Ford. dr. Fejes Lajos. 3. Ima. 4. A szegénysorson. 5. S a hol te jársz. Ford. Fejes-Boldizsár Ferenc. U. o. 439. l.
825. *Roderich.* Temetőben. Ford. Pataj Sándor. Pesti Napló 244. sz.
826. *Rosenfeld Morris.* A csodahajó. Ford. Bodrogh Pál. U. o. 248. l.
827. *Rosenfeld Morris.* Egyedül. Ford. Kiss Arnold. Pesti Napló 63. sz.
828. *Sapiro.* Ráchel. Ford. Patai József. Mult és Jövő 21. l.
829. *Senésur.* Ha elzárja . . . Ford. Patai József. U. o. 109. l.
830. *Stöhr Géza.* Legújabb arameai nyelvemlékek Elephantine szigetről. *Religio* 15—17. sz.
831. *Vadász Ede.* R. Ajzik Kalever. M. Zsidó Szemle 140—148. l.
832. *Varga Sigmund.* Az ótestamentomi zoltárköltészet. stb. 1911. — Ism. Kmoskó Mihály. EPhK. 154—156. l.
833. *Weisz Mór dr.* Gans Dávid élete 1541—1613., történeti és csillagászati művei s azoknak forrásai. *Magy. Zsidó Szemle* 171—208. l.
834. *Jakut. Schrieft, Dr. K.* Der «genetiv» im Jakutischen und Verwandtes. Keleti Szemle 48—84. l.
835. *Mandsu. Rudnev, A.* Novija dannija pozivoj mandžurskoj rječi. etc. 1911. — Ism. Németh Gyula. *Nyelvt. Közlem.* 373—376. l.
836. *Mongol. Podgorbunskij, I. A.* Russko-mongolo-burjatskij slovar. 1909. — Ism. Németh Gyula. U. o. 373—376. l.
837. *Vladimírsov, V. J.* Turečkie elementi v mongoljskom jazik. 1911. — Ism. Németh Gyula. U. o. 373—376. l.
838. *Tibet. Csoma de Kőrös, Alexander.* Tibetan studies: being a reprint of the articles contributed to the Journal of the Asiatic Society of Bengal. Edited by E. Denison Ross. Calcutta, 1912. (8-r. 172 l.)
839. *Török. Gombocz, Z.* Zur Lautgeschichte der altaischen Sprachen. Keleti Szemle 1—37. l.
840. *Kunos Ignác.* Török nyelvújítás. *Nyelvőr* 148—150. l.
841. *Mészáros Gyula dr.* Kőrö-lu. (Török népregény.) *Ethnogr.* 231—237. 298—306. l.

842. *Munkácsi, Bernhard.* Zum chasarischen Würdentitel Išad. Finn.-ugr. Forsch. XII. 98—102. l.
843. *Munkácsi, Bernhard.* Das Sternbild des Grossen Bären im ost-türkischen (jätigän.) Keleti Szemle 223. l.
844. *Munkácsi, Bernhard.* Osttürkisch *uçar* Markt. U. o. 224. l.
845. *Németh Gyula.* Egy török-mongol hangtörvény. Nyelvt. Közlem. 401—412. l.
846. *Németh, Julius.* Die türkisch-mongolische Hypothese. Ztschr. morgenl. Ges. 66. köt. 549—576. l.
847. *Pastinszky János.* A legújabb török irodalom főbb képviselői. Budapest. Pesti könyvny. 1912. (8-r. 48 l.)
848. *Poznański, Dr. Samuel.* Karäisch-tatarische Literatur. Keleti Szemle 37—47. l.
849. Proben der kumükischen Volksdichtung. Gesammelt u. übersetzt von Julius Németh. U. o. 129—173. l.
850. *Pröhle Vilmos dr.* Nagy Szulejmán, mint költő és költőbarát. Pesti Napló 66. sz.
851. *Vincze Frigyes dr.* Az oszmán irodalom fő irányai. Vámbéry Armin előszavával. Budapest, 1912. (8-r. 140 l. 1 lev.)

VII. Magyar nyelv és irodalom.

1. Bibliographia.

852. Adalékok Szabó Károly Régi Magyar könyvtárának I. kötetéhez. Könyvszemle 55—58. 152—157. 322—329. l.
853. *B. J.* A nyilvános könyvtár megnyitása. Népnev. Közl. 28. évf. 4. sz.
854. *Békefi Remig* irodalmi működése. Békefi-Emlékkönyv 9—20. l.
855. *Bernáth Lajos.* A Ráday-könyvtárról. Prot. Egyh. Isk. Lap 27. sz.
856. *Berzeviczy Albert.* Két eltűnt és újra előkerült Corvin-codexről. Budap. Szemle 151. köt. 307—311. l.
857. Bibliothèques, livres et libraires. Conférences. 1912. — Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle 352—356. l.
858. *Bod Péter.* Gróf Bethlen Kata magyar könyvtárának lajstroma. Közli *B. K. P.* Erd. Múz. 162—190. l. (Külön is megjelent.) Ism. Bibliophil. U. o. 70. l.
859. *Bruckner, Wilh. jun.* Hermannstädter Buchdrucker u. Buchhändler. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landeskunde 119. l.
860. *Coutts, H. T.* et *Stephen, G. A.* Manual of library bookbinding. 1911. — Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle 74—76. l.
861. *Csűrös Ferenc.* A debreczeni városi nyomda története. 1911. — Ism. Trócsányi Zoltán. EPhK. 156—159. l. és Ung. Rundschau 692—699. l. — *Pintér Jenő.* Irodalomtört. 74. l. — Hellebrant Árpád. Századok 54—58. l. — Gyalus István. Könyvszemle 348. l. — *dr. Marczinkó Ferenc.* Uránia 185. l.
862. *Ecsedi István dr.* A világ legrégebb és legnagyobb fali naptára. (A debreczeni kollégium mexikói régi metszetéről.) Debreczeni képes kalendárium 1912. 132—135. l.
863. *Erdélyi Pál.* A kolozsvári egyetemi könyvtár. Uránia 49—54. l.
864. *Erdélyi Pál.* Az erdélyi könyvtárakról. Erd. Múz. 127—149. l.

865. *Ferenczy Sándor*. Adalékok a Régi Magyar Könyvtárhoz. Erd. Múz. 355. l.
866. *Fitos Vilmos*. A magyar bibliografiai irodalom az 1911. év utolsó negyedében. Könyvszemle 184. l.
867. Fontosabb könyv- és kéziratárverésekről. U. o. 34. l.
868. *Fraknói Vilmos*. Egy magyar könyvgyűjtő New-Yorkban. U. o. 213—218. l.
869. *Fraknói Vilmos*. A newyorki Public Library. U. o. 283. l.
870. *Fraknói Vilmos*. Egy amerikai közkönyvtár. Múz. Könyvt. Ért. 97—105. l.
871. *Fraknói, Wilhelm*. Eine öffentliche Bibliothek in New-York. Ungar. Rundschau 800—810. l.
872. *Gábor Gyula*. Adatok a középkori magyar könyvírás történetéhez. 1. Egy ismeretlen Thuróczy-kiadás (?) 2. Jogkönyvek recepciója hazánkban. Könyvszemle 302—315. l.
873. *Gagyi Jenő*. Adatok a második moldvai nyomda történetéhez. Könyvszemle 59—64. l.
874. *Gulyás Pál*. Az Elzevirek reszpublikái és rokonkiadványok a M. N. Múzeumban. Könyvszemle 110—134. 230—256. l. (Önállóan is megjelent. 8 r. 96 l.) [289—301. l.]
875. *Gulyás Pál*. Magyar tudományos könyvészet terve. Könyvszemle
876. *Gulyás Pál*. Egy felsőmagyarországi könyvkötőcsalád följegyzéseiből. U. o. 257—261. 330—342. l.
877. *Gyalui Farkas*. A gyulafehérvári Batthyány-intézet kiállítása. Erdélyi Lapok 32. sz.
878. *Hajdu Gyula*. A halle-wittenbergi egyetemi magyar könyvtár. Közöny XLII. 12—13. sz.
879. *Harsányi István*. I. Rákóczy György sárospataki bibliája. Múz. könyvt. Ért. 250—256. l.
880. *Hayn, Hugo u. Gotendorf M. Alfred*. Bibliotheca Germanorum erotica et curiosa. I. 1912. — Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle 168—170. l. [M. Nyelv 260—262. l.]
881. *Hellebrant Árpád*. A magyar nyelvtudományi irodalom 1911-ben.
882. *Hellebrant Árpád*. A magyar pædagogiai irodalom 1911-ben. Magy. Pædag. 365—464. l. [EPhK. 561—679. l.]
883. *Hellebrant Árpád*. A magyar philologiai irodalom 1911-ben.
884. *Hellebrant Árpád*. Néprajzi könyvészet 1910-ról. Ethnogr. 122—125. 245—250. 310—314. l.
885. Huszonnég év szakirodalma. M. Nyomdászat 48—51. l. (A M. Nyomdászatban megjelent cikkek repertoriuma.)
886. Huszonöt esztendő. I. 1888—1906. II. 1907—1911. Magy. Nyomdászat 2—13. l. (A «M. Nyomdászat» folyóiratról többen.)
887. *Iványi Béla dr.* Könyvek és képek a Szepességen a XVI—XVII. században. Közlem. Szepes vm. multjából 69—78. l.
888. *Iványi Béla dr.* Feja Dávid könyvtára. Tört. Közl. Abauj-Torna vm. multjából. 104—106. l. [és vid. 20. sz.]
889. *Jurkovich Emil*. Régi számadási könyveink. Besztercebánya
890. *Karácsonyi János dr.* Kísérletek nagyváradi nyilvános könyvtárak létesítésére. Népmvelési Közl. 28. évf. 77—80. 93—97. l.
891. *Kemény Lajos*. Egy XVIII. századbeli könyvtár. Könyvszemle 158—161. l.

892. *Köblös Zoltán*. Adalékok a Régi Magyar Könyvtárhoz. Erd. Múz. 96—98. 192. 1.
893. *Komáromy A. dr.* Kalendárium 1722-ből. Nagyszőlősi Hirl. 6. sz.
894. *Kudora Károly*. Könyvtárpolitika és az új egyetemek. Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 16 l.)
895. *Ladewig, Paul*. Politik der Bücherei. 1912. — Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle 357—362. 1.
896. A Magyar Nemzeti Múzeum országos Széchenyi-Könyvtára az 1911. évben. U. o. 193—212. 1.
897. *Matolcsy Miklós*. Könyv- és irodalmi gyűjtemény a magyarorsz. gyógyszerész-munkákról. 1910. — Ism. Ernyey József. U. o. 268—273. 1.
898. *Milkau, Fritz*. Die königl. u. Universitätsbibliothek zu Breslau. 1911. — Ism. Σ. U. o. 362—365. 1.
899. Minerva, Magyar. — A magyarországi múzeumok és Könyvtárak címűkönyve. Közrebocsátják a Múzeumok és könyvtárak országos Tanácsa és országos Főfelügyelősége. IV. évf. 1904—1911. Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 1039 l.) — Ism. Leitner Miksa. Pesti Hirlap 273. sz.
900. A Múzeumok és Könyvtárak orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények fejlődése az 1911. évben. Múz. Könyvt. Értes. 152—187. 1. — Építkezési és berendezési ügyeinek állása 1912. június hó elején. U. o. 187—201. 1.
901. A Múzeumok és Könyvtárak orsz. Tanácsa és orsz. Főfelügyelőségének emlékirata a magyar könyvtárügy fejlesztése érdekében. Könyvszemle 188—192. 1.
902. *N. J.* Kritikai tanulmány a magyar könyvnyomtatás mai irányáról. M. Nyomdászat 277—279. 306. 331—333. 1.
903. *Novitzky N. László*. Egyesült erővel. A magyar könyvnyomdászok ötvenévi szakszervezeti tevékenységének története. Bpest, (1912.) Világosság. (4-r. 559 l.) Ism. *P. M. Úttörő* 42. sz.
904. *Obál B. dr.* Hungarica Vitebergensia. — Ism. Trócsányi Zoltán. M. Nyelv 129. 176. 1. [lozsvár, 1912. (8-r. 8 l.)]
905. *Orosz Endre*. Ornstein József őrnagy irodalmi munkálatai. Kö-
906. *Petrik Géza*. Magyar könyvészet. 1886—1900. Az 1886—1900. években megjelent magyar könyvek, hírlapok és folyóiratok, atlaszok és térképek összeállítása. Tudományos szak- és tárgymutatóval. 8. füzet: Tárgymutató. Aba Símuel — Ifjúsági iratok. Budapest, 1912. Eggenberger. (8-r. 160 l.) 5 K.
907. *Pongrácz József*. Az oxfordi Bodleian könyvtárról. Pápai Jókai-kör évkönyve XVIII. 25—30. l. és Komáromi Ujs. 26. sz.
908. *Pongrácz József*. A cambridgei Korvin-kódex és a Trinity College magyar vonatkozású egyéb kéziratai. Könyvszemle 1—7. 1.
909. *Pruzsinszky Pál*. Kálvin-irodalom 1909—1910-ben. Lelkészegyesület 1. sz. — Dr. Veress István. U. o. 3. sz.
910. *Steinherz Miklós*. Miért nem találták fel a nyomdászatot már az ókorban? Grafikai Szemle 241. 1.
911. *Székely János*. A hódmezővásárhelyi városi közkönyvtárról. Múz. Könyvt. Értes. 295—299. 1.
912. *Székely János*. Hódmező-Vásárhely közkönyvtárának címjegyzéke. 1911. — Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle 167. 1.

913. *Szemák István dr.* Ifjúsági könyvtárjegyzék. A középfokú iskolák ifjúsági könyvtárai számára. Budapest, 1912. Révai testv. (8-r. 170 l.) 4 K. — Ism. dr. Molnár György. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 921—923. 1.
914. *Szentiványi Róbert dr.* Az 1638-iki bártfai kalendárium. Erd. Múz. 193. 1.
915. *Sztripszky Hiador.* Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I. II. kötetéhez. Pótlások és igazítások. 1472—1711. Budapest, 1912. Lantos. (8-r. 12+710+1 l.) 24 K. — Ism. Melich János. Könyvszemle 350—352. 1. — Századok 725. 1.
916. *Tháry Zsigmond.* A szombatos kódexek bibliográfiája különös tekintettel azok énektartalmára. (Mezőtúri ref. főgimn. 1911 12. ért. 23—84. 1.) — Rövid ism. Irodalomtörténet 443. 1.
917. *Tímár Kálmán.* Szepesszombati Tamás könyvtarának töredéke. Könyvszemle 284. 1.
918. *Trócsányi Zoltán.* Kit tartottak a XVI. században Magyarországon a könyvnyomtatás föltalálójának? U. o. 384. 1.
919. *Trócsányi Zoltán.* Volt-e székely István krónikájának 1558-iki kiadása? U. o. 188. és 385. 1.
920. *Vértesy Jenő dr.* A szomolnoki műkedvelő színtársulat könyvtára a M. N. Múzeumban. U. o. 8—18. 135—151. 214—229. 1.
921. Vidéki könyvtáraink 1910-ben. U. o. 19—54. 1.
922. *Ward, Gilbert.* The practical use of books and libraries. 1911. — Ism. U. o. 170. 1.
923. *Ziert, Č.* Bibliografie Česke historie. I—IV. 1900—11. — Ism. Krajnyák Edvárd. Századok 619—622. 1.

2. Magyar irodalomtörténet.

924. *A. A Comico-tragédiához.* EPhK. 69. 1.
925. *P. Ábrahám Ernő.* Hét szilaj csikó. 1911. — Ism. szj. Kath. Szemle 348. 1. — Remetey Dezső. Kultura 162—164. 1. — L. Magy. Középkiskola 235. 1. — Vasárn. Ujs. 13. sz.
926. *Adorján Andor.* Sorsok és pályák. 1911. Ism. Vasárn. Ujs. 4. sz. — Fenyő Miksa. Nyugat II. 66 l. — K. I. Revue crit. 32. sz. — Élet 29. sz.
927. *Agárdi László.* A modernnek és az iskola. Kolozsv. kegyr. főgimn. 1911/12. ért. 9—68. 1. — Ism. Horváth János. Irodalomtört. 404—407. 1. — Agárdi L. megjegyzése. U. o. 506. 1.
928. *Alföldy Béla.* A magyarországi református énekekről. Szászvárosi kollég. 1911 12. ért. 13—26. 1.
929. *Alszegehy Zsolt.* Iskoladráma a mohácsi vészről. EPhK. 62. 1.
930. *Anka János.* Tengersizemek. Költemények. Ism. Patyi István. Kath. Szemle 589—591. 1. — Sík Sándor. Élet 9. 10. sz. — Harsányi Lajos. Egyh. Közl. 52. sz.
931. *Antal István* versei. Ism. Vasárn. Ujs. 12. sz.
932. Apollonius históriája. Kolozsvár. 1591. Kiadta Berecz Sándor. (Régi Magyar Könyvtár 31. füz.) Budapest, 1912. Akadémia. (8-r. 88 l.) 3 K. — Ism. Király György. EPhK. 470—472. 1. — Kristóf György. Irodalomtört. 199. 1.

933. *Arday Pál dr.* Az első miskolczi kálvinista pap. Miskolczi Napló 27. sz. (Hevessy Mihály. 1520.)
934. *Árkosi Ferenczi K.* A pálfalvi szélmolnár. 1912. — *Ism. r. r.* Bpesti Szemle 151. köt. 156—158. l. — *Élet* 26. sz.
935. *Asbóthné Ferenczi Sári.* A székely népballadáról. EPhK. 193—206. l.
936. *b. j.* Újabb regényeink. Kath. Szemle 204—214. l.
937. *Balásházy P.* Forrongások. 1911. — *Ism. b. j.* Kath. Szemle 204. l.
938. *Balázs Béla.* Misztériumok. 1912. — *Ism. Hét* 50. sz.
939. *Balázs, Béla.* Gaa. Übers. v. Heinrich Horvát. P. Lloyd 307. sz.
940. *Balla Ignác.* Tréfaország. 1912. — *Ism. Radnóti Dezsóné. Család és Iskola* 4. sz.
941. *Balla Ignác.* Kámeák. — *Ism. Vasárn. Ujs.* 4. sz. — *x. Revue de Hongrie* IX. 155. l. [392. l. (Pulitzer.)
942. *Balla Ignác.* A legelső újságíró. *Magy. Figyelő* III. köt. 384—
943. *Bán Ferencz.* A tizenkettedik. 1912. — *Ism. Carter Jenő. Pester Lloyd* 177. sz. — *Élet* 45. sz.
944. *Bánffy Miklós gr.* A Nagy Úr. Tragédia. Először adták a Magyar Színházban decz. 28. [203 - 208. l.
945. *Bánóczy József.* Jelentés a Karátsonyi-pályázatról. Akad. Értes.
946. *Bársony István.* Ingovány. 1912. — *Ism. (P. L.) Magy. Nemzet* 73. sz. — *T. Gy. Magy. Hirl.* 56. sz. — *Hét* 9. sz.
947. *Bársony I.* A diadalút. — *Ism. Vasárn. Ujs.* 14. sz.
948. *Bársony I.* Dinamit. — *Ism. Balla Ignác. Uj Idők* I. 47. l.
949. *Bayer József.* Néhány adat az írói és művészi díjazások történetéhez. *Irod. tört.* 181—183. l. [186—203. l.
950. *Bayer József.* Jelentés a gróf Teleki-pályázatról. Akad. Értes.
951. *Bayer József.* Telemek és Kalypso előadásának kérdéséhez. EPhK. 377—381. l. [b. m. P. Napló 238. sz.
952. *Béldi Izor.* A gyanus király. 1912. — *Ism. R. P. Lloyd.* 242. sz. —
953. *Benedek Elek.* Falusi bohémek. *Idill* 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban decz. 13.
954. *Benedek Marcell.* Az erősebb. Szinmű. Először adták a Nemzeti Színházban szept. 21.
955. *Benedek Marcell.* A modern német dráma Magyarországon. *Phil. Dolg.* 313—322. l.
956. *Benkóczy Emil.* Horváth István «Nagy Lajos és Mátyás védelmezése a nemzeti nyelv ügyében» című könyvének ajánlása. *Uránia* 421. l.
957. *Benyák Bernát.* Veszprém városának nyájas leírása. *Kiadta Perényi József. Veszprém,* 1912. (8-r. 20 l.) — *Rövid ism. Irod. történet* 538. l.
958. *Beöthy Zsolt.* Írói arcképek. *Ism. Gr. Uránia* 135. l.
959. *Berczik Árpád* színművei. 1912. — *Ism. Cz. Budapesti Szemle* 152. köt. 470—474. l. — *Budap. Hirl.* 281. sz. — *Vasárn. Ujs.* 48. sz.
960. *Berczik Á.* Nézd meg az anyját. — *Ignotus. Bpesti Hirl.* 117. sz.
961. *Berkes Imre.* Ezer leányfej. *Regény.* 1912. — *Ism. Lakatos László. P. Napló* 300. sz.
962. *Berzeviczy Albert* válogatott beszédei. 1912. — *Ism. P. L. Magy. Nemzet* 9. sz.
963. *Bessenyei György.* Az embernek próbája. 1772. és 1803. *Kiadta Harsányi István. (Régi Magyar Könyvtár* 30. füzet.) Budapest,

1912. Akadémia. (8-r. 196 l.) 5 K. — Ism. Gálos Rezső. EPhK. 353. l. — Imre Sándor. Irodalomtört. 197—199. l.
964. *Bessenyei György*. A philosophus. A kolozsv. Nemz. Színház előadása Budapesten május 3. — Ism. Zuboly. Magy. Nemz. 106. sz.
965. *Biró Lajos*. Kúnszállási emberek. 1912. Ism. Vasárn. Ujs. 25. sz.
966. *Biró Lajos*. Nyári zivatar. 1911. Ism. *bj.* Kath. Szemle 210. l.
967. *Biró L.* A fekete ostor. 1912. — Ism. Mors eques. Kultura 46. l.
968. *Biró L.* A rablólovag. Színmű. Először adták a M. Szính. -ban jan. 27.
969. *Biró Lajos és Lengyel Menyhért*. A cárnő. Színjáték 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban febr. 23.
970. *Bleyer Jakab*. Hazánk és a német philologia. Ism. Turóczy-Trostler József dr. Bpester Presse. 88. sz. — Kont I. Revue German. VIII. 68. l. — Lásd 1291. sz. alatt is.
971. *Bodnár I.* Alkonyat. 1912. — Ism. *Sz. L.* Élet 15. sz.
972. *Bokor Malvin*. Két világ. 1911. Ism. dr. Mattyasóvszky Kasszián. Religio 4. sz. — Prónai Lajos. M. Középisk. 40. l.
973. *Borbély István*. A «Debreczeni Disputa». Erd. Múz. 278—280. l.
974. *Borbély Sándor*. Az én világom. 1912. — Ism. Harsányi Lajos. Egyh. Közl. 1. sz.
975. *Böröcz Marcell*. Ferencesek a középkori magyar irodalomban. 1911. — Ism. Babits Mihály. Irodalomtörténet 262—264. l. — Turóczy József. Nyelvőr 376. l. [Dór. Élet 27. sz.]
976. *Bródy Sándor*. Imre herceg. — Ism. *L—t.* Hét 22. sz. —
977. *Büky György*. Kótázik a mámor. — versei. Ism. Halmi Bódog. Kultura 234. l. és Máramaros 15. sz. — Vasárn. Ujs. 16. sz.
978. *Canti* populari ungheresi. Tradotti da Silvano Gigante. Milano, Palermo, 1912. (8-r. 203 l.) 250 L. — Ism. Babits Mihály. Irodalomtörténet 477—481. l. [Társaságról.]
979. *Carpaccio*. A «világköltő» dervisei. Hét 17. sz. (A Komjáthy J.)
980. *Cholnoky Viktor*. Az Alerion-madár vére. Ism. *H. B.* Kultura 167. l. — dr. Kardos Albert. Debreczeni Szemle 1. sz.
981. *Cholnoky Viktor*. Néhuztán meséiből. — Ism. Vasárn. Ujs. 52. sz.
982. *Csapodi Alaga Vilma*. Almavirág. 1911. — Ism. Prónai Antal. Magy. Középiskola 41. l.
983. *Csáth Géza novellái*. — Ism. Hét 15. sz.
984. *Csécsey Imre*. Az élet felé. — Ism. László István. Kultura 615—617. l. — Dór. Élet 18. sz. [Szemle 993. l.]
985. *Cséplő István*. Hangulatok. 1912. Ism. dr. Tordai Anyos. Kath.
986. *Csernátoni Gyula* leveleiből. Közli Hangay Oktáv. Erd. Lapok 2. sz.
987. *Csiky Gergely*. Buborékok. Vígj. 3 felv. Uj betanulással adták a Nemzeti Színházban június 2.
988. *Csizmadia Sándor*. Csak vissza nem! Költemények. Ism. Ormos Ede. Népszava 242. sz. — Szász Menyhért. Kultura 1332—34. l.
989. *Csontos Kálmán*. Üdv és kárhozat. — Ism. Élet 18. sz.
990. *Culinyi Tilli*. A diplomata. Regény. — Ism. Hét 1. sz.
991. *Czaniak Gyula*. Néhány szó az új Enekeskönyvről. Protest. Egyh. Isk. Lap 31. 32. sz.
992. *d.* Egy lapszerkesztő életéből. Religio 42—44. sz. (A Religióról.)
993. *Darnay Kálmán*. Apróságok Zalavármegye három legnagyobb fiának: Deák Ferenc, Kisfaludy Sándor és gróf Festetics Györgynek életéből. Almanach 1912. 150—158. l.

994. *Dávid Ferenc* művei I. Rövid magyarázat. 1910. — Ism. Melich János. Könyvszemle 349. l. — *rd.* Erd. Múz. 99. l. — Harsányi István. Múz. Könyvt. Értés. 217. l.
995. *Dézsi Lajos dr.* A czegei névtelen. Békefi Emlékkönyv 354—358. l.
996. *Diego.* Tépett lapok. — Ism. dr. Tordai Anyos. Kath.Szemle 356. l.
997. *Divéky Adorján dr.* Egy lőcsei szerző műve 1513 ból. Közlem. Szepes vm. multjából 116—118. l. (Pauschner Sebestyén rövid számtani könyve.)
998. *Dobóczki Pál.* Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. Németh J. (8-r. 46 l.)
999. *Doktor.* A magyar drámaírás első nyomai. Debr. Szemle 40. sz.
1000. *Domanovszky Sándor dr.* Kézai kódexéről. Békefi-Emlékkönyv 81—91. l.
1001. *Drasche-Lázár Alfréd.* A nő és a kígyó. — Ism *p. l.* Magy. Nemzet 303. sz.
1002. *Duka Tivadar dr.* egy kiadatlan levele (London, 1878. febr. 10.) Közli Dudás Andor. Bács-Bod. vm. Tört. Társ. Évkönyve 28. évf. 139—143. l.
1003. *Dutka Akos* új verses könyve. Ism. Gömör Ferenc. Népszava 305. sz. — Hét 50. sz. és Vasárn. Ujs. 53. sz.
1004. *Elek Oszkár.* A gonosz mostoha meséje. Bpesti Szemle 151. köt. 300—306. l.
1005. *Emőd Tamás* versei. Ism. Pogány Béla. Nagyvárad Napló 27. sz.
1006. *Endreffy János.* Magyar káté-énekek a XVI. században. (Székács-Emlékkönyv 549—568. l.)
1007. *Enyedi György.* Tancredus király leánya Gismunda és Gisquardus széphistóriája. Összehasonlító irodalomtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja Henrich Arnold. (Értekezések a kolozsvári egyet. magy. irod. tört. szemínáriumából. 2. sz.) Kolozsvár, 1912. (8-r. 125 l. 1 lev.)
1008. *Eörsy Tóth Julia.* Lót. Bpest, 1910. Ism. *bj.* Kath. Szemle 206. l.
1009. *Erdős Renée.* Hazátlan irodalom. Élet I. 1. sz. (Kazinczy kora.)
1010. *Erdős Renée.* János tanítvány. Ism. Blas. Kultura 302—306. l.
1011. *Erdős Renata.* Giovanni il discepolo. Trad. P. E. Pavolini. Ism. Élet 18. sz. [Színházban jan. 10.]
1012. *Farkas Pál.* A varsányi csata. Vigj. Először adták a Magyar
1013. *Farkas Pál.* Doktor Hartmann. Regény. 1912. — Ism. *P. L.* Magy. Nemzet 68. sz. — *T. Gy.* Magy. Hirl. 56. sz.
1014. *Feld Mátyás* és *Faragó Jenő.* Gróf Schlézinger. Bohózat. Először adták a Budapesti Színházban jan. 12.
1015. *Feleky Géza.* A Kisfaludy-Társaság. Világ 41. sz.
1016. *Ferenczy Ferencz.* A szerelem útjai. Színmű. Először adták a Nemzeti Színházban márcz. 8. [Hongrie IX.]
1017. *Ferenczy, François de.* Flirt. Comédie en trois actes. Revue de
1018. *Finta Sándor.* A rettenthetetlen ólomkatona. Győr, 1912. — Ism. *gd.* Kath. Szemle 881. l. — Ifj. Kárpáti Endre. Kultura 50. l.
1019. *Firtos Ferenc.* A Debreczeni Disputa kéziratáról. Irodalomtört. 353—360. l.
1020. *Fleischmann Gyula.* A cigány a magyar irodalomban. Budapest, 1912. Németh J. (8-r. 54 l.) 2 K. — Rövid ism. Irodalomtörténet 509. l.

1021. *Főgel, Jos.* Quomodo rex Wladislaus II. . . . de rebus litterariis meriti sint. etc. — *Ism. Perepatits István. Irod.-tört. 74. l.*
1022. *Földes Imre.* Fekete ország. Regény. 1912. — *Ism. Kadix. Alkotmány 242. sz. — Vasárn. Ujs. 44. sz.*
1023. *Fülöp Árpád.* Költemények. 1912. — *Ism. Vidor Marci. Határszéli Ujság 49. sz.*
1024. *Gábor Andor.* Pesti sirámok. — *Ism. Hét 40. sz. — Élet 45. sz.*
1025. *Gábor Andor és Liptai Imre.* A sarkantyú. Dráma 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban nov. 8.
1026. *Gábor Ignác.* Szent Margit verses legendája. *Nyelvőr 117—119. l.*
1027. *Galamb Sándor.* Két kuruc dal. *Irodalomtörténet 62. l.*
1028. *Gálos Rezső.* Bánfi Dénes csókja. *Uránia 108—116. l.*
1029. *Gálos Rezső dr.* Képek a régi magyar irodalomból. *Temesvári Hirlap 1911. 263. 264. sz.*
1030. *Garay Ferencz.* A primadonna. — *Ism. Uj Idők 125. l.*
1031. *Gárdonyi Géza.* Hosszúhajú veszedelem. — *Ism. Gerely Jolán. Egyh. Közl. 1. sz.*
1032. *Gárdonyi Géza.* Messze van odáig. — *Ism. Hét 48. sz.*
1033. *Gedő Szeréna.* Filozófiai költészetünk. 1911. — Rövid *ism. Irodalomtörténet 352. l.* [17. sz. — Hét 14. sz.]
1034. *Gellért Oszkár.* Rubens asszonya. 1912. — *Ism. Vasárn. Ujs.*
1035. *Gondán Felicián.* Kinizsiné Magyar Benigna imádságos könyvei. (Festetich- és Czech-kódex.) Budapest, Stephaneum, 1912. (8-r. 16 l.) 1 K. — Megjelent a Békefi-Emlékkönyv 196—211. l. is.
1036. *Gross, Josef.* Szilágyi u. Hajmási. 1911. — *Ism. Roboz Andor. Irodalomtört. 138. l. — Heinrich G. Ung. Rundschau 707—709. l. és EPhK. 372—374. l.*
1037. *Gulyás József.* Az «Árgirus» korának kérdéséhez. *EPhK. 188. l.*
1038. *György Lajos.* Szép Magelona. (1676.) 1911. — *Ism. Heinrich Gusztáv. Irodalomtört. 189. l. — Király György. EPhK. 355. l. — Lásd 2355. sz. a. is.*
1039. *Gyulai Pál* kritikai dolgozatai. *Ism. Palágyi Lajos. Magyar Nemzet 3. sz. — Papp Ferencz. Budap. Szemle 150. köt. 471—477. l. — d. Religio 11. sz. — Vasárn. Ujs. 2. sz.*
1040. *Gyulai Pál.* Birálatok. 1911. — *Ism. ly. Uránia 134. l. — Papp Ferencz. Budap. Szemle 150. köt. 471—477. l. — Gálos Rezső. M. Középiszkola 236. l. — Kéki Lajos. Irod.-tört. 122. l.*
1041. *Hajnik Miklós.* Mindennapi versek. — *Ism. Vasárn. Ujság 17. sz. — Harsányi Lajos. Egyh. Közl. 52. sz.*
1042. *Hajnik Miklós.* Mesék mosolygó halotról. *Ism. Balla Ignác. Uj Idők I. 47. l.* [m. multjából 57—59. l.]
1043. *Hajnóczy Iván dr.* Magyar költők a Szepességen. *Közlem. Szepes*
1044. *Halász Imre.* Egy letűnt nemzedék. 1911. — *Ism. Szende Pál. Huszadik Század 25. köt. 275—277. l. — Keszler József. Nyugat I. 385—391. l.*
1045. *Halmi Bódog.* A «Nyugat»-ról. *Máramaros 25. 26. sz.*
1046. *Hangay Sándor.* Szemiramisz csodakertje. 1912. — *Ism. Keller Imre. Nemz. Nőnevelés 420. l. — dr. Kemény Gábor. Erdélyi Lapok 12. sz. — Balassa Imre. Kultura 682—686. l.*
1047. *Haraszthy Lajos.* A ki vagyok. Versek. 1912. *Ism. Vasárn. Ujs. 23. sz. — án. Az Ujság 166. sz. — P. L. M. Nemzet*

140. sz. — Ádám Éva. Erdélyi Lapok 20. sz. — Mors Eques. Kultura 675—677. l. — Élet 32. sz.
1048. *Harc a Nyugat körül.* Huszad. Század 25. köt. 252—256. l.
1049. *Harsányi István.* A csepregi graduál. Irodalomtört. 110—112. l.
1050. *Harsányi István.* Egy Rákóczi-korabeli ének eddig ismeretlen változata. Sárosp. Ref. Lapok 34. sz. (Sok bút arasztott.)
1051. *Harsányi István.* A magyar biblia történetéhez. Nyelvőr 190. l. (Torkos András új testamentumáról.)
1052. *Harsányi István.* Néhány szó énekeskönyvünk első kiadásáról. Sárosp. Ref. Lapok 1. sz.
1053. *Harsányi István.* A sárospataki ref. főiskolai könyvtár három eddig ismeretlen passionálisa. Múz. Könyvt. Értes. 63—65. l.
1054. *Harsányi István.* Volt-e az «imádság és ének szent István király jobb kezének megtalálásáról» című nyomtatványnak 1484-iki nürnbergi kiadása? Könyvszemle 316—321. l.
1055. *Harsányi Kálmán.* Napi témák, örök problémák. 1911. — Ism. Keller Imre. Figyelő 22. sz. — Kr. Nemz. Nőnevelés 337. l.
1056. *Harsányi Lajos.* A napkirály rokona. 1911. — Ism. Patyi István. Kath. Szemle 252. l. — Gerely József. Egyh. Közl. 12. sz. — Lám Frigyes. Religio 6. sz. — Prónai Lajos. M. Középkiskola 234. l. — Sik Sándor. Élet 4. sz. — (Sn.) Bpesti Hirl. 124. sz. — Vasárn. Ujs. 18. sz. — Uj Idők I. 125. l.
1057. *Harsányi Zsolt.* A limonádé ezredes. Énekes vigj. 3 felv. Előszőr adták a Királyszínházban szept. 5.
1058. *Hegedűs Gyula.* Pesti mesék. 1912. Ism. K. F. Világ 148. sz. — Szenes Béla. Kultura 1075. l. — Hét 28. sz.
1059. *Hegedűs Sándor.* A kalandor. Színmű. Előszőr adták a Víg-színházban ápr. 17.
1060. *Heltai Jenő.* Az utolsó bohém. — Ism. Várady István. Nyugat I. 556. l. — Szemző Pál. Kultura 110. l.
1061. *Heltai Jenő.* Az én második feleségem. — Ism. Mors eques. Kultura 48. l. — Gerely Jolán. Egyh. Közl. 1. sz.
1062. *Heltai J.* Színes könyvek. — Ism. Gerely Jolán. Egyh. Közl. 1. sz.
1063. *Herczeg Ferencz.* Éva boszorkány. Színmű. Előszőr adták a Nemzeti Színházban márcz. 22.
1064. *Herczeg Ferencz.* Álomország. 1912. — Ism. Mohácsi Jenő. P. Lloyd 272. reg. sz. — (P. L.) M. Nemzet 144. sz. — Vasárn. Ujs. 34. sz.
1065. *Herczeg Ferencz.* Mesék. Ism. Radnóti Dezsőné. Család és Isk. 1. sz.
1066. *Herczeg Ferencz.* A fehér páva. 1911. Ism. bj. Kath. Szemle 205. l.
1067. *Herczeg Ferencz.* Napváros. Ism. P. L. Magy. Nemzet 31. sz. — Vasárn. Ujs. 7. sz. — (Sn.) Hét 10. sz. — Élet 21. sz.
1068. *Horváth Akos.* Temető volt a kertünk. Ism. Élet 49. sz.
1069. *Horváth Béla (Szalkai).* A Pesti Hirlap és a Kelet Népe. Kath. Szemle 928—947. 1047—1063. l.
1070. *Horváth Cyrill.* Középkori legendáink. 1911. — Ism. dr. Bittenbinder Miklós. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 498—500. l. — Gábor Rezső. M. középisk. 37—39. l.
1071. *Horváth Istvánnak* minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1805. eszt. Széchy Károly másolatából. Irod. Tört. Közlem. 67—87. 206—226. 328—340. 419—430. l.

1072. *Horváth János*. Balassi Menyhért Tamás-deákja. Irod. -tört. 108. l.
1073. Hugó Károly. (A hivatalos irodalomtört. tévedései.) Világ 136. sz.
1074. *Idus*. Akkordok. — Ism. dr. Tordai Anyos. Kath. Szemle 358. l.
1075. Irodalomtörténet (folyóirat). — Ism. cs. EPhK. 259. l.
1076. *Janovics Jenő dr.* Mese-drámák a magyar irodalomban. Magy. Hirl. 58. sz.
1077. *Janovics Jenő dr.* Sztáray Mihálytól—Herczeg Ferenczig. A kolozsvári Nemzeti színház drámatört. ciklusának utolsó estéjén elmondta. — U. o. 84. sz.
1078. *Janovics Jenő dr.* Dóczitól—Csiky Gergelyig. U. o. 62. sz.
1079. *Janovics Jenő dr.* A népszinmű hanyatlásáról. A kolozsvári Nemz. szinh. drámatört. előadás 12. estélyén a «Csikós» előadása előtt felolvasta. — U. o. 19. sz.
1080. *Janovics Jenő dr.* Tisztujítás. A kolozsvári Nemz. szinh. drámatört. előadásainak rendjén elmondotta. — U. o. 4. sz.
1081. *Jókai Mór* hátrahagyott művei. I. sorozat. 1912. Rövid. ism. EPhK. 191. l.
1082. *Jókai*. Népvilág. Magyarázta Madzsar G. Szeged. 1912. — Bír. Szabó A. Hiv. Közl. 12. sz.
1083. *Kafka Margit*. Süppedő talajon. 1912. — Ism. P. L. Magy. Nemzet 70 sz. — Vasárn. Ujs. 10. sz.
1084. *Kafka Margit*. Színek és évek. Ism. Vasárn. Ujs. 46. sz. — Lengyel Menyhért. Nyugat II. 854. l. MórícZ Zsigmond. U. o. I. 212—217. l. — S. S. P. Napló 284. sz.
1085. *Kálnoki Izidor*. Apa és fia. Ism. Papp Ferencz. Budap. Szemle 152. köt. 148—155. l.
1086. *Kálnoki Izidor*. Veronkák szerencséje. Ism. Papp Ferencz. U. o. 152. köt. 148—155. l. — *bj.* Kath. Szemle 211. l.
1087. *Kálnoki Izidor*. Apró komédiák. — Ism. Papp Ferencz. Budap. Szemle 152. köt. 148—155. l. — Balla Ignác. Uj Idők I. 47. l. — Harsányi Lajos. Egyh. Közl. 2. sz.
1088. *Kálnoki Izidor*. Igen Czenczi. 1911. — Ism. Vasárn. Ujs. 28. sz. — *h. r.* Az Ujság 237. sz.
1089. *Kanizsai Ferencz*. Büntársak. 1912. — Ism. H. László Ary. Kultura 557. l. — S. Élet 25. sz.
1090. *Kanizsai Ferencz*. A cserebogár. — Ism. Harsányi Lajos. Egyh. Közl. 1. sz.
1091. *Kardos Albert*. A magyar irodalomtörténet korszakai. Irodalomtört. 248—251. l.
1092. *Karinthy Frigyes*. Esik a hó. 1912. — Ism. Kemény Simon. Magy. Figyelő III. köt. 160—162. l. — Carter Jenő. P. Lloyd 189. sz. — Somlyó Zoltán. Világ 177. sz. — Várady István. Nyugat II. 372. l. — Hét 28. sz.
1093. *Karinthy Frigyes*. Görbe tükör. 1912. — Ism. K. E. Kultura 1263. l.
1094. *Karinthy Frigyes*. Így írtok ti. (Modern könyvtár.) 1912. — Ism. Kosztolányi Dezső. Világ 50. sz. — F. G. Uj Élet I. 593—596. l. — G. P. Lloyd 54. sz. — Peterdy István. Nyugat I. 363. l. — Sz. L. Hét 5. sz.
1095. *Karinthy Frigyes*. Ballada a néma férfiakról. — Ism. Vox. Kultura 1402. l.

1096. *Kárpáti Aurél*. Éjszakai ballada. 1912. *Ism. K. F. Világ* 152. sz. — *Vasárn. Ujs.* 24. sz. — *Élet* 28. sz. — *Egyh. Közl.* 46. sz. — *Uj Idők* 618. l.
1097. *Kárpáti Endre ifj.* Csöndes arcok. 1912. — *Ism. gd. Kath. Szemle* 881. l. — *Élet* 25. sz.
1098. *Katona, L. u. Szinnyei, Fr.* Geschichte d. ungar. Literatur. 1911. — *Ism. Horváth Cyrill. EPhK.* 241—243. l. — *Baros Gyula. Irodalomtört.* 75—78. l. — *Kuncz Aladár. Nyugat I.* 365—367. l. — *y. t. Budap. Szemle* 151. köt. 312—315. l.
1099. *Kéki Lajos*. A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. *Irodalomtört.* 225—237. 298—312. l.
1100. *Keleti Arthur*. A Kámzsás festő strófái. 1912. — *Ism. Lesznai Anna. Nyugat II.* 226—229. l. — *Mors eques. Kultura* 675—677. l. — *Élet* 27. sz.
1101. *Kende Ferencz*. A ponyvairodalom. *Corvina* 9—11. sz.
1102. *Kertész Kálmán*. Kétezeréves menyasszony. 1912. *Ism. dr. Perényi József. Veszprémi Hirl.* 23. sz. — *dr. Tordai Anyos. Kath. Szemle* 994. l.
1103. *T. Kiss Lajos és Varga Miklós*. Nemzeti történetünk jelentősebb eseményeinek hatása az irodalomra. *Tanítók Lapja* 23. 24. sz.
1104. *Kis Menyhért*. A gyémántos harang és más versek. 1912. — *Ism. szj. Kath. Szemle.* 591—593. l. — (t. i.) *Élet* 14. sz. — *X. Religio* 15. sz.
1105. *Kisfaludy Károly*. Csalódások. Vigjáték 4 felvonásban. Magyarázta Szigetvári Iván. 3. kiadás. 'Jeles írók iskolai tára. 26.) Budapest, 1912. *Franklin-T.* (8 r. 102 l.) 80 f.
1106. *Kisteleki Ede*. Földön és az égben. Versek. 1912. — *Ism. Lőrinczy György. Kultura* 680—682. l. — *Hét* 3. sz.
1108. *Kóbor Tamás*. Az aranyhajú Rózsika. 1912. *Ism. Bálint Lajos. Magy. Hirl.* 114. sz. — *Szilágyi Géza. Az Ujság* 128. sz. — *Carpaccio. Hét* 19. sz. — *Adorján Andor. Nyugat II.* 291. l.
1109. *Kóbor Tamás*. Komédiák. — *Ism. R. Pest. Lloyd* 48. sz.
1110. *Kóbor Tamás*. Hamupipőke 6 nagysága. 1912. *Ism. bj. Kath. Szemle* 212. l. — *Harsányi Lajos. Egyh. Közl.* 26—27. sz.
1111. *Kóbor Tamás*. Az árva Mariska napjai. 1911. *Ism. bj. Kath. Szemle* 213. l.
1112. *Kóbor Tamás*. Az álmok hercege. — *Ism. Hét* 4. sz.
1113. *Kobzy János*. Zrinyiácz és régi epikai költészetünk. Ismerteti — 3. kiadás. (Stampfel féle iskolai ismerettár. I.) Pozsony, Stampfel K. (1912.) (8-r. 104 l.) 1 K 50 f. [*EPhK.* 28—34. l.]
1114. *Kohányi Menyhért*. A Nagy Sándor-monda magyar fordítása.
1115. *Kohányi Menyhért*. A Nagy Sándor-monda Gvadányi Rontó Páljában. *Irodalomtörténet* 393. l.
1116. *Kohlmann Dezső dr. II.* Rákóczi Ferencz a magyar költészetben. Bács Bodrog m. irod. társ. Évkönyve 33—55. l.
1117. *Költők tára, régi magyar*. VII. kötet. XVI. századbeli magyar költők művei. VII. kötet. 1560—1566. Budapest, 1912. *Akadémia.* (8-r. VII, 317 l.) 4 K.
1118. *Konecz Ákos* Színházi bírálatok a negyvenes években. Debreczeni *Szemle* 27. sz. (Az «Athenæum» bírálatairól.)

1119. *Koronghy Dénes*. Diadalének. Regény. 1912. — *Ism.* p. g. Az Ujság 166. sz. — Bálint Lajos. *Magy. Hirl.* 152. sz. — *r. f.* Élet 27. sz. — Vasárn. Ujs. 21. sz. — *Magy. Figyelő* II. 500. l.
1120. A Klasszikus regénytár. XII. sorozat. *Ism.* cs. EPhK. 68. l. — *Mors eques.* *Kultura* 947—950. l.
1121. *Korvin Ottó*. Sápadások. — *Ism.* Élet 26. sz.
1122. *Kosztolányi Dezső*. Mágia. 1912. *Ism.* *an.* Az Ujság 304. sz. — Szabolcsi Lajos. Hét 48. sz. — Vasárn. Ujs. 50. sz.
1123. *Kosztolányi Dezső*. Bolondok. — *Ism.* Balla Ignác. Uj Idők I. 47. l.
1124. *Kosztolányi, Desider.* Bettelnde Lieder. Übers. v. Heinrich Horvát. P. Lloyd 307. sz.
1125. *Ková Albert*. A biblia élete — Szilágyi Géza. Mult és jövő. 163—165. l.
1126. *Kovács János*. Sue hatása a magyar regényirodalomra. 1911. — *Ism.* dr. Elek Oszkár. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 405. l. — Birkás Géza. EPhK. 162. l.
1127. *Kreszta Riza*. A magyar verses legenda története. Kolozsvár, 1912. Bonaventura ny. (8-r. 117 l.) — *Ism.* Sipőtz Pál. Irod. történet 486. l. — Századok 639. l.
1128. *Kristóf György*. Irodalmunk állapota. Erdélyi Lapok 12—14. sz.
1129. *Krúdy Gyula*. Francia kastély. 1912. — *Ism.* Bálint Lajos. *Magy. Hirl.* 238. sz. — *B.* Uj Idők 49. sz. — *K. E.* *Kultura* 1267. l. — Mohácsi Jenő. P. Lloyd 242. sz. — Élet 45. sz. — *Magy. Figyelő* IV. 240. l. — Vasárn. Ujs. 40. sz.
1130. *Krúdy Gyula*. Szindbád ifjúsága. 1912. *Ism.* Kemény Simon. *Magy. Figyelő* I. köt. 284—286. l. Bálint Lajos. *Magy. Hirl.* 238. sz. — Várady István. Nyugat I. 288. l. — *P. L.* *Magy. Nemzet* 15. sz. — Vasárn. Ujs. 26. sz. — Világ 18. sz. — *G.* P. Lloyd 24. sz.
1131. *Krúdy Gy.* Szindbád utazásai. 1912. — *Ism.* Bálint Lajos. *Magy. Hirl.* 238. sz. — *Mors eques.* *Kultura* 881. l. — *G. E.* P. Lloyd 171. sz. — Vasárn. Ujs. 9. sz. — Élet 22. sz. — Hét. 29. sz.
1132. *Krúdy Gyula*. Andráscsik örököse. 1911. — *Ism.* *bj.* Kath. Szemle 208. l.
1133. *Krúdy Gyula*. Özvegy asszony álma. — *Ism.* Lovik Károly. Uj Idők 510—512. l.
1134. *Krúdy Gyula*. Öreg író alkonya. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 24. sz. (Erdélyi Gyula.) [túl 288. sz.
1135. *Krüger Aladár* versei 1912. — *Ism.* Vucskits Jenő. Tiszán-
1136. *Kubinyi Imre*. Fekete tüzek. 1912. — *Ism.* *P. L.* *Magy. Nemz.* 140. sz. — Lesznai Anna. Nyugat II. 226—229. l.
1137. *Legioner (Gerenday László)*. A sivatag mesél. — *Ism.* *szj.* Kath. Szemle 349. l. — Várady István. Nyugat I. 111. l. — *L.* *Magy. Középisk.* 302. l. — Balla Ignác. Uj Idők I. 47. l. — Gerely Jolán. Egyh. Közl. 3. sz.
1138. *Lévay József* költeményei. — *Ism.* Hét 15. sz.
1139. *Lippich, Alexius*. Ausklang. Übers. von Heinrich Horvát. P. Lloyd. 307. sz.

1140. *Lőrinczy György*. Utitársaim. 1912. — Ism. (P. L.) Magy. Nemzet 35. sz. — Balla Ignác. Uj Idők. I. 47. l. Balassa Imre. Kultura 105 107. l. — Harsányi Lajos. Élet 17. sz. — Kardos Albert. Debrecz. Szemle 15. sz. — Mors eques. Kultura 675—677. l.
1141. *Lőrinczy György*. Fekete rózsák. 1912. — Ism. Harsányi Lajos. Egyh. Közl. 52. sz. — Vasárn. Ujs. 30. sz.
1142. *Lovik Károly*. Okosok és bolondok. 1912. — Ism. r. r. Budap. Szemle 151. köt. 154—156. l.
1143. *Lovik Károly*. A préda. 1911. — Ism. *lj.* Kath. Szemle 209. l. — Harsányi Lajos. Egyh. Közl. 23. sz.
1144. *Lovik Károly*. Egy barátságos ház története. 1911. — Ism. *lj.* U. o. 209. l. — Harsányi Lajos. Egyh. Közl. 23. sz.
1145. *Lukáts István* költeményei. Kiadta Gálos R. 1911. — Ism. Vonház István. Irod. Történet 70. l. [EPhK. 764. l.
1146. *Lukinich Imre*. Barelay «Argenis»-ének magyar fordításaihoz.
1147. *Madarász Flóris dr.* Időszaki sajtónk történetéhez. Békefi-Emlékkönyv 405 420. l. — Ism. Sík Sándor. Irodalomtört. 477. l.
1148. A magyar hírlapirodalom multjából. Grafikai Szemle 12. l.
1149. *Magyari I.* Az országokban való sok romlásoknak okairól. Kiadta Ferenczi Z. 1911. Ism. *nb.* Századok 298. l. — Bön-gésző. Prot. Szemle 310—315. l.
1150. *Makay Béla*. A lóp virága. 1912. — Ism. Patyi István. Kath. Szemle 353—356. l. — *K. Revue de Hongrie* IX. 476. l. — sz. Hét 1. sz. — Szilágyi Ádám. Nyelvőr 278—282. l. — Uj Idők I. 97. l. [Lapok 15. sz.
1151. *Makkai Sándor*. Számadás. Ism. dr. Borbély Ferencz. Erdélyi
1152. *Maller Irén*. Harmatcseppek. 1912. — Ism. Veres Károly. Kultura 555. l. [sz. — Hét 14. sz.
1153. *Malonyay Dezső*. Rodostóba. Ism. (P. L.) Magy. Nemzet 102.
1154. *Mándy Gyula*. Ó hangulat! Költemények. 1912. — Ism. Remetey Dezső. Kultura 687. l. — Hét 4. sz.
1155. *Margittay*. Marianne. 1912. — Ism. Munkácsy Sándor. Kultura 1230—1232. l.
1156. *Melich János*. A legrégibb magyarnyelvű nyomtatványok. Irodalomtört. 289—297. l., Könyvszemle 97—109. l. és Akad. Értes. 493—501. l.
1157. *Mellinger Kamilla*. Botond. Budapest, 1912. (8-r. 52 l.) — Ism. *h.* EPhK. 885. — Irodalomtört. 510. l.
1158. *Mezey, Alexander*. Rip van Winkle. Übers. v. Heinrich Horvát. P. Lloyd 307. sz.
1159. *G. Miklószy Ilona*. Utolsó felvonás. Színészek és Komédiások. Budapest, 1912. — Budap. Hirl. ny. (8 r. 148 l.) 3 K. — Ism. Élet 14. sz.
1160. *Mikszáth Kálmán*. Töviskes látogatóban. 1912. — Ism. *v. g.* Budap. Szemle 150. köt. 300—304. l. — Balla Ignác. Magy. Figyelő I. 520—526. l. *H. B.* Kultura 488. l.
1161. *Milotay István*. Neked kedves. — Ism. Kún Andor. Magy. Nemzet 301. sz. — Halasi Andor. Hét 52. sz. — *B.* Uj Idők 51. sz.

1162. *Molnár Antal*. Uj dalok. — Ism. Munk Andor. Kultura 1191—1194. l. [színházban nov. 7.]
1163. *Molnár Ferenc*. A farkas. Vígj. 3 felv. Először adták a Magyar
1164. *Molnár Ferenc*. Báró Márczius. 1912. — Ism. *P. L. Magy. Nemzet* 154. sz. — *II. B. Kultura* 811. l. — *Élet* 30. sz.
1165. *Molnár Ferenc*. Az éhes város. — Ism. *Mors eques. Kultura* 497. l.
1166. *Molnár Ferenc*. Józsi. — Ism. *a. Debrecz. Szemle* 4. sz.
1167. *Molnár Ferenc*. Egy gazdátlan csónak története. — Ism. *Vasárn. Ujs.* 49. sz.
1168. *Molnár Gábor dr.* Az első marosvásárhelyi Hirlapról. Marosvásárhely 10., 11. sz. — Nyárády E. Gyula. Néhány szó. U. o. 12. sz.
1169. *Molnár Imre*. A cenzura története Magyarországon 1600-ig. Budapest, 1912. *Élet ny.* (8 r. 70 l.) — Ism. *N. Könyvszemle* 267. l. — *Irodalomtört.* 509. l.
1170. *Móricz Pál*. Pusztuló világ. 1912. — Ism. *P. L. Magy. Nemzet* 61. sz. — *Vasárn. Ujs.* 5. sz. — Herman Ottó. *Uj Idők* I. 594. l. — Kardos Albert. *Debrecz. Szemle* 6. sz. — *Uj idők* I. 222. — *Élet* 24. sz.
1171. *Móricz Pál*. A régibb vízi élet. (Tiszai emberek és foglalkozások.) Budapest 84. sz.
1172. *Móricz Zsigmond*. Magyarok. 1912. Ism. *L. E. Hét* 16. sz. — *án.* Az *Ujság* 166. sz. — Nagy Lajos. *Uj Élet* III. 189—192. l. — *R. Pest. Lloyd* 130. sz. — Szenes Béla. *Kultura* 618. l. — *Vasárn. Ujs.* 15. sz. — Dutka Ákos. *Nagyvárad* 49. sz.
1173. *Móricz Zsigmond*. Az Isten háta mögött. — Ism. *P. L. Magy. Nemzet* 19. sz. [tura 493. l.]
1174. *Móricz Zsigmond*. Harmatos rózsza. — Ism. Szenes Béla. *Kul-*
1175. *Móricz Zsigmond*. Galamb papné. 1912. — Ism. *H. B. Kultura* 236. l. Balla Ignác *Uj Idők* I. 22. l.
1176. *Móricz Zs.* Boldog világ. Ism. Babits Mihály. *Nyugat* I. 555. l.
1177. *Nagy Endre*. A miniszterelnök. Komédia 3 felv. Először adták a Magyar Színházban. Okt. 19.
1178. *Nagy József*. A magyar irodalomtörténet korszakai. *Irod. Történet* 161—171. l. — *s—r.* megjegyzése. U. o. 317—319. l. — Nagy József válasza. «Még egyszer a magyar irodalomtörténet korszakairól.» U. o. 396—398. l. [Hirl. 38. sz.]
1179. *Nemes Béla dr.* A Vajda kör és a félsz. «Zsengék.» Szarvasi
1180. *Németh Béla*. Révai Károly. (Képpel.) *Erdélyi Lapok* 8. sz.
1181. *Nicolini, Eugenia*. Az érzelmes tündérajáték. Raimund hatása a magyar drámai irodalomra. Budapest, 1912. *Neuwald ny.* (8-r. 64 l.) — Rövid ism. *Irodalomtört.* 510. l. — *h.* *EPhK.* 886. l.
1182. *Nil*. Lélekstációk. B.-Csaba. Ism. *Blas. Kultura* 300. l.
1183. *Nyáry Albert br.* Érdekes levelek. *Uránia* 269—273. l. (Br. Jósika Miklós, Székács József levele. Br. Eötvös József Kubinyi Ferenczhez. Döbrentei Gábor, Lutzenbacher János, gr. Széchenyi I., Fáy András, Kállay Béni, Fabó András levele Kubinyi Ágostonhoz.)
1184. *Oláh Gábor*. Az embernek fia. Dráma 3 felv. Debreczen. — Ism. *Debreczeni Szemle* 10. sz.

1185. *Ozorai István*. Versek. 1912. — *Ism. Élet* 26. sz.
1186. *Pajzs Elemér*. Sassy Csaba verseskönyvei. *Kultura* 358. l.
1187. *Pakots József*. Az asszonyok rágalmazója. — *Ism. Vitellius*. U. o. 161. l.
1188. *Pápay József*. Ki hát a Gyulafehérvári Glosszák szerzője? *Nyelvőr* 145. l. — *Varju Elemér*. U. o. 171. l.
1189. *Pásztor Árpád*. Innocent. Színmű. Először adták a Vígszínházban márcz. 30.
1190. *Patyi Gyula*. Beszédes rónák. *Ism. A Cél* 234. l.
1191. *Patyi Gyula*. Beszédes rónák. A hit szárnyain. *Ism. dr. Tordai Anyos. Kath. Szemle* 357. l.
1192. *Peisner Ignác*. Magyar zsidó hírlapírók. 1. Bródy Zsigmond. *Mult és Jövő* 25. l. — 2. Veigelsberg Leó. U. o. 73. l. — 3. Sturm Albert. U. o. 165. l. — 4. Silberstein (Ötvös) Adolf. U. o. 277. l.
1193. *Pekár Gyula*. Vénusz könyei. 1912. — *Ism. o. Hét* 12. sz. — *Harsányi Lajos. Egyh. Közl.* 51. sz. — *László István. Kultura.* 357. l. — *T. Gy. Magy. Hírl.* 5. sz. — *Vasárn. Ujs.* 13. sz.
1194. *Persián Kálmán*. A magyar irodalomtörténet a kolozsvári egyetemen Imre Sándortól Széchy Károlyig. (1872-1904.) *Irod. történet* 433-438. l. — *Kristóf György megjegyzése.* U. o. 502-506. l.
1195. *Petelei István* elbeszélései. 2 köt. *Ism. Kárpáti Aurél. Hét* 13. sz. — *Balla. Uj Idők I.* 311. l. — *Kont I. Revue crit.* 34. sz. — *Vasárn. Ujs.* 13. sz.
1196. *Peterdi Andor*. A pacsirta énekel. — *Ism. Kázmér Ernő. Kultura* 1013-1016. l. — *Dr. Träger Ernő. U. o.* 748. l. és *Erdélyi Lapok* 14. sz. — *Élet* 29. sz.
1197. *Pintér Jenő dr.* Vidéki folyóiratok. *Erdélyi Lapok* 33. sz.
1198. *Prónai Antal dr.* Az iskolai színjáték a XVIII század társadalmának életében. *Békefi-Emlékkönyv* 340-353. l. — *Ism. Sik Sándor. Irodalomtört.* 476. l.
1199. *Prónai Antal*. Toldi Miklós fegyverei. *Irodalomtörténet* 184. l.
1200. *Rákosi Zoltán*. Kacagjatok csak. — *Költemények.* 1912. — *Rövid ism. Vig József. Polgárisk. Közl.* 4. sz.
1201. *Rédey Tivadar*. Prizma-versei. *Ism. Hét* 47. sz. — *Uj Idők* 50. sz. — *Vasárn. Ujs.* 49. sz. — *P. A. E. Élet* 50. sz.
1202. *Reichard Piroska*. Az életen kívül. — *Ism. Élet* 16. sz.
1203. *Reiner W. Mária*. Dal. *Ford. Violanti. Pesti Napló* 22. sz.
1204. *Reményi József*. Akik árnyékban élnek. 1912. *Ism. Pressb. Ztg.* 336. reg. sz.
1205. *Révész Béla*. A magunk útján. 1912. — *Ism. Garami Ernő. Népszava* 246. sz. — *Mohácsi Jenő. P. Lloyd* 296. sz. — *Sz. B. Kultura* 1264. l. — *Vasárn. Ujs.* 43. sz.
1206. *Révész Mihály*. A Népszava negyven esztendeje. *Népszava* 305. sz.
1207. *Reviczky Gyula*. Apai örökség. 1912. *Ism. Vasárn. Ujs.* 20. sz. — *Élet* 27. sz.
1208. *Riedl Frigyes*. Három jellemzés. *Toldy Ferencz. Greguss Ágost. Katona Lajos. (Olesó Hönvytár 1652-53. sz. 1912. (16-r. 55 l.) 40 f. Ism. Legifj. Szász Károly. Irodalomtört.* 64. l. — *Babits Mihály. Nyugat I.* 364. l. — *Sikabonyi Antal. M. Figyelő II.*

- 229—232. l. — *gr.* Uránia 135—137. l. — Dr. Szabolcsi Lajos. Világ 12. sz. — Sík Sándor. Élet 3. sz. — X. Religio 1. sz. — (*Sn.*) Budapest. Hirl. 310. sz.
1209. *Riedl Frigyes.* Csaba és a berni Detre a magyar mondában. Philol. Dolgozatok 1—7. l.
1210. *Rudnai Győző.* Harc után. — *Ism.* Mors eques. Kultura 880. l.
1211. *Rudnyánszky Gyula.* Napszállat felé. *Ism.* Vasárn. Ujs. 51. sz.
1212. (*S-n.*) A régi kalendáriomtól—a modern naptárig. M. Nyomdászlat 80—83. l.
1213. *Sárándy István.* Titokzatos vizeken. 1911. — *Ism.* dr. Mattyasóvszky Kasszián. Religio 3. sz. — Harsányi Lajos. Egyh. Közl. 9. sz. — *szj.* Kath. Szemle 349. l.
1214. *Sas Éde.* A böles meg a bolond. 1912. — *Ism.* Munk Andor. Kultura 1073. l.
1215. *Schoen A.* Palóc népdalok. 1911. — *Ism.* S. Gy. Ethnogr. 302. l.
1216. *Schöpflin Aladár.* Az új magyar irodalom. (Ady Endre és Móricz Zsigmond.) Huszadik Század 26. köt. 624—644. l.
1217. *Schöpflin Aladár.* A ponyva körül. Uj Élet II. 282—297. l.
1218. *Sebők Zsigmond* ifjúsági könyvei. (Dörmögő Dömötör utazásai. — Kujon és Kaján.) *Ism.* Vasárn. Ujs. 50. sz.
1219. *Seprődi János.* Marosszéki dalgyűjtemény. Ethnogr. 225—231. 244—298., 352—359. l.
1220. *Sík Sándor.* A belülvalók mécsé. 1912. — *Ism.* Patyi István. Kath. Szemle 1001—1004. l. — Vasárn. Ujs. 36. sz. — Lendvay. Élet 24. sz. — Harsányi Lajos. Egyh. Közl. 25. sz. — P. L. M. Nemzet. 140. sz. Hét 28. sz.
1221. *Sík Sándor.* Honfoglaló irodalom. Élet 2. sz. (Hozzászólás Erdős R. «Hazátlan irodalom» cz. cikkéhez.)
1222. *Somjai János.* A negyven éves Torontál. Torontál 124. sz.
1223. *Somlyó Zoltán.* Északra indulok. — versei. *Ism.* K. D. Hét 26. sz. — Leszuai Anna. Nyugat II. 226—229. l. — Élet 32. sz.
1224. *Sróff Gábor.* A Peleskei Nótárius történeti kialakulása. Szatmármegy. Közl. 11., 12. sz.
1225. *Susster Oszkár.* Zalamegye halhatatlanjai. a) Költői. Zalamegy. Almanach. 1912. 197—206. l.
1226. *Szabó Endre.* A tulipán. Regény. 1912. — *Ism.* (P. L.) Magy. Nemzet 56. sz. [41., 42. sz.]
1227. *Szádeczky Lajos dr.* A szigetvári vértanúk. Kolozsvári Hirl.
1228. *Szalay Mátyás.* Tűzkereszt. — versei. *Ism.* Harsányi Lajos. Élet 7. sz. [Ernö. Kultura 355. l.]
1229. *Szalay Mihály.* A nagy országúton. 1912. — *Ism.* Dr. Träger
1230. *Szécsi Ferencz.* Derű. 1—3. köt. Gyoma. 1912. — *Ism.* Pesti Napló 142. sz. — R. P. Lloyd 189. sz. — Hét 25. sz.
1231. *Szederkényi Anna.* Van ilyen asszony is. 1912. — *Ism.* Vasárn. Ujs. 18. sz. — Hét 14. sz.
1232. *Szederkényi Anna.* A csodálatos sziget. — *Ism.* K. E. Kultura 1328—1330. l.
1233. *Szelényi Odön dr.* A protestáns lelkész a modern költészetben. Evang. Lap 6 9. sz.
1234. *Szémán István.* Tíz év. 1912. — *Ism.* dr. Tordai. Ányos. Kath. Szemle 994. l. — Élet 21. sz.

1235. *Szemere György*. A hazátlanok. Regény. 1912. Ism. (*P. L.*)
Magy. Nemzet 120. sz.
1236. *Szemere György*. Komédiák. Ism. Vasárn. Ujs. 51. sz.
1237. *Szemere György*. A két jó madár. — Ism. Harsányi Lajos.
Élet 51. sz.
1238. *Szemere György*. A siralomházban. Ism. *P. Á. E.* A Cél 233. l.
1239. *Szemethy Géza dr.* Az egyházi népének ügye. Kath. Egyh.
Közl. 3., 4. sz.
1240. *Szép Ernő*. Énekes könyv. 1912. — Ism. Jász Dezső és Babits
Mihály. Nyugat I. 362. l. — *K. D.* Hét 6. sz. — *P.* Napló
44. sz. 15. lap. — Vasárn. Ujs. 7. sz. — Uj Idők I. 245. l. —
Putnoki Ferencz. Érsekujvár 27. sz.
1241. *Szigeti József*. Csizmadia mint kísértet. Színmű 3 felv. Uj be-
tanulással adták a Nemzeti Színházban máj. 3.
1242. *Szilágyi Géza*. Könyvek és emberek. 1912. — Ism. Balogh
Vilma. Uj Élet II. 629—632. l. — *án.* Az Ujság 18. sz. —
Karinthy Frigyes. Nyugat I. 833. l. — *Sn.* Hét. 3. sz. Uj
Idők I. 149. l.
1243. *Szilágyi Géza*. Versek. — Ism. Fekete Miklós. Nyugat II.
698. l. — Komlós Aladár. Mult és Jövő 471. l. — Lehotai.
Hét 41. sz. — Lőrinczy György. Uj Idők 42. sz. — Mohácsi
Jenő. P. Lloyd. 236. sz. *k. m.* Élet 45. sz.
1244. *Szilágyi G.* Kelch. Übers. v. Heinrich Horvát. P. Lloyd 307. sz.
1245. *Szini Gyula*. Bolond könnyek. 1912. — Ism. Munkácsi Sándor.
Kultura 1266—68. l. — Vasárn. Ujs. 42. sz.
1246. *Szinnyei Ferenc*. Novellairódalmunk Jósikáig. 1911. — Ism.
Weber Arthur. Irodalomtört. 134. l.
1247. *Szinnyei F.* A Magyar Emléklapok. Irodalomtört. 113—116. l.
1248. *Szinnyei József*. Magyar írók élete és munkái. A Magyar Tu-
dományos Akadémia megbízásából. XIV. köt. 8—10. füz. (Ve-
ress—Wittmann.) (Budapest, 1912. Hornyánszky V. (8-r. 1122—
1600 l.) Egy füzet 1 K.
1249. *Szirbik Antal*. Tatár kölykök. Hadüzenet a nyugatosoknak. —
Ism. Remetey Dezső. Kultura 107. l.
1250. Szívós Béla. 1845—1912. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 15. sz. —
Schöpflin Aladár. Nyugat I. 736. l.
1251. *Szlávik Ferencz*. Három közjáték. Erd. Múz. 84—92. l.
1252. *Szomaházy István*. VIII. Henrik Vilmos. 1911. Ism. *bj.* Kath.
Szemle 211. l.
1253. *Szomaházy István*. János mester és felesége. — Ism. Élet 22. sz.
1254. *Szomorj Dezső*. Györgyike drága gyermek. Színmű. Először
adták a Vigszínházban febr. 3.
1255. *Szöllösi Zsigmond*. Hihetetlen történetek. Ism. Vasárn. Ujs.
5. sz. — Balla Ignác. Uj Idők I. 47. l.
1256. *Szöllösi Zsigmond*. Férfi szerelme. — Ism. Harsányi Lajos. Egyh.
Közl. 2. és 25. sz.
1257. *Sztrakoniczky Károly*. A vigjáték-ciklus. (Megjegyzések és egy
kis előljáró beszéd.) Élet 22. sz.
1258. *Sztripszky II.* és *Alexics Gy.* Szegedi Gergely énekes könyve.
Ism. *i—r.*, dr. Kristóf György, dr. Veres Endre. Erd. Múz.
289—296. l. — Gagyi Jenő. Századok 220—224. l. — Tró-

- csányi Zoltán. EPhK. 236. 1. — B. G. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landesk. 90. 1. — Dr. Dragan Nicolae. Transilvania. 273—277. 1.
1259. *Tabéry Géza*. A néma harc. Ism. Szenes Béla. Kultura 1074. 1.
1260. *Tarcsafalvi Albert*. Székelyföldön. Versek. III. köt. 1912. — Ism. Radnóti Dezsőné. Család és Iskola 4. sz. — Portik Andor. Csiki Lapok 2. sz. — Nagy Lajos. Nemz. Iskola 1. sz.
1261. *Timaffy László*. Érző szívvel. Költemények. 1911. — Ism. Patyi István. Kath. Szemle 686. 1. [jan. 22.]
1262. *Timár Béla*. A munka. Színmű. (Kamaraják'ék.) Először adták
1263. *Tolnai Adél*. Mátyás királylyal foglalkozó költészetünk forrásai. 1911. — Ism. Pintér Jenő. Irod. történet 264—266. 1.
1264. *Tolnai Vilmos*. Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról. Akad. Értes. 209—211. 1.
1265. *Toma István*. A hegyaljai diákok. 1911. — Ism. Prónai Lajos. Magy. Középiskola 40. 1. — Dr. Mattyasovszky Kasszián. Religio 3. sz. — H. E. Kultura 109. 1. — *df.* Népoktatás. (Kalocsa.) 276. 1.
1266. *Toma István*. Zenélő óra. — Ism. *áj.* Élet 51. sz.
1267. *Tömörkény István*. Ne engedjük a madarat. 1911. — Ism. Kéki Lajos. Budap. Szemle 150. köt. 148—152. 1. — Dutka Ákos. Nagyvárad 49. sz.
1268. *Tompos József*. A magyar ballada története. 1909. — Ism. Elek Oszkár. Irod. Tört. Közlem. 122—125. 1.
1269. *Tormay Cecil*. Emberek a kövek között. 1911. Ism. *bj.* Kath. Szemle 207. 1.
1270. *Tormay, C.* Menschen unter Steinen. Berlin. Ism. Stephani Elsa. Budap. Presse 120. sz.
1271. *Tóth Árpád*. Irodalmi társaságok. Debreczeni Szemle 7. sz. — Móricz Pál megjegyzése. U. o. 8. sz.
1272. Újabb magyar költők. Kiadta Elek A. 1911. Ism. Nagy József dr. Kath. Szemle 249—251. 1.
1273. *Ürmösy Lajos*. Hetvenéves évforduló. Magy. Nemzet 4. sz. (Az erdélyi hírlapirodalom évfordulója.)
1274. *Várad Antal*. Képek a magyar íróvilágból. 1911. — Ism. Blas. Kultura 489—490. 1. [Lap. 31. sz.]
1275. *Varga Csongor*. Az énekeskönyv ügyéhez. Debreczeni Protest.
1276. *Vargha Damján*. Ave Rosa sine spinis himnusz kódexeinkben. Nyelvőr 120—125. 1.
1277. *Vargha Damján*. Speculum humanæ salvationis és a magyar codexirodalom. Akad. Értes. 429—449. 1.
1278. *Vargha Damján*. A Te Deum fordítása kódexirodalomunkban. Irodalomtörténet 106. 1. — *A.* megjegyzése. EPhK. 382. 1.
1279. *Vargha Gyula*. Titkári jelentés. Kisfaludy-Társ. Évlapjai 46. köt. 13—17. 1.
1280. *Vécseiné Janĵkovich Lujza*. Felhős ég alatt. 1912. — Ism. A Cél 344. 1. — Élet 32. sz.
1281. *Velenzsey Ferenc*. Az 1814. esztendő. Tört. Közlem. Abauj-Torna m. multjából. 65—72. 129—133. 1. (Verses Krónika az 1814-ben Kassán lefolyt farsangról s az akkori diákéletéről.)
1282. *Velledits Lajos*. Az 1792-iki pesti magyar társaságról. Irod.-történet 315. 1.

1283. *Vér Matyás*. Pasztellek. 1909. — Ism. Kéki Lajos. Budap. Szemle 150. köt. 153—156. l.
1284. *Versényi György*. Egy XVIII. századi kéziratos daloskönyv. Irodalomtörténet 361—372. l.
1285. *Vidor Marci*. Fulöp Árpád. Gör. Kath. Szemle 46. sz.
1286. *Vikár Béla*. A székely népköltésről. (Részlet.) Akad. Értes. 87—96. l.
1287. *Vörösmarty* véleménye az írói tulajdonjogról és a titkos szavazásról. Közli Viszota Gyula. Akad. Értes. 400—406. l.
1288. *Weber Arthur*. A hűtlen özvegy történetének egy ismeretlen alakja. Budapest, 1912. Athenæum (8-r. 24 l.) — Ism. Ágner Lajos. Irodalomtört. 267. l. [Történet 63. l.]
1289. *Weber Arthur*. A Halotti Beszéd egy angol munkában. Irod.
1290. *Weber Arthur*. A magyar irodalomtörténet Németországban. U. o. 536—538. l.
1291. *Winter, Otto*. Ungarn und die deutsche Philologie am Anfange des 19. Jahrhunderts. (Auszug aus einer Abhandlung Dr. J. Bleyers,) Euphorion 19. Bd. 264—283. l. (Eleje a 18. köt.-ben.)
1292. *Wlassich, Julius jun.* Wiederseh'n. Übers. von Heinrich Horvát. P. Lloyd 307. sz.
1293. *Zsögön Zoltán*. Régi versek. — Ism. Szalay Mátyás. Élet 36. sz.
1294. *Zsoldos László*. Három királyok. 1911. — Ism. sz. Kath. Szemle 255. l. — Balla Ignác. Uj Idők I. 22. l.
1295. *Zsoldos László*. Vica regénye. — Ism. Balla Ignác. Uj Idők I. 22. sz. — H. B. Kultura 166. l. — (Sz.) Debrecz. Szemle 2. sz.
1296. *Zvarinyi Szilárd*. Fehér tüzek —. Versei. 1912. — Ism. dr. Nemes Béla. Szarvasi Hirl. 14. sz.

3. Egyes írók.

1297. *Ady, Kova Albert*. Ady és a biblia. Mult és Jövő. 22—25. 78—79. l. [P. Lloyd 307. sz.]
1298. *Ady, Andreas*. Im Eliaswagen. Übers. von Heinrich Horvát.
1299. *Ady*. A menekülő élet. — Ism. Rozványi Vilmos. Nyugat I. 915—923. l. — Vasárn. Ujs. 15. sz. — Lásd 1216. sz. a. is.
1300. *Ágai, Szini Gyula*. Ágai Adolf. Nyugat I. 465. l.
1301. *Alapy G. Lakos Lajos*. Egy elfeledett lantos. Budap. Hirl. 165. sz. (Alapy Gábor. XVII. száz.)
1302. *Amade, Böhm Dezső dr.* Amade László lyrája. Uránia 359—366. l.
1303. *Andor J. Lendvai István*. Andor József. Élet 34. sz.
1304. *Ányos, Császár Elemér*. Ányos Pál. (1756—1784). (Magyar Történeti Életrajzok 28. évf. 1—3.) Budapest. 1912. (8-r. 255 l.)
1305. *Császár Elemér*. Ányos és a német sentimentalismus. Phil. Dolgozatok 77—85. l.
1306. *Dávid László*. Az elégia magyar mestere. Lévai kegyr. főgimn. 1911 12. értés. 23—37. l. — Ism. Irod.-történet 445. l.
1307. *Gerencsér István dr.* Ányos Pál. Uránia 25—28. l.
1308. *Olgvai Bertalan*. A Kamaldoliak Pusztulása. (Ányos ismeretlen verse.) Irodalomtörténet 390—393. l.
1309. *Apáti F. Eckhart Sándor*. Apáti Ferenc feddő éneke és a Csinom Palkó. Irod.-történet 107. l.

1310. **Aranka Gy.** — Lásd 2608. sz. a.
1311. **Arany J. Arany János.** 1. Die Laute leg' ich nieder... 2. Eitles Sehnen. Übers. v. Nikolaus Balogh. Die Karpathen. V. 1. 97—99. l.
1312. **Baros Gyula.** Arany János és Tisza Domokos. 1911. — Ism. Bittenbinder Miklós. EPhK. 473. l. — *B. J. Irodalomtört.* 135. l.
1313. **Bittenbinder Miklós.** Toldi előhangja. Irod. Tört. Közlem. 129. l.
1314. **Bittenbinder Miklós.** Arany János Öldöklő Angyala. Irodalomtörténet 251—253. l.
1315. **Czóbel Ernő.** Arany «Jóka ördögé»-nek forrása. EPhK. 830. l.
1316. **Elek Oszkár.** Skót és angol hatás Arany János balladáiban. Irodalomtörténet 373—379. 458—466. 513—528. l.
1317. **Elek Oszkár dr.** Arany János és ballada-költészete. Uránia 80—84. l.
1318. **Elek Oszkár dr.** Arany János és Erdélyi János Bulesu-bírálata. Irod. Tört. Közlem. 59—64. l. Szerk. Pár szó a borról. U. o. 64. l.
1319. **Galambos Dezső.** Anakronizmus Arany Toldijában. Nyelvőr 189. l. és 244. l.
1320. **Gragger Róbert.** A rab gólya. EPhK. 856—860. l. Arany: A rab gólya; Fontane: Der Kranich; Schiller: Pegasus im Joche; Goethe: Adler u. Taube; Kleid: Der gelähmte Kranich; Malarme St. költeményeinek rokonságáról. [416—418. l.]
1321. **Gyöngyösi László.** Arany János Geszten. Irod. Tört. Közlem.
1322. **Haraszti Gyula.** Arany János. (Nagy emberek. II.) (Modern Könyvtár. 123—125. sz.) Budapest. 1912. Athenæum. (8-r. 118. l.) 80 f. — Ism. Kristóf György. Irodalomtört. 325. l. — Élet 20. sz.
1323. **Harmos Sándor dr.** Párhuzamos helyek az Odysseiából Arany János Toldijához. Irod. Tört. Közlem. 115. l.
1324. **Huzella Gyuláné.** Arany János és a líra. Nagyvárad 81. sz.
1325. **Kéki Lajos.** Arany János utolsó magyarja. Irodalomtört. 29—36. l.
1326. **Kozák Lajos.** A metafora és Arany metaforái. Budapest, 1912. Markovits és Garai ny. (8-r. 75 l.) Rövid ism. Irod.-történet 509. l.
1327. **Lehr Albert.** Anachronizmus Arany Toldijában. M. Nyelv 285. l.
1328. **Loisch János.** Buda haláláról. Irod. Tört. Közlem. 152—174. l. Az I. rész az 1908-ik évf.-ban jelent meg.
1329. **Lovassy János.** Arany János sírversei. Debreczeni Szemle 50. sz.
1330. **Markusovszky Sámuel.** Arany János Karlsbadban. Nagyvárad 191. sz.
1331. **Marót Károly dr.** John Stibli, shoemaker and poet. Irod. Tört. Közlem. 413—415. l.
1332. **Négyesy László.** Árpádkori motívumok a Buda Halálában. Philol. Dolgozatok 17—24. l.
1333. **Pap Károly.** Adalékok Arany debreczeni diákságához. Irodalomtört. 238—245. l. (Külön is megjelent 8-r. 16 l.)
1334. **Perényi József dr.** Arany János és Jánosi Gusztáv. Veszprémi Hirl. 15. sz.
1335. **Perényi József.** Arany kisujszállási tanítósa. Irod. történet 384. l.
1336. **Pollák Miksa dr.** Arany János. Izr. magy. irod. társ. Évkönyv 1912. 133—150. l.
1337. **(Sn.)** Arany János és Tisza István. Budap. Hirl. 35. sz.

1338. *Sziklay Ferenc*. Arany János magyar versejése. Fehértemplomi főgim. 1911 12. értés. 3—23. l. — *Ism. Sz. B. Kultura* 1136. l.
1339. *Tisza István*. Utazás Arany János körül. Az Ujság 35. sz. — Ignotus megjegyzései. Az úr az irodalomban címmel. Nyugat I. 379—382. l. — Lásd 1337. sz. a. is.
1340. *Tolnai Vilmos*. Hol írta Arany János a Családi kört? Irod. Tört. 61. l. — Huszár György megjegyzése. U. o. 119. l.
1341. *Tolnai Vilmos*. Arany János Vágy c. költeményéhez. U. o. 61. l.
1342. *Tolnai Vilmos*. Arany János: Az Első Lopás. Irod. történet 186. l.
1343. *Voinovich Géza*. Arany János kiadatlan Goethe-fordítása. Philol. Dolgozatok 284—286. l. — Lásd 103., 717., 1410., 1603., 1607., 1611., 1797., 1963. sz. a. is.
1344. *Babits. Babits, Michael*. In Horatium. Übers. von Heinrich Horvát. P. Lloyd 307. sz.
1345. *K. D. Babits Mihály*. Élet 41. sz.
1346. *Bajza. Farkas Zoltán*. Bajza József élete és művei. (Olcso Könyvtár 1637—40. sz.) Budapest, 1912. Franklin-T. (16 r. 167 l. — *Ism. Pap Károly*. Irodalomtört. 131—134. l. — *r. r. Budap. Szemle* 149. köt. 308—311. l. — *Oroszi József*. EPhK. 35. l. — *Kuncz Aladár*. Nyugat I. 1070. l. — *Gálos Rezső*. M. Középisola 98. l. — *Sikabonyi Antal*. M Figyelő II. 232—235. l.
1347. *Viszota Gyula*. Bajza József akadémiai munkássága. Irod. Tört. Közlem. 230—250. 340—373. 433—467. l.
1348. *Baksay. S. A. Baksay Sándor*. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 32. sz.
1349. *Balassa B. Alszeghy Zsolt*. Campianus. EPhK. 189. l.
1350. *György Lajos*. Balassa Bálint egyik költeményéről. Irod.-történet 185. l.
1351. *Balázs deák. Kemény Lajos*. Ki volt Balázs deák? Tört. Közlem. Abauj-Torna vm. multjából 117. l.
1352. *Balla I. Lőrinczy György*. Balla Ignác és könyvei. Kultura 43—46. l.
1353. *Bárány B. Bayer József*. Bárány B. életrajzához EPhK. 183. l.
1354. *Vértesy Jenő*. Bárány Boldizsár ismeretlen drámája. Irod.-történet 388—390. l.
1355. *Barcsay. Kristóf György dr.* Adatok Barcsay Adám életéhez. 1911. — Rövid *ism.* EPhK. 192. l.
1356. *Báróczi. Fögel Sándor*. Adatok az idegenszerűségek történetéhez. — *Ism.* Bittenbinder Miklós. Irod.-történet 73. l.
1357. *Bartal A. Gyomlay Gyula*. Emlékeszéd Bartal Antal rendes tag fölött. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékeszéd. XV. köt. 10. sz.) Budapest, 1912. Akadémia (8-r. 43 l.) 1 K.
1358. *Berczik. Berczik Árpád*. Emlékezések. Vasárn. Ujs. 7. sz.
1359. *Ábrányi Kornél*. Berczik Árpád mint sajtófőnök. Pesti Napló 63. sz.
1360. *Románecz Mihály*. Berczik Árpád. Gyöngyösy-irod.-társ. Évkönyve II. 79—87. l.
1361. *R. Árpád Berczik*. Pester Lloyd 40. esti sz. — Orsz.-Világ 9. sz. (Képpel) — Budap. Hirl. 42. sz.
1362. *Béri Gy. Algöver Andor*. Dr. Moravcsik (Béri) Gyula élete és költészete. Ifjú évek 15., 16. sz. (Külön is megjelent. 8-r. 15 l. Kókai L. biz. 40 f)

1363. **Berzsenyi. Morray Győző.** Berzsenyi és Sulzer. Philol. Dolgozatok 86.—91. l. [Ujs. 34. sz.]
1364. **Noszlopy Tivadár.** Nikláról. Berzsenyi Dániel falujából. Vasárn.
1365. **Szabó Dezső.** Berzsenyi Dániel. Nyugat I. 113—119. l.
1366. **Bessenyei. Bessenyei György** levele. Néh. Szilágyi István másolatából. Irod. Tört. Közlem. 119. l.
1367. **Császár Elemér.** Bessenyei természetérzéke. 1911. — Ism. dr. Bittenbinder Mik'ós. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 923—926. l.
1368. **Császár E.** Bessenyei akadémiai törekvései. 1910. — Ism. Kováts Antal. Századok 784. l.
1369. **Harsányi István.** Bessenyei György. Sárosp. Ref. Lapok 8—10. sz.
1370. **Lampérth Géza.** Bessenyei és társasága a gárdában. Irodalomtört. 1—8. l.
1371. **Bethlen F. Lukinich Imre dr.** Bethlen Farkas, a történetíró életéhez. Irod. Tört. Közlem. 467—472. l.
1372. **Biró L. Szilágyi Géza.** Biró Lajos. Az Ujság 37. sz.
1373. **Bod P. Bodrogi János.** Bod Péter emléke. Reform. Szemle 6. sz.
1374. **Lukinich Imre dr.** Bod P. működéséhez. Irod. Tört. Közl. 120. l.
1375. **Pruzsinszky Pál.** Bod Péter és munkái. Prot. egvh. isk. Lap 41—43. 45—52. sz. [395—402. l.]
1376. **Szigetvári Iván.** Bod Péter mint versíró. Irod. Tört. Közlem.
1377. **Brassai. Fitz József** Brassai Sámuel. Kolozsvár. Ism. Feleky László. M. Figyelő IV. 400—403. l. — D. L. L. Budap. Hirl. 278. sz. — Lásd 1530. sz. a. is.
1378. **Bródy S. Szilágyi Géza.** Bródy Sándorról. Az Ujság 144. sz.
1379. **Cholnoky V. Cholnoky Viktor. yk.** Élet 24. sz. — Kárpáti Aurél. Új Élet II. 438—446. l. — Kéri Pál. Nyugat I. 1058—1051. l. — Kosztolányi Dezső. Hét 23. sz. — Lakatos László. P. Napló 157. sz. — Londesz Elek. Nyugat I. 1054—1057. l. — Schöpflin Aladár. Vasárn. Ujs. 24. sz.
1380. **Csabay. Csabay Mátyás** levelei. Közli Kemény Lajos. Irod. Tört. Közlem. 475—480. l. [ország 256. sz.]
1381. **Csengey. Bruckner Győző dr.** Csengey Gusztáv. Felsőmagyar-
1382. **Cseri (Apáczai). Kremmer Dezső.** Apáczai Cseri János. Új Élet 1912., II. 464—500. l., III. 25—38. l. Külön is megjelent. 8-r. — Ism. Imre Sándor. Irodalomtört. 326—329. l.
1383. **Csiky G. Csiky, Grégoire.** Les Declassés. Pièce en 4 actes. Trad. par P. Bert de la Bussière. Paris, 1911. — Ism. Haebler R. G. Liter. Zentr. Bl. (Die Schöne Litteratur 251. l.)
1384. **Csiky Odön dr.** Intimitások Csiky Gergelyről. Délmagyarorsz. Közl. 135. sz.
1385. **Móricz Zsigmond.** Buborékok — felolvasása Csiky G. darabjáról. Budap. Hirl. 132. sz.
1386. **Csokonai. Ecsedi István dr.** Csokonai és a rézmetsző deákok. Debrec. Protest. Lap. 39., 40. sz.
1387. **Szathmáry Zoltán.** Csokonai megzenésített dalai. Debreczeni Szemle 17., 18. sz.
1388. **Závory Sándor dr.** Csokonai Martonoson. Budap. Hirl. 230. sz.
1389. **Darmay. Abrányi Emil** emlékbeszéde Darmay Viktor emléktáblájának leleplezésénél. Gyöngyösy-irod. Tars. Évkönyve II. 44—47. l.

1390. *Kovács Gyula*. Darmay Viktor élete és működése. Kuruc Földön 5., 6. sz.
1391. *Dávid F. Kiss Ernő*. Dávid Ferencz. 1910. — Ism. Harsányi István. Múz. Könyvt. Értes. 218. l. — Alszeghy Zs. EPhK. 743—745. l.
1392. *Dayka. Mazuch Ede*. Dayka Gábor. Gyöngyösy-irod. Társ. Évkönyve II. 103—117. l.
1393. *Deák F. Dedk Ferencz* levele br. Kemény Zsigmondhoz. Pusztaszentlászló. 1863. máj. 24. Kolozsv. Hirl. 109. sz. — Lásd 993. sz. a. is. [Szóts Gyula. Irod. történet 69. l.]
1394. *Desericzky. Juhász Vincze*. Desericzky Ince élete. 1911. — Ism.
1395. *Dessewffy A. Ábrányi Kornél*. Napló-töredékek. Magy. Hirl. 113. sz. (Gr. Dessewffy Aurélról és Széchenyiről.)
1396. *Döbrentei. Lakatos László*. A bécsi táncosnő. Uj Idők 4. sz. (Döbrentei G. és Elsner Fanny vonzalmáról.) Lásd Irod.-történet 144. l.
1397. *Sallay Géza. (Nagysarlai)*. Döbrentei Gábor élete és működése. M. Szigeti kath. főgimn. 1911/12. értes. 3—51. l. (Külön is megjelent. Máramarossziget, 1912. Berger M. 8-r. 68 l.) 2 K. — Ism. Irodalomtört. 445. l. — Lásd 1183. sz. a. is.
1398. *Dóczi. B. L. Dóczi Lajos* báró. Magy. Hirl. 126. sz.
1399. *Dugonics. Perényi József*. Dugonics András Trinummusa. 1911. — Ism. Endrei Akos. Irodalomtörténet 69. l. — Alszeghy Zsolt. EPhK. 57. l.
1400. *Eötvös J. Kiss Gyula*. Br. Eötvös József és a Nővérek. Budapest, 1912. Kultur-ny. (8-r. 45 l.) — Ism. Weber Arthur. Irod.-történet 483—486. l.
1401. *Kovács Vincze*. Emlékezzünk Eötvös József báróról. Tanító 6. sz.
1402. *Láng István*. Eötvös József báró és a jelenkor állama és társadalma. Temesv. Hirl. 293. sz.
- 1402a *Marczali Henrik dr.* Báró Eötvös József. (Országos Ismeretterjesztő Társulat kiadványa. 6. sz.) Budapest, 1912. Singer és Wolfner. (8-r. 16 l.) 50 f. (Megjelent az Uj Élet I. 513—528. l. is.)
1403. *V—th.* Eötvös József báró. Veszprémi Hirl. 5. sz.
1404. *Erdélyi J. Minay Lajos*. Apróságok Erdélyi János életéből. Uránia 140. l. — Lásd 1318. sz. a. is.
1405. *Evva. Pintér Imre*. Emlékezés Evva Lajosra. Budap. Hirl. 260. sz.
1406. *Evva Lajos*. Budap. Hirl. 242. sz.
1407. *Fábián G. Márki Sándor*. Fábián Gábor. Akad. Értes. 533—538. l. és Erdélyi Lapok 14., 15. sz.
1408. *Falk M. Falk Ernő dr.* A német császár a hirlapírókról. (Viszsaemlékezés Falk Miksára.) Magy. Hirl. 302. sz.
1409. *Fáy A. Csahihen Károly*. Pest első magyar krónikása. Pesti Hirl. 84. sz. (Fáy András.)
1410. *Gesztesi Gyula dr.* Fáy András emlékkönyve Nagykőrösön. Irod. Tört. Közlem. 430—433. l. (Arany J., Szilágyi S., Mentovich F. levele.) — Lásd 1183. sz. a. is.
1411. *Fazekas. sz.* A száz éves Ludas Matyi. (Fazekas Mihályról.) Debreczeni Szemle 38., 39. sz.
1412. *Fessler. Buday Kálmán*. Fessler Ignác Aurél a művelődéstörténelemben. Békefi-Emlékkönyv 379—388. l.

1413. Gaal Gy. *Verő Leó*. Gaál György. Philol. Dolgozatok 127—142. l.
1414. Garay. *Garay János* levelei Toldy Ferenczhez. Közli Hellebrant Árpád. Akad. Értes. 573—577. l.
1415. *Alszeghy Zsolt*. Garay Kún László darabja. Philol. Dolgozatok 238—244. l.
1416. *Császár Elemér*. Garay János. Budap. Szemle 151. köt. 252—260. l. — Ariel. Alkotmány 239. sz. — Gábor Gyula. Pesti Hiri. 240. sz. — Palóczy L. Neues Pest. Journ. 240. sz.
1417. *Gárdonyi*. Látogatás Gárdonyinál *yt*. Élet 14. sz.
1418. *Pajzs Elemér*. Gárdonyi Géza körül. Kultura 231—234. l.
1419. Greguss. *Rakodezay Pál*. Greguss Ágost «Levél» cz. vígjátékáról. EPhK. 69. l.
1420. *Schmidt Mária dr.* Emlékezés Greguss Ágostról. Nemz. Nőnevelés 421—427. l. — Lásd 1208. sz. a. is.
1421. *Gvadányi Pongrácz E.* Ismeretlen Gvadányi vers. EPhK. 258. l.
1422. *Rexa Dezső*. Gvadányi generális utolsó huszárjai. Fejérmegy. Napl. 106. s. köv. sz. — Lásd 1115. és 1224. sz. a. is.
1423. Gyarmathyné. *Persidán Kálmán*. Kalotaszeg nagyasszonyáról. 1911. — Ism. Sipőtz Pál. Irod.-történet 204. l.
1424. *Gyergyai Csura Miklós*. Árgirus históriája. 1911. — Ism. Nagy János. Irodalomtörténet 138. l.
1425. *Csura Miklós*. Árgirus feldolgozásai a magyar irodalomban. (Gyulai r. k. főgimn. 1911. 12. értes. 3—60. l. Eleje 1910. 11. ért.-ben jelent meg.) Rövid ism. Irodalomtört. 444. l.
1426. *Márki Sándor*. Árgirus királyfi kertje. Irod. Tört. Közlem. 403—506. l. Dr. Gulyás József jegyzete. U. o. 406. l.
1427. *Zolnai Béla*. Az Árgirus-kérdés történetéhez. Irodalomtört. 109. l.
1428. *Gyöngyösi I. Badics Ferencz*. Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXII. köt. 4. sz.) Budapest, 1912. Akadémia. (8-r. 96 l.) 2 K. — Ism. *f—y*. Erd. Múz. 382. l.
1429. *Erdélyi Amália*. Gyöngyösi nyelvéről. 1911. — Rövid ism. Irod.-tört. 352. l.
1430. *Gyöngyösy László dr.* Gyöngyösy István tanuló évei. Gyöngyösy-irod. társ. évkönyve II. 67—77. l.
1431. *Gyöngyösi László*. Gyöngyösy István tanuló pályája. Prot. Szemle 158—166. l. — A lázadó Gyöngyösy István. U. o. 282—291. l. — Gy. I. a vallás ügyéről. U. o. 381—391. l. — Gy. I. halála. U. o. 437—441. l.
1432. *Rédei Kornél*. Gyöngyösi Charicliája. Kassa, 1912. Kassai Hirl. ny. (8-r. 62 l.) — Ism. Király György. Irod.-történet 482. l.
1433. *Trostler József*. Denkmal des berühmten ungarischen Dichters von Murány. EPhK. 255. l.
1434. *Gyulai P. Alexandros*. Gyulai Pál. Élet 7. sz.
1435. *Angyal Dávid*. Gyulai Pál. (1825—1907.) Kisfaludy-Társ. Évlapjai 46. köt. 79—133. l. és Olcsó Könyvtár 1654—56. sz. (16-r. 106 l.) 60 f. — Ism. Sík Sándor. Irodalomtört. 192. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat I. 364. l. — *Gr. Uránia* 136. l. — Vasárn. Ujs. 4. sz.
1436. *Beöthy Zsolt*. Elnöki megnyitó beszéd. Kisfaludy-Társ. Évlapjai 46. köt. 9—12. l. (Gyulai Pálról.)

1437. *Beöthy Zsolt*. Gyulai Pálról. Budapest. Szemle 149. köt. 451—454. l.
1438. *Berzeviczy Albert*. Gyulai Pál emlékére. (Beszéd a Gyulai-serleggel.) Kisfaludy-Társ. Evlapjai 46. köt. 44—46. l. és Budapest. Szemle 149. köt. 454—457. l.
1439. *Borbély Ferencz*. Gyulai mint esztétikus. Kolozsvár, 1912. (8-r. 118, 2 l.) — Ism. Császár Ernő. EPhK. 742. l. Benedek Marcell. Irodalomtörténet 411. l.
1440. *Gyomlay László*. Gyulai Pál mint költő. Budapest, 1912. Merkantil ny. (8-r. 150 l.) Ism. *g. gy.* Irod.-történet 539. l.
1441. *Hatvany Lajos*. Gyulai Pál estéje. — Ism. *gr.* Uránia 136. l.
1442. *Igaz Márton*. Az Egyetemes Philológiai Közlöny Gyulai Párról. Irodalomtört. 501. l. — Heinrich G. Válasza. U. o. 535. l.
1443. *Kozma Andor*. Írói arcképek. IV. Gyulai Pál, az ember és a költő. (Magyar Könyvtár 667. sz.) Budapest, 1912. Lampel R. (16-r. 51 l.) 30 f. Megjelent a Kisf.-Társ. Évl. 46. köt. 18—41. l. és Budapest. Szemle 149. köt. 321—349. l. is.
1444. *Sikabonyi Antal*. Gyulai Pál. Figyelő III. köt. 156—160. l.
1445. *Szász Károly ifj.* Gyulai Pál ifjúkori drámái kísérlete. Budapest. Szemle 150. köt. 221—228. l.
1446. *Vértesy Jenő*. Gyulai Pál írói tervei. Irodalomtört. 37—52. l.
1447. *Zoltvány Irén dr.* Carlyle hatása Gyulai Pálra. Pannonhalmi főisk. 1911/12. évkönyve 290—294. l. — Ism. Heinrich Gusztáv. EPhK. 738—740. l. — Zoltvány helyreigazítása és Heinrich válasza. U. o. 830. l. [EPhK. 67. l.]
1448. *Hajnóczy Bothár Dániel*. Új adat Hajnóczy József életéhez.
1449. *Hell Pinzger Ferenc*. Hell és Sajnovics varsói útja. Kalocsai érs. főgimn. 1911/12. értes. 3—53. l. (Külön is megjelent.) — Ism. Ekamp Nándor. Kereszt. Tanító 15. 16. sz. — Irodalomtört. 444. l. — Rubinyi Mózes. Nyelvőr 373. l.
1450. *Heltai G. Czöbel Ernő*. Heltai Gáspár dialogusa stb. (1552.) 1911. — Ism. dr. Hómann Bálint. Századok 530. l. — Schuller A. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landesk. 18. l.
1451. *Herczeg F. Márki Sándor*. Bizánc. (Bevezető előadás Herczeg F. színművének előadásához.) Erdélyi Lapok 6. 7. sz.
1452. *yi.* Herczeg Ferenc. Élet 19. sz.
1453. *Hunfalvy P. Munkácsi Bernát*. Emlékbeszéd Hunfalvy Pál rendes és igazgató tag fölött. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd. XV. köt. 11. sz.) Budapest. 1912. Akadémia. (8. r. 120 l.) 1 K 50 f. (Megjelent: a Budapest. Szemle 149. köt. 161—188. 373—408. l. 150. köt. 36—70—229—252. l. is.) — Ism. EPhK. 895. l.
1454. *Ilosvai Birka Géza dr.* Ilosvai Toldija s az olasz és francia Rainouart-mondák. Ethnogr. 277—289. l.
1455. *Inczédi Carpaccio*. Inczédi László emléktáblájára. Hét 24. sz.
1456. *Mátrai Varga Róza*. Inczédi László élete és költészete. 1912. Ism. Magyar Nemzet 154. sz. [értes. 3—14. l.]
1457. *Nemes Béla*. Inczédi László versei. (Szarvasi ág. főgimn. 1911/12.)
1458. *Istvánffy P. Holub József dr.* Istvánffy Pál. Békefi-Emlékkönyv 222—237. l.
1459. *Jakab Ö. Xy*. Jakab Ödön. Bdp. VI. ker. főreálisk. 1911/12. értes. 10—14. l.

1460. Jánosi. *Czobor Mátyás*. Jánosi Gusztáv. Zalamegy. Almanach. 1912. 237—240. l.
1461. *Perényi József*. Jánosi Gusztáv. (1841—1911.) Veszprém, 1912. Egyh. ny. (8 r. 122 l.) — Ism. Anka János. Alkotmány 259. sz. — Tordai Anyos. Irodalomtört. 481. l. — Dr. Lukcsics József. Kath. Szemle 784—786. l. — Lásd 1334. sz. a. is.
1462. Jókai. *Bittenbinder Miklós*. Jókai Trenck-regényei. Philol. Dolgozatok 307—312. l. (Külön is 8-r. 6 l.)
1463. *Dóczy, Ludwig*. Das Jókai-Monument. Neues Pest. Journ. 22. sz.
1464. *Kiss József (Nemeskéri)*. Jókai írásai. Budap. Hirl. 60. sz.
1465. *Gálos Rezső dr.* Jókai és Cserei. Erd. Múz. 239—243. l.
1466. *Gulyás József dr.* Jókai kacér nőalakjai. Sárospatak 7. sz.
1467. *Miskolczi Simon János*. Jókai Tardonán. Budap. Hirl. 148. sz.
1468. *Móricz Pál*. Jókai a Hortobágyon. Aradi Közl. 161. sz.
1469. *Thúry Zs.* Jókai Mór karácsonya 1856-ban. Szászváros 52. sz.
1470. *Viszota Gyula*. Jókai Mór és a Teleki-pályázat. Akad. Értes. 35—39. l. — Lásd 637. 1694. 2016. 2827. sz. a. is.
1471. *Jordanus. György Tibor*. Kolozsvári Jordanus Tamás és a morbus bruno gallicus. (1577.) Orv. Hetilap 37. sz.
1472. *Jósika M. Jósika* levele. Szurdok, sept. 29. 1843. Közli V. J. EPhK. 185. l. — Lásd 1183. sz. a. is.
1473. *Kaffka M. Schöpflin A.* Kaffka Margit. Nyugat II. 937—944. l.
1474. *Kálmáncsai. Kemény Lajos*. Kálmáncsai Sánta Mártonról. Irod. Tört. Közlem. 376. l.
1475. *Kalocsay A. Tordai Anyos dr.* Kalocsay Alán. Békefi-Emlékönyv 421—434. l. [Irod. tört. 352. l.]
1476. *Kármán. Gál Józsa*. Kármán stílusáról. 1911. — Rövid ism.
1477. *Pintér Jenő dr.* Kármán József. Békefi-Emlékönyv 359—378. l. (Külön is megjelent.) — Ism. Gordius László. Nyugat II. 292. l. — Hangay Sándor. Kultura 950. l. — Sík Sándor. Irodalomtört. 477. l. — s. Élet 38. sz. [Közlem. 376—378. l.]
1478. *Kassai. Kemény Lajos*. Kassai András életéhez. Irod. Tört.
1479. *Katona I. Hauer Ferenc*. Katona István emlékezete. 1911. — Ism. Marczinkó Ferencz. Irod. Történet 68. l.
1480. *Katona J. Harmos Sándor dr.* Katona József Bánk bánja. Irod. Tört. Közlem. 257—284. l. Eleje az 1910-ik évf.-ban. (Külön is megjelent. 8-r. 30 l.)
1481. *Harmos Sándor*. Két jegyzet a Bánk bánhoz. Irod. tört. 387. l.
1482. *Pickel Ferencz dr.* Katona és Grillparzer. (Erzsébetvárosi áll. főgimn. 1911—12. értes. 14—43. l.) — Ism. Heinrich Gusztáv. EPhK. 370—372. l. — Pickel válasza. U. o. 560. l. — Kuncz Aladár. Irodalomtört. 137. l.
1483. *Pollák A. József*. Katona József stílusa. 1911. — Ism. Harmos Sándor. Irod. történet 330. l.
1484. *Katona I. Császár Elemér*. Emlékbeszéd Katona Lajos levelező tag fölött. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XV. köt. 12. sz.) Budapest, 1912. Akadémia. (8-r. 27 l.) 1 K.
1485. *Császár E.* Katona Lajos. Budapest, 1912. Franklin. (8-r. 103 l.)
1486. *Gragger. Robert*. Ludwig Katona zum Gedächtniss. Ztschr. d. Ver. f. Volksk. 21. köt. 86—88. l. — Lásd 1208. sz. a. is.

1487. **Kazinczy F. Kazinczy Ferencz** levelezése. Kiadta Váczy János. 1—21. köt. — Ism. dr. Dénes Lajos. Századok 683—688. l. — A 21. köt. ism. Velezdi Mihály. Irodalomtört. 254. l.
1488. **Kazinczy Ferencz** ismeretlen levelei és szerződései. Közli dr. Badies Ferencz. Irod. Tört. Közlem. 320—328. l.
1489. **Dessewffy József gr.** Kazinczy Ferencz. Adalék Zemplém vm. tört.-hez 3—10. l. (Dessewffynek méltatása az «Árpádia» I. köt. 228—246. lapjáról.)
1490. **Gesztesi Gyula.** Radvánszky Teréz. Budap. Hirl. 73. sz.
1491. **Kemény Lajos.** Kazinczy Ferencz. Kassai Hirl. 263. sz.
1492. **Kristóf Gy. dr.** Kazinczy vallási nézetei. Protest. Szemle 1—8. l.
1493. **Theurewk Emil (Ponori).** Kazinczy Ferencz ismeretlen arczképe. Orsz.-Világ 9. sz.
1494. **Váczy János.** Kazinczy Ferencz ősei. Turul 1—18. 54—58. l.
1495. **Valkovszky János, Bárdosy János és Fekete Imre** egy-egy levele Kazinczy Ferenczhez. Közli Harsányi István. Irod. Tört. Közlem. 198—206. l. — Lásd 1827. 2302. sz. a. is.
1496. **Kazinczy G. V. J.** Kazinczy Gáborék tízéves találkozója. EPhK. 760. l.
1497. **Kemény J. Csabai István.** Kemény János... irod. munkássága. 1911. — Ism. Barthos Indár. Irod. történet 268. l.
1498. **Malártsik Lajos.** Kemény János «Gileád Balsamuma». 1911. — Rövid ism. Irod. történet 441. sz.
1499. **Kemény Zs. Galamb Sándor.** Kemény Zsigmond és Goethe. Irod. történet 316. l.
1500. **Papp Ferencz. B.** Kemény Zsigmondnak «Izabella királyné és a remete» cz. regénye. Philol. Közl. 332—348. 446—450. l.
1501. **Papp Ferencz.** Kemény «Élet és Abránd» cz. regénye. Budap. Szemle 149. köt. 101—111. 253—267. l. — Lásd 1393. sz. a. is.
1502. **Kenézy. Gelenczey Mihály János.** Kenézy Csatár. 1849—1912. Korponai Közl. 12. sz.
1503. **Kéry Gy. Ifj. Kéry Gyula** tragédiája. Békés 18. sz.
1504. **Kéry J. Bathó István.** Kéry János. 1911. — Ism. Gálos Rezső. EPhK. 161. l. — *B. L.* Irodalomtört. 127. l.
1505. **Kis János. Gálos R.** Kis János forrásaihoz. EPhK. 826—830. l.
1506. **Kiss József. A—rt.** Kiss József költészete. Aradmegy. Hirlap 11—14. sz. [Évkönyv 256—262. l.]
1507. **Szabolcsi Lajos dr.** Kiss József éposza. Izr. magy. irod. társ.
1508. **Turóczy József.** Kiss József legendái. Mult és Jövő 42. l.
1509. **Kis M. Lukinich Imre dr.** Misztótfalusi Kis Miklós életéhez. Irod. Tört. Közlem. 121. l.
1510. **Kisfaludy K. Beöthy Zsolt.** Kisfaludy Károly téti szobra előtt. 1911. október 29. Kisfaludy-Társ. Évlapjai 46. köt. 153. l.
1511. **Beöthy Zsolt.** Kisfaludy Károly Kérői. Budap. Hirl. 97. sz.
1512. **Elek Oszkár.** Kisfaludy Károly Eprészleánya és egy skót népballada. Irodalomtörténet 470. l. [Irod. Történet 112. l.]
1513. **Galamb Sándor.** A Wilhelm Meister hatása Kisfaludy Károlyra.
1514. **Gönczy István.** Kisfaludy Károly Fösvénye. Irodalomtörténet 468. l. — Lásd 2027. sz. a. is.
1515. **Kisfaludy S. Kisfaludy Sándor** hátrahagyott munkáiról. Közli Heinlein István. Akad. Értes. 100—107. l.

1516. *Császár Elemér*. Kisfaludy Sándor. 1910. — Ism. dr. Elek Oszkár. Irod. Tört. Közlem. 251—253. l.
1517. Kisfaludy Sándor és huga. Debreczeni Szemle 34. sz. (K. levele Anna hugához. Pest, 1833 nov. 14.)
1518. Kisfaludy második hitvese. U. o. 44. sz. — Lásd 993. sz. a. is.
1519. *Kölcsey Pap Károly*. Irodalomtörténeti vonatkozások Kölcsey leveleiben. 1911. — Ism. Ujvárossy Szabó Gyula. EPhK. 240. l. — Kelemen Béla. Irodalomtört. 128. l.
1520. *Réchegyi Rózsi*. Kölcsey mint æsthetikus. Athenæum. 2. 3. sz. 31—65. 4. sz. 35—75. l. [10—14. Pápai Hirl. 30. sz.
1521. *Kolmár. Kolmár József* levele és versei. Pozsony, 1912. febr.
1522. *Kéry Gyula*. Kolmár József. Vasár. Ujs. 15. sz.
1523. *Komjáthy. Bácsi Géza*. Az idealizmus és pesszimizmus, a miszticizmus és panteizmus Komjáthy Jenő költészetében. Veszprémi Hirl. 3. sz.
1524. *Császár Elemér*. Komjáthy Jenő. Budap Szemle 150. köt. 124—137. l. — Horváth János. Irodalomtört. 9—22. l. — Ribó Zoltán. Veszpr. Hirl. 26. sz.
1525. *Vissnyovszky R.* Hír Komjáthy Jenő falujából. Orsz.-Világ 9. sz.
1526. *Komócsy. Deák Gyula*. Komócsy József emlékezete. Gyöngyösy-irod. társ. Évkönyve II. 164—177. l.
1527. *Korocz (Szepsi). Kemény Lajos*. Szepsi Korocz György életéhez. Irod. Tört. Közlem. 484—486. l.
1528. *Köszeghy P. Schöner Ferenc*. Köszeghy Pál. Bdp. X. ker. kőbányai főgimn. 1911/12. értes. 3—34. l. (Önállóan is megjelent.) Ism. Csűrös Ferenc. Irod. Történet 329. l.
1529. *Kresznerics Velledits Lajos*. Kresznerics Ferencz kéziratai. M. Nyelv 59—61. l. [Értes. 634. l.
1530. *Kriza. Kriza* levele — Brassaihoz. Közli Hellebrant Á. Akad.
1531. *Kriza János* levelei Toldy Ferenczhez. Közli Hellebrant Árpád. Akad. Értes. 509—532. l. (Külön is megjelent. 8-r. 24 l. 1 Kor.) — Rövid ism. r. E délyi Lapok 32. sz.
1532. *Krúdy. K. D. Krúdy Gyula*. (Képpel.) Va-árn. Ujs. 2. sz.
1533. *Lethenyi. Bothár Dániel*. Lethenyi István. Adalékok a dunántúli polemikus irodalom történetéhez. Pozsony, 1912. Wigand-ny. (8-r. 35 l.) Megjelent a Theol. Szakl.-ban 37—67. l. Rövid ism. Irod. történet 508. l. — EPhK. 766. l.
1534. *Lévay J.* Lévay-émlékkönyv. A költő Kisfaludy-társasági tagságának ötvenedik évfordulója alkalmából kiadja a Borsodmiskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület. Miskolcz, 1912. Klein és Ludwig-ny. (8-r. 103 l.)
1535. *Beöthy Zolt.* Elnöki megnyitó beszéd. Kisfaludy-Társ. Évlapjai 46. köt. 49—52. l. (Lévay Józsefről.)
1536. *Listius. Kováts Antal*. Listius László gróf. 1911. — Ism. Ágner Lajos. Irod. Történet 70. l. — Király György. EPhK. 821. l.
1537. *Pintér Jenő*. Gr. Listius László. 1911. — Ism. Galgóczy György. Irod. Történet 138. l. — Király György. EPhK. 821. l.
1538. *Madách. Czöbel Ernő*. Madách és Cormenin-Timon. Az ember tragédiája IX. színéhez. EPhK. 860—864. l.
1539. *Gálos Rezső*. A bolygó zsidó mondája és Madách. Philol.* Dolgozatok 293—297. l.

1540. *Haltenberger Mihály dr.* Természettudományi gondolatok Madách «Az ember tragédiájá»-ban. Miskolci kath. főgimn. 1911/12. értes. 3—21. l.
1541. *Haraszti Gyula.* Madách Imre. (Nagy emberek. III.) (Modern könyvtár 128. sz.) Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 51 l.) 40 f. — Ism. Morvay Győző. Irodalomtört. 323—324. l. — (P. L.) M. Nemz. 101. sz. [Közélet 41—43. sz.]
1542. *Horváth Árpád dr.* Madách: Az Ember tragédiája. Vármegy.
1543. *Kristóf György.* Madách és Aristophanes. EPhK. 229—234. l.
1544. *Reichard Piroška.* Madách német nyelven. Philol. Dolgozatok 298—306. l.
1545. *Tolnai Vilmos.* Az anyaság Madách Ember Tragédiájában. 1911. — Ism. dr. Bittenbinder Miklós. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 978. l. — *mg.* EPhK. 384. l.
1546. *Tolnai Vilmos.* Adalék az Ember Tragédiája és Faust viszonyához. Philol. Dolgozatok 287—292. l. (Külön is 8-r. 6 l.)
1547. *Voinovich Géza.* Madách kisebb költeményeiről. Budap. Szemle 152. köt. 87—114. l. — Lásd 1612. 1613. sz. a. is.
1548. *Magyari I. Payr Sándor.* Magyari István és Báthory Erzsébet. Protesti. Szemle 185—203. l. (Külön is megjelent 8-r. 21 l.)
1549. *Majláth J. gr. Várady Zoltán.* Gr. Majláth János szerepe a magyar irodalomban. 1911. — Ism. Bittenbinder Miklós. Kath. Szemle 482. l. — Heinrich Gusztáv. Ungar. Rundschau 706. l.
1550. *Makai E. Mezey Sándor.* Makai Emilről. Izr. magy. irod. társ. Évkönyv 158—169. l. — Barna János dr. Kultura 1365—1369. l.
1551. *Makó P. Alszeghy Zsolt.* Corneille hatásához. EPhK. 824—826. l. (Makó Pál a Nicomedes dramation-járól.)
1552. *Márton I. Csűrös Ferencz.* Mándi Márton István póre. Irod. Tört. Közl. 11—38. 175—197. l.
1553. *Marussi A. Kemény Lajos.* Marussi András életéhez. Irod. Tört. Közlem. 480—483. l.
1554. *Medgyesi P. Császár Károly.* Medgyesi Pál élete. 1911. — Ism. Harsányi István. Irodalomtört. 125—127. l.
1555. *Melius. Lukinich Imre dr.* Melius Juhász Péter családjáról. Irod. Tört. Közlem. 379. l. [Szemle 853—855. l.]
1556. *Mikes. Bittenbinder Miklós dr.* Mikes pedagógiai levelei. Kath.
1557. *h. ö. Mikes Kelemen.* Magyarország 233. sz.
1558. *Király György.* Mikes Kelemen fordításai. EPhK. 21—28. l.
1559. *Relković, Mita.* Mikes Kelemen nevelési elvei. Nemz. Nénevelés 90—95. l.
1560. *Mikszáth. Gyöngyösy László.* Mikszáth Kálmán. 1911. — Ism. Király György. EPhK. 159. l. — *r. r.* Budap. Szemle 149. köt. 311—313. l. — Gaghy Dénes. Irodalomtört. 67. l. — *gr.* Uránia 136. l. [186—188. l.]
1561. *Gyöngyösy László.* Mikszáth Kálmán nemessége. Irodalomtört.
1562. *Mauks Cornélia.* Mikszáth Kálmán mint horpácsi gazda. Az Ujság 18. sz. [Ujság 125. sz.]
1563. *Mauks Cornélia.* Mikszáth Kálmán 40 éves írói jubileuma. Az
1564. *Sebők Zsigmond.* Mikszáth ifjúságából. Budap. Hirl. 28. sz.
1565. *Trencsény Károly.* Mikszáth nyelvészete. Bács-Bodrogmegy. irod. társ. Évkönyve 24—31. l.

1566. *Zempléni Árpád*. Mikszáth Kálmán rendes tag emlékezete. (1847—1910.) Kisfaludy-Társ. Évlapjai 46. köt. 315—320. l.
1567. *Molnár A. (Szenczi), G. Szabó Mihály*. Szenczi Molnár Albert (a zsoldárfordító) 1574—1638. (Koszorú 92 sz.) Budapest, 1912. Hornyánszky V. (8-r. 19 l.)
1568. *Weber Arthur*. Szenczi Molnár Albert Németországban. Philol. Dolgozatok 68—74. l.
1569. *Molnár F. Halmi Bódog*. Molnár Ferenc és új drámája a Farkas. Kultura 1397—1402. l.
1570. *Molnár (Örvendi), Bodola Gyula dr.* Örvendi Molnár Ferenc és munkája. Irod. Tört. Közl. 65—67. l.
1571. *Monoszlóy, Perényi J. dr.* Monoszlóy András. Veszpr. Hirl. 15. sz.
1572. *Móricz Zs. Elek Ilona*. Móricz Zsigmond stilusa. 1911. — Ism. Dénes Szilárd. Nyelvőr 374. l. — Irodalomtört. 352. l.
1573. *Kéki Lajos*. Móricz Zsigmond. Élet 47. sz. — Uj Idők 52. sz. (Képpel.) — Lásd 1216. sz. a. is.
1574. *Nagy I. Szabolcsi Lajos*. Nagy Ignác vigjátékai. 1911. — Ism. Király György. Irod. Történet 68. l. — Zolnai Béla. EPhK. 39. l.
1575. *Oláh G. Kardos Albert*. Oláh Gábor. (Költő és esztetikusk.) Debreczeni képes kalendárium 1912. 43—48. l.
1576. *Pákh A. Pákh Albert* kiadatlan ifjúkori munkái. Közli dr. Ruhmann Jenő. Irod. Tört. Közlem. 87—104. l.
1577. *Pákh Albert* levelei Tompa Mihályhoz. Közli Lévay József. U. o. 104—115. l. [vid. 10. sz.
1578. *Pakots J. Bászal Ernő dr.* Pakots József diákévei. Déva és
1579. *Palatics, Arday Pál dr.* Palatics György. Századok 476. l.
1580. *Kemény Lajos*. Palaticz Györgyről. (1539.) Irod. Tört. Közlem. 472—476. l.
1581. *Palocsay Gy. Badics Ferencz dr.* D. Palocsay György «Nay Modi»-ja. Irod. Tört. Közl. 1—10. l.
1582. *Paniti, Kemény János*. Ki volt Paniti János? EPhK. 189. l.
1583. *Páriz Pápai, Lukinich Imre dr.* Páriz Pápai Ferencz életéhez. Irod. Tört. Közlem. 121. l.
1584. *Pázmány, Pázmány Péter* levelei. II. köt. Kiadta Hanuy F. — Ism. dr. Thury Etele. Protest. Szemle 35—41. l.
1585. *Concha Győző*. Pázmány Péter emléke. Alkotmány 25. sz.
1586. *Révész Kálmán*. Pázmány Péter vallásügyi emlékirata. Protest. Szemle 292—295. l.
1587. *Szirmai Erika*. Pázmány Péter politikai pályája. (Történeti értekezések. I.) Budapest, 1912. Nap ny. (8 r. 37 l.) — Ism. Irodalomtört. 539. l. [1911 12. értes. 3—9. l.
1588. *Pekár K. Pintér Jenő*. Pekár Károly. Bdp. VI. ker. főreálisk.
1589. *Petelei I. Gyalui Farkas*. Petelei Istvánról. Kolozsvár, 1912. Ajtai-ny. (8-r. 49 l.) (Részlet. Kolozsv. Hirl. 36. sz.) — Ism. Pintér Jenő. Irodalomtört. 204. l.
1590. *Petőfi, A.* The apostle. Childe John. Simple Steve. «Cypress leaves from the Grave of dear Ethel.» Selected lyrics. Translated by William N. Loew. Newyork, 1912. (8-r. 247, 4 l.)
1591. *Petőfi*. 1. La ronde des chiens. 2. La ronde des loups. 3. Ma Hongrie. 4. Trois couleurs. Adaptées par Olivier Bournac. Revue de Hongrie X. 465—467. l.

1592. *Petőfi, A.* Gedichte. Übers. v. L. v. Neugebauer. 3. Aufl. 1910. — *Ism. Kont I. Revue Germanique.* VIII. 71. l.
1593. *Petőfi, Alexander.* Nur ein Gedanke... Übersetzt v. Helene Wachner. Von der Heide 6. sz.
1594. *Petőfi, Alessandro.* Poesie. Versione interlineare con prefazione e note di Umberto Norsa. 1., 2. Vol. Milano, Palermo, Napoli, Remo Sandron. 1912. (8-r. XXXVI, 416., 427. 1 l.) 10 lira. — *Ism. Balogh Vilma.* Neues Pest. Journ. 254. sz. — *Elek Arthur.* Az Ujság 195. sz. — *Babits Mihály.* Vasárn. Ujs. 40. sz. és Irodalomtört. 477—480. l. — *Radó Antal.* Budapest. Szemle 152. köt. 154—156. l.
1595. *Petőfi, Al.* In suflet scint o teamă cum s'așterne. Ford. Goga Octavian. Luceafarul 676. l.
1596. *Barabás, Abel.* Petőfi's Hamlet Monolog. Kölnische Ztg. 268. sz.
1597. *Barabás, A.* Nietzsche and Petőfi. Evening Standard and St. James Gazette. 27414. sz.
1598. *Baróti Lajos.* Petőfi első leveleihez. Irodalomtört. 246—248. l.
1599. *Baróti Lajos dr.* Petőfi katonáskodásáról. Újabb adatok. Irodalomtörténet 380—384. l.
1600. *Bayer József.* Petőfi és Dickens. EPhK. 253—255. l.
1601. *Beke Boldizsár.* Petőfi hazafias lírája. Nagyvárad-i főgimn. 1910/11. értes. — *Ism. dr. Kristóf György.* EPhK. 57. l. — *Olgay Bertalan.* Irodalomtört. 137. l. [Napló 52. sz.]
1602. *Biás István ifj.* Petőfi Sándor marosvásárhelyi napjai. Székely
1603. *Champier Istrán.* Petőfi János vitézének hatása Arany Toldijára. Kassa, Szt. Erzsébet ny. 1912. (8-r. 52 l.)
1604. *Ferenczi, Zoltán dr.* emlékbeszéde Petőfi Sándor emléktáblájának leleplezésénél. Gyöngyösy-irod. Társ. Évkönyve II. 30—34. l.
1605. *Ferenczi Zoltán.* Petőfi. Poète de la liberté. Revue de Hongrie X. 451—464. l.
1606. *Földessy Gyula.* Petőfi. 1911. — *Ism. dr. Kristóf György.* EPhK. 57. l. — *Riedl Frigyes.* Irodalomtört. 66. l.
1607. *Harmos Sándor dr.* Petőfi «János vitéz»-ének hatása Arany «Toldi»-jára. Irod. Tört. Közlem. 131—151. l.
1608. *Kohut, Dr. Adolph.* Petőfi im Urteil namhafter deutscher Schriftsteller. Ungar. Rundschau 861—874. l.
1609. *Kováts Antal.* Petőfi véleménye magyar írókról. Nagykanizsai kath. főgimn. 1911/12. értes. 3 39. l.
1610. *Kreutzer Lipót.* Petőfi és a népjogok. Ujság (Kolozsvár) 306. sz.
1611. *Kristóf György.* Petőfi «János vitéz»-ének hatása Arany «Toldi»-jára. Uránia 475—484. l.
1612. *Kristóf György.* Petőfi és Madách internationalismusa. Társad.-tud. Szemle 599—622. l. [Pál. Erd. Múz. 358. l.]
1613. *Kristóf György dr.* Petőfi és Madách 1911. — *Ism. Schannen*
1614. *Leffler Béla dr.* Petőfi Svédországban. Nyiregyházi ág. főgimn. 1911/12. értes. 3—19. l.
1615. *Oravec Ödön dr.* Petőfi és Etelke. Figyelő 13. sz.
1616. *Peisner, J.* Petőfi-Kultus. Ungar. Rundschau 479—482. l.
1617. *Polit Vladislava.* Petőfi a szerbeknél. Ujvidék, 1912. Branik ny. (8-r. 50 l.) — Rövid ism. Irodalomtörténet 511. l. — *h.* EPhK. 886. l. — *Heinrich G. Ung.* Rundschau 922. l.

1618. *Schöpplin Aladár*. Petőfi revíziója. Nyugat II. 38—42. l. — Szász Zoltán megjegyzése. U. o. 158—160. l.
1619. *Sebestyén Gyula*. Petőfi első levelei. Irodalomtört. 97—102. l.
1620. *Szabó Dezső*. Petőfi művészi fejlődése. Nyugat II. 510—521. l.
1621. *Szász Zoltán*. Petőfi revíziója. U. o. I. 1026—1038. l.
1622. *Szegő Arnold dr.* Miért szeretjük Petőfit? Pesti izr. fiárvaház polg. isk. értes. 1911/12. 3—11. l. [EPhK. 472. l.
1623. *Székely József*. Petőfi szerelme. 1911. — Ism. Alszegehy Zsolt.
1624. Petőfi-könyvtár. 21. köt. ism. Elek Oszkár. EPhK. 37—39. l. — 22. köt. ism. Alszegehy Zsolt. U. o. 36. l. — 29—30. köt. ism. Alszegehy Zs. U. o. 239. l.
1625. *i. ó.* Petőfi eltűnése. (Reflexiók a jul. 31-iki rejtélyhez.) Erdélyi Lapok 19. sz. — Lásd 1664., 2016. sz. a. is.
1626. *Pethő G. Morvai István*. Gersei Pethő Gergely élete és krónikája. Budapest, 1912. Corvin ny. (8-r. 78 l.) — Ism. Marczinkó Ferencz. Irodalomtört. 410. l. [219—223. l.
1627. *Szász Béla*. Pethő Gergely krónikájának kiadója. Könyvszemle
1628. *Pósházi. Kónya Imre*. Pósházi János élete és működése. Sárosp. Reform. Lapok 38—52. sz.
1629. *Ráday P. Pruzsinszky Pál*. Ráday Pál. Protest. Szemle 355—367. l.
1630. *Rákosi J. Bálint L.* Rákosi Jenő: Aesopus. Magy. Hirl. 122. sz.
1631. *Molnár Ferencz*. Rákosi Jenő és Aesopusa. Orsz.-Világ 26. sz.
1632. *Pethő Sándor*. Rákosi Jenő, a publicista. Élet 16. sz.
1633. Rákosi Jenőről. Erdélyi Lapok 34. sz. [Hirl. 50. sz.
1634. *Sebestyén Károly*. Ezópusz. Budap. Hirl. 51. sz. és Kolozsv.
1635. *Sikabonyi Antal*. Rákosi Jenő. Komáromi Ujs. 49. sz. és Kultura 1349—1352. l.
1636. *Rákosi V. yi.* Rákosi Viktor. Élet 36. sz.
1637. *Ráskay G. Kemény Lajos*. Ráskai Gáspárról. Irod. Tört. Közlem. 373—375. l.
1638. *Szegedy Rezső dr.* A «Vitéz Francisco» délszláv rokonai. Irod. Tört. Közlem. 407—412. l.
1639. *Révai M. Dornagy Béla*. Révai Miklós tatai tanárkodása. Tata-Tóvárosi Híradó. 46., 47. sz.
1640. *Rubinyi Mózes*. Révai Miklós és a Halotti Beszéd. Nyelvőr 143—145. l. — Lásd 1818., 1837. sz. a. is.
1641. *Reviczky. Barna János*. Reviczky Gyula vallásos költészete. Szatmárnémeti kath. főgim. 1911/12. értes. 3—17. l. — Ism. Mors eques. Kultura. 811. l.
1642. *Csura Miklós*. Reviczky Gyula költészete. Békés 44. sz.
1643. *Rimay J. Ferenczi Zoltán*. Rimay János 1911. — Ism. Baros Gyula. Irod.-történet 190—192. l. — Kováts Antal. Századok 524—527. l. — Krausz István Jakab. EPhK. 809—811. l. — K. T. B. A Cél 184. l.
1644. *Rómer. Börzsönyi Arnold*. Rómer Flóris Ferencz. — Ism. Finály Gábor. EPhK. 757. l.
1645. *Rozsnyai D. Lukinich Imre dr.* Rozsnyai Dávid életéhez. Irod. Tört. Közlem. 121. l. [605—607. l.
1646. *Zsinka Ferencz*. Adalék Rozsnyai Dávid életéhez. Századok
1647. *Rudnyánszky Gy. Rudnyánszky Endre*. Rudnyánszky Gyuláról — a fia. Aradi Közl. 297. sz.

1648. **Sajnovics.** — Lásd 1449. sz. a.
1649. **Salamon F. Fitz Artur.** Salamon Ferenc mint műbíráló. Budapest, 1912. Németh J. (8-r. 35, 1 l.) [tura 15. sz.]
1650. **Sárosy Gy. Ambrózy Agoston.** Sárosy Gyula. Élet és Irodalom.
1651. **Szabó (Baróti). Tr. Z. Baróti Szabó Dávid Aeneisének megjelenéséhez.** Könyvszemle 386. l. [Nyelvőr 42—45. l.]
1652. **Szarvas G. Alexander Bernát.** Szarvas Gábor időpontja.
1653. **Riedl Frigyes.** Szarvas Gáborról. Nyelvőr 45. l.
1654. **Turóczi József.** Szarvas Gábor mint író. Nyelvőr 46—49. l.
1655. **Széchenyi I. Széchenyi István gróf.** Garat. Irta 1842-ben. Sajtó alá rendezte és a mű történetét megírta Viszota Gyula. Budapest, 1912. Akadémia (8-r. 218 l.) 2 K. — Ism. *gd. M. Középisk.* 615—618. l. — Vasárn. Ujs. 45. sz.
1656. **Andrássy Gyula gr.** Széchenyi politikája. Magy. Társ.-tud. Szemle 173—212. l.
1657. **Antal Géza dr.** Széchenyi és a magyar nemzeti egység. Pápai Jókai-kör évkönyve XVIII. 46—53. l.
1658. **Apáthy István.** Széchenyi István és a nemzeti sajtóságok az emberi továbbfejlődés szempontjából. Társad.-tud. Szemle 771—790. l.
1659. **Bayer József.** Bauernfeld gróf Széchenyi Istvánról. Akad. Értes. 504—508. l. és Ungar. Rundschau 934—938. l.
1660. **Beöthy Zsolt.** Egy Széchenyi-probléma. Nyelvőr 57. l.
1661. **Beöthy Zsolt.** Széchenyi és az Akadémia. Akad. Értes. 345—350. l. és Budap. Hirl. 108. sz. [1—18. l.]
1662. **Beöthy Zsolt.** Széchenyi magyarsága. Budap. Szemle 149. köt.
1663. **Berzeviczy, Albert v.** Erinnerung an Széchenyi. Pester Lloyd 28. esti sz.
1664. **Csahihen Károly.** Széchenyi és Petőfi. Orsz.-Világ 26. sz.
1665. **(D. H.) Gróf Andrássy Gyula Széchenyiről.** Vármegyei Hiradó 11. sz.
1666. **Dékány István dr.** Széchenyi-irodalmunk kérdéséhez. Irod. Tört. Közlem. 285—319. l.
1667. **Kenessey Béla.** Gróf Széchenyi István világnézete és életbölcselete. Magy. Társ.-tud. Szemle 81—104. l.
1668. **Kis Erős Ferenc dr.** Gróf Széchenyi István emlékezete. Kalo-csai érs. tanítónőképző-intéz. 1911. 12. értes. 3—9. l.
1669. **Komlóssy Ferencz.** gróf Széchenyi István élete. — Ism. Palágyi Lajos. Magy. Nemzet 43—44. sz. — Császár Mihály. Irodalom-tört. 130. l. — Görösöni Dénes. Alkotmány 67. sz. — Marczali Henrik. P. Lloyd 54. sz. — Dr. Marczinkó Ferencz. Uránia 137. l. — Menandros. Élet 5. sz. — Váradi A. Orsz.-Világ 10. sz.
1670. **Prohászka Ottokár.** Gróf Széchenyi István vallásossága. Magy. Társ.-tud. Szemle 1—14. l.
1671. **Széchenyi Eszmevilága. I. kötet.** Gaal Jenő, Beöthy Zsolt, Prohászka Ottokár, Kenessey Béla, gr. Vay Gáborné és gr. Andrássy Gyula tanulmányai. (Kultúra és tudomány. I. kötet.) Budapest. 1912. Franklin-t. (8-r. VIII, 175 l.) 1 K 60 f.
1672. **Viszota Gyula.** Gr. Széchenyi Istvánnak «Garat» cz. ismeretlen művéről. Akad. Értes. 97—99. l.

1673. *Zichy, Vay Martha gr.* Széchenyi und die ungarische Frau. Neues Pest. Journ. 31. sz.
1674. *Zigány Árpád.* Andrassy Széchenyiről. Huszad. Század 25. köt. 385—388. l. — Lásd. 1183. és 1395. sz. a. is.
1675. *Szegedy G. Kemény Lajos.* Szegedy Gergely életéhez. Irod. Tört. Közlem. 228—230. l. (Kassa város, Stöckel Lenárd, Szegedi Gergely levelei.)
1676. *Székács. Törteli Lajos.* Székács József élete és működése. (Székács-Emlékkönyv 1—117. l. — Lásd 1183. sz. a. is.)
1677. *Szemere B. Kiss Ernő dr.* Szemere Bertalan. Kolozsvár, 1912. (Bpest, Rényi K.) (8-r. 255 l.) 4 K. — Ism. Munkácsy Sándor. Kultura 1131—1135. l. — Kerekes Emil. EPhK. 873. l.
1678. *Pulóczy, L. dr.* Bartholomäus Szemere. Pest. Journ. 202. sz.
1679. *Porcs Kálmán.* Emlékbeszéd Szemere Bertalanról. Miskolczi Napló 270—273. sz.
1680. *Szentiványi M. Szikra Gyula.* Szentiványi Márton élete és munkássága. Kalazantinum 17. évf. 218—236. l.
1681. *Szentmiklós T. Zoltvány Irén dr.* Szentmiklós Timót, Pannonhalmi főisk. 1911/12. évkönyve 285—289. l.
1682. *Szigeti J. Dobay Sándor.* Szigeti József. Máramaros 64. sz.
1683. *Várady Antal.* A színész-akadémikus. Emlékezések Szigeti József-re. Budap. Hirl. 106. sz.
1684. *Szigligeti E. Szigligeti Ede* utolsó levele. (Parád, július 12. 1877.) Közli v. gy. Nagyvárad 88. sz. [túl 80. sz.]
1685. *Nosz Gusztáv.* Szigligeti Ede irodalmi jelentősége. Tiszán-
1686. *Rádl Odön.* Szigligeti Ede. Nagyvárad 298. sz.
1687. *Ruttkay György.* Szigligeti Ede. Budap. Hirl. 103. sz. és Orsz.-Világ 19. sz. — Lásd 693. sz. a. is.
1688. *Szilágyi G. Szomorú Dezső.* Szilágyi Géza, — ember, novellista, költő. Nyugat II. 970. l.
1689. *Takács (Dukai) J. Dukai Takách Judit* kiadatlan költeményei. Közli Dr. Perényi József. Veszprémi Hirl. 45. sz.
1690. *Pintér Jenő.* Dukai Takács Judit. (1795—1836.) Kultura 12—14. hasáb.
1691. *Taxonyi. Jablonkay Gábor.* Taxonyi János. 1910. — Ism. Alszeghy Zsolt. Budap. Szemle 150. köt. 313—316. l.
1692. *Tinódi. Dézsi Lajos.* Tinódi Sebestyén. (Magy. Tört. Életrajzok XXVIII. 4., 5. sz.) Budapest 1912. Athenæum. (8-r. 229 l.)
1693. *Toldy F. Toldy Ferencz* levele Kelemen József pécsi nagypréposthoz. A Lucanus Pharsaliájának fordítására felajánlott jutalomdíj ügyében. Közli dr. Szegedy Rezső. Irod. Tört. Közlem. 117—119. l. — Lásd 1208. és 1531. sz. a. is.
1694. *Tompa. Tompa* bucsulevele Jókaihoz. Közli Vértesy Jenő. Az Ujság 267. sz. [EPhK. 237. l.]
1695. *Bene Kálmán.* Tompa és a természet. — Ism. Elek Oszkár.
1696. *Elek Oszkár.* Tompa «Árokháti Lőrincz»-e. EPhK. 491. l. — Gálos Rezső. U. o. 491—493. l.
1697. *Kéki Lajos.* Tompa Mihály. A Kisfaludy-Társaság által 1909-ben a Széher Á.-díjjal jutalmazott pályamű. (Költők és írók.) Budapest, 1912. Franklin-Társ. (8-r. 192 l.) 2 K 50 f. — Ism. dr. Alszeghy Zsolt. M. Középisk. 358—360. l. — H. T. Sárosp.

- Ref. Lapok 15. sz. — Kont I. Revue crit. 34. sz. — Mitrovics Gyula. EPhK. 865—867. l. — ss. Élet 16. sz. —y —s. Budapest. Szemle 150. köt. 309—312. l. — Zlinszky Aladár. Irodalomtört. 320—322. l. — Vasárn. Ujs. 12. sz.
1698. *Kölyi*. Tompa Mihály vallásos költészete. Debrec. Protest. Lap 47., 49., 51. sz.
1699. *Markó Miklós*. Tompa Mihály titokzatos végrendelete. Budapest 303. sz. [39—58. l.]
1700. *Nagy Sándor dr.* Tompa lyrai költészete. Irod. Tört. Közlem.
1701. *Négyesy László*. Tompa szelleme. Kisfaludy-Társ. Évlapjai 46. köt. 64—67. l. és Budapest. Szemle 149. köt. 420—424. l.
1702. *Pollák Miksa dr.* Tompa Mihály és a biblia. Budapest, 1912. (8-r. 194 l.) 3 kor. — Lásd 1577. és 2016. sz. a. is.
1703. *Tóth B. Lector*. Tóth Béla hagyatéka. Az Ujság 231. sz.
1704. *Tóth E. Tóth Ede* kiadatlan levelei. Közl. Pap Károly. Uránia 151—154. l.
1705. *Tóth K. Tóth Kálmán*. Nők az alkotmányban. Vigjáték 3 felv. Új betanulással adták a Nemzeti színházban máj. 9. — Ábrányi Emil. Budapest. Hirl. 112. sz. és Orsz.-Világ 21. sz.
1706. *Tóth Kálmán* Tábor-dala 1848-ból. Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve 28. évf. 93. l. [EPhK. 382. l.]
1707. *Vachott S. Szigetvári Iván*. Vachott Sándor nekrológja.
1708. *Vajda J. Schöpflin Aladár*. Magyar lírikusok. Vajda János. Nyugat I. 22—39. l. — Palágyi Lajos. Vajda János és — Schöpflin Aladár. Magy. Nemzet 26. sz. — Schöpflin válasza. Nyugat I. 378. l.
1709. *Vályi A. Kemény Lajos*. Vályi K. András életéhez. Irod. Tört. Közlem. 226—228. l.
1710. *Vas Gereben. Országfi József*. Vas Gereben és a népnyelv. M. Óvári kegyr. gimn. 1911/12. értes. 3—27. l.
1711. *Vas Gereben* és az ő Katicája. Budapest. Hirl. 177. sz.
1712. *Verseghy. Császár Elemér*. Verseghy regényfordításai. Philol. Közl. 497—503. l.
1713. *Dobóczy Pál*. Verseghy «Rikóti Mátyás»-ának (1804) egy kései hatása. EPhK. 763. l.
1714. *Dobóczy Pál*. Verseghy «Külneki Gilmétá»-jának forrása. EPhK. 65—67. l.
1715. *Gálos Rezső*. Verseghy forrásaihoz. EPhK. 63—65. l.
1716. *György Lajos*. Verseghy Ferenc «Természetes Emberé»-nek forrása. Irodalomtört. 53—60. l.
1717. *Prohászka János*. Verseghy Rikóti Mátyása. Magy. Nyelvőr 306—311., 365—368. l.
1718. *Vörösmarty. Vörösmarty, Michael*. 1. Auf eigenem Grund. Übers. v. Heinr. Schlandt. 2. An die Träumende. 3. Trauern und Hoffen. Übers. v. Nikolaus Balogh. Die Karpathen V. I. 321—323. l.
1719. *Dobóczy Pál*. Vörösmartynak A kis leány baja cz. költeménye. Phil. Közl. 558—561. l. [történet 313. l.]
1720. *Gárdonyi Albert*. Vörösmarty polgármester-jelöltsége. Irod.
1721. *Goschi Péter*. Vörösmarty emlékezete. Székesfehérv. főreálisk. 1911/12. értes. 9—13. l.

1722. *Horváth János*. Forradalom után. (Vörösmarty és a mai stilromantikusok.) Magy. Figyelő III. köt. 207—227. l.
1723. *Irsay István*. A nő Vörösmarty költészetében. Orsz.-Világ. 6. sz.
1724. *Kiss Ernő dr.* Vörösmarty csodás alakjai. Erdélyi Lapok 38., 39. sz.
1725. *Kiss Ernő*. Vörösmarty jelzői és összetett szavai. Nyelvőr 141. l.
1726. *Rexa Dezsőné*. Családunk kapcsos könyve Vörösmarty és Zichy Mihály ifjúkori emlékeivel. Székesfehérvár, 1912. Debreczeni J. ny. (8-r. 16 l.) [385—387. l.]
1727. *Rexa Dezsőné*. A Zalán futása és a Völgyi Lakos. Irod.-történet
1728. *Riedl Frigyes*. Vörösmarty Eger című eposza. Irodalomtört. 103—105. l.
1729. *Várady Antal*. Vörösmarty ifjúságából. Az Ujság 282. sz.
1730. *Zolnai Béla*. A «Szép Ilonka» keletkezéséhez. EPhK. 489—491. l.
1731. *Viszota Gyula*. Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai. M. Nyelv 214—220., 255—260., 308—312., 350—356. l. — Kardos Lajos megjegyzése. U. o. 463—465. l. — Lásd 2393. sz. a. is. [449—457. l.]
1732. *Zrinyi Lócsey Mária*. Zrinyi Miklós halála. Irodalomtörténet
1733. *Pethő Sándor*. Zrinyi és Montecuccoli. Élet 47. sz.
1734. *Prónai Antal*. A Zrinyiász főgondolata. Irodalomtört. 23—28. l.
1735. *Rexa Dezső*. Zrinyi egy ismeretlen átdolgozója. (Csergies Simon. 1789.) Irod. Tört. Közlem. 385—394. l.
1736. *Szász Béla*. Egy ismeretlen Zrinyiásról. EPhK. 257. l.
1737. *Tolnai Vilmos*. Zrinyi Miklós Szigeti veszedelmének egy kifejezése. Irod.-történet 186. l. [1113. sz. a. is.]
1738. *Weber Arthur*. A Zrinyi legenda. Ethnogr. 36—38. l. — Lásd
1739. *Zsánboki Orbán János*. Zsánboki János költeményei. Irod.-történet 394—396.

4. Magyar nyelvészet.

1740. *Alföldi Dénes*. Mire tanít bennünket a magyar nyelv? Nyelvőr 429. l. (Az Allg. Deutscher Sprachverein folyóiratának 1911. 10. sz.-ban közölt fejtegetését ismerteti.)
1741. *Apró nyelvmélekek*. 1. A méhekről. Bárdos József. U. o. 330—333. l. — 2. Ajándékozási szerződés 1616 ból. Szlávik Ferenc. U. o. 333. l. — Végrendelet 1623-ból Perényi Adolf. U. o. 334. l. 4. Egy XVII. századbéli ráolvasás. Alexics György. U. o. 335. l.
1742. *Asbóth Oszkár*. Szláv o. > magyar a. Nyelvt. Közlem. 381—400. l.
1743. *Asbóth, Oszkár*. Tanórok. Finn.-ugr. Forsch. XII. köt. Kovács Márton. Nyelvőr. 427. l.
1744. *Balassa József*. A Nyelvőr és a nyelvjárások. Nyelvőr 69. l.
1745. *Beke Ödön*. Összetétel-egyezések. U. o. 297—305. l.
1746. *Beke Ödön*. Szófejtések. 1. Hetevény, hetes. — 2. Kurjant. — 3. Mál. — 4. Aranymálingó, sármáringó, sármálinkó. U. o. 441—443. l.
1747. *Berczik Árpád*. A mi édes magyar nyelvünk. (Orsz. Ismeretterjesztő Társulat Kiadványa. 5. sz.) Budapest, 1912. Singer és Wolfner. (8-r. 75 l.) 50 f. — Ism. P. Magy. Középisk.

169. l. — *H. A. M. Nyelv* 186. l. — R. Prikkel Marián. *Nyelvőr* 224—227. l.
1748. *Berezik Árpád*. Tárca Girgáciából. *Nyelvőr* 49—51., 181. l.
1749. *Bodiss Jusztin*. K t latin kifejezésnek magyar fordítása. (Patres conscripti és quousque tandem abutere.) U. o. 130—134. l.
1750. *Buzás Dezső*. Újságírói divatok. U. o. 183. l. (Kifejezések hibás használatáról.)
1751. *Calepinus* latin magyar szótára 1585 ből. Jakubovich Emil és Sági István közreműködésével sajtó alá rendezte Melich János. Budapest, 1912. Akademia, 1912. (8-r. XIII, 483 l.) 10 K. — Az előszót közli Melich J. *Nyelvőr* 357—364. l.
1752. *Csapodi István*. Stilus és divat. *Nyelvőr* 406—410. l. (A Bud. Hirl. 1909. ápr. 11. számából közli.)
1753. *Csapodi István*. Vegyeshangú szók. U. o. 137—139. J.
1754. *Csejfkó Gy*. Nyelvtörténeti adatok. U. o. 402—406., 465—459. l.
1755. *Csüri Bálint*. Nyelvtudomány és teleologia. U. o. 161—166. l.
1756. *Erdélyi L*. Legrégibb bibliánk nyelvjárásához. U. o. 146—148. l.
1757. *Firtos Ferencz*. A Calepinus-szótár kiadásaihoz. M. Nyelv 134. l.
1758. *Fokos Dávid*. Magyar-zürjén szólásegyezések. 1. Nem fér a bőrébe. 2. Bolond fővel, bolond ésszel. 3. Odaég «elég», oda marad. *Nyelvőr* 72. l.
1759. *Földi János* magyar grammatikája. Közli Gulyás Károly. (Régi Magyar Könyvtár. 28. füz., Budapest, 1912. Akademia. (8-r. 303 l.) 6 K. — Ism. Kardos Albert. Debreczeni Szemle 20. sz. — Sándor Ernő. EPhK. 537. l. — Szemkő Aladár. Irodalomtört. 200. l. — Simai Ödön. M. Nyelv 177—186. l.
1760. *Frecskay János*. Mesterségek szótára. 1. rész. Ötven iparág leírása. 2. rész. Ezen iparágak összesített magyar-német és német-magyar szótára. Budapest, 1912. Hornyánszky. V. (8 r. XVI. 751 l.) 24 kcr. — Ism. Vasárn. Ujság. 49. sz.
1761. *Fürst Aladár*. Ikerszavak iskolai gyűjtése. *Nyelvőr* 368—370. l.
1762. *Gagyi Jenő*. XVI. századi magyar levelek. M. Nyelv 35—36. l.
1763. *Galgóczy J*. Asszír nyomok a magyar szókincsben. *Nyelvőr* 239. l.
1764. *Gerbner Árpád*. A szórend tényezői. U. o. 249—257. l.
1765. *Gesztesi Gyula*. Magyar etimológiák egy francia tudós munkájában. U. o. 386. l. [51—57. l.
1766. *Giesswein Sándor*. Magyarok a világ nyelvmozgalomban. U. o.
1767. *Gombocz Zoltán*. Régi török jövevényszavainkhoz. (Bosszú. Bársony. Baka.) M. Nyelv 401—404. l.
1768. *Gombocz Zoltán*. A magyar magánhangzók történetéből. U. o. 97—106. l.
1769. *Gombocz, Zoltán*. Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsinki, 1912. — Ism. Horger Antal. U. o. 446—458. l.
1770. *Gombocz Z*. Török jövevényszavaink hangtanához. *Nyelvőr* 67. l.
1771. *Gombocz Zoltán és Melich János*. Mutatvány a készülő Magyar Etymolog. Szótárból. M. Nyelv 241—248., 292—300. l.
1772. *Grammaticus*. A Magyar Figyelő nyelve. U. o. 82—89. l.
1773. *Halász Ignác*. Tudományos nyelvtan terve. *Nyelvőr* 58. l.
1774. *Hantos Gyula*. A helyes beszéd. Család és Iskola. 2. sz. (A nyelv tisztaságáról.)

1775. *Harsányi István*. Magyar nyelvemlékek nyomai. 1. A kolozsmonostori konvent elismervénye 1424-ből. 2. Velykce György Zsoltáros könyve 1522-ből. Irod. történet 467. l.
1776. *Hefty Gyula Andor*. A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. (Nyelvészeti Füzetek. 66. füz.) Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 58 l.) 1 K.
1777. *Heinlein István*. Adalék a magyar mesterszók gyűjtése történetéhez. M. Nyelv 331—333. l.
1778. *Horger Antal*. Rajt, -ról és reá alaktanához. M. Nyelv 199—204. l.
1779. *Horger Antal*. Az elvonásnak egy ismeretlen alakja. Nyelvőr 81. l.
1780. *Horger Antal*. A kedd szó hangtani tanulságai. U. o. 261—265. l.
1781. *Horger Antal*. A szláv szótagképző *R. L.* megfelelőseihez U. o. 459—461. l.
1782. *Horger Antal*. A szláv *o* ∞ magyar *a* kérdése. Nyelvt. Közlem. 113—144. l.
1783. *Horváth János*. Ignotus felolvasása a Nyugat magyartalanságairól. M. Nyelv 5—10. l.
1784. *Janiszewski Vladimír*, Magyar-horvát és horvát-magyar szótár az országos kataszteri felmérés használatára. — Magjarsko-horvatski i hrvatsko-magyarski rječnik za upotreba kod zemaljske katastralne izmjere. Budapest, 1912. M. kir. állami-ny. (8-r. 58 l.) 2 K.
1785. *Kara Ferencz*. Adalékok a magyar nyelv szófajti szótárához. (Kemény. — Ver. — Ellik. — Szj. — Kozmás. — Szak.) Nyelvt. Közl. 234—236. l. (— Hab. — Fül. — Fél. — Tú (tó) — Töm (tem). — U. o. 377—380. l.
1786. *Kara Ferenc*. Az *ll* hang történetéhez. Nyelvőr 221. l.
1787. *Kardos Albert*. Nyelvújítás és helységnevek. U. o. 103—106. 257—261. l.
1788. *Kelemen Béla*. A magyar helyesírás kis szótára. A hivatalos iskolai helyesírás alapján. Hatodik bővített kiadás. Budapest, 1912. Athenæum. (16-r. 172 l.) 70 fill.
- 1788a. *Kelemen Béla*. Magyar és német nagy kézi szótár tekintettel a két nyelv szolásaira. 2. teljesen bővített kiadás. I. kötet. Magyar-német rész. (Az új helyesírással.) Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 612 l.) 11 K — Ism. Bilkei Ferenc. Fejérmegy. Napló 61. sz.
1789. *Kertész Manó*. Csallóközi nyelvsajátságok. Nyelvőr 411—412. l.
1790. *Kertész Manó*. Anyagnevek állítmányul. U. o. 73—75. l.
1791. *Kertész Manó*. Szólásmagyarázatok. 1. Tündér Ilona. 2. Küldött farkas. M. Nyelv 433—435. l. [44—47. l.
1792. *Kollányi Ödön*. A dunaradványi molnárok mesterszavai. U. o.
1793. *Komáromy Lajos*. Burjánirtás. U. o. 279—282. l.
1794. *Komáromy Lajos*. Jelentés- és mondattani helytelenségek. Nyelvőr 128—130. l.
1795. *Kőrösi Sándor*. Olasz-magyar és magyar olasz szótár. I. kötet. Olasz-magyar rész. 1. *A—J*. 2. *L—Z*. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. XI, 702., 703—1382. l.) 36 K. — Ism. Elek Artúr. Nyugat II. 858—860. l. — Dr. Lakatos Vincze. M. Középpiskola 623. l. — Honti Rezső. Nyelvőr 470—474. l.
1796. *Kovács Márton*. Személyragos határozók. Nyelvőr 324—327. l.

1797. *Lehr Albert*. Arany-magyarázatok. 32. El merete mondani. M. Nyelv 117—119. l. — 33. Reminiscentiák. U. o. 164—167. l. — 34. Szántatlan, vetetlen maradtam. U. o. 220—224. l. — 35. Javítások. U. o. 356—362. l. — 36. Madárlátta. Plagium. Szőlősgazda. Dorongot ő is hirtelen kapott fel. U. o. 405—407. l.
1798. *Lehr Albert*. Közmondások. U. o. 335. l.
1799. Magyar Nyelvőr 1872—1912. Nyelvőr 464—469. l. (7 hirlapnak a Nyelvőréről írt cikkeit közli.)
1800. *Mariánovics Milán* Szláv jövevényszavaink. U. o. 238. l.
1801. *Melich János*. A tövégek palatalisatiójáról. M. Nyelv 145—156. l.
1802. *Melich János*. A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány I. Hegendorf-Sylvester. Rudimenta grammatices Donati, Cracoviæ 1527. II. Heyden-Sylvester: Puerilium colloqu. formulæ. Cracoviæ 1527. Adalék Sylvester János működéséhez. Semsey Andor adományából hasonmásban közléssel 1 bevezetéssel kíséri — Budapest, 1912. M. Nyelvt. Társ. (8 r. VII, 92 l.) 4 K.
1803. *Melich János*. Erdősi Sylvester nevééről. M. Nyelv 368. l. — Tolnai Vilmos. U. o. 462. l.
1804. *Melich János*. A magyar Táttra név eredetéről. U. o. 337—343. és 431. l. — Sági István. U. o. 462. l.
1805. *Melich János*. A jáász néprévről. U. o. 193—199. és 262. l.
1806. *Melich János*. A nájnagyobb-féle felsőfokról. U. o. 385—389. l.
1807. *Mólecz Béla*. Régi szőrendi megjegyzések. Nyelvőr 125—128. l.
1808. *Németh Gyula*. Nyelvünk régi török jövevényszavai U. o. 398—401. 452—455. l.
1809. Nyelvtörténeti adatok. 1. Székes-Fehérvár városa levéltárából. Moenich Károly. M. Nyelv 75—77. l. — 2. Lyczei János szójegyzéke. Közli Melegdi János. U. o. 126—129. l. — 3. Iványi Béla. U. o. 227—230. l. — Gyárfás Tihamér. Czeglédi I. U. o. 269—272. l. — Tr. Z. Magyar Merkur 1794. évfolyamából. U. o. 272—274. l. — 4. Szily Kálmán. A *kod* és *-kodik* ige-képzők történetéhez. U. o. 328. l. — 5. Dr. Závodszy Levente. U. o. 330. és 369. l. — Zsinka Ferencz. Gyárfás Tihamér. (Czeglédi István művéből.) U. o. 371—373. és 418. l. — Pais Dezső Magyar szövegmaradványok. Zalavm. 16. sz. jegyzőkönyveiben. U. o. 415—418. l.
1810. Nyelvújítási adatok. 1. Simai Ödön. M. Nyelv 274—277. l. 2. *Apacs*. Kozma Andor. Lampérth Géza. U. o. 373. l. — 3. *Gagyista*. U. o. 374. l. — 4. Sági István. (A M. Hirmondóból vett nyelvújítási adatok.) U. o. 375. l.
1811. *Pais Dezső*. Az *aszó* elhomályosult összetételei. U. o. 391—401. l.
1812. *Pais Dezső*. Színt jelző melléknévek lappangó kicsinyítői. U. o. 300—308. l. [86., 87. sz.]
1813. *Palágyi Lajos*. Anarchia a magyar nyelvben. Magy. Nemzet
1814. *Pásthy János*. Részletek a magyar nyelvtudomány történetéből. (Kecskeméti ref. főgim. 1911—12. értes. 15 l.) — Ism. Rubinyi Mózes. Nyelvőr 373. l. [gel-ny. (8-r. 27 l.)]
1815. *Pataky Erzsébet*. Az íző kodexek nyelvéről. Szeged, 1812. En-
1816. *Pauletig Alajos*. Magyar-olasz jogi műszótár. Fiume, 1912. (Bpest, Benkő Gy.) (8-r. 307 l.) 6 K.
1817. *Pekár Károly*. A határozó-fajok és az igeidők. Nyelvőr 370. l.

1818. *Rubinyi Mózes*. Révai Miklós nyelvtudományi kézikönyve. M. Nyelv 54—59. l.
1819. *Révai Miklós* magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve «A magyar deáki történet». Az eredeti kéziratból, részben első ízben kiadta utószóval, tartalommutatóval ellátta Rubinyi Mózes dr. (Régi Magyar Könyvtár. 29. füz.) Budapest, 1912. Akadémia. (8-r. 119 l.) 3 K. — Ism. Elek Oszkár. Irodalomtört. 129. l. — Dr. Gesztesi Gyula. Tanáregyl. Közl. 920. l. — Kardos Albert. Debrecz. Szemle 16. sz. — Sándor Ernő. EPhK. 535—537. l.
1820. *Révai Nicolaus*. Elaboratio grammatica Hungarica. Vol. III. Ed. S. Simonyi. 1908. — Ism. Rubinyi Mózes. M. Nyelv 54—59. l. — Winkler Henrik. Indogerm. Forsch. Kivonatot közöl Alföldi Mihály. Nyelvőr 374. l. — Lásd 1837. sz. a. is.
1821. *Sági István*. A magyar-oláh érintkezések kérdéséhez. M. Nyelv 419—421. l.
1822. *Sebők János*. A milyenség fogalma a kötőszókbán és indulatszókbán. Nagyszalontai főgimn. 1911/12. értes. 3—20. l.
1823. *Sebők Zsigmond*. Hogyan ne beszéljenek a gyerekek. Budapest, 1912. (8-r.) Ism. Dénes Szilárd. Nyelvőr 474—476. l.
1824. Sermones dominicales. Kiadta Szilády Á. 1910. — Ism. Kont I. Revue crit. 14. sz. [29—33. l.]
1825. *Sétälä Emil*. Az -n rag a magyar igék 3. személyében. Nyelvőr
1826. *Simai Odön*. Kapcsolatok a német és magyar nyelvújító mozgalmak között. Részlet Kazinczy Ferencz nyelvújítása cz. értekezéséből. Budapest, 1912. Hornyánszky V. ny. (8-r. 34 l.)
1827. *Simai Odön*. Kazinczy Ferencz nyelvújítása. M. Nyelv 27. 61—68. 109—117. 210—214. 312—319. 346—350. l.
1828. *Simai Odön*. Folnesics Lajos Alvinája. Nyelvőr 216—219. 265—274. 314—324. l.
1829. *Simai Odön*. Néhány észrevétel «Decsy osmanografiája és a Nyúsz»-hoz. U. o. 172—175. l.
1830. *Simonfi János*. Egy régi szólásmód. (Feltekeri, felcsavarja az eszét, — az esze kerekét.) U. o. 153—157. l.
1831. *Simonyi Zs*. A magyar ablatívus-rag eredete. U. o. 208—211. l.
1832. *Simonyi Zsigmond*. A birtokos szerkezetek. 3. A -nek rag használata. U. o. 345—356. l. 4. Közbeszúrás és fordított szórend. U. o. 393—397. l. (Eleje a múlt évi folyamban.)
1833. *Simonyi Zsigmond*. Sylvester homályos szavai. U. o. 477. l. (Etthe; lythek; gywthoni.)
1834. *Simonyi Zsigmond*. A nyelvtörténeti szótárhoz U. o. 328—330. l.
1835. *Simonyi Zsigmond*. Slavisches in der ungarischen Syntax. Finn.-ugr. Forsch. XII. 19—25. l. [Brassói Újlap 277. sz.]
1836. *Spallerné Lázár Róza*. Idegen szavak a magyar irodalomban.
1837. *Sz. K. Révai Miklós*: «Elaboratio Gramm. Hung.»-ja történetéhez. — Kassai József Magy. Diák szókönyve történetéhez. — Dávid Ferencz «Rövid magyarázat». M. Nyelv 277—278. l.
1838. *Szabó Márton*. Sajógömöri Tájssók. U. o. 429. l.
1839. *Szabó Sándor*. A vegyeshangúság. Nyelvőr 201—208. l.
1840. *Szarvas Gábor*. Hogy bírálják a Magyar Nyelvőrt? U. o. 38—42. l.
1841. *Szily Kálmán*. Németből csinált latin szók a magyarban. M. Nyelv 136. l.

1842. *Szily Kálmán*. A Döbrentei-codex viszonya a Münchenivel. U. o. 49—54. l. [389—391. l.]
1843. *Szinnyei József*. A «mi nincs meg a M. Tájézőtárban». U. o.
1844. *Szinnyei József*. A magyar ablativus-rag eredete. U. o. 289—292. l.
1845. *Szinnyei József*. Hehezetes hangok az ósmagyar nyelvben. Nyelvőr 65—67. l. [237—240. l.]
1846. *Szinnyei József*. A magyar -n személyrag. Nyelvt. Közlem.
1847. *Szinnyei, Joos*. Unkarin Kielioppi (Eripainos Sarm. Kirj. seuran toimituksien 131. osasta. Helsinki, 1912. (8-r. 101 l.)
1848. *Szinnyei, Josef*. Ungarische Sprachlehre. (Sammlung Götschen. 595.) Berlin, Leipzig, Göschen, 1912. (16-r. 129 l.) 80 pf. — Ism. Wiklund K. B. Le Monde Orientale VI. 166. l.
1849. Terminusok. *y-ó*. Magy. Iparoktatás XVI. 420—427. 466—470. 497—501. 523—529. l. (Műszókról.)
1850. *Theureck Emil (Ponori)*. Syncope. Nyelvőr 107—112. l.
1851. *Thomsen Vilhelm*. A magyar tárgyias ragozásról néhány megjegyzés. U. o. 26—29. l. [623—633. l.]
1852. *Tolnai Vilmos*. A magyar nyelv Nagy Szótáráról. Akad. Értes.
1853. *Tömörkény István*. A kalaposság mesterszavai. M. Nyelv 138. l.
1854. *Trombitás Gyula*. Népnyelvi mondattan. Nyelvőr 412—418. l. (Ismerteti következő munkákat: Vas J. Fejezetek a népnyelvi mondattanából. 1908. — Batta B.: A melléknévi mondatok népies használata. 1908. — 3. Holczmann I.: Az összetett mondat, stb. 1911. —)
1855. *Túri Mészáros István*. Allatok sokaságban. M. Nyelv 90—91. l. — A birka, juh. U. o. 139—141. l. — Szarvasmarha. 187—189. l. — Pásztorok. U. o. 236. l. — Pásztor-hajlékok. Pásztor eszközök. U. o. 282—284. l. — Birkaúsztató. Birkaúsztató-akol és ennek részei. U. o. 334. l. — Halászat. U. o. 378. l. — Palkovics Sándor. Feljegyzések különböző helyekről. — Csokán Pál. Milyen az ember? (A hódmezővásárhelyi nyelvjárásból. U. o. 380. 427—429. l. [U. o. 235. l.]
1856. *Vargha Damján*. Adalék a Moson-Szentmiklósi nyelvjáráshoz.
1857. *Velledits Lajos*. Adalékok Pápay Sámuel nyelvészetéhez. M. Nyelv 17—28. l.
1858. *Velledits Lajos*. Az ünnepnapok magyar nevei. U. o. 204—209. 249—255. 344—346. l.
1859. *Vértesy Dezső*. Görög és latin nevek írásmódja. Nyelvőr 378. l.
1860. *Zlinszky Aladár*. A szóképekről. 1911: Ism. Biró Miklós. EPhK. 759. l. — Dr. Bittenbinder Miklós. M. Középk. 231—234. l. — Dénes Lajos. Irodalomtört. 136. l. — Dr. Székely György. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 732. l.
1861. *Zlinszky Aladár*. Az ismétlés módjai. Nyelvőr 139—141. l.
1862. *Zolnai Gyula*. A müncheni glosszák és töredékek. U. o. 166—168. l.

Egyes szók.

1863. *Ády és Erdődi*. Simonyi Zsigmond Nyelvőr 428. l.
1864. *Agról szakadt, fától szakadt*. Tolnai Vilmos. M. Nyelv 69. l.
1865. *Agyonüt*. Kertész Manó. Szemkő Aladár. Nyelvőr 287. l.
1866. *Anyó*. Putnoky Imre. M. Nyelv 264. l.

1867. *Arasz.* Wichmann György. U. o. 320. l.
 1868. *Bajza.* Melegdi J. U. o. 409. l.
 1869. *Barika.* Szemkő Aladár. Nyelvőr 150. l.
 1870. *Bibasz.* Gombocz Zoltán. M. Nyelv 120. l. -- Szabó Endre. U. o. 239. l.
 1871. *Bir valamivel.* R. Prikkel Marián. U. o. 325. l.
 1872. *Ung. bízik.* Gombocz Zoltán. Finn.-ugr. Forsch. XII. 73. l.
 1873. *Bliktri.* Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 479. l.
 1874. *Bog* és családja. Gombocz Zoltán. M. Nyelv 119. l.
 1875. *Bogara van.* Tolnai Vilmos. U. o. 224. l.
 1876. *A borbélyok magyar nevei.* R. Prikkel Marián. U. o. 262. l.
 1877. *Borkut.* Bonkáló Sándor. Nyelvőr 423. l. Melich János. U. o. 461 463. l. és M. Nyelv 336. l.
 1878. *Budapest.* Putnoky Imre. M. Nyelv 172–174. l. -- Budapest, az ország szíve. U. o. 225. és 287. l.
 1879. *Budapest utczanevei.* Sz. K. U. o. 38. l.
 1880. *Bulgár-e vagy bolgár?* -- *gdi.* U. o. és Szerk. 383. l.
 1881. *Bútor.* Melich János. U. o. 408. l.
 1882. *c'ohoccal.* Még egyszer --. Melegdi János. U. o. 29. l. -- Firtos Ferencz. U. o. 174–176. l. -- Erdős János. U. o. 240. l.
 1883. *A csoport szó eredete.* Mészöly Gedeon. Nyelvőr 135. l.
 1884. *Dicsekedik.* Szily Kálmán. M. Nyelv 268. l.
 1885. *Döbög:* Katona Bánk bánjához. Tolnai Vilmos. U. o. 410. l.
 1886. *Dörög, dördül és görög, gördül.* Szily Kálmán. U. o. 73. l.
 1887. *Dugába dől.* Simonfi János. U. o. 460. l.
 1888. *Egész és minden.* Bérczi Fülöp és Borsodi László. Nyelvőr 191. l.
 1889. *Éláll* = *veszegődik.* Bérczi Fülöp. U. o. 288. l.
 1890. *Életpuszta.* Trencsényi Károly. M. Nyelv 122. l.
 1891. *Erdő.* Wichmann György. U. o. 320. l. -- Mészöly Gedeon. U. o. 366. l.
 1892. *Érzéketlen.* R. Prikkel Marián. U. o. 367. l.
 1893. *Az észtek* neve. Bán Aladár. U. o. 134. l.
 1894. *Esztováta és Zarándok.* Horger Antal. U. o. 12–17. l.
 1895. *Farkasság.* Velledits Lajos. U. o. 37. l.
 1896. *Fattyú.* Kräuter Ferencz. U. o. 167–172. l. Alexics György. U. o. 365. l. -- Kräuter F. U. o. 413. l.
 1897. *Fejal.* Beke Ödön. Nyelvőr 70. l.
 1898. *Feljött a hava.* Tolnai Vilmos. M. Nyelv 225. l.
 1899. *Fenekfészek és fészekfentő.* Beke Ödön. Nyelvőr 71. l.
 1900. *Fogazott élű sarló.* Bellosics Bálint. M. Nyelv 74. l.
 1901. *Fogzóvas?* Zolnai Gyula. Nyelvőr 82–86. l.
 1902. *Fültekeri az esztét.* Tolnai V. M. Nyelv 461. l. -- Lásd 1830. sz. a.
 1903. *Föltette az Orban süvegét.* Réthei Prikkel Marián. Nyelvőr 75–80. l.
 1904. *Fulák.* Melich János. M. Nyelv 28. l. -- Csapodi István. Mágocsy-Dietz Sándor. U. o. 94. l. -- Melich J. U. o. 122–124. és 231–233. l. -- Mariánovics Milán. Nyelvőr 186. és 425. l.
 1905. *Göncölszékér.* Petz Gedeon. Nyelvőr 87–93. l.
 1906. *Göcsej.* Pais Dezső. M. Nyelv 124–126. l.
 1906a. *Gomb.* Asbóth Oszkár. Nyelvtudomány 150. l.
 1907. *A ha kötőszó* eredete. Kara Ferenc. Nyelvőr 426. l. -- Beke Ödön. U. o. 478. l.

1908. *Hagyma*. Paasonen H. U. o. 35. l.
1909. *Hályog műtettek*. Imre József, Csapodi István. M. Nyelv 93. l. — Erdős János. U. o. 143. l.
1910. *A hőke* etymológiájához. Pais Dezső. U. o. 368. l.
1911. *Hölgy*. Wichmann György. Nyelvőr 37. l.
1912. *Hónal*. Beke Ödön. U. o. 71. l.
1913. *Huszár*. Sági István. U. o. 187. l.
1914. *Ung. igen* «sehr.» Szinnyei J. Finn.-ugr. Forsch. XII. 27—29. l.
1915. *Illa berek!* . . . R. Prikkel Marián. M. Nyelv 436—444. l.
1916. *Ingyen*. Munkácsi Bernát. Keleti Szemle 221—223. l.
1917. *Inte*. Kertész Manó. Nyelvőr 220. l.
1918. *Irni fogott*. Simonyi Zsigmond. U. o. 444—452. l.
1919. *Irodalom*. Tolnai Vilmos. M. Nyelv 265. l.
1920. *Öregségem istáppja*. Kertész Manó. Nyelvőr 426. l.
1921. *Isten-adta*. Filológus. U. o. 338. l.
1922. *Ung. izé*, dings, dingsda. Szinnyei J. Finn.-ugr. Forsch. XII. 26. l.
1923. *Jámbor*. Kovács Márton. Nyelvőr 188. l.
1924. *János pap országa*. Dobóczki Pál, M. Nyelv 37. l. — Putnokyi Imre. U. o. 264. l. — *T. V.* U. o. 466. l.
1925. *Járvány tanító*. Trócsányi Zoltán. U. o. 74. l.
1926. *Jász*. Kovács Márton. Nyelvőr 386. l.
1927. *Jótét-lélek*. R. Prikkel Marián. M. Nyelv 459. l.
- 1927a. *Kaba*. Asbóth Oszkár. Nyelvtudomány 135—142. l.
1928. *Karakalla*. Dobóczki Pál. *G. Z. M.* Nyelv 143. l.
1929. *Kaszab*. Elek O-zkár. A török hódoltság egyik emlékééről. Nyelvőr 383. l.
1930. *Kiad magán, kiadja magát*. Komáromy Lajos. U. o. 312—314. l.
1931. *Kocsonya* = cochonade. Szigetvári Iván. M. Nyelv 94. l.
1932. *Köskertben táncoltak*. Réthei Prikkel Marián. Nyelvőr 476. l.
1933. *Koponya*. *T. Z. M.* Nyelv 29. l.
1934. *Körüül*. Beke Ödön. Nyelvőr 410. l.
1935. *Lárma*. Kräuter Ferenc. U. o. 168—170. l. — Alexics György. U. o. 424. l.
1936. *A' lárma-fa*. Fabó Bertalan. M. Nyelv 75. l.
1937. *Letartóztat*. Simai Ödön. U. o. 30. l.
1938. *Lok*. Kara Ferenc. Nyelvőr 287. l.
1939. *Ludas*. Kertész Manó. M. Nyelv 106—109. l. — Réthei Prikkel Marián. U. o. 157. l.
1940. *Megrágtá a szíját*. Lehr Albert. U. o. 458. l.
1941. *Ung. mer*. Gombocz Zoltán. Finn.-ugr. Forsch. XII. 74. l.
1942. *Minta*. Wiklund. K. B. Nyelvőr 34. l.
1943. *Múlik*. Wichmann György. M. Nyelv 324. l.
1944. *A nagyság átka*. Tolnai Vilmos. U. o. 70. l.
1945. *Nap-levő*. Beke Ödön. Nyelvőr 286. l.
1946. *A nélkül névutó*. Fokos Dávid. U. o. 240. sz.
1947. *Nembarát*. Kertész Manó. U. o. 338. l.
1948. *Nyék*. Tolnai Vilmos. M. Nyelv 266. l.
1949. *Nyomos-nyomás*. Tolnai Vilmos. Nyelvőr 134. l. — Szilágyi Ádám. U. o. 242. l.
1950. *Nyúl-história*. Trócsányi Zoltán. M. Nyelv 74. l. — *T.* U. o. 192. l. — Német Károly. U. o. 240. l.

1951. Az *-ól -ől* ragról. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 381. l.
1952. *Omsoér*. Melegdi János. M. Nyelv 364. l. — Sz. K. U. o. 465. l.
1953. *Önmaagam?* Tömlő Lajos. U. o. 96. l. — Kovács Márton. Nyelvőr 233. l.
1954. *Ördög, érdég*. Wichmann György. M. Nyelv. 321—324. l.
1955. *Pályafő*. Benkóczy Emil. Uránia 468. l. (Pályaudvar jelölés a Honderű 1844. évf. egyik számában.)
1956. *Parázs*. Tolnai Vilmos. M. Nyelv 70. l. — Kräuter Ferencz. U. o. 226. l.
1957. Ung. *paríttya*. Horger A. Finn.-ugr. Forsch. XII. 297—299. l.
- 1957a. *Még egyszer pászta*. Asbóth Oszkár. Nyelvtudomány 158—160. l.
1958. *Perújítás*. Simai Ödön. M. Nyelv 31. l.
1959. *Pesti lélek* = beste lélek? Melich János. U. o. 326. l. — Bod Károly. U. o. 412. l.
1960. *Piramid*. Csefkó Gyula. Nyelvőr 235. l.
1961. *Pozdorjára való. Tüskére való*. Horváth Endre. M. Nyelv 284. l.
1962. *Próstyá*. Asbóth Oszkár. Nyelvőr 94. l.
1963. *Ragaszt*. Arany J. «Első Lopás»-hoz. M. Nyelv 410. l.
1964. *Rakhely*. Trócsányi Zoltán. U. o. 75. l.
1965. *Ramaty nép*. Bézei Fülöp. Nyelvőr 288. l.
1966. *Rókat nyúz*. R. Prikkel Marián. M. Nyelv 325. l.
1967. *Rokon*. Mészöly Gedeon. U. o. 121. l.
1968. *Sármáringó, sármálingó, arany málingó*. Czuppon Elek. Nyelvőr 286. lap. — Lásd 1746. sz. a. is.
1969. *Serleg és ajak széle lőzt*. Tolnai Vilmos. M. Nyelv 267. l. — Simonfi János. U. o. 461. l.
1970. *A sövényt hágni*. Putnoky Imre. U. o. 72. l.
1971. *Suhancz, suhanczár*. Szily Kálmán. U. o. 362 364. l. — Trócsányi Zoltán U. o. 414. l.
1972. *Szagát érez*. Lehr Albert. U. o. 383. l.
1973. *Szabnaözveggy*. Putnoky Imre. U. o. 367. l.
1974. *Szellemdús*. Bayer József. U. o. 33. l. — Legányi Gyula. 142. l.
1975. *Szemben*. Trencsényi Károly. U. o. 135. l. Még egyszer szemben. Szembeny János. U. o. 233—235. l. Trencsény K. U. o. 376. l.
1976. *A Szepes név eredete*. Melegdi J. U. o. 427. l.
1977. *Szerb*. Putnoky Imre. U. o. 33. l. — P. Thewrewk Emil. U. o. 240. l.
1978. *Sziszó*. Tolnai Vilmos. U. o. 71. l.
1979. *Szó-csaplár*. Velledits Lajos. U. o. 37. l.
1980. *Szöke Duna*. Putnoky Imre. U. o. 72. l. — Székely István. U. o. 143. l. — Csefkó Gyula. Nyelvőr 191. l.
1981. *Szörigó*. Beke Ödön. Nyelvőr 190. l.
1982. *Tábornok*. Velledits Lajos. M. Nyelv 36. l.
1983. *Tamás ragyok benne*. Kertész Manó. Nyelvőr 478. l.
1984. *Tanulni fogtam*. Tömlő Lajos. M. Nyelv 48. l. — Imre József. Csapodi István. U. o. 93—94. l.
1985. *Tekerő*. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 337. l.
1986. *Térdepel*. Beke Ödön. U. o. 241. l.
1987. «Tíz év előtt», «tíz év után». Lehr Albert. M. Nyelv 39—44. 78—82. l. — Komlóssy Arthur. U. o. 95. l.
1988. *Több*. Beke Ödön. Nyelvőr 71. l.

1989. *Ul és ágyék.* Pápay József. U. o. 240. l.
 1990. *Ústi.* Lehr Albert. M. Nyelv 444—446. l.
 1991. *Vác-Vodcz?* Melegdi János. U. o. 133. l. — Melich János. Nyelvőr 97—103. l.
 1992. *Vagyon.* Simai Ödön. U. o. 31—33. l.
 1993. *Vajákol.* M. J. U. o. 96. l.
 1994. *Váránkozik.* Szily Kálmán. U. o. 34. l.
 1995. *Vatalé.* Réthelyi Prikkel Marián. Nyelvőr 384. és 478. l.
 1996. *Védelem.* R. Prikkel Marián. M. Nyelv 411. l.
 1997. *Verén folyt.* Velledits Lajos. U. o. 37. l.
 1998. *Veves ének.* R. Prikkel Marián. U. o. 263. l.
 1999. *Versezet.* R. Prikkel Marián. U. o. 264. l.
 2000. *Világít.* Ism. Szily Kálmán. U. o. 226. l.
 2001. *Visszaperdül mint a gyűrű.* Lehr Albert. M. Nyelv 286. l. — Fürst Aladár. Nyelvőr 243. l.
 2002. *Visszaszívni.* Putnoky Imre. M. Nyelv 34. l.
 2003. *Vizen túl.* Buza Barna. Nyelvőr 431. l.
 2004. *Vízfulás.* Sztrokay Lajos. M. Nyelv 383. l.
 2005. *Wien.* Török Aurél. Nyelvőr 284. l.
 2006. *Ung. Záp.* Gombocz Zoltán. Finn.-ugr. Forsch. XII. 74. l.
 2007. *Zsinórmérték.* Gesztesi Gyula. Nyelvőr 242. l.

5. Tankönyvek.

2008. *Andor Károly és Szabó Ignác dr.* Magyar nyelvtan a középiskolák I. osztálya számára. 3. teljesen átdolgozott kiadás. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 92 l.) 1 K.
 2009. *Bartha György dr. és Tordai Anyos dr.* Stilisztika a középiskolák IV. osztálya számára. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 270 l.) 3 K 40 f. — Bír. dr. Zolnai Gyula. Hivat. Közl. 11. sz.
 2010. *Bilinszky Lajos dr.* A magyar nemzeti irodalom története olvasókönyvvél a tanító- és tanítónőképző intézetek IV. osztályának. Budapest, 1912. Szt. István.-T. (8-r. 319 l.) 2 K 80 f.
 2011. *Deme Károly.* Magyar nyelvtan mondattani alapon a polgári iskolák I. és II. osztálya számára. 8-ik jav. kiadás. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 104 l.) 1 K 20 f.
 2012. *Gárdonyi Emil és Marót Gyula.* Rendszeres magyar nyelvtan különös tekintettel a helyesírás és fogalmazás tanítására. Polgári fiú- és leányiskolák III. osztálya számára. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 104 l.) 1 K 50 f. — Bír. Császár Elemér. Hivat. Közl. 14. sz.
 2013. *Glósz Ferencz és Reöthy Vladimír.* Magyar nyelvtan polgári leányiskolák I. osztálya számára. Az 1908. évi új tanterv alapján. 3. kiadás. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 115 l.) 1 K 40 f.
 2014. *Glósz Ferencz és Reöthy Vladimír.* Magyar olvasókönyv a polgári leányiskolák I. osztálya számára. Az új polgári leányiskolai tanterv alapján szerkesztették —. 3. bőv. kiadás. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 175 l.) 2 K.
 2015. *Góbi Imre.* Magyar olvasókönyv középiskolák I. osztálya számára. 2-ik jav. kiad. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 172 l.) 2 K.

2016. Irodalmi segédkönyvek. Magyarázatok a kötelező magyar házi olvasmányokhoz. Középfiskolai tanulók számára szerkeszti Madzsar Gusztáv. A III. osztály anyaga. 1. Petőfi. János Vitéz. Magyarázta Bucsy István. 2. Jókai. A nagyenyedi két fűzfa. A peregrinus. Magyarázta Abaffy Béla. 3. Tompa Mihály regéi. Magyar. Kiss István. 5. Jókai. Népvilág. Magyar. Madzsar G. 6. Tompa Mihály népregéi. Magyar. Bereczky Imre. Szeged, Budapest, 1911. Váradi. (8-r.) Bír. Szabó A. Hiv. Közl. 12. sz.
2017. *Kászonyi Mihály*. Válogatott költői olvasmányok a költők rövid életrajzával. A középtanodák, polgári iskolák, valamint egyéb hasonló tanintézetek növendékei használatára nyelvi és tárgyi jegyzetekkel ellátva. Zalaegerszeg, Taly R. utóda ny. 1912. (8-r. 449, 6 l.) 2 K.
2018. *Keményfy K. Dániel*. Költészetten és irodalomtörténet olvasókönyvvél. A polgári leányiskolák IV. osztálya számára. Az új állami és katolikus tanterv alapján. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 215 l.) 2-80 K.
2019. *Kiss Szerafin*. Magyar nyelvtan a középfiskolák III. osztálya számára. Budapest, 1912. Szt. Istv.-T. (8-r.) 1 K 20 f. — Bír. Gyárfás Tihamér. Hivat. Közl. 17. sz.
2020. *Kiss Szerafin*. Magyar olvasókönyv a középfiskolák III. osztálya számára. Budapest, 1912. Szt. Istv.-T. (8-r.) 2 K 40 f. — Bír. Gyárfás Tihamér. Hivat. Közl. 17. sz.
2021. *Koltai Virgíl dr. és Sassi Nagy Lajos*. A magyar nemzeti irodalom története és olvasókönyv tanító- és tanítónőképző intézetek számára. Irta és szerkesztette —. A harmadik, teljesen átdolgozott kiadást írta és szerkesztette Sassi Nagy Lajos és Mészáros Sándor. Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 373 l.)
2022. *Nagy Lajos (Sassi)*. Magyar irodalomtörténet dióhéjban táblázatokkal és bevezetésekkel ellátva. A dr. Koltai-Sassi-Mészáros irodalomtörténete szellemében. 3. javított kiadás. (Érettségi dióhéjak. 1.) Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 96 l.) 90 f.
2023. *Négyesy László*. Retorika. Prózai olvasmányok. Elmélet. Gimnáziumok és reáliskolák V. osztálya számára. 4. kiadás. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 386 l.) 3 K 80 f.
2024. *Novák Sándor*. Költészetten a történetírás és a magyar nemzeti irodalomtörténet vázlatával. A polgári leányiskolák IV. osztálya számára. Sajtó alá rendezte Bognár Dénes dr. 9. kiadás. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 259 l.) 3 K 20 f.
2025. *Novák Sándor*. Stilisztika és szerkesztéstan olvasókönyvvél, polgári leányiskolák számára. Átdolgozta Bognár Dénes dr. 8. kiad. Budapest, 1912. Franklin-T. (8-r. 204 l.) 2 K 80 f.
2026. *Pintér Jenő dr.* A magyar irodalom története középfiskolák számára. II. kötet. Kazinczy Ferencz halálától, Arany János haláláig. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 315 l.) 4 K 20 f. — Bír. Balogh Péter. Hivat. Közl. 14. sz.
2027. *Prónai Lajos dr.* Drámai olvasmányok a középfiskolák VI. osztálya számára. (Antigone, Coriolanus, A kérők.) Magyarázta és bevezetésekkel ellátta —. Budapest, 1912. Szt. Istv.-Társ. (8-r. 220 l.) 2 K 40 f. — Bír. dr. Vízota Gyula. Hivat. Közl. 10. sz.
2028. *Révy Ferenc és Lengyel Miklós dr.* A magyar irodalom törté-

- nete a felsőbb leányiskolák VI. osztálya számára. Budapest, 1912. Singer és Wolfner. (8-r. 272 l.) 4 Kor. — Bír. dr. Négyesy László és dr. Erdélyi Lajos. Hivat. Közl. 18. sz.
2029. *Sarudy Ottó*. Poetika, retorika és olvasókönyv. A tanító- és tanítónőképző-intézetek II. osztálya számára. Átdolgozta dr. Gerecsér István. 2. kiad. Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 256 l.)
2030. *Sávoly Ferencz dr.* Dióhéj szótár. Magyar német rész. Budapest, 1912. Politzer. (32-r. 637 l.) — Ugyanaz. Német-magyar rész. (32 r. 637 l.) Egy rész 1 K 20 f.
2031. *Sebestyénné Stetina Ilona*. Magyar olvasókönyv a polgári és felsőbb leányiskolák I. osztálya számára. Sajtó alá rendezte Csermelyiné Schmidt Gizella. 5. kiad. Budapest, 1912. Franklin-T. (8-r. 176 l.) 2 K. — Ugyanaz. A II. osztály számára. Budapest, 1912. U. o. (8-r. 208 l.) 2 K.
2032. *Susmel, Edoardo*. Libro di lettura, per uso delle scuole di Fiume. Parte I. Fiume, 1912. (8-r. 248 l.) 3 Kor. — Bír. dr. Erdői Béla. Hivat. Közl. 18. sz.
2033. *Szinnyei József*. Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. I. rész. A középiskolák I. osztálya számára. 16. jav. kiadás. Budapest, 1912. Hornyánszky V. (8-r. 112 l.) 1 K 20 f.
2034. *Váczy János dr.* A magyar irodalom története középiskolák használatára. II. kötet: Kisfaludy Károlytól napjainkig. 3. jav. kiadás. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 359 l.) 3 K 80 f.

VIII. Klasszikus nyelvek és irodalmak.

1. Általános irányú cikkek.

2035. *Borsos István*. A pápai ref. főisk. éremgyűjteményének leírása. II. 1911. — Ism. Gohl Ödön. EPhK. 235. l.
2036. *Bulle, Heinrich*. Der schöne Mensch im Altertum. 1911—12. — Ism. Láng Nándor. EPhK. 358. l.
2037. *Cauer, P.* Das Altertum im Leben der Gegenwart. 1911. — Ism. Hittrich Ödön. EPhK. 43. l.
2038. *Croiset, Maurice*. Observations sur la légende primitive d'Ulysse. 1910. — Ism. Marót Károly. EPhK. 750—752. l.
2039. *Drăganu, Nicolae dr.* Sportul la cei vechi și întru cât a servit el de bază sportului modern. Naszódi főgiann. 1911.12. értes. 1—29. l.
2040. *G.* Az ó-kori arcképszobrászat. Vasárn. Ujs. 33. sz.
2041. *Gasparetz, Géza Elemér*. Die Technik der antiken Wandmalerei. Ungar. Rundschau. 169—177. l.
2042. *Hampel József*. A III. nemzetközi archæologiai congressus Rómában. Arch. Értes. 385—392. l.
2043. *Hekler, Anton*. Die Bildniskunst der Griechen und Römer. Stuttgart. 1912, J. Hoffmann (48 l. szöveg, 311 tábla). — Ism. Kenczler Hugó. Művészet 326. l.
2044. *Hekler Antal*. Archæologiai kutatások a külföldön. Arch. Értes. 67—79. l.
2045. *Innmisch, Otto*. Das Erbe der Alten. 1911. — Huszti József. EPhK. 480—482. l.

2046. *Nietzsche, Friedr.* Philologica. 1912. — Ism. Eisler M. J. Pest. Lloyd 142. sz.
2047. *Oszttern Salomon Pál.* Görög-római kultúra és primitív társadalmak. Huszad. Század 25. köt. 358—376. l.
2048. *Supka Géza dr.* Archæologiai kutatások a külföldön. Arch. Ért. 418—435. l.

2. Görög történet és régiségek.

2049. *Berthold, Otto.* Die Unverwundbarkeit in Sage u. Aberglauben der Griechen. 1911. — Ism. Zuber Marianne. EPhK. 550. l.
2050. *Bohn Ferencz.* A görög gimnastika Rómában. Tornaügy 29. évf. 5. sz. [Numiz. Közl. 41—44. l.]
2051. *Desseuffy Miklós gr.* Szemelvények görög pénzgyűjteményemből.
2052. *Dörpfeld, Willh.* Sechster Brief über Leukas-Ithaka. — Ism. Láng Nándor. EPhK. 184. l.
2053. *Endrei Gerzson dr.* A papiruszok világából. Losonczy főgimn. 1911/12. értes. 3—28. l. (Külön is megjelent. 8-r. 28, 1 l. 60 f.)
2054. A fölfedezett Atlantisz. Pesti Hirl. 305. sz.
2055. *Gardner A. Ernest.* A régi Athén. Fordította dr. Schmidt Márton. A fordítást felülvizsgálta dr. Láng Nándor. II. kötet. Budapest. 1912. Akadémia. (8 r. 363 l.) — Ism. Vasárn. Ujs. 3. sz.
2056. *Geréb József* Az athéni demokrácia legjelentősebb vonásai. (Bpesti gyakorló főgimn. 1911/12. értes. 15—26. l.) — Ism. Marót Károly. EPhK. 250. l.
2057. *Heinlein István.* A marathoni csatáról. Tört. Szemle 528—556. l.
2058. *Heinlein, Stefan.* Marathon und die Alkmeoniden. Ungar. Rundschau 880—906. l.
2059. *Hittrich Ödön dr.* Görög régiségek. Iskolai segédkönyv gimnáziumi tanulók használatára. Budapest, 1912. Kókai L. (8-r. 151, 32 l.) 3 K. — Bir. dr. Láng Nándor. Hivat. Közl. 12. sz. — Dr. Láng Margit. Arch. Ért. 286. l. — EPhK. 495. l.
2060. *Hornyánszky Gyula.* A görög felvilágosodás tudománya. 1910. — Ism. Heinlein István. Tört. Szemle 93—106. l. és Ungar. Rundschau 464—469. l. Láng Nándor. Berl. Phil. Wachenschr. 673—677. l.
2061. *Hornyánszky Gyula.* Tömegpsychologia és görög történet. Filoz. Társ. Közlem. 224—245. l. (Onállóan is megjelent.)
2062. *Kemenes Illés dr.* Szent Pál görög műveltsége. Pannonhalmi főisk. 1911. 12. évkönyve 93—132. l.
2063. *Kohányi Menyhért.* A macedóniai nagy király. (A Nagy Sándor-monda keletkezése és kialakulása.) Temesv. Hirl. 293. sz.
- 2063a. *Konrád Ferencz.* A régi görögök lakomái és társas mulatásai. (Nyitrai főgimn. 1911 12. értes. 3—20. l.) (Külön is megjelent 8-r. 20 l.) — Ism. Hittrich Ödön. EPuK. 250. l.
2064. *Kónya Gyula.* Az areiopag rövid története Ephialtesig. (Csurgói ref. főgimn. 1911 12. értes. 11—29. l.) — Ism. Tárcazy K. EPhK. 251. l.
2065. *Láng Margit dr.* Ó-görög iskolai élet. (Bdp. nőképző-egyl. leánygimn. 1911—12. értes. 3—14. l.) — Ism. Geréb József. EPhK. 374. l. [234—243. l.]
2066. *Láng Margit dr.* A mykenei kultúra női viselete. Arch. Ért. 418—435. l.

2067. *Láng Margit*. Az 1910—11. görögországi ásatások eredményei. Tört. Szemle 473—475. l.
2068. *Mowat Róbert*. Lysimakos tetradrakmonjai I. Claudius ellenjegyével. Numiz. Közl. 86—89. l. [547—549. l.]
2069. *Struck, Adolf*. Griecheuland. 1911. — Ism. Gaal Pál. EPhK.
2070. *Sztehlo Lóttán dr.* A görög papyrus-végrendelet alaki sajátosságai. Eperjes, Sziklai H. 1912. (8-r. 62, 5 l.)
2071. *Tordai Vilmos*. Epimenidesz. Pesti Hirl. 305. sz.
2072. *Treu, G.* Hellenische Stimmungen in der Bildhauerei... Das Erbe der Alten. 1910. — Ism. Láng Margit. EPhK. 546. l.
2073. *Vári Rezső*. A görög tudomány az ókorban. (Bdp. II. ker. főimn. 1911—12. értes. 1—82. l.) — Ism. Kallós Ede. EPhK. 756. l. [E.-ny. 1912. (8-r. 23 l.)]
2074. *Vietórisz József dr.* A görögök szobrászata. Nyiregyháza, Jóba

3. Görög irodalomtörténet.

2075. *Irtel Ernő*. A három nagy tragikus eschatologiai nézetei. (Értekezések a kolozsv. tud.-egyet. cl.-phil. seminariumából.) Kolozsvár, 1912. Stief-ny. (8-r. 87 l.)
2076. *Legrand, Ph. E.* Daos, tableau de la comédie grecque. etc. 1910. — Ism. Huszti József. EPhK. 52—54. l.
2077. *Pecz V.* Az ó- és új-görög philologia kapcsolatáról. EPhK. 60. l.
2078. *Aischylos. Aeschylus.* Prometheus. Nachdichtung v. Alex. v. Gleichen-Russwurm. 1912. — Ism. Eisler M. J. Pester Lloyd 183. reg. sz.
2079. *Csengeri János dr.* Aeschylus Oresteia-trilogiája. (Bevezetés az antik dráma-cyklus második estjéhez. (Kolozsv. Hirl. 280. sz.)
2080. *Anthologia. H. Gy.* Az «Inveni portum» még egy változata. EPhK. 255. l.
2081. *Archilochos. Kallós Ede.* Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz. 1911. — Ism. Vértesy Dezső. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 701—705 l. — Crispus. M. Középiskola 235. l.
2082. *Aristophanes. Bálint Lajos.* Aristophanes: A felhők. Magy. Hirl. 95. sz. [1543. sz. a. is.]
2083. *Rákosi Jenő.* Arisztófánész. Budap. Hirl. 95. sz. — Lásd
2084. *Aristoteles. Aristoteles* de anima libri XII. Edidit Aurelius Förster. Budapestini, 1912. Akademia. (8-r. XVIII, 217 l.) 6 K.
2085. *Simon József Sándor dr.* Aristoteles metaphysikájának első könyve. Athenæum 1. sz. 26—64. l.
2086. *Aurelius Polgáry István.* Marcus Aurelius. Irodalomtörténeti és filozófiai tanulmány. Budapest, Elet-ny. 1912. (8-r. 44 l.)
2087. *Chalkondyles. Darkó Jenő.* Laonikos Chalkondyles nyelvéről. EPhK. 785—792. 833—855. l. (Külön is megjelent. 8-r. 32 l.)
2088. *Euripides. Euripides* drámái. Ford. Csengeri J. 1911. — Ism. Hegedüs István. EPhK. 457—461. l. — Barabás Abel. Magyarország. 49. sz. — Vasárn. Ujs. 5. sz.
2089. *Euripides. II.* Phoinikiai nők. Medeia. G. Murray kiadásának szövege szerint fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Csengeri János. Budapest. 1912. Franklin-t. (8 r. 346 l.) — Ism. Láng Nándor. EPhK. 461—463. l.

2090. *Euripides* Hekabéja. Ford. Csengeri János. Budap. Szemle 150. köt. 268—289. l.
2091. *Herodotos. How, W. W. et Wels, J.* A commentary on Herodotus. 1912. — Ism. Schmidt Márton. EPhK. 551. l.
2092. *Heronidas. Németh Sándor.* Herondas és Theokritos. Budapest, Németh J. 1912. (8-r. 49, 2 l.)
2093. *Homerus. Homeros Iliása.* I—VI. ének. Magyarázta Szőke Adolf. I. füz. 2. jav. kiad. (Lat. és gör. klasszikusokhoz való preparáció. 42. füz.) Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 40 l.) 50 f.
2094. *Homerus Odyszeiája.* I—VI. ének. Magyarázta Szőke Adolf. 2. jav. kiad. (Latin és görög iskolai klasszikusokhoz való preparatio. 41. füz.) Budapest, 1912. Lampel R. (8 r. 48 l.) 50 f.
2095. *Odysseia IV. énekéből.* (Penelope fiát siratja.) Ford. Baksay Sándor. Budap. Hirl. 304. sz. — V. ének. Vasárn. Ujs. «Karácsony» mellékletében 9—12. l.
2096. *Homeros Odyszeiája . . .* Bő szemelvényekben fordította és jegyzetekkel kísérte dr. Gyomlay Gyula. Negyedik, majdnem változatlan kiadás. Budapest, Athenæum, 1912. (8-r. 211 l.) 3 Kor.
2097. *Homérosz Odüsszeájából.* VI. ének. Ford. Szakács Béla. Magyarország 304. sz.
2098. *Homers Odysse.* Übertr. v. R. A. Schröder. 1912. — Ism. Eisler M. J. Pester Lloyd 266. reg. sz. [liter. 9—10. sz.]
2099. *Odyssea. Cântul XXIII.* de George Coşbuc. Revista polit. si
2100. *Elischer-Fröhlich.* Szótár a Homeros két eposához. 3. kiad. 1901. — Bir. dr. Vértessy Jenő. Hivat. Közl. 11. sz.
2101. *Genney, A. van.* La question d'Homère. 1909. — Ism. Marót Károly. EPhK. 478. l.
2102. *Lang, Andrew.* The world of Homer. 1910. — Ism. Marót Károly. EPhK. 364—370. l.
2103. *Pecz, Wilhelm.* Die Tropen der Ilias und der Odyssee. Neue Jahrl. f. Phil. 29. köt. 501—506. l.
2104. *Rothe, Carl.* Die Ilias als Dichtung. 1910. — Ism. Marót Károly. EPhK. 164—168. l.
2105. *Wilamowitz-Moellendorf, U. v.* Über das θ . der Ilias. 1910. — Ism. Marót Károly. EPhK. 882—884. — Lásd 1323. sz. a. is.
2106. *Menandros. Menandros* vígjátékainak töredékeiből. Görögből ford. és bevezetéssel ellátta Bielek Dezső. Bdp. VII. ker. (Barcsay-u.) főgimn. 1911. 12. értes. 14—19. l.
2107. *Oppianus. Vári Rezső.* A ciliciai Oppianus Halientikájának kezirati hagyománya. II. (érdemleges) rész. 1. füz. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXII. köt. 3. sz.) Budapest, 1912. Akademia. (8-r. 70 l.) 2 K. — Ism. Szigeti Gyula. EPhK. 869. l. — *K. I. Revue crit.* 33. sz.
2108. *Pindaros. Hellingrath, Norbert.* Pindarübertragungen von Hölderlin. 1911. — Ism. Eisler M. J. P. Lloyd 230. reg. sz.
2109. *Pecz, Γουκέλμος.* Συμβολαὶ εἰς τὴν συγχορικὴν τροπικὴν τῆς ποιήσεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ποιητικὴν. II. οἱ τρόποι τοῦ Πινδάρου. EPhK. 265—309. l.
2110. *Pecz V.* Pindaros tropusai. (Kivonat.) Akad. Értes. 181—186. l.
2111. *Platon. Zivuska, J.* Platon Parmenidese. 1911. — Ism. Kornis Gyula. EPhK. 352. l.

2112. **Plutarchos.** *Plutarchos.* A húsevésről. Ford. Phisicus. Erő és Egészség 14—17. l.
2113. **Sappho.** *Sappho.* 1. Esdeklés a szerelem istennőjéhez. 2. Feltékenység. Görögből ford. Darkó Jenő. Budap. Hirl. 84. sz.
2114. **Sophokles.** *Csengéri János dr.* Antigone. Bevezető előadás az antik drámaciklus harmadik estélyén. Kolozsv. Hirl. 306. sz.
2115. **Endrei Gerzson dr.** Újabb papyrusleletek. Uránia 277—283. 1. (Sophokles egy ismeretlen darabjáról.)
2116. **Halasi.** Az «Oedipus rex» Londonban. Élet 7. sz. — Lásd 2027. sz. a. is. [201—213. l.]
2117. **Tatianus.** *Vincze Sándor.* Tatianus apologiája. Theol. Szaklap
2118. **Theokritos.** — Lásd 2092. sz. a.

4. Nyelvészet.

2119. **Pecz Wilhelm.** Klassische und mittel- u. neugriechische Philologie. Byzant. Ztschr. 21. évf. 377—378. l.
2120. **Boatti, Abele.** Grammatica del Greco del Nuovo Testamento. 1910. — Ism. Hadzsega Gyula. EPhK. 168—170. l.
2121. **Tegge, Dr. A.** Altgriechisch. Brieflicher Sprach- u. Sprechunterricht. — Ism. Pecz Vilmos, EPhK. 381. l.

Tankönyvek.

2122. **Dóczi Imre.** Görög nyelvtan összehasonlító nyelvészeti alapon iskolai használatra. Negyedik átdolgozott kiadás. Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. XII, 308 l.)
2123. **Dóczi Imre.** Görög olvasó- és gyakorló könyv. Budapest, 1911. — Bír. dr. Bódiss Jusztin, Hivat. Közl. 2. sz. és Tanáregyl. Közl. 45. évf. 527—529. l.

Újgörög.

2124. **Asztalos Lajos.** Koraisznak Vasziliushoz írott levelei. EPhK. 450—457. 503—514. l. (Külön is megjelent 8-r. 21 l.)
2125. **Kalitsunakis, Dr. Joh.** Neugriechisch.-deutsches Gesprächsbuch. 1912. — Ism. Czebe Gyula. EPhK. 884. l.
2126. **Ronzevalle, L.** Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie. etc. 1912. — Ism. Danon Abr. Keleti Szemle 207--209. l.

5. Római történet és régiségek.

2127. **Blümner, H.** Die römischen Privatalterthümer. 1911. — Ism. Láng Margit. EPhK. 752—754. l.
2128. **Cserép, Dr. Josephus.** De Pelasgis Etruscisque quid fabulis heroicis ac priscis nominibus doceamur. Budapestini, 1912. Lampel R. (8-r. 40 l.)
2129. **Finály, Dr. Gabriel.** Forma partium imperii Romani intra fines regni Hungariæ. 1911. — Ism. Láng Nándor. EPhK. 350—352. l.

2130. *Hampel József*. A római császárság emlékeinek bemutatása Rómában. Tört. Szemle 321—356. 1.
2131. *Kluge, Theodor*. Der Mithrakult. 1911. — Révay József. Tört. Szemle 590—592. 1.
2132. *Láng Margit*. Pompeji-melléki római villa. Budap. Szemle 151. köt. 465—470. 1.
2133. *Láng Margit*. Olaszországi ásatások eredményei 1910—1911-ben. Tört. Szemle 633. 1.
2134. *Luschiv v. Ebengreuth, Dr. A.* Der Denar der Lex Salica. 1910. — Ism. Otvös Gábor. Numiz. Közl. 70—72. 1.
2135. *M. A.* Milyen volt a római nő? Korponai Közl. 21. sz.
2136. *Patek Béla*. Septimius Severus élete. — Rövid. ism. Finály Gábor. EPhK. 758. 1.
2137. *Patek Béla*. Flavius Claudius Julianus. Nagykárolyi polg. fiúisk. 1911. 12. ért. 3—47. 1.
2138. *Riewald, Paul*. De imperatorum Romanorum cum certis dis et comparatione et æquatione. 1912. — Ism. Révay József. EPhK. 874. 1.
2139. *Schremmer, Bruno*. Labarum und Steinaxt. 1911. — Ism. Révay József. EPhK. 749. 1. 476—478. 1.
2140. *Willich, H.* Livia. 1911. — Ism. Hittrich Ödön. EPhK.
2141. *Wolff, Georg*. Über Mithrasdienst und Mithreen. 1909. — Ism. Révay József. Tört. Szemle 590—592. 1.

6. Római irodalomtörténet.

2142. *Amante, Antonio*. La poesia Sepolcrale latina. 1912. — Ism. Révay József. EPhK. 876.
2143. *Traube, Ludw.* Einleitung in die latein. Philologie des Mittelalters. 1911. — Ism. Révay József. EPhK. 243—248. 1.
2144. *Apuleius, Braun Soma*. Adalékok Apuleius «De Deo Socratis» czínű művének ismeretéhez. EPhK. 138—147. 1.
2145. *Boetius, Venuti* — *De Dominicis, Teresa*. Boezio. 1911. — Ism. Révay József. EPhK. 747. 1.
2146. *Cicero, Sándor Pál*. Cicero életfilozófiája. Pápai ref. főisk. 1911. 12. ért. 35—51. 1. — Ism. Posch Árpád. EPhK. 252. 1.
2147. *Commodianus, Révay, Josef*. Über das Zeitalter Kommodians. Didaskaleion 455—480. 1.
2148. *Révay, Josef*. Emendationes Commodianæ. U. o. 513—517. 1.
2149. *Hilarius S. Buzna, V.* De hymnis Sti Hilarii. 1911. — Ism. Révay József. EPhK. 356. 1. [Az Ujság 84. sz.]
2150. *Horatius, Horatius*. Liciniushoz. (II. k. 101.) Ford. Irsay István.
2151. *Horatius*. 1. Az államhájóhoz. (Carm. I. 14.) 2. Delliushoz. (Carm. II. 3.) Ford. ifj. Szász Béla. Budap. Szemle 149. köt. 122. 1. — 3. Beatus ille. (Epod. 2.) 4. A társakhoz. (Carm. I. 37.) 5. A birvagyóhoz. (Carm. II. 18.) U. o. 152. köt. 124—128. 1.
2152. *Horatius*. Leukonéhoz. Ford. R. K. Csiki Hirl. 5. sz.
2153. *Csipak Lajos*. Horatius hatása az ó és újklasszikus iskola költőire. (Ertekezések a kolozsv. tud. egyet. magy. irod.-tört. szemináriumából 4. sz.) Kolozsvár, 1912. (8-r. 147, 1 l.)

2154. *Minucius. Felicis, M. Minucii Octavius.* Con introduzione di L. Valmaggi. 1910. — Ism. Révay József. EPhK. 40—42. l.
2155. *M. Minucii Felicis Octavius.* Ed. J. P. Waltzing. 1912. — Ism. Révay József. EPhK. 475. l.
2156. *Ovidius. Ovidius keserveiből.* I. könyv, 1. vers. Ford. Jászay-Horváth Elemér. Budap. Hirl. 304. sz.
2157. *Ovidius.* Narkissos. Ford. Varjú János. Ujság (Kolozsv.) 306. sz.
2158. *Némethy Géza.* Ovidius számkivetésének oka. EPhK. 1—9. l.
2159. *Petronius. Fossatoro, Paolo.* Petronii Cena Trimalchionis. 1912. — Ism. Révay József. EPhK. 814. l.
2160. *Prudentius.* — Lásd. 2164. sz. a.
2161. *Seneca. Edert, O.* Über Seneca's Herakles. 1909. — Ism. Braun Soma. EPhK. 754—756. l.
2162. *Schreiner, Rupert.* Seneca als Tragödiendichter. 1909. — Ism. Gaal Pál. EPhK 55. l. [769—785. l.]
2163. *Sidonius. Pirschala Imre.* Apollinarius Sidonius. EPhK. 707—721.
2164. *Symmachus. Révay József.* Symmachus és Prudentius. EPhK. 219—229., 438—446. l.
2165. *Terentius. Mangold. H. W.* Studien zu den ältesten Bühnenverdeutschungen des Terenz. 1912. — Ism. Huszti József. EPhK. 549. l.
2166. *Sebestyén Károly.* Testvérek. Publius Terentius Afer vígjátéka. Budap. Hirl. 101. sz. (Előadták a Nemzeti Színházban ápr. 25.)
2167. *Versényi György dr.* Latin pedagógiai vígjáték. Család és Iskola 1. sz. (Terentius Adelphi je.)
2168. *Tertullian. Waltzing, J. P.* L' apologétique de Tertullien. 1911. — Ism. Révay József. EPhK. 540. l.
2169. *Vergilius.* A hajós verseny. Aeneis V. é. 112—285. sorig. Ford. Szép Lajos. Nagykörösi Hirl. 74—76. sz. — Lásd 1651. sz. a. is.
2170. *Victorius Claudius Marius. Ferrari, Olindo* Un poeta cristiano del V-o. secolo. Claudio Mario Vittore 1912. — Ism. Révay József. EPhK. 813. l.

Újlatin.

2171. *Fioretti* (Szent Ferenc legendái.) Ford. Erdős Renée. 1911. — Ism. Némethy Ernő. Kath. Szemle 472—475. l. — dr. Mattyasovszky Kasszián. Religio 8. sz. — Harsányi Lajos. Egyh. Közl. 9. sz. — Exorcista. «Fioretti tövisei.» A Cél 124—126., 178—184. l.
2172. *Főgel József dr.* Hasišteini Lobkovic Bohuslav a magyarországi humanisták között. Békefi-Emlékkönyv 212—221. l.
2173. *Hegedüs István.* Egyökrös (Unibos.) Ethnogr. 46—56. l. (Unibos X. száz. latin mese fordítása.)

Nyelvészet.

- 2173a. *Benigny Gyula.* Fejezetek a latin hangsúly történetéből. Nyelvtudomány 81—115. l. (Külön is megjelent. 8-r. 37. l.)
2174. *Bódis Jusztin.* A classikus latinság kérdése hazánkban. (Kivonat.) Akad. értes. 407. l.

2175. *Gyomlay Gyula*. Az úgynevezett igeidők elméletéhez. Nyelvtud. Közlem. 339—368. l.
2176. *Gyomlay Gyula*. A latin és magyar praesens imperfectum. (Kivonat.) Akad. Értes. 129—137. l.
2177. *Komonczy Gáspár*. Idők, actiók, különös tekintettel a régi latinságra. Komárom. 1912. Spitzer ny. (8-r. 136 l.)
2178. *Löfstedt, Einar*. Philolog. Kommentar zur Peregrinatio Aetherae. 1911. — Ism. Révay József. EPbK. 541—543. l.
2179. *Margalits, Eduardus dr.* Sententiæ in classicis latinis. II. Historici. Excerptis et in ordinem redegit. Budapest, 1912. Szt. István-T. (8-r. 201 l.) 4 K.
2180. *Niedermann, M.* Histor. Lautlehre des Lateinischen. Heidelberg. — Ism. Benigny Gyula. EPbK. 819—821. l.

7. Tankönyvek.

2181. *Bagossy, Bartholomaeus*. Parva syntaxis latina. Szatmár-Németini typis preli Pázmány. 1912. (8-r. 53 l.) 1 kor. — Ism. Kádár Ferenc. M. Középisk. 300. l.
2182. *Elsaesser, Thomas*. Linguam discito lingua. Grammatica latina. Roulers. — Ism. dr. Jámbor György. Magy. Középiskola 304. l.
2183. *Földy József dr.* és *Kardos Gyula dr.* Latin nyelvtan. I. Alaktan. A gimnáziumok I. és II. osztálya számára. 2. kiadás. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 82 l.) 1 K 20 f.
2184. *Hittrich Odön dr.* Latin olvasó- és gyakorlókönyvek a gimnázium I. osztálya számára. 4. kiadás. Budapest, 1912. Franklin-T. (8-r. 103 l.)
2185. *Kisparti János*. Latin nyelvtan gimnáziumok I. és II. osztálya számára. Vass Bertalan dr. közreműködésével szerkesztette. Budapest, 1912. Franklin-T. (8-r. 120 l.)
2186. *Kisparti János*. Latin olvasókönyv gimnáziumok I. osztálya számára. Vass Bertalan dr. közreműködésével írta. Budapest, 1912. Franklin-T. (8-r. 157 l.)
2187. *Kőhalmi Mihály Szerév*. Prolegomena. Szilágyosmlyói főgymn. 1911/12. értes. 15—48. l. (Latin-magyar szótár.)
2188. *Köpesdy Sándor* és *Cserép József dr.* Stílusgyakorlatok Ciceróhoz és Ovidius Fastijához. A gimnázium V. osztálya számára. 2. jav. kiadás. (Latin stílusgyakorlatok. III.) Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 61 l.) 1 K.
2189. *Sávoly Ferencz*. Dióhéj szótárak. Magyar latin. Latin-magyar. Budapest, 1912, Politzer. (32-r. 414, 413 l.) Egy kötet 1 K 20 f.
2190. *Vass Bertalan*. Latin nyelvtan. 1912. — Ism. Kiss Fidél. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 861—867. l.
2191. *Vass Bertalan*. Latin olvasókönyv. 1912. — Ism. Kiss Fidél. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 861—867. l.

8. Magyarországi régészet.

2192. *Bella Lajos*. Újabb hazai barlangkutatások. Arch. Értes. 357—365. l.
2193. *Borsos István*. Bronzkori leletről Rátóton. (Veszprém.) U. o. 192. l.

2194. *Börzsönyi Arnold.* Győri díszkard a régibb középkorból. U. o. 34—38. l. [U. o. 214—219. l.]
2195. *Börzsönyi Arnold.* Gyömőrei sírlelet a honfoglalás korából.
2196. *Csák Árpád dr.* A keszthelyi római urnatemetőről. U. o. 374. l.
2197. *Cserni Béla dr.* Jelentés a Colonia Apulensis területén végzett ásatásokról. Múz. Könyvt. Értes. 106—114., 257—283. l.
2198. *Cserni Béla dr.* Mucatra sírkövérről Apulumban. Arch. Értes. 273—276. l. [352—357. l.]
2199. *Cserni Béla dr.* Római mennyezetek részletei Apulumból. U. o.
2200. *Sz. Darnay Kálmán.* Leletek a szalacsikai barbár kelta pénzverő és öntőműhely területéről. U. o. 155—168. l.
2201. *Darnay Kálmán.* Tapasztalatok a veremsírok feltárása körül. Muz. Könyvt. Értes. 5—9. l.
2202. *Deimel, Dr. Theod.* Christliche Römerfunde in Carnuntum. 1911. — Ism. Révay József. EPhK. 748. l.
2203. *Domonkos János.* A gyulavarsándi Laposhalom tárgyairól. Múz. könyvt. Értes. 19—25. l.
2204. *Ferenczi Sándor.* Római régiségek Alvinczről. Arch. Értes. 92. l.
2205. *Gaspartz Géza Elemér dr.* Római-kori festő eszközök a M. N. Múzeumban. U. o. 223—232. l.
2206. *Gubitzza Kálmán.* Tájékoztató a római régiségekről. Bács-Bodrv. vm. Tört. Társ. Évkönyv 28. évf. 116—135., 153—168. l.
2207. *Hampel József.* Lovas istenségek Dunavidéki antik emlékeken. Arch. Értes. 330—352. l.
2208. *Hekler Antal dr.* Kémlékek Dunapenteléről. U. o. 232. l.
2209. *Hekler Antal dr.* A Nemzeti Múzeum ásatásai Dunapentelén 1912-ben. U. o. 411—417. l. [U. o. 320—322. l.]
2210. *Hidvéghi Sándor.* Sírleletek a honfoglalás korából. Giczi lelet.
2211. *Jánó Béla.* Római emlékek Hunyadvármegyében. U. o. 49—57. l.
2212. *Jánó Béla.* Római sírról Hadrianus császár korából Várhelyen, Hunyadvármegyében. U. o. 272. l.
2213. *Jánó B.* Római emlékek Hunyadvármegyében. U. o. 393—411. l.
2214. *Kardos Árpád.* Honfoglaláskori sírlelet az Ehmann-telepen. Rákos és Vid. 35. sz.
2215. *Kimakowicz, M. v.* Römische Funde bei Kleinschenk. Korr.-Bl. Ver. f. Siebenb. Landeskunde 54—57. l.
2216. *Kovách Aladár.* Az alsópéli ásatásról. (Tolna vm.) Arch. Értes. 375—377. l.
2217. *Kovách Aladár.* Tolnavármegye múzeuma régiségtárának újabb szerzeményei. Múz. Könyvt. Értes. 31—37. l.
2218. *Krecsmarik Endre ifj.* Szarvas domborműves képe őskori edénytöredéken. Arch. Értes. 366—368. l.
2219. *Láng Margit dr.* A dunapentelei csontpionok. U. o. 43—48. l.
2220. *László Ferenc dr.* Festett edények az erődsi és oltszemi telepokről. U. o. 57—66. l. [349—361. l.]
2221. *Lattyák Sándor.* Római limes a havasokon. Erdész Lapok
2222. *Marosi Arnold.* A Fejérvármegyei és székesfehérvári Múzeum őskori gyűjteménye. Múz. Könyvt. Értes. 14—19. l.
2223. *Miske Kálmán br.* Bronzkori typologia. U. o. 77—97. l.
2224. *Munkácsy Mihály.* Chodurev Fedor kardja a M. N. Múzeumban. Arch. Értes. 289—303. l.

2225. *Némethy L.* A nyitra-bajnai elpusztult várról. U. o. 263—265. l.
2226. *Orosz Endre.* La-Tène sírleletről Felső-Zsukon (Kolozs m.) U. o. 171. l.
2227. *Orosz Endre.* Jelentés a csókai Kremenyák-nevű őstelepen 1908. év nyarán végzett ásatásról. Tört. Rég. Értes. 28. évf. 27—38. l.
2228. *Roska Márton dr.* Bevezetés az őskorba. Kolozsvár, 1913. Stief ny. (8-r. 66, 1 l.)
2229. *Roska Márton dr.* A gyakorlati régészet köréből. Múz. Könyvt. Értes. 115—123. l.
2230. *s. g.* Keleti izű havi csákány. Arch. Értes. 378—380. l.
2231. *Sinka Ferencz Pál.* A garamkövesdi őstelepről. U. o. 368—374. l.
2232. *Supka Géza.* Keleti izlésű hadi csákány. U. o. 150—155. l.
2233. *Szeghalmi Gyula.* A szeghalomvidéki (Békés m.) halmokról. U. o. 276—281. l.
2234. *T.* Régiséggyűjtés Bácskában 1839-ben. Bács-Bodrogvm. Tört. Társ. Évkönyve XXVIII. évf. 28. l.
2235. *Téglás Gábor.* A dácziai aranyvidék 167-beli feldúlata és hadászati következményei. Bányász. Kohász. Lapok I. 347—358. l.
2236. *Téglás Gábor.* Római bányamészesek a Zalatna-Bucsun közti Korábia bányászataiból. U. o. I. 204. l.
2237. *Téglás Gábor.* Herkules-fürdő Dácia védrendszerében. Tört. rég. Értes. 28. évf. 10—26. l.
2238. *Téglás Gábor.* Vázlat Botár Imre külföldre vándorolt potaissai gyűjteményéről. Múz. könyvt. Értes. 202—207. l.
2239. *Téglás Gábor.* Mercurius domborképe s annak jelentősége Miciában. U. o. 209—211. l.
2240. *Téglás István.* Római kerek épületek Potaissa castruma közelében. Arch. Értes. 93—96. l.
2241. *Visegrádi János.* A sátoraljaújhelyi őstelep. U. o. 244—261. l.
2242. *Winkler Pál.* Sírleletek a honfoglalás korából. Kezeleti sírleletek. U. o. 322. l. — Kada Elek. Kecskemét vidékéről valók. U. o. 323—329. l.

IX. Germán nyelvek s irodalmak.

I. Német.

2243. *Alscher, Otto.* Das deutsche Volkslied im Süden Ungarns. Die Karpathen. V. 2. 545—551. l. [Napló 137. sz.]
2244. *Ambrosius Johanna.* Az utolsó dal. Ford. Spóner Andor. Pesti
2245. *Angyal Dávid.* Gryphius András magyar színpadon. Philol. Dolgozatok 75. l. [Pester Lloyd 276. reg. sz.]
2246. *Bab, Julius.* Der Volks-Schillerpreis und deutsche Drama.
2247. *Bartosch, R. H.* Schwammerl. Ein Schubertroman. 1912. — Ism. A. O. U. o. 260. reg. sz.
2248. *Baumberg G. Berde J. Mária.* Bacsányi Baumberg Gabriella. Erd. Múz. 1. 54., 105—126., 201—220. l. (Önállóan is megjelent. 98 l.) Ism. Gragger Róbert. EPhK. 870—872. l.
2249. *Feisner, I.* Gabriele Baumberg, die Gattin Johann Bacsányis. Ungar. Rundschau 906—912 l.

2250. *Bayer, Josef*. «Sie sollen ihn nicht haben.» (Die ungarische Vertonung eines deutschen politischen Liedes.) U. o. 219. l.
2251. *Biermann, Otto Julius*. Ártatlanság. Ford. Lányi Sarolta. Elet 9. sz.
2252. *Bleyer Jakab*. Gottsched és Esterházy Miklós gróf. EPhK. 823. l.
2253. *Bleyer J.* Gottsched hazánkban. — Ism. Petz Gedeon. Literaturl. f. germ. u. roman. Philol. 5. sz.
2254. *Bleyer Jakab*. Gróf Széchenyi Ferencz és Schlegel Frigyes. (Kivonat.) Budap. Szemle 150. köt. 424–438. l.
2255. *Blumenthal*. Wellenringe. Berlin. — Ism. Wertheimer Emanuel. Pest. Lloyd 68. sz. [értés. 3–25. l.
2256. *Böhm Dezső dr.* A Grimm-mesék. Bdp. ág. ev. főgimn. 1911/12.
2257. *Bolte, Johannes*. Hans Webers Lied auf die Einnahme von Raab (1598.) Philol. Dolgozatok 46 50. l.
2258. *Brod, Max*. Arnold Beer. Roman. 1912. — Ism. Pick Otto. Pester Lloyd 148. reg. sz.
2259. *Brod, Max*. Abschied von der Jugend. Lustspiel. Berlin. — Ism. Pick O. U. o. 18. reg. sz.
2260. *Brüggemann, Alfred*. Faust. Drei Gesangspiele nach Goethe. 1912. — Ism. B. A. U. o. 124. sz. [Hirl. 84. sz.
2261. *Bulcke, Carl*. A tóparti Vénusz. Ford. Fodor Rezső. Pesti
2262. *Bulcke, Karl*. A régi város. Ford. Lengyel Ernő. Hét 6. sz.
2263. *Bürger, Gottfried August*. Der Roman seines Lebens in seinen Briefen u. Gedichten. Herausg. v. P. W. Mederow. 1912. — Ism. R. Pester Lloyd 218. reg. sz.
2264. *Burkhardt Max*. Cleo méltósága. Vigjáték. Adorján Andor fordítása. (Modern könyvtár. 180. sz.) Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 30 l.) 20 f.
2265. *Carmen Sylva* költeményeiből. 1. Jelige. 2. Szülőföldemhez. 3. Az én egyetlenem. Ford. dr. Szócs Géza. Magy. Hirl. 305. sz. és Délmagyar. Közl. 294. sz.
2266. *Castell, Alexander*. Bernards Versuchung. Roman. München. — Ism. P. O. Pest. Lloyd 24. reg. sz.
2267. *Creuzer, Friedr.* Briefe an Karoline Günderode. 1912. — Ism. Trostler-Turóczi József dr. U. o. 242. reg. sz.
2268. *Csáki Richárd*. Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból. (Német philologiai dolgozatok. II.) Budapest, Pfeiffer F. 1912. (8-r. 45 l.) 1 K 50 f. — Ism. ss. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landesk. 124–126. l.
2269. *Czirbusz Géza dr.* Homunculus a nagy törtető. Hamerling Róbert gúnyos eposza. A Cél 7 17., 70 77. l. (Külön is megjelent 8 r. 30 l.) — Homunculus a hírlapíró. U. o. 309 313. l. — Homunculus. Torontál 192. sz.
2270. *Dauthendey Max*. Kaczagni — meghalni. Szmű 1 felv. Ford. Erdősi Dezső. (Az új színpad könyvtára. 6. sz.) Budapest, 1912-Eke. (8-r. 28 l.) 24 f. [és Jövő 229. l.
2271. *Dehmel Richard*. Fojtott hangon. Ford. Franyó Zoltán. Mult
2272. *Duncker, Dora*. Bergeholz Söhne. Roman. 1912. — Ism. L. H. Pest. Lloyd 142. sz.
2273. *Eichendorff H.* A posta-kürt. Ford. Harsányi Lajos. Kultura 546. l.

2274. *Enderling, Paul.* Am Fusse des Berges. Roman. 1912. — Ism. Dr. Rosenfeld O. Pest. Lloyd 90. sz.
2275. *Ernst, Paul.* Ein Kredo. 1912. — Ism. Eisler Mihály József. U. o. 248. reg. sz.
2276. *Ertl, Emil.* Auf der Wegwacht. Roman. — Ism. Alscher O. U. o. 36. reg. sz.
2277. *Eulenberg, Herbert.* Katinka die Fliege. Roman. Leipzig, — Ism. L. H. U. o. 159. reg. sz.
2278. *Falke Gustav.* Ko-Ai. Kinai legenda. Ford. Zoltán Vilmos. Kath. Szemle 68—72. l.
2279. *Faust, Johann.* Ein allegorisches Drama in 5 Aufzügen. Prag, 1775. Hasonmás kiadás. — Ism. Heinrich Gusztáv. Budap. Szemle 152. köt. 304—307. l.
2280. *Ferenczi Sándor, dr.* Schopenhauernak Goethéhez írt egy levele, pszichoanalitice mérve. Nyugat II. 43—49. l.
2281. *Fessler.* Ein Brief — an Herder. Mitgeteilt von Robert Gragger. Ungar. Rundschau 226—228. l.
2282. *Fieger Breitenstein, Mathilde.* Ein Bayerischer Dichtersonderling. Schässburg. Ztg. 66. sz. (Wiesbacher Ferencz.)
- 2282a. *Frank, Bruno.* Die Schatten der Dinge. Gedichte. 1912. — Ism. Pick Otto. Pester Lloyd 171. reg. sz.
2283. *Freytag, Gustav.* Briefe an seine Gattin. Herausg. v. H. Strakosch-Freytag, u. K. L. W. van der Bleek. — Ism. Münz Bernát. P. Lloyd 301. sz. — J. Neues Pest. Journ. 256. sz.
- 2283a. *Fuszek József.* Mastalier Károly élete és művei. Adalék a XVIII. század német irodalomtörténetéhez. Budapest, Pallas, 1912. (8-r. 28 l.)
2284. *Gálos Rezső.* Magyar vonatkozású német drámák. Uránia 1—4. l.
2285. *Gálos Rezső.* A tokaji bor német «dicséreti.» EPhK. 492. l. Eberhard Á. G.
2286. *Gedeon Alajos.* Egy német Hunyadi-dráma. Philol. Dolgozatok 121—126. l. (Kalchberg N. I. Ulrich Gr. v. Cilli-ről.)
- 2286a. *Geiger Jozefin.* Báró Houwald Ernő Kristóf végzet drámái. Budapest, 1912. Weisz L. F. ny. (8-r. 79 l.)
2287. *Gille, Hans.* Die historischen u. politischen Gedichte Michel Beheims. 1910. — Ism. Gálos Rezső. Századok 447—458. l. — Hienz Ármin. EPhK. 482. l.
2288. *Ginzkey, Fr. K.* Der von der Vogelweide. Roman. 1912. — Ism. Alscher Otto. Pester Lloyd 242. sz.
2289. *Ginzkey, Franz Karl.* 1. Az én csillagom. 2. A vándor. Ford. Somlyó Zoltán. Élet 19. sz.
2290. *Goethe.* Briefe an Auguste zu Stolberg. — Herausg. v. M. Hecker. 1912. — Ism. Eisler M. J. Pester Lloyd 278. reg. sz.
2291. *Goethe.* Az ibolyácska. Ford. Gazdag Lajos. Kultura 732. l.
2292. *Goethe.* A szép éjszaka. Ford. Gelléri. Bács-Bodrog 42. sz.
2293. *Goethe.* 1. Tavon. 2. Czigánydal. 3. Szélcsend. Ford. Vargha Gyula. Budap. Szemle 151. köt. 462—464. l.
2294. *Goethe.* Hermann și Dorothea. Poemă idilică de —, tradusă în mersul textului original de M. Străjanu. Transilvania 96—133., 220—236. l.

2295. *Göttheho*, z ballád —. Hviezdoslav. 1. Král' v Thule. 2. Dobrák a Dobráčka. 3. Zvon, ktorý chodí. 4. Účinok do dial'ky. 5. Pánik a mlynárca. 6. Tanec umrločov. 7. Ľrodlnický učea. — Z lyriky Göttheho. 1. Venovanie. 2. Št'astliví manželia. 3. Spev duchov nad vodami. 4. Pri ohliadaní Schillerovej lebky. Slov. Pohľady 193—208. l.
2296. *Balassa Imre*. Fauszt a Cirkuszban. Élet 50. sz.
2297. *Barabás Abel*. Goethe. Budap. Hirl. 177. sz. (A Goethe Gesellschaft. 1912. Jahrbuchjában megjelent cikk ismertetése.)
2298. *Barabás Abel*. Olaszország Goethe szemében. Pesti Napló 44. sz.
2299. *Baumgartner, Alex*. Goethe. I. Ism. Szekeres Fábrián. Kath. Szemle 121—123. l.
2300. *Biró Anyos dr.* Goethe Faustjának 356-odik sorához. Pannonhalmi főisk. 1911 12. évkönyve 133—150. l. — Ism. Heinrich G. EPhK. 737. l.
2301. *Bitzó Sarolta dr.* Goethe pädagogiai eszméi «Wahlverwandtschaften» című regényében Uránia 11—16. l.
2302. *Czeizel János*. Goethe és Kazinczy. Philol. Dolgozatok 92—104. l. (Külön is 8 r 15 l.)
2303. *D., Dr. R. W.* Weimarer Goethetage. (Urfaust. — Euphrosyne.) Pester Lloyd 125. sz.
2304. *Fazakas József dr.* Goethe barátai és ismerősei körében. Család és Iskola 5., 6. sz.
2305. Goethe a magyar történelemben, Vasárn. Ujs. 20. sz.
2306. *Gragger, Robert*. Goethe in ungarisch-deutscher Kleidung. Ungar. Rundschau 569—573. l.
2307. *Káth József*. Goethe, mint pedagógus. Tanítók évkönyve 1912/13. 75—88. l.
2308. *Kühn, Paul*. Die Frauen um Goethe. 1912. — Ism. Dr. Roth L. Pester Lloyd 290. reg. sz.
2309. *Meszlény, Richard*. Wilhelm Meister's theatralische Sendung. Le récent manuscrit de Goethe découvert à Zurich. Genève, 1912. (8-r. 39 l.)
2310. *Nagy Olivér (Eöttevényi)*. Weimar klasszikus kora. (Genast emlékiratai.) Budap. Hirl. 165. sz.
2311. *Străjanu, M.* Din cugetările lui Goethe ca filosof și ca om de știință. Cluj, 1912. Baritiu-ny. (8-r. 30 l.) 50 fill.
2312. *Turóczi-Trostler József*. Goethe és a Wilhelm Meister ósalakja. Uj Élet III. köt. 203—221. l.
2313. *Urbanek Sándor dr.* Werther. A Tengerpart 64. sz. — Lásd 1320., 1343., 1546., 2280., 2554. sz. a. is.
2314. *Gomoll, W. K.* Hogsünn. Roman. 1912. — Ism. Térey Edith. P. Lloyd 272. sz.
2315. *Gragger R.* A zay-ugróczi német verses kodexről. 1910. — Ism. Kont I. Revue Germanique. VIII. 70. l.
2316. *Gragger Róbert*. A kalocsai középfelnémet kódex első ismertetője. EPhK. 256. l.
2317. *Gragger, Robert*. Ungarische Einflüsse auf Theodor Fontane. Ungar. Rundschau 220—224. l. — Lásd 1320 és 2394. sz. a. is.
2318. *Gragger, Robert*. Zur Entstehungsgeschichte von Fr. Nicolais Volksliedersammlung. U. o. 928—934. l.

2319. **Grillparzer. Fulda, Ludwig.** Grillparzer der Lustspieldichter. Pest. Lloyd 17. reg. sz.
2320. **Galamb Sándor.** Grillparzer és Magyarország. Philol. Dolgozatok 171—181. l.
2321. **Lux, Josef August.** Ueber Grillparzers Verhältnis zur Kathi Fröhlich. Pester Lloyd 112. sz. — Lásd 1482. sz. a. is.
2322. **Grün Anasztáz.** Két vándor. Ford. Hanák József. Korponai Közl. 42. sz.
2323. **Grünwald Jenő** Adalékok a «Rettung»-ok korához. Petroszényi főgimn. 1911/12. értes. 3—22. l.
2324. **U. Brentano Kelemen** «Új» drámája. EPhK. 823. l.
2325. **Haase, Lene.** Im Bluffland. Romsn. 1912. — Ism. Mautner Klara. Pest. Lloyd 90. sz.
2326. **Halmi Bódog.** Heinrich Mann. (Írói arckép.) Kultura 807—811. l.
2327. **Hanvai Ilonka.** Emilia Galotti. Kabale und Liebe és Maria Magdalena. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1912. (Pesti Könyvny.) (8-r. 70 l.)
2328. **Hartleben Otto Erich.** Farsanghétfő. Tragédia 5 felv. Katona Gábor fordítása. (Modern Könyvtár 217—220. sz.) Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 104 l.) 80 f.
2329. **Hartleben Ottó Erich.** Érett gyümölcsről. Ford. Meskó Barna. Hét 24. sz.
2330. **Hauptmann. Hauptmann Gerhart.** És Pippa tánczol! Mese az üveghutáról. 4 felv. Németh Andor fordítása. (Modern Könyvtár 212—214. sz.) Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 77 l.) 60 f.
2331. **Bálint Lajos.** Gerhardt Hauptmann. Új Élet III. köt. 283—288. l. — Palóczy L. Neues Pest. Journ. 270. sz. — *Sz. Gy.* Vasárn. Ujs. 47. sz. Bab J. Pest. Lloyd 270. sz.
2332. **Goth, Ernst.** «Gabriel Schillings Flucht». Pest. Lloyd 30. reg. sz. (Hauptmann darabjáról.)
2333. **Salten, Félix.** Tischrede auf Gerhart Hauptmann. U. o. 274. reg. sz.
2334. **Szekecs Fábión.** Hauptmann Gellért a dramatikus és a német naturalizmus. Religio 37., 38. sz.
2335. **Hauser. Otto.** Zwei Worte über mich selbst. Von der Heide 5. sz.
2336. **Hebbel. Hebbel Frigyes.** Judith. Tragédia 5 felv. Ford. Ivánfi Jenő. Először adták a Nemzeti színházban jan. 19.
2337. **Győry Lujza.** Hebbel és a magyar politika. Philol. Dolgozatok 271—275. l.
2338. **Kandt Ernő.** Hebbel Frigyes. Új Élet I. 223—237. l.
2339. **Szidon G. Károly.** Hebbel és Magyarország. Philol. Dolgozatok 255—270. l. (Külön is 8-r. 18 l.)
2340. **Heine. Heine Henrik.** Atta Troll. Nyaréji álmom. Karinthy Frigyes fordítása. (Modern Könyvtár 158—159. sz.) Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 96 l.) 60 f. — Ism. Élet 30. sz. — Szász Menyhért. Kultura 688. l.
2341. **Heine** dalaiból. 1—3. Ford. Pataj Sándor. Bács Bodr. m. irod. társ. évkönyve 78. l.
2342. **Heine.** Az ördögöt ne gúnyold ki . . . Ford. Ring Károly. Aradi Közl. 297. sz.
2343. **Heine.** Seraphine. Ford. Sebestyén Ernő. Pesti Napló 100. sz.
2344. **Heine.** Egy asszony. Ford. Seress Imre. Orsz.-Világ 12. sz.

2345. *Heine*. 1. Siralomvölgy. Ford. Spóner Andor. Pesti Napló 28. sz. — 2. A vándorpatkány. U. o. 84. sz. — 3. Intés. U. o. 93. sz. — 4. A Lorelei. U. o. 111. sz. — 5. Hát barátom. U. o. 210. sz. 6. Gyötörnek régi álmok. U. o. 233. sz.
2346. *Heine*. 1. Lorelei. 2. Csillag fut le az égről... 3. Egy királylányról álmodám... 4. Szivem oly bús... 5. Halkan rezg át... 6. Lányka, nyíló rózsajkkal... Ford. Vargha Gyula. Budap. Szemle 149. köt. 276—279. l. — H. dalaiból. Vasárn. Ujs. 39. sz.
2347. *Beyer, Paul*. Der junge Heine. 1912. — Ism. dr. Trostler-Turóczy József. P. Lloyd 296. sz.
2348. *Blanck, Karl*. Heine und die Frau. 1911. — Ism. Zuber Marianne. EPhK. 170. l.
2349. *Vértés József*. Heine — kávéház előtt. A korfui Heine-szoborról. Mult és Jövő 51. l. — Lásd 2432., 2448., 2722. sz. a. is.
2350. *Heinrich Gusztáv*. Lohengrin. EPhK. 682—706. l. (Külön is megjelent. 8-r.)
2351. *Heinrich Gusztáv*. A német végzet-dráma. EPhK. 385—437. l.
2352. *Heinrich Gusztáv*. Demetrius. Budap. Szemle 151. köt. 321—336. l.
2353. *Heinrich, Gustav*. Bánkban in M. v. Collins Dramen. Ungar. Rundschau 216—218. l.
2354. *Heinrich, Gustav*. Nikolaus Dietrich Giseke. U. o. 224—226. l.
2355. *Heinrich, Gustav*. V. Warbecks «Schöne Magelone» ungarisch. U. o. 942. l.
2356. *Hermann, Georg*. Die Nacht des Doktor Herzfeld. Roman. 1912. — Ism. Irsai Julia. Pester Lloyd 206. reg. sz.
2357. *Hesse, Hermann*. Peter Camenzind. Roman. — Ism. H. P. Kultura 296. l. [Lloyd 124. sz.
2358. *Heyking, Elis v.* Ille mihi. Roman. 1912. — Ism. L. H. Pester
2359. *Heym, Georg*. Umbra vitæ. Nachgelassene Gedichte. 1912. — Ism. Pick Ottó. U. o. 212. reg. sz.
2360. *Heym, Georg*. Der ewige Tag. Gedichte. 1911. — Ism. Pick O. U. o. 42. reg. sz.
2361. *Hirschfeld, Ludwig*. Die plötzliche Insel. Novellen. 1912. — Ism. L. H. U. o. 113. sz.
2362. *Hirth, Dr. Friedrich*. Der deutsche Molière. (Zur Johann Nestroys 50. Todestage.) Budap. Tagblatt 95. sz.
2363. *Hochdorf, Max*. Die Träume der Nathalie Braunstein. Roman. 1912. — Ism. St—i E. P. Lloyd 248. reg. sz.
2364. *Hoerhammer, Artur*. Nessukareni. München. Ism. p. U. o. 119. reg. sz.
2365. *Hoffmansthal, Hoffmannsthal Hugo*. Terzinák az elmulásról. Ford. Franyó Zoltán. Hét 21. sz.
2366. *H. B.* Der Tor und der Tod. Kultura 1194—1195. l.
2367. *S—n.* Hugo von Hoffmannsthal. Élet 22. sz.
2368. *Horváth Cyrill*. Luther énekei és első prot. énekszerzőink. Philol. Dolgozatok 33—45. l.
2369. *Houben, H. H.* Jungdeutscher Sturm u. Drang. 1912. — Ism. Dr. Trostler-Turóczy József. P. Lloyd 260. reg. sz.
2370. *Huch, Richarda*. Neue Gedichte. 1912. — Ism. K. E. Kultura 1406. l.

2371. *Ilg, Paul.* Die Brüder Moor. 1912. — Ism. Lantos Ilona. P. Lloyd 254. reg. sz.
2372. *Jickeli, Dr. O. F.* Gusto Gräser. Die Karpathen. V, 2. 611—614. l.
2373. *Just, Johannes.* Karl Jäger. Von der Heide 6. sz.
2374. *Kaindl, Dr. A. Fr.* Auf den Spuren deutscher Lieder im Karpathenland. U. o. 9. sz.
2375. *Kleist. Bayer József.* «Käthchen von Heilbronn» első előadásai a magyar színen. Philol. Dolgozatok 115—120. l. — és Ungar. Rundschau 709—712. l.
2376. *Vajda Ernő.* Kleist H. 1777—1811. — Uj Élet I. 581—592. l.
2377. *Weber Arthur.* Kleist. Uránia 156—162., 214—222. l. (Külön is megjélt. 8 r. 48 l.) — Lásd 1320. sz. a. is.
2378. *Klöss, Hermann.* Eduard Mörike. Die Karpathen. V. 1. 305—312., 340—346. l.
2379. *Kotzebue. Bleyer Jakab.* Kotzebue és a pesti német színház megnyitása 1812 ben. Philol. Dolgozatok 156—170. l.
2380. *cs. Kotzebue «Die edle Lüge»* című színművének magyar fordításai. EPhK. 493. l.
2381. *Kósa Miklós.* Novalis és a romanticizmus. Uj Élet II. 112—118. l. — Lásd 2399. sz. a. is.
2382. *Krane Anna.* Az Emberfiáról. Ford. Hadács Á. 1911. Ism. dr. Tordai Anyos. Kath. Szemle 995. l.
2383. *Krane A.* Magna Peccatrix. Ford. Hodács Á. Ism. Harsányi Lajos. Egyh. Közl. 26—27. sz.
2384. *Lám Frigyes.* Hahn-Hahn Ida grófnő. Esztergom 41. sz.
2385. *Lám Frigyes.* Heinrich Federer regényeiről. Religio 1., 2. sz.
2386. *Lenau. Lenau. I.* Hazatérés este. 2. Félélmem. Ford. Feleki Sándor. Budap. Napló 305. sz. és Délmagyar Közl. 296. sz.
2387. *Lenau.* Délre. Ford. Gazdag Lajos. Kultura 731. l.
2388. *Lenau.* Hármán. Ford. Gergely. Figyelő 15. sz.
2389. *Lenau.* A nádas dala. Ford. Ring Károly. Aradi Közl. 297. sz.
2390. *Lenau.* Cornul de Poştă. Trad. T. Murăşanu. Revista polit. si liter. 6. sz.
2391. *Bischoff, Heinrich.* Lenau Heidebilder. (Chronologie u. Textkritik.) Philol. Dolgozatok 197—207. l.
2392. *Castle, Eduard.* Lenau im Zensurkrieg. U. o. 186—196. l.
2393. *Gragger Róbert.* Mischka an der Marosch. Vörösmarty hatása Lenaura. Szövegkritika. U. o. 208—227. l. (Külön is. 8 r. 24 l.)
2394. *Gragger Róbert.* Lenau és Fontane. Budap. Szemle 151. köt. 80—108. l.
2395. *Meyer, Richard M.* Grillparzer über Lenau. Philol. Dolgozatok 182—185. l.
2396. *Müller-Guttenbrunn, Adam.* Lenau. Von der Heide 8. sz.
2397. *Wie Nikolaus Lenau nach Pressburg kam.* Aus Stockeraus Geschichte. Pressb. Ztg. 24. reg. sz.
2398. *Von der Leyen, Friedr.* Das Märchen. 1911. — Ism. h. g. Budap. Szemle 150. köt. 305—309. l.
2399. *Lichtenberger H.* Novalis. 1912. — Ism. dr. Trikál József. Kath. Szemle 594. l. — Lásd 2381. sz. a. is.
2400. *Liliencron.* A te kezéd. Ford. Binét Menyhért. Élet és Literatura 11. sz.

2401. *Liliencron D. v.* Tiltott szerelem. Ford. Lányi Sarolta. Élet 5. sz. — Dobszóra, kürtszóra. Ford. Lányi Viktor. U. o. 25. sz. — Pietà. U. o. 31. sz.
2402. *Liliencron, Detlev v. Niel* marschall, Ford. Meskó Barna. Hét 5. sz.
2403. *Liliencron, Detlev v.* Egy halott fölé hajolva. Ford. dr. Tráger Ernő. Kultura 967. l.
2404. *Lucka, Emil.* Das Buch der Liebe. Wien. — Ism. Alscher Otto. Pester Lloyd 124. sz. [U. o. 113. sz.]
2405. *Mahn, Paul.* Birgit Wiborg. Roman. 1912. — Ism. Irsai Julia.
2406. *Meisinger, Otimer.* Aus dem Leben eines alten Volksliedes. Von der Heide 9. sz. [523—529. l.]
2407. *Meschendorfer, Adolf.* Richard Dehmel. Die Karpathen. V. 2.
2408. *Meyer, Richard M.* Die deutsche Literatur des 19. Jahrhunderts. 1912. — Ism. Dr. Trostler Turóczi József. P. Lloyd 278. reg. sz.
2409. *Michaëlis, Karin.* Treu wie Gold. Roman. 1912. — Ism. Lantos Ilona. U. o. 266. reg. sz.
2410. *Miegel, Agnes.* 1. Az volt a tavasz... Ford. Lányi Sarolta. Élet 6. sz. — 2. A kezeid. U. o. 13. sz.
2411. *Miklós Ferencz.* Pyrker költészetének magyar vonatkozásai. Philol. Dolgozatok 143—155. l. — Lásd 219. sz. a. is.
2412. *Moritz, Karl Philipp.* Anton Reiser. Roman. 1912. — Ism. Eisler M. J. Pester Lloyd 177. reg. sz.
2413. *Mosen Julius.* A sárg. Ford. dr. Tráger Ernő. Orsz.-Világ 22. sz.
2414. *Müller-Guttenbrunn, Adam.* Es war einmal ein Bischof. Roman. 1912. — Ism. A. O. Pester Lloyd 136. sz.
2415. *O(rendi) H(ommenau), V.* Alfred von Wurmb. Von der Heide 4. sz.
2416. *O(rendi) H(ommenau), V.* Karl Ernst Knodt. Ein hessischer Dichter. U. o. 7. sz.
2417. Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésről. Szerk. Gragger Róbert. Budapest. 1912. Hornyánszky-ny. (8-r. 387 l.) — Ism. Baro Gyula. Irodalomtörténet 399—404. l. — Kéki Lajos. Budap. Szemle 151. köt. 474—479. l. — Király György. EPhK. 526—530. l. — Dr. Turóczi-Trostler József. Budap. Presse 144. sz. — Dr. T. I. P. Lloyd 224. sz.
2418. *Platen.* Végrendelet. Ford. Vajthó László. Hét 25. sz.
2419. *Polgar, Alfred.* Hiob. München. — Ism. G. E. Pester Lloyd 183. reg. sz.
2420. *Porsche, Rudolf.* Geltchs Liederbuch der Siebenbürger Deutschen. Nagyszombi ev. theol. seminárium értes. 1912. 43 l. — Röv. ism. Ss. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landeskunde 126. l.
2421. *Probst, Eugen.* Ein unbeabsichtigter Besuch bei Gottfried Keller. Die Karpathen. V. 2. 417—420. l. — Lásd 2481. sz. a. is.
2422. *Puttkammer, Alberta v.* Zum Gedächtnis an Berthold Auerbach. Pest. Lloyd 57. sz.
2423. *Riedl, Friedrich.* Attila und die gotische Dichtkunst. Ungar. Rundschau 704—706. l.
2424. *Rilke Rajner Mária.* 1. Abiság. Ford. Kállay Miklós. Mult és Jövő 198. l. — 2. Eszter. 3. Dávid énekel Saul előtt. U. o. 252. l. — 3. Részletek a «Stundenbuch» első könyvéből. U. o. 337. l.

2425. *Rilke Rainer Mária*. A spanyol táncosnő. Ford. Kosztolányi Dezső. Élet 26. sz.
2426. *Rilke R. M.* A kitálm koronáz. Ford. Lányi Sarolta. Élet 46. sz.
2427. *Ritter Anna*. Aludj, aludj. Ford. Lányi Sarolta. Élet 24. sz.
2428. *Rittner, Thaddäus*. Ich kenne sie. Novellen. 1912. — Ism. *Lantos Ilona*. P. Lloyd 242. reg. sz.
2429. *Róna-Sklarek, Elisabet*. Einige Grimmsche Märchen im ungarischen Volksmunde. Philol. Dolgozatok 366–378. l. (Külön is. 8-r. 15 l.)
2430. *Rössler Carl*. A frankfurtiak. (Die fünf Frankfurter.) Vígjáték 3 felv. Ford. Molnár Ferencz. (Fővárosi színházak műsora 274–280. sz.) Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 76 l.) 60 f.
2431. *Salus, Hugo*. Glockenklang. Gedichte. 1912. — Ism. *St—i E.* Pester Lloyd 177. reg. sz.
2432. *Saphir M. G.* Lettre inédite de — à Heine. Kiadta Kont I. *Revue Germanique*. VIII. 280–282. l.
2433. *Sas Andor*. Irodalmi naptárak. EPhK. 188. l.
2434. *Schalom Asch*. Die Jüngsten. 1912. — Ism. Kázmér Ernő. *Kultúra* 1404–1406. l.
2435. *Schiller, Schiller*. Das Lied von der Glocke. Magyarázta Radványi Teofil. 1911. — Bír. Bleyer Jakab. *Hivat. Közl.* 6. sz.
2436. *Schiller*. A költő bucsúja. Ford. Kőrös Endre. Pápai Jókai-kör évkönyve. XVIII. 45. l. és Pápai Hirl. 12. sz.
2437. *Bayer József*. Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXII. köt. 2. sz.) Budapest, 1912. Akadémia. (8-r. 112 l.) 2 K. — Ism. Gálos Rezső. EPhK. 806. l. — Rexa Dezső. *Irod. Tört.* Közlem. 380. l. — Vértesy Jenő. *Irodalomtört.* 408–410. l.
2438. *Dosi, Geo*. Schiller's Werbung um Lotte von Langenfeld. Schässburg. Ztg. 3–7. sz.
2439. *Gragger, Robert*. Die erste Aufführung der «Jungfrau von Orleans» im Wiener Burgtheater. Ungar. Rundschau 476–479. l. Lásd 1320. sz. a. is.
2440. *Schmidt, Erich*. Brantano's ungarische Novelle. Philol. Dolgozatok 107–114. l. (Külön is. 8-r. 10 l.) [Heide 3. sz.]
2441. *Schmidt, Josef*. Das deutsche Volkslied in Galizien. Von der
2442. *Schnitzler, Arthur*. Masken und Wunder. 1912. — Ism. *G.* Pester Lloyd 124. sz. — *Világ* 159. sz. — Pajzs Elemér. *Kultúra* 951–953. l.
2443. *Lázár, Eugen*. Artur Schnitzler. Budap. Presse 114. sz. — Szabolcsi Lajos. *Hét* 26. sz. [206. reg. sz.]
2444. *Goth, Ernst*. Die Prosaschriften Arthur Schnitzlers. Pest. Lloyd
2445. *Scholz Wilhelm v.* A konstanci zsidó. Ford. Ivánfi Jenő. *Izr. magy. irod. társ. Évkönyv* 278–292. l.
2446. *Schulenburg, Werner von der*. Don Juan in Frack. Dresden. Ism. Kienzl Hermann. Pester Lloyd 212. reg. sz.
2447. *Schullerus, Adolf*. «Amor und Psyche» in Siebenbürgen. Philol. Dolgozatok 337–365. l. (Külön is megjelent. 8-r. 31 l.)
2448. *Schurig, Arthur*. Der junge Heine. 1912. — Ism. *Trostler-Turóczi Dr. Josef*. P. Lloyd 236. reg. sz.

2449. *Schwerdtfeger, Robert.* Sechs Novellen. 1912. — Ism. Lázár Jenő. U. o. 248. reg. sz.
2450. *Servaes, Franz.* Im Knospendräng. Roman. 1911. Ism. Kienzl Armin. U. o. 36. reg. sz.
2451. *Sittenberger, Hans.* Die Wallfahrt nach Kythera. Roman. 1912. — Ism. *L. H.* U. o. 224. reg. sz.
2452. *Soergel, Albert.* Dichtung und Dichter der Zeit. 1911. — Ism. Szabó Dezső. Nyugat I. 897. 1.
2453. *Soyka, Otto.* Die Söhne der Macht. Roman. 1912. — Ism. s. Pester Lloyd 84. sz.
2454. *Soyka, Otto.* Revanche. Komödie in 3 Akten. München. — Ism. *St. i. E.* U. o. 148. reg. sz.
2455. *Speyer, Willy.* Gnade. Ein Schauspiel. 1912. — Ism. Balázs Béla. U. o. 212. reg. sz.
2456. *Sprengel, J. G.* Die neuere deutsche Dichtung in der Schule. 1911. — Ism. Loisch János. Magy. Pædag. 97—101. 1.
2457. *Str., H.* Josef Weny. Von der Heide 2. sz.
2458. *Storm.* 1. Viharos éjjel. Ford. Vajthó László. Hét 19. sz. — 2. A város. U. o. 46. sz.
2459. *Sudermann H.* Énekek éneke. Ford. Sebestyén Károlyné. — Ism. *H. B.* Kultura 294—296. 1.
2460. *Sz. L.* Frenssen Gusztáv. Evang. Lap 46. sz.
2461. *Travnik Jenő.* A győri Hartlieb codex. Philol. Dolgozatok 51—67. 1. (Külön is. 8-r. 19 l.)
2462. *Trostler József.* Wieland mint kritikus. EPhK. 51. 1.
2463. *Trostler József.* Merck János Henrik mint kritikus és esztétikus. EPhK. 514—426., 725—737. 1. (Külön is megjelent. 8-r. 26 l.)
2464. *Turóczi-Trostler József.* A magyar reformkorszak német költője. Magy. Figyelő IV. köt. 382—391. 1. (Steinacker Gusztáv.)
2465. *Uhland.* 1. A limburgi pohárnok. 2. Pásztor vasárnapja. 3. A kápolna. Ford. Wigand János. Tolnavármegye 29. sz.
2466. *Unger, Rudolf.* Hamann und die Aufklärung. — Ism. dr. Trostler-Turóczi József. Pest. Lloyd 304. sz.
2467. *Vaerting, Marie.* Hasskamp Anna. Roman. 1912. — Ism. Irsai Julia. U. o. 148. sz.
2468. *Vogl, Joh.* Ausgewählte Dichtungen. Herausg. v. R. Kleinecke. 1911. — Ism. Gálos Rezső. EPhK. 248. 1.
2469. *Vollmoeller Karl.* A kor dicsérete. Ford. Franyó Zoltán. Hét 3. sz.
2470. *Verő Leo.* Lessing Pozsonyban. Irod.-történet 313. 1.
2471. *Wassermann, Jakob.* Die ungleichen Schalen. Dramen. 1912. — Ism. *G. E. P.* Ployd 248. reg. sz.
2472. *Wedekind. Wedekind, Frank.* Schloss Wetterstein. Schauspiel. 1912. — Ism. Lázár Jenő. U. o. 272. reg. sz.
2473. *Wedekind.* Haláltáncz. Három jelenet. Ford. Karinthy Frigyes. (Tevan-Könyvtár 9. sz.) Békéscsaba, 1912. Tevan A. (8-r. 44 l.) 40 f. [Kultura 1—9. sz.
2474. *Wedekind Frank.* Ilyen az élet. Színmű. Ford. Orbók Attila.
2475. *Satellit.* Frank Wedekind. Világ 36. sz.
2476. *Wildenbruch.* Bucsúvirágok. Ford. Kiss Arnold. Pesti Napló 8. sz.
2477. *Wildenbruch,* Rózsegyűjtő nagyanyó. Ford. Kőrös Endre. Pápai Hirl. 51. sz.

2478. *Witkowski, Georg.* Die Entwicklung der deutschen Literatur. 1912. — Ism. Trostler József. EPhK. 479. 1.
2479. *Wolff, Kurt.* Der Dramatiker Herbert Eulenberg. 1912. — Ism. Pick Ottó. Pester Lloyd 177. sz.
2480. *Wurmb, Dr. Alfr.* Prinz Emil v. Schönaich-Carolath. Von der Heide 1. sz.
2481. *Wüst, Paul.* Gottfried Keller u. C. F. Meyer. stb. 1911. — Ism. Rózsa Dezső. EPhK. 484. 1. — Lásd 2421. sz. a. is.

2. Nyelvészet.

2482. *Bedi Rezső.* A soproni hienc-nyelvjárás hangtana. Sopron, Romwalter A. ny. 1912. (8-r. 60 l.)
2483. *Capesius, Bernhard.* Die Vertreter des alten i, û, ü im Siebenbürgisch-Sächsischen. Inauguraldissertation. Berlin, 1912. (8-r. 128 l.) (Megjelent az Arch. Ver. f. siebenb. Landesk. 38. köt. 3. füz. is.) — Ism. Schreiner A. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landeskunde 119—124. l.
2484. *Fischer, E.* Zur Geschichte der deutschen Sprache in Siebenbürgen. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landeskunde 38. l.
2485. *Heinrich János.* Egy kevésbé ismert fejezet a német nyelvtörténetből. — Ism. Thienemann Tivadar. EPhK. 758. l. — Király György. Irodalomtört. 136. l.
2486. *Hofstädter, Fr.* Zum Wörterbuch. 1. Irten. 2. Ystar. (= Stör?). 3. Spadlen. 4. Litter. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landesk. 157. l.
2487. *Holzträger, Fritz.* Syntaktische Funktion der Wortformen im Nönsischen. Inaugural-Dissertation. Hermannstadt, W. Krafft. 1912. (8-r. 208 l. 1 lev.) (Megjelent az Archiv d. Ver. f. siebenb. Landesk. 37. köt. ben is.)
2488. *Huber, Joseph.* Zur Methodik der Mundartenforschung. Innsbruck, 1910. — Ism. Csüri Bálint. M. Nyelv 421—427. l.
2489. *Kövi, E.* Sprachproben aus der Zips. Die Bunde. Die Karpathen. V. 1. 170—172. l.
2490. *Petz Gedeon.* A magyar krónikák német szavainak hangtani és helyesírási sajátosságairól. Philol. Dolgozatok 8—16. l.
2491. *Petz Gedeon.* Német szótáriróadalom. EPhK. 887—889. l.
2492. *Roth, J.* Icht. Eine sprachgeschichtliche Untersuchung. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landeskunde 97—105. l.
2493. Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch. Mit Benutzung der Sammlungen Johann Wolfs herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. II. Bd. 2. 3. Lfr. Bearb. Adolf Schullerus (einmischen — Eystack. u. Friedrich Hofstädter. (F— Frettere.) Strassburg, K. J. Trübner. 1912. (8-r. 161 480. l.)
2494. *Thinemann Tivadar.* Pannoniai langobard szavak. Budapest. 1912. Franklin-ny. (8-r. 10 l.) Megjelent előbb a Nyelvtud. 143—150. l.
2495. *Thinemann Tivadar.* Német és magyar nyelvújító törekvések. (Német filológiai dolgozatok. 1.) Budapest, 1912. Pfeifer F. (8-r. 62 l.) 1 K 50 f. — Megjelent az EPhK. 78—138. l. is.

3. *Tanckönyvek.*

2496. *Altai Rezső.* A német nyelvnek szóban, írásban és olvasásban tanító nélkül való alapos elsajátítása. A német (gót) betűk olvasásának begyakorlására olvasási gyakorlatokkal. (Schenk gyakorlati módszere.) Budapest, 1912. Schenk. (8-r. 160 l.) 1 K 50 f.
2497. *Altai Rezső.* Schidlof gyakorlati módszerének magyar-német és német-magyar zsebszótára. Szerkesztette . . . Budapest, 1912. Schenk F. (16-r. 120, 126 l.) 1 K.
2498. Balladák (német) és románcok. stb. Bevezetéssel ellátta Endrei Ákos. 1911. — Bír. dr. Kaiblinger Fülöp. Hivat. Közl. 18. sz.
2499. *Bartos Fülöp* és *Schack Béla dr.* Német-magyar szótár. Iskolai használatra. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 483 l.) 7 K 50 f. — Bír. Bleyer Jakab és Petz Gedeon. Hivat. Közl. 26. sz.
2500. *Baummann János.* Német nyelv- és olvasókönyv különös tekintettel a direkt módszerre. I. rész. A polgári fiu- és leányiskolák I. és II. osztálya számára. Hortobágyi Antal nyomán írta — Szemléltető képekkel. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. VIII, 213 l.) 2 K 80 f. — Bír. Altenburger Adolf. Hivat. Közl. 16. sz.
2501. *Endrei Ákos.* Német nyelvkönyv középiskolák számára. Átdolgozta Szele Róbert dr. I. kötet. A reáliskolák I. és II., a gimnáziumok III. és IV. osztályainak használatára. 8. kiadás. Az új helyesírás alkalmazásával. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 240 l.) 2 K 60 f.
2502. *Kemény Ferencz.* Német nyelvtan és olvasókönyv gyakorlatokkal. I. rész. A gimnázium III. és a reáliskola I. osztálya, valamint a polgári és kereskedelmi iskolák alsó osztályai számára, az új tantervek és helyesírás alapján. 3 dik átdolgozott kiadás képekkel. Budapest, 1912. Lampel R. (8 r. 92 l.) 1-40 K.
2503. *Köberl József* és *Fontaine Emil.* Német nyelvtan és olvasókönyv vasuti alkalmazottak részére. Budapest, 1912. (8-r. 267 l.)
2504. *Lomschütz Károly.* Német szójegyzék. Az új német-helyesírás figyelembe vételével. Szombathely, 1912. Seiler-ny. (8 r. 68 l.)
2505. *Markovics Sándor* és *Hegedüs Izidor dr.* Német nyelv-, olvasó- és gyakorlókönyv szemléltető alapon. II. rész. A gimnáziumok IV., a reáliskolák II. osztálya számára. 4-ik javított kiadás. Budapest, 1912. Hornyánszky V. (8 r. VII, 146 l.) 2-40 K. III. rész. A gimnáziumok V., a reáliskolák és polgári fiúiskolák III. osztálya számára. 3. jav. kiadás. Budapest, 1912. Hornyánszky V. (8 r. VII, 148 l.) 2-40 K.
2506. *Miklós-Kaiblinger.* Német nyelvkönyv. I. rész. Képekkel és szójegyzékkel. Felsőbb leányiskolák és polgári leányiskolák I. és II. osztálya számára. Átdolgozta Ulreich Vilma. 2. kiadás. Budapest, 1912. Franklin T. (8-r. 162, 82 l.) 2-80 K.
2507. *Pfeifer János dr.* Rövid német nyelvtan helyesírási szójegyzékkel. Középfokú iskolák haladott növendékei számára. Pozsony, 1912. Wigand-ny. (8-r. 121 l. 1 lev.)
2508. *Schack Béla dr.* Magyar szöveg német fordításra. A középiskolák s a velők egy fokozatú intézetek felsőbb osztályai számára. Összeállította, szógyűjteménnyel s frázislogiával ellátta —. 4. kiadás. Budapest, 1912. Franklin-T. (8 r. 251 l.) 3-20 K.

2509. *Szöllősi István*. Német nyelvkönyv tanító és tanítónőképzők számára. Az 1911. évi tanterv és utasítás szerint. I. rész. Az I. osztály anyaga. A kezdők és haladók számára. Budapest, 1912. Lampel R. (8 r. 175 l.) 2:50 K. — Bír. dr. Radnai Oszkár. Hivat. Közl. 15. sz.
2510. *Theisz Gyula dr.* Német nyelviskola. (Deutsche Sprachlehre.) III. rész. Képes irodalomtörténeti olvasókönyv. A felsőbb leányiskolák V. és VI., a gimnáziumok VII. és VIII. a reáliskolák VI., VII. és VIII. és a katonai tanintézetek megfelelő osztálya számára. Budapest, 1912. Benkő Gy. (8-r. VII, 178 l.) 3 K. — Bír. Dr. Horger Antal. Hivat. Közl. 12. sz.
2511. *Wolff, J.* Deutsches Lesebuch für die Elementar-, Bürger- u. höheren Volksschulen der ev. Landeskirche A. B. in den siebenbürgischen Landesteilen Ungarns. IV. Teil. Fünftes und sechstes Schuljahr. 5. Aufl. Nagyszeben, W. Krafft, 1911. (8-r. 358 l.)

4. Svéd, norvég, dán, holland.

2512. *Andersen Nexö, Martin*. Die Küste der Kindheit. Novellen. A. d. Dänischen v. H. Kiy. 1912. — Ism. Carter Jenő. Pester Lloyd 200. reg. sz.
2513. *Andersen*. Az én életem meséje. Ford. dr. Szeberényi Lajos Zs. 1911. — Ism. dr. Szelényi Ödön. Protest. Szemle 57. l.
2514. *Bang Hermann*. Élet és halál. 1912. — Ism. K. D. Hét 10. sz. — *H. B.* Kultura 363. l.
2515. *Bálint Lajos*. Hermann Bang. 1858—1912. Uj Élet I.311—314. l.
2516. *Deák Gyuláné*. 1812. Jegyzetek egy könyvről. Budap. Hirl. 113. sz. (Michaelis Szofusz dán író munkájáról.)
2517. *Hamsun Knut*. Pán. Ford. Bán Ferencz. Élet 30. sz.
2518. *Hangay Sándor*. Strindbergtól Stuckenig. (A kamarajáték konferánsza.) Kultura 1208—1212. l.
2519. *Heijermans*. A Mária. Drámai rajz 2 képben. Ford. Bresztovszky Ernő. (Az új színpad könyvtára 4—5. sz.) Budapest, 1912. Eke. (8-r. 64 l.) 48 fill.
2520. *Ibsen. Ibsen Henrik*. Hedda Gabler. Négyfelvonásos színmű. Telekes Béla fordítása. (Modern Könyvtár 153—155. sz.) Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 122 l.) 80 fill.
2521. *Ibsen*. Ha mi holtak fölébredünk. Drámai epilógus 3 felv. Ford. Görögné Beke Margit. (Magyar Könyvtár 671—672. sz.) Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 76 l.) 60 fill.
2522. *Ibsen Henrik*. Kis Eyolf. Színmű 3 felv. Coullenont Edith grófnő fordítása. (Modern Könyvtár 194—196. sz.) Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 73 l.) 60 fill.
2523. *Perényi József dr.* Hedda Gabler. Veszprémi Hirl. 25. sz.
2524. *Pitroff Pál dr.* Ibsen és a társadalom. Győr, 1912. Pannonia ny. (8-r. 15 l.)
2525. *Ptočky Lajos dr.* Ibsen. Pécsi főreálisk. 1911 12. értes. 5—23. l. — Ism. Radványi K. Élet 28. sz.
2526. *Punin*. Ibsen és egy kritika. Hét 33. sz. (Lemaitre könyvéről.) — Lásd 211. 2914. sz. a. is.

2527. *Sebestyén Károly*. Brand. Budap. Hirl. 84. sz.
 2528. *Kierkegard, S.* Tagebuch des Verführers. Übers. v. Dautendey. —
 Ism. *H. B. Kultura* 1196. l.
 2529. *Lagerlöf Zelma*. Az ezüstabánya. Ford. Osváth Kálmán. — Ism.
 Élet 21. sz.
 2530. *Michaélis Szofusz*. 1812. Ism. Deák Gyuláné. Bpesti. Hirl. 113. sz.
 2531. *Runeberg*. Zidén hadnagy. Svédből ford. Bán Aladár. Budapesti
 Hirlap 84. sz.
 2532. **Strindberg**. *Strindberg Ágost*. A halál küszöbén. Szomorújáték
 9 jelenetben. Fordította Mikes Lajos. (Az új színpad könyvtára.
 10. sz.) Budapest, 1912. Eke. (8-r. 30 l.) 24 fill.
 2533. *Strindberg Ágost*. Hattyúvér. Mesejáték. Ford. Mikes Lajos.
 (Az új színpad könyvtára 11. 12. sz.) Budapest, 1912. Eke.
 (8-r. 64 l.) 48 fill.
 2534. *Strindberg August*. Julia kisasszony. Színmű. Bálint Lajos for-
 dítása. (Modern Könyvtár 167. sz.) Budapest, 1912. Athenæum.
 (8-r. 58 l.) 40 fill.
 2535. *Strindberg*. Pajtások. Négyfelvonásos komédia. Harmos Ilona
 fordítása. (Modern Könyvtár 102—103. sz.) Budapest, 1912.
 Athenæum. (8-r. 72 l.) 60 fill.
 2536. *Orbók, Roland v.* Strindbergs letzte Liebe. Bpester Presse 100. sz.
 2537. *Strindberg Ágost*. 1849—1911. *K. D.* Hét 18. sz. — Reich
 Péter Kornél. Orsz.-Világ 5. sz. — Szabó Dezső. Nyugat I.
 973. l. — Szilágyi Géza. Az Ujság 115. sz. — Bálint Lajos.
 Új Élet II. 246—267. — P. Ábrahám Ernő. Vasárn. Ujs. 21. sz.
 2538. *Welhaven, H.* Csalogató hangok. Ford. Fodor Pál. P. Napló 237. sz.

5. Angol.

2539. *Armstrong Paul*. Az alibi. Detektívtörténet 3 felv. Ford. Mikes
 Lajos. Először adták a Magy. Színházban márc. 30.
 2540. *Bowker James*. Fonte Avellana. Ford. Zsoldos Benő. Hét 39. sz.
 2541. *Browning, E. B.* Die Sonette aus dem Portugiesischen. Übers.
 v. H. Scheu-Riesz. 1912. — Ism. Pick O. Pester Lloyd 12. reg. sz.
 2542. *Browning Elisabethe Barkett*. Szerelem. Ford. Sík Endre. Élet 4. sz.
 2543. *Browning Elisabeth*. 1. Kín a gyönyörben. 2. Szívtiprás. 3. Álarc.
 4. A munka. Ford. Szigethy Edith. A Cél 456. 457. l.
 2544. **Browning**. *Browning Róbert*. 1. Éjszakai találkozás. Ford. Sík
 Endre. Élet 48. sz. — Tehetetlenség. U. o. 49. sz.
 2545. *Babits Mihály*. Browning. Nyugat I. 892. l.
 2546. *Levetus, Amelia*. Robert Browning. Pester Lloyd 108. sz.
 2547. *Bulwer Lytton Edward*. Az odvas tölgyfa. Ford. Sík Endre.
 Élet 12. sz.
 2548. **Byron**. *Byron Lord*. Transformatio. (Deformed Transformed.)
 Dráma. Fordította Mayné Marczali Erzs. (Olcso Könyvtár
 1676—77. sz.) Budapest, 1912. Franklin-T. (16-r. 80 l.) 40 fill.
 2549. *Byron*. Hellas. («Childe Harold»-jából.) Ford. Torkos László.
 Orsz. Világ 48. sz.
 2550. *Váradi Antal*. «Childe Harold» százéves. (Byron emlékezések.)
 Orsz.-Világ 15. sz.

2551. *Zsoldos Benő*. Lord Byron leveleiből. Vasárn. Ujs. 27. sz.
2552. *Carlyle. Pogány J.* Carlyle és a szocializmus. Népszava 289. sz.
2553. *Szlávik Mátyás dr.* Carlyle hős papjai. Protest. Szemle 88—93. l.
2554. *Zsoldos Benő*. Carlyle és Goethe. A «Santor Resartus» alkotójáról. Élet és Literatura 15. sz.
2555. *Dickens. Levetus, A. S.* Der hundertste Geburtstag Charles Dickens'. Pester Lloyd 32. reg. sz.
2556. *Schöppfin Aladár*. Dickens születésének századik évfordulója. Vasárn. Ujs. 6. sz.
2557. *Várnai Sándor*. Dickens gyermekalakjai. A Gyermek 34—38. l.
2558. *Yolland Arthur dr.* Charles Dickens élete és művei. (Olcso Könyvtár 1662—1665. sz.) Budapest, 1912. Franklin T. (8-r. 141 l.) 80 fill. — Ism. *ly.* Uránia 515. l. — M. Figyelő I. 342—354. l. — Élet 45. sz. — Kovács Asztrik a mű magyartalanságait bírálja. Nyelvőr 420—422. l.
2559. *Dickens. Barabás Ábel*. Magyarország. 304. sz. — Gerencsér Istv. dr. Néptan. Lapja 10. sz. — Imre Lajos. Debr. Prot. Lap. 12. sz. — Gineverné Győry Ilona. Népnevel. Lapja 113—123. l. — Halmi Bódog. Kultura 319—323. l. — *K. A.* Népnevelő. (Szociál. Közlem. 5. sz.) — Rác Lajos. Prot. Szemle 65—73. l. — Schöppfin Aladár. Új Élet I. 196—206. l.
2560. Apróságok Dickensről. — Uránia 186. l. — Lásd 1600. sz. a. is.
2561. *Erskine, John.* Leading American Novelists. Newyork, 1911. — Ism. Rózsa Dezső. Budap. Szemle 152. köt. 156—158. l.
2562. *Fest Sándor*. Magyar vonatkozások egy régi angol költeményben. Irodalomtörténet 471—474. l.
2563. *Finn P. Harry* Dee. Regény az amerikai ifjúság életéből. — Ism. sz. Kath. Szemle 372. l.
2564. *Gales, R. L.* Jean Renaud halála. Ford. Zsoldos Benő. Magy. Hirlap 305. sz.
2565. *Galsworthy, J.* Die Weltbrüder. Ism. Lantos Ilona. P. Lloyd 24. sz.
2566. *Gineverné Győry Ilona*. Ir népszínművek. Bpesti Hirl. 176. sz.
2567. *Gould Hannah*. Tengerparton. Ford. Zsoldos Benő. Bács Bodr. m. irod. társ. Évkönyve 67. l.
2568. *Gwilym Dafydd Ab.* Carmen lugubre. Ford. Zsoldos Benő. Bács Bodrog m. irod. társ. Évkönyve 69. l.
2569. *Jammes Francis*. Oly szörnyű volt. Ford. Kosztolányi Dezső. Élet 40. sz.
2570. *Kingsley Charles*. Sappho. Ford. Zsoldos Benő. Hét 48. sz.
2571. *Knoblauch Edward*. A faun. Vígj. 3 felv. Ford. Sebestyén Károly. Először adták a Nemzeti Színházban nov. 22.
2572. *Kropf Lajos*. Justin Mc. Carthy. (1830—1912.) Tört. Szemle 636—639. l.
2573. *Lang, Andr.* Sir Walter Scott. 1910. — Ism. Rózsa Dezső. EPhK. 54. l.
2574. *Longfellow H. W.* Zsoltár az életről. Ford. Szigethy Edith. A Cél 132. l.
2575. *Marlowe. Marlowe, Christ.* Eduard II. Deutsch v. A. W. Heymel. 1912. — Ism. Eisler M. J. Pest. Lloyd 90. sz.
2576. *Fest Sándor*. Magyar vonatkozások Marlowe drámáiban. Irodalomtörténet 117—119. l.

2577. *Mayo Margaret*. A gólya. (Baby mine.) Bohózat 3 felv. Ford. Hervay Frigyes. (Fővárosi színházak műsora. 284—285. sz.) Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 70 l.) 60 fill. — Előadták a Víg-színházban jun. 4.
2578. *Moutrie John*. Három fiu. Ford. Szabados Ede. Tanügyi Értes. (Szatmár) 1. sz.
2579. *ö.* Regényolvasmányaim. Budap. Hírl. 124. sz. (Hearn L. Kokoro-járól.)
2580. *Ossian* költeményei. Ford. Kálmán K. 1911. — Ism. Kont I. Revue Germanique. VIII. 70. l.
2581. *Palóczy, L.* Onkel Tom's Hütte. (Eine Säcularerinnerung an Harriet Beecher-Stowe.) Pest. Journ. 141. sz.
2582. Percy B. Shelley hamvasztása. Élet 28. sz.
2583. *Pinero, Arthur W.* Ne váljunk el. Vígj. 3 felv. Ford. Hevesi Sándor és Ödly Árpád. Először adták a N. Szính.-ban okt. 4.
2584. *Reichard Piroska*. Walter Pater. (1839—1894.) Bpesti Szemle 150. köt. 408—423. l.
2585. *Rossetti. Rossetti Dante Gabriel*. 1. A szerelem tekintete. 2. San Lorenzoban. 3. Hegynek fölfelé. Ford. Sík Endre. Élet 18. sz.
2586. *Rossetti Dante Gabriel*. 1. A tengerről. 2. Őszi unalom. 3. Egyszer dalolni nem elég. Alkotmány 84. sz.
2587. *B. M.* Dante Gabriel Rossetti. Nagyasszonyunk VIII. 185—188. l.
2588. *Rózsa Dezső*. Ralph Waldo Emerson. Társad.-tud. Szemle 455—467. l. (Külön is megjelent 8-r. 13 l.)
2589. *Rózsa Dezső*. Thomson és a természetérzék. Budapest, 1912. Markovits és Garai ny. (8 r. 58 l., 1 lev.)
2590. *Shakespeare. Shakespere*. Coriolanus. Fordította Petőfi Sándor. Magyarította Szigetvári Iván. 2. kiadás. (Jeles írók iskolai Tára 54. köt.) Budapest, 1912. Franklin-T. (8-r. 151 l.) 1-40 K.
2591. *Shakespeare*. Coriolanus. Tragédia 5 felv. Ford. Petőfi Sándor. (Prónai Lajos közli Drámai olvasmányok a középiskolák VI. oszt. számára ezüvű munkája 76—173. lapján.)
2592. *Shakespeare*. Sok hűhó semmiért. Vígjáték 4 felv. Ford. Arany László. Uj betanulással adták a Nemzeti Színházban máj. 7.
2593. *Shakespeare*. Téli regé. Ism. Alexander Bernát. Vasárn. Ujs. 1. sz.
2594. *Alexander Bernát*. Shakespeare és a drámai műforma. Shakesp. Tár 197—206. l.
2595. *Alexander Bernát*. Sok hűhó semmiért. Bpesti Hírl. 110. sz.
2596. *Alfa*. Dramaturgiai jegyzetek. Budapesti Hírlap 84. sz. (Benne: Shakespeare drámája.)
2597. *Balassa Imre*. A modern Shakespeare. (Színpadi problémák. 1912. 6—16. l.)
2598. *Balogh Pál*. Az ember tragikumája — Shakespearenél. Bpesti Hírlap 304. sz.
2599. *Beöthy Zsolt*. Néhány szó Shakespeare hatásáról a magyar drámaköltészetre. Shakesp. Tár 15—18. l.
2600. *Berzeviczy Albert*. Shakespeare-problémák. U. o. 3—14. l.
2601. *Berzeviczy, Albert*. Das übernatürliche Element in Shakespeares Dramen. Rundschau 59—91. 394—406. 573—607. l.
2602. *Bodrogi Lajos*. Tizenkét ál-shakespeareinek mondott színmű. Shakesp.-Tár 66—144. l.

2603. *Brázay Emil*. Negyedik Henrik király. (Reinhardt legújabb Shakespeare-produkciója. Berlin.) Pesti Hirl. 246. sz.
2604. *Cunliffe, R. J.* A new Shakespearean dictionary. London, 1910. — Ism. Kropf Lajos. Shakesp.-Tár 289—291. l.
2605. *Darell, Figgis*. Shakespeare. 1911. — Ism. Szabó Dezső. Nyugat II. 541. l.
2606. *Durning-Lawrenc, E.* Bacon és Shakespeare. 1910. — Ism. Kropf Lajos. Shakesp.-Tár 291—293. l.
2607. *Durning-Lawrenc, E.* The Shakespeare myth. — Ism. *b.* U. o. 298. l.
2608. *Ferenczi Zoltán*. Az első magyar Shakespeare-fordítás. U. o. 268—281. l. (Aranka Györgyé.)
2609. *Fest Sándor dr.* Magyar vonatkozások egy Shakespeare-korabeli drámában. U. o. 282—288. l.
2610. *Foster, John*. A Shakespeare Word-Book. London, 1908. — Ism. Kropf Lajos. U. o. 289—291. l.
2611. *Haraszti Gyula*. Shakespearei témák Shakespeare-korabeli francia drámaíróknál. Budap. Szemle. 152. köt. 24—37. l.
2612. *Hegedüs István*. Shakespeare két utolsó sonettje. Akad. Értes. 501—503. l.
2613. *Hegedüs István*. Shakespeare két utolsó szonettjének görög forrása. Shakesp.-Tár 219—229. l.
2614. *Heinlein, Stefan*. Die erste ungarische Shakespeare-Übersetzung. Ungar. Rundschau 924—928. l. (Lemouton)
2615. *Hellebrant Arpád*. A magyar Shakespeare-irodalom az 1911. évben. Shakesp.-Tár 310—314. l.
2616. *Janovics Jenő dr.* Shakespeare a magyar színpadon. (A kolozsvári országos Nemzeti Színház Shakespeare-előadói és előadásai 1867—1900.) U. o. 307—309. l.
2617. *Karl Lajos*. Shakespeare és a tizenhatszodik század francia drámairodalma. U. o. 305. l.
2618. *Kropf Lajos*. «Ravenspurgh». U. o. 300—303. l.
2619. *Kropf L.* Horn-Book. U. o. 303. l.
2620. *Kropf L.* King's Evil. U. o. 304. l.
2621. *Low, Sidney*. Eine Shakespeare-Ausstellung. Pester Lloyd 84. sz. (A londoni Shakespeare emlékére állítandó színház érdekében rendezett kiállításról.)
2622. *M . . . Iona*. Stratford-upon-Avon és a shakespearei Memorial Theatre. Figyelő 36. sz.
2623. Magyar Shakespeare-tár. III. 1910. — Ism. Kont I. Revue Germanique VIII. 72. l.
2624. *Marsfield, J.* William Shakespeare. 1911. — Ism. Kropf Lajos. Shakesp.-Tár 293. l.
2625. — *nyi*. Shakespeare színpada. Délmagyarorsz. Közl. 208. sz.
2626. *Radó Antal*. Shakespeare-fordításaink revíziójáról. Shakesp.-Tár 264—267. l.
2627. *Rózsa Dezső*. Shakespeare előzői. U. o. 19—65. l.
2628. *Rózsa Dezső*. Az újabb angol Shakespeare-irodalom. U. o. 230—263. l.
2629. *Ruttkay Rothauser, Max*. Shakespeare und das moderne Drama. Pester Lloyd 73. sz.

2630. *Salgó J. dr.* Shakespeare lelki betegei. Shakesp.-Tár 207—218. l.
2631. *Schrader, Hans.* Eschenburg u. Shakespeare. 1911. — Ism. Heinrich Gusztáv. EPhK. 811—813. l.
2632. Shakespeare legújabb arcképe. Világ 284. sz.
2633. Shakspere—Lord Rutland. Magy. Nemzet 280. sz.
2634. *Sternberg Géza dr.* Egy nap Shakespeare szülővárosában. Nagykároly és vid. 7. sz.
2635. *Szabolcsi Lajos.* Shakespeare a zöldben. (Füüdölevél.) Hét 32. sz.
2636. *Váradi József.* Shakespeare és a modern színpad. Nemz. Népköztetés (Nyitra) 79—88. l.
2637. *Vészi Margit.* Negyedik Henrik Reinhardt rendezésében. Nyugat II. 782. l.
2638. *Wallace, Ch. W.* The evolution of the english drama up to Shakespeare. 1912. — Ism. Lutzkó Hugó. Shakesp. Tár. 295—298. l.
2639. *Winter, W.* Shakespeare on the Stage. 1912. — Ism. Cz. M. Shakesp. Tár 294. l.
2640. *Yolland B. Artur.* Shakspeare kora. U. o. 145—196. l. — Lásd 1596. és 2027. sz. a. is.
2641. *Shaw. Shaw Bernard.* Nem lehessen tudni. Színmű. Ford. Hevesi Sándor. Budapest, 1912. Rózsavölgyi (8-r. 136 l.) 3 K.
2642. *Shaw új darabja.* (Fanny első színdarabja.) Epilógus. Ford. Hevesi Sándor. Új Élet I. 132—142. l.
2643. *Hevesi Sándor.* Bernard Shaw. Új Élet I. 115—132. l.
2644. *Munkácsy Sándor.* Bernard Shaw legújabb darabjának margójára. (Fanny első színdarabja.) Kultura 1151—1153. l.
2645. *Sebestyén Károly.* Bernard Shaw és életrajza. Budap. Hirl. 16. sz. — Lásd 211. sz. a. is.
2646. *Sparrow, W. Shaw.* Frank Brangwyn and his work. 1912. — Ism. Levetus A. S. Pester Lloyd 223. reg. sz.
2647. *Symonds John Adington.* Utazás álomországban. Ford. Sík Endre. Élet 24. sz.
2648. *Tennyson. Tennyson.* 1. Az élet sorja. 2. Szerelem és halál. Ford. Hegedüs István. Budap. Szemle 151. köt. 126. l.
2649. *Tennyson Alfréd.* Locksley Hall. Ford. Ifj. Szász Béla. Budap. Szemle 150. köt. 117—123. l.
2650. *Tennyson A.* Enoch Arden. Ford. Szigethy Edith. A Cél 512—514., 572—575., 628—630. l.
2651. *Elek Oszkár.* Tennyson «Shalott kisasszonya.» EPhK. 792—797. l.
2652. *Yolland Arthur.* Tennyson Alfréd. (1809—92.) Budap. Szemle 152. köt. 129—142. l.
2653. *Watt Basil H.* Hora ruit. (A római Colosseumban.) Ford. Zsoldos Benő. Bács-Bodr. vm. irod. társ. Évkönyve 68. l.
2654. *Wells Carolyn.* A szegény hercegkisasszony. Ford. Rády Irma. Nagyszonyunk VIII. 21. l.
2655. *Wilde. Wilde Oscar.* 1. Az aranyszobában. Ford. Rózsa Ferenc. Pesti Napló 13. sz. — 2. Dómban. U. o. 196. sz.
2656. *Hevesi Sándor.* Wilde Oszkár. Élet 51. sz.
2657. *Williams, H.* Two centuries of the English Novel. 1911. — Ism. Rózsa Dezső Budap. Szemle 149. köt. 306—308. l.
2658. *Yolland Arthur.* Milton János. Kath. Szemle 503—516. l.

2659. *Zsoldos Benő*. Az angol költészet kezdetei. Az «Arthur-román-
czok»-tól Sir Thomas More-ig.) Urania 295—299. l.

X. Román nyelvek és irodalmak.

I. Francia.

2660. *A. Rimbaud Arthur*. Népszava 305. sz.
2661. *Bálint Lajos*. Pathelin mester. — A bizalmatlan. Magy. Hirl. 105. sz. — Lásd 2676., 2716. és 2770. sz. a. is.
2662. *Balzac. Dóczi Sámuel*. Jegyzetek Balzac közgazdasági tudásáról. Az Ujság 305. sz.
2663. *n—r. Balzac háza*. Magy. Figyelő. 4. köt. 77—80. l.
2664. *Szakács Andor*. A Balzac-ház. Élet 14. sz.
2665. *Banville, Théodore dr.* Egy ifjunak. Ford. Varságh János. Pesti Naptó 97. sz.
2666. *Barna János dr.* José Maria Heredia. Kultura 1106—1110. l.
2667. *Baudelaire. Baudelaire*. Szegények hala. Ford. György Oszkár. Hét 31. sz.
2668. *Barna János dr.* Charles Bandelaire. Kultura 854—862. l.
2669. *Beaumarchais. Beaumarchais*. A szevillai Borbély. Vígjáték 4 felv. Ford. Paulay Ede. Új betanulással adták a Nemzeti Színházban máj. 25.
2670. *Heltai Jenő*. Beaumarchais. Budap. Hirl. 125. sz.
2671. *Beck, Jean*. La musique des Troubadours. — Ism. Karl Lajos. EPhK. 815—817. l.
2672. *Bernstein Henri*. Az ostrom. Színmű 3 felv. Ford. Biró Lajos. (Fővárosi színházak műsora. 288—89. sz.) Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 100 l.) 60 f. [EPhK. 766. l.
2673. *Bertaut. Voltaire*. 1912. — Rövid. ism. ifj. Dengi János.
2674. *Birkás Géza*. Clément Marot költői levele Mária magyar királynéhoz. EPhK. 186—188. l.
2675. *Birkás Géza*. Gröber Gusztáv. EPhK. 376. l.
2676. A bizalmatlan. Commedia dell' arte. 2 felv. Először adták a Nemzeti Színházban máj. 1. — Lásd 2661. és 2716. sz. a. is.
2677. *Boissière, Albert*. Le jeu de flèches. 1912. — Ism. P. O. Pester Lloyd 290. reg. sz.
2678. *Bresztovszky Ernő*. Zola. Népszava 233. sz.
2679. *Brun, Charles*. Le roman social en France, au XIX. siècle. 1910. — Ism. Gulyás Pál. Társad. Szemle 68—74. l.
2680. *Capus Alfréd*. A nyílsebzette madár. Négy felvonásos dráma. Adorján Andor fordítása. (Modern Könyvtár 113—115. sz.) Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 112 l.) 80 f. — Ism. H. B. Kultura 361. l.
2681. *Chot, Jos. és Dethier, René*. Histoire des lettres françaises de Belgique. 1911. — Ism. Gulyás Pál. EPhK. 818. l.
2682. *Claudé Paul* verseiből. Ford. Szép Ernő. Nyugat II. 349—351. l.
2683. *Coppée Ferencz*. A koronáért. Dráma 5 felv. Ford. Ábrányi Emil (Olesó könyvtár 1666—68. sz.) Budapest, 1912. Franklin-T. (16-r. 104 l.) 60 f.
2684. *Coppée*. Sennacherib. Ford. Nagyasszonyunk VIII. 69. l.
2685. *Corbul, Adrian*. Despre Georges Courteline. Luceafărul 324—326. l.

2686. *Csillay Kálmán*. Pompadour asszony és a francia irodalom. Pesti Hirl. 107. sz.
2687. *Dapsy Alice*. La Rochefoucauld mémoire-jai, különös tekintettel a Maximákra. Budapest. 1912. Athenæum. (8-r. 113, 2 l.)
2688. *Daudet Alphonse* és *Belot Adolphe*. Sapho. Szinmű 5 felv. Ford. Ábrányi Emil. (Magyar könyvtár 682—683. sz.) Budapest, 1912. Lampel R. (16-r. 116 l.) 60 f. — Előadták a Nemzeti színházban okt. 25.
2689. *Daudet E.* Az élet sodrában. Ford. dr. Rada István. 1912. — Ism. Boronkay Miklós. Veszprémi Hirl. 35. sz.
2690. *Deák Gyuláné*. Ninon de Lenclos leveleiről. Budap. Hirl. 84. sz.
2691. *Francisque de la Vigne*. Anyám emléke. Ford. Szálasy Lajos. Budap. Szemle 149. köt. 439. l.
2692. *Delille*. Jótékonyosság. Ford. Szigethy Edith. A Cél 245. l.
2693. *Diderot, Denis*. Jakob und sein Herr. 1912. — Ism. Eisler M. J. Pester Lloyd 189. reg. sz.
2694. *Dornis, Jean*. La sensibilité de la poésie française. 1912. — Ism. Szabó Dezső. Nyugat II. 702. l.
2695. *Elek Artúr*. Alphonse Lemerre. Nyugat II. 691—692. l.
2696. *Ernest-Charles, J. M.* Jules Lemaitre et la saison de Paris. Revue de Hongrie IX. 124—129. l.
2697. *Faguet, Émile*. L'art de lire. 1911. — Ism. Tomescu D. Luceafărul 152—154. l.
2698. *Faral, Edm.* Les jongleurs en France au moyen âge. 1910. — Ism. Elek Oszkár. EPhK. 50—52. l.
2699. *Farkas Zoltán*. Charles Louis Philippe. Az Ujság 84. sz.
2700. *Farkas Zoltán*. Verhaeren. Az Ujság 7. sz.
2701. *Flaubert, Caraccio*. A Madame Bovary margójára. (Egy új Flaubert tanulmány alkalmából.) Hét 8. sz.
2702. *König György*. Flaubert. (Olesó könyvtár 1657—58. sz.) Budapest, 1912. Franklin-t. (16-r. 72 l.) 40 f.
2703. *Caillavet, de* és *Flers, de*. Primerose kisasszony. Szinmű 3 felv. Ford. és a Vigszínház előadása számára átdolgozta Góth Sándor. (Fővárosi színházak műsora. 286—7. sz.) Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 94 l.) 60 f. Előadták a Vigszínházban okt. 5.
2705. *Frazer, Marcel*. Près des tombeaux d'amour. Roman. — Ism. L. H. Pest. Lloyd 42. reg. sz.
2706. *France, France, Anatole*. Crainquebille. Szinmű. Franyó Zoltán és Révész Andor fordítása. (Modern könyvtár. 178—179. sz.) Budapest, 1912. Athenæum. (8-r. 47 l.) 40 f.
2707. *France, Anatole*. Les dieux ont soif. 1913. — Ism. Császár Ernő. Budap. Szemle 152. köt. 477—480. l. — G. Pest. Lloyd 177. sz. — Mátrai Rudolf. Élet 43. sz. — M. Dénes Zsófia. Az Ujság 213. sz. — Sz. L. Hét 30. sz.
2708. *France, Anatole*. A fehér kövön. Epikuros kertje. — Ism. Ujhelyi Nándor. Nyugat I. 1071. l.
2709. *France, Anatole*. Vérszomjas istenek. — Ism. Adorján Andor. Magy. Figyelő III. köt. 401—405. l. [114—118. l.]
2710. *Corbal, Adrian*. De vorbă cu Anatole France. Luceafărul
2711. *Kunfi Zsigm.* Anatole France és új regénye. Népszava 186. 187. sz.
2712. *Gagyhy Dénes*. A troubadourok. Irodalmi tanulmány. Budapest,

1912. Lampel R. (8-r. 96 l.) 2 K. — *Ism. h.* Bud. Szemle 149. köt. 473—476. l. — Karl Lajos. EPhK. 348—350. l.
2713. *Gr. Bezard Lucien.* EPhK. 377. l.
2714. *Grantoff, Otto u Erna.* Die lyrische Bewegung im gegenwärtigen Frankreich. 1911. — *Ism. Új élet* I. 246. l.
2715. *Hegedűs Árpád.* A francia irodalom története. (Iskolai segéd-könyvek 8. 9.) Szentgotthárd, 1912. Wellisch B. (8-r. 96 l.) 1-40 K.
2716. *Hevesi Sándor.* Pathelin és A bizalmatlan. Budapest. Hirlap 105. sz. — Lásd 2661. sz. a. is.
2717. *Hugo. Hugo Viktor.* Dal. Ford. Csillay Kálmán. Pesti Hirl. 84. sz.
2718. *Hugó Victor.* A gyermek. Ford. X. Dunántúli Protest. Lap 12. sz.
2719. *Barna János dr.* Viktor Hugo. Kultura 1036—1041. l.
2720. *Benedek Marcell.* Victor Hugo. Budapest, 1912. Franklin-t. (8-r. 448 l.) 5 K. — *Ism. h. gy.* Budapest. Szemle 149. köt. 477—479. l. — Vértessy Jenő. EPhK. 530—533. l. — Birkás Géza. M. Középiszk. 555. l. — Elek Oszkár. Irodalomtört. 201—204. l. — *P. L. Magy. Nemz.* 46. sz. — *K. Huszad.* Száz. 26. köt. 844. l. — *Vasárn. Ujs.* 8. sz. — *Mors eques.* Kultura 745. l. — *Kont I. Revue crit.* 14. sz. — *R. Pester Lloyd* 96. sz.
2721. *Berret, Paul.* Le moyen age dans la Légende des siècles et les sources de Victor Hugo. Paris. — *Ism. Gulyás Pál. Századok* 65—69. l.
2722. *Heller Bernát.* Viktor Hugo és Heine viszonya a magyarsághoz. — *Ism. Benedek Marcell. Irod. Történet* 71. l. — Lásd 2742. sz. a. is.
2723. *Huszár, Guillaume.* L'influence de l'Espagne sur le théâtre français des XVIIIe et XIXe siècles. Paris, 1912. Champion. (8-r. 191 l.) — *Ism. S. N. Liter. Zentralbl.* 46. sz. — *Laczkó Géza. Nyugat* II. 230. l.
2724. *Jean-Aubry, G.* Paul Adam. *Revue de Hongrie* X. 313—320. l.
2725. *Kaiblinger Fülöp.* Egy «arte mayor» vers a francoziában. EPhK. 147—151. l.
2726. *Karl Lajos.* Francia irodalmi tanulmányok. Budapest, 1912. Benkő Gy. (8-r. 96 l.) 2 K. — *Ism. Elek Oszkár. Uránia* 516. l. — *Király György. EPhK.* 872. l. — *K. I. Revue crit.* 33. sz. — *Revue de Hongrie* IX. 399. l.
2727. *Karl Lajos.* Szent Erzsébet a Dent-breviariumban. *Philol. Dolgozatok* 30—32. l.
2728. *Karl Lajos dr.* Leánytipusok az újabb francia irodalomban. (Orsz. Nőképző-egyl. Veres P.-né leányisk. 1911—12. értes.)
2729. *Karl Lajos dr.* Poncianus történetének ó-francia folytatásai. *Ethnogr.* 15—21. l.
2730. *Karl, Louis.* Un moraliste Bourbonnais de XVIIe siècle et son oeuvre. Le roman de mandevie et les melancolies de Jean Dupin. Paris, 1912. (8-r. 60 l.) 2 K 50 f.
2731. *Kistenaechers Henry.* Az ösztön. Színmű 3 felv. Ford. Ábrányi Emil. (Magyar Könyvtár 679—680. sz.) Budapest, 1912. Lampel R. (16-r. 70 l.) 60 f.
2732. *Kohányi Menyhért.* Regnard, mint Molière utánzója. *Temesv. keresk. isk.* 1911 12. értes. 3—41. l.

2733. *La Fontaine*. Textes choisies par E. Pilon. 1912. — Ism. r. Budapest, Szemle 152. köt. 313—314. l. [Értés. (Szatmár) 5. sz.]
2734. *Laprade, N.* Egy komoly diáknak. Ford. Szabados Ede. Tanügyi
2735. *Leconte de Lisle. Leconte de Lisle*. A csata estéje. Ford. Magyar Bálint. Heti Szemle (Szatmár) 52. sz.
2736. *Leconte de Lisle*. A villik. Ford. Varságh János. Vasárn. Ujs. 20. sz.
2737. *Barna János dr.* Leconte de Lisle. Kultura 657—662. l.
2738. *Lemaitre*. Lelkek szigetén. Ford. Máthé Miklós. Borzavölgy 19. sz.
2739. *Lesueur, Daniel*. Au tournant des jours. Roman. Paris, 1912. — Ism. Lantos Helén. Pester Lloyd 130. sz.
2740. *L—i*. Jules Renard. Hét 32. sz.
2741. *Maassen, Henri*. La poésie paroxyste. Nicolas Beauvain. — Ism. Szabó Dezső. Nyugat I. 898. l.
2742. *Magyar Bálint*. Francia költők. Műfordítások. Szatmár-Németi, 1911. (8-r. 25 l. 1 lev.) (Benne: Hugo V.: Elragadtatás; Lamartine: A fészület; Vigny. Az olajfák hegye.)
2743. *Maeterlinck Maurice*. Kopár órák. Ford. Kosztolányi Dezső. Hét 35. sz.
2744. *Maeterlinck Maurice*. Az éj lelke. Ford. Sík Endre. Élet 30. sz.
2745. *Maeterlinck*. Szegények kincse. Ism. Ujhelyi N. Nyugat I. 376. l.
2746. *Maeterlinck Maurice*. Kerestem harmincz évig... Ford. Zempléni Árpád. Vasárn. Ujs. 28. sz.
2747. *Baldzs, Béla*. Maeterlinck. Pester Lloyd 203. reg. sz. — Sztrakoniczky Károly. Alkotmány 203. sz.
2748. *II. Gy. Maurice Maeterlinck*. (A Nobel-díjak idei nyertesei. I.) Budapest, Szemle 149. köt. 124—130. l.
2749. *Kőrösy Vilmos*. Maeterlinck. Dési Hirl. 9. 10. sz. — *K. D.* Hét 35. sz. — *Sz. G. M.* Nemzet 203. sz. — Vater. Élet 36. sz.
2750. *Marinetti, F. T.* Le monoplan des Pape. Roman politique. 1912. — Ism. Szabó Dezső. Nyugat II. 298. l.
2751. *Marót Károly*. Bourget és Loyson. Uj Élet II. 97—111. l.
2752. *Masson-Forestier*. Autour d'un Racine ignoré. Paris, 1910. — Ism. Birkás Géza. Uj Élet I. 505—510. l.
2753. *Maupassant. Maupassant, Guy de*. Nagypó. Ford. Kosztolányi Dezső. Debreczeni Szemle 18. sz.
2754. *Maupassant, Guy de*. Dal a holdsugárról. Ford. Zoltán Vilmos. Pesti Hirl. 305. sz.
2755. Souvenir sur Guy de Maupassant, par François. 1911. — Ism. Gulyás Pál. Budapest, Szemle 149. köt. 153—157. l.
2756. *Molière. Fóti Lajos*. Molière. Hét 11. sz. — Ivánfi Jenő. Budapest, Hirl. 115. sz.
2757. *Nagy Miklós (Szopori)*. Molière soubrette-jei. Uránia 304—306. l.
2758. *Wechsler, Dr. Ed.* Molière als Philosoph. 1910. — Ism. Elek Oszkár. EPhK. 881. l. — Lásd 2732. sz. a. is.
2759. *Mombert Alfred*. A fény. Ford. P. Pál Ödön. Élet 32. sz.
2760. *Montaigne. Kovács Alajos*. Montaigne Mihály. (1533—1592.) Néptanít. Lapja 52. sz.
2761. *Schiff, Mario*. La fille d'alliance de Montaigne, Marie de Gournay. 1910. — Ism. Birkás Géza. EPhK. 817. l.
2762. *Musset. Musset, A.* Oeuvres choisies. par J. Giraud. 1912. — Ism. v. Budapest, Szemle 152. köt. 311—313. l.

2763. *Musset, Alfred de*. Pepitához. Ford. Varságh János. Pesti Napló 188. sz.
2764. *Barna János dr.* Alfred de Musset. Kultura 454—459. l.
2765. *Markus, Dr. S.* Alfred de Musset. Pester Lloyd 124. sz.
2766. *D'Orléans Charles*. Rondel. Ford. Varságh J. P. Napló 110. sz.
2767. *Palóczy, L.* Jacques Fromental Halévy. Neues Pest. Journ. 67. sz.
2768. *Pascal, Pascal*. Gondolatok. Fordította, magyarázó tanulmány-nyal és jegyzetekkel ellátta Nagy József dr. (Filozófiai írók Tára. 25. köt.) Budapest, 1912. Franklin t. (8-r. 236 l.) 4 K 80 f. — Ism. dr. Balla A. Uránia 516. l. — Mátrai Rudolf. M. Középiszkola 621—623. l. — Z. E. Élet 50. sz.
2769. *Nagy József dr.* Pascal gondolkodása. Protest. Szemle 9—19. l.
2770. *Pathelin mester*. Bohózat 1 felv. Ford. Hevesi Sándor. Először adták a Nemzeti Színházban máj. 1. — Lásd 2661. 2676. 2716. sz. a. is.
2771. *Paulin Pierre*. Mikor? Ford. Harsányi Lajos. Kultura 938. l.
2772. *Pekár Gyula*. A troubadourok költészete. (Részlet.) Akad. Ertes. 370—381. l. és Vasárn. Ujs. 15—17. sz.
2773. *Pelisson, Maurice*. Les hommes de lettres au XVIII. siècle. 1911. — Ism. Z. Könyvszemle 77—82. l. — Birkás Géza. EPhK. 359—362. l.
2774. *Pellissier, Georges*. Voltaire philosophe. 1908. — Ism. dr. Elek Oszkár. Athenæum 2. 3. sz. 105—111. l.
2775. *Périers, Bonav. d.* Novellen u. Cymbalum Mundi. Übers. v. H. Floerke. 1912. — Ism. Eisler M. J. P. Lloyd 254. reg. sz.
2776. *Ramlau, Jean*. La route bleue. Paris, 1912. — Ism. L. H. Pest. Lloyd 171. reg. sz.
2777. *Régnier, Henri de*. A mult felé. Ford. Kún József. Hét 16. sz.
- 2777a. *Révész Andor*. A halál gondolata Villon költészetében. Szombathely, 1912. Geist M. ny. (8-r. 57 l.)
2778. *Rey, Etienne*. A hűtlenség iskolája. Vígj. 3 felv. Ford. Heltai Jenő. (Fővárosi színházak másora 277—278. sz.) Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 75 l.) 60 f.
2779. *Richepin Jean*. Szívem kertje. Ford. Szabados Ede. Vasárn. Ujság 9. sz.
2780. *Rosset, Théodore*. Les origines de la pronociation moderne. 1911. — Ism. Eckhart Sándor. EPhK. 362—364. l.
2781. *Rostand, Rostand, R. G. et M.* Un bon petit diable. 1912. — Ism. H. Gy. Budap. Szemle 152. köt. 315—320 l.
2782. *Haraszti Gyula*. Edmond Rostand. (Népszerű főiskolai könyvtára. 6. köt.) Budapest, 1912. Franklin-T. (8-r. 255 l.) 4 K.— Ism. Fekete Miklós. Nyugat I. 1069. l. — Elek Oszkár. EPhK. 469. l. — Rózsa Dezső. Budap. Szemle 151. köt. 158—160. l.
2783. *Haraszti, Jules*. Edmond Rostand. Revue de Hongrie IX. 283—298., 372—387., 442—452. X. 39—62., 108—125., 194—212., 293—312. l.
2784. *Rousseau, Rousseau*. A savoyai vikárius. Ford. dr. Rác Lajos. 1912. (8-r. 140 l.) 2 K 50 f. Ism. Vasárn. Ujs. 16. sz. — Sz—f. Debrecz. Protest. Lap 17. sz. — Protest. Szemle 403. l.
2785. *Rousseau*. Emil. Ford. Schöpffin A. — Ism. R. L. EPhK. 71. l. — Dr. Tóttösy Miklós. Egyh. Közl. 19. sz.

2786. *Alexander Bernát*. Jean Jacques Rousseau. Bud. Szemle 150. köt. 367—380. l. és Revue de Hongrie IX. 401—413. l.
2787. *Annales de la Société*. J. J. Rousseau. VI. 1910. — Ism. Ráczi Lajos. EPhK. 163. l.
2788. *Barta J.* Az ember Rousseau gondolatvilágában. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 147 l.) 3 K. — Rövid ism. *R. L.* EPhK. 893. l. [II. 394—405. l.]
2789. *Birkás Géza*. Rousseau irodalomtörténeti jelentősége. Uj Élet
2790. *Bolgár Elek*. Rousseau, a probléma. Uj Élet II. 313—346. l.
2791. *Büchler Hugó*. Rousseau és Tolsztoj. Uj Élet II. 406—416. l.
2792. *Corbul, Adrian*. Intru gloria lui Jean-Jacques. Luceafarul 508. l.
2793. *Dide, Auguste*. Jean-Jacques Rousseau, le protestantisme etc. 1910. — Ism. *L—s*. Budap. Szemle 150. köt. 478—480. l.
2794. *e. r.* Hogyan halt meg Rousseau? Világ 192. sz. — Dr. Ráczi Lajos megjegyzése. U. o. 200. sz.
2795. *Gagyhy Dénes*. Rousseau és a színpad. Pesti Napló 152. sz.
2796. *Gesztesi Gyula*. Rousseau és a magyar természetszemlélet. Magy. Figyelő III. köt. 125—141. l.
2797. *Gockler Lajos dr.* Rousseau Magy. Pædag. 465—473. l.
2798. *Kereszty István*. Rousseau. (Zenetudományi Könyvtár 8. sz.) Budapest. 1912. Németh J. (8 r. 20 l.) 30 f.
2799. *Lavotta Rudolf*. Rousseau mint zenész. Uj Élet II. 417—425. l.
2800. *Nyiredy Géza*. A kétszáz éves Rousseau. Kolozsv. Hirl. 154. sz.
2801. *Pipos, Dr. Petru. J. J.* Rousseau, ideile sale pedagogice și critica acestora. Reuniun. învățător 11. sz.
2802. *Ráczi Lajos dr.* Rousseau magyar barátja. (Kivonat.) Akad. Értes. 395—399. l. és Ungar. Rundschau 912—917. l.
2803. *Ráczi Lajos*. Gróf Teleki József és Rousseau. Budap. Szemle 151. köt. 430—443. l.
2804. *Ráczi Lajos*. Rousseau-tanulmányok. Uj Élet II. 347—393. l.
2805. *Ráczi Lajos*. A savoyai vikárius hitvallása. Uránia 66—72. l.
2806. *Ráczi Lajos dr.* A Rousseau nagy hadserege. Tolnavárm. 61. sz. A Rousseau-jubileum. U. o. 58. sz.
2807. *Seni, Dr. Valeriu*. «Cum a murit Rousseau». Foaia Scolast. 14. sz.
2808. *Syrion*. A kétszázéves Rousseau. Hét 28. sz. [740—749. l.]
2809. *Szabó Dezső, J. J.* Rousseau értelmi morálja. Huszad. Század 25. köt.
2810. *Szabó Dezső*. Jegyzetek J. J. Rousseauhoz. Nyugat I. 1018—1023. l.
2811. *Székely Gy(örgy)*. Rousseau pedagogiája. Néptanit. Lapja 25. sz.
2812. *Vallette, Gaspard*. Jean-Jacques Rousseau genevois. 1911. — Ism. *L—s*. Budap. Szemle 150. köt. 478—480. l.
2813. *Vua, Juliu*. Principiile pedagogice ale lui J. J. Rousseau. Vatra Sclară 320—326. l.
2814. *Jean-Jacques Rousseau. 1712—1912*. Rajniss Ferenc. Nagyvárad 145. sz. — Büchler Hugó. Délvid. Tanügy 8. sz. és Izr. Tanügyi Értes. 7. sz. — Halmi Bódog. Kultura 751—754. l. — Lorsy E. P. Lloyd 151. sz. — Mezey Mihály. Család és Iskola 13—15. sz. — Molnár Oszkár. Néptan. Lapja 23. sz. — Ráczi Lajos. Prot. Szemle 392—400. l. — Tankó Béla. Uránia 377—381. l. — Székely György. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 980. l.
2815. *Sipos András*. Stendhal és «Vörös és Fekete» című regénye. Székács-Emlékkönyv 467—498. l.

2816. *Strowski, Fortunat.* Tableau de la littérature française au XIXe siècles. Paris. — Ism. Revue de Hongrie. X. 159. l.
2817. *Sully-Prudhomme.* Óh! ha tudnád... Ford. Szigethy Edith. A Cél 131. l.
2818. *Szabó Dezső.* Paul Fort. Nyugat II. 225. l. — *L-i.* Hét 28. sz.
2819. *Tranchon, Henri.* La découverte d'une littérature: France et Hongrie. Revue de Hongrie X. 126—141., 213—230. l.
2820. *Vandoyer, J. L.* La maitresse et l'amie. Roman. Paris. — Ism. Dr. R. L. Pester Lloyd 218. reg. sz.
2821. *Vasadi Ottó.* Látogatás a francia irodalom jeleseinél. (Eugène Brieux. Emile Faguet. Henri Lavedan. Jules Lemaitre. Marcel Prévost. Henri de Régnier. Pesti Hirl. 84. sz.
2822. *Vautel Clement.* Az álomgép. Ford. Kertész Kálmán. — Ism. B. B. G. Kultura 168. l.
2823. *Veber Pierre és Gorsse Henry.* Csitri (La gamine.) Vígjáték 4 felvonásban. Ford. Heltai Jenő. (Fővárosi színházak műsora. 273—275. sz.) Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 126 l.) 90 f. Előadták a Vígsházban jan. 5.
2824. *Verlaine Paul.* Az ég, mely lágyan... Ford. Binét Menyhért. Élet és Literatura 10. sz.
2825. *Verlaine.* Szólott az Ur. Ford. György Oszkár. Hét 28. sz.
2826. *Verne. Lám Frigyes.* Jules Verne. Észtergom 50. sz.
2827. *Tér Jenő.* Verne, Jókai, Wells. Népszava 104. sz.
2828. *Vértessy Jenő.* Jegyzetek a legújabb francia irodalomról. Kath. Szemle 300—309. l.
2829. *Willy. Colette.* Sept dialogues de bêtes. 1912. — Ism. *L-i.* Hét 31. sz.
2830. *Zsoldos Benő.* Egy elfeledett Rousseau-ról. Az Ujság 149. sz. (Jean Baptiste Rousseau.)

Nyelvészet.

2831. *Brunot, Ferd.* Histoire de la langue française. Tome III. 1911. — Ism. Birkás Géza. EPhK. 47—50. l.

2. Tankönyvek.

2832. *Barla-Szabo Titus.* Rendszeres francia nyelvtan. Francia-magyar kettős szöveggel s nyelvtani táblázatokkal. A középiskolák használatára. Lócse, 1912. Braun F. (8-r. 89 l.) 1-80 K.
2833. *Hegedűs Izidor dr.* Francia nyelv-, olvasó- és gyakorlókönyv szemléltető alapon. I. rész. A reáliskolák III. osztálya számára. 2. jav. kiadás. Budapest, 1912. Hornyánszky V. (8-r. IV, 115 l.) 2 K.
2834. *Honti Rezső dr.* A francia nyelvnek szóban, írásban és olvasásban tanító nélkül való elsajátítására. A francia szöveg kifejtésének pontos megjelölésével. Francia olvasmányokkal a folyékony olvasás elsajátítására. Bpest, 1912. Schenk. (8-r. 160 l.)
2835. *Isoz de Château d'Oex Émilien.* Francia-magyar. Magyar-francia. (Dióhéj szótárak.) Budapest, 1912. Politzer. (52-r. 495, 496 l.) Egy kötet 1 K 20 f.

2836. *Theisz Gyula dr.* A franczia nyelv felső tanfolyama. Szemelvények a XVII., XVIII. és XIX. század nagy íróiból, irodalomtörténeti magyarázatokkal. A felsőbb leányiskolák V. és VI. osztálya számára. 3. kiadás. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. X, 265 l.) 3 K 60 f.

3. Olasz, spanyol.

2837. *Bayer, Josef.* Calderon-Daten aus Ungarn. Ungar. Rundschau 939—942. l.
2838. *Becquer Gustavo A.* 1. Dal. 2. A hir. 3. Szerelmes ének. Ford. Barna János. Kultura 527. l.
2839. *Calderon.* Úrnő és komorna. Komédia. Ford. Kosztolányi Dezső. Előadták a Nemzeti színházban máj. 19.
2840. *Carducci Giosué* költeményei. Ford. Zoltán Vilmos. 1910. — Ism. Munkácsy Sándor. Kultura 1199. l.
2841. *Casanova. Fenyő Miksa.* Casanova. Nyugat I. 561—571., 714—725., 809—815., 873—882. l. (Önállóan is megjelent. 8-r.) Ism. Mohácsi Jenő. P. Lloyd 218. reg. sz. — Laczkó Géza. Nyugat II. 469. l. — Radványi K. Élet 34. sz.
2842. *Fenyő Miksa.* Docteur Guède Casanova-tanulmánya. Nyugat II. 468. l.
2843. *Dante.* Dante komédiája. I. A Pokol. Ford. Babits Mihály. — Ism. *St—i E.* Pester Lloyd 304. sz. — Sebestyén Károly. Budap. Hirl. 304. sz. — Élet 51. sz. — Délmagyar. Közl. 277. sz.
2844. *Dante.* Jelenetek az Isteni színjátékból. 1. Paolo és Francesca. 2. Emberek és kígyók. 3. Az Istenlátás. Ford. Babits Mihály. Nyugat I. 671—680. l.
2845. *Dante Allighieri.* 1. Beatrice. Ford. Zoltán Vilmos. Kath. Szemle 856. l. — 2. Ballata. Pesti Napló 161. sz.
2846. *Babits Mihály.* Dante fordítása. Nyugat I. 659—670. l.
2847. *Floznik György dr.* «Rabbia dantesca.» (VIII. Bonifác pápa szerepe a Divina commediában.) Religio 3., 4. sz.
2848. *George, Stefan.* Dante-Uebertragungen. 1912. — Ism. Eisler M. J. Pester Lloyd 266. sz.
2849. *Kaposi József.* Dante Magyarországon. 1911. — Ism. Hendel Odön. Tanáregyl. Közl. 45. évf. 696—701. l. — Császár Elemér. Tört. Szemle 595—599. l. és Ungar. Rundschau 187—198. l. — Kont I. Revue crit 34. sz. — Rácz Lajos D. Lit. Ztg. 15. sz. — Zambra Alajos. Könyvszemle 71—74. l.
2850. *Toynbee, Paget.* Dante Alighieri. 1911. — Ism. Kaposi József. Tört. Szemle 265—268. l.
2851. *Elek Artúr.* Fogazzaro Mirandája. Nyugat I. 625—630. l.
2852. *Elek Artúr.* Vivanti és Tarnovszka. Az Ujság 305. sz.
2853. *Folgore, Luciano.* Il canto dei motori. 1912. — Szabó Dezső. Nyugat II. 299. l.
2854. *Goldoni. Goldoni.* A fogadósné. Vígjáték 3 felv. Ford. Hevesi Sándor. Először adták a Nemzeti Színházban máj. 31.
2855. *Radó Antal.* Goldoni. Budap. Hirl. 130. sz.
2856. *Leimdörfer D. dr.* Sára. Copia Sullam a velencei asszonyköltő Izr. magy. irod. társ. Évkönyv 263—278. l.

2857. *Manzoni, Alessandro* Carteggio di —. A cura di G. Sforza e G. Gallavresi. Ism. Dr. Marczali Henrik. P. Lloyd 308. reg. sz.
2858. *Negri Ada*. Anyaság. Ford. Kosztolányi Dezső. Világ 302. sz.
2859. *Negri Ada*. 1. Végzet. 2. Éj. 3. Sír a hullám. Ford. Zoltán Vilmos. Pesti Hirl. 84. sz. — 4. Éjjeli ut. Az Ujság 213. sz.
2860. Olinos gróf. Asturiában járatos spanyol néprománcz. Ford. Harsányi Kálmán. Heti Szemle (Szatmár) 52. sz.
2861. *Papini Giovanni*. A beteg uriember utolsó látogatása. — Ism. Újhelyi Nándor. Nyugat I. 471. l. — P. L. M. Nemzet 79. sz.
2862. *Pascoli, Pascoli Giovanni*. Solon. Ford. Erdős Renée. Élet 17. sz.
2863. *Erdős Renée*. Giovanni Pascoli (képpel.) Élet 17. sz.
2864. *Pekár Gyula*. Calderon és a spanyol színpad. Budap. Hirl. 120. sz.
2865. *Perott, Joseph de*. Die Ungarn im Ritterspiegel. Ungar. Rundschau 874—876. l.
2866. *Petrarca*. Szonettek. Ford. Nagyasszonyunk VIII. 40. l.
2867. Quellenschriften zur Geschichte der italienischen Renaissance. IV. Bd. Jena, 1912. — Ism. Alscher Otto. P. Lloyd 248. reg. sz.
2868. *Vándor Iván*. A legszomorúbb költő ifjúsága. Budap. Hirl. 186. sz. (Leopardi.)
2869. *Vivanti Annie*. Mindenszentek. Ford. Zoltán V. Vas. Ujs. 44. sz.
2870. *Zendrini, Paolo*. Giuseppe Giusti. Pester Lloyd 175. reg. sz.
2871. *Zendrini, Paolo*. Mathilde Serao. Pester Lloyd 9. reg. sz.
2872. *Zsoldos Benő*. Spanyolország vallásos költészete. Protest. Szemle 74—87. l.

Tankönyvek.

2873. *Gigante, Silvino e Zambra, Pietro*. Libro di Lettura. 1911. — Bir. Dr. Darvai Móricz. Hivat. Közl. 12. sz.
2874. *Honti Rezső dr.* Schidlof 1000 szó gyakorlati módszere. Az olasz nyelvnek 1000 szó segítségével magánúton való megtanulására. Budapest, 1912. Schenk F. (8-r. 334 l.) 7 K.
2875. *Honti R.* magyar-olasz zsebszótára. Az olasz kiejtés és hangsúly pontos megjelölésével. Budapest, 1912. Schenk (16-r. 124 l.) 60 f.
2876. *Cs. Papp József dr.* Gyakorlati olasz nyelvtan és olvasókönyv. (Tudományos zsebkönyvtár. 105, 105a.) Budapest, 1912. Stampfel. (8-r. 48 l.) 1 K 20 f.

5. Oldal.

2877. *Banciu, Axente*. Material pentru studiul dialectelor limbii române. Transilvania 184—197. l.
2878. *Barbul Jenő*. Fejezetek a román irodalom történetéből. A Cél 63—69., 132—139. l. [410—429., 462—477. l.
2879. *Barbul Jenő dr.* A román történetírás. U. o. 364—381.,
2880. *Baritiu, Lupas, Dr. I. I.* Gheorge Barițiu. Luceafarul 361—367. l.
2. Gheorghe Barițiu și «Asociațiunea.» U. o. 569—575. l.
2881. *Pop, St.* Gheorghe Barițiu. 1812—1912. Foaia Scolast. 12. sz. — Vatra Scolara 193—201. l.
2882. *Chendi, Il.* Vicata literară în 1911. Luceafarul 61—65. l.
2883. *Drăganu, Dr. Nic.* Notițe etimologice. A plasă. Transilv. 157. l.

2884. *Dragnea, Radu S.* Poetul I. U. Soricui și Ardealul. Luceafarul 523—525. 1. [Zsibóvid. Hirl: 13. sz.]
2885. *Eminescu, Eminescu.* Ha lomb susog . . . Ford. Brán Lórincoz
2886. *Minar, Octav.* Alecsandri și Eminescu. Luceafarul 345—347. 1.
2887. *Minar, Octav.* Conta și Eminescu despre Basarabia. U. o. 397. 1.
2888. *Fischer, Emil.* Zwei rumänische Wörter deutscher Abstammung. Korr.-Bl. Ver. f. siebenb. Landesk. 53—54. l. (lăută u. dóznă).
2889. *Gagyi, I.* Bibliografia istorică românească pe anii 1909—1911. Transilvania 147—152. 1.
2890. *Goga, Octavian.* A murit Caragiule . . . Luceafarul 457—459. 1.
2891. *Hetcou, Dr. Petru.* Poesia populară din Bihor. Belényesi gör. kath. főgimn. 1911/12. értes. 3—96. 1.
2892. *Hodoș, E.* Poezii populare din Banat III. Descântece. Sibiiu, tipogr. Arhidiecez, 1912. (8 r. 72 l., 1 lev.)
2893. *Hodoș, E.* Manual de limba română. Elemente de istoria literaturii. Ediție nouă. Nagyszében, 1912. (8-r. 142 l.) 2 K 50 f.
2894. *Isac Emil.* 1. Szeretek. 2. A szent pubertás. Ford. Pop István. Ujság. (Kolozsv.) 306. sz.
2895. *Isac Emil.* 1. A beteg emberek. 2. A város. Románból ford. Révai Károly. Kolozsv. Hirl. 306. sz.
2896. *Loichita, Vasil.* Ceva despre mișcarea noastră literară mai nouă în regat I. Karánsebes, 1912. tip diecez. (8-r. 22 l.)
2897. *Lupaș, Dr. I.* Iovan cav. de Pușcariu. Luceafarul 107—110. 1.
2898. *Poiană, Volbură.* Spre viață. Poesii cuo pref. N. Jorga. 1912. — Ism. Dimitriu-Șoimu Traian G. Luceafarul 557—559. 1.
2899. *Precup Emil.* Creangă János élete és munkái. Tanulmány a román irodalomtörténet köréből. Besztercze, 1912. Matheiu ny. (8 r. 72 l.)
2900. *Pușcariu, Dr. Sextil.* Grigore Alexandrescu. (1812—1885.) Luceafarul. 745—749. 1.
2901. *Theodorian, C.* La masa calicului. 1911. Ism Chendi II. 113. 1.
2902. *Vlahuța, A.* Caragiule. Luceafarul 465. 1.

XII. Szláv nyelvek és irodalmak.

2903. *Antul S. Georg Erastoff.* (Egy orosz költő sorsa.) Az Ujság 184. sz.
- 2903a. *Asbóth Oszkár.* Két óbolgár nyelvtan. Nyelvtudom. 115. 1.
2904. *Bányai Károly.* Orzeszko Erzsébet. Kultura 1011. 1.
2905. *Barbulescu, Ilie.* Literatura bulgărească actuală. Luceafarul 729—731. 1.
2906. *Bodický, Cirill.* Slovenský jazyk, živá starina. Niekoľko poznámok o čistote slovenského jazyka. Slov. Pohľady 307—309. 1.
2907. *Botto, Julius.* Nářečie gemersko-malohontské. asopis muz. slov. spoločnosti 11., 42—44. 1.
2908. *Cara, Marka.* Narodna književnost i «nacionalizam». Ljetopis Matice Srpske 286. knj. 1—8. 1.
2909. *Csehov.* Az orvos felesége. 1912. — Ism. Carpaccio. Hét 25. sz.
2910. *Dusić, Jovan.* Petar Kočić. Književni esej. Ljetopis Matice Srpske. Knj. 288., 70—88. 1.
2911. *Gorkij.* A kém. Ism. Balla Ignác. Magy. Figyelő I. köt. 368—371. 1.
2912. Grada za povijest književnosti hrvatske. Na svijet izdaje jugo-

- slav. akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga 7. Uredio Ivan Milčetić. U Zagrebu, 1912. Jugosl. Akad. (8-r. 4, 412 l.)
2913. *Gyorovič, Vladimir.* Književni i naučni rad u Bosni i Hercegovini. Ljetopis Matice Srpske. Knj. 287., 68—71. l.
2914. *Hauser O.* Serbische Dichter. 1912. Ism. Jonić V. Knj. 289., 79—83. l.
2915. Hrvatsko-srpski Almanach. Zagreb, 1911. — Ism. Lazarević Branko. Ljetopis Matice Srpske. Knj. 287., 72—77. l.
2916. *Ivšić, Stjepan.* Akcenat v gramatici Matije Antuna Relkovića. Rad Jugosl. Akad. 194. köt. 1—60. l.
2917. *Ivšić, S.* Akcenat v gramatici Ignjata Alojsije Brlića. U. o. 61—155. l.
2918. *Kangrga, Jovan.* Nemačko-srpski rečnik. 1912. — Ism. Gyurčin Milan. Ljetopis Matice Srpske Knj. 287., 83—94. l.
2919. *Kárpáti Aurél.* Dosztojevskij. Hét 30. sz.
2920. *Kuffner, Josef.* Věda či báchora? v Praze, 1912. — Ism. Š. J. Slov. Pohľady 190—192. l.
- 2920a. *Kmicykevycsch, W. u. Spilka, W.* Deutsch-ukrain. Wörterbuch. 1912. — Ism. Bonkáló Sándor. Nyelvtudomány. 152—157. l.
2921. *László Zoltán dr.* Turezizmusok és arabizmusok. A balkáni szerb-horvát nyelvben előforduló idegen, de szlavizált szavak gyűjteménye. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 98 l.) 3 K.
2922. *Major J. Gyula.* A délszlávság népekeiről és népzénjéről. Ethnogr. 170—175. l.
2923. *Mazuranic, Vlad.* Prinodi za hrvatski pravno-povjestni rječnik. Svezak III. U Zagrebu. 1912. (8-r. 337—480. l.)
2924. *Mickiewicz Adám.* 1. A lusta reggel. 2. A Dzehudkalei mélységek felett. Nagyasszonyunk VIII. 27. l. 3. Az akermáni síkságon. 4. Bagcsiszeráj. 5. Bagcsiszeráj éjjel. 6. Csatiürdág. U. o. 154. l.
2925. *Mišik, Stefan.* Slovenské povesti zo spišského Hnilca. Sbornik mus. slov. spoločnosti 3—21. l.
2926. *Mitrofanoff Pál* Lermontov. Tört. Szemle 392—420. l.
2927. *Molnár István dr.* Az orosz népdal. Debreczeni Képes Kalendárium 1912. 32—38. l.
2928. *Nikitin I. Sz.* Nem egy kebelben. Ford. Spóner A. P. Napló 154. sz.
2929. *Palóczy, L.* Maxim Gorki. Neues Pest. Journ. 62. sz.
2930. *Petrovič, M.* Srpska gramatika s pravolisom za trgovačku i zanatlijsku omladinu. Novi Sad. 1912. (8-r. 2 lev., 127 l.)
2931. *Popović, Bogdan.* Antologija novije srpske lirike. Zagreb, 1911. — Ism. Škerlić J. Ljetopis Matice Srpske. Knj. 285. 87—91. l.
2932. *Pyšpech, Jozef A.* Z ľudovej ličby a z gospodarських pravidiel. Časopis muz. slov. spoločnosti 53—55. l.
2933. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jerika, Na svijet izdaje jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. Obraduje T. Maretić. Svažak 31. 2. sedmoga dijela. Nač. nakon. U Zagrebu, 1912. Jugosl. Akad. (8-r. 241—400. l.) 4 K.
2934. *Š. J.* Ján Kollár o svojej poezii. Slov. Pholady 177—178. l.
2935. *Šantić Alexa.* Pjesme. Beograd, 1911. — Stajić Vasa. Ljetopis Matice Srpske. 285. knj. 91—103. l.
2936. *Sienkiewicz H.* A dicsőség mezején. Ford. Bányai K. — Ism. Prónai Antal. Magy. Közéiskola 41. l. — Blas. Kultura 301. l.

2937. *Šišić, dr. Ferda.* Zahynutie Smail-agu Cengića. Z horvatského. Vladimír Mičátek. Slov. Pohľady 99—108., 157—161. 1.
2938. *Sobolowski, A. I.* Lomonosov v historii ruského jazika. Preložil J. S. Slovensky Pohľady 34—38. 1.
2939. *Spicer, Macro.* Kroataj poeziajoj. Kun literatur historia enkiduko. Zágráb, 1912. (Bpest, Kókai L.) (8-r. 62 l.) 1 K 80 f.
2940. *Srámek, Frána.* Flammen. Uebertr. v. O. Pick. 1902. — Ism. Pick Ottó. P. Lloyd 266. reg. sz.
2942. *Szegedy Rezső dr.* Hunyadi János rigómezei csatája a régi horvát népköltészetben. Etnogr. 1—15., 65—78., 144—195. 1.
2943. *Tolstoj. Heller Bernát dr.* Tolstoztoj és a zsidó legenda. Mult és Jövő 342. 1.
2944. *Schmitt Jenő.* Tolstoj. Nietzsche. Ibsen. Ism. (P. L.) Magyar Nemzet 11. sz. [21—35. 1.
2945. *Stein, Dr. Ludwig.* Tolstoi als Philosoph. Ungar. Rundschau
2946. *Tolstoi, Gräfin Sophie.* Leo Tolstois Brautwerbung und Heirat. P. Lloyd 305., 306. sz. — Lásd 2791. sz. a. is.
2947. Tót népköltemények. 1—9. Ford. Kozma Andor. Budap. Szemle 152. köt. 446—452. 1.
2948. *Uskoković, M. M.* Kad Ruže Cvetaju. Beograd, 1912. — Ism. Lazarević Branko. Ljetopis Matice Srpske. Knj. 286., 76—80. 1.
2949. *Varjas Sándor.* «Hajnali Árnyak.» (Arcibasev novellája.) Uj Élet III. köt. 124—166. 1.
2950. *Vinaver, Stanisl.* Mjetja. Knjiga stikova. Beograd, 1911. — Ism. Stefanović Svet. Ljetopis Matice Srpske. Knj. 286. 81—83. 1.
2951. *Vrhliczky Jaroszláv.* In memoriam. Ford. Elek Alfréd. Vasárn. Ujs. 38. sz.
2952. *Vrhliczky. Isten.* Ford. Feleki Sándor. Magy. Hirl. 225. sz.
2953. *Vrhliczky Jaroszláv.* A vén zenetár. Ford. Alkotmány 220. sz.
2954. *Vujaskovics Illés.* Szerb nyelvgyakorló a szerb beszéd tanításához. Polgári, felső kereskedelmi, reáliskolák és gimnáziumok számára, valamint a magánhasználatra. 2. jav. kiad. Pancsova, 1912. (Bpest. Rényi K.) (8-r. 192 l.) 3 K 20 f.
2955. *Zechenter, Gustáv K.* Z vlastného životopisu. Slov. Pohľady 39—54., 223—244., 353—361., 415—421., 475—491., 601—624. 1.

XII. Vegyes.

2956. *Ágner Lajos dr.* A japán császár mint költő. Kultura 663—665. 1.
2957. Kinai versek. 1 A folyó partján. (Li-Tai-Pé.) 2. A fűzfalevélke. (Csan-Tion-Lin.) 3. Megtorlás. Ford. dr. Szász Károly. Budap. Hirl. 84. sz.
2958. Régi japán anthológiákból. Manyoshu. 1. Epedés. 2. Várom a kakukot. 3. A Yoshinui vízesés. 4. Utó-dal. 5. Végnélküli szerelem. 6. Kokinsha. Egy haldokló költő bucsúéneke. 7. Saibera. Az élet. Ford. Ca de Jeu. Kultura 790—792. 1.

(Budapest.)

Összeállította HELLEBRANT ÁRPÁD.

Hivatalos nyugtázás

az 1913. évi április hó 1-től 30-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1911-re: Szabó I. 3 kor. - **1912-re:** Gajdos J. 3 kor. - **1913-ra:** Bod K. 3 kor., dr. Csomor L. 3 kor., Darvas J., Gál F. L. 3 kor., Hábor Gy. 3 kor., Jenáki F. 3 kor., Kendvella K. 3 kor., Kertész J. 3 kor., Komlós A. 3 kor., Kovács E. 3 kor., Malártsik L. 3 kor., Megyerosi A. 3 kor., S. Nagy J. 3 kor., Nichi L. 3 kor., Obermüller F. 3 kor., Pfister J. 3 k., dr. Reichard P. 3 k., Rónai J. 3 kor., Schmidt Fr. 3 kor., Schneller L. 3 kor., Szilárd L. 3 kor., Taucher G. 3 kor., Tóth F. 3 kor. — Összesen: 78 korona.

Rendes tagdíj 1911-re: dr. Csoma K. 5 kor., dr. Hanzséros B. 5 kor., Oberle J. 5 kor., Szilágyi Gy. 5 kor., Wirth Gy. 5 kor. — **1912-re:** dr. Barta M. 5 kor., Bárd Á. 5 kor., dr. Dézsi L. 5 kor., Klauber Fr. 5 kor., dr. Kurtz S. 5 kor., dr. Márffy O. 5 kor., dr. Pfeifer J. 5 kor., Polgár A. 5 kor. **1913-ra:** Adamis G., Albu L., dr. Alleram Gy., dr. Anyos I., dr. Balogh Á., Balogh M. 5 kor., Baltazar G., Bálint K., dr. Bán A., dr. Bászal Au., dr. Bászal E., dr. Bitzó S., dr. Bognár D., Borsos K., Bujdosi J., Burián J., Buzássy Á., Buzna V. 12 kor., Csermelyi de Rivo S., Cséplő P., Csűrös F., dr. Czeke M., dr. Czöbel E. 4 kor., Danczer B., Dengl J., dr. Dercsényi M., dr. Dittrich V., Einzig M., dr. Eisler M., dr. Endrei G. 6 kor., dr. Endródi J., dr. Erdélyi L., dr. Erdős J., dr. Erődi B., Fallenbüchl F., Faragó J., Fejér A. G., dr. Ferencki Z. 4 kor., dr. Finály G. 7 kor. 20 fill., dr. Fodor Gy., dr. Förster J., Fraknói V., dr. Friedreich E., Fülöp J., Gaál M., Gaál P., dr. Garzó M., Gábor I., dr. Gál K., dr. Gärtner H., Gerecs Sz., dr. Geréb J. 9 kor., dr. Gresswein S., dr. Gombocz Z., Gotthard K., dr. Greszler Gy., dr. Gulyás P. 6 kor., György L., Hajtai F., Hallay Z., dr. Haraszti Gy., dr. Harsányi P., br. dr. Hatvány L., Hefty Gy., Heinlein I., Hilkne F., Himpfner B., dr. Hoffmann Fr., Hoffmann M., dr. Hornyánszky A., dr. Horváth C., dr. Hóman B., Högyézi A., Huszák J., Incze B., Irsik J., Jakobi K., dr. Kacs Kovics K., Karátsony Zs., dr. Kardos A., Karsai E., Kassuba D., Katona K., Kausch M., Károsi S., Kelemen B., dr. Kepes I., dr. Kégl S., dr. Kéki L., Khin A., Kiss B., Komonezy G., Kovács A., Kovács G., Kovács L., Köpesdy S., Kroller M., Kulcsár E., Kuzmits F., dr. Kürti M., dr. Laban A., Labancz Gy., Lám Fr., Lányi E. 5 kor., László G., dr. László M., Lehr A., Leyrer M., dr. Létmányi N., dr. Madarász Fl., dr. Major Károly, Marusák P., Mácska L. Mártonyi L., Megyesi F., dr. Mezey S., Molnár Gy. E., Sz. Nagy M., dr. Nemes B., dr. Netoliczka O., dr. Négyesy L., dr. Németh S., dr. Névery J., Nikolics I., Obendorf K., Orbán K., Otrok M., dr. Patai J., Pápay J., Pázmán J., Perepatits I., dr. Péchy B., dr. Pollák A. J., dr. Pollner A., Pongrácz K., Popovics I., Posch Á., Pölöskey K., dr. Prónai A., dr. Rell L., dr. Rédy T., Rhousopoulos Rh., dr. Riedl Fr., dr. Rochlitz Z., Rózsa D. 5 kor., Schaefer V. 5 kor., dr. Schullerus A., dr. Siegescu J., Simonfi J., dr. Solymossy S., Suhajda L., Szabó Adorján, dr. Szabó M., Szalay Gy., Szegess M., Szeremley B., dr. Szigeti Gy. 7 kor., dr. Szigeti P., Szigetvári I., Szilávik F., Szútor Z., Teleki L., Tell A., dr. Tihanyi G., dr. Tihanyi M., dr. Tóth A., Tóth Gy., dr. Travnik J., Tubán T., Vajda K., Varga A., Vargha Damján, Vasáry D. 5 kor., Váli T., dr. Várady Z., dr. Várday B. 9 kor., Veigelsberg E., dr. Vizsota Gy., dr. Waczulik L., dr. Wagner J., dr. Waldapfel J., Weiszer R. 4 kor., dr. Werner A., Wiese Gy., Wigand I., Wirker E., dr. Zimányi J., Zsámboki Gy. — **1914-re:** Fraknói V. — Összesen: 1898 kor. 20 fill.

Előfizetés 1913 ra: dr. Borbély István, Brassói román. kath. főgimn. 10 kor. 80 fill., Budapesti classica philologiai seminarium 10 kor. 80 fill., Budapesti V. ker. kir. kath. főgimn. ifjúsági könyvtára 2 kor., Budapesti X. ker. tisztviselői főgimn., Debreceni ref. főgimn. igazgatósága, Eperjesi ev. koll. Magyar Társaság, Kassai főgimn. önképző köre, Kiskunfélegyháza kath. főgimn., Nagyvárad prem. főgimn. 2 kor., Nagyvárad prem. főgimn. tanári könyvtár 10 kor., Stark Ferenc 10 kor. 80 fill., Szolnoki állami főgimn. 10 kor. 80 fill., Szombathelyi állami főreáliskola. — Összesen: 141 kor. 20 fill.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,

I. ker., Vár, Országház-utca 12. sz. I. e. 6.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten (IV., Egyetem-utca 4. sz.
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

A Franklin-Társulat új vállalata.

A **«Kultura és Tudomány»** vállalat a nagy magyar olvasóközönséget akarja szolgálni. Tetszetős köteteit felajánlja mindazoknak, kik a mindennapi élet zibbasztó fáradalmai után a nagy eszmék és eszmények világában keresnek üdülést és új erőt.

Kötetei mindenkor igaz mesterek művei. Irodalmi alakjukban kifogástalanok. Tanításukban érdekesek és értékesek. Nem felületesek, de mégis népszerűek. Aktuálisok, de mégis állandó becstűek. A haladás zászlaját lobogtatják, de tisztelnek minden igaz meggyőződést.

Hogy mikép és minő eszközökkel kíván a **«Kultura és Tudomány»** dolgozni, arra a legrészletesebb programnál is jobban tájékoztat az eddig megjelent könyvek felsorolása.

A vállalat első sorozata hét mű nyolcz kötetben:

1. SZÉCHENYI ESZMEVILÁGA. Első kötet. *Gaal Jenő, Beöthy Zsolt, Prohászka Ottokár, Kenessey Béla, Gróf Vay Gáborné, gróf Andrássy Gyula* tanulmányai. Ára 1 K 60 f.
A legkiválóbb magyar Széchenyi-ismerők tanulmányai, melyek együttvéve teljes képét adják majd szellemi és erkölcsi világának s valósággal meglevenítik izgatónan érdekes alakját. Három kötetre van tervezve.
 2. A SZIKRATÁVIRÓ. *A. Staby* tanárnak a német császár előtt tartott felolvasásai után átdolgozta *Kreuzer Géza* mérnök. Ára 1 K 20 f.
A jelenkor egyik legnevezetesebb találmányának szemléletes ismertetése, a szakember biztos tudásával és a népszerű író világosságával, úgy hogy minden laikus élvezettel és tanulsággal olvashatja.
 - 3-4. A TERMÉSZETTUDOMÁNY FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETE. Két kötet. *Irta Wilhelm Bölsche*, fordította *Schöppflin Aladár*. Ára 2 K 40 f.
Mozgalmas rajza annak a küzdelemnek, melyet az ember a természet megismeréseért vív évezredek óta. Nem száraz tudománytörténet, hanem eleven képe annak a folytonos erőfeszítésnek, melylyel az ember világfelfogását mélyíteni igyekszik.
 5. KANT-BREVIARIUM. Kant világnézete és életfelfogása. A művelt ember számára Kant irataiból összeállította *dr. Gross Félix*, fordította *Dr. Polgár Gyula*. Ára 1 K 60 f.
Kant világnézetét saját szavaival jellemzi e könyv. műveiből készült gyűjtemény, mely minden ismertetésnél jobban érteti meg a nagy filozófust.
 6. AZ EMBERISÉG JÖVŐJE. *Irta Heinrich Lhotzky*, ford. *Schöppflin Aladár*. Ára 1 K 20 f.
Pillantás a jövőbe, a mai szellemi élet mozgató erőiből való filozófiai következtetés útján. Hittel és lendülettel teli megrajzolása a megértés, a gondolat szabadság és a magasabb erkölcsi állapotának, mely az emberiségre vár.
 7. A VAGYON TUDOMÁNYA. *Irta I. A. Hobson*, fordította *dr. Sidor Zoltán*. Ára 2 K.
A közgazdasági élet tényezőinek fejlődésükben és összefüggésükben való ismertetése, nemcsak népszerű közgazdaságtan, hanem egyúttal bevezetés a közgazdasági gondolkodásba.
 8. A SZOCZIOLÓGIA VÁZLATA. *Irta G. Palante*, fordította *dr. Mikes Lajos*. Ára 1 K 6 f.
Rövid, szabatos és világos összefoglalása a szociológia mai módszereinek és eredményeinek, megbízható és kellemes tájékoztató abban a tudományban, mely ma leginkább foglalkoztatja a gondolkodó emberek elméjét.
- A **«Kultura és Tudomány»** kötetei teljesen egyöntetű kiállításban, egyforma, csinos és tartós vászonkötésben, gondos és szép nyomással jelennek meg.
- A **«KULTURA ÉS TUDOMÁNY»** kötetei kaphatók minden könyvkereskedésben.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1913.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-utca 4.), a modern philologiai dolgozatoké pedig **dr. Császár Elemér** czímére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

ERTEKEZÉSEK.

PECZ VILMOS: A classikuskori görög költészet összehasonlító tropikája	569
ALSZEGHY ZSOLT: Tóth Kálmán drámaköltészete. (I. közl.)	581
GYÖRGY LAJOS: Egy fejezet regényirodalmunk történetéből	587

HAZAI IRODALOM.

Geyza Némethy: Commentarius exegeticus ad Ovidii Tristia. HEGEDŰS ISTVÁN	600
Rác Lajos: Rousseau és Sauttersheim. BIRKÁS GÉZA	605
Vértesy Dezső: Anthologia az újkori görög nép költészetéből. CZEBE GYULA	607
Dobóczy Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. ZOLNAI BÉLA	611
Katona Lajos Irodalmi Tanulmányai. KIRÁLY GYÖRGY	612

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Otto Bardenheuer: Geschichte der altchristlichen Literatur. III. RÉVAY JÓZSEF	614
F. Lillge: Komposition und poetische Technik der <i>Δουκίδους</i> 'Αριστέα. MARÓT KÁROLY	618
Kont I.: Bibliographie française de la Hongrie (1521—1910). BARANYAI ZOLTÁN	620
Böhme T.: Spensers literarisches Nachleben bis zu Shelley. LATZKÓ HUGÓ	622
E. Kickers: Die Stellung des Verbs im Griechischen u. in den verwandten Sprachen. BENIGNY GYULA	623
N. Schneider: De verbi in lingua Latina collocatione. u. AZ	623
Richard Förster: Das Erbe der Antike. BRAUN SOMA	625

VEGYESEK.

Id. Szinnyi József †. cs.	626
Az athéni egyetem alapításának ünnepe. z.	627
Arany Katalin-kézirata. HUSZÁR GYÖRGY	628
Kazinczy Ferenc levele Wielandhoz. THIENEMANN TIVADAR	631
Pompeji ásatások. LÁNG MARGIT	632
A Bankó leányáról szóló széphistória és a Vásárhelyi Daloskönyv. KOMLÓS ALADÁR	634
A «Tündéralom» és Byron «The Dream» cz. költeménye. KARDOS LAJOS	636
Godiva mondája Andrád Sámuel gyűjteményében. ELEK OSZKÁR	637
A Papyrusokmányok Szótára	638
Andrew Lang	638
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke	639
Pótlás «A magyar philologiai irodalom 1912-ben» cz. bibliográfiához	640

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 12 korona. Egy füzet ára 1 korona 20 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuelhez** (Budapest, I., Lógody-u. 49.) intézendők.

A CLASSIKUSKORI GÖRÖG KÖLTÉSZET ÖSSZE- HASONLÍTÓ TROPIKÁJA.

Az Ilias és Odyssea, Pindarus, Aeschylus, Sophocles, Euripides és Aristophanes tropusai műveltségtörténeti és költészeti szempontból és összehasonlítva egymással.¹⁾

Ez a könyv egyrészes összefoglalását képezi a classikuskori görög irodalom nagy költőinek tropusaival foglalkodó értekezéseimnek, melyeknek sorát 1877-ben a Zeitschrift für die österr. Gymnasien-ben megjelent Sophocles tropusairól írt tanárvizsgálati dolgozatom nyitja meg és 1912-ben az EPhK-ben megjelent Pindarus tropusairól szóló értekezésem zárja be.²⁾ Erre a munkára ösztönzött az a körülmény,

¹⁾ Mutatvány következő című, megjelenőfélben levő munkámból: Συγκριτική τροπική τῆς ποιήσεως τῶν ἐγκρίτων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας ἤτοι οἱ τρόποι τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεύς, τοῦ Πινδάρου, Αἰσχύλου, Σοφοκλέους, Εὐριπίδου καὶ Ἀριστοφάνους ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτικοῦ καὶ τὴν ποιητικῆν καὶ παραβαλλόμενοι πρὸς ἀλλήλους. Ἰπὸ Γουλιέλμου Ρετς. Ἐν Βουδαπέστη. Οὐγγρική Ἐπιστημονική Ἀκαδημία. 1913.

²⁾ Homerus, Pindarus, Aeschylus, Sophocles, Euripides és Aristophanes tropusait tárgyaló dolgozataim a következők: Systematische Darstellung der Proportionstropen bei Sophocles. Zeitschr. f. d. österr. Gymn. 6 (1877) 721—736. — Aeschylus és Sophocles képei. Egy. Phil. Közl. 2 (1878) 205—213. — Rendszeres tárgyalása Aeschylus és Sophocles tropusainak különös tekintettel az aránytropusokra. Nyelvtud. Közl. 14 (1878) 95—165. — Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophocles tropusaival. Műveltségtörténeti és költészeti szempontból. Adalék a költészet összehasonlító tropikájához. M. T. Akadémia I. oszt. értek. 1882. — A kisebb görög tragikusok tropusai műveltségtörténeti és költészeti szempontból. Adalék a költészet összehasonlító tropikájához. M. T. Akadémia I. oszt. értek. 1886. — Beiträge zur vergleichenden Tropik der Poesie. Erster Theil. Systematische Darstellung der Tropen des Aeschylus, Sophocles und Euripides mit einander verglichen und in poetischer und culturhistorischer Rücksicht behandelt. Berlin, Calvary, 1886. — Aristophanes szóképei. Akad. Ért. 3 (1892) 500—506. — Die Tropen des Aristophanes. Ung. Rev. 13 (1893) 198—205. — Τὰ μεταφορικά σχήματα τοῦ Ἀριστοφάνους παραβαλλόμενα πρὸς τὰ μεταφορικά σχήματα τοῦ Αἰσχύλου, Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου. Ἀθηνᾶ 5 (1893) 241—284. — Συμβολαὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν μεταφορικῶν σχημάτων τῆς ποιήσεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτικοῦ καὶ τὴν ποιητικῆν. Μέρος τρίτον. Τὰ μεταφορικά σχήματα τῶν μικροτέρων καὶ ἀνωτέρων

hogy a tropusokra vonatkozó tanulmányaimat a külföldi kritika általában véve kedvezően, sőt egy-két esetben igen kedvezően fogadta, elismervén a bennük követett kutatási irány újdonságát és helyességét, és hogy akadtak udósok, kik követték nyomdokaimat.

Könyvem megírásának nyelvéről a mai görögök irodalmi nyelvét, a *καθαρεύουσα*-t választottam, mert régóta táplált és több ízben kifejezett meggyőződéseim szerint ez a nyelv hivatott arra, hogy az egyesített és egynek vett ó-, közép- és újkori görög philologia *κατ' ἐξοχήν* nemzetközi nyelve legyen.

* * *

Mindenekelőtt azokról a szempontokról akarok szólni, melyek szerint különösen a classikus ókor költészetének képeit szokták tárgyalni, és arról a szempontról, mely szerint a tropusokat én tárgyalom.

A tropusok tárgyalásának egyik legrégebb és legszokottabb módja a *rhetorikai*, ha t. i. azt vizsgáljuk, hogy mi módon vannak az egyes tropusok használva: vajjon élő élő helyett, élettelen élettelen helyett, élő élettelen helyett, élettelen élő helyett, az absztrakt a konkrét helyett a konkrét az absztrakt helyett áll-e; vajjon festői vagy rhetorikus, nyugodt vagy mozgó e a kép?

Gyakran *grammatikai* szempontból vizsgálják a képeket, t. i. azt nézik, hogy a szó- és mondatban tekintetében minő sajátosságaik vannak.

Néha a *lexicographiai* tekintetet is képviselve látjuk, mely szerint a képekben használt szókincsre fordul a figyelem.

Ring *psychologiai* alapon törekszik Pindarus képeit megvilágítani, t. i. a *tertium comparationis*-t veszi egy tervszerű tropika alapjául. Szerinte ugyanis a *tertium comparationis* mutatja, hogy a kül- és gondolatvilág minő vonatkozásai gyakoroltak legserkentőbb hatást a költő hangulatára. Ringnek az a véleménye, hogy ennek az elvnek az ókori költők képeire való alkalmazásával és az ily módon methodikusan nyert egyes eredményeknek egybeállításával megvalósítható a classikus ókor összehasonlító tropikája. Ring tervének kivitelével adós maradt, de különben is tagadhatatlan, hogy a *tertium compa-*

ἀρχαίων Ἑλλήνων τραγικῶν. Ἀθηνᾶ 6 (1894) 426—441. — Az Ilias és Odyssea tropusai. Akad. Ért. 21 (1910) 545—552. — Συμβολαὶ εἰς τὴν συγκριτικὴν τροπικὴν τῆς ποιήσεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ποιητικὴν. Μέρους τρίτον. Οἱ τρόποι τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς τοῦ Αἰσχύλου, Σοφοκλέους, Εὐριπίδου καὶ Ἀριστοφάνους. Egy. Phil. Köz. 35 (1911) 1—85. — Pindarus tropusai. Akad. Ért. 23 (1912) 181—186. — Συμβολαὶ εἰς τὴν συγκριτικὴν τροπικὴν τῆς ποιήσεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ποιητικὴν Μέρους τέταρτον. Οἱ τρόποι τοῦ Πινδάρου παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς τῆς Ἰλιάδος, τῆς Ὀδυσσεΐας, τοὺς τοῦ Αἰσχύλου, Σοφοκλέους, Εὐριπίδου, Ἀριστοφάνους. Egy. Phil. Köz. 36 (1912) 265—309; — ennek az értekezésnek befejező része Οἱ Τρόποι τοῦ Πινδάρου czímen megjelent még a következő helyen: Ἐξένα. Hommage international à l' Université Nationale de Grèce à l' occasion du soixante-quinzième anniversaire de sa fondation (1837—1912). Première Partie. 42—48. — Die Tropen der Ilias und der Odyssee. Neue Jahrbücher 29 (1912) 665—670.

rationis, mivel az egyéni felfogásnak nagyon is tág teret nyit, mint vezérlő elv sok esetben csak a legerőszakosabb módon alkalmazható.

Néha arra vannak tekintettel, hogy *mi fejeztetik ki képletesen* a tropusok által.

Végül igen gyakran a tropusok *anyaga* vétetik tekintetbe, *a mi által valami képletesen jut kifejezésre*. Ebben az esetben többé vagy kevésbé szerencsésen csoportosítják a képeket az emberi társadalom vagy a természet különböző kategóriái szerint, a mint a képek innen vagy onnan vétettek, s azután minden egyéb megjegyzés nélkül vagy egynéhány rhetorikai, grammatikai vagy lexicographiai szempontból tett észrevétel után befejezik a tanulmányt. Szerintem azonban még csak ezután következik a munkának leggyümölcsözőbb és legérdekesebb része. Érettebb megfontolás után látható, hogy az ily módon összegyűjtött és helyesen csoportosított képek érdekes, néha meglepő világot vetnek nemcsak az illető korszakra, melyben a költő élt, hanem magára a költőre is, az ő jellemére, phantasiájára, temperamentumára és művészetére; mindenki meggyőződik arról, hogy a képek nem is lehetnek mások, mint a minők, hogy azok az illető korszaknak, az illető költészeti iránynak és az illető költő szellemének természetes szülöttei, és mint ilyenek csakis ilyen szempontból, t. i. *művelődéstörténeti és költészeti szempontból* tárgyalhatók. Tehát *az összehasonlító tropikának* egyedül helyes feladata kimutatni, *minő összefüggésben állnak egymással kor, költő, tropus; minő fényt vet a tropus korra és költőre*.

Ezek után áttérek magukra a tropusokra, melyeknek lényegére és a kidolgozás közben követett eljárásomra nézve egyetmást mondanó vagyok.

A synecdoche és metonymia lényegét már a régiek is helyesen fölmérték, mikor azt állították, hogy az egyikben a rész az egész helyett vagy az egész a rész helyett, a másikban meg az ok az okozat helyett vagy az okozat az ok helyett áll. A metaphora és az azzal rokon tropusok, t. i. az allegoria és hasonlat lényegének megismerését Gerbernek köszönhetjük. Kitűnő művében (Die Sprache als Kunst) kimutatja, hogy a metaphora nem pusztán összehasonlítás, hanem arányon alapszik. Mert ha pl. azt mondjuk: a nap nyila, e helyett: a nap sugara, akkor ez a metaphora ezen az arányon alapszik: a sugár: a nap = a nyíl: az íj. És természetes, hogy megfordítva is lehet mondani: az íj sugara, e helyett: az íj nyila. Szerinte a pusztán összehasonlítás homonymiát ad (2, 1, 81), de nem metaphorát. A homonymiában egy tényleges hasonlóságot ismerünk el, de a metaphorával teremtünk hasonlóságot. «Az a prózai szemlélődés, ez a művészi alakítás eredménye», mondja ő (2, 1, 82).

Ha tehát az egyes tropusok lényegét szemlélhetővé akarjuk tenni, azt a következő módon tehetjük:

1. A synecdoche = a pro $a + b$, vagy $a + b$ pro a . Ha pl. a hajzat = a , akkor a fej = $a + b$, és akkor lehet mondani: $\chi\acute{o}\mu\eta\varsigma$ (e helyett: $\chi\rho\alpha\tau\acute{o}\varsigma$) $\delta\grave{\epsilon}$ $\lambda\epsilon\upsilon\chi\acute{o}\nu$ $\mu\epsilon\lambda\acute{o}\nu$ $\acute{\epsilon}\chi\rho\alpha\acute{\iota}\nu\epsilon\iota$. Soph. Trach. 781. Az az: a pro $a + b$. Vagy ha pl. a hajfürdő = a , akkor a hajzat = $a + b$, és akkor lehet mondani: $\tau\eta\sigma\delta\epsilon$ $\delta\epsilon\sigma\pi\acute{o}\zeta\epsilon\iota\nu$ $\phi\acute{o}\beta\eta\varsigma$ (e helyett: $\tau\omicron\upsilon\delta\epsilon$ $\delta\epsilon\sigma\pi\acute{o}\zeta\epsilon\iota\nu$ $\beta\acute{o}\sigma\tau\rho\upsilon\gamma\omicron\varsigma$). Aesch. Ch. 188. Az az: $a + b$ pro a .

2. A metonymia = a pro b , vagy b pro a . Ha pl. a gyilkosság = a , akkor a gyilkosság által kiontott vér = b , és akkor lehet mondani: *διδραχτόν ἐν σφαγαίσι* (e helyett: *αἵματι*) *βάψασα ξίφος*. Aesch. Pr. 863. Az az: a pro b . Vagy ha pl. a láb = a , akkor a lépés = b , és akkor lehet mondani: *ἀντέριεide νῦν βᾶσιν σῆν* (a helyett: *πόδα σόν*). Soph. Phil. 1403. Az az: b pro a .

3. A metaphora, allegoria és hasonlat, mint Gerber kimutatta, arányon alapulnak, a mennyiben az egyiknek vagy másiknak kialakítására az arálynak egyik vagy másik része vagy pedig maga az egész arány használtatik fel. Azt hiszem tehát, helyesen cselekszünk, ha mindnyájuknak e közös nevet adjuk: *aránytropusok*. A lényeg szemléltetésére, melyből ezek mintegy kialakulnak, a következő formula szolgálhat: $a : b = A : B$. Mindezzel csak azt akarjuk mondani, hogy a költő szellemének e tekintetben való öntudatlan működése hasonló e mennyiségnyi gondolkodásmóddhoz.

a) A metaphorában áll $a \times B$ pro $a : b$, vagy $A \times b$ pro $A : B$. Ha pl. ezen arányt állítjuk fel: a hitvány dolog (a): az utánjárás (b) = a vad (A): a vadászás (B), akkor mondhatjuk: *θηρᾶσθαι χενά* (e helyett: *ἐπιχειῖσθαι χενοίς*). Soph. El. 1054. Tehát: $a \times B$, pro $a : b$. De megfordítva is lehet mondani: a vad után járni (e helyett: vadászni a vadat), a hol ismét $A \times b$ pro $A : B$ áll. Ez azon az igazságon alapszik, hogy a geometriai arányban (pl. $8 : 4 = 20 : 10$) a kültagok szorzata egyenlő a beltagok szorzatával, vagyis, hogy $a \times B = A \times b$.

b) Az allegóriában áll $a : b$ pro $A : B$, vagy $A : B$ pro $a : b$. Ha pl. ezt az arányt állítjuk fel: az erős (a): a méltóság (b) = a havas tél (A): a termékeny nyár (B), akkor mondhatjuk: *υφοστιβεῖς χειμῶνες ἐχωροῦσιν εὐχάροπῳ θέρει* (a helyett: az erős meghajlik a méltóság előtt). Soph. Ai. 670—671. Tehát: $A : B$ pro $a : b$. Vagy megfordítva is lehet mondani: az erős meghajlik a méltóság előtt (e helyett: a havas tél enged a termékeny nyárnak). Tehát: $a : b$ pro $A : B$.

c) A hasonlatban ki van fejezve az egész arány: $a : b = A : B$. Ha pl. fölállítjuk ezt az arányt: a tengerpart (a): a viharos szelek (b) = az ember (A): a kínzó szerencsetlenség (B), akkor mondhatjuk: *πάντοθεν βόρειος ὡς τις ἀκτὰ κυματοπλήξ χειμερία κλονεῖται, ὡς καὶ τόνδε κατὰκρας δεινὰ κυματοαγεῖς ἄται κλονέουσιν ἀεὶ ξυνοῦσαι*. Soph. O. C. 1240—1244. Az az: $a : b = A : B$. Megjegyzendő azonban, hogy a hasonlatban nincs mindig az egész arány kifejezve, és pedig leginkább akkor, ha az arányban két egyenlő tag van, mely esetben a két egyenlő tag közül csak az egyik van föl- említvé, s így egészben véve csak három tag van kifejezve. Ha pl. Sophocles ezt mondja: *ἀλλ' ὡς λέοντε συννόμῳ φυλάσσειον οὔτος σὲ καὶ σὺ τόνδ'* (Phil. 1436—1437), akkor ez a következő arányon alapszik: Philoctetes és Neoptolemus a két barát (a): egymás oltalmazása (b) = az együtt élő oroszliának (A): egymás oltalmazása (b), de a két egyenlő tag (a két b) csak egyszer van kifejezve. Sőt találunk még ennél is rövidebb hasonlatokat két tagnak és a hasonlító szócskának kihagyásával, mint pl. Aesch. Sept. 835—836: *ἔτευξα τύμβῳ μέλος Θυιάς*, mely ezen az arányon alapszik: a kar (a): a halotti ének (b) = a Thyias (A): az orgia (B), de belőle csak két tag (b és A) van kifejezve.

Ha tehát ily módon a *synecdoche*, *metonymia* és *aránytropusok* lényegét fölismertük, be fogjuk azt is látni, hogy a *synecdoche* és *metonymia a reflexio*, és az *aránytropusok a phantasia alkotásai*, mint a hogy azt Gerber kifejti fent említett munkájában (2. 1, 25). Há Aeschylus Pers. 563 sorában azt mondja, hogy az «Ionok kezei» (é helyett: az Ionok) tették tönkre a perzsákat, akkor benne a szemlélő tehetség működik; ha Arany János «Daliás Idők» című költeményében azt mondja, hogy «tetszett e magyar szív (e helyett: barátság, vendégszeretet) a fejedelemnek», akkor ez bizonyára ama gondolatból, reflexióból származik, hogy barátság, vendégszeretet csak ott lehetséges, a hol szíves emberek vannak; vagy ha ugyanezen költeményben ez mondatik: «fölvirult a béke, mint a zöld olajfa», akkor a költő fantáziája arányba hozza a béke áldását az olajfa fölvirulásával és hasonlóságot teremt a kettő között. Míg az *aránytropusoknál* arra kell ügyelni, *honnan vétetnek*, addig a *synecdoché*nél és *metonymiá*nál arra kell tekintettel lenni, *hol alkalmaztatnak*; mert a *synecdoche* és *metonymia* anyaga alig nyújt valami fontosat, de igen az alkalmazása, a mennyiben látható, minő alkalommal élt a költő egy kevésbé költői fogással ugyan, de a mely mégis csak költői. A *synecdoche* és *metonymia* által a költő mindig kötve marad a tárgynál, midőn annak egyik vagy másik oldalát fogja föl, ellenben az *aránytropusok* alkalmat adnak néha egészen más tárgyakra átröppenhetnek *phantasiájával*, oly tárgyakra, melyek vagy saját egyéniségének vagy a korszellemnek felelnek meg.

Az anyag megválasztásában csak a költői értékkel bíró tropusokra voltam tekintettel, mert az ilyféle kifejezések, mint például: a hegy «lába», vagy a kályha «válla», nem bírnak többé költői értékkel, s mint ilyenek nem a *költészet tropikájába*, hanem a *nyelv tropikájába* tartoznak. Azonban a nyelvi tropust a költői értékűtől megkülönböztetni Homerusnál nehezebb mint Pindarusnál és az attikai dramatikuskoknál, mert úgy mint emezeknél nem állanak rendelkezésünkre amannál is nyelvi tropusokat feltűntető korabeli prózai művek, hogy azután ezek segítségével megállapíthassuk Homerusnál a nyelvi tropus és a költői értékű tropus között való különbséget. De könnyíti ennek a feladatnak megoldását az a körülmény, hogy a nyelv tropusai gyanánt általában véve csak a kis tropusok, t. i. a rendszerint egy szóból álló *synecdoche*, *metonymia* és *metaphora* szerepelnek, míg Homerus költői tropusai között a legnagyobb tropus, a hasonlat uralkodik, s így csak ritkábban jutunk nála abba a helyzetbe, hogy az említett három kis tropusnak nyelvi vagy költői értékére nézve kelljen határozniuk. Ellenkezőleg áll a dolog Pindarusnál és az attikai dramatikuskoknál, kiknél a költői értékű tropusok között a kis tropusok vannak túlsúlyban, tehát itt sokkal több esetben szorulunk rá a korabeli próza tanulságaira, hogy segítségükkel a nyelvi és költői értékű tropus között való különbséget megállapíthassuk. Homerusnál azokban az esetekben, mikor a kis tropus minéműségére nézve kell döntenünk, csak a költő szorgos olvasása alapján kifejlesztett nyelvérzékünkre támaszkodhatunk, melynek segítségével azután azokat a kis tropusokat, melyek az epikus nyelv stereotyp kifejezései közé tartozóknak bizonyulnak, a pusztán nyelvi, tehát költői értékkel nem bíró tropusok közé soroljuk.

Homerusnál, Pindarusnál és a négy attikai nagy dramatikusnál a tropusok következő kategoriái fordulnak elő:

A synecdochénél: az ember, a ház, a szakácmesterség, étel és ital, a mythologia, az istentisztelet, a költészet, a versenyjátékok, az állami élet, a háború, a lóverseny és lótenyésztés, a földmívelés, a hajózás és a természetet a következő kisebb kategoriákkal: az általános természeti sajátosságok, az állatok és a meteorologiai tünetények.

A metonymiánál: az ember, a ház, a szakácmesterség, étel és ital, az emberi tettek és cselekedetek általánosságban, a mythologia, az istentisztelet, a költészet, a zene, a táncz, a versenyjátékok, a szövőmesterség, az állami élet, a háború, a vadászat, a lóverseny és lótenyésztés, a méhészet, a szőlőmívelés, a földmívelés, a hajózás és a természetet a következő kisebb kategoriákkal: az állatok, a tűz, a víz és a meteorologiai tünetények.

Az aránytropusoknál: az ember, a ház, a szakácmesterség, étel és ital, az emberi tettek és cselekedetek általánosságban, a mythologia, az istentisztelet, a költészet, a színház, az ének, a zene, a testgyakorlás, a táncz, a versenyjátékok, az építészet, a szobrászat, a festészet, az ezüst- és aranyművészet, az elefántcsontművészet, a viaszművészet, a kovácmesterség, az asztalos- és ácsmesterség, a fazekas-mesterség, a szövészet, a szabómesterség, a timárság, a geodaesia, az orvostudomány, az állami élet, a háború, a vadászat, a halászat, a lóverseny és lótenyésztés, a baromtenyésztés, a méhészet, a kertészet, a szőlőmívelés, a földmívelés, a kereskedelem, a hajózás és a természetet a következő kisebb kategoriákkal: az általános természeti sajátosságok, az állatok, a növények, a tűz, a víz és a meteorologiai tünetények.

* * *

Vizsgáljuk immár műveltségtörténeti és költészeti szempontból Homerus, Pindarus és a négy attikai nagy dramatikus tropusait, és hasonlítsuk azokat össze egymással. Az összehasonlításnak azonban aránylagosnak kell lenni, t. i. a tropusok számainak egybevetésénél szem előtt kell tartanunk, hogy az Ilias 15693 és az Odyssea 12110 sorból áll, és hogy Pindarusból k. b. 3489, Aeschylusból 7715, Sophoclesből 10341, Euripidesből 26037 és Aristophanesből 15290 sor maradt ránk.

Az aránytropusokat illetőleg mindenekelőtt feltűnő az a különbség, mely a művelődés magasabb rétegeiből vett képeknél látható. Nevezetesen a költészet, színház, ének, zene, gymnastika, táncz, versenyjátékok, építészet, szobrászat, festészet, geodaesia, orvostudomány és állami élet köréből vett képek az Iliasban és Odysseában csak igen gyéren szerepelnek, míg Pindarusnál körülbelül ötvenszer, és a négy attikai dramatikusnál tízszer annyit találunk. Kevésbé kedvezőtlen az arány az Iliasra és Odysseára nézve a vadászat, halászat, lótenyésztés és lóverseny, baromtenyésztés, méhészet, kertészet, szőlőmívelés, földmívelés, kereskedelem és hajózás kategoriáinál, de itt is még mindig nyolcszor annyi tropus mutatkozik Pindarusnál, és négyszer annyi a négy dramatikusnál. Viszont természetesnek

találjuk, hogy a szakácmesterségből vett képek, melyek Aristophanesnél elég gyakran és az Iliasban és Odysseában is egynéhányszor láthatók, Pindarusnál és a három nagy tragikusnál hiányoznak, mert ezek a művelődésnek alantasabb rétegeiből merített képek jobban megfeleltek nemcsak a comedia, de a népeposz szellemének is, semmint Pindarus és a tragikusok magas röptű költészetének. A kis művészeteket, nevezetesen az ezüst-, elefántcsont- és viaszművészetet, valamint a mesterségeket, úgymint a kovács-, asztalos-, fazekas-, szövő- és szabómesterséget meg timárságot, melyek bővebben ellátták tropusokkal az Iliast, Odysseát és Aristophanest, bizonyos előszere-ttel karolja fel Pindarus is, de a tragödia alig egy két képet merített belőlük. A Homerus korabeli élénk hitélet bizonyítékaiként előtérbe lépnek az Iliasban és Odysseában a mythológiából és istentiszteletből vett képelemek, de nem annyira Pindaruszal és Aeschylusszal szemben, kiknek idetartozó, aránylag számos tropusai a két erőshitű költőre engednek következtetni, mint inkább Sophocleshez, Euripideshez és Aristophaneshez képest. kik fogyatékosabb vallásosságuk jele gyanánt együttesen is csak valamivel több képet mutatnak fel a mythológiából és istentiszteletből, mint Pindarus egymagában, és együttesen se annyit, mint Aeschylus egymagában. De a tropusoknak a természetből vett elemei is jóval nagyobb szerepet játszanak az Iliasban és Odysseában, mint Pindarusnál és a négy dramatikusnál, mert míg amott az aránytropusoknak a természetből vett elemei az összes képelemek felét teszik, addig ezeknél a természetből merített képek a többinek körülbelül csak egy negyedét képezik, jelölve annak, hogy Homerus korszakának művelődése közelebb állott a természethez, mint a Pindarusé és a négy dramatikusé. Mindent összefoglalva kimondhatjuk, hogy már az aránytropusoknak egybevetése is világosan mutatja, hogy az *Ilias és Odyssea korszakának művelődése kezdetlegesebb, mint a Kr. e. ötödik századbeli fényes attikai korszaké, melybe Pindarus és a négy nagy görög dramatikus tartozik.*

Feltűnő, hogy az Iliasban és Odysseában a háborúból vett képek csekély számúak, holott azt várhatnók, hogy az Iliasban, mely az achaeus hősök tetteit énekli, és az Odysseában, mely ezeket a hőstetteket föltételezi. a harcias szellem a belőle merített tropusok gyakoribb használatában is nyilvánuljon. Hogy ugyanis helytelenül vélekednénk, ha azt hinnők, hogy az Ilias épen azért, mivel harci jeleneteket ír le, nem alkalmas arra, hogy képeit is ezekből a jelenetekből merítse, azt maga az Ilias mutatja, mely mégis csak tizenkét ízben veszi a harcz köréből tropusainak elemeit, s így természetes, hogy megtehetné ezt harczokat leíró volta mellett többször is. Tanulságosak e tekintetben Pindarus és a négy dramatikus tropusai. Ugyanis Sophoclesnél, ki közülök leginkább élvezhette Pericles békésebb korszakának áldásait, a háborúból vett képek leginkább háttérbe szorulnak, de már kevésbbé Euripidesnél és Aristophanesnél, kik tanúi voltak a peloponnesusi háború lefolyásának, és legkevesbbé Pindarusnál és Aeschylusnál, kiknek ide tartozó képei jelentékeny szerepet játszanak: szóval, az egyes korszakok harcias szelleme elég hűen tükröződik vissza az illető korszakokba tartozó négy dramatikus és Pindarus tropusaiban. Az Ilias rajzolta harczoknak is bizonyára

azok a küzdelmek képezik történeti háttérét, melyeket a déli Thessaliából kiinduló achaeus aeol telepések Kisázsia északnyugati partjain a nem görög bennlakókkal folytattak, s a melyeknek első megéneklői, a harcias achaeus-aeol korszak dalosai voltak. Ámde az Ilias és Odyssea tropusai a leghatározottabban egy békésebb korszak művelődésének képét tárják eléink, tehát már ezek a tropusok is a mellett bizonyítanak, hogy *azok a költők, kik az Iliast és Odysseát mai alakjukban megalkották, nem a harcias achaeus-aeol, hanem a békesebb ion korszakba tartoznak, szóval, hogy művelődésük nem achaeus-aeol, hanem ion művelődés, a mint ezt főképen az eposzok ion nyelve mutatja.* Már Aristarchus észrevette, hogy Homerus archaizál. Ilyen archaismusok az aeol nyelvelemek és a sebesüléseknek anatómiailag pontos leírásai, melyek a régi aeol dalokból maradtak fenn a két eposzban, és ilyen archaismusoknak kell tartanunk az *Ilias és Odyssea háborúból vett képeit is, mint szintén az ős aeol dalokból való maradványokat.*

A mythológiából, istentiszteletből és háborúból merített képeken kívül abban is egyezik Pindarus Aeschylusszal, hogy mindketten az emberből vett számos képeikkel nyomatékosan emelik ki az egyéniséget. De ennek a kiemelésnek oka más Aeschylusnál és más Pindarusnál. Aeschylus, a *μαρθωνομάχος*, ki a háborúból vett képeivel nemcsak saját korának, hanem saját egyéniségének szellemét is visszaükrözteti, mint a nagy nemzeti küzdelem lelkes harczosa emeli ki az egyéniséget; Pindarus azonban, kire a perzsa háborúk hősiességének küzdelmei nem gyakoroltak oly hatalmas befolyást, mint Aeschylusra, s így a háborúból vett képeivel nem saját szelleméről, hanem csak koráéről tanuskodik, mint a nemzeti versenyjátékok győzteseit dicsőítő költő lépteti előtérbe az egyéniséget, a mint erről világosan tanuskodnak a versenyjátékokból vett, aránylag számos, és a négy dramatikussal szemben előtérbe lépő képei. Különös szeretettel veszi Pindarus az építészet köréből képeit, melyek nála egymagánál számosabbak mint a négy dramatikusnál együttvéve. Ezek között legnagyobb szabású O. 6, 1—4 ben az a hasonlatból és allegoriából álló képcsoport, melyben a költemény prooemiumát a terem oszlopcarnokával hasonlítja össze. Viszont Aeschylusnál az orvostudományból vett számos és hatásos képek ragadják meg figyelmünket, melyek bizonyára a költő harcztéren szerzett benyomásairól, s így, valamint háborútól vett képei, szintén korának és saját egyéniségének harcias szelleméről tanuskodnak.

E munka bevezető részében kifejtettem, hogy a synecdoche és metonymia a reflexiónak, az aránytropusoknak nevezett metaphora, allegoria és hasonlat a phantasiának alkotásai. Ha már most egyrészt a synecdochének és metonymiának, másrészt az aránytropusoknak egymáshoz való viszonyát tekintjük, azt látjuk, hogy a synecdoche és metonymia az aránytropusokhoz képest az Iliasban és Odysseában eleuyészően csekély számú, de Pindarusnál az aránytropusoknak körülbelül egy kilencedét, Aeschylusnál egy hatodát, Sophoclesnél egyharmadát és Euripidesnél a felét teszi, míg Aristophanesnél erős visszaeséssel körülbelül csak egy nyolczadát képezi, vagyis, hogy a synecdoche és metonymia fokozatosan előtérbe lép az aránytropusokkal szemben az Iliastól és Odysseától kezdve Pindaruson, Aeschy-

luson, Sophoclesen és Euripidesen át egészen Aristophanesig. Mindez arról tanuskodik, hogy a *phantasia*, mely az *Iliasban* és *Odysseában* még föltétlenül uralkodik, fokozatosan háttérbe szorul Pindarusnál, Aeschylusnál, Sophoclesnél és Euripidesnél, de Aristophanesnél új erőre tesz szert; és viszont, hogy a *reflexio*, mely az *Iliasban* és *Odysseában* alig ad életjelt magáról, fokozatosan erősödik Pindarusnál Aeschylusnál és Sophoclesnél, és emelkedésének tetőpontját Euripidesnél, a *σχηVICός φιλόσοφος*-nál éri el, de Aristophanesnél jelentékeny mértékben visszaszorul. Hogy az Odysseában az aránytropusok jóval kisebb számmal fordulnak elő, mint az *Iliasban*, az nem a phantasia csökkenésének, hanem annak a körülménynek tudandó be, hogy az Odysseában sokkal kevesebb alkalom kínálkozik az elbeszélésnek képekkel való megélénkítésére, mint a drámai jele-
netekben annyira bővelkedő *Iliasban*.

Az aránytropusokban a phantasia plastikus alkotással teremt meg képeit, melyek közül legkifejlettebb a hasonlat, legkisebb a metaphora, és kettejük között foglal helyet az allegoria, tehát a phantasia a metaphorában a legkisebb, a hasonlatban a legnagyobb plastikus képet alkotja. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk az *Ilias*, *Odyssea*, Pindarus és a négy dramatikus aránytropusait, új tanulságok tárulnak elénk. Ugyanis az *Iiasban* a hasonlatok száma négyszer annyi, mint a metaphoráké, de már az Odysseában csak még egyszer annyi, és Pindarusnál és a négy dramatikusnál meg épen a metaphora jut túlsúlyra. De az *Ilias* nemcsak a hasonlatok száma, hanem azoknak kifejtettsége tekintetében is kiváló szerepet játszik, mert terjedelmes hasonlatai több mint még egyszer oly számosak, mint a rövidre fogottak, holott az Odysseában e tekintetben már egyenlőség mutatkozik, és Pindarusnál meg a négy dramatikusnál épen megfordítva a rövid hasonlatok jutnak uralomra. Háttérbe szorul Homerus az allegoria tekintetében, mely az *Iliasban* csak egyszer, és az Odysseában egyszer sem fordul elő, míg a négy dramatikusnál több ízben található; legszámosabb azonban és többször terjedelmes is az allegoria Pindarusnál. Az *Iliasnak* egy további sajátossága, hogy szeret két vagy több (három, négy, öt, sőt hat) aránytropusból egy nagyobb plastikus egységet alkotni, szereti a *képcsoportokat*, melyekben összetételük elemeiként ismét a legterjedelmesebb képek, a hasonlatok játsszák a főszerepet. A legnagyobb szabású képcsoport a 17-ik ének 725—759 soraiban található, hol öt hasonlat és egy metaphora alkot egy nagyobb egységet 35 sorban, a mint hogy általában véve első helyen áll a 17-ik ének a képek nagyszabású és gazdag kifejtése tekintetében. Az *Iliashoz* képest az *Odyssea* a képcsoportok tekintetében is háttérbe szorul, nemcsak azoknak csekély számával, de kisebbszerű szerkezetével is. Pindarusnál és a négy dramatikusnál gyakoriak ugyan a képcsoportok, de rendszerint kis tropusokból (metaphorákból) alkotvák és kisszerűek. Tehát az *Ilias* a hasonlatok és képcsoportok terjedelmessége tekintetében első helyen áll, hasonlatai és képcsoportjai hatalmas plasztikus alkotások, melyekhez képest már az *Odyssea* is jelentékeny hanyatlást mutat, míg Pindarus és a négy dramatikus hasonlatai és képcsoportai, eltekintve egy-két kivételtől, már épen kisszerűekké válnak, úgy hogy az *Iliastól* az Odysseán, Pindaruson és a három tragikuson át egészen Aristophanesig

a plasztikus szellem folytonos gyöngülését észlelhetjük. Érdekes, hogy ezzel ellentétben az építészetben és szobrászatban a plasztikus szellem az idők folyamán egyre erősödik és Pericles korában éri el tetőpontját. Szóval, az ókori görögség classikus korában egyrészt az építészetben és szobrászatban, másrészt a költészetben a plasztikus szellem működése ellentétes áramlatot mutat, mert a mély mértékben fokozódik az építészetben és szobrászatban, oly mértékben gyöngül a költészetben. Kétségtelennek látszik, hogy az Ilias és Odyssea terjedelmes hasonlatai és képcsoportjai nem az aeol epikus dalok, hanem az ion epopoea idejéből valók, és valószínű, hogy nem egyszerre, hanem mint népköltészeti termékek, lassanként, többszöri bővülés útján keletkeztek a rövid hasonlatokból. Bármiként keletkeztek azonban, annyi kétségtelen, hogy feladatukat, t. i. az elbeszélésnek élénkítését, kiváló mértékben teljesítik. Mert igaz ugyan, hogy a hasonlónak terjedelmes kifejtése és kiszínezése az összehasonlítotttól egészen magára tereli a figyelmet, de ez csak addig tart, míg a költő át nem tér az összehasonlítottnak többnyire rövid megemlítésére, a mikor is azután az előadásnak eme gyors fordulata csak annál hatóságosabban helyezi élénk világításba az összehasonlítottat.

Az Iliasban a hasonlatok gyakran, a képcsoportok rendszerint nem egy, hanem két vagy több (három, négy, öt, hat, sőt hét) kategoriába tartozó elemekből vannak képezve. Pl. az Iliasnak ez a hasonlata (3, 60—63): «Mindenkoron hajthatatlan a te szived, mint a balta, mely áthat a fán az ács kezében, ki értelemmel vágja ki a hajónak való gerendát és gyarapítja a férfi erejét: azonképen félelem nélkül való kebledben a lelked», ez a hasonlat csak az ácsmesterség köréből van merítve; de az Ilias következő hasonlata (15, 410—413): «Valamint a csapószínőr kiméri a hajónak való gerendát az értelmes ács kezében, ki jól ismeri mesteriségét Athene tanításából: akképen egyenletesen folyt azoknak küzdelme és harca», itt már a hasonlat az ácsmesterség és a mythologia («Athene tanításából») kategoriáiból veszi elemeit. Az előbbi hasonlat egyszínű, de az utóbbi már színesebb, s így minél több kategoriából van megalkotva a hasonlat és a képcsoport, annál gazdagabb színekben. A költészetnek ez a polychromiája gyakori és kifejtett az Iliasban, de gyér és kisszerűbb az Odysseában, Pindarusnál és a négy dramatikusknál. Ez a polychromia, mely az ókori görögség classikus korában a költészetben épen úgy, mint az építészetben és szobrászatban, lényeges járuléka a plasztikus szellemnek, ezzel együtt üli diadalát az Iliasban és ezzel együtt gyöngül az Odysseában, Pindarusnál és a négy dramatikusknál.

Az Ilias és Odyssea keletkezésének ideje az ion művelődés korszakába esik és mint láttuk, a két epos aránytropicalisai eléggé híven tükröztetik vissza ezt a művelődési korszakot főbb vonásaiban. Tudjuk azonban, hogy az Odyssea az ion korszaknak egy későbbi szakába tartozik, mint az Ilias és körülbelül eltaláljuk az igazságot, ha azt mondjuk, hogy az Ilias a Kr. e. kilenczedik és az Odyssea a Kr. e. nyolczadik században keletkeztek. Ez az időbeli különbség, habár egy és ugyanazon nagyobb művelődési korszak határain belül mutatkozik is, mégis bizonyos művelődési különbségeket eredményez, a mint ezt a körülbelül egy századdal fiatalabb Odysseában élénk tárulom, bizonyos tekintetekben az Iliasnál fejlettebb művelődés mutatja.

Erre a részlegesebb művelődési különbségre nem vetnek észrevehető világot a két eposz aránytropusai, melyek, mint láttuk, csak az ion művelődés nagyobb egységét tükröztetik vissza. De különösen ki kell emelnünk a tropusok vizsgálásából meríthető ama tanulságot, hogy az *Ilias* és *Odyssea* között a *phantasia* ereje tekintetében, mely mind a kettőben egyaránt érvényesül, nincs ugyan különbség, de a *phantasia* szülte *plastikus szellem* és ennek jellemző járuléka a *polychromia* az *Odysseában* már jelentékeny hanyatlást mutat az *Iliashoz* képest.

A hasonlatnak azt a világos tagolását, mint a hogy *Homerusnál* és a *dramatikuskoknál* látjuk, hiába keressük *Pindarusnál*. *Pindarus* tudatos nyelvművészete inkább csak jelzi semmint kifejezi a hasonlatot és bonyodalmas mondat szerkezettel szokta megnehezíteni annak értelmét, mint a hogy az különösen az *Ol.* 1, 1—8-ban előforduló, két hasonlathból álló képcsoportban látható. *Homerus* mint természetes nyelvűművész a hasonlatnak két részét, a hasonló és összehasonlított részt, rendszerint két hasonlító szócskával, a «valamint — úgy» formával, juttatja kifejezésre; *Pindarusnál* és a *dramatikuskoknál* a hasonlat megszokottabb formája az, hogy csak a hasonló rész élén áll hasonlító szócska, míg az összehasonlított rész jelzetlenül marad minden szócska nélkül, *Pindarus* azonban néha ellentétes (*θέ*), föltételes (*εἰ*) vagy kapcsoló (*καί, τε*) szócskákat használ a hasonlító szócskák helyett. A *Pyth.* 1, 43—44-ben olvasható allegoria némileg a hasonlat természetével is bír, a mennyiben egy hasonlító szócska (*ὡσεὶ*) is fordul elő benne.

A hasonlatnak rendes kifejezési módja az, hogy a hasonló és összehasonlított rész *pozitív* formában állítatnak egymás mellé, de egy-egy eltérést találunk *Homerusnál*, *Sophoclesnél* és *Euripidesnél*. Nevezetesen *hypothetikus* formájú az *Iliasnak* ez a hasonlata, illetőleg hasonlat-csoportja (20, 371—372): «Ezzel szembe szállok, ha tűzhöz hasonlít is a keze és fényes vashoz a bátorsága.» *Negatív* formájú *hyperbolikus* hasonlat az *Iliasban* a következő (17, 20—23): «Sem a párducsonak nem olyan a heve, sem az oroszláné, sem a bős vadkané, melynek erőttől duzzad keblében a bátorsága, mint a hogy kevélykednek *Panthous* lándzsahordó fiai»; ugyanilyen fajta hasonlat-csoport van az *Ilias* 14, 394—401. soraiban és ugyanilyen hasonlat *Sophocles Aiaxának* 629—631 soraiban. *Comparatív* formájú *hyperbolikus* hasonlattal találkozunk az *Odyssea* 16, 215—219. soraiban, mely így hangzik: «Mind a kettőnek panaszra hajlott a lelke; hangosan sírtak, szaporábban mint a madarak, mint a halászsasok vagy a görbekarú szakállas keselyűk, melyeknek kicsinyeit elrabolták a mezei lakók, mielőtt szárnyra kaptak volna; úgy hullattak azok szemöldökük alatt száználmas könnyeket»; ugyanilyen hasonlattal találkozunk *Euripides Orestesének* 727—728 soraiban. A *negatív* és *comparatív* formájú hasonlatok egyszersmind *hyperbolikus* hasonlatok is, mert azt fejezik ki, hogy valamely tulajdonság az összehasonlított részben nagyobb mértékben van meg, mint a hasonló részben.

Végül a tropusoknak egy merész használati módját kell említenem, mely abból áll, hogy egy és ugyanazon szó egyszerre két tropust fejez ki. Például az *Ilias* egyik hasonlatában (illetőleg képcsoportjában, 10, 5—10) a háború «szája» (*πολέμοιο στόμα*) mint

synecdoche magát a megszemélyesített «háborút» jelenti, de ebbeli jelentése egyszersmind a hasonlatnak is eleme, tehát a száj két különböző tropusként szerepel, első sorban mint «synecdoche» és synecdochikus jelentése mint a «hasonlatnak» egyik eleme. Vagy pl. az Ilias egy másik hasonlatában (illetőleg képesoportjában, 2, 780—785) a «legelés» (*ὡς εἴ τε πυρὶ χθῶν πᾶσα νέμοιτο*) mint metaphora a «tűzvész» jelenti, de ebbeli jelentése egyszersmind a hasonlatnak is eleme, tehát a legelés két különböző tropusként szerepel, első sorban mint «metaphora» és metaphorikus jelentése mint a «hasonlatnak» egyik eleme. Ez a *kettős tropus* tehát egy olyan kép, mely egy másik, szükségképen odagondolandó kép közvetítésével helyettesíti a tulajdonképeni értelmet. Ilyen kettős kép az Iliasban tízszer, az Odysseában egyszer se, Pindarusnál tizenháromszor, Aeschylusnál tizenötyszer, Sophoclesnél négyszer, Euripidesnél tizenkétszer és Aristophanesnél ötször fordul elő.

Sophoclesnél találunk egy olyan esetet, hogy egy és ugyanazon szó egyszerre három tropust fejez ki. T. i. az 587-ik töredékben a «nyár» (*θέρους*) mint metonymia «vetést» jelent, vetésbeli jelentése viszont mint metaphora «sörényt» fejez ki, és sörénybeli jelentése egyszersmind a hasonlatnak is eleme, tehát a nyár három különböző tropusként szerepel, első sorban mint «metonymia» azután metonymikus jelentése mint «metaphora» és metaphorikus jelentése mint a «hasonlatnak» egyik eleme. Itt tehát egy *hármias tropussal*, vagyis egy olyan képpel van dolgunk, mely két másik, szükségképen odagondolandó kép közvetítésével helyettesíti a tulajdonképeni értelmet.

Ezek azok a tanulságok, melyek az Ilias és Odyssea, Pindarus és a négy nagy attikai dramatikus megfelelő szempontok szerint csoportosított tropusainak vizsgálása alapján élénk tárulnak. A tropusok visszatükröztetik az Ilias és Odyssea keletkezési korszakának kezdetlegesebb és az attikai korszak magas művelődését; mutatják a reflexiónak Homerusnál úgyszólván teljes hiányát, majd fokozatos erősödését Pindarusnál és a három tragikusnál és jelentékenyebb csökkenését Aristophanesnél; viszont a phantasiának Homerusnál teljes uralmát, majd fokozatos háttérbe szorulását Pindarusnál és a három tragikusnál és újból meggyarapodó erejét Aristophanesnél; a plasztikus szellemnek az Iliasban teljes erejét és fokozatos gyöngülését az Odysseában, Pindarusnál és a négy dramatikusnál; mutatják Homerusnak és Aristophanesnek a mesterségekből és kisművészetekből merített képeiben megnyilvánuló népiességét; Pindarus és Aeschylus erős vallásosságát, Pindarust mint a mesterségek, kis művészetek, építészet és versenyjátékok kedvelőjét, Aeschylust mint lelkes harcost, Sophoclest, Euripidest és Aristophanest mint fogyatékosabb vallású költőket; és jellemzik Homerust mint a természetes, Pindarust mint a tudatos nyelvművészet nagymesterét.

(Budapest.)

PECZ VILMOS.

TÓTH KÁLMÁN DRÁMAKÖLTÉSZETE.

1849 decz. 10-én a Hölgyfutár nyílt postájában tűnik először élénk Tóth Kálmán neve: egy csomó verset nyugtáz benne a szerkesztő és valami kérésnek a teljesítését ígéri. A forradalom után ez az első hír a bajai költőről. A küldemény verseinek közlése meg is indul a decz. 12-i számmal, és a költő ettől kezdve hozzaforr a Hölgyfutárhoz. A költemények, melyek ennek az első küldeménynek a kapcsán Nagy Ignác folyóiratában megjelentek, elsősorban Tóth Kálmán lírai fejlődésének vizsgálatánál fontosak: de érdekes tanulságot nyújt tárgykörüknek a megfigyelése is. Egy hosszabb népies beszélyn kívül a népdalok egész sora van előttünk. Ez a népieshez való vonzódás egy későbbi (B.-monostor, okt. 1851. kelt) versében ezt a megjegyzést váltja ki a költőből: «Mit városokb»n már látni alig lehet, Falun találsz igaz magyar jellemeket.» Származása, neveltetése, a kornak politikai és irodalmi hangulata természetessé teszik, hogy az igaz magyar jellem falusi megtestesítőnek irodalmi megörökítését tartotta ez időben egyik kötelességének. Lisznyai még akkor nem tűnt fel ethnografiai czélokot szolgáló *Palóczdalai*val és még nem írta meg költői irányának elméletét *Talpra ugrott egészsége vízi líliom levele*b¹⁾ — a fiatal bajai költő e sajátos irodalmi feladatának megvalósításában tehát csak két mintát látott maga előtt: a Petőfi—Arany-féle epikát és a Szigligeti-féle népszínművet. És akkor, a mikor Petőfi mintájára *A puszták szerelmesét*²⁾ írja, ezt a szétfolyó szerkezetű «költői beszélyt» Furulyás Jancsiról és Rózsa szeretőjéről, Szigligeti mintájára egy eredeti színművet állít össze három szakaszban népdalokkal és tánczczal *Puszták rózsája* czímen. Mindkét művének falusi legény a hőse: amott csikós, itt juhász; mindkettőben bujdosás a legénynek, a bujdosás oka szerelem, melyet itt is, ott is viszonzoznak, de hiába, mert a legény elhamarkodottsága ideiglenes szakítást idéz elő — a végén azonban uraságának jóvoltából Furulyás Jancsi is, Nótás Jancsi is megkapja mátkáját. Az epikus vers kétségtelenül előbb készült: jobban ragaszkodik a minta-Jancsihoz, a János vitéz alakjához; a színművet naiv kotzebuei machinával próbálja továbbnyolítani a költő. Alapjául a *Puszták rózsájának* származását veszi: egy nemes grófnak leánya a hősnő, a kinek szüleit apjuk haragja üldözi, és a ki e harag elől kerül Mákos Gyura számadó házához; a kis gróf 1000 forint kíséretében hagyja a számadónál a kis leányt, mikor apja haragja elől menekül. 17 év múlt el azóta; az öreg Vándorlaky gróf meghalt és az ifjú hazatérhet Magyarországra nejével és magához veheti gyermekét. Az összeütközés abból fejlődik, hogy Rózsa, a ki előkelő származását nem sejtí, viszonzozza Nótás Jancsi szerelmét. Az első bonyodalmat a darab színi utasítása így fogalmazza: «Rózsai és Vándorlaky egymásra borulva szótlanul ölelik egymást, a többi jelenlevő örömének kifejezését adja, midőn

¹⁾ *Magyar Néplap*, 1857. I. 69. l.

²⁾ *Hölgyfutár* 1849 decz. 19. sk. sz.

Nótás Jancsi a fa alá megérkezik — egy darabig bámulja az ölelkezőket, azután a szerelemfáltás hangjával szól.» De panaszát nem veszik észre és így elbujdosik. A második bonyodalom az epikus költeményből került ide: a hős elhatározza, hogy betyárnak áll, de épen ekkor hall egy kocsiról segélykiáltást, a becsület fölébred benne, elkergeti a betyárokat és megmenti ezzel a kocsiban ülő uraságát. A drámában a megmentettek közt van Rózsai is; a félreértés tehát tisztázódhatik és Jancsi határozata megmásulhat: most már katona akar lenni. A kibonyolítás ezzel természetesen az, hogy Jancsi valami haditettel szerez érdemet Rózsára. Ez a kezdetleges bonyolítási mese Tóth Kálmán tollán sehogy sem tudott drámává formálódni. Maga a történet is valószínűtlen maradt, sem Rózsa elhelyezésének, sem Jancsi hirtelen és magyarázatot nem is kérő kétségbeesésének okát nem látjuk. A hatásosság kedvéért költőnk két toborzó jelenettel toldja meg; ezekben van megfigyelés, ép ezért mulatságosak is, de a darabba nincsenek beleszöve, nincsenek annak szerves részévé olvasztva: érezzük fölösleges voltukat. Nagyon kiérezhető a véletlen keze a harmadik felvonásból is — ha előadták volna, a közönség csak a harmadik jelenetén mulathatott volna, de ez meg ép oly erőszakos betoldás, mint a toborzás. Önálló értéke a darabnak nincsen. Első ismertetője ¹⁾ is csak népies alakjainak népies nyelvét emeli ki és népdalait. Ezek a külsőségek azok, a melyeket Tóth Kálmán a népszínmű föltételeinek tartott. Nem a hősök népiesek benne, azoknak helyét bátran polgári szereplők tölthetnék be, hanem a magyaros szólások a népi szereplők ajkán. A darab legnagyobb hibája — a cselekvény bonyolításának kezdetlegességétől eltekintve — épen az, hogy ezeket a magyarosságokat erőszakoltaknak találjuk. Csak a Vándorlakyéknál tartott megvendégelésre hívom föl a figyelmet és Mákos Gyura ott elhangzó fejtegetéseire. A népdalok is nehezen olvadnak be néha a szövegbe: nem igen értjük sokszor, hogy egyáltalában miért és hogy miért épen ezt éneklik a szereplők. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a Nemzeti Színház drámabíráló bizottmánya az 1850 febr. 26-án tartott ülésén «előadásra elfogadhatónak nem találta»: Színházi elsö népszínműveinek alacsony nívEAUJÁT is alig éri el.

II.

A dráma fogalma költőnk szeme előtt csak pesti tartózkodása idején tisztult. Szívesen és gondosan olvasta Blair Hugó esztétikai leczkeit és Freytagnak a drámáról írt könyvét, a legtöbbre azonban a színházlátogatás és barátainak beszélgetése tanította meg. Szerdahelyiről írt emlékezésében maga is kegyelettel emlegeti Székely Józsefet, a ki a kávéház asztalánál a leghatározottabb nézetet nyilvánított, hogy «elvégre is az a kérdés a drámánál, mennyire vagyunk képesek valamely társadalmi, politikai vagy erkölcsi eszmét szenvedélyekké alakítani.» Ezek a beszélgetések és olvasmányai lassanként

¹⁾ Bajai Közlöny 1881. 17. sz.-ban Balassa József dr. A darabot e sorok írójának a maga pontos másolatában ő volt szíves kölcsönözni: *Puszták Rózsája eredeti színmű 3 szakaszban népdalokkal és táncszal.*

belőle is határozottabb gondolatokat váltottak ki. Gondolatai két költeményében tűnnek a legvilágosabban elének. *Prologja*, melyet 1879-ben a csabai magyar színház megnyitására írt, csak az embereken való ítéles funkcióját emeli ki a dráma feladatai között; sokkal többet nyújt *A drámai nyelv*ről írt tanítókölteménye, melyet akadémiai székfoglalóul olvasott föl. Ugyan ez a költeménye is jóval történeti tragédiái után keletkezett, de a dramaturgiának annyi kérdését érinti, hogy azokat megelőzőleg is szólnunk kell róla. Alapgondolatul a drámai nyelvnek a dráma egyéb követelményeivel való szoros, elkülöníthetetlen kapcsolata domborodik ki; ép ezért nemcsak a drámai nyelvről szól, tömörséget és erőt, de egyszersmind alkalmazkodást is követelve tőle, hanem a cselekvénybonyolítás következetességéről és okos realitásáról is megemlékezik. Fejtegetésében valami sajátosan mély megfigyelés nincsen, de két dolog figyelmet érdemel benne: a közönség bíró szerepének hangsúlyozása (Szigligeti hatására mutat), és a nyelv, stílus helyzethez való alkalmazása. Megköveteli a magas pathoszt is, de csak a maga helyén, s a mint hibáztatja az ámolygó, szegény nyelvet, elítéli a tapslopó hamis pathoszt. A súlyt inkább a helyzet hatásosságára helyezi.

Komoly darabjai, három tragédiája, a drámai stílus figyelmes vizsgálóját mutatják. Köztük első *Az utolsó Zách*.¹⁾ Keletkezését a költő egy kávéházi társalgásra vezeti vissza, de a kidolgozás több munkát mutat a bevallott egy hónapénál. Sokszor feldolgozott tárgyat vesz benne alapul, és így a cselekmény egyéni alakítása is sajátosabb gondról tesz tanúságot. Nem magát Klára tragikusnak vallott sorsát állította darabja középpontjába, hanem a Zách család utolsó tagját, Kopjait. A családnak ilyen bevonására kísérletet tett Vahot Imre is;²⁾ nála a család politikai meggyőződésétől indítva, de családi sérelme által is ingerelve, forral összeesküvést a király ellen. Az egész azonban elhibázott alkotás; a romantika rémeseitől, váratlanától és a jellemzéshez nem értő költő ügyetlen kezétől teljesen elrontva adja elének a különben drámai bonyodalomra szinte kínáló eseményt. Nem sokkal áll fölötte Kuthy Lajos drámája³⁾ sem, de ennek néhány mozzanata — úgy gondolom — hatással volt Tóth Kálmán darabjára: itt is összekapcsolódik a havasalföldi hadjárat a Zách-család tragédiájával, sőt Perényi ajkáról azt halljuk, hogy a moldvai vállalat az isten büntetése volt a könnyelmű ítéletért:

Megvert hadával titkon elszökött, s
Alnévvel, Széch Dezső ruháiban,
Mint második Szalamont üzte isten,
S a lélekismeret...

De ha van is kapcsolat a két dráma között, az csak erre az alapgondolat könnyed érintkezésére szorítkozik. Tóth Kálmán darab-

¹⁾ Komlóssy (1858 márcz. 13.) engedélyezésével ellátott példánya a Nemzeti Színház könyvtárában: *Az utolsó Zách. Tragédia 4. felvonásban.*

²⁾ Színműtár, II. köt. 26. sz. 184. l.

³⁾ Színműtár, I. köt. 7. l. A Zách-drámákról általában lásd Vándory Rezső (Abafi-féle Figyelő ~~1879.~~) és az ennél minden tekintetben pontosabb Bajza József (Irodört. Közl. 1909.) dolgozatát.

jában Kopjai, az utolsó Zách-ivadék, a havasalföldi hadjárattal akarja bosszúját megállani. Megtalálhatta költőnk azt is elődeinél, hogy Klára vőlegénye, mint bosszúzó lép föl. Az utolsó Zách szerzője azonban ezt a bosszúút állította a dráma előterébe: nem a Zách-családnak, nem Klárának, hanem Kopjainak tragikus sorsa a Tóth Kálmán darabjának főcselekvénye. Kopjai a megholt Csáknak kezéből ragadta fel a párt zászlaját, majd — mivel a dicsőség és győzelem magyar vér árán nem kellett neki — letette azt Róbert Károly kezébe. Hősének ezt az önzetlenségét költőnk erősen hangsúlyozza: nemcsak Kopjai mondja ezt el, a mikor Szécsi Dezsővel, egykori barátjával, Károly király hódoló hívével beszélget, a lovagoknak párbeszédében is nagy súlylyal említi. Ezen az önzetlen magyarság-szereteten kívül büszke önérzete tűnik a szemünkbe: ruhája kopott, nem királyi udvarba való; dereka vastag, nem tud hajlani; hangja nem elég hajlékony az udvari hízelgésekre. A hódolat teljességétől azért fél, mert szolgaságnak előjelét sejt benne; az udvar fényét megveti, jobban szereti az egyszerű, sötét sást a fényes, himporos lepkenél. A világnemzet rangjának ábrándját elítéli, mert a faji jelleg feláldozásától tart.

Klárát szereti, de — Dezsőnek azt mondja — kívánság nélkül; mikor azonban a leány halványsága és remegő keze (miknek egyikét sem okolja meg a költő) valami baj bekövetkezésének sejtelmét kelti föl benne, fölveti előtte a kérdést, vajjon az ő várába, az ő oldalán megtudna-e nyugodni? Ez a szerénykedő szerelem, mely előbb csak mélységének tudatában akart megnyugodni, a sokáig eltitkolt vágy beteljesülésének reményével derül most új életre — de ketté vágja Klára sorsa. Zách bosszúkiérleteiben Kopjainak nincs része, de a király mégis bosszút akar rajta is állani; a család rettentő sorsa őt is elérte volna, ha Dezső, a kire Róbert Károly bízta, meg nem menti. Gondolatait ettől kezdve Klára rettenetes sorsa foglalja le: a fájdalom, mely a leány elvesztésével érte, csaknem megőrjíti, a borzasztó emlék, melyet Klára kivégzésének látása hagyott lelkében, teljesen elnyomja képzetvilágát. Nem tud másra gondolni, nem tud mással törődni, csak a Klára sorsa kínozza. Anyyira uralkodik rajta ez az emlék, hogy beszédje is egész zavart: bármiről beszél, bármit kérdeznek tőle, ennek az emléeknek a kínja tör belőle elő. Mikor Bazarát fejedelemnek — a kihez menekült a Zách-család sorsa elől — leányát megmenti és hálával halmozzák el, ő ezekkel a szavakkal felel: «Nyomorú életosztón volt tettem, nem egyéb. Mert nincsen az ombernél nyomorúbb. A kócsag, mikor egy sebet kap, kitepi ékes tollait, földhöz veri magát s elvérezik. Az emberszív kap száz meg száz sebet, elveszti a világon mindenét és akkor is még élni vágy. Az ombernél nincs nyomorúbb.» Azok a hamleti szavak, melyekkel magát is jellemzi: «Én ki vagyok? Egy férfi, a ki kesereg, s egy asszony, ki fenyegetőzik» — ennek az emléeknek oly erős uralkodását mutatják, hogy Kopjaiban többé nem láthatunk normális embert: ítélete anyyira ennek az egy gondolatnak a nyúgében van, hogy cselekedetének felelőssége kétségessé válik. Pedig ahhoz, hogy sorsát tragikusnak és ne csak szomorúnak érezzük, az is szükséges lenne, hogy tettének egész felelősségét a maga vállán tartsa. Kopjai ugyanis, a mikor a király követe Bazaráttól meghódolást kíván, hirtelen sugarat

lát, melyből a bosszú villáma kipattanhat: harcra ingerli a fejedelmet és ajánlkozik a segítségére. Míg azonban eddig az emlék teljesen absorbeálta minden gondolatát, most a bosszú, a mely természet szerint még csak jobban elvakíthatná, sokkal világosabbnak láttatja vele szándékát.

A kitörés: «Veszsen a magyar!», megállítja; fölvetődik benne a kétség, hátha nem is a bűnösön, hanem nemzetén áll bosszút. Ez a lelki küzdelem a dráma legnehezebb jelenete: a költőnek meg kell okolnia Kopjai elhatározását, de azért a lelkiismereti furdalásnak is módot kell nyújtania. E nehézség megoldása azonban nem sikerült: hősének ez a döntő monologja csak ennyit árul el: «Én karddal állok szemközt nemzetemmel? Az imádott hazával én? Nem, nem! nem állok, — mert e harc nem a nemzetek harca lesz, hanem a gőg és bosszúé. S ha mégis? — vétkes gyengesség, a mely a haza szent nevével igyekszik magát menteni. Emelkedjél te nagy véráradat, mely testeikből kifolyál, hogy ne lássak más semmit e világban...» Kétségtelen, hogy e véráradat emlékének kell a hőst elvakítania, de a lelki harc két főmozzanatának ez a szembeállítás a hős ajkáról hangzó beszédben erőszakolt; a tett elkövetése után ennek mentegetésében fölkiálthat így, de ez az előre való menekülés nem látszik elég önkéntelennek. A II. felvonás 11. jelenete a bosszú gondolatának a felülkerekedését mutatja; ebben, hogy saját nemzete ellen villogtatja a kardját, hogy egyéni bosszúja a köznek érdekét félredobta, ebben van Kopjai tragikai vétsége.

E tragikai vétség megítélésénél három mozzanatot kell figyelembe vennünk: elsősorban Károly király viselkedését. Mikor a király Zách merényletéről értesül, így fakad ki: «Nyomorult, hitvány, söpredék nép! Hát barlang lett a király termiből, hol gyilkosok tartják dorbézolásukat?... Oh, megrendül az egész világ, ha e gyalázatnak híret veszi, s a legutolsó kunyhó fölkaezag a fényes fejedelmi palotára, hol ily gyalázat megtörténhetett.» Ezekből a szavakból azt érezzük ki, hogy Róbert Károlynak Zách merényletében a szegény fájt legjobban, a szegyenkezés azon, hogy így mert egy alattvaló bosszút venni az ő királyi családján. Mikor pedig a III. felvonásban azt látja, hogy «két hegy között egy harmadik is domborult a magyaroknak testiből», a király azon dühöng és azért akar elpusztulni, mert «a kinek lábánál eddig fejedelmek vártak kegyet, azt ezután kineveti a legutolsó utcagyerek is». Ha most már e két nyilatkozat alapján szembehelyezzük a két ellenfelet: Károly királyt és Kopjait, ha meggondoljuk azt, hogy e moldvai vállalkozást a költő csak a király gőgjének a vállalkozásául mutatja be, vele szemben Kopjai vétkét annyira bűnösnek többé nem érezhetjük.

Még fontosabb azonban Kopjai viselkedése a harcban. Róla két magyar vitéz: Domokos és Csáki beszélgetéséből ezt értjük: «Kardját nem láttam villantani. Ott sápadott, remegett, mintha még féltette volna akkor is a diadalt.» Nyilvánvaló, hogy a két beszélgető félreérti Kopjai sápadozását: ha csak a Bazaráték diadalát féltette volna, bizonyára ő is kardot villogtatott volna. Ez a tudósítás nekünk ép azt árulja el, hogy nem bírt harcolni saját nemzete ellen, hogy nemzetének szeretete mégis diadalmasan szorította vissza bosszútervét; azaz teljesen igazat mond, a mikor a hálát emlegető fejedelemnek azt

feleli: «Én semmit-semmit-semmit nem tevék.» De ha Kopjainak nincs része e harcban, mi akkor vétsége?

Mondottuk már, hogy ő biztatta fegyveres ellenállásra Bazarátot. Igaz, Bazarát félt a harctól — de nem így a nép. És épen-séggel semmi sem vall az ellen, hogy a nép még akkor is kényszeríthette volna fejedelmét a magyarok ellen a harcra, ha Kopjai ott sincs. Szóval: ha neki van is része ebben a véres vereségben, az egyáltalában nem oly nagy rész, hogy ily erős tragikai bűnhődés lépjen a nyomába. Ezen az indítványozáson kívül csak annyiban hatott a küzdelemre, hogy a f.jedelem népét az ő köztüktartózkodása bizalommal és nagyobb bátorsággal ruházta föl.

A költő a maga merevségében akarta mutatni e tragikai vétséget, Kopjai történetének alakításában Coriolanust vevén mintául, és ehhez szabta a bűnhődést. Megkezdődik ez már a III. felvonás 5. jelenetében, a hol Kopjai vádolja önmagát: elhibázta a csapat, futnak azok, a kik bűnösök — elhullottak mind, a kiket szeretett. Ez az önvád sebzi meg legélesebben a szívét. A fájdalmat két jelenettel mélyíti: jön szolgálja, Mihály, a kinek mérgezett nyilat lőttek a mellébe és most haldokolva szemrehányást tesz urának; majd egy kínlódó harcosnak átkát halljuk, melylyel azért sujtja, mivel kínjaitól megszabadítani, az élettől eloldani Kopjai nem meri.

Ezzel a darab már be is fejeződhetne: Kopjai zavart beszéde eléggé mutatja, hogy vétkének súlya elérte. Költőnk azonban ezzel nem elégszik meg: hírul hozzák, hogy a király fogoly. A Zách ivadékban egy pillanatra föl villan a kielégültség érzete: mégis elérte a bosszú azt, a ki megérdemelte! — Csakhogy a király öltönye az ő megmentőjét, Dezsőt takarja; bosszújának önmegnyugtató kitörésére barátjának ajkáról száll válaszul az átok. Ez, maga áltatása, hamisságának ez a szemébmondása, teljesen kirántja lába alól az önmegnyugtató gyenge támaszköveit: bűne egész rútságában áll most már előtte. De a költő mégis meg akarja engesztelni elítélésünket: Kopjai kardot ránt barátja védelmére, küzd, megsebesül, «már-már végkép elesik, azonban egyszerre meglátva a haza fehér lobogóját, végküzdével felemelkedik, s túlvilági mosolylyal közelít hozzá.» Íme, a megengesztelés! A közönség is igazat adhat Dezső végszavainak: «Szegény László! az ő szíve még sem volt olyan nemtelen!»

Bár az első pillanatra úgy látszik, mintha a költő ezzel az expiálással a bűnhődésnek túlságát ellensúlyozná, a két mozzanat a darabban nem mutat ilyen összefüggést. A költő a mentő és vádoló mozzanatokat nem egyeztette össze, hőségnek sorsa nem elégít ki bennünket. Ez a darabnak a legnagyobb hibája. Azt a vádat azonban, melylyel a Pesti Napló egykorú kritikusa, Greguss,¹⁾ sujtotta Kopjait, hogy egyáltalában semmi tragikai sincs benne, hogy az aljasság a fővonása, vissza kell utasítanunk. Ha Kopjai csak azért allaná meg bosszúját, mert Klárát Kázmér megrontotta, a kritikusknak igaza lenne; ám láttuk, hogy itt a Zách-család sorsa szerepel indító-
okul, Klára életének megrontása semmivel sem fontosabb motívum

¹⁾ Pesti Napló 1858 márcz. 30. A vita folytatódott a márcz. 31. és ápr. 1., 2. és 4-i számban. V. ö. még Nővilág 1858. 221. l.

benne, mint szörnyű halála; abban pedig a királynak is elég része van. Még kevesebb alapja van annak a kifogásnak, melyet maga a költő is helyesen visszautasított: hogy kegyetlenség a nemzeti hagyományok iránt egy csatavesztésnek a színrevitele. Maga Greguss utal Bazarát és Róbert Károly sorsának összehasonlításában az igazságtalanságra, mely ezeket éri; ha tehát e csatavesztésben valami hibázatható, az épen Róbert Károly büntetlensége. De a költő ezen is igyekezett segíteni: a gőgöt helyezte a király tulajdonságai között a legjobban a szemünk elé, hogy így a megalázással a büntetést lerója.

A darab, mint látjuk, hibáinak ellenére is mely tragikai kompozíciónak az erejével hat. A költő figyelmesen dolgozott, minden mozzanatot megragadott, a mit a felépítéshez és a kifejléshez szükségesnek látott — de épen ez hibába is ragadta. Bazarát leányának szerepeltetése, a ki szereti Kopjait, de a magyar hős hideg viselkedéséből csak fájdalmat érez, teljesen felesleges: semmit sem lendít a cselekvényen. Máskor viszont megelégedett felszínes, naiv megokolással; hivatkozom arra a jelenetre, a melyben Dezső kényszeríti királyát a ruhaesérére. Hiba az is, hogy az első felvonás még jeleneteinek illetén megválogatásában is hosszadalmasnak érzik. Kazimir és Riel, de még inkább a Brandenburgi lovag szereplése több teret vesz igénybe, mint a további cselekvény mellett szükséges lenne. Kazimir alakja mutatja azt is, hogy költőnknek a jellemek megalkotásában nincs még biztos keze: meg akarja értetni a herceg indulatát Klárával szemben, de nem engedi az érzelmet egészen eldurvulni, az összeegyeztetés azonban nem sikerült neki. Nyelve is sokszor túlságosan pathetikus, fellengős. A gyakorlatlanság tehát előtűnik, de kiérezhető egy nagy erény is: a hős alakjának átgondolt, meglátogatott kiépítésére való erős törekvés.

(Vége következik.)

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

EGY FEJEZET REGÉNYIRODALMUNK TÖRTÉNETÉBŐL. ^{x)}

Lovagregények, kísérteti történetek.

Annak a korszaknak regényirodalmához kívánok adalékokkal járulni, mely a *Kartigam* (1772) és a *Béltky ház* (1832) között eltelet, melyet a magyar regényirodalom gyermekkorának is nevezhetünk, s melynek sem méreteiről sem kiterjedéséről még eddig világos, tisztult fogalmaink nincsenek. E hatvan év a modern magyar regény fejlődésének egészen a kezdete, melynek — bár merőben selejtes, értéktelen munkákat termelt — jogosulatlan lenne megvetéssel mellőzése vagy felületes elítélése, mert a későbbi fejlődésnek fényesebb láncszemei ehhez az első rozsdás láncszemhez kapcsolódtak és fognak kapcsolódni ezután is. Legkevésbé kell mellőznünk azért, hogy e regények

csaknem kivétel nélkül fordítások, mert hiszen minden műfaj — így természetesen a regény is — fordítással indult meg. Csakhogy a magyar regénynél aránytalanul hosszúra terjedt a fordítások kora, a mivel világosan azt akarjuk mondani, hogy regényirodalmunkban az első hatvan év a fordítások vagy jobb esetben az átdolgozások időszaka volt. Egy futópillantás elég arról meggyőződni, hogy e korszak termelése igen szoros kapcsolatban áll a német regényirodalommal. Megállapítani azt, hogy volt-e része e hatvan évnek az igazi magyar regény kialakulásában, igen fontos feladata a kutatásnak. Esetleg arra a negatív eredményre is szükségünk van, hogy mindaddig, míg a német regényirodalom gazdag könyvtárából kölcsönözgetünk, kialakulásra törekvő regényirodalmunk nem tudja megtalálni a célra vezető helyes utat.

Irodalmunk sajtóságos helyzeténél fogva is egyelőre rá volt utalva arra, hogy folyton szaporodó olvasóközönségünk szükségletét a németeknek gazdag regényirodalmából fedezze, mely épen ekkor fejlődésének a különféle irányok szélsőségei közt mozgó, legforrongóbb korszakát érte. Regényirodalmunk e korszakának két határjelző dátuma körülbelül egybeesik a német irodalom romantikus fellendülésével, mely a regényt és a drámát találta a legalkalmasabbnak arra, hogy bennük a középkori lovagszellemet feléleszse. Tudjuk, hogy GOETHE *Götz von Berlichingenjének* (1773) hatása alatt megszületik a lovagdráma; vele egy időben a regényírók figyelme is a középkor felé fordul s VEIT WEBER nagyhatású *Sagen der Vorzeitja* (1797—98) megindítja a lovagregényeknek később megszűnni alig akaró hosszú sorát. Új lendületet adott neki CRAMER és SPIESS. Az SCHILLER *Räuberjének*, ez *Geisterseherének* hatása alatt a lovagregényekben rablókat, illetőleg kísérteteket szerepeltet s megalapítják ezzel annak két afaját, a *rablóregényt* és a *kísérteti történetet*. Tehetségesebb írókban (Zschokke, Vulpius, Bornschein, Kerndörffer) és egészen tehetségtelen utánzóknak majdnem három évtizedig nem volt hiány, s a keletkezett regényirodalom alig áttekinthető, melynek terjedelméről azonban megközelítő fogalmat ad Goedeke¹⁾, ki 100 nevet és közel 900 regényt sorol fel ebből az időből.²⁾

Az írók, kik a múlt realizmusával nem bírtak, a rájuk nézve költőietlen jelenből, melylyel azonkívül elégedetlenek is voltak, a középkor legsötétebb századaiba menekültek, s mivel sem történeti ismeretük sem érzékük nem volt, bizonyos adott motívumokkal igyekeztek a tisztán költött cselekményt történeti és lovagkori színnel bevonni. A cselekményt bizonyos általános szabály szerint építették

¹⁾ Grundriss V. 501—539. l.

²⁾ A német irodalomban igen értékes munkák ismertetik ez irányt: O. Brahm, *Die deutsche Ritterdrama des achtzehnten Jahrhunderts*. Strassburg, 1880. Magyarul ismertette Riedl *Frigyes* EPhK. 1881. 154—158. l. A német lovagregénynek igen szép és érdekes monografiája C. Müller-Fraureuth, *Die Ritter- und Räuberromane*. Halle, 1894. cz. könyve, melynek részletes és beható ismertetését magyarul l. *Heinrich Gusztártól* EPhK. 1895. 135—139. l. Még akkor felhívta a figyelmet Heinrich Gusztáv a rokonjellegű magyar termékek tárgyalására, melynek kísérlete akar lenni a fentebbi értekezés.

fel, rendszerint úgy, hogy a regény központjába egy kegyetlen apát állítottak, ki leányát elzárja, mert nem az ő választottjához akar nőül menni. De egy bátor szívű és daliás ifjú, kinek szívében a szerelem egy pillanat alatt óriási szenvedélylyé erősödik, élete kockázatásával kiszabadítja a leányt. Sötét éjszaka, titokban menekülnek, de lépteiket állandóan nyomon kíséri a gonoszszívű vetélytársnak ármánya s a rablóbanda, mely épen a legboldogabb pillanatokban választja szét a szerető szíveket. A leány egy hatalmas várúr birtokába kerül, ki szinte kábultan gondol a kéjes pillanatokra s a börtönben sínylődő ifjúnak megölésére. De a nagy szerepet játszó véletlen, mely rendszerint egy ismeretlen személyében jelentkezik, megoldja a legbonyolultabb csomószálakat, ha szép szerivel nem sikerül, akkor erőszakosan, de végre mégis csak egyesíti a sokat szenvedett, boldog szerelmeket.

A használt motívumokat legtalálóbban talán ez az egykorú recept mondja meg:

Ein Fräulein hinter Schloss und Gitter,
Ein junger, vielliebender Ritter,
Ein Lied, ein Mond, eine Ziether,
Begleitet von einem Gewitter,
Ein Held, der nicht ruht,
Viel Mut
Viel Blut,
Viel Schlachten,
Zwei Augen die schmachten,

Ein treuer, derber Rittersmann,
Der liebt und ficht und nicht lesen und schreiben kann,
Bemalte gotische Fenster,
Ein finstrer Gang voll Gespenster,
Ein Kloster, Angst und Nonnengeschrei,
Ein Teig von gesammelten Tränen dabei:
Das alles, wohl zusammengetan,
So gibt es ein Ritterschauspiel oder *Ritterroman*.

A színhely rendszerint egy rejtelmes, emberektől került erdő közepén, égbenyúló sziklákra épített, félig rombaheverő vár, tévútra vezető földalatti folyosókkal, csigalépcsőkkel, csapóajtókkal, tömlőzőkkel, a tömlőzőkben csontvázakkal s vértől rozsdás törökkel. A vár körül a szél rémesen sívít s mintha a meggyilkoltak jajveszéklését s utolsó sóhajait viszhangoznák a meredek sziklafalak. Személyei rettenthetetlen hősök óriási testi erővel s félelmet nem ismerő bátorsággal, kegyetlen zsarnok apák, szentimentális lányok, gonosz nők, elvetemedett papok, álarcos haramiák, zarándokok és remeték — kapcsolatban szöktetéssel, nőrablással, kényszerített házassággal, vérrel, gyilkossággal s a legrettenetesebb kínzásokkal, akasztással, kerékbe-töréssel és felnégyeléssel. Valóban az ideális vadság világa ez, mely kiszámíthatatlan romboló hatással volt a közönség erkölcsére és ízlésére, világnézetére és érzelmeire.

Azt már tudjuk, hogy történeti szempontból rendkívül fontos ez az irány, mert ennek ismerete nélkül alig tudnók megmagyarázni Goethe és Schiller folyóiratainak bukását, munkáiknak mellőzését s

nálunk Katona *Bánk bánjának* figyelembe sem vételét.¹⁾ Fontos dolgnak kínálkozik tehát annak megállapítása, hogy mit ismert a mi közönségünk ebből a sajtóságos világból, milyen arányú volt ennek az iránynak terjedelme és hatása minálunk? A fordított munkák lajstromozásával akarunk e kérdésre feleletet adni.

Ismerte ANNA RADCLIFFET-et, az angol romantizmusnak leghíresebb képviselőjét a XVIII. században, kinek hatása a német «Ritterrenaissance»-n is érezhető, azért említjük őt az első helyen. Híres *The Romance of the Forest* (1791) regényét a német *Liebeskind* fordítása (1793) közvetítette hozzánk 1801-ben. Egy tehetségesebb írónak az angol és német romantikus regényirodalomra korszakos hatású munkája volt ez, annyi elevenséggel, színnel és erővel megírva, hogy érdeklődésünket még ma is leköti. Legértékesebbnek tartjuk a magyarul megjelent lovagregények között.

A német irodalomból nem a mesterműveket vagy a mesterműveknek utáztatit kaptuk, hanem többnyire azokat, melyek fércmunkákat vettek mintául. Még a jobbak közé tartozik egészen e korszak elejéről CH. HNR. KORNNAK *Nagy Kanutja*, mely a czímben megnevezett dán királynak és Ulfo trónvágyónak Norvégia trónjáért és a szép Szerena hercegnő kezéért folytatott küzdelméből 4 kötetes regényt kerekített ki. Magyarra KUPAI NAGY-RÁCZ GYÖRGY fordította le 1815-ben. Kedvelték és olvasták, mert Balogh Sámnel 1824-ben tiltakozik a Bárótzsi *Kassandrájával* való összehasonlítása ellen.²⁾ Ch. Hnr. Kornnak még két regénye került át magyarba s itt említjük meg mindkettőt, mivel egyes motívumok ehhez az irányhoz kapcsolják. MÁNDY SÁMUEL, az első magyar regényelmélet írója³⁾ 1786-ban megjelent könyvében, a *Római mesékben tett Próbában* foglalt három hosszabb elbeszélést Kornnak Stuttgartban 1770-ben kiadott hasonló című három elbeszéléséből fordította. A fordítás magában is figyelmet érdemlő jobb munka, kiemelkedik e korszak silány, gyatra regényfordítása közül és össze sem hasonlítható Korn harmadik munkájának, a *Gróf Pontizs*nak 1788-ban megjelent fordításával, melynek fordítóját (B. M. J.) nem ismerjük.

A német lovagregényírók gazdag névsorából, kik a névtelenekkel szemben mégis csak a viszonylagosan értékesebb részt képviselik, alig tudunk még egy-két nevet felemlíteni. Ez is mutatja, hogy csak az alja került át hozzánk. Ismerjük még E. BORNSCHEINT, a gérai könyvkereskedőt, ki tudvalevőleg a rablóromantikának egész különálló képviselője s 39 regénnyel bizonyította be, hogy szívvel lélekkel mennyire híve ennek az iránynak. Egyetlen regénye hozzánk is átkerült. *Albano Zyndije* (1804), melyet CSERY PÉTER 1821-ben magyarul kiadott, nem a legsikerültebb s legismertebb munkája ugyan, de mindenesetre ráismerhetünk benne arra a Bornscheinra, ki a női Rinaldini alakok megteremtéséről nevezetes. Kortársának és kollégájának, FRANZ GRÄFFER bécsi könyvkereskedőnek RITTGRAFF álnév alatt kriminális históriákból és rablótörténetekből összeállított *Gallerie von*

¹⁾ *Heinrich G.* id. ism. id. h.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1824. 80. l.

³⁾ *Beöthy Zs.*, Szépprózai elbeszélés II. 89—90. l.

Abentheuern (1817) cz. gyűjteményének is akadt fordítója. Czövek ISTRVÁN losonczy professzor fordította magyarra «a borzasztó történetekben gyönyörködő olvasóknak» számára 1818-ban. Ennél sokkal hasznosabb munkát végzett Czövek azzal, hogy a közönség kedvezőtlen fogadása miatt a folytatólagos *Neue Galerie von Abentheuern* (1819) lefordításának tervét elejtette.

A regények nagyobb számának azonban nem ismerjük a szerzőjét. A névtelenül megjelent regények silány értéktelenségek, tehetőségtelen írónak a napi szükségletet kielégítő tákolmányai, melyeket így nem is szükséges a névtelenség megérdemlett homályából kiemelni, de szükséges legalább áttekinteni, mint a kor uralkodó ízlésének magyarul megjelent képviselőit. Különösen a Fűskúti Landerer Mihály és Landerer Ferencz kiadásában megjelent *Téli-Nyári Könyvtár és Rózsaszínű Gyűjtemény* szállította át ezeket hozzánk, amaz 13. ez 9 darabot és SZABÓ SÁMUEL székelykeresztúri rektor és professzor volt a legszorgalmasabb fordítójuk. Szabó Sámuel különben a jobb fordítók közé tartozott, mivel az *Annalen der Literatur*¹⁾ elfogulatlanul ítélkező s ítéleteiben mindig megbízható kritikusa is meg volt elégedve. Ő fordította magyarra *Zoriadát*, a nagy Mogol leányának csodás történetét 1805-ben, melynek három év múlva már második kiadása forgott közközen; szintén két kiadást ért a *Klementi Laura* (1806, 1813), melynek romantikus történetébe nagy adag szentimentalizmus is került, és a *Lizara* abisszini amazon története is (1806, 1814), mely a lovagregények teljes apparatusában vonult fel, fölszerelve mindazzal, mi az akkori olvasóközönség ízlését izgatta; szintén tőle való a *Zorinda* fejedelmkisasszony illetőleg barátnőjének szerelmi kalandjairól s megszőktetéséről írt történet fordítása (1813). Az efféle névtelen munkák között legnépszerűbb volt *Vanda* krakói hercegasszony története (1806), mely nálunk 1822-ben már a harmadik kiadásban forgott közközen. Vanda krakói hercegasszony végzetes szerelme Rítgár német herceg iránt, kit a Vanda szerelmére vágyó s trónkvetelő Szoboszláv megöl, a miért Vanda öngyilkos lesz — a tárgya ennek a kedvelt regénynek, melynek német eredetije után készült színdarab magyar fordításban még 1836-ban is műsoron volt.²⁾ Jobb munka még a *Bertraid és Grimoald* longobard király küzdelme a trónért s a háttérben Urnulf és Albisszida szerelme, melyet *B. J.* «magyarosított» meg 1813-ban. De teljesen értéktelen fércmunka a *Gróf Bella-font* (1799) és a *Fősvény Anyu* (1807), mindkettőben a kalandoknak hosszú sora két egymáshoz teljesen hasonló ifjúhoz fűződik, a Plautus *Menaechmijének* ismert motivuma ügyetlen kidolgozásban.

A felsorolt regények az «elővilágnak csodás századaiban» játszanak, a mi rendszerint csak a címlapon van meg s olykor a nevekben. Különösen a történeti nevekkal igyekeztek hitelességüket emelni s az átkerült regények mutatják, hogy olvasóközönségünk érdeklődése is elsősorban ezek felé fordult. Nagy baj volt azonban, hogy az egyetlen Dugonicson kívül nem akadt regényíró, ki az olvasóközönség vágyát hazai történetekkel kielégíteni tudta volna. De ezt is elvégezte

1) 1807. II. 181. l.

2) *Bayér J.*, Nemzeti Játékszín Tört. II. 412. l.

helyettünk egy egy élelmes német «Ritterroman» író, kinek elég volt egy történeti név s rögtön készen állott a magyar történelemből «vont románus rajzolat». Így az író és olvasóközönség a német irodalomhoz fordult akkor is, ha hazai történet után vágyódott s ez ki is használta meglehetősen olvasóközönségünk közszükségletét. Így tett BARKASSY ADÁM jászberényi ev. ref. prédikátor, midőn 1804-ben magyarra fordította *Zrinyit*, melyben Zrinyinek csak a neve szerepel, voltaképen két barátjának és egy magyar kisasszonynak a lovagregények ismert modorában lejátszódó története a regény tárgya, és ugyanígy járt el BACHICH JÓZSEF, ki *Saidár és Rurikot* (1808) adta magyarul, melynek cselekményét, a czímben megnevezett két ifúnak szerelmét Margaréta magyar leányba, a tatárjárás hátterébe állította be a német író. Az előbbit Andrád Elek, az utóbbit Bárány Boldizsár hatásos nemzeti drámának dolgozták át s egy félszázadig eredeti hazai drabként gyönyörködtették színházlátogató közönségünket.¹⁾ Barkassytól forgalomba hozott költött Zrinyin kívül egy igazi *Zrinyi* is szerepel e korszak regényirodalmában. Csery Péter fordította²⁾ ezt magyarra (1817), de ebben is a várostrom csak szerény háttér Juranics és Stefánia szerelmi történetéhez. A valóságos történetekre sokat adó közönség érdeklődését is jobban izgatta és inkább megragadta az ilyen történelmi háttérben megvonuló kalandos szerelmi történet s az olvasók ízlését és kíváncsiságait jól ismerő kiadók nem is mulasztották el efféle regények fordításával bízni meg az írókat. Ilyen kiadói élelmesség keltette életre németből *Vak Bélát* és *Almerikot*, mindkettőt VERSEGHY fordította magyarra.³⁾ Az előbbinek krónikaízü történeti keretében Béla és Ilona regényes szerelmi története folyik le, egészen a lovagregények kívánta mederben, remetével és álöltözésekkel, váratlan fölismerésekkel és csodálatos megmeneküléssel;⁴⁾ az utóbbinak színhelye a szebeni erdő s Almariknak «erdélyi herceg» mellékeve szintén csak csábító volt a «jámbor» olvasó számára ép úgy, mint a CZÖVEK ISTVÁN-tól lefordított *Nádasdy József Vincze* (1816) valóságos igaz, magyar története, melynek a néven kívül semmi köze sincs a magyarsághoz. De némelykor szerencsésen ki tudták aknázni történelmünknek egy-egy nevezetesebb mozzanatát, például szolgálhat erre a Bánk-bán tragikus történetét feldolgozó *Otto vagy zabolátlan indulatok áldozatja* (1812), melyet szintén a német regényirodalom közvetített hozzánk, bár a közvetlen forrását nyomozó kutatás még eddig pontosan megállapítani nem tudta azt a regényt, melyből CSERY PÉTER magyarra fordította.⁵⁾ Itt említjük meg ezt is, mert mind egyes jele-

¹⁾ EPhK. 1913. 209. s. k.

²⁾ Forrását *Karenovics József* találta meg, Zrinyi Miklós a szigetvári hős költészetünkben. Budapest, 1905. 59. l.

³⁾ *Vak Bélának* forrására, *Almariknak* forrására és fordítójára *Császár Elemér* mutatott rá. EPhK. 1912. 499, 500. l.

⁴⁾ *Császár E.*, Verseghy Ferencz élete és művei. Budapest, 1903. 306. l.

⁵⁾ *Heinrich G.*, Bánk-bán a német költészetben. Budapest, 1879. 83–88. l. EPhK. 1895. 860., Budapesti Szemle 1899. 460., 1901. 283., 1902. 171., EPhK. 1903. 269., Irodalomtört. Közl. 1901. 308., 1910. 3. füzet.

neteiu mind az egész cselekményén határozottan érzik, hogy részese ennek a romantikus szellemnek.

A fordított regények nagy számával nem áll arányban az a pár regény, mely eredetinek, illetőleg átdolgozásnak látszik. Az átdolgozás gyanúja alatt áll DOBAY Györgynek az eredetiség jegyében fogant négy regénye. Egyiknek czíme *Bakonyi történetek* (1809) bakonyi haramiakkal, leányrablással, üldözéssel és a véletlen nagy szerepével; a másiknak czíme *László és Lajos* (1813), méregpohárral, álomporral, remetével és klastrommal; a harmadik *Élesdi* (1813) az ismert felismerérei jelenettel, és van még egy negyedik is, *A szeretet érzései* (1814), az előbbiekhöz hasonló motívumokkal. Mindezek arra vallanak, hogy az író számos Ritterroman átolvasása után maradt reminiscenziáiból kevés írói készségre valló ügyességgel írta meg a történeteket. «Gyarlók s figyelmet alig érdemlők Dobai románjai s méltán érték meg már korukban feledtetésüket». ¹⁾ Érdekes a névtelenül kiadott *Cselvay Ákos* (1809), e minden ízében lovagregény, mely a rablóromantika összes ismert eszközeit felhasználta és alkalmazta. A történet színhelye Erdély. Párizs és Spanyolország, háttere a török háború, ideje a XVI. század, szereplői álarczos haramiák s mindig a kellő pillanatban jelentkező véletlen. Különösen a befejezésében érezzük, hogy a Névtelen valószínűleg egy német regényt magyarosított meg, melyből azonban a szerelmet a történet rovására erőszakosan kirekesztette.

A sok fordításon és több átdolgozáson kívül mindössze csak egy pár eredeti magyar lovagregényt ismerünk. Az egyik ILOSVAY SAMUELNEK 1807 ben kiadott *Palugyay története*, mely az ifjú Palugyay Andrásnak Bubek Kriskával való hív szerelmét foglalja magában. Mária királyné uralkodása alatt a Kis Károly megöletését követő viaszályok elől a Palugyay és Bubek család Oroszországba menekül, s ott tovább szövődik a szerelmi viszony Palugyay András és Bubek Kriska között. De Fedorko lengyel nemcs ifjú, Kriskának több ízben kikoszorazott kérője mindent elkövetett boldogságuk megsemmisítésére, a leghíresebb haramiát bérli fel Palugyay megölésére, azután hűtlenséggel vádolja őt s végül Kriskát megszökteti. A szerelmesek azonban mindezen szerencsésen túlesnek s állhatatos szerelmüket végül is boldogsággal jutalmazza az író. Szellemesen jegyezte meg egykorú bírálója, hogy egyetlen érdeme e regénynek, hogy «eredeti, még pedig a szónak több oldalú értelmében, továbbá hogy magyar s végtére, hogy Román, 's tehát eredeti magyar Román». ²⁾ Még ennél is kevesebb az értéke a másik eredeti magyar románnak, NÁRAY ANTAL *Maré várának* (1824). Terjedelmes két kötetet betöltő cselekményének főhőse Nyárády Sándor jurista, kinek «érzéseiben Parlaghy Piroska az el ő pillanatra azonnal zendülést okozott». Hősi tetteivel meg is hódítja Piroskát, de a két szerető szívet rágalmakkal elidegeníti egymástól az intrikus Zelenyi, a minek Piroska hitelt adva Erdélyi Gáspárnak nyújtja kezét, míg Parlaghy a börtönben sínylődik Zelenyi megölése miatt. Most, hogy a dolog ide fejlődik, másképen nem hozhatja helyre az író, csak úgy, hogy Erdélyiről kideríti, hogy a Piroska testvére s

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1824. IV. 78. 1.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1818. IX. 70. 1.

így Piroska mégis csak a Nyáradyé lesz. Meg is érdemli, mert kedveséért annyiszor megsebesül, hogy a regény végén képzeletünkben egészen sebbel megrakva és vérrel beborítva látjuk. Az egykorú kritika elémülve állapította meg, hogy csak ennyi eredetiségre vagyunk képesek,¹⁾ s mi is jobban szeretnők a fordítások közé sorolni, de nem lehet, mert mindketten a német mintákból ellesett motívumokat oly ügyetlenül alkalmazzák s a sikertelen kísérlet oly kezdetleges hibáiban szenvednek, hogy az átdolgozásnak különben megtisztelő vádjával sem illethetjük őket.

Teljesség kedvéért az eredetiek között felemlíthetünk még két munkát, bodóbari és nagylucsei Mészáros Károlynak *Tskek vára* (1823) című regényét, mely Kisfaludy Sándor ugyanezen romantikus áramlatban gyökerező regéinek²⁾ hatása alatt készült, és Madarász Józsefnek egészen a korszak végéről való *Haramia hegy* (1830) cz. kéziratban maradt kis regényét, melynek a pogány lázadások idejében lejátszódó cselekménye, haramia szereplői, leányát börtönben sanyargató kegyetlen apa és őt élete kockáztatásával is megmentő szerelmes lovag erősen érzetetik, hogy a 16 éves gyermek ifjúnak mily kedvelt olvasmányai voltak a lovagregények.

A német «Ritterrenaissance» másik sajátos hajtása volt a szélesebb területen mozgó lovagregény egyik alosztályául tekinthető *kísérteti történet*. Így nevezzük azokat a rémhistóriákat, melyeknek szereplő személyei síri nyugalmukból feltámasztott túlvilági szellemek, kik beszélő, cselekvő és sokszor organikus alakban kőborolnak a regényíró zsarnok akarata szerint mozgó jámbor földi lények között. E regények technikája igen egyszerű, az író a legszörnyűbb veszélyek közé dobja be hőseit, honnan csak egy váratlanul felidézett szellem segítsége szabadíthatja ki őket. A főhőssel rendszerint vérségi kapcsolatban álló szellemek a túlvilágról kölcsonzótt természetfölötti erejükkel csodálatos, de sokszor hátborzongató kalandok közepett segítik vagy akadályozzák a földi szereplőket becsületos vagy gonosz céljuk eléréséhez való törekvésükben. Képzelnünk titkos varromokat, veszélyes hegyszakadékokat, magányos ösvényeket s keresztutakat, süppedékes mocsarakat, álomhozó italt s magától felnyíló ajtókat, ősi képeket, melyeknek keretei közül a falról emberi alakok szállanak alá, szörnyetegeket, mérgekverőket, lélekkufárokat, buja és érzelmes nőket, gyilkosságot, feltámadást és varázslást — s körülbelül ismerjük e történetek milieujét s az eseményeket irányító mozzanatoikat.

A szellemeknek az irodalom mindig kedvelt birodalma volt; az írók és olvasók képzeletét és érdeklődését egyaránt foglalkoztató szellettörténetek gazdag területén járkalva, a felsorolást már az ókorban Homeros-szal és Aischylos-szal kezdhethetjük, Vergilius-szal és Apuleius-szal folytathatjuk, Shakespeareat megemlítve, a német irodalom klasszikus periódusában Goethét és Schillert nem kerülhetjük ki, midőn a romantikusoknál hosszabb ideig időznénk s az újkorból is ez előkelő névsorba feltétlenül be kell illeszszük Ibsen, Turgenyev, Gorkij, Dickens, Maupassant és Jókaink nevét — hogy csak a legkiválóbbakat említ-

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1825. 96—107. l.

²⁾ *Heinrich G.*, Kisfaludy Sándor regéi Irodalomtört. Köz. 1891. 81. l.

sük. De nem szorítkozott egyedül az irodalomra e kedvelt irány, a zene is alámerült a rémes világába, sőt a festészet sem vonhatta ki magát általános hatása alól. Igen természetes, hogy a nép babonás képzeletében talált a legtermékenyebb talajra, érdekesen differenciálódva az illető nép faji jellemvonásai és klimatikus viszonyai szerint. Rendkívül tanulságosak e szellemtörténetek nemcsak az írók megítélésére, kik a naiv hiszékenyeknek és az apodiktikus hitetleneknek többféle árnyalata szerint megoszló két nagy táborába csoportosíthatók, hanem tanulságosak főképp azért, hogy szorosan kapcsolódva a különböző korszakok szellemi irányzataihoz, az illető kor lelkébe is bepillantást engednek.¹⁾ Ugyanazok a szellemek, melyeket Maupassant és Turgenyev a pszichológiai kimélyítésre hívtak segítségül, s a melyek a múlt század utolsó évtizedeiben a materializmus és naturalizmus milieujéhez alkalmazkodtak, érdekesen világítják meg a felvilágosodottságával dicsekedő XVIII. századot. Talán soba sem volt oly erős a rémes inger, a babonára való hajlam s a józan észszel merőben ellenkező hihetetlen dolgok hajhászása, mint épen a XVIII. század második felében s a múlt század első negyedében. Leginkább bizonyítják ezt a német irodalomban halomszámra megjelent kísérteti történetek, melyek az irodalmi élet minden korszakában szívesen látott szellemek sajtáságos korcsrokainak tekinthetők, mivel egyedüli céljuk a rémes és borzalmas felkeltése volt. Különösen Schillernek töredékes és céliztatában félreismeret *Geisterschere* volt az, mely számos tehetségtelen író t vont erre az olcsó hatású t érre s rövid idő alatt elsősorban a regényirodalom benépesedett egy egész nagy szellemhadsereggel.

A kor uralkodó ízlése idézte föl és korcsosította el ezeket a szellemeket, regényirodalomunk tárgyalt korszakában is nyomot hagyott ez az irány, melynek a németeknél C. H. SRIESS volt egyik főképviselője. Hirhedt *Petermännchene* 1796-ban jelent meg magyarul. A regény tartalmával körülbelül egy színvonalon álló rossz fordításáért a tartalom főbb mozzanatainak ismerete enyhíteni fogja szigorú ítéletünket az ismeretlen fordítóval szemben. Westerburgi Rudolf a címében megnevezett ősenek csábítására hét ártatlan nőt meggyilkol, hét szép leányt elcsábít, ezenkívül saját leányával vérfertőzésben él, hetven embert meggyilkol, eladja lelkét és becsületét, másoknak javait elrabolja, a szegény embereket üldözi és rabságba veti. Végül megjelennek a pokol szellemei, iszonyú kegyetlenséggel testét ezerfelé szaggatják s lelkét magukkal ragadják. Ez irány másik hírneves képviselőjét, C. A. VULPIUST, a Rinaldo Rinaldini és még több mint 60 kötetre terjedő kalandor regények hírneves fróját, HOLOSOVSZKY IMRE vezette be irodalmunkba, 1808-ban. *Huldáját*, melynek kevésbé rémes cselekménye egy boldog földi halandó és a dunai tündérazszony szerelme körül forog, teljesen megmagyarosította olyanképen, hogy a történetet Hunniába, a Tiszához lokalizálta s a személyeket lehetetlen nevű magyar szereplőkkel cserélte ki. Hasonlóan eredetijéhez a fordítás is mestermű alszerűségben és ízléstelenségben.

Legnépszerűbb volt mégis minálunk J. ALOIS GLEICH, a bécsi

¹⁾ Dr. Benno Diederich, Von Gespenstergeschichten, ihrer Technik und ihrer Literatur. Leipzig, 1903.

színidirektor, ki Spiess modorában egymaga 76 rémregényt írt össze, gyakran segítségül hívta a szellemeket is, a nem épen ügyetlenül bonyolított cselekmény kényelmesebb megoldására. 1798 tól 1823-ig öt regényt fordították magyarra. Legkorábban *Jettát*, mely egy férfiak szerelmét szomjazó tündérről szól, ki minden éjjel farkassá változik és széttépi hűtlen szerelmesét, Arvint. Arvin 20 év múlva kikel sírjából s hosszas küzdelem után legyőzi a gyermekein is bosszút állani akaró Jettát. Fordítóját nem ismerjük. Ezt követte magyarul 1807-ben *Emmerich von Wolfsthal*, szintén a fordító megnevezése nélkül, mely magyar vonatkozásánál fogva is közelebből érdekelhette olvasóközönségünket, mennyiben Bulzó ősmagyar az egyik főszereplő, kinek lelke 500 évig bolyong a földön a miatt, hogy az augsburgi ütközetet elvesztette. *Fridolin von Eisenfels* a harmadik, egy jó és egy gonosz szellem terveinek és cselszövényeinek akaratnélküli eszköze, kit a magyar fordító *Vassziklai Fridolinnak* nevezett. Ez a vitéz — természetesen éjfélkor — egy bűbajos pohár tartalmát kiüríti s ezzel életrekelti Halnurát, a baglyok királynéját. Élete ettől kezdve valóságos pokol a szerelmét szomjazó s életét óhajtó Halnura miatt. Alkuin, egy ismeretlen lovag szintén kikel sírjából s pártját fogja a jobb sorsra érdemes derék vitéznek, ki végül is megtépetten bár, de boldog lesz Rotringai Ulrikával. Az efféle történetekben gyönyörködő olvasóközönség ízlésének színvonalán álló magyar fordítást Rózsa István készítette 1817 ben. Ugyanilyen technikai apparattal készült a *Waldruf der Wandler*, mely szintén névtelenül jelent meg magyarul. Németül három kiadást is ért s magyar fordítása is nagyon olvasott lehetett, mert ma már egyetlen példánya sem ismeretes. A *Petermannchen* gonosz családjából való *Wendelin von Höllestein*, melyet NÉMETHY JÓZSEF, Petrózai Trattner János korrektora, még a megjelenési évében lefordított magyarra s ennek újabb kiadásait még ma is forgatja jobb olvasmányokra érdemes becsületes magyar népünk.

A felsorolt regények ismert szerzők művei. Szerzőjét nem ismerjük *Ritter Brendtnek*, melyet az írói babérokra törekvő TORMÁSSY JÁNOS saját neve alatt bocsátott ki 1819 ben. Ez a lovag egy csodálatos erejű kardnak tulajdonosa. Halála után 80 évvel fölkel sírjából s győzhetetlen kardját átadja a rá méltó Prim lovagnak. A jámbor jötevő szellemek képviselője, a németeknél népszerű *Rübezahl*, a cseh óriási hegyekben lakó hegyi lélek egy német népmese közvetítésével KIS JÁNOS fordításában szintén megjelent magyarul.

A rémregényeknek túlságos elszaporodása, melyeknek uralma a német irodalomban lassanként csak a múlt század közepén ér véget, volt oka egyszersmind úgy külföldön, mint nálunk a regényről kialakult rossz és elítélő véleménynek. Az irodalomban kifejezésre jutott visszatetszés azonban nagyon gyenge és erőtlén volt. S. CHRISTOPH WAGENER superintendens hat kötetet írt össze olyan elbeszélésekből, melyeknek célja volt rámutatni arra, hogy kísértetek nincsenek s a bennük rejlő hitnek alapja a tudatlanság, érzéki csalódás, hirtelen ítéletmondás vagy a dolgok valódi okának felületese vizsgálata. «A' nyughatalanító veszedelmes Kisértet-Félelmen fel-adni» szándékozó jobb érzésű emberek számára Wagener munkájából egy egész kötetre valót kiválogatott FARKAS FERENCZ s KIS JÁNOS is belőlük egynehányat magyarra fordított.

A német rémregények népszerűségét s annak a kornak sajátos ízlését tehát 10 regény őrzi irodalmunkban is. Kazinczykn többször föl-emelte ellenük szavát s igen elítélte azokat, kik ilyen szegény, ostoba és kártékony munkák fordítására pazarolják idejüket. A fentebbi kimutatásunkkal is meg akartuk erősíteni az egykorú recenzenzensnek ama véleményét, hogy nálunk nem szűnt meg; a ponyvára húzódott s ott rombol kártékonyan. Mi is a magunkévá tehetjük ez irány német monografusának szavait, «... hier ist die Stelle, wo volkstümliche Bestrebungen zur Verbreitung von Bildung einzusetzen haben. Hier ist noch immer ein reiches Feld der Thätigkeit offen für Volksbibliotheken und gemeinnützige Vereine.»²⁾

A tárgyalt regények alapján eredményül azt állapíthatjuk meg, hogy a német irodalom romantikus áramlatának hatása alatt hatalmi túlsúlyra emelkedett *lovagregények* és *kísérteti történetek* nálunk is népszerűek és kedveltek voltak. De feltűnő az, hogy ez iránynak legnépszerűbb és e korszakban kiválóknak ismert regényeit eredménytelenül keressük a fordítások között, mert legnagyobb részük tizedrangú, névtelen, vásári férczműveknek értéktelen fordítása. Az is jellemző, hogy ez irány esztelen túlhajtása és obszczen alja — a melyért az egykorú kritika egy újabb Omár Kalifa eljövételének napját ohajtotta³⁾ — a fordítások között képviselve nincsen. Igaz, hogy többnyire csak azok jelentek meg magyarul, melyek Bécs közvetítő csatornáján át hozzánk eljutottak. Irodalomtörténeti szempontból ránk nézve is nagyon fontos és szükséges ennek az iránynak ismerete. Regényirodalomunk megalapozásában ugyan semmi szerepe nincs s hatása is igen szűkkörű volt, de az alább felsorolásra kerülő több mint negyven regény a kor általánosan uralkodó ízlésének képviselői, melyeknek tagadhatatlanul nagy részük volt író és olvasóközönségünk ízlésének meglehetősen alacsony színvonalon tartásában. Mi is sok mindent megérthetünk ebből s bizonyára aligha tévedünk, ha ebben az erős befolyásban látjuk annak is az okát, hogy önálló eredeti regényírói tehetőségben miért volt oly meddő ez a hatvan év.

* * *

Alább czímük és forrásuk szerint felsoroljuk ezeket a regényeket, köztük olyanokat is, melyeket fenn megemlítésre méltóknak sem tartottunk. Természetesen lehető teljességre törekedtünk, bár azt elérni, jól tudjuk, hogy nem sikerült, mert egy járatlan nagy területről kellett összeszednünk s lehet, hogy több kikerülte a figyelmünket.

1) Tud. Gyűjt. 1824. IV. 81. l.

2) Müller Fraureuth i. m. 110. l.

3) Annalen der Literatur 1804. 190. l.

Mill.-Csong. 1848 *l. Ginye Reg. o. nov. 1848* *I. 7.*

I. Ismert szerzők regényei.

E. BORNSCHEIN, *Albano Zindy* der Zigeuner-Fürst. Braunschweig, 1804., Ofen, 1820. — *Albánó Zindi*, vagy egy Czigány Hertzegnek igen tudálatos és mégis természetes Történetei. Kiadta CSÉRY PÉTER. Budán 1821.

J. ALOIS GLEICH, a) *Jetta* die schöne Zauberin. Wien, 1796. — *Jetta* szép Tündér-Asszony. Kassán, 1798. (Rózsaszínű Gyűjt. 2. db.)

b) *Emmerich von Wolfsthal*. Leipzig, 1800., Wien u. Pressburg, 1800. — *Farkasvölgyi Imre* avagy Pozsonyvári Kisértő Lélek (Téli és Nyári Kvtár VII. db.) Posony és Pest, 1807.

c) *Fridolin von Eisenfels*, oder die Eulenburg. Kaschau, 1796. — *Vasszilka Fridolin* vagy a Baglyok Vára. Rózsa ISTVÁN által. Pest, 1817.

d) *Waldruf der Wandler*. Wien, 1798. — *Waldruf* vagy: a Vándorló Lélek. Pest, 1819.

e) *Wendelin von Höllestein*, oder die Todtenglocke. Wien, 1822. — *Pokolkői Vendel* vagy-is a Holtak-Harangja. NÉMETHY JÓSEF által. Pest, 1823. (Ujabb kiadásai: Budapest, Rózsa Kálmán és neje. 1887, 1904, 1909.)

F. GRÄFFER, *Gallerie von Abentheuern*. Von Rittgräff. Grätz, 1817. — *A valóságos Világban* sok csudálatos történeteken keresztülment Tátos, vagy Fejér májú Embereknek Galleriájok. Irta Rittgräff. Fordította CZÖVEK ISTVÁN. I—II. Pest, 1818—19.

CH. HNR. KORN, a) *Isabelle* oder die Stiefmutter; *Charlotte* oder der grossmüthige Freund; *Zemin* oder der erfüllte Götteranspruch. Stuttgart, 1770. — *Szvet sebhető* s elmét gyönyörködtetéssel tanító Római Mesékben tett *Próba*. M. MÁNDI SÁMUEL által. Posony, 1786.

b) Der Graf von Pontis. Augsburg, 1772. — *Gróf Pontisznak* szomorú története. Németből B. M. J. által. Posony és Kassa, 1788.

c) *Canut der Grosse*. Eine Heldengeschichte. I—IV. Ulm, 1771. — *A Nagy Kanut*. Fordította KUPAI NAGY-RÁCZ GYÖRGY 4. köt. Pest, 1815.

M. A. RADCLIFFE, *Adeline* oder das Abentheuer im Walde. Aus d. Engl. von D. M. Liebeskind. 3 Bde. Leipzig, 1793. — *Adeline* vagy az erdői veszedelmes történetek. I—III. Kassa, 1801—2. (Rózsaszínű Gyűjt. 8—9. db.)

CH. HNR. SPIESS, *Das Petermännchen*. Prag, 1791—92. — *Törpe Péter*. Kisirteti történet a tizen-harmadik századból. Posony és Kassa, 1796.

CH. A. VULPIUS, *Hulda* die Nympe der Donau. Leipzig, 1804. — *Hutsa* a' tiszai Tündér-Asszony. Pest, 1808. Fordította HOLOSOVSZKY IMRE (Neue Ann. d. Lit. 1809. I. 185. l.)

S. CH. WAGENER, *Die Gespenster*. Berlin, 1797—1800. 1. Teljes fordítás: *Az Éjnek Diadalma*, a' vagy a' Tündér Lelkek. Irta FARKAS FERENCZ. Pest, 1808. 2. Részletek belőle: *Ifjúság barátja*. Közrebocsátotta KIS JÁNOS. Pest, 1816. (I: 147—193, II: 148—170. l.)

II. Névtelen szerzők regényei.

a) Ismert forrásaik:

Almarich, Herzog von Siebenbürgen. Pesth, 1807. — *Almarich* erdélyi Herzog, avagy a' Szebeni erdő. Fordította VERSEGHY FERENCZ (I. Császár E., Versegly regényfordításai. EPHK. 1912. 500. l.) Pest, 1813.

Amalia und Albrecht, oder die geizige Tante. Wien, 1800. — *A fősvény anyu*, avagy Amália és Albert. Pest, 1807. (Téli és Nyári Kvtár. VI. db.)

Bela der Blinde, König der Ungarn. Pesth, 1810. — *Vak Béla* a' magyarok' királya. Ford. VERSEGHY FERENCZ. Pest, 1812. (L. Császár E. id. ért.)

l. Ginye Reg. o. nov. 1848-13 I. 7.
C. Ung. Jahrb. 1928

Graf Bellafont, oder das Mädchen aus Afrika. Wien, 1797. — *Gróf Bellafont* avagy: Az Afrikai Leányka. Kassa, 1799. (Rózsaszínű Gyűjt. IV—V. db.)

Bertraid und Grimoald. Könige der Longobarden, Wien, 1809. — *Bertraid és Grimoald a' Longobárdusok Királyjai*, Magyarosította B. J. Posony és Pest, 1813. (Téli és Ny. K. XIII. db.)

Ritter Brendt's, Geist oder das Zauberschwert. Wien, 1817. — *Brendt Vitéz Arnyéka*, vagy a' Tsudálatos erejű Kard. Irta TORMÁSSY JÁNOS. Pest, 1819.

Jodocka von Igendorf, oder die drey Freunde von Serinwar. Wien, 1799. — *Zrini Miklós* barátainak és Illyefalvi Judit kisasszonynak történetei. B. A. (BARKASSY ADÁM által). Pest, 1804. *Kimélt*

Laura Klemente, die schöne Venezianerin. Leipzig, 1803. — *Klementi Laura*, vagy a' Velentzei Szép Leány. Németből ford. SZABÓ SÁMUEL. Posony és Pest, 1806., 1813. (Téli és Nyári Könyvtár IV. db.)

Lisara, die Amazone von Habysinien. Leipzig, 1805. — *Lizara*, az abessziniai Amazon. Magyarosította Sz. S. (SZABÓ SÁMUEL). Posony és Pest, 1806. (Téli és Nyári K. V. db.)

Die Margarethen-Insel zwischen Ofen und Pesth. Pest, 1805. — *Saidár és Rurik a'vagy a' Margaréta szigete*. BACHICH JÓSEF által. Posony és Pest, 1808. (Téli és Nyári K. IX. db.)

Graf Jos. Vinc. von *Nadasti* der Edelmüthige. Eine ungarische Geschichte. Leipzig, 1797. — A' Nemesszívű Gróf *Nádasdy* József Vincze. Egy valóságos Magyar Történet. Ford. CZÖVEK ISTVÁN. Pest, 1816.

Nettchens Entführung aus dem Serail. Wien, 1803. — *Zorinda* vagy Anikónak a' Szerályból lett ki-lopattatása. Sz. S. (SZABÓ SÁMUEL) által. Posony és Pest, 1813. (Téli és Nyári K. XII. db.)

Der Rubezahl im Riesengebirge. Ein abentheuerl. Märchen der Vorzeit. Prag. 1796. — *Rubezahl*. Tündéres rege. (KIS JÁNOS, *Ifjúság Barátja*). Pest, 1816. II. 1—46. l.)

Wanda, Fürstin von Krakau oder die Opfer d. Liebe. Wien, 1804. — *Vanda*, Krakói Hertzeg-Asszony, vagy a' Szerelem Áldozatai. Posony és Pest, 1806. (Téli és Nyári K. III—IV. db.)

Zoriade, oder Abentheuer d. Tochter des Gross. Moguls. Leipzig, 1803. — *Zoriada* vagy a' nagy Mogol' Leánya Tsudás történetei. Németből Sz. S. (SZABÓ SÁMUEL). Posony és Pest, 1805., 1808. (Téli és Nyári K. II. db.)

Nicolaus *Zrinyi*, oder die Belagerung von Sigeth. H. n. 1808. — Gróf *Zrinyi Miklós*, vagy Sziget' várának ostromlása. CSÉRY PÉTER által. Pest, 1817. (L. Karenovics J., Zrinyi Miklós a szigetvári hős költészetünkben. Budapest, 1905. 59. l.)

b) Ismeretlen forrásuak:

A szerelmes *Halottak*, vagyis Vallenburgi gróf Albrecht és Jákóbinának ritka Történetei. Németből Ford. MÉSZÁROS GYÖRGY. PÁPA, 1880. (Kézirat a M. Nemz. Múzeumban 32. Oct. Hung.)

Az El-ragađtatott *Lyánkák*, Kassa, 1799. (Rózsaszínű Gyűjt. 2. db.) *Negalisza*, Anglia-Ország Hertzegnéjének Históriaja. Pest, 1807.

Ottó vagy a' zabolálan indulatok' áldozatja. Magyarul kiadta CSÉRY PÉTER. Pest, 1812., 1822.

Gróf *Szalmonyi* és Mairanti Isabella históriája. Pest, 1805.

III. Eredetiek illetőleg átdolgozások.

DOBAI GYÖRGY, a) *A' Bakonyi Történetek*. Pest, 1809., b) *László és Lajos*. Pest, 1813., c) *Élesdinek szerencsés eltévelyedése*. Pest, 1813., d) *A' két nagy lelkű Férfiak Jegyese*. Pest, 1814.

*Si b...
D...
D...*

LOSZVAY SÁMUEL, *Palugyay* története. Pest, 1807. (Eredeti Magyar Románok I. db.)

MADARÁSZ JÓZSEF, *A' Haramia hegy*. 1830. (Kézirat a M. Nemz. Múzeumban, Oct. Hung. 311.)

MÉSZÁROS KÁROLY, *Tshek vára*. Győr, 1823.

NÁRAY ANTAL, *Máré-Vára*. Eredeti Magyar Román a' magyar Előidőből. Pest, 1824.

Névtelen, *Cselvay Ákos és Zsigmond az ő Fia*. Egy történet a 16. századból. Pest, 1809.

(Budapest.)

GYÖRGY LAJOS.

HAZAI IRODALOM.

Geyza Némethy: Commentarius exegeticus ad Ovidii Tristia.

Budapestini (Academia) MCMXIII. 8 r. 137 l. Ára 3 K.

A Tud. Akadémia Class. Philologiai Bizottsága elvi határozatban kimondotta, hogy szövegkritikai új kiadást csak abban az esetben fogad el, ha az vagy új kritikai anyagot értékesít, vagy a meglévő kritikai apparatus bírálatán nyugszik. Némethy Géza Ovidius Tristia-jának most egyszerűen Commentarius-át adja latin nyelven, mely elé egy *praefatio critica*-t bocsát. E kritika vonatkozik az Ehwald-féle Editio Teubnerianára (1884). Az eltérésekről ad számot rövid, tömör, kijelentésszerű formában. Az eltérés jelentékenynek mondható, mert 64 helyre nézve tér el az említett kiadástól, részint egyes jó, sőt olykor a gyengébb kéziratok lectióját fogadva el, részint saját coniecturája alapján emendálja a szöveget. Ez eltérések bővebb megokolását, a szövegtörténet megfelelő részeinek felhasználását (mint ezt Editióiban is tevő) mellőzi. Minthogy a praefatio szerént az egyetemi halgatók szükségszerűen is ki akarta elégíteni: ezekre nézve e praefatio critica elégnék látszik, mert Némethy új könyvének főcélja a kommentár, habár utólag éreztem, hogy a szöveget mégis csak jobb lett volna, ha mindjárt petit betűkkel függelékül közölni, mert jelen alakban az Ehwald-féle kiadás használata nélkülözhetetlen. Behatóan foglalkoztam a könyvvel és örömmel látom, hogy Némethy óvatosabb lett a coniecturák tekintetében. 64 hely közül csak 11-et változtat a maga véleménye alapján, de ezek közül négy helynél (III, 7, 28.; III, 10, 11.; IV, 1, 10. és IV, 3, 83.) crux-ot talált és ennek elenyésztetésére élt coniecturalis jogával. E mérsékletet csak helyeselni tudom. Szerettem volna, ha reflectál vala Gütling Ottó 1884-iki prágai kiadásának gazdag kritikai készletére, melyben kivált a szövegtörténetre nézve talált volna egy pár fontos részletet és kivált a II. könyv 91—92, 111—122. kirekesztésére vonatkozó vélelmek bírálatát. A fennemlített 64 eltérés minden egyes pontjára nem terjeszkedem ki, megelégszem azzal, hogy a N. saját coniecturáit veszem vizsgálat alá.

I, 8, 47—48. így hangzik:

Sed quoniam accedit fatalibus hoc quoque damnis || ut careant numeris tempora prima suis.

Nyilvánvaló, hogy itt javítani kellett, mert jelen alakjában nem világos. Ezért N. az aláhúzott két szót így változtatja: *umeris—tuis* és a magyarázatban három helyet is idéz az *umeris* hasonló használatára az ovidiusi phræseológiában. N. vélemét szerencsésnek, megokoltnak találok, palæographice is megmagyarázható a helytelen szöveg.

II. k. 111.: Sic *quoque* parva tamen, patrio dicatur ut arvo Clara etc.

N. szerint a «*quoque* inepte ponitur» és helyette merész szövegjavítással: *quæ*-t tesz és a magyarázati részben a *quæ*-t az előző sorban levő *domus*-ra vonatkoztatva helyes értelmet ad. De minek ily kétes bizonyosságú javítá-t eszközölni, mikor a jelzett szöveg nemcsak jól érthető, sőt egyedül helyes? Hiszen Ovidius azt mondja, hogy kicsiny ugyan az ő háza, de «*sic quoque parva tamen*» de ily kicsiny létére is «*nec ullius nobilitate minor*». Tehát itt a *quoque* jobb, mert az előző *parva quidem*- (sc. *domus*) hez csatlakozik és climaxot is alkot, Ovidiusnak e kedvencz figuráját.

Ugyan e könyv 175—176.: Dimidioque *tui* præsens et respicis urbem Dimidio procul es saevaue bella geris.

N.: *tui es*. Sem a præfatio critica, sem a commentarius exegeticus nem ad számot, mire volt jó e helyet módosítani; holott itt pompás értelme van és 176. sorban az *es* úgyis ide is vonható. A «*dimidio tui præsens*»-nek a következő sorban a *dimidio procul es* felel meg, Tiberius lelke Augustus auspiciumára néz és így félig «*respicit urbem*», de félig «*sæva gerit bella*», tehát érthető és a jelzett javításra nem szorul. Megjegyzem, hogy Merkel e két sort ki-rekeszti.

Ugyan e könyv 236. verse így hangzik :

Bellaque cum multis inrequieta geris

N. a *multis* helyére *vitius*-t tesz egészen találomra egy Horatiusból vett hely alapján (Epist. II, 2, 1.), sőt «*ineptum*»-nak mondja a *multis*-t. Színtelennek színtelen, de már mégsem lehet Ovidiusnak tulajdonítani a *vitius*-t azon az alapon, hogy Augustus az erkölcsök javítása körül kifejtett küzdelmében megfeledkezett az Ars amatoria-ról. Ovidius ezt a maga érdekében sem sugallhatta, pedig a *vitium* ezt sugallaná.

III. k. 6, 16.: Omne bonæ *claudent* utilitatis iter, N. a *claudent* helyett *clausum est*-t tesz.

A szöveg valóban kíván javítást, Riese ki is rekeszti, Merkel a 15. sort is; de azért e javítás nem tette a szöveget érthetőbbé, még a Gütling *claudunt*-ja is jobb.

Ugyane könyv IX, 20. *aut*-ot tesz *et* helyett. Ritka szép javítás, mert itt Medea nem is mondhatott *et*-et, csak *aut*-ot, mert választania kellett a teendők közt. *Aut-aut* előtt állott: vagy visszatér, vagy bünt követ el.

IV. k. 3, 83 *freta* helyett *facta*-t helyez. Szerencsés lelemény, egy *cruz*-ot sikerült elenyésztetni, érdemes munka volt.

V. k. 1, 23.: Quod superest numero ad *publica* carmina flexi. Némethy *publica* helyett *nubila*-t tesz és a magyarázati részben igazán frappans idézetekkel igazolja javítását, kimutatva, hogy a *nubila*=

tristia és a következő sor *nominis*-se az ἔλεος-ra vonatkozik. Szerencsés javítás, habár a szöveg hagyománytól merész eltérés. Úgy de reflectalnia kellett volna a Guelferbitanus *animos*-ára és Schenkl nek a *nominis* helyett javasolt *numinis*-ére.

Még egy javítására térek át, mely jellemző.

V. k 5, 45—46.:

Nota pudicitia est † *moris* probitasque fidesque,
At non sunt ista gaudia nata die.

N. *moris* helyett *morum*-ot tesz és figyelmeztet a commentarius exegeticusban: iunge cum *probitasque*. Helytelenül mondja, hogy «ex mea conciecturâ», mert már a kéziratokban előfordul, mint a Burman-Heinze-féle Lemaire-kiadásban megtalálhatja. Nem épen felesleges javítás, a mennyiben Elwald a *moris*-t egy kereszttel veszi föl a szövegbe, de előfordul egyik codex Palatinusban *mores*, melyet Gütling vesz föl jelen kiadásába, ez pedig mégis kevesebb eltérés a szövegtől. De azért Némethynek a javítása valóban kitűnő értelmet ad, és erre vetett súlyt. Némethy mindig a tiszta, a világos értelmességre törekszik, de ez még távolról sem nyújt biztosítékot arra nézve, hogy egyúttal Ovidiust adja vissza, pedig a szövegkritikusnak ez a feladata. Némethy a Bentley féle *ratio centum codicibus potior*-t úgy értelmezi, hogy az ő józan, intellectualis, phraseológiával támogatott lectiója az egyedül helyes.

E rationalis szellem uralkodik minden javításán, ez gyakorol kizárólagos uralmat magyarázatában is. Sok jó gondolata van Némethynek, de azért nem következik, hogy ez a jó gondolat az Ovidiusé.

Ennek megvilágítására felhozok egy példát, mely egyszersmind egy *crux criticus*-t szüntetne meg.

III. k. 10, 11—12. így hangzik:

Dum *patet* et boreas et nix *iniecta* sub arcto,
Tum *patet*, has gentes axe tremente premi.

Némethy a *patet* helyett Merkel javítását: *vetet* és az *iniecta* helyett a codex Guelf. alapján a *habitare*-t veszi fel. Természetes, hogy két ily javítással értelmes szöveg jön ki és a kritikai keresztest bátran törölhetjük, sőt még azt is felhozhatta volna, hogy a *patet* két egymásutáni sorban dittographiára enged következtetni. De hátha épen költői figura a *patet*? Hadd értelmezzem én e két sort:

miglen előtted az északi sark *nyíl*' jégmezejével
Nyitra előtted az is: dermed az ég is e helyt

A *patet* két értelme ugyancsak nem szokatlan. A hely nyer költőiségben, ha nem is «*patet*» az értelme.

A költői képzelem eszmetársítása nem mindig követi a józan logika szabályait.

A józan értelmezés e túlzására még egy példát hozok föl.

Ovidius örökszép elegiájában (I. 3. elegia) a 29. sor így hangzik:

Hanc ego suspiciens et *ab hac* Capitolia cernens.

N. az *ab hac* helyett az *excerpta Politiani* után indulva *adhanc*-ot tesz és úgy értelmezi *holdfénynek*, vagy hogy jobban megértsük a romantikát, utána teszi *bei Mondschein* és nem veszi észre, hogy a költői szemléletességet teszi tönkre. Mily feledhetetlen maradt lelkemben az a perc, midőn ez elegiát épen holdfénynél tanultam könyv nélkül. Felvettem a szememet a holdra és azután . . . kerestem a Capitoliumot Kolozsvárrt! Milyen remek helyzet! Ovidius a búcsú pillanatában a magasan járó Luna kocsijára néz, de onnét a Capitoliumra, melynek közelében lakott.

«*Quæ nos'ro frustra iuncta fuere lari*», tehát hiába volt közelében a templom: ennek istene meg nem védte a szegény száműzöttet. Tehát hogy néz ki a költői szemlélet? A holdra néztem, de róla a Capitoliumra vetém szememet. Politianus költői tehetség volt és csodálkozom, hogy e pompás sort elrontotta ezzel a csekélyke javítással és Némethyt belevitte hasonló hibába. Mert milyen értelmes: erre néztem és ennek fényénél a Capitoliumra . . . de milyen lapos próza!

De már elég volt a kritikai rész méltatásából. Több helyet tudnék még felhozni.

Némethyvel közöltem jegyzeteimet. Respektálok megingathatatlan meggyőződését, de én sem tágitok attól a meggyőződéstől, hogy költőt nem elég az értelmesség szempontjából tekinteni és a logikai szabályok igájába fogni a Pegazust. A kritikai kereszteket szerencsésen megoldotta Némethy, ki el nem tűr semmi értelmetlenséget, mely a gyorsan dolgozó és lankadtabb képzelemmel, nyomottabb kedélyvel dolgozó Ovidiusnál magánál előfordulhatott. És ép a költői hangulat e jellemzését a költői kompozíciónak a költő hangulatából, lelkiállapotából való megmagyarázását, az egyes elegiák szerkezetének elemzését, stilisztikai sajátágaival kidomborítását, a költő retorikai iskolázottsága által a költői alkotás szabadságára tett korlátozó hatásának feltűntetését szerettem volna föl találni egy oly kommentárban, mely esetleg N. exegetikus tehetsége miatt jövőre is irányadó lehet, ha az Akadémia class. philologiai bizottsága folytatni kívánja ez új sorozatot, melynek N. műve az első darabja. Némethy ereje a költői phraseológiának gazdag összehordásában, értelmezésének a rokonhelyekkel támogatott igazolásában van. E tekintetben ez a mű bátran sorozható már szép számú *Editio*-iban található magyarázatokhoz.

De kénytelen vagyok szót tenni arról, hogy Némethy *ut etiam rationibus civium Academicorum consuleret*, igen sok olyan elemi magyarázatot vitt bele, melyre még a mi ifjaink sem szorultak. Minek elmondani a Tereus-Procne Philomela regéjét, a Pylades történetét elmesélni, Trinacriát, Ausóniát megmagyarázni? Annál helyesebb a *ludus latrunculorum*-ra nézve a Pollux-ból vett idézet, az Augustus triumphusaira a Danaidák szoborcsoportozatára, az Empedocles halálára és a híres error kérdésére vonatkozó idézetek. Egyáltalán széles olvasottságra vall a költői phraseológiára tartozó helyek felsorolása.

Érdekes, hogy oly lelkiismeretes pontossággal idéz, hogy észrevétlenül érvet szolgáltat a maga külön értekezésben föllállított nézete ellen, hogy t. i. Ovidius *culpa*-ja és *error*-ja az Agrippa Postumus ügyével függ egybe, melybe Ovidius ép harmadik nejének, a Fabius család cliensének révén kevertetett volna bele.

Igy pl. II. 103—104. sorát idézi:

Cur aliquid vidi? cur noxia lumina feci?
Cur imprudenti cognita culpa mihi?

és alább 131—132.:

Nec mea decreto damnasti facta senatus,
Nec mea selecto iudice iusta fuga est.

Érthetők-e e sorok, hogy ha az Augustus unokájánál tett titkos látogatásának kifecsegeése lett volna az Ovidius száműzetésének indító oka?

Bevégezhetném észrevételeimet, ha nem kellene szólnom a két *Appendix*-ről, melyeket Némethy kommentárjához csatol.

Az első: *De tertia Ovidii uxore*, megjelent e folyóirat 1911. évfolyamának februári, a második: *De causa relegationis* ugyane folyóirat 1912. évf. januári füzetében. Az első a *Teuffel, Schanz* és *Ribbeck* közösen elfogadott azon nézetét igyekezik megezáfolni az Ep. ex Ponto összes idevágó helyeinek új értelmezése útján, mintha Ovidius *harmadik* neje a Fabiusok hírneves családjából származhatott volna. Ovidius neje a Fabius nejeének Marciának bizalmas cliensnöje volt és nem előkelő származású nő. N. igazán frappans módon érvel nézete mellett és idézetei meglepően igazolni látszanak állításait. De az a hang, melyen Ovidius nejeéről szól, kit szintén ügyének támogatására biztat, a döntő bizonyosság ellen hozható fel.

De ha el is fogadnám N. emez értekezésének zárókövetkeztetését, kevésbbé tehetem az Ovidius relegatiójának okára nézve fölállított vélelem tekintetében, mely Ovidius száműzetésének okát az Agrippa Postumus ügyébe való belekeveredésében találja. Hogy Némethynek feles számmal van idézete, melyekkel bizonyítani kíván, azt elismerem. De helytelennek tartom, hogy e kérdésre vonatkozó irodalmat tüzetes vizsgálat alá nem vette. Csak Schanznál talált volna elég igen értékes és figyelemre méltó újabb meg újabb értekezést, melyekben újabb vélelem is merül fel. De ha megelőgzik Boissier: *L'exil d'Ovide* (Revue d. d. Mondes 1867.) és Villenave (Rev. de phil. XXXIV, 342. és köv. l.) értekezésének megemlítésével, nem lett volna szabad a közkeletűvé vált érvek czáfolatát elmulasztani. Tudós-társaink iránti köteles tisztelet kívánja ezt meg. Aztán, hogy megerősítse az egyik vélelemmel a másikat, úgy tűnteti föl a dolgot, mintha Fabius neje ismert fecsegeésével esvén áldozatul, Ovidius mintegy lelkiismereti furdalást érzett, mintha miatta lett volna áldozat. Ezért követ el N. szerintem erőszakos, a *petitio principii*-re erősen emlékeztető emendatiót. Ugyanis az Ep. ex Ponto IV, 6, 14. sorában, mely így hangzik:

Ipsum morte tua **concidit** auxilium

a *concidit* helyett *constitit*-et tesz és úgy értelmezi a helyet, hogy az a jóindulatú segítség, melyet Fabius Ovidiusnak nyújtott, mert már ott állott a dolog, hogy Augustus a kegyvesztett embernek meg-

bocsát, okozta Fabius vesztét. Tehát = maga a segélynyújtás életedbe került.

Ily erőszakosságot követ el Némethy a szövegen, csakhogy vélelmét dönthetetlen érveléssel támogassa, mely szerint a költő akkor, mikor az Agrippa miatt elveszett Fabius halálával magamagát is okolja, a saját ügyét az Agrippáéval hozza elváihatlan kapcsolatba. Úgy de ha a *conciát* megmarad, sokkal jobb értelmet kapunk. Ovidius egyszerűen azt mondja: Fabius halálával kidőlt legjobb támaszom. Az lehetséges, hogy Ovidius neje, a Fabius nejének cliens barátnője megnyerte Ovidius részére Fabius pártfogását, de az Agrippa Postumus ügybe csakis Fabius volt beavatva.

Szeretettel foglalkoztam Némethy nagybecsű kommentárjával, fokozta kedvem Ovidius mélabús költészete, melybe alkalmam nyílt újólág belemerülni. Egyhangúnak, többször üres rhetorikának látszik a sok kesergés, a sok rimánkodás, de azért mégis a szív bensőjéből áradó melegség hat át. A tisztán egyéni színezet, a tisztán egyéni érzésvilág egy modern költő hatását teszi Ovidiusnál. N. értelmezéséből újabb vonását nem igen láttam meg a költő arculatának. Sajnálom, hogy Némethyre Vollmernek Statius magyarázata nem tett oly hatást, hogy az exogesis újabb alakja a műszerkezet pszichológiai elemzésében áll. A rokonhelyek idézete bizonyos belső életet nyer ez úton. Mily érdekes volna pl. a *Tristia második* könyvét alkotó nagy Apologia szerkezetét bemutatni! N. tudósok számára akar írni, de az egyetemi hallgatóknak is. Ezeknél pedig első teendő az érdekeltetés. És épen e hallgatókra, de sőt a külföldre is tekintettel szükséges lett volna reflektálni a magyar Ovidius-irodalomra. A Tud. Akadémia ez új vállalatát örömmel üdvözöljük, mert ha latin nyelven értelmezzük a klasszikusokat, a magyar elme termékeny és leleményes munkáját teszszük ismertté a művelt nyugat előtt és szerzünk ezzel becsületet, mint remélem Némethy is szerez emez újabb művével.

(Budapest.)

HEGEDÜS ISTVÁN.

Rácz Lajos: Rousseau és Sauttersheim. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből.) XXII. k. 6. sz. M. T. Akadémia, Budapest, 1913. 8-r. 61 l. Ára 1.60 K.

Rousseau magyar barátjának, Sauttersheim Ignácznak, rejtélyes egyénisége Rousseauanak több külföldi életrajzíróját foglalkoztatta. Nálunk Dux Adolf és Tóth Béla (*Magyar Anekdotalincsek*, VI. k. 231—235 l.) írtak róla. Rácz is már három ízben foglalkozott vele. (*Vasárn. Ujs.* 1910, EPhK. 1911, *Akad. Ért.* 1912.) Rácz fenti című értekezésében ismét több tőle származó vagy rávonatkozó, részben kiadatlan levelet közöl s ezen levelek és egyéb szorgalmasan összegyűjtött adatok alapján megírja Sauttersheim életrajzát és a genfi filozófussal való barátságának történetét, úgy hogy az ő kimerítő kutatásai után Rousseau egyetlen magyar barátjának személyisége tisztán áll előttünk.

Sauttersheim Ignác jómódú és tekintélyes budai kereskedő-családnak volt sarjadéka, a mely 1663-ban I. Lipóttól német biro-

dalmi nemességet nyert. 1738-ban született Budán. Atyja S. József Manó kereskedő volt, a ki huzamosabb ideig viselte a polgármesteri tiszteletet. A középiskolát valószínűleg a budai jezsuita kollégiumban végezte. 1760-ban Mária Terézia a pozsonyi udvari kamarához fogalmazónak nevezte ki. Csinos, művelt, jómodorú ifjú volt, miként azt egy bécsi nőnek, Pichler Karolinának, emlékirataiból tudjuk és bizalmas ismeretségben állt Mária Terézia egy udvarhölgyével. Könnyelmű, mulató természetű ifjú lévén, uzsorások karmai közé került és meghasonlott családjával. Egy szép napon, hogy hitelezőinek zaklatásaitól megszabaduljon, megszökött Pozsonyból és élete hátralevő éveit Német-, Franciaországban és Svájcban töltötte igen szegényes viszonyok közt. Sohasem tért vissza hazájába. 1767-ben halt meg Strassburgban. Korai halálát valószínűleg a kicsapongó életmód és a sok nélkülözés idézte elő.

Rousseauval a svájci Môtiersben ismerkedik meg 1763 tavaszán. Saját vallomása szerint azért kereste fel, mert remélte, hogy Rousseau társasága és tanítása az erény útjára fogja téríteni. Körülbelül négy hónapra át igen sokat vannak együtt. Rousseau *Vallomásainak* XII. könyvében elmondja ismeretségük történetét. A filozofust egy svájci barátja óvatosságra inti s azzal vádolja a fiatal magyart, hogy Franciaországnak fizetett kéme. Rousseau nem hiszi el e vádat, de azért jónak látja illetékes helyeken Sauttersheim előlétele után tudakozódni. Kiderül, hogy magyarunk alaposan visszaélt a náiv Rousseau bizalmával s Môtiersből való távozta után, meg azután Strassburgban is, ugyancsak kompromittálja neves pártfogóját. Rousseau ezért szakít vele, Sauttersheim mindamellettt időközönként ír neki, de ő tartózkodó és hideg marad vele szemben.

E honfitársuunknak Rousseauval való viszonyára és általában külföldi szereplésére nem lehetünk büszkék. Streckeisen-Moultou, Bodemann, Beaudouin, Brédif s mások közönséges kalandornak tartják. Valóban könnyelmű, megbízhatatlan, nyugtalan vérű, gyenge jellemű ember volt, nem nagyszabású kalandor, csak afféle jobb sorsra érdemes, lejtőre tévedt, letört existencia, milyeneket, sajnos, a magyar föld bőven termel. Hitelezői elől, talán egyéb «erkölcsi» szépséghibák miatt is, külföldre menekül s ott egy ideig báró Sautternként szerepel, azzal dicsekszik, hogy Nádasdy generális hadsegéde volt s mint ilyen megebesült a lissai ütközetben, külföldre való távozására okul azt hozza fel, hogy a protestáns vallásra való áttérése miatt Mária Terézia részéről üldöztetéseknek volt kitéve. Môtiersben egy vendéglős cselédjével szó viszonyt, majd Strassburgban zavarja meg egy házaspár békéjét. Mindezek eléggé jellembevágó dolgok. Rác mégis igyekszik némileg rehabilitálni. Valóban komikusan hat, midőn Rousseau, a ki évtizedeken át vadházasságban élt egy teljesen műveletlen nővel, olyan nagy felháborodással tör pálczát szoknyahős magyar barátja felett, az is igaz, hogy a kémkedéssel való gyanúsítás, melyet Tóth Béla is valószínűnek tart, alaptalan volt, az is kétségtelen, hogy a leleplezése után írt levelei bűnbánatról, komoly javulási szándékról tanuskodnak és jellemére határozottan kedvező fényt vetnek. Mindazonáltal szerintem Sauttersheim nem nagyon érdemli meg a túlságos védelmet. Rác Sauttersheim hazudásainak okát abban látja, hogy «álszemérem tartotta lenyűgözve erkölcsi érzését.»

(54—55 l.) Szerintem olyan nagyokat fülleneni «álszeméremből» nem lehet. Megtérését is óvatosan kell fogadnunk és ne feledjük, hogy ebben a korban Rousseau-nak s az angol irodalomnak hatása alatt érezlegni s az erényről szónokolni nagyon szerettek az emberek, a gyakorlatban azonban annál kevesebbet törődtek vele.

(Budapest.)

BIRKÁS GÉZA.

Vértessy Dezső: Anthologia az újkori görög nép költészetéből.

Száz görög dal. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — Budapest, Franklin, 1913. 8-r. 184 l. Ára 4 K.

A könyv sikerének egyik záloga már maga a szerző neve, ismert nemcsak klasszikus, hanem vulgáris középgörög fordításairól is. Tárnya rokonszenvedéséhez ugyan nálunk elég szó fér, mindamellett tagadhatatlan, hogy a sikerhez ez is hozzá fog valamivel járulni. Szerencsés időszerűsége is fog neki valami varázst kölcsönözni, ha nem is épen oly erőset, mint egy másféle érzelmű és érdeklődésű közönségnél. Czeljének szép teljesülése volna, ha áttanulmányozása után egy kissé több melegség terjedne el a szívekben, ha, mint ezt V. hiszi, sikerülne barátokat szereznie a mai görög népek, «mely... méltán tarthat számot sokkal megértőbb, sokkal megbecsülőbb bírálásra, mint a mi nálunk is járatos.» A mennyiben ezzel a cél eléréséhez hozzájárulhatok, készséggel kijelentem, hogy V. könyvét ily föladatra termelt műnek tartom: azaz sikere igazi alapjúl saját belső értékét jelölhetem meg. A mit V. bevezetésében «Az újkori görögség költészete» czímen lendületesen, talán kissé túlzott pathos-szal elmond, tartalmas, szép essay; a mit pedig magából a költészetből négyes csoportosításban (I. A szabadságharcok költészete. II. Szerelem. III. Történetek és másfajta dalok. IV. Műköltőköl), összesen 100 dalt ad, értékes szép gyűjtemény, a válogatás s a művészi siker szempontjából egyaránt. A két részben mindazt, a mit ezelőtt mondtak és közöltek e körből (így Erődi), jelentékenyen fölülmúlja sokoldalúságban s művésziességben. Könyve az újkörögséghez férközésnek egyik eléggé nem becsülhető segédeszköze s magyar fordítási irodalmunknak is kétségkívül nyeresége.

A *gyűjtemény összeválogatását* illetőleg a 9 műdal esetlegességét nem tekintve, meg kell állapítanom, hogy alig pár kivétellel két gyűjteményre (a Sigalas-féle *Συλλογή* ra s Passow *Popularia carmina-jára*) szorítkozásával, bármily teljes is különösen az utóbbi, lehetőséget teremtett értékes változatok vagy épen darabok mellőzésére, másfelől értéktelenebbek fölvetelére. A mit vesz, (nem állítom az ellenkezőt), ízlésről, tapintatról s sokoldalúságra törekvésről tesz tanuságot, annyira, hogy alig van köre az újkörög népköltészetnek, a melyet figyelmen kívül hagy, alig, a melynek a másik fölött különösebb előnyt ad s szinte hiány nélkül tartalmazza a legünnepelebb darabokat, mégis egyrésztől becsúszott egy s más, a mi elmaradhatott volna, pl. a 65., egy jelentéktelen rémversezet Smyrnából, a 17., egy nem egészen ép változata egyébként értékes dalnak, az I. csoport 1—14. költeményei közül is egynémelyik, viszont elmaradt egy kör, a mely az irodalmilag legértékesebb szemeket adja: az egyes

dalokban *ma is* népszájon élő *Δρυὴς Ἀχιλλεύς* nagy közzégyűjtött epikus ciklus,¹⁾ sőt a pompás és oly jellegzetes distichonokból is több elkelt volna. Mind e kifogás azonban eltörpül azon előnyök mellett, a melyeket már felsoroltam s a melyekhez hozzáfűzhetem azt az újat, hogy V. gyűjteménye szerencsésen kielégíti az összehasonlító népköltészeti tanulmányokat is, a mennyiben számos költeménnyel becses forrásokat tesz hozzáférhetővé a magyar, szláv, ált. balkáni s egyéb népköltészeti motívumok tanulmányozói részére.²⁾

Bevetése és jegyzetei általános, valamint részletekbe ható fejtegetéseiből kiemelem az egyező görög-magyar motívumokról nyilvánított helyes mérséklésű felfogását 34. és 36—37. lk., továbbá a Chárosz-alak hamisítatlan népiességének helyes megfigyelését.³⁾ Azonban már ezen utóbbihoz hozzá kell tennem egyfelől, hogy Eroszról ugyanezt nem lehet oly határozottan állítani, másfelől, hogy az antik hagyomány folytonossága e két alakra egyáltalán nincs bebizonyítva: Chárosz pl. csak a XVI. századig viheto föl a népköltészetben, Erosz pedig, a hol nem direkt műköltészeti hatás, a közzégyűjtött epikának köszönheti lételetét (ennek egyes darabjai beszélnek *ἔρωτοδουλίᾳ*-ról, *ἔρωτοχαστρον*-okról s egyéb hasonlókról, a melyekben több a nyugati, mint az antik szellem!). A Chárosz dalokban kedélyben az én érzésem szerint mégis csak több a zordonság, mint a keléyesség (41—42. lk.): a 75. költemény pl. az eredetiben sokkal komorabban hat, mint V. fordításában, a hol a színek kissé tompítva vannak, holott az újjörög népköltészet igen erős színeket használ egyfelől a sír undorának (v. ö. pl. a 16. és 46. költ.), másfelől Chárosz iránti gyűlöletének a kifejezésére. Míg V. 18. l. a «világba szállás»-t új motívumnak találja, én állíthatom, hogy ez ősi görög vonás modern megnyilatkozása. A neve a közzégyűjtött óta tipikus újjörög *ξενεῖα*, a szomorú fogalom azonban szakadatlanul él Odysseustól a mai kor diasporában élő *ρωμὸς*-áig.⁴⁾ Egy kevés helyreigazítást, illetőleg pótlást kell még

¹⁾ N. G. Politisz, athéni tanár a görög néprajzi társaság folyóiratában, a *Λαογραφία* ban (I, 1909—10., 169. s köv. lk.) egyedül az eposz záró részletének, a hős és neje halálát tartalmazónak, 72 ma élő változatát közölte!

²⁾ Ilyenek: 66. Az elszakított kedvesek (~ Kádár Kata), 67. A hü feleség (~ mindenfelé), 69. A rossz anya (~ mindenfelé), 71. Jánisz Kalmár bátyja (testvér ismeretlenül megölése ~ mindenfelé), ennek változata 83. A leány a fegyvertornán (~ Az Béla királyról és Bankó leányáról szóló széphistória), 73. Ártá hídja (~ Kőmives Kelemenné), 74. Áreté meg a Halál (~ Lenora-mondakör; Arany: «Bor vitéz»), 60. A pap csókja (~ német népköltészetben). V. számtalan helyen utal egyébként a görög kléftisz-dalok és szerelmi versek s a magyar kurucz-költemények és népdalok motívum- és hangulatbeli egyezésére.

³⁾ Mellékesen: a név túlnyomóan *Χάρως*-alakban járatos a népköltészetben, Charon-ná antikizálása tehát teljesen felesleges.

⁴⁾ Talán nem lesz érdektelen itt fölemlítenem, hogy a mai nagy kiterjedésű *ξενεῖα*-ciklusnak (megjegyzendő: ennek egy része a *κακὴ μάνα*-csoport, a melyből egy változat V.-nél a 85. költ. «Az árva fiú» czímen) jóval a középkori költemények előtt, a messze régiségben fellelhető szinte minden vonása. A VI. századbéli aszketikusnál, Joannis Klimaxnál találtam e fogalom legrégebb — persze közvetett — fejtegetését. A *Κλίμαξ λόγος γ'* címe ez: *Περὶ ξενεῖας* (a szerzetesélet mint «idegenbe vándorlás

a *dalok szerzőségével* kapcsolatban eszközölnöm. Noha V. (5. l.) igen helyesen megjegyzi, hogy nem egy névtelenül szereplő költeménynek ismerjük a szerzőjét, néhány ilyen mégis név nélkül közöl. E hiány következőképen pótolandó. A 8. (Szabadlegények esküje) Rigasz-dal, a 9. (A szabadlegény halála) A. R. Rangavisztól való,¹⁾ a 63. pedig (A szabadlegény és anyja) Spyr. Trikupisztól,²⁾ végül a 64.-et (A szőke leánya halála) tartalmazza a Solomos-corpus is.³⁾ Vértesy elismerése tehát 35. l. a 63. s 38. l. a 64.-ről ezen szerzők javára irandó a személytelen nép helyett.

Elvi jelentőségű tény az, hogy V. az *eredeti költemények mértékéhez* nem mindenütt tartotta magát (3. l.). Ezen elv helyességét a lírai költeményekre minden továbbiak nélkül elfogadom: a 15 szótagos versus politicus e nemben nekünk elviselhetetlen; epikus dalokra nézve is el kell ismernem, hogy változatos formákkal fölcserélése a fordítás élvezhetőségét nagyban fokozza, azonban e csoportot illetőleg a műfaj belső lényege szempontjából óvást kell emelnem. A lírai költemény egy egység magában, a maga sajátos külön hangulatával, a melynek szerintünk más és más forma kell, hogy megfeleljen. Más az epikus dalköltészet az ujjörögben, mely egy összefüggő nagy szövedéket alkot. Ennek oly tipikus és szentesített formája a 15 szótagos, mint pl. a szerb népköltészetnek a tízes. E csoport fordításában teljesen philologiai álláspontra kell helyezkedni, egynemű dalokra ugyanazon formát alkalmazni, legyen az az eredeti tizenötös vagy valami más, pl. a Vértesy-nél is túlnyomó tizenkettes.⁴⁾ E mellett szólnak egyéb, hasonlóan philologiai fölismerésen alapuló érvek. A formájukban egységes dalcsoportoknak t. i. *egységes technikai sajátosságai* vannak, a melyek fordításban igen könnyen elkallódnak a formák tarkaságai folytán. Ilyen, hogy csak a legnevezetesebbet, noha legelembbet említsem: egyező helyzetekre ugyanazon kifejezések, *ismétlődő* (fél

bujdosás» fölfogva!) s a részletek teljesen párhuzamba állíthatók a középszerűs és ujabbkori népies költemények gondolataival. V. ö. Migne, Patrol. græca 58. köt. 664. s köv. lk.

¹⁾ Thumb, Handb. d. ngr. Volkspr.² XXIX. l. forrásjegyzéke szerint a 8. Πολεμιστήριον néven adva Ἐπιτομὴ ποιητικῆ ὑπὸ Ν. Μιχαλοπούλου, Athen, 1888, 6. l. és Περὶ τῆς ἁπάντησιν τῶν ἐκλεκτοτέρων τετραχύων τῆς νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως ὑπὸ Κ. Τεφερίκη, Athén, 1868, 16. l., a 9. pedig utóbbi h. Ὁ κλέφτης cz. 360. l. A 8.-hoz megjegyzem, hogy a V. használta változat úgy látszik rövidebb a Thumbnál is 234. l. közölnél: ennek 44 sorából az övé csak 30-at tartalmaz, elhagyva a 11—24. verseket. Az eredetiben egyébként a kezdet kérdés: Ὡς πότε παλληχάρια νὰ ζῶμεν στὰ στενά...; •Meddig éljünk, legények, a hegyzurdokokban?•!

²⁾ Manólisz Triandaphyllidisz Ἐπιστήμη καὶ ζωὴ. Ἐνα βιβλίον γὰ τῆ γλώσσα μας cz. Thumb i. k.-ról szóló (pompás néprnyelven írott) tanulmány, Δελτίον τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου II. (1912) 64. l. 37. j. szerint. Állítását nincs módomban ellenőrizni.

³⁾ Διονυσίου Σολωμοῦ Ἄπαντα τὰ εὐρισκόμενα... ὑπὸ Κώστα Παλαμᾶ, Athen, 1901. (Βιβλιοθ. Μαρασλή 138—139. sz.) 13. l. Ὁ θάνατος τῆς ὄρφανῆς. cz.

⁴⁾ Nagyon rövid forma választása igen hátrányos, mivel a tizenötös elég nagy tartalmát olykor alig sikerül hiány nélkül átönteni (ebben szenved pl. a 21. és 26. költ.), még a versek számának a megtoldásával sem, a mi az eset a 21. 23. 24. 46. (5-ből 10). 76. (16-ből 32). 79. 82. (4-ből 8) és a 84. verseknél.

vagy egész) sorok alkalmazása, az ujjörög népköltészet ez egyik leg-szebb, jórészben bizonyára önálló nemzeti (középkori) tradíciót képviselő sajátja.¹⁾ Mily könnyen veszélyben forog ez s mennyi sajátos görög szín törlődik el vegyes formák alkalmazásával! Sajnálattal láttam, hogy V. erre az epikus sajátásra egy dal keretén belül sem ügyelt. A 69. (A rossz anya) pl. az eredetiben egy egész rendszerét tűnteti föl az ismétléseknek (18=23=27=31; 19=24=28=32; 21=25=29=33; 22=26=30) s ez a rendszer a fordításban, persze jórészt a rím miatt, eltűnt. Jobb az eset a 70., kevésbé a 72. s az egyébként ritka szép 74.-ben. De nem ügyelt az igazi ismétlődő mozzanatokra sem, mikor t. i. különböző költeményekben térnek vissza ugyanazon helyekre ugyanazon kifejezések, illetőleg sorok. Az a mozzanat, hogy valaki tört ránt s leszúr valakit, három helyen fordul elő: a 66.-ban (35—36. sk. 128. l.), 69.-ben (39—40. sk. 133. l.) s a 71.-ben (33—34. sk. 136. l.), a nélkül, hogy egyforma hangzásúak volnának, mint az eredetiben; az orvoshoz könyörgés két helyen: 83. (23 sk. v. 147. l.), 71. (29. sk. v. 136. l.) hasonlóan. Egy kedves technikai sajátág, a hős után kérdezősködés (ez vagy az a személy vajjon hol lehet?) az egész gyűjtemény egyik legszebb darabjában, a tisztes régi korú, XVIII. századeleji «Miliónisz Chrisztosz halála» címűben (20. vers 84. l.) a legszebben van visszaadva, ellenben a 17.-ben (Jiftisz vitéz, 82. l.) 3. sk. versekben teljesen félreismerve, — a mihez azonban szívesen ismétlem már fent tett megjegyzésemet, hogy e dal szövege elég rossz állapotban van.

V. ujjörög tudása teljesen mondható, már a mennyiben ez, mindnyájunkra nézve, a nehezen megszerezhető, sőt meglétük esetén is fogyatékos eszközök mellett lehetséges, mégis meg kell jegyeznem a következőket: A 9. nyolczadik versszakában *γαλανά μάτια* — «szelíd» szemek; a 19. és 30.-ban *ἀντάρα* = kód; a 21. *δόλια* = «szegény»; 22. *ρίχνον στο σημάδι* = cselba lőnek (*σημαία*—*σημάδι*!); 24. *ἦλιος ἔβασίλευε* = a nap lenyugvóban volt...; 71. *χρυσοκάλυγο* = aranypatkós; a 73. *χαμάρα* = hídív (*κάμαρα*—*χαμάρα*! ominózusan fölcserélve Erődinél is); 77. *ἀπὸ τὰ πρῶτα* = *πρὸ τὰ πρόβατα* (nem lat. pratum!), u. o. *δειλωό* = estefelé; a 67. és 35. *ἐλιά* (*ἐλίτσα*) = olajbogyó, mint szépségfolt vagy anyajegy a testen (magy. lencse); a 67.-ben tehát a férj ismertető jegyül nem «olajág»-at nevez meg, hanem «lencsét» neje *μελλέν* és *αρχάν* (*μάγουλο* = arcz!); a 35.-ben sem ezüst ékszeréről van szó, hanem a ruha ezüst gombjairól, aztán a nyakon lévő jegyekről. Utóbbiban *σύρε στο χαλό* = eredj Isten hírével! A 35. mellett még a 47., 84. és 85. hiányaira figyelmeztetném szerzőt.

¹⁾ Sem helye, sem ideje e téma részletesebb fejtegetésének, csak röviden kívánom jelezni, hogy miután az újabkori balladák e sajátja mint kialakult rendszer mutatkozik a középkori verses elbeszélésekben, e szláv hatástól független létezéséből következtethetni speciális görög voltára. Rendkívül nyerne kultúrhistoriai távlatban e mozzanat, ha, mint ezt remélem, más helyen bebizonyíthatom, hogy a rendszer kialakítása Homeros utánzására vezethető vissza a középkori vulgáris elbeszélésekben. A népköltészet mindenütt magától jelentkező vonásai mellett itt nem egyszer találkozunk régi tradíciók közvetett vagy közvetlen fölvételével.

Végül egy, a külső philologiai munkához tartozó tényt! V. bevezetésében (3. l.) azt mondja, hogy az eredetieket könnyű lesz megtalálni; kijelenthetem, hogy épen ellenkezőleg; rendkívül fáradságos és időrabló munkával sikerült nekem magamnak is. A jegyzet «Sig» és «Pass» jele mellett föltétlenül ott kellene lennie a lap, sőt a darab számának is!

Tisztából kifolyólag hosszasabban időztem philologiai érdeklődésre számot tartó pontoknál, — már csak azért is, mert oly ritkán esik szó nálunk újjörög dolgokról — végső szavaimat azonban ismét a költői oldal értékelésének szenteltem. V. könyve sok gyönyörűséget és élvezetet szerzett nekem s meg vagyok győződve, másoknak is, kiknek, épúgy mint fordítónknak, a görögség «maga... az élet és a napfény...» Kívánom és óhajtandónak tartom, hogy sikere, érdeme szerint, minél szélesebb körre terjedő legyen!

(Budapest.)

CZEBE GYULA.

Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, Németh József, 1912. 8-r. 46. l.

A részletmunka, mely drámai irodalmunk történetírásában a Bayer József megvetette alapokon föllendült, jelen dissertatióban értékes anyaggal gyarapodott Szerencsés már a téma megválasztása is. Idáig, Sziklay Jánosnak a magyar népszínmű eredetével foglalkozó speciális munkájában,¹⁾ e műfajnak inkább külső történetét birtuk. Szentgyörgyi László²⁾ Szigligeti kapcsán már külön külön egy-egy népies alak irodalmi multjára adott visszapillantásokat. Ismeretes volt, hogy a Szigligetinéél műfaji öntudatra emelkedett népies színmű, a míg az önálló formát megtalálta, idegen drámafajok keretei közt fölbukkanó egyes alakokban élt tovább. Ezeknek a típusoknak rendszerbe állítására, tekintetee az elbeszélő irodalomra is, szerző vállalkozott, elvégezve az előmunka jórészét a magyar népszínmű megírandó történetéhez és általában számos adalékot nyújtva, szociális jellegű irodalmunk ismeretéhez.

Szerző az irodalmi folytonosság hiányára hivatkozva 1772-től kezdi tárgyalását. Szerencsésebb a másik időbeli határa: 1843, a *Szökött katona* megjelenése, mely már magának a műfajnak is belső eseménye volt. A nyomtatásban meg nem jelent műveket szerző elvileg kizárta vizsgálódásaiból. (Tényleg azonban fölvesz egy-két kéziratot művet.) Az ilyen korlátozás mellőzné irodalmunk és műveltségünk történetében pl. Kazinczy levelezését, a külföldi nemzetek történetében a népi és vásári színjátékokat. Drámai műnél, mely nyomtatott betűk nélkül is él a színpadon és hat, mely, ha nyomtatásra került is, többnyire színházzal érintkező emberek írták, hol az irodalmi folytonosság egyik hatalmas támasztéka maga a közönség volt: egy-egy láncszemet veszíthetünk el így a leszármazás feltűntetésekor. Helyesen különbözteti meg szerző a népiesség két fajtáját, az egyik-

¹⁾ A magyar népszínmű története. I. A legrégebbi időtől Szigligetiig. Budapest, 1884.

²⁾ Szigligeti népszínművei: Budapest, 1910.

ben az író hangja és fölfogása népies, a másikban ő háttérbe lép és csak az alakjai valók a népből. Az előbbit, melyet szerző jogosan hagy el, talán szubjektív, az utóbbit objektív népiességek is lehetne nevezni.

Ezen szempontból kiindulva nagy szorgalommal és a philologiai részletkérdésekben való tájékozottsággal gyűjtötte össze anyagát a szerző. Főérdeme a sokféle alaknak egymástól világosan elkülönített típusokba való beosztása. Itt sorra veszi a falu népét irodalmunkban s az egyes típusokon belül időrendben halad. Jellemzései találóak és tömörek, néhol szűkszavúak is. A típusok szerepeltetésének általános eredményeképp megállapítja a szerző, hogy az erősödő népies irány a komikus mellékalakok helyébe lassanként komoly, sőt idealizált főhősöket léptet. Egy-egy alak külön megrajzolt fejlődését nem kapjuk. De az adatokból annyi már kivehető s az összehasonlító kutatások csak meg fogják erősíteni, hogy az út egy európaszerte közkeletű típus bevándorlásától vezet az alakok élet után való mintázásához. Egy-egy alak aztán külön magyar hagyományoknak lesz kútforrása, mint pl. a Bessenyei Pontyija (v. ö. 22. l.). Figyelemre méltó, hogy a magyarosítások népiességei a népies irány német kezdeményezőivel (Stephanie stb.) csaknem egyidőjűleg lépnek fel. Egyes típusok gyökérszállai még régebbre nyúlnak vissza. Ilyenek a Plautus óta minden irodalomban népszerű szájhős katonák, vagy a naiv falusi leány, kinek városi öse Molièrenél (*École des femmes*) keresendő. A külföldi típusok szempontjából kiinduló tárgyalás nagyjában készen fogja találni a magyar részt a szerző munkájában. Itt-ott lesz ugyan még pótolni való — így pl. a rablótípusból (16—18. l.) kimaradt a Versegly szimpatikus utonállója (*Szerelem gyermeke*), — de ezek sokkal kevésbé ártanak a dolgot használhatóságának, mint a tartalomjegyzék és szómutató hiánya. Lehetett volna az egyes típusok népszerűségének föltüntetésére némi statisztikai kimutatást is adni. Az a körülmény, hogy e dolgot több szótárszerűséggel fölruházva szeretnők látni, csak azt bizonyítja, hogy tárgykörében a további munkának állandó segítője lesz.

(Budapest.)

ZOLNAI BÉLA.

Katona Lajos Irodalmi Tanulmányai. 2 k. A Kisfaludy Társaság kiadása. Budapest, Franklin, 1912. 8-r. 405, 417 l. Ára 12 K.

Ha a Kisfaludy Társaság nem is választhatta Katona Lajos tagjai sorába, most legalább irodalmi munkássága legjavának összegyűjtésével akarta abban a megtiszteltetésben részesíteni, melyhez korai halála miatt nem juthatott a magyar népköltészetnek legalaposabb ismerője s legnagyobb kutatója. A kétkötetes gyűjtemény terjedelmes előszavában (5—103. l.) Császár Elemér írta meg a baráti szeretet melegével és közvetlenségével Katona életét, megrajzolta híven és részletes pontossággal tudományos fejlődését s méltatta nagyszabású munkásságát, a II. kötet végén pedig összeállította művei teljes jegyzékét. A bevezetés és jegyzetek fölöslegessé teszik, bármennyire szeretnők is és bármily jó alkalom kínálkozik is e tanulmányok ismertetésének keretében, hogy bővebben foglalkozunk Katona tudós egyéniségének és munkásságának fejtege-

tésével: csak ugyanazt ismételhették, a mit Császár Elemér minden fontos mozzanatra kiterjeszkedő munkájában már feldolgozott.

Nagy gonddal és lelkiismeretességgel készült a tanulmányok megvalóztatása és kiadása is. Nem pusztán lenyomatai a különböző folyóiratokban megjelent cikkeknek, hanem nagyrészt Katona saját, gondosan átjavított s állandóan bővített kézipéldányai alapján kerültek sajtó alá. Így legrégebb művei sem avultak el, hanem ép annyira a mai kutatás színvonalán állanak, mint annak idején.

Sajnos azonban e tanulmányok nem nyújthatnak mindenben hű képet Katona sokoldalú és gazdag munkásságáról: a kiadónak számolnia kellett azzal, hogy a Kisfaludy Társaság könyveit nem szakembereknek, hanem a művelt nagyközönségnek szólnak. Így hiányoznak éppen Katona eredményekben legértékesebb irodalomtörténeti értekezései, melyek azonban az Akadémia kiadásában önállóan is megjelentek vagy éppen folyóiratunk lapjairól a *Philologiai Közöny* olvasói előtt is jól ismertek. Annál teljesebben vannak képviselve Katona népköltészeti tanulmányai: az I. k. egészen, a II-nak is jórésze folklorisztikus tárgyú — a Kisfaludy Társaság sajátos hagyományainak is megfelelően. Mindamellett nagyon jellemzőek e cikkek Katona tudományos módszerére. E tekintetben nemcsak egy elsőrangú magyar tudós képe tükröződik bennük, a kinek munkásságával kezdődik tulajdonképpen a magyar folklorisztika, hanem a külföldi nagy ethnológusok közül is talán csak Andrew Lang, a tavaly elhunyt kiváló angol tudós, állítható vele egy sorba — akár hatalmas és sokoldalú tudására, széles, az egész ó- és újkori irodalomra kiterjeszkedő ismeretkörére, akár erős komponáló készségére és lendületes stílusára gondolunk. Neki ugyan nincsenek olyan nagykonzepciósú és terjedelmes kész művei, mint jóval szerencsésebb körülmények között élt angol kortársának, kinek sokban tanítványa is volt, de nem Katona erején vagy tehetségén múltott, hogy terveit meg nem valósíthatta. Elsősorban neki nem állott rendelkezésére akkora és oly jól rendezett anyag, mint Langnak, ki az angol imperialisztikus jellegű tudománynak az egész földkerekségről összehordott óriási kincsei között dúskálhatott. Katonának magának kellett az anyagot összegyűjtenie, rendeznie és tisztázatlan részletkérdések útvesztőiben járható ösvényt teremtenie. És el kell ismernünk, hogy megingathatatlan tudományos lelkiismeretessége megvédte őt sok olyan hibától és elhamarkodott állítástól, melyeket a tudomány hegytetőin járó, nagyeszű skót tudósok gyakran szemére vetettek. De ha a sors meg is tagadta tőle, hogy nagyobb tervei bármelyikét is megvalósíthassa, egyik munkája, még a legkülönösebb kuriózumnak látszó sem szűkösödik magasabb szempontok nélkül, gondoljunk csak a Cymbeline-mesékről szóló két tanulmányára vagy a folklóre-kalendárium apró cikkeire. Nem is szólva tisztán elméleti, fogalomtisztázó s e tekintetben irányjelző értekezéseiről, mint az I. kötetben: A népköltés a néplélektan tárgykörében, a népmesékről, a mesevizsgálat főladatairól szóló, a II. kötetben az összehasonlító irodalomtörténet főladatairól, a mythológiai irányokról és módszerekről szólók.¹⁾ Ebben rejlik Katona munkásságának nagy mód-

¹⁾ Sajnos, hogy ki kellett maradnia két igen tanulságos értekezésnek, melyek német nyelven íródtak: Zur Literatur und Charakteristik

szertani értéke, épen ma, mikor főként az összehasonlító irodalomtörténet már-már teljesen céltalan, minden perspektíva nélkül való, meddő kutatások czégéréül szolgál.

Nem olvashatjuk e dolgozatokat megilletődés nélkül, a mint bennük írójuk nagy terveinek körvonalai kibontakoznak előttünk: nemcsak az el nem készült összehasonlító folklorisztikus kézikönyvre gondolok, melynek tervéről, beosztásáról, bő részleteket nyújt nekünk a kiadó az I. kötet végén, vagy a félbenmaradt magyar népmese-típusokra, hanem arra a kárra, mely szorosabban a magyar irodalomtörténetet érte Katona elvesztésével. Az ő pályája csak látszólag mutatja a tudományos célok és irányok többszörös változtatását, mert nem tekintve a román philologiai tanulmányokat, a melyek egyetemi évei alatt alapos képzettséget szereztek neki — a folklore, az összehasonlító irodalomtörténet, a régi magyar irodalomtörténetre vonatkozó kutatások nem ellentétes vagy szétágazó utakat jelölnek, hanem meggyőződésem szerint egy határozott cél felé törekednek: ez a magyar irodalomtörténet összehasonlító alapon való földolgozása. Az ő polyhistsorsága, a mint erre Császár Elemér igen helyesen rámutat, nem egy régi stíliú Reinhold Köhler-szerű Doctor Omnisciens vagy egy nagytehetségű, sokféle érdeklődő amateur típusa, hanem igazi típusa a modern tudósnak, a ki korunk rengeteg halmazokba feltorlódo adatgyűjtéseiből, a legaprólékosabb részletek intenzív megmunkálása közepett is fel tudott emelkedni az összefoglaló gondolatokig és rendszerekig. A népköltészet minden irodalom kezdete s legnagyobb föllendüléseiben is tápláló ősforrása; a népköltészet tanulmányozása, továbbá a középkori magyar irodalom sokféle hatásból összeszövődött alkotásainak rendszerezése így vezet a magyar irodalomtörténet teljesen új és eredeti épülete felé, melynek még csak alapjairól tájékoztathattak bennünket Katona legutolsó egyetemi előadásainak vázlatai.

De az anyag és a termékenyítő gondolatok nem veszték el s a Kisfaludy Társaság e kiadásával nagy hála kötelezte a magyar irodalomtörténet összes művelőit.

(Budapest,)

KIRÁLY GYÖRGY.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Otto Bardenhewer: Geschichte der altchristlichen Literatur.

III. Bd. Das vierte Jahrh. mit Ausschluss der Schriftsteller syrischer Zunge. Freiburg i. B., Herder, 1912. N. 8-r. X+665 l.

Kilencz év mult el azóta, hogy B. könyvének II. kötete megjelent. A tudós világ jogos kíváncsisággal várta már a III. kötet megjelenését, annál inkább, mert az eddigi köteteket a kritika meleg

der magyarischen Folklore (Ztschr. f. vergl. Litgesch. 1887.) Allgemeine Charakteristik der magyarischen Folklore. (Ethnol. Mitteil. aus Ungarn, I. 1887—89.)

elismeréssel fogadta, (Zeitschr. f. kath. Theol. 1902, 2; Theol. Litztg. 1904, 3) s nem kisebb ember, mint *Harnack*, «ausgezeichnete wissenschaftliche Leistung»-nak nevezte azokat. A várakozás annál megokoltabb volt, mert míg az eddigi kötetekben elég volt a szerzőnek az elért eredményeket összefoglalnia, addig itt, a IV. sz. keresztény irodalmánál, nagyon sokszor újat kell nyújtania — mert itt bizony még gyérebbek az előmunkálatok — s egyúttal nagyon sok megoldatlan kérdésre kell felhívnia a figyelmet. Általában elmondhatom, hogy B ebben a kötetben is feladata magaslatán áll és hogy sikerült ezzel a kötetével a IV. sz. keresztény irodalmára vonatkozólag az első alapvető munkát megteremtenie.

A benyomás, melyet a munka egy átlapozás után a szakemberben kelt, élénk és sokirányú, más szóval a szerzőtől adott kép vonásaiban hű és impozáns. Egyes írók tárgyalásában vannak hiányok, egyenetlenségek, de a mint a részletekből az egész kialakul és valóságos művelődéstörténeti rajzzá szélesül, az igazán pompás olvasmány s talán épen ez az érdeme a könyvnek az, melylyel — úttörő volta ellenére is — omne tulit punctum.

E nagyszerű kép alapvonalait Constantinus életének és uralkodásának főbb eseményei adják meg. A milánói edictum óta (313 jan.-febr.) a kereszténység szabad vallásgyakorlatot élvez, de helyzete épen nem kiváltságos. Maga a császár is csak halálos ágyán (337) veszi fel a keresztiséget. Utódai — a neophiták buzgalmával — tovább mennek és megkezdik a pogányság elleni támadásokat. Theodosius egy edictuma (380 febr. 27 = Cod. Theod. 16, 1, 2) a Péter által terjesztett és Damasus által vallott hit felvételére kötelez minden népet, egyéb edictumai, melyekkel a Cod. Theodosianusban lépten-nyomon találkozunk, megtiltják a pogány istentiszteleteket, az áldozatokat, de ezzel a túlságos atyáskodásával kihívja a klérus féltékenységét (Hil. Pictav. Contra Const. 5), mely egyházi ügyekben önállóan kíván intézkedni. A pogány világnak kereszténynyé való alakulása voltaképen csak most kezdődik. Egy ideig még bizonyos pogány-keresztény synkretismus uralkodik (= Ausonius), de lassankint, a mint a klérus gazdasági helyzete javul és az államhivatalok a keresztények számára megnyílnak, kezükbe jut a vezetőszerp és csakhamar lefoglalják a pogány kultúra eszközeit, műfajait. Rhetorikai iskolákat alapítanak, melyekben a pogány klasszikusokat magyarázzák a mivel a pogány írók élénk szemrehányásait vonják magukra. Így *Libanius* (Or. 16, 47 Foerst.) megrója őket, hogy Homeroszt és Hesiodost felhasználják mint eszközöket a művelődésre, de a legfontosabb kérdésekben mégis más tanokat követnek. Rendkívül jellemző a korra laodicæai Apollinaris kísérlete, ki — Julianus 362 jún. 17-iki edictuma miatt, melylyel megtiltja a keresztényeknek a klasszikusok magyarázatát — ker. szépirodalmat akart teremteni. Basilius teljesen Plutarchos nyomán ad tanácsokat a klasszikusok olvasására, nazianzi Gergely is melegen ajánlja a humanista tanulmányokat Nyugaton tartózkodóbbak az emberek: Tertullianus (de præscr. hæ. 7) azt mondja, hogy mi köze Athénnek Jeruzsálemhez, az akadémiának az egyházhoz? Oka ennek a klasszikus irodalomtól való idegenkedésnek az, hogy a rómaiaknak eredetileg sem volt annyi érzékük irodalom és tudomány iránt, mint az ilyen tradícióban nevelkedett görögök-

nek. Megegett a IV. sz.-ban, hogy egy galliai nem mert latinul beszélni aquitaniaiak előtt (Sulp. Sev. dial. 1, 27, 2), kiknél a retorikai műveltség ekkor igen magas fokon állott. Tehát nyugaton sem volt azért a klasszikusok helyzete vígasztalan. Elég e tekintetben Hieronymusra utalni, ki a klasszikus irodalommal nagyon szoros összeköttetésben állt; a klasszikus-idézetek óriási mennyiségét köszönhetjük neki. Akadtak, kik ezért felelősségre vonták, mire ő (ep. 70) Pál apostolra hivatkozott, ki szintén idézte Epimenidest, Menandert, Aratust. Minderre szükség van a kifejezés szépsége és egyenletessége érdekében, melyet csak a klasszikusoktól lehet eltanulni. Egyetlen klasszikust ítél el, és ez Epikuros. E töredékes megjegyzések is eléggé megvilágítják azt a fejlődési folyamatot, mely mutatja, miként alakult ki a ker. műveltség tisztán pogány alapokon és tradíciókon.

Kelet műveltségének nagyobb súlya eredményezi, hogy az egyházi irodalom keleten nagyobb lendületnek indult, mint nyugaton, hol csak a költészetben múlják felül a keletet. Majdnem minden görög író latinra fordítanak, míg görögre csak Hieronymust és Rufinust. Egyébként pedig ismeretes a legkiválóbb nyugati egyházi íróknak, Hieronymusnak, Prudentiusnak (és részben Ambrosiusnak) első sorban görögös műveltsége.

Jelentékeny szerepet játszanak keleten a theologiai iskolák: az új-alexandriai iskola, melybe Athanasius, Didymus, és főképp az Origenes-barátok: Basilius, Gregorius Nazianzenus és Nyssenus tartoznak, bizonyos fokig talán césareai Eusebius is. Az antiochiai iskola, melyet Lucianus alapított (+ 312) s melynek tagjai Eustathius, Theodorus Mopsuestensis és Johannes Chrysostomus voltak, az új-alex. iskolával szemben az exegesisben a *τὸ ιστορικόν*-t választotta jelszavául az Origenes-féle tradíció *ἀλληγορικόν*-jával szemben. Nyugaton alig lehet iskolákról beszélni. Bard. ugyan emleget egy «görögös irányt», melynek hívei gyanánt Hilariust, Marius Victorinust, Rufinust, Hieronymust, Ambrosiust veszi fel; ez a véleménye azonban tartahatatlán (ő maga is módosítja csakhamar), mert ezek az írók nemcsak irodalmi, hanem még theologiai szempontból is (és itt elég csak Hilariust, Ambrosiust és Hieronymust összehasonlítanunk) nagyon sok pontban lényegesen eltérnek egymástól.

Nem felejtí ki B. ebből a nagyszabású korszakból a műfajok fejlődésének rajzát sem. Itt a magam részéről szívesen láttam volna, ha kiemelte volna az *egyháztörténetírás* kiváló jelentőségét és ezzel Eusebiusnak, mint irodalomtörténeti forrásnak nagy értékét. Ilyen pontokon, ha jól ítélek, csak egyszer tudja az irodalomtörténeti szempontot a theologiai fölé emelni, Hieronymus irodalomtörténetírói munkásságának értékelésénél (63–64 lk.) a mint hogy Hieronymusról szóló fejezete a legkitűnőbb része könyvének (talán azért, mert épen itt rengeteg előmunkálattal állott rendelkezésére). Kiváló szerepet játszik e korban a *levélirodalom*; Gregorius Naz. valóságos elméletét adja egyik levelében e műfajnak, melyet nyugaton főképp Hieronymus művelt (de vir. ill. 135). A *dialog* régebben leginkább az apologeta-irodalomban szerepelt, de abban téved Bardenhewer, hogy különlegesen zsidó-keresztény vitairatokban; hiszen itt elég Minucius Felix Octaviusára utalni! A IV. sz.-ban főművelői: Hieronymus (Altercatio

Luciferiani et Orthodoxi és Dialogi c. Pelagianos II. III), Gregorius Nyssenus, ki tisztán esztétikai célzattal használja a dialógot (De anima et resurrectione, teljesen Platon Phædon-ja nyomán) Johannes Chrysostomus és Sulpicius Severus, ki be is vallja az eszt. célzatot (dial. 2, 3, 5, 6, dialogi speciem, quo ad levandum fastidium lectio variaretur assumpsimus). Külön műfaj a *ζητήματα καὶ λύσεις* = quaestiones; ez az, a mit *Henrici* aporia-irodalomnak nevez. *Jordan* (Gesch. d. altchr. Litt. 1911, 409 sk. lk.) elfogadja ezt az elnevezést, ellenben B. azt hiszi, hogy itt valódi kérdés-felelet a motivuma a műfaj keletkezésének s nem a hellenisztikus philologusok eljárása, kik Homeros nehézségeit (*ἀπορία*) kérdés-felelet alakjában fejtegették. A *gnóma* (sententia) is útát talál a IV. sz. ker. irodalmába. Sok van Gregorius Naz. költeményei közt; ezeken kívül fontos emléke a gnóma-irodalomnak *Evagrius Ponticus* két munkája: Sententiæ ad eos qui in cœnobiiis et xenodochiis habitant fratres és Sententiæ ad virgines (Migne Patr. 40, 1277—1286). E műfaj különösen a középkor latin irodalmában emelkedett virágzásra.

A költészetben új, *keresztény epika* keletkezik; versekbe (hexameter) foglalták az ó- és újszövetséget, a szentek életét, a martýriumokat (ez utóbbiak az egész középkoron át divatban maradtak). Ez a ker. epika a késői római költészet parallelája, csak a tartalom új és a dictió-t veszi a klasszikusoktól, különösen Vergiliustól (Proba Centója); így — magából a pogány irodalomból vett eszközökkel — akarták azt teljesen kiszorítani. Ilyenek voltak: *Juvencus* Evangeliorum II. IV. cz. munkája, melyben Vergilius és Homeros műveit «mendacia»-nak nevezi és a galliai Cyprianus Heptateuchos-a, melyben az ószövetség történeti könyveit foglalta versebe, valószínűleg az iskolai oktatás céljaira (Bard. 433. l.). A *lírában* a ker. génius egészen önállóan megteremtí a *hymnust*, mely eleinte a hexametert használja, de nemsokára önálló, ritmikus formát teremt magának. Az első hymnusköltő Hilarius; sajnos, B. nem ismeri Buzna értekezését (pedig latinul jelent meg): De hymnis S. Hilarii s. Hilarii s. így kissé bizonytalanul nyilatkozik e hymnusokról, ill. maradványaikról (dürftige Reste). Már Hilariusnál és a hymnus nagy mesterénél, Ambrosiusnál, is kezd szerepet játszani az accentuálás, mely Augustinus-szal (Psalms contra partem Donati, a donatista Parmenianus psalmusainak ellensúlyozására) végleg polgárjogot nyer. Prudentius hymnusai egészen új jellegű műalkotások; Paulinus Nolanus mesterien versel, de nem éri el Prudentius erejét, szövedélyét és magas szárnyalását. A görögök-nél Gregorius Naz. az egyetlen jelentékeny költő, kinek klasszikus szépségű pœmata historica cz. gyűjteménye II. könyvében van két hangsúlyos hymnus (Hymnus vespertinus és Exhortatio ad virgines), melyek az első hangsúlyos versek a görög irodalomban, bár hiteleségükhöz szó fér (Bard. 179—182 lk.; ugyanitt megemlítve Vári collatiója az EPhK. 20—24, 1896—1900. évf.-ban a cod. Med.-Laur. sign. Plut. 7, 10, sæc. XI-ről).

Ez nagy vonásokban a ker. irodalom e nagyszerű korszakának képe, úgy a mint azt B. e könyvében (főkép 1—34 lk.) megrajzolta. Természetes, hogy a mi a részleteket illeti, lehet néhány alapos kifogást emelni. Mellőzve néhány apróságot (Cassiodorius gyűjteményét nem említi Tyconius-szal kapcsolatban; Wilmart czikke ki-

maradt a Peregr. Aetheriæ tárgyalásánál: L'itinerarium Eucheriae. Revue Bénédictine XXV, 1908, 458—487 lk.; ugyanezen itinerariumura vonatkozólag nem értékesíti kellőképen Löfstedt nagyszerű tanulmányának: Philol. Kommentar zur Peregr. Aetheriæ eredményeit stb.) lényegbe vágó fogatkozás, hogy a kéziratokról általában gyengén és hiányosan tájékoztat, pedig bár inkább erre fektetett volna nagyobb súlyt, mint a theologiai és dogmatörténeti fejtegetésekre. Hilariusnál, Prudentiusnál jól tájékoztat a kéziratokról, de ezek a szerencsés kivételek. Ép így állunk a forrásokkal is; majdnem elejétől-végig nélkülözi az ember a forrásokra való alapos és részletes utalást, pedig ezeknek ismerete nélkül alig lehet valamely íróról helyes kritikát mondanunk. Az irodalom általában bőven szerepel, talán csak a legújabb irodalom néhány adata hiányzik. Ausoniusnál szívesen vettem volna egy kissé több irodalmat.

Általában azonban a könyvet — a feladat nagyságához mérten — kitűnően sikerültnek kell mondanom. Erre még inkább illenek Harnack szavai, melyeket a II. kötetről mondott (hozzátéve, hogy e kötetben sokat ad B. a sajátjából is!): Ein Werk redlichen Fleisses, das die Bemühungen einer Generation vollständig und unparteilich zusammenfasst und der kommenden Generation vertieftere Arbeit erleichtern wird.

(Lund.)

RÉVAY JÓZSEF.

F. Lillge: Komposition und poetische Technik der *Διομήδους* *Ἡρώεα*. Ein Beitrag zum Verständnis des Homerischen Stiles; Gotha, 1911. Fr. A. Perthes A.-G.; nagy 8-r.; VI+116 l. Ára füzve 2 Márka.

A szükségszerű töredékesség mellett is, mely az önkorlátozásból eleve világos, napról napra nő ennek a kísérletnek jelentősége, mely az Ilias egy alkalmasan kiválasztott és bizonyos egységet alkotó részén akarja megmutatni, *mily célokat kell a kutatás mai állása szerint a Homeros-interpretationának követni.*

Eredményei három irányba ágaznak. *Először* az «*empirikus poetika*» szemüvegén, mint művészi egységet vizsgálja az oly különféleképen megítélt *E*-t s a művészegyén kétségtelen árulóiként: Diomedes személyében határozott középpontot, az elrendezés megett szinte geometrikus tervvázlatot iparkodik kimutatni. (3—45. l.) *Második* fejezetében az *E* anyagának eredetével foglalkozik és oda konkludál, hogy a költő előtt minta feküdt, mely egyszerű, népies szellemen mesélte el Diomedes harczeit Aphrodite, Apollon és Ares ellen, sőt e «minta» nyomai, költőnk hagyománytisztelőténak jóvoltából, legalább tartalmilag ki is mutathatók a mai alakban. (46—69. l.)

Az első részt illetőleg már I. Stürmer (Deutsche Lit. Zeitg.) és C. Rothe (Ztschr. f. d. Gymnasialw.) elmondották kifogásaikat (miket csak szaporíthatnánk), de meg, az egyszer már jeleztem Drerup-féle párhuzamos munkával kapcsolatban, lesz még tán alkalom e területet érinteni. A második rész kiinduló feltevése nem állja a józan kritikát A philologia, mely a «minta»-nak és az újnak, vagyis a «költőnké»-

nek kiválaszthatási lehetőségével dolgozik, halvaszületett; elméletben már a kezdetek-kezdetén elítéli G. Hermann.)¹⁾ Igaz: a gyakorlat — az elv hirdetőit se véve ki — évszázadokon át mást mutatott, de talán ép ez, a min ma már szeretnénk, illenék *túllenni*. Lillge sokban nincs «túl» és a régi elvet legfeljebb némileg eltolja, de egyébként a legnagyobb biztonság látszatával tulajdonít — hasonlatban, beszédben stb. — minden összetettet «költőknek», míg az összetettségben a régi és új megkülönböztetéséhez oly csalhatatlan indiciumot látszik dédelgetni, mintha csak a fejlődési jeleket és korokat kereső Giseke vagy C. A. J. Hoffmann legnaivabb napjait élnék.

Vizsgálódásának harmadik pontja, mely az *előadás módját és eszközeit* — a mennyire *E* alapján kínálkozik, *általánosságban* is — illeti kétségkívül a legfontosabb. És azt hisszük, hogy ama lapok (96—107), melyeken a népi eredetű epikának Olrik Axeltől (az 1908-iki berlini történeti kongresszuson) lapidárisan összefoglalt szabályait igazolja, ép úgy az a ténymegállapítás, mely szerint «anyagilag» egy *mese*, a Wundt-féle «erős-hős-típus»²⁾ valami változata, volt első formája a Diomedes istenharczainak is, nem kevésbé pedig a kicsiből nagyra következtető, platonai módszer a maga általánosságában egészen oly magas nivóra helyezik e könyvet, a honnan élesen kitetszik, milyen irányban kell a homerosi eposzok igaz története után kémlenünk. Mindez azonban nem zárhatja ki az egyes részletek kivételének kifogásolhatóságát. Így azt az észleletet, hogy a költőt traditiók látszanak kötni, melyek ellenében saját személyes stílusát láthatólag érvényre juttatni igyekszik, *így* nem írhatjuk alá. A hasonlatokat (74—77), a beszéd típusokat (77—85) és a harci jelenetek leírását (85—95, a tömegharcz-párharc probl. má t (94—95. lk.) illetőleg sem oszthatjuk egészen (a hasonlatoknál kivételesen igen figyelemreméltó,³⁾ de a másik két pontban sokban formalisztikus és nem is új) nézeteit. Legsúlyosabb kifogásunk azonban, hogy nem tud a régi unitáriusok egy-más hibájától és különösen a *műeposz* és *népeposz* ma már elavult szembeállításától szabadulni. A homerosi eposzok mai alakja a közt és az egyént, tehát a népet és a művészt, egyaránt és egyszerre feltételezi, de nem a régi, téves antithézisek: a Wolff és Nitzsch-féle elvek eredője irányában, hanem az új értelemben vett «nép»-költészet helyes felfogása⁴⁾ szerint.

Az *E* fejlődését egyébként — mely az összefüggés szerint nagyjában az egész fejlődés szimbolikus példája — Lillge kb. így képzei: A fejlődés kezdetén, mint érintők, elmosódott jelek — az anyag és az elbeszélés mód «mesei» vonásainak útmutatása — még ma is egy tipikus meseformát sejtetnek. A mese mondává lett, mikor az ismert fejlődés szerint a «személytelen» mesehős helyére Diomedes lépett — kihez bizonyos történelmi emlékezések fűződtek — és

¹⁾ «Quod inveniri non posse patet, ne quærendum quidem.» — V. ö.: «Fejezetek a Homeros-kérdéshez» cz. munkám (1907.) 16—21. lk.

²⁾ V. ö. EPhK. 1912. 750. l.

³⁾ Részletesebb megvitatás alkalmát más összefüggésben reméljük.

⁴⁾ V. ö. pl. Katona Lajos: «A népköltés a néplelektan tárgykörében»; Bpesti Szemle 1910. I. (kül.) 336 7. lk.

epikus hőskölteménynyé formálódott, melyet a nép emberei improvizálgatva próbálgatnak. Az anyag stilizálását a népi énekek epikus törvényei — a már érintett Axel-félék — determinálják. Lassankint kialakul egy hivatásos énekes-rend, melynek tudatos művészeti gyakorlata megtartja a mese és a népi énekből eredő elbeszélési módok sajátosságait és tipikus formákká (zum Handwerkszeuge¹) alakítja azokat, (majd minthogy idővel mindinkább a nemesség és az udvarok szolgálatába áll), arisztokratikus szellemmel, a nemesség finomultabb ízlésével itatja át. Már régen recitator volt az egykori aoidos, mikor annak szükségét kezdték érezni, hogy az egyes hőstörténetek szorosabb összefüggését, mely a szóbeli hagyomány mellett lassanként magától kialakult, leszögezzék és terjedelmesebb műalkotásokká összefoformálják, mikhez azután az emlékezet ereje már nem volt elegendő. A fejlődés ezen fokán állt a régi Diomedes-költemény, mely a mi rhapsodiánknak «forrásául» szolgált és Diomedesnek istennel folytatott harczeit már más harcokkal összefüggésben rajzolta. A fejlődés végén egy egyéniség áll, határozottan felismerhető sajátosságaival (a háború lekicsinylése,¹) a népi élet szeretete, tudásszomj, az istenek szabadelvű, majdnem burleszk kezelése, közvetlen embermintázása: pl. Pandaros stb.) élénk szellem, az *E* szerzője, ki mintáját kibővítette, átalakította, új összefüggésbe állította és egy «terjedelmes könyvposz» részévé tette. (112—113. lk.)

(Czegléd.)

MARÓT KÁROLY.

Kont, I.: *Bibliographie française de la Hongrie (1521—1910).*

Avec un inventaire sommaire des documents manuscrits. Paris, Leroux, 1913. N. 8-r. XVI+323.

A tavaly elhunyt szorgalmas tudós munkásságát ezzel a magyar-francia bibliografiával zárta le. Nem teljesen posthumus munkája ez, mivel a korrektrurákat még kijavíthatta. Első és tekintélyesebb részét teszi a bibliografia (200. lapig). A cím az 1521. évet teszi meg az első dátumnak, bár ennél előbből, a XII. századtól kezdve is találunk adatokat a könyv élén francia krónikákból, noha dátumuk pontosan nincs meghatározva. 1521-ből egy nyomtatványt idéz, Lajos magyar királynak X. Leó pápához intézett latin és francia szövegű leveleit. Az adatok száma ettől kezdve természetesen folyton növekszik; mint érdekesebb csomópontok szerepelnek, (melyeknek politikai jelentőségét rögtön láthatni): 1686 (13 adat), 1715 (öt adat, Rákócziána), 1849 (24 adat), 1861 (26 adat), 1896 (52 adat); az utolsó év, 1910, 86 adattal; e számok egyúttal mutatják az adatok folyton növekvő számát. Az Előszó a magyar-francia érintkezések rövid történetét adja bibliografiánk szempontjából; megtudjuk, hogy a szerző minden francia nyelven megírt művet és folyóiratbeli cikket fölvesz, mely Magyarországra vonatkozik. Nem veszi fel e szerint a latin nyelvű krónikaírókat, csak midőn francia fordításban jelennek meg, sem az oly adatokat, a hol Magyarország csak fiktíve szerepel (bár ez adatok összegyűjtése összeh.

¹) V. ö. EPhK. 1913. 204. (Pecz V. eredménye.)

irodtört. szempontból érdekes volna), ígéri viszont a magyar tárgyú regényeket (alább meglátjuk, mint váltotta be ígését). Nem iktatja továbbá be magyar írók francia nyelvű munkáit, ha nem magyar dolgokról szólnak, kizárja végül a Horvátországra vonatkozó adatokat, a Magyarországra vonatkozó diplomáciai szerződések, az iskola-könyvek s a lexikonok adatait. A mű szerkezete világos, az egy évre vonatkozó adatokat betűrendben csoportosítja, bár itt-ott ettől ok nélkül eltér, pl. de Gerando Antonine egy Jókai-fordítását *Gerando-Teleki* alatt citálja, pedig a fordítások mindenütt, helyesen, az eredeti szerző alatt szerepelnek (105 l.). — Kár volt eltérni a megszokott időrendtől Horn Mikszáth-fordításainál, melyeket, különböző évekről összesítve idéz egy eldugott, apróbetűs jegyzetben (125. l.). — A könyvalakban megjelent műveket rendszerint pontos bibliografiai adatokkal idézi, annál sajnálatosabb, hogy a Jókai-fordításoknál, melyeknek jórészt Szinnyeiből ismeri, nem járt utána a pontos adatoknak (106. l. stb.); a névteleneket a betűrend végére helyezi, de az *M. H.* kezdőbetűk elhagyása egy érdekes 1863-ból származó, Torinóban megjelent politikai röpiratnál kár volt, ez az *M. H.* ugyanis valószínűleg Horváth Mihályt sejtet (86. l.). — Kisebb pontatlanság, hogy a Bánk-bán francia fordítását csak 1910-ből idézi először, bár ez, a jegyzet szerint is, már 1908-ból való (197. l.).

A magyar tárgyú francia regényeknek és drámáknak az előszóban ígért felsorolása összesen 12 címet foglal magában. Számuk természetesen kevés kutatással bőven megtoldható, de mindjárt feltűnt néhány adat hiánya, melyek közül egy-kettő ma is igen olvasott könyve a francia közönségnek, a mint a többszörös kiadások mutatják és pedig: Jules Claretie: *Le prince Zilah*, roman. Paris, 1884. (drámai alakban is: *Le prince Zilah*, Paris 1885.) — Jules Verne: *Le Château des Carpathes*. Paris, 1892. — U. az: *Mathias Sandorf*. Paris, 1885. — Jules Levallois et Millet: *Mathias Corvin*. Paris, 1883 (operaszöveg, zenéje Bertha Sándortól). — J. J. Tharaud: *Bar-Cochebas*. Paris, 1908. — Megjegyzem még, hogy Pixérécourt drámáját könyvalakban csak 1811-ből ismeri (54. l.), előttem ismerős egy, az előadást követő évből (*Tekeli ou le siège de Montqatz*. Paris, 1804. éd. Barba).

A hazánkban megjelent francia lapok közül csak a *Gazette de Hongrie* veszi fel, de az itt megjelent cikkeket nem sorolja fel a maguk időrendi sorrendjében, hanem az 1880. évnél idézi évfolyamonként 1888-ig; ez a módszer elvi és praktikus szempontból egyaránt meg nem felelő. Jegyzetben említi meg a *Revue de l'Orient*-t, mint az előbbi folytatását; ez sem helyes, a *Gazette de Hongrie* még megjelenik 1886-ban (sőt később is), midőn Sasvári A. és Strauss Adolf a *Revue de l'Orient*-t alapítják. Nem ismeri a *Journal de Budapest*-et, Salamon Ödön élénk francia hetilapját (alap. 1901.), sem a kolozsvári *Ellenzék* francia melléklapját (Supplément fr. 1908. nov.). A többi, Párizsban megjelent magyar tárgyú folyóirat cikkei sem sorolja külön föl, bár közöttük sok értékes található.

A műnek másik részét teszi a francziországi nyilvános könyvtárakban található magyar vonatkozású kéziratok pontos, megjegyzésekkel ellátott jegyzéke. Remélhetőleg kutatóink figyelmét ezáltal is magára fogja vonni ez a gazdag, kihasználatlan anyag, melynek ki-

aknázása különösen emigrációink történetére fog nagy haszonnal járni (l. Hevesy Andor és Kont Ignác dolgozatait a *Revue de Hongrie*-ban, 1910—1912. évf., a Rákóczi-emigrációról). Kimerítő névjegyzék zárja be a csinos kiállítású könyvet.

Teljes elismeréssel adózhatunk elhunyt tudósunknak ezért a nagy szorgalomra és utánjárásra valló munkáért, mely a francia és magyar könyvtárakban való kutatás gazdag eredménye. Hiányainak pótlását, adatainak helyesbítését azonban csak vállvetett munkásság hozhatja meg; maga a szerző is gondolt erre, midőn előszavában a mű supplément-ja számára kér adatokat. Kívánatos, hogy akadjanak folytatói, kik a munka hiányait pótolják s kiegészítsék napjainkig, mert hiányai vannak, ökonomiája pedig sokszor túlságba menő, az előszóban pl. ki is jelenti, hogy magyar szerzőknek csak magyar vonatkozású műveit sorolja be, s így elestünk attól, hogy honfitársaink klasszikus francziasággal írt számos művét lássuk e bibliográfiában (pl. Széki Teleki József: *Essai sur la foiblesse des Esprits forts* Leyde 1760., stb., stb.), mely csak ezzel vált volna teljesen magyar-francziává. Óvatossága, ismétlem, túlzott, mert pl. Fekete János grófnak e kis nyomtatványát fel kellett volna vennie: *A Son Altesse Impériale Madame l'Archiduchesse Alexandra Pavlovna, etc.* Pest, 1800. — Egészben véve e mű nagy szolgálatot tehet francia olvasónak, ki Magyarországgal foglalkozik ép úgy, mint a magyar és francia érintkezésekkel foglalkozó történésznek és philologusnak.

(Budapest.)

BARANYAI ZOLTÁN.

Böhme T. : Spensers literarisches Nachleben bis zu Shelley.

Palæstra. XCIII. Berlin, 1911. 8-r. 349 l. Ára: 10 M.

Edmund Spensert kortársai minden idők legnagyobb költőjének tartották. Költői világa annyira gazdag, hogy számtalan követőjének egyike sem tudta annak összes elemeit egységes egészzé feldolgozni, hanem mindegyikök Spenser költészetének más-más elemét fejlesztte tovább, és így lett a *Faerie Queen* egészen különböző irányú költői alkotásoknak mintájává. A romantikus eposz a lovagvilág rajzában és mythologiai elemek felhasználásában követi Spensert, az allegorikus eposz a *FQ* vallásos és filozofiai eszméit fejlesztette tovább, a nemzeti eposz pedig Spenser mintájára az angol történetből merített tárgyakat dolgoz fel. Milton *Comus*-ának megjelenéséig (1634) egyetlen költői mű sem vetekedhetik a *FQ* páratlan sikerével. *Milton* igen sokra becsülte Spensert, és a *FQ* hatása végig vonul egész költészetén. Ifjúkori művei közül különösen a *Comus*-ban mutathatjuk ki e hatást; későbbi műveiben kevésbé követi a *FQ*-t, de Spenser költészetének szelleme itt is érezhető. A legelső, a ki Spenser költészetéről bíráló megjegyzést kockáztatott, *Ben Jonson* volt. Bírálatainak hatása alatt Spenser népszerűsége és tekintélye csökkenni kezdett és *Butler* *Hudibras*-a (1663) már éles szatírával fordult a *FQ* romantikája ellen. *Dryden* elismeri Spenser kiváló költői tehetségét és csak azt sajnálja, hogy a *FQ* szerzője még nem ismerhette a francia klasszicizmus szabályait és így tökéletest nem alkothattott. A *restauratio* korának klasszicisztikus ízlése Spenser költészetét már tartalmatlannak, si-

várnak és barbárnak érzi. Addison és Steele érdeme, hogy folyóirataikban ezzel a balítélettel szemben, a *FQ* költői szépségeire utalnak és az ő fíradóásaiknak eredménye, hogy lassankint ismét feléje fordul az érdeklődés és a kor egész pásztori költészete Spenserből merít ösztönzést. A XVIII. sz. első felében *Pope* klasszicizizmusa állotta útját Spenser méltánylásának, de a század közepén az ízlés *Pope* befolyása alól felszabadul és Spenser a nemzeti irányú romantikus költészet kiinduló pontjává lesz. Tekintélye nőttön nő és a XIX. sz. elejétől fogva, már senki sem vonja kétségbe helyét az angol irodalom klasszikusainak sorában. A romantikusok közül *Cole-ridge* költészetében lépten nyomon találkoznak spenseri reminiszenciákkal, *Wordsworth* a biblia és *Milton* művei mellett a *FQ*-t nevezi a költői képzelet leggazdagabb tárházának, *Southey* pedig nemcsak a költészetben, hanem életmódjában is egyedül Spensert tekintti követendő példának. Az utóbb említett három költőre Spenser esztétikai okokból hatott, *Walter Scott*nál az angol nemzeti szempont csatlakozik az esztétikaihoz és reá elsősorban a tárgyválasztás volt hatással. *Byron*ra Spenser kevésbé hatott, viszont *Keats* épen a *FQ* olvasása közben ébredt saját költői tehetségének tudatára. Igen nagy hatással volt Spenser *Shelley*re is, a ki *Milton* és *Shakespeare* mellett Spensert becsülte legtöbbször az angol költők közül.

Böhme érdeme, hogy Spenser költészetének hatását harmadfél évszázad angol irodalmán, az eredeti források alapján először kíséri végig, a legapróbb részletekre is kiterjedő tudományos pontossággal. Művében sok újat nyújt, különösen a pásztori költészet kevésbé jelentős művelőinek feldolgozásában (*Philips*, *Gay*, *Wesley*, *Ramsay*, *Croxall*, *Pitt*, stb. 131–146. l.). A romantika koráig divatban volt «Spenserian imitation» műfajának történetét is Böhme először dolgozza fel és részletesen fejtegeti főbb képviselőinek (*Akenside*, *Cambridge*, *Shenstone*, *West*, *Bedingfield*, *Wilkie*, stb. 157–181. l.) működését. Különösen értékes még a *Shelley*-vel foglalkozó terjedelmes fejezet. Egyes kérdésekre nézve még a jövőben is marad teendője a tudományos kutatásnak (ilyenek pl. a *Queen Mab* és a *Revolt of Islam* némely részének forrása 286. és 299. l.); de azon az általánosképen, a melyet Böhme feldolgozása ad, az irodalomtörténet alig fog változtatni.

(Budapest.)

LATZKÓ HUGÓ.

E. Kieckers: Die Stellung des Verbs im Griechischen u. in den verwandten Sprachen. Strassburg. (Trübner.) 1911. 8.-r. 156. l. 6 M. — **N. Schneider: De verbi in lingua Latina collocatione.** Monasterii Guestfalorum. 1912. 8.-r. 112. l.

A latin-görög szórend eddig terra incognita volt. Ismerünk ugyan egyes idevágó szabályokat, de ezek — a mint most kitént — inkább csak elméleti úton jöttek létre, minden való háttér nélkül. A grammatikusok tehát a helyett, hogy az egyes szövegeket, azok teljes kiaknázása végett vizsgálták volna, inkább csak példákat kerestek már előre megállapított szabályokhoz. Fenti két szerző érdeme, hogy balítélettől menten, bő példatárt gyűjtöttek s az így levonható tanulságokat kimutatták.

A hagyományos grammatika tételei természetesen e téren is romba dőltek. E tételek közt legnevezetesebb az, hogy az ige «rendes» helye a latin és görög nyelvben a mondat végén van. Miuden más helyzet rhetorikai, tartalmi vagy verstani (költőknél) okokra vezetendő vissza. Hogy ez mennyire helytelen, hamarosan kitűnik ama statisztikai táblázatokból, melyeket *Kieckers* összeállított. 20—20 lapnyi szövegben általában a következő arány tapasztalható. Herodotosnál a mondat elején 47 esetben áll az ige, 165-ször a közepén és csak 71-szer a végén. Thukydidesnél a mondat elején 54 esetben, a közepén 149, a végén 82 esetben. Xenophonnál: 50:184:93. Polybios 22:127:29! A későbbi görögség idején: Theophanes: 50:167:77. Ez vonatkozik a főmondatokra. Már ebből is kitűnik, hogy a görög ige nem annyira a mondat végén, mint főleg a közepén «szokott» állni. E tény megállapítása igen fontos az egyes írók magyarázásánál és a szövegkritikánál. Mert a ki azt hiszi, hogy a görög ige *rendes* helye a mondat végén van, (így: Kühner-Gerth: *Ausführl. Gram. der griech. Spr.* 1904. II. 259. l.), az szükségszerűen mindenkor valami különös okot kénytelen felvenni az ige más helyzetének valamilyen módon való megmagyarázására. Nem kicsinylendő *Kieckers* statisztikája az iskolai grammatikák megírásánál sem, mert így a görögöt tanulók helytelen fogalmat szereznének a görög szórendről.

Örvendetes tény, hogy K. munkájában a feliratok is szóba kerülnek, a mi eddig syntaktikai kérdések tárgyalásáról ritkán történt. A feliratok nyelvének sajátosságai, eltérései és hasonlatosságai a klaszszikus írókkal szemben szép méltatásban részesülnek.

Ha a modern nyelvek szórendjét a görögével összehasonlítjuk, megállapítható, hogy a görög szórend sokkal szabadabb volt, mint pl. az újfelnémet, habár bizonyos fajú mondatokban a görögben is egy bizonyos szórend fordul elő. Az indog. ősnyelv szempontjából pedig azt állítja K. a görög alapján, hogy ott a görögben előforduló 3 típus már szintén ismeretes volt.¹⁾

A mellékmondatok szórendjét K. legközelebbre ígéri.

Schneider művében első sorban a történeti prózát veszi alapul (Caes., Hirt., Bell. Alex.). Ő is azon véleményből indul ki, hogy «*collocatione usitata verbum in lingua Latina finem enuntiatii obtinet*» (v. ö. 6. l.) S habár e szabály a latinban közelebb jár az igazsághoz, mint a görögben, számtalan más eset is fordul elő, a nélkül, hogy valami *collocatio inusitata*-ról beszélhetnénk. Sch. a mondat elején álló igét ismerteti bőven; számos alfaját, apró részleteit nem lehet itt ismételni, de utalnunk kell különösen a 42—62. l-ra, a hol nagyon tanulságos esetek vannak összegyűjtve. Synonym igék szeretnek különösen a mondat elején állni, az orat. obl.-ban nemkülömben gyakran látjuk ezt, végül a verb. subst. *mint copula is* áll sokszor a mondat elején. Mindezek olyan esetek, a melyek szépen bizonyítják azt, hogy nem épen kiemelt szórendnek kell lennie annak, a mikor az ige a mondat elején található.

(Budapest.)

BENIGNY GYULA.

¹⁾ Másképen vélekedik *Delbrück*: *Zur Stellung des german. Verbum (a végén.)*

Richard Förster: Das Erbe der Antike. Festreden gehalten an der Universität Breslau. Breslau, 1911. 8.-r. 114. l.

A boroszlói egyetem tanára olyan címet írt öt ünnepi beszéde elé, mely erősen felcsigázza figyelmünket és szinte szükségszerűen visz annak a kérdésnek vizsgálatára, hogy megfelel-e ez a sokatmondó cím a tartalomnak? Az antik világ hatásának vizsgálata a későbbi korok szellemi életére, úgy látszik, egyik fő ismertető jegye lesz napjaink philologiai törekvéseinek s az apologetikus célzattal megindult irányzat ma már nemcsak céljaival van teljesen tisztában,¹⁾ hanem Zieliński,²⁾ Stemplinger,³⁾ Kerlin⁴⁾ dolgozatai, meg a Crusius, Immisch, Zieliński-féle gyűjteményes vállalat (Das Erbe der Alten) nagyon megnövelték igényeinket minden újabb művel szemben. Erről a magaslatról nézve a dolgokat, megállapítható, hogy F. könyvének címe nem felel meg egészen műve tartamának s többet mond a kelleténél.

Azonban súlyosabb kifogásaim is vannak. F. az antik világ szellemi életéből a következő öt mozzanatot emelte ki: Eros; Iphigenia; Antiochia város története; A császár és a Galilæ-i; Psyche. Mint ő maga mondja: «Der Faden, welcher sich durch die getroffene Auswahl von Reden hindurchzieht, ist die Betonung des Einflusses, welchen die Antike in Literatur, Kunst und Glaubensvorstellungen auf die Nachwelt ausgeübt hat und noch immer ausübt.» Tárgyalásának menete már most minden egyes thémánál az, hogy felvéve egy legrégebb képzetet, végig kíséri azt megjelenésének egy csomó fázisán. Természetesen főleg az irodalmi eseményeket méltatja nagyobb figyelemre, de a hol csak szerét ejtheti, kitér a képzőművészeti hatásokra is. Munkája tehát tisztán felsoroló, holott ha események egymásutánjáról egy-egy gondolatnak történeti életéről van szó, akkor maga a regisztrálás még nem elegendő s az események közötti okozati összefüggések kimutatásával, avval a ma már mindennél fontosabb feladattal, hogy mi okozta és mi okozza a felvett alap gondolatok folytonos átalakulását, az antik eszmék pragmatikus történetével F. mindenhol adós marad. Így p. o. a Psychéről szóló egész hagyomány legrégebb alakját Platonnál, (?) a Phaidrosban látja; Psyche Platonnál válik szerinte személyllyé s egyben ő az őse az Eros-szal való kapcsolatnak is s hogy «dieser nun die Liebe erwidert, folgt aus seinem Wesen.»⁵⁾ Ily módon adva lévén P.-ben és E. ban a boldog szerelem képe, az ellentett képzetek társítása alapján a boldog szerelmes P. mellé felveszi a boldogtalan szerelmes P. képét is és most már ennek a két típusnak a megjelenéseit keresi Hosszú sorban lépnek fel előttünk Méleager, Tryphon, Apuleius, Martianus Capella, La Fontaine, Calderon, Boccaccio; a képzőművészetben: Raffael, Canova,

¹⁾ L. E. Stemplinger, Die Befruchtung der Weltliteratur durch die Antike. Germ.—Rom. Monatschrift 1910, 529—42. l.

²⁾ Th. Zieliński, Cicero im Wandel der Jahrhunderte,²⁾ Lpz. 1908.

³⁾ E. Stemplinger, Das Fortleben der horazischen Lyrik seit der Renaissance, Lpz. 1906.

⁴⁾ R. T. Kerlin, Theocritus in English Literature, Yale Univ. Diss. 1910.

⁵⁾ 83. l.

Thorvaldsen és Kaulbach, Prudhon és Bouguereau, Burne Jones és Watts; az újabb német írók: Th. Storm, M. Carriere és H. G. Meyer, hogy végzetül ismét egy képzőművészeti alkotás M. Klinger «Krisztus az Olympuson» cz. művének ismertetése fejezze be a hosszú sorozatot. Nagy szorgalom, sok utánjárás, de a feladat félreismerése jellemző; elfelejti, hogy ilyen áttekintésnek csak abban az esetben van helye, ha már a részlet-kutatások mindent a legpontosabban felderítettek.

Még csak egy dolgról kell megemlékeznem, F. felfogásmódjáról, arról, hogy hogyan nézi és látja ő az antik világot. Az antik világ ideális felfogásán túl van már tudományunk. Tudjuk jól, hogy a klasszikus ókor emberei ép úgy húsból és vérből valók voltak, mint akár mi, hogy az idők kódén keresztül való nézés nem jelent annyit, hogy már csak test nélkül való, egészen szellemi lényeknek tartjuk őket. A mai tudományosság az antik világ lehető reális felfogására és ábrázolására törekszik, úgy adni őket, a milyenek voltak. (Ferrerónak az ellenkező végletekig vett könyve nagyon jól mutatja ezt a törekvést). F.-nél ez a felfogás sehol sem jelenik meg, szavai a szobatudós hangja, alakjai halavány erőtlenségükben a Nekyia hőseire emlékeztetnek. A mű tehát nem üti meg a tudomány mai színvonalát, azonban mint könnyű nyelven írt népszerű munka nyugodtan ajánlható a klasszikus idők minden laikus barátja, a művelt közönség figyelmébe.

(Budapest.)

BRAUN SOMA.

VEGYESEK.

— Id. Szinnyei József † (1830—1913). Nem váratlanul, de azért nem kevésbé megrendítően érte tudományos világunkat a folyó év aug. 9-én az a hír, hogy id. Szinnyei József meghalt. 1830. márcz. 18 án született s így nyolczvanharmadik életévét betöltötte, mikor csöndes szenvedés után elhunyt: a végzet az átlagos emberinél jóval hosszabb életpályát engedett neki megfutni. A hír hallatára mégis az országnak minden tudománnyal foglalkozó emberéből egyszerre tört ki a panasz: mért nem ajándékozott még egy esztendőtt Szinnyei Józsefnek a sors, hogy befejezhette volna élete nagy munkáját, a 14 kötetes *Magyar Írókat*. Ez az egyértelmű felkiáltás minden magyarázatnál világosabban mutatja, mennyire benn élt a köztudatban Szinnyei egyénisége, mennyire ismerte mindenki a *Magyar Írók* jelentőségét és értékét. Ennek a műnek köszönhette Szinnyei páratlan népszerűségét s ez tartja fenn nevét a messze eljövendő korokig. A kik személye szerint ismertük, megbecsültük egyéniségének értékes vonásait, puritán gondolkozását, jóindulatú szeretetreméltóságát, kedélyének a tisztes aggkor humorával csillogó derűjét. A kultúrhistorikus nagy haszonnal forgatja mozgalmas ifjúságának emlékeit őrző feljegyzéseit, a bibliografus kisebb dolgozatait, a történetíró és természet tudós *Repertorium*ának három kötetét; vannak, a kik tudják, hogy közműveltségünk egyik fontos tényezőjét, a Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtárát, az ő buzgalma teremtette meg — a *Magyar Írók* azonban nemcsak a szaktudósnak nélkülözhetetlen segédeszköze, hanem mindannyiunknak

közös kincse. 14 kötetbe gyűjtve 30000 magyar író rövidebb-hosszabb élet-rajza és munkáinak jegyzéke, kimerítő repertoriummal: teljes gyűjtemény, mely egy nemzet minden írójának munkásságáról képet ad! Olyan vállalat, mely egyedül áll a tudományok történetében, melynek e tekintetben sem mintája, sem mása nincs a világirodalomban. Élte delén túl készítette el nagy munkája tervét, öszülő fejjel hatvanéves korában kezdett megírásához, erejébe, kitartásába vetett rendületlen bizalommal, s egy negyedszázadon át, «küzdve kórral-bajjal» dolgozott rajta halála perczéig. Mintha a magyar föld, melyre családja a XVI. században vándorolt be, s a magyar földdel a magyar levegő a családnak csak érzelmi életét tette volna magyarrá, de nem az akarattit is: ő, a kései utód, germán őseinek czéltudatosságával, szívósságával, szívtörő tévedésekre gyűlő ivateit, összesen hatszáznegyvenet (10320 lap). De nemcsak bámulattunkat, tiszteletünket is kivívta azzal, hogy önmegtágadással, tudatosan az eredetiség és művészi szerkesztés fölé helyezte a teljességét és pontoságát. Az író dicsőségénél többre becsülte a tudós alaposágát, a dicsvágy-nál, melyből sohasem hiányzik az önös motívum, azt a hasznot, melyet munkája a tudománynak szerez. Hogy a 14 kötet így sem tökéletes, hogy maradtak hiányai és csúsztak bele apróbb tévedések, azt maga is jól tudta, de mit számít ez az adatok millióiban! A *Magyar Írók* megmarad a legtöbbit forgatott magyar irodalomtörténeti munkának, adataink kincsesbányájának, id. Szinyei Józsefről pedig mindig mint az irodalomtörténet egyik leghasznosabb munkásáról fog megemlékezni tudományunk, A «pótolhatatlan» jelző, melylyel elhunytainkat megtiszteljük, valóban kevés magyar tudósra illik annyira, mint reá, a kinek örökét méltón betölteni hosszú ideig alig lesz lehetséges.

cs.

— Az athéni egyetem alapításának ünnepe. Az 1837-ben alapított athéni egyetem 1912 április 6—14. napjaiban fényesen megünnepelte alapításának hetvenötödik évfordulóját. Az ünnepségek lefolyását részletesen ismerteti a 394 lapra terjedő, görögül és francziául megírt, következő című könyv: Τα κατά την ἑβδομηχοστήν πέμπτην ἀφιητηρία τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἐθνικοῦ πανεπιστημίου (1837—1912). Ἐν Ἀθήναις, Μάιος & Καραγούρη, 1912. La célébration du soixante-quinzième anniversaire de la fondation de l'université nationale de Grèce (1837—1912). Athènes, Meissner et Kargaduris, 1912. Az ünnepély fénypontját az athéni egyetem által ezen alkalommal megválasztott tiszteleti doktorok neveinek kihirdetése tette április 10-én. A theologiai kar 6, a jogi 17, az orvosi 15, a bölcsészeti 47, a természettudományi és matematikai 6 (összesen 89) tiszteleti doktort választott. A választásnál különösen tekintettel voltak a tudósoknak a görögtség iránt szerzett érdemeire, s innen van, hogy a megválasztottak között legszámosabbak a hellenisták; hogy a modern és keleti philologia képviselőit nem látjuk a megválasztottak sorában, annak oka, hogy az athéni egyetem, mivel ez a két szakcsoport bölcsészeti karában nincs képviselve, nem érezte magát illetékesnek arra, hogy belőlük tiszteleti doktorokat válasszon. A tiszteleti doktorokká választott hellenisták a következők: Bezenberger, Brugmann, Bywater, Collignon, Comparetti, Buck, Croiset, Crusius, Delbrück, Diehl, Diels, Dörpfeld, Harnack, Hesseling, Hiller von Gærtringen, Holleaux, Hopkins, Kenyon, Kretschmer, Leo, Kurtz, Mahaffy, Martini, Naber, Perrot, Reisch, Robert, Roscher, Schlumberger, Schultze, Wilamowitz-Möllendorf, Wilhelm, Wunsch, Zielinski és hazánkból Pecz Vilmos. Az alapítási ünnepélyvel kapcsolatban jelent meg a *Ἐθνικὸν* című, 411 lapra terjedő emlékkönyv (további czíme: *Hommage international à l'université nationale de Grèce à l'occasion du soixante-quinzième anniversaire de sa fondation* [1837—1912]. Athènes, Meissner et Kargaduris, 1912), mely harminczegy tudóstól foglal magában görög, franczia, német, angol és olasz nyelven írt dolgozatokat

a theologia, philologia, archæologia, bizánczi művészet, történet és geographia, természettudományok és matematika és orvostudományok köréből.

— Arany Katalin-kézirata. A *Katalin* Arany egyik legsajátságosabb alkotása. Epikai tárgy a legizőbb alanyisággal előadva, drámai szenvedélyek s széles leírásra váró jelenetek balladás rohamossággal s «egymást kergető képekben» megörökítve. A rövid sorok gazdag rimelése, a kiélezett ellentétek és szófukar festések dús változata mind olyan sajátos elemek elbeszélő költeményben, melyek bizonyos mértékben a figyelem meglankadásával s a hatás vegyes érzelmével hatnak az olvasóra. Maga a költő Byron utánzása céljából inkább formai gyakorlatnak tartja; de mindenesetre sokkal többnek kell tekintenünk: a legbeszedesebb tantu-bizonyoságnak a költő zaklatott lelkére, borús kedélyére, fájdalmas emlékeinek erőszakos elnémitására s lelki kinjainak önkénytelenül is kiáradó hatalmas folyamatára. A mű ugyanis, tudvalevőleg, közvetlenül a forradalom után (1850. legelején), még szalontai tartózkodása alatt készült. A lezajlott nagy küzdelemre visszagondolni fojtó keserűség, belőle költői tárgyat meríteni költőnk szerint kínos képtelenség:

Örvény az, és midőn fölötte átvezet,
Szédelegve szemet húny az emlékezet.¹⁾

Az elégia nyugalmáig még nincs lehiggadva, s földült, reménytelen lelki állapotában nincs meg a művészi nyugalom sem, és a míg ez a nyugalom meg nem érkezik, oly tárgyat kell választania, melynél szabadon átadhatja magát szárnyaló képzeletének «s nem vicserog rá örökké a *való* sceletonja».²⁾ Szándékosan törte hát lelkét, képzeletét, nagy formai találékonyságát a *Katalin*hoz. Kifejezhetetlenül panaszos vívódásainak, borús életfölfogásának, keserű hangulatának lírai felolvasztása ez a felhős egű, sötét tárgyú, epikai mű. Irodalmunkban koránt sem méltatva anynyira, a mennyire sajátos eredetiségénél fogva s költője szívéletének kifürkészése szempontjából megérdemelné. Ezt a jövődöbéli, méltán várható belemélyedést és irodalmi értékelést talán megkönnyítik az alább közölt töredékek, melyek bepillantást engednek a költő alakító műhelyébe is. A részletek a *Katalin* eredeti kéziratából valók, a mely 1899 óta a *nagy-kőrösi* ref. főgimnázium birtokában van özv. Arany Lászlóné kegyeletes adományából. A kéziratban, nem tekintve az aprób változtatásokat, egyes szakaszok merően újra vannak szerkesztve; a tárggyal, hangulattal, képekkel, formával való küzködésnek a nyomait árulják el ezek a részek. Az 1—9. szakaszokban számbavehető törlés, javítás nem fordul elő. A 10-dik szakaszt a költő eredetileg a következőképen formálta:

Forgács azonban, mint hívék	10 Úszó fejer köntöst emelt.
S akarták, nincs elveszve még.	De ifjan átvilló szemével
Erős indúlat, gyöngye szem,	Az apród biztosan vevé fel
Nehéz cső reszkető kezen	Midőn a dörrenés alatt
5 Szunyog <i>boszúját</i> megcsalá:	A csolnakos legörnyede
S mellyre <i>ezt</i> bizta, a golyó	15 S mellyet habok közé vete
Hűtlen merült a víz alá; —	Köpenyje róla elmaradt.
Holt test gyanánt a vad folyó	Midőn homályos öltönyében
Egy tartalom-vesztett hüvelyt:	Evezőjét letette szépen

¹⁾ Szilágyi Sándorhoz intézett levél 1850. ápr. 14. — A. J. levelezése I. 235. l.

²⁾ Ugyanott.

S a barna csolnak fenekén

20 Aláterülve a legény

Sajkája fékét szabadon

Ereszté a futó habon,

Le, a fakuló távolig, —

Majd ott, hová,

25 Mint gondolá

Golyó nem ér — látás alig, —

Munkára kelt és a lapát

Parthoz terelte csónakát.

Ő látta ezt, a fürge gyermek,

30 S mihelyt az apa szándokát,

Az éji faltörés okát

Észrevevé, Forgáchoz termett.

Egy föld alatti rejték út

Vivé most addig a fiút

35 Hol a vízmosta vár felett

A Vágon egy hid jár keresztül:

Igy nem sokára, mindenekrül

A bajnok értesítve lett.

Aztán újra kezdi ezt a szakaszt úgy, a hogyan azt a nyomtatott szövegből ismerjük. Kisebb-nagyobb eltérések ugyan fordulnak elő itt is, ugyanis a nyomtatott szöveg 48. sorában levő: «S jó czélú áruulás miatt» helyett a kéziratban eredetileg ez volt: «S jótékony áruulás . . .», de törölte s pótolta Arany evvel: «S jó czélú . . .» (sic! hosszú ú!). Ugyane szakasz 53. sora eredetileg így volt fogalmazva: «Melly titkon Forgács bajnokot, Szabadítóul hívá legott.» A «Szabadítóul» először így javítva: «Segítségül», majd: «Szabadítóként», s csak végül nyerte mai alakját.

A nyomtatásbeli 62. sor: «Hütlén merült a viz alá» után, volt utóbb a kéziratban beszúrva a fentebb közölt 10. szakasz onnan, hogy: «Holt test gyanánt a vad folyó» stb. végig, s az idézet 36. sorában *A Vágon egy hid helyett A Vág folyón*, s a 37., 38. sor helyett a következő kettő olvasható: «Igy nem soká a szörnyű tettrül Vitézünk értesítve lett.» Ezt az egész betoldást azonban költőnk innen is kihagyta, helyébe tévén az ismeretést, mely eredetileg így hangzott:

Most a rivalgó nép előtt

Látjuk vadul vágatva őt;

A várpiacz pallókövén

Átesattog az ércz körmű mén;

— — — — — stb.

Már itt megcsendül Arany lelkében a költemény befejező szakaszának gondolata, u. i. a kézirat e lapjának szélére oda van jegyezve a költemény befejező hat sora, avval a változtatással, hogy a jelenlegi *hozd e bus* helyett *el e gyászos* olvasható.

A nyomtatott szöveg 11-dik szakaszának 69. s köv. sorai így hangzottak: «A völgy hollója messze száll, Lakát elhagyja a kuvik,» de azután kiigazítva a jelenlegi szövegre.

A nyomtatott szöveg 79. s köv. sorai a kéziratban: «Mit ujra messze elhagy a ló» — — majd javítva: *Mit szinte majd.*

A nyomtatott szöveg 12-dik szakaszának 48. sorában *gyönge* helyett a később javított *éjjel* van. Az 53. sor eredetileg így kezdődik: «Újtát elállja», de bo sem fejezve, már kijavítva: «Előtte sziklás meredek.»

A nyomtatott szöveg 64. s köv. sorai («Gyávákl» kiált stb.) a javítás előtt így hangzottak:

«Gyávákl» kiált «nincs köztetek
Egy, bajnokul megvívnia,

Hogy ekkép, mint haramia
Mindnyájan egyre jöttetek?»

A 88. sor a nyomtatásban: *leomlik* a kéziratban a javítás előtt: *ledőlven.*

A 118—19. sorok eredeti fogalmazása: «De, mintha szenderegne csak, Szépen lehunyvák szemei.»

122. sor: *Győztes* helyett *Győző* olvasható. — E szakasz 3 utolsó sora a javítás előtt a kézirat szerint:

A mint a halott s deli
Hölgyet lovára emeli,
Oroszlánkő felé robog.

A 13-dik szakasz a kézirat tanúsága szerint sokszoros változtatáson ment keresztül az alkotó lélek kohójában, míg véglegesen kialakult. Eleinte így indult:

Eléglé mostan egy rövid	Megette hullámzó ²⁾ tömeg:
Éjnek sötét borzalmait	Forgács, Szunyog hadnépe, kik
A nap, s engesztelő gyanánt	Futtában az örült apát
Küldötte nyájas hajnalát.	Majd puszta kandiság s szeszélyből
Magas oroszlánkői várba	Majd, hogy megóvják a veszélytül
Esett annak első sugára,	Majd szánalombúl követik.
Hol a tébolyodott öreg,	És e csoport szintén elére
Fedetlen fővel, véres arczczal	A bajvívásnak gyász helyére:
A vas kapuk, szilárd kövek	De későn jártak: a csatát
Ellen csatát ví ¹⁾ dőre harczczal.	Hallák, de meg nem oszthaták.

Az utolsó négy sort törölte, aztán újra kezdte s folytatta a költő:

Ez a csoport későbbben ére	Melly egy fehér hölgyet ragad,
A baj vívásnak gyász helyére;	Minő had ez! milly képtelen. ³⁾
Nem messze voltak: a csatát	Mint a kaczagó gyötrem:
Hallák, de meg nem oszthaták:	Egyik vezér a feltalált
Hanem láttak futó hadat	Forgács vitéz vérben, halottan.

Arany sokat bajlódhatott e részszel, mert többszörösen át- meg áthúzva újra szerkeszti az egészet. Ez sem végleges fogalmazás, de az ösmeretes, nyomtatott szöveg elejének csekélyben eltérő mása. A kézirat változatai a következők: 4. sor *bomlott* helyett *örült*, de később igazítva; 11. sor *hölgyi alakot* helyett *valami fejért*; 13. sor *női* helyett *hölgyi*; 14. sor *villámi* helyett *felhői*; 27. sor *Avagy* helyett *Semmi*; a 33—36. sor eredetileg a 39. és 40. közé volt szúrva; 41. sor *gúny* helyett *guny gyanánt*, de kiigazítva; 42. sor *széttörve* helyett eredetileg *elptattan*, de kiigazítva; u. ott *kemény* helyett szilárd; a 44, 45. sor későbbi toldás.

A sorok innen töredékesek s nem adnak teljes értelmet:

De most dördülés szól⁴⁾ S a seb —
Mídon váratlanul, amaz,
A nagy kapu megdördül és
Feltárja széles karjait,

Közben hézag, a hová utólag bizonyára pótolni akart valamit a költő s aztán:

Itt van leányod, ime nézd,
Ismered őt Szunyog vitéz?
Ismerd meg: (később törülve)
Itt a leány, szép mint előbb:
apa: temesd el őt!

Végül következik az ismeretes befejezés: «O vándor! ösvenyed ha jár...» stb. Végző sora már átjavítva: «S gondold hozzá e bús regét.»

A záró, 13. szakasz fogalmazása azonban nem elégíthette ki a költőt, mert újra kezdte, kibővítette, a hogyan azt a nyomtatásból is

¹⁾ Eredetileg: «csatázik».

²⁾ Eredetileg: «állingó».

³⁾ Törölve: «vérben, halottan».

⁴⁾ Ez a négy szó törülve.

ösmerjük. E véglegesen megszerkesztett részben törlés, javítás alig van; a mi kerül, alig számba vehető, így pl. az 53. sorban *Midón* helyett *Elkor*; a 71. sorban *Szilaj* helyett *Fonák*; a 87. sorban «*Oh apa súlyos bünödér*» helyett «*Szegény apa, te bünödér*»; a 114. sor *nyiló* felett «*deli*» is, de mindkettő törölve.

A költemény¹⁾ végére oda van jegyezve: 1150, a mi valószínűleg a sorok számát jelzi s a befejezés időpontja: $\frac{\text{május 8.}}{1850.}$

(Nagykörös.)

HUSZÁR GYÖRGY.

— Kazinczy Ferencz levele Wielandhoz Kazinczy Ferencz pályája kezdetén kereste a kapcsolatot a német írók legnagyobbjaival: mikor a *Messias*-t fordította Klopstocknak írt,²⁾ Wielandhoz intézett eddig kiadatlan levelében pedig olvashatjuk, mint tájékoztatja a weimari klaszszikust a magyar irodalomnak gyarapodásáról. Felhívja Wieland figyelmét a *Diogenes*-nek megjelenő magyar fordítására,³⁾ társainak készen álló műveire, melyektől oly sok sikert remélt, érdekesen nyilatkozik Klopstocknak újszerű nyelvéről — Wieland értekezését a nyelvújításról ekkor még nem ismerte. A levél a «Germanisches Nationalmuseum» nürnbergi kéziratárában maradt fenn (jelz.: «Wielandbriefe»); szövege a következő:

Kaschau in Ober Ungarn d. 8ten Jenner, 1791.

Ich weiss nicht wie wenig gleichgültig die Nachricht, dass Ihr *Σωκράτης μαινομενος* nun bald auch im Ungrischen erscheinen soll, für Sie seyn wird: aber ich finde sowohl in Bezug auf mich selbst, als Übers. — als auch auf mein Vaterland, das endlich trotz den Diopsanten das wahre Schöne kennen lernt, hohe Freude, sie, Ihnen, grosser Mann! geben zu können. Empfangen Sie hier den heißesten Dank für alle die frohen Stunden die Sie auch mir gaben, für allen süßen Unterricht, für alle leitseeilige Leitung. Ihr Diogenes war seit den ersten Jahren meiner Jugend mein gewährtester Führer; er lehrte mich die viele Chryssippe und Crantore zu entbehren u. seine Lehren blieben nicht unfruchtbar, denn ich fühlte es daß Sie das cynische Lager des Rasenden zum süßen Aufenthalt der Grazien gemacht haben.

Vielleicht unterliege ich der Versuchung meinem Landsleuten mit dem Geburtsorte des Demokrit⁴⁾ eine Priese anticynischen Schnupftobacks zu reichen, wenn Diogen schon erscheinen wird. — Noch mehr wünschte ich aber aus Ihren Grazien etwas zu machen, das kein unwillkommenes Opfer für diese Göttinnen wäre. Doch staune ich vor diesen zu kühnen Wunsch, der vielleicht mir zum Vorsatz reifen wird. Das 4te Buch, das schon ein kleines Ganze ist, liegt unter meinen Papieren. Vielleicht rück ichs in meine Monatsschrift *Orpheus*, als ein Bruchstück ein.

¹⁾ A kéziratbeli részek az eredeti helyesíráshoz hűen vannak közölve.

²⁾ Klopstock 1791. jun. 24-én azt írja Cramernek: «Auch den Brief des Ungers der den Mess. übersetzt, finde ich nicht,» olv. Lappenberg: *Briefe von und an Klopstock* 1867, 346—7. l. A levél még lappang, v. ö. Heinrich Gusztáv EPhK. 22, 606—7.

³⁾ Wieland: *ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΜΑΙΝΟΜΕΝΟΣ* oder die *Dialogen des Diogenes von Sinope*. Leipzig 1770. Kazinczy *Sokrates Mainomenos, azaz a Szinopei Diogenes dialoquusai* cz. fordítása csak 1793-ban jelent meg. Werthes Kelemen Pesten 1791. febr. 21. és ápr. 3. kelt leveleiben értesítette Wielandot műveinek magyar fordításairól; olv. Th. Herold: *Werthes und die deutschen Zriny-Dramen* 1898. 165—9. l.

⁴⁾ Abdera.

Sonst gab ich Gessners Idyllen meiner Nation, die zu Kaschau 1787 heraus sind. Dies Jahr sollen seine sämthl. Schrift. erscheinen mit denen ich bis auf seinen Abel fertig bin. Hamleten gab ich im verg. Jahr heraus, u. samlete einige Schauspieler um ihn beym Reichstag aufzuführen, allein die Trupp gieng aus einander ehe Hamlet erscheinen konnte, denn mich hielt mein Amt v. Ofen u. Pest entfernt. Bald erscheinen Lessings Sara u. Emilia.

Auch wagte ich mich an die Rubensischen Tableaus der Messiade um zu sehn, ob unsre Sprache, ein Mittelding zwischen dem melodischen Italienischen u. dem männlich rauhen Deutschen, dem oder jenen näher kommt? und, ob sie den kühnen Schwingen, Klopstocks so glücklich folgen kann, als sie sehr glücklich ist Gessners weiche warme Gemähle sich eigen zu machen.

Sonst haben wir die Henriade von einem Ref. Pastor. u. einem Superintendenten beide in Versen. Die 3te Übers. war im Werke bey dem kathol. Bischof Nunkovits, der mehr zum Nachtheil der Musen als der Kirche im 9br starb. Einige Contes de Marmontel sehr glüchkl. übers. — Einen Young aus *dem franz.* dem ich auch aus and. Rücksichten gram bin, denn es giebt dem Pöbel mehr Ehrfurcht gegen das aufgedunsene Ansehen der Pfaffen, das schon so viel Unheil, besonders bey uns, gestiftet hat. Eine Zayre, Alzire, Merope, Tancrede, Cide, Belisaire, Telemaque einigemahl, Le repos de Cyrus. Auch Ossian wird übers. — u. soviel ich weiss aus Montesquieus Esprit des Loix. Ich nahm Rousseaus Contrat Social über.

Der Himmel erhalte Sie zum Stolz der Menschheit lange, lange!
Dies ist einer der sehnlichsten Wünsche

Ihres Verehrers

Franz v. Kazinczy.

Assessor v. Abaújvarer Comitát u. Königl. National Schulen Ober
Aufseher in dem Kaschauer Bezirke.

(Budapest.)

THIENEMANN TIVADAR.

— Pompeji ásatások. Az elmúlt év folyamán újult erővel indultak meg a pompeji ásatások, melyek az előző években, részint finanziaális okokból, részint a már kiásott részek konzerválása és pontos felvétele érdekében lassúbb tempóban haladtak. A munkálatok főleg a *via dell' Abbondanza* keleti részén folytak. A főczél ez idő szerint: az összeköttetés megtalálása az eddig kiásott városrész és az amphitheatrum közt. Mivel a legvalószínűbbnek látszott, hogy a fő útvonal egyenes irányban vezet a *via dell' Abbondanzából*, Pompeji ezen fő közlekedési erétől, az amphitheatrum főkapujához, a *porta principalishoz*, azért ebben az irányban három próbametszést alkalmaztak, de ebben a tekintetben sikertelenül. A *via dell' Abbondanzán* kelet felé haladva azonban sok érdekes és részben meglepő dolgokra bukkantak.

Az ásatási módszerek tökéletesedése, főleg a beomlás elleni sikeres védekezés, nemcsak a kiásott épületrészeknek, hanem az egyes leletek helyzetének és mivoltának meghatározásánál is szép eredményekre vezetett. Sok olyan tárgynak alakja és szerkezete is meghatározható, mely anyagának romlandóságánál fogva elpusztult és csak a helye maradt meg, melyet egykor elfoglalt. Az óvatosan megmentett üreget gipszszel vagy czeementtel gondosan kiöntik és így megkapjuk az illető tárgy alakját, gyakran meglepő részletességgel. Így határozható meg pl. a házak és boltok ajtaja is, mely, fából lévén, a legtöbb helyt elpusztult; a gondos kiöntés következtében azonban alakjuk olyan pontosan megőrizhető, hogy a különféle csukási módok, tolózárok és reteszek szerkezete is tanulmányozható. Egészen új pl. az az ajtóforma, melyet a *via dell' Abbondanza* egyik bolt-

jánál találtak, mely vertikálisan egymás mellé állított, keskeny, mozgatható deszkákból volt összeállítva.

Az utca keleti részén több olyan házat találtak, melyeknek felső emelete az utcára erkélyszerűen előre dől. Ezek többnyire a már ismertes *balcone pensile*-típust tüntetik fel, azaz zárt erkélyek, a szobának mintegy nyúlványai, melyeknek, a pompeji ablaktalan házhomlokzatoktól elütően, egy-két ablakuk is nyílik az utcára. Az egyik ilyen szobaerkély padozatán apró terrakotta madáritató edényeket találtak, melyeknek formája teljesen egybevág a modern kalitkák efajta felszerelésével; nyilván madárháznak használták ezt a délfelé néző erkélyfülkét. Építészetileg különösen érdekes két szomszédos háznak a felső emelete, melyek mindegyike az utca felé nyitott, és fal helyett egész szélességében oszlopok és pillérek tartják a tetőzetet; nyilván ebédlőnek használták, világos csáfolatául azon rég hirdetett, meggyőződéssé csoportosodott hypothesisnek, hogy a pompeji házak ebédlői mind hátra, a kert vagy oszlopcarnok felé nyíltak, a ház homlokzata pedig nem engedett bepillantást az épület belső életébe. Az oszlop- és pillérközöket valószínűleg faretesszek zárták el éjjelre, melyeknek maradtak is némi nyomai. Hogy nyílt, utcai ebédlőn kívül volt-e ezen házaknak hátul még rendes, kertre vagy udvarra nyíló ebédlőjük is, az még meg nem határozható, mivel ezen házaknak eddigelé csak a homlokzata van kiásva; tekintve azonban azt, hogy több pompeji házban találtak már hátul több ebédlőt, téli és nyári és kerti *tricliniumot* is, nagyon valószínű, hogy nem elégedtek meg ezen utcai ebédlővel, melyet nem is használhattak minden időben, ez inkább luxusszámba mehetett. Találtak az utca északi oldalán egy valóságos, nyílt erkélyt is, melyet csak egy 40 cm. magas párkány határol körűl. Az utcai ebédlős házaktól nyugatra egy nyilvános szentély is nyílik az útra: egy boltíves fülke, szép stuccodíszszel, mely bizonynyal a *penateseké*, Pompeji védő isteneié volt, de szobrocskákat nem találtak benne.

Az utcai boltok közül érdekes egy festőműhely berendezése, melyben megtalálták a falba beépített hengeralakú tűzhelyet, benne a katlanal s a katlanban durva lenszövet maradványaival. Említésre méltó továbbá egy *thermopolium* is, mely meleg italokra berendezett csapszék vagy italmérő volt. A derékszögben felépített padkába edények vannak befalazva, melyekben az italokat vegyítették. A padka belső végén, kissé emelkedettebb helyen van a tűzhely, melyből kis agyagcsövecske, nyilván kémény nyúlik ki. A tűzhelybe beillesztett katlan fődőjének füléről kis láncz függ le, mely valószínűleg összeköttetésben volt az italmérő padka valamely pontjával. A padkán belül sok amphora volt a falhoz és a padlóhoz támasztva. Egy érdekes kompozíciójú bronz függőlámpát is találtak ugyanitt, melynek központja egy itiphallikus pygmæus alakja. A bolt mögött még egy felső fülke vagy lugas-féle is volt, melynek rendeltetése nem tűnik ki.

A freskók közül művészetileg és építészetileg egyaránt érdekes az a kép, mely egy helyiség architravumául szolgál és négy parallelopipe-donra oszlik. Ezeknek mindegyikét egy életnagyságú *protome* tölti ki. Juppiter rövid, borzas hajjal és szakállal, fején levélkoszorú, bal vállán sceptrum; Mercurius *chlamys*-ban, kezében *caduceus*-szal; Luna, egyéni, realisztikus felfogással ábrázolva, telt, kerek, kissé parasztos arczczal, fején a hold két szarva kétoldalt látható; végül Sol, mely valamennyi közül a legrosszabbul van konzerválva. Az architrav alatt a falon ünnepi felvonulás van ábrázolva, körülbelül 40 cm. magas emberalakokkal. A kép jobb oldalán Cybele szobra látható trónon ülve, matronaszzerű külsővel, jóval nagyobb a környezeténel; fején a hagyományos bástyakorona; trónja mellett húséges oroszlánjai; ölében balról a *tympanon*, jobb kezében *patera*. Mellette négy ember áll fehérben, kik a templomból a *ferculum*-on kihozták a szobrot. A *ferculum*-tól jobbra a kép szélén két bronz kandelaber, rajtuk a meggyújtott *lucerna*, köztük kis áldozó oltár. A kép baloldalát az

ünneplő tömeg foglalja el, papok és profánok, kik az istennő szobra előtt elhaladva, a kis oltárnál akarnak áldozatot bemutatni. A kép baloldalán egy kis fülke látszik, előtte egy indiai Bacchus *protome*-je. A szemben lévő pilléren Pompeji védőistennője, Venus Pompeiana, van ábrázolva, a mint fehér mezőben, vörös talpazon, egyenesen szemben áll, ibolyaszín ruhában ékszerekkel gazdagon díszítve; diademjében rubintkő ragyog, fülében hosszú gyöngycsüngők, nyakán aranyláncz, kezén sok drágaköves gyűrű, balkezét keblére teszi, jobbával kormányrúdra támaszkodik. Jobbról kerek talpazon kis Amor áll, kezében tükörrel; két oldalt a levegőben egy-egy kis Amor repül feléje, az egyik füzérrel, a másik pálmaággal.

Ehhez hasonló, de érdekesebb az istennőnek egy másik ábrázolása egy szomszédos bolt pillérén. Itt is pompásan van öltözve, kék ruhában, gazdag ékszerekkel; fekete hajában bástyakorona nyolcz tündöklő smaragddal; kezében kormányrúd és páleza, feléje mindkét oldalról egy-egy szárnyas Amor repül, kezükben pálmaág és füzér. A kép főérdekessége az a négy elefántvonta *quadriga*, melyen az istennő áll és melyre eddig nincs analogia a pompeji művészetben. Az elefántok egy sorjában vannak befogva, ormányukat befelé fordítják; hátukon a szerszám arany karikái és gömbjei láthatók, és a kocsi hajóorrzerű elejéhez vörös szallagokkal vannak fűzve; az istennő mellett a kocsin is egy kis koszorús Amor áll. Mellette, ugyanazon pilléren még két nőalak van ábrázolva: az egyik Fortuna istennő, kormányrúddal és bőségszarúval: lábai alatt a földgömb, melynek fehér és kék foltjai állítólag a tengereket és szárazföldeket ábrázolják. A másik nő: Abundantia, bőségszarúval és serleggel, fejéről fátyol hull alá. A pillér alsó részén, a három istennő alatt, keskeny sávban, ruhakészítő-műhely képe nyolcz munkással látható. Közülük hárman kis asztalok mögött alacsony számolyon ülve dolgoznak; lábukat az asztalhoz erősített deszka alsó végének feszítik; a deszka felső vége pedig valamely fésűalakú készülékben végződik. Más négy munkás, mezítlábasan, rövid ruhában, párosával nekigyürkőzve dolgozik két magas padkán, melyek mindegyikén háromoldalú szekrényke áll; a munkások ezekből szövetdarabokat emelnek ki, hogy a közepén álló katlanba rakják, mely alatt a tüzet buzgón élesztik. Maga a gazda kissé oldalt áll a kép jobb oldalán (a «Verecundus» feliratról ismerhető fel, a mely név már más pompeji feliratban is mint *restarius*-é szerepel) és két kézzel teljes szélességében kiterjesztve tart egy darab szövetet, mintha eladásra kínálná. A bolt másik pillérét Mercurius képe foglalja el, a mint egy ión oszlopos, hat lépcsős szentély pronaosán jobb felé áthalad. Alatta czipő-üzlet képe látható: egy időses, parasztos külsejű, telt arcú nő padon ülve czipőket mutat egy vásárló ifjúnak, ki tőle jobbra, hosszú széken ül; a padon czipők és különféle szerszámok láthatók.

A szétszórva talált egyes leletek mind a szokott pompeji típusokat tüntetik fel; csakis egy csontládika érdemel említést, mely sajátos toloszerkezetű födelével vonja magára figyelmünket. Az ásatásokat továbbra is nagy buzgalommal folytatják a megkezdett irányban.

(Budapest.)

LÁNG MARGIT.

— A Bankó leányáról szóló széphistória és a Vásárhelyi Daloskönyv. Meglepőnek látszhatik ez a kapcsolat: mi köze lehet egymáshoz két kéziratban maradt emlékeknek, a melyeknek pláne egyike 1570-ben íródott, másikat 1670 táján másolták le? Pedig a kapcsolat nyilvánvaló. A *Bankó leányáról* szóló széphistóriának közismert 124. versszaka így szól:

Mikor beszörszöde szép könnyű gályában
Az Duna vizének aláfolyásában,
Hamar kapcsolja komoka dolmányát,
Királynak mutatá két szép almáját.

Ez utóbbi két sort a *Vásárhelyi Daloskönyv* két szerelmes énekében is megtaláljuk. A *XXXIII. sz. vers* (66—70. l.) az egyik, ez a hosszú és kissé zavaros költemény, a melyet gyönyörű madár- és virághasonlatok mértéktelen s már szinte beteges halmozása jellemez. Ennek 6. strófájában találjuk:

Kikapcsolá szívem kamuka szoknyáját,
Megmutatá nekem két arany almáját.

A másik a *LXIII. számú vers* (110—1. l.), egy kedves szerelmi jelenet friss és kerek ábrázolása: Be van rekesztve egy palotába, de nem fél bíró kemény ítéletétől, sem kogyetlen hóhér éles kardjától, mert az ő tömlőcztartója «perpatvar helyében ad sok ezer csókot». Most egyszerre minden átmenet nélkül, egész balladásan e népies strófa következik:

Kapcsoljad ki szívem kamuka szoknyádat,
Hadd lássam, édesem, két arany almádat,
Két arany almádnak aranyos bimbóját,
Hadd csókoljam, szívem, piros két szék orozád.

Tudniillik Júlia jöve hozzá titkon, gyenge rokolyában.

Ferenczi még megjegyezte a jegyzetekben, hogy «Balassáénak lát-szik», de ma már tudjuk, hogy *Barakonyi* Ferencz írta. Valóban az *Erdélyi Múzeumban*,¹⁾ a hol Erdélyi Pál közli e XVII. századi poeta verseit, megvan ez a vers is — csak rövidebben. Egyes kifejezések is mások, a fontos most az, hogy a keresett sorok hiányoznak. Ha ehhez hozzá-veszszük, a mit Erdélyi a bevezetésben bizonyít be, hogy a kódexet, a honnan Barakonyi műveit ismerjük, maga a szerző másolta (1658 körül): akkor e rövidebb változatot kell hitelesnek tartanunk, a *Vh. Dk.*-beli bővebb variánsról pedig úgy kell vélekednünk, hogy az országszerte énekeltetése közben módosult, azalatt fűzték bele az idézett strófát is, a hogy aztán a *Vh. Dk.* másolója lejegyezte. Ez is azt mutatja, hogy itt nem véletlen egyezésekről van szó; e Barakonyi-féle költeményben nincs szükség e sorokra, hiszen maga a szerző nem vette belé; e sorok akkor nyilván közismertek és népszerűek voltak s az énekesnek, valahányszor némileg hasonló helyzetről szólt a dal, eszébe jutottak a kész sorok és azokat belefűzte a dalba. Így került rokonságba a Béla királyról szóló széphistória két kései szerelmes énekkel.²⁾ Ebben az esetben azonban a széphistóriának száz évvel keletkezése után ismertnek kellett lenni, noha el volt rejtve egy kéziratok kódexbe! Bármily merész e föltevés, az egyezés azt bizonyítja, hogy széphistóriánk nem volt elrejtve, hanem széltíre énekelték. Hogy erre alkalmas volt, azt megerősítik Széll Farkas megállapításai verselésének abban a korban szokatlan kiválóságáról: a közép-metszetek egy-két kivétellel megvannak benne, rímei meglepően jók, sőt alliterációi is vannak, bővebben, mint bármely egykorú énekben, továbbá ismétlődnek benne egyes elbeszélte közhelyek, akár népballadáinkban,³⁾ a mi bizonynyal az emlékezet támogatására szolgált. Látjuk tehát, hogy széphistóriánkat országszerte énekelték és nem is maradt nyomtalan a szerelmi népköltésre; látjuk, hogyan termékenyül meg a népdal és megfigyelhetjük azt a szövevényes folyamatot, a melyen át egy délszláv mese-motivumból — magyar lírai kép lett.

¹⁾ XXIV. k. 360. s kk. l.

²⁾ Itt jegyezzük meg, hogy fordított hatásra gondolnunk sem lehet, hiszen a széph.-ban szükségszerű e részlet s délszláv forrásaiban ma is megtalálható. (EPhK. 1913. 104—112. l.)

³⁾ Századok. 1884. 676. l.

Evvel kapcsolatban legyen szabad rámutatnunk egy új kutatási területre: azokra a nyomokra, a miket széphistóriáink népköltészetünkben hagytak. Hogy csak a *Vh. Dk.*-nél maradjunk: hemzseg ez Aeneas, Dido, Gismunda, Giscardo, Griseldis, stb. neveitől, a miből Ferenczi¹⁾ azt következteti, hogy tehát darabjai műköltőktől származnak. De van-e jogunk feltenni, hogy e korban oly kiváló lírikusaink éltek, a kik e pompás költeményeket írhatták? Népdalok ezek és a mythologiai, meg egyéb ismereteket, továbbá mai népmeséink idegen motívumait széphistóriáink közvetíthették a néppel!

(Budapest.)

KOMLÓS ALADÁR.

— A «Tündéralom» és Byron «The Dream» (álom) című költeménye. A *Tündéralom* sajátos darabja Petőfi költészetének. Csodálkozva állunk meg olvasása után: mint került ez az álom és fantasztikum világában járó, ez a keleties képzeletű, ez a symbolumok felé hajló költemény a P. versei, a *János vitéz*, a *Szilaj Pista*, a *Robold Istók* közé. Hogyan keletkezett P. fantáziájának ez egyik legédesebb alkotása? Ez magyarázatra szorul. Alábbiakban megkísérlöm a költemény keletkezését — részben Byron *The Dream*-jével magyarázni meg.

A *Dream*, melyet a költő 1816-ban a Genf melletti Diodatiban írt (s mely magyarul Lukács Móricz fordításában 1834-ben jelent meg először a *Társalkodóban*) — az első szerelem emlékének van szentelve. Hőse Byron unokanövére, a nála két évvel idősebb Mary Chaworth, kit 16 éves szíve idealizmusával reménytelenül szeretett. A szép Mary a Byronékkal szomszédos Annesleyben lakott, hol 1803—04-ben gyakori vendég volt az ifjú lord. A kettejök szerelmi regényét a *Dream* hét sorozatos képe csupán főbb mozzanataiban beszéli el, melyeket egy szerkezeti fogás köt össze. Byron úgy tűnteti fel a dolgot, hogy ő álmodik s így látja a hét össze nem függő részben leirtakat, a képeknek azonban nincs álom karakterük. A jelenetek közül csupán a legelső érdekel bennünket, mert ez festi ugyanezt a tárgyat, a mit a Tünd.: az első szerelmet.

I saw two boings in the hues of youth
 Standing upon a hill, a gentle hill,
 Green and of mild declivity, the last
 As 'twere the cape of a long ridge of such,
 Save that there was no sea to lave its base
 But a most living landscape . . .

— — — — —
 These two, a maiden and a youth, were there
 Gazing — the one on all that was beneath,
 Fair as herself — but the boy gazed on her;

— — — — —
 He haid no *breath*, no *being*, but in hers;
 She was his voice; he did not speake to her,
 But tremled on her words; she was his sight,
 For his eye follow'd hers, and saw with hers,
 Wich colour'd all his objects: — he had ceased
 To live within himself; she was his life, etc.

Szép gondolata Byronnak és mint beállítás, igen hatásos, hogy ezt a két ideális ifjú lelket az emberek köréből és a világ mindennapiságából kiemelve egy eszményítve rajzolt természeti milieuben mutatja be. Ugyanezek a fővonások vannak meg P.-nél is az egész helyzetnek a be-

¹⁾ Bevezetés a *Vh. Dk.*-höz.

állításában. A *Tündéralom* sem álom, mint a B. *Dreamje*. Mint Byron, úgy ő is néhány lírai strófiát ad bevezetésül, aztán áttér a történet elbeszélésére: «Nem voltam többé gyermek s nem valék még ifjú...» A költemény különben sokkal ismertebb, semhogy tartalmáról bővebben szólni szükséges volna. Tárnya röviden: egy szerelmi idill. — P. akár az 1845. év végén, akár 1846 legelején írta a T.-t, annyi bizonyos, hogy a *Felhők*, a *Hóhér Kötele* korszakában. Kétségtelenül tudjuk, hogy a világ-fájdalom e napjaiban P. olvasta, sőt sokat olvasta Byront, hogy Byron ez időben Shelleyvel együtt legbámultabb költője volt. — S Byron hatott is a *Tündéralomra*. Erről tanuságot tesz: 1. A *czím*: *Álom, Tündéralom*. A czímbeli egyezések fontosabbak, mint általában gondolni szokták. Miért nevezte P. a költeményt *Tündéralomnak*, mikor ezt még az utolsó sor magyarázata után (Oh tündéralom, első szerelem!) sem érezzük feltétlenül találónak? Bizonyára mert a B.-ének *Dream* a neve.

2. A *tárny*. A *Dream* is, a *T.* is az első szerelem apotheozisa. A T.-ban megénekelt eszményi kedvos Tóth Róza, a Csöngé-parti szép szöke leány, kivel a gyermekifjú költő Ostfi-Asszonyfán találkozott s a kit 1839, tehát jó hat év óta nem látott újra. Mi idézte benne most föl a *Czírprustombok*, a *Szerelem Gyöngyei* után ezt a régi emléket, a régi elfeledett első szerelmet? Azt hiszem, épen a *Dream* olvasása. Maga is szinte megijedve panasolja el és vallja be, hogy csaknem megfeledkezett már róla.

... De e sebeknél jobban fáj nekem most,
Jobban fáj az, hogy már-már feledem
Ábrándjaidnak édes üdvességét,
Oh tündéralom, első szerelem!

B.-tól vette tehát: 3. az első ösztönt is.

4. De innen vette P. a cselekvénynek, ha ugyan lehet ilyenről szó itt, a magvát is. A helyzet, a hogy P. az ifjú szerelmeseket bemutatja, egy eszményi fekvésű dombtetőn, B.-ra vall. Itt a *Dream* fentebb közölt része lebegett szeme előtt. Míg B. előadása kb. híven tünteti fel a valóságot, a T.-ban elmondottaknak nyilvánvalólag semmi történelmi alapjuk nincs. A mi a dombon történik, az oly édes találkozásokat egy nyáron keresztül, mindazt csak álmodta, ábrándjaiban óhajtozta a költő. P. tehát nem azért szól itt a dombtetőről, mert emlékei fűződnek hozzá, hanem mert B. is szól róla. De még ha az álom való lett volna is, akkor is nagyon jellemzőnek kellene tartanunk, hogy P. a sok remniscentia közül épen ezt a dombtetős jelenetet választotta ki.

Így elmondhatjuk, hogy a *Dream* hatott a T.-ra, anélkül, hogy párhuzamos helyeket, megfelelő sorokat tudnánk kimutatni. Nekünk elég annyit megállapítanunk, hogy nemcsak czímet, indítékot és tárgyat nyert B.-tól, hanem a maga *képzelt* emlékeit úgy tünteti fel s olyan technikai eszközökkel (álom, lírai előadás) mondja el, mint Byron a magáét.

Ez egyezések mellett azonban B. és P. műve merőben különböző természetű. A *Dreamben* van valami kellemetlen és nem őszinte, éle van, mely — a már másé lett — kedves ellen van fordítva. A P. szíve ellenben csak a hála érzését ismeri a leánynyal szemben, kinek egy szép emléket köszönhet. Ez az emlék annyi édességgel tudja eltölteni a hosszú évek után is, hogy a sötét kétségheesés korában írt e műből alig-alig cseng ki egy disszonáns hang. Hogy ez a harmonia a *Felhők* csillagatlan éjszakájában született, csak növeli kedvességét előttünk.

(Budapest.)

KARDOS LAJOS.

— Godiva mondája Andrád Sámuel gyűjteményében. A Tennyson feldolgozta Godiva-hagyománnyal legbehatóbban Liebrecht Félix foglalkozott *Godiva* című értekezésében (*Zur Volkskunde* cz. könyvében,

103—165. lk.). Kutatásainak az az eredménye, hogy e monda első feljegyzését a XIV. században keletkezett *Chronicon Anglicum*-ban találjuk. Az a véleménye, hogy Godiva lovaglásának a magva régi jogszokás lehet. Utal arra a változatra is, melyben leleselkedő szerepel, s ebben a leleselkedés mozzanatát későbbi betoldásnak tekinti, továbbá néhány változatra, melyeket ezúttal egy magyar elbeszéléssel egészíthetünk ki. Ezt a változatot András Sámuel közli *Eltűnés és rövid mulatságos Anekdoták* című gyűjteményének 1790-ben kiadott második kötetében ilyen címen: *Godina (sic!) mezítelen lovagol* (126—127. lk.). Mercien herczog nagy adót vetett ki Coventry lakóira. Godina férjét esdekelve kéri, ne zaklassa a szegény népet. «De az ő tsuda természetű férje olyan feltétel alatt kívánt csak engedni kérésének, ha mezítelen az egész várost békerüli» (126. l.). Megtette, tésztét szép, hosszú hajával takarta el. De tilos volt bárkinek is Godinára néznie. Egy «kivános» nem tudott magán uralkodni, de tettéért életével lakott. «Ennek a történetnek mint hazához való szeretetnek emlékeztetere egy olyan képoszlopot emeltek a városiak, mely valami után néz» (127. l.). András Sámuel azt a változatot dolgozta át, mely a leleselkedés mozzanatával bővült. Mindenesetre érdekes, hogy a Bosnyák Zsófia történetére emlékeztető angol Godiva-monda¹⁾ nálunk egy népszerű gyűjtemény útján már a XVIII. században ismeretessé vált.

(Arad.)

ELEK OSZKÁR.

-- A Papyrusokmányok Szótárának költségeihez 5000—5000 márkát ajánlottak föl a strassburgi tudományos társulat, a heidelbergi tudományos akadémia és egy magánadakozó; így kiadása pénzügyileg biztosítva lévén, a két tudományos intézet vegyes bizottságot küldött ki a munkálatok irányítására; a szótár szerkesztését Dr. jur. et phil. Friedrich Preisigke-re (Strassburg) bízták.

-- Andrew Lang. (Pótlás *A philologia halottai 1912-ben* című közleményhez, EPhK. 1912: 448.) A. Lang, philologus és történétíró, az oxfordi egyetemnek volt tanára, a Royal British Academy tagja; született 1844 márcz. 31. Selkirkben (Skócia), meghalt 1912 július 20. Banchory-Deesideben (Skócia). Mellőzve költeményköteteit, regényeit, történeti műveit, mely utóbbiak közül legkiválóbbak: *The Mystery of Mary Stuart* (1901) és *The Maid of France* (1909; francziául is: *Jeanno d'Arc*, 1911), itt csakis a philologia és a vallástörténet körébe tartozó főbb munkáit soroljuk elő: *Homer and the Epic* (1895); *The Homeric Hymnus* (1899); *Homer and his age* (1906, ismertetését l. EPhK. 1908: 763—68. lk.); *The world of Homer* (1910, ism. l. EPhK. 1912: 364—70. lk.); *Books and Bookmen* (1886); *Letters on Literature* (1889); *Adventures among books* (1905); *Letters to dead Authors* (1886); *Essays in Little* (1890); fordította Theokritost, Biont, Moschost és Homeroszt; kiadta W. Scott, R. Burns és Ch. Dickens műveit. Legbecsesebbek vallástörténeti művei: *Custom and Myth* (1884); *Myth, Ritual and Religion* (1887); *Modern Mythology* (1895); *The Making of Religion* (1898); *Magic and Religion* (1901); *The Secret of the Totem* (1905).

¹⁾ Ezt a rokonságot először Kéki Lajos vette észre *Tompa Mihály*-ban (77. l.).

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.

A panonhalmi főapátsági főiskola Évkönyve az 1912—13. tanévre; közléteszi dr. Zoltványi Irén, főiskolai igazgató. Pannonhalma, 1913. 8-r. 540 l.

Tartalmából kiemelendő: *Schermann Eged*, Az egyházi könyvtalalom és könyvbírálat magyarázata 8—144 l. — *Sörös Pongrácz*, Forgách Ferencz, a történetíró. 145—207. l. — *Kemenes Illés*, A Homeros előtti költészet nyomai az Iliásban és Odysseiában. 208—255. — *Horváth Károly*, Az egyediség erkölcsstani szempontból. 256—298 l. — *Strommer Viktorin*, Keresztény maradhat-e a modern társadalom? 299—333. — *Bódius Jusztin*, Az ión-attikai művészet a női erény és méltóság szolgálatában. 334—391. l. Önállóan is. Budapest, (Stephaneum), 1913. N. 8-r. 61 l.

**Balogh Árpád* Anyos: Ujhelyi Dayka Gábor. Kassa, Szent Erzsébet kny. 1913. 8-r. 125 l.

Baloghy Dezső: Uj eszmék a nyelvészet ligeteiből. Balassa-Gyarmat, Hollósy kny. 1913. 8-r. 25 l.

Egyik példája a soha ki nem fogyó délibábos nyelvészetnek.

Balzac: Az elegáns élet fiziológiája. Ford. Balla Ignác. Budapest, Révai, 1913. 8-r. 297 l.

Braun Soma: Apuleius-tanulmányok. Budapest, (Franklin), 1913. N. 8-r. 39 l.

Braun Soma: Horatius philosophiája. Budapest, (Hornvánszky). 8-r. 29 l.

Császár Elemér: Batsányi János. Budapest, (Franklin), 1913. 8-r. 25 l.

Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Szerk. *Pósta Béla*. IV. köt. 2. rész. Kolozsvár, 1913. Az intézet kiadása. 4-r. 233—434. l. Tartalma: *Roska Márton*. Skytha sírok Piskiről. 233—251. l. *Buday Árpád és János Béla*. Római kori szórványos leletek Erdélyből. 252—264 lk. *Kovács István*: A mezőbándi ásátások. 265—429. *Roska Márton*. Mellrevaló díszek Magyarköblősről. 430—433 l. . . . Dr. Hampel József † 434 l.

**Dolgozatok*, Német philologiai. Budapest, Pfeifer, 1913. N. 8-r.

III. Dr. Hajek Egon: Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. sz. közepén. 75 l. 2-50 K.

IV. Roth Alfréd: Tanulmányok Roth Dánielről. 98 l. 3-50 K.

V. Huss Richard: Az erdélyi német nyelvjárás-tanulmányozás mai állása. 42 l. 2 K.

VI. Hollitzer Gyula: Liszt Ferencz és a weimari irodalmi élet. 124 l. 4 K.

VIII. Szentirmay Gizella: Mörrike Eduard «Maler Nolten» című regénye. 62 l. Ára 2 K.

Gulyás József, Vergilius jelzői. Székfoglaló értekezés. Sárospatak, 1913. (Dani és Fischer) 8-r. 65 l. Ára 1 K.

**Jákó Károly*: Fejezetek a magyarországi XVIII. századi latin epikából. Budapest, Németh József, 1913. N. 8-r. 59 l.

Katona József: Bánk bán. Első kidolgozás 1815-ből. Kiadja Császár Elemér. Budapest, (Athenæum), 1913. N. 8-r. 193—314 l. Ára 2 K.

Módi Mihály, Horatius és Bacchylides. (Értekezések a kolozsvári tudományegyetem class.-philologiai szemináriumából 2. szám). Kolozsvár, (Ajtai-nyomda), 1913. 8-r. 46 l.

Pap Károly: Adalék Arany debreczeni diákságához. Budapest, (Franklin), 1912. N. 8-r. 16 l.

Pap Károly: Méliusz Péter arcképe. Budapest, (Franklin), 1913. N. 8-r. 13 l.

Pivány, Eugene: Hungarians in the american civil war. Cleveland, 1913. K. 8-r. 61 l.

- Rác*: Lajos dr.: Rousseau mint moralista. Budapest, (Hornyánszky), 1913. 8-r. 64 l.
- Schmidt* Tibolt: A hazai oláhság Kolinda-költészete. I. r. Budapest, (Fritz Ármin). N. 8-r. 62 l.
- Simonfi* János: Az irodalom szó története. Budapest, Magyar Nyelvőr. 1913. N. 8-r. 39 l. Ára 1 K.
- Szinnyei* József (id.): Magyar Irók. XIV.: 11 f. (Wittmann-Zboray). Budapest, Hornyánszky, 1913. N. 8-r. 1601—1760 l. Ára 1 K.
- Travník* Jenő: Németországi tanulmányutam. Győr, (Nitsmann József) 1913. N. 8-r. 50 l.
- Vargha* Damján, Dr.: Ősi nyolczas versforma kódexeink bibliafordításában. Budapest, (Stephaneum), 1913. N. 8-r. 15 l.
- Vargha* Damján, Dr.: Te Deum és Te Mariam fordítása kódexirodalmunkban. Budapest, (Stephaneum). 1913. N. 8-r. 22 l. (A Békefi Emlékkönyvben megjelent értekezésnek bővített lenyomata.)
- **Zlinszky* Aladár: A kifejezés stílusa. Budapest, (Fritz Ármin), 1913. Legn. 8-r. 42 l.

— Pótlás *A magyar philologiai irodalom 1912-ben* cz. bibliográfiához. EPhk. 1913. 452 sk. lk.

- 156a. *Roska Márton*. Rókafogó esapda. Dolgozatok az Erd. Múz. Érem- és Régiségtárából. III. 185—186. l.
- 506a. *Roth Viktor*. Az almakeréki templom és műkincei. Dolgozatok az Erd. Múz. Régiségtárából. 128—173. l. (francziául 174—184. l.)
- 2195a. *Buday Árpád*. Megjegyzések Dacia meghódításának történetéhez. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. III. 74—85. l. (francziául: 87—98. l.)
- 2195b. *Buday Árpád*. Vannak-e limes-maradványok a Meszesen? U. o. III. 99—119. l. (francziául 121—127.)
- 2215a. *Komáromi Múzeum* Egyesület Értesítője. XX—XXIII. Ism. Buday Árpád. Dolgozatok az Erd. Múz. Régiségtárából III. 189—198. l.
- 2217a. *Kovács István*. A marosszentannai népvándorlaskori temető. Dolgozatok az Erd. Múz. Érem- és Régiségtárából. III. 250—342. l. (francziául 343—367. l.)
- 2229a. *Roska Márton*. Asatás a pécska-szemlaki határban levő Nagysánczon. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. 1—58. l. (francziául u. o. 59—73. l.)
- 2229b. *Roska Márton*. A diluvialis ember nyomai a eszklovinai Cholnoky-barlangban. U. o. III. 201—237. l. (francziául: 238—249. l.)

Katona József Bánk bánjának első kidolgozása (1815-ből), mint különnyomat az Irodalomtörténeti Közlemények f. évi 2—3. füzetéből, megjelent önállóan is. A nyolcz íves füzetet 2 K-ért megküldi a kiadó, Császár Elemér (Budapest, I. Pauler-u. 4.). Intézetek bélyeges nyugta kíséretében kapják.

Hivatalos nyugtázás

a) az 1913. évi május hó 1-től 31-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1912-re: Simon G. 3 kor. — **1913-ra:** Gaál F. L. 3 kor., Kiszely V. 3 kor., Kovács Elek 3 kor., Lendvai M. 3 kor., Moravcsik Gy., Nyári L. 3 kor., Obermüller F. 3 kor., dr. Pap St. 3 kor., dr. Rádits D. 3 kor., Sági I. 3 kor., Sigmond A. 3 kor., Székely K. 3 kor., Taucher G. 3 kor., Wald L. A. 3 kor. Összesen: 48 kor.

Rendes tagdíj 1911-re: dr. Csoma K. 5 kor. Hanzséros B. 5 kor., Jakobinyi P. 5 kor. — **1912-re:** dr. Barta L. 5 kor., Verő L. 3 kor., dr. Wagner A. 5 kor., Wirth Gy. 5 kor. — **1913-ra:** Balogh M. 5 kor., dr. Baltavári J., dr. Barta M. 5 kor., dr. Bánóczy J., Benignyi Gy. 4 kor., dr. Berze Nagy I., Bielek D., Borsenik B., Böngérfi G., Champier I., Czeglédy I. 2 kor., Durkó A., Elek O. 5 kor., Erdődi G. 5 kor., dr. Farkas J. 5 kor., Asbóthné dr. Ferenzi S., dr. Fest S. 5 kor., Fülöp Á. 5 kor., dr. Gerencsér I. 12 kor., Gergely A., dr. Glatz E., Hlavathy I., dr. Horváth J., Kardos L. 4 kor., dr. Karl Lajos, dr. Kárpáti K., Korponay L., dr. Kuzsinszky B., dr. Láng M. 4 kor. 50 fill., dr. Lányi E. 5 kor., dr. Lengyel M., Markusovszky Sámuel, Matskássy J., dr. Mittler Fr. 5 kor., dr. Mitrovics Gy. 4 kor., Moravcsik G., Nádor B., Pais D., Perényi A., Pétergál H. 5 kor., Prokopi I., Ranezay J., Roseth A., dr. Schack B., Schaffer M., dr. Schmidt M., dr. Schuster A., dr. Sebestyén Gy., dr. Szele R., Szentgyörgyi B., dr. Székely S., Szűcs I., Tamási I., Tránka A., dr. Váci J. 4 kor., Vértesy J. 6 kor., Weber A. 2 kor., dr. Zindl B., Zombory J., Zsoldos B. — **1914-re:** Buzna V. — Összesen: 545 kor. 50 fill.

Előfizetés 1913-ra: Budapesti ref. főgimn., Eperjesi evang. kollégium 10 kor. 80 fill., Kolozsvári Kalazantinum, Pozsonyi állami főreáliskola, Temesvári főreáliskola 10 kor. 80 fill. Összesen: 57 kor. 60 fill.

b) az 1913. évi június hó 1-től 30-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1912-re: Simon G. 3 kor. — **1913-ra:** Bokros B. 3 kor., Gajdos J. 3 kor., Gruber J. 3 kor., Kertész J. 3 kor., Kiszely V. 3 kor., dr. Pelényi Gy. 3 kor., Sigmond A. 3 kor., Székely K. 3 kor., Zolnai B. Összesen: 33 kor.

Rendes tagdíj 1912-re: dr. Csoma K. 5 kor., Hanzséros B. 5 kor., Hegedüs I. 5 kor., dr. Mészöly G. 5 kor., Polgár J. 5 kor., Szilágyi Gy. 5 kor., dr. Vass B. 5 kor., Verő L. 3 kor. — **1913-ra:** dr. Bakács I., Barcza J., dr. Blau L., Bölcs házy I., dr. Bölcskei L., Braun S. 4 kor., dr. Büchler P., Császár E. 1 kor., Csiki L., Czeglédy I. 4 kor., Divényi Gy., dr. Dobai J. 5 kor., Földvári Gy., dr. Heinrich K., Hellebrant Á., Kardos L. 2 kor., Kempf J. 4 kor., Kerekes P. 1 kor., Kovács L. 5 kor., dr. Kovács S. J., dr. Kőrös E., Kucséra R., Loósz I., Major L., Nagy I., dr. Pruzsinszky J., Rozman R., Sas A. 3 kor., Schilling L., Szabó A., Szekeres B., dr. Székely Gy., Székely S., Sztoja M., Vértesy D., dr. Vojnovich G., Vohnáz I., Vujsz J. Összesen: 357 kor.

Előfizetés 1913-ra: Mildner Ferenc 10 kor. 80 fill.

c) az 1913. évi július 1-től augusztus 31-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1913-ra: Baranyai Z. 3 kor. Összesen: 3 kor.

Rendes tagdíj 1913-ra: dr. Gesztesi Gy. 8 kor., dr. Mellinger K., dr. Pánity V., Róth J. 5 kor., Szalay Gábor, Zander L. 4 kor. Összesen: 47 kor.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,
I. ker., Vár, Lógody-utca 49. sz. fidsz. 1.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapestben (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

HALÁSZ IMRE.

BISMARCK ÉS ANDRÁSSY

POLITIKAI TANULMÁNY

Ára 6 korona.

SZALAY LÁSZLÓ LEVELEI

Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja

Dr. báró SZALAY GÁBOR.

A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával.

Ára 8 korona.

HAJÓ SÁNDOR.

LAKÁJOK

TRAGIKOMÉDIA HÁROM FELVONÁSBAN

Ára 2 korona 50 fillér.

MAGYAR KÖNYVTÁR

Szerkeszti RADÓ ANTAL.

Egy-egy szám ára 30 fillér. Minden füzet külön is kapható.

698. **Krúdy Gyula.** Piros és a többiek. Elbeszélések.

699. **Conan Doyle.** A brigadéros házassága és egyéb történetek. Fordította
Benedek Marcell.

700. **Arany János.** Irói arcképek IV. Gvadányi József, Szabó Dávid
Ráday Gedeon.

701. **Michel Provins.** Hogyan fognak meg bennünket. Fordította *Bene-
dek Marcell.*

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1913.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-utca 4.), a modern philologiai dolgozatoké pedig **dr. Császár Elemér** címére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

BINDER JENŐ: Alfred de Musset egy költeményének forrása	641
DARKÓ JENŐ: Laonikos Chalkondyles újabb kézíratairól	644
ALSZEGHY ZSOLT: Tóth Kálmán drámaköltészete. II., bef. közl.	666

HAZAI IRODALOM.

A magyar irodalom története 1900-ig (Szerk. Ferenczi Zoltán). KIRÁLY GYÖRGY	681
Trombitás Gyula: Vörösmarty dramaturgiája. VÉRTESY JENŐ	684
Jákó Károly: Fejezetek a magyarországi XVIII. századi latin epikából. ALSZEGHY ZSOLT	685
Simonfi János: Az irodalom szó története. U. SZABÓ GYULA	686

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Sexti P. Festi De verborum significatu. NÉMETHY GÉZA	687
G. Simmel: Goethe. SAS ANDOR	688
H. S. Chamberlain. U. AZ	688
E. Belzner: Homerische Probleme. I—II. MARÓT KÁROLY	691
J. Lemaitre: Chateaubriand. ELEK OSZKÁR	696
N. Terzaghi: Fabula. HUSZTI JÓZSEF	698
F. Schramm: Sprachliches zur lex Salica. ZUBER MARIANNE	699
R. M. Meyer: Die deutsche Literatur des neunzehnten Jahrhunderts. WEISZER RÓBERT	702

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1911/12.

Grünwald Jenő: Adalékok a «Rettungok» korához. HEINRICH GUSZTÁV	703
---	-----

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság 1913. okt. 8-iki ülése	705
Herder munkái. II.	705
A philhellenismus egykor és most. P. V.	706
B. Eötvös József első beszédei. FERENCZI ZOLTÁN	706
Verseyhy «Klárkához» cz. költeményének forrása. GÁLOS REZSŐ	710
Adatok az Agrippa-mese eredetéhez. HELLE F. HUGÓ	711
Pffeffel egy költeményének hatása Kisfaludy Károlyra. FEST SÁNDOR	714
«Az kopaszsnágnak diczéréti» TROSTLER JÓZSEF	715
Bogáthi zsoltárainak új kézírata. BORBÉLY ISTVÁN	716
Arany «A rab golyá»-jához. SZERK.	716
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke	716
Külföldi könyvészet. II. Classica philologia	717

Katona József Bánk bánjának első kidolgozása (1815-ből), mint különnyomat az Irodalomtörténeti Közlemények f. évi 2—3. füzetéből, megjelent önállóan is. A nyolcz íves füzetet 2 K-ért megküldi a kiadó, Császár Elemér (Budapest, I. Pauler-u. 4.). Intézetek bélyeges nyugta kíséretében kapják.

ALFRED DE MUSSET EGY KÖLTEMÉNYÉNEK FORRÁSA.

Gálos Rezsőnek e folyóirat idei évfolyama 58—59. lapján a Knebel-féle *In bekannter Melodie* cz. versről írt soraihoz legyen szabad megjegyznem, hogy az az *ismert dallam*, melyre az 1801-iki Euterpe-ben Knebel Miksa versének, Verseghy forrásának, czíme utal, sehogy sem lehet az 1836-ban megjelent Jung-hans-féle dal. Inkább kell arra a Mozart neve alatt ismeretes dalocskára gondolnunk, mely Hoffmann v. Fallersleben szerint (*Unsere volkstümlichen Lieder. Vierte Auflage von K. H. Prahl. Leipzig. 1900. 238. l.*) Altonában jelent meg L. Rudolphusnál é. n. s melynek Köchel jegyzéke (*Chronologisch-Thematisches Verzeichniss sämtlicher Tonwerke Wolfgang Amadeus Mozart's. Leipzig, 1862. Anhang V. 646. l.*) a következő kiadásait említi: Wien. Haslinger, Klavierwerke, Heft 37, n. 31. — Wien, Artaria. — Offenbach, J. André. — Berlin, Rellstab, *Sämtliche Lieder.* — E dal szerzőségét az 1829-iki Caeciliá-ban (157. l.) Schneider Lőrincz koburgi karmester a maga számára vindikálta s ma már nem is tekintik Mozart szerzeményének; a Breitkopf és Härtel-féle kritikai Mozart-kiadásba sincs felvéve. Hogy már 1801-ben népszerű lehetett, valószínűvé teszi Kazinczy-nak az 1809-iki «*Annalen der Literatur und Kunst in dem oesterreichischen Kaiserthume*» 262—264. lapjain megjelent Aglája-bírálata is (v. ö. *Kaz. Lev. V. 424—425. l.* és Verseghy Ferencz Kisebb Költeményei. Kiadják Császár Elemér és Madarász Flóris. R. M. K. 24. 327. l.), melyben Verseghy «Búcsúzás»-áról ezt írja: «... das bekannte Vergissmeinnicht zur Composition des Mozart». Ez utalás kapcsán összehasonlítottam a «Búcsúzás»-nak Verseghy-közölte dallamát a pseudo-Mozart-féle «Vergiss mein nicht»-tel s megállapíthatom, hogy a «Búcsúzás» dallama ugyan Mozart-stílusú arioso, de a szóban forgó melódiával nem egyezik meg és így valószínűleg csakugyan Verseghynek saját szerzeménye. — A pseudo-Mozart-féle dalocska alatti szöveg egyébként némi eltéréseket mutat Knebelnek az Euterpeben közölt költeményétől. Ez eltérések, illetőleg szövegromlások között legszembevetőbb az 1. versszak 5. sorának variánsa: «Und wenn der Freuden Schwarm sich schmeichelnd um dich schmieget» (az Euterpe i. h. Wenn einst der Freunde Schwarm etc.), minek az alábbiak szempontjából van némi jelentősége.

Knebel szövege a Mozart-dal előttem fekvő kiadásában (J. André in Offenbach a/M.) «Forget me not» czímmel angolra is le van fordítva, de — és erre tudtommal még senki nem mutatott rá — az

elfeledett német költő kedves kis verse hazánkon és Anglián kívül még Franciaországba is eljutott, hol nem kisebb poéta, mint Alfred de Musset, tartotta méltónak nemcsak arra, hogy francia köntöst adjon reá, hanem arra is, hogy költői szelleme termékeként adoptálja. Musset a német szellemi mozgalmak iránt mindig rokonszenves érdeklődéssel viseltetett, s a mennyire hiányos német nyelvi ismeretei megengedték, német írók és költők műveivel, mint a francia romantikusok közül többen, ő is kedvvel foglalkozott. (L. Louis P. Betz, H. Heine und Alfred de Musset, Zürich, 1897. V. fej.). Ezeknek, különösen Goethe, Th. A. Hoffmann és J. P. Richternek, hatása egy-egy munkáján is meglátszik; egy költeményének (Portia) mottóját Schillertől, egy másikét (Suzon) Jean Paultól kölcsönözte és eddig két fordítását is ismertük német költőkből. Az egyik, Becker «Der deutsche Rhein»-jének prózai visszaadása, a «Poésies nouvelles» kötetében azt a szörnyű választ előzi meg, melyet a költő «Le Rhin Allemand» cz. költeményében adott a német poéta kihívó hazafias riadójára; a másik Goethe «Selbstbetrug» cz. versecskéjének «Le rideau de ma voisine» czimen szintén a «Poésies nouvelles» kötetében megjelent hangulatos fordítása versekben.

Ezekhez csatolom immár harmadikúl Musset-nek «Rappelle-toi (Vergiss mein nicht), paroles faites sur la musique de Mozart» czímű, 1842-ből származó költeményét, mely első versszakában a Knebel Miksa-féle «Vergiss mein nicht» megfelelő versszakának sajátos átdolgozását, a másik kettőben pedig Knebel két utolsó versszakának hangulatban teljesen hű, bár a gondolatok visszaadásában nem szolgai fordítását nyújtja. Íme Musset költeménye:

Rappelle-toi.

(*Vergiss mein nicht.*)

Paroles faites sur la musique de Mozart.

Rappelle toi, quand l'Aurore craintive
Ouvre au soleil son palais enchanté;
Rappelle-toi, lorsque la nuit pensive
Passe en rêvant sous son voile argenté;
À l'appel du plaisir lorsque ton sein palpite,
Aux doux songes du soir lorsque l'ombre t'invite,
Écoute au fond des bois
Murmurer une voix:
Rappelle-toi.

Rappelle-toi, lorsque les destinées
M'auront de toi pour jamais séparé,
Quand le chagrin, l'exil et les années
Auront flétri ce coeur désespéré;
Songe à mon triste amour, songe à l'adieu suprême!
L'absence ni le temps ne sont rien quand on aime.
Tant que mon coeur battra,
Toujours il te dira:
Rappelle-toi.

Rappelle-toi, quand sous la froide terre
 Mon coeur brisé pour toujours dormira ;
 Rappelle-toi, quand la fleur solitaire
 Sur mon tombeau doucement s'ouvrira.
 Tu ne me verras plus ; mais mon âme immortelle
 Reviendra près de toi comme une soeur fidèle.
 Ecoute, dans la nuit,
 Une voix qui gémit :
 Rappelle-toi.

Összehasonlítva e verset a Gálos cikkében közölt Knebel-féle költeménnyel (EPbK. 1913. 59. l.), láthatjuk, hogy Musset az első versszakban eredetijének ellentétét, mely az öröm és fájdalom perczeknek szembeállításából származik, a kelő nap és az éj romantikus színekben pompázó antithesisével cseréli fel. Az egész versszakból, a refrénen kívül, csupán az ötödik sor marad félig-meddig épen, de ez is a Knebel versébe később jutott formában. Nagyobb változáson ment át még Musset-nél az eredeti 3-ik versszakának 3. és 4. sora, melyek gyengéd, mély gondolatát nála a virágos sír hangulatkeltő képe váltotta fel. Egészben véve el lehet mondani, hogy Musset-nek, a lírai forma nagy mesterének, szabad fordítása könnyedebb, ritmikusabb zengésű eredetijénél, mit a versszakok 7. sorának középírmel két sorra való törése is elősegít.

Hátra volna még annak a kérdésnek a tisztázása, miért nem vallotta be Musset egyenesen, hogy a *Rappelle-toi* német eredeti alapszik, mint azt a Goethe-féle költemény fordításánál megtette? Neki, a műsák kényeztetett kedvenczének, valóban nem volt szüksége arra, hogy idegen tollakkal ékeskedjék. Mikor a francia kritika Byron utánzásával vádolta meg, büszkén vágta bírálói szemébe :

Je hais, comme la mort, l'état de plagiaire ;
 Mon verre n'est pas grand, mais je bois dans mon verre,

miért hallgatja el tehát forrását? Eljárásának magyarázata csupán az lehet, hogy a pseudo-Wozart-dal szövegének költőjét 1842-ben már senki nem ismerte s a névtelen, tehát szinte gazdátlan, német dalocskával szemben, melyet jó részben úgy is átdolgozott, elégnek vélte, ha költeménye címében az eredeti címének odabiggyesztésével utal némiképp forrására. Olyanforma nagyúri non-chalance-szal járt el itt is, mint «On ne saurait penser à tout» című proverbe-jében, melyben 11 lapot használ fel Carmontel «Le distrait» című darabjából, a nélkül, hogy jelentéktelen forrását megnevezné.

Hogy kissé hosszasan foglalkoztam Musset fordításával, mentse ki az a körülmény, hogy Rolla szerzőjének ez az alkotása rendkívüli népszerűségnek örvend a költő hazájában. Betz i. m. (110. l.) azt mondja róla, hogy Franciaországban magasrangúak és alacsonyorsúak egyaránt ismerik e csudás, epedő dalt, s franciaországi utazásaim alkalmával magamnak is sokszor volt alkalmam hallani a Georges Rupès-től hozzákomponált melódia révén, mely Victor Capoulnak, az «Opéra Comique» egykori híres tenoristájának volt egyik bravour-darabja. E melódia szövege gyanánt olaszra is lefordították Musset költeményét s így az ansbachi öngyilkos kapitány verse,

hazáján kívül, négy európai kultúrnemzet dalmezőit járta be diadalmasan, a nélkül, hogy az édesbús sorok voltaképi szerzőjéről bárkinek halvány sejtelme lett volna.

S hogy ezt se hagyjuk említetlenül, a sors tréfás szeszélye még egy utolsó, kegyetlen elégtételt is szolgáltatott a szegény kapitány-poétának. Versének utolsó strófája ott ragyog márványba vésve, a Père Lachaise fényes temetőjében, mint a francia költő egyik legkedveltebb alkotása — Alfred de Musset sírkövén!

Kedvese talán megőrizte emlékét, hisz oly meghatóan könyörgött érte szegény, de a haláttal világ csúful elfelejtette a «Vergiss mein nicht» érdemes költőjét.

(Budapest.)

BINDER JENŐ.

LAONIKOS CHALKONDYLES ÚJABB KÉZIRATAIRÓL.¹⁾

A nyár folyamán, midőn a müncheni állami könyvtárban Laonikos Chalkondyles egyik kéziratának collatiojával foglalkoztam, olyan katalógusokban, melyek addig rám nézve hozzáférhetetlenek voltak, illetőleg figyelmemet kikerülték, ez auctornak nem kevesebb, mint 11 új kézírata létezéséről szereztem tudomást, melyek legnagyobb részéről azelőtt még halvány sejtelmem sem volt. Ezek közül nyolcz a Vatikánban, egy a nápolyi Bibliotheca Nazionale-ban, egy a firenzei Laurenziana-ban és egy a tübingai egyetemi könyvtárban van. Ezek által az előttem ismeretes Laonikos-kéziratok összes száma, ide-számítva még a régebben ismert 15-öt, huszonhatra emelkedik, azaz olyan tekintélyes számra, mely ritkán fordul elő nem csupán a bizánczi, hanem még az ó-görög írók hagyományában is. Természetesen nagyon megörültem ez új leletnek, és pedig első sorban azért, mert mindennél ékebben szóló bizonyítékot nyertem auctorunk népszerűségéről és széles körben való elterjedtségéről. Ha ezzel összevetjük, hogy Dukas, a Laonikos kor- és vetélytársa a történetírás terén, a kit sok tekintetben némelyek régebben Chalkondylesnél magasabbra értékelték, egyetlen egy ismeretes kéziratban maradt fenn, azt hiszem, hogy ebben nem csupán a véletlen játékát fogjuk látni, hanem az akkori olvasóközönség ítéletét is e két íróról. Mégis leginkább az iránt érdeklődtem, hogy vajjon minő tanulságokkal szolgálnak ezek a kéziratok a szöveg megállapítására nézve, vannak-e köztük jobbak az eddig ismerteknél, tartalmaznak-e valami újságot a régebbiekhez képest?

Ezek megállapítása céljából megszereztem magamnak az illető könyvtárak igazgatósága útján az egyes kéziratok tudományos leírását és minden kéziratból néhány, különösen jellemző szövegrésznék a

¹⁾ Bemutatta szerző a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya 1913. január 7-i ülésén.

fényképmásolatát, kivéve a tübingai kéziratot, melynek már descriptió-jából meg lehetett állapítani, hogy pusztá másolata az egyik vatikáni kéziratnak, a melynek ismerete a tübingaiét teljesen feleslegessé teszi. Hála az illető könyvtárak szíves előzékenységének, összes, e kéziratokra vonatkozó kívánságaim gyorsan és pontosan teljesítetttek. Különös hálával kell megemlékeznem Mre G. Mercati-ról, a vatikáni könyvtár őreről, kinek szakavatott és az apróbb részletekig behatoló descriptiói a vatikáni kéziratokról valóban nagy segítségemre voltak nekem.

Ezen eszközöknek a segítségével igyekeztem meggyőződést szerezni a kéziratok értékéről, egymáshoz és a már régebben ismert kéziratokhoz való viszonyáról és most már mind a 26 kézirat ismerete alapján megkíséreltem megállapítani Chalkondyles kézirateinak a családláját és a szövegtörténet egyes phasisait. Először a 11 újabb kézirat részletes leírását adom, a mennyire a birtokomba jutott adatok alapján csak lehetséges volt. Itt felhasználom az alkalmat, hogy közétegyem három régebbi Chalkondyles-kézirat leírását is, melyekkel ugyan már az 1907. évi tanulmányutam folyamán megismerkedtem, de eddigelé még nem volt módomban róluk a nyilvánosság előtt beszámolni. E kéziratok közül kettő az oxfordi Bodleianában, egy a madridi Escorialban van. Végül összefoglalva az egyes kéziratok leírásánál nyert tanulságokat, meghatározom a különböző csoportok kritériumait s a hozzájuk tartozó kéziratokat, vizsgálom az egyes csoportok viszonyát és összefüggését egymás között s próbálom elképzelni e csoportoknak egy nagy családban való összefonódását.

(A) *Cod. Vat. Palat. 266.* quartalakú papircodex a XV. sz. végéről Stevenson¹⁾ szerint, a XVI. sz. elejéről Mercati szerint. A papir vízjegye hasonló a Briquet²⁾ 592-höz, a nélkül hogy vele teljesen azonosítható lenne. Áll 348 lapból. Lapterjedelem: 24·2×16·6, sorok száma egy lapon átlag 19. Az egész kézirat egy kézzel s gondosan és elegánsan van írva. A cím vörös maiusculákkal írva a következő: *Λαονίκου ἀποδείξις ιστοριῶν αἱ*. A margón egy későbbi kéz följegyezte még a teljesebb címet is: *Νικολάου χαλκονδύλου ιστορικὸν ὄθεν τοῦ μεχέτμπεγ* (mint *PSBF.* ben). A mű elején széljegyzetek is találhatók, melyekben egy későbbi kéz kiegészíti az első kéz által kihagyottakat. Fo. 286r-en a p. 462, l. 7. (ed. Bekker)-hez fűzött s a kéziratok bizonyos csoportjában a margón levő jegyzetet beiktatja a szövegbe: *ἑτέρου τινὸς ὡς δοκεῖ τὸ παρὸν καὶ οὐ λαονίκου*. E helyett egy későbbi kéz ehhez a részhez e megjegyzéseket fűzi a margón: *γλῶσσα καὶ οὐ κείμενον* (fo. 286r), majd: *ὅτι κοινῶς ἐρρηθῆ τοῦτὲ τὸ χωρίον καὶ οὐ κατεσκευάσθη ἐς τὴν ὁμοίαν φράσιν*. (fo. 286v). A kézirat egykor Jo. Baptista Egnatius (+ 1553) tulajdona volt (v. ö. Stevenson, *Cod. man. Palat. Gr. bibl. Vat. descr. Romæ, 1885, p. XXVI, XXXII.*), a ki írt is egy tanulmányt «De origine Turcarum» (De Cæsaribus, ed. Ven. 1516.)

¹⁾ *Codices manuscripti Palatini Græci bibliothecæ Vaticanæ descripti, recensuit et digessit H. Stevenson, Roma, 1885.*

²⁾ C. M. Briquet: *Les filigranes, Dictionnaire historique des marques du papier etc. tom. 4, Paris, 1907.*

Olvasásait tekintve nagyon közel áll *C*-hez, azzal a különbséggel, hogy nincs benne olyan sok helyesírási hiba. Egészen speciális olvasásokban egyezik vele, mint *τὸ κόγειον* (243, 6), *ἐννομένη* (243, 11), *χώρα* (244, 12), *καὶ τοὺς* (244, 15), *ἀμουράτης* (245, 11), *πολλὰ καὶ* om. (246, 6). De vannak kettejük között olyan eltérések, melyek kirekesztik annak lehetőségét, hogy egyenes leszármazási viszonyt tegyünk fel köztük. Így pl. vannak *C*-nek olyan sajátosságai olvasásai, melyek *A*-ban nincsenek meg: *παρ' ἑαυτὸν* (243, 2), *ἐκλεισιπόντος* (243, 4), *ποσιδῶν* (243, 18), *στερικώτερον* (243, 20), *ὑπάρχει* (244, 4), *ἐς τὴν παιονίαν* (246, 5). Viszont vannak *A*-ban is *C*-től különböző specialis olvasások. *πόλις* (243, 6), *δὲ πόλις* (243, 11), *βαρσαῖιδες* (243, 19), *πεισοῦῆται* (243, 19), *στηστρικώτερον* (243, 20), *διδάσκειν* (244, 3), *αἰδύνης* (244, 18), *τὸ ἀπὸ βάλλον* (244, 1), *πόλεμοι* (246, 4). Azután igen nevezetes különbség, hogy az *A*-ban előforduló hibás sorismétlés (l. alább) *C*-ben nincs meg. Viszont fontos egyezés, hogy a szövegből kimaradt részeket, a lacunákat, melyek már az archetypusban benn voltak, egyik sem tünteti fel üresen hagyott közzel s ebben különböznek leginkább az *L* csoporttól, melyyel különben szorosabb viszonyban állanak.

(F) *A*-val a legszorosabb viszonyban áll *F'*, a Vat. gr. 158. (Részletes leírását l. a Pio Franchi de Cavalieri által készített, sajtó alatt levő katalogusban.) Czím: *Λαονίκου ἀποδείξεις ἱστοριῶν α'*. Magába a szövegbe illesztve áll a hosszabb cím: *Νικολάου χαλκονδύλου — τοῦ μεγέτηπη* (mint *A*-ban). A II., III., IV. könyv címe hiányzik, sőt a II. k. elejéről még ezenkívül egy sor, a III-ról három sor s a IV-ről két sor. Fo. 179-en van a p. 462. ed. Bekk.-hez tartozó széljegyzet: *ὅτι κοινῶς — ὄνειαν φρασι* (sic.) Mercati véleménye szerint e codexet 1551-ben vette meg Marcellus Cervinus könyvtáros a Vatikán számára Antonios Eparchos-tól (v. ö. Batiffol, La Vaticana de Paul III à Paul V, Paris, 1890, p. 122) s maga a kézirat is csak kevéssel keletkezhetett ezen dátum előtt. Nagyon valószínű, hogy *F'* Eparchos azon gyűjteményéből való, melyet ez szorultságból leánya hozományát előteremtendő, eladott 1550-ben, valószínűleg Velenczében (l. Legrand, Bibliographie Hellénique I, 210 s. k. lk.)

F' olvasásai csaknem teljesen megegyeznek *A*-éival, még pedig nem csupán azokon a helyeken, hol *A* más kéziratokkal egyezik, hanem egészen kivételes olvasásokban is, így pl. mindazokon a helyeken, melyekben *A* különbözik a hozzá igen közel álló *C*-től (l. fentebb). Egyezik még egy hibás sorismétlésben is (*ὑπασχνεῖτο . . . Τουρροῦτεω* 245, 13–14 a következő sorban ismétlődik a *παῖδα* után), mely más kéziratokban nem fordul elő. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy e két kézirat címek dolgában is teljesen megegyezik, semmi sem hiányzik már annak megállapításához, hogy ezeket egymásból másolták le, illetőleg, miután *A* a régebbi codex, *F'* egyenesen az *A*-ból származott. Így értjük meg azt az egyébként különös jelenséget, hogy *F'* a mű általános címét az I. könyv címe után a szövegben adja. *A*-ban ugyanis az általános cím a margón állott, mint egy későbbi kéznek a betoldása s ezért tette *F'* másolója ezt az I. könyv címe után és nem eléje. Ezzel szemben az a néhány hibás olvasás, melyekben *F'* az *A*-tól eltér, nem bizonyít semmit *F*-nek *A*-ból való leszármazása ellen, mert nyiltán úgy magyarázandó, mint helyes-

írási hiba vagy helytelen olvasás, pl. *διαθῆναι* (245, 17) a *διαθεῖναι* h. itacistikus hiba, *τουρροῦ τε γένος* (244, 5) a *τουρροῦτεω γένος* h., úgyszintén *καθισταμένου* (243, 17) az ered. *καθισταμένουος* helyett félreértés eredménye.

(B) *Cod. Bodleianus Canonic. gr. 80.* papirkézirat, in folio, a XVI. sz.-ből, áll 210 lapból (ezenkívül van még két üres és négy védőlap). Lapterjedelem: 31 + 20·5. Irott rész terjedelme: 21 + 12·5. Sorszám: 28. A főcím vörös minuscülákkal írva, így hangzik: *Νικολάου Χαλκονδύλου ιστορικόν. ὅθεν τὲ ἤρξαντο οἱ ἀθῆνται τῶν τουρκῶν, καὶ πρῶξεις αὐτῶν καὶ ἀνδραγαθήματα. ἔως τῶν ἀνδραγαθιῶν τοῦ μεγάλου ἀθῆντου τοῦ μεγέτμηθῃ.* Ezenkívül megvannak az egyes könyvek czímei is (*Λαονίχου ἀπόδειξις ιστοριῶν ἄ* stb.) a szokásos vörös díszvonalakkal és initialékkal. Laonikos 10 könyvéen kívül, mely a fo. 1r—195r-en foglaltatik, tartalmazza még Anastasius Sinaites «De homine ad imaginem Dei condito» cz. munkáját is. Ennek első részét (fo. 196r—201r) ugyanazon kéz másolta, második része azonban (fo. 201v—210r) más kéznek a munkája. Czíme: *ἀναστασίου πρεσβυτέρου τοῦ ἐν τῷ σινᾷ ὄρει. περὶ τοῦ κατ' εἰκόνα τὸ κατ' ὁμοίωσιν τῆς τοῦ ἀνοῦ ὑπὸ θῷ (olv. ἀνθρώπου ὑπὸ θεοῦ) κατασκευῆς.* Kezdődik: *Οἱ τὴν ἑαυτῶν ἀπλανῶς τοῦ προσώπου θεοκτιστον ὠραιότιτα κατανοεῖν βουλομένοι πλ.* Végződik: *καὶ μόνον τῶν ἀλόγων διαφέρει ὁ ἄνθρωπος.* — A kódex a legjobb állapotban maradt fenn. Helyesírása elég jó; az aláírt iotát csak ritkán teszi ki. A széleken néha a szokásos (*ῆ*) (*σημειοῦ*), vagy egy-egy, a szövegből kimaradt szó pótlása található. Másfajta széljegyzetek (tartalmi kivonatok) nincsenek.

Azon fontos egyezés, melyet *B* az *A*-val czímek tekintetében és abban a sajátságban mutat, hogy a szövegbeli lacunákat nem jelöli meg üresen hagyott közőkkel, a kéziratot határozottan az *A* kisebb családjához tartozónak mutatja. E csoporton belül is a legszorosabb viszonyban áll az *S*-el¹⁾ (Paris. reg. gr. No. 1729) és *P*-vel²⁾ (Parisinus reg. gr. No. 1726), melyek — a mint egy régebbi értekezésben³⁾ kimutatni igyekeztem — testvérkéziratok. Ezt a czímek és a lacunák tekintetében való szoros egyczésen kívül a speciális olvasások egész sora is bizonyítja: *ἐς ἐπὶ* (3, 1), *PSB*, *ἀνὰ τὴν βασιλείαν* (4, 18) *PSBM₂T*, *σύγγουός* (7, 6) *SZB*, *τε* om. (9, 22) *M₂PSB*, *ὄγουζάλμπω* (12, 5) *PSBM₁*, *μέγα κερδᾶναι* (12, 15) *PSBM₂*, *ἰταίας κόμης* (13, 17) *PSBM₂*, *κινῆ συνδιαφέρειν* (14, 14) *PSB*, *μεσόγαιον* (15, 1) *PSBCV*, *ἀμουράτεω* (15, 7) *PSBM₂*, *κερμυανόν* (15, 8) *PSBM₂*, *ἄλλα τέ* (15, 20) *SBM₂*. De a legesattanosabb bizonyágot szolgáltatja mindhárom kéziratnak (*PSB*) közös forrásból való leszarmazására az a körülmény, hogy ugyanaz a kihagyás fordul elő mind a háromban (13, 14: *ab εὐδαίμων... usque ad καλούμενος* om. *PSB*). Hogy ez a kihagyás *A*-ban és *F*-ben is előfordul-e, azt nincs módomban megállapítani, mert *AF'*-nek ezt a részét nem hasonlított-

¹⁾ Leírását l. az én «Kézirati tanulmányok Laonikos Chalkondyles történeti művéhez» (EPhK. XXXI. évf. 42. l.) cz. értekezésemben.

²⁾ l. u. o. 41. l.

³⁾ l. u. o.

tam össze. Annyi bizonyos, hogy nem fordul elő a *CLMM, M₂QRT VZOE*-ben. Ha most még tovább menve, azt kérdezzük, hogy a két ikercodex (*PS*) közül melyikhez áll közelebb *B*, akkor erre határozottan azt feltehetjük: *S*-hez. Ezt bizonyítja mindenekelőtt egy széljegyzet, mely az említett kéziratok közül csakis ebben a kettőben fordul elő (*SB*), ez az *ἰσως τὰ τσ*, mely a p. 4. l. 1-ben előforduló *τὰ*-ra vonatkozik. Ezenkívül, mint fentebb láttuk, több speciális olvasásban egyezik *S* a *B*-vel, mint *P*. Ezt megerősíti a kéziratok külső története is. *P*-t, a mint subscriptiójából tudjuk, Valerisz Vazul 1544-ben, Velenczében másolta. Ennek a kéziratnak Italiában kellett maradnia, mert nem sokkal később itt vásárolta meg Raphael Trichet du Fresne, Krisztina svéd királynő könyvtárosa, a kitől viszont Colbert szerezte meg a Bibliothéque Nationale számára, a hol azután mindvégig meg is maradt. Ámde *B*-nek okvetlenül valahol a Keleten kellett keletkeznie. Erre mutat az a körülmény, hogy Laonikos munkáján kívül tartalmazza még Anastasios Sinaites egy theologiai munkáját, mely iránt csak a keleti orthodox egyházhoz tartozók édeklődhettek. Minden valószínűség szerint éppen valamelyik görög kolostor vagy papi testület körében keletkezett ez a kézirat. *S* kézirat egyik jegyzetéből tudjuk, hogy bizonyos ideig Jeremiás konstantinápolyi pátriárka birtokában volt s úgy került azután előbb François de Saint-André párizsi kanonok, majd a Bibliothéque Nationale tulajdonába.¹⁾ Minden jel arra mutat tehát, hogy *B*-t az *S*-ből másolták le a konstantinápolyi pátriárka udvarában. Ennek a megfordítottja, az t. i., hogy *S*-t másolták volna *B*-ből, nem mondható valószínűnek, mert *S* subscriptiójából azt következtethetjük, hogy Michael Konteleon másolta hazájának, Monembasiának a törökök által való elfoglalása után (1540) Velenczében.²⁾

(I) *Vat. Pal. gr. 50.* olim Ottonis Henrici electoris 1556—1559 (cfr. Stevenson, pp. XXIV. XXX.) Két, eredetileg különálló és különböző kéztől írt codexből van összekötve, melyek mindketteje Mercati szerint a XVI. században keletkezett, míg Stevenson az első részt a XV., a másodikat a XVI. sz.-ből származtatja. Az egész kézirat 352 lapból áll. Lapterjedelem: 29.6 × 20.4. Sorszám: 24. Az első rész (fo. 3r—160v) Polybios történeti művének a VII—XVIII. könyveit foglalja magában s ezenkívül néhány lapnyi ismétlést a megelőzőkből. A második rész, mely elejétől végig ugyanazon egy, de az első rész másolójától különböző kéz által van írva s melynek eredetileg önálló lapszámozása (1—192) is volt, Laonikos 10 könyvét tartalmazza (fo. 161r—362v). Az újabb lapszámozásban ugrás történik a fo. 249 (ol. 89)-ről a fo. 260 (ol. 90)-ra s ezért van, hogy innen kezdve a lapszámozás 10-el magasabb, mint kellene. A második rész papírjának vízjegye egyenlő Briquet 11913-al.

Laonikos művének általános címe hiányzik. Az első könyv címe: *Ἰαονίkov Ἀθηναίων ἀπόδειξις ἱστοριῶν πρώτη*. Ez a cím ismétlődik a többi könyvek előtt is az illető könyv sorszámával, kivéve az V. és VII. könyveket, melyek előtt a címek hiányzanak, sőt ez utóbbinál

¹⁾ l. id. ért. 43. l.

²⁾ l. u. o. 42. l.

még a szokásos initiale is. Sem széljegyzetek, sem aláírások nincsenek benne.

E kézirat a legszorosabb viszonyban áll *C*-vel (Coislinianus gr. No. 314). Ezt mindenekelőtt a címek tekintetében való teljes azonosságuk bizonyítja. Még abban is megegyeznek, hogy mindkettőben ugyanazon könyvek (V, VII) előtt hiányoznak a címek. Az olvasásokban is megegyeznek; *I* követi *C* legspeciálisabb olvasásait is, pl. *παρ' ἑαυτὸν* (243, 2), *ποσιδῶν* (243, 18), *πεισιδεῖται* (243, 19), *στερικώτερον* (243, 20), *ὑπόχειρ* (244, 4), *ἀμουράτην* (245, 4), *ἡγεμόνος* (245, 9), *ἐς τὴν πατονίαν* (246, 5), *καὶ ὡς* (247, 1), *ἐχθεροῖ* (247, 11), *ἔσχονον* (247, 20). Külömbőség kettejük között, hogy *I*-ben van olyan hibás ismétlés, illetőleg kihagyás, a mely *C*-ben nincs meg, pl. *ἐπ' αὐτὸν ἐπιέναι* bis *I* (245, 10), ab *ἐπειρᾶτο* . . . usque ad *πόλιν* om. *I* (245, 12). E miatt lehetetlen, hogy *C*-t az *J*-ből másolták le, de még azért is, mert *C* kétségkívül régebbi kézirat az *J*-nél.¹⁾

Igy hát teljes biztossággal kimondhatjuk, hogy *I* egyenesen a *C*-ből másolatotott le, s az előbb említett ismétlés és kihagyás, melyek különben onnan származtak, hogy az illető részlet ugyanazon szó után következett s ily módon a rendes, majdnem minden kéziratban előforduló másolási hibák közé tartoznak, *I* másolója rovására irandók.

(H) *Vat. Pal. gr. 396*, folio alakú papirkézirat a XVI. sz. közepe tájáról Mercati szerint. All 208 lapból. Két kéznek a munkája; az első kéztől származik a kódex legnagyobb része (fo. 1r—186v), a másodiktól, melynek írása az elsőénél szebb,²⁾ a hátralevő rész. Lapterjedelem: 32:8 × 22, sorok száma: 29. Az előforduló vízjegyek egyike hasonló a Briquet 6297—6300 számúakhoz, másika a 762—3-hoz. A címek, iniczialék és díszvonalak a maguk helyén mindenütt előfordulnak. Az első könyv címe: *Λαονίκου ἀπόδειξις ἱστοριῶν α'*. A margón van a mű általános címe olyan szöveggel, mint *B*-ben láttuk. Fo. 169v-n van a következő széljegyzet (ad p. 462. l. 7. ed. Bekker): *ἐτέρου τινὸς καὶ οὐ λαονίκου ὡς δοκεῖ τὸ παρόν*. Majd fo. 172v-n ugyanazon kéztől, de latin betűkkel: Moresini (ad *Μορεζίνην*, p. 470, l. 22. ed. Bekker). A mű végén: *Λαονίκου ἀπόδειξις ἱστοριῶν δεκάτῃ τῆλος*. Mindjárt megjegyezzük, hogy mindhárom jegyzet előfordul *L* ben is (Laurentianus gr. plut. LVII. cod. 8.). E két kézirat abban is egyezik, hogy a margón néhol a kihagyott részeket betoldja, vagy a fontosabb neveket ismétli, illetőleg a szokásos *C*γ'-vel felhívja a figyelmet. Az utolsó lapon (fo. 208v) igen kis betűkkel Martinus Crusius ezt a megjegyzést teszi: «D. Gulielmo Xylandro benigne commodante ego Martinus Crusius Tybinge perlegi. 1575.» Tehát ez az a kézirat, melyből a *Tubingensis Mb II* miscellan-kéziratban Laonikos szövegét Martin Crusius tübingai professor tanítványaival lemásoltatta 1575 ben, a mint ezt alább bővebben látni fogjuk.

II nem csupán a széljegyzetek, hanem a címek és olvasások

¹⁾ l. i. ért. 27. l.

²⁾ Mercati sejtése szerint ez a kéz azonos azzal, a mely a *Pal. gr.* 460-t másolta.

dolgában is megegyezik *L* el. Igaz, hogy az általános cím *L*-ben nincs meg, *H*-ban azonban megvan, de nem a szöveg előtt, hanem a margón s éppen ez mutatja, hogy később került bele e kéziratba. Feltűnően egyezik *H* az *L* azon olvasásaival, melyekben *L* a többi kéziratoktól eltér, így pl. *σαρχάνης μὲν* (244, 18), *δὲ αἰτίαν δε* (245, 22. ezt *L*-ben egy későbbi kez kijavította *τοιάνδε-ρε*), *παιωνία* (246, 5), *ἐδόκει* (246, 8. *L*-ben corr. pmp. *δεδόκει*) *περίρυτος* (247, 8. *L*-ben corr. pmp. *περίρυτος*) *σπενδέροβος* (247, 11). Abban is megegyeznek, hogy a lacunákat közökkel jelölik. *H* néhol csupán hibás helyesírásával, vagy kihagyásaival tér el *L*-től. Ez azonban nem szolgálhat akadályául annak, hogy *H*-t határozottan az *L* egyenes másolatának tekintsük.

(U) *Tubingensis Mb 11.*¹⁾ viszont kétségkívül *H*-ből másoltattott le. Folio-alakú papirkézirat. Lapterjedelem: 31 × 20.5. Egykor Martin Crusius tulajdonában volt, a mint ezt az ő számos sajátkezű megjegyzése tanúsítja; így mindjárt fo. 1r-n olvassuk: M. Martini Crusii Tybingæ utramque linguam in Academia docentis, 25. Juli 1578. Az első bekötési tábla belső oldalán ugyanő adja a codex tartalomjegyzékét: 1. Orneosophicon. 2. Alexias Annæ Comnenæ. 3. Laonicus Chalcondylas Græce. 4. Collectanea varia, præsertim de rebus Græcorum. Laonikos 10 könyve 420 lapra terjed s külön van lap-számozva maga M. Crusius által. A mű általános címe külön czímlapon foglaltatik: *Νικολάου Χαλκονδύλου ιστορικόν, ὅθεν τε ἤρξαντο οἱ αὐθένται τῶν Τούρκων καὶ πράξεις αὐτῶν καὶ ἀνδραγαθήματα ἕως τῶν ἀνδραγαθημάτων τοῦ μεγάλου αὐθέντου τοῦ μεχμέτεω*. Ez alatt Crusius írásában ez olvasható: Studiosi iuvenes, docti et boni, mihi M. Crusio, Tybingæ utramque linguam docenti, amicitia ergo descripserunt, mensibus Martio et Aprili, anno 1575. Exemplar ipsum, nimis per se fuit mendosum: et nos de industria sumus id imitati. Marginalibus annotationibus aliquid lucis a me Autori mendoso accessit. (sic!!?) A czímlap hátulso oldalán Crusius chronologiai jegyzetei vannak török és bizánczi uralkodókról. A következő oldalon kezdődik az I. könyv szövege e czímmel: *Λαονίκου ἀπόδειξις ιστοριῶν Α*. A mű végén Crusius megjegyzi: Exemplar manuscriptum, sed plurimum mendose scriptum, mihi a clarissimo viro, D. Guiljelmo Xylandro, Heidelbergæ Organi Aristotelici Professore, amico meo veteri, commodato datum 2. Martii, anno 1575 curavi ego M. Martinus Crusius, Tybingæ Professor Autorum utriusque linguæ, mihi per iuvenes illos doctos et honestos, Discipulos meos gratos et charos, quorum nomina singulis quaternionibus præposui, describendum: qui hoc *προθύμως καὶ φιλοφρόνως* fecerunt: moderante eam rem et pro maiore parte ipso præstante, M. Mich. Oesterlino. Jussi autem, quamvis mendose scriptum esset Exemplar, ipsos etiam mende hæc ipsa retinere. nihil nocet. rem intelligimus satis. — Acceperat exemplar D. Xylander a D. Joan. Oporino piæ mem. Ego vero a Xylandro,

¹⁾ I. e. kézirat részletes leírását W. Schmid: Verzeichniss der griechischen Handschriften der kgl. Universitätsbibliothek (Tübingen, 1902) p. 25.

kéz ezt a jegyzetet áthúzta). Mind e körülmények arra mutatnak, hogy habár közvetlenül leszármazási viszonyt nem is állapíthatunk meg *G* és az említett kéziratok között, köztük oly szoros kapcsolat van, hogy mindannyian egy nagyobb család tagjai gyanánt tekintendők.

(N) *Vat. Reg. Christ. (ol. Petav) gr. 103.* quart alakú papír-kézirat, áll 174 lapból. Több különböző kéznek a munkája s különböző tartalmú műveket foglal magában, Egykor Alexander Petavius birtokában volt, a ki nevén kívül a következő sententiát is feljegyezte a kódex elejére és végére: *οἷς* (sic) *ἀτυχῶ, λίαν εὐτυχῶ.* Tartalmazza: 1. Diogeni Lært. de vitis, placitis, dicitisque ingeniosis eorum qui in philosophia claruerunt libri I—V. VIII—IX. (valde mutilus). 2. Excerpta ex libris III—VII. IX, X Laonici Chalcondylæ. 3. Epistolæ II anonymæ, quarum prima, initio mutila et mendis scatens. inc. *ἀδελφίδους χαροαλέξιος, ὑπὸ τοῦ ἐπισημοφροκίτου* fo. 157. Altera inc. *(ἐ)κρύφθης ἐν ταῖς μορίαις* fo. 159v. (I. Stevenson, Cod. man. gr. Reg. Suec. et Pii PP. II. bibl. Vatic. descripti. Romæ, Vat. 1888).

A Laonikos kivonatok a fo. 91—154 n foglaltatnak. Ezt a részt két, esetleg három kéz írta a XVI. században. Lapterjedelem: 210 × 14,1, a sorok száma 25—27 közt váltakozik. Sem címek, sem széljegyzetek nincsenek. A quaterniók sorrendje a bekötés alkalmával összezavarodott, a mit először Alex. Laur. Zaccagni (+ 1713) vett észre, a vatikáni könyvtár egykori igazgatója, s széljegyzeteiben helyre is állította az eredeti sorrendet a következőképen: fo. 139—146 (ezt a quaternio-füzetet ő *P*-vel jelölte), fo. 147—154 (*Q*; *Q* és *P* közt egy quaternio kiesett), ez után hiányzik egy quaternio, fo. 123—130 (*N*), fo. 99—106 (*K*), fo. 91—98 (*I*), fo. 131—138 (*O*), ez után hiányzik két quaternio, fo. 107—114 (*L*), folytatólag kiesett több quaternio, fo. 115—122 (*M*) *L* és *M* más kézzel vannak írva, mint a megelőzők. Ezek a töredékek a mű következő részeit foglalják magukban a Bekker-féle kiadásra vonatkoztatva: *τῆ ἀστυρία* (128, 13) — *ἐπιτήδειον ἔσεσθαι* (148, 8—9), *τὸν λευκαρίας* (167, 4) — *τινα βραχεῖαν* (185, 21), *καὶ ἀντεγομένου* (212, 21) — *οὐνεσούς* (299, 16), *ταύτην μὲν* (349, 3) — *ἀπώλλοντο* (368, 5), *ὕπελθειθη* (516, 22) — *πολλαπλάσια* (536, 2), vagyis a III. könyv közepét, a III. végét és a IV. elejét, a IV. végét, az V. egészben és a VI. elejét, a VII. közepét, a IX. végét és a X. elejét.

N egyike a leg gondatlanabban másolt kéziratoknak. Tele van figyelmetlenségből eredő haplographiákkal (pl. *ὕπαγομένοι σοφίσι* a *ὕπαγομένοι σοφίσι* h. p. 242, 12), kihagyásokkal (ab *ἐπίοντος* usque ad *γάρου* om 243, 14—18), helyesírási hibák garmadával fordulnak elő benne: *ἀφούκωμος* (244, 20), *ἐρωῶδον* (244, 20) az *ἐς Ῥόδον* h., *σπαις* (244, 16) az *ἀπαις* h., *καρῶμῶνον* (244, 16) a *Καραμῶνον* h., *ταύτις* (244, 13) a *τὴν τε* h., *λευκαρίας* (244, 10) a *λευκάνας* h., *ἐπὶ καταβάνε* (244, 7) az *ἐπικαταβάν* h., *ξυναίξιν* (244, 3) a *γύναξιν* h. stb. Majd minden sorban fordulnak elő efféle hibák, melyek a kézirat értékét a minimumra szállítják alá. A kézirat ilyen anyag kiállításából megérthető, hogy miért maradt ennyire megcsontított állapotban fenn. Mert, hogy valamikor teljes volt, azt több körülményből is következtethetjük. Először is már a kézirat mostani alka-

tábol is megállapítható, hogy igen sok quaternio kiesett belőle (l. fentebb), tehát eredetileg jóval nagyobb terjedelmű volt. S ha a hiányzó quaterniók szövegterjedelmét a meglevőkével összevetjük, kiderül, hogy amazok a fennmaradt részek közti űrt pontosan kitöltik s ennél fogva megállapítható, hogy e kézirat eredeti alkotásában hézagok nem voltak. De e mellett bizonyít az is, hogy a fennmaradt részek majdnem kivétel nélkül mondat közepén kezdődnek és végződnek, s összeválogatásukban nem vehető észre semmiféle tervszerűség, sőt az értelem legközönségesebb foka sem. Azt pedig nem lehet feltenni még a leghanyagabb kivonatólóról sem, hogy ennyire értelmetlenül végezte volna feladatát. Azonkívül azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a kézirat jelenlegi alakjában a quaterniók sorrendje teljesen fel van forgatva. Mindezeket a körülményeket csakis arra lehet magyarázni, hogy e kézirat eredetileg teljes volt ugyan, de valószínűleg hanyag kiállításából származó csekély értéke miatt nem gondozták, hanem hagyták pusztulni, s így esett, hogy mire egy kegyeletes kéz a codexet mai formájába összekötötte, akkorra már legnagyobb része meg volt semmisítve. Eredetét tekintve a C családjához látszik legközelebb állónak, a nélkül, hogy közvetlen leszármazási viszonyt meg lehetne állapítani e család többi tagjai és N között.

(X) *Neapolitanus III. B. 25.* quart alakú papirkézirat a XVI. sz. első feléből,¹⁾ igen szépen és gondosan van írva. Áll 318 lapból (ezenkívül 9 számozatlanból, melyek jobbára védőlapok), quaterniói számozva vannak. A címek és iniczialék vörössel vannak írva. Széljegyzet mindössze a p. 257v-n fordul elő a p. 462. l. 17. ed. Bekk-hez: *έτέρου τινός ου λαονίκου ως δοκεῖ τὸ παρόν.* A mű általános címe így hangzik: *λαονίκου Χαλκονδύλου ιστορικών, ὄθεν τε ἤρξαντο οἱ Αὐθένται τῶν Τουρκῶν (sic), καὶ πράξεις αὐτῶν, καὶ ἀνδραγαθήματα ἕως τῶν ἀνδραγαθῆμάτων (sic) τοῦ μεγάλου αὐθέντου τοῦ Μεγέτεμπεκ.*

Eredetét tekintve legközelebb áll az *L* és *II* kéziratokhoz, melyekkel nem csupán a lacunáknak üresen hagyott közökkel való megjelölésében, hanem számos speciális olvasásban is egyezik, pl. *δ' αὐτῶ* (242, 5) *HX*, *σαρχάνης μὲν* (244, 18) *LHX*, *παιωνία* (246, 5) *LIIX*, *ἐδόκει* (246, 8) *LHX*. Néha azonban inkább az *M*₁-el egyezik, pl. *ἐδεδήτου* (246, 14) *M*₁, *ἐδεδείτου X*, *ἐδεδείττου LH*. *ἀπίει* (246, 4) *M*₁ *IIIX*. *ληστικώτερον* (243, 20) *M*₁*X*, *ληγτικώτερον H*, *ληστρικώτερον L*. Azután vannak *X*-nek egészen egyedülálló olvasásai is, melyek többnyire hibásak, pl. *καραρίας* (243, 1), *καραμάνης* (243, 17), *οἰκοῖς* (244, 2), *ἐπιόν* (lac.) *μὲν θησίας* (244, 20), *ἐν δεῦρο, ἔχειν* (245, 1) *τὴν θυγατέρα* (245, 5), *τυγχάνει* (245, 13), *ἐπέπραχον* (245, 18), *ἔλασις* (245, 21), *γαῦρογορον* (246, 2), *ἐπιτραπεύειν* (246, 3), *καταλέλειπτο* (246, 9). Közvetetlen kapcsolatban tehát nem áll *X* az ismeretes kéziratok egyikével sem. *L*-ből nem származhatott azért sem, mert tartalmazza a hosszabb, általános címet, a mi *L*-ben

¹⁾ l. a nápolyi Bibliotheca Borbonica (Nazionale) katalogusát. Néhány újabb adatot e kézirat leírására e könyvtár igazgatósága volt szíves szolgáltatni.

nincs meg, de *H*-ből sem, mert a czím tulajdonneveinek olvasásában eltér tőle: *Λαονίκου Χ, Νικολάου Η, μεγέτερπεχ Χ, μεγέρμπεη Η*. Legvalószínűbbnek kell tartanunk mégis azt a föltevést, hogy *X* vég-sőleg ugyanabból a forrásból származik, a melyikből *L*, ha nem is ennek, hanem egy másik, ismeretlen kéziratnak a közvetítésével. Ezt bizonyítja a fentebb említett széljegyzet is, mely a hiányzó *καί* kivételével megegyezik az *L*-ben levővel.

(D) *Vaticanus gr. 1732*. papirkézirat a XVI. századból. Áll II + 436 lapból (az előbbieket védőlapok, fo. 435 és 436 üresek). Lapterjedelem: 21·3 × 14·5. Eredetileg két külön kötetből állt, melyeknek elseje fo. 1–207-t, azaz 26 quaterniót, másodikika fo. 288-et sqq., azaz 29 quaterniót foglalt magában. A két részt VIII. Urban pápa és Scipio Cobellutus könyvtárossága (+ 1626) alatt kötötték össze. Mercati véleménye szerint azon kéziratokhoz tartozik, melyeket Aloisius Lollini Bellunensi püspök (+ 1626) küldött VIII. Urbán pápának (I. Batiffol, *Mélanges d' archéol. et d' hist. IX.* (1899) 28 sqq.). A papir vízjegye hasonló Briquet 477-hez. Szépen és gondosan van írva. Fo. 1-r-en van a hosszabb czím: *Νικολάου χαλκοκανδύλου — τοῦ μεγέρμπεη*. Majd utána: *Λαονίκου Ἀπόδειξις ἱστοριῶν α'*. (mindkettő vörössel és maiusculákkal írva). Az összes könyvek czímei megvannak. Fo. 207v üres. Aláírás nincs. Az egész kézíraton végig vörössel írt tartalomjegyzetek vannak a margón. A legtöbb lap felső szélét valami nedvesség járta át és rongálta meg, úgy hogy ennek következtében különösen a széljegyzetek írása szenvedett. Az első lapokon olvasható néhány emendatio-kísérlet is egy későbbi kéztől.

Olvasások dolgában e kézirat legközelebb áll az *M*-hez ¹⁾ (*Monacensis gr. 127*), a mint ezt a következő specialis olvasások mutatják: *ὄς* om. (242, 15) *DM*, *κατέστρεφον* (243, 11) *DM*, *βαρονίκιδες* (243, 19) *DM*, *λορικώτερον* (243, 20) *DM*, *βασιλείους* (245, 15) *DM*. De vannak különbségek is: *M* om. *τά* (243, 16), quod *D* ret.; *M* az új fejezetek kezdetét üresen hagyott közökkel jelöli, a mit *D* nem tesz; *D*-ben vannak tartalommutató széljegyzetek, *M*-ben nincsenek. A legfontosabb különbség kettejük között azonban az, hogy a szövegbeli lacunákat *M* üres közökkel jelöli, *D* ellenben nem. Mindezeknél fogva nem valószínű, hogy a két kézirat egyenes leszármazási viszonyban állana egymással (az még talán elképzelhető volna, hogy *D*-t másolták *M*-ből, de ennek a megfordítottja kizárt dolog). Mindenesetre azonban oly közel állanak egymáshoz nem csupán az olvasásokban, hanem a címekben is, hogy teljes joggal tekinthetjük ugyanazon forrásból származó testvérkéziratoknak.

(O) *Bodleianus gr. Roe XII*. quartalakú papirkézirat, a katalógus (Coxe: *Catalogi codd. mss. bibl. Bodleianæ, Oxford, 1848.*) szerint a XV. sz. végétől, de írása után ítélve valamivel fiatalabbnak látszik. Áll 211 írott lapból, lapterjedelem: 24·2 × 17·2, sorszám: 25. Az általános czím így hangzik: *Νικολάου χαλκοκανδύλου, ἱστορικὸν ὄθεν τε ἤρξατο οἱ αὐθένται τῶν τουρκῶν, καὶ πράξεις αὐτῶν καὶ ἀνδραγαθήματα· ἕως τῶν ἀνδραγαθημάτων τοῦ μεγάλου αὐθέντου*

¹⁾ I. e. kézirat leírását az én «Kézirati tanulmányok Laonikos Chalkondylos történeti művéhez» cz. ért. 38. l.

τοῦ μεγέτμπεϊ. Az I. könyv czíme: *Λαονίκου ἀπόδειξις ἱστοριῶν πρώτη*. Úgy ezek, mint a többi könyvek elején található czímek vörös tintával, inicialéval és díszvonalakkal vannak írva. Az egész kódexet három kéz írta; az első kéztől származik fo. 1r—38v, 54v—184v, 204r—211r, a másodiktól fo. 39r—54r, a harmadiktól fo. 185r—203r. Helyesírása kissé ingadozó; interpunctiója gyakori és apró részekre boncsolja fel a szöveget, de nem megbízható. A kézirat végén egy, a másolóktól különböző kéz által írva, a következő jegyzetet olvas-hatjuk: ἡ-βιβλος αὕτη πέφυκε τῆς παντουροῦ Τριάδος, τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκη τε μονῆς τε τοῦ ἐσώπερου, καὶ εἰ τις βουληθῆι ποτὲ ταύτην ἀποστερηῆσαι, κεχωρισμένος ἔσεται Τριάδος τῆς ἁγίας ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ γε καὶ τῷ ἐλευσομένῳ· οἱ πατέρες μὲνησθε τοῦ Μητροφάνους.

E jegyzet bizonyossága szerint a kézirat egykor a Rhodos melletti Chalke szigeten levő Szentháromságról nevezett kolostor tulajdonában volt s ebből valószínű, hogy valahol a Keleten, talán épen e kolostorban keletkezett. Kitűnő állapotban van; mindössze néhány marginalis jegyzetnek a széle csipődött le a bekötés alkalmával. A lapszéléken ugyanis vörössel írt tartalomjegyzetek vannak az egész kéziraton végig, melyek a másolóktól származnak. Ezenkívül egy későbbi kéz a margón a másolók által kihagyott szavakat betoldotta. Ugyanezen kéztől származik a fo. 152rv n található széljegyzet is, mely Joannes Moschosnak, az unio-ellenes polemikus írónak (I. Ehrhard, Krumbacher *GBL*², 121, 122 lk.) a Bizáncz bevétele után II. Mohamed által gyermekeivel együtt lefejeztetett Notaras bizánczi nagyvezérről írt halotti beszédéből való kivonatot tartalmaz. Ez, ha a lap szélének levágása miatt hiányzó részeket kiegészítjük, így hangzik: Ἰωάννης δὲ ὁ μόνος φησὶ περὶ τούτου <ἐν> τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ ἐπὶ τούτῳ τῷ μεγάλῳ δουκὶ τῷ νοταρῷ τοιά<δε> ὡς δὲ ὁ δῆμιος ἦδη παρών, τὸ πρόσταγμα τοῦ τυράννου βαρ<βάρου> ἐξῆτε ποιεῖν, τό τε ξίφος ἐ<φε>ρε τῇ χειρὶ, καὶ ἀνελεῖν ἔτοιμ<ος> ἦν αὐτὸν ἅμα καὶ τοὺς παῖδας. <ἐ>χαῖρε δὲ καὶ ἠγαλλίατο ἀντὶ τοῦ ἐπικήρου βίου τὸν αἰδίου <ἐ>κείνον μέλλοντα βιοῦν ὁ δὲ ἕνα <τῶν υἱῶν> ἑώρα πρὸς τὸν θάνατον ἀποδεικνύοντα καὶ δέει ὡς παρ' εἰχὸς κατεχόμενον, πρὸς μὲν τὸν δῆμιον: ὦ γενναιοτάτης ἐκείνης ψυχῆς, ὦ φρονήματος σταθροτάτου (sic!) καὶ μυρίων ἐπαίνων καὶ θαυμάτων ἀξίου, ἐπίσχες — ἔφη — μικρόν πρὸς δὲ τὸν ὀκνοῦντα καὶ δεδιότα υἱόν: ποῦ σου — ἔλεγε — φίλτατε, ἢ πρὸς τὸν πατέρα αἰδώς; ποῦ ἢ στοργῇ καὶ διάθεσις, ποῦ αἱ πολλαὶ ὑπόσχέσεις, ἃς ὑπέσχοιο πολλάκις, ὑπὲρ ἐμοῦ προθύμως ἀποθανεῖν; ποῦ τὸ φίλτερον; ποῦ τίθης τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀκουσάντων σου ταῦτα; ἢ τοὺς ἀνθρώπους μόνον ὑπολαβίνεις (sic!) ἐκεῖνα ἀκηροῦσαι, θεὸν δὲ μὴ εἰδέναι; μὴ δὲ παρὰ σου τὴν ὑπόσχεσιν, ἣν μοι πολλάκις ὑπέσχοιο, ζητεῖν ἐν τῇ τῆς φοικτῆς αὐτοῦ παρουσίᾳ ἡμέρα; ποῦ πατρίς, τέκνον; ποῦ περιφάνεια γένους; ποῦ βασιλεία ῥωμαίων; ποῦ ἡθῶν εὐκοσμία καὶ σεμνότης καὶ ἀνταξία <ὦ τέκνον>, ὡς ἀπόλαλε πάντα; φρόνημα τοίνυν εὐσταθὲς καὶ γενναῖον καὶ σοὶ προσῆκον ἀναλαβόν, φάνηθι θανάτου καταφρονῶν, ἐγγὺς ὁ κοιν<ὸς δε> σπότης, ἀμείφεται σε δωρεαῖς ἀγαθαῖς, τὰς πρὸς ἐμέ σου τὸν πατέρα ὑποσχέσεις ἀποπληροῦντα: τοιαῦτα εἶπὼν καὶ τὸ τοῦ νε<lac. εὐ> προεποῦς ἐκείνης ψυχῆς ὦ γενναιοτήτος, ὦ φιλοτεχνίας, ὦ πατρικῆς διαθέσεως· συνεφέλεκτο καὶ τοὺς παῖδας ἀποθανεῖν, ἢ ζῶντας

καταλιπεῖν καὶ ἀντὶ τῆς εὐσεβείας ἄλλο τι βουλευσασθαι· δεδιώς, ὡς ἔοικε, μήπως φανῆ καὶ τῷ τέλει τοῦ βίου τῆς ἐκείνων κηδεμονίας ὀλιγωρῶν. ὡς οὐν ἐκείνους πρῶτον ἀνεῖλεν ὁρῶντος ὁ δῆμιος: δόξα σοι, χαίρων εἶπε, χριστὲ βασιλεῦ· καὶ τὰς χειρὰς ἀνακτείνας μετὰ δακρῶων: δέξαι μου.— ἔλεγε — τὴν ψυχὴν καὶ δάρισθαι μοι τὸ μέγα σου ἔλεος καὶ δεῖξόν με κληρονόμον τῶν σῶν ἀγαθῶν καὶ μέτοχον ἐκείνης τῆς μακαρίας ζωῆς. εἶτα τῷ δημίφ νεύσας τὸ μαρτύριον τέλοσ ἐδέξατο.

E kézirat olvasásai legnagyobb részben ugyanazok, mint M é. Többnyire egyezik M egészen specziális olvasásaival, pl.: ἐπὶ θεῶν MO, ἐς ἐπὶ θεῶν cet. (3, 1), ἔχειν δὲ τοὺς ἐπιγινόμενους MO, ἔχειν ἐς τοὺς ἐπιγινόμενους cet. (3, 4), δὲ τὴν ἄρχην MO, ἐς τὴν ἄρχην cet. (4, 2), τέλους φυλάξας MO, τέλους φυλάξαι (6, 15), ἀπὸ Ἑλλήνων MO, ἀπ' ἑλλήνων cet. (6, 22), ἐπὶ τό MO, ἐπὶ cet. (8, 7), ἰόντας MO, ἰόντα cet. (9, 7), τὰ δὲ ἐς τὴνδε τὴν MO, δὲ om. cet. (9, 20), σκύδαις MO, σκύδας cet. (11, 6), βραχεῖ δὲ MO, βραχεῖ δῆ cet. (12, 21), θαλάσσης MO, θαλάττης cet. (13, 15), ἐλευθέριον MO, ἐλευθεριώτατον cet. corr. pmp. O (13, 20), ἐς MO, εἰς cet. (15, 10), ἐπὶ πλεῖστα MO, ἐπὶ πλεῖστον cet. (15, 17). M ezen és ehhez hasonló olvasásairól régebben ¹⁾ úgy vélekedtem, hogy M másolójának a találmányai, a ki okoskodva belejavitott eredetijébe. Miután azonban nagy részök O ban is megvan, holott nem bihető, hogy O-t M-ből másolták volna le, módosítanom kell előbbi felfogásomat. Nem M, hanem az ő forrása rovására irandók e coniecturák s ebből a forrásból származik O is. MO forrása corrigált példánynak tekintendő az archetypushoz képest: megütközött ugyanis Chalkondyles stílusának az általános használattól leginkább eltérő, de egyúttal legjellemzőbb különlegességein ²⁾ s ezeket belátása szerint magában a szövegben kijavította. Hasonló javítások más kéziratokban is fordulnak elő, így pl. L-ben, de ezeket rendszerint egy későbbi kéz a margón jegyezte fel s ha a szövegben történnék, még akkor sem teszik fölismerhetetlenné az eredeti hagyományt. A corrigált példány azonban a kifogásolt helyeket nyomtalanul kiírtja a szövegből.

O és M szoros összefüggését bizonyítja az is, hogy mindkettőben ugyanazok a kihagyások fordulnak elő; a különbség csak az, hogy O-ban ezeket egy későbbi kéz a margón betoldotta. A lacunák megjelölésére mindkettő üres közöket alkalmaz ugyanazokon a helyeken, kivéve αὐτοῖς καὶ (14. 12) után, hol M-ben van ugyan üres köz, de O-ban nincsen. Ez bizonyíték a mellett, hogy M nem származhatott O-ból. De O sem származhatott M-ből, egyfelől azért, mert minden valószínűség szerint régebbi M-nél, másfelől azért, mert M kétségkívül Italiában keletkezett, O pedig nagy valószínűség szerint a Keleten. Minden jel arra mutat tehát, hogy O és M ugyanazon eredetiből lemásolt testvérkéziratok.

(K) *Ottobianus gr. 309.* «ex codicibus Joannis Angeli Ducis ab Altæmps» (fo. 1r) vegyes tartalmú papirkézirat a XVI. századból.

¹⁾ I. kézirati tanulmányok stb. 40. l.

²⁾ I. különösen a fenti példák közül az 1, 2, 3, 6, 8, 11-t. v. ő. «Laonikos Chalkondyles nyelvéről» cz. ért. (EPhK. 1912. évf. 785—792, 833—855. lk.)

Áll 301 lapból; lapterjedelem: 19.7×15.2 . A fo. 1r-n foglalt, latin tartalomjegyzék szerint, mely egy későbbi kéztől származik, a következőket foglalja magában: 1. Sanctio Imperialis directa ad Romanum pontificem a Constantino Imperatore. 2. Marci Ephesini varia contra ecclesiam deletur (sic!) romanam. 3. De ieiunio quadragesimæ. 4. Contra Monothelitas. 5. De locis Jerosolymitanis. 6. De templo S. Sophiæ. 7. d. Gregorii thaumaturgi orationes. 8. D. Joannis Chrysoptomi orationes. 9. De templo S. Sophiæ. 10. Græce (sic! l. Græciæ) descriptio. Mindezeket a munkákat eredetileg különböző kezek írták s valamikor különálló iratokat is alkottak s csak később kötötték egybe. Ez iratoknak erősen orthodox ízü s különösen a római egyházzal szemben kiélezett tartalma mutatja, hogy az, a ki ez iratokat együvé kötötte, az orthodox görög egyház kötelekébe tartozott s valószínűleg éppen valami egyházi férfiú lehetett. A katalogus ¹⁾ szerint a kódex egy részének írása Joachim Casulanuséra emlékeztet. Fo. 172r-230v-n foglaltatik a Chalkondyles munkájából vett kivonat. Fo. 172r-en van vörös maiusculákkal írva, a cím: *Λαονίκου Χαλκονδύλου ἀπόδειξις ἐκ τῆς τετάρτης ἱστορίας* (kezd. *τῷ μὲν οὖν προεβύτερω* (ed. Bonn. 206, 24), innen kezdve adja a IV. könyvet végig). Fo. 179r: *Λαονίκου ἀπόδειξις ἱστοριῶν εἰ* (ez teljes). Fo. 208r; *Λαονίκου ἀπόδειξις ἱστοριῶν εἰ* (a könyv elejétől kezdve tart *πειρώμενοι ἐξελεῖν*-ig [322, 12]), fo. 228 üres, fo. 229r: *Λαονίκου ἀπόδειξις ἐκ τῆς ἐν[ν]ατης ἱστορίας θ'* (kezdődik: *Αὐτὸς δὲ* [452, 17]), végződik: *ὡς εἴρηται* [455, 17]), fo. 230v: *τοῦ αὐτοῦ ἐκ τῆς αὐτῆς ἱστορίας θ'* (kezdődik: *Βασιλεὺς δὲ* [483, 7]), végződik: *οὕτως ἔσχε* [484, 3]). A margón mindvégig vörössel írt megjegyzések vannak, melyek a szövegben előforduló tulajdonneveket ismétlik. Fo. 172r-n a lap felső szélén egy későbbi kéz a következő megjegyzést teszi: *περὶ τῆς ἐλλάδος*, mely megfelel a tartalomjegyzékben foglalt «Græce (rect. Græciæ) descriptio» címnek.

Ha most azt kérdezzük, hogy minő szempontok vezethették e kivonat készítőjét azon részek kidolgozásánál, melyeket érdemesnek tartott lemásolni, fontos útbaigazításul szolgál az a körülmény, hogy mind a három összefüggő rész ott kezdődik, hol az előadás változatos folyamán az athéni eseményekhez ér a szerző és ott végződik, hol az athéni történetet abbahagyva, hirtelen más tárgyról kezd beszélni. Ebből nyilvánvaló, hogy a kivonatólót leginkább az athéni, illetve közép-görögországi és peloponnésosi történet érdekelte. Maga a szorosan vett bizánczi történet annyira kevésbé érdekli, hogy a VIII. könyvből, melyben Bizáncznak a törökök által való elfoglalása van leírva, semmit sem vesz fel kivonatába. Biztosan állíthatjuk, hogy ez a kivonat Athénben keletkezett, tehát abban a városban, hol maga az auctor élt s a hol ez az egész történeti mű készült. Talán éppen Chalkondyles környezetében csinálták ezt a kivonatot. Természetesen ez a kézirat nem tartalmazza az eredeti példányt, hanem csak egyik, aránylag későbbi másolata ennek.

E kézirat olvasásai nem csatlakoznak szorosan az eddig ismer-

¹⁾ Cod. Ottobon. bibl. Vat. descripti, rec. Feron et Battagliani Romæ, 1893.

tetett kéziratok egyikéhez sem, hanem majd az *M*₁ el, majd az *MD* családdal, majd az *L* el és *A*-val egyeznek, de ezeken kívül szép számmal található e kéziratban egészen specialis olvasások, melyek a többi, általam összehasonlított kéziratokban nem fordulnak elő, pl. ἀπό ὕπό (243, 11), ληστροικώτερον (243, 22), διαλαμφάνουσι (244, 2), διήκει (244, 5), διό ἐπολέμησε (244, 9), μέντοι μὲν (244, 11), αὐτοῦ (245, 19) ἀπῆν (246, 5), μπελεγράδος (246, 7), ἐδεδῆου (246, 14). Ugyancsak különbözik ez a kézirat a többitől a széljegyzetekben is, melyek tisztán a tulajdonnevek ismétlésére szorítkoznak, de ezeket aztán az egész szövegen végig következetesen ismétlik (ezzel szemben *DO* jegyzetei tulajdonképen mondatok alakjában fogalmazott, rövid tartalmi kivonatok, a többi kéziratok pedig vagy egyáltalán nem jegyeznek fel semmit, vagy csak szórványosan ismétlik a szöveg fontosabb szavait.) Mindez arra mutat, hogy ez a kézirat egészen különálló csoporthoz tartozik, mely sem az eddig ismertetett kéziratok bármelyikével, sem ezek közvetlen forrásával egyenes leszármazási viszonyban nem áll, melynek a többitől való elágazása mindjárt az első alkalommal, azaz az első kiadott példányból való lemásolás alkalmával bekövetkezett. Ez egészen összevág azon fentebbi, tartalmi okokból vont következtetésünkkel, hogy az a kivonatos példány, melyből *K* is eredt, Athénben, magának az auctornak a környezetében keletkezett.

(Y.) *Ashburnham*. 998. papirkézirat a XV. sz. végéről. Áll 66 lapból (+ 10 üres lap az elején, 12 a végén). Lapterjedelem: 20,6 × 14. N. Festa, a Laurenziana-könyvtár őre közlése szerint valamikor a «Libreria Bontourlin»-hoz tartozott s ennek katalogusában a 134. sorszámot viselte. E kézirat Chalkondyles művének csak bizonyos részeit tartalmazza s épen ugyanazokat, mint *K*, melylyel különben is a legszorosabb rokonságban áll. Olvasásaikban alig térnek el egymástól s feltűnően egyeznek a mindkettejükre nézve legjellemzőbb, speciális olvasásokban, pl. ἀπό ὕπό *KY* (243, 11), ληστροικώτερον *KY* (243, 22), διήκει *KY* (244, 5), διό ἐπολέμησε *KY* (245, 9), χασταμονίας *KY* (245, 8), ἀπῆν *KY* (245, 5). Azonkívül pontosan megegyeznek a címekben és marginalis jegyzetekben is, melyek a szöveg egyes tulajdonneveit ismétlik. Nevezetes eltérés kettejük között: οὗτος om. *Y*, ret. *K* (245, 14), mely miatt nem lehet feltenni, hogy *K*-t *Y*-ből másolták volna le. Viszont az sem lehetséges, hogy *Y*-t másolták volna *K*-ből, mert előbbi korábban keletkezett az utóbbinál. De a köztük levő szoros kapcsolatnál fogva kétségtelen, hogy *K* ugyanabból a forrásból származik, melyből *Y*, már akár közvetlenül, akár egy közbeeső, nem ismeretes kéziratnak a közvetítésével.

(E.) *Escorialensis* Φ—I—12. folio alakú papirkézirat a XVI. sz.-ből. Áll 330 lapból. Fo. 1r—141v tartalmazza Theophylaktos Simokattes *Οἰκουμένη ἱστορία*-ját, fo. 142r—330v a Laonikos 10 könyvét. A codex végén a következő aláírás foglaltatik: *Διὰ συνδρομῆς μὲν καὶ ἐξόδου τοῦ πάντ' ἀρίστου φιλομαθοῦς τε καὶ γενναίου ἀνδρός, κυρίου Διέγου, ἐκ τῆς εὐγενεστάτης οἰκίας τῶν Μενδόκων ἐξ Ἰσπανίας, τὰ νῦν πρεσβευτοῦ τοῦ ἐκλαμπροτάτου καὶ γαλινοτάτου ἁγίου ἡμῶν αὐθεντοῦς καὶ βασιλέως, κυρίου κυρίου Καρόλου πέμπτου, αυτοκράτορος Καίσαρος Αἰγυψίου. Ὑπὸ δὲ Ἀδρονίχου Νουκίου Κερκυραίου τοῦ μετὰ τὴν πυρπόλυσιν (sic!) καὶ λαφυραγωγίαν τῆς*

ἑαυτοῦ πατρίδος ὑπὸ τῶν ἁσθεῶν Ἐνετίῃσι διατρίβωντος (sic) καὶ πενία συζῶντος, μισθῶ καὶ ταύτην τὴν βίβλον σὺν ἄλλοις ἐξέγραψεν, ἐν ἔτει, αὐμγ', φεϋρουαρίου σ'".

A kézirat másolója tehát ugyanaz az Andronikos Nukios Korcyraios, ki *G*-t (Vat. g. 159) is másolta Velenczében, 1544-ben, azaz egy évvel *E* keletkezése után, A. Eparchos költségén. Bár e két kézirat ugyanazon a helyen és másoló által s csaknem egy időben keletkezett, azért még sem állanak egymással tartalmilag szorosabb viszonyban; mindkettőnek más-más példány szolgált alapul. Hurtado de Mendoza, kinek megbízásából készült *E*, V. Károly császárnak volt a követe Italiában s e minőségében több kéziratot másolatott Velenczében és Rómában. Ezek közül való *E* is. Ezenkívül ajándékba kapott 31—32 görög kéziratot II. Szolimán szultántól, viszonzásul azért a szívességéért, hogy a szultánnak fogságba esett fiát kiváltotta s atyjához visszaküldötte. A szultántól ajándékba kapott kéziratok között volt egy Chalkondyles kézirat is, de ez több társával együtt elégett az Escorialban 1671-ben kiütött tűzvész alkalmával.¹⁾

Az *E* czímei az M_1 -éihez állanak legközelebb (külömbőség: *μεχμέριμπεη E*, *μεχέριμπεη M_1*). Olvasásaiban azonban sokkal szorosabban csatlakozik az *LCA* nagy családjához, melylyel néha közös orthographiai hibákat is tüntet fel, pl. *ἐπιτινῶναι ECPQSOLREBS* (3, 3), *αὐτή EI* (4, 5), *φωνῆ CQE* (4, 15), *συγγνῆς CE* (5, 13), *οὐχ ἔτι QE* (6, 19), *τάς EL* (7, 2), *ἐστίν LE* (9, 21), *τούτους CLE* (10, 9). Tartalmaz még egészen specziális, hibás olvasásokat is, pl. *καμβύσεως* (5, 21), *πέρσαις* (6, 3), *ὀδαμῆ* (10, 1), *τούρρων* (10, 15), *μόνον* (11, 1), melyek miatt nem lehet fölvenni azt, hogy *E* az ismert kéziratok bármelyikével is közvetlen leszármazási viszonyban állana. Legvalószínűbb, hogy ugyanabból a forrásból eredt, melyből az *LCA* család, de közvetlenül e család olyan példányából másolatott le, melyre némileg az M_1 család is befolyást gyakorolt.

Ha ez újabb kéziratok leírása kapcsán nyert eredményeket összevetjük azokkal, melyeket a régebben ismert kéziratok ismertetése alkalmával levontunk volt,²⁾ megállapíthatjuk, hogy emez újabb kéziratok segítségével most már jóval világosabb és teljesen kielégítő bepillantást nyerünk a szövegtörténet bonyolult szövevényébe, s a kéziratok leszármazásának a fonalán az egyes, összetartozó csoportokat is nagyobb biztossággal különíthetjük el egymástól. Egészen helyesnek bizonyult a *CR* és *LQ* kéziratoknak a többiekétől való elvá-

¹⁾ Iriarte (Reg. bibl. Matritensis cod. Græci mss. vol. I., Matriti, 1769) tévesen a szultántól kapott kéziratok közé számította a Φ -I-12-t is. Ugyanígy Miller (Catalogue des Ms. Grecs de l'Escorial, Paris, 1848) is. Ch. Graux (Essais sur les origines du fonds grec de l'Escorial, 1880. p. 343. sq.) mutatta ki aztán, hogy ma már csak egy maradt meg az Escorialban azok közül, melyeket a szultán Mandozának ajándékozott. A többiek, melyek Iriarte szerint a szultántól származtak, nem az ő ajándékai, hanem máshonnan kerültek Mendoza birtokába, így kétségkívül *E* is, mely, mint subscriptója mutatja, 1543. februárjában Velenczében készült.

²⁾ Kézirati tanulmányok Laonikos Chalkondyles történeti művéhez. EphK. XXXI. (1907), 25—46, 106—109.

lasztása és egy külön csoportba való foglalása egyfelől az eltérő olvasások alapján, de másfelől azon nevezetes különbségnél fogva, hogy e kéziratokban a mű általános címe hiányzik s csupán az egyes könyvek címei vannak meg. Most ezekhez járulnak még *I*, mely *C*-nek közvetlen leszármazottja, továbbá *H*, mely *L*-ből származott és *U*, mely viszont *H*-ből másolatot le. Ezekhez csatlakozik továbbá egy új, önmagában véve szorosan körülhatárolható alcsoport, melynek élén *A* áll. *A* olvasásaira nézve közel áll a *C* és *L* csoport-hoz s abban is egyezik velük, hogy eredetileg csakis az egyes könyvek címei voltak meg benne. Az általános cím, melyet egy későbbi kéz jegyzett fel a margón, nem tartozott a kódex eredeti alkatához s különben is eltér a más csoportokba tartozó kéziratokban található-czímtől éppen az auctor nevének olvasásában (*χαλκονόβλου Α, χαλκονοξανόβλου MODM₁ ZV*). Így került azután bele ez az általános cím az *A*-ból leszármazó kéziratokba is, a milyenek *F*, *P*, *S* és ez utóbbi-ból lemásolt *B*. *P*-t és *S*-t régebben az *M₁* csoportjához tartozónak véltem; most azonban újból fontolóra vévén a dolgot, úgy látom, hogy számos fontos és jellemző olvasásban és kihagyásban térnek el egymástól, melyek miatt nem lehet szorosabb kapcsolatra következtetni *M₁* és az említett kéziratok között (l. fentebb 4. l.). Ellenben a címek szövegezése és a lacunák föl nem tüntetése tekintetében való pontos megjegyzésük *A*-val határozottan ennek a családjába tartozóknak mutatják *P*-t és *S*-t is. A *CLA* nagy családjához tartozik *G*, melyben az általános cím szintén nem fordul elő. Igen közeli rokonságban áll a *C*-vel és *A*-val, a mint olvasásai mutatják, de egyenes leszármazási viszony nem állapítható meg köztük. Ugyanazon forrásból eredt, mint *C*, *L* és *A*, bár nem közvetlenül, hanem egy, ma már nem ismeretes kéziratnak a közvetítésével. Hasonló a helyzete *X*-nek is, mely *L*-hez és a belőle származó *H*-hoz áll nagyon közel, a nélkül, hogy direct kapcsolatban állana velük; közvetve azonban ugyanazon forrásra megy vissza, mint ezek. *X*-ben előfordul a munka általános címe is, lényegében ugyanolyan szövegezésben, mint *A* családjában. Az eltérések úgy magyarázhatók, hogy *X* az eredetijében talált címet, mely ide az *A*-val analóg módon kerülhetett be, néhol kijavította (*Νικολάου ΑFPSB Λαονίχου X*), néhol pedig hibásan olvasta (*μεχέτμπεη ΑFPSB μεχέτμπεχ X*). Az *L* szűkebb családjába tartozik a belőle másolt *H* és a közvetlenül *H*-ből származó *U*. Mindkettőben előfordul az általános cím az *A* szövegezése szerint, a mely azonban *H*-ban kétségkívül nem tartozott a kódex eredeti alakjához, hanem később került bele széljegyzet alakjában, mielőtt még *U*-t másolták volna s így jutott be aztán *U*-ba is. Végül olvasásainál fogva a *CAL* családba tartozóknak látszik a szerföltött gondatlanul másolt s éppen azért nagyon is csonka állapotban fennmaradt *N*.

A kéziratok eme nagy családjába tehát összesen 15 ismert kézirat tartozik, melyek ugyanarra a közös ősrre (de nem közvetlenül az archetypusra!) mennek vissza. Legközelebb állanak ez őskézirathoz *C*, *A* és *L*, melyek minden valószínűség szerint közvetlenül belőle másoltattak le, míg a többiek csak közvetve (részben a *C*, *A*, *L*, részben más, ismeretlen kéziratok közvetítésével) származtak az őstől.

Régebben úgy vélekedtem, hogy a kéziratok másik, az előbbiből

főként az általános czímben különböző családjának éién az M_1 áll. Ez az észrevételem ma is helyesnek bizonyul, ámbár az újabb kéziratok megismerése után az M_1 családjába tartozó kéziratok tekintetében többféle módosítást kell tennem. Először is ki kellett vennem e családból P -t és S -t a fennebb előadott okoknál fogva, úgyszintén M -et is, melyről alább lesz szó. Ellenben megtartandó a család kötetékén belül Z és V , melyeket korábban is ide utaltam. Először is e két kézirat közti viszonyt kell tisztáznunk. Már első ízben igen valószínűnek tartottam, hogy Z -ből másolatott le V . Ezt ma is fenntartom, mivel újra meggyőződtem arról, hogy V -nek Z -től való eltérései mind megmagyarázhatók azon az alapon, hogy V másolója némely helyen gondatlanul és hibásan másolta Z -t, illetőleg imitt-amott szándékosan módosította is. Z -nek M_1 -el való összetartozását bizonyítják első sorban azok a már régebben¹⁾ kiemelt, egyöntetű olvasások, melyekben mindkét kézirat az M_2 -vel egyezik s melyek egyúttal M_2 -nek, illetve a belőle származó T -nek is e családhoz való tartozását mutatják. Azonkívül egyezik Z az M_1 -el az általános czímben, ennek *χαλκοκανδύλου* olvasásában is, csupán abban különbözik, hogy e név elé beszúrja a *τοῦ* névelőt. Azután egyeznek a lacunáknak üresen hagyott közökkel való feltüntetésében is. Végül abban is, hogy a szöveg bizonyos önálló és önmagukban véve befejezett részeinek végénél üres közöket hagytak (pl. 10, 10. *καλεῖσθαι* ps. ap. M_1 ZM, 10, 14 *χώραν* ps. ap. M_1 ZM), melyeket V indolens másolója természetesen nem tartott meg. A mint már fentebb érintettem, ebbe a családba sorolandók M_2 T is, ámbár az általános czímben teljesen eltérő szöveget adnak.²⁾ Ezen eltérés alapján eleinte külön családba soroztam e kéziratokat, de, a mint most látom, helytelenül. Az M_2 -ben található általános cím ugyanis még csak egy kéziratban, a kétségkívül belőle származó T -ben fordul elő, tehát egészen elszigetelt jelenség. Szerzőjét is ismerjük, a ki nem más, mint M_2 másolója, Antonios Kalosynas. Ő észrevette, hogy az M_1 családban található általános cím, mely bizonyára abban a példányban is benne volt, melyből ő másolt, egyfelől nem magától az auctortól származik, másfelől nem fejezi ki helyesen a munka tartalmát, mivel csakis a törökök történetét állítja oda, mint a mű foglalatát, holott ez tulajdonképen világtörténet s más népekről, országookról is esik benne szó, nem csupán a törökökről. Ezért neki oka és joga is volt ahhoz, hogy e címet helyesbítse, ezt írván: *Νικολάου χαλκοδύλου, λαοῖκου χρονικὸν περὶ τῆς κατασκάψεως ἀπάσης τῆς ἐλλάδος, καὶ συμβεβηκότων ἄλλων πραγμάτων ἐν τῇ ἰταλίᾳ, ἰσπανίᾳ καὶ γερμανίᾳ καὶ παιονίᾳ καὶ περὶ πράξεων τῶν τούρκων ἕως τοῦ αὐθέντου τοῦ μεχμπέη* (sic). Mivel ez a cím még csak az ezen kéziratból származó T -ben fordul elő, a többiekben sehol sem, teljesen megnyugodhatunk abban a következtetésben, hogy tisztán a Kalosynas találmánya. Ha ez így áll, akkor semmi sem állja útját annak, hogy M_2 -t az M_1 családba tartozónak gondoljuk, tudva azt, hogy számos jellemző olvasásban megegyezik vele (l. fentebb).

1) l. i. ért. 41. l.

2) l. i. ért. 30—31. lk.

M_2 igen könnyen származhatott ugyanabból a forrásból, melyből M_1 , bár nem M_1 , hanem valamely más, ma már nem ismeretes kézirat közvetítésével. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy e család tagjai közt az összefüggés nem olyan szoros, mint volt a megelőzőnél, a minek okát abban látjuk, hogy jóval kevesebb kéziratot ismerünk ebből a családból, mint amabból s számos kézirat, mely a rokonsági viszonyban található hézagokat kitöltené, ismeretlen előtűnk, úgy hogy legalább egy, ha nem két közbeeső kéziratot kell felvennünk M_1 forrása és a ZV , valamint M_2T' típusok között.¹⁾

¹⁾ *Vári Rezső* a *Byzantinische Zeitschrift* XVI. (1907) évf. 677—8. lapjain közölt ismertetésében nem látja teljesen bebizonyítottnak T -nek M_2 -ből való közvetlen leszármazását. Azt ugyan nem mondja meg, hogy miért, de miután kételkedését kifejezte, kötelességemnek tartom újból hangsúlyozni, hogy azt a következtetésemet, mely szerint T (Paris. reg. gr. No. 1779)-t Andreas Darmarios egyenesen az Antonios Kalosynas írta M_2 (Monac. gr. No. 150)-ből másolta le, a több oldalról jövő és meglepően összевágó bizonyítékoknak egész sora alapján ma is helyesnek tartom. Először is T -ben ugyanaz a cím és ugyanaz az életrajz foglaltatik, mint M_2 -ben s ez a cím és életrajz azután e két kéziratban kívül az egész hagyományban sehol másutt elő nem fordul. Azután olvasásaikban is annyira megegyeznek, hogy az első négy oldalon mindössze hét ízben térnek el egymástól, de ezek az eltérések nyilván onnan származnak, hogy Darmarios az orthographiában nála gyöngébb s különben is kissé gondatlanul másoló Kalosynas tévedéseit helyreigazította, így $\sigma\mu\beta\alpha\lambda\lambda\acute{o}\mu\epsilon\nu\sigma$ T (4, 10), $\mu\acute{\alpha}\lambda\lambda\iota\sigma\tau\alpha$ M_2 $\mu\acute{\alpha}\lambda\iota\sigma\tau\alpha$ T (4, 12), $\kappa\alpha\iota$ $\Delta\iota\omicron\nu\sigma\sigma\upsilon$ M_2 $\kappa\alpha\iota$ om T (5, 8), $\sigma\upsilon\nu\epsilon\gamma\epsilon\acute{\rho}\lambda\alpha\nu\tau\omicron$ M_2 $\xi\upsilon\nu\epsilon\gamma\epsilon\acute{\rho}\lambda\alpha\nu\tau\omicron$ T (5, 11), $\acute{\epsilon}\pi\iota$ om . M_2 $ret.$ T (5, 13), $\acute{\alpha}\tau\tau\alpha$ M_2 $\acute{\alpha}\tau\tau\alpha$ T (6, 20). Egy ízben tesz T az M_2 -n indokolatlan correctiót: $\acute{\epsilon}\pi\iota$ $\tau\omicron$ M_2 $\acute{\epsilon}\pi\iota$ $\tau\omicron\nu\nu$ T (6, 17), de hogy ez mennyire a saját találmánya, mutatja az, hogy sehol más kéziratban elő nem fordul. (CR -ben $\acute{\epsilon}\pi\iota$ $\tau\omicron$ áll). De, a mi mindezeknél fontosabb, maga Darmarios a saját kezeírásával tett bizonyosságot a felől, hogy M_2 -ből másolt, a midőn az életrajz címében elkövetett hanisítását szelvjegyzet alakjában M_2 -be is beírta, a mit — azt hiszem — sikerült eléggé kézzelfogható módon bebizonyítanom (l. i. ért. 32. l.) Ritkán jut az ember abba a helyzetbe, hogy két kézirat közvetlen kapcsolatára nézve ily sok és világos bizonyítékot tudjon felmutatni, s ha Várit ez még sem elégíti ki, akkor igazán nem tudom, hogy mikor és mi módon lehetne az ő skepsiseit eloszlatni. — Már kevésbé szembeötlő Q (Paris. reg. gr. No. 1727)-nak (Laurent. gr. plut. LVII. cod. 9)-ből való közvetlen leszármazása s ezért inkább helyénvalónak látom, ha Vári az erre vonatkozó következtetésemet kétségbevonja. Újra átvizsgálván tehát a dolgot, sajnálattal kell kijelentennem, hogy eltérései nem alkalmasak előbb elfoglalt álláspontom megingatására. Q -nak L -től való eltérései egy része ugyanis pusztán orthographiai variáns ($\acute{\alpha}\nu\eta\kappa\epsilon\iota\sigma\tau\alpha$ L $\acute{\alpha}\nu\epsilon\iota\kappa\epsilon\iota\sigma\tau\alpha$ Q (6, 12), $\xi\acute{\omega}\nu\omega\delta\alpha$ L $\sigma\acute{\upsilon}\nu\omega\delta\alpha$ Q (7, 3), $\epsilon\sigma\epsilon\lambda\eta\lambda\upsilon\delta\acute{\omicron}\tau\alpha\varsigma$ L $\epsilon\iota\sigma\epsilon\lambda\eta\lambda\upsilon\delta\acute{\omicron}\tau\alpha\varsigma$ Q (7, 15), $\tilde{\eta}$ L $\tilde{\eta}$ Q (11, 22), $\acute{\omicron}\rho\mu\tilde{\eta}\sigma\alpha\iota$ L $\acute{\omicron}\rho\mu\tilde{\eta}\sigma\alpha\iota$ Q (13, 6), $\sigma\tau\alpha\tau\eta\gamma\epsilon\iota\alpha\varsigma$ Q $\sigma\tau\alpha\tau\eta\gamma\iota\alpha\varsigma$ L (14, 8), $\beta\epsilon\alpha\chi\epsilon\tilde{\iota}$ L $\beta\epsilon\alpha\chi\tilde{\iota}$ Q (14, 19), $\tilde{\eta}\gamma\epsilon\mu\acute{\omicron}\nu\alpha\varsigma$ L $\tilde{\eta}\gamma\epsilon\mu\acute{\omicron}\nu\alpha\varsigma$ Q (14, 20), $\acute{\omicron}\varsigma$ L $\acute{\omicron}\varsigma$ Q (15, 13), melyeknek a kérdésben bizonyító erejük nem lehet. Az eltérések más része onnan ered, hogy Q bizonyos szavakat vagy szótagokat tévedésből kihagy ($\kappa\alpha\iota$ $\beta\upsilon\zeta\alpha\nu\tau\iota\omicron\upsilon$ $\tau\eta\nu$ $\pi\acute{\omicron}\lambda\iota\nu$ L $\tau\eta\nu$ om . Q (7, 10), $\mu\acute{\epsilon}\nu$ L om . Q (8, 17), $\acute{\alpha}\rho\chi\eta\nu$ $\tau\eta\nu\delta\epsilon$ L $\acute{\alpha}\rho\chi\eta\nu$ $\delta\acute{\epsilon}$ Q (8, 20), $\epsilon\sigma\tau\iota$ L om . Q (10, 5), a mi minden másolóval meg szokott esni s így szintén nem bizonyíték. Hogy ezek csakugyan Q tévedése folytán hagytak ki, mutatja az, hogy ezek a kihagyások más kéziratokban nem fordulnak elő. Végül van egy harmadik csoportja az eltéréseknek, melyekben Q tudato-

E két család (M_1 és CAL) között foglal helyet az E , mely a címekben az M_1 , az olvasásokban inkább a CAL családdal egyezik. Igen valószínű, hogy olyan elveszett kéziratból másolatotott le, mely a CAL család őseitől eredt ugyan, de átvette az M_1 család valamelyik példányából az általános címet is. Ez az általános cím kétségkívül nem az auctortól származik, hanem, ép úgy, mint a Kalosynasé, később került a munka élére. Ezt bizonyítja egyfelől az a körülmény, hogy a cím nem fejezi ki helyesen a mű tartalmát; midőn csupán a törökök történetéről beszél, holott itt egyébről is esik szó, másfelől az, hogy olyan szavakat használ, melyeket Chalkondyles soha sem alkalmaz (*αὐθεντης, ἀνδραγάθημα, μεχμετ*, ill. *μεχέρ μπέη*) s végül az is, hogy ez a cím a kéziratok tekintélyes számú csoportjában (CAL család) elő sem fordul.

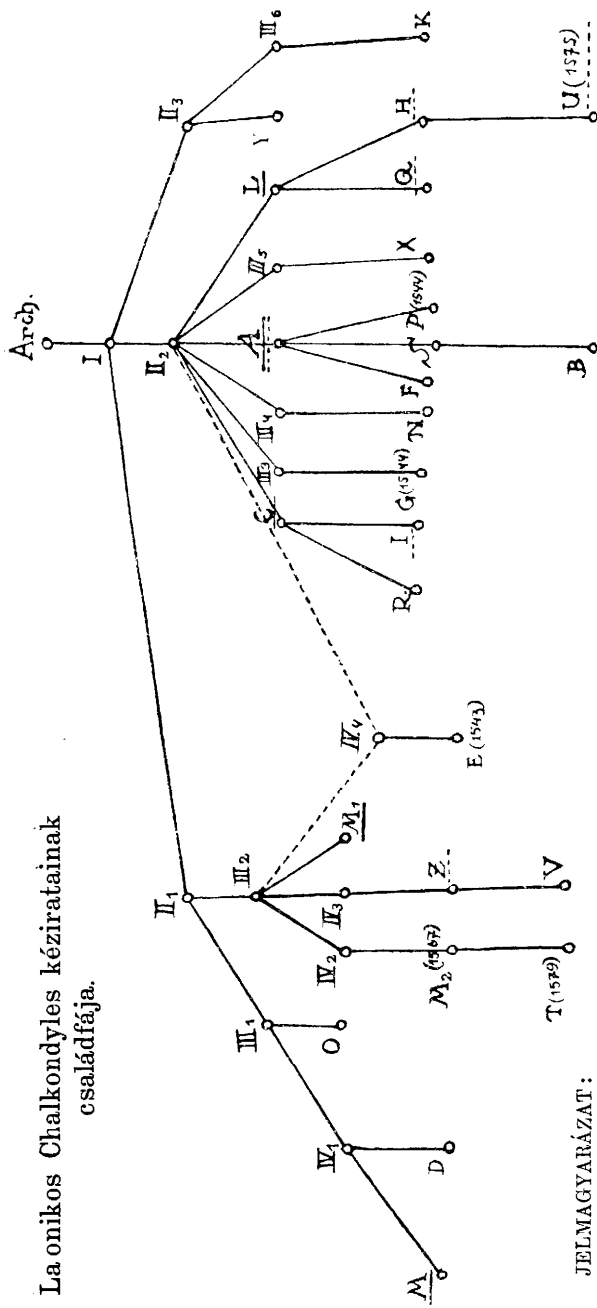
A harmadik csoportba olyan kéziratok tartoznak, melyek az eredeti szöveget habozás nélkül kijavítják ott, a hol valami feltűnőt, a rendestől nagyon is eltérőt, előttük érthetelent találtak. E családhoz tartoznak az O , D és M , melyek kétségkívül számos, a genuin szöveggel szemben correctiónak minősítendő olvasásban egyeznek egymással. Mindhárman ugyanabból a közös forrásból származnak; mely joggal nevezhető az archetypushoz képest az első corrigált példánynak. Legrégebbi köztük az O , melyben kevesebb is a correctio, mint M -ben és D -ben. D és különösen M még szaporítják a javításokat, a mi vagy e kéziratok másolóira vezethető vissza, vagy, a mi még valószínűbb, egy az első corrigált példányból leszármazó, ma már ismeretlen kéziratra, melyből D is és M is származtak. E családhoz tartozó kéziratok tehát jóval csekélyebb értékűek, mint a megelőzőleg ismertettek s csakis nagy óvatosság mellett használhatók a szöveg megállapításánál. MDO -ban is előfordul ugyanaz az általános cím, mint M_1ZV -ben a maga rendes helyén. Ebből nagy valószínűséggel arra lehet következtetni, hogy mindkét családnak az őse ugyanarra a közös forrásra megy vissza, a mely először iktatta be az I. könyv címe elé az általános címet.

Egészen különálló csoportot alkotnak az Y (Ashburnham. 998.) és K (Ottobonianus gr. 309.). Nem tartalmazzák az egész Chalkondyles féle művet, hanem annak csupán egy részleteit, még pedig mindkét kézirat pontosan ugyanazokat a részeket foglalja magában.

san corrigálja L -t (ὡς δὲ L ὡς δὲ Q (8, 15), τοὺτους L τοῦτου Q (10, 9), τοὺς L τοὺς δὲ Q (12, 20), ταῦτα L ταῦτα δὲ Q (13, 11); az első esetben Q -nak nem volt igazsága s ezért olvasásával elszigetelten áll, az utóbbiakban azonban helyes érzéssel egyezik L -el a címekben s a lacunáknak üres közzökkel való feltüntetésében is. Vári nem érti, hogy a mikor én V és Z variánsait az első 15 oldalról híven közlöm, melyek között pedig minden valószínűség szerint közvetlen kapcsolatot látok, ugyanakkor T olvasásai közlését a 7-ik, R -ét a 9. oldaltól kezdve abbahagyom. Nos a dolog igen egyszerű. V és Z olvasásaiból azért adtam hosszabb mutatványt, mert az előbbinek az utóbbiától való leszármazását akkor csak valószínűnek, de teljesen biztosnak nem láttam. Azonban T -nek M_2 -ből, R -nek C -ből való leszármazását már akkor annyira biztosnak tekintettem, hogy joggal tarthattam minden elfogulatlan szemléltre nézve teljesen kielégítőnek ez aránylag csekély számú variáns közlését is.

Ezek a részek ott kezdődnek, hol az előadás folyamán az athéni eseményekre tér át a szerző és ott végződnek, hol az athéni történetet abbahagyva, valami más tárgyról kezd beszélni Chalkondyles. Ebből nyilvánvaló, hogy e kivonatok készítőjét leginkább az athéni történet érdekelte, illetve ez a kivonatos példány Athénben keletkezett, tehát abban a városban, hol maga az auctor élt s hol ez az egész történeti mű készült. Sem *Y*, sem *K* nem tekinthetők az eredeti kivonatos példánynak, hanem csak későbbi másolatai ennek. Kettejük közül régebbi az *Y*, mely valószínűleg egyenesen az első kivonatos példányból másoltatott le; *K* nem származhatott *Y*-ből, hanem egy másik, ma már nem ismeretes kéziratból, mely *Y*-nal testvér volt. E két kézirat úgy speciális olvasások, mint széljegyzetek tekintetében különbözik az összes többi kéziratoktól, a mi arra mutat, hogy e kéziratok som a többi ismert kéziratokkal, sem azok közvetlen forrásával egyenes leszármazási viszonyban nem állanak, hanem olyan példányból származnak, melynek a többiektől való elágazása mindjárt az első alkalommal, azaz az első kiadott példányból való lemásolás alkalmával bekövetkezett.

Az összes teljes kéziratokban van két interpolált rész, melyek kétségkívül nem magától az auctortól származnak. A IX. könyv közepén ugyanis (p. 462. l. 7—466, 17. majd p. 494—98. ed. Bekker), hol Chalkondyles a trapezusi császárság eseményeiről kezd beszélni, közbe van szúrva két epizód, mely e fiók-császárság belső életére vet nem épen kedvező világlátást. Hogy ez nem tartozhatott Chalkondyles eredeti fogalmazásához, már abból is kitűnik, hogy ha e részeket kiküszöböljük, ez által a compositióban nem támad semmiféle hézag, azaz az interpolatio előtt és után álló részek között az összefüggés teljes marad, illetve az interpolatio utáni rész úgy tűnik fel, mint az interpolatio előtt álló résznek szükségképeni folytatása. De a nyelv is elárulja az interpolator munkáját. Észreveszszük ugyan benne az erőlködést, hogy Chalkondyles anakoluthiákkal és ellipsisekkel telt stílusát lehető híven utánozza, de a míg az auctor nyelve eme különlegességeinek mindig valami mélyebb logikai alapjuk van, addig az interpolator kezében ezek az eszközök többnyire értelmetlen és zavaró hatású nyegleséggé változnak. Természetesen hiányzott az interpolatornak Chalkondyles talentuma és tudása, az ó-görög irodalmi nyelvnek az a mélyeséges ismerete, melynek megszerzésére Chalkondyles — úgy látszik — egy fél emberélet munkáját áldozta. Az interpolator elárulja magát számos olyan szó, vagy kifejezés használatával, melyeket auctorunk soha sem használ, sőt egyenesen kerül, így pl. használja a *ὀπανδροῦσεν* igét, «összeházasítani» értelemben (462, 18), holott Chalkondyles erre a *γυναικα ἀγεσθαί τινι* (v. ö. 205, 10) ó-görög kifejezést szokta használni; használja továbbá a *μετά* praep. acc.-al olyankor, mikor az ó-görögben és Chalkondylesnál is *μετά* cum gen. szokott állani (462, 18), használja a bizánczi eredetű *πανσέβαστος* (464, 17) czímzést, melyet Chalkondyles gondosan kerül, továbbá a *δαλάσσης* alakot (464, 19), mely helyett az auctor mindig az attikai *δαλάτης*-t használja (v. ö. 383, 6). Egyszóval az interpolált részeknek a Laonikos stílusától való külömbsege annyira szembetűnő, hogy már a másolók közül is sokan észrevették ezt s meg is jegyezték idevonatkozólag: *ἐτέρου τινος καὶ οὐ λαονίκου ὡς δοκεῖ τὸ παρόν.*

Laonikos Chalkondyles kéziratának családfája.

JELMAGYARÁZAT:

- Arch. = archetypus (elv.)
 I. = Interpolált másolat (elv.)
 II₁ = Új ezimmel bővült másolat (elv.)
 II₃ = Kivonatos példány (elv.)
 III₁ = Corrigált példány (elv.)
 II₂, III₂, III₃, III₄, III₅, III₆, IV₁, IV₂, IV₃, IV₄ = elvesztett kéziratok.
- C = Coisimianus No. 314.
 A = Palatinus gr. No. 266.
 L = Laurentianus pl. LVIII. e. 9.
 Y = Ashburnham. 398.
 O = Botletanus Roe. XII.
 M₁ = Monacensis gr. 307a.
 E₁ = Escorialensis φ-1-12.
 M₂ = Monacensis gr. 150.
 Z = Parisinus reg. fr. 1781.
- R = Parisinus reg. fr. 1728.
 I = Palatinus gr. 50.
 G = Vaticanus gr. 159.
 N = Regn. et Phi II. 103.
 F = Vaticanus gr. 158.
 S = Parisinus reg. fr. 1729.
 P = Parisinus reg. fr. 1726.
 X = Neapolit. III. B. 25.
 Q = Parisinus reg. fr. 1727.
- H = Palatinus gr. 396.
 K = Ottobonianus gr. 309.
 T = Parisinus reg. gr. 1779.
 V = Parisinus reg. gr. 1780.
 B = Bodl. Canonic. gr. 80.
 U = Tubingensis Mb. 11.
 M = Monacensis gr. 197.
 D = Vaticanus gr. 1732.

Azok a kéziratok, melyeket az előlgi kiadók felhasználáltak, szaggatott vonallal vannak aláhúzva.
 Azok a kéziratok, melyekre az új kiadás fog támaszkodni, folytonos vonallal vannak aláhúzva.

Mínt hogy azonban ezek az interpolációk az összes teljes kéziratokban előfordulnak, föl kell tennünk, hogy benne voltak már az összes kéziratok közös forrásában, vagyis a legelső kiadott példányban is. Ebből több fontos dolog következik. Először is az, hogy az archetypus, Laonikos Chalkondyles eredeti fogalmazása, soha kiadásra nem került, hanem e helyett kiadatott egy másolat, melybe a másoló a fentebb említett részeket mindjárt interpolálta s erre az interpolált másolatra vezethetők vissza, mint ősforrásra, az összes kéziratok. Ennek a sajátságos körülménynek pedig más oka nem lehet, mint az, hogy Laonikos Chalkondyles meghalt, mielőtt még munkáján az utolsó simítást megethette volna s a teljesen kész művet közrebocsáthatta volna. Így értjük meg azt is, hogy miért maradtak a szövegben lacunák, melyek valamely tulajdonnévnek, vagy kronologiai adatnak a hiányát mutatják. Az auctornak már nem állott módjában, hogy ezeket az adatokat, melyek az első fogalmazás alkalmával még nem állottak pontosan rendelkezésre, egy revíziónál beleiktassa a szövegbe s így ezek a hézagok az egész hagyományban kitöltetlenül maradtak. Ezeket a hézagokat lehetőség szerint kitölteni az új kritikai kiadás feladata lesz, mert az eddigi kiadók ezzel a feladattal még csak meg sem próbálkoztak. Úgyszintén törülni kell az új kiadásból az említett interpolációkat is, mint kétségkívül nem Chalkondyles munkáját, melyeket azonban az eddigi kiadások mind felvettek az ő szövegébe.

Az előadottak alapján Laonikos Chalkondyles kéziratainak családfáját is megszerkeszthetjük (l. a 665 lapon).

(Debreczen.)

DARKÓ JENŐ.

TÓTH KÁLMÁN DRÁMAKÖLTÉSZE.

(Vége.)

Ebből a szempontból különös figyelmet érdemel *Egy királyné*¹⁾ cz. drámája, melyben teljesen a három főszemély jellemének alakítása foglalja le figyelmünket. Lélektani problémájának magja, hogy Etel a királynő, II. István neje, szerelmet érez Iván bán, alattvalója iránt, de azért urát, a királyt is szereti. A két szeretet ütközik össze lelkében. Az első hiba azonban ott tűnik elénk, a hogy a költő ezt a szerelmet megokolja. Egy eljegyzésen, a saját eljegyzésén, a hol egy daliás hírű király számára jegyezték el, látta és szerette meg Iván bánt; még semmit sem hallott róla, most látta először, de megszerette. Azóta évek múltak, Iván nem került eléje, de szerelme változatlanul megmaradt. Nyilvánvaló, hogy ez az alap nem természetes; hiszen a királyné környezete megváltozott, gondolatait egészen más feladatok foglalják el, lelkét a királynői kör egészen lefoglalja — viszont Ivánt meg nem

¹⁾ Megjelent a Teleky-alapítványból: Pest, 1859. Dráma 4 felvonásban.

láthatja, hosszú ideig nem is hall róla. A költő annak a mozzanatnak a kidomborításával próbálta a nehézséget eloszlatni, hogy István királyban már csak gyengédség van, de nem szerelem, mert azt — maga vallja — eltékozolta. Csakhogy a gyengédség is elég egy ilyen reális alappal és reményvel nem bíró érzés eltávoztatására, másrészt pedig a férj betegsége úgyis minden gondolatát odaköti. Pedig ha az alap meglenne, könnyű lenne a dráma cselekvényének fonalát megtalálni: jön Iván bán dicsőségének a híre, férjének kitörő hírnév-féltékenysége csak erősíti azt a hitét, hogy Iván a nagyobb, a két hősnak szembeszállása Iván javára vonja a mi rokonszenvünket is, természetes, hogy Etel szemében csak újra emelkedik a bán, végül halljuk a szerelemvallást, a mely a királynét ellábjátja. A két utolsó mozzanat között azonban egy harmadik áll: a bán visszahívása. Ennek a visszahívásnak kettős oka van: Etel félti férjét és ezért akarja a bánt megbékéltetni, másrészt pedig bántja az az igaztalanság, a mi a bánon esett. A két ok látszólag összefér, de csak látszólag: mert hiszen Etel egy újabb igaztalan megalázásra akarja bírni a bánt, hogy a királyt kövesse meg. Külömben is nehéz összeegyeztetnünk, hogy a királyné annyira érzi az igaztalanságot és mégis csak férje megmentése foglalja el gondolatát. Azt sem értjük, hogy itt még gondol az esetleges lázadásra, a megalázás következményére, míg később a figyelmeztetés ellenére sem.

A bán visszatér, vallomása egymás karjába veti őket: Etel elájul, de ébredése észre is téríti mindjárt. A csókot, melyet ájult ajakára nyert, bűnösnek érzi. A harc egészen kialakul: a hitvesi hűség áll szemben a szerelemmel. Érzi, hogy szerelmét nem tudná feketartani, ha Ivánt el nem távolítja — de viszont, ha most, a csók után, győz benne a hitvesi hűség, az olvasó nyugodt, hogy mindig győzni fog. Etel kevesli erejét. A bonyodalom oka pedig épen ez lesz: az óvintézkedés a gyenge voltának megoltalmazására. Mivel Etel a hitvesi hűség kedvéért állít kettejük közé falat, azzal, hogy idegen földre küldeti a bánt, szándékában nincs is hiba; minthogy azonban nem bízik önmagában, nem kérdezi meg Ivánt a bekövetkező intézkedésekre vonatkozólag, pedig akkor megmagyarázhatná neki azokat. Szóval ha Etelben van hiba, az önbizalmának hiánya, de ez ebben az esetben még gyengeségnek sem mondható. Az eltávolításnak ugyanis nincs egyéb oka, mint az, hogy a veszélytől szabaduljon. De János, a darabnak legvilágosabb fejű és legragaszkodóbb tanácsosa, figyelmezteti az esetleges lázadásra, — maga a királyné is gondolt az előbb még reá, s most, ncha bízik benne, hogy a dolgot megérteti Ivánnal, hallgat, a mikor találkoznak. A lázadást azonban — melyet a bán bevallott előtte — elmondja férjének, bár az elmondást bűnnek érzi; mivel pedig Iván lázadása amúgy sem a király élete ellen irányult, az elárulás nem természetes. Majd megmenti Ivánt a vérpadtól, hová a lázadás elfojtása után került; teljesül az a vágya is, hogy a veszélyből hitvesi hűsége megszabadul, a bán távozik az udvar közeléből, mégis szerencsétlennek hiszi magát. Ha szeretné Ivánt, gyötörné az a gondolat is, hogy az a harcban akar elveszni, de Etel erre nem is gondol; csak az jár az eszében, hogy nem lehet vele. Ez a boldogtalanság, mely II. István és Iván bán boldogsága mellett csak kiáltóbb, a dráma megnyugtató kifejlését lerontja.

Iván, a bán is azon az eljegyzésen szerette meg a királynét; azóta kerüli és a halált keresi. A darab elején dicsőséges hadjáratból tér meg. A költőnek a legerősebben Iván szerelmi vallomását kellene megmotiválnia: a király vezére árulja el erős szerelmét, mely az alattvalói alázaton is áttör — de ez teljesen hiányzik. Pedig a korrajz is követeléseket állít ebből a szempontból, az a természetes korlát is, a mi egy alattvalót fejedelmétől elválaszt: szerzőnk ezt teljesen elmulasztja. Iván hibája, hogy saját szerelmét Etel iránt mindennek elébe helyezi. Ezért kész becsületét megalázni, megengesztelni a királyt, ezért kész a lázadók közé állani, a mikor Eteltől szerelmének viszonzását reméli, ezért kész elárulni a lázadást, mikor Etelnek és hozzátartozóinak élete fog veszélyben. Mindez lehetséges, de mi a célja Iván szempontjából a lázadásnak, ha ő csak a tanácsadókat akarja eltenni láb alól? Már pedig a lázadást így magyarázza a királynőnek:

Én trónodat ledöntöm asszonyom,
De perczre csak, hogy visszaadjam azt;
És a király, ő bántva nem leend,
Ártalmatlanná tétetik csupán;
S ha célhoz ért ügyünk, akkor magának
S magunknak is vissza lesz adva ő.

Nincs ilyen ellenmondás István király alakjában; az ő alakja van a legérdekesebben megrajzolva, ő a darabnak legjobb jellemalkotása. Lelkének két motívum az alapja: betegsége, mely leszögezi, és tettvágya, mely most csak annál jobban emészti. Ebből származik rendkívüli ingerültsége és az a féltékenység, melylyel a harci tettek hírét hallja. Ez helyezi először szembe Istvánnal. A másik mozzanat kievi kudarczának emléke: nemcsak az bántja ennél, hogy engedelmességét tagadta meg a magyarság királyával szemben, hanem az is, hogy nagy terveit húzta át vele. Ezért gyűlöli a magyar nemesség vitézségét, mely őt elhagyta és gyűlöli általában a magyar nemest is, a ki az engedelmisséget megtagadta. Iván bán pedig nemes és a nemesség dicsőségét hozza hírül. Harmadik mozzanat a halál közelségének érzése: fél, hogy a trón megdől; jövendő terveinek, Etel trónrajuttatásának, akadályát látja a királyként ünnepeelt bánban. Nem állandó jellem; beteges, izgatott, a kire kéréssel is, gyanúsítással is lehet hatni. Ezt használják föl a kúnok: nem hagyják ott Kievnél, folyton dicsérik hősiességét és jövendő terveinek elősegítését ígérgetik. Ezért bízik bennök. Viszont Etel iránt gyengédséget, hálát, lekötöttséget érez: meg is tesz mindent, a mit Etel akar. Csak az az egykedvűség természetellenes, a melylyel Etelnek a bánhoz való szerelmét hallja, egyébként a legkövetkezetesebben megalkotott hőse a darabnak. Akaratának minden irányulása, természetének minden nyilatkozása annyira természetes, annyira emberi, hogy rokonszenvűnket is magához köti.

Magának a cselekvénynek a szövése nem sok szerkesztő ügyességről tesz tanúságot. Az összeesküvőket teljesen a *Bánk bán* összeesküvőiről mintázta, de itt a közjük lépő Ivánnak szerepe nagyon viszás. Am a cselekvény bonyolításán kívül a stílus is sokszor Katona alkotását juttatja emlékünke, különösen monológjai. A darab

végén a retardáló motívum (a kivégzéssel megbízott kúnok megtagadják az engedelmisséget) nemcsak fölösleges, de hihetetlen is: semmi reményük sem lehet az engedetlenséggel, csak vesztükbe rohannak vele. Szerepük a király ingerlésével befejeződik.

Az a motívum, a mi Istvánt megnyugtatja: hogy nem halt ki vele az Árpádház királyi családja, az a megnyugtatója *A harmadik magyar királynak*¹⁾ is. De nemcsak ez kapcsolja össze a két darabot: a királyi széknél és a szerelemnek a sajátos fölfogása is. Mikor Etel Ivánnak szerelmét latolgatja, legerősebb kétségét ebben a felkiáltásban sóhajtja el: «De mint szeretne egyet ő, a kit ezrek szeretnek.» Ez a probléma lép elénk Aba sorsában. Benne a jóság, a mindenki iránt vonzó szeretet bábját alkotta meg a költő. Abának alapérzése a mások boldogsága miatt érzett boldogság. Mikor mindenét elajándékozta és a süvegét is koldusainak adta, túlaradó boldogsággal sóhajt föl:

Ah ők, a dúsak, nem tudják: mi az
Egy földön élni, hol nincs könnyező,
Mert nem vevé el az úr édenét,
Egy égi czélban itt hagyá nekünk;
Boldognak lenni, mivel más is az...

Szereti Emérkét, Aránd törzsfőnek gyermeklányát, a kinek naiv lelkületében, ártatlanságában elvesztett nejének alakját látja meg-elevenedni, de elfojtja az érzést: «Nem—nem—nekem milljókat kell vezetni... Szívem... Nem!... egynek ezt nem adhatom, milljók között kell széljel osztanom.»

Ezt a csak szeretettel gondoló Abát akarja a költő tragikus hőssé tenni, — természetesen sikertelenül. Látszólag ugyan van vétké: a 40 összeesküvő törzsfőt meggyilkoltatta, de annyi kellemetlenséget szereztek ezek neki, annyiszor tették semmivé béketervét, hogy férfias haragjának ezt a kitörését nem hibáztathatjuk. A nép és a törzsfők között áll Aba: azok szeretik, ezek megvetik. A mikor Aránd és Sebő — két meghatározottabb törzsfőellensége — első panaszt halljuk, az még csak a személyes sértésnek a haragjából fakad; Koppánynak megszabadítása, a kit Aránd pogány áldozása miatt máglyára ítéltek, csak élesebben szembehelyezi Arándot és Abát. A Péter kormányától megundorodott törzsfők Abát teszik királylyá, s ő a parasztot vitézi rendbe emeli és ez által egyenlővé teszi a nemesekkel. Ez sérti a nemesek jó részét; egy nyíl röpül Aba felé, de megszabadul; a nyilazót, Sebőt, fölkoncolja a nép, de Aránd, annak állandó társa, megmenekül a király jóvoltából. Henrik császár nevével új összeesküvés indul. Aba fölfedezi, de megbocsát, csak kardjukat véteti el. Ezek újra csoportosulnak, a véletlen újra fölfedi szándékukat, s csak most itéli őket halálra Aba. De ezért éri a büntetés is el: üldözi a gondolat, hogy ő, a ki csak a jót ismerte azelőtt, most gyilkos; egy anya megátkozza; Emérke — apja halála miatt — örülten vetődik eléje és zavart beszéde azt ismétli: «Aba nincsen, nin-

¹⁾ Az 1860 decz 6-án beadott darab kézírata a Nemzeti Színház könyvtárában van: *A harmadik magyar király. Tragédia 5 felvonásban.* Írta Tóth Kálmán. Jelige: Oly jó vala — el kelle vesznie.

csen». Gellért püspök megtagadja a koronázást és átkot mond reá; csapatai ellen fordul a vihar, maga is megsebesül, Emérke ott hal meg a karjai között. Egész életét elhibázottnak látja: boldogtalan. A bűnhődés túlságosan erős, szinte igaztalannak érezzük. Abát a jóság már szinte ügyefogyottá teszi: folytonos erélytelensége már bántja igazságérzetünket, s ezerszer inkább teszszük magunkévá Buának, ennek a meggondolást nem, csak elszántságot ismerő, derék magyar hősnek, Aba legragaszkodóbb hívének, a magyar faj legaggódóbb féltőjének a világnézetét. Bármily figyelmesen is építette föl Aba alakját a költő, ép ez a túlságos jósága gyenge, drámai hős cselekvésére alkalmatlan bábbá teszi. Bua alakjában van valami Petur elkeseredéséből, Emérkében sokszor találunk reminiscenciákat Melindára — de a drámát az ő alakjuk sem menti meg. Még legtöbb élet van Arándban, az ő elkeseredését, haragját, kudarczról-kudarczra való próbálgatását megértjük; van benne emberi gyengeség és így hibáival is közelebb áll hozzánk, mint a légiés gondolkozású Aba.

A költő maga is érezhette, hogy a darab Aba bukásával a nézőket kielégíteni nem fogja; ezért aztán Aba végső kívánságává a nemzeti királyság fennmaradásának a gondolatát teszi és a haldoklót Szár László fiai életbenmaradtának hírével deríti föl. De ezt a motívumot nemcsak a megnyugtatóra, expiálásra használta föl — ez adja meg a darabnak a rejtett politikai czélzatát is: lelkes hang ez a nemzeti királyság mellett, keserű kifakadás a beköltöző idegenek ellen. A közönség is ezt értette ki belőle, és ezért — mint maga Tóth Kálmán írja — ott tapsolt legjobban, a hol a száműzöttek hazájukba térnek.

Ha az ötvenes évek hangulatát és Tóth Kálmánnak ezeket a komoly tragédiáit vizsgáljuk, a darabok hatásának magját mindig illetén politikai eszme megpendítésében találjuk meg. Kopjai sorsa a hazaárulónak megtérését és önemésztő kínját, Róbert Károly szégyene a nemzetével nem, csupán a saját gőgjével törődő király megsegyenülését mutatja; Iván és a nemesek sorsa az idegen befolyással bátran szembeszálló magyarságnak a képe. Ezek mellett a politikai czélzatok mellett az esztétikai meglehetősen háttérbe szorul. Tóth Kálmánnak nem volt érzéke az igazi tragikai összeütközés kifejlesztésére, de még abban is, a mihez értett: a jellemek figyelmes és élethivebb megrajzolásában is hanyatlást mutat. Jellemző példája ennek az a szokása, hogy szereplőjével keresteti annak az érzésnek a nevét, a mely őt betölti. A bonyolításban sokszor naiv, máskor erőszakolt; alakjaiban ritkán tud összetett lelket alkotni; stílusa sokszor áradozó, előadása éppen ezért sokszor hosszadalmas. Komoly tragédiáinak jelentőségét a maga korában nem is ez, hanem hazafias czélzata adta meg.

III.

Nagyobb hatást értek történeti vígjátékai. Az első: *Dobó Katicza vagy az egri szép napok*,¹⁾ 1861-ben «énekes népszínmű» mű-

¹⁾ Sűgőkönyve megvan a Nemzeti Múzeum Széchenyi könyvtárának kéziratárában: *Dobó Katicza vagy Az egri szép napok. Énekes népszínmű*

fajjelöléssel került színre. Ez a műfajmegjelölés azonban csak a dalok és tánczok szerepeltetését akarta megértetni és eloszlatni azoknak a követelményeknek szigorát, melyeket a kritikus és közönség történeti vígjátékkal szemben támaszt. A cselekvénynek azonban hősei is, tere is történeti.

Eger várában a legutóbbi diadal emléke uralkodik: ezért merik elhagyni Hegedűs hadnagy őrei a bástyát, s ezért járnak katonai mundérban Katicza asszonyai. Ezek elé az őrt álló asszonyok elé kerül a török elől menekülő Balassa. Őt is, a visszatérő Hegedűst is, fegyverek közé fogják. Hegedűs, mint Katicza vőlegényjelöltje, nagyon zokon veszi a tréfát, Balassa kiléte azonban kívül, örömmel fogadják benne a dalnokot, és bátorsága, melylyel a fabeszerezésre induló magyar vitézek élére áll és őket a török támadástól megvédi, csakhamar vitézségét is megismerteti az egriekkel. Látjuk azt is, hogy Hegedűs önérzete a török ígéreteiben keres kielégítést. Ebben az I. felvonásban még elég mozgalmasság van, a II. azonban Balassa és Katicza történetében merül ki: nem egyéb, mint egy kis szerelmi perpatvar. A harmadik felvonás Hegedűs árulása; ő van embereivel őrségen; a várnagyi hivatal elígérése és a földesuraság emlegetése még az árulásban is híveivé teszi embereit. Minden arajárót a pinczébe vetnek: Balassát és Homonnait is; de míg Hegedűs néhány tiszt odacsalására kimegy, a mulatni akaró vitézek föl hívják a lantost, a ki két dallal megnyeri az embereket. A foglyokat kiszabadítják, Hegedűst kényszerítik reá, hogy a törököt fölsalja; azokat elzárják, Hegedűst pedig leugratják a várfokról. Dobó örömmel hallja a dolgot, Katicza és a dalnok kibékül. Majd az utolsó védelemre mennek: Dobó búcsúbeszédet mond, a harcban a nők is részt vesznek. Győznek, a török távozik és Balassa megkapja Katiczát.

Történeti szellem, milieu, hangulat teljesen hiányzik ebből a darabból. A neveken kívül igazán semmi sincs, a mi benne történeti lenne. Sőt — mint Salamon Ferencz kritikája¹⁾ kiemeli — éppen az anachronismusok egész sora rongja le a történeti színezetet. Nemesak akkor még nem létező katonai szokások szerepelnek benne, de olyan történeti tévedések is, a melyek egy kis figyelemmel elkerülhetők lettek volna. Az anachronismusok egy része a komikus hatás kedvéért került a darabba, mint pl. Katicza seregének exercírozása. A komikai eszközök általában véve nem méltók a szereplőkhöz vagy sokszor, mint pl. Homonnai folytonos kulacs kérése, nagyon kevéssé esztétikai becsűek. A jellemek, ha alakjait e dramaturgiai néven kell neveznünk, mind erőszakoltak. Dobó sokat beszél, de semmit sem tesz; hősi voltát semmivel sem mutatja, a Katiczának adott engedelem pedig csak kicsinyíti. Homonnai, a darab legkedveltebb alakja, kedélyes, magyaros, nyíltszívű, jókedvű ember, de semmi más. Hegedűs története meg van okolva, de kevés valószínűséggel: túlságos meg gondolatlanság titkának ez a könnyű elosztása, és hihetetlen, hogy embereit oly könnyen árulásra bírja. Katicza katonáskodása

3 felvonásban. Írta Tóth Kálmán. Zenéjét szerzette Allaga Géza. Quart. Hung. 1671.

¹⁾ Újra kiadva: Dramaturgiai dolgozatok. Bpt. 1907. II. 203. l.

nagyon kisleányos: az ő korában már nem annyira mulatságos, mint inkább nevetséges. Kacagtató a nőkatona megszólitásbeli elszólása is, de nem valószínű: vagy fölfogják komolyan feladatukat, vagy igaza van Hegedűs elítélő megjegyzésének. Ez a «mediocritas» sehogysem lehetséges. Elképzelhetetlen a sortűznek a meghíusulta is: olyan közeletről lőnek a lantosra, hogy még női kezek fegyvere is található; különösen azoké a nőké, a kik a III. felvonásban olyan elszánt vitézségről tesznek tanuságot. Mulatságos, de Balassa értelmi fokával összegegyeztetetlen a lantos ábrándozó beszéde is a sortűz után; a versnek hirtelen hatása Katiczára egészen túlzott. Egyáltalában a következetességet nehezen találják meg a darabban: sem Balassa, sem a nők története ki nem elégít bennünket e szempontból. Katicza alakjában a költő megkísérli egy probléma megoldását: a katonáskodó és az asszonyi hajlam szembeállítását; az elsőt azonban annyira gyermekes vállalkozásnak rajzolja, hogy könnyű Balassával is, velünk is elhittetni, hogy többé nem «kívánczik vissza egy kis inspekcióra»; a házi gondok más foglalkozást fognak neki adni: puszka helyett rokka, kard helyett varrótű.

Rakodeczay¹⁾ kiemeli a darab méltatásában, hogy «kedves mű.» Valóban, ha a mulatságos helyzetek valószínűségét és összefüggését nem tekintjük, kedvesen szórakoztat a darab. Tóth Kálmán pedig — úgy látszik — többet elérni nem akart: ezért a motivációban csak két szempontra ügyel, a hazafiasra és a kacagtatóra. Hallunk beszédek az önzetlen hazaszeretetről, dicséretet nyer a vitézség, jutalmat az elszántság. Ebből a szempontból a leghatásosabb Gyalusné jelenete: sebesülten is a várfokra rohan küzdeni a török ellen.

Sokkal magasabb fokon áll *A király házasságk.*²⁾ Elsősorban az operettszerűséget kerülte el benne, de a szereplők történeti mivoltára is jobban ügyelt. Gyulai Pál³⁾ helyesen utal arra, hogy a történetnek vígjátéki célra való kizsákmányolása mily nehéz és kockázatos vállalkozás, de Tóth Kálmán próbálkozását — különösen a *Dobó Katiczával* mérve össze — az ő szigorú elítélésénél magasabbra kell helyeznünk. «A költő — írja a kritikus — kénytelen a történelmi nagy tényeket kicsinyes okokból vagy éppen valami nevetséges véletlenből származtatni, s bármily mulatságos cselekvényt szőjön, véghatása nem lehet más, mint a leghibásabb pragmatismus: tudniillik, hogy az egész történelem a balga véletlenségek sorozata.» Igaz, hogy a véletlent erősen ki kell használnia a költőnek, ha vígjátékot ír, de Tóth Kálmán darabja nem teljesen a véletlenben merül ki. A tárgy, a melyet választott, a csak véletlenül való nyugvást nem is engedné meg: Lajos király házassága az események középpontja, ez pedig diplomáciai szempontból kétségtelenül fontos kérdés. Ezt teljesen a véletlennek odadobni nagy tévedés volna. A két versenytárs, a két királynéjelölt, Fióri és Erzsébet; mind a kettő előkelő sarjadék: amaz a velencei doganak, ez a bosnyák bánnak leánya. Politikai tekintet-

¹⁾ Dr. Horváth Cyrill: Tóth Kálmán emlék-albuma. Baja, 1894. 130. lap.

²⁾ Legkönnyebben hozzáférhető kiadása: Magyar Könyvtár.

³⁾ Dramaturgiai dolgozatok. Budapest, 1908. I. 548—568. l.

tek sem hiányzanak egyiknél sem: Fiori a velencei ügyek elintézésében fontos személyiség lehetne, de Erzsébet apjának is van szerepe a velencei hadjáratban, hiszen Velence egymást érő követségekkel koldulta Bosznia urának barátságát, mielőtt az önként a magyar koronához csatlakozott. Ez az önkéntes csatlakozás nagyon fontos mozzanat: így az Erzsébettel való házasság politikai jelentőséget is nyerhet. Igaz, hogy ez a politikai jelentőség nem oly előtérben álló, de Fiorinál sem; mert az olasz hercegnő itt tartózkodását ebből a szempontból az rontja le, hogy noha testvére, a signoria követe, a kivel az udvarba jött, már rég meghalt, ő még mindig itt tartózkodik, de ez a velencei háború intézését semmiben sem módosította. Végre is ne felejtsük el, hogy a hercegnőt mindenki a király jegyeseinek, vagy legalább is választottjának mondja és ha ez a szerep a háborúra vonatkozólag semmit sem módosít, szinte kétségsé válik, hogy a házasság módosítana.

Költőnk a darab alapjául Lajos király jellemének két vonását tette: anyja iránt való szeretetét és a királyok házasságáról vallott felfogását. Amazt ismételve halljuk emlegetni: a két ceelszövő tanácsos arra támaszkodik, Erzsébet ezt az egy hibáját, túlzását tudja, de egy sikerült jelenet is erről győz meg bennünket, a mikor a királyné a német udvar ellen hadjárat kimondására veszi reá fiát. Ennek a szeretetnek ez a mértéke a királyban föltétlenül hiba, de két mentése van a költőnek: hogy ezt a vonást a történeti forrásokból is kihüvelykezhetjük, és így a költő nem vét a történeti hűség ellen, másrészt pedig az, a mit a banilla mond: «Én e jellemvonásáért a királyt még jobban tudom szeretni. Milyen szép is az, egy hős, egy király, egy hódító, egy félisten, ki mindennel szemben erős, csak a gyermeki szeretet teszi néha gyöngvévé.» A másik vonásról maga Lajos ad számot az I. felvonás 6. és 7. jelenletében: érzi, hogy a hercegnőt nem szereti; nem több az egész, mint hogy örül, ha találkozik vele; társalgása, mely eszes és finom, lelkének jólesik; ... de a mint a társalgásnak vége van, a hercegnő neki nem hiányzik. Szinte vágyódik már az udvar légköréből, ki hadainak élére, csak az a sürgetés, melylyel anyja és tanácsosai a házasságot emlegetik, tartja vissza. Felsőhajt: «Szegény királyok, a kiktől azt kívánják, hogy házasodjanak, s nem egyúttal azt is, hogy szeressenek.» Ezt a nagyon érthető felfogást később így részletezi: «Én így képzelem a valódi érzelmet. Uralkodója vagyok a legdicsebb nemzetnek, hadi szerencsém oly nagy, hogy szinte óhajtom a szerencsétlenséget, mely ingert adjon további küzdelmeimre... és... és a szívem mégis üres... uralkodom milliók felett, s nincsen egy, a ki felettem uralkodjék! És azért, mert király és hadvezér vagyok, ne legyen szívem? Ha találnék egy olyan nőt, a ki szívem paraszáról a hamut egy lehelletével elfújná! Ah! érzem, én nagyon tudnám szeretni azt a nőt!... Ezek az önjellemző szavak rendkívül fontosak a dráma cselekvényének a megértésére. Csak ezek alapján érthetjük meg azt, hogy a banilla, a kinek Visegrádra látogatása épenséggel nem természetellenes véletlen, annyira megnyeri a király tetszését: őszintesége, természetessége, megjelenésének egyszerű bája és nyilatkozásának nyíltsága, szemben az udvar furfangos, aknamunkákkal dolgozó embereivel, hiúságukban tetszelgő, hízogó és gögösködő hölgyeivel könnyen vonhatja magára Lajos

figyelmét. De ezeken a vonásokon kívül még egy érinti kedvezően a renaissance királyt: a banilla érdeklődése a művészetek iránt. Szóval az érzés megszületését nála nem mondhatjuk mesterkéltnek. De még kevésbé Erzsébetnél: ez a kedves leány, a ki még igazi nagy szellemet sohasem látott, az ismeretlen Lajos szelleme, szépsége és szeretetreméltósága előtt hódol meg.

Csak hogy az a kérdés, kell-e bonyolódnia ennek a fölwillanó szerelemnek? Gyulai Pál ítélete szerint nem. Pedig ha Lajosnak mind a két kiemelt vonását figyelembe vesszük, itt is a költőnek kell igazat adnunk: az anyakirályné beleélte magát abba a tervbe, hogy Fiori lesz a menyé; bizonyára nem egyszer hangsúlyozta azt a szándékát, mely a tervet a megvalósuláshoz segíteni igyekezett és így lehetetlen, hogy a fiú, a ki annyit enged a gyermeki szeretet óhajának, itt egyszerűen kész határozatot állítson anyjával szembe.¹⁾ Tudjuk azt is, hogy Lajos is értesült a rágalmakról, melyeket a német császár ajkára adva, az anyakirálynőről terjesztenek; a visszautasításra vonatkozó felfogása rendkívül nemes (ő maga vív meg a császárral), de a dolog természete szerint gondolnia kell neki is arra, hogy a Velenczével való hadakozást most még jobban elmérgesíteni meggondolatlanság lenne. Ám ha erre gondol, akkor a hercegnőnek kiköszörését sem állíthatja ennyire élére. Hiszen csak arra a jelenetre kell gondolnunk, a hol az anya fiából a harci határozatot kikényszeríti. Nem lehet természetellenesnek mondani Erzsébet viselkedését sem; nagy súlylyal esnek itt latba Kopjainak szavai, melyek a királyok szerelmét Zách Klára sorsával szemléltetik, valamint a hercegnő szerepéről, a király előtt való kedveltségéről szállongó hírek. Azután meg azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Lajos — különösen Kopjainak — elég nyíltan bevallja szándékait a Canilla irányában. Hogy azonban ezek egészen világosan jelenjenek meg az udvar előtt, ahhoz igazán valami véletlen kellett; ne felejtjük el, hogy alig egy napos az ismeretség! — Ezt a véletlent szolgálja a szoborleplelés: Kopjai fülkéjében ráakadnak Lajos király szobrára, melyet a banilla szerelmes szívének emlékéül készített el.

Ehhez azonban más úton jutunk el: a két tanácsos intrikája útján. Ezek mindent megtesznek, hogy befolyást szerezzenek az udvarnál és mindent a saját hasznukra szeretnének kizsákmányolni. Nyilvánvaló, hogy kettős befolyás alatt cselekszenek: hat rájuk Velence és hat rájuk a saját nagyravágásuk is. De a két befolyást itt sem szabad elválasztanunk. Mind a két szempontból fontos, hogy Fiori legyen a királyné. Az anyakirályné már hajlottkorú: könnyen meghalhat; tudják, hogy a királyon csak a nők iránti gyöngédsége által lehet uralkodni; — Fiorinak velencei származása pedig két szempontból esik súlylyal a latba: egyrészt Velence befolyása dolgozik ezért a házasságon, másrészt a két tanácsos a dolog természete szerint gondolhat arra, hogy a velencei hercegnő nem fogja gyöngíteni az idegen befolyást, és mivel — mint Erzsébet szavai mutatják — általános volt e házasság iránt a magyarság aggodalma, sőt ellenszenvé, érthető, hogy intrikusaink gondoltak arra, hogy ezzel

¹⁾ Fontos erre von. a III felvonás 4. jelenete.

xl vi Sz. Szeghy - Lajos Toldi - ...

az ellenszenvvel szemben Fiori az ő idegen voltukat megbecsüli. De számíthattak a halálra is, hiszen ha létrejön a házasság, abban az ő érdemük eltagadhatatlan.

Ha a német követ szerepét nem is tartjuk mindenben sikerültnek, Gyulai határozott elítélésében itt sem osztozhatunk: elsősorban a hír koholásában figyelmeztetünk Velence szerepére; ezt kiemeli Guido, az egyik tanácsos is. Azután meg miért kellene nekik arra gondolniok, hogy az anyakirályné becsületéről terjesztett rágalom kiderülte őket elsőpri: hiszen ha rágalom is a hír, melyet a császárról terjesztenek, ha hazug koholmány is az, hogy a német birodalom ura becsmérlően nyilatkozott Lajos király anyjáról, de az, hogy ők e hír hallatára — már pedig a dolgot így adják elő — fölháborodnak, éppen nem elítélendő. Ha e rágalom ügye körül valahol hiba van, az inkább a kifejteté, de ott viszont sokat megértet a két tanácsosnak a velencei háborút illető magaviselete. Az ő bukásuknak mindenestre nemcsak a hírkoholás (a minek vétsége még sem bizonyult reájuk, bár a követelzárás erős bizonyíték), hanem a velencei háborúra vonatkozó hülsen tanácsuk is az oka. Igaza van Gyulainak, hogy a német követ elcsukása azért valószerűtlen, mert hisz az udvar tud megérkezéséről, de meg a turpisság másnap amúgy is kisülne. Mentő mozzanat azonban erre is akad: a két doctissimus nagyon is a csapdában érzi magát és a végső meneküléshez való kapkodás jellegét mutatja ez a tettük: hamarjában egy fülkét keresnek, hogy oda tuskolhassák és odazárhassák a császár rágalomtisztázó iratával megérkezett követet, hogy így egy napi időt nyerjenek — a míg a király a háború elhatározását véglegesen kimondja. Azt azonban egyáltalában nem tartjuk erőszakosnak, hogy éppen abba a kamrába, Kopjai fülkéjébe zárják: ez esik legtávolabb a király helyiségeitől; a báni család most eszükben sem jár, Kopjait pedig oly korlátoltnak hiszik, hogy könnyen vélik felhasználhatni. És Kopjai személyében sem látunk változást: az a tette, hogy a követre a két doctissimust is rázárja, épenséggel nem követel valami nagy meggondolást: az egyszerűen gyermekes haragjának a bosszúállása. Így azután a két cselekvényt nem is érezzük oly különállóknak, mint Gyulai: a szoborepizód nagyon ügyesen összekapcsolja őket. A leány, mikor fülkéjéhez látja vonulni a királyi udvart, hamarjában csak arra gondolhat, a mi legjobban elfoglalja: a szoborra, melyben szeretett urának vonásait akarta megörökíteni. Ő követekre sehogy sem gondolhat, de az egész természetesen villan meg agyában, hogy a túlságosan fecsegő Kopjai, a kinek szobája e fülke mellett van, megtalálta féltve őrzött titkát s elárulta a királynak. Könyörgése, szabadkozása apja önérzetét sérti: bántja a bánt, hogy a királyi udvar rosszat gondolhat leányáról, ezért hozatja elő a rejtegetett holmit. Ez a szobor most már nemcsak a gyanút oszlatja el, de a leány önzetlen szerelmét is világosan mutatja, anynyira, hogy még az anyakirálynét is meghatja.

Nem hibák nélkül épül föl a mű; sokszor akadunk fölösleges véletlenekre, sokszor lep meg bennünket hőseinek fölösleges önjelmezése, sokszor tűnik szemünkbe egy-egy alak vagy egy-egy párbeszéd, mely csak egy-egy hős bemutatására látszik szolgálni — de annyi bizonyos, hogy a benső formára való törekvés itt tűnik legjobban elének és itt valósul meg a legsikerültebben. A darab nemcsak Tóth

Psziché
Kálmán legjobb darabja, de egyáltalában legsikerültebb történeti vígjátékunk, melyben a költő azt a nehézséget, melyet e műfajra oly mély belátással állapított meg Gyulai, figyelmes gonddal leküzdötte. A közönségnek igaza volt, hogy Tóth Kálmán drámai alkotásai közül ezt innepelte legtovább a színpadon, jóformán napjainkig.

IV.

Arra a gyengeségre, melyet Lajos a nők irányában mutat, a melyre a két doctissimus építi minden tervét, építette Tóth Kálmán másik hosszú színpadi életű vígjátékát: *Nők az alkotmányban*.¹⁾ A *Bolond Miska* szerkesztője, ki már pályájának kezdetén — a «Hölgyfutár» 50-es évfolyamaiban — föltűnt a maga kora társadalmának éles megfigyelésével és igazságos kigúnyolásával, e darabban ugyanezt a tárgykört a vígjátékban is megkísérli. Nem erkölcsi tévedést, csak családi visszásságot tesz a darab bonyolítójává. Krisztina ennek a visszásságnak a megtestesítője. Pipogya férjének oldalán érzi hatalmát; kitor belőle az Úrhalmyak gőgje: ő tesz valamit férjéből. Az alkalmiság ugyan nincs motiválva, hogy miért épen most gondol a képviselőségre; a költő okul azt veti, hogy leánya van, a környék fiatalágával pedig nincs megelégedve, előkelőbb, megfelelőbb férjet szeretne leányának szerezni. Ez Pestre menetelüknek az indítéka. Úgy gondolja, hogy az alkotmányos korszakot a nőknek is fel kell használniok, azaz férjét képviselővé akarja tenni, mert tudja, hogy a képviselőházi karzat biztosabb sikert ígér bármely házasságközvetítő irodájánál, de meg azért is, mert a képviselői állástól összekötteseket és ismeretségeket remél. Tervének megvalósításában furfangja nemcsak nevetséges, de néha szinte bántó. Férjét még csak belekényyszeríti a tervbe rábeszéléssel és könnyekkel, de nehezebb a dolga a választókkal. Krisztina methodusa: az ellenszenvek kihasználása és a kedveskedés. Az elsővel azonban olyan túlzásba téved, hogy megbotránkozunk rajta. Pesti viselkedése, mikor a képviselőséget elérte, természetesen fejlődés. Célhoz jutott: egy báró settenkedik leánya körül. Krisztina azonban még előbbre tör — látszik, hogy leányának boldogítása csak ürügye volt nagyravágyásának. Férjét részvénytársaság élére akarja állítani, házukba pedig minisztereket akar hozni. Kiténik azonban rövidlátása; a báró terveit és a részvénytársaság ügyét megismerjük: a saját hitelezőit ámtígtatja azzal a hírrrel, hogy a falusi képviselő leányát elveszi, és a gonosz Szeleinek tervét támogatja, hogy egy lehetetlen részvénytársaságba Bánfalvinak egész vagyonát belevonja; így aztán Bánfalvi nem is mulatságos többé, hanem sajnálatraméltó. A falu alakjainak Bánfalviékhoz való följövetele nincs eléggé megokolva: Bercey, ki Bánfalvi lllkát már otthon is szerette és a leány távozását szomorúan látta, azért van itt, mert szerelmét akarja a költő hangsúlyozni — de meg hogy a tintát a részvénytársaság alapítólevelére dönthesse és így a családot megmentse. De mire való

¹⁾ Megjelent Pfeifernek *A Nemzeti Színház Könyvtára* cz. vállalatában: 5. sz.

Cseleiné, ez a vidéki barátnő, a ki most a régi barátságra hivatkozva kopogtat? Krisztina gögjét eddig is láttuk. Mire Borbócs, ez a vidéki kortes, a kinek megfizetése a választást biztosította, s a ki most valami állandóan jövedelmező, de semmi munkát reá nem roví állásért folyamodik? — hisz maga a sok folyamodvány is mutatta azt, a mit Borbócsunk és Cseleiné ügye. De Krisztina folytonos kérdésében van megfigyelés, Cseleinével való bánásmódja is természetes ép úgy, mint a báróhoz való viszony. A legnevetéségesebb jelenete a színpadon az, mikor a vendégeket várja leányával. A tragikomikus bukás is szerencsésen vitetik keresztül: először hiúságán üti az első sebet Cseleiné, azután tervein a Szelei-ügy, végül uralmán férjének kijózanodása. De ha teljesen nem is tört meg (abban, hogy leánya Bercsey előtt reá hivatkozik, hatalmát látja) — ő is kijózanodva adja fel a harcot.

Kevésbé komikus, inkább szánalmas Bánfalvi a darabban: a maga falusi környezetével meg van elégedve; józan gondolkozású, de az asszonyi könnyeknek nem képes ellenállani. Ezen fordul meg — mint említettük — a darab. Ráhagyja feleségére, hogy lesz képviselő, de még kitor Cseleiné és Pitvarosiné előtt. Am kissé különös, hogy ezek után azt kérdi nejtől, hogy «ez a dolog már csakugyan kikerülhetetlen-e?», szóval úgy látszik nem ellenzi, de viszont ugyanakkor ki akarja a népnek kiáltani, hogy hordja el magát. A legkomikusabb jelenetnek a beszédet szánta a költő: de nincs kellőleg megmotiválva. Ha Bánfalvi csakugyan nem akar képviselő lenni és csak a könnyeknek enged, miért nem szól így a népnek? Annak a megálázásnak, melyet a sűgási jelenet provokál, a magárávállalása valami magyarázatot követelne. A költő meglegszik azzal, hogy a felvonás végén már magának Bánfalvinak is tetszik a dolog. Nyilvánvaló, hogy önállótlanága ragadja ide.

A II. felvonás semmi újat sem csatol vonásaihoz: neje viszi folytonosan társaságba, az kényszeríti a patkóüzletbe, szóval kialakult strimfikormány áll előttünk. A folyamodásjelenetek sem az ember, hanem az állás kigúnyolására vonatkoznak. A III. felvonás ismét a régi Bánfalvit hozza elénk: érzi, hogy bele fog sülni beszédébe, hisz tudja, hogy nem szónok — mégis belemegy, még pedig most már nemcsak a könnyektől való félelmében, hanem némi önkéntes elszántsággal, hogy a megkezdettet folytassa. Bukását a túlságos izgatottság okozza, ámbár nem igen hihető, hogy a Bruttján kiejtésébe valaki belesüljön, hisz ha — mint B. — előre sejtje e szó tragikai jelentőségét és — mint B. — természetes esze van, egyszerűen kinyitva fekteti maga elé az interpellációt, a folyónév mondasakor pedig a szövegbe kukkant. Azt sem szabad felednünk, hogy most nem *csak* a papucskormány üzte e beszédre; már pedig így bukása sem komikus, hanem szánalmas — annál inkább, minthogy a másik zavaró mozzanatot erősen zavaró mivoltát mi sem tagadhatjuk. Nagy levertséget sem igen tudjuk megérteni, hisz ezzel a kudarczczal véglegesen kiszabadulhat ebből a reá tukmált helyzetből és így jó oldalról fogja föl a dolgot. És attól a Bánfalvitól, a ki csakhamar ki is mondja a józan visszavonulást, a ki az asszonyi tyrannismusnak is véget vet, el sem tudjuk ezt a levertséget fogadni. Nyilvánvaló, hogy a levertséget a költő nemcsak általában a megszégyenülésre, de különösebben arra is építette, hogy Bánfalviban már az egyéni ambíció is dolgozott

ekkor. Csakhogy az esetben ez a levertség indulatosságot hozhatna — Bánfalvi pedig alig vádolja nejét, bár erre elég oka lenne.

A darabnak komikuma elsősorban ennek a két szereplőnek a vállalán nyugszik; van mindkettejükben ferdeség, van mindkettejükben hiba, de a kudarcz mindkettejüket kigyógyítja. A motivációban ugyan korántsem oly gondos, mint *A király házasodik*, de viszont Krisztinában sokkalta jobb komikus jellemet rajzolt meg, mint másik darabjában. Eredetiségét is épen ez a hősnő adja meg; mert nincs ugyanigaza Ágainak, a ki a két komikus helyzetet (kávészás, sűgás) Jakab István (*Falusi lakodalom*) és Vahot Imre (*Farsangi iskola*) darabjából egyszerűen átvetteknek mondja,¹⁾ de némi reminiscenciát mi sem tagadhatunk el. Csakhogy Tóth Kálmán darabját nemcsak ezek teszik komikussá, hanem komikus alakjai is. Krisztinán kívül kettőt kell kiemelnünk: Borbócsot, ezt a pénzért mindenre kész parasztot, a ki előrelátóbb, mint egy számító hadvezér, lerázhatatlan, mint a ragadós betegség, és erejének tudatában van s ezért semmi munkát meg nem becsül; Szláncskeményi komikai jellemének alapja: az idegenkedő főúr, nagyon elcsépeelt neveltető motivum, de költőnk ennek is sajátos színezetet adott azzal, hogy benne nem annyira ezt a vonást gúnyolja, mint inkább akkori fejlődő társaséletünknek azt a gyengéjét, hogy mindent grófi vagy bárói névnek védelme alatt indított meg. Ezzel kapcsolatban azonban ki kell emelnem, hogy nemcsak ez a báró, hanem a darabnak minden komikus alakja kilép a komikus jellem általános köréből és a magyar társadalom 70-es éveinek alakjaként áll előttünk. Borbócsnak nemcsak említett komikus vonásain tapsolt a közönség, hanem annak a durva, de igaz elítélésnek, mely a hivatásába magát beleélni nem tudó magyar hivatalnokrend ellen dörög. Így élesednek ki aztán egyes motivumok társadalmi szatírává: az a meggyőződés, hogy a jóbarátság teremt képviselőket, hogy a munkálkodó gazdagot megvetik, hogy mire jó a képviselőház karzata, stb. Hogy a maga kora közönségének ezt az ítélkezését milyen fontosnak tartotta, azt legjobban Bercsey alakja mutatja, a kiben egy mintamagyart ábrázolt: minden nemes, minden nagy, minden szép benne, kezdve attól, hogy «alig 15—16 éves... három vizsgálóbizottságnál visszavetették véznasága miatt, míg végre a negyediknél nagy nehezen bevették» honvédnek.

Inkább társadalmi vígjátéknak nevezhetnők, nem — mint a költő — énekes népszínműnek az 5 évvel később keletkezett *Az ördög párnáját*.²⁾ A népszínmű címet csak onnan nyerte, hogy énekek vannak és szereplői az iparososztály tagjai, mint Szigligeti *Strikejében* és *Amerikaijában*. Ez a darab már a hanyatlás szemmel látható jeleit mutatja. A bonyolító machinák közé itt a költő a valószerűtlen mellé már a hihetlent is fölveszi. Főszereplőiben sajátos alakpárokat léptet föl: Schwarz és Weisz, a két öreg mester, Laczi és Gyuri, a két mester gyermeke és utóda, Lencsi és Mari azonosak: gondolataik, beszédjük, sőt mint egyik udvarlójuktól halljuk, külsejüknek erőnyei és hibái is egyformák. Magukban nem komikusak és

¹⁾ V. ö. *Bolond Miska* 1871., 38., 43., 47., 59. és 63. l.

²⁾ *Népszínház könyvtára* (Pfeifer) 5. sz.

az esemény, melynek hősei, sem teszi őket azzá. Ez az esemény in nuce azonos az előbb tárgyalt vígjátékéval: a meggondolatlan nagyratörés megbűnhődik. Azonban ez a fejlemény még nem kelt szükségképen komikus hatást: hiszen ebből még tragédia is fejlődhetik, mint fejlődött is a *Trónkeresőben*. De Schwarz és Weisz társadalmi állása sem olyan, hogy nagyratörésük visszás lenne. Milyen kedves családi életet találunk a darab elején: a két öreg mester háza egymás mellett áll; a fiúk és lányok megszerették egymást és örömmel gondolkodnak arra az időre, a mikor majd apjuk mesterségét folytatják. Nyugalmas megelégedésnek derűje sugárzik felénk, melyben kedves, mosolykeltő motívum a két öregnek tubákvitája.

Ez az egyszerű, békés élet egyszeriben átalakul. Föllép Siczky Lojzi, a ki a két leány fitos orrába, illetőleg hozományába szeretett és — hogy házassága ne legyen szégyen, de meg hogy a leányokat a fiúktól elidegenítse — a mesterségtől elakarja vonni a két öreget. Ebben a hirtelen változásban azonban nem hihetünk: sokkalta gyengébbek az okok, melyekkel Siczky a két öreget a mesterség abbahagyására ráveszi. Hangoztatja: eleget dolgoztak, pihenhetnek már, leányaikat előkelőbbekhez — nem mesterlegényekhez — adhatják, fiaiknak is előkelőbb foglalkozást szerezhetnek és figyelmezteti őket gúnynevükre. Ezek az érvek elég mulatságosak — különösen Tóth Kálmán szövegezésében, de korántsem elégségesek arra, hogy egy 30 éve józanul munkálkodó öreg mestert foglalkozásának félreállítására bírjanak, némelyik pedig annyira szemben áll a mesterek múltjával, hogy türelmes végighallgatásán is csodálkozunk. De ha még a két öregben bizonyos mértékben az elvénültség elhomályosíthatja a látást, nem értjük meg és nem tudjuk neveltetésükkel összeegyeztetni Laczi és Gyuri, Lencsi és Mari megváltozását.

Jobb, legalább is a komikum fölkelésére alkalmasabb Lojzi úr alakja. Őt már úgy állítja be a költő, hogy ne vessünk rajta. Nézzük pl. életrendjét, a mint ő maga elmondja: «Reggel fölkelek s bemegyek a patikába egy kis karminatívára, vulgo: snapsz. Azután át-lendülök az olvasókörcsbe s ott egyet ütök. Ütök... hát nem értik a Vetter urék? Az annyit tesz, hogy biliárdozom. Jaj, mikor én a sárgát duplára veszem s az ajgenével karambolirozok! Mert bát értek én ehhez is. Aztán jön egy kis séta; aztán ebéd; ebéd után mindig akad egy kis csendes... stb.» Beszédmódja egyáltalán rendkívül tréfás; a helyzet, a melyben van, szintén alkalmas a komikai hatásra: két gazdag leány között nem tud választani. Ez az ingadozás mindenestre komikus; magabizása is telve neveltetővel — de csak ezzel: valóságos hiába keresünk. Milyen elképzelhetetlenül hihetetlen pl. az, a hogy Siczky a két leányt vagy a két mestert hi-tegeti. Hiszen nemcsak süketeknek, de vakoknak is kellene lenniök, hogy Lojzi szélesájságát föl ne fogják. Ez az udvarlás (az I. felvonás 4. jelenete) a leghihetlenebb és legügyetlenebb a darabban.

Egyéb alakjai közül komikussá teszi az alkapitányt sajátos beszédmódja, de a többiekben komikus vonást nem találunk. A népdalbeszövőében is szerfölött erőszakoltak: legjellemzőbb a II. felvonás 13. jelenetében Siczky éneke (Ménasszonyom kettő, kettő), a mivel — ha nemcsak a nézőknek szólna — teljesen leleplezné magát és elválna a darabnak amúgy is gyengefonalú bonyodalmát. Ha mindezt

figyelembe véve, műfaji meghatározást keresünk a darabban és tekintettel vagyunk a szótrefákra (csigabigámia), erősebb, vaskosabb komikumú szójátékokra és mulatságos összeszólalkozásokra, leghelyesebben énekes bolózatnak nevezhetnők. Így enged a valószínűség iránt való követelésünk, lefokozódnak igényeink és kielégít bennünket a tréfás szóferdítéseknek és mulatságos hihetlenségeknek a sorozata is.

Még kevesebb pszichológiája van az 1878-ban színre került *Kis hóbortosnak*.¹⁾ A meseje, bonyodalma nehezen tartja meg egységét, érdekét nem kelt. A valószínűtlenségeknek egész sorozata kerül benne elénk. Problémája a szerelmi és érdekházasság szembeállítás. Ennek a problémának a hősei Tarföldy tanár és Bogori Lenke. A tanárra egy gyermektelen nagybátyjától kétszázezer forint mosolyog, a minék híre a kis város összes leányait szerelemre lobbantja iránta, de ép ez a hír tartja vissza Lenkét: nem akar abban a színben tűnni fel, mintha ő is a péuzt szeretné benne. A darab bonyodalmanak döntő hibája az, hogy ezt a könnyen tisztázható félreértést tisztázatlanul hagyja az utolsó felvonásig. A tisztázásban pedig a véletlent ugyancsak kizsákmányolja: Tarföldi egy csomag pénzzel és egy csomag verssel jó; a leány megnyugtatóására tűzbe dobja az egyik csomagot, azt, a melyiket a pénzes csomagnak gondolta, de a mikor a mezőfalusiak légettjeire gyűjtő vándornak kérése józanságra ébreszti Lenkét, mikor belátja, hogy a pénz nem épen akadály a boldogságnak, kisé, hogy a versek csomagja égett el. Ez a két mozzanat az egész darab valószínűségére fényt vet.

A darabnak azonban van egy jó oldala is: néhány sikerült komikus jelenet megalkotása. Kettő emelkedik ki: a két látogatás Pálinénál. Ez a Páliné különben is olyan tipikus kisvárosi asszony, hogy alakjának igazsága meglep: mulattató ferdeségeinek egész seregével neveteti meg a nézőt. Van komikus vonás Zaláni igazgatóban is, de sokkal több benne a túlzás, mint hogy igaznak ítélné (a tanárral szemben mindenütt éreztetni akarja fölebbvaló voltát; pädagogiai hivatkozásai hozzá nem értő hallgató előtt és hozzá nem értést eláruló összefüggésben; a Hosszú Világosság cz. titkos társulat, melynek titkosságát mindenütt híreszteli, melynek kötelékébe mindenkit bele szeretne vonni a pinczértől kezdve Tarföldiig, de csakis azért, hogy büszkébben emlegethesse elnöki tisztségét). A beszélgetések Páliné környezetében a kisvárosi élet számtalan apró visszás felfogására világítanak reá és így a derült hangulatot végig megtartják. Kár, hogy a költő a cselekvény megválasztásában nem járt el nagyobb figyelemmel. Úgy érezzük, a *Bolond Miska* írójának minden erénye és minden hibája benne van ebben a két vígjátéki alkotásban: megfigyeléseinek élénksége, előadásának elevensége, könnyed és fordulatos szójátékai — de a nagyobb kompozicio megalkotására alkalmas tárgyválasztás, tárgybonnyolítás és formálás hiánya is.

Szerdahelyiről írt elmékedésében²⁾ azt hangoztatja, hogy a meglepéseknek nem a közönségre, hanem a játszó személyekre kell történni; hogy a drámai érdekgerjesztés főtítka abban áll, hogy a közönség tudja azt, a mit a játszó személyek nem tudnak s aztán

¹⁾ Megvan Nemzeti Színház könyvtárában.

²⁾ Irka-firkák. Bpt, 124. l.

lesse: hogy ezek az előtte tudvalevő dolgok mint fognak hatni a különböző alakokra, jellemekre s az egész bonyodalomra; hogy a közönséget, mely sokszor az expositióban sejtí már az egész darabot, nem a *mi*, hanem a *miként* érdekli...» Ez a kis nyilatkozat jellemzően mutatja Tóth Kálmán drámai alkotásainak hibáját és erényét egyaránt; mind a kettő a cselekvénybonyolításban gyökerezik. Nem elég találékony, nincs elég erős képzelete, s ezért nem tud a mesék bogozására elég érdekeltő epizódot kitalálni; nincs sok drámai műve és még ezekben is ismétli magát: nemcsak alakjai rokonok, de a mesék részletei is, pl. *A király házasság* szoborjelenete és a *Kis hőbortosban* a fiókátkutató és a fényképre akadás. Tóth Kálmán maga is érezhette ezt a gyengéjét és ezért a mesének mennél tudatosabb, következetesebb alakítására fordított gondot. Nagyon ügyel egyes alakjainak megrajzolására, a következetességet itt szinte aprólékos pontossággal szem előtt tartja. Figyelmét különösen arra fordítja, hogy egy-egy jellemének fejlődése, cselekvéseinek alaptermészetével való kapcsolatba hozatala, tehát a dráma belső *mikéntje* a lelki praemissáknak mentől jobban megfeleljen. Drámáinak ez épen egyik jelentősége is: a színhátás kedvéért a belső fejlesztésről megfelelő, a váratlant hajhászó drámával szemben az ő darabjai ellenhatásul ezt a belső következetességet akarják legtöbbször kidomborítani. Gyulai kritikájára írt levelében is ezt a szándékát hangsúlyozza a leghatározottabban. De épen ez a nagy figyelem ragadta túlságba is: a megokolásban messzebb megy, mint kellene, többet magyaráz, mint szükséges lenne. Stílusának is ilyen szembehelyezés adja meg a jelentőségét: a hirtelen készült fordítások költőietlen stíljét az ő darabjaiban — különösen a tragédiákban — az emelkedett, költői pathosznak a hangja váltja föl. Csak a mértéket nem tudja mindig megtalálni. Ott azonban, a hol egy-egy jargont akar példázni, megfigyelésének egész ügyessége érvényesül. Minden azt mutatja, hogy jó megfigyelő, tudatos, gondolkodó költő volt, de fantáziájának fogyatkozásai nagy kompozíció megalkotásához nem engedték. Gazdagította a Szigligeti uralma alatt álló műsort magyar tárgyú tragédiákkal, történetes színezetű népszínművel, kedves társadalmi vígjátékkal, írt költői lendületű történeti vígjátékokot, de az állandó értékű dráma megalkotására csak a törekvés volt meg benne, nem az erő.

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

HAZAI IRODALOM.

A magyar irodalom története 1900-ig. *Ferenczi Zoltán* szerkesztése mellett írták Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. (A Műveltség Könyvtára.) 298 szövegképpel, 4 színes és 58 fekete műmelléklettel. Budapest, Athenæum, 1913. 682 l. Ára 24 K.

A Műveltség Könyvtárának célja, eddigi kötetei szerint, a mai kultúra alkotó és élő tényezőinek ismertetése egyes nagyobb tudománycsoportok keretében. E célnak egy történeti és sajátosan nem-

zeti tudomány, mint az irodalomtörténet, kétféle módon felelhet meg — vagy új felfogásnak és módszernek alkalmazásával, ilyenek készül például a még sajtó alatt levő *Világirodalom története* Alexander Bernát szerkesztésében, vagy pedig az irodalomtörténet ismertetésével, hagyományos felfogás szerint ugyan, de a legújabb korig kiterjeszkedve, a legújabb kutatások alapján; mindkét esetben azonban különösen ki kell emelnie, milyen szálakkal kapcsolódik az irodalom nemcsak a nemzeti, hanem főképen az általános, nyugateurópai művelődés keretébe. E kötet írói, a magyar irodalomtörténetírás hagyományos irányának ismert művelői, a második utat választották, s ha helyes álláspontból akarjuk munkájuk értékét megítélni, nekünk sem szabad e czélt szem elől tévesztenünk.

A mű általános kereteiben a Beöthy-Badics féle képes nagy irodalomtörténetnek felel meg. A művelt nagyközönség igényeit tartja szem előtt, nem száraz tudományos fejtegetésekre, hanem kellemes, de megbízható előadásra törekszik. Annyiban azonban különbözik tőle, hogy egészen 1900-ig terjed, továbbá sokkal egységesebb: a szerzők nem cikkenként, hanem csak nagyobb korszakok szerint változnak s így legalább az egyes nagyobb részeket egyöntetű felfogással állítják elénk. A magyar nyelv eredete és története Simonyi Zsigmond tollából való, a középkori és az 1664—1825-ig terjedő irodalmat Pintér Jenő, a protestáns kort és az ellenreformációt 1664-ig Kardos Albert, a XIX. század irodalmát a kiegyezésig Endrődi Sándor írta meg, végül a modern szépirodalom és tudományos irodalom áttekintését Ferenczi Zoltán adja.

Kisebb következetlenségek és egyenetlenségek természetesen így sem voltak elkerülhetők: az egyes korszakok nemcsak íróik felfogásában, hanem beállításuk szerint is igen mereven különülnek el egymástól, hiányzanak a kellő átmenetek, viszont helyenként ismétlések mutatkoznak. A régi szövegek szemelvényeinek közlésében Pintér — igen helyesen — a mai helyesírást használja, míg Kardos a régít, nem is szólva egyes szavak írásáról, pl. Pintérnél: *kódex*, Kardosnál: *kodeksz* stb.

Nem tekintve kisebb pontatlanságokat s tévedéseket, melyek különben is csekély számban találhatók s teljesen soha sem kerülhetők el ilyen nagyoobszabású munkában, lássuk, hogyan feleltek meg az egyes szerzők általánosságban feladatuknak.

Szempontunkból a legértékesebb kétségtelenül Ferenczi Zoltán áttekintése a modern irodalomról. Jellemző mindenestre irodalmi viszonyainkra, hogy épen ezt a részt méltányolták legkevésbé a mai szépirodalmi kritikusok. Igaz, hogy hálátlan vállalkozás mindenképen a még élő és forrongó irodalom anyagához nyúlni s a tudományos kritika elfogulatlanságával értékelni ott, a hol a személyi érdekek összeütközése még a leghevesebb. Minden irodalomtörténésznek le kell ugyan számolnia azzal, hogy a legélesebb támadásokban lesz része, ha ilyen tárgyhoz nyúl: mégis csodálatos és alapjában mulatságos látvány, mely az Akadémia Vojnits-jutalmával is évről-évre megismétlődik, hogy azok az írók, kik egymás között az irodalmi csoportédek és személyes ambíciók legádázabb harcát vívják, egyszerre mint rőffenek össze közös véd- és dacszövetségre, a mint egy kis jóhiszemű «hivatalos» kritikában lesz részük. Pedig csak a teljesen tájékozatlan

ismerheti félre egy ilyen munka óriási nehézségeit: feldolgozni több mint 30 év hihetetlenül felgyarapodott irodalmi termékeit, hol irodalomtörténeti segédeszközök, részletmunkák, megbízható kritikai értékelések alig állanak a kutató rendelkezésére, hol neki egymagának kell az irodalomtörténetírást minden munkáját elvégeznie, a legrészletesebb s legfáradsztóbb anyaggyűjtéstől a kritikai megvalogatásig s az összefoglaló csoportosításokig. Igaz, hogy Ferenczi áttekintése inkább mozaikszerű — bár nem szétcsész — mint a fejlődés egészébe beállított szerves fejtegetés, de ez szinte lehetetlenség olyan kor tárgyalásában, hol inkább az egyének állanak az érdeklődés előterében, mintsem irodalmi fejlődések és problémák tárgyalása. Így is Ferenczi minden egyes írói beleilleszt a maga milieujébe, föltárja röviden külföldi vonatkozásait, ismerteti legjellemzőbb műveit, főképen pedig megbízható, pontos bio- és bibliografikus adatokat nyújt róla. Újabb irodalmunknak nemcsak egyetlen, hanem sokáig nélkülözhetetlen főforrása lesz ez a tömör áttekintés.

A régi irodalom ismertetésében Pintér Jenő felel meg legjobban föladatának. Anyagát a legújabb kutatások és eredmények biztos és alapos tudásával kezeli. Főképen a művelődéstörténeti adatokra veti a súlyt s az irodalmat sohasem szakítja el a kultúra általános fejlődésétől. A nagyközönség igényeinek megfelelően bő tartalmi ismertetéseket nyújt, melyek számos érdekes szemelvényt nyelnek tarkítva. Egy kifogásunk van, hogy a külföldi kapcsolatokra nem utal elég világosan. Megemlíti ugyan az egyes munkáknál, hogy eredetiek vagy fordítottak, de a forrást ritkán jelöli meg. Nem részletes fejtegetésekre és címekre vagy adatokra gondolunk, hanem pl. a *Legenda Aureának*, *Petrarcának*, *Hrotsvitának* legalább nevét kellett volna megemlítenie, vagy *Mikesnél Mme de Gomez-t*, *Faludinál Graciant*. Az *Ehrenfeld-kódex* is bővebb fejtegetést érdemelt volna. A szorosabb kapcsolatot a nyugati irodalmakkal csak a megújulás koránál kezdő fejtegetni.

Ezt a hiányt pótolva látjuk ugyan Kardos Albert munkájában, de ez viszont abban sikerült kevésbé, hogy inkább a régi stílusú jellemzéseket keresi és inkább az író egyéniségét, mint művét állítja előtérbe. Munkája nagyon egyenetlen: a hol kiválóbb alakokról van szó, ott erősen nekilendül, de az egyes műfajok, tárgyak, művek fejtegetésére nem fordít kellő gondot. A reformációt teljesen elszigetelten, szinte eruptive állítja be, semmi kapcsolata a humanizmussal, holott bő alkalma nyílt volna pl. Erasmus hatáának megrajzolására *Sylvester-nél és Heltainál*, a mire az újabb kutatások gazdag anyagot szolgáltatnak.

Egyáltalában nem felel meg a munka céljának *Endrődi részlete*, a mely teljesen *Századunk magyar irodalma képekben* cz. művének lenyomata. Annak idején megállhatta helyét, mint szerzője érdekes költői egyéniségének inkább szépirodalmi, mint tudományos nyilatkozása, de ebben az új környezetben, alapos tudományos fejtegetések között, teljesen elvesztette jelentőségét egészen tudománytalan, sőt helyenként üres és értéktelen szólamaival.

Simonyi Zsigmond értekezése népszerű formában teljesen megbízható tájékoztatást nyújt a magyar nyelvről, a már ismerteken kívül több új, érdekes részlettel.

A képekben a munka, sajnos, kevés újat nyújt. A kiadó czéget itt is a takarékoság elve vezette: mindenestől átvette a Beöthy-Badics-féle irodalomtörténet képanyagát, silányabb formában és kiállításban, kellő gond nélkül. A régi irodalomnál pl. egy csomó képet ad a bécsi krónikából, Thuróczyból, a nélkül hogy ezt a forrást említéné. Hunor és Magor vadászata, Attila, Szent László arcképe bizonyára nem tárgyánál fogva érdekli itt a közönséget, hanem mint érdekes dokumentumok a képes krónika vagy Thuróczy könyvéből: a forrás megemlítése itt semmikép el nem maradhat.

Ha tudományos szempontból ugyan csak Ferenczi áttekintésével gazdagította irodalmunkat, a nagyközönség igényeit s a Műveltség Könyvtárának célját tekintve egészében megfelel az új irodalomtörténet kitűzött feladatának.

(Budapest.)

KIRÁLY GYÖRGY.

Trombitás Gyula: Vörösmarty dramaturgiája. Budapest, 1913, (Attila-nyomda). 8-r. 92 l.

E füzet fölülelmedik a doktori dissertatiók átlagos színvonalán, mely, fájdalom, rendszeren nem szokott túlságosan magas lenni. Oly íróval foglalkozik, a kiről már sokat elmondottak különféle szempontból, s érdeme, hogy tud találni új szempontokat; fölhasználja az eddigi eredményeket, de nem a már megírtakat mondja el új szövegezésben. Másik érdeme, hogy alaposan ismeri a tárgyra vonatkozó irodalmat, teljes philologiai készültséggel dolgozik, mint a munka végén felsorolt teljes repertorium is tanusítja.

Vörösmarty dramaturgiájával foglalkozik, sorra veszi a költő minden erre vonatkozó munkáját s végül fölveti a kérdést, milyen viszonyban áll az író drámaelmélete drámáihoz. Munkája beosztása átlátszó, előadása világos; annál inkább sajnáljuk azt az iskolás formát, melyet munkájának adott. Mindig előre fölveti a megoldandó kérdést, többször ismétli s pontokba foglalja a tárgyalást. Így szokás a katedráról beszélni, de ez a tárgyalási mód kevés igazi forma-érzékre vall.

A Vörösmartyval foglalkozó írók természetszerűen a Gyulai-féle kiadásból dolgoznak. Már több ízben emlékeztek meg e kiadás philologiai hibáiról s Trombitás is rámutat erre. Felsorolja Vörösmarty dramaturgiai munkáit és cikkeit s kétségbe vonja, hogy a *Színházügyi hír és voks* cz. cikk első fele csakugyan az ő tollából került ki. Érvei meglehetősen meggyőzők. A kérdést nem dönti el, azonban helyesen hangsúlyozza, hogy a dolog legalább is óvatosságot követel.

Leghosszabb tárgyalást természetesen Vörösmarty *Dramaturgiai Töredékei* kapnak, s Vörösmarty működését beállítja a korba, röviden megrajzolván a magyar dramaturgiai irodalom megelőző és akkori képét. Kutatja Tieck, Schlegel és Lessing hatását s megállapítja, de a mellett nem esik abba a túlzásba, hogy mindenáron elvitasson az írótól minden eredetiséget. Súlyt helyez Shakespeare értékelésére, azonban nem emeli ki eléggé, hogy Vörösmarty dramaturgiájában Shakespeare mellett Victor Hugo lesz az eszménykép, a kit a drámában mesterül ismer el.

Röviden, de találó vonásokkal festi Vörösmarty írói és kritikusi jellemét; azonban a Vörösmarty drámaelmélete s drámái közti viszony meghatározása már kevésbé sikerült. Itt a célz. kitzése indította Trombitást téves irányba. Ő azt vizsgálja, hogy melyek a feltűnőbb ellenmondások Vörösmarty elmélete és gyakorlata között. Helyes, de ez az éremnek csak egyik oldala. Ha azt vizsgálja, hogy egészben milyen viszonyban áll itt az elmélet s a gyakorlat, rámutathatott volna e drámáknak nemcsak árny., hanem fényoldalaira is s Vörösmarty teljes drámaírói képét mutathatta volna be. Így az író maga bevallja, hogy ez egyoldalú megvilágítás, mivel céljához képest erősebben kiemelte Vörösmarty fogatkozásait jelességeivel szemben. S e fogatkozások kiemelésénél túlzásokba is esik. Hibául rója föl, hogy Marót bán már előbb is szenved és bűnhődik, holott csak a IV. felvonásban követ el tragikus vétséget. De hiszen ezt Othellóra is mondhatnánk. A *Czillei és a Hunyadiak* Czilleijét is a tipikus és valószínűtlen intrikusok sorába állítja, holott e falstaffi vonásokkal fölruházott gonosztevő pompásan sikerült egyéni jellemkép, ki az igazság teljes erejével lép elének. Mátyás jelenete Ágnessel (u. o.) a gyermeklélek kitűnő ismeretéről tanuskodik s Vörösmarty legszebb lapjainak egyike.

Talán azt se állíthatnánk oly határozottsággal, hogy Kölcey fölfogása a tragikumról hiányos és helytelen, mert a tragikus vétség fogalmát nem ismeri. Az ilyen elméleti fogalmak szűkülnek, bővülnek és változnak a korról, s minden kor a maga idejében klasszikus remekművekből vonja el a szabályokat. A mi elméleti irodalmunkban Péterfy Jenő a legkiválóbb képviselője azon elméletnek, mely ezt az ú. n. vétséget nem tartja mindig szükségesnek (Összegyűjtött munkái III. k.). S bárhogy is magyarázzuk a dolgot, erkölcsi érzékünk soh'se fog igazat adni azoknak, a kik p. o. Antigonét, Hippolytost, Romeót és Juliát, Guiscard Róbertet bármi tekintetben is vétkeseknek ismerik el. Ha pedig a modern dráma annyi jeles alkotására gondolunk, vagy a tragikum ama meghatározásáról kell lemondanunk vagy hibásoknak bélyegeznünk egész sereg remekművet. Természetesen ez a szempont anachronizmus volna a Vörösmarty korában; de mai szemmel nézve, úgy tetszik, hogy a Kölcey elmélete mélyebb és több, mint a Vörösmartyé. De hozzáteszem, hogy e részletkérdésben való ellentétes nézetem nem rontja le az egész munkából szerzett kedvező benyomást.

(Budapest.)

VÉRIESY JENŐ.

Jákó Károly: Fejezetek a magyarországi XVIII. századi latin epikából. Budapest, 1913. Németh Józsa. könyvkereskedése. 8-r. 59 l.

A dolgozat nem egyéb, mint 12 magyar tárgyú latin költeménynek tartalmi ismertetése; szerzőnk ezt az ismertetést mindössze annyiban toldja meg, hogy a megnevezett vagy sejthető forrást néhol részletesen, másutt röviden összeveti a költeménnyel. És ebből a szempontból a kis dolgozat becsületes munka: bár korántsem meríti ki az összes hazai latin nyelvű történeti verseket, de azokról, melyeket tárgyal, hű képet ad. Mivel a költemények közül a legtöbb csak a promotort nevezi meg, ennek a megnevezésnek a szerzősége való

átvitele kérdéses marad, de szerzőnk — józanul — nem is él e megnevezésekkel vissza. Különösen nagy nekikészüléssel írta a *Nicolaus Zrinyius*ra vonatkozó lapokat, de ezek mutatják a legjobban hibáit is: sok minden oda nem tartozót is belekever, az összevetésekben teljesen kritikátlan, Zrinyi oposzának hatását is szerfelett túlozza (csak a kard és a kereszt jós-jelenetét említem); a megokolásban nem egyszer föltűnően naiv, mint különösen annak a magyarázatánál: miért nem követte a latin vers pontosabban a magyar eposzt. De a naiv és üresen nagyot mondó kijelentésektől bevezetése nyüzsgő a legjobban. A hazai latin irodalom áttekintése olyan ügyetlen, hogy a félreértéseket a túlzásoktól meg sem lehet különböztetni. A XVIII. század fontosságát is teljesen túlozza, de nem is csodálkozhatunk ezen, ha meggondoljuk, hogy szerzőnk e század magyar iskolaügyének történeténél nem Finácsyra vagy Molnárra (hogy Weisert és másokat ne is említsek), hanem Kontra hivatkozik! Ez a zavaros, ügyetlen, össze-vissza beszédben feltalált «történetfilozofia» igazán alkalmas annak a tanulságnak a levonására, hogy ha egy két adatot akarunk bemutatni, ne burkolózzunk tudákos elmélkedésekbe, különösen, ha — mint e dolgozat bevezetésének minden sora elárulja — elég olvasottságunk sincs hozzá. Annak a néhány tartalomnak a becsületes elmondása legalább nem mutatott volna be többet a dolgozat írójából, mint szorgalmat és némi utánjárást.

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

Simonfi János: Az irodalom szó története. Budapest, 1913. Athenæum. (Nyelvészeti Füzetek. 68.) N. S-r. 39 l. Ára 1 korona.

A kis munka két részre oszlik. Az első az *irodalom* szónak születéséről szól. Megállapítja a latin eredetijének, a literaturának jelentésfejlődését, majd a szó magyarításának korábbi próbáiról szól. A Calepinus magyar tolmácsa (*Laskai Péter*) írás, *tudomány* szavakkal fordítja. *Szenczi Molnár* Albert *deákságnak* kezdeti, *Páriz Pápai deákságnak* mestersége, *írói mesterség* szavakkal írja körül. *Rimay deákságnak*, *Bod Péter tudomány*nak, *Révay* szintén *deákságnak* mondja. Az *irodalom* szó Simonfi kutatása szerint *Szemere* Bertalannak «Utazás külföldön» című 1840 szeptemberében megjelent úti naplójának I. kötetében a 200. lapon fordul elő első ízben. A szó keletkezésének híve 1839 szeptember, de megjelenését késleltette a cenzura akadékoskodása. Ezzel kapcsolatban az úti napló viszontagságos nyomtatására vonatkozólag egy-két helyreigazítással s ismeretlen adattal is szolgál. Helyreigazítja *Szemere* Bertalan életrőjének, *Kiss Ernő*nek, és *Perényi József*nek egy-egy tévedését. Egyúttal a «jellem» szó történetére is új adatokat közöl. Ez az Athenæum 1839 okt. 6. számában jelent meg először. Abból, hogy *Szemere* Bertalan saját vallomása szerint a «jellem» szót bátyjával, Pállal, együttesen megbeszélve alkotta, azt következteti, hogy az *irodalom* szó is valószínűleg közös megbeszélés eredménye. Végső következtetése tehát az, van, minek már *Toldy* is kifejezést adott, hogy *Szemere* Pálnak is van valamelyes köze a szó megalkotásához.

A második rész a szónak elterjedését és megcsalódosodását tár-

gyalja. Az új szót *Szeberényi* Lajos karolja fel először. Megtaláljuk a Figyelmezőnek és *Helmezy* Jelenkorának 1840. évf. A következő évben már állandóvá válik a használata. Felkarolja a Kisfaludy-társaság is. *Toldy* az igen rövid életű «iralom» szót alkotja belőle. Az értekezés végén adja szótárszerű rendben körülbelül 100 származékát. Bárha a szerző saját vallomása szerint is ez az összeállítás nem teljes, mégis hasznos lesz a Nagy Szótár elkészítésénél. Nagy szorgalommal, a legkisebb adatokra is kiterjedő «szeges figyelem»-mel készült munka. Különösebben ki kell emelnünk velős magyarságát, melyben itt-ott a régi magyar nyelv erőteljes hangjai csendülnek meg. Csak egy pár helyet jegyeztünk fel ennek bizonyítására. «De bátor szeges figyelemmel nyomoztam, míg Ariadne fonala útba nem igazított, hiába eredtem utána úttalan utakon.» (7. l.) «Érdemes lesz egy járást megjegyeznünk . . .» (G. o.) «Nem lesz szerfelett való ideiktatnom őket . . .» (10. l.) «Láttuk vala odafel.» (26. l.) Ott, a hol az elért eredmény miatt a kutató lelkesedése erőt vesz az író tollán, igen lendületessé válik az előadása. Egy pár szokatlan szórenddel találkozunk. Ime egy-két példa: «Toldy igaz ok nélkül aligha *odafojta volna* Szemere Pál alkotásai közé.» (19. l.) Aligha *megélt volna* egyébként is. (5. l.) Az irodalom szó mindenesetre megérdemelte, hogy külön tanulmányt szenteljen neki a tudományos kutatás, az értekezés pedig azt, hogy e helyen bővebben szóljunk róla.

(Debreczen.)

U. SZABÓ GYULA.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Sexti Pompei Festi De verborum significatione quæ supersunt cum Pauli Epitome. *Thewrewkianis* copiis usus edidit Wallace M. Lindsay. Lipsiae, Teubner, 1913. XXVIII. és 574 lap.

Huszonnégy esztendeje elmúlt, hogy P. Thewrewk Emil Festus-kiadásának első kötete (Budapest, Akadémia, 1889.) megjelent. Ez a kötet, melynek nagy tudományos jelentőségét méltattam magyarul a Középiskolai Tanáregyesület Közlönyében (1890) és németül a régen kimúlt Ungarische Revueben (1890), csak a puszta szöveget tartalmazza, az *apparatus criticus*nak az érdemes kiadó külön kötetet szánt. Sajnos, a második kötet kiadása évről-évre késett, s a teljes apparatus hiányát nem pótolhatta a Festus-féle codex Farnesianus fotografikus másolatának kiadása sem, melyet Thewrewk az Akadémia költségén bő előszó kíséretében 1893-ban bocsátott közre s a német philológusok ugyanazon évi bécsi gyűlésén a tudós világnak bemutatott. A régi latinsággal foglalkozók ismerték és használták ugyan az első kötetet, de az évek folyamán egyre erősebben nyilvánult a tudós közönség jogos óhajta, hogy a szöveg az apparatus kiadásával végre-valahára ellenőrizhető és tudományos célra értékesíthető legyen.

Mivel Thewrewköt ismert sokoldalú érdeklődése s ebből folyó

sokirányú elfoglaltsága mindez ideig meggátolta abban, hogy a második kötetet sajtó alá rendezze, *Lindsay*, a régi latinság ismert jeles kutatója, levelet intézett hozzá, melyben arra kérte, hogy, a mennyiben a második kötetet ő maga kiadni már nem kíváná, bocsássa rendelkezésére az apparatus anyagát egy készülöben levő editio Teubneriana számára. Erre *Theurewk* eléggé nem dicsérhető önzetlenséggel, hogy egy égető tudományos szükséglet minél előbb kielégítést nyerjen, *meghozta azt az áldozatot*, hogy *Lindsay* rendelkezésére bocsátotta a codex Farnesianusnak még boldogult Ábeltől származó valamint a codex Escorialensisnek a szintén korán elhunyt Löwétől való, továbbá a párizsi és a bécsi codexnek néhai Kont Ignácztól készített collatióját, végre a codex Vossianus 37., 116. és 135., a Trecensis 2291., a Monacensis 14734. és a Guelferbytanus 10., 3. collatióit, a melyeket a Budapestre küldött codexek átvizsgálása alapján maga *Theurewk* készített el. Átengedte ezenkívül az új kiadónak saját nagybecsű kritikai jegyzeteit is.

Lindsay ezt az anyagot saját kutatásaival kiegészítette s így csakhamar elkészült az új kiadás első kötetével, a mely most előttünk fekszik s a szövegen kívül a lap alján az apparatus criticust is adja. Művéről maga így nyilatkozik: «Nactus a viro doctissimo *Aemilio Theurewkio* ea, quæ ad apparatus criticum editionis suæ ornandum congererat, properavi opus tam diu exoptatum in manus philologorum collocare. Ceteris igitur rebus ad volumen alterum reservatis, hic volui infra textum testimonia codicum quam plenissime et accuratissime exhibere.» Kiadásának viszonyát pedig a *Theurewk*-féléhez dicséretes őszinteséggel így határozza meg: «*Editionis Theurewkianæ*, cuius pars prima Budapestini anno 1889 prodiit, hic meus liber quasi partis alterius vices explere vult.»

Elhez a nyilatkozathoz nem kell kommentár, s így mi is megelégedhetünk annak az örvendetes ténynek konstataálásával, hogy *Lindsay* végre megadta a *Theurewk* nagy akribeiával megállapított szövegéhez, melytől csak itt-ott tér el, a megfelelő apparatusot, s így a magyar és az angol tudós igazán önzetlen, minden személyes hiúságot félretévő vállvetett munkásságának köszönjük azt, hogy *Festus* és *Paulus* megbecsülhetetlen szótárát ellenőrizhető szövegkiadásban olvashatjuk és használhatjuk a philologiai kutatás legkülömbözőbb terein.

(Budapest.)

NÉMETHY GÉZA.

Georg Simmel: Goethe. Leipzig, Klinkhardt u. Biermann, 1913. 8-r.

VIII. 264 l. — **Houston Stewart Chamberlain: Goethe.** München, Bruckmann, 1913. 8-r. VII, 851 l.

Kétségtelen, hogy egyes emberről annyi biografiai anyagot soha nem hordottak össze, mint Goethéről, s gyakran említik, hogy az adatok sokasága Goethe életének áttekintését megnehezíti. Az összhordott tengernyi részletet valóban semmiféle életrajz nem tudná feldolgozni. A tudományos irodalom ma egy-egy epizódot életrajzi terjedelemben tárgyal már, míg olyan munkák, a melyek az egész Goethéről akarnak képet adni, el-elhagyják az életrajzi formát. *Simmel* és *Chamberlain* Goethéről szóló könyveikben egységes szemléletekből

indulnak ki s nem annyira részleteket szőnek össze egészszé, mint inkább az egésztől haladnak a részletek megértése felé. Mindkét író Goethe egyéniségének magvát keresi. Nemcsak módszeres szükség szüli azonban az ilyen összefoglaló psychographiákat a philologiai munka kiegészítéseképp, hanem főként az a tény, hogy Goethe a XX. század egyik legelevenebb tényezője s egész világgéppel bíró gondolkodónak valahogy el kell őt helyeznie élményei között. A mint egy középkori festő alig képzelhető el a nélkül, hogy a maga Madonna-vizióját meg ne festette volna, úgy ma minden történésznek, esztétikusnak és filozofusnak meg kell vitatnia Goethét.

Simmel munkája a lélek-buvárlat és az elvont gondolatok műhelyébe vezet. A ki nem fog elég energiával és filozofiai iskolázottsággal tanulmányozásához, úgy lehet, nem egyszer metafizikai sikátorban érzi magát s féltonon innen elhagyja az író. Mélyrehatóbb és megértőbb könyvet keveset írtak Goetheről, nehezebben emészthetőt és élvezhetőt talán egyáltalán nem. Nehezzé teszi a kis kötetet gondolatainak koncentráltsága, súlya és nagy tömege. Goethe az a fő-téma, melyet Simmel egy hatalmas, minden alapvető bölceleti problémát megpendítő kompozícióban variál. E mellett szinte belefúrja magát Goethe eszmevilágába. A mint az állapotok, növények és ásványok örökvaltozatú formái mögött az őstípusokat — Faust szavával — az *anyákat* kereste Goethe, úgy keresi Simmel azt az ősi egységet, mely e rendkívüli életuniverzális sokféleségű tényeit átjárja. A bevezetésben azt olvassuk, hogy a munka feladata megvilágítani Goethe viszonyát a művészet és a természet, a gyakorlati cselekvés és az intellektualitás, az erkölcs, a vallás és a metafizika nagy kategóriáihoz. Mennyiben adott Goethe tevékenysége friss tartalmat e symbolikus örök fogalmaknak? Simmel szavait idézve: ő Goethe szellemi egyéniségét az időtlen érvényű gondolatok síkjára akarja vetíteni. A mint az első fejezet olvasásához kezdünk, úgy érezzük, hogy az író — mint a lélekidéző Alderán a Zrinyiászbán — valami sajtóságos mágikus kört von a műve köre. Az abstractiók megelevenednek, a filozofia életté válik. Érezzük Simmel egyéni gondolkodásának diktatúráját s a mint a szultán udvarában régen turbánt kötöttek és kaftánt öltöttek a vendégek — úgy az olvasó is kénytelen alávetni magát az ő sajtóságos gondolatvezetésének és dialektikájának. A fejtegetéseknek egypár legfontosabb gócpontját megemlítiük.

Az első fejezet (Leben u. Schaffen) a genie természetrajzáról szól. A művésziesség Goethe egész egyéniségét áthatja, minden élménye, — a nem objektiváltak is, — potenciális műalkotás, más élményeit teremtő erő formálja. Goethe öntudatlanul, játékos könnyedséggel produkálja a maga értékeit, innen isteni önbizalma. Áthidalja a napról-napra önfeledten élő és a fölöttes czélokért lázasan küzdő embertípust. Hiányzik belőle a modern ember egyoldalúsága és hajszoltsága. A második fejezet (Wahrheit) Goethének a pragmatizmussal rokon igazság-fogalmát elemzi «Wahr ist, was fruchtbar ist», melynek inkább vitális tartalma van, mint merőben logikai. A gondolat nem lebeg a természettől elszakadtan, logismusunk csak eszköz, mely gyökereivel mélyen az öntudatlan természet szervezetébe nyúlik. A harmadik fejezet (Einheit der Weltelemente) azt vizsgálja, hogy Goethe világképének melyek az összetartó alapfogalmai, s természet-

látásában milyen szempontok vezérlik. A tényben az elméletet, az általánost, az ősit igyekszik felismerni. Mint művész egész lényével hozzáfonódik az érzéki világhoz, de a lényeg, az eszmeiség látására is törekszik. Önmagában átéli azt a teleologia és törtetés nélkül való rendet, a melyet a természetben lát és igazol. Itt kerül sor a szép és az igaz viszonyára s a continuitas, a polaritas és az egyensúly gondolatának fontosságára Goethe világszemléletében. A negyedik fejezet (Getrenntheit der Weltelemente) arról szól, hogy az elméleti és a gyakorlati élet szakadékait mikép hidalja át, milyen a viszonya a keresztény dualizmushoz és a kanti erkölcsfogalomhoz, milyen fordulókon át vezet művészi fejlődése a fiatalkor naturalizmusától a kései stilkultuszig. A világproblémák elméleti feszegetése helyett az öreg Goethe a naiv gyakorlati munkássághoz való megnyugtató visszatérést ajánlja. Simmel kifejti, mit jelent az a híres elv, hogy végezzük azt, a mit a nap megkövetel. («Die Forderung des Tages»). Az ötödik fejezetből (Individualismus) kiemeljük Goethe jellemző művészetének beállítását a költői jellemzés történetébe és az általános emberi fogalmának elemzését. A hatodik fejezet (Rechen-schaft u. Überwindung) Goethe lelki életének némely részletére vet fényt. A saját fejlődését ő tárgyilagosan nézte, önművelésén szakadatlanul fáradt. Korlátokat szab szenvedélyének és öreg korában szépen tud lemondani. A világnézet egységét és a lélek rendjét szétziláló romantikus sóvárgáson mindig győzött. Goethe a pillanatban él. A múlt kínzó emlékei ellen a valóságba való elmerüléssel védekezik, a jelennel gyógyítja a múltat. A hetedik fejezet (Liebe) szerelmi életének áttekintése, de talán futólagosabb és általánosabb, mint a minót várnánk. A nyolczadik (Entwicklung) az előzőknél is mélyrehatóbban rajzolja Goethe művészi és emberi életútját az öregkori formalizmus fokozatáig.

Egészben véve abstract képet nyerünk, mert Simmel nem életrajzi részletekbe, hanem az egyéniség legfőbb koncepczióiba éli be magát. Eszünkbe jut Victor Hugo verse a magvetőről, kinek árnyékát az alkonyati fény kozmikus méretűvé növeli. Ilyen kozmikus alak Simmel könyvében Goethe, az emberiség nagy magvetője, kit úgy világít meg az író, hogy alakja a végtelenbe kapcsolódik. Simmel oly elvont finomságú problémákat vet fel, hogy fejtegetéseinek tárgyi értéket épen az ő egyéni intuicziója és lélektani érzéke biztosít.

A ki Chamberlain hatalmas kötetének önérzetes előszavát olvassa, méltán hiszi, hogy e mű nem kevésbé nehéz olvasmány, mint Simmelé. Goethe pályájával, személyiségével, gyakorlati tevékenységével, természettudományával, költészetével és bölcsességével hat monumentális fejezet foglalkozik. Oly részletező bőséggel teszik ezt, hogy Goethe szavára kell gondolnunk: «Im Innern ist ein Universum auch.» A munka azonban mégis csalódást okoz. Sok a híg, a keveset mondó részlet benne. Az író egyéni vélekedését kihívóan vágja az olvasó szemébe, tüntet vele. Intelligenciája, tudása, műszeretete bármily nagy, valami merevség, arisztokrata góg, simulni nem tudás ütközik ki szavaiból. Ez Bayreuthnak és a szó kellemetlen értelmében vett übermenschen szelleme. Tárgyi tévedéseire már utalt a szakkritika. Goethe világát magyarázva gyakran kievez Chamberlain szép, nyílt

vizekre, de azután egyszerre kedve támad mocsaras tájakon kikötni. Mily kicsinyesség Goethét antiszemita támadások és az irodalom-történet ledorongolásának czégéréül használni. Kicsiny, de jellemző szepők ezek. Végül még egy megjegyzést. A nagy művészimádó Chamberlainnek kettős arca van. Goethe, azután Kant és Wagner Richárd felé elragadtatással fordul. Az «emberek» felé azonban némi önteltséggel, mintha azt mondaná: hozzám jöjjön, a ki belátásával a géniuszokhoz fel akar emelkedni! Képzeljünk egy régi képet, melyen a föld lakói, a donatorok és az égiek között szerénytelen és hivalkodó szemforgatással közvetít a szent patronus!

(Budapest.)

SAS ANDOR.

E. Belzner: Homerische Probleme I. (1.) *Die kulturellen Verhältnisse der Odyssee als kritische Instanz.* Mit einem Nachwort, (2.) *Aristarchea von Adolf Roemer*, 8-r. VI, 202 l. — II. (3.) *Die Komposition der Odyssee*, 8-r. VIII, 272 l. Leipzig—Berlin. Teubner, 1911. és 1912. Ára 5 és 8 Márka.

(1.) Belzner Emil első kis studiuma (I. 1—115. l.) új és értékes szempontokban gazdag s annyira átlátszó és tömör egyszerre, hogy szinte már felületesnek, elsietettnek is tűnhetik, főleg ha ama nagy jelentőség igényeivel mérünk, melyet az Odysseia specialis irodalmában ez elvben és felfogásban újszerű munkának tulajdoníthatni vélünk. De viszont szerző programjában (102 l.) nem a részletkérdések kimerítő sorraevését, hanem általános nézőpontok, útmutatók adását vette csak fel. Ennyit értékéről általában. Egyébként meglehetősen önfegyelmezőssel, módszeresen és tisztán philologiai szempontból, az *Ilíástól elszigetelten* vizsgálja költeményünket az irányban, hogy kulturális viszonyaiból mennyiben derül fény keletkezésére, helyesebben mennyiben található és milyen elvek, melyek szerint az Odysseiában élénk tárt, kulturális viszonyok megítélendők.

E kérdés felvetésénél elsőrangú fontossága van annak, hogy mit értsünk «homerosi kultúra» alatt, más szóval: van-e, mutatkozik-e a homerosi költőnek képessége hősei korának ábrázolásában a maga kora viszonyaitól elvonatkozni vagy nem. Az analogia (a zsidók írásos emlékei) és a *Ἄθηνα ἐξ Ὀμήρου σαφηνίζειν* aristarchosi elve igenlő válaszhoz vezetnek: A homerosi költőnek világos tudata van az ú. n. homerosi és a saját korabeli, ú. n. epikus kultúra különvalóságáról s ha ez a különbségtudás nem minden részletében tökéletes, legfeljebb az ismeretek természetszerű korlátozottsága, tudásbeli nehézségek okozzák. Kifejezésre jut ez — Belzner szerint — amaz eltérésekben, melyeket a *πρόσωπα λέγοντα* által és az *ἐξ ἰδίου προσώπου* tett kijelentések mutatnak, nevezetesen kozmikus, földrajzi dolgokban és különösen a hasonlatokból kitekintő, az általánossal szemben egyenesen a költő korának életét és szokásait mutató világképben.

A politikai és hadi, gazdasági és társadalmi, kultuszi és vallási viszonyokban kiemelt ellenmondó nehézségeket (királyok és nemeség viszonya; a fegyverzet anyaga és milyensége; a lovaglás; — lakás; viselet; táplálkozás stb.; házassági szokások; temetkezés; írás; —

templomépítés és kultuszi képek; istenek és emberek érintkezése) vizsgálván (20—102. l.) kimutatja — mint már C. Rothe is tette, — hogy az egyoldalú történeti elvvel az eposz keletkezésének történetére nem lehet helyes világot vetni. Homeros különben sem történettudós, hanem költő és a kérdésnek ilyen alapú felállítására éppen a költészet-technikai mozzanatok és elveket szorítja háttérben, melyeknek szerepelniök kellett és szerepeltek is az «epikus» kultúra kialakításánál, mely mint «egész» valójában sohasem volt, csak önkényesen a költő gyúrta össze valóságos, de különböző kultúr korszakokból eredő egységekből. Legtöbb az ión eposz virágkorából eredő elem (= homerosi kultúra), miket költőnk egyszerűen megfelelő ismeretek hiában vitt át az ábrázolt epikus korra; a többi kultúrhistóriai reminiscenciákon és a költő szabad kitalálásán épül. A költői cél ez ilyenféle alkotásban az epikus személyeket a költő kora és környezete fölé emelni. Ily irányban működik az ú. n. *méltósági* elv, melyet Belzner a hősöknél nem szokásos lovaglás és bizonyos táplálékok (halak) kerülése körül vél érvényben látni. (A költő korának életét mutató hasonlatokban a műlovaglással mint jellemzően kőklerfoglalkozással találkozunk, míg emitt a halakkal való vesződés kicsinyességét és piszkosságát¹⁾ tartja hősökhöz méltatlannak.) Ilyenféle az *archaizáló tendenzia* célja is pl. a trombitahasználat és koszorúviselés kerülésében, egyes kozmikus-geografikus dolgokban, az írás nem használásában stb. E dolgok tehát nem ronthatják a költő-áda kép egységét, legfeljebb a történelmi principium lehetetlenségét bizonyítják, melynek helyébe még további poetikai elveket is léptet Belzner a költőnek helyes magyarázása végett. Így nevezetes szerepet juttat az *értékelvnek* pl. a vasismeret és érczfegyver-használat nehéz kérdésének megoldásában (az érczfegyvert századokkal a vas ismerete után is nemesebbnek tartották, csakúgy mint az ó-testamentum írói is mutatják), a *személyiségi elvnek* pl. Odysseus, az istennel szemben megkülömböztetett viszonyának magyarázatában és a *célélvnek* pl. a lakóház körüli eltéréseknek helyes felfogásában. (Természetes, hogy a kultúrviszonyok fejlődésével felületesen ismerős homerosi költő lakosztályainak to be or not to be-jét főleg az okolja meg, hogy szüksége van-e rájuk elbeszélésében vagy nem. V. ö. a Kirke és Kalypso lakására vonatkozó igen jellemző fejtegetéseket 48. s k. l.)

Mindez azonban éppen mit sem árul el az eposz fejlődéséről, (természetesen legkevésbé enged ifjabb és régebbi részekre következtetni) ellenkezőleg: *egységes koncepczió felé mutat* — ha e fejtegetésekkel Belzner dicséretes elfogulatlansága még nem is tartja ennek szükségyszerűségét bebizonyítottnak.

(2.) Az Aristachos tanulmányairól méltán híres erlangeni mesternek, A. Roemernek. értékes fejtegetései (ugyane kötet 119—202. lk.), — négy fejezetre oszló, független s csak külsőlegesen ide illeszkedő tanulmányok. — néhány pontban igen szerencsésen egészítik ki tanítványának, Belznernek, fejtegetéseit,²⁾ a nélkül, hogy rendszer-

¹⁾ V. ö. ez ellen Roemer véleményét e mű 154. lapjának 1. jegyzetében.

²⁾ Pl. a *Édra* kérdésében, a *γούρειον* eredeti jelentéséről és értelmezéséről, a homerosi hősök táplálkozásáról.

rességre gondolni feljogosítva volnánk. Kétségtelenül legjelentékenyebb a *Die neueste Offenbarung über Aristarch* cz. studium, mely a Roemerre oly jellemző egyéni és éles hangon Wilamowitz egy ki-jelentésével szemben, — melyet az EPhK 1912: 882—884. lk. ismer-tetett dolgozatának egy megjegyzésben tett s mely szerint *Zenodotos* készítette volna a végleges Homeros-recenziót — logikusan bizony-gatja, hogy Aristarchos két elődje, Zenodotos és Aristophanes, oly egyéni fogyatkozásokat, a költészet oly hibás értését vagy inkább meg-nemértését árulják el, melyek nem engedik feltennünk, hogy egy, a tudományos követelményeknek megfelelő Homeros-kiadást produkál-hattak volna, olyat. a mit Aristarchos alapul fogadhatson. Az első ilynemű munkát csak Aristarchos ajándékozhatta az ókornak.

Elszórta megjelent. apróbb cikkeire való utalások és rövid idézetei teszik Roemer fejtegetéseit nehézkesekké s egyben az egy-ségbe olvasztó Aristarchos-könyvet, mely Roemert kétség kívül foglalkoz-talja, sürgős adósságként óhajtotta. Ezzel tartozik a maga fontosságának.

(3.) Belzner terjedelemben jóval jelentősebb második tanulmánya nagyjában Rothe az Iliásról írt művének (Die Ilias als Dichtung: I. EPhK 1912. 164—168. l.) a pendantja, vagyis egy vitatkozó-destruktív és egy konstruáló-positív rész elemei különböztethetők meg, ha egybefolyva is, benne. Nagyon hosszadalmas vitái főleg Kirchoff (Koechly, Hartel), Seeck,¹⁾ H. Schiller és Wilamowitz módszere meg-felfogása ellen irányulnak és pozitív céljuk ez elméletek romjain az Odysseiában egy, a *περιπέτεια ἐξ ἁραῶν εἰς ἀγαθόν* jellemző vonásá-val ékes *nagy drámát* láttatni. Az Odysseia *σοπιμώτατον τέλος*-a (Eusthathios) Odysseust haza hozni és a kérék elpusztításával az Arkeisiadák házáat újra felállítani. A kérépárt és a királypárt eme dramatikusszembállítására és a cselekmény menete egyfelől a Tele-machiát igazolja kétségtelenül szerves részként (a Telemachia és a Nostos egymásra komponálják! I., II. fej. és IV. 4. pontja 204—230. l. is), másrészt azt a körülményt, hogy a *τίσις*, főrészeiben a mint ma olvassuk, eredetileg egységes koncepczió a Nostos-szal. (IV. fej.) A költő természetesen nem áll előzők nélkül, mint már Aristoteles (Poet. 1448. b27.: *εἰσὸς δὲ εἶναι πολλοῦς*) sejtí és több jellel — főleg a *πλάνη*-t illetőleg — költeményünk is elárulja (a *prooimion* végén: *ἀμόθεν*, — *καὶ ἡμῖν*; — Athenének nincs szerepe a *πλάνη*-ben stb.). Így fontos a kérdés, *mennyiben szolgáltatta a mű költői gondolatait a monda és mit talált ki alkotója*. Belzner elég ingadozó alapokon állva azt valija, hogy a monda és a régebbi feldolgozások eredetileg nyílt harcáról tudtak és az Odysseia költőjétől, ki szereti a feszült helyzeteket, ered a *χρυφῆ δόξιν νοστῆσαι* gondolata s a mi ezzel összefügg: Eumaios alakja.²⁾

¹⁾ Szószaporításának legtipikusabb példája a tisztán történeti ér-tékű Seeck-féle fölfevésekkel való végtelen vitatkozás.

²⁾ E pontban főérv az állítólagos megkülömböztetett *sympathia*, melyet az egyenes megszólításban nyilvánít a költő. De ily alapon Patroklos is (Belzner figyelmét elkerülte, hogy az Iliásban neki is második sze-mélyű megszólítás jár) szükségkép szintén a költő inventiójának volna tekintendő. Úgy tudjuk, régen tisztázott dolog, hogy e bizalmasságnál — metrikai ok játszsa a főszerepet.

Nem mintha eddig mindenben aláírtuk volna B. gondolatmenetét (így pl. a mostanában oly divatos párhuzamkeresést a drámával se tartjuk meggyőzőnek), de e döntő ponton egészen újnak mondható műfaj-elméleti kérdések régen óhajtottam megbeszélésének kínálkozó alkalmá késztet megállapodnom.

Főleg Wilamowitz tette közkeletűvé azt a felfogást, hogy az Odysseia mai alakjának egy oly forrása volt, melyben Penelope a *φόνος* előtt felismerte Odysseust és a czéllövés kicsinált játék volt. (Homerische Untersuchungen 78. l. stb.) Persze — állítólag — nyomai is láthatók, hogyan birkózik az átdolgozó e hagyománnyal. (L. még Belzner 146, 167, 182/3. lk.) E felfogást, mely szerint Odysseus és Penelope együtt határozzák el a *τόξου θέσις*-t, szerzőnk igen helyes érzékkel tagadja ugyan, viszont azonban rámutat, hogy ha a csel nem előre megbeszél, akkor Penelope, a hűség típusa (!) mint jellem érthetetlenné válik; világos ugyanis, hogy készen van egy új házasságra. Ez eddig helyes, de toto genere absurdum az ebből levont következtetés. Belzner szerint egyfelől a *σύστασις πραγμάτων* követeli a *τόξου θέσις*-t, mint a *φόνου ἀρχή*-t, minden megbeszélés, Penelope tudta nélkül, de ez másfelől ellenkezik P. jellemének (ethosának) követelményeivel. Okoskodása szerint már most a monda semmi esetre sem teremt ilyen bonyolódott, homályos helyzetet (251. l.); az egész *χρυσή δὲ ὄν νοστῆσαι* gondolata tehát, melynek beillesztése e bajokat teremti, csakis érdekesítésre törekvő költőinknek az újítása lehet, a ki azután az összeegyeztetés nehézségei folytán Penelope jellemének kárára *ἀπίθανον*-ba kényszerült, ha persze — a mennyire technikája engedi, — próbál is erre «előkészíteni».

Részletekbe nem bocsátkozhatunk, de addig is, míg netalán alkalmunk nyílik a homerosi ethos-alkotás kérdésének ép Penelopével kapcsolatos, részletesebb tárgyalására, hadd utasítsuk vissza e felfogást a leghatározottabban. A költőtlenül sivár gondolat, férj és feleség előzetes egyetérése, sohase volt a mondában (mesében); ott a mai alaknak, a titkos és meglepő hazatérésnek és a cselekmény végsőig feszítettségének, szóval a feleség jelleme körüli *ἀπίθανον*nak van szükségszerű létalapja s így B. rossz helyen keresi az egyéni alkotást. Mint ő maga bizonyítja, a Wilamowitz egyetlen pozitív bizonyítéka (H. U. 59. l.): Hyginus 126. meséje valójában semmit sem mond e feltevés mellett, míg a mi a tudomány legújabb lapjain a mondavizsgálatot illetőleg tisztázódott, — főleg Panzer Frigyes munkáira gondolunk¹⁾ — az teljesen *ellentmond* ennek. E szerint a monda meseelemeknek helyhez, időhöz és személyekhez kötéséből keletkezik s mint monda azután közvetlenül forrásául szolgál az epikus földolgozásnak. Már pedig azon *mesetípus*, mely a *„der heimkehrende Gatte“* („le retour du seigneur“) néven ismeretes (irodalom: Reinhold Köhler—Bolte: Kleinere Schriften I. 117. és pótlások 584. k. l. v. ö. III. 229. sk., különösen 235. l. is) és melyről W. Splettstösser külön könyvet is írt („Der heimkehrende Gatte u.

¹⁾ Studien zur germanischen Sagengeschichte I. kötet: Beowulf 1910., II. k. Sigfrid 1912.

sein Weib in der Weltliteratur' Berlin 1899.) — bár, sajnos, nem kellő tekintettel az Odysseiára — épen azt a felfogást mutatja eredetinek, *már a mesében* (nem is a mondában) gyökerező népiesnek, hogy férj szükségkép ismeretlenül és jellel igazolja magát, az utolsó pillanatban érkezik, mikor a helyzet végsőfokig fokozott, vagyis mikor felesége már kifogyott a szintén tipikus és mesei halogatási ürügyekből¹⁾ s készen van az új házasságra, sőt készül is már azt megkötni. Így az érdekesítőség szempontjának praevaletíája *nem* a költő, hanem a mesé, a mi természetes, illetőleg egyedül természetes, minthogy a mese, műfaja szerint, nem törődik alakjainak lélektani fejlődésével s innen a dilemma: Penelope jellemének ingadozása, mely tehát épen a meséből való átvétellel magyarázandó. Hogy e fejlődés az eposzban megokolásra szorúl, de az átalakításból támadt fôladat nehézségei túlmennek a költő erején — hasonló esetek nyomaira sokszor mutatnak Panzer fejtegetései. Látjuk mind ezekbôl, hogy a költő egyéni jelentőségét, az eposz és elôzôí viszonyát illetôleg Belzner kiindulási pontja elhibázott s így egész bizonyítasa gépiesen, külsôségesen erôszakolt.

Eme, Penelope jellemével összefüggô fejtegetések már két pontban (az ethos alakítás és az érdekesítés kérdésében) B. könyvének egy mindenestre értékesebb részébe visznek bennünket. Az a pozitív odyssei esztétika, melyet 3. fejezetében (Die Baukunst des Dichters) ad, nem minden pontjában egyforma értékû, hiszen már láttuk, hogy külsôségesen bevitt gondolat milyen végzetes, a homerosi technikával ellenkezô feltevésekbe sodorhatta.²⁾ Mindamellett egy-más dolgot helyesen figyel meg, ha mindjárt magát a felosztást (Elemente fortgeschrittener és E. primitiver Technik) szerencsétlennek is tartjuk. Az elsô csoportban az expositióbeli motívalási technika, az érdekesítés és a változatos, ill. koncentráló elbeszélô mûvészet (az *ἀπόλογοι* gondolata és a *σύστασις κατὰ συμπέρασμα*) műszétnek meg, míg a «primitívebb technika» nyomjelzôi: a stereotyp kifejezési mód használata, a jellemalakítás (Penelope), az isteni tényezô segítségül vétele és a fôleg Zielinski összefoglalásából köztudatunkba ültetett parallel történések elbeszélési módja. — E sajátágok összege vég-

¹⁾ V. ö.: W. Kroll Neue Jahrbücher . . . 1912. 171. l.: «Wenn Odysseus in dem Augenblick, wo seine Gattin eine zweite Ehe eingehen will, auf wunderbare Weise in die Heimat zurückkehrt, so ist das ein weitverbreiteter Märchentypus, ja sogar die List, durch die Penelope die Freier fernhält, ist im Märchen schon vorgebildet.» Ugyanítt további irodalom.

²⁾ Az *érdekesítés* elvére gondolunk, melyet egy pontban (*χρονιδόν νοστήσαι*) már a költő mondvacsinált erényének kellett felismernünk. Ha már most elfogadjuk, hogy a *σύστασις πραγμάτων*-t költônk a mondából mintegy írott programként kapta (mint a hogy kapta), mindaz, a mit most B. a φ-ben tudatos érdeklôdésfeszítés érdemének fog fel (70 k. l.), *küzködésnek* lesz tekintendô ama nehézséggel, hogyan juttassa Odysseust a költô olyan helyzetbe, t. i. az íj birtokába, a milyenbe, hogy a *γόρος* kivihetô legyen, szükségkéig juttatnia kell. (Minthogy a mondában adva kellett lennie a *τόξον θέσις* és a *φόνου ἀρχή* összefüggésének; hiszen a τ. θ. a feleség elhatározása, melyben a váratlan fordulatnak alkalma is bent rejlik, de egyben, a helyzet szerint, a kérôkkel való leszámolást is halaszthatatlanul magában foglalja.)

eredményben oly költőre mutat, kit merész ötletek, igen fejlett szerkesztő képesség jellemeznek, csupán technikai eszközei fogyatékosak és nem felelnek meg céljainak.

Az interpolatiók bélyegzőjével B. dicséretesen takarékoskodik, — viszont csak ama kétéss helyekre tér ki, melyeknek a szerkezetben fontosságuk van, — mindamellét elég szerencsétlen. Így pl. Fr. Stürmer π 146—148. és γ 333—338. sorokat szeretné szerző ellenére megtartani (Wochenschr. f. kl. Phil. 1913. No 17. 449—454. l.), míg mi — hogy többet ne mondjunk — a sokat vitatott β 197 (=a 278) versnek (Belzner II. 260 k. lk., v. ö. 126., 136 (Roemer), 65., 68. 70—72. lk) oly kész és jó magyarázatát tudjuk Funknál: Über den Gebrauch der Præp. $\epsilon\pi\iota$ bei Homer, Friedland 1879. 6. l., mely e végső eszközt teljesen feleslegessé teszi és a $\epsilon\delta\upsilon\alpha$ kérdésében minden zavart eltüntet.

Belzner legközelebbi problémájának az Iliashoz és ennek alkotójához való viszony megállapítása kínálkozik és úgy látszik (269. l.), megvan benne a jó szándék, hogy földolgozza.

(Czegléd.)

MARÓT KÁROLY.

Lemaître, Jules: Chateaubriand. Paris, Calmann-Lévy, 1912. 8-r.

346 l. 3 fr. 50 c.

Lemaître, az impresszionista bírálat egyik legjelentősebb képviselője, a francia irodalom néhány nagy írójáról tartott conferenceival feltűnést keltett. Ezekhez az előadásokhoz méltán sorakoznak azok, melyekben Chateaubriand-t méltatja.

Chateaubriand élete rajzához felhasználja a nagy író *Mémoires d'outre-tombe* című emlékiratát. Rajzolja Ch. ifjúkorát, irodalmi próbálkozásait. Utal Rousseau és B. de Saint-Pierre hatására. Részletesen szól Ch. amerikai útjáról, házasságáról, katonáskodásáról. A londoni küzdelmes tartózkodás rajzával kapcsolatban fejtegeti az *Essai sur les révolutionst*. Hangoztatja, hogy e műben a görög és francia forradalom között vont párhuzam erőltetett, néha lehangoló. Hibáztatja, hogy Ch. a vallási, gazdasági és földrajzi körülményekkel nem törődik. Észreveszi, hogy az *Essai* második kötetében az alanyi tényezők: ötletek, kedélyhullámmások, vallomások mindinkább elhatalmasodnak. Kiderül, hogy Ch. az *Essaiben* tagadja a Gondviselést, a lélek halhatatlanságát, sőt a kereszténységet is, s kárhoztatja az állam és a társadalom kiróttá rabságot.

Majd a *Natchez* taglalására tér. Közli tartalmát, de közben utal röviden egy-egy hatásra is. Észreveszi, hogy a *Natchezben* a rémület és a fizikai szenvedés nagy szerepet játszik s hogy a melodramai borzalmak nyomon követik egymást beíne. *Renében* magát Ch.-t s nővérét, Lucile-t, ismeri meg. *Renében* különösen a hős érzelmeinek és hányatásainak szép festését méltatja. René gögös életunalmának, s általában az *ennuinak* a fejtegetése mélyenszántó. Senancour *Obermannjának* és Ch. *Renéjének* összehasonlítása mesterkézre vall.

Le Génie du christianisme keletkezésének taglalásában V. Giraud kutatásaira támaszkodik. A XVIII. század szellemét látja a műben, mert Ch. a vallás védelmét az érzelmesség szolgáltatta érvek útján

hirdeti. Legnagyobb érdemét abban találja, hogy a vallást irodalmi úton rokonszenvenné tette, hogy hatására erős lendületet vesz a katholicizmus, noha másrészt a szalon-katholicizmus forrása is a *Génie du chr.*-ban rejtekezik.

Majd Ch. dicsőségének növekedtéről, diplomáciai pályafutásáról, Beaumont-néhoz való viszonyáról szól. Bebatóan bonczolgtatja *Les Martyrs* című eposzát. Arra az eredményre jut, hogy a *Martyrs* annyiban kellemes, a mennyiben a pogány mythológiához hasonlít: Gabriel alig tér el Iristől, a tenger angyala Neptunustól. Cymodocée rajzát egészen homerosiasnak találja. Nagy elragadtatással szól a frankok és a rómaiak csatájának mesteri leírásáról s az elbűvölő Velléda-epizódról. Mint Eudore-ban Ch.-ra, Velléda-ban, a szerelmes papnőben, Lucilera ismer. *L'Itinéraire de Paris à Jérusalem*et unalmasnak bélyegzi. Azzal vádolja Ch.-t, hogy utazása czélját nem vallootta be őszintén. Hibáztatja a könyv ünnepies, merev modorát, az író fontoskodását, ki utazását nagy eseménynek tünteti fel, aprólékos tudós-kodásait, idézetei túltengését, de dicséri egy-két megragadó leírását s néhány helyének közvetlenségét. *Les Aventures du dernier Abenceraget*et remekműnek tekinti, választékos, ragyogó nyelvű alkotásnak.

Majd részletesen rajzolja Ch. pályafutását, Napoléonhoz és a Bourbonokhoz való viszonyát, diplomáciai és politikai szereplésének hullámvásait, merész emelkedését s érdes bukását. Kárhoztatja Ch.-nak politikai szereplésében nyilvánuló szertelen önteltségét. Ch. politikai pályájának rajzával függ össze *Les mémoires d'outre-tombe*jának beható elemzése. Tanulságos ennek az emlékiratnak Rousseau *Confessions*ájával való összevetése. Hangoztatja, hogy Ch., ki a jellemrajzban nem a legerősebb, ebben a művében kortársairól kitűnő arcképeket festett. Általában remekműnek tartja, de hibáztatja, hogy Ch. a maga politikai szerepét túltunt nagyítja s hogy az emlékezet fogyatékosága miatt támadt hézagokat képzelete színes képeivel tölti meg. Különösen a Napoléonra vonatkozó helyeket taglalja behatóan. Napoléont így állapítja meg Lemaître — Ch. valóságos szörnyeteggé torzítja, noha lángelméjét elismeri.

Majd vázolja Ch.-nak Joubert-rel, Fontanes-nal kötött barátságát, Pailhès apát és Beaunier nyomán pedig szerelmi viszonyait. Foglalkozik Ch. költeményeivel, melyeket színteleneknek tart. Kifogásolja *La Vie de Rancé* című életrajza szerkezetét, megokolatlan kitérgetéseit, adatai pontatlanságát s képhajhászatát.

Lemaître könyvének legragyogóbb sajátosságai: írója éleslátása, fejtegetéseinek igazsága, finomsága és mélysége. A találó megfigyelések egész sora tanuskodik Lemaître kritikusi rátermettségéről. Az óriási Chateaubriand-irodalom fontosabb termékeit ismeri ugyan, de mások vizsgálata épen nem akadályozza meg, hogy eredeti és igaz megfigyelésekkel gyarapítsa Ch.-ra vonatkozó tudásunkat. Igaz, nem vizsgálja Ch. minden munkáját, de a jelentősebbekről elevenbe vágó, éles taglalásokkal számol be. Egyéni benyomásait sokszor — hiszen Lemaître kritikai álláspontja épen erről az oldaláról ismeretes — csaknem merész közvetlenséggel közli, de érezzük, hogy nagy esztétikus ajkáról hangzának el s hogy a mi lelkünkbe is átsugárzanak. Kár, hogy a philologiai tényezőket kissé elhanyagolja. Nem ártott volna Ch. forrásait behatóbban elemeznie, így Ch. teremtő erejét még jobban megismertük volna.

(Arad.)

ELEK OSZKÁR.

Terzaghi, Nicola : Fabula. Prolegomeni allo studio del teatro antico—
Volume I. [Biblioteca «Sandron» di Scienze e Lettere.] Sr. 334 l.
Ára 5 L.

A két kötetre tervezett munkának ezen első kötete tulajdonképpen nem rendszeres, minden szempontra figyelő bevezetés az antik színház tanulmányozásába, hanem csak egy irányban elmélyedő, látószólag összefüggéstelen, de alapjában véve szoros kapcsolatban álló tanulmányoknak sorozata. Az első rész a komédiák kettős címzeiről, Menander női neveiről s az úgynevezett *Ἦρωσ* darabról szól. A második rész az istenségek színpadi szereplését és folytatólagosan a görög ezínköltészetben fölbukkanó homerosi elemeket tárgyalja, míg a harmadik részben Terzaghi visszatér a kettős címek vizsgálatához, de ezúttal a tragédiákban.

Fejtegetéseinek középpontja a Menander *Ἦρωσ*-áról szóló fejezet: minden előző szál itt fut össze s a további taglalás innen indul ki. A Lefebvre által közölt töredék cím nélkül került elő, akkor hevenyében, elsősorban a prologust mondó *Ἦρωσ* alapján címet kapott. Azóta a kiadók, mint Körte és Capps is, általában elfogadták ezt a címet, de többen különféle érvekre támaszkodva, a jelenlegi megállapodás tarthatatlan voltát igyekeztek bebizonyítani.

A fontosabb ellenvetéseket Terzaghi a következőkben foglalja össze: A régibb és a Lefebvre-féle fölfedezés után előkerült biztos *Ἦρωσ*-töredékek nem illeszthetők bele logikusan a darab menetébe. A *θεὸς προλογίζων* neve kétségtelenül bizonyíthatólag egy esetben sem azonos a darab címével. A *Περιχειρομένη*-ben *Ἄγνοια* a prologus, mégsem ettől kapta a nevét a darab. A hol ez mégis esetleg megtörtént, ott valószínűleg a *θεὸς προλογίζων* jelentős szerepet játszott a darab későbbi menetében. A szóbanforgó esetben ez sem valószínű, mert a ránk maradt argumentumban a *Ἦρωσ* nem szerepel. A legfontosabb bizonyítékot magának a papyrusnak tüzetesebb vizsgálata nyújtja. A tisztán olvasható *ΕΝΑΝΔΡΟΥ* előtt nyolcz betűnyi távolságban egy eltörődött írásjegy nyoma látszik, mely lehet *H*, de inkább *P*.

Ez utóbbi ingatag alaphól kiindulva, de az érvelés további menetében sokkal meggyőzőbb tárgyi bizonyítékokra támaszkodva Terzaghi megállapítja, hogy a szóbanforgó komédia valószínű címre: *Α]Ρ[ΡΗΦΟΡΟΣΑ]ΕΝΑΝΔΡΟΥ*; ugyanezen komédia másik címe valószínűleg *Αδελφίς* volt. Természetesen e föltevésnek megfelelően csoportosítja a rendelkezésre álló s a tárgyalt kérdéssel vonatkozásba hozható töredékeket.

Az egész könyv tulajdonképpen e coniectura mentől szélesebb alapú biztosításáért készült. Előzőleg átvizsgálja a kettős címeket a komédia mindhárom rétegében, majd a *θεὸς προλογίζων Ἦρωσ*-szal kapcsolatban bevonja tárgyalásába az istenségek színpadi szereplését és a homerosi elemek taglalását. Megállapítása már alapjában véve olyan jellegű, hogy egyetlen esetleg előkerülő papyrus vagy kézirat rombadöntheti. Főérdeme nem is ebben van — noha a coniecturák kora ezen a romokban heverő területen talán sohasem ér véget — hanem abban a lelkiismeretes és módszeres alapvetésben melylyel minden következtetését előzőleg alátámasztja. Ez a meddőnek látszó-

hypothesis a jelen esetben valóban termékenyítő, mert vele kapcsolatban sok elhanyagolt kérdésre jut egy-egy fénysugár. Különösen figyelemreméltó, a mit a deus ex machináról, továbbá a címek s ezekkel kapcsolatban a töredékek szükségessé vált revíziójáról mond néhány ez irányú kísérletével kapcsolatban.

(Budapest.)

HUSZTI JÓZSEF.

Franz Schramm: Sprachliches zur lex Salica, eine vulgärlateinisch-romanische Studie (Marburger Beiträge zur romanischen Philologie, herausgegeben von Eduard Wechsler, III. Heft). Marburg, Verlag von Adolf Ebel 1911, 8-r. 150 l. Ára 4-80 M.

A vulgáris latinság e nevezetes termékével eddig csupán Pott¹⁾ és Gaul²⁾ foglalkoztak, mindketten specziális szempontból végezték tanulmányaikat, Schramm ellenben úgy az alaktani, mint a mondat-tani sajátosságokat igyekszik megfejteni, a szókincset is figyelembe veszi és magának a lex Salica-nak történetét, a másolatokban való átalakulását is vázolja.

A germán és római lakosság magánügyeit volt hivatva szabályozni ez a törvény; a mindennapi szükség hozta létre; nehogy a bíró önkényesen mondjon ítéletet, a népnek felolvasták a paragrafusokat egy-egy tárgyalásnál, különben pedig mindenkinek kötele-sége volt a törvény ismerete; természetesen tehát, hogy vulgáris nyelven kellett azt megfogalmazni. De vajjon melyik századnak a nyelvén maradt az reánk? A VI. században keletkezett eredeti elveszett, leg-régibb kéziratunk Pipin korából való; ennek az epilógusa, mint «*Clo-deveus törvényeit*» ismerteti a lex-Salica-t, és semmiféle változtatásról nem szól; valószínű tehát, hogy a VI. század nyelve nem érintette idegenül a VIII. századbeli másolót. Nagy Károly korában sok hely-telen javítás csúszott be a szövegbe, a félig művelt emendator sok-szor rosszul emlékezett a klasszikus mintára, melynek alapján változ-tatott a vulgáris fordulatokon. Eredetileg is a nép nyelve, észjárása szerint, de nyelvtani reminiscenciák hatása alatt íródott meg ez a nyelvemlék. Igen becses bizonyítékot nyújt e felfogás helyességére (mely egyébként két kiváló romanistának véleményével is találkozik; így v. ö. Gröber: Archiv f. l. Lex. I. 54 és Meyer-Lübke: Gramm. I. 16 ideszóoló nyilatkozatait) Gregorius tours-i püspök, midőn a saját «hibás» vulgáris-klasszicitását a tanítás és a közélet nyelvének kü-lömböző voltával magyarázza.

Legkönnyebben tartotta meg egy vulgáris módon gondolkodó, beszélő író a régi helyesírást, mint megrögzött képét az élő és hang-tanilag változó nyelvnek. Mégis számos hibára akadunk a szövegekben (t > d, c > g, p > b, b > v vagy u > o és fordítva; i > e stb); közelfekvő feltevés, hogy ilyenkor a kiejtés különbözősége tévesztette

¹⁾ Romanische Elemente in der lex Salica (Höfers Zs. f. d. Wissen-schaft d. Sprache III. k.).

²⁾ Romanische Elemente in dem Latein der lex Salica, Diss. Gies-sen, 1886.

meg az író, de akkor több következetességet várhatnánk a tévedésekben! Biztosabb argumentumhoz kell tehát folyamodnunk. Ilyen a szókincs és a flexio, a mely mélyebben gyökerezett a népies író nyelv-érzékében, mint a helyesírás s így e téren nehezebben váltotta fel a betanult klasszikus alakokat a reá nézve természetes s így helyes képzésekkel, kifejezésekkel. A szókincs és a flexio tehát leghívebben őrizték meg számunkra a VI—VIII. századbéli latin nyelv sajátosságait.

A háziállatok elnevezései között legtöbb tisztán vulgáris kifejezés, a mely sem e korszak előtt, sem a későbbi román nyelvekben nem szerepel; ilyenek különösen az állatfaj különböző czélokra használt egyedeinek elnevezései; például: *admissarius* (= ménlő); *canis pastorem*, utóbbi, mint jellemző összetétel érdekes, *poledrum* (= csikó); *animal*, igazi népies elnevezése a szarvasmarhának, a melylyel más nyelvekben is találkozunk; *capritus*, továbbképzés *capra*-ból; *accipiter* v. *acceptor* (= sólyom). A román nyelvek közül a francziában következő vulgáris eredetű állatnevekkel találkozunk: *caballas* > *cheval*, *porcus* > *porc*, a legérdekesebb *brebis*-nek a jelentésváltozása; *vervez* a *lex Salica*-ban épen «brebis»-vel ellenkező juhot jelent.

A jogi kifejezések ugyanígy részben jelentésváltozáson mentek keresztül, részben új elnevezések, összetételek foglalták el az értelmetlenné vált római *fosculusok* helyét. Érdekes és egyedül a *lex Salica*-ban előforduló összevonás a következő: *coniectare mortem*, a mi annyit jelent, mint összeadni a közösen elkövetett gyilkosság vérdíját; *adpretiare* (= értékelni) új ige, épen úgy *intertiare* (= harmadkézre bízni valamit); főnévvé lett pl.: *capitale* adj., jelentése máig is használatos (=tőke). Altalánosabb értelmet kapott *testimonium* (=tanubizonyság, de tanu is!), továbbfejlődése e változásnak a franczia *témoin*. *Placitum* már nemcsak egyezséget jelent, hanem a törvényeségi határidő elnevezése is. Említést érdemel még néhány latinos végződésű átvett germán szó, mint pl.: *mallobergus*, *forbannire*, *rachineburgius* stb.

Róman nyelvészeti szempontból legfontosabb a *casus-syncretismus*. Legprimitivebb jelenség a közös *praepositio* után álló *accusativus* és *ablativus* összetévesztése, hol? és hová? kérdésekkel kapcsolatlanban. Az *accusativus* sing. kiejtésben, majd írásban is elveszti az *m*-et és hangtani hasonlósága már most még inkább előmozdítja a vulgáris *casus-obliquus* létrejövetelét, a mely *mind a két casus functionóját magában foglalja*. Megmaradnak még egyes *ablativusok*, gondolkodás nélkül alkalmazott, régi megkövesedett kifejezések: *sua voluntate*, *ea ratione*, *aliqua parte*; a *participium absolutum* is megtartja klasszikus alakját: *nolente domino*, *collecto contubernio*, *hoc factum* (!) stb. A *singularisban* beállott *syncretismus* a *pluralisban* nagy rendtelenséget hozott magával; minden *consequentia* nélkül, hol *abl.*-t, hol *acc.*-t használ az író; pl. *tres noctes exactis* v. *exactas*; *impletis noctes*, *noctis* v. *noctibus*.

A román nyelvfejlődésre nézve második alapvető jelenség a vulgáris nyelvnek az az *analytikus* hajlama, mely szerint a *casusfunctioniót praepositio* + *obliquus*-szal helyettesíti: A *genitivus* *partitivus*, *iudicialis* és *qualitatis*-t *de praepositio* fejezi ki; pl. *de terra vero salica*; *de vita culpabilis iudicetur*; *si quis puerum aut puellam de ministe-*

rium furaverit; épen úgy az igék után álló határozói genitivus-t is, pl. et dicat... *de quantum ei fidem fecerat*. E mellett találkozunk egy első pillanatra érthetetlen constructióval is: *a jelzői genitivus t az obliquus helyettesíti*; pl. *rege ancilla, puer regi*; si quis waranium *homine franco* furaverit (v. ö. canis pastorem!) Miképen keletkezhetett ez az illogikus szerkezet?

Vizsgáljuk meg előbb a dativus hangtani változatait is és ennek kapcsán csakhamar eljutunk könyvünk legfontosabb eredményéhez. Az «o» tövűek dativusa összeesett az abl. acc. vagyis casus obliquus-szal; épen úgy assimilálódott a consonantikus-tövek dativusa az obliquushoz, a többi declinatioóban pedig az analogia egyenlítette ki a különbségeket. Ezt a *dativus* t sok esetben *genitivus helyett használták*: *servus puledro, minister bello, templo sacerdos*. Így a genitivus helyén álló obliquus tulajdonképpen dativus. Pluralisban megmaradnak a jellemzőbb genitivus alakok, különösen sokszor használt összetételekben, mint: *furtis caprarum, legamine ingeniorum*; de singularis is előfordul, pl. *solis occasum* stb. A dat. sing. hangtani változásán és helyettesítésén kívül a tulajdonnevek vulgáris összetételei is előmozdíthatták az obliquus-alak genitivusként való alkalmazását; részben az indeclinabilis nevek, részben az egyszerűsítés felé hajló népnyelv honosította meg az obliquus-szal képezett összetett tulajdonneveket.

A dativusnak minden esetben *ad + obliquus*-szal való helyettesítése még nem fejlődött ki a lex Salica keletkezésének korában, máskülömben erősen romanizált stádiumban van a nyelv ez időben.

A conjugatio egynémely változásai is jellemző román sajátosságok; a gyenge perfectumképzés mind nagyobb tért hódít, a passivumot körülírt alak fejezi ki, a *plusquamperf. coniunctivi átveszi az imperf. coni. szerepét*. A két utóbbi jelenség a népnyelvnek praegnans beszédmód után való törekvését, az előbbi egyszerűsítő hajlamát mutatja. Mind a három fejlődési folyamat tetőpontját éri el a román nyelvek kialakulásában.

Csodálatos viszont, hogy a román nyelvek közül épen a vulgárisához legközelebb álló nyelv, a francia, nem őrizte meg amannak egyik legérdekesebb igealakját a (Blase-val egyetértően) *conditionalis*-nak nevezett alakot. Számos példából látjuk, hogy a lex Salica-ban a praes. coni. nemesak egymás mellett fordul elő a perf. coni.-vel, hanem szerepét egyenesen át is adja neki. Más szóval: a *perf. coni. időbeli értelmére való tekintet nélkül egyszerűen feltételezett cselekvést fejez ki*; pl. si servus... *furtum fecerit*...; — si vero nihil tulerit. De vajjon a perf. coni. vagy az ezzel alakilag megegyező fut. exactum funkciójában is nemde a cselekvés lehetősége a főbb értelem a tempus árnyalat háttérbe szorulásával?

A régi jogi formulákban, még Cicerónál, Liviusnál is, előfordul egy a conditionalis értelmével feltűnően rokon igealak, a *sigmás futurum*. Általánosan elfogadott e képzésnek a magyarázata: a *sigmás futurum optativus aoristi* v. *coniunctivus aoristi* helyét foglalja el. Idővel feledésbe ment azonban, de szüksége azért megmaradt, különösen a jogi stílus körében; így a vulgáris korszak egy rokontermészetű igealakot ruházott fel a feltételes actio kifejezésével! Íme második fontos eredménye Schramm fejtegetéseinek.

Végül még egy mondattani megfigyelését említem, a melylyel nyelvemlékünk népies voltát erősíti, t. i. az alany *pleonasztikus* használatát, vagy a mondatok összefűzésére használt primitív *tunc . . . tunc . . .* szerkezetet.

Elismerésünk illeti meg a szerzőt sokoldalú tudásra valló meggyőző érvelésű munkájáért, a melyben újabb értékes eredményeket hozott a vulgáris latin nyelvvvel foglalkozó tudós világnak.

(Budapest.)

ZUBER MARIANNE.

Meyer, Richard M. : Die deutsche Literatur des neunzehnten Jahrhunderts. Berlin, G. Bondi, 1912. N. 8-r. 689 l.

A mű címe voltaképen nem illik teljesen a mű tartalmához, mert a klasszikus korszakot, mely Goethe munkásságával belenyúlik még a XIX. századba, valamint a romantikusok iskoláját is csak röviden, nagy vonásokban érinti, s inkább az utóbbi évtizedek irodalmára, a modern irodalmi irányokra és azok képviselőire, fordítja a figyelmét. A romantikus iskola szerinte nem egyéb, mint visszahatás a nagy klasszikusok ellen, szabadulni akarás azok tekintélyének lenyűgöző hatása alól, a mely gyakran kiváló költői tehetségeket is utánzásra kényszerített. A szempont, melyből az újabb irodalmi jelenségeket vizsgálja, az, hogy mennyiben sikerült egyik-másik írónak a klasszicizmus és romanticizmus ellentétes irányait egybeolvasztani. Tehát nem annyira a különféle irodalmi irányok általános jellemzésére, mint inkább írói egyéniségek találó rajzára törekszik. A nagyobb írónak kívül olykor igen sok kevésbé jelentőset is méltat, úgy hogy a sok név között szinte bajos az eligazodás, s attól tartunk, hogy a szerző is beleesik azon irodalomtörténetek hibájába, a melyeket «Massengräber voll toter Autorennamen oder Büchertitel» néven emleget. Azonban a kissé száraz bevezető részért bőven kárpótol a mű többi része, mely mindenütt élvezetes és komoly kritikával megtartja a középutat a vak dicsőítés és a kicsinylő ócsárlás között. Egyes ünnepekt helyi nagyságokat leszállít a piédesztálról, más igazságtalanul mellőzött kisebb költőt pedig kiemel a homályból, közöttük sok női író is, mint Ada Christent, Betty Paolit stb.

Csoportosítása is új, de kissé önkényesnek látszik. Lenaut, A. Grünt s a Junges Deutschland költőit «Sturm u. Drang» cím alatt foglalja össze és tárgyalja.

A legelőkelőbb helyet két írónak juttatja művében ú. m. Gottf. Kellernek és Theod. Fontanenak, kiknek egészen külön fejezetet szentelt s körülbelül 50 lapon át foglalkozik velük. Valóságos rajongással beszél mindkettőről, s amannak legnagyobb értékét műveinek nevelő hatásában, emezét pedig egészséges realizmusában találja. Elismerőleg nyilatkozik Wilh. Buschról is, a közkedvelt humoristáról és karrikatura-rajzolóról, kissé túl is becsléi jelentőségét, ellenben az újabb elbeszélők közül Otto Ernst műveit csak többé-kevésbé sikerült utánzatoknak tartja s alig szentel neki néhány sort. Ép oly kevésbé méltányolja Zolának s a többi francziának befolyását.

Általában az egész munka rendkívül széleskörű tudással s komoly kritikával készült, de azért nem ment bizonyos személyes elfogult-

ságtól, a mit -- ügylátszik -- a szerző is elismer, midőn az előszó-
ban idézi Goethe mondását: Aufrichtig zu sein, kann ich versprechen,
unparteiisch zu sein aber nicht.

Néhány kiválóan sikerült arckép élénkíti a szöveget; s a külsőleg
is nemes egyszerűséggel kiállított kötetet a költői műveknek meg-
jelenési éveik szerinti csoportosítása rekeszti be, a mi a betűrendes
tárgymutató mellett méginkább megkönnyíti a mű használhatóságát.

(Késmárk.)

WEISZER RÓBERT.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1911/1912.

22. Grünwald Jenő: Adalékok a «Rettungok» korához.
(Petrozsényi áll. főgimnázium, 3—22 l.) — E dolgozatnak czíme nem
helytelen, de egy csöppet sem találó, és alig lesz ember, a ki az
értekezés elolvasása után kissé furcsának ne találná. Helyes czíme
volna talán: «A zsidó a német költészetben Lessing óta». De még
ez a czím sem fejezné ki teljesen a czikk tartalmát.

Szerző Lessingnek egyik legelső művéből, a «Die Juden» cz.
ifjúkori vígjátékból (1749) indul ki és behatóan tárgyalja «Bölcs
Náthánt» (1779) is. A későbbi idevágó irodalomból részletesebben
szól még Pfranger udvari lelkésznek «Der Mönch vom Libanon»
(1782) és Ifflandnak «Dienstpflicht» (1795) cz. darabjairól, de kitér
Lindau Pálnak «Gräfin Lea» cz. színművére is, mely ép száz évvel
a «Nathan» után jelent meg. Közben méltatja Mendelssohn érdemeit
a zsidóság nevelésében és védelmében, hangsúlyozza Chr. W. Dohm
ismeretes filozemita művének («Über die bürgerliche Verbesserung
der Juden», 1781) nagy jelentőségét és a francia forradalomnak a
zsidók egyenjoguságát megállapító döntő hatású határozatával végzi
kissé töredékes fejtegetéseit. Ez volna a dolgozatnak «vörös fonala»,
melyet azonban egy kis fáradsággal ki kell hüvelyezni szerzőnk
kuszált fejtegetéseiből.

A tárgyára tartozó irodalomban szerző elég jártas. Lessingre
vonatkozólag főforrása természetesen Schmidt Erich kitűnő műve, a
zsidók irodalmi szerepeltetését illetőleg fölhasználta A. Dreyfuss
szellemes, de részletekbe nem bocsátkozó népszerű előadása és a
zsidók modern történetére vonatkozó néhány munka mellett, az
amerikai Herbert Carrington alapos német dissertációját («Die Figur
des Juden in der dramatischen Literatur des XVIII. Jahrhunderts»,
1897) és Oskar Frankl szélesebb körű könyvét («Der Jude in den
deutschen Dichtungen des XV., XVI. und XVII. Jahrhunderts»,
1905). Anyaga és részben szempontjai is e művekből származnak, de
szerzőnk azért nem önállóan kivonatoló. Vannak sajátos megfigye-
lései és ügyes megjegyzései, felfogása is általában helyes, ha minden
ítéletét pl. Pfranger és Iffland darabjainak művészi értékéről, nem is
tudnám aláírni. Néha kellett-nél többet is olvas ki szövegeiből. Lessing
hőse pl. a «Juden» második kiadásában (1767) «von meinen Brüdern»

helyett azt mondja: «von meinem Volke» és «mein Geschlecht» helyett «meine Nation». Ehhez megjegyzi szerző: «Mintha Lessing előre sejtette volna, hogy valamikor ismét (?) kérdés tárgya lesz, vajon nép-e a zsidó közösség vagy «em.» Nem hiszem, hogy Lessingnek valaha ily sejtelme lett volna. Azt sem hiszem, hogy a zsidó beszédmód, melyet a XVIII. században, jóakarattal is, hallattak a színpadon (de nem Lessing darabjaiban), «a fület nem sérti, inkább egy kis melegeget önt a hideg (?) német szavakba és mondatainak (?) nehézkes szórendjébe» (12. l.).

A zsidó a régi drámának kedvelt alakja, de hagyományos, tipikus alakja: vagy gazember vagy groteszk figura; azaz az irodalom zsidócellenes: termékei komoly vagy satirikus vádiratok, ill. pamphletek a zsidók ellen. A régi írónak azonban alig volt, nézetem szerint, a zsidósággal szemben, melyet persze nem kedveltek, tudatos álláspontjuk; ők egyszerűen felhasználták a népszerű alakot, a nélkül, hogy szándékosan filo- vagy antiszemitáskodni akartak volna. Félhasználták mint a commedia dell' arte (többé-kevésbé módosított) szereplőit is. Lessingnek első zsidó szereplője is ily tipikus alak, de a legmelegebb emberszeretettel megrajzolva. Mégis: a darabnak félreismerhetetlen rokonszenves tendenciája még rendkívül félénk: zsidó férfi, bármily derék is, és keresztény leány nem lehetnek egymáséi: egy világ választja el őket egymástól. Milyen más már egy emberöltő múlva a «Nathan» levegője: keresztények, zsidók és muzulmánok egy család tagjai!

Grünwald dolgozata, úgy látszik, elég jól van írva, de erről biztos véleményt bajos mondani, mert régen olvastam nyomtatványt, mely oly botrányosan hemzsegne a sajtóhibáktól, úgy hogy néha egész mondatnak értelmét inkább csak sejtetni. Pedig ép ily dolgozatnál, mely az ifjúság kezébe kerül, nagyon kellene ügyelni a stílus és alak kifogástalanságára.

Még egy pár kis megjegyzést. A Lessing-féle «Rettungot» nevezhetnők «Védelemnek», hisz a nagy író e remek dolgozataiban védelmezi a multnak elrágalmazott embereit, a kiket rosszakaratú, esetleg csak elfogult vagy botrányt hajhászó kortársak, utóbb pedig az előzőktől félrevezetett hagyomány beszennyeztek. De a «Rettung» szó megtartása magyar szövegben mégsem oly sértő, mint a 15. lapon «Richard Löwenherz», a kinek vagy nemzeti nevét kell meghagyni vagy, a szokásnak megfelelően, Oroszlánszívű Richardnak nevezni. Az is furcsa fogalmazás (17. l.), hogy Bölcs Náthán «Lessing vallási elveinek megtestesített alakja». De akad stíláriis kifogásolni való még jóval több is. A szerkezet furcsaságaihoz tartozik az is, hogy szerző a 21. lapon említi Mendelssohn barátját, Marcus Herzet, «a kinek nevével már találkoztunk». Persze hogy már találkoztunk vele, de nem ebben az értekezésben, pedig szerző megjegyzése erre céloz.

De nem folytatom, nehogy az a látszata legyen, mintha szerző dolgozatát rossznak tartanám. Nem rossz, sőt érdekes és tanulságos, de kissé hanyagúl van írva és még hanyagabbúl javítva. Jövöre több gondot és figyelmet kérünk, ha szerző újra tollhoz fog és ír, pl. «A zsidó a magyar költészetben» címmel, dolgozatot, a mit melegen ajánlok neki.

(Budapest.)

HEINRICH GUSZTÁV.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1913 okt. 8-án *follovasó-ülést* tartott, melyen *Grayger Róbert* felolvasta *dr. Trostler Józsefnek* «A Füle-mile történetéhez» című dolgozatát.

A felolvasó-ülést *választmányi ülés* követte, melyen *Heinrich Gusztáv* elnöklete alatt jelen voltak: *Hegedüs* alelnök, *Császár*, *Láng* szerkesztők, *Alszeghy*, *Binder*, *Ráyer*, *Finály*, *Fodor*, *Incze J.*, *Kempf*, *Melich*, *Székely*, *Váczy*, *Vértesy* és *Papp* második titkár, mint jegyző.

1. A pénztáros jelentése szerint bevétel 13,738·28 K, kiadás 5262·51 K.

2. A társaság tagjai közül megjelentek: *Boros Gábor* választmányi tag, *Horváth Balázs*, *Markusovszky Sámuel*, *Vámbéry Ármin* tiszteleti tag. *Elhunytokról* mély részvétellel értesült a választmány.

3. Új rendes tagok: *Baranyai Zoltán* rendkívüli tag (aj. *Császár*), *Bányay Géza* gyak. tanár (aj. *Láng*), *Bujár Károly* keg. r. tanár (aj. *Láng*), *dr. Dengyel Lajos* gyak. tanár (aj. *Láng*), *Horváth Endre* gyak. tanár (aj. *Láng*), *Huszár György* ref. főgimn. tanár (aj. *Császár*), *Kilár István* gyak. tanár (aj. *Láng*), *dr. Módi Mihály* kir. kath. főgimn. tanár (aj. *Láng*), *Neszveda Károly* főgimn. tanár (aj. *Nemes Károly*), *dr. Pitroff Pál* főreálisk. tanár (aj. *Császár*), *Popinszky Nándor* prem. r. tanár (aj. *Láng*), *Relković Davorka* (aj. *Császár*), *Toperczer Valéria* középisk. tanárnő (aj. *Czebe*). — Új rendkívüli tag *Vértés Sándor* tanárjelölt (aj. *Császár*).

4. *Arad* szab. kir. város meghívta a társaságot közművelődési palotájának felavatására. A választmány *Burián János* választmányi tagot kérte fel, hogy a társaság képviseletében az ünnepen jelenjen meg.

5. *Hegedüs István* alelnök kívánatosnak tartaná, hogy a társaság közgyűlésén valaki fejtsen ki, mily veszedelmeket rejtenek magukban azok az újabb közoktatásügyi reformjavaslatok, melyek a latin nyelv tanítását a középiskolában szűkebb határok közé akarják szorítani. A választmány *Hegedüs Istvánt* kéri fel, hogy a legközelebbi közgyűlésen elnöki megnyitó keretében világítsa meg a fontos ügyet.

6. *Heinrich Gusztáv* elnök jelenti, hogy *Hornyánszky Gyula* a kolozsvári egyetemen elfoglalta tanári székét s ezért titkári kötelességeit nem teljesítheti. *Heinrich Gusztáv* indítványára a választmány *Papp Ferencz* második titkárt bizza meg, hogy a legközelebbi tisztújításig az első titkári teendőket is végezze el.

7. Egyéb folyó ügyek elintézése után a gyűlés véget ért.

— *Herder* munkái. *Herder* munkáinak hatalmas nagy kiadásából végre megjelent az utolsó, a XXXIII. kötet (246 lap), melylyel a modern philológiának egyik legkitűnőbb alkotása számos akadály elhárítása után szerencsés befejezését nyerte. Harminczhat évvel ezelőtt, 1877-ben, jelent meg az első kötet *Suphan Bernát* szerkesztésében, a ki haláláig (1912) folytatta e legkedveltebb munkáját. Jeles dolgozótársai, *Ředlich Károly* és *Hoffmann Ottó*, már előbb elhunytak, csak *Steig Reinhold*, a ki a nagy vállalatból három kötetet szerkesztett, élte túl őket és ő adta ki most a

befejező XXXIII. kötetet. Ennek főértéke, hogy némely érdekes pótlásokon kívül, Herder munkáinak pontos időrendjét közli és teljes névmutatót nyújt az egész vállalathoz. De ez a kötet mégis kissé furcsa. Suphan ugyanis kinyomatta ezt a kötetet már 1901-ben a 199. lapig, úgy hogy Steig most nemcsak az előző 32 kötethez, hanem ezen 199 laphoz is kénytelen pótlásokat közölni. A kötet azért két ízben hoz «Pótlásokat az összes munkákhoz», «Herder műveinek időrendjét» és «Névmutatót». Ez bizony kissé kényelmetlen és a kiadó meghozhatta volna, tekintettel a vállalat monumentális voltára, azt a szerény áldozatot, hogy a régtől kinyomtatott 199 lapot megsemmisíti és lehetővé teszi a nagy kiadás egységes befejezését. De így is rendkívül becses ez a kötet, mely az újabban ismét föllendült Herder-tanulmányokhoz megadja a megbecsülhetetlen, nélkülözhetetlen alapot. h.

— A philhellenismus egykor és most. Ezen a címen (Der Philhellenismus einst und jetzt. München, Beck, 1913.) jelent meg nemrég az a felolvasás, melyet A. Heisenberg, a müncheni egyetemen a közép- és újrögör philologia tanára, 1912 december 8-án tartott Münchenben a harcztéren levő görög hadsereg javára. Magvas rövidséggel adja a görögség történetét Konstantinápoly elcsúszásától napjainkig, és kifejti, miért halt ki napjainkban az a rokonérzés, mely a mai görögök iránt nagy szabadságharczaik idejében egész Nyugat-Európában, de különösen Németországban annyira magával ragadta a lelkeket. Ennek az idegenkedésnek oka kettőben keresendő: a tájékozatlanságban és a politikában. Lebecsüljük a mai görögöket, mert nem ismerjük őket, és nem ismerjük őket, mert nem ismerjük a középkori (byzantiumi) görögöset, melynek egyenes folytatása a mai görögség. A mai görög népnek is ugyanaz a két fő karakterisztikum van, mint a byzantiumiaknak, t. i. az ógörög hagyomány és az orthodox egyház keresztény szelleme. Már a nagy görög szabadságharcz korában élő philhelléneknek se volt érzékük az orthodox egyház szellemi öröksége iránt, és a mai művelt nyugateurópai Homeroszt és a Bibliát két külön világot emlékeinek tartja, holott a közép- és újkori görög szemében ez a kettő egységet tesz, előttük mind a kettő a görög szellem alkotása. Nagyon helyesen emeli ki Heisenberg, hogy a byzantinizmus nem hátránya, hanem előnye és dicsősége a mai görögségnek, és hogy végzetes hibát követnek el azok az egyesek vagy pártok Görögországban, kik megkísérik a mai görög nép művelődésének eme alapjait megingatni, és szellemi életét új, idegenszerű elveken fölépíteni. De az európai politika sem kedvez a görögöknek. Németország (no meg mi is) politikai tekintetéből, nagyhatalmi állására való tekintetből tartja szükségesnek Törökországot. Ámde, jegyzi meg nagyon jól Heisenberg, talán bölcsőbb politika volna most a görögöket, kik nem szlávok, és soha se is lesznek azok, nem erőszakkal Keleteurópa karjaiba hajtani, mert egy erős görög állam Európa délkeleti oldalán politikailag is jobb szolgálatokat tehetne Németországnak (és nekünk is), mint az immár összeomló Törökország. Ezek a 40 lapra terjedő felolvasásnak legfőbb pontjai, de van még több a görögök javára szolgáló igazság benne elmondva, miért is melegen ajánljuk az egészet elolvasásra. P. V.

— B. Eötvös József első beszédei az 1839/40-iki országgyűlésen. Eötvös műveinek kiadói mind 1840 febr. 26-ikától kezdik politikai beszédei közlését, tehát csak a febr. 25-én megindított förendi naplót vették figyelembe, s ez történt abban a kiadásban is, mely még Eötvös életében indult meg műveiről. Minde kiadások és kiadók nem ismerték az *Országgyűlés Tudósítás* cz. kéziratú lapot, melyet az 1839/40-iki orsz.-gyűlésről Stuller Ferencz adott ki írásban Kossuth Lajos hasonló

frott közleményei (1832—6-iki orsz. gyűlés) mintájára. (4 r. alak, 1—91. sz., 1839 jun. 7-től 1840 máj. 12. 824 írott lap, a 73-ik számtól Stuller és Bodon Abraham szerkesztésében.¹⁾ Ebben az 1840 febr. 26-ika előtti időből Eötvös három beszéde maradt ránk; de tartott valószínűleg többet is, tekintve elég gyakori azutáni felszólalásait. De bárhogyan áll is a kérdés, az bizonyos, hogy első, tehát ú. n. «szűz»-beszédét már 1839 decz. 30-án megtartotta, midőn a Főrk. a Rd.-nek a vallásügyben készített izenetét és különösen ennek 1. pontját tárgyalták (l. *Magyarorsz. közgyűlésének Írásai*. 1839 40. II. 220. l.), mely a reversalisokról szól. Eötvös első beszéde ép úgy szól az egész izenetről, mint kivált erről a pontról.

«Ifjabb b. Eötvös: ha a' tek. Rk. izenetében előadott kívánatokban valami olyat látnék, mi vallásom érdekével összeütközésben áll, ha csak távolról sejdíthetném azt, hogy e' kívánatok pártolása által ezen vallás, mellyben születtem, és neveltetem, s mellyben az ország lakosainak többsége él — magas állásáról lelépni, 's azon áldó befolyásáról, mellyet a népre gyakorol — lemondani kéntelenítenék, magam volnék az, ki minden tehetségemet arra fordítanám, hogy a Mlgos fő Rket e' kívánatok elfogadásától visszatartóztassam. Arra, mi a' Catholica hitvallásnak lényegéhez tartozik, a' törvényhozó testnek befolyása nincsen, arra, miben milliók lelki boldogságukat 's éltöknek legszebb reményeit keresik, a' törvényhozó test nem terjesztheti ki hatalmát, nincs hatalom, nincs önkény, melly a' szabadságot a' végső menedékhelyéből, lelkiismeretünkéből kitilthatná! Az egész előttünk lévő tárgy tehát csak e' két kérdésnek megfejtésétől függ: 1-ör valjon a' t. Rk. izenetében előadott kívánatok a' Catholica hitvallás lényegével ellenkezésben állanak é? mert ha úgy, akkor a' törvényhozó testnek a' kívánatok elfogadására joga nincsen. 2-ör valjon ha ezen kívánatok a' Catholica hitvallás lényegéhez nem tartoznak, 's azért olyanok, mellyekre a' törvényhozó test hatósága kiterjeszkezhetik, hasznos-é azoknak elfogadása az országra? mint egészre nézve, most csak a' tanácskozás alatt lévő pontra szorítván beszédemet, nem akarok szólanı bővebben a' reversalisokról, nem akarom megfejtetni, valjon célirányos-é általában azon természeti jogot, mellyel minden atya gyermekeinek nevelésére bír, az atyának átengedni, egy jól elrendezett országban is valjon kívánatos-é főképp oly atyának átengedni ezen jogot, ki midőn gyermekének más hiten való neveltetését igéri, ez által legalább indifferentismusának adja némi bizonyítványát, hanem csak azt kérdem, valjon ezek a' Catholicus hitvallás lényegéhez tartoznak-é? (zajos éljen) teljes meggyőződésemből azt tartom, hogy *nem*; a' Catholica hitvallás lényegéhez tartozik az, hogy szabadon folytathassa oktatásait, hogy szent kötelességének teljesítésében senki által ne bántassék, ne háboríttassék, hogy oktatás által szabadon terjeszthesse hívei számát, de az, hogy privat contractus által szaporítsa híveit, hogy egy szenvedélyektől elragadtatott férfi, midőn házasságra lép, csak azért, hogy kívánatait teljesíthesse, születendő gyermekei vallásáról szerződést kössön, ez a' Catholica hitvallás lényegéhez nem tartozik, (hangos éljen!) 's a' Catholica anyaszentegyházra fontos csak akkor lehetne, ha annak magas tekintete híveinek számától függne, 's nem oktatásának tisztaságától, 's nem céljainak szentségétől. De megengedvén azt, hogy a' Catholica hitvallásnak tekintete híveinek

¹⁾ Itt is ki kell emelnünk, hogy az 1848 előtti hazai történelemre nézve nagy fontosságú volna úgy a Kossuth, mint a Stuller *Országgyűlési Tudósításai*-nak kiadása, melyek rendkívül jellemző politikai és szellemi rajzát adják annak az időnek. Az 1843/44-iki kerületi naplót kéziratból kiadta Kovács Ferencz: *Az 1843/44-ik évi magy. országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója 1—VI. 1894*, pedig ez minden fontosága mellett is kevésbé jellemző.

számával csakugyan nő, kérdem a Mlgos fő Rket, vajlon a' reversalisok megszűntetése után a' Catholica hitvallást követőknek száma nem fog-e növekedni? Mert ugyan mi más történnék a' reversalisok megszűntetése után, minthogy az egyenlőség állittatik helyre a' két felekezet közt, 's ez ki másnak használ, mint a' többségnek, vagy azt gondolja talán valaki, hogy vallásunknak pártolásra van szüksége? hogy híveit csak törvény tartja össze? hogy terjeszkednie csak engedmények által lehet? Én mint Catholicus ellentmondok ezen állításnak, és bátran kimondom meggyőződésemet, hogy azon milliók közt, kik a' Catholica hitvallást követik, nincsenek ezek, kiket engedmény, vagy üldözés vallásukban megtántoríthatna, (éljen!) nézzünk határainkon túl, ott, hol e' vallás pártolva nincsen, nem látjuk-e mégis terjeszkedését Irlandban annyi üldözések közt? nem látjuk-e terjeszkedését Angliában, hol az uralkodó egyház minden erővel ellene törekedik, nem-e Americában, hol ezt törvény nem pártolja? nem áll-e maga e' vallásnak kezdete dicső példaként előttünk, hol egy pár szent férfi érezve magas hivatását, 's feláldozva éltét, bátran áll egy ellenkező világ ellenébe, hol pártolója nem volt más, mint az igazság, hol híveit nem várta jutalom! nem várta más, mint azon dicsőség, mely kint pad és vesztőhelyen környékezi az állhatatost, 's nem győzött-e mégis a' vallás? nem emelkedett-e diadalmasan a' szétbomlott római birodalom romjai felett, nem terjeszti-e 100 milliókra áldott hatalmát, 's most midőn a' vallás megerősödött, midőn hazánk többsége követi oktatását, nekünk pártolásra volna-e szükségünk? nekünk engedmények, 's törvények kellenek-e? én még egyszer ellent mondok ezen állításnak, 's hivatkozom a' Mlgos fő Rkre, hivatkozom mindazokra, kik hazámban e' vallást követik, nem mondtam-e a' közmeggyőződést? (helyes) De ha a' reversalisok a' Catholica hitvallásnak lényegéhez nem tartoznak, vajlon azoknak megszüntetéséből, melyet az országnak egy része olly forróan óhajt, nem következnek-e némű haszon az országra, mint egészre nézve is? Tekintsük helyzetünket, mióta az 1790:26. czikk törvényé lett, a' vallásos elnyomás, hálá az Égnek! hazánkban megszűnt, minden felekezetű hontársaink egész szabadsággal gyakorolják vallásukat, 's habár külön oltárok által imádvá istenüket, a' nagy pillanatokban egy hazaszeretet, királyuk iránti egyenlő hívség lelkesíté mindég e' hon külön vallásu polgárait, de bármí fájdalmas legyen megvallanunk, a' mindennapi életben ez az egyetértés nem létez többé. Tekintsünk körül, 's ha önmagunkat csalni nem akarjuk, több ellenségeskedésért több mélyen érzett keserűséget fogunk találni, főképp az utolsó években, mint e' haza javára kívánatos, mint egy hon polgáraihoz illő volna. 'S mi más adott erre alkalmat, mint az, hogy a' külön vallások között egyenlőség nem létezett? mi más, mint e' reversalisok? — a' hat heti oktatás — egyszerűval mindazon engedmények 's kiváltságok, melyek a' Catholica hitvallásnak nem szükségesek, melyek rá nézve meggyőződésem szerint nem is hasznosak 's melyek reformált hontársaink által mégis megannyi bántásoknak tekintetnek. Az 1791:26. törvény többet adott reformált hontársainknak, minthogy egyenlőséget reményleniök nem lehetne, kevesebbet, minthogy megelégedhetnének, minekelőtte az egyenlőséget elérték. Sörelmek támadtak, a' vallási viták tölték el országulásainkat, vallási viszálykodások az országot egyik határáról a' másikig, 's az egyes polgárok, kik véleményeikben külön váltak, eltávoloztak egymástól érzenyeikben is. Lehet-e nagyobb érdeke a' hazának, lehet-e szebb fenségesebb feladása a' törvényhozásnak, mint e' viszálykodások megszüntetése? lehet-e nagyobb érdeke magának a' vallásnak, minthogy az pártok jelszavával nem használtván többé, mint minden, mit ellenkező felek zászlójoknak vettek, szét ne tépessék a' viták között? Mondjuk ki az egyenlőséget 's a' pártok zaja hallgatni fog. Miként apáink az 1791:26. czikk által megszüntették az elnyomást, úgy szüntessük meg mi annak színét is, 's habár egyesek, kik a' most felvett szokások szerint a' Catholica hitvallásban neveltetnének, más vallást fognak is követni, a'

vallás az, mely a' szívben és tetteinkben fekszik, nyerni fog ez által, 's nyerni a' haza, melynek vallásosságánál erősebb talpköve nincs, 's nyerni a' nemzet, mely csak polgárainak egyessége által erősül.» (Előadását hossz-aszias eljen követé) [*Országgyűlési Tudósítás.* 517. l.]

Ezt a beszédet gr. Széchenyi decz. 31-iki beszédében nemcsak kiemelte, hanem nézeteihez csatlakozott, (L. kiadva *Akadémiai Értesítő* 1913. nov.-i f.) s Lonovics József esanádi püspök is foglalkozott vele, de czáfolva. (*Országgyűlési Tudósítás* 553. l.). Erre B. Eötvös decz. 31-én a következőket mondta:

«Azon nézetből indulva, hogy az 1790:26. cz. igenis sarkalatos, a' mennyiben a' békekötéseken alapul, a' mennyiben a' vallások szabadságát, kölcsönösségét és egyenlőségét biztosítja, nem is hiszi, hogy a' Rk. ezen törvénynek megszüntetését kívánják, hanem csupán az idő szelleméhez leendő módosítását, hogy pedig ezt tenni joga van a' törvényhozásnak, az magának a' törvényhozásnak eszméjéből világos, ha szabad volt — úgymond — 1608-ban pacificalni oly sok véres harcok után, mért ne volna szabad most béke idején! A csanádi püspök ur által előadott historiai adatok is azt bizonyítják, hogy a' vallás tárgyában gyakran történtek módosítások, mért ne történhetnének most is, avagy nem lehet-e az útkornak megmutatni azt, hogy 1839-ben a' vallások egyenlősége hazánkban lábra állított! A reversalisoknak jövőre leendő megszüntetésére is azon ok vezérelte a' fő Rket, hogy hazánkban a' kívánt béke és egyetértés újra visszajöjjen. E' cél el nem éretik, ha csak a' vallások tökéletes egyenlősége ki nem mondatik. Igen helyesen jegyezte meg gr. Széchenyi István, hogy minden nyomás ellennyomást szül; ha egyiknek a' másika felett engedmények adatnak, akkor egyik a' másika ellen fog szüntelen harcolni. Legjobbnek tartaná a' szülő magára a' Cath. anyaszentegyházra nézve is, ha ezen vallásbeli vitások örökre megszűnnének, 's orsz.-gyűlési tanácskozások alá ne kerülénének, ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha a' vallások egyenlősége törvény által kimondatik.» (*Országgyűl. Tudósítás.* 557. l.)

(A fórk. 30 szóval 26 ellen a rendi izenetet nem fogadták el ebben a pontban.)

1840 jan. 4-én a főrendek a vallási izenetnek azt a pontját tárgyalták, hogy a r. kath. ifjak protestáns iskolákba járhassanak és prot. nevelőjök lehessen. Ebben a tárgyban b. Eötvös József így szólt:

«Felállított elvemnél fogva itt is egyenlőséget kívánok. A koronaór (gr. Teleki József) ő execa nyilatkozata egészen megszünteté gr. Majláth János urnak aggodalmait. Hallottam itt még azt is, hogy a' Cath. ifjaknak prot. oskolákban járhatása tiltva van ugyan, de ő Fels. adhat rá engedelmet, ha ez így van, akkor én a' Cath. hitnek ezen engedelemből semmi kárát sem látom, mert nem teszem fel, hogy Cath. fejedelmünk a' Cath. hit kárára engedelmet adna. Hogy porosz orsz.-ban Cath. és Prot. história létez, azt nagy érdekekkel tanultam meg ma; de nem tehetem fel sem egyik, sem másikról, hogy csupán egyes felekezet ellen törve, hazugságot foglalna magában. A' másik pontra nézve kezét fogok a' nyitrai püspök (Palugyay Imre) ural abban, hogy a' nyilvános oskolákat élébe tette a' házi nevelésnek, mert már maga az a' nyilvánosság, az a' több évi együttlét, a' közöttük lévő egyenlőség, oly nagy haszon, hogy azt semmi magánnevelés ki nem pótolhatja. De ha ő Felségének a' nevelésre feltüyeleti joga van, mit én is fenntartani kívánok, azt nem csupán a Prot., hanem a Cath. nevelőkre is kívánám kiterjesztetni. Pártolom a Rk. nézetét.» (U. o. 587. l.)

Eötvös több beszéde még kivonatban sem maradt fenn az országgyűlés első, nagyobb feléről. Az 1840 febr. 25-én megindított főrendi napló közli többi beszédét s így azokra utalunk. Egyébként az *Országgyűlési tudósítások* még csak pár szavazását említik meg, mint jan. 11-én a szólás-szabadság kérdésében, febr. 20-án ugyane kérdésben valószerűen fel is szólalt. [Egyebekre nézve utalok Ferenczi Z. B. *Eötvös* J. 43—47. l.]

(Budapest.)

FERENCZI ZOLTÁN.

— Verseghy «Klárrikához» című költeményének forrása. E nagyon eltérő két változatban (Császár-Madarász kiadás 225. és 389. l.) reánk maradt költemény forrására már KAZINCZY utalt az *Annalen der Literatur und Kunst* 1809 júniusi számában megjelent kritikájában, melyet a közlés előtt RUMY Károly — épen a szóban forgó költeményt illető részben is — átjavított. (L. Verseghy id. kiad. 325. és köv. lk.): «... Noch besser sind aber die aus deutschen Liederdichtern, Bürger, Gleim und andern übersetzten Stücke... Gleims reizendes Lied an Solly, hier an Klärchen, obgleich nicht ganz glücklich übersetzt.» (Kazinczy szerint eredetileg: «nicht ganz glücklich, aber doch nicht unwerth dieser Sammlung». GLEIM munkáiban *An Solly* című költemény nincs, de evvel a címmel jelent meg a költemény JACOBI *Iris*-ében. (Des dritten Bandes zweytes Stück. 1775. 151—152. l.) Később a költeményt besorozta *Hüttchen* című dalciklusába, melyet kézirati hagyatékából először KÖRTE Vilmos adott ki. (*Gleims Werke*. 1813. VII. kötet.) E kötetben az említett versnek három változata is megvan. Motivumaiban mind a három megegyezik VERSEGHY költeményével: 1. a kunyhó a zöld mezőn, 2. előtte a nagy fa, mely naptól és széltől védi, 3. a fán a csalogány, 4. a fa mellett a patak, 5. a kedvest hívja a kunyhóba. Verseghy régebbi változata, melyet a Császár-Madarász-kiadás a zirczi apátsági levéltár kéziratából közöl, elég híven megegyezik a német eredetivel (GLEIM id. kiad. VII. 3. l.):

Ich hab' ein kleines Hüttchen nur
Es steht auf einer Wiesenflur,
Die Wiesenflur ist gross, ist schön!
Willst mit in's Hüttchen gehn?

Am Hüttchen klein steht gross ein Baum,
Vor welchem sieht das Hüttchen kaum,
Schützt gegen Sonne, Kält' und Wind
All' die darinnen sind!

Und eine liebe Nachtigall
Singt auf dem Baume süssen Schall,
Dass jeder, der vorüber geht,
Ihr horcht und stille steht!

Und unter'm Baum' fiesst hell ein Bach,
Schwätzt alles süss dem Vogel nach;
In diesem Hüttchen bin allein,
Mag's länger nicht mehr seyn!

O du, mein Liebstes auf der Welt,
Das Hüttchen dir gewiss gefällt;
Bist zärtlich, rauhe Winde wehn:
Willst mit in's Hüttchen gehn?

Egy pitzin kunyhóm vagyon tsak
amott hol bárányim járnak,
egy víz mellett 's a' víz tiszta,
jer! Doris kunyhómba.

Előtte áll egy magos fa,
melly egiszlen be-borittya,
ez nap ellen vár azoknak,
kik benne vigadnak.

Egy ágon ül kis filmile,
hangzik jajjal tölt éneke
úgy, hogy a ki arra sétál,
néz, bámul és megáll.

Szép tsermelye foly alatta,
mely Ithis torkát gúnyollya,
itt laktam soká egyedül
nem többé társ nélkül.

Ó! kints! ki fel-érsz mindennel,
fog tetszeni kunyhóm, hidd-el.
Genge vagy! szél fúj orczádba,
jer vélem kunyhómba.

A német költemény egy változata megjelent az Eschenburg-féle ismert gyűjteményben is (*Beispielsammlung zur Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften*. V. köt. 85. l.) és pedig két másik költeményével együtt Gleim maga választotta ki ezt. Ez a változat azért érdekes, mert első strófájával — de csakis az elsővel — még jobban egyezik Verseghy költeménye:

Ich hab ein kleines Hüttchen nur, *An einem Bach*; der Bach ist klein!
Es steht auf einer Wiesenflur *Könnt aber wohl nicht heller seyn!*

A későbbi magyar változatok már csak ennek a forrásához eléggé ragaszkodó első alaknak önálló s a német változatokat figyelembe nem vevő, Verseghy szokása szerint bővített átdolgozásai. Gleim maga is szerette ezt a versét; de elterjedt az a német nép körében mint népdal is. Első sorának ismeretében utalhatunk most már HOFFMANN VON FALLERSLEBEN és PRAHL többször idéztük gyűjteményére is (*Unsere volkstümlichen Lieder*), mely a költemény dallamának lelőhelyeit is felsorolja. Mi itt csak annyit említünk meg, hogy mint népdal, különösen Thuringiában terjedt el, az ERK-BÖHME-gyűjtemény (*Liederhort*) pedig Hessenben és Nassauban még 1890 körül énekelt változatát is közli. (A költemény dallamáról l. még bővebben Max FRIEDLÄNDER *Das deutsche Lied im 18. Jahrh.* II. 63—66. l.)

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

— Adatok az Agrippa-mese eredetéhez. Bizonyos relatiók szerint Menenius Agrippa a secessio alkalmával a tagok lázadásáról szóló mesével csendesítette le a sorsával elégedetlen népet. Mindennek semminémű történeti hitelességet nem tulajdoníthatunk, mivel az egyetlen historicus adat Liviusnál található (II. 32), mely ismét gyanus annális-tákra megy vissza — nem tulajdoníthatunk annyival is inkább, mivel több adat kétségtelenné teszi a hasonlat vándorló jellegét, tehát teljesen függetlenül a secessiótól és Agrippától.

Weissenborn Livius-kiadásában²⁾ ad c. II. 32 hivatkozik Cicerónak három helyére (Or. 1, 3, 11.; N. D. 2, 54, 134. sq; Off. 2, 5, 16.); következéleg a mese már Livius előtt megvolt közmondásszerű hasonlat jellegében. Ezért teszi Moritz Müller³⁾ Livius idézett helyére ezt a meg-

¹⁾ Itt Verseghynél négy sor van, melynek egyik német változatban sincs megfelelője.

²⁾ Berlin, Weidmann, 1861.

³⁾ Teubner² 1888.

jegyzést: «Eine *Anspielung* auf die Fabel, welche Menenius hier vorträgt, findet sich bei Cic. off. 3, 5, 22.» A megfelelő hely ez: «Ut si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari et interire totum corpus necesse esset: sic, si unusquisque nostrum rapiat commoda aliorum . . . societas hominum et communitas evertatur necesse est.»

Visszamenet az egész latin irodalomban nem maradt régebbi nyoma a tagokról szóló hasonlatnak. Fellép azonban Xenophonnál és a görög klasszikusok közt csakis nála (Memorab. II. 3, 18.), a mi támasztó pontot nyújthat a következtetésre. Sokrates itt feddi Chairekratest, a miért barátjával Chairephonnal egyetértés helyett haragot tart s így folytatja: «Ti ugyanis hasonlítotok a két kézhez, melyeket isten arra teremtett, hogy egymás segítségére legyenek; de nem ezt teszik, hanem iparkodnak egymást akadályozni — vagy a két lábhoz, melyek isten rendeléséből közös munkára születtek; de csak azzal törődnek, hogyan álljanak egymás útjába. Hát nem volna nagy esztelenség és veszedelem, ha kárunkra fordítjuk azt, a mi hasznunkra létezik?»

Nem alaptalan tehát az a föltevés, hogy a hasonlatot mint görögből eredő másodlagos átvételt mese alakjában aulták Agrippa ajkára annalista kezek és post eventum a mese hatásának tulajdonították a kibékülést. Sajátságos, hogy a sokratesi hasonlat nem tűnt fel sem Raphael Kühnernek (Teubner, 1882.), sem Rudolph Mückének (Berlin, 1889.), utóbbinak már 6. kiadása volt kezében. Egyik sem hivatkozik Liviusra, még kevésbbé más helyekre, pedig ily allusio többet érne sok üres jegyzetnél. Az egyetlen Moritz Müller (i. m.) említi Xenophon idézett caputját; vele azután az egész mesének nyomavész.

A harmadik latin hely: Seneca (de ira II. 31) nem sokat dönt a mese genesisében, mert e korban legalább is Cicero és Livius megfelelő helyei közismertek voltak. Seneca a polgárok egyetértésére hivatkozva idézi a hasonlatot, mert úgymond: «Nefas est nocere patriæ: ergo civi quoque; nam hic pars patriæ est. Sanctæ partes sunt, si universum venerabile est. Ergo et homini. Quid, si nocere velint manus pedibus? manibus oculi? Ut omnia inter se membra consentiant, quia singula servari totius interest; ita homines singulis parent, quia ad cœtum geniti sumus. Salva autem esse societas nisi amore et custodia partium non potest.» (Biponti, 1800.) Kár hogy e sorokat önálló gondolataként szerepelteti, pedig nem tekintve azt, hogy jól ismerte Livium és Cicerót, az alapgondolat beállításában egyezik Xenophonnal. (Ha egymásnak ártunk, önmagunknak ártunk.)

A görög forrásoknak időrendi elsőségére döntő fontosságúnak tartom Xenophon fennebbi adatán kívül Pál apostol I. korinthusi levelének XII. 12—27. helyét, mely bizonyára nem latin forrásra megy vissza. Egyezésben a liviusi típust mutatja, a mennyiben beszélteti a tagokat, míg egyéb forrásokban a beszéltető jelleg hiányzik. Idézem a szakasz fontosabb sorait:

12: Mert valamint a test egy és sok tagja vagyon, a testnek pedig minden tagja, noha sok, mégis egy test: úgy van a Krisztus is.

21—24: Nem is mondhatja a szem a kéznek: Nem szorulok rád; vagy ismét a fő a láboknak: Nincs rátok szükségem. Sőt inkább épen a melyek a test erőtlenebb tagjainak látszanak, azok a szükségesebbek; és a miket a test alábbvaló tagjainak tartunk, azokat bővebb tisztességgel ruházzuk; s a mi bennünk tisztességtelen, bővebb tisztességben vagyon.

25—27: hogy ne legyen meghasonlás a testben, hanem a tagok egymásért kölcsönösen szorgoskodjanak. És ha az egyik tag valamit szenved, együtt szenvednek minden tagok; vagy ha az egyik tag megdicsőítetik, együtt örülnek minden tagok.

Az alapgondolat tehát ez: Mindnyájan egy testnek — Krisztusnak — tagjai vagunk s e testnek szolgálunk kell. Ugyane gondolatot

fejezi ki a rómaiakhoz írt levelében is (XII. 5.): «Sokan egy test vagyunk Krisztusban, de egyenkint mindnyájan egymásnak tagjai.» — Végül a hasonlatot az egyházra s a lelki javak különböző elosztására (27—30.) alkalmazza.

Mindazok a speciális munkák, melyek a korinthusi levéllel foglalkoznak, mint Schnedermann, Bisping, Maier, Godet-Wunderlich, Göbel és Heinrici — a theologus szemével nézvéen a szöveget — exegeticus értelmezéjéknél egyebet nem adnak. Még Bisping a legpontosabb az összehasonlításnál, mert legalább megemlíti Livius, Senecát, Clemens Rom.-t és a római levelet.¹⁾ De az összehasonlításból ő sem következett. Értékes megjegyzést ad Cornely,²⁾ mely szerint az alexandriai zsidóknál (minő a korinthusi levél Apollója is volt) ez időtájt bizonyos allegorikus szentírásmagyarázat divott. Ugyde ez az Apollo a görög irodalomban és magában a görög eloquentiában is nem kevésbé volt ártás, mint Pál apostol. Az allegorikus hermeneutikai irány meg ismét csak alexandriai görög hatásra megy vissza. Érthetővé válik tehát Szent Pál eljárása, ki a tagok allegoriáját használta fel a meggyőzés eszközeként. Mivel pedig számított rá, hogy hasonlata hatni fog, maga a hasonlat irodalomban vagy közbeszédben ismert lehetett.

Hasonlóképen nem latin kölcsönzésre fognak visszamenni Clemens Romanus szavai, ki (I. Cor. 36.) szintén a tagokról szóló hasonlatot használja fel (talán Paulus után, mert hozzá leghasonlóbb). Kifejti ugyanis, hogy a hívek Krisztus katonái s egy szervezetet alkotnak Krisztusban, mint egy test tagjai; azután így folytatja: «A magas állásúak nem élhetnek a kicsinyek nélkül, sem a kicsik a nagyok nélkül. . . Nézzük csak saját testünket. A fej semmi a tagok nélkül, ugyanígy a láb semmi a fej nélkül; még testünk leghitványabb tagjai is szükségesek és hasznosak az egész testre nézve. Mindnyájan egyetértünk tehát és közös szolgálattal az egész test jólétét mozdítják elő.» Ezek után a görög prioritás kétségtelennek mondható.

Meg kell emlékeznünk még Augustinusról, mint græco-latin területen a hasonlat utolsó képviselőjéről,³⁾ a klasszikusok kitűnő ismerőjéről, a ki két helyen is kimondja (Retractationum I. II. 7, 3.; Enarratio in Ps. CXXX, n. 6.), hogy ismeri Paulus I. Cor. XII. 12. helyét s noha Xenophon és Livius ismeretét el nem vitathatjuk tőle, az alább közlendő idézet közvetlenül Paulus hatása alatt íródott. A 130. zsoltárhoz fűzött enarrációjában többek közt ezeket mondja: Dominus autem Deus noster, qui novit quid cui tribuat, et ut servetur compago corporis in pace, alloquentur Ecclesiam per apostolum: «Non potest dicere oculus etc.» Ergo in membris nostris videtis fratres, quomodo singula officium suum habeant membra. Oculus videt et non audit, auris audit et non videt; manus operatur, nec audit nec videt, nec facit quod manus. Sed in uno corpore si sit sanitas et non adversum se litigent membra, auris videt in oculo, oculus audit in aure; nec obici potest auri quod non videt. . . , omnia in uno corpore cum operantur, si sit ibi sanitas et concordant membra, gaudent et congaudent sibi. Et si aliquid molestiæ sit in aliquo membro, non se deserunt, sed compatiuntur sibi. Numquid, quia in corpore pes quasi longe videtur ab oculis (illi enim sunt locati in sublimitate, illi autem infra positi), quando forte pes spinam calcaverit, deserunt oculi; et non, sicut videmus, totum corpus contrahitur et sedet homo, curvatur spina dorsi ut quærat spina quæ hæsit in planta? Omnia membra quidquid possunt faciunt, ut de infimo et exiguo loco spina quæ inhæ-

¹⁾ «Erklärung des Briefes an die Korinther», Münster. 1870. 215. l.

²⁾ «Introductio» 1886. vol. III. p. 434. et 444.

³⁾ A legifjabb adat, mely Shakespeare Coriolanusának legelején olvasható, Liviusra megy vissza.

serat educatur. (Migne, Patrolog. tom. 37. col. 1707.) — A különbség abban áll Livinustól, hogy Augustinus a túske szerepét hozza be a gyomoré helyett. Az ismert adatok sorát Augustinus-szal le is zártuk.

Hogy Xenophon előtt a mesének (illetőleg hasonlatnak) teljesen nyoma vész, még nem bizonyítja az autochthon görög jelleget s magam is a keleti eredetet gyanitom, egyelőre perzsa-avesta irányból (alább az óind eredet ellen felhozott oknál fogva), hová jelenleg hiányzik az autopsia útlevéle s így a görög határnál meg kellett egyelőre állanom. Moritz Müller¹⁾ tesz ugyan olyan megjegyzést, mely szerint a mese eredete óind talajon volna keresendő („... die uralte, schon bei den Indern vorkommende Fabel...”), de ez kizártnak tekinthető már apriori, mivel az ind genius-szal meg nem fér oly mese, mely a göröghöz hasonló felvilágosult²⁾ s az egyéniség szempontjából is fejlett népet tételez fel. Az a gondolat, mely a test tagjainak is önálló életet és gondolkozást juttat és róá mesét szerkeszt, ind agyban meg nem születhetett. De azonkívül eredménytelenül keresem nyomát az ind mesekincsben: még a hasonló gondolkozásmódra sem lelhetni. Végül Müller maga is csak általánosságban szól, helyet sem idéz, pedig ha tudna, bizonynyal idézett volna — azt a benyomást kelti, hogy biztos adat híján csak hallomásból beszél; vagy mivel nem tesz különbséget keleti és óind litteratura között, merész synkrocheval a kelet ismeretlen forrásaira egyenesen az óind irodalomban akar rámutatni. Mindamellettt egyedül áll azok között — és ez nagy érdeme — a kik a mese eredetét görög-latin területen kívül keresik.

Nézetemet a következőkben foglalom össze: 1. Az Agrippa-mesének historiai értéke nincsen. Vándor-hasonlatnak tűnik fel, melyet mese alakjában az annalisták adtak Agrippa ajkára s a mese hatásának tulajdonították a secessio megszűnését. 2. Valószínűleg nem benszültött görög hasonlattal van dolgunk: erre mutatnak a hasonlat rendkívül szórványos nyomai. Bizonyos, hogy görög úton jött a latin irodalomba; valamint az is bizonyos, hogy óind területen forrását hiába keressük.

(Kassa.)

HELLE F. HUGÓ.

— Pfeffel egy költeményének hatása Kisfaludy Károlyra. Kisfaludy Károly *Mátyás Deák* című egyfelvonásos vígjátékában (1825) Turu öregbíró így meséli el a János-kulacs históriáját: «Büszke lehet kegyelmed, mert ebből a kulacsból Hunyadi János fővezérünk is ivott Belgrádnál... Én is ott voltam, pedig dicsekedés nélkül mondván, nem utolsó vitéz. Hallja kegyelmed. Minek utána János apánk a csatát elrendelte, eltikkadva tért örtüzünkhöz s pihenni leszállt lováról; lecsatoltatván nehéz sisakját, ősz haja az esti szélben lengett, s a tisztelt ősz látása mindnyájunkat, kik ott voltunk, lelkesített. Vitézek, van-e víz? kérdé; én elébe ugrottam és ezt — ezt a kulacsot tele borral nyújtottam neki. Ő elvette, keveset ivott s én örömben majd elpattantam, látván, hogy jól esett neki. Mosolyogva adá vissza ezt a kulacsot s egyik kísérorje által néhány pénz adatott. Én elszomorodtam; ő mondá kegyesen: ezt emlékezetül adtam, ne gondold, hogy enyhülésemet ez által meg akarám fizetni... Másnap csatába mentünk. Kegyelmed deák létére tudja, hogy győztünk... De én is tudom, mert jobb karom ott maradt — látja kend ezt a csutakot kar helyett? Mikor az ellenséget üldöztük, nekittüzesedtem s három pogánynak rohantam, egyike lepördült, a másik eltalált — töröm a zuzáját, látod öcsém... Sok vért vesztve, holt gyanánt feküdtem a téren. Az emlékpénzt elszedték tőlem, de hála istennek! első

¹⁾ i. m.

²⁾ A Hornyánszkytól kifejtett értelemben. («A görög felv. tudománya.» Bevezetés.)

tekintetem, mikor felezméltem, a kulacsra szállott. Kigyógyulván, haza jöttem stb. stb.» ... A vigjáték e kis epizódja Pffell G. K. (1736—1809.) egy valamikor nagyon népszerű költeményének (Die Tobakspfeife 1782.)¹⁾ mutatja hatását. Ezt az állítást a költemény tartalmának idevágó mozzanatai talán eléggé igazolják.

Egy kiérdemesült öreg katonának legnagyobb kincse a pipája. Valamikor török basáé volt, a kitől azután a vitéz «Walter» szedte el Belgrádnál. Walter kapitány egyszer a csatában megsebesül, hűséges legénye — a pipa mostani tulajdonosa — viszi biztos helyre. A kapitány meghal, miután a török pipát és minden pénzét katonájára hagyta. De ennek csak a pipa kellett, melyet, mint valami szent ereklyét szokott magával czipelni.

Ich trug auf allen meinen Zügen
S'e wie ein Heiligtum,
Wir mochten weichen oder siegen,
Im Stiefel mit herum.

Vor Prag verlor ich auf der Streife
Das Bein durch einen Schuss,
Da griff ich erst nach meiner Pfeife •
Und dann nach meinem Fuss...

Azt hiszem, főleg az utolsó mozzanat bizonyítja, hogy Kisfaludy Károly ismerte Pffell költeményét és emlékezett is rá, a mikor Mátyás Diákját megírta.

(Budapest.)

FEST SÁNDOR.

— Az kopaszsagnac diczireti. E műveeske forrását Bognár F. D. találta meg Synesios püspök *Φαλάσχος ἑγκώμιον*-jában (EPhK. 1890:514—17. lpk.), de Heinrich Gusztáv csillag alatt már akkor megjegyezte: vajon nem közvetve valamely latin átdolgozás alapján írta-e a magyar szerző művét? Nemrég kezembe került Synesios művének egy 1515-ből származó latin magyarázat fordítása: *Synesius Cyrenensis de laudibus Calvitij, Joāne Phrea Britanno interprete, cū scholijs Beati Khenani* (a bevezetés utolsó sora szerint megjelent: Basileæ. Tertio Calendas Aprilias. An. MDXV.) A szövegek egybevetése valószínűvé teszi Heinrich föltevését. A latin fordítás közelebb áll a magyar átdolgozáshoz, mint a görög eredeti. A latin fordító 1. rövidítve és kivonatossan adja vissza Synesios szövegét, noha megtartja a magyarban hiányzó első öt fejezetet, 2. elhagyja a görög költőkből vett idézetek egy részét, a miben ismét a magyar átdolgozóval mutat egyezést. Minthogy 1553 és 1612 között új görög kiadás nem jelenik meg, 1513-tól kezdve²⁾ pedig a latin fordítások egész sorával találkozunk (l. Brunet, *Manuel du libraire*. V: pag. 614. és Grässe, *Trésor de livres rares et précieux*. VI: 540. l.), kétségtelen, hogy előkerül még az a teljesen rövidített átdolgozás is, a melyben bibliai példák lépnek a görög történetek helyébe,

¹⁾ I. Kürschner: Deutsche National-Litteratur. 73. köt. 70. l.

²⁾ 1513-ban jelenik meg az első latin fordítás s nem 1517-ben, a mint Krabinger kiadásában Synesii Calvitii encomium... Stuttgartiae. 1834. X. l. olvasható. — A XVI. században virágzó irónikus és komoly «Dicséretak» irodalmához v. ö. A. Hauffen, *Zur Litteratur der iron. Enkomien*. Vierteljahrschrift f. Literaturg, (1893) VI: 161. s köv. lk.

s a mely az ismeretlen magyar szerzőnek közvetlen forrása lehetett. Föltehető, hogy korán keletkeznek modern nyelvekre való fordítások, mert Nicolaus Flamellus *Zwey ausserlesene Chymische Büchlein*-jában (h. n. 1669.) már egy francia szövegre hivatkozik.

(Berlin.)

TROSTLER JÓZSEF.

— Bogáthi zsolttárainak új kézírata. Marmorstein Artúr a M. Könyvszemle 1913. évf. II. füzetében nagyernyei Magyar Péter zsolttárfordításáról emlékezik «Szombatos kódexek» czímen. Mielőtt tanulmányának megállapítása valakit megejthetne, sietek azt helyreigazítani. Az a zsolttárfordítás, melyet Marmorstein *Psalterium Davidis azaz Magiar Soltár* czímmel Magyarinak tulajdonít, nem a Magyarié, hanem Bogáthi Fazekas Miklósé. Meggyőződhet erről bárki, ha azt a tartalomjegyzéket, melyet M. közöl, összehasonlítja Bogáthi valamelyik kézíratos példányával. Én az összehasonlítást a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának 57. II. 16. jegyű kéziratával végeztem s csupán azt az eltérést találtam, hogy a Marmorstein ismertette kódexbe a CXXXVII. psalmus kétszer van fölvéve, míg a kolozsvári a Hierusalem versfejtőt ismeri csak. Azt hiszem, hogy M. az évszámot rosszul olvasta ki, mert 1704-et ír, holott a kolozsvári kéziratokban mindenütt 1604 van; a minthogy más dátum aligha is találna. 1704 kiváltképen nem. A kuruczvilág idején zsolttárt senki sem fordított. Tévedését egészen véletlennek tartom. Idegenben megesett ez mással is, nagyobb dolgokban is. Tanulmányának értéke mindössze a szerzőt illetőleg módosul. Ellenben öt illeti meg annak érdeme, hogy dr. Gaster Mózesnek, a nagybritanniai spanyol és portugál izr. hitközségek főrabbijának, könyvtárában e kéziratot fölfedezte. A Bogáthi-zsolttárok kéziratának eddig ezen ismeretlen példánya az ő útján került nyilvánosságra.

(Kolozsvár.)

BORBÉLY ISTVÁN.

— Arany «A rab gólyá»-jához. Gragger Róbertnek folyóiratunkban (1912: 856. s.k.lk.) megjelent «A rab gólyá» cz. cikkére vonatkozólag egy időben két észrevételt kaptam Tolnai Vilmostól és Kardos Lajostól. Gragger azzal a már köztudatba átment felfogással szemben, hogy «A rab gólyá» a haladni, fejlődni vágyó nemzet allegóriája, azt vitatja, hogy a rab gólyá a költő maga. A két észrevétel azonban — teljesen egyezően — rámutat arra, hogy magának a költőnek a tanúsága alapján mégis meg kell tartanunk az eredeti magyarázatot. Arany ugyanis ezt írja Erdélyi Jánosnak, Kisebb Költeményei bírálójának, 1856 szept. 4-éről: «Még az Arva gólyáról mondok egy szót, mely kegyed szerint nem érdemli meg azt a lapot, melyet elfoglal. Nem mint *gólyá*, de talán mint a 848. *előtti sisyphusi küzdelmek képe* — mint allegória — megjárná (Ar. levelezése II. 101.) Kardos ezenkívül megjegyzi még, hogy az allegória Aranya való vonatkoztatásának ellentmond az utolsó sor is: («*Rossz emberek elmetélik*»), mely olyan kifakadást adna Arany szájába, mely távol van az ő nemes higgadságától s azonkívül a tényeknek sem felel meg.

Szerk.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

**Bleyer*, Dr. Jakob: Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt. München und Leipzig, Duncker u. Humblot, 1913. N. 8-r. 167 l.

**Schlandt*, H.: Deutsch-magyarisches Sprichwörter-Lexikon. Brassó, E. Kerschner, 1913. N. 8-r. 393 l.

Schwarz Frigyes: A soproni német gyermekdal. Budapest, Pfeifer, 1913. N. 8-r. Ára 9:50 K.

- Thomas*: A nevelés a családban. A szülők vétkei. Ford. Holló Márton. (Világkönyvtár.) Budapest, Révai, 1913. K. 8-r. 311 l. Ára 1-90 K.
- Tolnai*, Dr. Wilhelm: Ungarisches Lesebuch mit Glossar. (Sammlung Göschen.) Berlin und Leipzig, Göschen, 1913. K. 8-r. 137 l. Ára 90 Pf.
- Trombitás Gyula*: Vörösmarty dramaturgiája. Budapest (Attila kny.) 1913. N. 8-r. 92 l. Ismertetését l. e füzet 684. lapján.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

II. Classica-philologia.

- Adam, A. M.* Plato: Moral and political ideals. (Cambridge Manuals). Cambridge, (Univ. Press) 1913. 8-r. VII, 159 l. 1 sh.
- Allen, P. S. and H. M.* Erasmi Epistolæ. Tome III. 1517—19. Oxford, (Clarendon Press) 1913. 8-r. XXXVIII, 641 l. 18 sh.
- Ambrosii S. opera*, pars V. Expositio Psalmi CXVIII. Recensuit M. Petschenig. [Corpus Script. Ecclesiast. Latinorum; vol. LXII.] Leipzig, (Freytag), 1913. 8-r. XII, 538 l. 16 M.
- Anrich, Gustav*, Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griech. Kirche. Texte u. Untersuchungen. Bd. I. Die Texte. Leipzig, (Teubner), 1913. 8-r. XV. 464 l. 18 M.
- Aristarchus of Samos* the ancient Copernicus. A history of Greek astronomy to Aristarchus, together with Aristarchus's treatise on the sizes and distances of the sun and moon, a new Greek text with translation and notes. By Sir *Thomas Heath*. Oxford, (Clarendon-Press), 1913. 8-r. VIII. 425 l. 18 sh.
- Baeye, W.* De Macedonum sacris. [Diss. phil. Hal. 22, 1.] Halle, (Niemeyer). 7 M.
- Bardt, C.* Römische Charakterköpfe in Briefen vornehmlich aus Caesarischer und Trajanischer Zeit. Leipzig, (Teubner), 1913. 8-r. XVII, 434 l. 1 térkép. 9 M.
- Barth Jakob*, Die Pronominalbildung in den semitischen Sprachen. Leipzig, (Hinrichs), 1913. 8-r. XV, 176 l. 10 M.
- Biedermann E.*, Studien z. ägypt. Verwaltungsgeschichte in ptolemäisch-römischer Zeit. Der βασιλικὸς γραμματεὺς. Berlin, (Weidmann), 1913. 8-r. XI, 123 l. 3 M 60.
- Bleckmann F.* Griech. Inschriften z. griech. Staatenkunde [Kleine Texte f. Vorlesungen u. Übungen, hrsg. von Lietzmann, No 115]. Bonn, (Marcus-Weber), 1913. 8-r. 79 l. 2 M.
- Bouchier, E. S.* Life and letters in Roman Africa. Oxford, (Blackwell), 1913. 8-r. VI, 128 l. 3 sh. 6 d.
- Burckhardt, Georg E.* Individuum und Allgemeinheit in Platos Politeia. [Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte, hrsg. von Erdmann]. Halle, (Niemeyer), 1913. 8-r. 66 l. 1 M 80.
- Clementi C.*, Bibliographical and other Studies on the Pervigilium Veneris. Oxford, (Blackwell), 1913. 8-r. 54 l. 3 sh.
- Dèchelette, J.* Manuel d' archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine. II. Paris, (Picard), 1913. 8-r. VIII. 510—910 l. 3 tábla, térkép és 174 kép. 15 fr.
- Decker, Josué de*, Juvenalis declamans, Étude sur la rhétorique declamatoire dans les Satires de Juvenal. Gand, (Van Goethem), 1913. 8-r. 206 l. 9 fres.
- Delbrück Richard*, Antike Porträts [Tabulæ in usum scholarum ed. J. Lietzmann, No 6]. Bonn, (Marcus-Weber), 1913. 4-r. LXX l. és 62 fénynyomatú tábla. 12 M.

Dikaiomata. Auszüge aus alexandrinischen Gesetzen u. Verordnungen in einem Papyrus des philol. Seminars der Universität Halle. (Pap. Hal. 1), mit einem Anhang weiterer Papyri derselben Sammlung. Hrsg. von der Graeca Halensis. Berlin, (Weidmann), 1913. 4-r. X, 252 l., 9 tábla. 20 M.

Drerup, E. Das fünfte Buch der Ilias. Grundlagen einer homerischen Poetik. Paderborn, (Schöningh), 1913. 8-r. VIII, 451 l. 7 M 40.

Ebeling, Heinrich, Griechisch-deutsches Wörterbuch zum Neuen Testamente. Mit Nachweis der Abweichungen des neutestamentlichen Sprachgebrauchs vom Attischen und mit Hinweis auf seine Übereinstimmung mit dem hellenistischen Griechisch. Hannover, (Hahn), 1913. 8-r. VIII, 428 l. Kötve 9 M.

Feist, Sigmund, Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen. Berlin, (Weidmann), 1913. n. 8-r. XII, 573 l. 36 kép és 5 tábla. 13 M.

Fessler, F. Benutzung der philosophischen Schriften Ciceros durch Lactanz. Leipzig, (Teubner), 1913. 8-r. VIII, 56. 2 M 50.

J. Friedländer, Die Chadirlegende u. der Alexander-Roman. Eine sagengeschichtliche u. literarhist. Untersuchung. Leipzig, (Teubner), 1913. 8-r. XXIII, 338 l. 12 M.

Gleye, C. F. Die Moskauer Sammlung mittelgriechischer Sprichwörter. Leipzig, (Dieterich), 1913. 8-r. 36 l.

Hackforth, R. The authorship of the Platonic epistles. Manchester, (University-Press), 1913. 8-r. VIII, 203. 6 sh.

Hahn, L. Das Kaisertum, [Das Erbe der Alten, hgb. v. Crusius-Immisch-Zielinski, VI.]. Leipzig, (Dieterich), 1913. 8-r. IV, 114 l. 2 M 50.

Heinemann, Kurt: Thanatos in Poesie u. Kunst d. Griechen. München, (Buchholz), 1913. 8-r. 88 l. 11 tábla. 3 M.

Heisenberg, August, Der Philhellenismus einst und jetzt. München, (Beck), 1913. 8-r. IV, 40 l. 0-80 M.

Helbig, Wolfgang, Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer in Rom. 3. Auflage. Unter Mitwirkung von W. Amelung, E. Reisch, F. Weege. 2 kötet. Leipzig, (Teubner), 1912—13. Kis 8-r. X, 634 és IV, 548 l. 24 M.

Holtzschmidt, G., De Culicis carmine sermone et de tempore quo scriptum sit. Marburg, (Diss.), 1913. 126 l.

Jagic, V. Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Neue bericht. u. erweiterte Ausgabe. Berlin, (Weidmann), 1913. 8-r. XII, 540 l. 20 M.

Jones, H. Stuart. A Company to Roman History. Oxford, (Clarendon Press), 15 sh.

The Times Literary Supplements ismertetése szerint: A könyv célja a római életet a ránk maradt emlékek alapján illusztrálni; lényegében archaeologiai és művészi kalauz római tanulmányainknál. A bevezetés (hasznos és olvasásra érdemes) foglalkozik a prähistorikus Italiával, a társadalmi élet fejlődésével falun és városokban. Következnek fejezetek: az építészetről, a háborúról, a vallásról, a pénzről, a termelésről és adományokról, nyilvános szórakozásokról, a római művészetéről. Az utóbbi fejezetet különösen dicséri. (Schmidt Márton.)

Kahrstedt, U. Die Annalistik von Livius B. XXXI—XLV. Vorschläge u. Versuche. Berlin, (Weidmann), 1913. 8-r. VII, 119 l. 4 M.

Keller, Otto, Die antike Tierwelt. Bd. II. Leipzig, (Engelmann), 1913. 8-r. 618 l. 161 képpel és 2 táblával. 17 M.

Lawand, L. Apropos d' Homère. Progrès et recul de la critique. Paris, (Klincksieck), 1913. 8-r. 76 l. 2 fr.

Leo, Friedrich, Geschichte der römischen Literatur. I. Bd.: Die archaische Literatur. Berlin, (Weidmann), 1913. n. 8-r. IV, 496 l. 12 M.

Maspero, M. Jean. Papyrus grecs d' époque byzantine. Tome II. 3. fasc. (169, 263 l. 21 tábla). [Catalogue gén. d. antiquités du musée du Caire. vol. 67.] Le Caire—Leipzig, (Hiersemann), 1913. 30 M 40.

Meillet, A. Aperçu d' une histoire de la langue grecque. Paris, (Hachette), 1913. 8-r. 368 l. 3 fr 50.

Meltzer Otto, Geschichte der Karthager. III. Bd. Gesch. d. Karthager von 218—146. von Ulrich Kahrstedt. Berlin, (Weidmann), 1913. n. 8-r. XI, 690 l. 2 térkép 20 M. (Előbb jelent meg: I. köt. Äussere Entwicklung des karth. Gemeinwesens bis zum Jahre 306 v. Chr. n. 8-r. VIII, 530 l. 1879. 10 M. II köt. Staatsverfassung u. Staatsverwaltung. Gesch. vom Jahre 306 bis zum Ausbruch des 2. Krieges mit Rom. N. 8-r. XII, 611. 1896. 13 M.)

Michaut, G. Histoire de la Comédie Romaine: sur les tréteaux latins. Paris, (Fontemoing), 1913. 8-r. VI, 455 l.

Minns, Ellis, H. Scythians and Greeks, a survey of ancient history and archaeology on the north coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus. Cambridge, (Univ. Press), 1913. 4-r. XL és 720 l. 351 kép, 16 tábla és térkép. 63 sh.

Mochon E. Un décret du dème de Cholargos relatif aux Thesmophories. Paris, (Impr. Nationale), 1913. 8-r. 24 l. 1 fr. 50.

Müller, Adolf. Ästhetischer Kommentar zu den Tragödien des Sophokles. 2., neubearb. Auflage. Paderborn, (Schöningh), 1913. 8-r. VIII, 534 l. 6 M 60.

Müller, Franz. Die antiken Odyssee-Illustrationen in ihrer kunsthistorischen Entwicklung. Berlin, (Weidmann). 1913. 8-r. VIII, 155 l. 9 kép. 6 M.

Oberhammer, Eugen, Eine Reise nach Griechenland. Bilder von der 2. Universitätsreise. Wien, (K. k. Schulbucherverlag), 1912. XII és 105 l. 112 kép, 3 színes melléklet, 1 mappa. 4 kor. 70 f.

Opitz, A. Quaestiones Xenophontæ de Hellenicorum atque Agesilai necessitudine. [Breslauer philol. Abhandlgen, hgb. von R. Förster, 46. Heft]. Breslau, (Marcus), 1913. 8-r. 88 l. 3-60 M.

Oratorum et rhetorum Graecorum fragmenta, nuper reperta edidit K. Jander. [Kleine Texte für Vorlesungen u. Übungen hgb. von H. Lietzmann. Heft 118.] Bonn, (Marcus-Weber), 1913. 8-r. 42 l. 1 M.

Owen, E. C. E. A brief history of Greece and Rome. London, (Blackie), 1913. 8-r. 313 l. 3 sh. 6 d.

Papiri Greci e Latini, pubblicazione della Società Italiana per la ricerca dei Papiri Greci e Latini in Egitto. Vol. II. No 113—156 con 5 tavole. Firenze, (Seaber), 1913. 101 l. 20 L.

Pater W. Marius the Epicurean. London. (The Medici Society), 1913. 2 köt. 8-r. 146 + 134 l. 1 L 10 sh.

Philipp, H. Die historisch-geographischen Quellen in der Etymologie des Isidorus von Sevilla. Teil II. [Quellen u. Forschungen zur alten Gesch. u. Geographie.] Berlin, (Weidmann), 1913. 8-r. 236 l. 8 M.

Pistorius H. Beiträge zur Geschichte von Lesbos im IV. Jahrhd. v. Chr. [Jenaer hist. Arbeiten hrsg. von Cartellieri-Judeich, Heft. 5.] Bonn, (Marcus & Weber), 8-r. 178 l.

Plinius. Briefe des jüngeren P. in Auswahl. Hsg. u. erklärt von Mauriz Schuster. I. Anleitung u. Text. 2. Auf. Wien, (Tempisky), 1913. 8-r. 167 l. 37 kép, 5 torv és 2 térkép. 1-50 M.

Pohlenz, Max. Aus Platos Werdezeit. Philologische Untersuchungen. Berlin (Weidmann), 1913. 8-r. 428 l. 10 M.

Preisigke, Friedrich, Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten. Strassburg, (Trübner), 1913. 1., 2. füzet 8-r. 256 l. 20 M.

Reid James S., The municipalities of the Roman empire. Cambridge, (University Press), 1913. 8-r. XV., 548 l. 12 sh.

Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten, hgb. von R. Wünsch u. L. Deubner. XII. 3: *F. Kutsch*, Attische Heilgötter u. Heilheroen. Gies-sen, (Töpelmann), 1913. 4-80 M. XIII. 1. *C. Clemen*, Der Einfluss der Mysterienreligionen auf das älteste Christentum. U. o. 1913. 3-40 M.

Rice Holmes, T. Cäsars Feldzüge in Gallien u. Britannien. Übersetzg. u. Bearbeitg der Werke «Caesar's Conquest of Gaul» 2. edition, Oxford, 1911 u. «Ancient Britain and the invasions of Julius Caesar» Oxford, 1907. von Wilhelm Schott, nach dessen Tode zu Ende geführt von F. Rosenberg. Leipzig, (Teubner), 1913. 8-r. XIV., 299 l. 3 térkép. 9 M.

Rüpl, W. Das Nachrichtenwesen des Altertums mit besonderer Rücksicht auf die Römer. Leipzig, (Teubner), 1913. 8 r. XIV., 478 l. 16 M.

Ritter H. et Preller L. Historia philosophiae Graecae. Testimonia auctorum conlegerunt notisque instruxerunt. Editio nona quam curavit *Ed. Weilmann*. Gotha, (Perthes), 1913. 8-r. IV. 607 l. 12 M.

Rosenberg, A. Der Staat der alten Italiker. Untersuchungen über die ursprüngliche Verfassung der Latiner, Osker u. Etrusker. Berlin, (Weidmann), 1913. 8-r. VII., 142 l. 4 M.

Schissel. Otmär von: Die griechische Novelle. Rekonstruktion ihrer literarischen Form. [Rhetorische Forschungen, hrsg. von Schissel u. Glonar II.] Halle, (Niemeyer), 1913. 8-r. 109 l. 3-20 M.

Schneider H., Der kritische Ursprung des ‚phönikischen Alphabets‘. Die Wandergen u. Wandgen d. Sündflutsage. Der herrschende Rassebegriff u. die Tatsachen d. Erfahrung. Leipzig, (Hinrichs), 1913. 8-r. IV., 213 l. 3-75 M.

Schonack, Wilhelm, Die Rezepte des Scribonius Largus. Übersetzt u. mit ausführlichen Arzneimittelregister versehen. Jena. (Fischer), 1913. 8-r. XVI., 198 l. 6 M.

Schwartz, Ed. Kaiser Konstantin u. die christliche Kirche. Fünf Vorträge. Leipzig, (Teubner), 1913. 8-r. VII., 171 l. 3 M.

Sophokles, Ausführlicher Kommentar zu S. Philoktet. 8-r. VI., 82 l. München, (Lindauer), 1913. 1-60 M.

Steiner, A. Der Fiskus der Ptolemaier. Leipzig, (Teubner), 1913. 8-r. VI., 66 l. 2-40 M.

Swindler Mary H. Cretan elements in the Cults and Ritual of Apollo. Bryn Mawr, Pa. (1913.) [Bryn Mawr College Monographs, vol. XIII.] 8-r. 80 l.

Täubler, Eugen. Imperium Romanum. Studien zur Entwicklungsgeschichte des römischen Reichs. I. Band. Die Staatsverträge u. Vertragsverhältnisse. Leipzig, (Teubner), 1913. 8-r. IX., 458 l. 14 M.

Teufer, J. Zur Geschichte der Frauenemanzipation im alten Rom. (Eine Studie zu Livius 34, 1—8.) Leipzig, (Teubner), 1913. 8-r. 43 l. 1 M.

Thucydidis reliquiae in papyris et membranis Aegyptiacis servatae. Collegit F. Fischer. Leipzig, (Teubner). 8-r. VI., 75 l. 3 M.

Tolkiehn, J. Dosithei Ars grammatica. Leipzig, (Dieterich), 1913. 8-r. 112 l. 3 M.

Usener H. Kleine Schriften II. Bd. Arbeiten zur lateinischen Sprache u. Literatur. Leipzig, (Teubner), 1913. 8-r. 382 l. 15 M. — IV. Bd. Arbeiten zur Religionsgeschichte. U. o. 1913. 8-r. VI., 516 l. 15 M.

Weniger, Ludwig, Der Schild des Achilles; Versuch einer Herstellung. I. Text mit einer verkleinerten Tafel u. 6 Abbild. 4-r. III. u. 46. 3 M. II. Lichtdrucktafel in Metallfarben. (72 × 75 cm) 10 M. Berlin, (Weidmann), 1913.

Xenophon, L'Anabase de, avec un Commentaire historique et militaire: avec 48 cartes, etc. par Colonel A. Boucher. 8-r. VI., 406 l. Paris, (Berger-Levrault), 1913. 25 fr.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 12 korona. Egy füzet ára 1 korona 20 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuel**hez (Budapest, I., Lógody-u. 49.) intézendők.

Hivatalos nyugtázás

az 1913. évi szeptember hó 1-től 30-ig terjedő időre.

Kendkívüli tagdíj 1913-ra: Szilárd L. 3 kor. — Összesen 3 kor.

Rendes tagdíj 1912-re: Gagyhy D. 5 kor., Hanzseros B. 5 kor., Debreceni Nagy S. 5 kor. — **1913-ra:** Bartók J., Bujár Károly 12 kor., Erdődi G. 5 kor., dr. Farkas J. 5 kor., Fóti I. L., Fülöp S., Géresy K., dr. Gulyás I., Karády J., Kerekes P. 9 kor., Kovács L. 5 kor., Kőrösi S., Lipták J., dr. Lovas E., dr. Molnár S., dr. Ozorai Fr., dr. Pável K., dr. Popoviciu J., dr. Schaefer V. 5 kor., Schoen A., dr. Schvarcz G., dr. Serédi P. L., Teveli M., Velledits L., dr. Yolland A. B., Zlamál Á. — **1914-re:** Erdődi G. 5 kor. — Összesen 261 kor.

Előfizetés 1913-ra: Kecskeméti róm. kath. főgimn., Kolozsvári középiskolai tanárképző, Ujverbázi főgimn. — Összesen 36 kor.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok.

I. ker., Vár, Lógodi-utca 49. sz. fűsz. 1.

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapest**en (IV., Egyetem-utca 4. sz.) megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

HALÁSZ IMRE.

BISMARCK ÉS ANDRÁSSY

POLITIKAI TANULMÁNY

Ára 6 korona.

SZALAY LÁSZLÓ LEVELEI

Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja

Dr. báró **SZALAY GÁBOR.**

A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával.

Ára 8 korona.

A Franklin-Társulat kiadásában **Budapesten** (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

FILOZÓFIAI IRÓK TÁRA

A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával szerkesztik

ALEXANDER BERNÁT és BÁNÓCZI JÓZSEF.

XXVII. kötet

GIORDANO BRUNO PÁRBESZÉDEI AZ OKRÓL, ELVRŐL ÉS EGYRŐL

ÉS A VÉGTELENRŐL, A VILÁGEGYETEMRŐL ÉS A VILÁGOKRÓL

Olaszból fordította s bevezető tanulmányokkal és magyarázó jegyzetekkel ellátta

SZEMERE SAMU dr.

Ára 6 korona 80 fillér.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

Szerkeszti **CHOLNOKY JENŐ.**

Új kötet:

von den STEINEN KÁROLY dr.

KÖZÉP-BRAZILIA TERMÉSZETI NÉPEI KÖZÖTT

A második Singu-expedíció (1887—1888.) útjának vázlatja és eredményei.

Átdolgozta **BÁTKY ZSIGMOND dr.**

3 térképpel, 11 műmelléklettel és 52 ábrával a szöveg közt.

Ára kötve 9 korona.

SZENT FERENC VIRÁGOSKERTJE

— FIORETTI —

Olaszból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

KAPOSI JÓZSEF

Ára 6 korona.

1913. DECEMBER. XXXVII. ÉVFOLYAM.

X. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDAJA.

1913.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratai **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-utca 4.), a modern philologiai dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** czímére (I., Pauler-utca 4.) küldendők.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

HARASZTI GYULA: Musset egy költeményének forrása	721
ZÁVODSZKY LEVENTE: Symbolae ad supplementum Glossarii mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae III.	724
ZOLNAI BÉLA: Szigligeti Struensee-jének forrásai	730
HELLE F. HUGÓ: A halottégetés homerosi adatai	742

HAZAI IRODALOM.

Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei fellépésétől Kazinczy haláláig. GYULAI ÁGOST	747
H. Schlandt: Deutsch-magyarisches Sprichwörter-Lexikon GÁLOS REZSŐ	751
Gróf Széchenyi István: Garat. Kiadta Vizsota Gyula. KERESKES EMIL	752
Sztripszky Hádor: Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól. CZEBE GYULA	754
Illés Gyula: Szent Elek-legendáink és az Elek-legendá forrásai. KIRÁLY GYÖRGY	757
Rácó Lajos: Rousseau mint moralista. ELEK OSZKÁR	758
Pastinszky János: A legújabb török irodalom főbb képviselői. NÉMETH GYULA	760

KÜLFÖLDI IRODALOM.

E. Nachmanson: Historische Attische Inschriften. HOENYÁNSZKY GYULA	761
N. Endzelin: Slavjano-baltijskije etjudi. BENIGNY GYULA	762
Eugen Fehrle: Die kultische Keuschheit im Altertum. MARÓT KÁROLY	770
H. Mutschmann: Tendenz, Aufbau und Quellen der Schrift vom Erhabenen KALLÓS EDE	772

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1911 12.

Böhm Dezső: A Grimm-mesék. HEINRICH GUSZTÁV	775
Huszi József: Adalékok az irodalomtörténeti módszer kérdéséhez. U. AZ	777
Schöner Ferenc: Kőszeghy Pál. KIRÁLY GYÖRGY	779
Karl Lajos: Leánytipusok az újabb francia irodalomban. U. AZ	779
Csura Miklós: Argirus históriája. Argirus feldolgozásai. GYÖRGY LAJOS	780

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság 1913 nov. 12-iki ülése	782
Német nyelvi kérdésekről. P. G.	782
A Heautontimorumenos prologusához. RÉVAY JÓZSEF	783
Tompai Mihály regéinek és beszélyeinek győri kézirata. PITROFF PÁL	785
Ronsard származása. BIRKÁS GÉZA	787
Magyar etymologiai szótár	789
Megjegyzés Heinrich Gusztáv bírálatához. GRÜNWALD JENŐ	789
Bogáthi Fazekas Mihály és Nagyernyei Magyar Péter. MARMORSTEIN ARTÚR	790
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke	790
Név- és tárgymutató	791
A Budapesti Philologiai Társaság 1913-ban	807

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 12 korona. Egy füzet ára 1 korona 20 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuel**hez (Budapest, I., Lógodi-u. 49.) intézendők.

A. DE MUSSET EGY KÖLTEMÉNYÉNEK FORRÁSA.

Az EPhK. f. é. novemberi számában Binder Jenő Musset *Rappelle-toi* című költeményének forrását ismeri fel Knebel Miksa *Vergissmeinnicht* című versében, a mire — úgymond — *tudtával még senki nem mutatott rá.* Binder figyelmét elkerülte a *Zeitschr. f. franz. Sprache u. Litt.* 1909-iki évfolyama, hol W. Haape Mussetnek Németországhoz való vonatkozásairól egy terjedelmes tanulmányt tett közzé, a melyben már megvan a kérdéses felfedezés, s a mely öt lapon át foglalkozik a szóban levő két mű összehasonlításával. Haape ugyan magában e tanulmányában még mint *ismeretlen költőt* emlegeti a *Vergissmeinnicht* szerzőjét,¹⁾ de ugyanazon folyóiratnak ugyanazon évfolyamában egy *Nachtrag*-ot közöl, melyben egyebek közt tudatja, hogy dr. Johannes Bolte berlini tanártól felvilágosítást nyert a német költő kiléte felől. Íme eredetiben az ide vonatkozó sorok: «Hiernach ist der Verfasser des Gedichtes *Vergiss mein nicht*, das dem Musset'schen *Rappelle-toi* zugrunde liegt, *Max v. Knebel* (1754–1790), der jüngste Bruder des bekannten Freundes von Goethe, Karl Ludwig von Knebel; vergl. *Euterpe*, Lieder zum geselligen Vergnügen, Breslau, o. J. (1801) 1,204. So berichtet Prahl in seiner neuen Ausgabe von Hoffmann von Fallersleben *Unsere volksthümlichen Lieder*, 1900. S. 238 . . .»

Haape goethei reminiscenciákat is kimutat a *Rappelle-toi*-ban. Így a *Nähe des Geliebten* viszzhangjait:

Rappelle-toi quand l'Aurore craintive
Ouvre au soleil son palais enchanté ;
Rappelle-toi, lorsque la nuit pensive
Passe en rêvant sous son voile argenté . . .

— — — — —
Écoute au fond des bois
Murmurer une voix . . .

— — — — —
Ich denke dein, wenn mir der Sonne Schimmer
Vom Meere strahlt ;
Ich denke dein, wenn sich des Mondes Flimmer
In Quellen malt

— — — — —
Im Stillen Haine geh' ich oft zu lauschen . . .

¹⁾ Viszont a pseudo Mozart-dallamnak, melynek kottáját is adja, rámutat valódi szerzőjére Lorenz Schneider koburgi karmester személynében.

Ha ez a Goethével való hasonlóság csak általánosságnál marad, Knebel szemben sem kevésbé önálló Musset. Haape is elismeri ezt, habár ő éles szemmel emeli ki majdnem ¹⁾ mindazt, a mi Knebel-utánzatot a *Rappel toi*-ban találhatni, és nemzeti dicsőségtől hevülve büszkélkedik azzal, hogy ime «a nagy lírikusnak egyik legünnepeltebb költeménye» egy német költőnek «köszöni létét, külső formáját és gondolatbeli tartalmának egy jelentékeny részét». E szavakkal szemben csak annyit kívánok megjegyezni, hogy a külső forma tekintetében Musset kötve volt már a dallam által is; a gondolatokból pedig, melyek Knebelnél közhelyszerű általánosságokból állanak, annyira csak bizonyos elkerülhetlen minimumnak és a magától kinálkozott sablonszerű eszemenetnek szorított átvételére, viszont egyáltalán mindent annyira át meg át olvasztott a maga egyéni képzeletének és saját szívének tűzében, nem is szólva csudálatos varázsú zeneiségéről, hogy a *Rappelle-toi* már nem csak «szabad fordítás», mint Binder, sőt nem is csak «szabad utámköltés», mint Haape nevezi, de olyan eredeti számba menő alkotás, hogy nála legfőlebb *ösztönöztetésről, ihletődésről* beszélhetünk valamely mintától, melynek szintén megvan ugyan a maga esztétikai értéke, de melyet az utánzó magasan túlszárnyalt, valósággal új remeket teremtvé.

Binder szerint a német költőnek «a sors tréfás szeszélyétől» nyújtott «utolsó, kegyetlen elégtétel» gyanánt a *Vergissmeinnicht* végső strófája «ott ragyog márványba vésve Père Lachaise fényes temetőjében, mint a francia költő egyik legkedveltebb alkotása, A. de Musset sírkövén.» Nos, tán ebben a versszakban van legtöbb Knebelből és mégis épen ez a versszak a legműveltebb... Meglepő, hogy úgy itt, mint egyéb részekről szoltában inkább Knebelhez látszik hajlani kedvezésével a magyar bíráló rokonszenve,²⁾ mintegy eltérve eddigi irodalmi munkásságának értékes gallophil irányától; míg ellenben a német tanulmány írója nem habozik Musset fölényét lelkesen és beható elemzéssel megokolva hangoztatni: «Gerne wird man anerkennen, dass Musset's Dichtung die deutsche an Schönheit weit übertrifft, er hat schwächliche Wiederholungen vermieden, neue dichterische Züge eingeflochten und über das Ganze die ihm eigene Grazie und einen Wohlklang, der dem Urtext fehlt, ausgegossen.»

Nem szívesen időzöm tovább is a részrehabilitálás emlegetésénél egy olyan frónál, kinek nevével máskülömben annyira rokon fogalom szokott lenni a kellő tudományosságon és éles ítélő tehetségen alapuló

¹⁾ Nem érinti pl., mint Binder sem, hogy Musset megtartotta némi módosítással a versszakok végének e fokozását: Auge-Herz-Geist, voix-coeur-âme.

²⁾ «Musset az első versszak eredetijének ellentétét, mely az öröm és a fájdalom perzeinek szembeállításából származik, a kelő nap és az éj romantikus színekben pompázó antithesisével cseréli fel... Nagyobb változáson ment át az eredeti 3-ik versszakának 3-ik és 4-ik sora, melyek gyengéd, mély gondolatát nála a virágos sir hangulatkeltő képe váltotta fel.» Azt elismeri, hogy Musset «könyvedelbb, ritmikusatbb zengésű eredetijénél», ha ugyan nem magyarázandó ez is tán az érzelmi mélység rovására. Részemről az egy refrain találom kevésbé szerencsésnek mint az eredetiben: *Vergiss mein nicht, Rappelle-toi*. Angolban: Forget me not.

tárgyilagosság. De nem hallgathatom el, hogy a cikkeknek egyes helyei körülbelül plagiumfélével vádolják meg Musset-t. Azt halljuk ugyanis kifogásolni, hogy Musset «nem vallotta be egyenesen, mint azt a Goethe féle költemény fordításánál megtette». hogy a *Rappelle-toi* «német eredetű alapszik», — hogy «elhallgatta forrását», — hogy Knebel versét «nem csak arra» méltatta, «hogy francia köntöst adjon reá, hanem arra is, hogy költői szelleme termékeként adoptálja». Tehát idegen tollakkal mint sajátjaival kívánt volna ökeskedni.

Bizonyára Musset, bár oly önérzetesen mondá: «Je hais l'état de plagiaire... je bois dans mon verre», ama lángelméjű költők közé tartozik, kik nem haboztak az elődjeiknél talált kincsekből bőségesen meríteni, a lángelméknél jogos «nagyúri nonchalance» folytán és át levén hatva a *Namouna* e szavainak igazságától «Rien n'appartient à rien, tout appartient à tout.» Molièret mellőzve, ki állítólag ezt a programot vallotta: «Je prends mon bien où je le trouve», az olyan tudós költők után, minők Ronsard és André Chénier, mindjárt Musset említhető mint olyan költő, kinél a legtöbb gondot ad a kommentátoroknak a szándékos kölcsönzések és önkénytelen reminiscenciák kimutatása. Nem épen minden alap nélkül vádolták kortársai plagizálással őt is, mint egykor Molièret ellenségei. Haape és főleg újabban J. Giraud (*Revue d'histoire littéraire de la France* 1911-2.) meglepő arányú átvételeket mutattak ki Mussetnél a német irodalomból. Mindazonáltal ha valahol, éppen a *Rappelle-toi* esetében nincs joga plágium-vádnak. És pedig nem csak azért, mert Musset, a nagy költők szokásos kiváltságának megfelelően, teljesen eredeti remeket tudott alkotni, idegen nyomon haladva is, hanem azért is, mert ő nem hallgatta el forrását. Hiszen — mint Binder maga is elismeri — Musset költeménye az eredeti címének és Mozart dallamának megnevezésével tényleg utal forrására. Miként Kazinczy az osztrákoknak így mutatta be Verseggy *Búcsúzását*, «*Das bekannte Vergissmeinnicht, zur Composition des Mozart*», Musset is beírta azzal, hogy ezt írja költeménye fölébe: «*Vergiss mein nicht. Paroles faites sur la musique de Mozart.*» Meg volt ugyanis győződve, hogy ennyi utalás elegendőn tájékoztathatja az ő hazájában is az illetékes érdeklődőket, kik voltak annyira műveltek, hogy ezt az akkor Európa szerte elterjedt dalt ismerjék és a német címnek, valamint Mozart nevének említéséből meg tudják ítélni, hogy utánzattal, német dal utánzatával állnak szemben, noha magának, Knebelnek nevét elfeledtek már, miután ekkor is a dallam érdekelte első sorban a nagyközönséget, annál is inkább, mert — bár tévesen — Mozart nagy neve fűződött hozzá. Még a német szövegű kottán sem állt rajta Knebel neve, tehát nem járhatott úgy el Musset itt is, mint a *Selbstbetrug* alkalmából tette, hol odaírta a cím (*Le rideau de ma voisine*) alá: «*Imité de Goethe*». A miért úgy vélte, hogy ez a jelzés: «*Vergiss mein nicht*» stb. mond annyit, mint «*imité de l'allemand*», még nem érheti őt jogosan irodalmi elsajátítás vádjá.

Hogy Musset emlékének legelfogultabb védelmezői sem gondoltak affélére, hogy Musset közét a *Vergissmeinnicht*-hez letagadják, — hogy mennyire nyílt titok volt az, hogy a francia költemény német eredeti után készült, ennek bizonyítására álljanak itt Paul de Musset szavai, melyekkel a *Rappelle-toi* keletkezését elbeszéli. «Le morceau

de musique qui devait être intercalé dans le texte [Stahl egy fantasz-tikus novellájába, a szerző felkérésére] était un lied de Mozart, encore inédit [de nem egyúttal: inconnu] en France et sur le refrain: *Vergissmeinnicht*. Alfred [ki addig vonakodott azt lefordítani] le mit sur le piano de sa soeur [bizonyára Stahl-Hetzeltől kapta a példányt] et quand elle l'eut chanté, il le trouva si beau que l'envie lui vint de traduire les paroles.» Még pedig Haape azt hiszi, hogy nővére, ki németül értett és az eredeti szöveggel énekelte a dalt, tolmácsolta neki németből a vers szavait.

A Musset által használt kiadáshoz az angol utáncat is csatolta volt. J. Giraud szerint, ki Haapéra hivatkozik, *angolból fordította* volna költőnk Knebelt. De ez tévedés. A mennyire egyébiránt Haape egy idézetéből megítélhetni, az angol fordítás szöveg híven követi az eredetit. Nem úgy, mint a Musset költeménye, mely — ismételjük — önálló, és a mi a fő, messze fölülmúlja az eredetit, ennek elvont és halmozott elmékedéseit költői képekké varázsolva át és mélyítve a németben banálishan érzélgős érzelmességet. Az a strófa teljes joggal áll Musset sírkövének hátulsó lapján,¹⁾ annál is inkább, mert ebben a strófában kulminál a *Rappelle-toi* szépsége.

(Budapest.)

HARASZTI GYULA.

SYMBOLÆ AD SUPPLEMENTUM GLOSSARII MEDIÆ ET INFIMÆ LATINITATIS REGNI HUNGARIÆ III.²⁾

Abolla-æ f. = dolmány. «Unam pateram argenteam vulgo cheeze . . . moniliaque argentea more curialium facta ad unam *abollam vulgo doman* sufficiencia.» — «Unam *abollam* sive tunicellam suam vulgo doman dictam simulcum monilibus pectoralibus argenteis et deauratis.» Pozsonyi káptalan. 1526. aug. 3. — Múzeumi lvtár. Törzsanyag.

Acinax-cis m. = görbe szablya. «Primus *acinax* argenteus deauratus.» Regécz, Patak inventariuma 1685. nov. 20. — Országos Levéltár 328. sz.

Administrator proventuum episcopatus = püspöki jószágkezelő. «vobis commitismus et mandamus, quatinus acceptis presentibus . . . coram nobis . . . ad contenta querimoniarum egregii Stephani de Hederwara, administratoris proventuum episcopatus Wesprimiensis . . . comparere . . . debeatis.» Báthori István nádor 1522. szept. 20. — Br. Radvánszky Béla és Závodszy Levente, — Héderváry Oklevéltár I. 577.

Baltheus-i m. = pártáöv. «unum baltheum vulgo paarthaew vocatum.» Pozsonyi káptalan 1526. aug. 2. — Múzeumi lvtár. Törzsanyag.

¹⁾ Itt, miként a Musset-kiadásokban az 5-ik sor így áll: «Je ne te verrai plus . . .» Bindernél: «Tu ne me verras plus . . .»

²⁾ Vide I. et II. Egy. Phil. Közlöny 1903. p. 467. et 1904. p. 219.

Bukreta-æ f. = tollforgó. «Et quod *bukretam* seu *cristam* decem florenis petiisset prædicta domina consors Joannis Pongracz a quodam famulo, qui Virgilius vocabatur.» Esztergomi káptalan 1630. jan. 15. — Gr. Pongrácz es. bashalmi levéltára. 19. cs. 57. sz.

Caldorium-i n. = vasfazék. «Item *caldoria* wasfazek 3.» Registrum Petri Orsyth super victualia Jáycensia etc. 1507. — Bashalmi lvtár 6. cs. 43. sz.

Caluncula-æ f. = valami nőruhadarab. (?) «*Caluncula* muliebris vulgo porther.» Regécz, Patak inventariuma 1685. nov. 20. — Országos Levéltár 328. sz.

Capæ-æ f. = kápa, tartó. (?) «Unum par *caparum* pro thecis pistoletarum.» — U. o.

Carabinus-i m. vel *carabinum*-i n. = karabély. «Unum par *carabinorum*.» — U. o.

Claris = kláris. «Item habeo duo *ligibula* de *claris*.» Héder vári Katalin, Rozgonyi Istvánné végrendelete. 1519. máj. 12. — Héderváry Oklevéltár I. 565.

Commissarius vestiturae = ruhafelügyelő «dominus Martinus Beniczky *vestiturae commissarius* pro officialibus regiminis Ocskaiani duas petias panni sericei.» Bercesényi Miklós elismervénye 1708. febr. 16. — Múzeumi lvtár.

Coopertorium lecti = paplan. «Item habeo unum *coopertorium lecti* vulgo paplan cum aureis filis in fine contextum.» Héderváry Oklevéltár I. 565.

Crista-æ f. = tollforgó. «unam *cristam* suam ex pennis haytoth thal compositam.» — «Unam thecam *cristarum*.» Pozsonyi káptalan 1526. aug. 2. — Múzeumi lvtár. Törzsanyag. Vide: bukreta.

Croceatum-i n. = sáfrány-, gyógyfüves kert (?). Cfr. apud Forcellini: *croceino*. «si idem dominus Daniel Pongrácz in bonis Beezkovien-sibus aliqua exstruxerit, vel vineas terras arabiles, prata, silvas, hortosque et *croceata* coemerit.» Esztergomi káptalan 1603. márcz. 10. — Bashalmi lvtár. 16. cs. 35. sz.

Cunæ-æ f. = (?); «*Cunæ* ex velluto rubro et deauratæ.» Specificatio rerum mobilium ex arce Regécz 1686. ápr. 7. — Országos Levéltár 333. sz.

Curribilis-e = kocsiba való. «Apparatus pro sex equis *curribilibus*». U. o.

Currus-us m. = társzekér. «*currum* . . . vulgo Taar Szeker dictum.» Mattyasovszky Menyhért trencsénmegyei alispán 1649. szept. 24. — Bashalmi lvtár. 24. cs. 71. sz.

Czabrak = lemez. «Septimum *czabrak* vulgo lemez dictum.» Regécz, Patak stb. 1685. nov. 20. — Országos Lvtár. 328. sz.

Darabo-onis m. = darab só, kősó. «Etiam volumus, quod magister Petrus ad *darabones* et miliatum nichil habeat agere, nisi custodiat, quod ad Hungariam de eisdem aliquid non transmittatis.» Hunyadi János 1448. márcz. 22. — Múzeumi lvtár. Törzsanyag.

Declivies-ei f. (*declivia*-e) = lejtő. «Úgy mint *declivies* montis illius a parte Szolcsanensium pro lignatione eorum cedáljon.» Kónyafalvi birtokosok 1716. júl. 27. — Radványi lvtár III. o. XXXV. cs. 80. sz.

Dieta-æ f. = napi munka. «*terras . . . fruges . . . tritici scilicet et siliginis in eisdem terris tunc seminatas usque ad viginti dietas se extendentes anichilari fecissent.*» Pekeri Lajos és Nelepeczy Ferencz albánok és Kőrös megye hatósága. 1507. — Bashalmi lvtár. 6. cs. 60. sz.

Ephipialis-ø = lóra való. «*Tegumentum ephipiale ex diversi generis panno.*» Regécz, Patak stb. 1685. nov. 20. — Országos Lvtár. 328. sz.

Faber sandallinus = bocskorkészítő. «*Ladislaus filius Stephani de Kalna unacum . . . Petro fabro sandallino . . . ad faciem possessionis prefati Petri Pÿr predicte venientes.*» Sági konvent 1428. júl. 2. — Múzeumi lvtár. Törzsanyag.

Festuta-æ f. = czövek; bajvívásra hívó jel; «*in huius rei evidenciam et comprobacionem quandam festutam in signum dimicacionis duelli ac insuper cum commetaneis et vicinis ac comprovincialibus nobilibus eiusdem possessionis Bwgeth per nos sibi assignato comprobare velle et posse asserebant.*» Vas vármegye hatósága 1447. febr. 13. Múzeumi lvtár. Törzsanyag.

Filialis tricesima = fiók harminczad. «*Quia nos omnes tricesimas regales infra anni revolucionem simulcum aliis filialibus tricesimis magnifico domino Laurencio ¹⁾ palatino concessimus et annuimus etc.*» Hunyadi János kormányzó Pozsony városához 1447. jún. 23. — Múzeumi lvtár. Törzsanyag.

Foleatum-i n. = szín, csűr. «*Præterea decimatores vini huiusmodi decimas vini nullibi, nisi in villis seu sub gazis seu foleatis vulgariter zen appellatis . . . recipere debeant.*» I. Mátyás 1465. jún. 15. — Múzeumi lvtár. Törzsanyag.

Fornix-cis m. = pince. «*eandem portionem meam castelli mei desolati . . . unacum fornice seu cellariolo sub eisdem ædificiis habita.*» Br. Pongrácz György 1669. márcz. 10. — Bashalmi lvtár. 27. cs. 61. sz.

Gallerium-i n. = gallér, nyakvédő. «*Item lovicam cum gallerio.*» Hollós György 1455. dec. 7. — Múzeumi lvtár. Törzsanyag.

Gavallericus 3 = lovagi, nemesi, gavallér. «*promitto . . . mea gavallerica parola.*» Br. Pongrácz Gáspár kötelezvénye 1685. okt. 10. — Bashalmi lvtár. 33. cs. 133. sz.

Gaza-æ f. = szín; vide foleatum.

Gusirium-i n. = (?). «*Sutura pro gusirio rubro.*» Regécz, Patak stb. 1685. nov. 20. — Országos Lvtár. 328. sz.

Halaparda-æ f. = alabárd. «*Duae halapardae cum argenteis manubriis.*» U. o.

Halcia-æ f. = hám (?) vagy nyakló. «*Halcia seu apparatus pro sex equis currubilibus.*» Specificatio rerum mobilium ex arce Regécz. 1686. ápr. 7. — Országos Lvtár 333. sz. «*Sex halciae ex cute bagaria holloserico rubro obductæ, in quorum posterioribus etc.*» Regécz, Patak stb. 1685. nov. 2. — Országos Lvtár 328. sz.

Hypothecatio-onis f. = zálogbavétel. «*et quia eiusmodi bono-*

¹⁾ Hédervári.

rum præemptio seu *hypothecatio* . . . fratres suos carnales et uterinos . . . consequenterque . . . patrum eiusdem exponentis concerneret.» Esztergomi káptalan 1669. nov. 4. — Bashalmi lvtár 27. cs. 69. sz.

Indusium-i n. = mente, felsőruha. «*Indusium Turcicum cum perisomatibus.*» Regécz, Patak stb. 1685. nov. 20. — Országos Lvtár. 328. sz.

Inspector mallei = kalapácsfelügyelő tiszt. «si quidem prætitulata dominatio vestra semet circa mei futurum *inspectorem mallei* Timel dictum circumstantialiter informare . . . adpromiserit.» Radványi lvtár III. o. LIX. cs.

Labantzius i m. = labancz. «prætendens nos fuisse *labantzius*» Év nélkül XVIII. sz. elején. Radványi lvtár III. o. XXXV. cs. 83. sz.

Lapidem extremum movere = minden követ megmozdítani. «ut etiam *extremum lapidem movere* et in expensis concurrere velint.» U. o. 1716. máj. 21. III. o. LIX. cs.

Ligibulum-i n. = gyöngy. «Item habeo duo *ligibula* de claris; hec lego, ut melius *ligibulum* dent ad capellam beate virginis Marie, ut ad collum imaginis beate virginis Marie ponatur, aliud vero *ligibulum* lego filie mee Katherine, uxori Andree de Bathor.» Hédervári Katalin végrendelete 1519 máj. 12. — Héderváry Oklevéltár I. 565.

Ligibulum = ligibulum.

Mariano apostolicus 3. = «per inclytos huiusce *Mariano-apostolici* regni comitatus.» 1717. aug. 26. — Radványi lvtár. III. o. XXXV. cs. 81. sz.

Marineus 3 = tengerszinű. «*Cingulus marinei* coloris filo aureo consutus.» Regécz, Patak, 1684. nov. 20. — Országos Lvtár 328. sz.

Nux miriadis = muskátdió. «Unum poculum ex nuce miriadis seu muscata deauratum.» — U. o.

Officium sigillationis salium = sóbélyegző tisztség. «*officium sigillationis salium* nostrorum . . . magistro Petro de Berekzow contulimus.» Hunyadi János kormányzó 1448. máj. 8. — Múzeumi lvtár. Törzsanyag.

Orgazda-æ ¹⁾ m. = orgazda. «Fatetur *orgazdam* fuisse Georgium Hutnik.» Tanúvallomások 1685. júl. 14. — Bashalmi lvtár. 33. cs. 115. sz.

Pallacium-i n. = tornác, folyosó. «ab angulo scilicet dicte coquine vulgo kohnyazegeleth vocato . . . ad quoddam *pallacium* vulgo thornach, sive alias reambulatorium vulgo similiter folyoso vocatum.» Garamszentbenedeki konvent 1507. decz. 28. után. — Bashalmi lvtár. 6. cs. 56. sz.

Palliolum-i n. = kabátka, mentéske. «Aliud *palliolum* minus muliebre simile.» Regécz, Patak 1685. nov. 20. — Orsz. Lvtár. 328. sz.

¹⁾ Similia: mittat mihi pipazarones cum esutoribus. — Radványi lvtár III. o.

Pannus septuch — septuch szövet. «Unum frustum panni septuch cerulei coloris pro parietibus.» U. o.

Pannus sericeus = félatlasz. «pannum sericeum vulgo Feel athlacz vocitatum.» Pozsonyi káptalan 1526. aug. 2. — Múzeumi lvtár. Törzsanyag. — Præterea vide: commissarius vestituræ.

Philisteus 3 = jász. «mandamus, quatenus visis presentibus prefatum Ladislaum, filium Stephani, capitaneum *Philisteorum* nostrorum de predicta Ladan contra premissam libertatem et in derogamen dicti sui capitaneatus impedire seu aggravare nullatenus presumatis.» Palóczy László országbíró 1465. máj. 16. — Múzeumi lvtár. Törzsanyag.

Phiola-æ f. = pohár. «Item accepit *phiolam* auream Francisci Pereni pignori traditam.» Warkóch (?) Menyhért végrendelete 1556. nov. 9. — Múzeumi lvtár. Törzsanyag.

Pipertorium-i n. = borstörő. «Item pipertorium ligneum 1.» — Registrum Petri Orsýth etc. — Bashalmi lvtár 6. cs. 43. sz.

Postiores-um = hátulsó rész. Vide: balcia.

Postulatorius 3 = kívánságot, követelést kifejező. «Puncta *postulatoria* magnifici domini Francisci Pongracz.» 1679. febr. 7. — Bashalmi lvtár 31. cs. 15. sz.

Principalis-e = perbeli megbízó. «idősbik Labsánszky János, úgy mint... Sztrányay György uram plenipotentarius... valлом... felyül írt *principalisom* nevével.» Id. Labsánszky János kötelezvénye 1679. máj. 5. — Bashalmi lvtár 31. cs. 45. sz.

Reambulatorium-i n. = tornác, folyosó. — Vide: pallacium.

Reservaculum-i n. = tartó edény. «Item habeo quandam horam de argento et *reservaculum* salis, similiter de argento.» Hédervári Katalin végrendelete 1519. máj. 12. — Hédervári Oklevéltár I. 565.

Richtarus-i m. = bíró, soltész, [Germanice: Richter]. «sub qua alii *richtari* iuxta fluvium Vagh richtaratum tenentes et possidentes dinoscuntur.» Bebek István országbíró 1362. júl. 20. — Bashalmi lvtár. I. cs. 30. sz.

Richtaratus us m. = bíróság. — Vide: richtarus. «Quod nos rychtaratum Warna et Kraszna possessionum... Hayn dicto Dragus... dedimus.» — U. o.

Risus-i m. = fogas. «*Risü* parietibus affixi quatuor.» Juvenarium Tokayensis provisoratus 1604. febr. 7. Országos Lvtár 318. sz.

Rota-æ f. = vámkerék, vámsorompó. «*rotam* in signum exactionis tributi... erigere... valeat atque possit.» II. Ulászló 1507. decz. 13. — Hédervári Oklevéltár. I. 507.

Scaphium-i n. = putton. «Capitulum ecclesie Albensis unum *scaphium* argenteum Pwttthon vocatum impignoraveram.» Hédervári Ferencz végrendelete 1531. decz. 13. — Báthory Miklós nádor 1584-iki átiratában. Múzeumi lvtár Bossányi cs. iratai 1885. aug. 10 jelzet alatt.

Sigillatio salium = sóbélyegzés. — Vide: officium sigillationis salium.

Spionatus-us m. = kémkedés. «non resipiscentie, sed potius *spionatus* causa se Zolnam contulerat.» Id. br. Pongrácz Ferencz

Sohier János Tamás trencséni főparancsnokhoz 1681. jan. 18. — Bashalmi lvtár. 32. cs. 2. sz.

Stuba pistoria-æ f. = sütőház. «*stubam pistoriam* in bastha habitam . . . commisissent.» Budai káptalan 1476. — Múzeumi lvtár. Balassa iratok.

Subcorporale is n. = egyházi ruha. «Egy kék koczkás czipkés subcorporale.» A zborói udvarban levő kápolnában aparamentumok. 1636. ápr. 17. — Országos Lvtár. 361. sz.

Subductura-æ = bélés, ruhába való (?) «*Una subductura* vulgo fech dicta.» Regécz, Patak stb. 1685. nov. 20. — Országos Lvtár. 328. sz.

Sutura æ f. = vászon, szövöttes. «*Sutura viridis* pro theca pulvinarium.» — U. o.

Tabula lusoria-æ f. = játéktábla. «*Tabula lusoria* vulgo pretspil.» — U. o.

Tegumentum-i n. = huzat, takaró. «*Tegumentum* pro uno paplan.» — U. o.

Terrefieri = megijedni. «In defensionem mei extraxi pistolam minime oneratum, putans terrefieri invasores.» Beszterczebányai lvtár Fasc. 486. nr. 25. — Századok 1903. — 686. l.

Theca plumaria = forgó, tolltok. [= *theca cristarum*. Vide: *Crista*.]

«Unum forgo, seu theca plumaria»;

«Unum tolltok seu theca plumaria».

Regécz, Patak stb, 1685. nov. 20. — Orsz. Lvtár. 328. sz.

Thobale-is n. = oltárra való, egyh. ruha, Cfr. Du Fresne: *toacula*, *tobalea* = *mappa*, *mantile*, *manutergium*. «Item habeo unam tunicam de purpure rubei coloris, . . . eandem lego, ut ex eadem ad magnum altare *thobale* sive *pallam* disponent. — Héderváry Oklevéltár I. 565.

Tractatorium i n. = szakállas ágyú. «*Ingenia bellica*, *bombardas*, *tractatoria* vulgo *Zakalosokch* et *pulveres* prefatus *Pangracius* . . . tenerat ad manus *Johannis de Maythe* terciam partem dare et assignare.» Fogott bírák ítélete Szentmiklósi Pongrácz és testvére Margit, Majthényi Jánosné között 1507. decz. 12. — Bashalmi lvtár. 6. cs. 54. sz.

vallus-vel *vallum*-i m. vel n. = párkány. «et unam parvam camaram in vallo vulgo *parkan* dictam (sic) existentem. Budai káptalan 1476. — Múzeumi lvtár. Balassa iratok.

waynakatus, *waynicatus*-u m. = bíróság, soltésztség. «*waynakatum eorundem*» — «ad ipsum *waynicatum spectantibus*.» Bebek István országbíró 1362. aug. 20. — Bashalmi lvtár 1. cs. 31. sz.

(Budapest.)

ZÁVODSZKY LEVENTE.

SZIGLIGETI STRUENSEE-JÉNEK FORRÁSAI.

Egy német jövevény, orvosból az ország önkényes urává emelkedve erőszakkal akarja megreformálni Dániát, népboldogító céljában a királynő szerelme is segíti, de egy éjszaka elég ahhoz, hogy egész műve rombadőljön, ellenségei megbuktatják és a vérpadra viszik (1772 ápr. 28.). A dán históriának ezek a Struensee nevéhez fűződő tragikus eseményei már az egykorú irodalomra nagy hatást tettek. Még az események közvetlen hatása alatt jelent meg róla egy pár politikai röpirat és életrajz,¹⁾ többen a beavatottak és résztvevők közül (R. M. Keith, Falckenskiöld, Reverdil, Károly hesseni herceg, Ch. D. Biehl²⁾ emlékirataikban tesznek irodalmi tanuvallomást. Már 1793-ban DANIEL BORNSCHEIN (*Fr. Graf von Struensee oder das dänische Blutgerüst*) lovagdrámái modorban dialogusokba szedi e történetet. Közismertté MICHAEL BEER (Struensee, 1829.) és HEINRICH LAUBE (1847.) tragédiái révén lesz a tárgy, de rajtuk kívül K. MORELL (1860.), sőt újabban L. KATTENTIDT (1900.) is megpróbálkoztak vele. A francziáknál EUGÈNE SCRIBE egyik vígjátékának (*Bertrand et Raton ou l'art de conspirer* 1833.) háttérül választja Struensee bukását, A. ARNOULD és N. FOURNIER regényben dolgozzák föl (1833. németül Scherrtől 1835.), drámát J. GUILLAUME (1861.), P. BARBIER (1890.) és P. MEURICE (1898.) írtak róla. Nálunk SZIGLIGETI EDE tragédiája³⁾ ismeretes, de már 1860-ban közölt GYALOKAY MÓZES egy történeti elbeszélést Struenseeről (*A király és orvosa. Hölgyfutár* 130–141. sz.), kiről ugyancsak ő később (1877.) regényt is írt.

I. Szigligeti tragédiájára BEER volt legnagyobb hatással. Ezt már előre érthetővé teszi az a körülmény, hogy Szigligetinek, a Nemzeti Színház kívánságára, a Beer darabjához írt Meyerbeer-féle zenét is szem előtt kellett tartania. Beerhez való viszonyát a magasztaló kritikák közepett már több egykorú bíráló kommentálja.⁴⁾ A *Pester Lloyd* (1872 decz. 29.) kritikusa meg csak épen hogy ki nem mondja a plágium vádját, de a költő századik darabjának ünnepélyes hangulatát nem akarja zavarni.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy Szigligeti alapfelfogása, melylyel a történetet nézi, más mint a Beeré. sokkal kevésbé pesszimiztikus. Beer az ideális törekvések örök tragédiáját festi, a hős bukásával az állam jövője megínog. Szigligetinéél bűnhődést látunk, mely mindent kiehgesztel és jobb jövőnek ad helyet. Ott az eszme fölháborító vértanusága, itt az «igazság» győzelme.

Különböző világnézettel közeledve a tárgyhoz, alakjaik is ter-

¹⁾ V. ö. K. Wittich *Struensee*. Leipzig, 1879. (Vorrede); E. M. Oettinger *Bibliographie biographique universelle*. II. köt. Paris, 1866. 1751. l.

²⁾ V. ö. még John Brown kompilációját: *The northern courts*. London, 1818.

³⁾ *Struensee*. Eredeti tragödia 5 felvonásban. Nemz. Szính. Könyvtára 24. sz. Pest, 1871. Előadták háromszor, először 1872 decz. 27.

⁴⁾ *Hon* 1872 decz. 28. — *Pesti Napló* decz. 29. — *Fővárosi Lapok* decz. 29. — *Függelék* 1873. 1. sz.

mészszerűleg különbözni fognak. Szigligeti emberei általában kisserűbbek, mint a Beeréi. Ez az ő alkotóerejének egyik fogyatkozása volt.¹⁾ Már a főalakja is, az államférfi Struensee, érdeklődésünket kevésbé lekötő egyéniség, mint Beernél, bár a német Struensee jellemében van valami méltóságteljes, hideg merevség: belső küzdelem nélkül, ugyanegy páthosszal vonul végig a darabon és büntudat nélkül hal meg. Szigligeti Struenseeja nem él a meggyőződésnek ködvilágában, tudja, hogy bármely pillanatban vége lehet. Szigligeti nem akarathóst, hanem egy lelki küzdelemtől gyötrött embert mutat be, de midőn leszállítja őt a jambus-dráma piederstäljáról, egy elszántság nélkül való, önjerejében nem biztos ember áll e'öttünk. Azon a ponton, mikor egy makacs továbbküzdelemmel tragikus alakká emelkedhetnék: a hős kész önként félreállani. Így volt Szigligeti Boricscsal is, szemben Schiller Demetriusával. Őt, úgy látszik, a tragikumban kielégítette a megindító, a szomorú elem megvoita, az emberi kiválóság és a kicsinyes sors ellentétét nem kereste. A bukásban morális szempontokat akar érvényre juttatni, a mi az ő optimisztikus fölfogására vall²⁾: erővel beleparancsolja hősébe a büntudatot, a magabaszállás önvádjait, mik kiáltó aránytalanságban vannak a hős tényleges tetteivel.³⁾ — Struensee Beernél található lírai szerelmét és ideális rajongását realisabbá és cselekvőbbé teszi Szigligeti, sőt a való viszonyig⁴⁾ is el mer menni, bár csak óvatosan és sejtetőleg, a bűnnek nem annyira romantikus tragikumával, mint első tragédiáiban.⁵⁾ Külömben a szerelem, mint bukásának egyik előidézője nála is szűkös motívum és Gyulai szerint⁶⁾ ily irányú szerepe nem is tisztán kivehető.

Szigligeti tehát a Beernél talált külső bukáshoz hozzákapsolta a lelki megtörést, de kevés valószínűséggel és meggyőző erővel. Több oldalúvá akarta tenni a tragikumot, de Beer hőse magasabbról bukik le. Gyöngíti azonban a tragikumot, midőn a halálba menő Struensee lelkébe belelop egy fényugárt: azt a fölemelő hitet, hogy vallomása árán megmenthetné volna ugyan az életét, de inkább megmenti néma halálával a királynő becsületét: «Áldott a sors... van ezélja halálomnak is!» (V. fől. 1. jel.)

Beer királynője tiszteletet parancsoló, hódolat-övezte asszony, ki Struenseeival szemben legfőljebb elismerő leereszkedést mutat s csak néha sejteti előttünk lelkét. Szigligeti határozott szenvedélylyé mélyíti benne a szerelmet, kiemelve az anyaság vonását is, a mi kedvelt írói témája volt. Beernél a férfi részvéte, Szigligetinél az anyaság hozza össze az asszonyt fia életének megmentőjével. A szerelem tilalmát odaállított anyai érzés, ez a sokszor önkényes, romantikus

¹⁾ V. ö. Vörösmarty *Dramaturgiai Lapok* II. könyv LXVI. és Beöthy Zsolt *A tragikum* 1885. 126. l.

²⁾ Elháréleti álláspontja is ez. V. ö. *Dráma és válfajai* 1874. 144. és 221. l.

³⁾ Ugyanígy szerepelteti a jóhiszemű küzdelem után kiábrándult Boricscsot: *Trónkereső* V. fől. 3. jel.

⁴⁾ V. ö. K. Wittich i. m. 182—185. l.

⁵⁾ V. ö. ezekre vonatkozólag: Gyulai Pál *Emlékbeszédek*. 1902. I. köt. 150. l.

⁶⁾ *Dramaturgiai dolgozatok*. Budapest, 1908. I. köt. 421. l.

motivum, a nő tragikumának fokozására is szolgál. Szigligeti Matildja nem méltóságos, hanem szenvedő alak, ki Struensee egyéniségének hatása alatt áll. Beertől eltérőleg a büntudat itt is fölüti fejét, lehetővé téve az erőszakolt lelki katasztrófát, melynek kicsikarásáért a romantikus Szigligeti minden jó érzelmet megmozgat benne. («Lehel-letem dögvész, átokhozó, csókom haláljegy stb.» IV. főlv. 8. jel.)

Struensee barátjának, Brandtnak «confident»-szerepét hatásosan fokozta Szigligeti. Így alkalmá nyílt kifejtetni Struenseevel a forradalom előtti francziá bölcészet eszméit,¹⁾ jobban látjuk tehát Struensee elvi álláspontját, mint Beernél. Szigligeti határozottabban egyéníti is Brandtot, mindig valami drámai ellentétben állítva őt Struensee mellé. — Az ellenpárt, lelke az özvegy királyné, Szigligetinéél nyíltabb és gonoszabb. Ranzau fontosabb alakként szerepel az összeesküvők között; Beernél nagyobb, de nemesebben cselekvő ellensége Struenseenek. Köller kétszínűségét erősen fokozza Szigligeti. Struensee mindkét költőnél vakon hisz hűségében, emlékeztetve SCHILLER Wallensteinjának és Octavio Piccolomininak viszonyára. Schack is nagyobb intrikus Szigligetinéél. Guldberget jelentéktelen mellékalakká halványítja. Több szereplőt (Detlev, Keith angol követ) egészen elhagy. Köztük Struensee passzív szerepű apját, a mi által három érzelmes és hatásos jelenettől fosztotta meg magát. Beernél 29, nála 23 személy szerepel.

A jellemeken tett, nem mindig következetes változtatásai önállósági törekvést bizonyítanak. A tettek motivumait fokozza és szaporítja. Módosításai és toldásai általában a hatások kielézésére, a minél nagyobb ellentétek harezának föltűntetésére szolgálnak és romantikus tendenciára vallanak.

Az eseményeket és a jellemeket kifejlődésükben és emelkedésükben²⁾ tárja elénk Szigligeti. Az egész első főlvonás az ő önálló leleménye. Beernél, ki Struenseet már pályája magaslatán mutatja be, mindezt csak a beszélgetésekből tudjuk meg. Ennek az I. főlv.-nak csupán az a hibája, hogy csak úgy előjátéknak van odavetve a darab későbbben játszó törzséhez, melyben a tulajdonképeni cselekvény megindul.³⁾ Szigligeti fontosnak tartotta elméletében is az expositiót.⁴⁾ Itt is előnyösen aknázza ki a helyzetet. Belépünk az udvar intrikus levegőjébe, látjuk a királyt (később, mint Beer az egész darabban, nem szerepelteti ő sem) és Julia ármánykodásait. A kis herceg betegsége nemcsak exponáló motivum, hanem előidézi Struensee emelkedését is, s így egyúttal a cselekvény első megmozdítója. Struensee csak a IV. főlv. elején jut el teljesen oda, a hol Beernél kezdi. Hogy maga is részben intrikával kapaszkodik fölfelé, az nem von le a szerkezet értékéből s ha Szigligeti jobban elhitheti velünk az egyszerű

¹⁾ J. Kont *Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie*. Paris, 1902. 318. l.

²⁾ V. ö. Szigligeti értekezését: *Drámai állapotjainkról*. Kisf. Társ. Évl. 1849. VII. 444. l. és *Dráma és völf.* 140. l.

³⁾ Expositióinak hasonló erényeiről és hibáiról. olv. Bayer J. *A magyar drámaivodalom története*. 1897. II. köt. 499. l.

⁴⁾ Végh. A. *Tanulmányok* 1896. 144. l.; Vértsey J. EPhK. 1907. 829. l. V. ö. *Drámai állapotjainkról* i. h. 446. l.; *A színiköltészetéről*. Nemz. Szính. Nyug-intézeti Naptár 1858-ra. 64. l.; *Dráma és völf.* 136. l.

orvosban is a geniét és a nagy föladatakra termettséget¹⁾: hatásos convergentiában egyesült volna két értékes tényező. Struensee és Matild szerelme szemünk előtt keletkezik. Szigligeti kereste a successiv ellentéteket is, de ki lehet érezni nála a lelki változások kiszámíthatóságát.

A II—V. fölvonások alábbi részletei Beer erős hatását mutatják.

Szigligeti II. 1. — *Első munkás*: Hát igaz-e, hogy más világ lesz; nem lesz robot és dézsma. *Főker-tész* (félíg gúnyosan): Igaz; nem lesztek jobbágyok, hanem szabad emberek, szabad föld urai. *E. m.*: Hm, furcsa! ingyen nem adják! *Főkert.*: Nem lesz földesuratok. *E.*: Nem-e? — hátha rossz a termés, ki gondoskodik rólunk? *F.*: Isten után magatok. *E.*: S ha megszorulunk, a földesúr nem segít? *F.*: Bizony nem. Hát ti nem is örvendeztek? *Második munkás*: Hisz akkor éhen halunk! *E.*: Hát ezt is az a Struensee fundálta ki? *F.*: Neki köszönhetitek. *E.*: Köszönjük is — (félre) hogy törjék ki a nyaka! *M.*: Mit is várhatunk tőle, hisz nem is dán! *E.*: Hanem afféle jöttment.

Beer IV. 1. — *Schulmeister*: Der ist zu unserer aller Unglück ins Land gekommen... *Flyms*: Dass er sich vorgenommen uns Bauern... zu freien Leuten zu machen. Ich will nicht frei und unabhängig sein. Was ist's denn Grosses, dass ich für den Edelmann meinen Acker bestellen muss; dafür ernährt er mich und sorgt für mich... Wenn wir frei wären, müssten wir uns plagen und quälen, wären unsere eigenen Herren und müssten Abgabe geben! *Babe*: Und für dein Eigentum, für die Freude, das, was du besitzest, dein nennen zu können, möchtest du nicht sorgen? *F.*: Ei was, wenn ein anderer für mich sorgt, ist mir's bequemer. [Később mind isznak, «Preat Struensee» fölkiáltással.]

Szigligeti magyarosítja a hangulatot, elhagyja a népnek Struensee szabadgondolkozása elleni lázongását, megtartja a fölvonás helyegységét, megnyesi a jelenet epizodikus szélességét és szervezesebben belefoglalja a főcselekvénybe egy ócska hallgatózási motívum segítségével. — II. 3. v. ö. Beer I. 4. Mindkét helyen Ranzau akarják megnyerni Struensee ellen. Beernél a Köller-Ranzau-jelenet drámaibb: Brutus Cassius-féle ellentét van köztük Struenseéhez való viszonyukban.

Ranzau: Én voltam első pártfogója — atyja stb. | Egy pálcza volt kezében... most — | E pálcza Dánián uralkodik.

R.: Ich hab' ihn einst geliebt, beschützt; ja selbst, |... den klippenvollen Weg | Zu dieser Höh' mit rascher Hand gebahnt.

II. 4. v. ö. Beer IV. 2. Az összeesküvők jutalmakat kapnak.

Julia: ... egy ősi kihalt család nevét és birtokát adjuk neki.

Ranzau: Ein alt erloschen dänisches Geschlecht | Blüht wieder auf in Euch. Der König fügt | Ein Wort zu Eurem Namen.

A gárda fölосzlatása mindkét műben fontos mozzanat. Beernél a cselekvény megindítója, Szigligetinél maga Köller érleli benne tetté

¹⁾ Ugyanezt a hibát mutatja ki Péterfy Jenő Borics fölléptetésén, összevetve Hebbel Demetriusával (Összegyűjt. Munkái III. köt. 368. l.).

a föloszlatás gondolatát (II. 7.), s így az egész motívum az intrika eszköze gyanánt tűnik föl. — II. 8. v. ö. Beer I. 12. Ranzau Struensee-nál. Jövetelének czélja mindkét műben: baráti figyelmeztetés, mielőtt az összeesküvőkhöz csatlakoznék. Beernél Ranzau több méltósággal védi a nemesség ügyét, élesen szembeállítva őket a köznéppel; viszont Struensee még nagyobb lendülettel hányja föl a nemesség kárhuzatos szerepét. Szigligetnél Ranzau fölénye tagadhatatlan. A jelenet végén már leczkézített, atyai hangon beszélnek Struenseevel. A királynővel való gyanúsítás is brutális erővel csap le rá, Beernél az egész csak egy végső szükségben elővonszolt czélzás, melynek visszautasítása is sokkal férfiasabban történik.

Struensee: Véttem önnek?

Ranzau: Semmit, de annál többet Dániának.

S.: Mert újra alkotom? — —

R.: Ez a divatbölesézet! ismerem! | A szabadelvű zsarnokság azért | Tesz egyenlővé népet és nemest... — —

R.: Azt hiszed... a világ folyását megváltoztatod? | Te egy nemzetet állasz szemben itt... | Te vasmarokkal végzetébe nyulsz;¹⁾ | Bukásod az idő kérdése csak. — —

R.: E dán nemesség anyyi érdemet | Tón e hazának, annyi fény, dicsőség | És hősi tett emléke övezi, | Mennyi királytól sem áradoz... | Ez a nemesség egykor hódított... | ...hálából elvevék az alkotmányát.

S.: Kann ich Euch Hilfe bieten?...
R.: ...heft meinem Dän'mark.
S.: ...so schlägt in Eurer Brust | Kein wärmer Herz für ihn als in der meinen...

R.: Es darf der Edle nicht | Sich eines Vorzugs rühmen vor dem Niedern! | Das fechten sie mit kühnem Wort jetzt aus | Im fernen Frankreich... | ...hofft Ihr auf dem dornenvollen Weg | Zum Ziel verwegner Neurung freien Schritts | Und ungestraft zu gehen?... | Die Kön'ge Dän'marks selbst sind nicht so reich | An herrlichem Gedächtnis grosser Taten | Als dieses Landes Adel; er allein | Hat aus den Stürmen einer trüben Zeit | Die Trümmer ew'ger Rechte sich gerettet.

Struensee mindkét helyen kifejti takarékosági intézkedéseinek üdvös voltát, Ranzau kárhuzatja a sajtószabadságot. — II. 8. (vége) v. ö. Beer I. 13. Struensee monologja. («Ah nem titok már! A míg az úr az ész volt stb.»; «Unglücklicher, verraten hast du dich stb.») Beernél Ranzau vakmerőségén is dühöng, Szigligetnél csak saját gyöngességét vádolja, melylyel elárulta érzelmeit. — II. 9. v. ö. Beer II. 3. Az aggódó királyné Struenseeétől komorsága okát tudakolja.

III. 1. v. ö. Beer I. 3. Röpiratot hoznak Struenseenek, melyben maga a sajtószabadság megteremtője gyaláztatik. Mindkét helyen elvűségének dokumentálására szolgál: Struensee nem törődik a támadókkal. Ilyen röpiratok valóban voltak (Wittich i. m. 117. l.), de a megjelenítés Beer leleménye. Szigligeti Brandt baráti tettével helyettesíti a rendőrfőnök hízelgő kötelességteljesítését s így bővebb megnyilatkozásra lesz alkalmá Struenseenek. — A III. föl. többi része is Beer után készült. A lázadás színrehozása csaknem egyező módon történik. Beernél drámaibbak e jelenetek, mert kezdettől fogva az

1) E szavak lehetnek Schiller-reminiscentiák is, kit Szigl. mint nyilatkozataiból kiténik, jól ismert. V. ö. *Don Karlos* III. 10. 3167—71. sor: «Sie wollen... | ... sich dem Rade | Des Weltverhängnisses... | ... entgegenwerfen? | Mit Menschenarm in seine Speichen fallen?»

egész udvar tanuja az eseményeknek, látjuk a királynéra tett hatást is. Beer fontosabbnak, megfélemlítőbbnek tünteti föl a dolgot. Jelenetei emlékeztetnek a *Don Karlos* egy jelenetére (V. 5.), mintaképe azonban a *Wallensteins Todban* (III. 19–22. jel.) van meg egész teljességében, honnan Szigligeti viszont a lázadók ablakon át való megfigyelésének hatásos motívumát vehette. A híradások fokozatosságát Szigligeti is megtartja. — III. 2. Köller jelenti, hogy Kopenhágából jött, tíz perc alatt, lova kidőlt. V. ö. Beer II. 4.: Ugyanezt az ablaknál álló udvarhölgy jelenti egy lovasról. — III. 2. (végén) Struensee a király őrizetére küldi Brandtot (v. ö. Beer II. 5). Brandt: «Rossz hír? — beszéljen!» V. ö. Beer II. 6. Mathilde: «Aus Euren Mienen les' ich Unglück. Redet!» Mindkét helyen a testőrlázadás elbeszélése következik, majd megtudjuk, hogy a lázadók az ellenállást letörve közelednek. — III. 3. v. ö. Beer II. 7–8. Struensee kiadja a parancsot a kastély védelmére, megtorlásra készül. — III. 4. v. ö. Beer II. 9. Struensee, életét kockáztatva, a lázadók elé akar menni. Egy udvari ember (Beernél Mathilde és [II. 10.] Keith) tartóztatja.

III. 5. Jelentik, hogy a királyné meghallgatta a lázadók követeknek kívánságait. Struensee nem akarja hiinni, de (III. 6.) a királyné ráveszi, hogy vigye el a «tévedők»-nek a király bocsánatát.

Matild: «A vér látása örüllté tehetne.»

II. 11. Löwenskiold jelenti, hogy a lázadók küldöttséget akarnak küldeni a királyhoz. Az erélyes Struensee nem akarja őket bebocsáttatni, de a halálra rémült királyné kérelmére elébük megy, hogy a király szavával lecsendesítse őket. II. 12. Mathilde képzelődésében látja a kiontott vért szobájába özönlni.

Matild öröm és aggály között, később elragadtatással szemléli a színpad mögötti jelenetet, melyről Beernél csak elbeszélés útján értesülünk.

Matild: Halljátok ezt?

3. udvari: A királyt éltetik. (Trombita jel.)

1. udvari: A jeladás a visszavonulásra.

1. udvari: Ez csoda! | Halotti csend van — Most olvassa fel | A legkegyelmesebb parancsot. — III. 7. Matild egyedül fogadja Struenseét.

S.: Fölséges asszony, ő felsége a | Király parancsa teljesült: | A lázadók a fegyvert leteszik; | Most elvonulnak stb. (Mindkét helyen induló hallatszik, melynek Szigl. szöveget is ad.)

M.: Ez a mi diadalmi énekünk!

S.: Fölségedé lehet: de énnekem | Grászdal, s talán a hattyú éneke | . . . Jobb a hatalomról lemondanom, | Mely már csupán látszólag az anyóm. | Kérem fölségedet, bocsásson el; | Ez visszavonhatlan határozatom.

(Wildes Geschrei und Vivatrufen von aussen.)

M.: Hört ihr den Ruf, mir kling'ts wie Jubel, nicht? — II. 13. (Kriegerische Fanfare von aussen.)

Gräfin Uhlfeld: Zum Aufbruch blasen sie! Sie ziehen ab. Beernél utólag jelenti a grófnő, hogy a lázadók meglepő nyugodtsággal hallgatták végig a parancsot stb. — II. 14. Struensee jön.

S.: Erfüllt ist Eurer Majestät Befehl, | Nichts ist zu fürchten mehr. Die Truppen ziehen In bester Ordnung im Triumph nach Hause.

S.: Hört Ihr den Jubelmarsch? Mit diesen Klängen | Geleiten sie des Feindes Ruhm zu Grabe. | Der Name Struensee ist ausgelöscht. . . Ich steige nieder | Mit eigenm Willen . . . hab' entsagt für immer. | In Demüt fleh' ich Eure Majestät . . . | Gewährt mir gnäd'gen Abschied.

Beer következő jelenetében találkozik először tanuk nélkül Struensee a királynéval. Szigligeti mindenik fölvonásban juttat nekik egy-egy fokokonként érzelmesebbé váló találkozást. A II. föl-v. -ban még csak «lelki barátság»-ról szavalt Matild (V. ö. *Don Karlos* I. 5. jel. sor: «Die Freundschaft Ihrer Mutter»). Szigligeti itt már másodsor (V. ö. II. 9.) él az önkéntes lemondás motivumával, mely, mint Beer-nél is, arra jó, hogy a királyné kényszerüljön valamiképp megnyilatkoztatni belsejét. (V. ö. *Drámai állapotjainkról* i. h. 44. l.) Szigligetiné a teljes megnyilatkozás már itt megtörténik s nyers szókimondásba («Szeretem» — «En is szeretem») temetkezik el a Beer jelenetének pszichológiai finomsága. Szigligeti itt is köznapiabbá, realisabbá szállítja le a hangot s a dialógusban kiélezi az ellentéteket. Lírai pihenőket nem keres. Ezért elevenebb is az ő jelenete. Neki nem kellett a Beer hideg pompája, hanem romantikus módon szabadjárá ereszti a szenvedélyeket. Matildnak Struenseet marasztaló érveit külvilágban átveszi Beertől.

A IV. föl-v. első jeleneteinek megfelel Beernél a III. föl-v. váltóztatása. A szín háttérében udvari bál s mindkét darabban épen egyik táncznak vége felé gördül föl a függöny. Szigligetiné a bál minden előzetes megbeszélés és előkészítő motívum nélkül jelenik meg előttünk. A 2. jelenetben Szigligetiné Matild júdási csókról és ölelésről tesz említést; Beer (III. 7.) megjeleníti Juliane kétszínű ármánykodásait, valamint Mathilde kelletlen tánczbamenetelét is, mely a magyar darabban (IV. 3.) szintén csak czélzásként van meg. — IV. 5. v. ö. Beer III. 8. Az összeesküvők nyugtalanoknak Ranzau távollétében (Köller: «Itt teremjen, külvilágban gránátosim hozzák el.» — K.: «... so lass' ich ihn mit Kürassieren holen»). — IV. 2. v. ö. Beer III. 9. Matild izgatott hangulatban jön vissza a tánczteremből (v. ö. Schiller *Fiesco*¹⁾ I. 1.). Nem bírja már tovább a kétszínűsködést. — IV. 4. v. ö. Beer III. 1. Köller megnyugtatta Struenseet. Monológjában az ellenkezőt árulja el. — IV. 5. v. ö. Beer III. 12. Köller és Guldberg (Beernél Ranzau is) megbeszélnek a legközelebbi teendőket. Szigligeti következő jelenete a végcél szempontjából pótolja Beernek az összeesküvők tanácskozásaira fordított jeleneteit. — IV. 7. v. ö. Beer III. 10. (V. ö. még V. 4. és *Fiesco* V. 1.) Ranzau (áruhában; Szigligetiné nyíltan) figyelmezteti Struenseet a veszélyre és rögtön lemondást ajánl. Ranzau monológja (Beernél III. 11.). Struensee bukását szeretné, de az özvegy királyné uralmát sem remélheti üdvösnek. — A darabnak Beertől független «nagy» jelenetének (IV. 8. Matild és Struensee utolsó találkozása; lelki katasztrófa) végén Szigligeti egy pillanatra él a reménykeltés régi motívumával (v. ö. *Dráma és válf.* 143. l.; *Drámai állap.* 443. l.). Annál nagyobb hatása lesz a rögtön bekövetkező elfogatási jelenetnek (IV. 9.). Az elfogatás Beernél, a drámai érdek hátrányára, eredetileg a színpalak mögött történt. 1833-iki átdolgozásában (Stuttgart, 1847.) segített ezen. Szigligeti, fölismerve e változtatás helyességét, még a királyné letartóztatását is előttünk hajtja végre, úgy hogy Struensee és Matild együttlété növelte a katasztrófa hatását.

¹⁾ Szigligeti, a Fánscy-féle színlapgyűjt. (Nemz. Múz. Hung. l. 459.) tanúsága szerint, többször föllépett a *Fiesco*-ban, először 1836. VIII. 27.

A hatások halmozására vall Julia személyes akciója is az elfogatásnál. De az erők viszonya, mindkét párt viselkedése itt is köznapiabb küzdelemre mutat Szigligeti darabjában.

Az V. fől. börtönjelenetét is átvette Beertől Szigligeti, ki külföldben is kedvelte a Sturm und Drang e népszerű örökségét (*Szökött katona. Két pisztoly*). Mindkét helyen életreményt hoznak az alvó Struenseenek (Ranzau, Szigligetinél Schack is). Szigligeti elhagyja a titkos szökés lehetőségét, a mi által Struensee halála nagyobb kényszerítéssel következik be. Ő csak a törvényes megkegyelmezés lehetőségét állítja Struensee elé (ez is csak az intrika cselfogása), a mi alkalmat ad neki hőstét a vallomás visszautasításának férfias tettével mutatni be. (A valóságban Struensee bevallotta viszonyukat. Gyalogay novelájában is.) Szigligeti itt is élt a contrast-hatással: Ranzau és Schack ellentétes czéllal jönnek. Ranzau maga bátorítja Struenseet, hogy legyen ereje sírba vinni titkát, Dánia szegényét (v. ö. *Don Karlos* IV. 4.). Érzelmi tartalomban sokkal gazdagabb a Beer jelenete. Tárgyi egyezés: Struensee a királynéről álmodik. Azonkívül:

V. 1. *Ranzau*: S nem pusztá szó ez?
Struensee: Nem; a halállal meg-
 barátkozám | Mielőtt e vészes vál-
 lalatba kezdtem.

V. 4. S.: Ihr wähnt doch nicht,
 es schrecke mich der Tod | ... Ich
 bin vertraut Mit ihm, wie mit Ge-
 nossen meiner Jugend.

Beer a szabadgondolkozó Struensee megtérését¹⁾ csak a tragédia utolsó jelenetében mutatja be, Szigligetinél ez már sokkal előbb (III. 1.) bekövetkezett. — Az V. fől. 2. jel. nagyjában megfelel Beer IV. fől. 8. és 9. jeleneteinek. Beer Mathildéja Istenhez fordul, Szigligeti valószínűtlen bűnbánó túlzásokra ragadtatja hősnőjét. — V. 3. v. ö. Beer IV. 10. Mindkét drámában Schacknak sikerül hazug szavakkal rávenni a királynét, hogy aláírásával ismerje el a Struenseeval folytatott viszonyt. E történelmi jelenet (Wittich i. m. 143. 1.) színrevitele Beer érdeme. Szigligeti itt is megváltoztatja a küzdő erők viszonyát. Nála az intrika nagyobb ravaszsággal lép föl és gyönyögebb ellenállással kell megküzdenie. Elég összevetnünk a két királyné feleletét Schack első fölszólítására: «Nie, — niemals — mutet das dem Irrsinn zu!» Szigligetinél: (megsemmisülve egy székbe roskad:) «Nem vádoló s nem mentem magamat.» A királyné elé állított alternatíva mélyebben belevág Szigligeti hősnőjének lelkébe, kiben általában az érzellem dominál, Beernél több benne a megfontolás, még egy csel kieszeléséhez is van higgadtsága. Schack leplezetlen örömét célja elérésén Szigligeti is alkalmazza. — Az V. fől. utolsó, önálló jelenetében a hamis hang és az álszenvedély moralizáló szavalása jut érvényre. Beer sokkal több érzést koncentrálna a darab végső perceire: az apját vizontlátó Struensee szeretetnyilvánulását és bucsúzását. Szigligeti befejezése, Matild és a háttérben elvonuló Struensee egy színre hozásával, tableauzerű és erőszakolt technikájú. Megint halljuk azokat a hideg sorokat, mikben Szigligeti, tragédiái végén, a jövőt szokta festeni. A végszavak Beerből valók:

¹⁾ D. B. Münter *Bekehrungsgeschichte des Grafen Struensee*. Frankfurt, 1772. A fiatal Goethe hő ismertetését irt e híres könyvről.

Matild (főleszmél): *Ő itt volt
Hol van ő? | Ranzau* (az égre mu-
tat): *Ott!*

Pfarrer Struensee (aus Ohnmacht
erwachend): *Er ist hinweg, — wo
ist er? (Trommelwirbel . . . P. zum
Himmel blickend :) Dort!*

Beertől független cselekvényű jelenetek a következők: I. fől. : mind a kilencz. — II. fől. (összesen 9 jelenetből áll): 2., 4—7., 9. jel. — III. fől. (7 jel.): 1 (részben). — IV. fől. (9 jel.): 1—3., 6., 8—9. — V. fől. (4 jel.): 4. — A kölesönzésnél egészben nem vette át, illetőleg elhagyta Beer következő jeleneteit: I. fől. (14 jel.): 1—2., 4., 6., 10—11., 14. — II. fől. (19 jel.): 1—3., 10., 12., 16—19. — III. fől. (13 jel.): 2—6., 12. (részben), 13. — IV. fől. (10 jel.): 1. (vége), 2—7. — V. fől. (9 jel.): 1—3., 5—9.

Az önálló helyeken szabadabb kifejezésre lendül Szigligeti fantáziája (pl. *Matild* kitérése II. 6., *Struensee* tirádái I. 6.): e helyeken itt-ott elragadtatik egy-egy eszméjétől, hatásos kis szónoklatokat ad személyei szájába s dikciója néha általánosabb igazságokhoz emelkedik, mint ugyanott Beer (pl. III. 7. «E kába ujjongó nép stb.»). Mindamellettt költőiség tekintetében távol maradt mintájától. Szavainak kevés érzébeli hitelt képes adni, hiányzik nála a nyelv ereje, melylyel Beer pompázni tud. Viszont Szigligeti stílusa az ünnepléység hiánya és a szárazsága mellett is drámaibb, szaggatottabb. Minden lírai kitérést mellőz, nincs ideje a couleur locale alkalmazására sem, folyton a végczél felé siet (v. ö. *Dráma és válf.* 144. és 169. l.). — Eredményül megállapíthatjuk, hogy Szigligeti erősen Beer hatása alatt állott, de a tárgyba önálló fölfogást is vitt bele,¹⁾ a szerkezetet egyszerűsítette, s azáltal, hogy egyrészt az eseményeket kifejlődésükben mutatja be, másrészt a cselekvényt, a valószínűség rovására is, fordulatokkal élénkíti: sikerült neki színszerűbbé tenni a földolgozást.

2. Az ország javán munkálkodó királyi kegyencnek és az ellene saját hatalomvesztése miatt áskálódó anyakirálynénak igen halvány és történeti színezet nélküli előképe már a *Gerőben* (1843.) jelentkezik Szigligetnél. De ezek emléke elenyésző s maguk is valószínűleg csak utánzatok.²⁾

SCRIBE említett darabja lehetett a legelső alkalom, mely Szigligetit Struenseeval megismertette. E vígjátékot ugyanis Dobrossy István lefordította (Nagy I. *Színműtár* III. 1.)³⁾ és a Nemzeti Színházban elő is adták (először 1841 szept. 20.), a *Jelenkor* (szept. 25.) szerint nagy tetszéssel. Egy a Nemzeti Múzeumban levő színlap tanúsága szerint 1841 nov. 13-án Szigligeti is játszott benne, Koller szerepét. Scribe darabja politikai vígjátéknak készült. Nagy események

¹⁾ Elvi álláspontja az irodalmi kölesönzésről: *Drámai állapot.* i. h. 450. l. és *A színiköltészetéről* i. h. 66. l.

²⁾ Cserhalmi H. Irén *A francia romantizmus korszaka.* 1893. 262. és 178. l.; Bayer J. i. m. II. 545—20. l. A *Gerő* a romantikus elemeken kívül *Bánk bán*-reminiszcenciákat is látszik mutatni.

³⁾ Szinnyei (*M. úrok* II. 1893. 939. l.) három címközlése (*Nemes és polgár, A selyem-árús, Hogy kell összeesküdni*) ugyanegy Scribe-darabra vonatkozik.

helyett apró intrikákat mutat, melyekben ő a történelem mozgatóit látta. Struensee és a királyné színrehozása nélkül a nagy politikai változások alatt levő réteget tárja elénk. Dán történelem helyett tulajdonképen az 1830-iki párizsi forradalom társadalmát szatirizálja.¹⁾ Ezért előre is csak reminiscenciákat várhatunk Szigligetinél Scribe hatácaaként, melynek általánosságban a történelmi fölfogás némi alászállítása, az intrikus levegő erősebb éreztetése is tulajdonítható. Érthető, hogy leginkább Koller szerepére emlékezett Szigligeti. Köller árulásának indítékait (II. 4.): a nagyravágyást és a sértett önézetet innen (I. 1. és 5.) vette, mellőzve a Beer darabjába sem szervesen illő, lírai szerelmi bosszút. Köller agilitását is Scribe hatása alatt fokozza oly radikálissá:

I. 5. *Köller*: Elfogatni mind, becsukatni mind, s a főbket vérpadra küldeni; ez volna a legrövidebb, s legbiztosabb út.

I. 5. *K.*: ... un coup de main ... cela vaut mieux que toutes les menées diplomatiques ... Dès ce soir je vous livre les ministres morts ou vifs.

Az özvegy királynőnél levő hűségbiztosítékot (Scribe IV. 6.) is átveszi Szigligeti (II. 4.). Schack kémkedése, izgatása is emlékeztet Scribe Kollerjának (I. 5. v. ő. még II. 2., III. 1.) titkos agitációjára. Koller jelenlétében történik Scribenél Rantzau fontosságának kiemelése is (I. 5. «Nous avons besoin de lui stb.»), mit szintén darabjába illeszt Szigligeti (II. 3. «Ranzau nélkül a gépből a legfőbb kerék hiányzik»). Ugyancsak Koller jelenlétében mondják Scribenél (I. 4.) azokat a szavakat, mik csirái lettek Szigligeti azon jelenetének (IV. 2.), hol Euben grófnő apja parancsára hivatkozva elbocsátását kéri Matildtól. Struensee és Matild utolsó önzetlen tette emlékeztet némileg Éric és Christine viszonyára: Éric életét koczkará teszi, hogy Christinet ne kompromittálja; Christine női becsülete föláldozása árán is meg akarja menteni Éricet az igazság bevállásával. Minden bizonynyal Scribetől kölesőnzött ez a gondolat: «A zérus is sok, ha előtte számok vannak.» (II. 2. Scribenél I. 8.: «Un zéro bien placé a une grande valeur.» Dobrossynál: «Azt mondom én is, hogy semmi, zerus, de tegye felséged illő helyére a semmit, roppant értékű lesz.»)

Nyilvánvaló a francia romantizmus többi frójának hatása is. Szigligeti maga is bevallja, még 1849-ben (*Dramai állap.* 440. l. v. ő. *M. színészek életrajzai* 1878. 89. l.), hogy 1840 táján Hugo, Dumas és Scribe hatása alatt állott színházunk és drámairodalmunk. Victor Hugo hatása még a hetvenes években is érzik Szigligetinél. Itt csak egy-egy föltűnőbb motívumra akarok röviden utalni. Ruy Blas²⁾ jellemének hatására már Cserhalmi H. Irén (i. m. 116., 118., 259—262. és 271. l. v. ő. Abafi Figyelője XXV. 1888. 1. s. köv. l.) rámutatott. Föltétlenül egyezik bennük az ideális szerelem és a nép pártfogolása, ez utóbbi azonban elsősorban Beerre mutat vissza. Beer és Szigligeti Struenseeja sokkal inkább történelmi alak, mint Ruy Blas. Szigligeti kevés líriz-

¹⁾ J. J. Weiss *Le théâtre et les moeurs.* Paris, 1889. 7. s. köv. lk. J. Rolland *Les comédies politiques d'Eugene Scribe.* Paris, 1912. 19—37. l.

²⁾ *Ruy Blas* magyarul is megjelent Nagy Ignác fordításában: Színműtár I. 1. Buda, 1839/40.

mussal és nagyobb erudícióval kezeli a történelmet: ebből a szempontból nagy a távolság közte és V. Hugo között. A *Ruy Blas* témája különben hasonlít a *Struensee*hoz (a miniszterébe szerelmes királyné, a föltűnő gyorsan emelkedő kegyenez III. 1. v. ö. Szigl. II. 2., IV. 1.). Kétségtelen, hogy Szigligeti emlékezetében a *Ruy Blas* is mintaképp szerepelt. Erre mutat különösen a szerelmi vallomás nagy jelenete (III. 7. v. ö. *Ruy Blas* III. 3.). Ruy Blas titkos szenvedélyelfojtása, a királyné bámulata, elhagyatottságának és szenvedésének részletezése mind megjelennek Szigligetinél. E jelenet hatása alatt formálta át Szigligeti a Beer (II. 15.) hideg jelenetét oly heves hangulatúvá és tette oly megnyilatkozóvá Matild szerelmét. Megemlíthetjük még, hogy az anyaság szembeállítása a bűnös szenvedélyvel élénken emlékeztet Lucrèce Borgiaira¹⁾ (v. ö. Cserhalmi i. m. 210. 1.). A háttérben Struenseét vesztőhelyre vivő gyászmenet szcenirozása, az előtérben levő királynéval: szintén hugói gondolat (*Marie Tudor*²⁾ III. nap II. rész 1. jel.). A *Marion Delorme* végjelenetében is végignézi a nő kedvese vérpadra hurczolását (Marion tombe sur le pavé. — Elle se relève . . . «*Où sont ils ?*»).

A magyar irodalomban lehetséges előképeknél GYALOKAY említett novellájának, ennek a történelem sutbadobásával készült, valószínűtlen romantikus motívumoktól hemzsegő műnek, semmi hatást sem tulajdoníthatunk. Sőt Szigligetinek határozottan őrizkednie kellett ily befolyásoktól, melynek csak egy lovagdrámaíró örülhetett volna. De figyelembe kell vennünk TÓTH KÁLMÁNNAK, történelmileg különböző, de a témában némileg hasonló *Egy királynéját* (Pest, 1859.). E Teleki-jutalommal kitüntetett darabot Szigligeti rendezősége alatt többször adták, maga is többször említi.³⁾ Igaz, hogy olyat, a mit tragédiájához az említett forrásokban nem olvashatott, Tóth Kálmánnal keveset talált. Egyezések, mik itt föltűnnek: a beteg, gyöngye akaratú király (Hugo-reminiscentia); az ország legfőbb emberének titkos szenvedélye a királyné iránt; a kölcsönös szerelmi vallomások; a férfi szerelme miatt az udvartól távozni kíván (v. ö. *Don Karlos* II. 2., V. 11.); végül maga a nő küldi őt el (Tóth K. II. 3.); a halálos ítélet. De hiányzanak a politikai eszmék, mik Struensee történeti alakká egyénítik és a teljesen tragikus befejezés. A II. fől. 3. jelenete úgy látszik valóban hatott Szigligetire: a visszavonulni óhajtó Iván bán itt találkozik Struensee (II. 9.) lelkiállapotával. Szerelmi vallomásukat is hasonló szavakkal fejezik be:

Szigl. III. 7. «Gyülőljön, utáljon
és üzzön el! | Avagy ölessen meg —
az irgalom lesz!»

Tóth K. (II.3.) «Most vess meg, utálj,
boldogabb leszek.» [V. ö. *Ruy Blas*
(II. 3.) «Si vous me disiez : meurs !
je mourrais. J'ai l'effroi | Dans le
coeur. Pardonnez !»]

¹⁾ Szigligeti jegyzeteiben írja: «Borgia Lucretia, kit az anyai érzés nemesíteni kezd stb.» (*Dramaturgiai dolgozatok*. Múzeumi kéziratár «1444. Quart. Hung.» jelz. 67. 1. hátlapján.) Külömben 1836 máj. 28-án Budán szerepelt is a *Borgia Lucretiában*.

²⁾ Szigligeti 1836 jún. 11-én Budán föllépett a *Tudor Máriában*.

³⁾ *Színház és egyéb*. Múzeumi kéziratár «1149. Fol. Hung.» jelz. 36. 1. V. ö. Budapesti Közlöny 1868. II. 1067. 1.

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy Szigligeti széleskörű irodalmi olvasottsággal fogott tragédiája megírásához. Szokása szerint különböző hatásokból szötte össze munkáját. (V. ö. Weber Arthur EPhK. 560. l.) Alapos tanulmányokat végzett a történelemben is.

3. Vannak Szigligetinek fontos és számos ismeretei, mik magából a Beer tragédiájából nem magyarázhatók meg. Föltétlenül használt valami kimerítő történeti forrást. Nem valószínű, hogy az említett mémoiresok valamelyikéhez fordult s meglegedett volna az egyoldalú szempontból megírt, monografikus teljességre nem törekvő leírásokkal. Könnyebben hozzáférhetett és szélesebbkörű tájékozást remélhetett egy oly összefoglaló munkától, mely az összes mémoiresok és egyéb források részleteleimét megbízhatóan és mégis regényszerű alakban adja elő. Forrására vonatkozólag maga adja meg az útbaigazítást a *Színköltészetről* szóló értekezésében (i. h. 68. l. v. ö. *Drama és válf.* 226. l.), hol a költő vezetőjéül az adatgyűjtő történetíróval szemben az összefoglalót állítja oda, kinél már az események drámailag motivált, művészi összeállítása található. Ilyen összefoglaló munkát hármat használhatott (v. ö. Wittich, i. m. Vorrede): J. K. Höst (1826.), L. J. Flamand (1855., dán nyelven) és G. F. Jenssen-Tusch¹⁾ monografiáit. Sokkal valószínűbb, hogy nem a tudományosabb Höst-féle munkát hanem inkább a szubjektív Jenssen-Tusch használta Szigligeti. Jenssen-Tusch kiterjeszkedik a mémoires-írók minden, sokszor csak költői érdekű nyilatkozatára, előadása élvezetes, jellemzései művésziek.

Nem czélom előterjeszteni a részletes egybevetést, melynek útján megállapítható volt, hogy Szigligeti a Beertől független események (különösen az I. fölvt.) és szereplők (Bernstorff, Thott, Holck, VII. Krisztian) mindegyikére bőszes leírásokat találhatott Jenssen-Tuschnál. Azt hiszem elég lesz egy-két szubjektív természetű hely átvételére rámutatni.

II. 8. *Struensee*: (A nemesség) menjen haza, mivelje földjét.

Jenssen Tusch 79. l. «Besser sei es, dass der Adel auf seinen Gütern lebe» — szokta mondani Struensee a királynak.

III. 7. *Matild*: Az örült szenvedély még többre is | Ragadhat a legszörnyűbb tette is — | Meghalva inkább, mint elhagyva élni.

J. T. 286. l. Mathilde nyilatkozata szeretője esetleges hűtlenségéről: «in dem Falle würde sie den Verstand verlieren oder sich das Leben nehmen.»

Jenssen-Tuschból (232. l.) érthető meg Matildnak Beertől eltérő viselkedése is, melyvel udvarhölgye előtt többször elárulja érzelmeit (II. 6., IV. 2., III. 6.). A Schack által kieszelt vallatási csel (V. 1.) is az egyéni vélekedését föltáró Jenssen-Tusch (218. l.) inspirációjára mutat. Brandt Struenseehez intézett szavai, mik egy tapasztalatból leszűrt életigazságot látszanak kimondani («a sorsnak kereke . . . vagy főlemel . . . vagy eltípor s kigunyolnak s felednek» I. 6.), megmagyarázhatók Brandtnak Jenssen-Tuschnál közölt egyik leveléből («Ich bin

¹⁾ *Die Verschwörung gegen die Königin Caroline Mathilde und die Grafen Struensee und Brandt.* Leipzig, 1864.

daneben zum Gespötte und Gelächter geworden vor allem Volk.» 140. l.), melyben az udvari élet veszélyes voltáról is panaszkodván, ugyanezt a hangulatot árulja el. Általában az eseményekbe nyílt szemmel való belátás is okozhatta, hogy Szigligeti a Beer idealizált magasztalával szemben reálisabbá szállítja le a hangot és a jellemrajzot (v. ö. pl. Struensee ingatagságára vonatkozólag Jenssen-Tusch 108. és 171. l.).

(Összefoglalásul a következő végeredményeket állapíthatjuk meg. Szigligeti erősen BEER hatása alatt állott. Atvesz tőle egész jelene- teket, helyzeteket, sőt szavakat is, nagyjában a jellemeket is készen kapta. Önálló tevékenysége hármias irányú: a jellemeket realizztiku- sabbban tűnteti föl és a lelki életet gazdagítja, bár kevés elhithető erővel; a cselekvényt gyorsabb menetűvé és színszerűbbé teszi, az eseményeket és jellemeket nem tetőpontjukon, hanem kifejlődésükben mutatva be; a díkeziót csaknem prózaivá halványítja, de a cse- lekvény fordulatosságához alkalmazva elevenebbé, gyorsabbá teszi. A Schiller-féle idealisztikus drámairánnyal szembehelyezkedő vál- toztatásai a francia romanticizmusra vezethetők vissza, melynek fiatalkori befogadása még a hetvenes években is érezhető Szigligetinél. SCRIBE intrikus vígjátékának hatása egy személy (Köller) néhány cse- lekvési motívumának átvételében és több világos apró reminiscenciai- ban nyilvánul. VICTOR HUGO is emlékeztetnek Struensee és Matild alakjai, valamint egyes külsőségek. SCHILLER emléke itt-ott szintén fölbukkanni látszik. TÓTH KÁLMÁN *Egy királyné*jában rokon jellemek vannak és hasonló helyzetek fordulnak elő, a II. főlv. 3. jelenetének hatása valószínű. A történelemből sokat dolgoz föl Szigligeti, az egész I. főlvonást Beertől független előzmény gyanánt kapcsolja a cselek- vényhez, mindezt bizonynyal JENSSEN-TUSCH monografiája alapján. El- járásában, változtatásaiban elméleti meggyőződéseit érvényesíti.

Szigligeti előtt tehát tragédiájának megírása inkább dramaturgiai föladat volt, mint öntudatlan művészi ösztön megnyilvánulása: al-apos történeti tanulmányokkal, elméleti fölkészültséggel és invenczióját erősen befolyásoló irodalmi ismeretekkel fogott munkájához.

(Budapest.)

ZOLNAI BÉLA.

A HALOTTÉGETÉS HOMEROSI ADATAI.

Az Ilias szerint (VII, 79) a Trójában elesett görög hősokeket, valamint magukat a trójaiakat is, máglyán elégették. E cselekvés leggyakoribb kifejezései egyrészt a pusztá *χαίειν* (II. 1: 52; 23: 65, 67, 192, 198, 210, 222, 224, 242), másrészt *καταχαίειν* (II. 6: 418; 7: 333, 408); ritkább s azért legvitásabb kifejezője pedig — ha ugyan ezt jelenti — *ταφύειν*. (II. 7: 85; 16: 456.) Mióta Dörpfeld az egy- séges temetési eljárás (halottszáraztás) elméletét felállította s a teljes elégetést a homerosi korra csak rendkívüli okokból történt ideiglenes

szokásnak jelentette ki,¹⁾ a kérdés irodalma évről évre növekszik. Végleges döntés még nem történt és így célunk is csupán a homerosi adatok megvilágítására szorítkozik, valamint annak kimutatására, hogy Homeros kizárólag a teljes halottégetést ismeri.

Vegyük sorra mindenekelőtt a *καίειν* helyeit. Először az II. 1:52-ben fordul elő, hol mondatszerkezetileg a máglyára vonatkozik: *αἰεὶ δὲ πυραὶ νεκρῶν καίοντο θαμνισαί.* Érdekes, hogy a máglyával kapcsolatban Homeros sohasem mond *κατακαίειν*-t; így az II. 23:65, 198, 210. A többi helyen *καίειν* magának a halottnak elégetésére vonatkozik. Az Odys. 24:63—75-ben a megölt Agamemnon elmondja Achilleus lelkének az alvilágban, hogy neki, Peleus fiának, mily temetést rendeztek a görögök Trója falainál. Innen, valamint az II. 23:71 s k. és Od. 3:109; 24:15 s k., 75 s k. soraiból nyilvánvaló, hogy Achilleust *teljesen* elégették. Ezt pedig az Od. 24:68-ban *καίειν* jelzi:

*πολλοὶ δ' ἦρωες Ἰλαίοι
τεύχεσιν ἐβρώσαντο πυρὴν πέρι καίομένοιο.*

Ép úgy kétségtelen az II. 23:71—257. soraiból, hogy Patrokloszt is elhamvasztották. Az elégetés pedig a 23:242-ben *καίειν* igével jelöltetik. Agamemnon ugyanis óvatosan akarja kiszedetni a máglya közül Patroklosz csontjait, hogy az urnába a hős csontjaival együtt áldozati maradványok is ne kerüljenek:

*ἐν μέσση γὰρ ἔκειτο πυρῆ, τοὶ δ' ἄλλοι ἄνευθεν
ἐσχατιῇ καίοντ' ἐπιμίξ, ἵπποι τε καὶ ἄνδρες.*

Megtaláljuk még az igét *ὄστεα καίων*-ban (II. 23:222 és 224), hol Patroklosra vonatkozik, tehát kétségtelenül csontig való elégetést jelent.

Ezzel szemben *κατακαίω*-t látunk az Ilias három helyén. A 6:418-ban Achilleus Eetiont Thebai városában elégeti: *ἀλλ' ἄρα μιν κατέχευε σὺν ἔντεσι δαιδαλέοισιν.* A 7:333-ban Nestor felszólítja a görögöket, hogy éгessék el halottaikat: *ἀτὰρ καταχόμεν αὐτοὺς | τυτθὸν ἀποπρὸ νεῶν . . .*

A 7:408-ban Agamemnon sem ellenzi a halottak elégetését, mert hisz ez *közös sorsuk*:

*ἀμφὶ δὲ νεκροῖσιν, καταχήμεν οὔτι μάλιστ'
οὐ γὰρ τις φειδῶ νεκρῶν κατατεθνηῶτων
γίγνεται ἐπεὶ κε θάνωσι, πυρὸς μιλισσέμεν ὦκα.*

¹⁾ Mélanges Nicole, Genève 1905, 95 s k. lk.; Neue Jahrb. 1910. és 1912. évf.; Zeitschr. f. Ethnol. 1905, 539 s k. lk. a fontosabbak. A kérdésről leginkább tájékoztatnak: Hostmann: Vorgesch. Archäologie 153. s k.; J. de Mott: La crémation et le séjour des morts chez les Grecs. (Mémoires de la soc. d'antr. de Bruxelles 1908); Carl Rouge: Bestattungssitten im alten Griechenland (N. Jahrb. 1910, 385 s k. lk.); Helbig: Zu den homerischen Bestattungsgebräuchen (Sitzungsber. der Bayer. Ak. 1900, 199 s k. lk.); E. Belzner: Homerische Probleme 75 s k. lk.; Engelbrecht: Erläuterungen zur hom. Sitte der Totenbestattung (Festschr. f. Benndorf 1898, 1 s k. lk.); Joseph Zehetmaier: Leichenverbrennung u. Leichenbestattung im alten Hellas. (Leipzig, 1907.)

A *πυρὸς μιλισσόμεν* magyarázatra nem szorul; homályait a *κατακχέμεν* teljesen eloszlatja. Az sem szenvedhet kétséget, hogy *κατακαίω* teljes elhamvasztást jelent. Miben különbözik tehát *καίω*-tól? Mint Homerosból kitűnik, utóbbi a *teljes* elégetés *tartamát* jelzi, *κατακαίω* pedig magát az elégetés *tényét*. Szükségtelen tehát helyt engednünk oly nézetnek, mely szerint *κατακαίω* az elhamvasztást, *καίω* pedig a tűzzel történő halottkiszáritást (mumifikálást) jelentené.

Bizonytalan meghatározás a *πυρὶ διδόναι* is. (Od. 24:65). Mivel Achilleus teteméről van szó, a kifejezés ismét teljes elégetést jelent s ugyanez áll Patroklos teteméről az Il. 23:197-ben, hol Achilleus Boreasnak és Zephyrosnak áldozatot ígér, ha élesztik a máglya tüzét:

*πολλὰ δὲ καὶ σπένδων χροσέφω δέπαι λιπάνευεν
ἔλθέμεν. ὄφρα τάχιστα πυρὶ φλεγεθόιοιτο νεκροί.*

A határozatlanságot mindkét esetben a cselekvés befejezetlensége okozza; az értelem tehát egyenlő *καίω* fennadott jelentésével. Nagyobb nehézséget okoz *ταρχύω* értelmezése, mely csak az Iliasban s itt is csak három ízben fordul elő. A 7:85-ben Hektor párviadalt tanácsol, melynek értelmében ha ellenfelét megöli, ki fogja adni a holtat hozzátartozóinak:

*ὄφρα ἔ ταρχύσωσι κήρη κομόωντες Ἀχαιοί,
σῆμά τέ οἱ χεύωσιν ἐπὶ πλατεῖ Ἑλλισπόντῳ.*

A 16:456-ban Herának Zeushoz intézett kérését olvassuk, hogy a megölt Sarpedonhoz küldje el a Thanatost és Hypnost, a kik hazaviszik a testet Lykiába s ott azután

*ἔνθα ἔ ταρχύσουσι κασίγνητοὶ τε ἔται τε
τύμβῳ τε στήλῃ τε· τὸ γὰρ γέρας ἔστι θανόντων.*

Zeus meg is hallgatja neje kérését, s a 16:674-ben ugyancsak Hera fennebbi szavaival ad utasítást Apollonnak.

Bizonyos, hogy egy *τροίς*, helyesebben *ὄς λεγόμενον* (a 2. és 3. azonos helyek) jelentése könnyen ad vitára alkalmat. Nem volt megnyugtató az eddigi értelmezés, mely az igét *ταρχύω*-val hozta összefüggésbe, melyet természetesen Dörpfeld sem vetett el, sőt hypothesisének erős argumentumává tesz. Még különösebb, hogy az ellenkező nézet sem látott mindeddig nehézséget abban, vajjon okvetetlenül szükséges, sőt lehetséges-e, hogy *ταρχύω* a *ταρχύω*-val azonosíttassék? Mert hisz az előtt is, a kit a halottegetés problémája közelebbről nem érint, apriori gyanúsnak tűnik fel az összefüggés: *ταρχύω*-ban ugyanis az *τ* hosszú vocalis, tehát a *samprasāraṇam* kizárt dolog.¹⁾ Fontos azon körülmény is, hogy a két ige egymástól

¹⁾ Az *τ* csak akkor volna synkopálható, ha röviddé válik; röviddé viszont csak a hanghuzamnak a hangsúlylyal való egybeesése tehetne volna s ez utóbbi nem sokkal régebbi időszámításunknál.

függetlenül szülte névszóit, melyek egymással nem érintkeztek, jelesen *ταριχέω* a *τάριχος*-t, *ταρχύω* pedig a *τάρχυμα*-t, *ὁ, ἡ ἀτάρχυτος* (és *ταρχύω* későbbi mellékalakjából: *ταρχέ[υ]ω*-ból képzett *τὰ τάρχηα* és *αἱ τάρχηαι*-t; cf. Scholia ed. Bekker, ad vocem *ταρχύω*, II. 7: 84.) Még fontosabb ennél, hogy Homeros a *ταριχέω* igét még nem ismeri, csupán a *ταρχύω*-t. Előbbi később vált nagyon elterjedetté a halottbalzsamozás szokásával kapcsolatban. Ismeretes pl. hogy a bibliai zsidó nép fényűző egyiptomi temetkezéseinél is a balzsamozást külön kolchyták, paraschisták és tarichenták végezték. Már most a *ταριχέω*-nak régebbi és teljesebb alaknak kell lennie, ha azonosítható *ταρχύω*-val. Mégis azt látjuk, hogy Homeros a *ταρχύω*-t ismeri s a másikat nem; viszont a későbbi kor csak *ταριχέω*-t ismer s a *ταρχύω*-t paraphrasis nélkül nem érti.

Régebbi tekintélyek (Curtius: Grundzüge⁵ 729. l.; G. Meyer: Griechische Grammatik² 95. l.), mint említettük, még összetartozónak vélik a *τάριχος* és *τάρχος* basisait. Lehetetlen eset azonban *τάρχος*: *τάριχος* = *Ἐριμῆς*: *Ἐριμῆς* etc. az anaptycticus vocalis rövid characteristicuma miatt. Prellwitz (Etym. Wb. der gr. Sprache² 950. l.) már gyanúsna tartja a két basis összetartozását és nem hozza összefüggésbe *ταριχέω*-t a **ters* gyökérrel (*τερραίνω*) sem, mint azt Curtius tette és teszik sokan manap is. Hogy *ταριχέω* sohasem lehetett < **ταρσίγω*, természetes, mert **ταρσῑ*° vagy megmarad, vagy **ταρσῑ*° vagy **τᾶρσῑ*° lehet, de **τᾶρσῑ*° és *τᾶρχύω* sohasem.

A két ige kölcsönös függetlensége ezután kétségtelennek mondható és többre a halottégetés szempontjából nem is volna szükség. Mert ugyan nem tudjuk *ταρχύω* biztos jelentését. mégis kétségtelen, hogy *nem a halottbalzsamozás fogalmát jelezte*. Kétségtelen ugyanis, hogy a lykiaiak taljesen elégették halottaikat,¹⁾ s az «achájok» is elhamvasztották az elesetteket; már pedig *ταρχύω* két esetben Sarpedonra, harmadizben az «achájokra» vonatkozik. Hogy a holttestet az elégetés előtt kiszáritani nem volt szabad, kitűnik az II. 23: 190-ből, a hol Apollon felhővel vonja be Patroklos holttestét:

*ὄσσον ἐπειγε νέκυς, μὴ πρὶν μένος ἡελίοιο
σκήλει' ἀμφὶ περὶ χροῖα ἵενσιν ἠδὲ μέλεσσιν.*

A mi pedig a 9 és 17 napos kiterítéseket illeti (II. 24: 664, Od. 24: 63), melyeknek látszólagos ellentmondása már Helbiget arra készítette,²⁾ hogy halottszárasztó eljárásra gondoljon, nem mondhatunk mást, mint hogy a költő subiectiv felfogásából származhattak, de kellő alapot a homerosi szokásokban nem lelnek. A halottkiszáritás ugyanis feleslegessé teszi az elégetést, ez viszont kizárja a kiszáritást. Az elégetés közönséges szokás volt s ezt nemcsak Hektor, Sarpedon és Patroklos esete igazolják, kit az Od. 3: 19; 24: 30 és 71 szerint is ott helyben kellett Patroklosszal közös sírba tenni; következőleg a görögök nem akarták holttestét hazavinni, s így elégetésére nem a szükség kényszerítette őket, hanem az általános szokás. Ilyen még

1) Dörpfeld, Mélanges Nicole 103. l.

2) Das Hom. Epos 42. l.

az Il. 6:418-ban Eetion esete, az Od. 12:13-ban Elpenoré s az Il. 23:222-ben levő hasonlat is erre utal. Itt Achilleus úgy siratja Patroklost, mikor csontjait égeti, akárcsak

ὡς δὲ πατήρ οὐ παιδὸς ὀδύρεται ὁστέα καίων
νυμφίου, ὅστε θανῶν δειλοῦς ἀκήρησε τοκῆς.

Belzner (i. m. 7^s. l.) lehetetlenné teszi e szavak súlyát, midőn oly ión költő szavait látja bennük, a ki saját kora szokását beléköpzi a tőle leírt régebbi időkre. Mit szóljunk ehhez? Szükséges volna mindenestre annak kimutatása, hogy nem ama kor valódi ismeretéről, hanem csak beléköpzelésről van szó. Már pedig ez kimutathatatlan.

De hogyan értelmezték a halottégetés homerosi adatait maguk a régiek? Kétségtelenül teljes elégetést értenek a következő scholionok: Ad Il. 4:98—99: *ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τὰ σώματα οὐκ ἔθαπτον ὑπὸ γῆν, εἰ μὴ πρότερον ἔκαυσαν. εἶδ' οὕτω τὴν τέφραν σὺν τοῖς ὀστοῖς ἐχώνυυον ἐν ἀγγείῳ τινὲ ἀποθέμενοι.*

Aristonikos az Il. 1:52-höz: *τὸ παλαιὸν τὰ σώματα τῶν θνησκόντων πρότερον ἐκαίετο διὰ τὸ ἀπέριττα γίνεσθαι* (hogy a főlöseges, tehát a húsos, romlandó alkotórészekről megszabaduljanak), *εἶδ' οὕτως ἐθάπτετο ὑπὸ γῆν. ἢ δὲ αἰτία τοῦ καίεσθαι τὰ σώματα παρὰ τοῖς Ἑλλησιν αὐτῆ; πρώτος, φασίν, οὕτως ἐτάφη Ἀργεῖος ὁ Λικυμνίου δι' ἀνάγκην ὑπὸ Ἡρακλέους κτλ.* A gyanús diὰ τὸ ἀπέριττα γίνεσθαι nem jelent egyebet, mint a könnyen éghető részek elpusztítását. E halottégetés ugyanis azonos azzal, amelyet Herakles végzett barátjának, Likymniosnak fián. Már most Eustathios Commentárjaiban ¹⁾ az Il. 1:52-höz a következő megjegyzést teszi: *ἔδοξε δὲ τισιν, οὐ μὴν ἀληθῶς, τὸν Ἡρακλέα κατάρξαι τοῦ ἔθους τῆς τῶν νεκρῶν καύσεως.* Majd per longum et latum leírja Argeios esetét és végül elhamvasztását. Tehát a fennebbi *ἀπέριττα* kifejezés szintén elhamvasztást jelent és ugyanezt jelenti a scholionok szerint *καίω* is.

A *ταρχύω* értelmezésében nagyon érdekes a hagyomány, mely az alábbi curiosumot csaknem korunkig változatlanul őrizte. Terminus a quo a scholiasta, ki az Il. 7:85-höz a következő megjegyzést fűzi:

: *ταρχύωσι: θάψωσι.²⁾ τάρχεα τὰ νενομισμένα τοῖς νεκροῖς πρὸς κηδείαν, ἀπὸ τῆς ταραχῆς (!)*

: *ἀπὸ τοῦ ταρχύω. καὶ ταραχύματα δὲ ἂ τοῖς νεκροῖς πρὸς κηδείαν ὡς νενομισμένα ἐποιοῦν.*

Terminus ad quem-nek vegyük Chr. Damm «Lexicon Græcum»-át (Glasguæ, 1833, ad vocem *ταρχύω*), mely ugyanazon magyarázatot adja: «*ταρχύω* = sepelio, cum solita pompa et conturbatione animi. Nam verbum est deductum ab ὁ τάρραχος strepitus, confusio, qualis in funere esse solebat.»

E nézet ma már senkit sem fog megtéveszteni. De a fennebb

¹⁾ Commentarii ad Homeri Iliadem. Lipsiæ, 1827.

²⁾ Ezt mondja valamennyi kéziszoftár is, noha az «eltemetés» jelentést csupán a sorok vélt értelméből következtetik, mert e nézetet semmiféle etymologia nem támogatja.

mondottak után a *τερρσαίνω* val és *ταριχέω*-val való összefüggést is tagadnunk kell. Teljesen új utat jelez e téren a Schmidt József-féle etymon, azaz egy **θερ°* gyökérnek fölvétele, melynek alapján az összetartozás így volna konstruálható: *ταρχίω* < **θαρχιω* [cf. nom. *θερίζ*, de gen. *τερχός*!] A gyökér **θερ°* < idg. **dher°* ∞ óind. *dhār-áyati*. [*dh* = halten, tragen, erhalten, *aufrechterhalten*, (∞ *manasā* vagy a nélkül is =) *im Gedächtniss behalten*]. A **θερ°* azután *gh* determinativummal továbbképezve: **θερχ°* < idg. **dhereǵh°* (illetőleg **dhereǵh*) ∞ óind. *dhrk* (nom. sing = tragend) < idg. *dhrah*-s (illetőleg **dhrǵh*-s). S ha az II. 7: 85 és 16: 456 illetőleg 674. sorokat ez értelmezés szerint fordítjuk, egyrészt teljesen elfogadható értelmet kapunk, másrésztől értelmezésünk az egyetlen, mely egybehangzik az archæologia adataival támogatott általános nézettel, hogy t. i. a halottak mumificálására adatot a homerosi kornak sem nekropolisáiban, sem szókincsében nem találunk.

A másik ígéről: *ταριχέω*-ról, sajnos, biztosat alig mondhatunk. Homeros azonban egyszer sem használja s így a homerosi kort illetőleg nehézséget nem támaszt. Herodotos 9: 120 alapján mégis feltételezzük, hogy etymonjának földnie kell a besózás fogalmát. A besózott¹⁾ halak (*τάριχοι*) ugyanis, melyekről itt Herodotos beszél, a *ταριχέω*-val közös basist kívánnak. Kétségtelen ugyanis, hogy *τάριχος* = *ιχθὺς τεταριχευμένος*, ez pedig Herodotos 2: 77 szerint *besózott halat* jelent, mert egyenesen *a nap hevén kiszáritott* halakkal van ellentétbe állítva: *ιχθύων δὲ τοὺς μὲν πρὸς ἥλιον αὐθιγαντες ὠμοὺς σιτέονται, τοὺς δὲ ἐξ ἄλλης τεταριχευμένους* (t. i. az egyiptomiak). Nem esünk a túlmagyarázás hibájába, ha szem előtt tartjuk, hogy Herod. 9: 120 *τάριχος*-ában a hangsúly nem a hálnak *besózott* állapotán van, hanem *élettelenségén*; tehát Protesilaos is arra figyelmeztet, hogy bár *halott* és *életlen*, akárcsak az itt levő életlen sóhalak, képes még olyan bosszúra, a minőt nem várnának tőle.

Ezek után kétségtelen, hogy valamennyi homerosi adat a halott-hamvasztásra vonatkozik és más eltemetési módot Homeros nem ismer.

(Kassa.)

HELLE F. HUGÓ.

HAZAI IRODALOM.

Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferencz haláláig (1772—1831). I—II.

köt. Budapest, szerző kiadása, 1913. N. 8-r, VIII + 274, VI + 317 l., 30— kor.

Pintér Jenő, ki még semmiképen sem ért el férfikora deléhez, a mikor t. i. már a lehajlás útja következik, valóban jól felhasználta a lelki energia leghatékonyabb éveit; oly hézagpótló, nagyarányú derék, összefoglaló irodalomtörténeti munkát adott s fog bizonyára

¹⁾ Dörpfeldnek «tűzön szárított» értelmezésére v. ö. Rouge, N. Jahrb. 1910, 388. l.

rövid idő alatt befejezőleg adni tudományosságunknak, a minőt hiába kezdtek Toldy Ferencz, Bodnár Zsigmond, Horváth Czirill, olyant, mely minden egyéb nagyobbserű irodalomtörténeti problémákat megoldó dolgozatok híján is megőrzi nevét a magyar tudomány történetében. — pedig annál, ki összefoglaló munkában is ennyire részletekig menőleg ismeri szellemi életünk fejlődését, annál az olyan dolgozatok sincsenek kizárva hátralevő munkássága idején, melyek még új anyaggal, új szempontokkal lesznek hivatva gyarapítani a magyar irodalom történetének lapjait.

Pintérnek 1909 tavaszán megjelent két nagy kötete, mely irodalmunk történetét 1772-ig a legszélesebb körű apparátussal, nagy gondnal, körültekintőleg tárgyalta, a ráfordított munkából kiérezhető energiájával hallgatag ígéretet tartalmazott arra nézve, hogy a mű folytatása nem sokáig várat magára. S csakugyan alig négy év múlva megjelent a mű második harmada, mely irodalmunk valódi nagyságának előkészületeit, a felújulás korának irodalmát adja eddigelé szokatlan elhatárolással, t. i. Kazinczy haláláig, vagyis belevévén még azt a határterületet, mely Kazinczy, az egykori korlátlan vezér pályájának szomorú dekadenciáját s a XIX. századi magyar irodalom világát megalkotó romantikának hajnalát egyaránt magában foglalja. Pintér ezzel elvetette az eddig általában uralkodó felfogást ebben a részletkérdésben, — ép oly bátorsággal, a mikép akárhány nagyobb elvi kérdésben is merészen szakított az eddigi hagyományokkal. S ha az újság ebben a látszólagos részletkérdésben nem érinti is a laikust, annál inkább gondolkodóba ejti a szakembert, vajjon abba, hogy *nem* Kisfaludy Károlytól, a magyar *romantika* atyjától kezdi számítani XIX. századi nagy korszakunkat. *nem* kívánt-e mélyebb értelmet, bizonyos mértékű tagadást belerejteni a szerző?

Bármint áll is a dolog, bizonyos, hogy ez az 1772—1831-ig terjedő 60 esztendő, melyet Pintér gyors ütemben megjelent újabb két kötetében föllelt, sokkal értékesebb a magyar nemzet szellemi életében, mint az a körülbelül 900 esztendő, mely 1772-ig eltelt, — ha ugyan egyáltalában lehet osztályozni a mult értékeinek s tanulságainak egyes szakaszait valamely nemzet fejlődésének történetében; ha ugyan lehet azt mondani, hogy a jelen értékesebb ma, mint voltak a félig elmúltak tegnap, vagy a régelmult dolgok a maguk idején! És bármit mondjanak azok, kik a magyar szellemnek a XX. századot megelőző minden alkotását csak «dadogás»-nak, «hebegés»-nek hajlandók elfogadni, senki sem fogja tagadni, hogy a szóbanforgó 60 esztendő irodalmának képe Pintérnek könyvében is jelentékenynek, értékesnek van bemutatva. Ugyanannyi teret szentel neki, mint az előző 900 esztendőnek, s az apparátus, melylyel Pintérnek élnie kellett e korszakbeli gazdag szellemi életünk számos útjának földerítésére, kérelhetetlenül mutatja e szellemi jelenségeknek nagy értékét a magyarság egész jövődjének kialakításában. Pintér műve tesz leginkább bizonyosságot a mellett, hogy nem a XX. századra maradt feladatul a művelt nyugat eszméit, az irántuk való érzéket beleoltania a fogékony magyar szellem lelki szervezetébe; az 1772—1831-ig eltelt évek teljesen és tökéletesen végrehajtották ezt az átalakító, ezt az asszimiláló munkát a nélkül, hogy bódító mérget is oltottak volna bele ebbe a nekünk oly drága lelki szervezetbe.

Ez épen a tanulsága Pintér nagy munkája második harmadának.

A műnek ez értékes tanulságán túl azonban a philologus előtt természetesen fölmerül az a kérdés is, hogy bevált-e itt is Pintér módszere, melyet az első két kötetből ismertünk? nem lankadt-e energiája a nagy apparátus alkalmazásában? sikerült-e ép oly tántoríthatatlanul megmaradnia egyrészt a szigorú elfogulatlanság abszolút tiszta látóhatárt biztosító magaslatán, másrészt abban a philologiailag értékes pontosságban, akribiában, teljes megbízhatóságban, mely az ily összefoglaló munkának, Grundrisznak az egyedüli létjogot adja? A ki ezekre a kérdésekre felelni óhajt, annak természetesen nemcsak a két kötet szövegét kell elolvasnia, hanem a rengeteg sok aprólékos jegyzetet, a voltaképeni philologiai apparátust is, mely természetesen roppantul megnövekedett az előbbi kötetek hasonló részeivel szemben, azokat a jegyzeteket, melyekben szerényen meghúzódvá mutatkozik Pintér Jenőnek valóban óriási tudása, nagy körültekintése, tiszteletreméltó lelkiismeretessége. Bizonyára kevesen lesznek, kik ezt megteszik s ha mi elolvastuk ezeket is, őszintén megvalljuk, nem hibák, tévedések, hiányok után bogarásztunk, hanem egészen más szempontból olvastuk, a magyar irodalomtörténet problémáinak történetével s egybefoglalásával bajlódván. De épen ezen figyelmes olvasás közben láttuk, hogy mit ér philologiai szempontból Pintér Jenő művének ez újabb két kötet, mennyire marad tiszta a látása ekkora rengetegben is, s e tekintetben arra a meggyőződésre jutottunk, hogy nem akadna egyhamar más, ki ezt az eredeti forrásokból — mint ő — utánacsinalná, illetőleg még egyszer így megcsinalná.

Épen azért igazságtalan volna az, ki azt a néhány apróbb hibát, melyet ebben a philologiai apparátusban megtalálni nem is olyan nehéz, kelletlenül nagyobb súllyal írná a mű rovására. Nem volna-e igazságtalan, — hogy egy analog példával éljek — ha válaki Szinnyei Józsefnek korszakos nagy biografiai gyűjteményét, a *Magyar írók élete és munkái* címűt, azon nem is csekély számú hiba, tévedés és hiány miatt, melyet belőle kiböngésztek, nem tartaná mégis nélkülözhetetlen, bizonyára még sok évtizeden át nagyértékű s a mellett nagy erőfeszítésében is tiszteletreméltó munkának?

Nem is vállalkozunk e helyen arra, hogy ez apróságokat mind felsoroljuk vagy hogy azt az egy-kettőt, melyet megemlíttünk. többnek nézzük, mint az aránylag erőfeszítő s energikus gyorsasággal elkészült mű szépséghibáinak inkább mint jellemgyöngéinek.

Ki nézné tudatlanságnak azt, hogy pl. mindjárt az I. kötet 2. lapján ugyanabban az egy jegyzetben külön-külön Fessler Aurél is meg Fessler Ignác is szerepel? hiszen úgyis csak a laikus nézheti két személynek, a ki nem tudja, hogy Fessler Aurél Ignác volt e derék historikus neve.

S ugyancsak ki gondolná tudatlanságnak a nagytudású Pintér részéről, hogy a mit Kazinczynak Abafi kiadta *Pályám emlékezetében* olvashatunk József császár lovasszobrának fölírata gyanánt: «Saluti publicæ *vidit*, non diu sed totus», azt gyanútlanul közli ő is, holott az nem lehet jó szöveg, nincs is értelme s helyette «Saluti publicæ *vixit*» olvasandó. Pedig Pintér valóban úgy közli szóbanforgó műve

I. kötetének 4. lapján a jegyzetben, gépiesen kiírván ezt az Abafi-féle kiadás 136. lapjáról, holott a Magyar Remekírók-beli Váczy-féle kiadásnak, 290. lapján. akár a princeps kiadásban, a Tudományos Gyűjtemény 1828. évi XII. füzetének 81. lapján a jó szöveget találhatta volna meg. Nem is vesszük mi sem szépséghibánál egyebnek, csak azt az egyet nem fogadjuk el, épen ezek alapján, a mit Kazinczy munkáinak részletes tárgyalásánál, műve II. kötetének 57. lapján az 1. jegyzetben állít, hogy a *Pályám emlékezeté*-nek legjobb kiadása Abafi Lajostól való.

Az eddig említettekhez hasonló más apróságokat sem vagyunk hajlandók felfujni. S nem tekintjük a mű igazi szépségén esett apró jelentéktelen szeplőknél egyebeknek pl. az olyat sem, hogy néha aránytalanul sok helyet s időt szentel kevésbé jelentékeny, a keretbe néha bele sem illő részleteknek, pl. a különböző folyóiratok mindenféle kalamitásainak kissé hosszadalmas történeténél, a hol többek közt egy alkalommal az I. kötet 27. lapján bőven foglalkozik a Hochmeister-féle *Erdélyi Magyar Hírvivő* esetével, melyről még csak nem is sikerül meggyőznie, hogy «igen érdekes eset» volna; vagy mint mikor a *szövegben* részletesen adja a folyóiratok előfizetési árát is.

Azt a szerkesztési szépséghibát sem nézzük nagynak, ha mindjárt kissé zavar is az első pillanatban, hogy a folyóiratok jelentőségének tárgyalásánál a szövegben az I. kötet 36. lapján minden folyóiratról és almanachról hosszán s bőven szól, az *Aurora*-val azonban egy sorban végez, a mit talán azzal indokol meg, hogy később a II. kötetben, Kisfaludy Károly tárgyalásánál hosszabb fejtegetést szentel neki.

Hasonlóképen azért sem érdemes túlságosan haragudni, ha azt a szokatlan dolgot látjuk, hogy ilyen összefoglaló műben, mely irodalomtörténeti tényeket és értékeléseket összegez, vannak polemikus, jegyzetekkel is megvédett állásfoglalások, de épen csak politikai témáknál, politikai értelemben (lásd az I. kötet 56. lapjának 2. és 57. lapjának 1. jegyzetét). Haragudni nem lehet érte, különösen, ha egyik-másik állásponttal esetleg egyetértünk, csak csodálkozni, hogy ilyen tárgyilagos, irodalomtörténeti kérdésekben nem igen polemizáló műben itt-ott ilyenek beleszúsztak.

Nem is folytatjuk tovább az effajta apróságok emlegetését, mert egészen őszintén úgy érezzük, hogy ezek egy szemérmeyt se vonnak le a mű nagy értékéből. Ellenkezőleg, ha csak röviden is, néhány szóval megemlítjük a mű értékét azokra nézve, kik az irodalomtörténeti problémák és azok története iránt érdeklődnek; azokra nézve, kik fogékonyak új témák iránt, mert bőven találunk ilyen utalásokra és buzdításokra, pl. a hírlapirodalomról és a folyóiratokról szóló fejezetekben; vagy azokra nézve, kiket az irodalomtörténet elméletének, módszereinek kérdései foglalkoztatnak, stb.

Mindezek, valamint ritkábban fejtegetett kérdésekről szóló majdnem egészen eredeti fejezetei (pl. a könyvkiadás és könyvkereskedelemtől szóló) az egyszerű Grundriszén túlmenő értéket adnak Pintér ez újabb két kötetének.

S meg kell említenünk végül még egyet, habár ezt másutt — a *Magyar Paedagogia*-ban, hol nem philologiai szempontból volt

alkalmunk szólani Pintér művéről, — már jeleztük; azt t. i. hogy míg a mű első két kötetének még szemére vehettek, s méltán, az előadásnak és stílusnak kelletlenül nagyobb szárazságát, lendületnélküliségét, a szóbanforgó két kötetnél ezt jóhiszenűséggel nem teheti senki se, mert e két kötet föltétlen haladást jelent ebből a szempontból. Mintha ezt jeleznék azok a költői és szépprózai mottók is, melyek stilszerűen bevezetik mindenik fejezet tárgyát és hangulatát; ezek is hiányoztak az előző két kötetben.

Pintér művének második harmada egyébként most már végleg fölkellette érdeklődésünket és várakozásunkat a leginkább óhajtott utolsó két kötet iránt; hogy ezekre sokáig várni ne legyünk kénytelenek, öszintén kívánjuk Pintér Jenő munkaerejének.

(Budapest.)

GYULAI ÁGOST.

Heinrich Schlandt: Deutsch-magyarisches Sprichwörter-Lexikon. Brassó, Kerschner E., 1913. 8-r. 393 l.

Schlandt Henrik, a brassói szász Honterus-gimnázium tanára, több mint négyezer német közmondást gyűjtött össze és foglalt szótárba. A feladat eredeti volt, s a megoldás egy a köznapi életben gyakran forgatható, fordító-munkáknál segítő eszköznek használható kézikönyv, mely tudományos jellegre nem tart számot, gyakorlati becsre azonban annál inkább. S ez van is benne. Szerzőjét egyrészt a tárgyért való lelkesedés vezette munkája megalkotásában — mind a magyar, mind pedig a német közmondásokban a néplélek őszinte megnyilatkozásait csodálta — másrészt pedig évtizedes tapasztalatok és gyűjtések eredményét párosította gondos szerkesztéssel. Gyűjtésményében csak a közmondásokra szorítkozott; szólásokat és szólásmódokat nem vett fel a szótárába, a mi tárgyi hiánynak bátran tekinthető ugyan, mert hiszen ezekben is a nép gondolkodásmódja nyilvánul, de szűkebb körben teljesebbé tehetné szótárát. Épen ezért nem pótolja, hanem kiegészíti eddigi phraseológiáinkat. Nem terjeszkedik ki Schlandt könyve a forráskutatásra sem, s ezt helyesljük: a közmondások forrásának kutatása kényes feladat, mely homályos mezőkre, megbízhatatlan területekre sodorja a bűvart. Ha befejezett egészet akart adni — s ez volt a célja — meg kellett elégednie annyival, hogy helylyel-közzel a bibliát, a népköltészetet, a római irodalmat s néhány klasszikus íróat ilyenekül megjelölt.

Szótári elrendezése sikerült. Czímszavait jól válogatta meg s a teljességen és helyes összeállításon (a megfelelő magyarnak helyes megválogatásán) kívül ezen múlik a szótár használhatósága. A magyar közmondásgyűjteményeket felhasználván, ahhoz sem fér szó, hogy a magyar anyag összeállítása lelkiismeretes és gazdag. Egy-egy németnek gyakran tudja több magyarját is.

De épen a használhatóság szempontjából van Schlandt művének egy alapvető hibája. Könyve *csak* német szempontból használható. A szótár magyar-német részéről nem szól s az alig is lehetvén más, mint ugyanezen anyagnak a magyar közmondások ábécéje szempontjából való összeállítása, ennek megjelenése felesleges is, alig is várható. Ezért kellett volna e feladatot másként: legalább is egy *magyar*

tárgymutató, magyar czímszójegyzék segítségével megoldania. Míg a közölt német tartalomjegyzék teljesen felesleges, mert csupán a könyvben is abéczerendben következő czímszóknak újból való lenyomata, addig egy ilyen magyar közmondási tárgymutató, nagy és fárasztó munka árán, de mégis pótolta volna a nem várható s nem is jelzett második, magyar-német részt, melynek sokkal többen vették volna hasznát, mint ennek.

A könyvet, melynek előszava nagyon szigorú bírálattal ront Simonyi Német és magyar szólásainak, a szerző Eötvös József szellemének szenteli a centenárium alkalmából, nem mulasztván el megemlíteni, hogy nagy költőnk *német* anyának fia volt s hogy a hagyomány szerint halálos ágyán az 1870—71-iki német győzelmekre gondolva azt mondta: nyugodt lélekkel hal meg, mert ha már népe magyar nem maradhat, jóllehet ezt szívből kívánja, legalább az *eloroszosodás* veszedelme már nem kerülgeti. Megszoktuk nemzetiségeinktől az off-le csipkelődést. Könyvünk szerzőjét mégis megnyugtathatjuk, hogy — az idők folyása sok mindent megváltoztatott — mi már nyugodtan élünk annak tudatában, hogy az *elnémetesedés* veszedelme sem fenyeget. Annyira nem, hogy a magyar haza német fiának kirívóan csak német szempontból írott és csipkelődő előszavával ékesített könyvét is egészen tárgyilagosan merjük ismertetni, megmondva, hogy az *német* szempontból használható, jó munka.

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

Gróf Széchenyi István: Garat. Sajtó alá rendezte és a mű történetét megírta *Viszota Gyula*. Budapest, M. T. Akadémia, 1912. 8-r., 218 l. Ára 2 K.

Széchenyi *Garatjának*, Kossuth ellen a Pesti Hirlap irányzata és hangja miatt intézett támadásai egyik irodalmi emlékének, létezése eddig sem volt egészen ismeretlen. Zichy Antal is említi a művet, s egy része — első három fejezete — 1860-ban nyomtatásban is megjelent. Török János adta ki a *Töredék gróf Széchenyi István kiadatlan irataiból* című kötetében, de megállapíthatóan nem tudta, honnan való e részlet Ennek az is oka volt, hogy Széchenyi kéziratának egyes fejezeteire a *Tervezeti Töredék* I. II. stb. címet írta, s a mű címe csak Naplójában maradt meg. *Viszota Gyula* fáradozásainak sikerült most a mű kéziratának nagyrésztét egybegyűjteni, fogalmazványait összeállítani s azokat Széchenyi jegyzetei alapján rendezni. Munkája eredményeül kiderült, hogy a könyvnek a bevezetésen kívül hat része volt s ebből csak a hatodik (sajnos a legterjedelmesebbik) hiányzik. A lapszámozás bizonyossága szerint ez is meg volt írva. Az egészet 1842 június 17-én kezdte meg s összesen negyven napig — több megszakítással szeptember 17-ig — dolgozott rajta. A bevezetésnek és az ötödik fejezetnek tisztázata is ránk maradt.

Az események sorában, Széchenyi működésének történetében a *Garat* a Kossuth Lajos ellen indított harcz egyik kezdetét akarta jelenteni, de jellemzi az egész harczot is s különösen Széchenyi ismeretes elvi álláspontját: «Engedd a szőlő fürtjeit szabadon és egészen kiforrni — úgymond — s kedvemelő aranyedv leszen eszközlésed

díja; ámde késztesse különlemű részeket, mielőtt . . . egy rész a másik fölött bizonyos felsőbbiséget magának ki nem vitt: s ugyan nem természetes-e, mikép tisztára forrt egész helyett az egymást emésztő heterogén részekből valami undok zagyvalék válik, mely legott rothadásba megyen át.» A Pesti Hirlap erőszakos modorától féltette nemzetét. Már a Kelet népében is felszólalt ellene s felszólalásának — jöllehet Eötvös, Fáy, Vörösmarty és mások nem álltak melléje — meggyőződése szerint lett is némi eredménye. De csak rövid időre. Az, hogy a Pesti Hirlap újra visszatért eredeti hangjához, készíteti Széchenyit, hogy — elébb *Szitának*, majd *Garatnak* keresztelt könyvét megírva — mindent garatra vigyen, hogy a korpát a lisztől elválaszssa.

A garatra pedig leginkább a «Pesti Hirlap & C.» irányát kell vinnie, a mely helytelen utakon törekszik a közös cél, a nemzet boldogulásának elérésére. Azok úgy akarják a nemzetet boldogítani, hogy a gazdagokban és nagyokban keresik a gátat s ezek ellen izgatják a népet; pedig a boldogulás egyetlen útja: a munka. (I.) A nemzet munkakörét tágabbá kell tenni, mert «Magyarország ahhoz képest, mi oly könnyen válhatnék belőle és más, sokkal mostohább fekvésű országokhoz hasonlítva, bizony nem igen egyéb, mint koldusország». Ezen kell segíteni, mert különben a Pesti Hirlapéktól elkészített forradalmi anyag lángbaborul. Már pedig nem segítség az, hogy mint a rossz medicus, mindennap az előző adagot megkétszerezve adjuk a betegnek. Csillapítólag kell a betegre hatni. Ezért ha a Pesti Hirlap szerkesztőjének elveivel egyetért is Széchenyi, modorával tökéletesen ellenkező az álláspontja. (II.) Mert szabad néha kíméletlennek is lenni, de nem mindenkinek és nem mindenkor. A *magyar kaczaghatja a magyart*, de ebből nem következik, hogy kaczagjon is mindig rajta. Fontos, hogy ezt *mikor* teszi, ha magyar teszi is. (III.) Az ellenfél tapintatos megválasztásán is sok múlik. Ezen fordul meg a dolog sikere s a kezdeményező személyén. Nem mindegy, hogy egy reformot a kormány pendít meg vagy a nemzet. (IV.) Hazánkban a viszonyok megváltoztak, nemzetiségünk meg van mentve, a kormány nem támadja már alkotmányunkat, hanem tettekkel mutatja meg, hogy arra próbál mint alapra helyezkedni. Ellenzék azért kell ma is. De az ellenzék tagjának lenni oly értelemben, mint egykor az alkotmány hős védelmezői voltak, nem következetesség. És ez bénítja meg az ellenzék egész működésének hatását. (V.) Az utolsó rész, mely a «*quomodo*» kérdését s Kossuthék módszerét fejtegette és bírálta volna, mint említettük, nincs meg, csak a hangulatos befejezés, melyben ismételten hangoztatja, hogy a Pesti Hirlap születésekor támadt aggodalmi megvalósultak és buba súlyesztették. Ezért kellett lelkiismerete szavára hallgatva, művét megírnia. (VI.)

Látható, hogy Széchenyi e posthumus könyve inkább kortörténeti, mint irodalomtörténeti becsű munka. De okfejtésével és stílusával egyformán jellemző Széchenyire, az íróra is — azért kellett róla e helyen is beszámolnunk. Viszotának érdeme, hogy Széchenyi ez alkotását rekonstruálta; alapos jegyzetei s a műnek a Függelékben összefoglalt története megszokott lelkiismeretességére vallanak.

(Veszprém.)

KEREKES EMIL.

Sztripszky Hiaodor: Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól. Budapest. (Szerző kiadása). 1913. 175 l. 8-r. Ára 250 K.

A könyv címe sokat ígér, tartalma azonban nem elégíti ki a várakozást. A «jegyzetek»-et elsősorban is valóban szószerint kell érteni: szerző sok szorgalommal összeszedett följegyzéseit állította csupán egymás mellé, földolgozatlanul. Mindössze az tartaná őket össze, hogy a «görög kultúra»-ra vonatkoznak. Azonban ez az összekötő fogalom igen elasztikus valami Sztr. kezében. Eleinte¹⁾ úgy érti, a hogy mi is mindnyájan: a tiszta középgörög, a bizánczi görögség kultúrájának; lassanként azonban eltolódik a szó értelme, a mint belép a fejtegetésbe az *egyház* fogalma. A mint Sztr. az orthodox egyház hazai történetét a középkoron túl szövi, a szó eredeti jelentésére csak időnként eszmél többé s végleg átsiklik (a mi ellen pedig maga tiltakozott) a «görögös formájú szláv kultúra» területére. Könyve nagybik felében (73—175. lk.) ezen mozog egyedül.

Ennek a ténynek nagyobb jelentősége van, mint talán első tekintetre látszik. Sztr. ugyanis a «görög kultúra» hazai nyomainak a kutatásához csupán az orthodox és gör. kath. egyházi viszonyok (valamint talán az ó-egyházi szláv nyelv) ösmeretére támaszkodva, de mindenesetre *egyenesen azok érdekében*, fogott; könyvében a tudományos külső, az apparatus gyakorlati célloknaak szolgálat: igazolni kívánja a magyar óhittűeknek évtizedekre visszamenő küzdelmét a magyar oltári nyelvért. Ezért reflektál ő folyvást a legújabb egyházi viszonyokra, ezért köti össze azokat a kereszténységnek hazánkban legelső kezdeteivel, ezért bizonyítgatja azt, hogy «az árpádkori magyarság egy része görög szertartású keresztény vala» s «ez a magyarság a nyugoti műveltséghez kapcsolódó hitegységben a latin szertartással testvériségben élt,»²⁾ ezért hangoztatja, hogy ezeknek egyenes leszármazói az ó-hitű magyarok. Ezért, a «görög» egyház érdekében dolgozásért, a fogalomnak az az átalakulása — holott a hazai ruthénység, románság és szerbség, de *különösen az ó-hitű magyarság* egész lelkületében s külső kultúrviszonyaiban semmi sincs *elevenen élő, sajátosan görög* többé. Hogy mennyire nincs, hogy mennyire hiányzik hazánk «görög» egyházaiban az ősi forrásra, a görögögre visszatérés, igazolja maga az a pusztán külsőleges tény, hogy a magyarok között az összes egyházi kifejezések kétségbeejtően szlávizált formában járatosak ma: irataik hemzsegnek a *typpik, panachisz, ikonosztáz* s még százszámra felsorolható torzításoktól. Magából Sztr. könyve második részéből, mely *Függelék* címen három fejezetben (1. Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarok irodalmából) 75—110. lk., 2. «A magyar liturgia történetéhez» 111. l. és 3. «A görög liturgia

¹⁾ *Bevezetes* 3. 4. l.: ... államiságunk első három századában nemcsak nyugati eszmék irányították növekedő keresztény kultúránk első lépéseit, hanem részt vett ebben a kisedjártató munkában a keleti világ, a görög kultúra is. Hangsúlyozzuk, hogy görög és nem görögös formájú szláv kultúra.

²⁾ Bev. 10. l., holott *Hodinka A.*, A munkácsi görög kath. püspökség története, Bpest, 1909. cz. műve bevezető fejezete után a Sztr. állította értelemben nem lehet többé szó róla.

legrégebb magyar fordítása» 113—175. lk.) a XVI. századon inneni viszonyokat tárgyal, meggyőző bizonyítékát nyújthatom annak, hogy kapcsolatuk a szlávssággal a legerősebb, a görögséggel ellenben alig hogy időnként jelentkezik valamelyes érintkezés. Az utolsó fejezetben editio princepsben közölt darab, Kritsfalusi György, ungvári magyar nyelvtanár 1795.-i misefordítása, Sztr. elnevezésében a «görög» liturgia legrégebb magyar fordítása, ó-szlávból s nem görögből készült. Az első fejezet 103 pontnyi összeállításából is csak az látszik, hogy a «görög kultúra» élő hatásáról szó sincs. Nem tudok többet, mint ezeket összeszedni, a kik görögből fordítanak: Izaias szerzetes 1695 táján énekeket; hasonlóan Bacsinszky András, 1772—1809 munkácsi püspök; Angyeláky Miklós székelyhídi kereskedő költségén, de nyilván Szekeres Athanázius műveként imádságos könyvecske jelent meg 1790 előtt (második kiadás is 1801-ből); Miskolczy István 1791. Mogilas vallástételét fordította; Georgievics Áron 1801. kis katekizmust, Karapács Demeter 1814. imádságos könyvet, Csopey Antal 1816. szertartási könyveket fordított. Ezeken kívül túlyomó a szlávból fordítás. De egyáltalán hol állhat hazai «görög» egyházainkban a görög tudománya, a legjobban bizonyítja Artim, volt bártfai lelkész műve, a mely a halotti beszéd és könyörgésről föllállított azon tételéhez, hogy *görög liturgikus szöveg fordításai, bizonyítékait ó-szláv szövegekből* merítette! Ezt talán, mondhatná valaki, lehetne Artim saját ügyének tekinteni; meg kell azonban állapítanom, hogy Sztr. Artim fejtegetéseit «teljes egészükben magáévá» teszi, szóról-szóra közli s ennek folytán az ember a «görög kultúra» hazai nyomait tárgyaló könyvben ilyesféle helyekben gyönyörködhetik: (57. l.) a görög nyelv mellőzhető, «mert — úgymond — feltételezem azt, hogy az ó-szláv szöveget a göröggel mindenki hű fordításnak tartja egyrészt, másrészt tudom, hogy a görög nyelvet már alig érti valaki», továbbá 55. l. a Goar-féle Euchologion latinja használatáról: «Ezt (t. i. a latin fordítást) az egyház hitelesnek ismerte el s így egybevetéseinkben is teljesen pótolja a görög eredetit.»

Ez a szerkesztői gondatlanság azonban — sajnos — igen messzemenő következtetéseknek nyit útát, ha azt is tekintetbe veszi az ember, hogy ebben a görög kultúráról szóló könyvben alig van görög szó, — s a mi van, az is rosszul. Hogy a nagyszentmiklósi kincs görög feliratának az olvasásai lehetetlenségek, görögül tudó ember előtt világos s ilyen alig is közölné le akkora kritikátlansággal (19. l.); a závodi kereszt görögbetűs fölíratát sem közölné így: Agios K(risto)s sabaot, egyrészt latin írásban, másrészt megescsonkítva, a forrásaiban (*Hampel, A régibb középkor emlékei, II. 399. l. s* Wosinszky, Arch. Ért. XVI. 28. l.) lehelhető Agios, Agios, Agios K(risto)s sabaot helyett, hanem így, a hogy van: *ΑΓΙΟΣ ΑΓΙΟΣ ΚΥΡΙΟΣ ΚΑΒΑΩΤ*, — megjegyezve azt is az elődök munkájához, hogy *KC = Κύριος* (19. l.); a *δέματα*-t pedig nem írná *δεματη*-nek (26. l.). Engem ezek és hasonló elnézések igen élénken emlékeztetnek *Sztripszky* és *Alexics*, Szegedy Gergely énekeskönyve XVI. századbéli román fordításban ez. közös munkájára. Ezen methodikai kifogásokhoz hozzá kell tennem azt is, hogy sajnálattal láttam számos és feltűnő gondatlanságot, a melyeknek szolgáljon mintájául a 25. l. a 20. pont, a mely Szt. István intelmei egy mon-

datát — minden közelebbi megjelölés nélkül idézve — görög minta után irotnak állítja, holott az ott támogatóul idézett Békefi-czikk (Századok 1901, 961—2. lk.) nemcsak e ponthoz nem állított ilyet soha, hanem a 932. l. egyenesen kijelentette, hogy azon fölfogással, mintha a Szt. István intelmeinek bizánczi művek, így Basileios intelmei szolgáltak volna alapjául, szakítani kell: a mű t. i., a melynek egyébként Gellérthez több köze van, mint a szent királyhoz, frank példaképekre megy vissza!

Részletekbe lehetetlen a rendelkezésre álló keretben hatolnom, így csak azt említem meg, hogy az eddig tárgyalt Függelék előtt 3—71. lk.-ra terjed a könyv igazi törzse, mely bevezetésből (3—13. lk.) s két fejezetből áll, az első «Jegyzetek a görög kultúra hazai nyomairól» cz. 15—47. lk. (a hol persze föl kell tűnnie annak, hogy az egész könyv címe kevesebbet mond, mint ez a fejezeti cím: «árpád-kori» helyett «hazai»!), a második «A Halotti Beszéd és Könyörgés, mint a görög szertartás emléke» cz. 49—71. lk.

Az első fejezet 54 pontja — jórészt ismert történeti részletek — a bevezetésben kifejtett elméletet volna hivatva igazolni. Sem chronologiai, sem tárgyi szempont figyelembevételének nincs semmi nyoma, csupán a refrainszerű konklúzió hallszik ki mindből: ez is «hazai græcizmusra» vall. Nem állítom, hogy ezekkel a tényekkel nem kellene már egyszer csakugyan végérvényesen leszámolni, egyenként is, aztán összefoglalóan is; azt sem, hogy specziálisan az egyházra vonatkozó tételét, mely a *megtérítés* helyére állított *térítés* fogalmából indul ki, nem volna érdemes Hodinka után is csakugyan revízió alá venni; azt azonban állítom, hogy az ily össze-vissza, egymásra hányásból s egy török-szakad igyekezetből, hogy előre fölállított elvet beigazoljon valaki, nem jutunk a kívánt világossághoz. A tényeknek sokkal pontosabb, egyenesen Bizánczba átnyúló ősmereje s nagy elfogulatlanság kívántatik hozzá. A középgörögség hazánkra való hatásának a kimutatása még sok-sok munkát fog igényelni. Hol van azonban még ennek a legelső föltétele: a bizánczi tanulmányok teljes meggyökeresedése s elismerése, a dilettantizmus kiküszöbölése s megfogható czélok kitűzése?

Nyilván fénypontnak volt szánva, ezért a többi közönséges adaléktól elkülönítve nyert tárgyalást a halotti beszéd és könyörgés, a melyekről már a bevezetés állította, hogy a középkori görög szertartású magyar liturgikus nyelvű magyarság emléke. Artium fejtegetései, egy kevés önálló hozzáttételével a szerzőnek. Erről a tarthatatlan állításról való nézetemet e folyóiratunkban legközelebb ki fogom fejteni.

Sztr. könyvének összeállításait megfelelő ellenőrzéssel lehet repertóriumnak tekinteni, s mint ilyet értékelni is, de többnek nem, — el kell ismernem azonban, hogy maga sem szánta többnek, mint előmunkának hivatottabb erő számára, «a ki a megkezdettet az itt megadott irodalmi források fölhasználásával majdan tovább is viszi.»

(Budapest.)

CZEBE GYULA.

Illés Gyula: Szent Elek-legendáink és az Elek-legenda forrásai. Budapest, Németh József, 1913. 8-r. 47 l.

Az Elek-legenda eredetére vonatkozó legújabb bollandista kutatásokat Horváth Czirill foglalta össze röviden *Középkori legendáink és a Legenda Aurea* cz. művében (28—29. l.) Ezeket most Illés ismereteli részletesebben értekezése első felében, a másodikban pedig a magyar Elek-legendákat hasonlítja össze behatóbban. A milyen szorgalommal és utánjárással állította össze adatait, annyira fölületesek és tévesek eredeti megállapításai. Teljesen tévesen állítja be a legendát az első fejezetben, melyben az Elek-legenda nagy hatásának okait kutatja: a keresztény önmegtágadás, a nagy lemondások és önfeláldozások tendenciáit emeli ki benne, ez tette szerinte annyira kedvelté a legendát a középkori barátok és apácák előtt. Pedig már mind Katona Lajos (*A Teleki codex legendái* 27. l.), mind Gaston Paris (*La littérature française au moyen âge*, 233 l. 3. kiad.) nyomtétósan rámutattak arra, hogy a legenda épen nem keresztény, hanem pogány eredetű romantikus elemeinek köszönheti nagy elterjedését. Ezért került a *Gestába* is.

A minden áron való eredetiskedésnek legfurcsább tévedését azonban akkor ejti Illés, mikor a legrégebb latin legendát ismertette (22. l.) kisüti hogy itt már Elek jegyese is nevet kap, ezt a szép nevet: *Adriatica*. Az illető hely az eredetiben így hangzik: «*Sponsa quoque ejus induta veste Adriatica cucurrit plorans etc*» (ASS. Jul. T. IV. p. 253.) Hasonlóképen a *Legenda Aurea*ban és a *Gesta Romanorum*ban. Kétségtelen, hogy az *Adriatica* szó nem a *sponsa* értelmezője, hanem a *veste* jelzője, a mint a tudós bollandista o) jegyzetben (p. 254, l. c.) hozzá is fűzi: «*Quid sibi velit hoc epitheton... non equidem capio. Puto substituendum... attrita*». Tehát szövegromlással van dolgunk, a helyes kifejezés: *veste attrita* vagy még valószínűbben *atra* vagy *atrata*, az utóbbira enged ugyanis következtetnünk a latin legenda bizánczi forrása: *Ἡ δὲ νύμφη δραμούσα ἐν μελάνοις ἐστολισμένη ἔχλαιεν λέγουσα* (*Anal. Boll.* XIX: 252.) Ez a tévedés még csak hagyján, ha Illés messzemenő következtetéseket nem fűzne hozzá (32. l.): minthogy a magyar fordítások egyike sem említi az *Adriatica* nevet, azt a hipotézist állítja föl, hogy a magyar legendák «egy közös fordításra (vagy elveszett, vagy lappangó latin szövegre!) vezethetők vissza.» Ez a szép föltevés tehát így végleg elesik: az összes magyar legendák, mint ezt eddig is tudtuk, a *Legenda Aurea*ból származik. Legföljebb a következőre lehetne gondolni: mivel a *vestis Adriaticá*nak nincs sok értelme, s a magyar legendák mégis egyértelműleg *gyász ruhá*nak (Peer-, Nádor-, Kazinczy-, Tihanyi-kódex), *siralmas ruhá*nak (Érdy-k., *jékétőben* a Lobkowitz-k.) fordítják, esetleg nem (vagy nemcsak) az *Aurea Legendát*, hanem a régi latin legendának egy még nem romlott szövegét használhatták.¹⁾ Egy ilyen föltevésnek sem volna azonban

¹⁾ Jacobus ugyanis a romlott szöveget használta, mert a *Leg. Aur.* legrégebb kézírataiban és nyomtatványaiban: *veste Adriatica* olvasható. Így az Egyetemi Könyvtárnak is egy XIV. századbeli kódexében (Cod. Lat. Sæc. XIV. Nr. 41. p. 240, mai számozás): *veste adriacatica*.

értelme, mert egyrészt a régi latin legenda szövege majdnem szóról-szóra egyezik a *Legenda Aurea*-éval, másrészt lehet ezt a jelenséget másképen is magyarázni: a régi magyar fordítók épúgy nem értették az Adriatica jelzöt, mint ma sem értjük, de mivel a szónak értelme kikövetkeztethető az összefüggésből s a szöveg összefüggése itt kétségtelenül gyászruhára utal (a feleség férje holt tetemére borul), ennél fogva mind egyformán így fordították.¹⁾

Csak röviden sorolom fel egyéb apró tévedéseit, nem is szólva a sok sajtóhibáról, kivált a görög idézetekben: a párizsi *Musée National* helyett (8. 9. l.) *Bibliothèque Nationale* olvasandó; Bonifácus templom Rómában ma nincs, s ezt nem «kezdtek Szent Elekről is nevezni» (14. l.), hanem 1217-ben III. Honorius neki szentelte föl s azóta mai napig S. Alessio (ezt különben a 21. lapon maga is említi); tarsosi Kilikia helyett (15. l.) olv. kilikiai Tarsos; Elek feleségének neve nincs megnevezve Hallernél, mint a 32. lapon állítja, s nem az ő neve *Abael* (45. l.), hanem Eufemianus feleségét hívja így a hagenauai *Gesta*. Nagy hiánya e mellett, hogy az értékes és nagyterjedelmű francia irodalmat nem vette tekintetbe, főképen G. Paris cikkeit és kiadásait (Romania, VIII: 162, XVII: 106, XVIII: 299).

A dolgozatnak egyetlen értékes része a magyar legendák alapos összehasonlítása. Kimutatja, a mit már Révai Sándor is említ (Pécsi főrealisk. Ért. 1905), hogy a Tihanyi- és Kazinczy-kódex fordításai összetartoznak, továbbá a Kazinczy-kódex legendája mellett kiemeli a Lobkowitz kódexét is szépség és költői átérzés szempontjából.

(Budapest.)

KIRÁLY GYÖRGY.

Dr. Rácz Lajos: Rousseau mint moralista. Budapest, (Hornyánszky), 1913. 8-r. 64 l.

Rácz Lajos egy-két év óta szívesen foglalkozik Rousseauval. *Rousseau mint moralista* című tanulmánya éppen olyan érdemes munka, mint Rousseau-fordítása (*A szavojai vikárius hitvallása*) vagy *Rousseau és Sauttersheimja*.

Arra utal, hogy R. erkölcsi felfogása szoros kapcsolatban van vallási álláspontjával. Majd azt vizsgálja, R. szerint miként hatnak a testi hajlamok, indulatok, szenvedélyek az erkölcsiség kialakulására. Ismerteti R.-nak az önszeretetre, a részvétre, a lelkiismeretre vonatkozó nézeteit. Megállapítja, hogy Rousseaunál a lelkiismeret az embernek veleszületett ösztöne vagy érzése, mely sohasem csal s meg nem tántoríthat, de az ész világosságára rászorult, mert a helyeset s a jót ez ismerteti meg az emberrel. Kielezi, hogy R. az akarat szabadságának a hirdetője, de észreveszi, hogy R.-nak az akarat szabadságra vonatkozó nyilatkozatai nem hangzanak mindég össze. Ismerteti R.-nak az erényről vallott nézeteit. Jól látja, hogy R.-nál az erény

¹⁾ Valószínűleg a legtöbb külföldi fordító is így járt el. Hirtelenében csak két újabb francia fordítás áll rendelkezésemre: *Rose (La légende dorée)*, Paris, 1902. t. II. p. 235.) fordításában: *vêtue d'habits de deuil*; *Wyzwádában*: *toute vêtue de deuil* (Paris, 1911. p. 333.)

küzdelmet, erőfeszítést követel, indulataink legyőzését czélozza s kötelességeink teljesítését jelenti. Arra is utal, hogy R. nem egyszer a rossznak a nem-tevését is erénynek tartja. Megállapítja, hogy R.-nál a boldogság a melégedés, csendes munka s egyszerű élet. Kutatja, milyen forrásokból ered R. erkölcsi világa. Arra mutat, hogy a genfi légkör, továbbá Plutarchos, Tacitus, Montaigne, Descartes, Pascal hatására alakul ki R. erkölcsi egyénisége.

Hogy Rousseaut mint a társadalmi élet újjáalkotóját méltassa, behatóan foglalkozik a *Discours sur les sciences, lettres et arts* eszméivel. Úgy találja, hogy a genfi protestáns szellem s az egyéniség elve ihlette R.-t e mű írására. A *Discours sur l'inégalité* a gazdagság igazságtalan hatalma s hazug ragyogása ellen intézett tiltakozó írásnak tekinti. Hangoztatja, hogy R.-t nem lehet a kultúra ellenségének nevezni, mert inkább az erkölcsiség megmentése volt a czélja, mint a kultúra lerombolása; nem a kultúra elhagyására ösztönöz, hanem arra, az ember dobja le a család külsőt, s térjen vissza a természeti egyszerűséghez. A *Voltaire* és Rousseau között vont párhuzam után a *Lettre sur le spectaclest* bonczolgatja. Megállapítja, hogy R. e levélben nem a művészetet támadja meg, hanem kora kinövéseit, százada erkölcsi nézeteit s esztétikai álláspontját.

R. czélja az egyén és a társadalom javítása. *Émile*jében R. az egyén javítását tűzte ki feladatául. E mű taglalása után a *Nouvelle Héloïse*re tér, mely RácZ szerint nemcsak az egyén, hanem a társadalmi élet javítására is irányul. A *Contrat socialt* taglaltában arra az eredményre jut, hogy benne R. inkább az erkölcsöt, mint a jogot igyekszik megalapítani. Kiemeli, hogy a *Confessions*ban és a *Rêveries*ben feltűnik R. nyíltszívűsége, nagy őszintesége, igazságszeretete, bűn-megvallása, a bűnvallomás útján nyilvánuló önmegalázással való tisztulni s nemesülni akarása, általában lelkiismerete. Majd azt elemzi *Émile* s a *Nouvelle Héloïse* alapján, R. milyen elveket követ az erkölcsi érzék nevelésében. Hibáztatja, hogy R. növendéke fittyet hány a tekintélynek, s szabadsága szabadossággá modorosodik. Kifogásolja azt is, hogy a R. a haszonnak és az érdeknek a nevelésben tág érvényesülést enged. Részletesebben elemzi R.-nak a vallási nevelésre vonatkozó nézeteit R. nőnevelési álláspontját alacsonyróptűnek bélyegzi.

Aprólékosan taglalja R.-nak Kantra tett hatását, de kissé túllő a czélon. Utal Nietzche és Rousseau egy-két eszméjének a közösségre is. Majd éles bírálattal pontokba szedi R. erkölcsi álláspontja ellen irányuló kifogásait. Erkölcsi tekintetben R. főjelentőségét abban látja, hogy helyreállította a «belső szöveget», a lelkiismeret morálját, hirdette az egyén tökéletesedését s Isten szeretetét. Általában úgy találja, hogy a nagy író egész munkássága ethikai jellemű.

RácZ főerénye elemző készsége. R. erkölcsi hitvallását, eszméit tisztán, világosan taglalja, nem egyszer lelkesen, lendületesen ír róluk. A R.-irodalom eredményeit értékesíti, de a maga álláspontjának is érvényt szerez. De ezúttal egy sajnálatos mellőzésre kell rámutatnom. Tanulmányja elején (1. l.) azt hangoztatja, hogy R.-t mint moralistát senki sem ismertette. Nem így áll a dolog. Faguet *Rousseau penseur*jének (1912) különösen negyedik fejezete (*Sa morale*) de a többi is nagy

elmélyedéssel, finom elemzéssel, az *esprit gaulois* lebilincselő ötleteségével jellemzi R.-t mint moralistát.¹⁾

Szerkezeti szempontból Rácz Lajos dolgozatának komoly fogyatkozása, hogy egyik részről a másikra nincsenek átmenetei. Túlságosan megszaporodó idézetei is mozaikszerűen sorakoznak egymás mellé. Stílusán is esik egy-két folt (felesleges idegen szavak: aspirál, reagál, stb., néhány idegenszerű szerkezete: diadalmaskodik az álokoskodások felett, dicsőségét képezi, stb.).

Ha ezek a hibák ártanak is Rácz munkájának, a lelkiismeretesség, lelkes tárgyzeretet, beható elemzés s elmélyedő tanultság erényeit nem vitathatjuk el tőle.

(Arad.)

ELEK OSZKÁR.

Pastinszky János: A legújabb török irodalom főbb képviselői.

Budapest, (Pesti Könyvnyomda), 1912. 8-r. 48 l.

A törökség tanulmányozása nálunk inkább exotikus és hazafias, mint tudományos feladat. Ez látszik ezen a dissertáción is, mely épen csak azért érdemi meg, hogy szó essék róla, mert mindennél szebben mutatja, milyen nálunk a közfelfogás a török tanulmányokról. Persze nem is említeném a dolgozatot, ha ebben a tárgykörben rendszeren, megfelelő kritikával haladnának előre tanulmányaink.

Az értekezés forrása két dolgozat (ne vezesse félre az olvasót a hátul levő «forrásművek jegyzéke»): Kúnos Ignácznak Pallas-lexikoni cikke a «török irodalom»-ról s P. Hornnak a *Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen* cz. gyűjtemény IV. kötetében megjelent eléggé használható dolgozata: *Gesch. der türkischen Moderne*, (Lipscse, 1909.).

Az első rész a Kúnos cikkének silány kivonata. A régi oszmánli irodalmat akarja röviden vázolni s ide sorolja a perzsa *Nizami*-t, a csagatáj *Nevâi*-t, ellenben *Bâki*, a legnagyobb török költő, kinek rövid neve a Kúnos cikkében két sorba van szakítva, nem tudta felköltetni Past. figyelmét s kimaradt. Igaz, hogy egy másik fejezetben, a hol a régi török irodalom obligát leszólása következik, egy Hornból merített mondatban megvan *Bâki*: «*Bâki, Nedshâti, Nef'it* többek között a legnagyobb török költőkként ünnepezték, noha költeményeik egyáltalán nem voltak törökök, hanem alak, tartalom és érzés tekintetében valójában perzsák». Horn (6. l.): «*Bâqi, Nedschâti, Nefi* u. a. wurden als die grössten türkischen Dichter gefeiert, aber ihre Gedichte waren gar nicht türkisch, sondern nach Form, Inhalt und Empfindung in Wahrheit persisch.» (Megjegyzem, hogy az egész értekezést le kellene írnom, ha az összes «párhuzamos» helyeket ba akarnám mutatni.) Fordítás és másolás közben is esetlen hibákat követ el az értekező, hát még ha változtat. Kúnos: «Amazok jelszava: mindent a vallásért, emezké: mindent a nemzetért.» Past.: «Amazok a vallást féltették, az ő misztikus mivoltáért, emezek a nemzet fennállását tartották előbbrevalónak.»

¹⁾ Dolgozata végén Rácz egy jegyzetben (59. l.) hivatkozik ugyan Fagnetre, de úgy látszik, tanulmányát már elkészítette, mikor Fagnet műve kezébe került. Így Fagnet csak jegyzetbe szorult.

Azt hiszem, hogy a szerzőnek ezen a két dolgozaton kívül semmi egyéb nem volt a kezében a török irodalomról. Nem hogy még valamit — legalább fordításban — olvasott volna. Forrásművei közt első helyen ott van Vámbérynek a *Török faj* cz. munkája, melynek a dolgozathoz semmi köze s nincs ott a két legnevezetesebb török irodalomtörténet, a régi Hammer s a pompás Gibb.

A szerző török nyelvi tudására gyászos fényt vet egy pár átírása: *Jemet* (Horn: *İçmet*), *schä'rler* (német eredetiből való átírás), *Mektublarium* (tkp. *mektublarım* 'leveleim'; talán latin szónak gondolta a szerző?), *yeni asz* ('új korszak'; angolos átírás). A török irodalom tanulmányozása minden esetre kívánatos, de inkább semmit se csináljunk, mint ilyeneket.

(Lipscse.)

NÉMETH GYULA.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Ernst Nachmanson, Historische Attische Inschriften. [H. Lietzmann, Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen Nr. 110], Bonn, Marcus et Weber, 1913. 8-r. 82 l. Ára 2.20 M.

Még az ügyesen megválasztott Lietzmann-féle szövegek között is kiválik ezen felirat-gyűjtemény, melyben *Nachmanson*, upsalai dóczens, a «kövek» hitelességével szóialtatja meg Athén történetét. A Kr. e. VI. század első felétől (a salamisí dekrétumtól) a Kr. u. IV. század végéig, Arcadius és Honorius koráig kísérhetjük el okmányok kalauzolása mellett a legváltozatosabb görög politikai életet. Ezt a hosszú ezer esztendő természetesen csak egy-egy pontján világítja meg a véletlenül fönmaradt, megtalált feliratoknak értelme; hozzátehetjük, hogy legtöbb esetben nem is a legmagasabb, legfontosabb pontokon. De viszont ép a véletlennek e szeszélye teszi az efféle hagyomány-gyűjteményt olyan sokoldalúvá és színessé. Itt, *Nachmanson*nal is tarka képben követik, cserélik fel egymást a néphatározatok, az adózók listái, a szerződések, a harczban elesettek névsora, a megtisztelő kitüntetések stb. stb.

A jó megválogatás mellett főérdeme a kis füzetnek, hogy az általánosságban tájékoztató bevezetés, a magyarázó jegyzetek és az összefoglaló tárgyi-nyelvi indexek sem hiányoznak. Szükségét éreznők egy olyan összeállításnak is, a mely a psephismáknak korról-korra módosuló formái sajátosságait tenné szemlélhetőkké. Itt-ott mintha a tárgyi-nyelvi, magyarázatok sem lennének kielégítőek a szöveg megértésénél a rá vonatkozó egész irodalom ismerete nélkül, a mely irodalomra *Nachmanson* mindenestre kimerítő pontossággal utal. Gyűjteménye azonban így is kiváló szolgálatot tehet annak a czélnek, melyre nyilván szánta, hogy t. i. egyetemi fokon kínálkozzék tanításnak, tanulásnak alapul.

(Kolozsvár.)

HORNÁNSZKY GYULA.

J. M. Eudzelin: Slavjano-baltijskije etjudy. Charkov, Zil'berberg, 1911. 208. l. Ára 2 rubel.

Szerzőnk neve nem ismeretlen a nyelvészeti irodalomban; kisebb értekezéseit nem tekintve, már a második nagyobb könyve ez, a melyet idéztem. Minthogy a régebben — Badouin de Courtenay-n kívül — oly biztosra vett baltoszláv egységet újabban Meillet már háromszor kétségbevonta (Études sur l'étymologie stb. II. előszó, Introduction à l'étude comp. 45. s köv. lk., Les dial. indeur. 41. s köv. lk.), s szerzőnk Meillet érveivel nem ért egyet — annál kevésbbé, mivel M. az Introduction-ban az italo-kelta egységet pártolja (41. és 382. l.) — jelen könyvében mind ama közös vonást fejtegeti, a mely a bszl. nyelvekben előfordul, elsősorban azért, hogy kitűnjék, vajjon az illető jelenségek megvannak-e a rokon idg. nyelvekben is, vagy pedig csupán a bszl. nyelvek sajátosságát teszik. E munka tehát nemcsak a balti és a szláv, de az egész idg. nyelvészet szempontjából fontos, a mennyiben a bszl. nyelveknek nemcsak egymásközi, de a többi idg. nyelvekhez való viszonyával foglalkozik. Hozzájárul, hogy szerzőnk charkovi egyet. tanulmányai alatt a balti nyelvekbe, s ezek régebbi irod. emlékeibe oly betekintést nyert, a melyet mások — már földrajzi helyzetüknél fogva — sem szerezhettek. Ezért érthető az is, hogy E. — már származásánál fogva — mint maga mondja, a priori is híve egy ősbzl. periodusról szóló teoriának.

Munkája első részében hangtani egyezéseket tárgyal (3—128. l.) Az első kérdés idg. *r*, *l*, *m*, *n* fejlődése. Ismeretes, hogy ezen idg. hangkomplexek mind a balti, mind a szláv nyelvekben egyformán fejlődtek, és pedig gyakrabban, mint litv. *ir*, *il*, *im*, *in*, szl. *ir*, *il*, *im*, *in*, ritkábban *ur*, *ul*, *um*, *un*, szl. *ur*, *ul*, *um*, *un*. Egyes esetekben egy litv. *ir*-nek szláv *ir* felel meg, vagy megfordítva, így a többi hangnál is. Szerző részletesen bírálja Vondrák (Vgl. sl. Gr. I. 327) felfogását, a ki ezt a különbséget arra vezeti vissza, hogy az ősbzl.-ban még csak *r*, *l*, *m*, *n* létezett, a kísérő vokálisok pedig csak az egyes nyelvek külön életében fejlődtek ki. E rámutat e magyarázat tarthatatlanságára, mert a kísérő vokális egy és ugyanazon példánál is különbözik pl. a lettben, s nem lehet azt gondolni, hogy pl. még az ősllettben is *r* stb. létezett volna. E különbségek sokkal inkább a bszl. ősnyelvre viendők vissza, a melyben — ha létezett — ép oly dialekt. különbségek fordultak elő, mint az idg. ősnyelvben. Meillet (Les dialectes 41.) felfogásában sem osztozik. E Meillet ugyanis a *b*, *ir*, *ur* stb. és szl. *ir*, *ur* stb.-ben idg. ősnyelvi különbséget sejt, s hivatkozik a kelta *ri*, *li* (idg. **r*, **l*)-re. Csakhogy a keltában a kísérő vokális a liqu. után következik, a bszl. ban a liqu. előtt, a keltában idg. *r*, *l* > *ar*, *al* is fejlődött, s végül a keltában idg. *m*, *n*-ből nem fejlődött *um*, *un*. Szerzőnk tehát más megfajtást keres, s — Mikola (Idg. F. 16, 99, BB. 22, 252) és Rozwadowski (Roczn. Slaw. I. 223) — után indulva a bszl. *ir*, *ur*-t idg. **or* és **er* reduktiójának tekinti. Habár ily módon szintén idg. ősnyelvi dialekt. különbséget vesz fel, utal b. *ur*, szl. *ur* nagyobb gyakoriságára, mint más nyelvekben (gör. lat.), s ebben — E. szerint — nem közös újítást, hanem régi viszonyok közös fenntartását kell látnunk.

Kettős mássalhangzók egyszerűsítése (24—28. l.) nem alkothat

itt külön pontot, mert ez előfordult már az idg. ősnyelvben is (**essi* > **esi* ói. *ási*), *s* előfordul az örményben, albánban s másutt is.

Hosszú fejezetet tesz idg. *s* fejlődése a bszl.-ban *k*, *r*, *i*, *u* után (28—78. l.) *r* után idg. *s* > litv. *sz* lesz, ezt E. is elismeri. Magyarázat nélkül maradnak még mindig *girsá*, *karstas*, *kersë*, *reverys*. Morphologiai téren is találunk eseteket, a hol *s* lép fel *r* után (a várható *sz* helyett), de ez akadály nélkül analogia útján magyarázható (fut. gérsin).

K után — E. szerint — idg. *s* > litv. *sz* (másképp: Brugmann: Grdr. I² 1. 785.) Az analogiának újból tág tere nyílik, innen a homlokegyenest ellenkező felfogás E. és Brugmann között, különösen a suffixumok terén (v. ö. litv. *veřksmas* «weinen», *dingstis* «einbildung», *branksóti* «unbedeckt dastehen», fut. *siksiu* stb.) Egyes esetekben *ks* abból, hogy idg. **sk*; pl. litv. *mëksti* «binden»: *mezgù* «ich binde». Nehéz fejtegetésre ad okot idg. *ks* fejlődése a bszl.-ban. Helyszűke miatt nem ismételhetem E. kimerítő polémiáját Pedersenel (közbe egészen új magyarázatok gör. ξύν σύν ról, a hatos számnév-ről, ξέσσειξ-ről), az eredmény az, hogy E. a következő hangtörvényt adja: idg. *ks* > litv. *sk*, szl. *χ*. Ennek az a magyarázata, hogy a balti nyelvek elődei gyakrabban tartották meg az idg. *ks* t, mint a szlávok.

Eddig különösen Pedersen (Idg. F. 5. 83. s köv. lk.) nyomán az a vélemény volt elterjedve, hogy idg. *s* > litv. *sz* lesz *i* és *u* után is. Zubaty (AfslPh, 16. 404) azután ezt úgy módosította, hogy idg. *s* > litv. *sz* csak akkor, ha *i*, *u* redukált vokálisok. E. nagy anyagot gyűjtött össze ama nézetének bizonyítására, hogy idg. *s* > litv. *s*—*i*, *u* után is, és pedig *u* után mindig, *i* után pedig csak akkor fejlődik *sz*, ha egymásután következik *i*+*s*+*k*. Mint ilyenkor rendszeren, itt is nagy mennyisége marad ama szavaknak, a melyeket csak analogia útján lehet magyarázni. Nagyobb akadály az, hogy E. magyarázata mellett vannak oly szavak, melyek még per analogiam se fejthetők meg. Itt vannak ily igék, mint *tauszkëti* «stucati» *pliauszkëti* «kaljakati», *pliauszkinti* «pleskati». Az, hogy hangutánzó, nem vet fényt arra, hogy itt *sz* van E. várható *s*-je helyett. Másrészt honnan van *sz* ilyenekben, mint *trëszkë* «černika», *meszkerë* «udočka». *S* ha E. azt veti Pedersen szemére (40. l.), hogy régi és biztos etymológiákat új és bizonytalan theoriai érdekében elvet, ugyanazt lehet mondani E.-ről, midőn litv. vetuszás -*sz*-jében idg. *sk* hangokat sejt, holott van óbolg. *vetuchb*. Azután litv. *júszë* «suppe» nem lehet szl. kölcsönszó, mert oly szláv szó, a mely ennek alapját képezhetné, nem ismeretes, óbolg. *jucha* és kisor. *júška* (erről Pedersen I. F. 5. 80.) pedig nem lehet ősalakja litv. *júszë* nak, ezt E. maga is elismeri (60. l.) E. fejtegetései ellenében tehát ép oly nehézségek merülnek fel, mint Pedersen magyarázatánál.

Sokszor tárgyalták már idg. *eu* fejlődését a bszl.-ban. Szerzőnk megemlékezve az összes eddigi magyarázatokról, úgy tartja, hogy idg. **eu* és **ëu* > ősszl. *ju* balt. *jau*-vá fejlődik. Alapvető példák: *ljudiye* lett. *laudis*, ófn. *liut*, óbolg. *ljubiti*, gót *liufs*, óbolg. *blusti*, gör. πείδομαι. Idg. *ëu* > *eu* lett, még mielőtt *eu* elváltozott. Az *eu*-ben pedig «*e*» a dipth. második eleméhez való assimilációja által annyira gyöngült a szl. ban, hogy végre is szótagot nem képező *j*-vé

súlyedt (v. ö. lat. *placeat*, olasz *piaccia*). Persze nem lehet elzárkózni az elől, hogy nem minden idg. *eu* fejlődött a fönti módon, (v. ö. litv. *laũkas*, *λευκός*, litv. *tautà*, gót *þiuda*). E. azért nem tartja kizártnak Korsch és Zubaty (AfsIph. 20. 396.) nézetét, hogy a fenti fejlődés eredetileg csak mély vokálisok előtt következett be, vagy csak hangsúlytalan helyzetben (l. az id. két példát). Ezen változás idg. *eu* > litv. *au* (v. ö. *laũkas* stb.) akkor előbb következhetett be, mint idg. *eu* > litv. *jau*, s talán összefügg az *e* > *a* változással *v* előtt a litv.-ban. A két hangváltozást E. úgy magyarázza, hogy idg. *eu* > litv. *au* «*zamėna zvuka*» (lautwechsel), idg. *eu* > litv. *jau* pedig «*izmėni, je zvuka*» (lautwandel).

Az imént említett idg. *eu* > őszsl. *av* (szl. *ov*) változásról E. azt hiszi (84—104. l.), hogy ez a baltiban csak akkor következett be, ha utána mély vokálisok következnek. Az ópor. példák nem egészen biztosak, mert ott gyakrabban találunk «*a*»-t (a várható «*e*» helyett), a mi «*e*» nyílt kiejtésére vall (Trautmann: Altpr. Sprachd. 105), s a litván példák közül egynéhány szintén kétséges. Így a szerző litv. *drevė*, *drevėti* alakokat csak az északi dialektusokból ismeri, a hol könnyen érvényesülhetett lett befolyás, litv. *dėryni* «9», *dėvėntas* «IX» pedig *dėszintis* után igazodhatott, annál inkább mivel általános hit szerint kezdő *d*-jüket is onnan nyerték (v. ö. óbolg. *dędęty* is *dędęty* után igazodott, de ópor. *newints* «IX.» Leskien: Gram. abg. Spr. 44. l.) litv. *kėvelas* mellett van *kėvalas* is (188. l.), E hangváltozás megtörténhetett a bszl. periodusban, de bebizonyítani ezt nem lehet.

Pedersen (I. F. 26. 293.) azt igyekezett kimutatni, hogy idg. *-ddh-* > litv. *zd*, szl. *z*-vé fejlődik. Így tehát e hangtörvény ama pontok közé tartoznék, a melyben a *b*. és a szl. nyelvek egymástól eltérnek. E. mint már könyve célja is megkívánja Pedersen e tanát czáfolni igyekszik. Szerinte óbolg. *pazucha* nem abból, hogy **pad-ducha*, hanem egy **pa-ducha* (v. ö. lett *paduse*) és egy, a litv. *pažastis*-nak megfelelő ősalak contaminációjából származik, s tovább *pazucha* és *paducha* eredményezte *pažducha*-t. Azután ott van cseh *hyzditi*, óbolg. *gruzdъje*: *gruda*, orosz *gromozdъ*, *gromozditъ*: *gromada*. A szláv *raz-* (ha összefügg a litv. *ardýti* «szétválasztani» igével) *z*-jét *iz*, *bez*, *vъz*. analogiájára kaphatta. Pedersen többi példáira is más megfejtést alkalmaz E., (pl. óbolg. *loza*, litv. *lazdà* «bot» nem tartoznak össze, utóbbi szóhoz v. ö. örm. *lost* «kis csónak»); litv. *z* tehát idg. *s*-ből), s e kétféleség lehetősége is ajánlja, hogy e téren a Pedersen által javasolt különbséget mellőzzük.

Ugyancsak Pedersennel való vita folyik a 114—128. l. Pedersen ugyanis több alkalommal foglalkozott szl. *χ* indog. elődjével, (J. F. 5. 50., KZ. 38. 391 és 40. 173.), s eredményképen egy őszsl. *χ* hangot vett fel, a mely szerinte az idg. *kh*-ra megy vissza. Ezen őszsl. *χ* a szlávban megmaradt volna, a litv.-ban ellenben *k* fejlődött belőle, s ez állítólag ismét nevezetes különbségre vezet a *b*. és a szl. nyelvek között. E. itt sikeres érvekkel védekezik, mert ha idg. *kh* > szl. *χ* lett, akkor elvárnók, hogy idg. *gh* > szl. *γ* lett volna, mert a mediákat kevesebb erővel ejtik, mint a tenuisokat. Azután Pedersennek be kellene bizonyítania, hogy idg. *bh*, *gh*, *dh* előbb vesztek el az őszsl.-ban aspirációjukat, mintsem a fönti hangváltozás bekövetkezett volna.

Az örmény, a melyet P. analogiának hoz fel, nem találó, mert ott a med. aspirataek nem estek össze a mediákkal. Egyáltalában kérdés, vajjon idg. *kh* létezett-e? E. — különösen az itálai alapján — azt hiszi, hogy tennis aspiratæ-k az indog. ősnyelvnek «keleti dialektusaiban» léteztek csak, nyugat felé lassanként elvesztek, úgy hogy az itáliaiban nincs határozott nyomuk. A szláv nyelvek elődei e theoria értelmében ismerhették a ten. aspiratæ-kat, de E. pl. idg. *kh*-nak kétségtelen nyomait nem tudja felmutatni, a Pedersen által felhozott etymológiák pedig minden esetben más magyarázattal helyettesíthetők, azaz bizonytalanok.

E. ily módon végére jutva a hangtani résznek, megállapítja, hogy a baltoszláv nyelvek hangtanában kevés oly vonás van, a mely egyező, s ez onnan van, hogy a bszl. nyelvek a bszl. egység idején hangtanilag igen konzervatívok voltak, közös újítást nem fogadtak be.

Az alaktani részben szerző elősorolja ama suffixumokat, a melyek az összes bszl. — de kizárólag ott — előfordulnak. Így szerepel a 129. l.-on **-tājo*-suffix, a mely a litvánban és a szlávban nomin. agentis-t képezett, eredetileg csak egy szótágú igetéből (litv. *artōjis*, szláv *ratajъ* «pfüger»). A lettben ez a suffixum azonban csak többszótágú igetéből képez ily nom. ag.-t, egyszótágú igékből *-ējs* suffixummal képeznek ily alakokat. E a lett. *arājs* «pfüger»-ben keresi annak bizonyítékát, hogy ott valamikor a *-tājo*-suff. egyszótágú igékből is képezett nom. agentis-t. Persze oly lett hangtörvény, mely a *-t* eltűnéséről számot tudna adni, nincsen. Bielenstein magyarázata (Lett. Gr. I. 263), a mely szerint *-ājs* < *-ējs*-ből származik, s itt *ē* > *ā* umlaut-tal van dolgunk, a mely különösen *r* után következett be, helytelen, mert előfordul lett *dzirējs* «trinker» (*r* után *ē*)! Azért azt javasolnám, hogy lett. *arājs* olyan dialektikus lett szónak tartsuk, a milyen *žēlājs* «stifter», *nessājs* «träger», *irājs* «ruderer», *dewājs* «geber» stb. Ezek a dialekt. alakok pl. Niederlandban, Livlandban előfordulnak, s «arājs», a mely eredetileg dialekt. alak lehetett — nem tudni mi okból — átlépte saját dialektusa határát, szélesebb körben terjedt el.

Említi E. a szl. *-mo-*, b. *-ma-* suffixumot, mint a part. præs. pass. képzőjét. Ez sem tartozik kétségkívül ide, mert van a latinban *patrī-mu-s* «den vater noch am leben habend», s mellette *patrī-tu-s*. (Brugmann: I. F. 16. 504.) A latinban egy kihalt, régi part. præs. pass. nak más suffixumoknál is vannak nyomai (v. ö. *alumnus*, *fēmīna*); el lehet tehát képzelní, hogy ez a *patrī-mu-s* s esetleg még *opī-mu-s* (egy **opīre* infin.-hoz, l. Brugmann u. o., máskép: Walde: Etm. Wb. 1910.² s. v.), azután ói. *kšā-ma-s* «verkohlend», *prastī-ma-s* «geronnen», *bhī-ma-s* «furchtbar», *tig-ma-s* «scharf» (v. ö. Brugmann: Gdr. II. 1.² 222) egy oly idg. **-mo-* part. præs. pass. képzőt mutatnak, a mely nem megy vissza **-mno-*ra (Vondrak Vgl. sl. Gr. I. 323. és 429.). A különbség csak az, hogy ez a **-mo-* a bszl.-ban produktivásra tett szert.

A declinációra áttérve az *-o*-tövek bszl. sing. genit.-a kerül szóba. Szerző gondosan bírálja mindama különböző felfogást, mely eddig érvényesült, s maga — Kretschmer és Kappus (Der indog. Ablativ 14) után indulva — a mellett tör lándzsát, hogy az idg. *-o*-tövívű ablat. a többeli *-o* és valamely más hangzó összevonásából (+ d)

származik, a melynek kvalitását és quantitását meghatározni nem lehet; azonkívül már az idg. ősnyelvben is előfordulhatott valamely különbség a contractionál, ú. m. pl. att. $\delta\rho\bar{u}$, dór $\delta\rho\gamma < \delta\rho\alpha\epsilon$. E. az $-\bar{od}$ végű lat. abl. $-t$ tartja eredetinek, az $-\bar{ed}$ végű csak az $-\bar{o}-\bar{e}$ végű instrumentalis analogiája folytán keletkezett. (Igy Brugmann is Grdr. II.² 2. 165.). Így tehát a litv. és a latin $-o$ -tűvű ablativusnál a hosszú vokális különbözősége idg. ősnyelvi különbségen alapulna. Látnivaló, hogy a szerző az eddigi nehézséget nem szüntette meg, mert talán jogosultabb feltevés tekintettel a litvánra -- hogy a lat. *extrā, citrā, contrā, intrā, infrā* alakokat tartstuk a legrégebb ablativusoknak. Ezek ugyanis semmiféle analogia útján nem keletkezettek, mert paradigmához nem tartoznak (v. ö. got. *haprō, þaprō* stb.); *contrā* mellett legfeljebb *contrō-versus, intrā* mellett *inter, citrā*-hoz csak későn lép fel *citer-a-um*. Rendkívül őszérű külsejüket bizonyítja a synkope a második szótagban. Így azután az $-\bar{od}$ abl.-okat a latinban a declin. $-o$ -színezete hozta létre eredeti $-\bar{od}$ -ból, a mint a plur. nom.-ban a pronominalis $-oi$ végződés bizonyosan a declin. $-o$ -színezete miatt hatolt be oly könnyen a declinatióba, mind a latinban, mind a görögben. Az $-\bar{ed}$ végű lat. ablativusok, nem tekintve az instrumentalist, még *mēd, tēd, sēd* alakok mintájára is keletkezettek. Igaz, hogy a görögben az $-\bar{od}$ ablat. eredetiségét ajánlja pl. Wiedemann (KZ. 32. 117), mert a görögben a pronomináknál az ablat. nem volt élő casus, analogia útján nem változhatott, csakhogy azóta előkerült delph. *foixō* «domo», ez már egy élő szónak, egy paradigmának *foixos*-nak egyik esete volt, s ez már igazodhatott a többi eset $-o$ színezetéhez, utána pedig a pronomináknak, mint kret. $\tau\bar{\omega}-\delta\epsilon$ «hinc». E felfogás nagy előnye az, hogy nem vagyunk kénytelenek idg. ősnyelvi contractio-különbségekkel bajlódni, a melyekről bizonyosat úgy se tudhatunk.¹⁾ S ha egy idg. $-\bar{od}$ ablativusból kiindulunk, a litván *vilko* egészen rendben van. A mi az ópor. alakokat illeti (*deivas* «dei»), a melyet Meillet (Les dialectes 45) és Trautmann (Altpreuss. Sprachd. 216) idg. $*-osio$ -ból magyaráznak, E. a régi Leskien-Berneker-féle felfogást támogatja, mert idg. $*-osio$ -ból ópor. $*-asi$ alakot várhatnánk.

Ezután áttér a plur. nom. analízisére az $-o$ -töveknél (litv. *vilkaĩ*). Erről Joh. Schmidt (Idg. Neutra 227) nyomán az a vélemény van elterjedve, hogy a semlegesektől vette plur. nom. végzetét (lat. *quæ, hæ -c.*) S evvel szép összhangban volna az a tény, mely szerint a litván ige egyes 3. személye szolgál dualisnak és pluralisnak egyaránt, a litvánban tehát a $\tau\bar{a} \zeta\bar{\omega}a \tau\rho\acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota$ típus terjedt el volna általánosan. Szerzőnk evvel is szembeszál. Az ópor.-ban az idg. $-o$ -tűvű hímneműek $-ai$ -ra végződnek, a semlegesek végzete idg. $-\bar{a}$ -ra

¹⁾ V. ö. Berneker (AfsIph. 25. 475). «Wenn wir alle Differenzen in der lautlichen u. formalen Entwicklung der Einzelsprachen, wenn sie uns aus ihnen selbst nicht klar werden, auf Verschiedenheiten der Grundsprache zurückführen wollen, dann wird diese schliesslich zur grossen Rumpelkammer, in die man getrost alles das sperrt, womit man nicht gleich fertig wird u. zu einer ständigen Verführung, die Fakta, die unsere Entscheidung heischen einfach an die Instanz zu verweisen, wo uns die Entscheidung nicht mehr zusteht.»

megy vissza, az igének van pluralisa. A szlávban, a hol a neutr. aránylag nagyon szépen maradt meg, az igének szintén van pluralisa. A litvánban volt elég plur. alak (*i*-, *u*-, *ā*-töveknél), melyek az ige pluralisát megőrizhették volna. A szerző érveire hozzáfűzöm, hogy a semlegesek már a legrégebb litv. irodalomban is maradéktípusnak látszanak, kihálófélben vannak, melyekről nem valószínű, hogy oly nagy befolyást gyakorolhattak volna. E. tehát más magyarázathoz folyamodik. A litvánban függő mondatban az állítmány *-ant* végű gerundiumban állhat, mint u. n. modus relativus (Kurschat: Lit. Gr. §. 1578), s ez összeesett állítólag a litv. praet. plur. 3. személyével, melynek szintén *-*ant* (idg. *-*ont*) volt a végzete az ősbaltitan. Hogy a beszélők e kétértelműséget kikerüljék, a plur. 3. sz.-e helyett a sing. 3. személyét kezdték használni, innen terjedt át e használat a többi tempusokra és a dualisra is. Látjuk, hogy E., ép úgy mint Poržezinský (K istorii form sprjaženija v baltijskich jazykach. Moskva. 1901. 43. s. k. l.), a plur. 3. személyű alakjának egy másik igealakkal való összeesésében keresi e használat okát. Ez ok azonban nem valószínű, mert önként felvetődik az a kérdés, a sing., dual. és plur. összeesése nem volt e akadály? Ha ott akarták a kétértelműséget kikerülni, miért engedték meg itt? Emlékezzünk arra, hogy a védában vannak *-tāt* végű imperativusok, a melyekről hosszabb ideig nem tudták, vajjon eredetileg 2. vagy 3. személyű alakok, mert mindkettőt jelölték. Ezek tehát oly alakok voltak, a melyek eredetileg csak számot — személyt azonban nem jelöltek, csak a mondatban való szerep juttatta nekik ezt vagy azt a funkciót. Ép úgy lehettek oly alakok, melyek eredetileg számot nem, csak személyt (eredetileg egyiket sem) jelöltek, s ilyen régi maradvány lenne a litv. használat. Eme ú. n. adaptatiós theoriához l. Schmidt J.: Az idg. flexió genesisise. Nyelvtud. III—IV. k.

A mi magát a litv. *-āi* végzetet illeti (*vilkaī*), ezt E. a gör. *-oi*-val azonosítja. Izvēst. otdēl. russk. jaz. XII. 140. ugyanis azt fejtegeti, hogy litván *«ē»* idg. *ei*-ből származik, praebalt. *ai*-ből csak akkor, ha hangsúlytalan volt. Ottani tanainak tekintélyét csak *észmas «brat-spiess»* ássa alá, a gör. *αἰγιώ* miatt — a mint ezt már N. Jockl Áfsl Ph 35. 314. kiemelte. Ily hangtan mellett litv. *-āi* = gör. *-oi*, persze akkor litv. *dievaī* abból, hogy *dievai*, mint *geriaūs : geriausiai*, *aīs : ārti*. Egyéb hangsúlykülömbiségek analogia útján tűntethetők el.

Az *-o*-decl. más esetei közül még a plur. dat. nevezetes, szl. *-mъ*, litv. *-mus*, de ópor. *-mans*. A szerző a litván végzetet a szlávval azonosítja, idg. *-*mus*-ból vezeti le, miért az ige plur. 1. személyragját a szlávban (*da mъ*) idg. *-*mon*-ból magyarázza, s ezen idg. *-*mon* ablautban lenne gör. *-μεν*-nel. Ez lehetséges, mert a gör. *δίδομεν*, *ἔδομεν*, *τίθεμεν*, *ἔθεμεν* alakokat azonosítani lehetne *δόμεν*, *θέμεν* inf.-okkal (eredeti loc. sing. *-n* többől), s akkor (*da*) *-mъ* : (*δίδο*) *-μεν* olyan ablautot mutatna, mint **ἀχμον* : **ποιμεν*-. Eredeti jelenítés volna : *ἡμεῖς δίδομεν* - «wir [sind] im Geben» (nomin. mond.)?

Ezután oly eseteket tárgyal szerzőnk, melyekben a balti és a szláv nyelvek nem egyeznek egymással; idevaló az *-o*-tövű sing. dat. (szláv *rabu*, litv. *vilku*). Főleg érdekes azonban a plur. instrum. (*rabu*). Az eddigi theoriáktól (Pedersen, Brugmann) eltérően szintaktikai uton közelíti meg ezeket. Minthogy az ily jelentésű igéknél : «vminek tartani, vélni, vmire becsülni, vmivé tenni» stb., az attrib.

præd. a szláv nyelvekben az *acc.*-ban és *instrum.*-ban állhatott, idővel az ily fordulatokban *instrum.* juthatott túlsúlyra. Minthogy E. szerint az *-o*-tövű *instrum.*nak *é*-re kellett (?) végződnie (idg. **ōis*), s ez a *loc. sing.*, (s esetleg a *dat. sing.* -*szal*) esett össze, az *acc.*-t mintegy átéreztek instrumentalisnak, s az *acc.* alakok *instrum.* értelmet kaptak nemcsak az említett jelentésű igéknél, hanem más esetekben is. Szerzőnk analog esetet említ a lettből (Mühlenbach Idg. F. 13. 244). Kurland ény. i részében a *sing. gen.* -*t* használják *acc.* helyett a nőnemű pronomináknál, nőnemű személy- és élőlény nevek-nél, ha azok *transit.* igéknél állanak, mert a 3. szem. pronomennél a *masc.* és *fem. sing. acc.* hangtanilag összeesett. Minthogy a *gen. partit.* tárgy értelemben ott is használatos, tehát syntaktikailag az *acc.*-szal érintkezik, a nőn. pronom. *acc.* helyett használják a *gen.* -*t*, hogy a *masc.* és *fem. sing. accus.*-nak összeesése miatt kétértelműség ne támadjon. E lett használat, s a szláv eset között azonban az analogia nem teljes; mert a lett *acc. fem. generis* nem veszett ki, csak a *transitiv* igék mellett nem használják már, de máskülömben még van. E magyarázata értelmében az eredeti *instr. plur.* — syntaktikai ok folytán — teljesen kiveszett. Azután kétséges, vajjon az eredeti *instr. plur.* -*é*-re végződött-e a szlávban. Tudvalevőleg más kutatók más eredményt várnak idg. **ōis*-ből, (Pedersen Kz. 38.325.), azonkívül fenállhatott valami érintkezés az *-u*-tövűek valamely esetével is (Brugmann Grdr. II.² 2. 268).

A litv. *acc. plur.* -*ūs* (*vilkūs*) az *-o*-töveknél szintén nem egyezik a szlávval. Eddig nagyrészt idg. **ōns*-ra vezették vissza. E. kimutatja a helyzet tarthatatlanságát, mert idg. **ōns* > litv. *-qs*-ra vezetett volna, nemkülömben idg. **ōns*. (Hirt: *-omns*!) Szerzőnk szerint helytelen Brugmann álláspontja is (Grdr. II.² 2. 224), mivel «*o*» és «*a*» — Br. véleménye szerint is — már *bszl.* *periodusban* «*a*» lett. Így hát litv. *-ūs* csak idg. **ōs* -*ra* mehet vissza, s akkor ezek eredeti *plur. nomin.* -*ok*, mint *osk. Nivlanūs*, *gót. wulfōs*, *ói. vřkāl*.

Következnek az *i*-, *u*-tövek. Az *i*-tövek *plur. nom.*-t (óbolg. *patŕje*) a szlávban **ejes* re vezették vissza, főleg azért, hogy az árja és a klass. nyelveknek megfelelő végzetet kapjunk. Így óbolg. *trŕje* = *ói. trayah* gör. *τρῆς* (*τρῆς*) stb. E. alap gondolata az, hogy a szláv alakokat első serban a baltiakkal kell igyekeznünk összefüggésbe hozni. E hangtörvény idg. *ej* > szl. *ij* izolált etymologiai példákkal nem bizonyítható, az erre vonatkozó példák morphologiaiak (*i*-tövek *plur. nom.* és *gen.* és a *vŕja* típusu óbolg. igék). Szerzőnk szerint: óbolg. *pl. gen. trŕi* = av. *šryam*, gör. *τρῶν*; *plur. nom. trŕje* = lett *trīs* (**trīes* hangsúly miatt!) Szóval szl. *ij* < idg. **ij*-ből; az *i*-tövű *plur. nomin.* pedig a *plur. gen.* analogiájától szenvedett («*ij*» a rokon nyelvek «*ej*»-je helyett.) litv. *trys* pedig a Leskien-féle magyarázat szerint szintén *-iŕes*-ből (Deklin. 78., 80., Bild. d. Nom. 242.), mint az *u*-töveknél *-ūs* < *uues*-ből, a mely folyamatnál az *i*-*ū* tövek analogiája játszott közre. Óbolg. *vŕja* = nem litv. *vejū*, hanem lett. *viju* és dial. litv. 3. *ŕija*.

Az *ā* töveknél az *instrum. sing.* valószínűleg *bszl.* újítás. A névmásoknál szerzőnk Meillet (Recherches 93.) után az 1. szem. *pron. sing. dat.* számára **munei* alakot vesz fel; innen lit. *žem*.

mün, keleti lett: *mun*, ószl. *mǫnē*. Persze az óbolg. nyelvemlékekből nem lehet megállapítani, vajjon *mǫnē*, vagy *mǫnē* volt-e eredetibb. (Leskien: Gram. abg. Spr. 129) Az óbolg. sing. acc. *mę, tę, sę* — E. szerint is — egyeznek az ópor. *mien, tien, sien*-nel. (Ósalakjuk **mēn, *tēn, *sēn.*)

A mutató névmásnál E. egész biztosnak tartja, hogy gen. sing. *togo* — Meillet (Recherches 116) szerint — származik abl. sing. **ta* + *go* (partikulá)-ból. (De l. Leskien: Gram. abg. Spr. 133.) A sg. dat. *tomu*-ban *-m-* a várható *-sm-* helyett nem az instr. sing. *tēm* analogiájára fordul elő, mert az ablaut különböző a tóban (**to* - : **toi-*), hanem egy femin. **tosjāi* : **tojāi* hatása alatt.

A syntaxis közös vonásai között említi E. (192 l.) az instr. præd. nagy kiterjedését, a dat. absol., a gen. «in positiven Existenzialsätzen», és az infin. præd. -*t*. Megemlítve azt, hogy e jelenségek más nyelvekben is előfordulnak ugyan, nem tartja valószínűtlennek, hogy a bszl.-ban függetlenül fejlődtek. A 193. s. köv. lk.-on következő egy nagy körültekintéssel összegyűjtött szójegyzék, a melyben azon szók szerepelnek, melyek csak a bszl. nyelvekben fordulnak elő. Kb. 200 szó fordul elő benne, s habár e szám az etymologiai kutatás, valamint új szöveganyag felfedezése által rövidesen változni fog, mégis tekintélyes szám ahhoz képest, hogy Stokes: Urkelt. Sprachschatz-jában csak 65 szót tud említeni, a melyek csak az italo-kelta nyelvekben előfordulnak, holott az italo-kelta nyelvemlékek 1000 évvel is idősebbek a bszl. emlékeknél.

Szerző összefoglalva a mondottakat a bszl. nyelvek közös vonásai közül régieknek tartja a következőket: *ur, ul, um, un, ir, il, im, in* (idg. **r, *l, *u, *u*), idg. **eu* egyforma fejlődését, a határozott melléknév -*jo*- ragozását, az ablativusnak a genit. által való pótlását az -*o*- töveknél -*mus* a dat. plur. az -*o*- töveknél, **mun-* az 1. szem. pron- sg. dat.-ban, az infin. præd. és instrum. præd. erős kifejlődését, és a szójegyzéket. A baltoszláv nyelvek előéletét a szerző úgy adja elő: valamikor, még az idg. periódusban a szláv nyelvek egynehány dologban különböztek a baltiaiktól, s ezen időben a balti és árja nyelvek között éltek. Midőn az árják a szlávok szomszédságából elvándoroltak, a szláv és balti nyelvek együtt éltek, beszélőik kölcsönösen értették egymást. Ezután következett oly idő, midőn a bszl. nyelvek közös ujításokon, gazdagodáson mentek keresztül. Ha tehát nem is beszélhetünk bszl. egységről, mégsem zárkozhatunk el egy bszl. *periodus theorijának valószínűsége elől*. A mi azt illeti, hogy az óporosz egynéhány oly vonást tüntet fel, a melyek a litvánban és lettben nincsenek meg, ez úgy értelmezendő, hogy egyes régi vonásokat az ópor. megtartott, a litv. és lett pedig elveszített.

Látjuk e könyv gazdag tartalmát,¹⁾ a szerző rendkívüli járatosságát a balti nyelvekben, s önálló felfogását az egyes nyelvi tények megítélésében. Hogy mindazonáltal lesznek a jövőben is olyanok, a kik a bszl. nyelvek előéletéről másképen gondolkodnak, mutatja Feist példája. (Kultur . . . der Indogermanen. Berlin. 1913. 454. l.)

(Berlin.)

BENIGNY GYULA.

¹⁾ Bővebbet l. N. Jockl ismertetésében (Arch. f. slav. Phil. 35., 307. s. k. 1.)

Eugen Fehrle: Die kultische Keuschheit im Altertum. (Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten, VI. Band). Giessen, 1910. A. Töpelmann XII+250 l. 8-r.; ára füzve 8⁵⁰ M.

Az imponáló tudással, de egyúttal merész illuziókeltéssel megírt könyvnek gondolatmenete a következő: a kultuszi *tisztaság* követelményéhez főleg két ok vezet: Az isten és ember közti szerelmi egyesülés és a *τὰ ἀφροδίσια μαινει* hite. Úgy látszik, az isten, az eredeti elképzelés szerint, formális *συμμίξις*-t követ el a hozzáfordulóval, a vele érintkezővel — mint Apollon az *ἔνθεος* (*plena*) Pythiával — és könnyen érthető, hogy nem tűr vetélytár-at maga mellett: Papnőjének, prófétájának, asszonyának stb. szűzet, azaz tisztát követel¹⁾ Ez az első ok eredete. Az utóbbi — a látható-drasztikuson kívül (bár a primitív ember nem túlfinyás) — főleg az, hogy a nemzés kezdetleges fokon magikus aktus számba megy, melynél (úgy jó, mint) rossz démonok forgolódnak az ember körül és tisztaságát veszélyeztetik. (*ἄζεσθαι* = tabunak tekinteni!) Mindkét esetben tehát *valami δαιμόνιον-nal való együttléte miatt kell az embernek oly állapotban találtatnia, mely biztosítja a káros befolyások ellen.* Ez a *ἀργεία* (előbb fizikai, majd szellemi és ethikai értelemben vett tisztaság és szentség), egy állapot, melyben legközelebb állunk az istenséghez, de a mely egyszersmind különös természetfeletti erőt is kölcsönöz, mint ez a vestaszüzekről, a szűzi varázslónőkről és különösen a *termékenységadó* tiszta hajadonokról vagy gyermekekről ismeretes. Sőt ilyen esetben még át is látszik a kultuszi tisztaság eredeti jelentése: A hajadonnak tisztának kell lennie, hogy az isteni nument felvehesse magába és azután az «action du semblable sur le semblable»²⁾ vagy akár a transmissibilitás alapján emberre, állatra, földre továbbítsa termékenységét.

A *περὶ τὰ τοιαῦτα σοφός* — mert nem mindenki az — a *δαιμόνιος ἀνὴρ* (Platon), a «pap», ki a *ἀργεία* állapotában isteni hatalom részese s így az istenekkel és démonokkal való közlekedése veszélytelen. Ezért ő a közvetítő minden démonikus dologban isten és ember között³⁾ és ezért végzi — a hol nem maga az isten, mint például (persze csak szimbolikusan) a rómaiaknál — a *prima nox* első, tehát legveszélyesebb coitusát is. Istenhez közeledésének negatív eszközei amaz előírások (különféle tisztulások, ételtilalmak, hallgatás, ruha stb.) melyek a rosszat eltávolítani és a jónak helyet csinálni hivatottak; pozitívak az istennel való egyesülés tipikus formái: a szerelmi *συμμίξις* (— egyedüli oka a szabály áthágásának, mely sze-

¹⁾ Fehrle itt a keresztény vallás területét is érinti; felfogását nem bíráljuk. G. Herzog könyvét (*La sainte vierge dans l'histoire*, Paris, 1908) nem használta, és Buddha anyjának halálát, — mely hetedik napon fia születése után következett be, mit már a közismert legenda tisztasági okkal magyaráz — nem említi.

²⁾ A. van Gennep találó formulája; a görög néphit a *συμπάθεια* pregnans nevével jelöli a babonát. Fehrle mint valami új fogalmat körülmenyiesen magyaráztatja.

³⁾ Igen tipikus analogia pl. a szibériai társadalmak chamanjának szerepköre stb.

rint a görög-római vallásban istennek férfi, istennőnek nő a papja — az isten megevése vagy ivása stb.

A papnőnek, vagy prófétanőnek — pl. Apollon, Dionysos, Herakles, Pan, Poseidon, Zeus stb. istenek szolgálatában — megkövetelt kultuszi tisztasága részben *kétségtelen világosan* visszamatat az istennel való *ἔσρος γάμος*-ra, (Kassandra jóstehetsége és Apollon; a Pythia *πνεῦμα* val való eltelése, mihez v. ö. Aischylos Agamemn. 1206 és Bethe: Rhein. Mus. LXII. [1907] 438. sk. szer. *εἰσπνεῖν = ἐρᾶν* stb.) Viszont az is világos, hogy a papnő szűzessége nem követel hasonlót az istenségtől, a melynek szolgál, mint a hogy ritkán és csak későn jelenti is azt, valami, az eredeti okok feledésén épülő, illeszkedés (a paphoz alkalmaztatás) útján. Nem szabad azonban feledni, hogy az u. n. «szüzi» istennők (*παρθέναι*) — mint az adatok tanusítják — ily tiszteletüket nem okvetetlenül a fizikai szűzességnek köszönik. (Tanulmányok Fehrle fejtegetései, melyek a *χόρη, παρθένος* és *νόμωφ* szók jelentésére vonatkoznak 164. sk. lk.) Az isteni *παρθέναι* fogalma az éveinek és egészségének virágában álló, az anyaságra érett, fiatal nő tulajdonságait összegezi; istennőket jelent, kiktől egészség, termékenység és tenyészet várható. Ez az állapotbeli latitudo legjobb alapja — eseteinkben — Dietrich megállapításának («Mutter Erde» 70. sk. lk), mely szerint az istenségek nem egységes lényét aligha lehet egy elvre, eredetre és jellemre visszavezetni, sőt sokszor a legellentétebb vonások mutatkoznak együtt. Így pl. Athene személyét illetőleg (169—201. lk.) Fehrle arra az eredményre jut, hogy a *szűz* Athene aligha állhatott a fejlődés kezdetén. Minthogy a legrégebb kultuszi képek az Akropolison matronális jelleget mutatnak és mint-hogy Athene ősrégi, primitiv termékenységi ritusokban vesz részt, sőt a kultuszban *Μήτηρ* neve van és az istenekkel (Erechteus, Poseidon, Hermes, Hephaistos, Ares Hippios) meg istennőekkel (Medusa, Aithra, Auge) való viszonyában is mindenkép Athene-*anyját* sejtet, *eredeti* csak ez az elképzelés lehetett. (Nem kevésbé érdekesek a Hera, Artemis, Hestia és Aphrodite isteni milyenségét vizsgáló rövidebb tárgyalások).

A «pap» személyének vázolt közvetítő — mondhatnám villámhárító — szerepe mellett nem meglepő, hogy a laikusokra is kötelező tisztasági szabályok csak a hellenisztikus-római időkben — erősen idegen hatásokra — jelentkeznek. Régen csak az idegen Bona Dea, Isis kultuszában van látszólagos kivétel, ezenkívül a Demeter Thesmophorosében meg Dionysosében. A thesmophoriák ünnepét részletesen tárgyalja Fehrle. Hogy ennek napjain — a régi Görögországban például — a résztvevő profán nőkől is tisztaságot követelt a vallás, csak azzal magyarázható, hogy *termékenységi ünnep*, melyen e nők, az isteni termékenyítést magukba fogadni akarók, a tulajdonképeni aktív résztvevők, míg a papság, csak szolgál-szerepben, háttérbe szorul. A főakció az *ἀντήθηραι*-tól végrehajtott földmegtermékenyítés, melyről a termékenység azután megint visszahárul a nőkre (és vetésekre). Az átvitel akár a fentérintett Gennep-féle formula értelmében, akár anyagiasabban úgy is képzelhető, hogy a földön fekvő nők a földön és földben lakozó termékenységi *δαμονokkal συνουσία*-ban egyesülnek. Mindkét esetben érthető, miért kell e jó *δαμονokkal* való termékenyítettés napjaiban az emberi *συμμίξις*-nél mindég

jelentkező rossz dæmonok veszélyétől kimélni a nőt. (A Dionysiák vizsgálatá is hasonló eredményeket adhatna.)

A tartalmat kiegészítendő már csak utalhatunk könyvünknek a tisztaság *tartamáról* szóló érdekes fejtegetéseire; a római vallást — az isteni és emberi *συνουσία* halványabb tudatának képviselőjét külön is tárgyalja egy pár speciális alapfogalom (castus) és jellemző novum (Vestales) keretei közt; végül a kultuszi tisztaság történelmi fejlődését tekinti át a keresztény felfogást is felölelve. Első függeléke, mely a *myrtus* szimbolikájával foglalkozik; különösen értékes fragmentum. Registere gondos. Részletkérdések tárgyalásába, sajnos, nem bocsátkozhattunk.

(Czegléd.)

MARÓT KÁROLY.

H. Mutschmann, Tendenz, Aufbau und Quellen der Schrift vom Erhabenen. Berlin, Weidmann, 1913. 2-60 M.

Az első század közepe táján egy Postumius Terentianus nevű előkelő, fiatal római úr számos görög pártfogoltjának (*graeculus*-ának) egyikkével együtt tanulmányozott egy irodalom kritikai értekezést, melynek szerzője egy Archagathos nevű syriai származású felszabadított rabszolga volt, ki műveit Cæcilius irodalmi álnéven adta ki. Ez a ma már elveszett értekezés rendszeres felosztásban azt a kérdést tárgyalta, hogy mik az irodalmi mű tökéletességének kellékei. A fiatal rómainak hévvel magyarázta nála jóval idősebb cliense, hogy Cæcilius műve nem felel meg céljának. Terentianus elfogadta leikes mesterének érvelését s egyben megkérte, hogy pusztán az ő kedvéért írjon maga is egy kis esszayt a Cæcilius tárgyalt kérdésről. A cliens eleget tett a megtisztelő felszólításnak s így létre jött a *περι ὕψους* című kis elmefuttatás (*ὀπόμενμα*), mely azóta, hogy írója mély hódolattal átnyújtotta fiatal pártfogójának, másfél évezreden keresztül észrevétlenül lappangott. Semmi nyoma annak, hogy az antik írók közül bárki is ismerte, felhasználta vagy idézte volna, de valahogy mégis kikerült a kis irat a római patriciusi palotából. Gondos kezek másolgatták, megőrizték; végre a XVI. században *Robortello Ferencz* Firenzében egy főpapi könyvtárban egyik másolatára bukkant s ezt 1554-ben Baselben kinyomatta. Az a példány, melyet Postumius Terentianus kapott, nyilván nem nevezte meg az író nevét, s meglehet, hogy csak ez az egyetlen példány őrizte meg e munkát, s erről késültek a másolatok. Így érthető, hogy a másoló nagy zavarban voltak, mikor a mű szerzőjét meg akarták nevezni. Minthogy a munka egyik helyén az olvasható, hogy szerzője a szóösszetételről egy művet írt, tehát egyik másolója, ki jártas volt a görög irodalomban, a szerzőt a halikarnassosi Dionysiosban sejtette, mint a kinek van ily című munkája. Egy másik viszont a Kr. u. III. század legünnepeltebb stílkritikusára, Cassius Longinosra, gondolt. Ennek következtében némely kézirat *Dionysios vagy Longinos* van szerzőként megnevezve és ebből az alternatív szerzői megnevezésből némely kézirat — így azon is, melyből *Robortello* a művet először kiadta — *Dionysios Longinos* lett. Ez az utóbbi név vált a *Robortello* kiadása óta közkeletűvé s ezen a néven szerepel az újkorban ez antik anonymus mint a görög

irodalmi ízlés egyik legnagyobb mestere.¹⁾ Ma sem tudjuk a nevét, de a *Kaibel* (Herm. XXXIV.) által megállapított és fent jelzett korához ma már semmi kétség sem fér, s az is biztos megállapítást nyert, hogy e nagy görög esztétikus a gadarai Theodorosnak iskolájához tartozott (Buchenau, de scriptore libri π. ὕψους, diss. Marburg, 1849.).

Ehhez a két megállapításhoz kapcsolódnak az előttünk fekvő okos kis könyv fejtegetései, melyek hasznos adalékot nyújtanak a névtelen görög munka megértéséhez. Mutschmann művének az a jelentősége, hogy a *περὶ ὕψους* szerzőjének Caeciliushoz való viszonyát tisztázza a névtelen szerzőt a görög szellemi élet történeti folytonosságába beleállítja.

Caeciliusról tudvalevő, hogy mint fanatikus «atticista» annak az Augustus-korabeli irodalomelméleti iránynak volt a híve, mely az írói egyéniség szabad szárnyalását kanonizáló béklyókba igyekezett szorítani s az írói tökéletesség eszményképét a szabatos fogalmazásban s a nyelvi egyenletességben látta. Ezt a kritikai felfogást Caecilius mesterétől, Apollodorostól tanulta. Az Apollodoros-féle irányzat örökös háborúságban állt a Theodoros iskolájával, mely az írói nagyságot nem az V—IV. századbeli attikai írók pontos követésében, hanem a souverain önkénnyel kifejeződő, szabályokba nem foglalható lelki tényezőkből látta. A két iskolának e merev ellentéte: ez a π. ὕψους szerzőjének és Caeciliusnak a viszonya. Ezt az ellentétet magyarázta névtelen szerzőnk római patronusának, midőn vele Caeciliusnak értekezését olvasta, és ennek az ellentétnek elvi jellege egységbe foglalja a π. ὕψους valamennyi nyílt vagy burkolt támadását, melyet Caecilius ellen intéz. A névtelen szerző, ki mint Theodoros lelkes tanítványa az írói nagyság legfőbb kellékét az író «eszmevilágának merész lendületé»-ben (τὸ περὶ τὰς νοήσεις ἀδρεπήβολον) és érzelmi életének «hatalmasan háborgó szenvedélyes izgalma»-ban (σφοδρὸν καὶ ἐνθουσιαστικὸν πάθος) látja, felháborodva olvasta Caecilius száraz szabályait, felháborodva olvasta, hogy Apollodoros tanítványa a korrekt Lysiaszt többre becüli Platon művészi lángeszénél, hogy az érzelmi önkívületnek (πίθος) az írói nagyságban semmi szerepet se juttat stb., stb. Ez a megállapítás a névtelen írat történeti megértését hatalmas lépéssel viszi előre. Ezentúl a π. ὕψους-ban már nem csupán a görög irodalmi ízlés s írói értékelés egyik nagyszabású nyilvánulását fogjuk látni hanem egyszersmind annak a görög kor óta folyton megújuló küzdelemnek egyik okmányát is, melyet a szabályokat felállító s mereven követő irányzat ellen az egyéni szabadságot hangoztató felfogás folytat. Hiszen az Apollodoros-Theodoros-féle ellentét legbensőbb lényegében nem egyéb, mint az antik nyelvészetben az analogisták és anomalisták ellentéte, s ebben az elméleti küzdelemben a szabály ép úgy áll szemben az egyéni szabadság elvével, mint az újkori irodalomban a klasszicizmus és romanticizmus küzdelmében vagy a festészeti «akadémikus» iránynak és a múlt század közepén meginduló «modern» irányzatnak a harcában. Ez a küzdelem sosem lehet véget az emberi szellem működésének egyetlen területén sem, mert az ellentét folyton megújul, mert a fejlődés természetes rendje az, hogy a sza-

¹⁾ V. ö. *Kropf Lajos*, FPhK. XXX., 771—4.

bályok tagadása, a törvények elvetése csak addig maradhat következetes, a míg önmaga nem válik szabálylá és törvénynyé. A mint a törvényektől való szabadulást hirdető irány diadalt arat — a mint az ellenzék kormányra jut — a maga álláspontjának biztosítására ép úgy diktálja a törvényeket, mint a hogy az az irány diktálta, melyet megbuktatott. S ép ez rejti magában az újabb ellenáramlat felidézésének, az újabb küzdelem megindulásának csíráját. *Κύκλος τῶν ἀνδρωπιῶν προηγημάτων* — mondja az öreg Herodotos.

Mutschmann *π. ὕψους* egyes tételeit a Theodoros iskolájának tanításaiból vezeti le. (E tanítások nem a gadarai mester eredeti fogalmazásában maradtak ránk, hanem egy későbbi névtelen rhetorikai iratban, az ú. n. Anonymus Seguerianusban, mely most legkényelmesebben *Spengel* Rhetores Graecijében használható.) Ezzel a Theodorosból való lévezetéssel összefügg Mutschmannak másik fontos megállapítása, mely megdönti azt a manapság gyakran olvasható állítást, hogy a *π. ὕψους* szerzője az általa oly erős kritikában részesülő Caeciliusból sokat átvett a maga munkájába. *Ofenlochnak* nemrégiben Teubnernél megjelent Caecilius-kiadása a *π. ὕψους*-nak számos helyét mint állítólagos caeciliusi tulajdont bevette a rhetor töredékei közé s ugyanez az álláspont a Pauly-Wissowa Caecilius-czikkében is szentesítést nyert. A ki a görög irodalmi gyakorlatot ismeri, az természetesen abban az eljárásban, melyet ez a hypothesis névtelen szerzőnknek tulajdonít, nem láthat lehetetlenséget. Mutschmann ezért nem is az «irodalmi becsület» szempontjából vizsgálja a kérdést s nem azt kutatja, vajjon elképzelhető-e, hogy szerzőnk ellenfelétől számos meghatározást és példát átvett. Egyszerűen csak arra utal, hogy anonyimusunk már csak azért sem plagizálhatta Caeciliust, mert művét olyan ember számára írta, kivel ez utóbbinak művét együtt olvasta s mert művének az a czélja, hogy Caeciliust patronusa szemében nevétségessé tegye. A büszke római úr nyilván zokon vette volna, ha a græculus az ő drága idejét a Caecilius-féle anyag felmelegítésével vette volna igénybe. Ezt igen alapos érvnek érzem, s szinte érthetetlennek látszik, hogy ez az érv eddig senkinek sem jutott eszébe. Módszertanilag tekintve a dolgot: midőn a szerző és a czímzett közötti viszonyt a kutatás figyelmen kívül hagyta, ezzel azt a módszertani szabályt hanyagolta el, mely azt kívánja, hogy az irodalmi műveket eredeti közönségükkel való kapcsolatukban kell tárgyalnunk. Ennek a szabálynak az elhanyagolása már számos bajt okozott.

Nem vehetem itt sorra a tévesen caeciliusi eredetűeknek tekintett helyeket, tehát Mutschmannnak csak arra a helyre vonatkozó eredményét ismertetem, mely a Caecilius-hypothesis kiinduló pontja volt. A *π. ὕψους* egyik helyén a szerző tisztább, magasztosabb képet kíván az istenségről, mint a milyenek azok a képek, melyeket Homeros nyújt s e tisztább istenfelfogás példájaként a Genesisből ezt idézi: *Szólt az Úr: «Legyen világosság» — és lőn világosság; «Legyen föld» — és lőn föld.* Minthogy pedig Caecilius Suidas szerint *τῆν δόξαν Ἰουδαῖος* volt, tel át azt vélték, hogy szerzőnk ezt az idézetet Caeciliusból ismerte. De Mutschmann arra utal, hogy a Genesis e helye a Kr. u. I. században a Rómában működő zsidó apologetikának közhelye volt, tehát szerzőnk ez idézetet másutt is olvashatta (vagy talán inkább hallotta: hiszen nem emlékszik rá pontosan). *Wendland-*

ból (Hellenistisch-röm. Kultur 109.) megtanulhatjuk, hogy a görög irodalomban már Theophrastos óta gyakran feltűnik a zsidó istenfelfogás magasztalása. Ez az elismerés a Kr. e. I. sz.-tól kezdve a keletről jövő invasiót rossz szemmel néző politikai körök antisemitizmusa következtében kissé elhidegül és óvatosabbá válik. Talán ez oka annak a körülménynek, melyre Mutschmann helyesen figyelmeztet, hogy t. i. szerzőnk a Gonesis-idézetten valósággal átsuhan. Ha valóban így áll a dolog, akkor ez a hely egy viágtörténelmi jelenségnek dokumentuma. A rómaiak politikai veszélyt láttak a keleti beözönlésben, pedig ebben a tekintetben nem kellett volna félniök a Kelettől, ellenben a keleti egyistenhit eszmei tartalmát tisztelettel fogadták, holott ez ekkor már erősen készülődött az antik kultúrával való élethalálharcra.

(Budapest.)

KALLÓS EDE.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1911 1912.

23. Dr. Böhm Dezső: A Grimm mesék. (Budapesti ág. hitv. evang. főgimnázium, 3—25. l.). E dolgozat célját bajos pontosan megállapítani; legközelebb járunk talán mégis a szerző szándékához, ha azt mondjuk, hogy a híres rege-gyűjtemény egyes darabjainak eredetét akarja bemutatni, ezzel egyúttal adalékot szolgáltatva a regék vándorlásához is. A regék «forrásait kikutatni», szerinte megoldhatatlan föladat: «ugyanis a meséknek ama nagy többsége, mely a nép száján élt, a forrástanulmány keretén kívül esik». Már ez a megjegyzés is mutatja, hogy szerzőnk gondolatmenete kissé zavaros. «Forrás» alatt ő csak írott vagy nyomtatott emléket ért, és így nem csoda, hogy további fejtegetéseiben csak ezekről szól, a mi elég szűkségtelen fáradság, a mennyiben, mint maga is mondja (4. l.), a Grimm-testvérek korszakos gyűjteményök III. kötetében «megjelölik mindegyik regének a forrását, vagyis azt, hogy hol jegyezték föl, megvilágítják keletkezésüket és végül rámutatnak a világ mindenféle népelek mesekincsében használt elemekre, megegyező vonásokra». Helyes, de akkor mire jó ezt ismételni? Pedig szerzőnk a dolog lényegét tekintve csak ezt teszi, és még nem is oly tudományos készültséggel és annyi tanulságos eredménnyel, mint Grimmék.¹⁾

E bevezetés után aztán kifejti, hogy Benfey szerint «az európai népeknél élő meseelemek (?) Indiából kerültek ide», mire ennek megvilágítására több példát hoz föl. Hogy a Benfey elmélete mennyiben jogos és mennyiben túlhaladott, arról nem szól szerzőnk; azt sem látszik tudni, hogy Indiából esetleg nem «meseelemek» szá-

¹⁾ Feltűnő és sajnálatos, hogy szerző nem ismeri Hermann Hamann tanulságos könyvét: *Die literarischen Vorlagen der Kinder- und Hausmärchen und ihre Bearbeitung durch die Brüder Grimm* (Berlin, 1906, 117 l.), mely számos regét vet össze forrásaikkal és érdekesen foglalja össze ezekkel szemben Grimmék eljárásának jellemző vonásait.

maznak: ilyenek mindenütt a földön keletkeznek, a hol emberek élnek, hanem kész mese-elbeszélések. De a Grimm-mesékben (folytatja) «találunk olyan elemeket (is), melyekről első pillanatra megállapíthatjuk, hogy nem idegen népektől kölcsönözta a nép költészete, hanem a régi német mythologiából és hősmondából fakadnak e hajtások» (7. l.). Czikke végén már kissé óvatosabban, de nem sokkal helyesebben fejezi ki ezt az elavult tételt: a 25. l. szerint ugyanis ki akarta mutatni, hogy a «Grimm-mesék tartalmának egy része a német mondákban gyökerezik vagy pedig a német hősmonda egyes jelenségeivel közös eredetre vezethető vissza» Erre következik dolgozatának valódi tárgya: a (szerinte) mythologiai és hősmondai regék magyarázata.

A régi germán mythológiát szerzőnk az Eddában találja, tehát nem tudja, hogy az eddai dalokban csak a skandináv mythos maradt reánk, ez is csupán műköltőknek bizonyára többé-kevésbbé önkényes földolgozásában. De ez mellékes. Azután tárgyalja azokat a regéket, melyekben «ősi elemeket, ősi pogánykori darabokat sejtünk» (8. l.): Wotan, Thor stb. Terjedelmesebb a hősmondai regék tárgyalása: Völund, Siegfried és Gudrun története, melyeknek egyes momentumait összeveti egyes répregék hasonló vonásaival. Végül «egyéb mondákra» is kitér — a mi épen eszébe jut vagy a mit valahol följegyezve talált: «Siegfried és Gudrun alakja mellett még mennyi mondai hős jelenik meg szemünk előtt, ha Grimmék meséit olvasuk», kiált föl a 22. lapon.¹⁾ És most szól Ermanrichról (hát ez nem hősmonda?), Tristanról, Parzivalról, Engelhardtól stb., de görög mesék és az 1001 éjszaka tündérhistóriái is fölvonulnak. Ennek az egész tárgyalásnak természetesen sem értéke, sem haszna, mert egy rég letűnt korszaknak már lomtárba került «tudományos» anyaga és módszere. (A fejtegetés részleteire, melyekben igen sok a helytelen, nem akarok térszűke miatt kitérni.)

A szerző nincsen tisztában a kérdésnek alapvető elemeivel. Innen a sok zavar és ellenmondás, meg a helyes módszernek teljes hiánya. Már feltűnő, hogy a rege eredetéről egy szót sem szól,²⁾ pedig a tudománynak e téren is új eredményeiről hallott valamit. «A Siegfried-mondára nézve (mondja 12. l.) megállapította a kutatás, hogy legősibb (?) részei, az egész monda magja, mesemotivumok.» A Dornröschen és Brunhild történeteiről helyesen megjegyzi (16. l.), «hogy egyikre sem lehet ráfogni, hogy az ősfomat őrzi meg», nem mutatnak egymás hatására, hanem egy régi hagyomány független variánsait őrzik meg. A fogalmazást nem tekintve, nagyon helyes. De a mi a Siegfried-mondáról áll, az áll talán a többi mythosról és mondáról is?! De erről szerző nem beszél, pedig ezen helyes állásponttól egészen más színben tűnnek föl a közkeletű népregék és viszonyuk régi hagyományokhoz. Helyes fölfogás és következtetés csak úgy lehetséges, ha a rege eredetéből indulunk ki és a népies, mythikus vagy hősmondai hagyományokban nem látunk egyebet mint ősrégi, de még

¹⁾ E lapon a jegyzetben «Heinrich, Über die ostgotische Heldensage», a szerző neve természetesen leíráshiba Heintzel helyett.

²⁾ V. ö. cikkemet *A rege eredete*, Budapesti Szemle, 150. köt. 1912, 305. lap.

ma is az egész világon közkeletű meseelemeknek egy bizonyos korban és keretben létrejött kapcsolatait. A régi és eredeti mindig az, a mi még ma is él a nép ajkán vagy életében mint rege, babona, hagyomány, szokás stb.; a mi a régi költészetben reánk maradt, az ugyanezen anyagnak többé-kevésbé önkényesen stilizált, műköltőtől (esetleg papoktól) származó, művészeti szempontokból meg- és átalakított másodlagos alkotás. Ha a Grimm mesék eredetét meg akarjuk találni, a népregei őselemekből kell kiindulnunk, nem Indiából és az Eddából. Ez őselemek fejtegetése vezethet azután módszeres tárgyalás útján Indiába vagy az Eddához — de a fontos maga a rege, mely (egy-elemeit tekintve) ma is, a dajkák és gyermekek ajkán, az emberi szellemnek legősibb életben maradt megnyilvánulása. Böhm dolgozata elismerésre méltó szorgalomról tanuskodik, de nem áll eléggé a tudománynak mai színvonalán¹⁾ és ellenmondásos tételeinél fogva csak arra való, hogy a szakférfiak köreiben is uralkodó zavart még fokozza.

(Budapest.)

HEINRICH GUSZTÁV.

24. Huszti József dr.: Adalékok az irodalomtörténeti módszer kérdéséhez. (Budapesti Rákóczi-kollégium, 3 - 16. l.) E jól írt és okos dolgozat, mint alcíme is mondja, elsősorban «Lanson módszerének kritikai ismertetése». Tanulmányának tárgyát és célját szerző maga így fejezi ki: «Lanson küzdelme kétirányú: harcol az eruditio jogáért, a komoly, lelkiismeretes munka alapvető voltának elismeréséért s felemeli szavát a francia irodalomtörténetírás súlyos hagyományában azon örökség érvényesülése ellen, melyet Taine és Brunetière hagytak hátra».

A dolgozat ezen program értelmében két részből áll. Az elsőnek tárgya Lanson módszerének (?) jellemzése. Rövid szavakkal: Lanson, a ki eleve értéktelennek nyilvánít minden a priori elemet, megköveteli, hogy az irodalomtörténet komoly philologiai alapon, az anyagnak részletes és szigorú átkutatásán épüljön föl; csak ennek segítségével szabadulhat meg (igazán?) a subjectiv elemektől és jut közelebb az igaz tudomány fogalmához. Szerzőnk ezt e fejtegetése végén kissé fellengősen így fejezi ki: «Lanson valóságos aszkétája a maga tudományának, mert természete a magasan repülésre készíti s ő inkább tudatosan a földön jár, mert a helyesen értelmezett tudományos érdeket ez követeli. Inkább elveszti lelkét az evangélium szava szerint, csakhogy megmenthesse azt.»

Huszti dolgozatának második fele, Lanson szellemében, azok ellen fordul, a kik «a természettudományok parodiájává lesüllyesztik az irodalomtörténetet», tehát Taine (a «race, moment és milieu» tana) és Brunetière (az «evolúció» elmélete) ellen. Taine három fogalma magukban véve hasznos, sőt szükséges szempontok, de ha szolgálatukba kényszerített tényekhez csak dekoratív elemekül odaférczeltetnek, akkor vértelenné tesznek és ölnek. Brunetiérenél pedig a fejlődés

¹⁾ Az idevágó kérdéseknek legteljesebb tárgyalását adja Wundt, *Völkerpsychologie*, II. kötet három részben, Leipzig, 1905—1909.

tana, a mint a természettudományokban kialakult, egészen nyersen, erőszakosan megállapodott terminológiájával s ennek minden következményével együtt szakadt bele az irodalomtörténetbe, úgy hogy nála a műfaj valóságos organikus élőlény lett és szinte függetlenítette magát az írótól. Hozzájárul, hogy szerinte a hagyomány képviselői csak a nagy írók, a kikben a fejlődés kizárólagos tényezőit látja; pedig a fejlődés hordozói nem mindig csak ezek a kivételes nagy alakok, sőt legtöbbször éppen az ezek útját egyengető közpszerű tehetségek.

Ezek Huszti világos és okos fejtegetéseinek (lehetőleg magának a szerzőnek szavaival) lényeges pontjai.¹⁾ Végeredményében erélyesen áll Lanson mellé, de nem veti el oly ridegen, mint Lanson, Taine és Brunetiére szempontjait. Szerzőnk fejtegetéséhez nincs sok hozzáadni vagy elvenni való. Néhány megjegyzésemet mégsem hallgathatom el.

Hangsúlyozandónak tartom, hogy a tárgyalt kérdés kizárólagosan francia probléma. Lanson úgynevezett «módszere» az egész világon, francia földön a romanistáknál is, régtől uralkodó tudományos eljárás, melyet a jeles francia író nem fedezett föl, legfeljebb hogy elméletileg fejtegette. Ez legjobban kiténik abból is, hogy Németországban, a hol az irodalomtörténet tudománya jó egy század óta legjobban és legfényesebb eredménnyel virágozik, soha semmibe sem vették, mert csak azt tanítja, a mit a romantikusok, sőt Herder működése és Goethe önéletrajza óta mindenki tud és gyakorol, a ki tudományos irodalomtörténésznek tekinthető. Hasonlóképp van a dolog Taine és Brunetiére elméleteivel, melyeket a németek alaposan ignoráltak, ha terminusaikat («milieu» és «evolúció» jelszavait) rövidség kedvéért olykor használják is, mert a mit a francziák okos tanítóitak, német földön régtől gyakorlat volt — hisz az egyetemeken a classica, román és germán philologia tanárai és növendékei jó egy század óta egyebet sem tesznek — egyoldalú túlzásaik pedig teljesen hatástalanok maradtak. Mégis helyes dolog, hogy Huszti ezt a speciálisan francia kérdést elfogulatlanul fejtegette; csak azt nem helyeselhetem, hogy a tárgyalt három kiváló írónak hazánkra gyakorolt (nem igen nagy, de el nem tagadható) hatását teljesen ignorálja és még pl. Szigetvári Ivánnak ugyanezen kérdésekkel foglalkozó figyelemre méltó kis könyvére (*Az irodalomtörténet elméletéről*. Budapest, 1905, 215 lap), vagy Dézsi Lajos ismeretes tanulmányára (*A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól*. U. o. 1904) sem reflektál. Örök bajunk és bűnünk az, hogy nincsen tudományos munkásságunkban folytonosság. Mindenki előlről kezd, mintha előtte semmi sem történt volna. Így bajos a haladás, és sok komoly törekvés vagy munka hatástalanul kárba vész, mert megfosztjuk a hatás lehetőségétől.

(Budapest).

HEINRICH GUSZTÁV.

¹⁾ Két értelemzavaró sajtóhibára figyelmeztetek. A 8. lapon 20. sor «lehetséges» olvasható *tehetséges* helyett és a 15. lapon 21. sor: «előlény» a helyes *élőlény* helyett.

25. Schöner Ferencz: Kőszeghy Pál. (Budapesti X. ker. áll. főgimnázium, 3—34. l.). — Kőszeghy alakjának és munkájának behatóbb méltatását tűzi ki céljául Schöner. Úgyesen beállítja a milieu-jébe, a barok kor szellemébe s ennek sajátsgaiból magyarázza és értékeli. Végső eredménye az, hogy irodalomtörténetünk nem értékelte eléggé tárgyilagosan és igazságosan Kőszeghyt, mikor Gyöngyösi utánczói közé sorolta; szerinte a *Bercsényi Házasságát* Gyöngyösi művei mellé kell helyezni, «sőt tárgyának beállításával, nyelvének kifejező erejével, a dolgok érzékeltetésével, leírásainak jellemző, eleven színezéseivel Gyöngyösit, a mestert, túlszárnyalja».

Nem hiszem azonban, hogy Schöner adatai bárkit is meggyőzőnének erről. Schöner nagyon egyoldalúan fogta fel a célját, mikor Kőszeghy érdemeit úgy vélte kiemelni, hogy vele szemben Gyöngyösit a legnagyobb elfogultsággal s igazságtalanul lekicsinyelte. Kiderül, hogy Kőszeghy műve (egy alapjában véve unalmas, bonyodalom nélküli házasság története) főeseményének beállításával «elsőrangú költői inventio» (19. l.), melyben «felülmúlja mesterét, Gyöngyösit». Eleven, realizsikus leírásaival (a mit eddig egyedüli érdemének tudtunk) nemcsak Gyöngyösit szárnyalja túl, hanem Aranyt is megközelíti (23. l.). Gyöngyösi állatleírásai az övéihez képest «színtelenek». (27. l.) Sőt: verselése «egyáltalában nem áll messze Gyöngyösiétől», rímeivel pedig megint csak felülmúlja Gyöngyösit (29. l.). Néha ez a fölbecsülés egészen a komikum határáig megy. Ismertette a *Bercsényi Házassága* hosszadalmas, minden jellemző vonás nélkül szűkölködő prózai címét, Gyöngyösi czímei rovására írja: «Mennyi homály, Mars vagy Venus tarkítja a címet (Gyöngyösiét), mennyi körmönfonság, hogy a cím hódítson és tessék. Kőszeghy egyenes, komoly jelleme megvet ilyen fogásokat». Azután így folytatja: «A cím után jön a szokásos ajánlás. Szépen, komolyan hangzó a megszólítás: Méltóságos Grófné Asszonyom!» (11. l.)

Fölösleges volna ilyenek után Gyöngyösi védelmére a szerzővel polemiába bocsátkozni. Csak annyit jegyezzünk még meg, hogy Gyöngyösién kívül, Ovidius hatását is megállapítja. A fölhozott esetek azonban azt mutatják, hogy ez a hatás is csak Gyöngyösिन keresztül történt. Nem valószínű továbbá, hogy Kőszeghy Tinódit vagy Zrinyit ismerte volna. Minden hibája és elfogultsága mellett is, nem akarjuk Schöner munkájától elvitatni azt az érdemet, hogy a meglevő irodalom alapos földolgozásával világos és jellemző képet tudott adni Kőszeghy egyéniségéről és művéről.

(Budapest.)

KIRÁLY GYÖRGY.

26. Karl Lajos: Leánytípusok az újabb francia irodalomban. (Orsz. Nőképző-Egyesület Veres Pálné leányiskolája, 3—17. l.). — A francia irodalom leánytípusait akarja elénk állítani Karl Lajos, Moliéretől kezdve egészen a legújabb korig. Főforrása J. Bertaut műve: *La jeune fille dans la littérature française*, melyet a címhez fűzött jegyzetben meg is említ, de a nélkül, hogy hozzá való viszonyt közelebbről megjelölne. Pedig nemcsak adatait merítette belőle, hanem számtalan kifejezését, idézetét, sőt mondatok egész sorát szóról-szóra lefordította. Idézőjelek közé azonban csak a Bertaut nyomán

leírt idézeteket rakta. Értekezése nem is más, mint Bertaut könyve első felének *kivonatos fordítása*. Ezt a félreértés elkerülése végett jó lett volna megjegyezni! Mellette nagyobb mértékben még a két Goncourt munkáját használta (*La femme au dix-huitième siècle*), de csak a felhasználott adatok legvégén idézi, hat sort belőle macskakörmök közé is rak: fölösleges buzgalom ott, hol majdnem másfél oldalon jegyzeteskül használta föl adatait.

A többi bibliografiai jelzés nagyrészt csak statisztika-jellegű. Eredeti megállapítást, bármennyire kerestem is, alig találtam többet 8—10 mondatnál, ezek is vagy irodalmi közhelyek (pl. hogy Chateaubriand René-ben önmagát rajzolja) vagy olyan ízléstelenségben merülnek ki, mint mikor Eugénie Grandet sorsát Séguin úr kecskéjéhez hasonlítja! (12. l.)

De *kivonatos fordításnak* sem állja meg a helyét ez a *programm-értekezés*. A kivonat egyáltalában nem emeli ki a jellemző és tipikus vonásokat. Karl nem is leánytípusokat, hanem leánykuriozumokat rajzol. A második császárság leánytípusának rajzában a *Thomas Graindorge*ből és a *Renée Mauperin*ből ép a legrikítóbb adatokat szakítja ki. Bertautnak minden apró részletre kiterjedő fejtegetésében ezek tompulnak, elvesztik élüket s jellemzően illeszkednek bele a típus sokoldalú rajzába, de a ki Karlból akarná megismerni ezt a leányt, csak a hisztériát kapná meg belőle. A mellett a fordítás gondosnak sem nevezhető. Ha nem is hibákkal, de annyi pontatlansággal van tele, miket nemcsak a francia nyelv tanárának, hanem kezdő fordítónak is el kellett volna kerülnie. Még hagyján az ilyenek, mikor a hanyagság (*inapplication*) — *tétlenség*gé lesz (5. l.), a *polka* — *kerülővé* (14—15. l.), de micsoda csodabogarak ezek: *une immense queue* . . . , *se repliant derrière le dos* (Bertaut, 11. l.) — *hosszú uszálya vége a hátára van varra* (Karl, 3. l.) vagy: *des romans ébauchés* (86. l.) — *költött regények* (8. l.), de még ennél is furesább, mikor az izléses és jó társaságban használt parfümből (*un parfum de bon goût et de bonne compagnie*, 55. l.), a *művelt társaság illata* lesz! (7. l.)

A programm-értekezéseket tanulók is szokták olvasni. Tegyük föl azt a lehető, bár nem valószínű esetet, hogy Karl értekezését olvasva, egyik tanítványa kedvet kapna a kérdéssel behatóbban foglalkozni. Elolvassa Bertaut könyvét s így önkénytelenül bepillantást nyer Karl Lajos írói műhelyébe. Micsoda fogalmat alkot majd magának az irodalomtörténetről munkájáról, ha tanára ilyen példával jár elől.

(Budapest.)

KIRÁLY GYÖRGY.

27. Csura Miklós: Árgírus históriája. (Gyulai r. kath. főgimn. 1910/1911: 3—34 l.) — **Árgírus feldolgozásai.** (U. o. 1911/1912: 5—60 l.) — A szerzőnek e két dolgozata voltaképen 1908-ban (Nagykikinda) megjelent doktori értekezésének bővített új kiadása, kiegészítve azt, részint a saját, részint a mások megállapításainak új eredményeivel. Az első dolgozat a széphistóriával és a hozzáfűződő kérdésekkel foglalkozik. Számbavehető új eredményei: a széphistória legrégibb kiadásának töredéke váradi nyomtatvány (5. l.), kora 1624 és 1636 közé tehető (9. l.), szerzőjét *Gyergyey*inek hívták (13. l.). Adatai

azonban megállapításait kellőleg nem támogatják, s így csak szaporítják a már meglevő hipotézisek számát. A dolgozat hiányai: elmaradt a kiadások bibliográfiája, mely nélkül pedig egy Argírusról szóló és teljességre számot tartó értekezést elgondolni nem tudunk. E miatt természetesen szó sem esik a Piskolti István és Dózsa Dániel átdolgozásainak egymásközi viszonyáról és a Kővári-féle kiadásról. Hibáztatjuk azért is, hogy az új eredmények megállapítására több helyen önként kínálkozó jó alkalmat elszalasztja. *Gulyás* (Az Argírus mese feldolgozásai. Sárospatak 1910) nagy hasonlóságot lát az Argírus és a *cseget* névtelen (és nem czegei!) *Effectus Amoris* cz. széphistóriájának (1587) tárgya, nyelve, szelleme és kidolgozása közt. Tudomása van továbbá a szerzőnek az Argírus és a korabeli széphistóriák egyes versszakai és verssorai közt megállapítható gondolati és szószerinti megegyezésekről. Ezeknek vizsgálata és megfejtése esetleg értékes eredményyel jutalmazta volna fáradságát, így csak ellenmondásba keveredik, mert Gulyás föltesésének valószínűségét készséggel elismeri s mégis a széphistória korát nem hajlandó a XVII. század huszadéveinél előbbre helyezni. A következő mondatot: «Argírus nem egy meséből, hanem a meséknek egész bokrétájából készült», helytelenül idézi (25 l.) Visnovszkytól. Igaz, hogy ő is mondja, de először mégis csak Heinrich Gusztáv mondotta (Bpesti Szemle 1889. 174. l.). Dolgozatának ezen első részében anyaga összehordásában és elrendezésében általában kevés önállóságot tapasztaltunk; értekezése nagyrészt Dézsi Lajos egyetemi előadásaiából (1906—1907. I.) nőtt ki s így Dézsinek a széphistória korát és szerzőjét illető több érdekes megállapítását olvashatjuk benne.

Dolgozatának második része Argírus feldolgozásairól és hatásáról szól. Ez a rész teljesebb, önállóbb és sikerültebb. Az Argírusnak vannak drámai és epikai feldolgozásai. Drámának dolgozták fel *Vörösmarty* (Csongor és Tünde), *Munkácsy János* (Tündér Ilona), *Nagy Ignác* (Argírus királyfi), *Szigligeti Ede* (Argyl és Tündér Ilona) és Gulyás után ideszámítja *Madáchnak* egyik töredékes drámai költeményét is (Tündérálm). Megemlíti még *Gárdonyi* operaszövegét és *Feld Mátyás* látványos színdarabját. Argírus általában drámai feldolgozásra alkalmatlan tárgynak bizonyult. A tárgy epikus feldolgozói voltak *Dózsa Dániel* (Tündér Ilona), *Versényi György* (Argírus), *Balogh István* (Tündér Ilona), *Jakab Ödön* (Argírus királyfi) és *Bernáth Lajos* (Argírus királyfi). Az epikus feldolgozások sikerültebbek; ezek közül is legjobban kivalik a Jakab Ödöné, szerkezetével és jellemzésével, és a Bernáth Lajosé művészi mesemondó hangjával. Argírus a meseköltészetén kívül (itt a Gulyás összeállítása teljesebb, 26—33. l.) hatással volt még *Szekely Sándor* hőskölteményének Tündérország leírására, *Vörösmarty* Tündérvölgyének alapeszméjére és a népköltészet közvetítésével *Petőfi* János vitézére is (59—60. l.). Dolgozatának e részére csak az a megjegyzésünk, hogy az epikus feldolgozásokat, mint a széphistória egyenes utódait kellett volna első helyen tárgyalnia, úgy a mint azt doktori értekezésében tette.

A szerzőnek e két dolgozata rövid időn belül az Argírus kérdésnek már harmadik összefoglalása (Visnovszky Rezső, Széphistóriáink olasz-latin csoportja. Bpest, 1907. 134—177. l., és Gulyás id. m.). Ezzel szemben az Argírus problémáról ma sem tudunk többet, mint

a mennyit Heinrich Gusztáv helyes útmutatása nyomán Bognár Teofil és Binder Jenő inkább érdekes, mint eredményes elméleteikkel még két évtizeddel ezelőtt nyújtottak. Mi pozitív eredményt várunk és nem a meglévőknék ismételtetését. Ezért nem tudunk több elismeréssel adózni a szerző e két értekezésének.

(Budapest.)

GYÖRGY LAJOS.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1913 nov. 12-én *felolvasó-ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Dr. Rácz Lajos*: Rousseau és Goethe önéletrajza.

2. *Moravcsik Gyula*: A csodaszarvas mondája a bizánczi írónál.

A felolvasó-ülést *választmányi ülés* követte, melyen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Császár, Láng szerkesztők, Alszeghy, Bleyer, Förster, Gyulai, Ince J., Melich, Némethy, Székely, Vértesy, Zlinszky és Papp második titkár, mint jegyző.

1. A pénztáros jelentése szerint bevétel 14,270.67 K, kiadás 10,509.32 K.

2. Burián János tanker. főigazgató értesíti a választmányt arról, hogy a társaság képviseletében megjelent az aradi kulturpalotának felavató ünnepén s üdvözölte Arad szab. kir. várost. A választmány hálás köszönetét nyilvánítja kérésének teljesítéséért.

3. Új rendes tagok: Balogh Dezső főgimn. tanár (aj. Székely), Staud János gyak. főgimn. tanár (aj. Láng), dr. Trombitás Gyula tanárjelölt (aj. Láng). Új rendkívüli tag: Kürschák Piroksa bölcészethallgató (aj. Láng).

4. Minthogy a társaság a könyvtár fejlesztésére megfelelő eszközökkel nem rendelkezik, a választmány elhatározza, hogy a Philologiai Társaság könyvtárának köteteit a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának engedi át.

5. A jelölő-bizottság tagjai lettek Hegedüs István elnöklete alatt: Bleyer, Császár, Láng, Némethy, Papp.

6. A választmány az Egyetemes Philologiai Közöny szerkesztőiül egyhangúlag Császár Elemért és Láng Nándort választja meg, egyúttal legnagyobb elismerését fejezi azért az odaadó, magas szempontú vezetésért, melylyel a szerkesztők a folyóiratot oly magas színvonalra emelték.

7. Láng Nándor szerkesztő indítványára a választmány elhatározza, hogy a nyomdai költségeknek rendkívüli emelkedésére való tekintettel a Philologiai Közönyre való *előfizetés* díja az 1914-ik év elejétől kezdve 12 korona helyett 15 korona legyen. (Tagjaink, mint eddig, a változatlanul maradt tagdíj fejében kapják a Közönnyt.)

7. Egyéb folyó ügyek elintézése után a gyűlés véget ért.

— Német nyelvi kérdésekről szól Schuchardt Hugó amaz üdvözlőiratában, melyet *Deutsche Schmerzen* cím alatt kiváló nyelvész-társához, Gartner Tivadarhoz, intézett 70. születésnapja (1913 nov. 4)

alkalmából. Szinte magától értetődik, hogy Schuchardt fejtegetéseiben ezúttal is lépten-nyomon eredeti felfogás nyilatkozik meg s hogy bővében vannak találó megjegyzéseknek. A két tudós életére vonatkozó visszaemlékezéseken kezd, majd a beszélőnek a nyelvhez való viszonyáról elmélkedik («Nicht ist die Sprache unsere Herrin; wir sind die Herren der Sprache») s azután szorosabban vett német nyelvi kérdésekre tér rá. A kiejtésről szólva reménytelennek tartja azt a törekvést, mely a művelt kiejtésének egységesítését tűzte ki céljául: német nyelvterületen nagyon is sok a régi kulturális középpont, s a művelt ember ne is akarjon minden szót eltépni, mely őt nyelvjárásához fűzi. A szinpadi kiejtést nem tartja mintául ajánlhatónak, már csak azért sem, minthogy sok alnémet sajtósága van (pl. a szókezdő *s*-nek zöngés *z*-féle ejtése). Hibáztatja, hogy a németek kiejtésükben nem törekednek eléggé az érthetőségre: a német beszédet ezért nagyobb távolságból nem lehet úgy megérteni, mint pl. az olaszt vagy a magyart. (Lehet, hogy ez jórészt a beszélők hibája, részben azonban, azt hiszem, magának a német nyelv sajátóságaiban is leli magyarázatát, a színes vocalisok gyérebb voltában, a végszótagok vocalisainak gyöngülésében s gyakran teljes elenyészésében s ennek következtében a mássalhangzók torlódásában. A magyar ember német beszéde gyakran ép azért idegenszerű, mivel nagyon is «érthetően» artikulál minden egyes szótagot). A helyesírásról szólva Schuchardt hibáztatja — mint valamikor Goethe is — a vesszőnek a német írásban való nagyon gyakori alkalmazását. Fejtegetései java részében Schuchardt a nyelvtisztaság és nyelvhelyesség kérdéseivel foglalkozik. Megemlíti, hogy a felesleges idegen szók ellen már 1875-ben szólalt fel, jóval a *Deutscher Sprachverein* alakulása előtt, az ellenük irányuló mozgalmat egészben véve helyesli, de azért nem tartja helyesnek, ha jó idegen szót, a mely a németben már meggyökerezett, rossz német szóval akarnak kiszorítani, pl. a *national* szót a *völkisch* kifejezéssel (hozzátehetjük, hogy ilyformán a *nemzetit* a *népivel* fejezik ki, pedig a kettőt inkább meg kellene különböztetni). Egyébiránt gyakran német köntösben is idegen dolog lappanghat: pl. az *eine Frage anschneiden*-féle szerkezetekben, a melyeket újabban felkaptak, alighanem a fr. *entamer* használatát utánozzák. Az idegen hatás gyakori a mondat szerkesztésében is: ily esetekben, Schuchardt szerint, csupán azt kellene kérdezni, hogy az idegen jövevény beleillik-e a német keretbe s hogy nem lehet-e tán éppen nyereségnek is tekinteni? Hogy a nyelvben mi tekinthető helyesnek, arra szinte két álláspontról lehet felelni: mint elfogulatlan szemlélő azt mondhatom, hogy helyes az, a mi a nyelvközösség többségének sajátja — mint beszélő azonban azt tartom helyesnek, a mi leginkább megérthető. A helyességnek nyelvtörténeti megokolással való eldöntését hibáztatja: hisz ép a nyelvtörténet bizonyítja, mennyire változó a nyelvszokás. A nyelv körében végbemenő változások s a nyelv gazdagodása a hatalom kérdéseitől függenek — hatalom alatt első sorban a beszélők hatalmát értem. Hatalom lehet a *Sprachverein* is, csupán valami hivatalos hatalom, afféle «Reichsamt für Sprachgesetzgebung», a mit némelyek javasoltak, ne érvényesülhessen ezen a téren: ilyformán az északnémet befolyás, a mely nyelvi tekintetben már eddig is túlságos, még inkább növekednék az egész nyelvterületen. Schuchardt mélyen járó és szellemes fejtegetéseit melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe. P. G.

— A Heautontimorumenos prologusához. Huszti Józsefnek az EPhK. ez évf. 180—184. lapjain e czímen megjelent cikkét — külföldi utamról hazatérve — csak most olvashattam át tüzetesen. Sajnálattal látom, hogy a cikk első részében egy nyilvánvalóan helyes interpretatio ellen hadakozik, míg második, kissé zavaros részében egy rég lomtárba dobott és mindenképen lehetetlen lectiót akar a prologus szövegébe bevinni.

Skutsch a cikkben idézett magyarázatával (Philol. 59., 1 s. köv. lk.) a Heaut. prol. 16 verséből indul ki: multas contaminasse græcas, dum facit | paucas latinas. Lusciusnak ez a vádja érthetetlen, mert a Heautontimorumenos előadásáig Terentiusnak csak egy contaminált darabja került színre, az Andria. Ez tehát vagy Luscius túlzó kifejezése, vagy célzás Terentiusnak egyéb darabjaira, melyeket 165 és 163 közt adhattak. Ilyenekről azonban nincs semmi adatunk, de ilyenekre következtetni is merész dolog volna. Skutsch célja a contaminatiót a Heautontimorumenosra nézve is igazolni, s ezért a prologus 4—7 verseinek új interpretációt ad. A v. 4. (ex integra græca integram comœdiam) interpretációjával Skutsch fején találta a szeget: egy még le nem fordított görög vígjátékból egy még latinul élő nem adott vígjátékot [szándékozom ma előadni].

A cikk szerzője az «integram comœdiam» alatt «nem contaminált vígjátékot» ért. Szerinte «Terentiusnak egyáltalán nem volt oka a jelen esetben azon feltevés ellen tiltakozni, mintha a darabot már egyszer előadták volna». Ezzel szemben elkerülte* figyelmét, hogy a contaminatio vádja ellen a jelen esetben ép oly kevés oka volt tiltakozni, hiszen a contaminatio esetleges válját eleve kizárja a prologus 7—9 verseivel:

nunc qui scripserit
et cuius græca sit, ni partem maxumam
existimarem scire vostrum, id dicerem,

a miből kitűnik, hogy a Heautontimorumenos egy görög darabból készült s e darab szerzőjének nevét valamiképen előre közölték a közönséggel, esetleg hirdetés útján (v. ö. Rohde: Kl. Schr. II. 335.). De másfelől nem lett volna szabad a prologus 7. versét sem figyelmen kívül hagynia, mely egyenesen az «integram comœdiam» kifejezést magyarázza:

noram esse ostendi,

«igazoltam,¹⁾ hogy új», vagyis még élő nem adatott. Így azután világos lesz, hogy a költő e verssorban semmi ellen sem akar tiltakozni, hanem egyszerűen csak megállapítja azt a tényt, hogy darabja még nem került színre, tehát új: nova, integra. Terentius majdnem minden darabjának prologusában hangsúlyozza, hogy a darab «nova», sőt a Hecyra második prologusában — bár már egyszer megkísérelte az előadást — egyenesen csak ennek bizonyításával foglalkozik. Ezt a közönség izléséből magyarázhatjuk, mely a már színre került (vetus, antiqua; v. ö. Casina prol.) darabok után szívesen látott, sőt kívánt a színpadon egy-egy premiét (v. ö. Leo: Gesch. d. röm. Lit. I. 215—216; Anal. Plaut. II. 19. s. köv. lk.) Hogy pedig Terentius sokat adott a közönség izlésére és kívánságára maga bizonyítja a Hecyra második prologusának 42—43. soraival:

et eum esse quæstum in animo induxi maxumum:
quam maxume servire vostris commodis.²⁾

A kettős «integra»-«integram» tehát nem egyéb, mint figura, hol a második «novam» helyett áll. A sor helyes értelme tehát: egy, még latinul sola fel nem dolgozott görög vígjátékból egy, még eddig élő nem adott (= új) vígjátékot [szándékozom ma játszani].³⁾ A cikkíró egyetlen

¹⁾ Az ædilisek előtt, kik a darabot megvették (v. ö. Eunuch. prol. v. 20 postquam ædiles emerunt).

²⁾ V. ö. Heautont. prol. v. 49—50.

³⁾ A Skutsch (= Leo)-féle értelmezés helyessége — tehát, a fentiek alapján is — vitán felül áll.

érve, a Ciceróra való hivatkozás (top. 18.) nagyon szerencsétlen, mert hiszen az bizonyos, hogy Ciceróból nem lehet Terentius nyelvhasználatához analogiákat állítani. EUGRAPHIUS és DONATUS idézett magyarázatai nem ehhez a helyhez tartoznak és különben sem egyebek tudákos fecsegésnél.

A prologus 6. versének interpretációjánál elég volna *Leo* fejtegetéseire utalnom (Gesch. d. röm. Lit. I. 241—242. lk. Anal. Plaut. II. 22.), ha nem kellene a czikk írójának egy nagy tévedését expressis verbis helyreigazítanom. Ugyanis ő a kérdéses verssornak a Calliopeus kéziratokban helyesen áthagyományozott szövegét az egyetlen Bembinus alapján «kijavítja» és «duplex quæ ex argumento factast simplici» helyett «duplex quæ ex argumento factast duplici»-nak írja. Hogy mit ért rajta ez esetben, azt zavaros előadásából igazán nem tudom kibogozni, de ez nem is fontos. Mindentől eltekintve egyelőre csak a «duplici» lectio teljes tarthatatlanságát akarom hangsúlyozni. Bentley a kérdéses sort (tárgyilag is hibásan) így javította: simplex quæ ex argumento factast duplici, Ritschl azonban kimutatta, hogy a muta + liquida, különösen az ólatinban, nem alkot positiót s így a duplici metrikailag teljesen helytelen. Tévesen mondja tehát a czikk írója, hogy «itt duplici ereszkedő . . .» s tévedésben van akkor is, mikor ezen az egész dolgon egy fölünyes gesztussal igyekszik átsiklani («jelentéktelen következetlenség»). Így bizony nem «simul el» az ellentét, az pedig, hogy Kampe és Stadthaus ép így «oldották meg a kérdést», vagyis ugyanebbe a tévedésbe estek, épen nem menti a czikk írójának tévedését. Ugyanilyen joggal hivatkozhatott volna az 1779-iki biphontiumi Terentius-kiadásra is,¹⁾ mely szintén a «duplici» lectiót adja s még büszkén hozzá is teszi, hogy «novam, sed antiquiorem omnibus veramque lectionem (libri sc. Bemb. a prima manu) damus, eamque a nemine adhuc expressam» (195—196. lk.). Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a czikk írójának a prol. 4. verséhez adott magyarázata (integram = nem contaminált) is meg van ebben a kiadásban: integram h. e. non contaminatam (195. l. 5. jz.).

A prol. 6. versének helyes hagyománya tehát: duplex quæ ex argumento factast simplici, értelme pedig az, hogy a darab kettős ugyan, de egy argumentumból. A duplex tehát nem más, mint λόγος διπλούς, a simplex argumentum pedig a ἁπλοῦς μία, vagyis már most is bizonyos, hogy a simplici = uno és világos, hogy Terentius csak a παρονομασία kedvéért tett a duplex mellé simplexet. De a διπλούς λόγος, a duplex sem azt jelenti, hogy a darab contaminált, mert hiszen a darab egységes: tiszta Menander. *Leo* felvetette azt az eszmét, hogy a duplex nem arra vonatkozik-e, hogy a darab cselekménye két napra terjed, a mi egyébként a komédiában egészen szokatlan jelenség (Gesch. d. röm. Lit. I. 242. l. 1. jz.), azt hiszem azonban, hogy teljesen kifogástalan s végleg elfogadható az ugyancsak tőle származó másik interpretatio (Anal. Plaut. II. 22.), mely szerint a duplex a darabban lefolyó kettős szerelmi történetre céloz, mely mégis egységes cselekménynyé fonódik össze.

Husztai új interpretációja tehát sem nem új, sem nem jó.

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

— Tompa Mihály regéinek és beszélyeinek győri kézírata. A győri püspöki papnevelő-intézet könyvtára Holdházy János győri kanonok hagyatékából több értékes örökséghez jutott; köztük egyike a legbecsebbeknek az a füzet, mely *Tompa Mihály: Regék, beszélyek* című, Miskolczon 1852-ben Heilprin Mihály kiadásában megjelent verses gyűjteményének csonka, a költőtől származó kézírata. A jellegzetes írás, melyet

¹⁾ Publilii Terentii Afri comœdiæ sex . . . Studiis Societatis Bipontinæ

facsimiléből ismerünk, sehol sem támaszthat kétséget arra, hogy Tompáé-
nak ne lehetne tartani. A füzet papírja diógyőri meridián és az össze-
fűzés után a lapszélek levágása miatt nagysága 22×27.5 cm. Fedele
márványos barnás; elől a négy sarkán lekerített közönséges, piros és
fekete nyomásos vignetta van ráragasztva, melyen idegen kéztől e fel-
írás: *Tompa Mihály | regék, beszélyek (1852.) | Szerző saját kézírása.* —
Belső czímlapján nagy kalligrafikus betűkkel, czeruzával mellélhúzza:
Regék, Beszélyek. | írta | Tompa Mihály | (Saját kézírata.) | Miskolc. 1852. |
Heilprin Mihály kiadása. (A bejegyző tulajdonos, a ki a lapokat össze-
fűzethette, utal tehát arra, hogy e kézirat a Heilprin-féle kiadással azonos.)
Az alsó jobb sarokban ovális alakú kis bélyegzőn egy miskolczi könyv-
kereskedő neve van, a mi elárulja, hogy a kézirat könyvkereskedői for-
galomban is volt. Valószínű, hogy ezen az úton jutott a híres könyv-
gyűjtő, Holdházy János, birtokába.

Összesen 75 levél (150 lap), melyek jobboldalt alul czeruzával meg-
voltak számozva, a mi az egyenesre metszés miatt már csak néhány
lapon látható. Ebből a számozásból arra lehet következtetni, hogy elől
harmincz levél, még mielőtt az egybefűzés megtörtént volna, elkallódott. —
A végén szintén csonka, a mi abból is kiténik, hogy az utolsó költemény
(*A tengerszem*) befejező négy versszakasza hiányzik. A füzet utolsó lapja
végig be van írva.

Tompa Mihály kezeírása *A bajmóczyi fördőssel* indul meg. Ezen az
első lapon jobbra fent barna krétával a 60-as szám van feljegyezve.
E versben első fogalmazására nézve érdekes felvilágosítást nyújt az, hogy
a hatodik bekezdésben, a hol a fördős elutasítja a nyomorékot, az el-
utasítás eredetileg kifejezéstelenebb volt. Az 5. sor ugyanis így hangzott:
El, el szerencsétlen teremés! De ezt a felkiáltást áthúzta, alatta pedig követ-
kezik a mai, állandó szöveg:

Hát te jó ember, mit keressz itt
E botrányos hónaljmanókkkal?
El el, nincsen rád semmi szükség...!)

A második vers *A lidércz*, a mely első szakaszának 3. és 4. sora a
mai megállapított szövegtől eltér. Míg például a Méhner Vilmos-féle, Léway
sajtó-alá-rendezésében megjelent (1885-iki) kiadásban a következőkép
hangzik: *Ez feltűnő, képen, alakban; | Az légszerű és láthatatlan.* — A kéz-
iratban még így áll: *Egyik feltűnő kép- s alakban, | Másik légszerű s lát-
hatatlan.* — A 3. versszakasz elején a költő tollából *Csengő kiáltást tész az
érezből* futott ki, mit a rím kedvéért (*Zöld lombot hajt az ágra ékél*)
érezből-re javított. — A 8. strofában kikerekítésként visszatérő első ver-
szakaszbeli 3. sor a kéziratban szintén régebb alakjában van meg, mégis
egy kis változtatással. Ekképen: *Amaz feltűnő kép- s alakban; | Ez lég-
szerű és láthatatlan.* (A Méhner-féle kiadásban emígy: *Az feltűnő képen s
alakban; | Ez légszerű és láthatatlan.*) — A 9. versszakasz 3. és 4. sora a
kéziratban: *Dús garmadái kincs, aranyak, | Előtte felhalmozva vannak.* —
A Méhner-féle kiadásban: *Előtte dús kincs- és aranyak. Felhalmozott rakási
vannak.* (Ezeket Léway is jelzi a III. k. 428. lapján.) — A 16. versszakasz
végén. — *Mond (így) el, hová tedd mit adtam* — után előbb felkiáltó, majd
kérdőjel — (!?) — következik, de ezt a költő áthúzta s utána a jeleket
fordított sorrendbe írta — (!) Léway az áthúzottat hagyta meg. —
A 17. strofa 2. sora a kéziratban így áll: *Megvan...! de adj még többet*

¹⁾ Egyébként a Méhner-féle kiadás jegyzetében (IV. köt. 374. l.)
olvasható, hogy a Heilprin-féle kiadásban áll először gyűjteményben, s
nincs rajta semmi változtatás. Hozzátehetem, hogy a központosásban
mégis sok a különbség.

annál! A Méhner-féle kiadásban: *Megran...! Oh adj még többet annál.* Lévay is jelzi III. k. 428. l.) — A 31. versszakasz központozása a kéziratban a következő: *Elkábultan ölembe dőle | Vagy — eladta saját szülője.* A Méhner-féle kiadásban «dőle» után három pont (...) is van. — A 33. strófában és másutt is a kézirat az Isten szót kis i-vel írja. A 39 ben «de-sőt» (Méhner-Lévay kiadás) egybe van írva. A *mely* szót Tompa is, mint kortársai, következetesen két l-lel írja, a *zst* pedig 'sel; *nyugodt*-at két t-vel stb., stb.

Ez összevetések világosan mutatják, hogy azzal az eredeti kézirattal van dolgunk, mely valószínűleg a Heilprin-féle miskolczi kiadáshoz szolgált alapul. Ha a Heilprin-kiadás roppant sok sajtóhibájára gondolunk (Tompának az egész munka végén félfévet újra nyomtatva kellett megküldeni előfizetőinek s két lapnyi *javítandót* kellett mellékelnie), önkényt eszünkbe jut, vajjon a költő nem mással másoltatta-e le esetleg erről a kéziratról a nyomdának szántat, s abba már a leírásnál nem jutott-e sok tollhiba? — A győri kézirat aligha készülhetett nyomtatás alá, mert teljes (4 lapos) ívekre van írva és a levél mindkét oldalán van szöveg, azonkívül pedig igen tiszta és sehol sem látszik meg rajta, mintha nyomtatás közben az ívek szét lettek volna szedve.

Megjegyezzem még, hogy *A vámosújfalusi jegyző* és *A tűz szelleme* című költemények közé, annak a levélnek elülső lapján, melyen az utóbbi kezdődik, olvasható *A nefelejts* ez. virágrege eredeti két befejező szakasza, mely így hangzott:

A patak szélén lakik,
Onnan el nem távozik;
Kérve csergeteg vizét:
Adj a vissza kedvesét!

Nem tud ő *felejteni*,
Két szemének könnyei:
A leányrabló patak
Gyors habjába hullanak.

E két szakasz tintával keresztben [*] át van húzva. — A Méhner-féle 1885-iki kiadásban — hátul minden jegyzet és utalás nélkül arra, hogy eredeti alakja más lehetett, e költemény vége 6 sorba összevonva egy szakaszszá lett s így szól:

A *nefelejts*, lakhelyet
Választ a bús part felett.
Nem tud ő *felejteni*...

Kék szemének könnyei
A gyorsan futó patak
Hullámába omlanak.

A keresztútról és *A tengerszem* közé, ép úgy mint az előbbi viráregének vége, áll beiktatva és ép úgy áthúzva *Az őszi kikires* gyaníthatólag első fogalmazásbeli befejezése, szintén két versszakaszban.

Kikeletkor magában
Zöldül ki a level;
A természet kezében
Nem veszhet semmi el!

A bús kikires, s az ősznek
Nyájasad napjai:
Virágos szép tavasznak
Halvány visszhangjai!

A Méhner-féle kiadásban, a mellett, hogy a szöveg is változott, e két strófa közé még két — valószínűleg később betoldott — versszakasz került.

(Győr.)

PITROFF PÁL.

— Ronsard származása. Ronsard származásán háromszáz év óta sokat vitakoztak a philologusok. Sehogysem tudták eldönteni, vajjon a költő családja magyar, oláh, bolgár, morva, lengyel, német vagy flamand eredetű volt e. Maga Ronsard költeményeiben három helyen is beszélt külföldi eredetéről, s ezek alapján szinte bizonyosnak látszott, hogy vala-

melyik őse valahonnan Keletről sodródott Franciaországba. E magyar vonatkozású kérdéssel nálunk Szamota (EPhK. XV.) és Bézard (EPhK. XXXI.) foglalkozott. Szamota szerint Ronsard családja bolgár eredetű volt és pedig Trnovóból való. A bolgár ős, midőn az Al-Duna mentéről Franciaországba került, a «trnovói» nevet Ronsardra franciáította. Trn, melyből Trnovo ered, tövist jelent és a francia ronce szónak felel meg. Az -ard pedig germán eredetű képző, mint például Regnard, Nisard, Ponsard stb. szókban. A költő említette őgrófság tehát nem más, mint Trnovo környéke. Bézard czáfolta Szamota feltevését. Szerinte kétséges, hogy a Ronsard név a ronce-ból származik és különben is Ronsard családjának idegen eredetére nézve a költő tanuskodásán kívül tudományos bizonyítékaink nincsenek, a családi hagyományok pedig nagyon megbízhatatlanok.

Ez a vitás probléma Longnounak,¹⁾ a kiváló Ronsard-speczialistának kutatásai alapján körülbelül megoldottnak tekinthető. Longnon szerint a költő külföldi eredetének semmi komoly alapja nincsen, hiúságból és regényes hajlamból maga Ronsard találta ki. Azzal büszkélkedett, hogy egy Duna-menti őgróf leszármazottja, kinek fia egy esomó kalandorral Franciaországba jött és kardját felajánlotta az angolok ellen háborút viselő VI. Fülöp királynak. Hadi érdemeiért a Loire mentén nagy birtokokat kapott. Longnon nem tartja lehetségesnek, hogy Valois Fülöp idegeneknek Vendômeis-tartományban földeket adományozott, mert e területek nem is tartoztak a királyi birtokokhoz. S ha igaz, a mit Ronsard őseiről mond, akkor hogyan lehetséges az, hogy ugyanebben a században már Olaszországban is tekintélyes számban találunk Ronsardokat, az otthon-maradt Loire-menti Ronsardok pedig nem előkelő nagybirtokosok, hanem egyszerű hűbéresek? A valóság tehát az, hogy a Ronsardok nem Keletről jöttek, hanem Loire-menti őslakók voltak, Vendôme volt a bölcsejük, még pedig nagyon szerény helyzetből emelkedtek magas polczra. A legrégebb nyom a XI. század elejére vezet vissza. Egy 1050-ből való marmoutiersi oklevél szerint Vendôme közelében volt egy Ronzart nevű malom, mely e nevet Longnon szerint első tulajdonosától nyerte. Azután háromszáz éven át nem tudunk róluk semmit, a XIV. században bukkannak fel ismét levéltári okmányokban, ugyancsak Vendômeben. Az a körülmény, hogy a vendómoisi grófok czímerét használták, arra enged következtetni, hogy azok szolgálatában álltak. Egyikük Olaszországban járt és Parma városában hagyta János nevű fiát, a ki a XIV. század második felében halt meg és megalapította a Ronsard-család olasz ágát. János unokáját, Sándort, Ramoscello urát a mi Zsigmond királyunk mint német-római császár 1434-ben birodalmi gróffá nevezte ki. Az olasz ág utolsó ismert tagja a montferrati zárdának volt perjele, a ki 1682-ben a parmai Szent-János-templomban elhelyeztetett egy, őseit felsoroló latin feliratot.

A költő legrégebb francia őse, kinek létezését hiteles okmányok igazolják, André, a ki a XIV. század második és a XV. század első felében élt. André egy 1397-iki oklevél szerint a gátinei erdőnek volt őre. Meglehetősen alantas hivatalt viselt tehát, az volt a dolga, hogy büntetéssel sujtsa a fatolvajokat és azokat, a kik állatjaikat az erdőben legeltették. Joga volt nyúlra, vadmacskára, rókára, nyestre vadászni, a nemesvadakra: szarvasra, őzre, vaddisznóra azonban csak az esetben, ha azok már meg voltak sebezve. Ez a hivatal hűbérként szállt apáról fiúra s ebben rejlik a forrása annak a rajongó szeretetnek, melylyel költőnk a gátinei erdőről egész életén át énekelt, s mely egyik leghíresebb elegijának (Contre les bucherons de la forest de Gastine) írásakor is inspirálta. André után a család vagyonban és tekintélyben egyre gyarapszik. Egyik unokája,

¹⁾ Henri Longnon: Pierre de Ronsard. Essai de biographie. Les ancêtres — la jeunesse. Paris, Champion, 1912.

költőnk nagyatyja, Olivier, már gazdag nemes úr, XI. Lajos pohárnoka, a ki jelentékeny szerepet játszik politikai téren s a ki a «királyi udvar száz nemese közt» foglal helyet. Olivier egyik fia volt költőnk atya, Lajos, a másik János, egy művelt pap, a ki ápolta öcsésében az írói hajlamokat és neki hagyta gazdag könyvtárát. Louis Ronsard igen kiváló ember volt. Több ízben harczolt Olaszországban, meghitt embere volt XII. Lajosnak és tagja a Szent-Mihály rendnek. I. Ferencz gyermekeit elkísérte spanyolországi fogságukba, a dauphinnek ő volt a nevelője. A családi vagyont jelentékenyen növelte és olasz stílben, olasz építőmesterekkel újraépíttette a poissonnierei családi kastélyt. Egyike volt az udvar legműveltebb embereinek, üres óráiban verselgetett is. Felesége Poitou egyik legelőkelőbb családjából való nő volt.

Longnon gazdag adatai igen tanulságosak, érvei meggyőzők, de egy pontban, úgy hisszük, igazságtalan és kegyetlen Ronsard iránt. Szerinte az idegen eredet meséjét maga a költő találta ki, dicsőséges, előkelő hősöket gyártott magának, mint a hogy a XIX. században Hugo, Lamartine, Vigny, Balzac tette. Szerintünk könnyen lehetséges, hogy a külföldi származás meséje a Ronsard-családban nemzedékről-nemzedékre szálló hagyomány volt. Külömben is az őskeresés, a családi múlt szépítgetése nem némely korok speciális sajátja, hanem örök emberi gyarlóság. Nem szükséges a francia romantikusokra hivatkoznunk, mert ebben a hibában leledzett Ronsard korában az egész francia nemesség. Kortársainak élesszemű kritikusa, Montaigne, Essais-je I. könyvének XLVI. fejezetében ezt írja: «... de mon temps je n'ay veu personne eslevé par la fortune à quelque grandeur extraordinaire, à qui on n'ayt attaché incontinent des tiltres genealogiques nouveaux et ignorez à son pere, et qu'on n'ayt enté en quelque illustre tige: et de bonne fortune, les plus obscures familles sont plus idoines à falsification.»

(Budapest.)

BIRKÁS GÉZA.

— Magyar etymologiai szótár. A magyar tudós világ régi dhajtása teljesül: jövő év elején megindul *A magyar nyelv etymologiai szótárának* kiadása, melyet a M. T. Akadémia megbízásából két legkiválóbb fiatal nyelvtudósunk, Gombocz Zoltán és Melich János, írnak. A szótár az egész magyar szókészletet felöleli, magában foglalja tehát a köznyelv szókészletén kívül a tájszavakat is, valamint a tulajdonnevek közül is azokat, a melyeknek világa az eredetük s így nyelvészeti vagy történeti fontosságuk van. A szótár 200—250 negyedrért íven, tíz íves füzetekben fog megjelenni. Egy-egy füzet előfizetési ára 5 K, bolti ára 6-50 K. Előfizetni a M. T. Akadémia főtitkári hivatalánál lehet, még pedig egyszerre csak négy füzetre. Előfizetőül 1913 december 31-ig lehet jelentkezni. Az első füzet január hó folyamán jelenik meg. Évenként négy füzet kiadása van tervbe véve. Hogy a nagy mű minden tekintetben meg fog felelni a hozzá fűzött várakozásnak, s a magyar nyelvtudománynak standard workja marad, arról nemcsak szerzői neve kezeskedik, hanem azok a mutatványok is, melyeket Gombocz és Melich az Akadémia ülésain vagy a Magyar Nyelv hasábjain közöltek. Megszerzését melegen ajánljuk olvasóinknak.

— Megjegyzés Heinrich Gusztávnak «Adalékok a Rettung-ok korához» című programm-értekezésem bírálatához (EPhK. 1913. IX. 703—4.) A petrozsényi állami főgimnázium 1911/12. értesítőjében megjelent dolgozatomért a felelősséget nem vállalhatom. Hivatali följobbalvóm tudtom és beleegyezésem nélkül egész szakaszokat hagyott ki belőle, az idézeteket, irodalmi utalásokat és jegyzeteket nagyrészt mellőzte és végül a korrektúrával sem engem bízott meg. Innen származik azért fejtegetéseimnek kuszált volta, a szerkezet pongyolasága és a szövegezés gyakori

értelmetlensége. Hiszen két helyen utalás történik olyan kitételekre, a melyeket előzetesen feláldozott a direktor úr plajbásza, de elfelejtette az utalást is kihagyni.

Harmincz folió-ívre legépeit dolgozatomat május közepén adtam át direktoromnak és csak június 29-én láttam viszont megnyomorítva az értesítőben. Az eredetit kérésem daczára a mai napig sem kaptam vissza.

(Petrozsény.)

GRÜNWARD JENŐ.

— Bogáthi Fazekas Mihály és Nagyernyei Magyar Péter. Borbély István megjegyzését olvasva (EPhK. 1913. 716 l.) még egyszer megnéztem a szóban forgó kéziratot és mindkét helyen 1704-es évszámot olvastam. Külömben tévedésről szó sem lehet, mert az évszámot kétszer írja a kézirat szerzője. A dolog nézetem szerint úgy áll, hogy két zsoldárfordításról van szó, az egyik Bogáthi Fazekas Mihályé, a másik pedig, mint az akrostichon is bizonyítja, Magyar Péteré. Legyen szabad még megjegyeznem, hogy ideje volna, ha az Akadémia vagy Nemzeti Múzeum könyvtára megvenné a kéziratokat, mielőbb más kezekbe kerülnek.

(London.)

MARMORSTEIN ARTUR.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-ga jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.

Briefe aus der Goethezeit. Mitgeteilt von Dr. Theodor Thienemann. (Aus der Ungarischen Rundschau.) 1913. 138 l.

**Csüri* Bálint: A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata. Besztercebánya, (Hungária), 1913. N. 8-r. 32 l.

Gaál László: Bacchylides hang- és alakana. Nagy és társai Kertész és Simon, 1913. 8-r. 73 l.

**Gyulai* Ágost: A Pädagogium magyar filológiai szeminárium. Budapest, (Fritz Armin), 1913. N. 8-r. 39 l.

Jókai, Olcsó. Budapest, Révai, 1913. K. 8-r. Számonként 40 f.

141. Az asztalos családja. Az erényt mindig szeretni kell. 61 l.

142. Bokáczius kalandjai. A vén huszárkapitány. Kulláncs úrfi. 58 l.

143—144. Lenczi fráter. 111 l.

145—150. Rákóczi fia. 153, 151, 169 l.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel, 1913. K. 8-r. Számonként 40 f.

711. Pekár Gyula: Laczika mamája és egyéb történetek. 63 l.

712—713. Robert Louis Stevenson: Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete. Ford. Benedek Marcell. 98 l.

714—716. Schiller Frigyes: Don Carlos, spanyol infáns. Ford. Radó Antal. 235 l.

Közlemények Szepes vármegye múltjából. V. évf. 2—3. sz. Lőcse, 1913. N. 8-r. 57—184 l.

Papp, Giuseppe Cs.: Il Boccaccio in Ungheria. Firenze, (Ariani, 1913). 8-r. 302—306 l.

Pintér Jenő: Időmutató a megújulás korabeli magyar irodalom történetéhez (1772—1831). Budapest, (Thalia), 1913. N. 8-r. 37 l.

Schuchardt, Hugo: Deutsche Schmerzen. An Th. Gartner zum Jo. Geburtstag. (Graz, Styria kny., 1913), 4-r. 20 l. L. e füzet 782. l.

Trostler, Josef: Karl M. Keribeny im Briefwechsel mit deutschen Schriftstellern. (Am der Ungarischen Rundschau, 1913), 947—989.

Wagner, József: Goethe Faustjának zenei hatásairól. Arad, (Kalmár Nándor), 1913. Legn. 8-r. 66 l.

Wagner, Richard: Parsifal. Ünnepi színjáték szövege. Ford. Kereszty István. Budapesti, Lampel, (1913), k. 8-r. 48 l. Ára 60 f.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

I. Görög és latin philologia.

- Abel Jenő 688.
 abolla 724.
 Abundantia 634.
 acceptor 700.
 accipiter 700.
 achai-æol korszak 576.
 acinax 724.
 actio-tan 258. 366. 445.
 administrator proventuum episcopatatus 724.
 admissarius 700.
Adoniazusat 327.
 Adonis ábrázolása 322. ünnepe 327.
Adonis siratása 320. hatása a római költőkre 328.
 adorálás csókkal 12.
 adpretiare 700.
 Aelianus π. ιστορία 197.
 Aeneas Sylvius *Tractatus de liberis educandis* 424.
Aeneis 330.
 Agrippa-mese 711.
 Agrippa Postumus 604.
 Ἄϊδος κενή 163.
 αἰγιή 163.
 αἰγίς 165.
 αἰωνιδίως 142.
 αἰπῶλος 364.
 Aischylos 52. 78. 385. 403. 509. 571. 594. 715.
 akadémia 355.
 Aldus Manutius 276.
 Alexamenos Fidelis 12. 22.
 Alexander Severus 22.
 Alexandria 321.
 allegoria 572.
 ἀλληγορικόν az exegesisben 616.
 alternativ-antithetikus beszéd mód 440.
 ἄλωπεκῆ 163.
 ἄλωπεκίς 165.
 Ambrosius 616.
 ἀμειτροχίτωνες 93.
 ἀνακαλυπτήριον 100.
 Anakreon 151. 187. 235. 333.
 Anaximandros 76.
 Anaximenes 76.
 animal 700.
 Anonymus π. σχημάτων 155.
 Antestius Gragulus, L. 282.
 Anthologia latina 333.
 Anthologia, újgörög 607.
 ἀνθρωπείη 164.
 antik eszmék 625.
 antiochiai iskola 616.
 Antiochia története 625.
 Antonius Balbus, Q. 283.
 aoristos gnomicus (empiricus) 266.
 ἀπειρον 76.
 Aphrodite 317. 320. 329.
 Apion 142. 205.
 Apollinaris 286.
 Apollinaris, laodicaeai 615.
 Apollodoros 773.
 Apollon tehenei 349.
 Apollonia érmei 282.
 Apollonios Dyskolos 155.
 Apollonios Molon 205.
 Apollonios Rhodios 318. 385. 402 432. 3. 86. 93.
 apologeta-irodalom 616.
 aporia-irodalom 617.
 apparatus criticus 687.
 apródiskola, császári 13.
 Apuleius 354. 594. 625. *Metam.* 246.
Amor és Psyche 49.
 aramaeus-lyd bilinguis felirat 363.
 aránytropusok 573.
 Aratus 616.
 archaizálás Homerosnál 692.
 archetypus 663.
 Archilochos 31.
 arczképes szobrászat 317.
Argonautika 385. 432.
 Aristarchos 320. 692.
 Aristeides Μιλησιακά 51.
 Aristonikos 746.
 Aristophanes 163. 204. 275. 349. 385. 574. tropusai 569.
 Aristoteles 74. 156.
 ἀρκτήη 163.
 ἀρνεά 163.
 Arnim, Hans 72.
 Artemis-temploma Sardesben 363.
 Artigny abbé 224.
Asclepius 240.
 Asklepios-kultusz 433.
 Astyages látomása 197.
 ἀσύνθετον 155.
 Athanasius 616.
 Ἀθηναίων πολιτεία 79.
 athéni egyetem 627.
 átképzeléses alakhasználat 259.
 átoktáblák 17.
 Attis-kultusza 321.

- Attis-Kybele 325.
 Augustinus 70. 245. 617.
 Ausonia 318.
 Ansonius 615.
 Bacchylides 13. 163. K. 93.
 balteus 724.
 Basilius 616.
 Belzner *Homerische Probleme* 746.
 Bergk, Th. 247.
 Bernays 80.
 Bion, Smyrnaei 317.
 Bódiss Jusztin *Az ión-attikai művészet stb.* 639.
 βοιή 163.
 Boethius *Consolationes* 366.
 Boisacq. *Dict. etym. de la langue Grecque* 165.
 Boissier *L' exil d' Ovide* 604.
 βουκόλος 364.
 Breál *Essai de sémantique* 159.
 Breugière de Barante 222.
 Briquet *Les filigranes* 645.
 Brugmann *Griech. Gramm., Grundriss* 160.
 Bruni Leonardo 276.
 bukolicusok 317.
 bukreta 725.
 Buzna *De hymnis S. Hilarii* 617.
 Bücheler Petronius-kiadása 286.
 — Bionról 318. — Heraeus *Petronii Saturae* 357.
 caballus 700.
 caducens 633.
 Caecilius 772.
 caldarium 725.
 Calepinus 686.
 caluncula 725.
 canis pastorem 700.
 capa 725.
 capitale 700.
 Capritus 700.
 carabinus 725.
 Caracalla 22.
 carmina epigraphica 46. Πριαπῶα 357.
 Cassiodorius 617.
 casus-syncretismus 700.
 Catullus 148. 228. 329.
 Chalcondyles, Laonikos kódexei 645. γάρσιμα 242.
 Chárosz az újjörög népköltészetben 608.
 χοιρίνη 264.
 Chairoboskos, Georgios 155.
 Christ Bionról 318.
 Christophulos 334.
 Chrysostomus, Johannes 616.
 Celsus 205.
 Cicero 89. 712. *pro Cluent. 6., 156.*
 cingillum 91.
 cinxiæ Junonis 91. 98.
 Cippius, M., M. f. 283.
 circumcisio 96.
 clamavi-clamabam 268.
 claris 725.
 Clemens Romanus 713.
 Cobet C. G. 72.
 codex Theodosianus 615.
 collatio 688.
 commedia erudita 277.
 commissarius vestituræ 725.
 concurrere 261.
 conditionalis 701.
 coniectare mortem 700.
 consecutio temp. 26. 269.
 Constantinus 615.
 contaminatio 180. 183.
 coopertorium lecti 725.
 Corvin-kódex 217.
 crista 725.
 croceatum 725.
 Croiset *Hist. litt. grecque* 318.
 Crusius *Herondæ Mimambi* 364.
 Crusius Martinus 649.
 crux critica 602.
 crux decussata 19.
 esutor 727.
 cuna 725.
 Cupido 333.
 currubilis 725.
 currus 725.
 cursiv-durativ actio 259.
 Curtius György 258. *Grundzüge* 745.
 cymbalum mundi 142.
 Cyprianus *Heptateuchos* 617.
 ezabrak 725.
 Czebe Gyula: *VIII. Palaeologus Mihály ifjúkori hitlenségi nőre.* 284.
 dæmonologia 355.
 Damm Chr. *Lexicon Graecum* 746.
 Daphnis pusztulása 325.
 darabo 725.
 declivies 725.
De deo Socratis 246.
 Delbrück 158.
 Delphi 76.
 Demokritos 77.
 démonhit 421.
 Demosthenes 163.
 dénarok, római 282.
 De Rossi 15.
 Detto *Horatius és kora* 436.
 διάλεκτος, ἡ 154.
 dialogusok az ókeresztény irodalomban 617.
 Didaskaleion 56.
 Didymus 616.
 Diehl Charles bizánczi tanulm. 431

- dieta 726.
 Διγενής Ἀρχαίας 608.
 Diodorus Siculus 206.
 Διομήδους ἀριστεία 618.
 Dionysos 349.
 Dionysios-Longinos 772.
 divinatio 72.
 Domitianus 198.
 Donatus 181.
 δορά (κυνέν) 161.
 Dörpfeld Vilmos a homerosi halott-
 szárasztásról 742.
 Draeger *Hist. Syntax d. lat. Sprache*
 158.
 Dukas 644.
 duplex (fabula) 183.
 Dyrrhachium pénzei 282.
 Ehwald Tristia-kiadása 600.
 ἐξέφερον 265.
 elátkozási táblák 46.
 eleai iskola 77.
 ellipsis nominis 154.
 ἐμπεριξία ellipsise 165.
 Ἐνώπιον 364.
 ἔφερον 265.
 ephippialis 726.
 Epicharmos 73.
 Epidauros 432.
 epihymnium 324.
 epika, keresztény 617.
 Epikuros 616.
 epikus ciklus, középgörög 608.
 epikus nyelv 573.
 Epimenides 616.
 ἐπιστήμη ellipsise 165.
 Epitaphios Bionos 318.
 Epikuros 425.
 ἐπίγραμμα 421.
 Erasmus 683.
Erbe der Alten, Das 276.
 Eros 625.
 Erosok gyásza 329.
 Erosz 608.
 erotyrium 331.
 ἐρωτοδουλία 608.
 ἐρωτόκαστρον 608.
 éremleletek az ókorból Erdélyben
 282.
 etruszk nyelv 203.
 Eugraphius 183.
 Euripides 28. 78. 93. 163. 350. 385.
 574. 577. *Bacch. 1113.* 93. *Hec.*
 924. 93. *Cyclops* 349.
 Eusebius 616.
 Eusthatius 94.
 Euthydemus 448.
 Evagrius Ponticus 617.
 excerpta Politiani 603.
 aber sandallinus 726.
 ferculum 633.
 Festus (Th. p. 44.) 91. 687.
 festuta 726.
 filialis tricesima 726.
 Finsler, *Homer* 101.
 Flaminius Chilo, L. 283.
 flammeum 101.
 foleatum 726.
 forbannire 700.
 fornix 726.
 Fortuna 634.
 fóliatok, görög 363. attikai 761.
Fragmenta Tragicorum Graecorum 72.
 Friebel *De Fulgentio mythographo* 42.
 Friedländer, *Sittengeschichte* 198.
 Fronto 165.
 Fulgentius 42.
 futurum, sigmás 701.
 II. Fülöp ezüstpénzei 282.
 Gabelentz *Die Sprachwissenschaft* 157.
 Galatea 335.
 gallerium 726.
 γαμήλια στέγη 101.
 Garda S. *Műfordítás Horatius óddiból*
 434.
 Garrucci Raffaele 12.
 Garster Mózes 716.
 gavallicus 726.
 gaza 726.
 Gellius 142.
 γελοῖον 276.
 Gerber *Die Sprache als Kunst* 571.
Gesta Romanorum 757.
 gesztusok 439.
 gnoma az ókeresztény irodalomban
 617.
 γῶσις 241.
 Goar *Euchologion* 755.
 Godard, Charles Anatole 449.
 Gomperz, Theodor 65. sk. 449.
Essays u. Erinnerungen 65. *Griech.*
Denker 68. 71. 74. *Heraklites* 70.
Hellenika 72. *Graf Telekis Tod.* 65.
 Goodwin, William Watson 449. *Apol-*
lonius Rhodius 386.
 Gorgo és Praxinoa 327.
 Gözler H. *Le latin de Saint-Avit* 44.
 görög-magyar szótár 54. 131.
 görög népnyelv 139. liturgikus szö-
 veg 755.
 görögség 316. 423. 754. bizánczi 706.
 class.-kori 260.
 graffito 12.
 grammatikai recensio 349.
 grammatikusok 623.
 gránátalmaevés 99.
 Gregorius Nazianenus 616.
 Gregorius Nyssenus 617.
 Gregorius toursi püspök 695.

- Grote 81.
 gusirium 726.
 gyűrűs ékek 98.
 ἄγιοι χαρακτήρες 19.
 halaparda 726.
 halcia 726.
 halottégetésről szóló irodalom 743.
 halotthamvasztás 747.
 Hampel József 755.
 Harnack 615.
 Harpokration 100.
 Hartel Vilmos 6^a.
 hasonlat 572.
 Haupt, *Das Spott-Crucifix* 17.
 Hayter, William 71.
 házasságkötés rablás formában a lakedaimonoknál 92.
 Hegedüs István 50. *Menander redivivus* 430.
 Hehn *Kulturpflanzen u. Haustiere* 353.
 Heinsius, Daniel 217.
 Helbig, W. 101. 746. *Frauentoilette bei Homer* 24.
 Heisenberg, A. 706.
 hellenisztikus filozofia 79. philologusok 617.
 hellenizmus 348.
 ἑλώρια τεύχεα 265. 267.
 Hera 432.
 Herakleitos 70. 77. 422.
 Herald Ferencz 285. 449.
 herculaneumi papyrusok 71.
 Hermes 350.
 Hermes-hymnus 349.
 Herodotos 70. 162. 164. 197. 624. 747.
 Herondas 317. 351. és Theokritos 363.
 Hesiodos 76. 163. 615.
 Hesychius 23. 163.
 Hieronymus 616.
 Hilarius 616. 617.
 Hippokrates-kéziratok 70.
 Homeros 76. 92. 124. 125. 162. 165. 320. 385. 404. 573. 594. 615. 617. 691. 747. II 100. és γ 388. 23. *Hermes-hymnus* 349.
 homerosi előadás 439. interpretatio 618. kérdés 126. 280. művelődés 575.
 homonymia 571.
 Horatius 148. 186. 238. 600. epikureismusa és stoiciszmusa 425. hatása a magyar irodalomban 186.
 Hornyánszky Gyula 433.
 Hrotsvita 683.
 humanisztikus klassziczizmus 275.
 humanizmus 424.
 Hunt 351.
 Hyakinthos 335 és Apollo szerelme 321.
 hymnus, ókeresztény 617.
 hypothecatio 726.
 ὕψους, περί 772.
 Ἰγνευαί 349.
 időjegy 262.
 idők-tana 261. 366. 445.
 idillikus költészet 364.
 ἱερός 94.
 igealakok, történést kifejező 268.
 ige helye a mondatban 624.
 igeidők elmélete 261. 366.
 igeidők perfectiváló hatása 267.
Ilias 574. 618. 742. tropusai 56^a.
Imagines 431.
 imperfectum, igeikötős és igeikötőtlen 265.
 indusium 727.
 inspector mallei 727.
 integer 181. 784.
 interpolációk 696.
 intertiare 700.
 ión korszak 576.
 Iphigenia 625.
 Isidorus *Etymologiae* 40.
 Isis-kultusz 22.
 iskola, újalexandriai 616. antiochiai 616.
 Ἰσαλίη 163.
 Jahn, Otto 68. *Novellen aus Apuleius* 50.
 Jason 432.
 jelen, pszichologiai 446.
 jelentésváltozás 154.
 Jordan *Gesch. d. altchr. Lit.* 120. 617.
 Josephus Flavius 142.
 Juppiter 633.
 Juvencus 617.
 καίειν 742.
 Kalitsunakis *Neugriech-deutsches Gesprächsbuch* 139.
 Kallimachos *Ep.* 40. 4. 93. 328.
 Kallós Ede *Az írói kölcsönhatások* 356.
 κάλυμα 24.
 καλύπτρη 24.
 κάρηνα λύειν 99.
 καταρείουσα 139. 570.
 κατακαίειν 729.
 κεκρόφαλος 100. 101.
 keosi iskola 77.
 κερδαλή 164.
 Kirchhoff 81.
 Klimax Joannis 608.
 Kock *Fragm. com. Att.* 430.
 Kokondrios 155.
 kommentár 31.
 Konon Διηγῆσεις 197.
 Kont Ignác 449.
 Kora-Persephone elrablása 321.
 korinthusi levél 713.

- κοίθευον 23. 92. 99. 101. λείν 94.
 Kroll, *Die Attortumswissenschaft* 267.
 Kühner, *Ausf. Gramm. d. griech. Sprache* 158.
 Kyllene 350.
 κωνέη jelentés változása 161.
 Kypriis 322.
 labantzius 727.
 Lactantius *Div. Inst.* 243.
 Lallemand 225.
 Lang, Andrew 613. 638.
 Laonikos Chalkondyles kódexei 645.
 lapidem extremum movere 727.
 latin kiejtés 61.
 latinság, régi 258.
Legenda aurea 683. 757. 758.
 levéltudomány, ókeresztény 616.
 λεοντεία 164.
 lex Salica 699.
 Libanius 615.
 ligibulum 727.
 ligubulum 727.
 Lindsay W. M. 688.
 Linos-Adonis 321.
 linosdal 325.
 λιπερωήτες 33.
 líra, ókeresztény 617.
 Livius *II.* 32. 711.
 λόγος (varázsmondás) 421.
 Longinos 772.
 Löfstedt, *Philol. Kommentar zur Pe-
regrinatio Aetheriae* 44. 617.
 lucerna 633.
 Lukianos 140.
 Luna 633.
 lyd-aramæus bilinguis felirat 363.
 λύειν 28.
 λυκή 164.
 Lykurgos 92.
 Lysimachos-pénzek 282.
 Mæcenas 426.
 Mallobergus 700.
 Mariano-apostolicus 727.
 marineus 727.
 μαραθωνομάχος 576.
 Marchéna, José 225.
 Marcius Censorinus, L. 283.
 Marius Victorinus 616.
 Manólisz Triandaphyllidisz 609.
 Martianus Capella 625.
 μεγαλεπήβολος 142.
 Meibomius Henri 218.
 Meleager 625.
 melléknév substantivizálása 160.
 mellvédő szalag 99.
 μελίσθρα 322.
 Menander 351, 429. 616. 698.
 Menge *Das Gebärdenspiel in der
Odyssea* 439.
 Mercurius 633.
 metafora 571. 572. 577.
 metonymia 571. 572.
 μηλωτή 164.
 Meyer G. *Griech. Grammatik* 745.
 Milesiæ 51.
 Minucius Felix 13. 616.
 Minucius Thermus, Q., M. F. 283.
 mimus, bukolikus 331 γυναικείος 323.
 μίτρον 93. 101.
 μίτρον λείν 92.
 momentán actio 259.
 Mommsen 80.
 Moravcsik Gy. *A csodaszarvas mon-
dája a bizánczi iróknál.* 782.
 morbus collationis 42.
 μοσχέη 164.
 Moschos 92. 317. 333. 2. 73. 93.
 műfaj psychologia 439.
 mykenei toronypajzs 92.
 nagyszentmikl. kincs gör. felir. 755.
 Namatianus, Claudius Rutilius 357.
 nászruha 96.
 νεβροή 164.
 νεφέη 165.
 néma cselekvés 446.
 Némethy Géza 329., *Vergilius dor-
mitans* 203.
 népköltészet, újjörög 607.
 Nietzsche 422.
 Nikander 323. 328.
 Nissen, Heinrich 449.
 Noack, *Die Quellen des Tryphiodorus* 99.
 Nodot Ferencz 218.
 nodus Herculeus 91.
 Norbanus, C. 283.
 νύμφη 100.
 νυμφοκοσμέω 97.
 νυμφοστειν 97.
 nux miriadis 727.
 nyelvtörténet 261.
 objectivebb actiók 259.
 oblectabam 268.
 Odyssea 574. 694. *tropusai* 509.
 officium sigillationis salium 727.
 οείη 164.
 ókeresztény irodalom 56. 120. 614.
 Olympia 76. 436.
 ὄμβροη 164.
 ὄνειά 164.
 onolatria 15. 141. 205. 288.
 orgazda 727.
 Origenes-barátok 626.
 Orpheus 335.
 orphikus nézetek 421.
 oszk nyelv 203.
 Ovidius 35. 147. 154. 235. 237. 328.
culpája és errorja 603. 3. felesége
 604. *Metam.* 328. *Tristia* 600.

- Oxyrhynchus Papyri 349.
 pædagogium 13.
 pallacium 727.
 palliolium 727.
 pajzs, mykenei 92.
 palatinusi feszület 12.
 pannus 728. — sericeus 728.
 papyrus 283. herculaneumi 71. lele-
 tek 351. okmányok szótára 638.
 Papyrus-Mimaut 243.
 Paul *Prinzipien d. Sprachgesch.* 159.
 Paulinus Nolanus 617.
 Pausanias 197.
 patera 633.
 Passow *Popularia carmina* 607.
 παραλέη 164.
 Parmenianus 617.
 Pál apostol I. korinthusi levele 712.
 pásztorköltészet 316.
 Pecz Vilmos 627. tropus-tanulmá-
 nyai 385. 406. 569.
 penates 633.
 Penelope 694.
 Peisistratos athéni Homeros redac-
 tiója 281.
 perfectiváló præfixumok 261.
 Περγαμηνή 165.
 Persephone 320.
 Petersen, *Kunst des Pheidias* 101.
 Petronius 217. 286. 357. hamis szö-
 vegek irodalma 218.
 pénzverő-mesterek, római 283.
 Pfeiderer *Solrates u. Plato* 78.
 philhellenizmus 706.
 philisteus 728.
 Philolaos 79.
 philologia, ó-, közép- és újkori gö-
 rög 570.
 φιλοσόφος σκηναίος 577.
 Philostratos, id. 431.
 phiola 728.
 Phlossa 320.
 φοβούμαι 265.
 φόβου αρχή 694.
 φόρησεν 265, 370. 446.
 φυλακτήρια 421.
 Pindaros 385. 403. 573. 574. 579.
Ol. 9. 90. 93. tropikája 569.
 Pipazaro 727.
 pipertorium 728.
 placitum 700.
 Plaetorius Cestianus, M. 283.
 Platon 74. 78. 163. 184. 186. 448. 625.
Gorgias 463. B 166. *Phaedon* 617.
 Plautus 203. 217. 261. 270. 612.
Menaechmi 591.
 Plinius 89. 197.
 Plutarchos 17. 18. 423. 759. π. Ἴσδο; 30. 17. és Apion viszonya 205.
 Poimandres 241.
 poledrum 700.
 Poliziano, Angelo 277.
 Pollux 3. 36. 100.
 Polybios 423, 624.
 Pompeji ásatások 632.
 Pomposianus 198.
 porta principalis 632.
 Posidonius 355.
 posteriores 728.
 postulatorius 728.
 Priapus 287.
 præcucurri 261.
 præfatio critica 600.
 præpositiók ékezése 385.
 Praxiteles 317.
 Preisigke Fr. 638.
 Prellwitz *Etym. Wbuch d. griech. Sprache* 745.
 principalis 728.
 Propertius 329.
 Protagoras 70.
 protome 633.
 prohymnium 323. 327.
 proverbium-irodalom 347.
 Prudentius 616. 617.
 psephisma 761.
 Pseudo Lucianus Λούκιος 51.
 ψέγος 276.
 Psyche 625.
 Ptolemaios és Arsinoe 317.
 puritanismus 426.
 punctualis actio 260.
 Pythagoras 77.
 quadriga 634.
 Quinet *Vie et mort du génie grec* 317
 Quintilianus 155.
 rachineburgius 700.
 Rangavisz A. R. 609.
 realizmus a hellenisztikus művé-
 szetben 317.
 reambulatorium 728.
 Reinach, S. *Cultes etc.* 141.
 Reitzenstein, R. 50. 246.
 reservaculum 728.
 Révay József 141. 284.
 richtarus 728.
 richtaratus 728.
 risius 728.
 Rigasz-dal 609.
 Ring Mihály 570.
 Ritschl 423.
 Robert, Carl 350. *Studien zur Ilias* 92.
 Roemer *Die neueste Offenbarung* üb.
Aristarch 693.
 Rohde, *Psyche* 101.
 Rothe, Carl 204. *Die Ilias als Dich-
 tung* 280. 693.
 rota 728.

- Rubrius Dossenus, L. 283.
 Ruelle, Charles Emile 449.
 Rufinus 616.
 Rutilius Namatianus, Claudius 357.
 Samter *Geburt, Hochzeit u. Tod* 30.
 Sanctius *Minea* 156.
 Sappho (Bergk 62.) 323.
 sardesi ásatások 363.
 satyrdráma 349.
Satyricon 217. színhelye 286.
 scaphium 728.
 Schellert *De Apollonii Rhodii comparationibus* 386.
 Schreiber, Theodor 449.
 Secundus (Languidus . . .) 235.
 Seeck 693.
 Seneca 424. *de ira II, 31.* 712.
 Serapis-kultusz 22.
 Set 17.
Sethianische Verfluchungstafeln 17.
 sigillatio salium 728.
 Sigalas Συλλογή 607.
 Silenos 349.
 σκηνικός φιλοσόφος 577.
 Skutsch F. 43. 180. 203. 336. 449.
 Sokrates 78.
 Solomos-corpora 609.
 Solon (11. Bergk.) 332.
Somnium Scipionis 356.
 Sophokles 72. 78. 163. 385. 571. 572. 574. *frg. 527.* 73. Ἰχνηυταί 349.
 szókincse 351. tropusai 569.
 σωτηρία 242.
 σφραγιστάι 21.
 spionatus 728.
 Steinthal *Einleitg. in die Psych. u. Sprachwissenschaft* 155.
 stichomythia 350.
 stoa 355. 425.
 stuba pistoria 729.
 Studniczka, *Beiträge zur Gesch. d. altgriech. Tracht* 24.
 subcorporale 729.
 subductura 729.
 subjectivebb actiók 259.
 Suidas 16.
 Sulpicia 329.
 Sulpicius Severus 617.
 συμμεις 770.
 sutura 729.
 számárfejű isten 12.
 személyjegyek 447.
 szórend, latin-görög 623.
 szűz istennők 771.
 synekdoche 571.
 Synesios, Φαλάκρας 715.
 synkretismus 421. pogány-keresztény 615.
 tabula lusoria 729.
 Tacitus 759. *Hist. 5. 3. 15.*
 Tammuz isten 321.
 ταρχεῖν 742.
 ταρχεῖα 744.
 tataulás 96.
 tau-kereszt 22.
 ταυρέη 164.
 technologia, antik 352.
 τέχνη ellipsise 165.
 tegumentum 729.
 teknősbéka-rejtvény 350.
 temetés Homerosnál 742.
 Terentius 203. *Adelphoe 6—10.* 181. *Heautontim.* 180. 783.
 terminologia, ant. iparművészeti 352.
 terreferi 729.
 τεραῖνω 745. 747.
 tertium comparationis 570.
 Tertullianus 13. 205. 615.
 testimonium 700.
 tetradrachmon 282.
 Thales 76.
 thasosi pénzek 282.
 theca plumaria 729.
 Theokritos 92. 316. 327. és Herondas 363.
 Theodoros 773.
 Theodosius 615.
 Theon grammatikus 349.
 Theophanes 163. 624.
 thermopolium 633.
 thesmophoriák 771.
 P. Thewrewk Emil 325. 333. 338. 687.
 thobale 729.
 Thukydides 77. 624.
 Thumb *Handb. d. ngr. Volkspr.* 609.
 Tibullus 328. *de amore Sulpiciae* 329.
 Timberius rhetor 155.
 Ticene 46. 206.
 Titius, Q. 283.
 Titurius Salinus, L. 283.
 τῶξου θέσις 694.
 tractatorium 729.
 τραγῆη 164.
 Trasymachos 448.
 traui Petronius-kódex 217.
 Triandaphyllidisz Manolisz 609.
 τριβῆ ellipsise 165.
 Trikupisz Spyr. 609.
 Τροτῆς κρήδεμνα 26.
 tropika, összehasonlító 569.
 tropusok 385. anyaga 571. tárgyalási módja 570. kettős 580. három 580. Homerosnál 204.
 Tryphiodorus Ἰλίου ἐλωϊας 93.
 Tychenem 46. 206.
 Tycho 206.
 tympanon 633.
 Typhon 16. -kultusz 17.

- újalexandriai iskola 616.
 újjörög helyesírási szótár 142. nyelv
 139. népköltészet 607.
 umbriai nyelv 203.
 Valerius Maximus 197.
 vallus 729.
 varázshymnusok 21.
 varázspapyrus 421.
 Vári Rezső 617. 662.
 Venus Pompeiana 631.
 Vergilius 148. 235. 238. 238. 330.
 594. 617. *Ecl.* X. 329. magyar
 fordításai 229.
 versus Leonini 347. caudati 347.
 unisoni 347.
 vervex 700.
 vestiarius 634.
 Victorinus Marius 616.
 vígjáték, újattikai 351.
 Viravsky *O metafore u Homera a*
Apollonia Rh. 386.
 vitia orationis 156.
 Volteius, M., M. F. 283.
 Wackernagel, *Götting. Festrede* 266.
 Wagner *Réjiségtan* 436.
 Waltz 286. *Rhetores Graeci* 155. 182.
 waynakatus 729.
 waynicatus 729.
 Wessely *Griech. Zauberpapyrus* 421.
 Westermarck *Origine du Mariage*
 92. 96.
 Whitney *Leben u. Wachstum der*
Sprache 157.
 Wilamowitz 335. 351. 693. *Text-*
gesch. d. griech. Bukoliker 324. 327.
 Wundt *Völkpsychologie* 258.
 Ξένησις-εζικlus 608.
 Xenophon 186. 448. 624. *Memor.* II.
 3. 18.
 Y mint titkos jel 20.
 Zeller Eduard 174. *Platon-tanulmá-*
ngai 184. *filozofia-története* 185.
 Zenon 77.
 Zink *Der Mytholog Fulgentius* 43.
 Zonaios 155.
 ζώνην λύνει 102.
 ζωστήρ 92.
- II. Magyar philologia.**
- Abafi Lajos 147. 231. 239. 749. 750.
 Acsádi Ignác 415.
 Adorján Boldizsár 55. 56.
 Ady Endre 52.
 Ágai Adolf 678.
 Alexander Bernát 682. — *Shake-*
speare drámái műformája 117.
 Alszeghy Zsolt 188.
 Ambrus Zoltán 10.
 Andrád E. 211. 592. — *Zrínyi* 210.
 Andrád Sámuelnél a Godiva-monda
 638.
 Ányos Pál 147. 187. — és Dayka 238.
 — költészete 284.
 Aranka Shakespeare-ford. 118.
 Arany János 201. 341. 342. 411. 419.
 429.
 — epikája 581. — ismeretlen verse
 212. — nagykőrösi eperfája 410.
 — *Bolond I. I.* éneke 361 s k. —
 Borritéz 608. — *Buda H.* 36. 411.
 — *Csodaszarvas regéje* 198. — *Da-*
 liás Idők 573. — *Jóka ördögének*
 forrása 438. 439. — *Katalin-kéz-*
 irat 628. — *Rab gólya* 716. —
 Toldi 304.
 Arany-Gyulai népkölt. gyűjt. 409.
Argirus hist. és földolg. 780.
 Árkosi János énekeskönyve 53.
 Attila-monda 410.
Aurora 750.
 Babits Mihály 52. 112 s k.
 Bachich József, *Saidár és Rurik* 209.
 592. 599.
 Badics Ferencz 34. s k. 682.
 Bajza József 145. 148. 239. 248. 291
 419. 443.
 Balassi Bálint 177. 635.
 Bálint Aranka 249.
 Ballagi Aladár 152.
 Balogh István 781.
Bankóleánya 608. 634. — forrásai 104.
 Bánóci József 248.
 Barakonyi Ferencz 635.
 Bárány Boldizsár 209. 211.
 Barkassy Á. *Zrínyi* 210. 592. 598.
 Baróti Szabó Dávid 84. 146. 147.
 237. 412. 436.
 Baróti Sándor 84. 88. 590.
 Bartók Lajos 341.
 Bartzafalvi Szabó D. 63.
 Basilius István 176. 177.
 Batsányi János és neje 436.
 Batthyány-kódex 174. s k.
 Bayer József 116. 209. 210. 359.
 Békésy Károly 55.
 Beöthy Zsolt 470. 682. — *Shake-*
speare hatása a magy. irod.-ra 117.
 Berczik drámái 140. 375.
 Bernáth Lajos 781.
 Berzeviczy Alb. Shakesp.-probl. 117.
 Bessenyei György 84. — Pontyi 612.
 Bethlen Ferencz 301.
 Binder Jenő 721. s k. 782.
 Birkás Géza 57.
 Bod Péter 63.

- Bodon Ábrahám 707.
 Bodrogi, Al-shakespearei drámák 118.
 Bodnár Antal 148.
 Bodnár Zsigmond 748.
 Bodor Aladár 433.
 Bogáthi 177. — zsoltaírainak kéz-
 irata 716. 790. — kódex 53.
 Bognár Teofil 782.
 Boruth Elemér 272.
 Bornemisza, *Eledzár* 444.
 Bölöni Farkas Sándor 84. 301.
 Brassai Sámuel 301.
Bujdosó Rákóczi 409. 441. 442.
 Calepinus szótára 189.
 Császár Elemér 59. 145. 188. 231.
 237. 598. 612. s. k. 641. 710. —
Anyos Pál 284.
 Császár Ferencz 201.
 Csegei névtelen: *Effectus amoris* 781.
Cselvay Akos 593. 600.
 Cserey Farkas 82.
 Cserey Miklós 87.
 Cserhalmi H. Irén 739. 740.
 Csery Péter 590. — *Otto, Zindi* 592.
 598. — *Zrínyi* 592. 599.
 Csokonai 148. 149. 153. 201. 209.
 228. 239. 240. — *Nyjít ki nyája-*
san ... 60.
 Czakó Zsigmond 201.
 cigány a magy. irod.-ban 376.
 Cziriék Mihály 152. 153.
 Czöbel Ernő 438.
 Czövek István 591. — *Nádasdy* 592.
 598. *Valóságos világban* 598.
 Dávid Ferencz 170. s. k.
 Dayka Gábor 58. 188. — születés-
 napja 140. — költészete 145. s. k.
 226 s. k.
 Déryné 300. 301. 302.
 Dessewffy József 82. 89.
 Dézsi Lajos 118. 778. 781.
 Dobay György, *Bakonyi történetek,*
László és Lajos, Élesdi, A szeretet
érzései 593. 599.
 Dobrossy István 738.
 Dózsa Dániel, *Tündér J.* 781.
 Döbrentei Gábor 88. 420. — élete
 és működése 433. 434.
 Dugonics András 34. 83.
 Dux Adolf 605.
 Egressy Gábor 301. 302.
Elek-legenda 757.
 Endrődi Sándor 682. 683.
 Endrődy János 272.
 Engel, J. Ch. (történetíró) 383.
 Enyedi, *Gismunda* 118.
 Eötvös 753. — első beszédei 706.
 Erdélyi János 201. 249. 409. 716.
 Erdélyi Pál 173. 178. 228. 635.
 etymologiai szótár 789.
 Esztegar László 149.
 Farkas Ferencz 596. — *Éj diadalma*
 598.
 Fáy A. 420. 753. — *Béltékny-ház* 587.
 Faludi 34. 36. 683.
 Fekete János gr. 622.
 Feld Mátyás 781.
 Ferenczy Ferencz 52.
 Ferenczy István levelei 420. 421.
 Ferenczi Zoltán 56. 116. 118. 144.
 635. 636. 682. s. k. 708.
 Földi József 88. 187. 228. — nyelv-
 könyve 63.
 Gaál Gy. 409. — *Märchend. Ma-*
gyaren 443.
 Gálos Rezső 200. 642.
 Garay János 201. 248. 291. — *Ár-*
boczának forrása 140. — *A két*
holló 211. 212.
 Gárdonyi Géza 781.
 Gáspárich Mária 143.
 Gerando, Antonine 621.
 Gombócz Z. 789. — *Nyelvtörténet és*
lélektan 159.
 Gragger Róbert 231. 716.
 Greguss Á. 211. 586. — Bauernfeld-
 ről 8. 9.
 Gulyás József 781.
 Gvadányi 201. — *Notárius* 149.
 Gyalokay Mózes, *A király és orrosa*
 730. 740.
 Gyergyai, *Árgirus* 780.
 Gyöngyösi 237. 779. — tanuló évei
 139. — művei 34. s. k.
 Gyulai Lajos 298. s. k. 433.
 Gyulai Pál 290. 292. 382. 409. 666.
 s. k. 672 s. k. 681. 685. 731. — *Bírá-*
latok 341.
 Haller, *Hármas hist.* 758.
Halottú Beszél és Könyörgés 756.
 Havas Adolf 56.
 Hegedüs István, Shakespeare szo-
 nettjei 117.
 Heller Bernát 411. 417. 419.
 Helmecey Mihály 88. 438.
 Heltai Gáspár 170. 171. 174 s. k. 683.
 helyesírás 449. 450.
 Herczeg Ferencz 341. 342.
 Herrmann Antal 288. 289.
 Holosovszky Imre 59. — *Hutsa* 598.
 P. Horváth Adám 87. 88. 409.
 Horváth Balázs (nekrológ) 436.
 Horváth Cyrill 272. 748. 757.
 Horvát István 443.
 Horváth Mihály 143. 621.
 Huszár Gál 174.
 Ilosvai Selymes Péter 414.
 Ilosvay Sámuel, *Palugyay* 593. 600.

- Náray Antal, *Máté vára* 593. 600.
 Négyesy László 187.
 Némethy József, *Pokolkői* 598.
 népies alakok 611.
 nyelvtan, rendszere 44.
 Pákh Albert 69.
 Pál András énekeskönyve 53.
 Pálffy Albert 201.
 Palocsay György 35.
 Pap Károly 415.
 Pápay Sámuel 85.
 Páriz, Pápai 412. 986.
 Pekár Károly 347.
 Péchi S. énekeskönyve 53. 339. 340.
Pesti Hírlap 752. 753.
 Péterfi Jenő 345. 685. 733.
 Petőfi 52. 130. 144. 287. 292. 419.
 423. — Svédországban 201. — és
 Bürger 208. — hazafias lírája 202.
 — a magyar írókról 201. — *Dicső-
 séges nagy urak* 54. — *János vitéz*
 581. 781. — *Tündérdalom* és Byron
Dreamje 635.
 Pétzeli József 238.
 Pintér Jenő 682. 683.
 Piskolti István, *Árgirus* 781.
 Podmaniczky Frigyes 6. 141.
Politikai Ujdonságok 69.
 Rakodezay Pál 672.
 Ráday Gedeon 34. 84. 88. 187. 228.
 Ráskay G. széphistóriája 104. 109.
 református énekek 432.
 Révai Miklós 63. 686.
 Révai Sándor 758.
 Reviczky vall. költ. 284.
 Riedl Frigyes 588.
 Rimai János 187.
 Rózsa I., *Vassziklai Fridolin* 596. 598.
Rózsaszínű gyűjtemény 591.
 Rozsnyai Dávid 272.
 Rumy Károly 710.
 Salgó I. *Shakespeare lelki betegei* 118.
 Salamon Ferencz 671.
 Sándor István 412.
 Schlägli magyar szójegyzék 436.
 Sepsy Károly 140.
 Simai Ödön 412.
 Simonyi Zsigmond 682. 683. — *Né-
 met-magyar szólások* 752.
 Sípós Pál 82.
 Spetykó Gáspár 143.
 Stuller Ferencz 706. 707.
 Sükey Károly 5.
 Sylvester János 683.
 Szabó Károly 444.
 Szabó Sámuel 591. — *Klementi Laura*
 599. — *Zoriada* 599.
 Szaitz Leó 150.
 Szalay Mihály 438. Szamota István 436.
 Szántó (Arator) István 190.
 Szász Béla 272.
 Szász Károly (id.) 297. s k. 379. 383.
 Szász K. 362. — Dante-ford. 114. 115.
 Szeberényi Lajos 687.
 Széchenyi Ferencz gr. 310.
 Széchenyi István 56. — Kazinczy
 hatása 83. *Garat* 752.
 Széchy Károly 251. 311. 312. 433.
 Szegedi Gergely 172 s k.
 Szegedi Veres G., *Titus és Giszippus* 230.
 Szegedy Rezső 415. 416.
 Székely István 174.
 Székely József 582.
 Székely Sándor, A. 781.
 Széll Farkas 635.
 Szemere Bertalan 686.
 Szemere Pál 88. 149. 201. 248. 686.
 — forrásai 358. s k.
 Szemere Miklós 272.
 Szezezi Molnár Albert 340. 686.
 Szentiváni Mihály 301.
 Szentgyörgyi László 611.
 Szentjóni Szabó 187. 188. 359.
 Szentkláray Jenő 442.
 Szentmiklóssy Alajos 89.
 Szerdahelyi György 117. 680.
 Szigetvári Iván 778.
 Szigligeti 583. 611. 781. — népszin-
 művei 737. — *Amerikai* 678. — *Gerő*
 739. *Rózsa* 5. — *Strike* 678. —
Struensee forrásai 730 s k. *Trón-
 kereső* 679. 731.
 Sziklay János 611.
 Szilády Áron 104. 172. 173. 339.
 340. 415.
Szilágyi és Hajmási szász változatai
 288 s k.
 Szilágyi Sámuel 188.
 Szily Kálmán 190.
 színészet, kolozsvári 301.
 Szinnyei József 626. 749.
 szombatos kód, bibliogr. 53.
 Szőke Ambrus dala 409.
 Szűgyi József 432.
 Teleki József gr. 149. 622. 709. .
Téli-nyári könyvtár 591.
 Thaly Kálmán 409. s k. 441. 442.
 Thordai János 177.
 Thuróczy krónikája 684.
 Tinódi Sebestyén 112. 779. — élete
 413. s k.
 Toldy F. 34. 60. 145. 188. 201. 292.
 301. 382. 420. 443. 686. 687. 748.
 Tolnai Lajos 433.
 Tolnai Vilmos 716.
 Tompa M. 201. — és a biblia 417. —
 kéziratái 785. *Bosnyák Zsófia* 638.

- Tormássy János, *Brendt* 596. 599.
 Tóth Béla 605.
 Tóth Kálmán drámái 581. s k. 666.
 s k. — *Dobó Katicza* 670. s k. —
Egy királyné 666 s k. 741. 742. —
Harmadik magyar király 669 s
 k. — *Király házasodik* 672. s k.
 — *Kis hőbortos* 680. 681. — *Nők az*
alkotmányban 676. s k. — *Ördög*
párnája 678. s k. — *Utolsó Zách*
 583. s k.
 Ungvárnémeti Tóth László 84.
 unitárius énekeskönyvek 170. s k.
 Uzoni-Fosztó, *Hist. ecel.* 170. 178.
 Vachott Sándor 143. 201.
 Váczy János 91. 750.
 Vahot Imre 143. — *Farsangi iskola*
 678.
 Vajda Péter 201. — és a német ro-
 manticizmus 247. s k. 304. s k.
 — *Attila haldla* 314. s k. — *Buda*
 311 s k. — *Hildegunde* 314. s k.
 — *Társai Bende* 304. s k.
 Vályi Nagy Ferencz 188. 325.
 Várfalvi Nagy János 170. 171.
Vásárhelyi Daloskönyv és a Bankó
leányáról 634.
Vasárnapi Ujság 69.
 Verseghy 147. 228. — *Almarék* 592.
 598. — *Búcsúzás* 58. 641. 723. —
Klárakához forr. 710. — *Szerelem*
gyerm. 612. — *Vak Béla* 592 598.
 Versényi György 781.
 Vida László 84.
 Virág Benedek 87. 88. 147. 148. 187.
 Visnovszky Rezső 120. 781.
 Vitkovics Mihály 85. 146. 147. 187.
 Vörösmarty 52. 117. 201. 249. 250.
 438. 443. 871. — dramaturgiája
 684. 685. — *Salamon* 292. — *Szép*
Ilonka 200. — keletkezése 290 s
 k. — *Zalán* 411.
 Weber Artúr 741.
 Werbőczy, *Corpus iuris* 413.
 Wesselényi Miklós 298 s k. 384.
 Zeyk Miklós 297 s k.
 Zichy Antal 752.
 Zolnai Béla 200. 290.
 Zólyomi Szabó János 35.
 Zrinyi 414. 779. — *Zrinyiadisz* 689.
- III. Germán philologia.**
- Abraham a Santa Clara 310.
 Addison 623.
 Akenside 623.
Annalen der Literatur 591.
 Armin 308. — A.-Brentano *Des Kna-*
ben Wunderhorn 108.
 Bauernfeld vígjátékai a magy. szín-
 padon 1. s k.
 Baumgarten 416.
 Bedingfield 623.
 Beer, M. *Struensee* 730 s k.
 Berger Philippe 448.
 Bierbaum 52.
 Björnson 354.
 Blair Hugo 581.
 Bleyer Jakab 248.
 Blumauer 228. 236. 237.
 Boie, H. Ch., *An die Rose* 60.
 Bolte, J. 119. 721.
 Bornschein, D., 588. — *Struensee* 730.
Zymdi 590.
 Bouterweck 416.
 Böhme, F. M. 358.
 Böhme, Jakob 307.
 Börne 48. 249.
 Brandes 47. 252.
 Brentano 248. s k. 304. 308.
 Broecks 273. 279.
 Bulwer 301.
 Burdach 386.
 Busch, W. 702.
 Butler, *Hudibras* 623.
 Bürger 151. 187. 236. 360.
 Byron 623. 628. — *The Dream* 636.
 Cambridge 623.
 Carlyle 143. 250. 256. 372.
 Carriere, M. 626.
 Carrington, H. 703.
 Christen, A. 702.
Chronicum Anglicum 638.
 Clauren 248.
 Coleridge 623.
 commedia dell' arte 704.
 Cramer 588.
 Croxall 623.
 Dehmel 52.
 Dickens 343. 594. — élete és művei
 38. 39.
Die Margarethen-Insel (1805) 209.
 Dorothea 304.
 Dressler, E. C. 60.
 Dryden 424.
 Ebner-Eschenbach, M. 435.
Edda 776. 777.
 Eichendorff 148. 304. 308.
 Ekkhard (I. és IV.) 313.
 Erk-Böhme, *Liederhort* 711.
 Ernst, O. 702.
 Eschenburg 711.
 Eyb, Albr. v. 120.
 Fichte 249. 251. 315.
 Flamand, J. 741.
 Fontane 250. 435. 702.
 Fouqué 127. 248. 306. 316.
 Frankl, O. 703.

- Frenssen, G. élete és művei 188. 189.
 Freytag 581.
 Gartner, Th. 782.
 Gay 623.
 Gedike 63.
 Gessner 183. 273. 360. 632.
 Gildemeister 115.
 Gleich, A. *Jetta, Wolfsthal, Eisenfels, Waldraf, Höllenstein, Wendelin* 596. 598.
 Gleim 151. 187. — *Solly* 710.
 Godiva-monda 636.
 Goedeke 588.
 Goethe 126. 128. 146. 165. 187. 189. 196. 228. 236. 237. 251. 279. 280. 301. 308. 309. 372. 373. 435. 589. 594. 642. 702. — jellemrajza 688. s k. — és Hebbel 198. s k. — *Gotz* 588. 721. 722. 728. 783. — *Urfaust* 435. — *Wilhelm Meister* 304.
 Gotter 60. 188.
 Gottsched 63.
 Gräffer, F. *Gallerie* 590. 591. 598.
 Grillparzer drámái magyarul 10.
 Grimm-testvérek 408. — mesék 775. *J. D. Gramm.* 157.
 Grimmelhhausen, *Simplicissimus* 304.
 Groth 189.
 Grün, A. 702.
 Gutzkow 48. 49.
 Haape, W. 721 s k.
 Hagedorn 279.
 Hamann, H. 775.
 Haller 273. 279.
 Hamerling pesti pályázata 360.
 Hammer-Purgstall 307.
 Hauff 252.
 Haupt 435.
 Hauptmann, Gerhart 354. 435.
 Hayn 252.
 Heilborn, E. 141.
Heimatkunst 189.
 Heine, Emil 437.
 Heine, H. 48. 249. 251. — ifjúkora 127. — újabb művei 436. 437.
 Heinrich G. 118. 189. 311. 715. 781. 782. 789.
 Heinse, *Ardinghello* 304.
 Herder 63. 83. 188. 249. 273. 416. 417. 778. — munkái 704.
 Hermes, J. T. 359.
 Heusler 366.
 Heyse, P. 354.
 Hildebrandt, *Saladin* 309
 Hoffmann, E. T. A. 250. 252. 306. 308. 642.
 Hoffmann v. Fallersleben 358. 360. 641. 711.
 Hölty 236. 237. 251. 273. 360.
 Höst, J. K. 741.
 hősmonda, német 776.
 Huch, R. 252.
 Humboldt W. 248. 254.
 Ibsen 346. — drámái 200. 594.
 Iffland, 310. — *Dienstpflicht* 703.
 «Ifjú Németország» 47. 248. s k.
 Immermann 249.
 irodalomtört., német, a XIX. sz.-ban 702.
 Jacobi, *Iris* 710.
 Jenisch 63.
 Jenssen-Tusch, G. F. 741. 742.
 Jespersen, angol nyelvtan 62.
Jodocka v. Ilgendorf 210.
 Jonson, Ben 622. — magyar vonatkozásai 206.
Jugend 52.
 Junghans 641.
 Kattentidt, L. 730.
 Keats 250. 623.
 Keller, Gottfried 195. 435. 702.
 Kerndörffer 588.
 kísérteti történetek, német 594.
 Kleist, H. 187. 435.
 Klinger 435.
 Klopstock 63. 273. 279. 435. — *Messias* 631.
 Knebel, *In bekannter Melodie* 59. 641. s k. 721 s k.
 Knoller, R. 206.
 Korn, Ch. H. *Canut, Pontiss* 590. 598. *Isabelle* 598.
 Kotzebue 6. 248. 360.
 Köhler, Reinhold 614.
 Körner 248. 302.
 Körte, W. 710.
 Krug 416.
 Kuffner 306.
 Lachmann 435.
 Landau 119.
 Laube, H. 48. 49. 249. *Struensee* 731.
 Lee, A. C. 119.
 Lenau 702.
 Lenz 435.
 Lessing 129. 416. 684. 704. — iránydrámái 354. — *Juden, Nathan* 704.
 Lewis Gismunda-drámája 120.
 Liebrecht, F. 637.
 Lindau, *Gräfin Lea* 703.
 Locke 249.
 lovagregények, német 590.
 Ludwig, Otto 435.
 Luther 174. 366.
 Matthiesson 188. 237. 359. 360.
 Melanchton 174. 366.
 Mendelssohn 703. 704.
 Menzel 47. 49.

- Meredith komikum-elm. 39. 40.
 Meyer, C. F. 189.
 Meyer, H. G. 626.
 Milton 623. — *Comus* 622.
 Minor, Jakob 449.
 Morell, K. 730.
 Moritz, K. Philipp, *Anton Reiser* 304.
 Mörike 250.
 Mundt 48. 49.
 Müller, A. 248.
 német kézír. leltározása 366. — nyelvi
 kérd. 782. — újabb líra 279. 280.
 Neuburger, P. 437.
 Nibelung-ének 313.
 Novalis 249. s k. 304. s k. 316. —
 jegyese 250. — hazánkban 140.
 Oer, M. v. 48.
 Paoli, B. 702.
 Pfeffel 188. 360. — *Tobakspfeife* 714.
 715.
 Pfranger, *Mönch v. Libanon* 703.
 Philips 623.
 Pichler Karolina 606.
 Pitt 623.
 Poe, Edgar 250.
 Pope 126. 152. 235. 623.
 Prahl 711. 721.
 Proelsz 47. 48.
 Radcliff Anna regényei 590. — *Ade-
 line* 598.
 Ramler 149. 187. 189.
 Ramsay 623.
 Richter, J. P. 642.
 Roethe 366.
 Rohde 422.
 romanticizmus 247. s k.
 Rosselti, Dante G. 250.
 Ruskin 367.
 Rückert 307.
 Salis 188. 237.
 Salus 52.
 Scherer, W. 69. 435.
 Schiller 231. 248. 253. 254. 302. 308.
 360. 412. 589. 594. 642. 734. 742.
 — *Demetrius* 731. — *Fiesco* 736.
 — *Geisterschei* 588. — *Karlos* 735.
 740. *Räuber* 588. — *Wallenstein*
 782. 735.
 Schlegel, A. W. 196. 254. 312. —
 Fr. 248. s k. 304. 307. 308. 684.
 Schlesier 48. 49.
 Schmidt, Erich 366. 434. s k. 703.
 Schmidt, Hermann 310.
 Schneider, L. karmester 641.
 Schubart 279.
 Schuchardt, H. 782.
 Schwering, G. 436. 437.
 Scott, Walter 249. 301. 623.
 Shakespeare 190. 302. 332. 354. 424.
 433. 623. 684. — *Coriolanus* 586.
 — *Hamlet* 632. — *Lear* 2.
Shakespeare-Tár, magyar 116.
 Shelley 253. — hatása 622.
 Shenstone 623.
 Southey 623.
 Spee, Fr. v. 279.
 Spiess, C. H. 588. — *Petermännchen*
 595. 598.
 Spitteler 195.
 Steele 623.
 Steig, R. 705.
 Stieglitz, Ch. v. 49.
 Stolberg, Fr. 148. 235. 251. 273.
 Storm, Th. 626.
 Sturm u. Drang 252. 279. 435. 737.
 Suphan, B. 705.
 Swinburne 250.
 Tennyson 637.
 természetérzék angol költőknél 273.
 Thomson, *Seasons* 273.
 Thümmel 188.
 Tieck 248. 249. 252. 304. 305. 312.
 684. — *Sternbald* 308.
 Tiedge, Ch. A. 58.
 Töpfer, *Empfehlungsbrief* 12.
 Uhland 248. 249. 435.
 Uz 151. 187. 188.
 Varnhagen 49. 128.
 Vierordt 195.
 Vogl, N. Joh. 438. 439.
 Vulpius 588. — *Hulda* 595. 598.
 Wagener, S. Ch. 596. — *Gespenster*
 598.
 Wagner, R. 435. 691.
 Wallace 118.
 Waltharius monda 316.
 Walther v. d. Vogelweide 279. 306
 Walzel 2 2.
 Weber, V. *Sagen* 588.
 Werner, Zacharias 309 s k. — *Attila*
 310 s k.
 Werthes, C. 210.
 Wesley 623.
 West 623.
 Widmann 195.
 Wieland 118. 146. 187. 228. 235. 248.
 273. 360. 631. — *Dschinnistan* 307
 Wienbarg 48. 249.
 Wilkie 623.
 Winkelmann 308.
 Wolfram v. Eschenbach 304. 306.
 Wordsworth 623.
 Yolland, *Shakespeare kora* 118.
 Young 251. 632.
 Zahn 195.
 Zschokke 588.
 zsidó a német költ.-ben 703. 704.

IV. Román philologia.

- Alexics György 755.
 Aretino 119.
 Anorbe Gismunda-novellája 119.
 Arnould, A. 730.
 Balzac 343. 788.
 Barbier, P. 730.
 Batteux 149.
 Bédier 124.
 Beroaldo 119. 120.
 Bertraut, J. *Jeune fille* 779.
 Bezard Lucien 449. 788.
 bibliografia, francia nyelvű, ma-
 gyar 620.
 Boccaccio 119. 625.
 Bonini *Giustizia* 277.
 Brifaut 45.
 Brunetière 45. 123. 777. 778.
 Carmontel, *Distraint* 643.
 Cain, Georges 255. s k. 371. s k.
 Calderon 625.
 Cardonne 231.
 Celakovsky 250.
 Chateaubriand 780. — élete és művei
 696. — tanulmányok 123.
 Chénier, A. 273. 723.
 Cherbuliez 52.
 Claretie, J. 257. 274. 372. 621.
 Colardeau 149. 151. s k. 226. 228.
 235.
 Comte 123.
 Condorcet 372. 373.
 Corneille 427.
 Dante magyar ford. (Babits) 112.
 Darmsteter, *Vie des mots* 159.
 Daudet 343. 344.
 D' Aulnoy, *Contes, Cabinet* 307.
 Delille 35.
 De Lisle 45.
 Descartes 759.
 Dumas (id.) 343.
 Dumas (ifj.) 45. 343.
 Faguet 123. 274. 759. 760.
 Fontane 697.
 Fournier, N. 730.
 Foa, Eugénie 140.
 France, A. 274. 372. 373. *L' îles des*
Pinguins 204.
 francia nyelv hanyatlása 273. s k.
 Gautier 38.
 Gerber, *Die Sprache als Kunst* 157.
 Gilbert 282.
 Giraud, J. 723.
 Gomez, Mme de 683.
 Goncourt testvérek 780.
 Gotheron 282.
 Gracian 683.
 Guarini 148. 235.
 Guillaume, J. 730.
 Helvetius 249.
 Hugo, V. 45. 123. 301. 302. 427.
 684. 689. 788. *Ruy Blas* 739.
 740.
 Joubert 697.
 Karl Lajos és Cain 255. s k. 371. s
 k. — és Bertaut 779.
 Lafontaine 625.
 Lamartine 253. 788.
 Lanson 123. 124. 275. módszere 777.
 Lebrun 45.
 Lemaitre 282.
 Levallois, Jules 621.
 Longon 788.
 Maeterlinck 250. 253.
 Marmontel 632.
 Marot, C. és Mária királyné 57.
 Maupassant 594. 595.
 Meurice, P. 730.
 Millet 621.
 Molière 281. 612. 723. 779.
 Mondésir abbé 124.
 Montaigne 424.
 Montesquieu 759.
 Mouton 372. 373.
 Musset, A. egy költ. nek forrása
 641. s k. 721. s k.
 Niceforo 274
 olasz-magyar szótár 115.
 Paris, Gaston 427. 757. 758.
 Pascal 759.
 Pasiello, *Szép molnárné* 360.
 Petrarca 187. 683.
 Petrocchi olasz szótára 116.
 Pixérécourt 621.
 Prévost 372. 373.
 Rabelais 277.
 Racine 256. 277. 427.
 Regnard mint Molière utánzó 281.
 Renan 123. 344.
 Ricchi, Agostino *Tre tiranni* 277.
 romanticizmus, francia 45.
 Ronsard 723. — származása 787.
 Rousseau 89. 187. 696. — mint
 moralista 758. — művei 759. —
 és Sauttersheim 605. — *Confessions*
 697.
 Roux de Lincy 102.
 Rupès, G. 643.
 Saint-Beuve 45. 285.
 Saint-Pierre, B. de 696.
 Saineau 274.
 Sardou 256.
 Schwob Guieysse 274.
 Secibe, E. *Bertrand* 730. 738. 739.
 Srgrais 235. Troisième eclog 149.
 Sirven 286.

- Stael, Mme 286. 309.
 Sztipszky Hiador 178. 179. 755.
 Taine 45. 123. 256. 372. 373. 777.
 778. — *Grandloge* 780.
 Tharaud, J. J. 621.
 Todoreszku-törödék 180.
 Toldo 282.
 Trissino, *Simillimi* 277.
 Verlaine 52. 250.
 Verne, Jules 621.
 Vigny 788.
 Vinet művei 285. 286.
 Vogüé 123.
 Voltaire 77. 89. 759.
 Yves-Plessis 274.
 Zola 343. 344. 702.

V. Egyéb szakok.

- Antisemitizmus 775.
 Bacon 424.
 Baki 760.
 Baldwin 36.
 baltiszláv nyelvek 762.
 Benfey 775. — *Pancsatantra* 438.
 Bloch Henrik 141.
 Bogicic gyűjteménye 110.
 Bosanac gyűjteménye 124 sk.
 Böhm Károly 36.
 Bucher 38.
 Capoul, V. 643.
 Cohen 345. sk.
 Cohn eszt. 36.
 Cuvier 428.
 Darwin 428. — *Voyage* 375.
 Delitzsch 191.
 dráma hivatása 52.
 drámai véletlen 354.
 esztétika alapvetése 345. — bio-
 logiai 36.
Ezeregyéjszaka 438. 439.
 Gibb 761.
 Gorkij 594.
 Groos 38.
 Hammer 761.
 Hegel 185.
 Heyden, Seebald 190.
 Horn, P. 760.
 indogermán ősnyelv 762.
 irodalmi fejlődés és törvényszerű-
 ség 426 sk.
 irodal.-tört. létjoga 195. — módszere
 777.
 Ivančić 104. 107.
- Jalava Antal 44.
 Kacic 104. 107. 108.
 Kant 251. 345. 416. 429. 691. 759. —
 esztétikája 37.
 Kaufmann Dávid 141.
 költészet tropikája 573.
 Kunos Ignác 439. 760.
 Lalo, Ch. 37.
 Lamarck 428.
 Leibnitz 416.
 Lyell 428.
Máté 21, 7. 142.
 Mecsnikov 62.
 Meillet, E.
 Meyerbeer 730.
 midras-irodalom 197.
 Mozart 641. 721. 723.
 Müller-Freienfels 36.
 Napoléon 697.
 Nedshati 760.
 Nefi 760.
 Nevāji 760.
 Nietzsche ifjúkora 422.
 Nimrod álma 197.
 Nizāni 760.
 nyelv tropikája 573.
 onolatria, zsidó 288. — zsidókeresz-
 tény 16. 205.
 Oppert 191.
 Pál apostol 616.
 Paolinović 104. 107.
 Pikler Gyula 36. 37.
 preformativumok a sumirban 192.
 Radić 107.
 Sauttersheim Ignác 605. sk.
 Schelling 249. sk.
 Schleiermacher 254.
 Schneider, L. 721.
 Schopenhauer 422. 423.
 Spinoza 251.
 Strauss Dávid 185.
 sumirológia 191.
 szerb-horvát ny. turcismusai 144.
 Turgenyev 594. 595.
 török irod., legújabb 760.
 tübingai iskola 115.
 Vámbéry, *Török faj* 761.
 Volkelt eszt. 36.
 Wagner, Richard 423.
 Wislocki H. 289.
 Wolf 416.
 Wundt 36. 619.
 Wünsche babyloniai talmudfordí-
 tása 197.
 Zendaveszta 251.

A Budapesti Philologiai Társaság 1913-ban.

I. A Társaság tisztviselői:

Tiszteletbeli elnök:	<i>Ponori Thawrewk Emil</i>
Elnök:	<i>Heinrich Gusztáv</i>
Alelnök:	<i>Hegedüs István</i>
Első titkár:	<i>Hornyánszky Gyula</i>
Másodtitkár:	<i>Papp Ferencz</i>
Pénztárnok:	<i>Cserhalmi Sámuel</i>
Ügyész:	<i>Bonta Károly</i>
Szerkesztők:	<i>Császár Elemér és Lány Nándor.</i>

II. Választmányi tagok:

BUDAPESTIEK:

<i>Alszegehly Zsolt</i>	<i>Gombocz Zoltán</i>	<i>Pecz Vilmos</i>
<i>Binder Jenő</i>	<i>Gyulai Agost</i>	<i>Petz Gedeon</i>
<i>Bleyer Jakab</i>	<i>Haraszti Gyula</i>	<i>Pruzsinszky János</i>
<i>Cserép József</i>	† <i>Herald Ferencz</i>	<i>Riedl Frigyes</i>
5 <i>Ferenczi Zoltán</i>	15 <i>Incze József</i>	25 <i>Schmidt József</i>
<i>Fináczy Ernő</i>	<i>Kempff József</i>	<i>Sékelly István</i>
<i>Finály Gábor</i>	<i>Kuzsinszky Bálint</i>	<i>Váczy János</i>
<i>Fodor Gyula</i>	<i>Melich János</i>	<i>Vári Rezső</i>
<i>Förster Aurél</i>	<i>Négyesy László</i>	<i>Vértesy Jenő</i>
10 <i>Giesswein Sándor</i>	20 <i>Némethy Géza</i>	30 <i>Zlinszky Aladár</i>

VIDÉKIEK:

<i>Bászel Aurél</i>	<i>Erdélyi Pál</i>	<i>R. Prikkel Márián</i>
<i>Bódiß Jusztin</i>	<i>Gedeon Alajos</i>	<i>Pröhle Vilmos</i>
† <i>Boros Gábor</i>	† <i>Horváth Balázs</i>	<i>Révay József</i>
<i>Burgány Gergely</i>	<i>Incze Béni</i>	<i>Schmidt Henrik</i>
5 <i>Burián János</i>	15 <i>Kacs Kovics Kálmán</i>	25 <i>Szigeti Gyula</i>
<i>Csengeri János</i>	<i>Kardos Albert</i>	<i>Vietorisz József</i>
<i>Darkó Jenő</i>	<i>Karl Lajos</i>	<i>Werner Adolf</i>
<i>Dézi Lajos</i>	<i>Pap Károly</i>	<i>Wirth Gyula</i>
<i>Dombi Márk</i>	<i>Pauler akos</i>	<i>Zoltvány Irén</i>
10 <i>Dóczi Imre</i>	20 <i>Pirchala Imre</i>	30 <i>Zsoldos Benő.</i>

III. Tiszteleti tagok:

- Dr. Beöthy Zsolt*, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Berzeviczy Albert, v. b. t. t., Budapest.
Dr. Brugmann Károly, egyetemi tanár, Lipcse.
Chatzidakis N. György, egyetemi tanár, Athén.
 5 *Dr. Dörpfeld Vilmos*, a német arch. int. ny. I. titkára, Berlin
Dr. Goldziher Ignác, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Ludwigh Arthur, egyetemi tanár, Königsberg.
Ratti Achille, a vatikáni könyvtár alprefektusa, Róma.
Ruszt József, udvari tanácsos, Budapest.
 10 *Dr. Schuchardt Hugó*, nyug. egyetemi tanár, Grác.
Dr. Simonyi Zsigmond, egyetemi tanár, Budapest.

- Dr. Szász Károly*, min. tan., orszgy. képvis. Budapest.
Dr. Szinyei József, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Ponori Theureuk Emil, nyug. egyetemi tanár, Budapest.
 15 *Dr. Wilhelm Adolf*, egyetemi tanár, Bécs.

IV. Alapító tagok:

	† <i>József Csász. és Kir. Főherceg ő fensége</i>	200	kor.	—	f.
	† <i>Dr. Abel Jenő</i> , volt egyetemi tanár	309	"	—	"
	<i>Bayer József</i> , áll. főgimn. tanár, Budapest	175	"	50	"
	<i>Bermüller Ferencz</i> , nyug. kir. kath. főgimn. tanár	200	"	—	"
5	<i>Dr. Bódiss Jusztin</i> , beneczés tanár, Pannonhalma	200	"	—	"
	† <i>Dr. Budenz József</i> , volt egyetemi tanár	200	"	—	"
	<i>Dr. Császár Elemér</i> , egyetemi m. tanár Budapest	200	"	—	"
	<i>Czeizel János</i> , áll. föls. leányisk. igazgató, Szeged	137	"	—	"
	<i>Dr. Förster Aurél</i> , tanár, Budapest	200	"	—	"
10	<i>Dr. Gyomlay Gyula</i> , egyetemi m. tanár, Budapest	189	"	—	"
	† <i>Dr. Gyulai Fül.</i> , volt egyetemi tanár	200	"	—	"
	† <i>Hajnal Márton</i> , volt egyetemi hallgató	200	"	—	"
	<i>Dr. Hampel Antal</i> , földm.-ügyi min. osztálytanácsos	200	"	—	"
	<i>Dr. Hegedüs István</i> , egyetemi tanár, Budapest	200	"	—	"
15	<i>Dr. Heinrich Gusztáv</i> , a M. T. Akadémia főtitkára, Budapest	707	"	—	"
	† <i>Horváth Cyrill</i> , volt egyetemi tanár	200	"	—	"
	† <i>Dr. Hunfalvy Pál</i> , a M. T. Akadémia volt főkönyvtárosa	200	"	—	"
	† <i>Kalocsay Endre</i> , volt gyakorlótanár	200	"	—	"
	† <i>Dr. Katona Lajos</i> , volt egyetemi tanár	200	"	—	"
20	<i>Dr. Kertész Armin</i> , tanár, Budapest	83	"	—	"
	<i>Dr. Kornis Gyula</i> , kegyesrendi tanár, Budapest	203	"	—	"
	† <i>Gr. Kun Géza</i>	200	"	—	"
	<i>B. és K. Latinovics Géza</i> , nagybirtokos, Budapest	200	"	—	"
	<i>Dr. Láng Nándor</i> , egyetemi m. tanár Budapest	200	"	—	"
25	<i>Dr. Némethy Géza</i> , egyetemi tanár, Budapest	200	"	—	"
	† <i>Nogáll János</i> , volt pergamoni püspök	200	"	—	"
	<i>Országos Kaszinó</i> , Budapest,	250	"	—	"
	<i>Dr. Pécz Vilmos</i> , egyetemi tanár, Budapest	366	"	—	"
	<i>Dr. Petz Gedeon</i> , egyetemi tanár, Budapest	200	"	—	"
30	<i>Dr. Pintér Jenő</i> , állami főgimn. tanár, Budapest	200	"	—	"
	† <i>ifj. Dr. Reményi Ede</i> , volt kir. kath. főgimn. tanár	2100	"	—	"
	<i>Dr. Schmidt József</i> , egyetemi rk. tanár, Budapest	200	"	—	"
	<i>Dr. Székely István</i> , állami főgimn. tanár, Budapest	200	"	—	"
	<i>Dr. Taldács Menyhért</i> , jászói prépost	300	"	—	"
35	† <i>Dr. Télyfy Iván</i> , volt egyetemi tanár, Budapest	200	"	—	"
	<i>Vikár Béla</i> , országgyűlési gyorsíró, Budapest	200	"	—	"
	<i>Dr. Zlinszky Aladár</i> , áll. főgimn. tanár, Budapest	200	"	—	"
	Összesen	10.019	kor.	50	f.

Ebből az összegből 9978:10 K-ért 10.700 K n. é. 4%-os magyar korona-járadék kötvényt vásároltunk, a fennmaradt 41:40 K készpénz a m. kir. postatakarékpenztárban van elhelyezve.

Jegyzet. 1912 végén volt tiszteleti tag: 11, alapító: 35, rendes: 583, rendkívüli: 76, előfizető: 225, összesen: **930**. Most van tiszteleti tag: 15, alapító: 37, rendes: 593, rendkívüli: 71, előfizető: 227, összesen: **943**.

Kimutatta 1913. évi november hó 21-én

Cserhalmi Sámuel,
pénztárnok.

Hivatalos nyugtázás

az 1913. évi október hó 1-től 31-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1910-re: Benkóczy E. 3 kor. — **1913-ra:** Baranyai Z. 3 kor., Bod K. 3 kor., Demjén S. 3 kor., Poprioru M. 3 kor., dr. Simon L. 3 kor. — **1914-re:** Bod K. 3 kor. Összesen 21 kor.

Rendes tagdíj 1909-re: Dr. Kálmán J. 5 kor. — **1911-re:** György L. 4 kor. — **1912-re:** Bán J. 2 kor., György L., dr. Csoma K. 5 kor., Ince J., dr. Kallós E. 6 kor., dr. Mészöly G. 5 kor., dr. Ozorai L. 5 kor., Pintér L. 5 kor., Szilágyi A. 5 kor., dr. Verő L. 4 kor. — **1913-ra:** Dr. Angyal D., Bartos F. 5 kor., Bán J., Bárd Á. 5 kor., Csudáky B. 5 kor., Czebe Gy. 5 kor. 50 fill., Czeglédy I. 4 kor., Dengi J. 2 kor., dr. Földi J., dr. Germann Gy. dr. Gyomlay L., György L., Hauzséros B. 5 kor., Helle H., Jeszenszky I., dr. Kallós E. 4 kor., Kardos L. 2 kor., Király Gy. 50 fill., Köblös S., Kurbély L. V., Láng M. 550 kor., Ligeti I., Máthé Gy., Pétergál J. 5 kor., Pupinszky M., Raab D., Relković D., Sas A. 4 kor., Schuber M. 2 kor. 94 fill., dr. Szemák I., Szuchy E., Tamás V., Tankó P., Ulm L. 5 kor., Varsányi R., Vass B. 5 kor., dr. Weber A. 8 kor., Weigl G. — **1914-re:** Dr. Kapossy E., dr. Láng M. 50 fillér. — Összesen 359 kor. 94 fillér.

Előfizetés 1913-ra: Budapesti II. ker. főreáliskola 80 fillért pótlásul, Hajduböszörményi ref. főgimnázium, Szegedi áll. főgimnázium 10 kor. 80 fillér. — **1914-re:** Szegedi kegy. rendi főgimnázium 10 kor. 80 fillér. — Összesen 34 kor. 40 fillér.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,
I. ker., Vár, Lógodi-utca 49. sz. fűsz. 1.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

HALÁSZ IMRE.

BISMARCK ÉS ANDRÁSSY

POLITIKAI TANULMÁNY

Ara 6 korona.

SZALAY LÁSZLÓ LEVELEI

Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja

Dr. báró SZALAY GÁBOR.

A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával.

Ara 8 korona.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapestben (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

RUDNYÁNSZKY GYULA
FIÚK, LÁNYOK VERSES KÖNYVE

Száz költemény az ifjúságnak.

Ára 3 korona.

HELTAI JENŐ
A TÜNDÉRLAKI LEÁNYOK

ELBESZÉLÉSEK.

Ára 3 korona.

SZENDE-DÁRDAY OLGA

ROZSDA

REGÉNY.

Két kötet. Ára 6 korona.

KRÚDY GYULA

ZOLTÁNKA

Szomorújáték
egy előképben és 3 felvonásban.

Ára 2 korona.

GYULAI PÁL
VARJÚ ISTVÁN

ELBESZÉLÉS.

Kiadja a Kisfaludy-Társaság.

Ára 2 korona, kötve 2 korona 80 fillér.

HORATIUS ÓDÁI ÉS EPODOSAI

Fordította ifj. SZÁSZ BÉLA.

Kiadja a Kisfaludy-Társaság.

Ára 4 korona, kötve 5 korona.

KATONA LAJOS IRODALMI TANULMÁNYAI

Kiadja a Kisfaludy-Társaság.

Két kötet.

Ára 12 korona, kötve 15 korona.